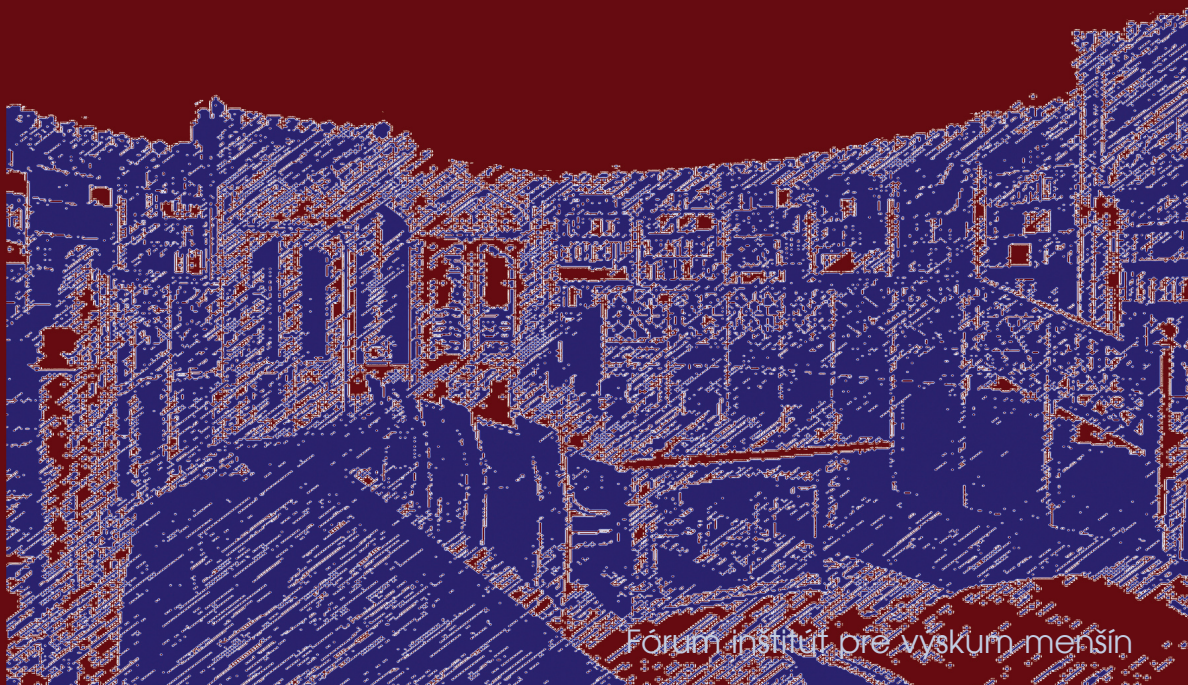

MAĎARI NA SLOVENSKU (1989 – 2004)

Súhrnná správa
Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie

Editori
József Fazekas
Péter Hunčík

Forum inštitút pre výskum menšín

Mađari na Slovensku (1989 – 2004)

MAĎARI NA SLOVENSKU (1989 – 2004)

SÚHRNNÁ SPRÁVA. OD ZMENY REŽIMU PO VSTUP DO EURÓPSKEJ ÚNIE

Editori
József Fazekas
Péter Hunčík

Fórum inštitút pre výskum menšín
Šamorín 2008

Z maďarského originálu
Fazekas József – Hunčík Péter (szerk.):
Magyarok Szlovákiában (1989 – 2004).
Összefoglaló jelentés. A rendszerváltástól
az európai uniós csatlakozásig
(Somorja – Dunaszerdahely,
Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó 2004)

preložili
ŠTEFÁNIA KECSKEMÉTHYOVÁ
PETER KOVÁČ

Odborný a jazykový redaktor slovenského vydania
KÁLMÁN PETŐCZ

Vydané s finančnou podporou Kultúrneho inštitútu Maďarskej republiky v Bratislave

Editori © József Fazekas, Péter Hunčík, 2008
© Kolektív autorov, 2008
Translation © Štefánia Kecskeméthyová, Peter Kováč, 2008
ISBN 978-80-89249-16-9

OBSAH

KÁLMÁN PETŐCZ	
ÚVOD K SLOVENSKÉMU VYDANIU.....	13
JÓZSEF FAZEKAS – PÉTER HUNCÍK	
PREDSLOV.....	19
ELEONÓRA SÁNDOR	
ZMENA REŽIMU MAĎARSKÝMI OČAMI.....	29
1. Úvodné poznámky	29
2. Maďarské opozičné skupiny na Slovensku v osemdesiatych rokoch.....	30
3. Ťažkosti pri spolupráci maďarských a (česko-)slovenských opozičných skupín.....	32
4. Posledný rok pred pádom komunistického režimu	34
5. Režim sa rúca	35
6. Strany a stratégie	38
7. Csemadok, volebný zákon a záležitosť maďarskej univerzity.....	42
8. Perspektívy	47
LÁSZLÓ ÖLLÖS	
PROGRAMY MAĎARSKÝCH STRÁN.....	59
1. Úvod	59
1.1. Maďarská nezávislá iniciatíva (MNI) – Maďarská občianska strana (MOS).....	62
1.2. Maďarské kresťanskodemokratické hnutie (MKDH)	63
1.3. Politické hnutie Spolužitie.....	63
1.4. Maďarská ľudová strana	64
1.5. Maďarské ľudové hnutie za zmierenie a prosperitu.....	64
1.6. Maďarská koalícia	64
1.7. Strana maďarskej koalície.....	64
2. Programy strán.....	65
2.1. Program Maďarskej nezávislej iniciatívy.....	65
2.2. Program Spolužitia.....	69
2.3. Program Maďarského kresťanskodemokratického hnutia	71
3. Programy politických strán po voľbách 1990.....	73
3.1. Maďarská občianska strana.....	73
3.2. Maďarské kresťanskodemokratické hnutie	75
3.3. Spolužitie	76
3.4. Strana maďarskej koalície.....	77
LÁSZLÓ SZARKA	
MENŠINOVÝ POLITICKÝ PLURALIZMUS A BUDOVANIE KOMUNITNEJ	
IDENTITY MAĎARSKEJ MENŠINY. ČINNOSŤ MAĎARSKÝCH STRÁN	
NA SLOVENSKU V ROKOCH 1989 – 1998	89
1. Predchádzajúci vývoj.....	89

2. Vznik maďarského menšinového stranického pluralizmu	91
2.1. Konsociačný model MNI (MOS).....	91
2.2. Politické hnutie Spolužitie.....	93
2.3. Maďarské kresťanskodemokratické hnutie	94
2.4. Experimentálne strany, stranické zárodky a iniciatívy	96
3. Budovanie komunitnej identity, samosprávnosť, koncepcie autonómie	96
3.1. Program autonómie Maďarskej nezávislej iniciatívy	98
3.2. Program autonómie MKDH	99
3.3. Program autonómie Spolužitia	101
3.4. Komárňanské zhromaždenie	103
4. Tretia vláda Vladimíra Mečiara (1994 – 1998)	104
5. Zhrnutie	107
Príloha	112

JUDIT HAMBERGER

STRANA MAĎARSKEJ KOALÍCIE V SLOVENSKEJ VLÁDE	117
1. Predchádzajúci vývoj.....	117
2. Charakteristika jednotlivých vládnych cyklov	118
2.1. Prvý koalíčný vládny cyklus: od novembra 1998 do septembra 2002.....	118
2.1.1. Fungovanie koalície	118
2.2. Druhý koalíčný vládny cyklus: od októbra 2002.....	122
2.2.1. Fungovanie koalície	125
3. Hodnotenie činnosti SMK vo vláde.....	128

LAJOS MÉSZÁROS

ČESKOSLOVENSKÝ (SLOVENSKÝ) ÚSTAVNÝ SYSTÉM	137

LÁSZLÓ GYURGYÍK

ZMENY V DEMOGRAFICKEJ, SÍDELNEJ A SOCIÁLNEJ ŠTRUKTÚRE MAĎAROV NA SLOVENSKU.....	155
1. Maďarská menšina v zrkadle údajov zo sčítaní ľudu v Československu a na Slovensku v období rokov 1921 – 2001.....	155
2. Zmeny v sídelnej štruktúre maďarskej menšiny v deväťdesiatych rokoch.....	159
2.1. Typológia sídel obývaných maďarskou menšinou	160
3. Rozdelenie obyvateľstva maďarskej národnosti na Slovensku podľa a územnosprávnych celkov a podľa regiónov.....	162
4. Vekové zloženie obyvateľstva – rozdelenie podľa vekových skupín	164
5. Zloženie maďarského obyvateľstva podľa ukončeného školského vzdelania.....	166
6. Zloženie obyvateľstva maďarskej národnosti podľa ekonomickej aktivity, sociálnej štruktúry a odvetvia ekonomickej činnosti	169
7. Zloženie obyvateľstva podľa náboženského vyznania.....	173
8. Nadväznosť demografickej štatistiky a sčítania obyvateľov	174
9. Vývoj sobášnosti a rozvodovosti	175
10. Vývoj pôrodnosti a úmrtnosti	178
11. Vývoj prirodzeného prírastku obyvateľstva.....	180
12. Mechanické pohyby obyvateľstva (migrácia).....	182
13. Príčiny zmien v počte obyvateľstva maďarskej národnosti na Slovensku	185
13.1. Empirický pohľad.....	185

14. Zhrnutie	191
15. Namiesto záveru – výhľad do budúcnosti	192

BÉLA LÁSZLÓ

MAĎARSKÉ NÁRODNOSTNÉ ŠKOLSTVO	199
1. Prehľad maďarského národnostného školstva na Slovensku od roku 1918 do novembra 1989	199
1.1. Vznik maďarského národnostného školstva na Slovensku po prvej svetovej vojne	199
1.2. Prehľad vývoja maďarského národnostného školstva po druhej svetovej vojne	200
2. Maďarské národnostné školstvo po páde komunizmu	204
2.1. Štátna politika v oblasti národnostného školstva a vzdelávanie v materinskom jazyku	207
2.1.1. Úvod	207
2.1.2. Školstvo na národnostne zmiešaných územiach	208
2.1.3. Alternatívne vyučovanie a dvojazyčné vysvedčenia	210
2.1.4. Ako ďalej?	216
2.2. Stav maďarského národnostného školstva na Slovensku po zmene režimu	216
2.2.1. Vekové zloženie obyvateľstva a jeho zmeny	217
2.2.2. Materské školy	219
2.2.3. Základné školy	222
2.2.4. Stredné školy	227
2.2.4.1. Gymnáziá	229
2.2.4.2. Stredné odborné školy	233
2.2.4.3. Stredné odborné učilištia	239
3. Maďarské vysokoškolské vzdelávanie na Slovensku	243
3.1. Úvod	243
3.2. Vznik autonómie univerzít	244
3.3. Vysokoškolské vzdelávanie na prahu európskej integrácie	245
3.4. Poslucháči maďarskej národnosti vo vysokoškolskom vzdelávaní na Slovensku	246
3.4.1. Všeobecná charakteristika	246
3.4.2. Rozdelenie poslucháčov podľa smerov štúdia	248
3.4.3. Rozdelenie poslucháčov podľa miest, univerzít a fakúlt	253
3.5. Vývoj vysokoškolského vzdelávania v maďarskom jazyku a vznik maďarských vysokoškolských inštitúcií	256
3.5.1. Vysokoškolské vzdelávanie v maďarskom jazyku a európske trendy	256
3.5.2. Vysokoškolské vzdelávanie v maďarskom jazyku na Slovensku	256
3.5.3. Vysokoškolské inštitúcie poskytujúce vzdelávanie v maďarskom jazyku	258

KÁROLY TÓTH

VÝVOJ SYSTÉMU INŠTITÚCIÍ MAĎARSKEJ MENŠINY	267
1. Občianske iniciatívy pred rokom 1989	267
2. Organizácie činné v období zmeny režimu a ich charakteristika	270
3. Systém inštitúcií maďarskej menšiny v zrkadle čísel	271
4. Typológia organizácií maďarskej menšiny	277

4.1. Organizácie na obhajobu záujmov a odborné (strešné) organizácie „Maďarov v Česko-Slovensku/na Slovensku“	280
4.2. Csemadok	281
4.3. Nadácie, občianske združenia, záujmové združenia, tvorivé dielne	282
4.3.1. Organizácie zabezpečujúce doplnkové finančné zdroje.....	283
4.3.2. Organizácie viažuce sa k maďarským politickým stranám	283
4.3.3. Organizácie pôsobiace v medzinárodnom prostredí, prekračujúce menšinový obzor	284
4.3.4. Organizácie zamerané na školenie a vzdelávanie	284
4.3.5. Organizácie orientované na Európsku úniu	285
4.4. Vydavateľstvá, periodiká a časopisy	285
4.5. Štátne a samosprávne inštitúcie pôsobiace v oblasti zachovania kultúrneho dedičstva.....	285
4.6. Podnikateľská sféra	286
5. Zdroje financovania inštitúcií maďarskej menšiny	287
5.1. Vnútorne zdroje – dobrovoľníctvo	287
5.2. Štátne dotácie	288
5.3. Podpora z Maďarskej republiky	288
5.4. Západné nadácie, zdroje Európskej únie.....	288
6. Záver.....	289

JAROSLAV KLING

REGIONÁLNA POLITIKA A VEREJNÁ SPRÁVA.....	293
1. Úvod.....	293
1.1. Priestorové rozloženie maďarskej menšiny na Slovensku.....	293
1.2. Faktory ovplyvňujúce postavenie územia obývaného obyvateľmi maďarskej národnosti	296
2. Reforma verejnej správy a jej prejavy na území južného Slovenska.....	296
2.1. Postup reformy verejnej správy na Slovensku po roku 1989 s dôrazom na vývoj po roku 1998	296
2.2. Voľby do orgánov územnej samosprávy vo vzťahu k maďarskej menšine.....	298
2.3. Úloha miestnej samosprávy v miestnom rozvoji.....	301
3. Úloha regionálnej politiky štátu pri rozvoji územia južného Slovenska	301
3.1. Vývoj regionálnej politiky štátu.....	301
3.2. Prejavy vybraných nástrojov regionálnej politiky v území južného Slovenska	305
3.2.1. Program pomoci de minimis.....	306
3.2.2. Program rozvoja bytovej výstavby MVRR.....	308
3.2.3. Integrovaná sieť regionálnych rozvojových agentúr	312
4. Záver.....	312

PETER PAŽITNÝ – KAROL MORVAY – SIMONA FRISOVÁ-ONDRIAŠOVÁ – JAROSLAV KLING

SPRÁVA O VÝKONNOSTI JUŽNÝCH REGIÓNOV	317
1. Úvod	317
2. Porovnanie výkonnosti jednotlivých regiónov	322
2.1. Zamestnanosť a nezamestnanosť.....	324
2.2. Infraštruktúrna vybavenosť.....	325

2.3. Produkcia a mzdy	326
3. Dolné Považie – Podunajsko	328
3.1. Poloha	328
3.2. Obyvateľstvo a sídla	328
3.3. Hospodárstvo	328
3.3.1. Nezamestnanosť	328
3.3.2. Mzdová úroveň.....	328
3.3.3. Produkcia	332
3.4 Výkonnosť regiónu	333
4. Dolná Nitra	335
4.1. Poloha	335
4.2. Obyvateľstvo a sídla	335
4.3. Hospodárstvo	335
4.3.1. Nezamestnanosť	335
4.3.2. Mzdová úroveň.....	335
4.3.3. Produkcia	339
4.4. Výkonnosť regiónu.....	340
5. Gemer – Malohont – Novohrad	342
5.1. Poloha	342
5.2. Obyvateľstvo a sídla	342
5.3. Hospodárstvo	342
5.3.1. Nezamestnanosť	342
5.3.2. Mzdová úroveň.....	344
5.3.3. Produkcia	346
5.4 Výkonnosť regiónu	347
6. Košice – Abov.....	349
6.1. Poloha	349
6.2. Obyvateľstvo a sídla	349
6.3. Hospodárstvo	351
6.3.1. Nezamestnanosť	351
6.3.2. Mzdová úroveň.....	351
6.3.3. Produkcia	353
6.4 Výkonnosť regiónu	354
7. Tekov.....	356
7.1. Poloha	356
7.2. Obyvateľstvo a sídla	356
7.3. Hospodárstvo	358
7.3.1. Nezamestnanosť	358
7.3.2. Mzdová úroveň.....	358
7.3.3. Produkcia	360
7.4 Výkonnosť regiónu	361
8. Zemplín	363
8.1. Poloha	363
8.2. Obyvateľstvo a sídla	363
8.3. Hospodárstvo	365
8.3.1. Nezamestnanosť	365
8.3.2. Mzdová úroveň.....	366
8.3.3. Produkcia	367

8.4 Výkonnosť regiónu	368
9. Trendy do budúcnosti	370

PETER PAŽITNÝ

ZDRAVOTNÍCTVO A ZDRAVOTNÝ STAV OBYVATELSTVA

JUŽNÝCH REGIÓNOV	371
1. Úvod. Rast strednej dĺžky života nie je dôsledkom zmeny štruktúry ponuky poskytovateľov	371
2. Priority občanov	373
3. Reforma zdravotníctva rešpektuje priority občanov	374
4. Obyvateľstvo južných regiónov má jednoznačne horší zdravotný stav ako priemer Slovenska	375
4.1. Stredná dĺžka života	376
4.2. Štandardizovaná miera úmrtnosti (SDR)	377
5. Vysoká dostupnosť zdravotnej starostlivosti je zachovaná aj na juhu Slovenska	379
5.1. Fyzická dostupnosť	379
5.2. Finančná dostupnosť	380
5.2.1. Výsledok prvý: Návštevy u lekárov PAS poklesli v druhom polroku 2003 o 10 %	381
5.2.2. Výsledok druhý: Len 1,5 % ľudí tvrdí, že kvôli poplatkom prestalo navštevovať lekára	382
5.2.3. Výsledok tretí: Poplatky menia hodnoty správnym smerom	384
5.2.4. Spoluúčasť občana na zdravotnej starostlivosti je prvým skutočným krokom k reforme zdravotníctva	385
6. Záver. Slovenská reforma zdravotníctva buduje zodpovedného pacienta	385

LAJOS TUBA

OCHRANA ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA	389
1. Úvod	389
1.1. Trvalo udržateľný rozvoj	389
1.2. Právna úprava	390
2. Zložky prostredia	390
2.1. Ovzdušie	390
2.2. Voda	392
2.3. Pôda	393
2. 4. Ochrana prírody	394
2.4.1. Národné parky	394
2.4.2. Chránené krajinné oblasti	394
2.4.3. Národné prírodné rezervácie	395
3. Systémy komplexnej ochrany	396
3.1. Územný systém ekologickej stability (ÚSES)	396
3.2. Systém NATURA 2000	396
3.3. Posudzovanie vplyvov na životné prostredie	396
3.4. Regionalizácia	397
4. Dôležité udalosti deväťdesiatych rokov	397
4.1. Spor okolo Vodného diela Gabčíkovo – Nagymaros	397
4.2. Uvedenie do prevádzky atómovej elektrárne v Mochovciach	400
4.3. Znečistené prostredie zanechané sovietskou armádou	401

BÉLA A. KIS

REFORMOVANÁ KREŠŤANSKÁ CIRKEV NA SLOVENSKU	403
1. Úvod	403
2. Krátky pohľad do histórie	403
3. Život v reformovanej cirkvi po zmene režimu	404
3.1. Vytvorenie nového právneho rámca	404
3.2. Ustanovenie nových cirkevných orgánov	405
3.3. Prezentácia Synody, zahraničné a vnútroštátne vzťahy	405
3.4. Školstvo	406
3.4.1. Všeobecné vzdelávanie	406
3.4.2. Príprava katechétov, teológov a kantorov	406
3.5. Reštitúcie	408
3.6. Reformovaná kresťanská tlač	408
3.7. Reformované organizácie, inštitúcie, združenia	409
3.8. Misia, diakónia	410
3.9. Výstavba, rekonštrukcie	410
4. Záver	411

GYÖRGY HERDICS – JÁNOS ZSIDÓ

RÍMSKOKATOLICKÁ CIRKEV	413
1. Úvod	413
2. Krátky pohľad do histórie	413
3. Situácia maďarských katolíkov po zmene režimu	415
3.1. Nové možnosti	415
3.2. Školstvo	416
3.2.1. Všeobecné vzdelávanie	416
3.2.2. Vzdelávanie katechétov, teológov a kantorov	417
3.2.3. Otázka maďarského biskupa a modlitebný deň v Komárne	418
3.3. Reštitúcie	419
3.4. Maďarská katolícka tlač	420
3.5. Inštitúcie, zoskupenia	420
3.6. Nové stavby, rekonštrukcie	421
4. Záver	422

JÓZSEF LISZKA

INŠTITUCIONÁLNE ZÁZEMIE VEDY A VÝSKUMU, VEDECKÝ ŽIVOT A VEDECKÁ LITERATÚRA	423

SÁNDOR VARGA

CSEMADOK	431

JENŐ GÖRFÖL

LUDOVÉ UMENIE, FOLKLÓR	439

ATTILA LOVÁSZ

MAĎARSKÁ TLAČ	443
1. Maďarská tlač a zmena režimu	443
2. Deväťdesiate roky a strata mediálneho trhu	444

3. Hegemónia denníka <i>Új Szó</i> a protiopatrenia	445
4. Týždenníky – v menšine na presýtenom mediálnom trhu	447
5. Trh: keď pluralita už znamená roztrieštenie	448
6. Elektronické médiá	450
7. Aké je teda postavenie maďarskej tlače?	451
8. Budúcnosť	452
9. Celostátne rozširované maďarské tituly na Slovensku	453
9.1. <i>Új Szó</i>	453
9.2. <i>Vasárnap</i>	454
9.3. <i>Szabad Újság</i>	454
9.4. <i>Új Nő</i>	454
9.5. <i>Ifi</i>	455
9.6. <i>A Hét (Hét)</i>	455

GÁBOR HUSHEGYI

VÝTVARNÉ UMENIE, FOTOGRAFIA A ARCHITEKTÚRA	457
1. Výtvarné umenie	457
2. Fotografia	463
3. Architektúra	464

LAJOS GRENDÉL

LITERATÚRA, VYDAVATELSKÁ ČINNOSŤ	467
1. Úvod	467
2. Vydávanie kníh	469
3. Literárne časopisy	471
4. Maďarská literatúra na Slovensku po zmene režimu	472
5. Literárne ceny, významovania	473

GÉZA HIZSNYAN

MAĎARSKÉ DIVADELNÍCTVO NA SLOVENSKU	475

JÓZSEF LISZKA

MUZEOLÓGIA	483

KÁROLY J. MÉSZÁROS

ŠPORT	487

AUTORI	493

ÚVOD K SLOVENSKÉMU VYDANIU

Publikácia *Maďari na Slovensku. (1989 – 2004): Súhrnná správa. Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie* vyšla v maďarskom origináli prvý krát koncom roku 2004. Jedným z jej duchovných otcov je Péter Hunčík, ktorý stál – vtedy ešte ako riaditeľ Nadácie Sándora Máraiho – aj pri zrode publikácie *Slovensko 1995: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Súhrnné správy o spoločenskom, politickom, hospodárskom a kultúrnom vývoji na Slovensku sa odvtedy stali hľadanou príručkou domácich i zahraničných politických a ekonomických analytikov, novinárov, politikov, ale aj radových občanov, zaujímajúcich sa o veci verejné. Ich prezentácia je každoročne očakávanou udalosťou. Od roku 1997 tieto správy vydáva Inštitút pre verejné otázky, založený Martinom Bútorom.

Príbližne 10 percent populácie Slovenskej republiky tvoria Maďari. Aj maďarská menšina prešla od pádu komunizmu a následnej zmeny režimu obrovským vývojom. Jej predstavitelia zohrali nesporne významnú úlohu pri samotných revolučných udalostiach v novembri 1989, pri budovaní základov demokratického zriadenia a právneho štátu v Československu a neskôr na Slovensku, významným spôsobom prispeli k úspešnému zavŕšeniu snáh o integráciu Slovenskej republiky do Európskej únie a NATO. Komplexná, nezávislá a objektívna analýza udalostí nedávnej minulosti tak, ako ju videli a prežívali Maďari na Slovensku, však na našom knižnom trhu dlho chýbala.

Neexistencia takejto súhrnnej sebareflexie bola veľkým dlhom maďarských intelektuálov

na Slovensku voči príslušníkom vlastnej komunity, ale i voči slovenskej verejnosti. Politická a intelektuálna elita maďarskej menšiny na Slovensku sa v uplynulých osemnástich rokoch nezriedka zmietala v polemikách a sporoch. Boli to väčšinou spory týkajúce sa substantívnych otázok stratégie a taktiky menšinového politizovania, vzťahu k „materskej krajine“, princípov a podmienok zachovania a rozvoja identity Maďarov na Slovensku. Často však boli tieto spory – tak ako ostatné i vo väčšinovej komunite Slovákov – motivované aj prestížnymi hľadiskami, osobnými záujmami, snahou o získanie väčšieho vplyvu a podielu na moci.

Pravda, zaujať správny postoj bolo niekedy veľmi ťažké, hlavne v období 1992 – 1998, keď účelové vyvolávanie etnického napätia patrilo do stáleho inštrumentária vtedajších vládnych strán. Reakcie maďarských politikov takisto nenechávali na seba dlho čakať. Pravdu povediac, maďarské iniciatívy nenachádzali vždy pochopenie ani u politikov tzv. štandardných slovenských strán a predstaviteľov slovenskej intelektuálnej elity. Otázka, kto má väčší podiel na vyvolávaní napätia v slovensko-maďarských vnútroštátnych a medzištátnych vzťahoch, permanentne zamestnáva slovenskú spoločnosť už od začiatku roku 1990, keď sa skončilo euforické obdobie novembrových a decembrových týždňov roku 1989, označované ako „nezná revolúcia“.

Predložená publikácia reaguje na potrebu vydania súhrnného diela, ktoré by vnieslo viacej svetla aj do doteraz neobjasnených momentov života maďarskej menšiny a jej

vzťahov s väčšinovým národom. Poskytuje pohľad na nedávnu históriu obdobia 15 rokov od pádu komunizmu po vstup Slovenskej republiky do Európskej únie. Medzi autormi nachádzame viacero ľudí, ktorí sa aktívne zapojili do spoločenského a politického diania v búrlivých deväťdesiatych rokoch minulého storočia. Sú to Károly Tóth, László Öllös, Péter Hunčík, Lajos Grendel, Béla László, Lajos Mészáros, Eleonóra Sándor, Lajos Tuba. Napriek miestami pochopiteľnému subjektívnemu podtónu ich politologické, právne, historické a sociologické analýzy charakterizuje snaha o nestranný, miestami aj voči vlastným niekdajším názorom kritický prístup. Uvedení autori sa v súčasnosti plne venujú odbornej práci, sú rešpektovanými profesionálmi, a mnohí zastávajú aj významné pozície vo svojej oblasti činnosti. Ich pohľady sú doplnené výsledkami bádania demografa László Gyurgyika, ako aj príspevkami dvoch autorov z Maďarskej republiky – László Szarku, spolupredseda spoločnej slovensko-maďarskej komisie historikov a Judit Hamberger, znalkyne politického vývoja v Československu a Poľsku – ktorí prezentujú pohľad zainteresovaného vonkajšieho pozorovateľa, schopného vnútorne sa stotožniť aj so subjektom svojho bádania.

Editori považovali za potrebné venovať priestor aj menej pertraktovaným segmentom života maďarskej komunity – problematike cirkvi a náboženského života, ľudovej i „vysokej“ kultúry, národnostnej tlače, vedecko-výskumnej činnosti a športu. Hodnotné príspevky k týmto témam pripravili József Liszka, Attila Lovász, Gábor Hushegyi, Béla A. Kis, György Herdics, János Zsidó, Sándor Varga, Jenő Görföl, Géza Hízsnyan a Károly J. Mészáros. Táto publikácia je netradičná aj v tom, že do nej prispeli aj slovenskí autori, teda je skutočnou maďarsko-slovenskou koprodukciou. Peter Pažitný, Jaroslav Kling, Karol Morvay a Simona Frisová-Ondriašová spracovali dôležité otázky regionálneho rozvoja, verejnej správy, zdravotníctva, zdravotného stavu obyvateľstva a hospodárskej

výkonnosti tých regiónov Slovenska, kde žijú obyvatelia maďarskej národnosti.

Editori, ako i Fórum inštitút pre výskum menšín ako vydavateľ publikácie, považujú menšinovú problematiku za komplex mnohorrakých vzťahov, ktorý nie je možné redukovat len na oblasť politiky, kultúry a vzdelávania. Spoluprácu so slovenskými, ale aj medzinárodnými partnermi preto považujú za nevyhnutný a dôležitý aspekt svojej práce aj v budúcnosti. Zároveň však vyjadrujú nádej, že rady mladých maďarských intelektuálov, schopných zaoberať sa na vysokej profesionálnej úrovni aj otázkami práva, ekonomiky, manažmentu ľudských zdrojov, poľnohospodárstva a regionálneho rozvoja sa budú rozrastať, že títo mladí intelektuáli sa budú aktívne zapájať do občianskeho a verejného života a budú prispievať ku kultivácii interetnických vzťahov na Slovensku. Rozšírenie vzdelávacích možností doma, a po vstupe Slovenskej republiky do Európskej únie aj v celom jej priestore, k tomu poskytuje dobré východiskové predpoklady.

Prvé vydanie publikácie *Magyarok Szlovákiában (1989 – 2004): Összefoglaló jelentés. A rendszerváltozástól az európai uniós csatlakozásig* sa stretlo s priaznivou odozvou maďarskej verejnosti. Fórum inštitút pre výskum menšín v spolupráci s vydavateľstvom Lilium Aurum preto pripravil reedíciu knihy. Druhé vydanie sa dostalo na pulty kníhkupectiev roku 2006 a zároveň sa začali práce na preklade publikácie do slovenského jazyka, ktoré sa pre náročnosť textu mierne predĺžili oproti pôvodným plánom.

Vzhľadom na určité odlišnosti pri používaní pojmov popisujúcich spoločensko-politické pohyby po páde komunizmu v maďarskej a slovenskej odbornej literatúre, považujeme na tomto mieste za potrebné uviesť niekoľko terminologických poznámok a vysvetlení. Maďarskí bádatelia, publicisti a politici sú v označovaní udalostí rokov 1989 – 1990 nejednotní: jedni používajú termín *rendszerváltás* a druhí *rendszerváltozás*. *Rendszerváltás* by sme mohli azda preložiť slovným spojením „výme-

na systému“, teda ako sled časovo pomerne koncentrovaných udalostí, v ktorých kľúčovú úlohu hrá aktivita angažovaných skupín občanov a ktorých výsledkom je úplný rozchod s predchádzajúcim režimom. *Rendszerváltás* by sme zase mohli popísať skôr ako „zmenu systému“, teda pomalší proces, v ktorom hrajú väčšiu úlohu aj vonkajšie okolnosti a vplyvy a v ktorom sa prvky starého a nového režimu ešte dlhšiu dobu prelínajú v podobe spoločensko-politických kompromisov.

Väčšina autorov, ako aj editori predkladanej publikácie sa priklonili k používaniu termínu *rendszerváltás*. Nečudo, veď mnohí z nich boli aktívnymi účastníkmi „nežnej revolúcie“ roku 1989, teda vlastnou osobnou angažovanosťou prispeli k „výmene systému“. Pri konečnej úprave slovenského textu sme sa nakoniec rozhodli uvedený termín prekladať ako „zmena režimu“. V slovenskej literatúre sa tento termín udomácnil najviac a vari aj najvýstižnejšie vyjadruje obsah príslušného maďarského pojmu. Podľa aktuálneho kontextu a časového rozpätia udalostí, ktoré autori v maďarskom origináli označovali slovom *rendszerváltás*, sme však v niektorých pasážach prekladu použili aj iné termíny: pád komunizmu, revolúcia, nežná revolúcia, novembrové udalosti roku 1989, tranzícia, transformácia. Autori jednotlivých štúdií totiž predmetným výrazom niekedy označovali aj pomerne krátke obdobie „revolučných udalostí“ začínajúcich pražskou študentskou demonštráciou 17. novembra 1989 a končiacich rezignáciou komunistickej strany na vedúcu úlohu v spoločnosti, aj celé obdobie demokratických premien, končiace parlamentnými voľbami v júni 1992. Niektorí autori označili novembrové udalosti termínom *fordulat*, čo by sme mohli preložiť ako „mocenský zvrät“. V záujme korektnosti sme tento výraz v ich textoch ponechali.

Ďalšiu terminologickú poznámku si zasluhuje samotné pomenovanie predmetu skúmania – spoločenstva Maďarov na Slovensku. Tu sme volili podľa kontextu rôzne termíny – maďarská komunita na Slovensku, obyvateľstvo maďarskej národnosti, maďarská menši-

na, Maďari na Slovensku. Jednému označeniu sme sa konzekventne vyhýbali – a to termínu „slovenskí Maďari“, ktorý považujeme za „mačkopsa“. Takisto sa snažíme vyhýbať slovnému spojeniu „občania maďarskej národnosti“. Nie preto, že by bolo nesprávne, ale preto, že vo vyjadreniach mnohých slovenských politikov a verejných činiteľov sa používa s určitým ideologickým podtónom, vyjadrujúcim koncepciu, že na Slovensku sú „štátotvorní“ len Slováci, kým ostatní sú „len“ občania takej či onakej národnosti. Žiaden Slovák sa však nevyjadruje o svojom krajanovi v Maďarsku, v Čechách, či inde v zahraničí ako o „občanovi slovenskej národnosti“, ale tiež len ako o Slovákovi. Druhou stranou tej istej mince je aj umelo vytvorená dichotómia národná menšina – národnostná menšina. Národnostná menšina je iné označenie pre „občanov maďarskej národnosti“, s ideologicko-politickými konzekvenciami naznačenými vyššie. Národná menšina je označenie pre „Maďarov na Slovensku“ (*szlovákiai magyarok*), ktorí sú zároveň súčasťou maďarského etnicko-kultúrneho spoločenstva i občiansko-politickej komunity Slovenskej republiky. Termín národná menšina je prirodzený nielen v maďarčine (nemzeti *kisebbség*), ale aj v iných európskych jazykoch (anglické *national minority*, francúzske *minorité nationale*, či nemecké *national Minderheit* by sme ťažko mohli preložiť ako „národnostná“ menšina). Keďže však v slovenskej spisbe sa zaužíval pojem národnostná menšina, používame ho aj my v tejto práci, napriek tomu, že ho nepovažujeme za korektný.

V maďarskej spisbe sa často používa označenie *felvidéki magyarság*. Označenie Felvidék nepovažujeme za apriórne pejoratívne, väčšina Slovákov ho však za taký považuje, preto ho v tejto publikácii nepoužívame. V skutočnosti však bežný Maďar používa termín „felvidéki“ v takom istom zmysle, ako bežný Slovák termín „dolnozemský“ na označenie svojho krajanu v Békéšskej Čabe. Na druhej strane je nesporné, že používanie tohto termínu politikmi či verejnými činiteľmi môže byť právom

považované za nekorektné. Často používaný pojem *magvarság* by sme mohli preložiť ako „maďarstvo, maďarské spoločenstvo“, analógiu by mohol predstavovať pojem „Slovač“. Začiatkom deväťdesiatych rokov niektorí maďarskí politici a publicisti prestali používať pojem národná (národnostná) menšina, pretože tvrdili, že samotné označenie menšina evokuje druhoradé, menejcenné postavenie. Namiesto pojmu menšina začali používať pojem spoločenstvo, komunita (közösség).

Napokon zopár slov o uvádzaní názvov maďarských organizácií a inštitúcií a o písaní maďarských mien. Inštitúcie, organizácie, právnické osoby, ktoré majú aj oficiálny slovenský názov, uvádzame pod slovenským názvom, pričom pri prvej zmienke uvádzame v okrúhlej zátvorke maďarský oficiálny názov. V prípade subjektov (napr. noviny, publikácie), ktoré oficiálny slovenský názov nemajú, uvádzame v záujme lepšej orientácie slovenského čitateľa neoficiálny preklad v hranatej zátvorke. Mená osôb maďarskej národnosti uvádzame v maďarskej verzii, pokiaľ sa stali verejne známymi v tejto podobe. V prípade osôb, ktoré sa stali verejne známymi najprv pod slovenskou verziou svojho mena, uvádzame obe podoby.

Väčšina autorov publikácie – aj keď mnohí z nich neskrývajú určité sklamanie z toho, že ani po osemnástich rokoch od pádu komunizmu sa nepodarilo vyriešiť niektoré zásadné otázky postavenia maďarskej menšiny a jej vzťahu s väčšinovým národom – bola vo svojich záveroch, uvedených vo svojich čiastkových štúdiách, v zásade optimistická. Osem rokov trvajúce, napriek občasnému výkyvom úspešné spoločné pôsobenie Strany maďarskej koalície s proeurópskymi, demokratickými slovenskými stranami vo vláde, integrácia Slovenskej republiky do NATO a Európskej únie, raketové naštartovanie ekonomiky podporené zdravými reformami, postupné posilňovanie občianskej spoločnosti a tretieho sektoru aj na južnom Slovensku – to sú faktory, ktoré ich k takémuto „umiernenému“ optimizmu oprávňovali.

Súhrnná správa pokrýva obdobie do mája 2004, t. j. do dátumu vstupu SR do Európskej únie. Odvtedy síce Dunajom pretieklo veľa vody, doplnenie slovenského vydania o ďalšie kapitoly by však zásadným spôsobom zmenilo pôvodný zámer vydavateľa. Publikáciu preto predkladáme slovenskému čitateľovi v podobe prekladu pôvodného textu, na tomto mieste si len dovoľíme zhrnúť niektoré základné fakty, týkajúce sa vývoja na Slovensku po máji 2004.

Od druhej polovice roku 2004 sa dynamika vývoja na Slovensku spomalila. Po dosiahnutí veľkého cieľa – pričlenenia sa k Európskej únii, nastalo čiastočné sebauspokojenie. Prehlbovali sa rozpory medzi stranami vládnej koalície, celá politická scéna sa už pomaly pripravovala na voľby. Politici sa nakoniec zhodli na konaní predčasných volieb, ktoré sa uskutočnili 17. júna 2006. Zvítazila v nich strana SMER-Sociálna demokracia. Zostavením vlády bol prezidentom republiky poverený líder SMER-u Róbert Fico. Očakávali sa siahodlhé rokovania, avšak už po dvoch týždňoch vznikla vláda dovtedajších troch opozičných strán, keď Róbert Fico prizval do vládnej koalície Slovenskú národnú stranu Jána Slotu (SNS) a Ľudovú stranu – Hnutie za demokratické (HZDS) Slovensko Vladimíra Mečiara. Maďarská menšina na Slovensku vzhliadala k tejto koalícii s obavami, veď mala ešte čerstvé spomienky na spoločné vládnutie HZDS a SNS v rokoch 1994 – 1998. Vtedy mali vládne strany sklon považovať ľudské a menšinové práva za štátom udeľované či trpené výsady, či za prostriedok mocenského boja, a nie za prirodzené, neodňateľné práva.

Či sa tieto obavy naplnili, alebo napriek aktuálnej vládnej konštelácii je na mieste skôr realizmus a umiernený optimizmus, podporený vstupom Slovenskej republiky do schengenského priestoru voľného pohybu a pokračujúcim rastom slovenskej ekonomiky, to je už témou ďalšieho bádania a iných publikácií a analýz.

K danej problematike pripájame len niekoľko poznámok. Napriek nespochybniteľné-

mu vývoju, ktorým Slovenská republika prešla od novembra 1989 do dnešných dní, v oblasti menšinovej politiky a vnímania charakteru štátu stále pretrvávajú medzi politickou i intelektuálnou elitou slovenskej väčšiny a maďarskej menšiny spor o interpretáciu niektorých kľúčových otázok. Jadrom sporu je nesúlad v chápaní podstaty občianskeho princípu budovania a spravovania štátu. Ak sa presunieme do roviny ústavy SR a Rámcového dohovoru o ochrane národnostných menšín, čo sú nesporné dokumenty záväzného charakteru, musíme sa pristaviť pri dvoch ustanoveniach. Jedno z nich hovorí o tom, že príslušníci národnostných menšín majú právo „vyjadriť, zachovať a rozvíjať svoju identitu“ (Preambula Rámcového dohovoru, v čl. 34 ústavy SR sa nachádza formulácia „majú právo na komplexný rozvoj“). Druhým princípom je právo národnostných menšín na „efektívnu účasť na riadení vecí, ktoré sa ich týkajú“ (čl. 15 Rámcového dohovoru, čl. 34 bod 2c) ústavy SR).

Ak má slovenská politická a intelektuálna elita úprimný záujem na rešpektovaní uvedených princípov, mala by si veľmi otvorene položiť niekoľko otázok: Poskytuje náš štát na úrovni legislatívnych opatrení a inštitucionálnych mechanizmov skutočne dostatok záruk k zachovaniu a rozvíjaniu identity príslušníkov menšín v dlhodobej perspektíve? Majú menšiny naozaj možnosť efektívne sa zúčastňovať riadenia vecí, ktoré sa ich týkajú? Naozaj nie je ani kúsok pravdy na tom, že sme akosi apriórne zaujatí voči akékoľvek požiadavke, ktorú predloží maďarská menšina? Prejavujeme naozaj dostatok empatie voči cíteniu a mysleniu druhých?

Politická a sociálna elita maďarskej menšiny by si zas mala položiť napríklad takéto otázky: Spravili sme skutočne všetko preto, aby sme Slovákov presvedčili o úprimnosti našich záujmov? Boli sme dostatočne iniciatívni v snahe zrozumiteľne vysvetliť slovenskej verejnosti svoje túžby, potreby a ciele? Spravili sme všetko pre to, aby väčšina pochopila, že spokojnosť príslušníkov menšín

je aj v jej záujme, pretože štát je stabilnejší o to viac, o čo viac ho považujú za svoju vlasť a domov všetci jej občania?

Vecná diskusia o týchto aspektoch vzťahu medzi väčšinou a menšinou temer neexistuje – a to ani v politickej, ani v odbornej rovine. Politická a intelektuálna elita väčšiny spravidla nekriticky preberá – bez hlbšej analýzy skutočného stavu a jeho porovnania s najlepšími príkladmi zo zahraničia – tézu o „nadštandardných právach menšín“, apriórne odmieta debatu o niektorých citlivých otázkach postavenia maďarskej menšiny (Benešove dekréty, rozhodovanie o veciach, ktoré sa týkajú menšiny, samosprávne modely atď.) a odmieta akékoľvek ďalšie rozširovanie, či zdokonaľovanie menšinových práv. Politická a intelektuálna elita maďarskej menšiny sa v tejto situácii často dostáva do bludného kruhu, používa rozdielnu rétoriku doma a v Maďarsku, pri absencii dostatočných vonkajších (legislatívnych, inštitucionálnych) mechanizmov a záruk rozvoja menšinovej identity sa uzatvára do seba, politici preceňujú svoju vlastnú rolu a snažia sa priamo ovplyvňovať všetky sféry života maďarskej komunity na Slovensku. Základom riešenia by malo byť naštartovanie reálneho dialógu, v ktorom dôležitú úlohu hrá budovanie a posilňovanie vzájomnej dôvery, avšak takýto dialóg sa nemôže vyhýbať citlivým témam. Zodpovednosť demokraticky zmýšľajúcich intelektuálov na oboch stranách je v tom, aby citlivé témy nezamietli pod koberec, práve naopak, aby ich vybrali z rúk nacionalistov a populistov, ktorí ich zneužívajú na svoje zisťné ciele.

Na záver považujeme za vhodné slovenskému čitateľovi trochu priblížiť Fórum inštitút pre výskum menšín, vydavateľa predloženej publikácie. Inštitút vznikol roku 1996, najprv pod názvom Fórum spoločenskovedný ústav. Jeho cieľom je systematický výskum problematiky menšín na Slovensku od vzniku Československej republiky dodnes, a to z historického, sociologického, politologického a etnologickeho hľadiska ako aj z hľadiska ich vzťahov

s väčšinovým národom. Osobitná organizačná jednotka inštitútu s názvom Bibliotheca Hungarica je dokumentačným a archívnym pracoviskom, ktoré sústreďuje a spracúva všetky písomnosti týkajúce sa maďarskej menšiny na Slovensku a je zároveň aj odbornou knižnicou. Väčšina výstupov práce inštitútu sa spracúva do digitalizovanej podoby. Duchovným otcom a zakladateľom Fórum inštitútu je Károly Tóth, ktorému sa vznikom inštitútu splnil dávny sen o nezávislej vedecko-výskumnej inštitúcii, ktorá by sa systematicky a na vysokej odbornej úrovni venovala problematike maďarskej menšiny na Slovenku. Veľké slovo uznania si, samozrejme, zaslúžia editori knihy – József Fazekas a Péter Hunčík.

Publikácia *Maďari na Slovensku (1989 – 2004): Súhrnná správa. Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie* je prvým dielom edície Maďari na Slovensku (Magyarok Szlovákiában). Od predstavenia prvého dielu vydal Fórum inštitút v maďarskom jazyku už ďalšie

tri diely spomínanej edície: roku 2005 vyšiel zväzok *Dokumentumok, kronológia (1989 – 2004)* (Dokumenty, chronológia [1989 – 2004], editori József Fazekas, Péter Hunčík) a roku 2006 zväzky *Oktatásügy (1989 – 2006)* (Školstvo [1989 – 2006], editori Béla László, László A. Szabó, Károly Tóth) a *Kultúra (1989 – 2006)* (editori Gábor Csanda, Károly Tóth). Pripravuje sa vydanie ďalších dielov spracúvajúcich problematiku regionálneho rozvoja a hospodárstva, resp. používania jazyka.

Veríme, že maďarský pohľad na udalosti spojených s pádom komunizmu a budovaním demokratického zriadenia a modernej ekonomiky v našej spoločnej vlasti slovenského čitateľa zaujme a že predkladaný prvý diel edície Maďari na Slovensku bude pre všetkých záujemcov zdrojom cenných informácií a poznatkov.

Šamorín, január 2008

PREDSLOV

Pre pochopenie pätnástich rokov spoločenského vývoja po revolúcii roku 1989 bude užitočné si stručne zrekapitulovať tie dejinné udalosti, ktoré vytvárali základný rámec života maďarskej menšiny v Československu, resp. na Slovensku.

Československá republika, vyhlásená 28. októbra 1918, vznikla ako národný štát. V skutočnosti však bola štátom mnohonárodnostným, v ktorom podľa údajov sčítania ľudu z roku 1921 tvoril „československý“ národ len 65,53 % z celkového obyvateľstva (8 764 213 osôb). 23,36 % (3 123 624 osôb) z celkovej populácie tvorili Nemci, 5,57 % (744 621 osôb) Maďari, 5,54 % (748 005 osôb) príslušníci iných národností. Bez presadenia koncepcie fiktívneho „československého“ národa by štáty Dohody sotva podporili vznik samostatného Československa, veď „československý“ národ tvoril ani nie dve tretiny obyvateľstva krajiny. V memorande zhotovenom pre britského ministra zahraničných vecí v máji 1915 zdôvodňoval Tomáš Garrigue Masaryk koncepciu československého národa tým, že „Slováci sú v skutočnosti Česi napriek tomu, že svoje nárečie používajú ako spisovný jazyk. Slováci sa tiež usilujú o samostatnosť a prijali program zjednotenia s Čechmi“.

Versailleský mierový systém však nevytvoril podmienky pre dôsledné uplatnenie princípu, tvoriaceho jeho jadro základ – totiž princípu sebaurčenia národov, preto bol roku 1919 pod egidou Spoločenstva národov v záujme garantovania práv národnostných menšín v následníckych štátoch vytvorený medzinárodný systém na ochranu menšín. Čoskoro sa však ukázalo, že tento systém nedokáže garan-

tovať ani tie základné práva, k uznaniu ktorých sa dotknuté štáty zmluvne zaviazali.

Zakladatelia a neskorší vedúci predstavitelia Československej republiky v čase prvej svetovej vojny ešte hlásali, že v národnostnej otázke sa hodlajú pridržiavať princípu sebaurčenia. Podľa Masaryka menšinová otázka nemôže byť „vnútornou vecou“ daného štátu. „Kým bude platiť táto farizejská zásada – píše Masaryk –, dovtedy samozrejme právo národov na sebaurčenie nebude možné realizovať.“ Podobne ako Masaryk, aj Beneš považuje vyriešenie česko-nemeckého vzťahu v Monarchii za možné len vtedy, ak budú mať oba národy plnú autonómiu.

Po vzniku Československa jeho politická elita zásadným spôsobom zmenila svoj postoj k otázkam sebaurčenia národov, autonómie, ako aj k téze, že národnostná otázka nemôže byť vnútornou vecou štátu. Roku 1929 Minister zahraničných vecí Edvard Beneš v zahraničnom výbore Národného zhromaždenia jednoznačne vyhlasuje, že menšinová otázka je vnútorná záležitosť, preto „nikdy nesmieťme pripustiť, aby kadekto zasahoval do našich práv“. Podľa Beneša právo na sebaurčenie prináleží jedine celým národom, žijúcim pod cudzou nadvládou, nie však zlomkom národov – národným menšinám. A kým Masaryk považuje autonómiu za základné kritérium demokracie, podľa Beneša územná autonómia je prvým krokom k úplnému odtrhnutiu menšín majúcich vlastnú samosprávu.

V zmluve uzavretej 10. septembra 1919 v Saint-Germain sa Československo (podobne ako ostatné následnícke štáty Rakúsko-uhorskej monarchie) zaviazalo len k uznaniu indi-

viduálnych menšinových práv a odmietlo uznať kolektívne práva, ktoré by boli za daných okolností najlepšie zaručovali úplnú rovnoprávnosť príslušníkov národnostných menšín. „Bojím sa toho – napísal roku 1933 István Maléter –, že dnešní predstavitelia štátnej moci budú pokračovať v tej mocenskej politike, ktorá strhla do záhuby bývalé Uhorsko. Aj vedúcich politikov republiky často zotročuje falošná ilúzia československého národného štátu, hoci zo štatistických údajov jednoznačne vyplýva, a upozornil na to už aj taký významný odborník ako profesor Karlovej univerzity v Prahe Emanuel Rádl: Česi len spoločne so Slovákmi tvoria väčšinu obyvateľstva krajiny. [...] Náš problém teda spočíva v tom, či štátna moc považuje Maďarov žijúcich v republike za rovnoprávny štátotvorný prvok, za konštruktívny činiteľ štátneho života, alebo ich len trpí ako ťaživé, nepríjemné bremeno, čím samotná štátna moc spôsobuje odcudzenie sa Maďarov.“ A dodajme, že aj sudetských Nemcov.

Snaha o väčšiu samosprávnosť v rámci Československa bola prítomná nielen v prostredí Maďarov a sudetských Nemcov, ale aj v komunite Slovákov, jednej zo súčastí „československého národa“. Slováci sa pri svojich autonómistických požiadavkách odvolávali na Pittsburskú dohodu, podpísanú 30. mája 1918, na základe koncepcie pripravenej T. G. Masarykom. V nej predstavitelia slovenských a českých organizácií v Spojených štátoch schvaľujú „politický program usilujúci sa o spojenie Čechov a Slovákov v samostatnom štáte z Českých zemí a Slovenska“, v ktorom bude mať Slovensko „svoju vlastnú administratívu, svoj snem a svoje súdy. Slovenčina bude úradným jazykom v škole, v úrade a vo verejnom živote vôbec.“

A hoci podľa prvého bodu Deklarácie slovenského národa prijatej 30. októbra 1918 v Turčianskom sv. Martine „slovenský národ je čiastka i rečovo i kultúrno-historicky jednotného česko-slovenského národa“, podľa druhého bodu však „pre tento česko-slovenský národ žiadame i my neobmedzené samourčovací právo na základe úplnej neodvislosti“.

Čoraz silnejšie požiadavky slovenskej národnej samostatnosti v rokoch 1918 až 1938 česká politika rozhodne odmieta a nepreukazuje ani najmenšiu vôľu k ich splneniu.

Ústava Československej republiky prijatá roku 1920 deklarovala rovnosť všetkých svojich občanov pred právom a zákonom, ako aj rasovú, jazykovú a náboženskú rovnoprávnosť. Jazykový zákon, ktorý bol tiež prijatý roku 1920, zabezpečoval menšinám vo svojej podstate široké práva v používaní jazyka (je pravda, že ústava interpretovala medzinárodnoprávne záväzky štátu v oblasti ochrany práv menšín v mnohých bodoch reštriktívnym spôsobom, navyše, štátna moc reorganizáciou územnosprávnych celkov docielila zníženie počtu administratívnych jednotiek s podielom zastúpenia menšín vyšším ako 20 %, pričom hranica 20 % bola podmienkou možnosti uplatnenia jazykových práv).

Na život maďarskej menšiny po roku 1918 negatívne vplývalo viacero činiteľov: v prvom rade to bolo vyhostenie z Československa tej časti úradníckeho stavu a inteligencie, ktorá odmietla zložiť sľub vernosti republike, ďalej to bola kolonizácia s cieľom narušiť etnickú homogénnosť oblastí obývaných Maďarmi (kolonizáciu vláda realizovala prostredníctvom pozemkovej reformy, v rámci ktorej štát zhabal poľnohospodársku pôdu v rozlohe väčšej ako 250 hektárov – táto bola vo vlastníctve predovšetkým Maďarov – a rozdelil ju českým a slovenským kolonistom), zrušenie maďarského školského systému, zrušenie mnohých maďarských kultúrnych a vzdelávacích organizácií a spolkov atď.

Po šoku, spôsobenom rozpadom uhorského impéria, sa maďarská menšina v medzivojnovom Československu postupne začína organizovať, vytvára si rozličné formy ochrany svojich menšinových záujmov. V dôsledku postupného obmedzovania právomocí samosprávnych orgánov sa ťažisko boja za ochranu menšinových práv presúva do oblasti politiky. Veľmi skoro vzniká systém maďarských politických strán, tvoriaci široké spektrum od tzv. negativistického opozičnictva založeného na politike rekriminácií, cez ser-

vilný prorežimový aktivizmus, až po komunistické lavičiarstvo. Svetonázorové hľadiská, ktoré určovali zameranie pôvodných maďarských strán, sa v polovici tridsiatych rokov dostávajú do úzadia – jednak ako reakcia na zmarenie dohody s českými a slovenskými stranami, jednak pod vplyvom maďarskej zahraničnej politiky – čoho výsledkom je uvedenie si spoločných národných menšinových záujmov a zjednotenie dvoch najvýznamnejších maďarských menšinových strán roku 1936.

Činnosť politických strán bola dobre doplnená pôsobením maďarských menšinových inštitúcií. Úroveň ich práce bola síce veľmi premenlivá, ale kultúrna činnosť, ktorú vykonávali v záujme zachovania národnej identity Maďarov vtlačila maďarskému duchovnému životu v Československu v období medzi dvomi vojnami výraznú pečat. V tridsiatych rokoch sa čoraz viac udomáčkuje myšlienka, že menšinové bytie je osobitným poslaním. Tento posun vo vnímaní vlastného postavenia je inšpirovaný menšinovým mesianizmom, jeho protagonistami sú významné osobnosti maďarského literárneho a vedeckého života na Slovensku, a odzrkadľuje tú novú duchovnosť, ktorá je už vyjadrením uvedenia si dvojitej pripútanosti, dvojakej identity príslušníkov menšín.

Po prvej viedenskej arbitráži nedochádza k podstatným zmenám v právnom postavení Maďarov, ktorí ostali na Slovensku: v školstve aj vo verejnom živote môžu používať svoj materinský jazyk, ak sú podobné práva priznané aj slovenskej menšine v Maďarsku. Uplatnenie zásady recipacity sa teda obmedzuje právo maďarskej menšiny používať svoj materinský jazyk.

Obdobie rokov 1945 – 1948 znamená éru úplného bezprávia maďarskej menšiny, ktoré sú označované ako „roky bez domoviny“ („a hontalanság évei“).

Maďari (a Nemci) žijúcich v Československu boli – okrem aktívnych antifasistov – štátom zbavení občianstva, následne bola zhabaná pôda, budovy a nehnuteľnosti, ktorá bola v ich vlastníctve. Zamestnanci štátnej a verej-

nej služby maďarskej národnosti boli prepustení zo zamestnania bez akejkoľvek náhrady (Maďari nemohli dostať ani vojnové odškodnenie, ani dôchodok). Boli zatvorené maďarské školy, rozpustené maďarské spolky a organizácie. Maďari boli nútení k reslovakizácii, mnohí boli deportovaní do Čiech, Československo v podstate vnútilo Maďarsku dohodu o vzájomnej výmene obyvateľstva atď. Tieto opatrenia, obsiahnuté v Košickom vládnom programe, v zákonoch Slovenskej národnej rady, či Benešových dekrétach zanechali dodnes živé, hlboké rany v dušiach príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku.

Po prevzatí moci komunistami, na základe zákona číslo 245 z 25. októbra 1948, mohlo byť príslušníkom maďarskej menšiny – po zložení prisahy vernosti – prinavrátené československé štátne občianstvo, avšak nemohli si uplatňovať špecifické menšinové práva. Až ústavný zákon číslo 33 z roku 1956 nariaďuje, že je potrebné vytvoriť vhodné podmienky na podporu hospodárskeho a kultúrneho rozvoja občanov maďarskej a ukrajinskej národnosti. Ďalej, podľa ústavy z roku 1960 mal štát zabezpečiť občanom maďarskej, ukrajinskej a poľskej národnosti možnosť vzdelávania sa a kultúrneho rozvoja v materinskom jazyku.

Na základe uvedených opatrení sa počnúc päťdesiatymi rokmi na Slovensku postupne otvárajú brány maďarských škôl a materských škôl, pod silným straníckym dohľadom sa začína vydávanie maďarských kníh, novín a časopisov. 15. decembra 1948 vychádza prvé číslo denníka *Új Szó* a postupne vychádzajú ďalšie maďarské časopisy: *Szabad Földműves* (1950), *Alkotó Ifjúság* (1950), *Fáklya* (1951), *Pionírok Lapja* (1951), *Új Ifjúság* (1952), *Kis Épitő* (1952), *Dolgozó Nő* (1952), *A Hét* (1956), *Irodalmi Szemle* (1958) atď. Vydávanie maďarských kníh sa začalo v rámci Vydavateľstva Pravda roku 1949. Roku 1953 vzniklo Maďarské vydavateľstvo v Československu, avšak roku 1956 bolo včlenené do Slovenského vydavateľstva krásnej literatúry (neskoršie Vydavateľstvo Tatran). Roku 1967 vzniká maďarská sekcia

vydavateľstva Tatran, z ktorej potom 1. januára 1969 vzniká Vydavateľstvo kníh a časopisov Madách. 5. marca 1949 bol založený Csemadok (Kultúrny spolok maďarských pracujúcich v Československu, od r. 1966 Kultúrny zväz maďarských pracujúcich v Československu), ktorý vykonával činnosť do novembra 1989 ako jediná povolená masová organizácia maďarskej menšiny v Československu. Roku 1950 začína činnosť maďarské oddelenie Dedinského divadla a v roku 1952 vzniká Maďarské oblastné divadlo v Komárne.

Jedným z významných výdobytkov Pražskej jari 1968 bolo aj prijatie ústavného zákona číslo 144. z 27. októbra. V zmysle odseku 1 tohto zákona sú okrem českého a slovenského národa štátnymi subjektmi aj maďarská, nemecká, poľská a ukrajinská (rusínska) národnosť, ktorým sa podľa odseku 3 zákona zaručuje právo na vzdelávanie v materinskom jazyku, právo na všestranný kultúrny rozvoj, právo používať ich jazyk v úradnom styku na území obývanom príslušnou menšinou, právo združovať sa v národnostných kultúrnych a spoločenských organizáciách ako i právo vydávať tlač a rozširovať a prijímať informácie v ich jazyku.

V období normalizácie sa postupne rušia takmer všetky výdobytky demokratického procesu. Československo bolo do obdobia zmeny režimu roku 1989 jednou z najdogmatickejších krajín socialistického bloku. Najvýznamnejším kritikom režimu sa stalo opozičné hnutie známe pod názvom Charta 77. Roku 1978 vznikol pod vedením Miklósa Durayho Výbor na ochranu práv maďarskej menšiny v Československu, ktorý sa ako jediná maďarská organizácia odvážil postaviť na ochranu ľudských práv maďarskej menšiny v Československu.

V tejto situácii zastihla obyvateľstvo krajiny zmena režimu.

17. novembra 1989 si pražskí vysokoškólači na obrovskej protestnej demonštrácii pripomenuli udalosti z roku 1939, keď fašistickí okupanti v Prahe a v Brne popravili 9 vysokoškóľákov, 1200 študentov zatkli a odvliekli

do koncentračných táborov a na Hitlerov príkaz zavreli všetky české vysoké školy. Skutočným cieľom demonštrácie 17. novembra 1989 však bol protest proti komunistickému režimu. Povolenú študentskú demonštráciu polícia brutálne rozohnala a viacero študentov zranila. Okamžite sa začali masové demonštrácie na protest proti zásahu policajných orgánov. Husákovský režim, ktorý bol považovaný za skalopevný, sa pod vplyvom masových demonštrácií prakticky za niekoľko dní zrútil ako domček z karát. 18. novembra vznikla v Šali na ochranu práv maďarskej menšiny Maďarská nezávislá iniciatíva, 19. novembra vzniklo pražské Občanské fórum a 20. novembra Verejnosť proti násiliu – tieto dve hnutia koordinovali demonštrácie v Čechách, resp. na Slovensku.

Od tohto momentu sa udalosti vyvíjajú veľmi rýchlo. Masové demonštrácie sú na dennom poriadku, 27. novembra ochromuje krajinu dvojhodinový všeobecný štrajk, následne Federálne zhromaždenie ruší ústavný článok o vedúcej úlohe komunistickej strany v spoločnosti, zo svojich funkcií odstupujú vedúci tajomník ÚV KSČ Miloš Jakeš a predseda Slovenskej národnej rady Viliam Šalgovič, predseda federálnej vlády Ladislav Adamec odvoláva z funkcie predsedu slovenskej vlády Pavla Hrivnák. 10. decembra po vymenovaní novej federálnej vlády v čele s Mariánom Čalfom (v nej sú už komunisti v menšine) odstupuje z funkcie prezident republiky Gustáv Husák, 28. decembra je za predsedu Federálneho zhromaždenia zvolený Alexander Dubček a 29. decembra sa prezidentom republiky stáva Václav Havel. 8. – 9. júna 1990 sa konajú prvé slobodné parlamentné voľby v Československu po viac ako štyridsiatich rokoch.

Po voľbách sa však politická stabilita rýchlo narúša: najsilnejší vládny subjekt, Verejnosť proti násiliu, vyslovuje na jar 1991 nedôveru premiérovi Vladimírovi Mečiarovi, v dôsledku čoho sa hnutie čoskoro rozpadá na dve časti. Parlamentné voľby roku 1992 vyhráva na Slovensku Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS) pod vedením

Vladimíra Mečiara, v Čechách Občanská demokratická strana pod vedením Václava Klause. Česko-slovenské rozpory sú v tom čase už natoľko vyhrotené (na jar 1990 k tomu prispievajú spory o oficiálny názov štátu a podobu štátneho znaku, potom spory o text novej federálnej ústavy, navyše, 17. júla 1992 Slovenská národná rada schvaľuje Deklaráciu o zvrchovanosti a 1. septembra prijíma Ústavu Slovenskej republiky), že 26. augusta 1992 sa Václav Klaus a Vladimír Mečiar v Brne dohodnú na termíne rozdelenia Českej a Slovenskej federatívnej republiky. Výsledkom týchto procesov je vznik samostatnej Slovenskej republiky 1. januára 1993.

Za uplynulé obdobie sa zmenou režimu v Československu zaoberali desiatky publikácií, no doteraz si ani jedna rozsiahlejšia štúdia nestanovila za cieľ popísať, akú úlohu pri tom zohrala maďarská menšina na Slovensku. Je pritom nesporné, že najmä v prvých mesiacoch po páde komunizmu mala na priebeh udalostí značný vplyv. Úlohu maďarskej menšiny spomínajú domáce i zahraničné publikácie len marginálne a často len z priloženej fotodokumentácie sa stáva zrejým, že aj známi maďarskí umelci a intelektuáli na Slovensku boli aktívnymi účastníkmi udalostí. V prípade zahraničných publikácií je to aj pochopiteľné, veď ich autori sa pri svojej práci opierajú predovšetkým o české a slovenské zdroje.

Roku 1995, v období vrcholu vlády Vladimíra Mečiara, sa v Nadácii Sándora Máraiho zrodila myšlienka, že treba napísať súhrnnú správu o stave slovenskej spoločnosti. V tom čase sa Slovensko už dávno vzdialilo od zahraničnopolitických a vnútropolitických cieľov vytýčených v novembri a decembri 1989. Šanca pripojiť sa k Európskej únii a NATO sa znížila na minimum. Politici západoeurópskych krajín a USA sledovali kroky Mečiarovej vlády, ktoré sa v žiadnom prípade nedali považovať za demokratické, s čoraz väčším skepticizmom.

Publikácia *Slovensko 1995: Súhrnná správa o stave spoločnosti*, ktorú vydala Nadácia

Sándora Máraiho roku 1996, ako aj jej neskôr publikovaná anglická verzia, mala doma i v zahraničí obrovský ohlas. Recenzie vyzdvihovali predovšetkým fakt, že v krajine naozaj existuje skupina ináč zmýšľajúcich intelektuálov, ktorá je schopná problémy Slovenska presne diagnostikovať a znázorniť objektívnym spôsobom obraz situácie na Slovensku po rozpade Československa – nastaviac tým slovenskej spoločnosti nedeformované zrkadlo. Publikácia zároveň obsahovala dôležité informácie aj pre zahraničných odborníkov, potenciálnych investorov, podnikateľov. Napriek tomu, že väčšina autorov nepatrila k sympatizantom Mečiarovej vlády, ani vláde lojálni oponenti nedokázali polemizovať s ich závermi a konštatáciami. Jednotlivé štúdie, analyzujúce rozličné oblasti spoločenského a hospodárskeho života sa totiž opierali o oficiálne údaje a známe fakty. *Súhrnná správa o stave spoločnosti* v roku 1995 a jej každoročné pokračovania, ktoré vydáva Inštitút pre verejné otázky, sa stali najčítanejšími a najcitovanejšími knihami o Slovensku v zahraničí. Už vtedy sa ukázala potreba vydať podobnú súhrnnú správu aj o maďarskej menšine na Slovensku.

Parlamentné voľby roku 1998 znamenali zásadný zvrat v živote krajiny. Mečiarovský režim vystriedala proeurópsky orientovaná Dzurindova vláda, ktorá potrebu reforiem deklarovala nielen slovné, ale vzala na seba aj bremeno spojené s prechodnými ťažkosťami a nepopulárnymi opatreniami pri ich realizácii. Výsledkom týchto snažení bolo to, že európska a euroatlantická integrácia sa pre Slovensko opäť stali reálne dosiahnuteľnými cieľmi.

Na prekvapenie mnohých toľko kritizované strany vládnej koalície, okrem jednej, dosiahli dobrý výsledok aj v parlamentných voľbách roku 2002. Integrovaný proces začatý roku 1998 mohol teda pokračovať. V marci 2004 sa Slovenská republika stala členom NATO a 1. mája 2004 (spolu s ďalšími deviatimi krajinami) sa pričlenila k Európskej únii.

Prvý zväzok nami predkladanej práce súhrnne spracúva bohaté udalosti spoločn-

sko-politického, hospodárskeho a kultúrneho života obdobia pätnástich rokov od pádu komunizmu po pripojenie sa k Európskej únii, videné optikou maďarskej menšiny na Slovensku. Až o päť rokov – podľa našich plánov – znova zmapujeme situáciu maďarskej menšiny na Slovensku (teraz už ako občanov Európskej únie), budeme hľadať odpoveď aj na otázku, ako ovplyvnila táto nová situácia život a postavenie jednej z najpočetnejších autochtónnych (historických) menšín Únie, maďarskej menšiny na Slovensku. Takéto porovnanie poskytne zrejme aj autentický obraz o účinnosti európskeho systému na ochranu práv národnostných menšín Európskej únie, a čo je nemenej dôležité, môže poskytnúť cenné ponaučenia pre predstaviteľov ostatných maďarských menšín žijúcich v Karpatskej kotline v krajinách mimo Európskej únie, ktoré bude možné využiť pri príprave ich prístupových zmlúv, prípadne pri vytváraní účinného systému na ochranu menšín.

Štruktúra publikácie, jej vnútorná stavba je prispôbená kritériám zaužívaným pre spracúvanie „súhrnnej správy“, formátu v celej Európe známeho a obľúbeného, pravda, s tým rozdielom, že jednotlivé kapitoly umožňujú nazrieť do skúmaných oblastí prostredníctvom etnickej/národnostnej optiky. Pri skúmaní kultúry, školstva alebo demografického vývoja aplikujú naši bádatelia etnické/národnostné hľadiská už dávno, ale takéto spracovanie hospodárskej politiky, regionálneho rozvoja, verejnej správy či práve zdravotníctva má v každom prípade novátorský, priekopnícky charakter. Pravda, na základe etnického/národnostného hľadiska nebolo možné spracovať všetky oblasti spoločenského života: o to sa editori ani neusilovali. Na druhej strane však chcú spracovať pre maďarskú menšinu kľúčovú oblasť poľnohospodárstva a závery publikovať ako samostatnú monografiu.

Pri výbere autorov jednotlivých štúdií sme museli zohľadniť skutočnosť, že maďarská inteligencia na Slovensku je prevažne humanitne orientovaná – je veľmi málo odborníkov zaoberajúcich sa hospodárskym životom, regionálnym rozvojom či zdravotníctvom.

Presnejšie povedané takíto odborníci existujú, avšak väčšinou pracujú v takých slovenských alebo maďarských výskumných inštitúciách, ktoré sa v rámci daného vedného odboru nezaoberajú etnickými/národnostnými aspektmi skúmanej problematiky.

Keď sme týchto prevažne mladých ľudí oslovili, spočiatku ich zadanie prekvapilo. Nezdala sa im zvláštna ani tak požiadavka, aby v rámci svojho odboru analyzovali udalosti uplynulých pätnástich rokov z pohľadu maďarskej menšiny – to považovali z našej strany za prirodzený zámer, skôr sa čudovali nad tým, že sa na nich s takýmto zadáním doteraz ešte nikto neobrátil.

Ich druhá reakcia však už bola skeptická. Jednak sa ukázalo, že v jednotlivých vedných odboroch je uplatnenie „menšinového hľadiska“ vážnym problémom. Keď hovoríme o južnom Slovensku, väčšinou myslíme na oblasti obývané maďarským obyvateľstvom, hoci v južných okresoch Slovenska žije viac obyvateľov slovenskej národnosti ako maďarskej. Jedine v okresoch Dunajská Streda a Komárno prekračuje obyvateľstvo maďarskej národnosti podiel obyvateľstva slovenskej národnosti (83,3 % a 69,1 %). V dôsledku reorganizácie územno-správneho členenia vládou Vladimíra Mečiara roku 1996 sa postavenie maďarskej menšiny ešte viac skomplikovalo (a zhoršilo): ak berieme do úvahy dovtedajších 38 okresov, v 26,3 % z nich predstavoval podiel maďarskej menšiny viac ako 20 %, po zmenách realizovaných roku 1996 však zo 79 nových okresov len 16,5 % patrilo do tejto kategórie. Čiastočná úprava územno-správneho členenia prijatá roku 2001 v období vlády Mikuláša Dzurindu tiež neprinesla pre maďarskú menšinu zásadnú zmenu k lepšiemu.

Na druhej strane sme museli uznať, že v istých špecifických odboroch nie sú k dispozícii také údaje, ktoré by umožnili analýzu danej sféry z „národnostného aspektu“.

Po vytvorení nových územnosprávnych celkov sa všetky dôležitejšie štatistické zisťovania spracúvajú v členení na kraje, resp. za Slovenskú republiku ako celok., Z týchto údajov je však možné zistiť len to, aký je vzťah

sociálno-ekonomických indikátorov daného územného celku, v ktorom žijú aj Maďari, k celoštátnym hodnotám.

Pravda, aj naďalej sa zhotovujú podrobnejšie štatistiky v členení podľa okresov, napríklad v oblasti sociálnej politiky. Na prvých piatich miestach celoštátnej evidencie stavu a vývoja nezamestnanosti figuruje päť okresov z južného Slovenska, v ktorých podiel nezamestnaných presahuje 25 %. Ak sa však snažíme o precíznu analýzu, nemôžeme nechať bez povšimnutia, že v týchto oblastiach je výrazne zastúpená aj rómska menšina, čo analýzu ďalej sťažuje.

Počas prác na tejto publikácii museli naši autori, ktorí sa zaoberali procesmi zmeny režimu po novembri 1989, vznikom a vývinom systému maďarských menšinových strán, ich postavením a činnosťou či už v opozícii alebo vo vláde, prekonať vážne prekážky, keďže táto problematika nie je do dnešných dní dostatočne spracovaná a systemizovaná.

Pred niekoľkými rokmi síce Fórum inštitút pre výskum menšín v Šamoríne začal realizovať výskumný program pod názvom Oral History, avšak práca postupuje pomaly, predovšetkým pre finančné ťažkosti. Nahraté rozhovory nie sú spracované a usporiadané, pričom pamäť priamych aktérov udalostí postupujúcimi rokmi slabne, nehovoriac o tých, ktorí medzičasom zomreli a vzali si svoje spomienky do hrobu.

Skúsenosti uplynulých pätnástich rokov nebudú užitočné len pre budúce generácie: kolektívnu pamäť maďarskej menšiny na Slovensku by mohli využiť aj Maďari v ostatných štátoch Karpatskej kotliny, ktorí žijú v menšinovom postavení, pri formovaní demokratizačných procesov vo svojej vlasti, pri vytvorení vlastnej stratégie a príprave na vstup do Európskej únie.

Dúfame, že faktografický materiál nazhromaždený v predkladanej publikácii veľmi užitočne poslúži aj politikom v Maďarsku. Za ostatných pätnásť rokov sme neraz zistili, že ich poznatky o nás sú dosť chabé alebo práve z dôvodu straníckych väzieb sú viazané na jeden zdroj. Táto skutočnosť tiež prispela k

tomu, že jednotliví predstavitelia politickej elity v Maďarsku začali posudzovať politické zoskupenia maďarskej menšiny na Slovensku cez prizmu domácej politickej scény, čím chtiac-nechtiac prispeli k ďalšiemu prehĺbovaniu rozkolov aj v rámci maďarskej menšiny.

K vytvoreniu tejto situácie prispela samozrejme aj maďarská menšina na Slovensku tým, že nebola schopná jednoznačne sa vymedziť, jasne artikulovať svoje ciele. Naša publikácia si dáva za úlohu prispieť aj k náprave tohto neakceptovateľného stavu.

Maďari na Slovensku boli ohrození, keď sa zverejnili údaje vzťahujúce sa na národnostné zloženie obyvateľstva sčítania obyvateľov roku 2001. Odhliadnuc od tragických udalostí po druhej svetovej vojne, prvýkrát od roku 1950 došlo k poklesu počtu Maďarov žijúcich na Slovensku, a to o 47 000 osôb, navyše, ich podiel na celkovej populácii klesol pod psychologickú hranicu 10% (9,7%). Slovenská republika ako celok zaregistrovala pritom skromný, 105-tisícový prírastok obyvateľstva. K takémuto vývoju došlo pritom nie v nejakom krvavom, chaotickom období, ale v pomerne konsolidovanom desaťročí, zaručujúcom slušnú životnú úroveň. Po roku 1989 nebola na Slovensku zaznamenaná výrazná emigrácia osôb patriacich k národnostným menšinám, tak ako tomu bolo napríklad v Rumunsku. Úbytok maďarského obyvateľstva, jeho asimilácia je výsledkom viac ako desať rokov trvajúceho procesu, ktorého príčiny maďarská menšina na Slovensku dodnes nepozná, neskúma a dodnes nevypracovala dlhodobú stratégiu na jeho zastavenie. Veľká miera zodpovednosti za zanedbanie tejto otázky spočíva tak na intelektuálnej elite ako i na politickej reprezentácii maďarskej menšiny.

Žiaľ, s podobnou nekompetentnosťou sa stretávame aj v oblasti regionálnej politiky, zdravotníctva, sociálnej politiky a školstva. Namiesto presadzovania prepracovaných odborných koncepcií sa pri prijímaní rozhodnutí uplatňuje často skostnatý politický spôsob argumentácie, u aktérov verejného života absentuje schopnosť uzatvárať kompromisy.

Prebiehajúca reforma zdravotníctva na dlhé desaťročia predurčí úroveň zdravotnej starostlivosti pre obyvateľstvo. Nepopierame nevyhnutnosť týchto dramatických, často i bolestivých reforiem, ale aj táto reforma obsahuje niekoľko etnicky špecifických neuralgických bodov. Občania maďarskej národnosti bez výnimky žijú v tých južných regiónoch, kde prevažujú nemocnice I. typu (mestské nemocnice) alebo II. typu (nemocnice v pôsobnosti vyšších územných celkov), ktoré sú v značnej nevýhode oproti fakultným nemocniciam vo veľkých mestách, zaradených do III. typu. Tie totiž malým nemocniciam odčerpávajú značné množstvo finančných prostriedkov (dostávajú napríklad trojnásobne vyššie platby aj za chorých), v dôsledku čoho sú tieto schopné zabezpečiť zdravotnú starostlivosť len na nižšej úrovni. Napriek týmto skutočnostiam nám nie je známe, akých odborníkov zapojila Strana maďarskej koalície, jediný politický reprezentant záujmov maďarskej menšiny na Slovensku, do prípravy zdravotníckej reformy, akú stratégiu presadzovala v záujme toho, aby z pohľadu maďarskej menšiny rizikové a nevýhodné aspekty reformy neutralizovala.

Žiaľ, aj pre maďarskú menšinu snáď najcitlivejšia oblasť – vzdelávanie, sa čoraz viac dostáva do vleku politiky. Popri nepochybne veľmi dôležitej otázke vysokoškolského vzdelávania v materinskom jazyku sme ako keby pozabudli na potrebu neodkladnej modernizácie stredných škôl. Bez uskutočnenia potrebných reformných krokov budú tieto školské zariadenia ťažko držať krok so slovenskými školami, ktoré sú v obnove už oveľa ďalej. Navyše je všeobecne akceptovaným faktom, že vývoj a upevňovanie národnej identity prebieha práve počas stredoškolských štúdií.

Z prezentovaných údajov vyplýva, že so základným školstvom nie sú vážnejšie problémy, počet žiakov, vybavenosť škôl a ich príťažlivosť sú primerané. Žiaci maďarskej národnosti sa štatisticky „strácajú“ kdesi medzi základnou a strednou školou. Po ukončení deviatej triedy rodičia často zvažujú otázku ďalšieho vzdelania svojho dieťaťa na

základe praktických hľadísk. Ak zistia, že „programová ponuka“, či výsledky slovenskej školy v susednej ulici (obci) sú lepšie ako v prípade školy s vyučovacím jazykom maďarským, zapíšu svojho potomka tam.

Presadením založenia Univerzity J. Selyeho v Komárne splnila Strana maďarskej koalície jeden zo svojich predvolebných sľubov. O rozvoj a rozšírenie maďarského vysokoškolského vzdelávania sa SMK usiluje od vstupu do vládnej koalície roku 1998. Uznesenie vlády SR z 21. januára 2001 navrhuje Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre vytvorenie samostatnej fakulty pre prípravu maďarských učiteľov, kultúrnych a osvetových pracovníkov. Projekt pripravený z poverenia Ministerstva školstva Maďarskej republiky roku 2000 navrhuje vytvorenie univerzity zameranej na ekonomické vedy a informatiku. Realizáciou týchto návrhov vzniká 11. novembra 2003 Fakulta stredoeurópskych štúdií na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre, 17. januára 2004 sa zas v Komárne koná inauguračná slávnosť Univerzity J. Selyeho. Na Univerzite J. Selyeho sa v septembri 2004 začína vyučovanie v maďarskom jazyku na troch fakultách (Pedagogickej, Ekonomickej a na Teologickej fakulte reformovanej cirkvi).

Príprava založenia Univerzity J. Selyeho sa po celý čas uskutočňovala pod politickou kuratelou, čo bolo vzhľadom na nutnosť zabezpečenia potrebného finančného zázemia pre jej činnosť aj akceptovateľné. Elita maďarskej inteligencie a početný tábor vysokoškolských učiteľov maďarskej národnosti však len nechápavo sledovali ďalší vývoj: ani vytváraniu profilu univerzity, ani zosúladieniu spoločnej stratégie maďarských vysokoškolských inštitúcií, ani výberu vysokoškolských pedagógov nepredchádzal konsenzus založený na širokej odbornej diskusii zainteresovaných, konsenzus, ktorý by bol zárukou vytvorenia dlhodobu udržateľnej štruktúry maďarského vysokoškolského vzdelávania a jeho odbornej úrovne.

Bezpodmienečne sa musíme zmieniť aj o situácii katolíckej a reformovanej cirkvi. Kým počet obyvateľov maďarskej národnosti

na Slovensku za posledné desaťročie klesol o 47 tisíc, počet maďarských veriacich vzrástol asi o 25 tisíc. Význam cirkvi pri udržiavaní národnej identity a zodpovednosť kňazov maďarskej národnosti za osud maďarskej menšiny, sa jednoznačne potvrdili.

Reformovaná kresťanská cirkev, ktorá má tradične maďarský charakter, v krátkom čase obnovila svoju autoritu a vplyv medzi veriacimi a skutočne pracuje ako autonómna organizácia, ktorej úloha pri budovaní komunity je nesporná.

Situácia v rímskokatolíckej cirkvi a jej organizačná štruktúra je však diametrálne odlišná od reformovanej cirkvi. Otázka reformy slovenských diecéz je na programe dňa už dlhé roky, bolo by však naivné predpokladať, že sa tento proces ukončí založením tzv. maďarského biskupstva. Z ktorejkoľvek strany tento problém skúmame, musíme konštatovať, že k takémuto kroku ešte neexistuje potrebná vôľa ani na Slovensku, ani vo Vatikáne.

Je však skutočne ťažko pochopiteľné, že napriek dlhým rokům prebiehajúcim rokovaniám, dohadovaniam a napriek mnohým modlitebným dňom, na ktorých maďarskí veriaci preukázali skutočnú kresťanskú pokoru, ešte stále nedostali takého maďarského (maďarsky hovoriaceho) rímskokatolíckeho pomocného biskupa, ktorého úlohou by bola starostlivosť o maďarských veriacich a riadenie maďarského kňazstva. Rozhodnutie prijaté roku 2004 znamená len polovičaté riešenie. Namiesto pomocného biskupa, ktorý hovoril aj po maďarsky a odišiel do dôchodku, vymenoval arcibiskup iného pomocného biskupa, ktorý tiež hovorí aj po maďarsky, avšak bez osobitných právomocí a úloh. V našich mestách a dedinách je čoraz viac maďarských kňazov v dôchodkovom veku, pribúdajú mladí slovenskí katolícki kňazi, ktorí neovládajú maďarčinu alebo ju ovládajú len slabo. Tých agilných maďarských kňazov, ktorí zakladajú školy, inštitúcie, pracujú aj pre verejnosť, cirkevní predstavení bez zjavného dôvodu prekladajú na iné miesto. V kruhoch katolíckych kňazov je citelné napätie, prehlbuje sa zatrpknutosť.

V niektorých cirkevno-politických opatreniach je zreteľne čitateľná osobná orientácia toho ktorého biskupa, jeho sympatia alebo antipatia voči maďarskej menšine. Je všeobecne známe, že na Slovensku je málo rímskokatolíckych kňazov maďarskej národnosti. Biskupi niektorých diecéz riešia tento problém v duchu univerzálnosti kresťanstva tak, že povoľujú prípravu kňazských novicov pochádzajúcich z ich diecézy v Maďarsku a po návrate im umožňujú pôsobenie vo svojom rodisku. Arcibiskup trnavskej diecézy, v ktorej žije najviac veriacich maďarskej národnosti, však takéto riešenie maďarským mladým mužom, ktorí si zvolia kňazské povolanie, neumožňuje.

Strana maďarskej koalície je od roku 1998 členom vládnej koalície. Napriek tomu, že strana vznikla sľaby „sobášom z donútenia“, ako reakcia na mečiarovský volebný zákon, jej pôsobenie podstatne prispelo k zvýšeniu sebavedomia a úrovne sebareflexie maďarskej menšiny. Stabilizujúci vplyv strany na slovenskú vnútornú politiku je nesporný, jej úloha vo formovaní slovenskej verejnej mienky, v modernizácii spoločnosti, v zákonodarstve, vo vytváraní slovensko-maďarských vzťahov je jednoznačne pozitívna.

Na juhu Slovenska, ktoré je v prevažnej miere obývané Maďarmi, sa od roku 1998 významne zlepšila bytová situácia, zlepšil sa stav infraštruktúry, prišlo tam viac investícií ako v predchádzajúcich piatich rokoch. Aj v štátom kontrolovaných sektoroch hospodárstva sa nominanti SMK dostali k významným funkciám, čo môže vo významnej miere napomôcť prílivu ďalších investícií, vytváraniu nových pracovných miest. V uplynulých piatich rokoch sa realizovali významné investície v oblasti ochrany životného prostredia, zodpovedajúce európskym normám, vybudovali sa nové mosty, otvorili sa nové hraničné prechody.

Strana maďarskej koalície ako člen vládnej koalície obsadila v mnohých okresoch, obývaných Maďarmi, vedúce funkcie vo verejnej správe, jej nominanti sú na čele viacerých okresných a regionálnych inštitúcií a aj vďaka tomu sa v mnohých južných okresoch a ob-

ciach pre občanov maďarskej národnosti rozšírila možnosť komunikácia s úradmi v ich materinskom jazyku.

Strana maďarskej koalície je vzhľadom na osobitosť svojho postavenia nútená vziať na seba reprezentáciu záujmov všetkých segmentov spoločenského života maďarskej menšiny (ekonomika, sociálna politika, zdravotníctvo, školstvo, kultúra atď.). K tomu, aby túto prácu mohla vykonávať na patričnej úrovni, by potrebovala aj inštitúciu, ktorá by pre ňu vytvárala odborné zázemie, zásobovala by ju aktuálnymi informáciami potrebnými pre operatívne rozhodovanie, zúčastňovala by sa tvorby strednodobých a dlhodobých stratégií. Vydriavanie takejto inštitúcie bez štátnej

podpory je len ťažko predstaviteľné, avšak – analogicky k činnosti slovenských inštitúcií podobného charakteru – jej prevádzkovanie na základe štátnych alebo iných objednávok a zadaní by bolo možné bez problémov. SMK by mohla len profitovať z užšej a intenzívnejšej spolupráce s inštitúciami, ktoré majú už serióznu odbornú minulosť, odborne zdatných výskumných pracovníkov (Fórum inštitút pre výskum menšín, Jazyková kancelária Gramma, Skupina Mercurius). Tieto inštitúcie by postupne mohli prevziať aktivity, na vykonávanie ktorých sa strana z nutnosti podujala, ale s politickou prácou sú ťažko zlučiteľné.

(Preložila Štefánia Kecskeméthyová)

ZMENA REŽIMU MAĎARSKÝMI OČAMI

Kľúčové slová: disidentské hnutia; spolupráca maďarských, slovenských a českých opozičných skupín; zmena režimu; strany a stratégie; Csemadok; volebný zákon; maďarská univerzita.

1. ÚVODNÉ POZNÁMKY

Autor zaoberajúci sa menšinovými súvislosťami zmeny režimu v Československu (na Slovensku) po roku 1989 sa nepohybuje po úplne nepreskúmanom teritóriu, veď k danej téme boli už publikované hodnotné zborníky, chronológie, parciálne štúdie i fundamentálne teoretické state. Napriek tomu sa výskum nachádza ešte len niekde na polceste. Mnoho čiastkových problémov je stále neprebádaných, na početné otázky existujú len jednostranné a neoverené odpovede. Príčiny tohto stavu je potrebné hľadať vo viacerých faktoroch. Jedným z nich je to, že protagonisti politických zmien v hektických dňoch konca roku 1989 a začiatku roku 1990 akosi nemysleli na budúce generácie: mnoho udalostí ostalo nezdokumentovaných. Média sa ešte len učili plniť úlohu necenzurovaného zdroja informácií, v dobovom spravodajstve sa často nerozlišiteľne mieša faktografický materiál s osobnými dojmami autorov. V celoštátnych výskumných programoch, akým bol aj projekt Nadácie Milana Šimečku v druhej polovici deväťdesiatych rokov, sa o účasti Maďarov na novembrových udalostiach a následných prevratných spoločenských zmenách pojednáva len okrajovo. Vyhlásenia čerstvo vzniknutých strán – čo platí aj pre neskoršie obdobia – sú zo zrejmých dôvodov predpojaté, a istá dávka subjektivismu je prítomná aj v osobných spomienkach vtedajších verejných činiteľov. Proces systemizácie a spracovania skromného množstva zachovanej dobovej dokumentácie sa ešte neskončil.

Pre rozsahové a iné obmedzenia si tento príspevok nedáva za cieľ objasnenie parciál-

nych otázok, skôr sa zameriava na to, aby poskytol obraz o rámcových politických stratégiách, ktoré vznikli v kruhoch maďarskej menšiny na Slovensku, aby sledovala uplatnenie týchto stratégií v praxi a aby čiastočne identifikovala korene, z ktorých tieto rozdielne politické predstavy čerpali živnú pôdu.

Príslušníci maďarskej menšiny na Slovensku nevíťali zmenu režimu s rovnakými pocitmi a predstavami a nesledovali jednotné ciele. Iné pocity vyvolali zmeny v tých Maďaroch, ktorí boli organicky včlenení do (komunistického) štátneho a stranického aparátu a profitovali z neho, iné boli pocity tých, ktorých „spolupráca“ s režimom bola len súčasťou taktiky prežitia, alebo prechovávali v sebe naivnú vieru, že je možné režim „rozložiť zvnútra“. Iné úlohy považovali za prioritné občianske fóra na vidieku, iné tie, ktoré sa zaoberali „demonťazou“ komunistickej moci na ústrednej úrovni. Isté zovšeobecnenia sú však predsa len namieste. Príslušnosť k maďarskej menšine znamenala v prípade všetkých jej zložiek nielen zvýšenú citlivosť voči otázkam národnostného charakteru, ale ovplyvnila aj vzťah jej predstaviteľov k takým konkrétnym, kľúčovým problémom danej doby aj neskoršieho politického vývoja, akou bola napríklad otázka „politckej rehabilitácie“ vyššie spomenutej vrstvy „tvrdých“ alebo „mäkkých“ aparátnikov, alebo posúdenie výsledkov lustrácií, týkajúcich sa Maďarov. Aj skúmanie týchto otázok si vyžaduje ďalšie bádanie.

Čo sa týka časového ohraničenia obdobia transformácie spoločensko-politického zriadenia z totalitného režimu na (liberálnu) parlamentnú demokraciu, nie sú zriedkavé ani také názory, že ono sa ešte stále neskončilo.

Autorka tejto štúdie sa ani vo všeobecnosti nestotožňuje s týmito názormi, pričom pre potreby tejto práce bolo časové ohraňenie skúmaného obdobia nevyhnutné aj z praktických dôvodov. Začiatok spoločensko-politických zmien v Československu (na Slovensku) môžeme jednoducho určiť dňom 17. novembra 1989. Prvé slobodné voľby v júni roku 1990 nepredstavujú zavŕšenie demokratizačného procesu, ale istý zlomový moment predstavujú určite. Na čelo krajiny sa dostalo zo všetkých hľadísk legitímne vedenie, ktoré však už mohlo budovať na kľúčových zákonoch, ktoré prijal „revolučný“ parlament. Tým sa skončila úloha revolučných hnutí, ktoré sa opierali len o podporu ľudových mäs na mítingoch (i keď tá podpora bola jednoznačná).

Napokon, možno nie je celkom zbytočné pripomenúť, že jednou z najľahších úloh po 17. novembri 1989 bolo zrušenie vedúcej úlohy komunistickej strany, zakotvenej v ústave. Nedostatok všetkého tovaru, nedostatok devízových prostriedkov, väzenské vzbury, výpadky vo výrobe, príprava dôležitých zákonov, príprava prechodu na trhové hospodárstvo, to sú len niektoré z množstva problémov a úloh, ktoré museli vlády riešiť rýchlo a pod obrovským tlakom. Ak menšinové požiadavky, ktoré sa z pohľadu mnohých Slovákov zjavili nečakane, ale zato veľmi razantne, zasadíme do tohto celkového obrazu, možno lepšie porozumieme tomu, prečo boli reakcie často nechápavé, mnohokrát podráždené, či jednoznačne odmietavé.

2. MAĎARSKÉ OPOZIČNÉ SKUPINY NA SLOVENSKU V OSEMDESIATYCH ROKOCH

Politickí analytici sa zhodujú v tom, že na Slovensku (v rámci vtedajšieho Československa) demokratický dissent podobný tomu, aký pracoval v Čechách, v Poľsku či v Maďarsku, pre odlišný, „ohľaduplnejší“ charakter normalizácie takmer neexistoval.¹ Táto, takmer pau-

šálne prijímaná téza však pri aplikácii na osemdesiate roky, najmä na ich druhú polovicu, celkom neobstojí. Je pravda, že k najznámejšej československej disidentskej organizácii – Charte 77 (ďalej len Charta), sa pridalo len málo Slovákov. To však neznamená, že opozícia voči režimu úplne absentovala: redaktori-vydavatelia slovenských samizdatových časopisov síce vo väčšine prípadov nepatrili k signatárom Charty, ich „opozičnosť“ však napriek tomu nemožno spochybňovať. Aj na Slovensku pracovali autori vyhostení zo sféry oficiálne „posväteného“ umenia.² Taktiež nemožno nechať bez povšimnutia činnosť „podzemnej cirkvi“ a celkovo silnej katolíckej opozície.³ Napokon sa aj v prostredí maďarskej menšiny na Slovensku zorganizoval dissent, ktorý sa do konca osemdesiatych rokov obmedzoval najmä na odhaľovanie prípadov diskriminácie proti menšinám a na protesty proti opatreniam, ktoré túto diskrimináciu zakladali.⁴

Dôkladné zdokumentovanie a zmapovanie všetkých súvislostí disidentskej a polodisidentskej činnosti maďarskej menšiny sa ešte neuskutočnilo. Fakty o ťažkostiach výskumu začiatkovej fázy prechodu k demokracii, ktoré boli spomenuté v úvodných poznámkach, sú pre toto obdobie platné vo zvýšenej miere. Po roku 1989 zostali ešte dlhé roky v platnosti opatrenia, ktoré značne obmedzovali výskum archívnych materiálov z nedávnej minulosti, takže o protimaďarskej činnosti bezpečnostných orgánov vieme len málo.⁵ Aj zaznamenávanie spomienok osôb, ktoré možno kvalifikovať ako opozičné, je ešte len v začiatkoch (o verifikácii nimi uvedených údajov ani nehovoríme). Výnimku tvorí len Miklós Duray, ktorý vo viacerých svojich knihách pomerne podrobne opisuje históriu Výboru na ochranu práv maďarskej menšiny v Československu (Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága).⁶ Keďže tieto zväzky vyšli pred rokom 1989, Duray v nich dodržiava pravidlá disidentskej etiky, a tak píše predovšetkým o svojej role, iné osoby spomína len v takých súvislostiach, ktoré boli vte-

dajšej polícii už známe.⁷ Na základe dnešného stavu výskumu si však môžeme dovoliť povedať, že moc narábala „s nepriateľom“ z hľadiska štátnej bezpečnosti jednotne, pre zaradenie jednotlivých skupín bola najdôležitejším kritériom ich aktivita v danom období.⁸

Hlásenia ministra vnútra najvyššiemu vedeniu Komunistickej strany Československa, resp. Komunistickej strany Slovenska v druhej polovici osemdesiatych rokov o stave národnej bezpečnosti vždy uvádzajú medzi pozorovanými, čiže „spoločensky nebezpečnými“ skupinami aj „maďarských nacionalistov“ (a menovite Miklósa Durayho*). (Tieto hlásenia treba samozrejme brať s istou rezervou, veď ich cieľom bolo okrem iného ukázať, že tajná polícia má všetky podozrivé aktivity pod prísny dohľadom a kontrolou a úspešne zabráňuje ich prebujeniu.) Hlásenie z roku 1986, venujúce osobitnú pozornosť situácii na Slovensku, uvádza na prvom mieste – podľa niektorých bádateľov to vyjadrovalo aj stupeň „nebezpečnosti“ – tzv. reformných komunistov z roku 1968 a na druhom mieste skupinu bratislavského občianskeho disentu, vrátane jej pražských kontaktov. Pri tejto skupine, kde sa menovite spomínajú Miroslav Kusý, Ján Jablonický a Ján Čarnogurský, hlásenie zvlášť vyzdvihuje, že sa zintenzívnili ich vzťah s Miklósom Duraym „v súvislosti so zneužívaním národného cítenia občanov Slovenskej socialistickej republiky maďarskej národnosti.“

Roku 1987 tajná služba podáva hlásenie o snahách vytvoriť užšiu spoluprácu medzi pražskou opozíciou, „protisocialisticky zameranými bývalými členmi Komunistickej strany Slovenska“, „reakčným krídlom rímskoka-

tolíckej cirkvi“ a maďarskej menšiny. Z okruhu vnútorných nepriateľov maďarskej národnosti sa opäť uvádza meno Miklósa Durayho, resp. sa spomínajú „protagonisti maďarského nacionalizmu v nitrianskom a galantskom okrese“.

V poradí nasledujúce hlásenie z roku 1988 uvádza na „poprednom“ druhom mieste tých, čo „útočia na národnostnú politiku Komunistickej strany Československa zneužívajúc city občanov maďarskej národnosti“. V hlásení sa – bez konkretizácie osôb – hovorí o tom, že istí jednotlivci sa pokúšajú využiť Csemadok na „legalizovanie nacionalistickej činnosti“, ďalej sa zmiňuje o „stupňujúcej sa nepriateľskej aktivite pracovníkov Vydavateľstva Madách“.

Na porade vedúcich predstaviteľov tajnej služby venovanej otázke vnútorného nepriateľa v októbri 1989 sa už hovorilo o značnom rozširovaní opozičných štruktúr. Otázka „maďarského nacionalizmu“ dostala najväčší priestor v hlásení zo Západoslovenského kraja, predovšetkým kvôli činnosti Výboru na ochranu práv maďarskej menšiny v Československu, ktorý rozširoval protestnú výzvu proti jednému z rozhodnutí ÚV KSC (týkajúceho sa škôl na národnostne zmiešanom území).⁹

Aj z hlásení tajnej služby jednoznačne vyplýva, že z pohľadu mocenských štruktúr znamenalo mimoriadne nebezpečenstvo najmä nadväzovanie kontaktov a spolupráce medzi jednotlivými opozičnými skupinami. Bolo teda logické, že sa moc usilovala o rozdelenie opozície a o rozduchovanie nedôvery medzi jej jednotlivými aktérmi. Účastníci výsluchov vo svojich spomienkach často pou-

* Poznámka redaktora: V tejto publikácii sa striktnie pridrižujeme skloňovaniu mena Duray v tvare Durayho, Duraymu, Duraym namiesto v slovenskom úze zaužívaného tvaru Duraya, Durayovi, Durayom. Len táto forma je totiž v súlade s pravidlami maďarského i slovenského jazyka zároveň. Hláska -y/-i je v maďarčine, v menách typu Buday/Budai, Garay/Garai, Bártfay, Jókai plnohodnotnou slovotvornou príponou, označujúcou príslušnosť k nejakému sídlu (Buda – Budín, Gara – obec v Békéšskej župe, Bártfa – Bardejov, Jóka – Jelka) a vyslovuje sa ako osobitná slabika (Buda-y, Gara-i, Bártfa-y, Jóka-i), nespodobuje sa do tvaru Budaj, Garaj ap. Meno Duray síce neoznačuje príslušnosť k sídlu (podľa Miklósa Durayho samotného má meno francúzsky pôvod a na územie bývalého Uhorska sa dostalo cez Sliezsko a Halič), avšak jeho výslovnosť a skloňovanie je v maďarčine rovnaké ako v prípade mien typu Buday, Garai.

kazujú na to, ako sa tajná služba usilovala postaviť proti sebe Maďarov a Slovákov, či občianskych a katolíckych členov disidentských zoskupení.¹⁰

Rozpory a nedôvera pravdaže existovali aj bez účinného príspevku tajnej služby. Skutočnosť, že sa nesúlad nepodarilo odstrániť, zanechala svoju pečať aj na udalostiach prvých mesiacov, ba rokov obdobia transformácie.

3. ŤAŽKOSTI PRI SPOLUPRÁCI MAĎARSKÝCH A (ČESKO-)SLOVENSKÝCH OPOZIČNÝCH SKUPÍN

Problémom, ktoré brzdili spoluprácu maďarských menšinových a (česko)slovenských disidentských zoskupení je užitočné venovať osobitnú pozornosť, keďže sa v nich odzrkadľujú dlhodobo pretrvávajúce názorové rozdiely; v tomto zmysle tieto nedorozumenia predurčili vzťah významnej časti politickej elity maďarskej menšiny k (česko-)slovenskej politike aj po zmene zriadenia. Príčinu nedôvery z maďarskej strany zhrnul Miklós Duray roku 1981 takto: „Charta by samozrejme vďačne prijala podpisy v mene Výboru [na ochranu práv maďarskej menšiny]. To však malo, ako som už bol spomenul, vážne prekážky: Charta sa nezaoberala menšinovými otázkami, a preto ju menšinový Maďar nemohol podpísať s čistým svedomím. A je tu ešte aj iné hľadisko. Otázka národnostných menšín v Československu je rovnako stará ako republika. V tejto krajine je obnovenie demokracie nepredstaviteľné bez akceptovania zásady národného pluralizmu namiesto národného dualizmu. Charta si však vytýčila za cieľ ochranu jednotlivcov, a to je z hľadiska etnických komunít len prvý krok. Vytýkam Charte, že sa nepokúsila o analýzu protirečení dejín republiky. Aby bolo jasné, nemám výhrady voči tomu, čo sa v texte Charty nachádza, ale chýba mi to, čo v ňom nie je.“¹¹

Toto, pre dnešného čitateľa možno zarážajúce vyhlásenie o výhradách svedomia menši-

nového Maďara, bolo pravdepodobne vyvolané zatrpknutosťou z neúspechu prvého kontaktu medzi Výborom na ochranu práv maďarskej menšiny v Československu¹² a Chartou roku 1978, veď neskoršie aj sám Miklós Duray píše o tomto vzťahu vyváženejšie.¹³ Faktom je však aj to, že roku 1978, v interných debatách prvých signatárov a hovorcov Charty, ktorých predmetom bol charakter a obsahu dokumentov zverejnených Chartou, zaradila významná časť diskutujúcich medzi najdôležitejšie témy, ktoré treba spracovať, aj situáciu Cigánov (Rómov) a všeobecne národnostných menšín.¹⁴ Napriek tomu, v prvých rokoch svojej činnosti vydala Charta k tejto problematike len jeden dokument, a to o situácii cigánskej (rómskej) menšiny.

K národnostnej problematike vydala Charta svoj prvý dokument roku 1982, v čase prvého väznenia Miklósa Durayho: bol to list generálnemu prokurátorovi „o nesprávnej aplikácii niektorých paragrafov trestného zákonníka“. Rokovania o vydaní spoločného vyhlásenia prebiehajúce v rokoch 1985 – 1986 (predchádzali im také udalosti ako druhé zatknutie Miklósa Durayho, podpísanie Charty¹⁵ z jeho strany, zaslanie protestného listu vo veci jeho zatknutia predsedovi vlády SR Petrovi Colotkovi a prvému tajomníkovi KSS Jozefovi Lenártovi, ktorý podpísali Jánom Čarnogurský, Miroslav Kusý, Milan Šimečka a Jozef Jablonický), sa však dostali do závozu. Zverejnené pracovné verzie textu vyhlásenia svedčia o tom, že príčina neúspechu nespočívala ani tak v neochote dohodnúť sa na vzájomne prijateľnom katalógu menšinových práv, ako skôr v značne rozdielnom hodnotení histórie a z toho vyplývajúcich terminologických sporoch, resp. v nedôvere, takisto prameniacej v dejinných skúsenostiach. Pre Durayho boli dôležité jemnejšie formulácie pri hodnotení obdobia dualizmu v Uhorsku, pre Čarnogurského zas pasáže týkajúce sa obdobia Československa, pričom trval na tom, aby sa za hriechy národnostnej politiky nekritizoval štát ako taký, ale iba vlád-

nuci režim. Nepodarilo sa dospieť k dohode ani v tom, či sa má vyhlásenie zmeniť aj o situácii Slovákov v Maďarsku a o otázke nedotknuteľnosti hraníc.¹⁶

Nedôvera, ktorá bola príčinou hore uvedeného neúspechu, výstižne dokresľujú aj príspevky pripravené pre kongres Vedeckej a umeleckej spoločnosti česko-slovenskej emigrácie v Bostone, venovaný národnostnej politike československého štátu, kde každý autor vystupoval v zmysle dohody vo svojom vlastnom mene.¹⁷

Ján Čarnogurský – poukazujúc na situáciu pred mníchovským diktátom – kladie vo svojom príspevku otázku, či prístup maďarskej emigrácie k Československu, spochybňujúci legitimitu jeho existencie, odzrkadľuje názor celej maďarskej spoločnosti. Už samotný spôsob polozenia otázky skrýva v sebe možnosť kladnej odpovede. (Zároveň však Čarnogurský dodáva, že aj keby to tak bolo, „nesmieťme sa nechať zviest zo svojho principiálneho stanoviska. Maďarskej menšine na Slovensku prináležia všetky tie práva, ktoré sú potrebné pre jej normálny národný a sociálny rozvoj.“¹⁸) K podobnej generalizácii sa uchyluje aj Miklós Duray v súvislosti s hodnotením česko-slovenskej spoločnosti, keď vo svojom príspevku prezentuje ako fakt tvrdenie, že „česko-slovenská verejná mienka – tak doma ako i v emigrácii – sa stotožňuje s oficiálnou doktrínou štátneho nacionalizmu“.¹⁹ Z jeho štúdie jednoznačne vyplýva, že trvá na svojom názore, že v menšinových otázkach nemôže dôjsť ku konsenzu bez toho, aby sa strany nezhodli na interpretácii dejín: „Kritika dnešnej národnostnej politiky, ak sa nezastaví pri konštatáciách, ale skúma aj jej pozadie, sa nemôže vyhnúť analýze procesu vo vývoji. Bez takejto analýzy je súčasná situácia nezrozumiteľná alebo dezinterpretovateľná, pretože tendencie procesu ostávajú skryté. Odhalenie tendencií by sa však dotklo takých československých národno-mocenských záujmov, na ktorých objektívnu kritickú analýzu nie je ešte dnešná československá neoficiálna verejnosť, až na malé výnimky, pripravená.“²⁰

Miroslav Kusý, polemizujúc v podstate s oboma uvedenými autormi, pri analyzovaní charakteru komunistickej moci nespochybňuje, že existuje aj špecifický národnostný útlak – obzvlášť vtedy, ak činnosť menšín ohrozuje mocenské záujmy komunistickej strany –, avšak podľa neho sa vo vtedajšej národnostnej politike motív pomsty už nedá objaviť – a ak predsa, treba ho hľadať inde: v povojnovej slovenskej (hlavne ľudáckej) emigrácii a súčasť v nacionalistických resentimentoch a atavizmoch jednotlivých skupín slovenského obyvateľstva (prejavujúcich sa vo forme protimaďarských nálad).²¹

Ďalšie dokumenty Charty však dokazujú, že keď sa spory o minulosť odložili nabok, prinášalo to aj rukolapné výsledky. Stanoviská Charty vo veci útokov na sídla maďarských inštitúcií v Bratislave možno považovať za samozrejmosť, nakoľko zapadali do predstáv o základnej činnosti Charty.²² Počinom zásadnejšieho významu než tieto stanoviská bol dokument Charty číslo 74/87 vo veci medzinárodných garancií zásad právnej ochrany národnostných menšín odoslaný 15. decembra 1987 predsedníctvu československej vlády, úradu slovenskej vlády a účastníkom viedenskej následnej schôdzky Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe (KBSE). Text vypracoval Výbor na ochranu práv a popri vtedajších hovorcoch Charty sa k nemu svojimi podpismi pripojili Miroslav Kusý a Milan Šimečka. Neskôršie ubezpečil Chartu listom o svojom súhlase so znením textu aj Ján Čarnogurský.²³ Návrh sa svojou štruktúrou i obsahom prispôsobuje danej príležitosti, veď jeho cieľom bolo, aby sa sformulované princípy dostali do záverečného dokumentu konferencie: považujúc menšinové práva za súčasť ľudských práv definuje také základné princípy ako slobodný kontakt s materskou krajinou, slobodný tok informácií, právo na vyučovanie v materinskom jazyku, jazykové práva či zákaz odnárodňovania.

Na okraj vyššie uvedenej polemiky je dôležité poznamenať, že hoci súbor dokumentov aj celú činnosť Výboru na ochranu práv

možno právom považovať za súčasť československého a v širšom ponímaní stredoeurópskeho občianskeho disentu, pôsobenie Výboru zodpovedalo uznaným kritériám „alternatívnej verejnosti“ či „samizdatu“ len čiastočne. Ak pod samizdatom rozumieme predovšetkým priestor pre necenzurovanú, slobodnú diskusiu, tak je dôležité poznamenať, že texty Výboru po ich zverejnení neboli predmetom voľnej diskusie – na Slovensku neexistoval maďarský samizdatový časopis alebo iné fórum, kde by bol vytvorený priestor na diskusiu. A keďže – ako sme na to už poukázali – dodnes nie sú známi spolupracovníci Výboru, nemôžeme si utvoriť jasný obraz ani o tom, ako nadobúdali tieto texty konečnú podobu. Nevieme, či politické názory, ktoré sa z nich dajú vyčítať, sa viažu len k osobe Miklósa Durayho, alebo k nejakej väčšej skupine.

4. POSLEDNÝ ROK PRED PÁDOM KOMUNISTICKÉHO REŽIMU

V lete 1988 dostal Miklós Duray povolenie na vycestovanie do Spojených štátov. Diskusia, ktorá by vyjasnila názorové rozdiely medzi ním a slovenským disentom, nemohla teda pokračovať, pričom sa práve začala erózia politického systému. Československý komunistický režim bol – popri NDR – najbigotnejším členom „micrového tábora“, ktorého vedúci predstavitelia nechceli zobrať na vedomie už citeľné otrasy komunizmu. Postupná pozvoľná liberalizácia, ktorá už dorazila aj do okolitých krajín, však napriek tomu prispela k mobilizácii slovenskej spoločnosti.²⁴ Najvýznamnejším prejavom tejto skutočnosti bola tzv. sviečková manifestácia 25. marca 1988 v Bratislave, zorganizovaná katolíckym disentom. (Následné súdne procesy potom boli rukolapnou ilustráciou odhodlania režimu udržať si moc za každú cenu.) Na maďarskú menšinu na Slovensku mala zrejme najväčší vplyv čoraz liberálnejšia politická atmosféra v Maďarsku, najmä potom,

keď sa cenzúra uvoľnila aj v spravodajských programoch maďarských štátnych elektronických médií. Už na jeseň 1988 sa na južnom Slovensku vyzbieralo niekoľko tisíc podpisov pod výzvou proti plánom na demoláciu dedín v Rumunsku. Postupne sa aktivizovali aj také legálne inštitúcie ako Csemadok a Maďarská sekcia Slovenského zväzu spisovateľov. Najvýznamnejšími menšinovými dokumentmi tohto obdobia sú „Memorandum Maďarov žijúcich v Československu 1988“ a manifest, ktorý dodatočne dostal pomenovanie „List tridsiatich troch“.²⁵ Vznik oboch dokumentov sprevádzali diskusie zásadného významu.²⁶ Samotné texty pre dnešného čitateľa asi ťažko osvetlia podstatu názorových rozdielov medzi ich autormi, o existencii ktorých sa dalo dlho len usudzovať na základe literárnych, estetických diskusií. To, čo je zrejme na prvý pohľad, je rozdielny tón oboch dokumentov: kým Memorandum obsahuje požiadavky adresované vláde, skupina tridsiatich troch svoje návrhy „dáva na zváženie“ vedeniu komunistickej strany. Pravdepodobne z taktických dôvodov sa do textu dostali aj také frázy ako „leninská národnostná politika“ alebo heslo glasnosti „viac socializmu, viac demokracie“. Kým autori Memoranda sa usilovali získavať podpisy v čo najširšom kruhu potenciálnych podporovateľov, List tridsiatich troch bol ponúknutý na podpis len vybraným osobám a jeho autori sa zaviazali aj k tomu, že ho neposkytnú zahraničnej tlači.²⁷ Na rozdiel od Listu sú formulácie Memoranda všeobecnejšie, pričom sa Memorandum osobitne venuje otázke transformácie politického systému. Zrejme z tohto dôvodu nevenuje pozornosť takým parciálnym otázkam menšinovej kultúry, ktoré by v prípade pomerne otvorene požadovanej zmeny zriadenia, nepatrili medzi štátne úlohy. Cieľom „tridsiatich troch“ nebola totálna kritika režimu, ale dosiahnutie zlepšenia postavenia maďarskej menšiny prostredníctvom dialógu s komunistickou stranou - v rámci existujúceho systému.²⁸ Kvôli otvorenej kritike režimu autori Memoranda dialóg očakávať nemohli a ani si ho neželali, najmä nie

s komunistickou stranou, práve naopak: zverejnenie Memorandum bolo gestom jednoznačného odmietnutia komunistickej strany ako legitímneho partnera. Z toho vyplývalo aj odmietnutie legitimacy poslancov maďarskej národnosti, ktorí sa dostali do parlamentu v komunistických pseudovoľbách. Mimochoďom, uvedené dva dokumenty neobsahujú v oblasti konkrétnych menšinových požiadaviek žiadne vyslovene protichodné predstavy.

Vďaka „šťastnej náhode“ mala skutočnosť, že pod petíciou „Niekoľko slov“ zverejnenou v Prahe v lete 1989, boli aj podpisy menšinových Maďarov, pozoruhodnú medzinárodnú odozvu. Václavom Havlom skoncipovaná petícia, vyzývajúca k demokratizácii, mala nečakaný ohlas – v rôznych kútoch republiky ju podpísalo asi štyridsaťtisíc ľudí. „Maďarské“ podpisy, ktoré sa zbierali hlavne v Dunajskej Strede a v Bratislave, figurovali na jednom hárku, vďaka čomu zahraničné rozhlasové vysielace, postupne uverejňujúce mená signatárov, interpretovali túto skutočnosť ako „korporatívnu“ demonštráciu podpory významnej skupiny maďarských intelektuálov protagonistom snáh o zmenu režimu.

Takáto interpretácia bola správna do tej miery, že v tomto období sa už okruh osôb, ktorí boli pripravení svojím spôsobom a v rámci svojich možností podporiť zmenu režimu, neobmedzoval len na Výbor na ochranu práv: aj v maďarskej menšinovej komunite sa množili skupinky, ktoré niektorí slovenskí sociológovia nazvali ostrovmi „pozitívnej deviácie“. Darmo sa represívny aparát snažil fungovať tak, ako keby mal režim trvať ešte desiatky rokov, bezvýsledné boli pokusy veľkolepo zinscenovanými súdnymi procesmi vytvoriť precedens a zastrašiť ľudí, pre každého bolo viac-menej jasné, že v Československu sa už režim postavený na vedúcej úlohe komunistickej strany nemôže bez vonkajšej pomoci dlhodobo udržať.²⁹ Aj slovenský disent to hodnotil takýmto spôsobom a bolo mu jasné aj to, že – ak už pre nič iné, tak aspoň vďaka spomínaným polemikám s Miklósom Duraym –, sa po prevrate nebude môcť vyhnúť

otázkam týkajúcim sa postavenia národnostných menšín. Toto poznanie viedlo k potrebe nadviazať akési „inštitucionálne“ kontakty medzi rôznymi skupinami bratislavskej opozície a mladšou generáciou ináč zmýšľajúcej maďarskej menšiny.³⁰ Cieľom mal byť dialóg o riešení menšinovej otázky. K dialógu aj došlo, ale za celkom iných podmienok. Keď 18. novembra 1989 vznikla Maďarská nezávislá iniciatíva (MNI), čas akademických debát sa práve skončil. Na prahu zásadných spoločensko-politických zmien teda boli požiadavky jednotlivých skupín maďarskej menšiny pripravené, nebol však už čas na premyslenie metód ich realizácie v podmienkach pluralitnej demokracie. Tá reprezentácia slovenskej väčšiny, ktorú okolnosti postavili do čela revolúcie, nepoznala detaily a súvislosti týchto požiadaviek.

5. REŽIM SA RÚCA

Maďarská nezávislá iniciatíva (MNI, Független Magyar Kezdeményezés – FMK), ako je to zrejme aj z jej názvu, pôvodne nevznikla s úmyslom byť politickou organizáciou v dnešnom poňatí. Jej zakladatelia zamýšľali nasledovať organizačný vzor stredoeurópskych občianskych hnutí a aj takto sa odlíšiť od oveľa prísnejšej konšpiračnej praxe Výboru na ochranu práv. Zhodou okolností však už svojím prvým verejným vyhlásením mohla nová iniciatíva reagovať na rozbitie pražskej študentskej demonštrácie 17. novembra 1989.³¹ Ak má vznik MNI historický význam, tak v tom, že v okamihu začiatku zásadných spoločenských zmien už existovala, a ako etablovaná – navyše maďarská – organizácia sa mohla zapojiť do „vedenia“ revolúcie. Nezávisle od toho, ako sa neskôr vyvíjal osud MNI, bez ohľadu na to, že okrem Miklósa Durayho, ktorý sa už vyše roka zdržiaval v zahraničí, mali Slováci vybudované kontakty s viacerými známymi a váženými maďarskými osobnosťami, je nepravdepodobné, že bez takéhoto organizačného pozadia by

boli pozvaní do vedenia Verejnosti proti násiliu (VPN) – nie kvôli protimaďarským náladám, ale preto, že vo vtedajších chaotických pomeroch sa nové organizácie nevyhnutne budovali na základe bezprostredných priateľstiev a osobnej dôvery. Vďaka tejto situačnej výhode sa László Szigeti v mene MNI už mohol zúčastniť na vypracovaní známych 12 bodov VPN,³² a iný zakladajúci člen MNI, spisovateľ Lajos Grendel, bol jedným z rečníkov na prvom ako-tak organizovanom bratislavskom mítingu. Podobnú úlohu ako MNI mohol v Koordinačnom výbore slovenských vysokoškolákov zohrať vďaka svojmu skorému založeniu, 22. novembra, aj Zväz maďarských študentov (Magyar Diákszövetség).³³

Južné Slovensko, podobne ako iné časti krajiny, nasledovalo hlavné mesto v revolučných aktivitách s istým fázovým oneskorením. V prvých dňoch bol tok informácií ťažkopádny. Vydavateľom jediného maďarského denníka *Új Szó* bol vtedy ešte Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska. Prvá malá správa o tom, že sa v krajine vôbec dejú nejaké významné udalosti, sa objavila 21. novembra ako materiál tlačovej agentúry. Prvá „maďarská“ reakcia v denníku sa objavila ako list čitateľa, napísaný predsedom Mestského národného výboru v Komárne. Obsah listu spočíval v konštatovaní, že zmeny sú potrebné, „ale len na socialistickom základe“. Tento tón je charakteristický aj pre ostatné čitateľské ohlasy uverejnené v ďalšom čísle: pouličné nepokoje situáciu nevyriešia, cieľom nie je návrat k bývalému spoločenskému zriadeniu, úloha, pred ktorou krajina stojí, je „uskutočnenie reforiem v rámci demokratického procesu“.³⁴ 24. novembra je publikované Vyhlásenie Ústredného výboru Csemadoku, ktoré tiež nabáda k „vecnému dialógu“, čo bola magická formula tých časov. Zaujímavosťou tohto vyhlásenia je výzva k národom a „národnostiam“ (národnostným menšinám), aby sa nacionalistickým štvaním nedali zviať z cesty demokratizácie. Keďže však v tých dňoch o „nacionalistickom štvaní“ nebolo ešte ani chýry, je pravdepodobné, že zmienené

obavy pramenili zo skúseností roku 1968. Skutočnosť, že takéto obavy boli skutočne živé, dokazujú aj prvá vlastná reportáž denníka *Új Szó* z priebehu udalostí na južnom Slovensku: 25. novembra, na mítingu v Dunajskej Strede slovenskí aj maďarskí rečníci zdôrazňovali, že v týchto osudových dňoch by sa nemalo dopustiť, aby sa medzi menšinu a väčšinu vrážal klin.³⁵

Historická trauma roku 1968 taktiež ovplyvnila spôsob, akým maďarská menšina na Slovensku sformulovala svoju stratégiu o prepojení štátnej politiky so špecifickou menšinovou politikou. Predstavy MNI zhrnul Lajos Grendel takto: „[...] bez demokracie sa menšinová problematika môže riešiť nanajvýš na úrovni túžob a úmyslov... K tomu, aby sa o menšinových otázkach dalo vôbec rokovať, je potrebné v tejto krajine najprv vytvoriť demokratické štruktúry“.³⁶ Táto strategická úvaha sa objavila 25. novembra 1989 na stretnutí čerstvo založených maďarských zoskupení, kde MNI v zhode so Zväzom maďarských študentov presadila proti názoru Fóra Maďarov v Československu³⁷, vedenom Lászlóm Dobosom, tézu negujúcu nevyhnutnosť strešného koordinačného orgánu – každé zoskupenie sa do udalostí zapojí svojím spôsobom, vo svojej oblasti, a takto sa vyhne izolácii. Iný hovorca MNI, László Gyurovsky, sformuloval túto tézu ešte striktnejšie: „Naším východiskovým bodom je demokracia, nie situácia maďarskej menšiny. [...] Vo verejnej mienke sa vytvoril dojem, že jedine my zastupujeme menšinové záujmy, hoci to nie je tak. Nemôžeme a ani nechceme zastupovať všetko, čo súvisí s Maďarmi. Naša spoločnosť sa pluralizuje a pluralizovať sa bude aj zastupovanie jej záujmov. [...] Naším cieľom je, aby každá sociálna vrstva mala svojich zástupcov a aby sa v rámci toho pluralizovala aj maďarská menšina, teda aby sa členila podľa svojich záujmov.“³⁸ Z udalostí roku 1968 bolo možné vyvodiť nielen to ponaučenie, že maďarská menšina sa musí zúčastniť na budovaní inštitúcií právneho štátu, ale v ich rámci – rešpektujúc demokratické pravidlá hry – sa musí usilovať aj o riešenie

svojho vlastného statusu; v opačnom prípade môže padnúť aj samotná demokracia. Predstavitelia generácie, ktorá prežila Pražskú jar už v dospelom veku, presadzovali skôr názor, že kombinovaním nátlakových akcií a lobizmu je potrebné si „vyvzdorovať“ čo najväčší pokrok v oblasti menšinových práv dovtedy, kým je situácia ešte tvárna.

Z rozdielnosti východísk oboch predstáv organicky vyplývalo, že neskoršie, v období vzniku politických strán, našli prívrženci druhého názoru svoje miesto v Politickom hnutí Spoluzitiek (Együttélés Politikai Mozgalom), ktorého hlavným politickým nástrojom bolo spoliehanie sa na vlastné sily a mobilizácia medzinárodnej verejnej mienky. MNI – aj po pretransformovaní sa na stranu – hlásala stratégiu partnerskej spolupráce s domácimi celoštátnymi stranami. Dilemu samostatnosť versus integrácia sa snažila prekonať tézou, že prirodzená forma spolupráce je tá, keď menšinové a celoštátne „väčšinové“ strany, organizované na základe rovnakých programových a ideových cieľov vytvoria koalície, v rámci ktorých si každá strana udrží vlastnú suverénitu.

Aj keď v prvých týždňoch revolúcie vznikali rad-radom aj na južnom Slovensku miestne skupiny VPN a MNI, respektíve každá už existujúca organizácia ubezpečovala o svojej podpore buď VPN alebo MNI, alebo obe hnutia zároveň, neznamenalo to nevyhnutne stotožnenie sa s vyššie uvedeným principiálnym stanoviskom, ale len podporu zmeny politického systému. Správu z posledných novembrových dní o tom, že na východnom Slovensku sa začali zbierať podpisy za vytvorenie maďarskej autonómie, síce na mítingoch ešte všetci rečníci maďarskej národnosti označili za provokáciu a aj základné organizácie Csemadoku vyzývali svojich členov, aby sa od uvedenej iniciatívy dištancovali,³⁹ bolo však zrejmé, že nie je možné získať všeobecnú podporu názorom MNI, a to ani v otázke diferencovaného prístupu k reprezentácii záujmov maďarskej menšiny, ani v otázke budovania základov právneho štátu ako politickej priority.

Maďarská menšina na Slovensku sa po 17. novembri nezapájala len do politických udalostí. Popri MNI a Zväze maďarských študentov, ktoré vznikli v prvých dňoch revolúcie, čoskoro vznikli alebo obnovili činnosť početné odborné a záujmové združenia, spoločenské organizácie, kluby (národopisná spoločnosť, zväz skautov, spolok spisovateľov, spolok výtvarníkov, zväz pedagógov, spolok novinárov atď.), zakladali sa – spravidla krátko dobu trvajúce – nové noviny a časopisy. Politikum sa prejavilo aj v činnosti prísne profesijných či záujmových združení – zdôrazňovaním maďarského charakteru daných organizácií. Ak členovia týchto združení predtým pôsobili v nejakej celoštátnej, čiže „slovenskej“ organizácii, tak z nej vystúpili, ak vznikla nová celoštátna organizácia, ktorá nemala predchodcu, tak sa paralelne založil jej maďarský ekvivalent, ktorý sa o formálnu koordináciu so „slovenským“ partnerom usiloval len vtedy, ak to malo pragmatické dôvody. (Takýmto pragmatickým dôvodom bola vo väčšine prípadov vidina prístupu k úmernej čiastke štátnej podpory.)

I keď sa v prehláseniach zakladateľov nových menšinových organizácií, a všeobecne v dobovej publicistike, často vyzdvihuje dôležitosť prispôsobovania sa novým spoločenským podmienkam a trhovému hospodárstvu, v praxi sa požiadavka zásadných inštitucionálnych zmien a kritického prehodnotenia cieľov menšinovej politiky, sformulovaných pred 17. novembrom, nepresadila. Namiesto toho sa heslom doby stala formulka „udržať a zveľaďovať“.⁴⁰ Polovičitý vzťah k štruktúram zdedeným z komunistického obdobia dobre ilustruje diskusia o úlohe Csemadoku, o ktorom sa obširnejšie zmienime v ďalšej časti, alebo nahliadanie na ústavný zákon číslo 144/1968 ako nespochybniteľný etalón v oblasti zákonného usporiadania menšinových práv.⁴¹

Prvé závažnejšie prejavy protimaďarských nálad, ktoré hlboko zasiahli spoločenskú atmosféru na južnom Slovensku, sa objavili v januári 1990. Lavínu spustila 3. januára televízna relácia, ktorá poskytla priestor predsta-

viteľom jednotlivých menšín, aby sa vyjadrili k národnostným problémom zo svojho uhla pohľadu. Jedným z diskutujúcich bol aj Sándor (Alexander) Varga, podpredseda slovenskej vlády za VPN – MNI, menovaný do funkcie 12. decembra 1989. Slovenskú verejnosť relácia podľa dobových správ šokovala, rozhorčené listy čitateľov a telefonáty poslucháčov podnietili rovnako chabo zorientovaných novinárov k publikovaniu netrepezlivých protimaďarských článkov. Maďarskú verejnosť, ktorá je vždy veľmi citlivá na problém situácie národnostného školstva, hlboko pobúrila koncepcia školskej politiky na zmiešanom území, spájaná s menom ministra školstva Ladislava Kováča.⁴² Išlo najmä o tú časť zmienennej koncepcie, ktorá sa vzťahovala na vlasteneckú výchovu a na zákaz rozdelenia školských zariadení, ktoré sú pod spoločnou správou.⁴³ Pri príležitosti vymenovania vedúcich pracovníkov miestnej štátnej správy sa v polovici februára konala v Nových Zámkoch protimaďarská demonštrácia. Od tej doby sa každoročne organizujú zhromaždenia slovenských „národných síl“ z južného Slovenska v Šuranoch – vtedy to boli konkrétne Matica slovenská a Zväz slovenských učiteľov. VPN sa márne snažila postaviť proti týmto tendenciám, nebolo jej nič platné, že národnostnú otázku zahrnula do svojho programu:⁴⁴ maďarská verejná mienka to neocenila a slovenskí extrémisti sa zas usilovali vykresliť VPN ako zradcu národa.⁴⁵

Napätie na južnom Slovensku, aspoň podľa interpretácie tlačených a elektronických médií, nadobudlo také rozmery, že sa slovenská vláda rozhodla zvoliť na 6. marca výjazdové zasadnutie v Komárne, na ktoré pozvala aj predsedov okresných národných výborov a predstaviteľov Matice slovenskej, VPN, Csemadoku, MNI a Spoluzitá. Predseda vlády Milan Čič sa síce na zasadnutí vo svojom príhovore snažil lavírovať medzi slovenskými a maďarskými požiadavkami tak, že raz kritizoval extrémistov jednej, potom druhej strany. Vo viacerých čiastkových otázkach však uznal chyby predošlej národnostnej politiky a

usiloval sa načrtnúť riešenia, alebo aspoň také opatrenia, ktoré by boli pre slovenskú vládu akceptovateľné. Jeho návrhy však vychádzali z vtedajšej právnej situácie a nedávali odpovede na to, akú národnostnú politiku mieni vláda uskutočňovať v podmienkach pluralitnej demokracie a trhového hospodárstva.⁴⁶ (Na nasledujúcom zasadnutí vlády 28. marca, ktoré bolo venované národnostným otázkam, vysvitlo, že petície Slovákov z južného Slovenska sú výsledkom činnosti jedinej malej skupiny a nemožno z nich vyvodzovať ďalekosiahle závery o skutočnej miere slovensko-maďarského napätia.⁴⁷)

6. STRANY A STRATÉGIE

Predstavitelia národnostných menšín, ktorí sa v čase revolučných zmien zapojili do verejného života, stáli pred rozličnými dilemami. Krátko po prvých slobodných voľbách, hodnotiac situáciu v postkomunistických krajinách, zhrnul tieto dilemy (maďarský politológ) István Schlett takto: „»Liberáli« právom poukazujú na to, že výrazná prezentácia národnostno-menšinových snáh nepriamo podporuje antidemokratické sily vo vnútri väčšiny, s obľubou sa uchylujúce k nacionalistickým argumentom – (takýto postoj) teda sťažuje, prípadne môže aj znemožniť zrod demokratických inštitúcií a demokratickej politickej kultúry, ktorých etablovaním sa pritom vytvárajú priaznivé podmienky aj pre rozvoj národnostných menšín. »Kolektivistici« zas dokážu vymenovať rad nemenej pádných dôvodov potvrdzujúcich, že nádej na úspech – pri veľkej tvárnosti vznikajúcich štruktúr – spočíva jedine v rýchlom a ráznom konaní, veď v chápaní demokracie väčšiny, a to aj u najzapálenejších zástancov radikálnej zmeny zriadenia, je len veľmi málo náznakov ochoty priznať menšinám kolektívne práva, či už teraz, alebo kedykoľvek v budúcnosti.“⁴⁸

Na Slovensku sa teda po 17. novembri 1989 našli stúpenci oboch – podľa Schletta rovnocenných – možností. Formovanie sa

okruhu zástancov uvedených strategických postojov, jasné vymedzenie sa jednotlivých skupín, ktoré aj na základe historických skúseností dospeli k hlásaniu rozdielnych názorov a akčných programov – to všetko bolo ovplyvnené aj generačnými faktormi. S istým rizikom zovšeobecnenia by sme mohli prijať bádateľské konštatovanie, že protagonisti roku 1968 sa väčšinou pridali k Spolužitiu, kým z mladých odborníkov, ktorí sa zapojili do opozičnej činnosti už pred rokom 1989, sa konštituovalo – až na malé výnimky – vedenie MNI.⁴⁹

Všeobecne sa predpokladalo, že Miklós Duray, ktorý sa v decembri vrátil z pobytu v zahraničí, sa bude politicky angažovať v rámci MNI. Očakávania sa aj splnili do tej miery, že prijal ponuku MNI na obsadenie postu podpredsedu federálnej vlády, resp. počas januárových kooptácií prijal poslanecký mandát do Federálneho zhromaždenia.⁵⁰ Na Durayho mali, podľa jeho vlastných slov, rozhodujúci vplyv udalosti 9. decembra, keď sa jednak napriek predchádzajúcim dohodám predsa len nestal členom pražskej vlády,⁵¹ a na druhej strane v ňom zanechali záporné dojmy rozhovory s budúcimi ministrami o budúcom politickom usporiadaní štátu. „Z ich slov a predstáv mi bolo jasné, že sú zástancami rigidne etatickej politiky budovanej na systéme politických strán. Z toho som vtedy – na čom trvám dodnes – usúdil, že ak chcú národnostné menšiny uskutočňovať vlastnú, samostatnú politiku, musia si založiť vlastnú, samostatnú stranu. Ďalej som si uvedomil aj to, že československá politika, ktorej stredobodom je štát – takisto ako politika, ktorej stredobodom je národ – je tradične protimenšinová, v lepšom prípade je to politika nevšímajúca si menšiny. [...] Ak teda chceme v budúcnosti vyvíjať reálnu politickú činnosť a našim úmyslom nemá byť len budovanie individuálnych kariér, nebude platiť šaškovanie tých, čo sa priživujú pri moci, ani ochota ku kompromisom tých, čo večne vzhliadajú nahor smerom k autoritám, ani provládna póza, ani populistické správanie

balansujúce na hranici politiky a amatérskej politickej kultúry. Politiku musíme robiť tvrdo a jednoznačne.“⁵² Druhou východiskovou tézou pri zakladaní Spolužitia bola koncepcia neideologickosti hnutia. „Ideológia“ neideologického hnutia slúžila na mobilizáciu voličov: stranu, ktorá sa neviaže na žiadny z moderných politických smerov, môže podporovať ktokoľvek. Odmietnutím prihlásenia sa ku konkrétnej politickej ideológii sa zároveň posilňoval názor, podľa ktorého na riešenie problémov menšín existuje len jedna správna odpoveď – diferenciácia podľa ideológií je tým pádom apriórne nezmyselná. Počiatočná politická prax Spolužitia potvrdila, že v skutočnosti nemalo v úmysle fungovať ako moderná politická strana, ale ako akási *pressure group* (nátlaková skupina). Treba dodať, že presadzovanie skupinových záujmov v politike ako prvoradá cieľ si stanovilo len pre seba, resp. pre menšinové strany. Neexistuje žiaden dokument, v ktorom by hnutie čo i len v náznakoch načrtlo nejakú všeobecnú korporatívnu koncepciu ako ideál.

Durayho interpretácia udalostí svedčí aj o tom, že nevidel dôvod na zmenu svojho predošlého názoru. Slovenskú spoločnosť a politickú elitu považoval za homogénnu masu a neskúmal, či za nesúhlasom s jednotlivými maďarskými názormi a požiadavkami môžu byť aj iné dôvody ako nacionalizmus. To, že veľká časť maďarskej menšiny na Slovensku bola prístupná k takýmto generalizáciám, malo okrem skutočne pretrpených krívd aj iné príčiny. Jednou z nich bol aj vplyv Maďarskej televízie. Niekoľkí prominentní reportéri a moderátori štátno-straníckej televízie, hľadajúc si nový priestor v prostredí postupných zmien, ktoré vtedy v Maďarsku prebiehali už viac než rok, zrazu „objavili“ maďarské menšiny žijúce v susedných štátoch. To, samo o sebe, by ešte bolo vítaným počínom. Prostredníctvom týchto spravodajcov sa však aj za hranicami rozšíril pohľad, ktorý nazerala dejiny menšín ako na dejiny sústavného utrpenia, k čomu prispôsobuje aj svoju rétoriku; obzvlášť populárnym sa stalo označenie

maďarskej menšiny na Slovensku ako „z mnohých rán krvácajúceho tela“. ⁵³ Zúrivé reakcie československej vládnej moci len umocňovali viero hodnosť týchto relácií. V januári 1990 sa však predviedla v plnej zbroji tá forma slovenského nacionalizmu, ktorú poznáme aj dnes, čo zanechalo v Maďaroch ešte hlbšie stopy ako odkazy materskej krajiny zasielané cez médiá. V tom čase ešte ani politická scéna, ani médiá neboli pripravené na to, ako sa s týmto nacionalizmom vysporiadať. Už spomínaná, silne centralistická politika ministra školstva, neberúca žiaden ohľad na špecifiká menšinového vzdelávania, v Maďaroch len umocnila presvedčenie, že nacionalizmus je prítomný aj v oficiálnej politike novej slovenskej vlády.

Oficiálny štart činnosti Politického hnutia Spoluzitie sa konal 7. februára 1990 zverejnením prehlásenia prípravného výboru a programového vyhlásenia hnutia. ⁵⁴ Pred zverejnením programových cieľov hnutia absolvoval Miklós Duray mnoho stretnutí s občanmi po celom južnom Slovensku, vynikajúco pripravil aj organizačné pozadie nového hnutia. Predsedníctvo ÚV Csemadoku vyjadrilo svoju podporu Spoluzitiu už 9. februára, rad-radom sa rodili rozhodnutia podobného charakteru aj na vtedy prebiehajúcich okresných konferenciách Csemadoku. XV., mimoriadny snem organizácie sa síce vyhol prijatiu uznesenia, ktoré by vyjadrilo Spoluzitiu priamu podporu, avšak jednotliví rečníci naznačili celkom jasne, čo sa od členstva a od základných organizácií očakáva. ⁵⁵ O dôvodoch, ktoré viedli k založeniu hnutia, sa jeho zakladateľ a neskôr predseda, Miklós Duray, vyjadroval rozličným spôsobom. V jednom dobovom interview charakterizoval rozdiel medzi Spoluzitím a MNI takto: „Rozdiel je tento: my chceme, aby Spoluzitie nebolo len hnutím maďarskej menšiny, ale všetkých obyvateľov na národnostne zmiešaných územiach Slovenska.“ ⁵⁶ Niektoré jeho ďalšie vyhlásenia však naznačujú, že zakladateľom Spoluzitia vadila skôr úzka spolupráca MNI a VPN. „Ešte nikdy som nevidel toľko pozitívnych

reakcií, a za takú krátku dobu, ako po zverejnení tohto krátkeho oznámenia. Nebolo takého mítingu, na ktorom by rozhodujúca väčšina účastníkov nepodporila myšlienku samostatnej politickej organizácie. Aj bez podsúvania tohto názoru vycítili, že organizovať sa je nutné a že neslobodno trieštiť vlastné sily. Tento názor sa však na mnohých miestach spájal s otázkou: čo je s MNI? Ak už vzniklo isté politické zoskupenie, nech sa ono pretransformuje na samostatnú maďarskú stranu – hovorili na mnohých miestach. Vtedy som si aj ja sám myslel, že by to tak malo byť. Ani pre mňa, ani pre pýtajúcich sa nebolo zrejmé, že MNI tento krok urobiť nie je ochotná a ani schopná“ – takto si zaspomínal Miklós Duray na III. kongrese hnutia na udalosti, ktoré predchádzali založeniu Spoluzitia. ⁵⁷ V jednej neskoršej reminiscencii však v súvislosti s MNI hovorí takto: „(Politickú organizovanosť) si niektorí – v súlade so štyridsaťročnými komunistickými tradíciami – predstavovali tak, že sa treba servilne včleniť do veľkej strany väčšiny, kde sa potom poslušným osobám ujdú nejaké tie odrobinky. Premýšľajúca časť – čiže väčšina – maďarskej komunity na Slovensku sa však rozhodla pre samostatnú organizáciu. Vďaka tomu vzniklo v období od januára do marca 1990 Politické hnutie Spoluzitie.“ ⁵⁸

Tvrdenie, že MNI nebolo ochotné sa pretransformovať na samostatnú stranu, sa ani dodatočne nedá racionálne interpretovať. V čase zakladania Spoluzitia už bolo zverejnené programové vyhlásenie MNI a v zmysle zákona o stranách, ktorý bol prijatý 27. januára, prebiehala jej registrácia na ministerstve vnútra ⁵⁹ – MNI teda od začiatku fungovala ako samostatná strana. Jej programové vyhlásenie ⁶⁰, reagujúce na aktuálne dianie, bolo pochopiteľne obširnejšie, podrobnejšie, menšinovú otázku zasadzovalo do rámca širších súvislostí. V žiadnom prípade však nemožno tvrdiť, že by bol ktokoľvek – okrem zasvätených expertov – schopný odhaliť nejaké zásadné protirečenia medzi jej programom a programom Spoluzitia. Podstatný rozdiel

vidno v jednej otázke: v otázke zabezpečenia práva menšín na účasť v rozhodovacích procesoch. Kým dokument Spoluzitia opakuje požiadavku pravidelne sa objavujúcu v podaniach skoncipovaných v období pred zmenou režimu o „špecifickej reprezentácii“ menšín v zákonodarných zboroch, čo by podľa podrobnejšieho programu hnutia z mája 1990 znamenalo nielen pomerné zastúpenie, ale aj osobitnú komoru v parlamente⁶¹, s týmto sa už MNI nemohla stotožniť a zvažovala riešenia, ktoré by boli kompatibilnejšie s pluralistickým zastupiteľským systémom založenom na slobodných voľbách. Jasnú a realizovateľnú alternatívu však MNI nevedela ponúknuť.⁶²

Faktom je však aj to, že keď sa MNI zdržala radikalizmu tak príznačného pre Spoluzitie, motivovalo ju aj niečo iné, ako len zámer vyhnúť sa eskalácii slovensko-maďarského napätia, považovaného za mimoriadne nebezpečný jav vo vtedajšej situácii absencie systému stabilných demokratických inštitúcií. Iste aj vo vzťahu k tomuto zámeru, usilovala sa najmä nezhoršiť predvolebné pozície VPN, ktorej prípadný neúspech by znamenal zároveň aj symbolickú porážku revolúcie. „Ochrana“ VPN pred konfrontáciou s maďarskými požiadavkami, ktorá by mohla oslabiť jej pozíciu, bola dôležitá už aj z pragmatických dôvodov, veď na jar 1990 sa obidve hnutia rozhodli, že pôjdu do volieb v koalícii. To, čo jej súperu hodnotili ako servilnosť, bol pre MNI prejav prirodzeného dohodovacieho mechanizmu medzi partnerskými stranami.

Vznik Spoluzitia, mierne povedané, nevítali s obrovskou radosťou ani v MNI, ani vo VPN. V odmietaní nového politického protivníka zohralo okrem prirodzenej antipatie a obáv z radikalizovania verejnej mienky svoju úlohu aj to, že – hoci v zrkadle vtedajšieho pomeru síl to malo skôr symbolický ako praktický význam – revolučné hnutia stratili vo Federálnom zhromaždení dvoch nimi kooptovaných poslancov – Gyulu Popélyu a Miklósa Durayho. Bol to významný zvrat vo vývoji vtedajšieho svojrázneho parlamentarizmu: v laviciach sa objavila opozícia, ktorú

nebolo možné stotožňovať s komunistami, a jej prítomnosťou sa rozpadol jednoduchý vzorec „revolucionári versus staré štruktúry“. Popély a Duray si váhou svojej opozičnosti snáď ani neboli celkom načistom, v opačnom prípade by neboli pokazili účinok svojich vystúpení a návrhov tým, že sa spoja so Zoltánom Sidóom a Erikou Vitézovou, dvoma maďarskými komunistickými poslancami, ktorí dostali mandát vo voľbách 1986. S odporom voči Spoluzitiu však počítali aj jeho zakladatelia. Svedčí o tom aj fakt, že spomedzi vznikajúcich strán sa jedine Spoluzitie odvolávalo na podporu vonkajších autorít, počnúc Karlom Schwarzenbergom, cez nemeňovaných odborníkov, až po medzinárodnú ľudskoprávnú mimovládnu organizáciu FIDH (Fédération Internationale des Droits de l'Homme).

V poradí tretia strana maďarskej menšiny na Slovensku, ktorá vznikla na začiatku spoločensko-politických zmien, Maďarské kresťanskodemokratické hnutie (MKDH, Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom – MKDM), ostala v začiatkoch viac-menej vonkajším pozorovateľom veľkých ideologických bojov. MKDH pôvodne nevzniklo ako politická organizácia. Výzvy zverejnené 30. decembra 1989 a 2. februára 1990 povzbudzovali maďarských kresťanov k zakladaniu kresťanskodemokratických klubov, ktorých cieľom malo byť podľa prípravného a potom i organizačného výboru zavedenie náboženskej výchovy do škôl, štúdium Biblie, charitatívna činnosť, „vytvorenie kresťanského sebavedomia a etiky“, pestovanie cirkevnej hudby atď.⁶³ Zakladanie klubov spočiatku prebiehalo súbežne s podobným úsilím slovenských kresťanských demokratov, s účinnou pomocou katolíckej cirkvi. (Obežník Slovenskej biskupskej konferencie zo 7. januára 1990 o vytváraní kresťanských klubov sa čítal vo všetkých kostoloch Slovenska.) Slovenské Kresťanskodemokratické hnutie (KDH) sa však na svojom prvom sneme 17. februára 1990 rozhodlo, že sa stane politickým hnutím. Výrazne národný, ba až nacionalistický tón viacerých rečníkov

nitrianskeho snemu KDH zohral pravdepodobne významnú úlohu v tom, že delegáti snemu MKDH 17. marca 1990 rozhodli veľkou väčšinou hlasov o vydaní sa na samostatnú politickú dráhu. Avšak na rozdiel od KDH, ktoré si k registrácii na ministerstve vnútra, predpísanej zákonom o politických stranách, vyžiadalo názor snemu, prípravný výbor MKDH nepočkal na zhromaždenie delegátov, ale už 3. marca podal žiadosť o registráciu. (Registrácia sa uskutočnila 19. marca 1990). Delegáti teda už nemuseli prijať rozhodnutie v otázke, či miestne kluby, ktoré spočiatku sledovali len nábožné ciele, preberú bezprostredné politické funkcie. Zhromaždenie delegátov nevyjadrilo svoj názor ani o strategických otázkach spojených s účasťou v parlamentných voľbách: o uzavretí koalície so Spoluzitím rozhodlo 30. marca 1990 vedenie MKDH.⁶⁴

Napriek transformácii svojich zoskupení na politické hnutia sa tak slovenskí, ako aj maďarskí kresťanskí demokrati mohli oprieť vo svojej organizačnej práci, ako aj vo volebnej kampani, o účinnú podporu katolíckej cirkvi. Vytvorenie koalície so Spoluzitím odvodnil člen predsedníctva Gábor Agárdy verejnosti tým, že „spomedzi maďarských hnutí k nám stáli stanovy a program Politického hnutia Spoluzitie najbližšie, najmä ich v 7. bode načrtnutá predstava o náboženskom živote“.⁶⁵ Myslel tým ten bod v stanovách Spoluzitia, podľa ktorého „...patrí k najzákladnejším právam človeka, aby mohol svoje náboženstvo slobodne praktizovať v materinskom jazyku. Naše hnutie bude organizované podporovať požiadavky veriacich smerujúce k naplneniu tohto práva. V záujme výchovy založenej na kresťanských a morálnych zásadách podporujeme reorganizáciu skautingu na základe trojjedinej podstaty Boh – Vlast – Človek.“⁶⁶ Argumentácia odvolávajúca sa na blízkosť programov oboch hnutí je zaujímavá preto, lebo program MNI z 18. januára 1990, ktorý členovia MKDH na svojom zakladajúcom sneme už museli poznať, bol v danom smere oveľa radikálnejší: hovoril aj o odstrá-

není štátneho dozoru nad cirkvami, o zrušení platných zákonov regulujúcich právne postavenie cirkví a o navrátení cirkevných nehnuteľností.⁶⁷ Oprávnený je teda predpoklad, že koalícia MKDH – Spoluzitie bola uzavretá skôr na základe pragmatického zvažovania. MKDH nemohlo riskovať samostatnú účasť vo voľbách, MNI zas rozmýšľala o uzavretí koalície s VPN – aj keď konečné rozhodnutie v tomto smere prijal až snem strany, konaný 31. marca 1990. MKDH – aj keď sa samozrejme vo volebnej kampani plnou váhou postavilo za spoločnú listinu „Maďarskej koalície“ – sa v čase do volieb, ako aj v ďalšom období zdržalo takých agresívnych výpadov, ktoré na dlhé roky otrávil vzťah MNI a Spoluzitia.⁶⁸

7. CSEMADOK, VOLEBNÝ ZÁKON A ZÁLEŽITOST MAĎARSKEJ UNIVERZITY

Prvá veľká otvorená konfrontácia dvoch stratégií, sformulovaných v kruhoch maďarskej menšiny a prijatých aj politickými stranami, sa uskutočnila v súvislosti s prijatím nového volebného zákona (nových volebných zákonov).

Federálne zhromaždenie a národné parlamenty boli v tomto období zložené sčasti z poslancov, ktorí sa tam dostali po pseudovoľbách komunistického režimu, a sčasti z tzv. kooptovaných poslancov. Napriek tomu, že Federálne zhromaždenie potvrdilo kooptácie ústavným zákonom, krehkosť legitimacy zákonodarstva bola zrejmä. V takýchto podmienkach bolo čo najskoršie uskutočnenie slobodných volieb páľivou potrebou. V januári sa jednotliví aktéri za politickým okrúhlym stolom dohodli na zásadách volebného systému, čo umožnilo predloženie návrhu volebného zákona vo Federálnom zhromaždení i v národných parlamentoch. Navrhovatelia si stanovili za cieľ uzákoniť zavedenie pomerného volebného systému s päťpercentným volebným kvórom (platným rovnako pre

samostatne voliteľné strany i pre strany v koalícii), so štyrmi preferenčnými hlasmi, zrušením imperatívneho mandátu. Vtedy sa položili základy toho volebného systému, ktorý s istými úpravami (sprísneniami) funguje na Slovensku dodnes. K prijatiu volebného zákona sa viazalo aj jedno ďalšie, veľmi dôležité rozhodnutie: v tom čase dostali členské republiky federácie právomoc rozhodovať o počte členov, ako aj iných atribútoch svojich republikových parlamentov. Vzhľadom na fakt, že vývoj systému politických strán ešte nebol zavŕšený, určil zákon dĺžku prvého volebného obdobia na dva roky.

Federálne zhromaždenie rokovalo o návrhu zákona na svojej 24. schôdzi 27. februára 1990. Predkladateľ Zdeněk Jičínsky, ako aj spoločný spravodajca výborov sa vo svojich správach dotkli aj tých návrhov týkajúcich sa reprezentácie národnostných menšín, ktoré boli predložené na zasadnutí výborov, avšak nezískali podporu. Spravodajcovia zdôraznili, že návrh určite nie je dokonalý a k riešeniu mnohých čiastkových otázok bude potrebné sa vrátiť neskôršie, avšak (zákon) „vytvorí možnosť konštituovania novej demokracie založenej na systéme viacerých strán“ a „bude dobrým východiskom pre uskutočnenie prvých slobodných volieb“.⁶⁹

Túto tézu spochybnilí hneď prví rečníci, ktorí sa prihlásili do rozpravy – Zoltán Sidó, Gyula Popély a Miklós Duray (neskôr aj Erika Vitézová). Ich vystúpenia, ktoré nasledovali v tesnom slede za sebou, boli očividne skordinované.⁷⁰ Zoltán Sidó označil každé obmedzenie – teda aj stanovenie volebného kvóra – za „nedemokratické“: takéto obmedzenia je potrebné „v záujme demokracie a právneho štátu“ zrušiť. Navrhol, aby sa volieb mohli zúčastniť aj kandidáti spoločenských organizácií, nielen politických strán. Gyula Popély tiež podčiarkol, že volebné kvórum je mechanizmus už sám o sebe antidemokratický, ktorý sa obzvlášť negatívne premietne do národnostnej politiky. Navrhovaná klauzula vraj oberie strany a hnutia národnostných menšín o šancu vôbec získať mandát. Popély

preto navrhol zrušenie 5-percentného prahu potrebného na vstup do parlamentu a trval na striktnom zachovaní zásady pomerného zastúpenia. „Ak by ste to bolo pre vás neprijateľné, aspoň zvážte, vážení poslanci, možnosť, aby sa spomínané obmedzenie paragrafu 42 nevzťahovalo na strany a hnutia národnostných menšín“ – znela Popélyova pripomienka doplnená komentárom, že zákon o politických stranách síce nevyklučuje vytváranie politických strán a hnutí na národnostnom, menšinovom princípe, avšak ďalší zákon sa postará o to, aby sa kandidáti takýchto strán do najvyššieho zákonodarného zboru nedostali. Miklós Duray vo svojom vystúpení tvrdil, že v dôsledku predloženého návrhu zákona vznikne nový totalitný systém a voľby vôbec nebudú demokratické. Poukázal na to, že podľa jeho názoru je návrh protiústavný, lebo nezabezpečuje pomerné zastúpenie menšín, ba „je vyslovene zameraný proti menšinám“. Aj on navrhoval odstránenie 5%-ného kvóra v prípade menšinových strán.⁷¹ V mene MNI vystupujúca Eleonóra Sándorová pripustila, že zákon nerieši primeraným spôsobom otázku politického zastúpenia menšín a nový, legítimný parlament sa bude musieť vrátiť k tejto otázke. Vzhľadom na časovú tieseň a v záujme toho, aby sa voľby mohli uskutočniť v určenom termíne, bude MNI hlasovať za prijatie návrhu zákona. MNI sa teda nepripojila k názoru, že predložený návrh je vo svojej podstate antidemokratický a zámerne protimenšinový. Predstava, podľa ktorej by mohli zostaviť volebnú listinu aj organizácie nezaregistrované ako politické strany, bola navyše úplne cudzia tej želateľnej koncepcii demokracie, ktorá bola vlastná MNI.

Oponenti predloženého návrhu zákona mali úplnú pravdu v tom, že vo februári 1990 bol ešte v platnosti ústavný zákon č. 144/1968. V zmysle jeho 2. článku mali mať štyri národnostné komunity (s Rusínmi uvedenými v zátvorke ich bolo päť) zaručenú pomernú účasť vo volených orgánoch. Otázka akým spôsobom sa to malo zaručiť, nebola pre komunistov skutočnou otázkou, veď v

totalitnom štáte neexistovali volené orgány v pravom zmysle slova.⁷² Zodpovedajúce mechanizmy k zabezpečeniu pomerného zastúpenia menšín však nedokázali priradiť ani hore uvedení poslanci. Cieľom nimi predloženého návrhu bolo síce uľahčenie získania mandátu pre kandidátov menšinových strán a hnutí – pričom sa takéto strany návrh ani nepokúsil definovať, takže jeho vykonateľnosť bola už v zárodku spochybniteľná –, nešlo však o pomerné zastúpenie predpokladané ústavným zákonom z roku 1968. Zmienový ústavný zákon navyše medzi uznané menšiny nezahrnul Rómov, pre nich by teda boli prípadné výhody upraveného volebného zákona nedostupné.

MNI v tom momente teda nedokázala ponúknuť riešenie na špeciálny problém zabezpečenia parlamentného zastúpenia národnostných menšín. Spoluzitcie zas nedokázalo predložiť taký dobrý návrh, ktorý by bol aj vykonateľný.⁷³ A v neposlednom rade, pre svoj návrh nedokázali jeho predstavitelia získať medzi ostatnými poslancami významnejšiu podporu.

V mnohým aspektoch sa podobným spôsobom vyvíjala aj diskusia okolo návrhu na založenie Univerzity Móra Jókaiho v Komárne. Návrh zákona o založení univerzity, pozostávajúci z troch paragrafov, predložili Federálnemu zhromaždeniu dňa 9. februára 1990 poslanci Zoltán Sidó, Gyula Popély a Miklós Duray. Iniciatíva sa snažila nájsť riešenie na vtedy pálčivý problém pretrvávajúceho a neustále sa prehľbujúceho nedostatku učiteľov na školách s vyučovacím jazykom maďarským.⁷⁴

Fakt, že nedostatok maďarských učiteľov je skutočný a vážny problém, uznala aj slovenská vláda. Jedno z možných riešení načrtlo vedenie Pedagogickej fakulty v Nitre. V januári, na zakladajúcom zhromaždení Zväzu maďarských učiteľov v Československu (Csehszlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége – CSMPSZ), konanom v Nitre, ohlásil dekan Jozef Pastier vo svojom vystúpení plán transformácie Pedagogickej fakulty na

univerzitu, ktorá by mala aj samostatnú maďarskú fakultu. Na uskutočnenie tohto projektu žiadal podporu maďarských učiteľov.⁷⁵ Súčasne s týmto návrhom sa však objavila aj myšlienka založenia samostatnej maďarskej univerzity, ktorá dostala podobu už vo vyššie spomínanom návrhu zákona. V čase jeho predloženia bol už vo Federálnom zhromaždení návrh hlavných zásad nového vysokoškolského zákona a bolo jasné, že školská politika nemôže ostať vo federálnej pôsobnosti; súčasťou návrhu bolo aj nahradenie vysokoškolského typu štúdia univerzitným. Podľa návrhu by každá univerzita musela mať minimálne dve fakulty. Všetky tieto okolnosti viedli podľa viacerých pamätníkov predkladateľov k tomu, že svoj návrh predložili bez odkladu a bez dôkladnejšej politickej prípravy, predpokladajúc, že šance na jeho prijatie v Slovenskej národnej rade by boli ešte menšie ako v Prahe.⁷⁶ Keďže sa počas predbežných konzultácií nepodarilo získať podporu VPN, aj pražský osud návrhu bol ľahko predvídateľný. Zákon o založení univerzity sa napokon dostal len po prerokovaní vo výbore, plenárne zasadnutie parlamentu už o ňom nehlasovalo.⁷⁷ Ako neukončená agenda sa potom kauza univerzity stala jednou z ústredných tém volebnej kampane maďarských strán.

MNI sa v celej záležitosti snažila zaujať vyvážený postoj: nespochybnila odôvodnenosť založenia univerzity, kritizovala len spôsob predloženia návrhu a jeho načasovanie; do volieb však nedokázala zo seba zmyť biľag sabotéra samostatnej maďarskej univerzity. Nedokázala formuláciu otázky v podobe „univerzita alebo nie“ vrátiť do polohy problému riešenia nedostatku učiteľov, nedala verejnosti jednoznačnú a jasnú odpoveď na otázku, prečo nepokladala za rozumné ísť do konfliktu v záujme veci už vopred prehratej. Bola neúspešná aj napriek tomu, že ani mienkotvorné skupiny maďarskej menšiny nemali v tejto záležitosti jednotný postoj. „V záležitosti univerzity existujú v rámci zväzu (učiteľov) rozdielne názory. Jeho predstavitelia sa

zhodujú v tom, že má byť, ale nie je jedno, akým spôsobom sa má zriadiť. Ja si myslím, že komárňanskú univerzitu ako aj situáciu nitrianskej maďarskej fakulty treba posudzovať s rovnakou vážnosťou – to sú slová jedného z predstaviteľov zväzu učiteľov.⁷⁸ Pri dohodovaní pred predložením návrhu sa zo strany univerzitných profesorov objavili v súvislosti s plánovanou výučbou v Komárne aj odborné námietky, tieto sa však nedostali na verejnosť. „Často a na mnohých miestach stavali otázku tak, ako ju kedysi kládol aj Petőfi: máme ostať otrokmi, alebo byť slobodní? Na toto samozrejme nikto nedal takú odpoveď, že chce byť otrokom. Ak je otázka postavená tak, kto sú tí, čo nechcú maďarskú univerzitu, v tom prípade sa nenájde žiaden čestný človek, ktorý by povedal, že ju nechce“ – charakterizoval politickú manipuláciu s problémom istý pedagóg-politik. Na námietky súvisiace s načasovaním návrhu zástancovia iniciatívy odpovedali – sčasti oprávnené, že optimálny čas na predloženie menšinových požiadaviek je asi ťažké stanoviť, ak ich značná časť väčšinovej komunity bude stále považovať za neprijateľné.⁷⁹

Dôležitým prvkom polemiky okolo založenia univerzity (a nielen tejto polemiky) v rámci maďarskej komunity bolo téza, že viac ako polmiliónová menšina „má predsa právo“ na vlastnú univerzitu. Ako je známe, roku 1990 ešte neexistoval – okrem politických deklarácií Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe (a diskrimináciu zakazujúcich odsekov ľudsko-právnych paktov OSN) – žiaden medzinárodný dokument zaoberajúci sa menšinovými právami, dokonca sa v tomto smere nezačali ani prípravné práce. Do konca deväťdesiatych rokov 20. storočia nebolo vysokoškolské vzdelávanie v materinskom jazyku uznané ako právo žiadnym odporúčaním, politickou deklaráciou, či právne záväzným medzinárodným dohovorom.⁸⁰ Maďarská komunita si túto argumentáciu napriek tomu osvojila a povolebné opatrenia slovenskej vlády smerujúce k zlepšeniu podmienok prípravy maďarských učiteľov, lenže v existujú-

cich inštitucionálnych rámcoch, považovala takmer za urážku.⁸¹

Vzťah maďarských strán k Csemadoku, jedinej masovej organizácii Maďarov na Slovensku, pôsobiacej aj pred novembrom 1989, to bol už problém iného charakteru, ktorý môže poslúžiť skôr na ilustráciu vzťahu k minulosti ako na vykreslenie predstáv o budúcnosti.

Výnimočnosť postavenia Csemadoku pramenila z toho, že i keď jeho rola určená na začiatku päťdesiatych rokov – popularizovať politiku komunistickej strany medzi maďarskou menšinou – sa oficiálne v podstate až do roku 1989 nezmenila, postupne, síce v obmedzenej miere, začal plniť aj úlohy v oblasti rozvoja kultúry a obhajoby záujmov maďarskej menšiny, pričom roku 1968 sa obhajoba záujmov dostala vyslovene do popredia jeho činnosti. Počas dvoch desaťročí husákovskej normalizácie sa Csemadok dostal opätovne pod prísnejšiu stranickú kontrolu, bol dokonca vylúčený z jedinej spoločenskej organizácie (Národného frontu), ktorá mala právo navrhovať kandidátov do volieb. Základné organizácie, ktoré pôsobili takmer v každej maďarskej obci, sa však – v rámci cenzúrou vymedzených mantinelov – usilovali i naďalej vykonávať záslužnú kultúrnu činnosť. V druhej polovici osemdesiatych rokov sa na stredných a najvyšších fórach Csemadoku začali čoraz častejšie objavovať hlasy kritizujúce oficiálnu menšinovú politiku a požadujúce od vedenia, aby sa podujalo na obhajobu menšinových záujmov. Zároveň sa však v Csemadoku začal aj protichodný pohyb: tie odborné zväzy a kluby, ktoré pracovali pod egidou Csemadoku len z núdze, v záujme legalizácie svojej činnosti, začali čoraz viac pociťovať obmedzenosť svojho priestoru.

Roku 1989 bol Csemadok postavený pred dilemu: musel sa rozhodnúť, či bude pokračovať vo svojej kultúrnej misii, alebo sa transformuje na organizáciu na obhajobu menšinových záujmov, prípadne na politickú stranu. Dobré vybudované organizačné zázemie mohlo poskytnúť určite výhodnú východisko-

vú pozíciu pre začínajúcu politickú stranu, súčasne by takýto krok znamenal aj zánik Csemadoku ako masovej spoločenskej organizácie. Rozhodnutia Ústredného výboru zo 6. decembra 1989 a potom Predsedníctva Csemadoku z 5. – 6. januára 1990 svedčia o hľadaní akejsi strednej cesty: transformovanie sa na politickú stranu síce obidva orgány odmietli, takisto však odmietli aj zúženie záberu činnosti len na kultúrnu oblasť. Podľa programového vyhlásenia zo 6. decembra 1989 je Csemadok spoločenská organizácia, ktorá sa zasadzuje za záujmy maďarskej menšiny; v januári je už organizácia definovaná ako kultúrny, záujmový a spoločenský zväz. Rozpoltenosť identity sa neprejavovala len vo vyhláseniach. Vedúci predstavitelia Csemadoku sa nechceli vzdať práva na bezprostrednú účasť v politike, od čoho boli za komunizmu na 20 rokov odstavení. V decembri 1989 začali napríklad rokovania so slovenským predsedom vlády Pavlom Hrivnákom o vymenovaní jedného z podpredsedov vlády a s predsedom parlamentu Rudolfom Schusterom o vytvorení parlamentného výboru pre menšiny. Neskôršie sa podpredsedom vlády zodpovedným za menšinové záležitosti skutočne stal Sándor (Alexander) Varga, ktorého menoval Csemadok, pravda, nie vďaka Hrivnákovi, pretože ten bol už v čase návštevy predstaviteľov Csemadoku odpísaným politikom a čoskoro musel aj opustiť svoj úrad. Výbor pre menšiny zriadilo už zmenené vedenie slovenského parlamentu v apríli 1990 – pri jeho vzniku bol Kázmér (Kazimír) Nagy, ktorého predseda Rudolf Schuster poveril organizáciou výboru, už dávno mimo parlamentu. Do predstavy „robiť apolitickú politiku“ zapadá aj už vyššie spomínaný návrh predsedu Csemadoku Zoltána Sidóa predložený vo Federálnom zhromaždení v súvislosti s volebným zákonom, žiadajúci, aby v parlamentných voľbách mohli kandidovať aj spoločenské organizácie, nielen politické strany. Všetky tieto kroky nesvedčia o veľkej politickej prezieravosti. Objavil sa aj taký názor, aby sa Csemadok stal akýmsi „vrcholným

orgánom“ maďarskej menšiny na Slovensku. Bratislavská mestská organizácia vyrukovala s návrhom, aby výnimočne postavenie Csemadoku bolo potvrdené zákonným aktom parlamentu.

Formujúce sa politické hnutia maďarskej menšiny neprijímali uvedené iniciatívy s veľkým porozumením. MNI jednak považovala vedenie Csemadoku za nelegitímne (jeho Ústredný výbor síce 6. decembra 1989 rozhodol o rehabilitácii členov vylúčených roku 1969 a ich navrátení do funkcií a čiastočne sa zmenilo aj predsedníctvo, chýbala však legítimácia týchto aktov kongresom), jednak priamy vstup spoločenských organizácií do sféry politiky považovala v podmienkach pluralitnej demokracie za nesystémový prvok. Zasadzovala sa teda za „čisto“ kultúrny charakter Csemadoku. Tento postoj MNI vyvolal nečakaný odpor zo strany najvyššieho vedenia Csemadoku aj zo strany vidieckych aktivistov, ktorí mali v miestnych organizáciách veľký mienkotvorný vplyv. Vysvitlo, že veľká časť maďarskej komunity, ktorá sa či už aktívne alebo pasívne zúčastňovala života Csemadoku, považovala organizáciu za svoju a na jej otvorenú kritiku sa pozerala nechápavo. Tu možno hľadať korene toho, prečo sa títo aktivisti po vzniku Spoluzitíia a neskôršie vo volebnej kampani nielenže postavili proti MNI, ale svoje organizačné skúsenosti priamo ponúkli do služieb Spoluzitíia. Stalo sa to napriek tomu, že spočiatku aj Miklós Duray považoval vnútornú reformu Csemadoku za nedostatočnú. „Nestačí, že sa zmenilo vedenie Csemadoku, totiž v pluralitnom politickom systéme, ktorý sa v Československu vytvorí a bude fungovať, nemôže maďarská menšina vystúpiť na scénu s organizáciou, ktorá je reliktom stalinizmu. Csemadok treba zbúrať a na jeho mieste treba vybudovať celkom novú organizáciu: neznamená to, že všetko treba zničiť, ale treba vytvoriť organizáciu s celkom novým programom, s novou štruktúrou.“⁸² Duray však nechcel z Csemadoku politiku vykázať, práve naopak: „Môj názor je taký, že z tohto členstva by mohla vzísť strana, ktorá

by obhajovala záujmy maďarskej menšiny či všeobecne menšín v Československu. [...] Netreba sa obávať zániku Csemadoku, ale toho, že ak sa včas nespamätáme, nebudeme mať politickú reprezentáciu!“⁸³ V týchto svojich vyhláseniach sa Duray – na rozdiel od postoja k predstaviteľom MNI – zdržal kritiky vedenia organizácie či jej jednotlivých vedúcich predstaviteľov pre ich správanie v minulosti, čím im vlastne ponúkol možnosť zapojiť sa do novej politiky s čistým štítom.

Takýto vzťah ku všetkým osobnostiam maďarskej národnosti, ktoré sa v období komunizmu neskompromitovali veľmi hrubo a neboli horlivými stúpenkami protimenšinových opatrení vládnucej moci, bol z hľadiska „neidologickej“ obhajoby záujmov menšín, ktorú reprezentovalo Spoluzitie, logický. Rozdielny vzťah Spoluzitia a Maďarskej nezávislej iniciatívy k Csemadoku sa na povrchu prejavoval v rozdielnom hodnotení minulosti vedúcich predstaviteľov tejto organizácie a legitímnosti jej vedenia. V skutočnosti tieto názorové rozdiely pramenili aj z rôznych predstáv o organizačných princípoch zakladania politických strán: či to má byť nejaká konkrétna politická ideológia alebo v prvom rade obhajoba partikulárnych záujmov.

8. PERSPEKTÍVY

Spoluzitie a Maďarská nezávislá iniciatíva ako konkurenčné strany mali pred voľbami samozrejme aj iné spory, tieto sa však väčšinou týkali čiastkových problémov, napríklad toho, aké prostriedky a metódy sú vo volebnej kampani ešte prijateľné. Vyššie uvedené príklady však ilustrujú podstatu rozdielnych postojov k skutočne dôležitým problémom. Ak sa vrátíme k problému načrtnutému Istvánom Schlettom, môžeme to vyjadriť takto: zrazili sa dve rovnako legitímne stratégie, ktoré sa v základných obrysoch vytvorili už pred zmennou režimom, a ktoré chceli ich tvorcovia vyskúšať v čistej podobe v praxi. Schlett sa zmieňuje aj o otázke úspešnosti. Ak ju skú-

mame len v zrkadle volebných výsledkov z roku 1990 a 1992, úspech „kolektivistickej“ línie je nespochybniteľný. Koalícia Spoluzitie – Maďarské kresťanskodemokratické hnutie získala roku 1990 so svojím 8,5-percentným volebným výsledkom 12 mandátov vo Federálnom zhromaždení a 14 mandátov v Slovenskej národnej rade. Keďže kandidáti Maďarskej nezávislej iniciatívy figurovali na volebnej listine VPN, jej úspešnosť sa nedá presne zmerať. Ak vychádzame z toho, že občania maďarskej národnosti tvorili asi 10 až 11 % obyvateľov Slovenska, je zrejmé, že maďarské hlasy podporili v rozhodujúcej miere „maďarskú koalíciu“. Roku 1992, keď išla Maďarská občianska strana (MOS) ako právny nástupca Maďarskej nezávislej iniciatívy do volieb samostatne, zrodili sa podobné výsledky: koalícia Spoluzitie - MKDH získala 7,4 % hlasov a Maďarská občianska strana len 2,29 %, čo nepostačovalo na vstup do parlamentu. V neskorších voľbách už kandidovali relevantné maďarské menšinové strany v spoločnej koalícii, resp. združené v jednej strane, takže číselné vyjadrenie váhy jednotlivých myšlienkových prúdov nie je možné sledovať. Ak sa však pozeráme na vec z pozície maďarskej menšiny na Slovensku a položíme obe stratégie na misku váh, pričom zohľadníme nielen pozitívne výsledky, ale aj mieru úspešnosti pri odrážaní pokusov o hrubé zásahy do občianskych a menšinových práv, vtedy už nie je obraz doby taký jednoznačný. Volebné obdobie 1990 – 1992, počas ktorého Maďarská nezávislá iniciatíva participovala na vládnutí, bolo v živote krajiny v dôsledku neustále silnejúcich snáh o osamostatnenie Slovenska, ako aj kvôli rozpadu VPN, nesmierne ťažkým politickým obdobím, keď energiu politických elít viazali spory o československú federáciu. Pre Maďarov sú tieto roky pamätné najmä pre rozpory, ktoré vypukli v prvom rade pre slovenský jazykový zákon a v súvislosti s reštitúciami poľnohospodárskej pôdy. Úspešnosť pôsobenia Maďarskej nezávislej iniciatívy vo vláde sa dá vykázať v drobných čiastkových úspechoch, v

súvislosti s jazykovým zákonom zas v eliminácii najhoršej alternatívy – hrozby úplného odňatia jazykových práv. Pravdou je však aj to – a vzťahuje sa to tak na obdobie pred prvými slobodnými voľbami (1990) ako aj na volebné obdobie 1990 – 1992 –, že menej trpezlivá politika Spoluzitia a MKDH v menšinových otázkach, o ktorej sme sa už zmienili, pôsobila blahodarne aj na Maďarskú nezávislú iniciatívu. MNI bola donútená k tomu, aby sa v rámci vládnej koalície pokúsila vždy znova a znova vyhmatať hranice tolerancie slovenských strán, a aby sa prestala kvôli taktickým dôvodom vyhýbať citlivým otázkam. Napokon medzinárodné organizácie aj pod vplyvom nahlas sa ozývajúcich menšín v Česko-slovensku začali s prípravou tých právnych a politických dokumentov, na ktoré sa dnes predstavitelia maďarskej menšiny už právom odvolávajú. Vplyv bol samozrejme obojstranný. Keď roku 1991 diskusia o zákone o úradnom jazyku strhla Slovensko takmer na pokraj ústavnej krízy, Maďarská nezávislá iniciatíva presvedčila časť parlamentných poslancov za MKDH a za Spoluzitie o nevyhnutnosti kompromisu. Dnes už možno považovať za dokázané, že z pohľadu maďarskej menšiny životne dôležité zákony a pozitívne kroky vládnej politiky sa viažu k tým obdobiam, keď si maďarská strana zvolila stratégiu spolupráce – so všetkými jej náležitosti: kompromismi, dočasnými ústupkami, taktizovaním, vyjednávaním – so všetkými atribútmi normálneho politizovania, ktoré by ešte v rokoch 1989 – 1992 boli pre mnohých neprijateľné. Výsledkom spolupráce s vládnymi stranami, resp. účasti vo vláde bolo ratifikovanie Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov, prijatie zákona o používaní jazykov menšín, založenie maďarskej univerzity, prijatie právnej úpravy o dvojjazyčnom označení obcí obývaných príslušníkmi národnostných menšín, aby sme spomenuli len niektoré. V iných prípadoch sa potvrdilo, že v štáte, kde viac-menej uspokojujúco funguje demokracia, nie je bezpodmienečne nutné ku každému všeobecne uznanému

demokratickému právu – ako sú napríklad sloboda tlače či sloboda slova – pripojiť „menšinovú klauzulu“: ony aj samy o sebe garantujú realizáciu týchto práv v akomkoľvek jazyku.

V rokoch 1989 – 1990 často krát deklarovaná túžba po „maďarskej jednote“, nadobudla roku 1998 inštitucionálnu formu, keď pod tlakom vonkajších podmienok (volebného zákona) vznikla Strana maďarskej koalície. Táto strana sa však vzdala „neideologicosti“ a napriek pestrosti názorov členstva, ba i svojej parlamentnej reprezentácie, sa vymedzila ako konzervatívna ľudová strana balansujúca na tenkej hrane oddeľujúcej „čistú“ politickú stranu od organizácie na obhajobu záujmov. Vzájomná nedôvera v slovensko-maďarských vzťahoch, charakteristická aj pre obdobie pred pádom komunistického režimu samozrejme nezmizla, a tak skoro ani bez stopy nezmizne; ani interpretácia spoločnej histórie oboch národov sa príliš nezblížila. Výsledkom dlhého a ťažkého procesu učenia, ktorého sa zúčastnil každý aktér procesu spoločenskej transformácie, bolo to, že sa politici a iní tvorcovia verejnej mienky naučili riešiť konflikty. Vďaka tomu dnes už ani rozdielne hodnotenie menšinovej politiky Rakúsko-uhorskej monarchie, či micrových zmlúv o ukončení prvej svetovej vojny, ba ani takého aktuálneho problému, akým je interpretácia zákona o Maďaroch žijúcich v susedných štátoch, neprekáža Strane maďarskej koalície ani iným slovenským stranám, aby v oblastiach spoločných záujmov úzko spolupracovali. Sledujúc dnešnú, síce vôbec nie bezproblémovú, avšak civilizovanú prax spoluzitia, si snáď môžeme dovoliť predostrieť názor, že stratégia, ktorú politológovia označujú ako liberálnu, bola úspešnejšia. Musíme pritom, pravda, dodať, že tí, ktorí túto stratégiu doviedli k úspechu, vo väčšine prípadov nie sú totožní s tými, ktorí ju kedysi začali hlásať.

POZNÁMKY

1. Napríklad Szomolányi, Soňa: Prehistória, zrod a rola aktéra novembra '89 – VPN. In: Antalová, Ingrid (red.): *Verejnosť proti násiliu 1989 – 1991: Svedectvá a dokumenty*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku 1998, s. 13 – 21. Príčiny slabosti slovenskej prednovembrovej opozície možno podľa nej hľadať aj v tom, že v Československu sa na rozdiel od okolitých štátov nedošlo k „liberalizácii“ komunistického režimu. Pozri ešte Škaloud, Jan: Rozdiely v priebehu normalizácie v Českej a Slovenskej republike a dopady po jej skončení na samostatné štáty. In: Kmeť, Norbert – Marušiak, Juraj (red.): *Slovensko a režim normalizácie*. Bratislava: Ústav politických vied SAV s. a.
2. Bock, Ivo – Hänsen, Sabine – Schlott, Wolfgang: Kultúra a cenzúra túl. In: Rissmann, Erika (red.): *Szamizdat: Alternatív kultúrák Kelet- és Közép-Európában 1956 – 1989*. Budapest: Stencil – Európai Kulturális Alapítvány 2004, s. 116 – 135.
3. Podľa doterajších poznatkov nemala podzemná cirkev v kruhoch maďarskej menšiny badateľný vplyv. Podľa autora zaoberajúceho sa skúmaním tejto otázky „treba príčinu jednoznačne hľadať v menšej odolnosti členov menšinovej komunity, ktorá bola zastrašovaná vystavená vo vyššej miere. Aktivitu ilegálnej cirkvi kvalifikovali úrady ako protištátnu organizovanú činnosť a „odmeňovala“ ju prísny trestom odňatia slobody. Aj v dôsledku čoraz väčšieho nedostatku kňazov mohli jednotliví maďarskí kňazi, a cez nich aj maďarskí veriaci utrpieť oveľa väčšiu ujmu ako slovenské farnosti nachádzajúce v rovnakej situácii. Toto bolo pravdepodobne aj dôvodom, pre ktorý sa maďarskí kňazi v takej veľkej miere zapojili do štátom podporovaného hnutia Pacem in terris. [...] Bádateľ pri skúmaní tohto obdobia nenachádza ani stopy po žiadnom spoločnom vyhlásení, spoločnej obhajobe záujmov, či organizovanej činnosti či už vo vnútri cirkvi, alebo mimo nej.“ Molnár, Imre: A magyar anyanyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában. In: Filep, Tamás Gusztáv – Tóth, László (red.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918 – 1998*. Zv. I. Budapest: Ister 1998, s. 249 – 250.
4. Prehľad o opozícii na Slovensku poskytuje literatúra: Marušiak, Juraj: Nezávislé iniciatívy na Slovensku v rokoch normalizácie. In: Pešek, Jan – Szomolányi, Soňa (red.): *November 1989 na Slovensku: Súvislosti, predpoklady a dôsledky*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, Historický ústav Slovenskej akadémie vied a Katedra politológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského b. r., s. 54 – 76.
5. Zvláštnu pozornosť si zasluhuje fakt, že zmapovaniu maďarskej opozície na Slovensku ako organickej súčasť celostátnej demokratickej opozície sa doteraz venovali skoro výlučne slovenskí bádateľia. Pozri Marušiak, Juraj: Maďarská menšina v slovenskej politike v rokoch normalizácie. In: Kmeť, Norbert – Marušiak, Juraj (red.): *Slovensko a režim normalizácie*. Cit. d. s. 222 – 279; Marušiak, Juraj: Nezávislé iniciatívy na Slovensku v rokoch normalizácie. In: Pešek, Jan – Szomolányi, Soňa (red.): *November 1989 na Slovensku: Súvislosti, predpoklad a dôsledky*. Cit. d., s. 54 – 76.
6. Aj v ďalších častiach používam, ako sa to stalo praxou aj u iných autorov, pomenovanie Výbor na ochranu práv aj na tie obdobia, keď výbor z konšpiračných dôvodov zverejňoval dokumenty aj pod iným názvom.
7. V textoch, ktoré vznikli po zmene politického systému, Miklós Duray pomenoval spomedzi svojich spolupracovníkov Bélu Lászlóa, Ferencu Balkóa, Bélu Boháka, Ferdinanda Szárazu; o ďalších, ktorí o svojej role v činnosti výboru hovorili sami, sa vyjadroval dehonestujúco. Duray Miklós: Előszó a második, bővített kiadáshoz. In: Duray, Miklós (red.): *Kettős elnyomásban*. <http://www.duray.sk/index.php?x=p5002>. Je zaujímavé, že totožnosť osôb, ktoré zohrali dôležitú úlohu pri vzniku výboru, nie je dodnes jasná – bádateľ, ktorý popri Duraym označil za zakladateľov aj Pétera Nagy Püspökiho a Lászlóa A. Nagy, sa môže odvolávať zdroj len na informácie z dôverných zdrojov. Pozri Marušiak, Juraj: Maďarská menšina v slovenskej politike v rokoch normalizácie. In: Kmeť, Norbert – Marušiak, Juraj (red.): *Slovensko a režim normalizácie*. Cit. d., s. 239. Známa je aj úloha Józsefa Szőkeho, pozri: Tóth, László – Filep, Tamás Gusztáv (red.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918 – 1998*. Zv. IV. Budapest: Ister 2000, s. 139.
8. K takému záveru dospieva aj László Szarka: „Hoci prvý pokus o nadviazanie kontaktov Výboru na ochranu práv s pražskými chartista-

mi ostalo z českej strany bez odozvy, časté bratislavské výsluchy naznačovali, že hnutie maďarskej menšiny na Slovensku považovala vtedajšia československá vládna moc, podobne ako chartistov, za predstaviteľov „antikomunistickej ideologickej diverzie“. Szarka László: A (cseh)szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918 – 1998: Történeti vázlat. In: Filep, Tamás Gusztáv – Tóth, László (red.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918 – 1998*. Zv. I. Cit. d., s. 60 – 61.

9. Pešek, Jan: Pohľad štátnej moci na diszent na Slovensku v „ére prestavby“. In: Pešek, Jan – Szomolányi, Soňa (red.): *November 1989 na Slovensku*. Cit. d., s. 45 – 53. Z hlásení vedenia strany publikuje výber Koudelka, František (red.): *Vedení KSČ o disentu a opozici: Dokumenty z ledna 1986 – října 1989*. Praha: Československé dokumentační středisko, o. p. s. – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999.
10. Podnecovanie rozporov medzi opozičnými skupinami patrilo k zvyčajným praktikám tajnej polície. Pozri napr. Gruntorád, Jiří: Státní bezpečnost proti Chartě 77 – Akce Izolace. In: *Securitas Imperii* 5. Úrad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu P ČR 1999. Pozri http://www.mvcr.cz/policie/udv/securita/sbornik5/securi_5.pdf. Podľa svedeckej výpovede posledného riaditeľa bratislavskej správy štátnej bezpečnosti na súdnom procese roku 1991, patrilo v posledných dvoch až troch rokoch pred zmenou režimu medzi najdôležitejšie úlohy tajnej služby uskutočnenie takých preventívnych opatrení, ktoré mali za cieľ jednak znemožniť účasť členov slovenskej opozície na akciách v Prahe alebo mimo územia krajiny, a prekaziť vzájomné nadväzovanie kontaktov s podobnými štruktúrami bývalých socialistických krajín, najmä Poľska a Maďarska. Uvádza Blažek, Petr: Výbor na obranu Ivana Polanského. In: Kmeť, Norbert – Marušiak, Juraj (red.): *Slovensko a režim normalizácie*. Cit. d., s. 217 – 218.
11. Duray, Miklós: „Objekt: Geológ“ (druhé auto-interview). In: Duray Miklós: *Kutyaszorító*. New York: Püski 1983. (Autointerview je datované v apríli – máji 1981.)
12. O činnosti a dokumentoch Výboru na ochranu práv podáva podrobný prehľad publikácia, ktorú redigoval Miklós Duray: *Kettős elnyomásban: Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről 1978 – 1988* (New York: Hungarian Human Rights Foundation – Püski 1989). V počiatočnom období činnosti Výboru vznikali rozsiahle hlásenia súhrnného charakteru (Hlásenie o stave maďarskej menšiny v Československu, apríl 1982; Hlásenie pre maďarskú verejnosť v Československu o situácii maďarskej menšiny, máj – jún 1982). Neskoršie boli impulzom k vydávaniu dokumentov opatrenia ktoré ohrozovali vzdelávanie v maďarskom jazyku. Od roku 1987 sa dokumenty (okrem obsiahleho hlásenia o situácii maďarských materských škôl) zamerali na konkrétne porušenia zákonov, na diskriminačné opatrenia rozličného charakteru (obťažovanie nitrianskych maďarských vysokoškolákov políciou, situácia Csemadoku, bratislavské protimaďarské útoky v Bratislave, list ministrovi kultúry v súvislosti s umiestnením pamätnej tabule na dome akademického maliara Gyulu Szabóa, útoky na maďarských študentov v Rimavskej Sobote, šovinistické prejavy trnavských futbalových fanúšikov, zavedenie odborného vyučovania v slovenskom jazyku na odbore geodézie Stavebnej priemyselovky v Lučenci atď.). V tomto poslednom období sa už vydávajú aj dokumenty reagujúce na udalosti netýkajúce sa priamo maďarskej menšiny na Slovensku: sem môžeme zaradiť napr. list veľvyslancovi Juhoslávie v Prahe v záležitosti prenasledovania príslušníkov maďarskej inteligencie vo Vojvodine, stanovisko k policajnému zásahu na katolíckej demonštrácii 25. marca 1988 v Bratislave, resp. stanovisko k stretnutiu Miloša Jakeša s Jánosom Kádárom, vyjadrenie sústrasti pri príležitosti úmrtia českého disidenta Pavla Wonku. Medzi nastolenými témami nechýba ani demolácia dedín v Rumunsku, či problém sústavy vodných diel Gabčíkovo – Nagymaros.
13. Duray, Miklós: *Kutyaszorító*. Zv. II. New York: Püski 1989, s. 23 – 27; Duray, Miklós: A csehszlovákiai magyar kisebbség társadalmi jogvédelmének tíz éve (1978 – 1988). In: Duray, Miklós (red.): *Kettős elnyomásban*. Cit. d. To, že Charta zo začiatku nevenovala situácii maďarskej menšiny dostatok pozornosti, malo viac príčin: po prvé: prísne sa pridržala zásady, že zodpovednosť za vydané dokumenty musí byť zosobnená - táto podmienka bola splnená vtedy, keď Miklós Duray začal vo svojom mene podpisovať dokumenty Výboru na ochranu práv, resp. keď podpísal Chartu. Po druhé: za svoju úlohu si Charta nevytýčila priamu kritiku režimu, ale vynútenie dodržia-

- vania štátom formálne prijatých medzinárodných dokumentov, predovšetkým dvoch ľudsko-právnych paktov OSN a Všeobecnej deklarácie ľudských práv, ďalšou dôležitou úlohou bolo mapovanie konkrétnych prípadov porušovania ľudských práv. Pozri Prohlášení Charty 77 (1. ledna 1977). In: Prečan, Vilém (red.): *Charta 77. 1977 – 1989*. Scheinfeld – Schwarzenberg – Bratislava 1990.
14. Podněty skupiny signatáru pro další práci Charty (červen 1978). In: Prečan, Vilém (red.): *Charta 77*. Cit. d. s. 51 – 52.
 15. Oznámenie o podpise bolo zverejnené v dokumente č. 3/84 Charty 77.
 16. Zhrnutie slovenského pohľadu na príčiny neúspechu rokovaní pozri Mikloško, František: *Čas stretnutí*. Bratislava: Kalligram 1996, s. 125 – 126.
 17. Prednášky boli publikované pod názvom: *Csehszlovákiai nonkonformisták az országban élő magyar kisebbség helyzetéről és a nemzetiségi kérdésről*. New York: Hungarian Human Rights Foundation 1989.
 18. Čarnogurský, Ján: Vec Duray je vecou Slovákov a Maďarov. In: *Csehszlovákiai nonkonformisták az országban élő magyar kisebbség helyzetéről és a nemzetiségi kérdésről*. Cit. d. s. 54.
 19. Duray, Miklós: Az európaiság Kelet-Közép-Európában: valóság vagy csupán vágý? In: *Csehszlovákiai nonkonformisták az országban élő magyar kisebbség helyzetéről és a nemzetiségi kérdésről*. Cit. d. s. 25.
 20. Tamtiež, s. 28.
 21. Kusý, Miroslav: Neslovenský jav. In: *Csehszlovákiai nonkonformisták az országban élő magyar kisebbség helyzetéről és a nemzetiségi kérdésről*. Cit. d. s. 45.
 22. V noci 8. marca 1987 založili neznámi páchatelia požiar v sídle a v skúšobni súboru Ifjú Szívek, poškodili budovu redakcie denníka *Új Szó* a budovu Ústredného výboru Csemadoku. V súvislosti s týmito udalosťami vydala Charta tri dokumenty: zaslala list Federálnemu zhromaždeniu a federálnej vláde (23/87) spolu s informáciami, ktoré dostala od Výboru na ochranu práv, poslala podporný list Výboru na ochranu práv (24/87) a stanovisko maďarskému samizdatovému časopisu *Beszélő* o kultúrnej diskriminácii maďarskej menšiny (25/87).
 23. Vyšlo v maďarčine: Duray, Miklós (red.): *Kettős elnyomásban*. Cit. d. s. 318 – 321.
 24. Tajná polícia sledovala roku 1988 22 opozičných skupín, v prvej polovici roku 1989 už evidovala 45 (nenáboženských) zoskupení a 129 viac-menej pravidelne vychádzajúcich samizdatových publikácií. Údaje publikuje: Krejčí, Oskar: Most do neznáma. *Slovo*, 1989. č. 35; Informace o aktivitách vnitřních a vnějších nepřátel. In: Koudelka, František: *Vedení KSČ o disentu a opozici*. Cit. d. s. 39. Přehled slovenských samizdatových časopisov: Čarnogurský, Ján: Slovenské samizdatové časopisy. In: to: *Videné od Dunaja*. Cit. d. s. 375 – 380.
 25. Memorandum 88 je zverejnené v publikácii *Kettős elnyomásban*, List tridsiatich troch zas v týždenníku *Vasárnap* zo dňa 9. februára 1990.
 26. Ich popis pozri napr. v publikáciách Elbeszélrt történelem. A rendszerváltás éve: Tóth Károly. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1999, 1, č. 2; Gyurcsík, Iván: Zárszó. In: Duray Miklós (red.): *Kettős elnyomásban*. 2. vydanie. <http://www.duray.sk/index.php?x=p5114>.
 27. Memorandum podpísalo okolo 300 osôb. Treba si však uvedomiť, že v časoch komunizmu nebolo zbieranie podpisov jednoduchou záležitosťou, bolo to možné len na úrovni priateľských, osobných stykov. Fakt, že sa niekto pripojil k nejakému opozičnému dokumentu, nezávisel len od jeho odvahy a zmýšľania, ale aj od toho, či mal taký okruh kontaktov, ktoré ho či už pevnejšie alebo voľnejšie spájali s aktívnou opozíciou, teda či sa k nemu dokument určený na podpisovanie vôbec dostal.
 28. Komunistická strana svojím spôsobom na iniciatívu aj zareagovala: časť signatárov – členov strany dostala pozvánku na rokovanie. Opis tohto stretnutia pozri Gál, Sándor: Mélyút, 2. marca 1989. In: *Új Szó*, 13. apríl 1990; Tóth Károly: Mélyutak rejtett ösvényein. In: *Új Szó*, 19. apríl 1990.
 29. Predstavy československého komunistického režimu „o perestrojke“ dobre vystihuje fakt, že začiatkom roka 1989 sa na jednej strane vykonala opatrná „liberalizácia“ Trestného zákonníka a zároveň sa zdvojnásobila trestná sadzba za „porušovanie verejného poriadku“ a za rozširovanie samizdatov. K najnovším dejinám maďarskej menšiny patrí, že k predkladateľom dotyčného zákona, známeho pod názvom „obuškový zákon“, patrila aj József (Jozef) Fekete, poslanec Federálneho zhromaždenia maďarskej národnosti.
 30. O podrobnostiach stretnutia pozri Elbeszélrt történelem. A rendszerváltás éve: Tóth Károly.

In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1999, 1, č. 2, s. 132 – 134.

31. Vyhlásenie signovali prví predstavitelia MNI László A. Nagy a Károly Tóth.
32. 10. bod programového vyhlásenia zverejneného 25. novembra požaduje demokratickú federáciu a „zákonnú úpravu práv a postavenia národností na princípe plnej a faktickej rovnoprávnosti“.
33. Prvými predstaviteľmi Zväzu maďarských študentov boli József Berényi, Attila Szép a Péter Vörös; v celoštátnom koordinačnom výbore zastupoval zväz Szilárd Somogyi. O založení zväzu pozri Elbeszélt történelem. A rendszer-váltás évei: Berényi József, Szép Attila, Vörös Péter. Rukopis. Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín.
34. Stranícke ústredie sa ešte do decembra usilovalo udržať si kontrolu nad periodikami, ktoré vydávalo. Pozri Elbeszélt történelem. A rendszer-váltás évei: Szilvássy József. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2000, 2, č. 1, s. 170 – 171.
35. Po obsadení Československa 21. augusta 1968 sa vedenie strany dostalo pod prísnu sovietskú kontrolu, ktorá zrušila všetky výdobytky ľudských a občianskych práv „pražskej jari“. Výnimku tvorila federalizácia krajiny, čo sa roku 1969 ešte v parlamente podarilo presadiť, a tým uspokojiť najdôležitejšiu slovenskú požiadavku. Podľa doteraz celkom nevyvrátených (odvtedy však historikmi zjemnených) argumentov sa Slováci v záujme federácie vzdali demokratických slobôd, čiže „národné“ bolo nadradené „demokratickému“. Jedným z dôležitých motívov zmeny režimu na Slovensku bol ten, že túto historickú chybu neslobodno zopakovať. Táto trauma slovensko-českých vzťahov sa odrazila aj v zmyšľaní menšinových – nielen maďarskej – elít na Slovensku, ako to uvádzame v ďalšom texte.
36. Demokracia a šance našej menšiny. Rozhovor s Lajosom Grendelom, Lászlóm Dobosom a Józsefom Berényim. In: *Új Szó*. 11. december 1989. V máji 1991, teda až dodatočne, vysvetľuje Károly Tóth pohnútky založenia a správania sa VPN a MNI obavami z vopred predvídateľnej priamej nacionalistickej konfrontácie: chceli položiť základy inštitúcií právneho štátu a občianskej demokracie a prijať kľúčové zákony ešte pred tým, než plnou silou vyrazia na povrch národnostné rozpory, chceli, aby boli k dispozícii metódy a mechanizmy,

ktorými by sa tieto rozpory dali udržať v istých medziach. Pozri Schlett, István: Szlovákia: Külön utakon – azonos célokért? Beszélgetés Bauer Győzővel, Gyurcsík Istvánnal, Gyurgyik Lászlóval és Tóth Károllyal. In: Schlett, István: *Kisebbségnevezőben: Beszélgetések és dokumentumok*. Budapest: Kossuth 1993, s. 86 – 87.

37. Fórum, ktoré vzniklo z iniciatívy časti signatárov „Listu tridsiatich troch“, po niekoľkotýždňovej činnosti splynulo v polovici decembra s Csemadokom.
38. *Új Szó*. 2. december 1989
39. Na XV. mimoriadnom zhromaždení Csemadoku v marci 1990 József Mács vo svojom diskusnom príspevku hodnotí už odstúpenie od požiadavky územnej autonómie ako vážnu chybu, ako prejav zbabelosti. Text diskusného príspevku uverejnil časopis *Hét*, 1990, 35, č. 14. (6. 4. 1990).
40. Pozri napr. Batta, György: Sorskérdéseink. In: *Új Szó*, 2. január 1990. Autor v súvislosti s existujúcou štruktúrou tlače píše: „Podľa môjho názoru bude naša menšina schopná sa plnohodnotne rozvíjať až vtedy, ak si nielen ochráni – a zmodernizuje – svoje jestvujúce inštitúcie, ale ich aj zveladí“.
41. Ústavný zákon č. 144/1968 o právnom postavení menšín, je jedným z výdobytkov Pražskej jari 1968. Federálny parlament o ňom hlasoval v ten istý deň, 27. októbra, ako o ústavnom zákone č. 143/1968 o federácii. Podľa historikov je text publikovaný v zbierke zákonov falzifikát, pretože v návrhu predloženom na rokovanie parlamentu, bolo uvedené aj právo na samosprávu. Čo sa týka zoznamu v ňom uvedených menšinových práv, sú v podstate totožné s tými, ktoré sú uvedené v Ústavnom liste ľudských práv prijatom roku 1991, resp. s tými, ktoré sú uvedené v platnej slovenskej ústave. Jedinou výnimkou je právo štyroch najpočetnejších menšín na pomerne zastúpenie v zákonodarných a iných volených orgánoch. Podľa 5. článku ústavy spôsob výkonu tohto práva mal byť určený ďalšími zákonmi. Stálou témou maďarských podaní a protestov pred zmenou zriadenia bolo to, že tieto vykonávacie zákony neboli nikdy prijaté. Pozri napr. Janics, Kálmán: Új nemzetiségi alkotmánytörvény. In: *Vasárnap*, 1990, 23, č. 7. (27. 4. 1990); Szarka, László: A (cseh)szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918-1998. Történeti vázlat. In: Filep, Tamás Gusztáv – Tóth, László (red.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története*

- 1918 – 1998. Zv. I. Cit. d. s. 58. Pozri poznámku č. 63. – Ďalším drobným, ale typickým príkladom lpenia na už existujúcich inštitúciách bol protest takmer celoštátneho rozsahu, ktorý sa začal vo februári 1990 kvôli možnému zrušeniu víkendovej prílohy denníka *Új Szó*. Zrušenie bolo navrhnuté na okrúhlym stole politických strán s odôvodnením, že viac ako tri pätiny novinového papiera, ktorý je na Slovensku k dispozícii, spotrebujú tlačoviny, ktoré vychádzajú vo vydavateľstvách Komunistickej strany Slovenska. Medzi ne patrili aj denník *Új Szó* a jeho magazín *Vasárnap*, i keď v tom čase sa v súvislosti s maďarskými tlačovými orgánmi o stranickom riadení už nedalo hovoriť. Napokon sa Komunistická strana Slovenska, resp. Vydavateľstvo Pravda zriekli dotyčného denníka. V tomto konflikte stála Maďarská nezávislá iniciatíva na strane denníka *Új Szó*, aj keď nové prerozdelenie papiera by poslúžilo aj záujmom jej blízkeho denníka *Nap*, ktorý vychádzal od 15. decembra 1989.
42. Ladislava Kováča delegovali do „vlády národného porozumenia“, vedenej Milanom Čičom, študenti. Navrhli ho ako profesora, ktorý sa ani pred zmenou zriadenia netajil svojím názorom na režim. (VPN delegovala do vlády len jedného člena „ako pozorovateľa“, Vladimíra Ondruša, ale vyhradila si právo veta voči personálnym návrhom Milana Čiča.) Čo motivovalo jeho vtedajšie správanie, jeho až chorobnú podozrievavosť aj voči Maďarskej nezávislej iniciatíve, nie je dodnes jasné.
43. Károly Kövesdi v denníku *Új Szó* 22. marca 1990 odmieta návrh na základe analýzy politických hľadísk, Tibor Sági Tóth v 33. čísle 1990 týždenníka *Hét* (17. 8. 1990) zas na základe odborných hľadísk. Odpor sa dal očakávať už aj z toho dôvodu, že aj keď Zväz maďarských učiteľov v Československu ako celoštátne fórum vznikol len 13. januára, jednotlivé učiteľské kolektívy si už v decembri vytvorili vlastné fóra a skoncipovali svoje požiadavky, ktoré sa popri miestnych problémoch zamerali predovšetkým práve na riešenie špecifických problémov škôl s vyučovacím jazykom maďarským, napríklad na problém učebných osnov, školskej inšpekcie atď. Za takisto jednohlasnou požiadavkou na rozdelenie škôl pod spoločným riadením stáli odborné dôvody len sčasti, okrem toho to boli krivdy pocítované pri vymenúvaní riaditeľov a rozdeľovaní zdrojov. Slovenská vláda konštituovaná po prvých slobodných voľbách sa naďalej pridržala koncepcie „školsťva na národnostne zmiešaných územiach“, avšak zúžila ju skôr na také organizačné problémy, ako napr. otázka minimálneho počtu žiakov potrebného na otvorenie samostatnej triedy. Pozri napr. *Návrh zásad zriaďovania a prevádzky škôl na národnostne zmiešaných územiach SR*. Bratislava, 9. 1. 1991 č. 8782/1990-22.
44. Spoločné vyhlásenie VPN a MNI z 21. januára 1990 o spolužití národov, národnostných menšín a etnických skupín okrem iného odmieta zásadu reciprocitu, uznáva kolektívne práva a právo na samosprávu, právo medzinárodného spoločenstva na kontrolu dodržiavania ľudských a menšinových práv. Medzi ústretové gestá možno počítať účasť predstaviteľov VPN na kladení vencov pri spomienkových zhromaždeniach na počesť revolúcie 1848, konané 15. marca 1990, alebo spoločný list predsedu VPN a predsedu MNI pražskému veľvyslancovi Rumunská vo veci pogromu v meste Tirgu Mures/Marosvásárhely. Hnutie, ktoré malo v počiatočnom štádiu mimoriadne heterogénne zázemie stúpcov, sa v procese prerodu na stranu rozdelilo, okrem iného aj kvôli rozdielnym postojom k maďarskej otázke. Z vnútorných bojov v rokoch 1990 - 1992 vyšla tá časť vedenia VPN, ktorá mala otvorený vzťah k menšinám, ako porazená, čo spečatilo aj ďalší osud spoločného vyhlásenia k princípom národnostnej politiky.
45. Z tohto hľadiska je mimoriadne pamätná bratislavská demonštrácia, zorganizovaná 1. marca v Bratislave, proti zvoleniu hovorca VPN Jána Budaja do funkcie predsedu Slovenskej národnej rady. VPN sa však o päť dní neskoršie podarilo zorganizovať demonštráciu sympatizantov; míting sa aktivistom Štúrovej spoločnosti a iných „národných“ zoskupení napriek veľkej snahe nepodarilo narušiť.
46. Úplný text vystúpenia uverejnil denník *Új Szó*, 6. marec 1990.
47. Kis csoportok szíjták a feszültség. In: *Új Szó*, 29. marec 1990; Nyugalom és feszültség. In: *Nap*, 1990, 2, č. 2.
48. Schlett, István: *Kisebbségkérdésben*. Cit. d. s. 146 – 147. Maďarská nezávislá iniciatíva sa samozrejme sama seba nedefinovala ako liberálna strana z dôvodu pridŕžiavania sa Schlettom tu opísaných znakov, tieto znaky však naozaj organicky vyplynuli z osobitého menšinového liberalizmu.

49. Bárdi, Nándor: *Törésvonalak keresése és összehasonlítása a határon túli magyar politikában 1989-1998*. Štúdia napísaná roku 2001 sa nachádza na: <http://www.geocities.com/ihun-sor/hunnia/toresvonalakesoszehasonlitasok.htm>.
50. Federálne zhromaždenie prijalo 28. novembra 1989 ústavný zákon č. 183/1989, ktorý určil spôsob obsadenia uprázdnených parlamentných mandátov do doby konania prvých slobodných volieb. V zmysle tohto zákona sa vo vtedy ešte stále jednomandátových obvodoch nevypísali doplňujúce voľby, ale federálny parlament a národné parlamenty si mohli sami vybrať, kooptovať nových poslancov. Nominačné právo mali politické strany, pričom mali povinnosť konzultovať osoby kandidátov s Občanským fórom v Čechách a s Verejnosťou proti násiliu na Slovensku. Kooptácie prebiehali v niekoľkých vlnách, v závislosti od postupu odvolávania či dobrovoľného odstúpenia pôvodných poslancov. Takýmto spôsobom sa 30. januára 1990 stali poslancami maďarskej národnosti vo Federálnom zhromaždení Gyula Popély, Miklós Duray, Zsuzsa Némethová, Eleonóra Sándorová, Oszkár Világi (ako spoloční kandidáti VPN a MNI), 27. februára 1990 Károly Gémesi (VPN – MNI) a Imre Takács (Komunistická strana Československa). Do Slovenskej národnej rady bol 12. januára 1990 kooptovaný Gábor Zászlós (VPN – MNI), 9. februára 1990 to boli Győző Bauer, (Komunistická strana Československa), Erika Csekesová, Lajos Grendel, László Kovács, László Nagy, László Pirovits (všetci za VPN – MNI), Rudolf Hamerlik (Kresťanskodemokratické hnutie), József Csáky (Strana slobody).
51. MNI vo svojom vyhlásení 12. decembra 1989 pripisuje neúspech nesúhlasnému postoju Mariána Čalfu. Agyal, Béla: A Független Magyar Kezdeményezés történeti kronológiája. In: *Szabadság és felelősség. A Magyar Polgári Párt programja*. S. I. [Bratislava]: Magyar Polgári Párt 1992, s. 124.
52. Duray, Miklós: Az első zárszámadás. Elnöki beszámoló az Együttélés Politikai Mozgalom III. Kongresszusán, Kassán, 1991. február 23-án. (Prvé skladanie účtov. Správa predsedu na III. sneme Politického hnutia Spoluzitie, v Košiciach, 23. februára 1991.) <http://www.duray.sk/index.php?x=p303>. Podľa výpovede Rezső Szabóa ho Miklós Duray informoval o svojich ambíciách na založenie strany už 6. decembra 1989. Elbeszélt történelem. A rendszerváltás éve: Szabó Rezső. Rukopis. Biblioteka Hungarica, Šamorín.
53. Vplyv takýchto programov, najmä relácie Panoráma, mohol byť taký obrovský preto, lebo v tom čase ešte neexistovali súkromné médiá. Na druhej strane, ak boli na výber programy Československej televízie a Maďarskej televízie, o voľbe maďarsky hovoriacich občanov sa nedalo pochybovať.
54. Členovia prípravného výboru: Miklós Duray, Iván Gyuresík, István Harna, Ernő Rózsa, Mihály Kmeckzó, Sándor Kura, József Puntigán, Ilona Juhász, Ferenc Ambrus, Sándor Gál, György Gyimesi. *Új Szó*. 7. február 1990.
55. „Zakladá sa politické hnutie Spoluzitie. Jedným z jeho iniciátorov hnutia je Csemadok, náš zväz sa zapája aj do organizačnej práce. Je mi vzdialená myšlienka, aby som čo i len jediným gestom vnucoval toto hnutie nášmu zväzu. Je suverénnym právom každého člena Csemadoku, do akej strany vstúpi. Predsa však považujem za potrebné, aby som podporil organizáciu Politického hnutia Spoluzitie. Podporujem toto zoskupenie a chcem mu aj pomáhať. [...] Prosím členstvo, organizáciu Csemadoku, aby pomáhala, podporovala politické hnutie Spoluzitie.“ Dobos László társelnök beszámolója. (Správa spolupredsedu Csemadoku László Dobosa.) *Hét*, 1990, 35, č. 18. (5. 5. 1990.)
56. *Új Szó*. 24. február 1990.
57. Duray, Miklós: Az első zárszámadás. Elnöki beszámoló az Együttélés III. kongresszusán. Košice, 23. február 1991. <http://www.duray.sk/index.php?x=p303>.
58. Duray, Miklós: Új politikai érték születik. In: Duray, Miklós (red.): *Önrendelkezési kísérleteink*. 1999. <http://www.duray.sk/index.php?x=p204>.
59. Registrácia sa uskutočnila 27. februára 1990.
60. Programové vyhlásenie Maďarskej nezávislej iniciatívy. In: *Szabadság és felelősség*. Cit. d. s. 109-116.
61. *Politický program Politického hnutia Spoluzitie*. máj 1990. <http://www.duray.sk/index.php?x=p206>.
62. K tomuto sa vzťahujúca časť programového vyhlásenia nedefinuje prostriedky na dosiahnutie stanoveného cieľa: „Národnostné menšiny by mali vo všetkých troch mocenských centrách vytvoriť také posty, v ktorých budú moci nimi demokraticky zvolení zástupcovia prirodzenou cestou presadiť záujmy menšín. To bude podmienkou toho, aby mohli menšiny

- samy rozhodovať o otázkach, ktoré sa týkajú výlučne ich a z pozície rovnocenného partnera spolurozhodovať o otázkach, ktoré sa týkajú aj ich.”
63. Výzvu z 30. decembra podpísali v mene prípravného výboru Kálmán Janics, Katalin Ordódy, Gyula Popély, József Lapos, László Földessy a Tihamér Zilizi (Gyula Popély však označil svoj podpis za omyl a žiadal okamžitú nápravu). Predstaviteľmi prípravného výboru boli Rudolf Hamerlik a László Rajczy.
 64. Dokumenty súvisiace s koalíčnými rokovania-
mi zverejňuje K. Cséfalvay, Eszter (red.): *Köz-
össégünk szolgálatában. A Magyar Keresz-
ténydemokrata Mozgalom öt esztendeje*.
Bratislava: MKDH 1995, s. 37 – 39.
 65. Článok pôvodne uverejnený v denníku *Új Szó*
20. marca 1990 zverejňuje K. Cséfalvay, Esz-
ter (red.): *Közösségünk szolgálatában*. Cit. d. s.
35 – 37.
 66. Stanovy Politického hnutia Spolužitie za demo-
kraciu a ľudské práva. Bratislava, 31. marec
1990. In: Pogány, Erzsébet (red.): *Az Együtt-
élés öt éve. Eseménynaptár és dokumentum-
gyűjtemény 1990-1995*. Bratislava: Ústredná
kancelária Spolužitie s. a. [1995], s. 50. Otáz-
kou cirkevných nehnuteľností sa nezaoberal ani
podrobnejší, volebný program Spolužitia. Pozri
Az Együttélés Politikai Mozgalom programja.
Hitélet. *Új Szó*, 18. apríl 1990.
 67. Programové vyhlásenie Nezávislej maďarskej
iniciatívy. 18. január 1990. In: *Szabadság és
felelősség*. Cit. d. s. 113 – 114.
 68. O porovnaní menšinových straníckych stratégií
v strednej Európe pozri Mátrai, Julianna: A ki-
sebbségi pártok politikai stratégiái Közép- és
Kelet-Európában. I. – II. In: *Fórum Társada-
lomtudományi Szemle*, 1999, 1, č. 2, s. 15 – 40,
2000, 2, č. 1, s. 29 – 45.
 69. Zápisnica z 24. schôdze Federálneho zhromaž-
denia. [http://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/
stenprot/024schuz/s02410.htm](http://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/024schuz/s02410.htm).
 70. Okrem Miklósa Durayho vtedy ešte samozrej-
me nevystupovali v mene Spolužitia – Erika
Vitézová sa stala poslankyňou v dobe komu-
nistických volieb, Gyula Popély, ktorý získal
mandát kooptáciou, sa predstavil ako nezávis-
lý. Zoltán Sidó, ktorý sa dostal do parlamentu
tiež pred Novembrom, po skončení volebného
obdobia už v politickom (straníckom) živote
aktívne nepôsobil Jeho vystúpenie možno chá-
pať aj ako tlmočenie postoja Csemadoku, hoci
on sa o tom počas vystúpenia nezmienil.
 71. Okrem zavedenia volebného kvóra zaradili
vystupujúci medzi „antidemokratické” ustano-
venia aj to, že strany kandidujúce vo voľbách
museli predložiť podpis aspoň desať tisíc čle-
nov alebo sympatizantov, že nezávislí kandidá-
ti sú v nevýhode oproti kandidátskym listinám
politických strán, že poslanci nebudú zastupo-
vať záujmy voličov, ale strán. (Kritici návrhu
volebného zákona však nenavrhlí zavedenie
väčšinového volebného systému).
 72. Vo volebných zákonoch prijatých roku 1971
(44/1971, 55/1971, 56/1971) nebolo ani názna-
ku o zabezpečení zastúpenia menšin, kandidá-
tov v jednomandátových obvodoch navrhovala
komunistická strana alebo iné organizácie
Národného frontu.
 73. Neskoršie, keď už bolo isté, že maďarské stra-
ny môžu vo voľbách určite počítať asi s 9 až
11%-ným volebným ziskom, prakticky sa
vzdali požiadavky zvýhodnenia, ba Strana
maďarskej koalície neskôr jednotne podporila
významné sprísnenie podmienok účasti vo voľ-
bách. V apríli 1994 Spolužitie aj MKDH veľmi
rozhodne odmietli návrh Strany demokratickej
lavice na zrušenie päťpercentného prahu v prí-
pade menšinových strán. Na riziká selektívne-
ho používania volebného kvóra poukazuje aj
jedno rozhodnutie Európskeho súdu pre ľudské
práva z roku 2004. Súd uznal postup poľských
orgánov za oprávnený, keď odmietli registráciu
organizácie „sliezskej národnostnej menšiny“,
keď podľa ich názoru cieľom organizácie bolo
zneužiť výhodu volebného zákona vzťahujú-
cich sa na menšinové organizácie. (Gorzelik
and others v. Poland. Application no.
44158/98.)
 74. O danom probléme pozri podrobne: László,
Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete,
valamint közigazgatási és jogi keretei 1945
után. In: Filep, Tamás Gusztáv – Tóth, László
(red.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés
története 1918 – 1998*. Zv. II. Cit. d. s. 155 –
164.
 75. Zo spravodajstva v denníku *Új Szó* 15. januára
1990 nevysvitlo, akú odozvu mal návrh medzi
delgátmi snemu. Jozef Pastier svoj návrh zopa-
koval 28. marca na rozšírenom zasadnutí
vlády.
 76. Pozri napr. Sidó, Zoltán: *Közügy*. Komárno:
Schola Comaromiensis 2002, s. 23; László, Bé-
la: Cit. d. s. 153. Tento posledný autor je toho
názoru, že vzhľadom na už rozhodnuté rozde-
lenie kompetencií medzi federáciou a republi-

kami „sa šance na založenie univerzity vo Federálnom zhromaždení rozplynuli už vo februári 1990”.

77. Predsedníctvo Slovenskej národnej rady schválilo správu výborov slovenského parlamentu o prerokovaní návrhu zákona 26. apríla 1990, kým Federálne zhromaždenie malo 2. mája už svoju poslednú schôdzu pred voľbami.
78. Hogy érvényt szerezünk akaratumknak. Rozhovor s vedúcim predstaviteľom Zväzu maďarských učiteľov na Slovensku, dr. Lászlóm Pukkaim. In: *Új Szó*, 5. apríl 1990.
79. Különböző utakon nemzeti kisebbségünk jogaiért, érdekeink képviselétéért. Rozhovor za okrúhlym stolom s predstaviteľmi maďarských politických hnutí. In: *Új Szó*. 25. máj 1990. (Diskusný príspevok Lászlóa Kovácsa.)
80. Roku 2003, keď vďaka váhe Strany maďarskej koalície vo vládnej koalícii schválil slovenský parlament zákon o založení maďarskej štátnej univerzity, tento typ argumentácie už nebol prevažujúci; do popredia sa dostali dôvody malého počtu maďarských študentov študujúcich na slovenských vysokých školách. O okolnostiach prijatia medzinárodných dokumentov o ochrane menšín po zmene systému v strednej Európe pozri Bíró, Gáspár: The Role of International Factors and Fora in the Management of Ethnic Conflict in Eastern and Central Europe. Teleki László Foundation Institute for Central European Studies, Occasional Papers No 7, Budapest, 1996.
81. „Vzhľadom na to, že Maďarské oddelenie Pedagogickej fakulty v Nitre dostalo od vlády tie peniaze, ktoré nevyhnutne potrebovalo na rozšírenie a aj na budúci rok dostane toľko prostriedkov, koľko je na riešenie akútnych problémov nášho školstva nevyhnutne potrebných, potreba založenia komárnanskej univerzity Jókaiho zoslabla. Najsilnejší argument pre založenie univerzity nám takto vybrali z rúk.” Fister Magda: Mi újság a Simonyi Alapítvány ügyében? In: *Hét*, 1990, 35, č. 40. (5. 10. 1990.)
82. Ne egymással szemben. In: *Nap*. 1989, 1, č. 1. (15. 12. 1989.)
83. A látható Duray. In: *Hét*, 1990, 35, č. 8. (23. 2. 1990.)

LITERATÚRA

- Antalová, Ingrid (red.): *Verejnosť proti násiliu 1989 – 1991: Svedectvá a dokumenty*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku 1998.
- Bárdi, Nándor: Törésvonalak keresése és összehasonlítása a határon túli magyar politikában 1989 – 1998. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2000, 2, č. 1, s. 47 – 68.
- Bárdi, Nándor Éger, György (red.): *Útkeresés és integráció: Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989 – 1999*. Budapest: Teleki László Alapítvány 2000.
- Blažek, Peter: Výbor na obranu Ivana Polanického. In: Kmeť, Norbert – Marušiak, Juraj: *Slovensko a režim normalizácie*. Bratislava: Ústav politických vied SAV s. a.
- Boch, Ivo – Hänsgen, Sabine – Schlou, Wolfgang: Kultúra a cenzúrák túl. In: Rissmann, Erika (red.): *Szamizdat: Alternatív kultúrák Kelet- és Közép-Európában 1956 – 1989*. Budapest: Stencil Kiadó – Európai Kulturális Alapítvány 2004, s. 116 – 135.
- Čarnogurský, Ján: A Duray-ügy, a szlovákok és a magyarok ügye. In: *Csehszlovák nonkonformisták az országban élő magyar kisebbség helyzetéről és a nemzetiségi kérdésről*. New York: Hungarian Human Rights Foundation 1989, s. 52 – 55.
- Čarnogurský, Ján: *Videné od Dunaja*. Bratislava: Kalligram 1997.
- Csehszlovákiai nonkonformisták az országban élő magyar kisebbség helyzetéről és a nemzetiségi kérdésről*. New York: Hungarian Human Rights Foundation 1989.
- Duray, Miklós: *Kutyaszorító*. New York: Püski 1983.
- Duray, Miklós: *Kutyaszorító*. Zv. II. New York: Püski 1989.
- Duray, Miklós: Az európaiság Kelet-Közép-Európán valószínűsége vagy csupán vágy? In: *A csehszlovákiai nonkonformisták az országban élő magyar kisebbség helyzetéről és a nemzetiségi kérdésről*. Cit. d., s. 1 – 33.
- Duray, Miklós: *Választások küszöbén*. Budapest: Osiris 2000.
<http://www.duray.sk/index.php?s=31>.
- Duray, Miklós: *A szlovákiai magyar iskolák védelmében*. Hungarian Human Rights Foundation.
<http://www.duray.sk/index.php?s=101>.

- Duray, Miklós (red.): *Önrendelkezési kísérleteink*. <http://www.duray.sk.index.php?s=201>.
- Duray, Miklós (red.): *Kettős elnyomásban: Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről 1978 – 1998*. New York: Hungarian Human Rights Foundation – Püski 1989. <http://www.duray.sk.index.php?s=5001>.
- Elbeszélt történelem. A rendszerváltás éve: Berényi József. Rukopis. Fórum inštitút pre výskum menšin. Šamorín.
- Elbeszélt történelem. A rendszerváltás éve: Szabó Rezső. Rukopis. Fórum inštitút pre výskum menšin. Šamorín.
- Elbeszélt történelem. A rendszerváltás éve: Szilvássy József. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2000, 2, č. 1, s. 157 – 184.
- Elbeszélt történelem. A rendszerváltás éve: Szép Attila. Rukopis. Fórum inštitút pre výskum menšin. Šamorín.
- Elbeszélt történelem. A rendszerváltás éve: Tóth Károly. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1999, 1, č. 2, s. 109 – 146.
- Elbeszélt történelem. A rendszerváltás éve: Vörös Péter. Rukopis. Fórum inštitút pre výskum menšin. Šamorín.
- Filep, Tamás Gusztáv – Tóth, László (red.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918 – 1998*. Zv. I. – IV. Budapest: Ister 1998 – 2000.
- Gál, Fedor: *Z prvej ruky*. Bratislava: Archa 1991.
- Gruntorád, Jiří: Státní bezpečnost proti Charte 77 – Akce Izolace. In: *Securitas Imperi* 5. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu P ČR 1999. Elektronickou cestou dosiahnuteľné: http://www.mvcr.cz./policie/udv/securita/securi_5.pdf.
- Horský, Michal (red.): November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok. Martin: Trnavská univerzita 2000. /Politický rad, II./
- K. Cséfalvay, Eszter (red.): *Közösségünk szolgáltatában. A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom öt esztendeje*. Bratislava: MKDM 1995.
- Kmet, Norbert – Marušiak, Juraj (red.): *Slovensko a režim normalizácie*. Bratislava: Ústav politických vied SAV s. a.
- Koudelka, František (red.): *Vedení KSČ o disentu a opozici: Dokumenty z ledna 1986 – října 1989*. Praha: Československé dokumentační středisko, o. p. s. – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999.
- Krejčí, Oskar: Most do neznáma. *Slovo*, 1989, č. 35.
- Kusý, Miroslav: A nem-szlovák jelenség. In: *Csehszlovákiai nonkonformisták az országban élő magyar kisebbség helyzetéről és a nemzeti-ségi kérdésről*. New York: Hungarian Human Rights Foundation 1989.
- László, Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közgazdasági és jogi keretei 1945 után. In: Filep, Tamás Gusztáv – Tóth, László (red.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918 – 1998*. Zv. II. Budapest: Ister 1998, s. 155 – 164.
- Marušiak, Juraj: Nezávislé iniciatívy na Slovensku v rokoch normalizácie. In: Pešek, Jan – Szomolányi, Soňa (red.): *November 1989 na Slovensku: Súvislosti, predpoklady a dôsledky*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, Historický ústav Slovenskej akadémie vied a Katedra politológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského s. a., s. 54 – 76.
- Marušiak, Juraj: Maďarská menšina v slovenskej politike v rokoch normalizácie. In: Kmet, Norbert – Marušiak, Juraj (red.): *Slovensko a režim normalizácie*. Bratislava: Ústav politických vied SAV s. a., s. 222 – 279.
- Mátrai, Julianna: A kisebbségi magyar pártok politikai stratégiái Közép- és Kelet-Európában. I–II. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1999, 1, č. 1, s. 29 – 45.
- Mikloško, František: *Čas stretnutí*. Bratislava: Kalligram 1996.
- Pešek, Jan: Pohľad štátnej moci na dissent na Slovensku v „ére prestavby“. In: Pešek, Jan – Szomolányi, Soňa (red.): *November 1989 na Slovensku: Súvislosti, predpoklady a dôsledky*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, Historický ústav Slovenskej akadémie vied a Katedra politológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského s. a., s. 45 – 53.
- Pešek, Jan – Szomolányi, Soňa: *November 1989 na Slovensku: Súvislosti, predpoklady a dôsledky*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, Historický ústav Slovenskej akadémie vied a Katedra politológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského s. a.
- Pogány, Erzsébet (red.): *Az Együttélés öt éve: Eseménynaptár és dokumentumgyűjtemény 1990 – 1995*. Bratislava: Együttélés Központi Iroda s. a. [1995].
- Prečan, Vilém (red.): *Charta 77. 1977 – 1989*. Scheinfeld – Schwarzenberg – Bratislava 1990.

- Rissmann, Erika (red.): *Szamizdat: Alternatív kultúrák Kelet- és Közép-Európában 1956 – 1989*. Budapest: Stencil Kiadó – Európai Kulturális Alapítvány 2004.
- Schlett, István: *Kisebbségnézöben: Beszélgetések és dokumentumok*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó 1993.
- Sidó, Zoltán: *Közügy*. Komárno: Schola Comaromiensis 2002.
- Szabadság és felelősség. A Magyar Polgári Párt programja*. S. I. [Bratislava]: Magyar Polgári Párt 1992.
- Szarka, László: A (cseh)szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918 – 1998: Történeti vázlat. In: Filep, Tamás Gusztáv – Tóth, László (red.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918 – 1998*. Zv. I. Budapest: Ister 1998, s. 60 – 61.
- Szomolányi, Soňa: Prehistória, zrod a rola aktéra novembra '89 – VPN. In: Antalová, Ingrid (red.): *Verejnosť proti násiliu 1989 – 1991: Svedectvá a dokumenty*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku 1998, s. 13 – 21.
- Škaloud, Jan: Rozdiely v priebehu normalizácie v Českej a Slovenskej republike a dopady po jej skončení na samostatné štáty. In: Kmeť, Norbert – Marušiak, Juraj (red.): *Slovensko a režim normalizácie*. Bratislava: Ústav politických vied SAV s. a.
- Žatkuliak, Jozef (red.): *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985 – 1990)*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku – Historický ústav SAV 1999.

(Preložila Štefánia Kecskeméthyová)

PROGRAMY MAĎARSKÝCH STRÁN

Kľúčové slová: maďarská nezávislá iniciatíva — Maďarská občianska strana; Politické hnutie Spolužitie; Maďarské kresťansko-demokratické hnutie; Maďarská koalícia; Strana maďarskej koalície

1. ÚVOD

Politická reprezentácia maďarskej menšiny sa po roku 1989 konstituovala z viacerých skupín. V prvej etape zmeny režimu sa svojou štruktúrou podobala tak na slovenskú politickú elitu ako aj na elity v iných postkomunistických krajinách nášho regiónu, z hľadiska jej vnútorného usporiadania však už môžeme hovoriť o významných odlišnostiach. Za minulého režimu totiž maďarská komunistická stranícka elita na Slovensku nebola súčasťou ani československého, ani slovenského najvyššieho straníckeho vedenia; maďarského člena nemal ani Politický výbor Komunistickej strany Československa, ani najvyšší orgán Komunistickej strany Slovenska. Na nižších priečkach spoločenskej hierarchie však komunisti maďarského pôvodu (maďarskej národnosti) zastávali mnohé pozície – jednak v hospodárskej sfére a potom v kultúrnych inštitúciách maďarskej menšiny. Maďarská komunistická elita na Slovensku sa však líšila od straníckej elity v Maďarsku a v Poľsku tým, že po roku 1968 – v súlade so všeobecnými pomermi na Slovensku – sa postavila proti reformnému komunizmu. Maďarská komunistická elita na Slovensku tvorila mocenskú elitu brežnevovského režimu Gustáva Husáka, ktorá sa dištancovala nielen od západných liberálnych demokracií, ale – determinovaná spôsobom svojho vzniku – aj od ideí reformného komunizmu.

Po udalostiach roku 1968 sú aj maďarskí reformní komunisti vylúčení zo strany a odsunutí na vedľajšiu koľaj. Zároveň však početná komunistická politická elita aj u nás hľadá spôsoby udržania sa pri moci po novembri 1989.

Krátko po 17. novembri 1989 sa aj tzv. osemašesťdesiatnici – málopočetná skupina maďarských reformných komunistov vylúčených zo strany – domnievali, že nadišiel príhodný čas na politický návrat. Ich prvé pokusy o politickú angažovanosť neboli zamerané na zmenu režimu, ale sa viazali ku gorbačovským heslám „glasnosť“ a „perestrojka“, so zrejým úmyslom vlastnej reintegrácie do štátostrany a znovunadobudnutia stratených pozícií. Napriek tomu, že protagonisti tejto „reformátorskej“ skupiny boli verejne známe osoby, revolučné udalosti vtedy už prekročili rámec ich reformno-komunistických cieľov a oni sa stali len ich vonkajšími pozorovateľmi. Napriek tomu sa aj roku 1989 opätovne zjavuje na verejnosti ten – korporatívny – model riešenia maďarskej otázky na Slovensku, ktorý bol prvý krát prezentovaný maďarskými reformnými komunistami roku 1968: jeden z členov vlády je zodpovedný za problematiku národnostných menšín, pričom slovenskí Maďari sa zapoja do politického systému krajiny združení v jednej strešnej organizácii, ku ktorej sa satelitnou formou pripoja tlač a všetky významnejšie maďarské menšinové kultúrne inštitúcie.

Maďarská nezávislá demokratická opozícia na Slovensku pred rokom 1989 je ohraničená tiež len pomerne úzkym okruhom osôb. Spočiatku len niektorí spolupracovníci Výboru na ochranu práv maďarskej menšiny v Československu – väčšinou študenti maďarskej národnosti, ktorí sa zúčastňovali školení organizovaných demokratickou opozíciou v Maďarsku – a členovia mladej generácie maďarských spisovateľov na Slovensku, združení v štátostranou zakázanej organizácii Iródia, vyznáva-

li názor, že liberálna demokracia a jej hodnotový systém musia v plnej miere nahradiť komunizmus, a to v celom štáte, i v živote maďarskej menšiny na Slovensku. Táto skupina však bola len veľmi málopočetná a až na jednu výnimku nepatrili jej členovia pred revolúciou v prostredí maďarskej menšiny na Slovensku k verejne známym osobám

Len v jednej oblasti spoločenského života sa v rámci maďarskej menšiny zjavujú náznaky kritiky politického systému: v oblasti národnostnej politiky. Tá maďarská pololegálna verejnosť na Slovensku, v ktorej sa vôbec mohli zrodiť kritické postoje, sa väčšinou objavuje na ťažko kontrolovateľných podujatiach štátom povolených maďarských inštitúcií: v študentských kluboch maďarských vysokoškolákov, kde mohli vystupovať aj prednášatelia z Maďarska, v letných vzdelávacích táboroch Csemadoku, ako aj na každoročne organizovaných cyklistických vlastivedných túrach, kam tiež chodili účastníci z Maďarska, ďalej v mnohých kritických, voči režimu nie práve lojálnych programoch miestnych vzdelávacích klubov, na každoročných festivaloch amatérskych divadelných skupín a na podujatiach literárneho spolku Iródia. V podstate sa v každej zo zmienovaných skupín objavujú aj jednotlivé ideové prúdy z Maďarska, ktoré mali rozhodujúci význam pri vzniku stranického systému v Maďarsku po roku 1989. Ticho husákovského režimu však tieto fóra prakticky izoluje od celoslovenskej verejnosti, a tak majú pred zmenou režimu dosah len na zanedbateľnú časť maďarskej verejnosti na Slovensku. Napriek tomu, po revolúcii poskytli tieto fóra významnú socializačnú bázu pre formovanie sa maďarskej politickej elity na Slovensku.

Predstavy vzniknuté v tomto období boli obmedzené aj tým, že za uvedenými skupinami maďarskej politickej elity na Slovensku nestála dostatočne silná, kritická spoločenskovedná základňa. Väčšina niekoľkých publikovaných článkov bola z oblasti histórie, polemizovala s historickými argumentami slovenského nacionalizmu, resp. kritizovala protima-

ďarskú národnostnú politiku štátu. Absentoval výskum zameraný na odkrývanie absurdností jednotlivých sfér komunistického režimu z osobitého pohľadu maďarskej menšiny na Slovensku, resp. neexistoval vedecky náročný, systematický výskum.¹ Neanalyzujú sa ani konkrétne prejavy a osobitosti mocenského systému komunizmu v prostredí maďarskej menšiny na Slovensku, ani tieto teda spravidla neboli spracované s vedeckou náročnosťou.

Tento stav však neznamenal úplnú absenciu „vnútornej“ kritiky. Kritické postrehy bolo možné nájsť na troch miestach: v niektorých dielach maďarskej literatúry na Slovensku, v kritických článkoch zaoberajúcich sa predovšetkým maďarským kultúrnym životom, ktoré sa občas objavili v maďarskej tlači na Slovensku a v jednotlivých dokumentoch Výboru na ochranu práv maďarskej menšiny v Československu. Treba však zároveň podotknúť, že všetky tieto postrehy boli len útržkovité a viazali sa ku konkrétnym situáciám a k jednotlivým udalostiam. Keďže kritická báza pre rozvoj spoločenských vied v rámci maďarskej menšiny bola značne obmedzená (pri absencii inštitucionálneho systému záviselo len od odhodlania niekoľkých jedincov, či sa zrodia významnejšie spoločenskovedné diela), maďarská menšinová verejnosť – vrátane alternatívnej verejnosti – nemohla byť pred revolúciou konfrontovaná s vedecky náročnou, detailnou kritikou nielen osobitostí komunizmu na Slovensku, ale ani jeho prejavov v prostredí maďarskej menšiny na Slovensku, ktoré pritom vytvárali nielen Slováci, ale aj Maďari. Táto situácia sa podstatne líšila tak od situácie v Maďarsku ako aj v Poľsku. Pri budovaní systému maďarských politických strán na Slovensku po roku 1989, ako aj pri vypracovávaní ich programov je preto absencia hlbšieho analytického zázemia citeľná. Vtedy skoncipované programy strán boli buď celkom nové, postavené na známych kritických poznatkoch, alebo sa nejakým spôsobom viazali na predstavy z roku 1968.

Je zaujímavé, že politické dedičstvo maďarských politických strán pôsobiacich na

Slovensku v období medzi dvomi vojnami nehralo pri vytváraní maďarského stranického systému na Slovensku po roku 1989 významnejšiu úlohu. Pri spätnom skúmaní nájdeme, pravda, isté zhody, ale aj odlišnosti. Čo je však najdôležitejšie, po roku 1989 sa predstavy a argumenty medzivojnových maďarských politikov a verejných činiteľov nestali predmetom verejných diskusií a východiskom pre politické rozhodnutia.²

Môžeme však s istotou tvrdiť, že stranická štruktúra, ktorá sa po zmene zriadenia sformovala v Maďarsku, mala na charakter maďarských strán na Slovensku významný vplyv. Táto skutočnosť má viac príčin. Politická socializácia mala aj v kruhoch maďarskej menšiny na Slovensku podobné zdroje ako v Maďarsku. Jednak už spomínané vzdelávacie tábory a vlastivedné cyklistické túry mali pravidelne účastníkov z Maďarska, ktorí patrili medzi zástancov ľudovo-národnej orientácie a väčšina z nich sa po prevrate pripojila k Maďarskému demokratickému fóru. Aj významná skupina maďarských spisovateľov na Slovensku – predovšetkým staršia generácia – mala k tomuto smeru blízko, ale týmto smerom sa orientovali aj najvýznamnejšie osobnosti tzv. osemašesťdesiatnikov.

Na druhej strane sa v maďarskej literatúre na Slovensku objavuje smer, ktorý sa v žiadnom prípade nedá nazvať ľudovým a ktorý je reprezentovaný autormi zohrávajúcimi neskôr, v čase revolučných zmien, významnú úlohu. Sem možno spomedzi spisovateľov viažucich sa k literárnemu spolku Iródia zaradiť predovšetkým tých, ktorí sa počas revolúcie aktívne zapojili do verejného života. K tomuto smeru patrila ďalej aj väčšina tej skupiny mladých ľudí, ktorí začiatkom osemdesiatych rokov začali ešte ako vysokoškoláci podporovať činnosť Výboru na ochranu práv maďarskej menšiny v Československu a v rokoch 1981 a 1983 sa zúčastnili na vzdelávacom programe organizovanom prostredníctvom demokratickej opozície v Maďarsku. Okrem nich sa do tejto činnosti zapája aj mnoho takých maďarských intelektuálov Slovenska,

ktorí sa dostali do rozporu s komunizmom. Tí, ktorí predstavovali liberálny smer, si svoj politický hodnotový systém vytvárali najmä na základe poznatkov, ktoré si osvojili prostredníctvom pomoci z Maďarska a počas tohto procesu sa dostali do blízkeho kontaktu so Zväzom slobodných demokratov (SZDSZ) a Zväzom mladých demokratov (Fidesz).

Tretí smer v maďarskej politike na Slovensku – kresťanská demokracia, nemala pred revolúciou v Maďarsku vybudované také rozvinuté „inštitucionálne“ vzťahy s ináč zmýšľajúcimi, resp. disidentskými skupinami ako vyššie uvedené zoskupenia. Pravda, aj tu možno tvrdiť, že medzi zakladateľmi Maďarského kresťanskodemokratického hnutia boli aj také osobnosti, ktoré mali s Maďarskom rozvinuté vzťahy na individuálnej báze. V tomto období založené kresťanskodemokratické hnutie sa však s istotou mohlo opierať o spoločenskú potrebu slobody náboženského života. Maďarskí kresťanskí demokrati na Slovensku nadviazali úzke kontakty aj s Kresťanskodemokratickou ľudovou stranou (KDNP) v Maďarsku, ktorá bola pre nich z mnohých aspektov vzorom.

Nesmieme pritom zabudnúť ani na to, že na charakter vznikajúcich maďarských strán, ktoré samozrejme pracovali v politickej atmosfére vtedajšieho Československa, vplývali aj slovenské politické vzory. Z tejto dvojakej viazanosti vyplývajú aj mnohé ich vnútorné osobitosti. Pravda, v každom osobitnom prípade ide o pôsobenie iných vplyvov.

V prípade hnutia Spolužitie je takýmto vplyvom pokračovanie koncepcie maďarskej politiky na Slovensku z roku 1968 a aj to, že významná časť maďarských komunistov husákovského režimu sa po vzniku Spolužitia orientovala práve na toto politické hnutie. Tento jav nie je v slovenskom politickom živote ojedinelý, veď následnícka strana komunistickej strany na Slovensku, prezentujúca reformovanú tvár, nevyrástla z reforiem začatých pred zmenou režimu a nebola aktívnym účastníkom revolúcie, nedisponovala preto ani jej politickou autoritou. Na rozdiel od Maďar-

ska a Poľska sa preto na Slovensku viacerí členovia starej elity pridávajú k iným stranám. Podstatným aspektom politického vývoja na Slovensku je aj to, že bývalá štátostrana, okrem istého krátkého časového úseku, neposkytla Maďarom na Slovensku ani národnostnú alternatívu. Napriek tomu nebola podpora reformistickej následníckej strany komunistov v radoch maďarskej menšiny na Slovensku zanedbateľná.³

Maďarskí liberáli na Slovensku založili svoju organizáciu ako prvé revolučné hnutie na Slovensku pod názvom Maďarská nezávislá iniciatíva (MNI, Független Magyar Kezdeményezés – FMK). MNI mala istý čas charakter hnutia podobne ako Verejnosť proti násiliu (VPN) a na jej hodnotový systém značne vplývala aj časť vzorov, ktoré vznikli vo VPN.

Maďarské kresťanskodemokratické hnutie (MKDH) sa síce pokúsilo vybudovať užšie vzťahy so slovenským Kresťanskodemokratickým hnutím (KDH), avšak tieto pokusy sa skončili fiaskom, takže tu nemôžeme hovoriť o nejakom zvláštnom vplyve. Kresťanskodemokratické hnutie chcelo na Slovensku samo zastrešiť celý ideologický smer. V prvom volebnom období malo aj jedného poslanca maďarskej národnosti.

Rok 1989 teda otvoril cestu aj maďarskému politickému organizovaniu sa na Slovensku. V počiatočnom období vznikli tri maďarské politické stranícke formácie, ktoré dlhé roky určovali politický život maďarskej menšiny na Slovensku. Tieto tri strany – Maďarská nezávislá iniciatíva (od roku 1992 Maďarská občianska strana), Maďarské kresťanskodemokratické hnutie a Politické hnutie Spoluzitie tvorili relevantné strany straníckej štruktúry maďarskej menšiny na Slovensku. Mali poslancov v parlamente, občas mali schopnosť tvoriť koalície a byť vo vláde, mali zastúpenie vo väčšine obecných samospráv na južnom Slovensku a boli stálymi aktérmi maďarského verejného života na Slovensku, a často aj aktívnymi účastníkmi celoslovenskej politiky.

Neskôr založené politické strany ako – Maďarská ľudová strana, Maďarské ľudové

hnutie za zmierenie a prosperitu – zohrali v politickom živote maďarskej menšiny na Slovensku len marginálnu politickú úlohu.

1.1. MAĎARSKÁ NEZÁVISLÁ INICIATÍVA (MNI) – MAĎARSKÁ OBČIANSKA STRANA (MOS)

Maďarská nezávislá iniciatíva vznikla 18. decembra 1989 ako jedno z hnutí zamatovej revolúcie. Revolúcie sa zúčastnila ako maďarské politické hnutie a v mnohých aspektoch spoluvytvárala jej udalosti. Jej predsedom bol Károly Tóth, od roku 1991 László A. Nagy.

V decembri 1989 sa Alexander (Sándor) Varga za MNI stal podpredsedom dočasnej slovenskej vlády. Začiatkom roku 1990 delegovala MNI svojich poslancov do Federálneho zhromaždenia i do Slovenskej národnej rady (SNR).

V januári 1990 boli návrh MNI kooptovaní do Federálneho zhromaždenia Miklós Duray, Zsuzsa Németh, Gyula Popély, Eleonóra Sándor a Oszkár Világi; vo februári 1990 boli vo farbách MNI do Slovenskej národnej rady kooptovaní Erika Csekés, Lajos Grendel, László Kovács, László A. Nagy, László Pirovits a Gábor Zászlós. Gábor Zászlós bol do volieb roku 1990 podpredsedom slovenského parlamentu.

Maďarská nezávislá iniciatíva sa ako partner VPN zúčastnila na organizácii udalostí, ktoré vyústili do zmeny politického zriadenia na Slovensku, participovala na vypracovaní základných programových dokumentov tohto obdobia, zviditeľňujúc aj osobitné maďarské pohľady a požiadavky.⁴ Do volieb 1990 išla MNI spolu s VPN a mala zastúpenie v prvej porevolučnej slovenskej vláde. Vo Federálnom zhromaždení mala štyroch poslancov, v Slovenskej národnej rade piatich, boli to: József Berényi, László A. Nagy (zastával post podpredsedu parlamentu), László Pirovits, Péter Markotán a Sándor Varga. Navyše nominovala jedného z podpredsedov slovenskej vlády. Tento post zastával Gábor Zászlós.

MNI obsadila aj posty námestníkov ministra školstva a poľnohospodárstva v osobe Jáno-

sa Tótha a Vladimila Podstránskeho. Neskoršie nominovala aj námestníka ministra financií federálnej vlády v osobe Vladimila Podstránskeho. V Snemovni ľudu Federálneho zhromaždenia sa stal poslancom Oszkár Világi (v novembri 1991 bol zvolený do Predsedníctva Federálneho zhromaždenia, potom vo februári 1992 do Predsedníctva Snemovne ľudu a zároveň za podpredsedu Snemovne ľudu), v Snemovni národov boli poslancami Károly Gémeši, Eleonóra Sándor a Ilona Szöllös.

Roku 1992 sa Maďarská nezávislá iniciatíva aj formálne transformuje na stranu pod názvom Maďarská občianska strana.

Do parlamentných volieb 1992 kandiduje Maďarská občianska strana samostatne a získava 2,29 % hlasov, čo nestačí k tomu, aby sa dostala do parlamentu.

V komunálnych voľbách 1990 získala Maďarská nezávislá iniciatíva 27 miest starostov a primátorov (1,0 %) a 482 poslanciekých mandátov v obecných a mestských zastupiteľstvách (1,3 %).

V komunálnych voľbách 1994 získala Maďarská občianska strana 62 miest starostov a primátorov (2,21 %) a 812 miest v orgánoch miestnych samospráv (2,31 %) obcí.

1.2. MAĎARSKÉ KREŠŤANSKO-DEMOKRATICKÉ HNUTIE (MKDH)

Maďarské kresťanskodemokratické hnutie (Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom – MKDM) založili v januári 1990 maďarskí katolícki intelektuáli na Slovensku.⁵ Jeho predsedom bol Kálmán Janics, od roku 1991 Béla Bugár. V prvých slobodných parlamentných voľbách (1990) vytvorilo hnutie koalíciu s Politickým hnutím Spolužitie. Koalícia získala 8,66 % hlasov. Parlamentní poslanci za MKDH: Slovenská národná rada – Gábor Agárdy, László Ásványi, István Bartakovics, Pál Csáky, Mihály Görcsös, Kálmán Janics, Péter Tirinda; Snemovňa ľudu Federálneho zhromaždenia – Ferenc Magyar, Ferenc Szócs, Olivér Varga; Snemovňa národov Federálneho zhromaždenia – Béla Bugár, Bé-

la Novitzky, László Rajczy, Dániel Vince. Po voľbách, v dvojročnom volebnom období do roku 1992, pôsobilo MKDH v opozícii.

V parlamentných voľbách 1992 MKDH tiež uzavrelo koalíciu s Politickým hnutím Spolužitie a s Maďarskou ľudovou stranou. Koalícia získala 7,42 % hlasov. Poslanci za MKDH: v Slovenskej národnej rade – Pál Barta, Béla Bugár, Pál Csáky, Pál Farkas, János Fóthy; v Snemovni ľudu Federálneho zhromaždenia – István Bartakovics; v Snemovni národov Federálneho zhromaždenia – Péter Bábi, János Hornyák, Klára Sárközy.

V komunálnych voľbách 1990 bolo za hnutie zvolených 35 starostov a primátorov (1,3 %) a 1 153 (3,0 %) poslancov obecných a mestských zastupiteľstiev.

V komunálnych voľbách 1994 získalo hnutie 56 kresiel starostov a primátorov primátorských (1,99 %) a 1 367 (3,89 %) poslanciekých miest v obecných zastupiteľstvách.

1.3. POLITICKÉ HNUTIE SPOLUŽITIE

Politické hnutie Spolužitie (Együttélés Politikai Mozgalom – EPM) bolo založené vo februári 1990. Jeho predsedom sa stal Miklós Duray.

V prvých parlamentných voľbách sa Spolužitie stalo členom koalície s Maďarským kresťanskodemokratickým hnutím, po voľbách pôsobilo hnutie v opozícii. Poslanci za Spolužitie: Slovenská národná rada – Edit Bauer, László Dobos, István Harna, Jenő Mikó, Ernő Rózsa, Rezső Szabó; Snemovňa ľudu Federálneho zhromaždenia – György Gyimesi; Snemovňa národov Federálneho zhromaždenia – István Batta, Miklós Duray, András Tamás.

V parlamentných voľbách 1992 sa do Slovenskej národnej rady dostali poslanci: Edit Bauer, László Dobos, Árpád Duka-Zólyomi, Miklós Fehér, János Filakovszky, István Harna, Zsolt Komlósy, László Köteles, Ernő Rózsa. V Snemovni ľudu Federálneho zhromaždenia pôsobili poslanci Ferenc Andrassy, Stanislav Gawlik, László Mihályi Molnár, Péter Páz-

mány; v Snemovni národov Federálneho zhromaždenia vykonávali mandát István Bajnok, István Batta, Zoltán Boros a Miklós Duray.

V komunálnych voľbách 1990 bolo za Spolužitie zvolených 102 starostov a primátorov (3,7 %) a 2 416 (6,3 %) poslancov obecných a mestských zastupiteľstiev.

V komunálnych voľbách 1994 získalo hnutia 131 kresiel starostov a primátorov (4,66 %) a 2 215 poslaneckých mandátov v obecných a mestských zastupiteľstvách.

1.4. MAĎARSKÁ LUDOVÁ STRANA

Maďarská ľudová strana (Magyar Néppárt – MNP) bola založená v decembri 1991. Jej predsedom sa stal Gyula Popély. Svojím založením táto strana roku 1992 ponúkla zámienuku na vytvorenie trojkoalície maďarských strán bez Maďarskej občianskej strany. Do koalície išla aj za takých podmienok, že na kandidátnej listine neobsadí ani jedno zvoliteľné miesto. V komunálnych voľbách 1994 získala dovedna štyri poslanecké mandáty. Stranu teda nemožno zaradiť medzi relevantné strany maďarskej menšiny na Slovensku.

1.5. MAĎARSKÉ LUDOVÉ HNUTIE ZA ZMIERENIE A PROSPERITU

Politická organizácia s maďarským názvom Magyar Népi Mozgalom a Megbékélésért és a Jólétért bola založená v októbri 1995 ako subjekt blízky Hnutiu za demokratické Slovensko (HZDS). Jej zakladateľom je György Gyimesi, bývalý podpredseda Spolužitia. Vo voľbách 1998 získalo hnutie 0,19 % hlasov. Ani v tomto prípade nemôžeme hovoriť o relevantnej politickej sile.

1.6. MAĎARSKÁ KOALÍCIA

Koalícia sa zrodila v júni 1994 na základe dohody medzi tromi relevantnými maďarskými stranami, a to Maďarským kresťansko-demokratickým hnutím, Maďarskou občianskou stranou a Spolužitím. Koalícia v parla-

mentných voľbách 1994 získava v Národnej rade 17 mandátov. Za Maďarské kresťansko-demokratické hnutie získavajú mandát poslanci László Ásványi, Gyula Bárdos, Béla Bugár, Pál Csáky, Pál Farkas, Barnabás Ferkó, László Szigeti, za Spolužitie Edit Bauer, Zoltán Boros, Árpád Duka-Zólyomi, Miklós Duray, Zsolt Komlósy, László Köteles, József Kvarda, István Pásztor, Ernő Rózsa. Za Maďarskú občiansku stranu sa poslancom stáva László A. Nagy.

Maďarská koalícia bola v opozícii voči vláde Vladimíra Mečiara, ktorý vyhral voľby roku 1994. Spolupracovala s Modrou koalíciou, ktorá vznikla roku 1997, s cieľom poraziť Mečiarovu vládu.

1.7. STRANA MAĎARSKEJ KOALÍCIE

Strana maďarskej koalície (SMK, Magyar Koalíció Pártja – MKP) vznikla zjednotením troch relevantných maďarských strán – Maďarského kresťansko-demokratického hnutia, Spolužitia a Maďarskej občianskej strany. Kongres, ktorý rozhodol o zjednotení, sa konal 21. júna 1998. Strany sa zjednotili z viacerých dôvodov. Jedným z nich bola zmena volebného zákona pripravená Mečiarovou vládou, ktorá sťažila vytváranie koalícií. Druhým dôvodom bol názor presadzovaný Spolužitím, odmietajúci pluralizmus maďarských menšinových strán. Tretím faktorom boli kalkulácie zvažujúce výhody a nevýhody zjednotenia, ktoré sa časom objavili aj v ostatných dvoch stranách. Po zjednotení sa v strane vytvorili dve platformy, kresťansko-konzervatívna a občiansko-liberálna. Tieto platformy však už pri rozhodovaní strany nehrali dôležitú úlohu. Za pomerne krátku dobu tieto platformy aj zanikli. Vo voľbách 1998 strana získava 9,12 % hlasov a má v parlamente 15 poslancov.

Poslanci za SMK v NR SR: Béla Bugár (podpredseda parlamentu), Gyula Bárdos, Pál Farkas, Erzsébet Dolník, Árpád Duka-Zólyomi, Miklós Duray, Miklós Fehér, Barnabás Ferkó, László Gyurovszky, László Hó-

ka, László Köteles, József Kvarda, László A. Nagy, Klára Sárközy, Olga Szabó. SMK sa po voľbách 1998 stáva členom vládnej koalície, vo vládnom kabinete obsadzuje tri ministerské kreslá. SMK dáva jedného podpredsedu vlády, ministra životného prostredia, ministra výstavby a ministra práce. Podpredsedom vlády zodpovedným za ľudské a menšinové práva a regionálny rozvoj sa stáva Pál Csáky, ministrom výstavby a regionálneho rozvoja István Harna, ministrom životného prostredia László Miklós.

Strana obsadzuje aj štyri posty štátnych tajomníkov: Edit Bauer na ministerstve práce a sociálnych vecí, László Könözi na ministerstve pôdohospodárstva, Vladimil Podstránsky na ministerstve financií a László Szigeti na ministerstve školstva.

Strana maďarskej koalície obsadzuje post jedného z podpredsedov slovenského parlamentu v osobe Bélu Bugára, ako aj posty predsedov dvoch stálych výborov parlamentu: predsedom výboru pre financie a rozpočet sa stáva Pál Farkas, predsedom výboru pre ľudské práva a národnosti László A. Nagy.

Strana v nasledujúcich komunálnych voľbách získava 224 kresiel starostov a primátorov a 3 773 poslaneckých mandátov v zastupiteľstvách obcí a miest.

Vďaka Strane maďarskej koalície sa do programu vlády dostalo niekoľko cieľov týkajúcich sa národnostných menšín. Okrem iných ide o tieto body: zabránenie negatívnej diskriminácii na národnostnom základe, riešenie otázky pôdy neznámych vlastníkov, riešenie problému vzdelávania učiteľov, duchovných a kultúrnych pracovníkov v materinskom jazyku, opätovné zavedenie dvojjazyčnej dokumentácie na školách s vyučovacím jazykom menšín, prijatie zákona o používaní jazyka menšín, prijatie Charty miestnych samospráv Rady Európy a realizácia opatrení vedúcich k decentralizácii verejnej správy, ktorá z implementácie Charty vyplýva.

Už schvaľovanie zákona o používaní jazyka menšín spôsobilo veľké problémy. Napokon bol prijatý v takej forme, že ho SMK

nepodporila ani vo vláde, ani v parlamente. Vo voľbách roku 2002 získava SMK 11,16 % hlasov a získava v parlamente 20 mandátov. Strana sa stáva členom vládnej koalície. Poslancami za SMK v parlamente sa stávajú Sándor Albert, Gyula Bárdos, Tibor Bastrnák, Edit Bauer, Béla Bugár (je zvolený za podpredsedu parlamentu), Erzsébet Dolník, Árpád Duka-Zólyomi, Miklós Duray, Iván Farkas, Pál Farkas, Gábor Gál, Richárd Hamerlik, István Harna, Zsolt Komlósy, László Köteles, Lajos Ladányi, László A. Nagy, István Pásztor, Klára Sárközy, János Szigeti.

Strana opätovne obsadzuje post jedného z podpredsedov slovenského parlamentu (Béla Bugár), posty predsedu výboru pre financie a rozpočet (Pál Farkas) a predsedu pre ľudské práva, národnosti a práva žien (László A. Nagy).

Pál Csáky sa stáva podpredsedom vlády pre európsku integráciu a práva menšín, László Miklós ministrom životného prostredia, László Gyurovszky ministrom výstavby a regionálneho rozvoja, Zsolt Simon ministrom poľnohospodárstva. Okrem toho strana obsadzuje aj niekoľko postov štátnych tajomníkov: Vladimil Podstránsky je štátnym tajomníkom na ministerstve financií, László Szigeti na ministerstve školstva, László Pomóthy na ministerstve hospodárstva, Zsolt Lukács na ministerstve výstavby a regionálneho rozvoja, József Berényi na ministerstve zahraničných vecí a József Kvarda na ministerstve kultúry.

Strana maďarskej koalície získava v komunálnych voľbách roku 2002 233 kresiel starostov a primátorov (8 %) a 2 050 (9,54 %) poslaneckých mandátov v obecných zastupiteľstvách.

2. PROGRAMY STRÁN

2.1. PROGRAM MAĎARSKEJ NEZÁVISLEJ INICIATÍVY

Prvé programové dokumenty Maďarskej nezávislej iniciatívy predstavujú program vzájom-

ného prepojenia snáh o zmenu spoločensko-politického zriadenia a presadzovania národnostných práv. V náväznosti na to hlása program spojenectvo demokratov nezávisle od národnosti. „V našej spoločnej histórii sme začali revolúciu spolu so slovenskými demokratickými silami a aj dnes v nej pokračujeme spoločne, v boji proti totalitnému štátu.“⁶ Podľa MNI vznikne v strednej Európe skutočná demokracia vtedy, ak sa tu žijúce malé národy spoja a ich členovia budú spoločne bojovať za ľudské, občianske a „kolektívne národnostné práva“. Program na otázku „Kto sme?“ odpovedá: sme demokrati, a sme Maďari. Sme demokrati, keďže sme predstaviteľmi toho liberálneho svetonázoru, ktorý pokladá slobodu jednotlivca za najdôležitejšiu a nescudziteľnú hodnotu. Skutočnú demokraciu možno budovať len v diferencovaných politických pomeroch. V podmienkach kolektivistického usporiadania spoločenských vzťahov je ochrana slobody jednotlivca obzvlášť dôležitá.

Krátke vysvetlenie výroku „sme Maďari“ je nasledovné. Po revolúcii je po prvý raz politicky deklarovaná téza, že „Maďari v Československu sú súčasťou maďarského národa“. K tejto otázke pristupuje prvý program MNI z hľadiska koncepcie ľudských práv: národnú identitu chápe ako ľudské právo a na základe toho považuje Maďarov v Československu za rovnoprávných občanov krajiny, a tak i za štátotvorný element. Odmietá koncepciu presadzovanú minulým režimom, v zmysle ktorej bol maďarská menšina v Československu len určitou sociálno-etnickou entitou integrovanou do väčšinového národa. Snahy o likvidáciu ich osobitostí považuje za porušenie ľudských práv Maďarov. Konštatuje, že „nacionalistická demokracia nie je demokracia. Bez ľudskej, občianskej a národnej rovnoprávnosti niet slobody.“ Program teda do množiny ľudských a občianskych práva zahŕňa aj národné (národnostné) práva. Otázka samotnej prioritizácie týchto práv však v kruhoch maďarskej menšiny na Slovensku otvorila priestor na dlho trvajúce politické spory.

MNI však pod témom zmena zriadenia (rendszer-váltás) mala na mysli nielen transformáciu politického režimu krajiny, ale aj premenu inštitucionálneho systému Maďarov na Slovensku.⁷ Predovšetkým chcela doceliť zmenu v postavení, štruktúre a politickej úlohe Csemadoku. Konkrétne chcela odlúčiť spoločenské organizácie od politických strán, čiže predpokladala existenciu občianskej spoločnosti, ktorá je nezávislá od politiky, nie je politikou ovládaná a politickými stranami je považovaná za partnera. Je vnútorne štruktúrovaná, pričom jednotlivé spoločenské organizácie, ktoré ju tvoria, majú jasnú, cieľuprimeranú orientáciu. Vo vzťahu k Csemadoku MNI formuluje túto tézu nasledovne: „Potrebujeme politicky nezávislý kultúrny zväz s demokratickou štruktúrou, ktorý bude organizovať a manažovať kultúrno-osvetovú prácu.“⁸

Vychádzajúc zo svojich cieľov si MNI predstavovala pluralistické menšinové spoločenstvo a pluralistickú politickú scénu v rámci stanovených vznikajúcou parlamentnou demokraciou. Nepredpokladala teda monopol jednej či niekoľkých spoločenských organizácií, ale systém viacerých rôznorodých spoločenských organizácií, ktorý sa môže aj meniť podľa spoločenských potrieb.⁹

Politický život maďarskej menšiny na Slovensku si MNI predstavovala formou pôsobenia maďarských menšinových strán, ktoré sa budú organizovať podľa ideových prúdov západoeurópskych ústavných demokracií, a ktoré budú medzi sebou v mnohých otázkach súťažiť, ale zároveň budú spolupracovať na uskutočňovaní špecifických cieľov spojených so životom maďarskej menšiny na Slovensku. Tieto politické strany budú v tomto zmysle „maďarskými“ stranami, avšak hodnotový systém a ideologické zameranie, ktoré reprezentujú, im otvorí cestu k slovenským stranám s podobnou ideovou orientáciou, čo im umožní vzájomnú spoluprácu. Jej prosťredníctvom sa otvorí šanca na získanie parlamentnej väčšiny aj v záležitostiach týkajúcich sa Maďarov, navyše, môžu sa takto vytvoriť aj

podmienky na účasť Maďarov vo vláde. Účasť vo vláde umožní, aby výkonná moc prestala znevýhodňovať oblasti obývané Maďarmi. Vznikne ďalej priestor na takú vecnú spoločenskú diskusiu, ktorá by pripravila pôdu pre samosprávu maďarskej menšiny bez toho, aby sa tým ohrozil proces spoločenskej transformácie a došlo k politickej izolácii maďarskej menšiny. Politický pluralizmus Maďarov na Slovensku, nadväzujúci na európsky ideový pluralizmus umožní aj to, aby boli ich politické organizácie prijaté do viacerých medzinárodných straníckych zoskupení.

Prvoradým cieľom Maďarskej nezávislej iniciatívy bolo to, aby sa Maďari žijúci na Slovensku zapojili do procesu revolučných spoločensko-politických zmien, aby pomáhali rozbiehajúcim sa procesom na všetkých úrovniach, aby reagovali na výzvu doby. MNI mala na zreteli celú krajinu, zároveň však považovala za dôležité, aby sa revolučné zmeny uskutočnili aj v rámci maďarskej menšinovej komunity.¹⁰

V duchu tejto základnej stratégie venovali programové dokumenty MNI značný priestor cieľu vybudovania liberálnej demokracie v štáte. Ako prví na Slovensku žiadajú napríklad slobodné voľby,¹¹ demokratickú ústavu,¹² pluralistickú demokraciu a dodržanie zásady trojitého delenia moci.¹³ Zároveň sa programové dokumenty MNI podrobne venujú aj problematike národnostných menšín. Základné tézy tejto časti programu sú nasledovné:

- problémy národnostných menšín môže vyriešiť len demokracia;

- národnostné menšiny sú štáto tvorné entity;

- národom a národnostným menšinám prináležia kolektívne práva, avšak príslušnosť k národu je ľudské právo, čiže predmetné kolektívne práva prináležia každému individu;

- je potrebné ustanoviť medzinárodný systém ochrany menšín.¹⁴

Program MNI ďalej konštatuje, že „nacionalistická demokracia nie je demokracia. Bez ľudskej, občianskej a národnej rovnoprávnosti niet demokracie.“¹⁵ Zasadzuje sa za prehod-

notenie koncepcie Československa ako národného štátu, so všetkými ústavnoprávnymi dôsledkami tohto kroku.

Uspokojivé riešenie otázky menšín predpokladá prijatie zákonov zaručujúcich faktickú rovnoprávnosť príslušníkov národnostných menšín. MNI preto vytyčuje cieľ kultúrnej samosprávy menšín, vrátane školskej autonómie.

Zároveň sa zasadzuje o to, aby boli menšiny zastúpené v obecných samosprávach a o to, aby sa rozšírili právomoci územných samospráv.

Maďarská nezávislá iniciatíva sa takisto zasadzuje o to, aby sa zmenilo tradičné ponímanie národa, založené na obraze nepriateľa. Usiluje sa o vytvorenie takého národného povedomia, ktoré nachádza svoju identitu vo vlastných pozitívnych hodnotách. Praktickým naplnením tohto princípu by malo byť vytvorenie multikultúrneho ministerstva na federálnej úrovni.¹⁶

Zbavenie sa celonárodných tráum považuje je hnutie za veľmi dôležitú úlohu. Zasadzuje sa za decentralizáciu štátu a navrhuje vytvorenie takých vzťahov so susednými štátmi, vďaka ktorým hranice stratia svoj prepätý politický význam. Hnutie si plne uvedomuje, že účinnú ochranu menšín dokáže zabezpečiť len väčšina, to je však zároveň aj jej povinnosťou.

Maďarská nezávislá iniciatíva považuje za dôležité obnovenie skutočnej samosprávy obcí, zdôrazňujúc pritom zastúpenie lokálnych menšín v územných samosprávach. Maďarov vyzýva na jednej strane k tomu, aby navrhovali vhodných kandidátov vo väčšino-vo slovenských obciach, na druhej strane zas k tomu, aby umožnili zastúpenie iných národností tam, kde sú oni vo väčšine. Na riešenie miestnych problémov navrhuje vytvorenie diskusných krúžkov. Tento ostatný návrh vypovedá o časovej blízkosti a nezavŕšenosti revolúcie. Vyjadruje presvedčenie, že úspech demokratických premien závisí od stupňa organizovanosti občanov.

V časti zaoberajúcej sa hospodárstvom sa program MNI zasadzuje za trhové hospodár-

stvo, slobodu podnikania, zrovnoprávnenie jednotlivých foriem vlastníctva a zabezpečenie sociálnych istôt. Revolučnú uvedomelosť tvorcov programu (vznikol v januári 1990) naznačuje aj nasledovná veta: „Je potrebné pred verejnosťou odкрыť vlastnícke vzťahy a vlastnícke práva, aby sa nestalo, že stará hospodárska byrokracia prevedie svoju bývalú moc na súkromné majetky.“¹⁷ MNI ďalej považuje za potrebné zakladanie hospodárskych organizácií schopných reprezentovať v období transformácie vlastníckych vzťahov aj záujmy Maďarov a zasadzuje sa za taký spôsob reštrukturalizácie ekonomiky, ktorý nerozleptá vnútornú stavbu maďarskej menšinovej komunity.

Ďalej program vymenúva nové poľnohospodárske výrobné formy, vrátane spracovateľského priemyslu.

Časť zaoberajúca sa kultúrou vychádza z princípu slobody kultúrnej tvorby. Požaduje okamžité vymanenie kultúry z područia ideológie a upozorňuje, že pre maďarskú menšinu na Slovensku je dôležité začleniť sa do Európy. Zasadzuje sa za princíp samosprávy národnostných menšín v oblasti kultúry, vrátane školstva. Maďari si musia vybudovať celý vzdelávací systém vrátane vysokého školstva a musia si vytvoriť vlastné vedecké inštitúcie. V tejto súvislosti sa v programe hovorí toto: „Je potrebné vytvoriť politicky nezávislý, demokraticky štruktúrovaný kultúrny zväz, ktorý bude organizovať a riadiť kultúrne podujatia a osvetovú prácu.“¹⁸ Toto je zásada odpolitizovania Csemadoku a jeho spoločenskej úlohy.

Časť zaoberajúca sa cirkvami konštatuje, že cirkvi musia byť apolitické. V programe je sformulovaný cieľ zaručenia slobody náboženskej výchovy, zrušenia štátneho dohľadu nad cirkvami, reorganizovania inštitucionálneho systému cirkví. Veriacim by sa mala prinavrátiť ich dôstojnosť. MNI zároveň považuje za dôležitú aj politickú reprezentáciu záujmov maďarských veriacich.

Východiskom MNI v oblasti sociálnej politiky je to, že materiálna istota je zákla-

dom ľudskej dôstojnosti každého občana. MNI však predpokladá, že „hospodárska situácia krajiny sa v krátkom čase zhorší. Životná úroveň mnohých ľudí klesne.“¹⁹ Preto už dnes treba uvažovať o tom, ako sa dá zabrániť ich úplnému zbadačeniu. K tomu je v nových podmienkach potrebné vybudovať komplexný systém sociálneho poistenia.

Vo vzťahu k Maďarom program zdôrazňuje, že hospodárske a sociálne zaostávanie území obývaných maďarskou menšinou treba zastaviť. Zaostávanie je dôsledkom národnostnej politiky komunistického režimu. Zaostávanie sa prejavuje v nižšej úrovni odbornej kvalifikácie pracovnej sily, v nedostatku pracovných miest a vysokom počte osôb dochádzajúcich za prácou a tiež v dôsledkoch necitlivej industrializácie, ktorá narušila spoločenskú štruktúru Maďarov. V záujme riešenia týchto problémov navrhuje MNI vytvorenie odborných komisií.

Politicko-právna koncepcia hnutia vychádza z liberálnej teórie spoločenskej zmluvy. Podľa MNI „Právo je prirodzeným stavom ľudského bytia. Práva nemáme preto, že nám ich dávajú, ale preto, že existujeme.“²⁰ Cieľom Maďarskej nezávislej iniciatívy je právny štát. Program vymenúva predpoklady právneho štátu a konštatuje, že štát si zakladajú samotní občania na ochranu vlastnej slobody a bezpečnosti. Cieľom hnutia je obmedzenie ústrednej moci štátu a posilnenie miestnych a regionálnych územných samospráv.

Ďalej sa v programe hovorí o kolektívnych právach menšín a o prijatí zákonov, ktoré zakotvia pozitívnu diskrimináciu národnostných menšín a ktoré zrovnoprávnia materinský jazyk národnostných menšín s jazykom väčšiny.

Program sa zaoberá aj otázkou nezávislosti súdov a zdôrazňuje, že na každej úrovni musia byť nezávislé od zákonodarnej a výkonnej moci. Revolučná atmosféra sa odráža v nasledujúcej požiadavke: „Už dnes treba začať s očistením okresných súdov a prokuratúr od bezzásadových, skorumpovaných prísluháčov štátostrany.“²¹ MNI iniciuje vytvorenie

nezávislých komisií zložených z právnych expertov, ktorí by mohli poskytovať právne rady v otázkach týkajúcich sa demokratizácie verejného života. Výrok „právo je tam, kde sú občania vytvárajúci právo“²² naznačuje, že hnutie vidí najdôležitejšia záruku úspešného priebehu revolučných zmien práve v takomto úsilí občanov. Zároveň však MNI upozorňuje, že právne predpisy sú zastaralé, mocenské štruktúry sú nedobudované, a to všetko bude občanov v ich úsilí zdržiavať.

Organizácia a členstvo

V prvej etape svojho vývoja sa Maďarská nezávislá iniciatíva organizovala spontánne, ako politické hnutie. Po zverejnení jej mobilizačnej výzvy začali na mnohých miestach s maďarským obyvateľstvom vznikáť základné organizácie. Organizačná báza hnutia ostala napriek tomu dosť „deravá“. Nestála za ňou nijaká bývalá masová organizácia, rozhodujúcim mobilizačným faktorom bola „atmosféra“ revolúcie. Miestne organizácie MNI zakladajú spravidla osoby, ktoré sú v opozícii ku komunistickému režimu, vrátane jeho miestnych maďarských protagonistov.

Avšak načrtnutý program, ako aj politická organizácia povolaná na jeho realizáciu, sa stretla s odporom jednotlivých skupín v rámci maďarskej menšiny, a tak vznikol priestor pre formulovanie iného politického programu.

2.2. PROGRAM SPOLUŽITIA

Základnú líniu programového manifestu politického hnutia Spolužitie (Együttélés) tvorí problematika národnostných menšín. Dokument schválený 31. marca 1990 neobsahuje žiadnu takú časť či kapitolu, ktorá by kritizovala komunistickú diktatúru, dokonca ani na úrovni všeobecných konštatácií o štáte a spoločnosti neobsahuje také programové body, ktoré by skúmali všeobecné otázky prechodu z diktatúry do demokracie.

Každý článok predmetného dokumentu rozoberá danú otázku z pohľadu národnostných

menšín, predovšetkým z pohľadu maďarskej menšiny na Slovensku. Za kardinálny problém považuje otázku politickej reprezentácie: hnutie by chcelo docieľať, aby „zastúpenie národnostných menšín v zákonodarných orgánoch bolo tvorené osobitnou reprezentáciou. Mala by mať právo rozhodovať v záležitostiach týkajúcich sa menšín.“²³ Program sa okrem iného zasadzuje aj o prijatie osobitnej právnej ochrany na zabránenie majorizácie menšín.

V časti pod názvom Hospodársky život hnutie formuluje cieľ vytvoriť trvalo udržateľné sociálne trhové hospodárstvo, predpokladom ktorého je privatizácia, rozvoj súkromného podnikania a miestna samospráva. Z pohľadu maďarskej menšiny je najdôležitejšou úlohou transformácia poľnohospodárskych družstiev.

Základným cieľom sociálnej politiky je ochrana rodiny. Jedným z čiastkových cieľov je náprava tých opatrení minulého režimu, ktoré znevýhodňovali regióny obývané národnostnými menšinami.

Ochrana prírody znamená pre národnostné menšiny predovšetkým komplexnú ochranu vlastných regiónov.

V časti venovanej výchovno-vzdelávacie-mu systému sú prezentované len špecifické hľadiská národnostných menšín, čiže samospráva, návrat k malým školám, rozdelenie škôl pod spoločným riadením podľa vyučovacieho jazyka a právo na vzdelávanie v materinskom jazyku.

Časť, ktorá sa zaoberá kultúrou, tiež obsahuje len menšinové hľadiská, čiže požiadavku menšinovej kultúrnej autonómie, princíp pomerného financovania, princíp slobodného rozvíjania cezhraničných vzťahov a napokon výzvu, aby „nikto nemohol spochybniť kultúrnu jednotu a jazykovú totožnosť tých častí národa, ktoré žijú vo viacerých štátoch“.²⁴

Časť zaoberajúca sa náboženským životom sa sústreďuje tiež predovšetkým na problematiku národnostných menšín. Obsahuje dva ciele: realizáciu práva praktizovať náboženstvo v materinskom jazyku a znovuoživenie skautingu.

Volebný program Spolužitia pre voľby roku 1990 bol zverejnený v apríli. Čo sa týka jeho smerovania, podobá sa na prvý programový dokument hnutia, čiže v ňom absentuje kritika revolúciou zvrhutej komunistickej diktatúry. Program sa zaoberá predovšetkým menšinovými otázkami. Tézy o demokratizácii štátu sa objavujú len sľaby úvod do problematiky národnostných menšín.

Program popri potvrdení princípov obsiahnutých v predchádzajúcich stranických dokumentoch sa zaoberá aj detailnou analýzou pojmu národnostná menšina. Považuje ho za pojem, ktorý má dva významy: kvantitatívny a situačný. Podľa názoru Spolužitia je menšinové bytie vyjadrením jednak číselného pomeru, jednak politického postavenia. Demokracia sama o sebe menšinovú otázku nevyrieši, kľúč k jej riešeniu spočíva v moci väčšiny a zároveň v zákonných zárukách ochrany menšín. „To je však možné len cestou vhodnej politickej reprezentácie, zákonov a záväzných dohôd.“²⁵

Program ďalej analyzuje medzinárodné súvislosti menšinovej otázky, kritizuje situáciu po druhej svetovej vojne, keď sa otázka národnostných menšín stala vnútornou záležitosťou jednotlivých štátov, ďalej vymenúva novoprijaté medzinárodné dokumenty, ktoré túto situáciu menia k lepšiemu. Vytyčuje si za cieľ vytvorenie Rady európskych menšín.

V kapitole s názvom Politická reprezentácia sa objavuje jeden zo základných inštitucionálnych prvkov reformného programu z roku 1968, totiž tá požiadavka, aby poslanci zastupujúci v parlamente národnostné menšiny, vytvorili osobitný orgán. „Takto vytvorená reprezentácia národnostných menšín nech tvorí samostatný parlamentný orgán (osobitnú komoru), s právom samostatného rozhodovania vo veciach týkajúcich sa kultúrnej identity menšín – v záležitostiach školstva, kultúry, rozvoja regiónov, životného prostredia a veľkých regionálnych investícií, ďalej v osobitých právnych a sociálno-politických otázkach.“²⁶ Tento orgán nemôže byť prehlasovaný väčšinou. Zároveň by však mali vzniknúť vládne orgány pre otázky menšín,

ktoré budú pod kontrolou poslancov za národnostné menšiny.²⁷ V otázke vzťahu k vláde hnutie tvrdí, že jej cieľom nie je ani opozičné správanie, ani to, aby sa za každú cenu stalo súčasťou vládnej moci. Bude sa však usilovať o vytvorenie vyššie spomínaných menšinových vládnych orgánov, ktoré by mali mať rozhodovaciu právomoc. Táto koncepcia v praxi znamenala, že Spolužitie alternatívu vstupu do vlády zavrholo, keďže požadované inštitúcie nevznikli.

V časti nazvanej Autómia a samospráva program konštatuje, že „hnutie bude bojovať za vytvorenie všeobecnej miestnej samosprávy, ktorá umožní vznik obecných, mestských, resp. regionálnych – okresných – samospráv.“²⁸ Potom nasleduje znovuoživenie predstavy z roku 1968, aby boli „národnostné menšiny prítomné v zastupiteľských orgánoch v pomere k svojmu počtu a aby pri rozhodnutiach týkajúcich sa ich kultúrnej identity nemohli byť prehlasované. Táto zásada sa má vzťahovať na každú národnosť, ktorá žije na miestnej úrovni v menšine. Čiže aj na členov väčšinového národa krajiny, ak žijú v danej lokalite v menšine.“²⁹

Časť zaoberajúca sa medzinárodnými vzťahmi predovšetkým deklaruje zásadu slobody medzinárodných vzťahov. Rozumie pod tým právo na slobodu pohybu a pobytu, potom zdôrazňuje princíp udržiavania voľných vzťahov národnostných menšín s materským národom a jemu príbuznými etnikami žijúcimi v iných štátoch. Štát je povinný zabezpečiť nerušenú činnosť medzinárodných organizácií a nadácií podporujúcich menšiny a nesmie menšinám brániť v organizovaní vzájomných stykov presahujúcim hranice medzi štátmi.

V programe Spolužitia sa na rozdiel od ďalších dvoch relevantných maďarských strán neobjavuje nijaká politická ideológia kompatibilná s európskymi ústavnými tradíciami, čiže za hodnotový základ programu sa nedeklaruje ani sociálna demokracia, ani liberalizmus, ani konzervativizmus, ale ani žiadny vedľajší prúd týchto troch hlavných politických koncepcií.

Podľa Spolužitia sa maďarská menšina na Slovensku musí zoskupiť do jedinej politickej organizácie, a to oddelene od slovenských politických strán. Nesmie vstúpiť do vlády, politickú činnosť musí vyvíjať z opozície. Jej charakter musí určovať idea maďarskej jednoty. V tomto duchu treba do politiky zapojiť každú veľkú spoločenskú organizáciu, vrátane cirkví, Maďarov neustále mobilizujúc a združujúc do jednotného frontu. Tento korporatívny model vznikol čiastočným pozmenením funkcie, ktorú chceli protagonisti „alternatívy“ z roku 1968 prisúdiť Csemadoku. K zmene došlo vtedy, keď začiatkom roku 1990 začalo byť pre funkcionárov Csemadoku jasné, že ak sa organizácia zúčastní prvých ponovembrových parlamentných volieb, príde o štátnu finančnú podporu, ktorú dostáva ako národnostná kultúrna organizácia. Tak sa zrodilo rozhodnutie, že – napriek pôvodnému zámeru viacerých funkcionárov Csemadoku – organizácia nepostaví samostatnú volebnú listinu, ale bude všemožne pomáhať pri založení a organizovaní politickej strany.

Organizácia a členstvo

Aj Spolužitie sa začalo najprv organizovať ako hnutie. Hlásalo jednotu maďarskej národnostnej menšiny a ostatných národnostných menšín na Slovensku. V procese výstavby svojich štruktúr mohlo počítať s podporou Csemadoku. Hlásaním národnej jednoty obraz hnutia spomedzi maďarských strán najviac zodpovedal pomerom pred rokom 1989. Deklaratívne národný charakter mu zas zaručoval legitimitačnú bázu v situácii, keď sa v dôsledku revolučných zmien v základoch otriasla autorita mnohých osôb v ich širšom či užšom okolí.

2.3. PROGRAM MAĎARSKÉHO KREŠŤANSKODEMOKRATICKÉHO HNUTIA

Maďarské kresťanskodemokratické hnutie zverejňuje svoj program v marci 1990. Program

je inšpirovaný ideológiou kresťanského personalizmu.

Podstatou kritiky režimu zo strany MKDH je tvrdenie, že „najväčšou vinou bývalého totalitného režimu je to, že metodicky ničil hodnotový systém, ktorý spájal náš ľud s kresťanskou Európou a zabezpečil mu národnú existenciu počas jedného tisícročia“,³⁰ a „počas tohto deštruktívneho pôsobenia sa otriasla naša morálka, naše mravné ideály zovšedneli a sebazáchovné schopnosti nášho ľudu boli zatlačené do úzadia“.³¹

MKDH hľadá východisko predovšetkým „v mravnej obnove celej našej krajiny“.³²

Program podrobne analyzuje, čo rozumie pod pojmom mravnej obnovy. Kľúčové sú nasledujúce body:

Podľa kresťanského ideálu človeka je človek ako Božie stvorenie jednotou tela a ducha, preto ho charakterizujú nemenné vlastnosti. Tieto tvoria jeho osobnosť, ktorej rozvoj je preňho aj najvyšším mravným zákonom. Spoločenský poriadok musí zabezpečiť naplnenie tohto zákona.

Štát musí byť vybudovaný na tomto mravnom zákone a z neho odvodeného prírodného zákona. „Ideologickým základom nášho hnutia je kresťanský svetonázor, historické dedičstvo našich predkov siahajúce po Svätého Štefana.“³³

Spomedzi moderných teórií štátu a práva sa hnutie hlási k tým, „ktoré sú v súlade s kresťanským svetonázorom“, čiže hlási sa k právnemu štátu, pluralizmu a ideálu sociálneho štátu.³⁴

Pri charakteristike kresťanskej demokracie sa objavuje zásada parlamentnej demokracie, vlády ľudu a suverenity ľudu. Tieto zásady sa musia uplatniť v samosprávach aj v hospodárskom živote.

Program venuje osobitnú pozornosť kresťanskému verejnému životu, pod ktorým rozumie povinnosť veriacich venovať sa budovaniu cirkvi a zapájať sa do verejného života. Deklaruje cieľ navrátenia práv cirkvám. Za hodnoty označuje lásku k micru, národné zmierenie a odpustenie.

Predstavy hnutia o hospodárstve obsahuje kapitola Piliere kresťanského hospodárstva. Podstatným prvkom tejto časti je téza, že práca je božský príkaz. MKDH vyzdvihuje jednu zo základných zásad kresťanského socializmu: „Práca ako morálna kategória má prednosť pred kapitálom“.

Program sa ďalej zaoberá poľnohospodárstvom, usiluje sa o nápravu krívď spáchaných na roľníkoch a o premenu výrobných družstiev.

Ekologický program má názov Svet je Božím darom! a obsahuje základné zásady ochrany životného prostredia.

Úlohy v oblasti kultúry a školstva odvodzuje program tiež zo zásad kresťanského personalizmu, čiže ich považuje za morálnu povinnosť človeka a vidí v nich prostriedok na rozvoj jeho osobnosti. Zdôrazňuje úctu voči kultúre iných. Zároveň sa však v tomto bode objavuje zásada ideologickej uzavretosti v požiadavke, že „popritom treba zabezpečiť preukázanie kresťanských hodnôt a uplatnenie kresťanských kultúrnych vplyvov“.³⁵

V tejto kapitole sa nachádza najvýznamnejšia pasáž venovaná problematike národnostných menšín, v ktorej sa vyzdvihuje zásada vyučovania v materinskom jazyku a podrobne sa rozoberajú otázky týkajúce sa náboženskej výchovy v materinskom jazyku.

Posledná kapitola programu obsahuje predstavy MKDH v oblasti sociálnej politiky. MKDH odmieta interrupcie, zasadzuje sa za existenciu nemocníc v cirkevnom a súkromnom vlastníctve, za vytvorenie inštitútu rodinných lekárov, za valorizáciu dôchodkov a sociálnych dávok v závislosti od miery inflácie, podporuje vybudovanie sociálnej siete pre deti a starých ľudí za pomoci cirkví, zasadzuje sa za rekvalifikačné programy pre nezamestnaných.

Program MKDH z roku 1990 neobsahuje zásadu samosprávnosti národnostných menšín ani v jedinej oblasti. Otázkou menšín sa zaoberá len v súvislosti so školstvom a kultúrou, ale poukazovanie na dedičstvo Svätého Štefana znamená pre maďarskú menšinu na Slovensku jednoznačné posolstvo.

V súvislosti s istou – tu neprezentovanou – časťou programu MKDH z roku 1990 je potrebné poznamenať, že maďarskí kresťanskí demokrati sa v dôsledku nefunkčnosti jedného prvku prvého modelu rozhodli pre čiastočnú zmenu svojho smerovania. Pokúšali sa totiž o koalíciu so slovenským Kresťansko-demokratickým hnutím, ktoré však nebolo ochotné pristúpiť ani na vecné koalíčné rokovania. Bolo však zároveň zrejmé, že vytvorenie koalície je nutnosťou kvôli 5%-nému kvóru, určenom volebným zákonom. Uzavretie koalície bolo za týchto okolností možné len s hnutím Spolužitie. O čiastočnej zmene smerovania môžeme hovoriť preto, lebo napriek uzavretiu koalície zmluvy sa MKDH nechcelo so Spolužitím organizačne zjednotiť, napriek veľkej snahe druhej strany. „Neskoršie sa hnutie odtrhlo od slovenskej kresťanskej demokracie pre jej nacionalistické tradície, od Spolužitia sa zas vzdialilo kvôli jeho snahám o zjednotenie, ktoré chcelo presadiť z pozície silnejšieho partnera.“³⁶

Medzi cieľmi MKDH sa čoskoro objavuje aj jeden špecifický cieľ vyplývajúci z požiadaviek maďarských katolíckych veriacich na Slovensku, menovite vytvorenie maďarského biskupstva na Slovensku.

Maďarskí kresťanskí demokrati – determinovaní svojimi východiskovými pozíciami – zaujali zdržanlivé stanovisko k novej realizácii reformnokomunistických predstáv riešenia národnostnej otázky z roku 1968. V súvislosti s istým ich prvkom ohrozujúcim samostatnosť MKDH sa dokonca postavili rozhodne na odpor. Táto dvojité dilema viedla vo vnútri strany k značnému napätiu a mocenským bojom, takže konsolidácia strany trvala niekoľko rokov.

Zároveň však tlak na vytvorenie volebnej koalície, vyvolaný stanovením prahu zvoliteľnosti vo volebnom zákone, ako aj objavenie sa konkurencie vo volebnej kampani v podobe Maďarskej nezávislej iniciatívy, resp. Maďarskej občianskej strany zapríčinili, že sa rétorika strany v mnohom začala podobáť na rétoriku Spolužitia: predstavitelia MKDH tiež napadli alternatívu účasti vo vláde ako nesprávnu men-

šinovú politickú stratégiu. Zavŕšenie „vnútornej“ maďarskej revolúcie na Slovensku, t. j. reforma systému spoločenských inštitúcií, zdedených menšinou z obdobia komunizmu, resp. decentralizácia spoločenských organizácií, nepatriło medzi prvoradé ciele hnutia.

Zakladatelia MKDH boli v prostredí maďarskej menšiny najvýznamnejšími politickými hlásateľmi náboženskej slobody zrodenej počas revolúcie. K tejto otázke pričlenili potom aj niekoľko známych menšinových požiadaviek Maďarov na Slovensku.

Organizácia a členstvo

MKDH mohlo počítat s podporou väčšiny maďarských kňazov katolíckej cirkvi, čiže už v procese vzniku disponovalo s významným organizačným pozadím. Jeho organizačná úroveň a odborné zázemie však ďaleko zaostávali za jeho neskorším koalíčným partnerom. V momente vzniku malo MKDH vo svojich radoch oveľa menej celoštátne známych osobností ako koalíčný partner Spolužitie. Jeho členská základňa však bola mimoriadne široká, členmi sa stali väčšinou veriaci katolíci.

3. PROGRAMY POLITICKÝCH STRÁN PO VOĽBÁCH 1990

V rokoch nasledujúcich po prvých slobodných voľbách sa maďarské strany zaoberajú tvorbou nových programov, resp. zverejňujú dokumenty, ktoré obsahujú aj programové ciele.

Programové dokumenty Spolužitia uverejnené v tomto období sa sústreďujú, podobne ako prvé programy hnutia, na problematiku národnostných menšín. Podľa Spolužitia je situácia po roku 1990 z pohľadu národnostných menšín horšia, ako za komunizmu. „Jediným pozitívom boli voľby“. ³⁷ V rétorike hnutia sa dostáva do popredia otázka kultúrnej a regionálnej (územnej) autonómie. ³⁸ Predtým používalo výraz samospráva, potichu rešpektujúc skutočnosť, že slovo autonómia vyvoláva v slovenskej verejnosti prudké

vážne. Spolužitie popri návrhoch zákonov koncipuje svoje programové ciele v rozličných vyhláseniach a memorandách, ktoré sa odvolávajú na medzinárodné dohody. Popri demonštratívnom charaktere majú tieto odvolávky aj tú úlohu, aby dodávali dokumentom politickú váhu. Jedným z nástrojov dosiahnutia sformulovaných cieľov a požiadaviek má byť „stála konferencia, ktorá bude politicky usmerňovať pokojnú spoločenskú transformáciu regiónu a jeho mierový vývoj“. Spolužitie preto svoje memorandum zasiela prezidentom, vládám a parlamentom troch visegrádskych krajín ako aj prezidentom krajín, s ktorými majú tieto štáty spoločné, ďalej členským štátom Rady Európy a vládám štátov zúčastnených v helsinskom procese.

Okrem toho hnutie zaujíma stanovisko aj k snahám Mečiarovej vlády o osamostatnenie Slovenska, ktoré považuje za „súčasnú snahu slovenského národa“. ³⁹ Konštatuje, že napriek určitým výhradám považuje „toto úsilie za historicky opodstatnené, politicky zrozumiteľné a na základe práva na sebaurčenie národov aj oprávnené“. ⁴⁰ Spolužitie však v dokumente považuje za žiaduce, aby sa uvedený princíp spojil s realizáciou práva na sebaurčenia národnostných menšín „na základe zásady adekvátneho uplatnenia práva“. ⁴¹

3.1. MAĎARSKÁ OBČIANSKA STRANA

Maďarská občianska strana (MOS, Magyar Polgári Párt – MPP) zverejňuje svoj najpodrobnejší program venovaný téme národnostných menšín pod názvom Bohatá menšina roku 1992. Úvod programu sa odvoláva na predošlé programové dokumenty konštatujúc, že demokracia poskytuje len príležitosti, ktoré občania musia vedieť využiť. „Nežijme v sebe falošný pocit vydedenosti a zatracujúcej nemožnosti, ale vedomie, že sme schopní formovať svoj osud. K tomu, aby sme mohli ovplyvňovať rozhodnutia určujúce náš osud, musíme byť všade tam, kde sa o nás rozhoduje“ ⁴² – podčiarkuje program MOS, naznačujúc aj to, že strana svoju účasť vo vláde považuje za plne

odôvodnenú. Maďarská občianska strana však rozhodne odmieta „ten čoraz viac sa rozširujúci názor, že menšina, teda aj maďarská menšina v Československu mali za komunizmu viac práv ako teraz. Maďarská menšina má po 45 rokoch opäť politické organizácie, má možnosť slobodne rozvíjať svoju kultúru, budovať svoju ekonomickú základňu. [...] Rovnako je pravdou, že po revolúcii založené, resp. obnovené organizácie doteraz nemajú zodpovedajúcu vyjednávaciu pozíciu voči štátnej moci. Aby sme to dosiahli, je potrebné zostaviť taký komplexný rozvojový program, ktorý obsiahne všetky oblasti menšinového bytia.“⁴³

Takýto komplexný rozvoj je podmienený viacerými faktormi. Za prvý označuje strana hospodárske posilnenie maďarskej menšiny na Slovensku, čo je naznačené aj v názve celého programu MOS. Z tohto dôvodu maďarská menšina musí participovať na každej forme privatizácie. Program zdôrazňuje význam znovunadobudnutia vlastníckych práv k poľnohospodárskej pôde, zasadzuje sa o dislokáciu podnikov spracovateľského a ostatného priemyslu na južnom Slovensku, prízvukujúcu zásadu, aby akumulovaný kapitál ostal na mieste, kde sa vytvoril. MOS vyzýva k zakladaniu hospodárskych komôr, podnikateľských záujmových združení a gazdovských zväzov, bankových filiállok v jednotlivých regiónoch, súri vybudovanie systému poistenia pre hospodáriacich roľníkov a širokej informačnej siete pre roľníkov a podnikateľov.

Všetky tieto kroky však považuje aj za vládnu úlohu z dôvodu nerozvinutej industrializácie oblastí obývaných Maďarmi. Program ďalej podčiarkuje, že akumuláciou hospodárskych statkov („bohatnutím“) maďarskej menšiny a jej hospodárskym osamostatňovaním sa vytvoria väčšie možnosti aj na organizáciu a chod jej neziskových inštitúcií.

Druhá časť programu sa zaoberá menšinovou samosprávou. V tejto súvislosti konštatuje, že samospráva znamená vnútornú organizáciu života menšiny, preto musí byť založená na pluralizme a dohode záujmov: nemôže byť teda nástrojom politickej moci na presadenie centra-

lizračných snáh v rámci menšiny. MOS týmto zároveň naznačuje, že si uvedomuje existenciu takejto možnosti, resp. takéhoto úmyslu. Ďalej zdôrazňuje, že samotná menšinová samospráva nepostačuje, že k zachovaniu identity národnostných menšín sú potrebné aj iné predpoklady, na ktoré pri predkladaní požiadavky na samosprávu neslobodno zabudnúť. Potom konštatuje, že ústavnoprávny vývoj v Československu nie je naklonený menšinovým samosprávam. Aj v budúcnosti bude ťažké vniesť prvky samosprávnosti do tvorby legislatívy, preto neslobodno rozmýšľať len v rámci jedného modelu, ale treba sa pohybovať v takom systéme, kde „spoločné pôsobenie jednotlivých prvkov môže priniesť taký výsledok, aký by sme očakávali od modelu menšinovej samosprávy“. Takýto triezvy prístup je potrebný aj preto, aby maďarská menšina v súvislosti so samosprávou nenaháňala fatamorgány, ale aby uvažovala o vytvorení uskutočniteľných inštitúcií. Najdôležitejšie elementy tejto koncepcie videla Maďarská občianska strana v nasledujúcom volebnom období v naplnení nasledovných princípov: fungovania právneho štátu, zásady federalizmu, subsidiarity a decentralizácie štátnej moci, resp. v tom, aby sa oprávnenia nevyhnutne potrebné pre rozvoj národnostných menšín dostali do rúk samosprávneho orgánu. Ďalej, vo vytvorení takej politickej kultúry, v prostredí ktorej všetky horeuvedené opatrenia nepovedú k izolácii menšiny, ale napomôžu jej otvoreniu sa svetu, a tým aj k rozvoju jej schopnosti pružne reagovať na výzvy doby.

Vyššie uvedené tézy MOS ďalej upresňuje v týchto ôsmich bodoch:

1. rozšírenie právomocí miestnych, regionálnych a krajských samospráv;
2. vytvorenie regiónov vyrastajúcich z miestnych samospráv s následným vytvorením dohodovacej rady medzi regiónmi;
3. existencia menšinových hospodárskych, spoločenských, záujmových a kultúrnych organizácií;
4. existencia politických strán;

5. dohodovacie rady medzi jednotlivými politickými a inými organizáciami, spoločné rozhodnutia;

6. vytvorenie menšinových poradných orgánov, výborov pri vláde;

7. požiadavka, aby sa pri územnosprávnom členení v maximálnej miere rešpektovali hranice prirodzene a dobrovoľne vytvorených regionálnych zoskupení;

8. vytvorenie menšinových samospráv, prostredníctvom ktorých by menšiny samy mohli riadiť svoje inštitúcie.

MOS sa pri odôvodnení týchto cieľov odvoláva na jeden z článkov Listiny základných práv a slobôd, prijatej Federálnym zhromaždením ČSFR, ktorým sa príslušníkom národnostných menšín zaručuje právo zúčastňovať sa na riešení vecí, ktoré sa ich týkajú.

Ďalej program podrobne rozvádza inštitúcie školskej autonómie menšín a ich finančné zdroje.

Kapitola venovaná vede a výskumu popri už uvedených cieľoch vytyčuje aj novú formu financovania – z nadačných zdrojov. Myšlienka vytvorenia celoštátneho grantového systému sa objavuje aj v kapitole zaoberajúcej sa oblasťou vzdelávania.

Program sa v osobitnej kapitole zaoberá návrhom nového usporiadania vnútorného politického života menšín, ktorého základným prvkom je inštitút politickej dohody. Jeho podstatou je to, že zúčastnené strany akceptujú pluralistický charakter maďarskej menšinovej politickej scény, kde je spolupráca založená na vzájomnej dohode nezávislých organizácií. Druhým prvkom je nezávislosť spoločenských organizácií. Strany ďalej garantujú slobodu kultúrneho života, slobodu vzdelávania, nezávislosť kultúrnych a spoločenských zväzov a neideologickosť spoločenského života.

Účastníci prerokujú všetky dôležité otázky týkajúce sa menšín a usilujú sa o vzájomnú dohodu.

Dohodovacia rada síce vznikla už pred uverejnením programu, avšak v základnej koncepčnej otázke organizácie menšinového politického života, menovite v tom, či má byť

v prostredí maďarskej menšiny zachovaný politický pluralizmus, alebo sa má maďarská politická reprezentácia na Slovensku zjednotiť do jednej strany, nedošlo k dohode. Napriek trvalému napätiu vyvolanému týmto koncepčným sporom sa však v uvedenom orgáne zrodilo viacero spoločných stanovísk.⁴⁴ Tieto boli vo viacerých ohľadoch založené na dohode o jednotlivých programových cieľoch zúčastnených strán.⁴⁵

3.2. MAĎARSKÉ KREŠŤANSKO-DEMOKRATICKÉ HNUTIE

Jeden z najdôležitejších programových dokumentov MKDH bol publikovaný roku 1993 pod názvom Zákon Národnej rady Slovenskej republiky o postavení a právach národnostných menšín a etnických skupín v Slovenskej republike. Návrh Maďarského kresťansko-demokratického hnutia. Obsahuje najpodrobnejší výklad práv národnostných menšín na Slovensku. Dokument je návrhom zákona o právach národnostných menšín. Jeho piliermi sú princíp štátnotvorného postavenia národnostných menšín, právo na individuálnu a skupinovú svojbytnosť, zásada slobodnej voľby národnej identity a princíp rešpektovania slobodnej vôle občanov bez akéhokoľvek nátlaku.

Dokument konštatuje, že národnostné menšiny majú právo vytvárať vlastné organizácie a samosprávne inštitúcie.

Návrh považuje samosprávne rozhodovanie za kľúčové v troch oblastiach: v oblasti kultúry a školstva, resp. v súvislosti s územnými (miestnymi a regionálnymi) samosprávami. Návrh počíta s celoštátnym samosprávnym orgánom danej menšiny, s celoštátnou radou, do ktorej by podľa návrhu volili svojich poslancov jednotlivé menšiny podľa pravidiel väčšinového volebného systému. Rada Maďarov by mala 25 členov, ostatné menšiny by mali 15-členné rady. Rada by mala v oblasti školstva a kultúry značné právomoci. Návrh počíta aj s jedným výkonným orgánom, ktorý by bol aj súčasťou vlády štátu,

a bolo by to Ministerstvo pre záležitosti národnostných menšín a etnických skupín. V rámci ministerstva by mala každá menšina vlastné oddelenie. Rozhodnutia menšinových samospráv by bolo pre ministerstvo záväzné. V prípade sporov medzi jednotlivými samosprávami by rozhodoval slovenský parlament.

Regionálne a miestne samosprávne rady menšín by na príslušnej úrovni rozhodovania mali vo veciach týkajúcich sa danej národnostnej menšiny buď rozhodovacie kompetencie, alebo právo súhlasu s postupmi štátnych orgánov a orgánov miestnych územných samospráv.

Do kompetencií menšinových samospráv by v rámci školstva patrilo aj právo zakladať školy, právo menovať riaditeľov, ba samospráva by mala aj schvaľovacie právo pri vymenovaní rektorov, dekanov a ich zástupcov na vysokých školách či katedrách, kde sa vyučuje v jazyku menšín. Aj financovanie školských zariadení by sa konalo prostredníctvom samospráv. Ďalej by mali samosprávy právo v spolupráci s príslušnými štátnymi orgánmi pripomienkovať aj obsahovú náplň školského kurikula.

Aj samospráva v oblasti kultúry by bola postavená na analogických kompetenciách. Do jej právomoci by patrili všetky významnejšie organizácie a inštitúcie danej menšiny, čiže divadlá, múzeá, vydavateľstvá ap. Samospráva by mohla zriaďovať a rušiť takéto organizácie a inštitúcie a ona by ich samozrejme aj prevádzkovala.

Kľúčovým zámerom časti zaoberajúcej sa regionalizmom je to, aby sa územnými správnymi jednotkami stali regióny združené na základe slobodnej vôle obcí. Zároveň by tieto regióny tvorili aj samosprávne celky, ktoré by vzišli z regionálnych volieb, a mali by vlastné právomoci. Podľa návrhu by v orgánoch miestnych samospráv malo byť zaručené zastúpenie tej etnickej komunity, ktorá je v danej obci v menšine.

Návrh sa podrobne zaoberá aj otázkou dvojjazyčnosti. Ak pomer príslušníkov danej menšiny v obci dosiahne 20 percent, návrh

predpokladá úplnú dvojjazyčnosť, ak tento pomer dosiahne 5 percent, predpokladá sa čiastočná dvojjazyčnosť.

Podľa návrhu by sa financovanie kultúry a školstva národnostných menšín určovalo na normatívnom základe. Bola by to pevná suma, stanovená 8 percentami rozpočtu rezortu kultúry a 12 percentami rozpočtu školstva.

Pojem kultúrnej a školskej autonómie sa objavuje aj v programe MKDH vydanom roku 1994.⁴⁶

3.3. SPOLUŽITIE

Návrh ústavného zákona o postavení menšín z dielne Spolužitia, ktorý strana schválila 22. februára 1994, sa vo viacerých ohľadoch podobá návrhu MKDH.⁴⁷

Aj v tomto návrhu sa objavuje požiadavka školskej a kultúrnej samosprávy, regionalizmu a širokého okruhu jazykových práv. Popri mnohých zhodách sú v návrhu oproti predchádzajúcim dokumentom aj odlišnosti. Napríklad početnosť samosprávneho orgánu by závisela od veľkosti danej menšiny. V tomto prípade by mala celoštátna samospráva vlastný výkonný orgán a v návrhu je ako osobitný orgán uvedená aj inštitúcia predsedu celoštátnej samosprávy.

Popritom však návrh počítá aj s osobitným právnym postavením regiónov. „Región s osobitým právnym postavením rozhoduje vo všetkých veciach, ktoré majú podstatný význam z hľadiska zachovania a rozvoja identity osôb patriacich k menšine žijúcej v danom regióne“,⁴⁸ a medzi vymenovanými oblasťami sa nachádza aj zriaďovanie a spravovanie stredných a vysokých škôl.

Tento návrh však nepočíta s ministerstvom pre menšiny ako súčasťou vládneho kabinetu. Jedným zo zámerov návrhu je spojiť zásadu národnostnej územnej samosprávy s regionalizmom, zároveň sa však predpokladá aj vytvorenie orgánov kultúrnej samosprávy, pričom vzťah oboch samospráv nie je vyjasnený. Vysvetlenie spočíva zrejme v tom,

že návrh vznikol pod vplyvom komárňanských mítingov, čo pôsobilo v smere posilňovania teritoriálneho princípu, zároveň sa však v návrhu objavuje aj dávnejšie vytvorená koncepcia kultúrnej samosprávy. Vplyv „dedičstva“ roku 1968, t. j. presadzovanie princípu delegovanej účasti menšín vo vláde, v tomto dokumente už slabne.

3.4. STRANA MAĎARSKEJ KOALÍCIE

Podrobný program Strany maďarskej koalície (SMK, Magyar Koalíció Pártja – MKP) sa zrodil po zjednotení troch strán v lete 1998 a bol napísaný krátko pred voľbami.⁴⁹ Jedným z jeho charakteristických znakov je to, že uvádza vedľa seba jednotlivé dôležité ciele bývalých strán, ďalej, že sa vyhýba viacerým bodom z predošlých programov, ktoré viedli k napätiu medzi zakladajúcimi stranami. Niektoré takéto body v ňom však napriek tomu zostali. Program sa nezaobrá len národnostnou otázkou, ale aj mnohými dôležitými problémami vládnutia a politického systému krajiny. Podrobne sa zaoberá právnym postavením národnostných menšín a dôležitými otázkami zamestnávajúcimi maďarskú menšinu na Slovensku. Nezaobrá sa však najvýznamnejšími problémami vnútornej demokracie maďarskej menšiny, napríklad dôsledkami zjednotenia troch maďarských strán. Program nesie pečať vysporadúvania sa s mečiarizmom, analyzuje autoritatívne tendencie doby a spôsoby ich odstránenia.

V úvode SMK konštatuje, že Slovensko nemožno budovať ako národný štát, ale len ako multikultúrne spoločenstvo založené na občianskom princípe. V ére mečiarizmu demokracia v štáte ustrnula. Po voľbách 1994 sa v krajine stali také politické udalosti, ktoré zmarili európsku integráciu krajiny. Aj podľa medzinárodného posúdenia sa na Slovensku zastavil proces budovania demokracie, ba podľa niektorých hodnotení je otáznosť aj to, či je krajina právnym štátom.

Cieľom SMK je obnovenie demokratického právného štátu. Ústavu Slovenskej repub-

liky treba revidovať tak, aby sa jej prostredníctvom stala delba kompetencií medzi štátnymi orgánmi jednoznačnou, aby boli rozhodovacie mechanizmy jasné, aby bol jasný výkon stanovených právomocí. Ústava totiž neobsahuje právo obcí na samosprávu, nevy-medzuje pojem miestnych samospráv a bezprostredne neurčuje ani verejnoprávny, neštátny charakter miestnej samosprávy.

Je potrebné zaručiť primárnosť práva, pretože právo je vždy prednejšie ako moc. Vypracovanie a schválenie novej ústavy je dlhodobý proces, a preto treba v existujúcej ústave uskutočniť, ako prechodné riešenie, rýchle zmeny. Je taktiež potrebné preštylizovať preambulu tak, aby v nej dominoval občiansky, viacnárodný charakter Slovenskej republiky oproti dnešnej koncepcii národného štátu; novelizáciou ústavy je potrebné zaviesť inštitút priamej voľby prezidenta, v duchu Európskej charty miestnej samosprávy treba upresniť právne postavenie samospráv, vrátane postavenia samospráv vytvorených národnostnými menšinami a etnickými skupinami. Treba zmeniť ústavu, aby sa znížila súčasná neobmedzená moc orgánov prokuratúry, treba zaviesť sankcie za nedodržanie rozhodnutí ústavného súdu.

V súvislosti s právnym postavením národnostných menšín a etnických skupín program konštatuje, že Slovensko ešte nesplnilo svoje úlohy vyplývajúce z medzinárodných záväzkov (Rámcového dohovoru Rady Európy na ochranu národnostných menšín, odporúčania Parlamentného zromaždenia Rady Európy č. 1201, Deklarácie OSN číslo 47/135 o právach osôb patriacich k národnostným, etnickým, náboženským či jazykovým menšinám, dokumentu kodanského stretnutia Organizácie bezpečnosti a spolupráce v Európe 29. júna 1990 či jednotlivých ustanovení slovensko-maďarskej základnej zmluvy). Strana považuje za dôležité, aby sa zásada subsidiarity uplatnila aj v prípade národnostných menšín, keďže právo na samosprávu prináleží aj im. Považuje za potrebné, aby Slovenská republika podpísala a ratifikovala Európsku chartu

miestnej samosprávy, Európsku chartu regionálnej samosprávy a Európsku chartu regionálnych alebo menšinových jazykov. V rámci svojich medzinárodných stykov strana aj naďalej urobí všetko pre to, aby bol k Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd vyhotovený protokol týkajúci sa práv národnostných menšín. Hnutie považuje za nespravodlivé hlásať vo vzťahu k menšinám zásadu recipacity, a držať ich tak vo vzťahu dvoch susedných štátov v pozícii rukojevníkov.

Strana maďarskej koalície sa bude usilovať o to, aby Národná rada Slovenskej republiky prijala ústavný zákon o právnom postavení národnostných menšín a etnických skupín žijúcich na území Slovenskej republiky.

Zahranícňopolitickou prioritou strany je zapojenie krajiny do euroatlantických štruktúr. Strana chce udržiavať dobré vzťahy s Európskou demokratickou úniou, s Európskou ľudovou stranou a s Európskou kresťanskodemokratickou úniou, práve tak ako s Európskou liberálnou, demokratickou a reformistickou stranou (ELDR) a s Liberálnou internacionálou, ako aj s organizáciami OSN, OBSE, Rady Európy a Európskej únie.

Strana maďarskej koalície sa usiluje o korektné vzťahy s parlamentnými stranami v Maďarsku. S maďarskou vládou – bez ohľadu na to, ktorá strana ju zostavuje – si praje udržiavať pravidelné a efektívne vzťahy. Nemá v úmysle bezprostredne sa zapájať do vnútropolitických procesov Maďarska alebo sa stať ich nástrojom. Čo sa týka vzťahu Slovenskej republiky a Maďarskej republiky, podľa SMK je životne dôležitým záujmom maďarskej menšiny na Slovensku, aby medzi Slovenskou republikou a Maďarskou republikou boli čo najlepšie vzťahy. Z hľadiska budúcnosti Slovenskej republiky je veľmi dôležitý vstup do Európskej únie. Je prirodzené, že Európska únia podmieňuje prijatie nových členov splnením istých podmienok. Situácia Slovenskej republiky je v podstate jednoduchá: musí korigovať svoju vnútornú politiku, v neposlednom rade aj svoju menši-

novú politiku. Členstvo Slovenskej republiky v NATO nemá alternatívu; len ono môže občanom krajiny zabezpečiť želanú vonkajšiu i vnútornú stabilitu. Ďalším cieľom strany je vytvorenie decentralizovanej verejnej správy založenej na zásade samosprávnosti a subsidiárnosti. Subsidiárne miestne a regionálne samosprávy si nemožno predstaviť bez praktického zrealizovania nariadení Európskej charty miestnej samosprávy a Európskej charty regionálnej samosprávy. Právo miestnych (obecných) a regionálnych spoločenstiev na samosprávu musí obsahovať ústava, resp. zákon o samosprávach.

Medzi priority hospodárskej politiky Strany maďarskej koalície patrí rýchle a komplexné riešenie problémov v poľnohospodárstve, rýchly rozvoj regiónov obývaných maďarskou menšinou a posilnenie hospodárskej situácie a samostatnosti miest a obcí. K tomu je potrebné urýchliť proces transformácie hospodárstva a vytvoriť systém príslušných právnych predpisov kompatibilný s trhom. A keďže privatizácia v prevedení vládnej koalície vedenou Vladimírom Mečiarom sa rovnala rabovaniu úzkeho okruhu osôb patriacich k politickej nomenklatúre, považuje SMK za dôležité objasnenie tohto procesu a zjednanie nápravy v prípade porušenia zákona. Dôležitou úlohou hospodárskej politiky nasledujúcich rokov bude vytvorenie podmienok pre pomerne vysoký (5 – 7-percentný) a dlhodobý udržateľný hospodársky rast. Strana pokladá za svoj ústredný cieľ oživenie investícií a v oblasti kapitálového trhu podporu stredných podnikateľov a riešenie dlhov. V súvislosti s tým považuje za potrebné zaviesť podobné obmedzujúce opatrenia ako bol Bokrossov či Klausov balík. Razantné reformy musia zasiahnuť celú oblasť verejných financií.

V súvislosti s rozvojom priemyslu program konštatuje, že hospodárska štruktúra Slovenska je zlá a zastaralá. Toto konštatovanie sa vzťahuje v prvom rade na štruktúru priemyslu. V reštrukturalizácii priemyslu, v raste produkcie výroby a zvyšovaní exportu majú

veľmi dôležitú úlohu malé a stredné podniky. Z pohľadu maďarskej menšiny na Slovensku má mimoriadny význam potravinársky priemysel. Strana maďarskej koalície považuje poľnohospodárstvo, resp. celú agrárnu sféru za prioritnú oblasť hospodárskej politiky. Zvyšovanie produktivity je kľúčovým problémom poľnohospodárstva, a preto je potrebné tento problém riešiť prioritne. Reguláciou agrárneho trhu treba pre výrobcov zabezpečiť istotu zhodnotenia svojich produktov. Toto sa dá dosiahnuť výrobnými kvótami, garantovanými minimálnymi výkupnými cenami, pôsobením podporných systémov a ochrannými mechanizmami trhu. Vývoz agrárnych produktov treba motivovať podporou exportu. Je dôležité, aby sa do vlastníctva obcí dostali tie pôdy (orná pôda, lúky, lesy, ale aj intravilán), ktoré sa nachádzajú v katastri obce, ale sú v štátnom vlastníctve. Je dôležité aj to, aby sa do správy obcí dostala aj tá pôda, na ktorú si vlastníci z nejakého dôvodu ešte neuplatnili nárok, resp. sú neznámi.

V oblasti regionálneho rozvoja by mal štát na samosprávy preniesť všetky ním vykonávané úlohy a kompetencie, ktoré sú nevyhnutné k zabezpečeniu relatívnej hospodárskej samostatnosti regiónov. Strana maďarskej koalície sa bude usilovať o znovupostavenie mosta Márie Valérie medzi Štúrovom a Ostrihomom, ďalej o vyznačenie trasy južnej diaľnice a o započatie výstavby niektorého z jej úsekov (napr. úseku Dunajská Streda – Nové Zámky).

Hospodárska a sociálna politika musí sledovať viac navzájom súvisiacich cieľov: musí sa usilovať o zvyšovanie úrovne miezd, vrátane minimálnej mzdy. Aj transformácia dôchodkového systému je jednou z urgentných úloh sociálnej politiky. Je nevyhnutné zaviesť doplnkový dôchodkový systém. Zároveň je však potrebné široko rozvinúť programy budovania a udržiavania sociálnych bytov, a to s podporou štátu. Je potrebné povzbudzovať diferencovanú bytovú výstavbu, od jednoduchých malých bytov po luxusné byty.

V súvislosti so zdravotníctvom je východiskom SMK téza, že právo na život a zdravie je základným ľudským právom, t.j. jednotlivec si môže nárokovať štátnu podporu zdravotníctva. Preto treba pomernú časť prostriedkov HDP určenú na zdravotnú starostlivosť zvýšiť. Z ročného štátneho (alebo regionálneho) rozpočtu treba venovať mimoriadnu pozornosť udržiavaniu, resp. rozvíjaniu vybavenosti nemocníc. Za prioritu je potrebné považovať vybavenosť prístrojmi a zariadením zachraňujúcim život.

V oblasti vzdelávacej politiky má podľa SMK maďarská menšina na Slovensku rovnaký záujem na integrácii krajiny do európskeho politického, hospodárskeho a kultúrneho systému ako na zachovaní a rozvíjaní vzdelávania, osvetu a kultúry v materinskom jazyku. Systém výchovy a vzdelávania na Slovensku je v kríze a kultúrny život stojí pred úplným zrútením. Príčinu treba hľadať v prvom rade v tom, že od zmien roku 1989 sa neuskutočnila zásadná prestavba celého výchovno-vzdelávacieho systému. Výchovno-vzdelávací systém založený na straníckej ideológii nevystriedala skutočne moderná koncepcia porovnateľná so vzdelávacím systémom krajín EÚ.

Podľa strany situáciu len sťažuje fakt, že ciele vytýčené v programe vlády – vytvorenie národného štátu, deštrukciu systému národnostného školstva, najmä škôl maďarskej menšiny – ministerstvo patriace do kompetencie Slovenskej národnej strany aj dôsledne uskutočnilo. Podľa strany je pre taký malý štát, akým je i Slovensko, životne dôležitý rozvoj vedy. Zároveň je však zrejmé, že v oblasti základného výskumu sa krajina do značnej miery musí zapojiť do medzinárodných výskumných programov. Do aplikovaného výskumu treba vo väčšej miere zapojiť hospodárske subjekty, výrobné jednotky, ktoré napokon z výsledkov výskumu môžu bezprostredne profitovať.

Suma, ktorá sa na Slovensku môže použiť na výskum, sa pre súčasnú hospodársku a sociálnu situáciu nebude môcť v krátkom čase významne zvýšiť, preto sa treba usilovať

o veľmi efektívne využitie existujúcich finančných zdrojov. Pre výskumnú a inú vedeckú činnosť treba na univerzitách a vysokých školách vytvoriť oveľa širší priestor ako doteraz. Je potrebné vytvoriť také legislatívne prostredie, aby univerzity a vysoké školy, ale aj iné výskumné a vedecké inštitúcie mohli slobodne udržiavať medzinárodné styky, aby sa mohli úspešne uchádzať o grantové zdroje a aby sa v čo najväčšej miere integrovali do medzinárodných vedecko-výskumných programov.

Maďarská menšina na Slovensku dala Slovenskej republike mnoho vynikajúcich vedcov a výskumníkov, o maďarskom vedeckom živote na Slovensku sa však nedá hovoriť, ani len na úrovni spolkov či spoločenských organizácií. Je dôležité, aby sa vytvorili podmienky k tomu, aby mohli maďarskí vedci a výskumníci na Slovensku inštitucionalizovať svoje spoločenské kontakty nezávisle od svojej vedeckej a výskumnej práce. Jednou z podmienok rozvoja maďarského vedeckého života na Slovensku je vytvorenie samostatnej vedeckej inštitúcie.

Strana považuje za potrebné uskutočniť takú reformu školského systému, ktorá by v duchu dokumentov Rady Európy, Európskej Únie, OSN a OBSE zabezpečila Slovensku pripojenie sa ku školskému systému rozvinutých krajín. Na to je potrebné vytvoriť apolitický školský systém založený na zásadách demokracie a pluralizmu, takú štruktúru vzdelávacieho systému, ktorý zabezpečí tvorivú slobodu učiteľa, vedca, umelca. Vo vzdelávacej politike je potrebná taká názorová zmena, ktorá zabezpečí v riadení školstva uplatnenie demokracie a subsidiarity. Je potrebná taká reforma systému financovania, ktorá zaručí školským a vzdelávacím inštitúciám ekonomickú a odbornú nezávislosť.

SMK by chcela vypracovať a dať schváliť v slovenskom parlamente nový eurokompatibilný školský zákon. Chce zabezpečiť takú právnu subjektivitu škôl, aby sa niektoré právomoci zrušené predchádzajúcou zmenou zákona vrátili riaditeľom škôl. V každom prí-

pade je jej cieľom, aby sa obnovili dvojjazyčné vysvedčenia. Vynaloží úsilie na zrušenie negatívneho vplyvu uplatňovania zákona o štátnom jazyku na vedenie pedagogickej dokumentácie. Chce obnoviť kompetencie školských rád tak, aby zaručila autonómiu školských inštitúcií. Bude sa usilovať o zabezpečenie ďalšej decentralizácie riadenia rozšírením kompetencií miestnych a regionálnych samospráv v oblasti školstva a osvetu. Novým vysokoškolským zákonom by chcela SMK docieľiť aj úplnú autonómiu univerzít a vysokých škôl. Chce pozmeniť zákon o odbornej spôsobilosti učiteľov tak, aby na školách s vyučovacím jazykom maďarským vyučovali okrem jazykových lektorov len takí učitelia, ktorí ovládajú vyučovací jazyk. Ale rada by pozmenila aj nariadenie o prijímacích skúškach na stredné školy tak, aby na stredných školách s vyučovacím jazykom maďarským nebol povinným prijímacím predmetom slovenský jazyk a literatúra na úkor materinského jazyka alebo profilových predmetov. Zákomom by chcela zabezpečiť, aby mohli žiaci končiaci základnú či strednú školu s vyučovacím jazykom maďarským robiť prijímacie skúšky na strednú školu či univerzitu v materinskom jazyku.

Za základ vysokoškolského vzdelávania v maďarskom jazyku pokladá prípravu maďarských učiteľov, preto sa zasadzuje o to, aby sa táto otázka riešila v rámci štatútu nitrianskej Univerzity Konštantína Filozofa. Popri príprave učiteľov v maďarskom jazyku pokladá za dôležitú aj prípravu kňazov. Podporuje činnosť mestských univerzít, ktoré prechodne nahrádzajú univerzitné štúdium v maďarskom jazyku, zároveň však do budúcnosti i naďalej považuje za prioritnú úlohu založenie maďarskej vysokoškolskej inštitúcie (univerzity). Považuje za potrebné, aby boli po individuálnom posúdení opätovne ustanovení do svojich funkcií tí maďarskí riaditelia škôl a pracovníci štátnej správy, ktorí boli odvolaní, resp. prepustení v čase Mečiarovej vlády. SMK sa zasadzuje o to, aby v metodických, pedagogických a kontrolných centrách bol zamestna-

ný dostatočný počet odborníkov maďarskej národnosti.

Súčastou pasáže o kultúrnej politike je téza, ktorá v predchádzajúcom období vyvolala značné konflikty: konkrétne ide o predstavu, podľa ktorej by mal byť takmer celý systém inštitúcií maďarskej menšinovej kultúry na Slovensku zlúčený pod jednu centralizovanú strešnú organizáciu – Csemadok. Program SMK formuluje tento cieľ nasledovne. Strana maďarskej koalície podporuje dlhodobý plán rozvoja Csemadoku. Csemadok môže poskytnúť ideálne východisko pre vybudovanie maďarského inštitucionálneho systému na Slovensku, ktorý by fungoval v oficiálnom štátnom rámci a so štátnou podporou. Csemadok by sa mal rozdeliť na dve sféry: 1. na občianske organizáciu; 2. na systém inštitúcií.

1. Charakter Csemadoku ako občianskeho združenia by zabezpečovali členstvo, základné organizácie a volené orgány, územné (okresné) orgány a republiková rada. V tomto rámci by sa vytvoril priestor pre amatérsku umeleckú činnosť, dali by sa organizovať masové slávnosti, festivaly, schôdze. Táto oblasť by fungovala podobne ako doteraz. Vedenie občianskeho združenia by vzniklo na samosprávnom princípe. Na jeho čele by stál predseda Csemadoku. Po odbornej stránke by bolo riadenie zabezpečené pracovníkmi jednotlivých inštitúcií.

2. Inštitúcie by pre maďarskú menšinu na Slovensku zabezpečovali profesionálnu činnosť v najdôležitejších odborných oblastiach. Podľa programu SMK je potrebné založiť nasledovné inštitúcie: etnografický výskumný ústav a archív, inštitút maďarskej literatúry na Slovensku, knižnicu a dokumentačné centrum, maďarský spoločenskovedný inštitút na Slovensku, maďarské vzdelávacie centrum na Slovensku, maďarský divadelný inštitút a k nemu patriace samostatné divadlá, historický inštitút a muzeálne centrum, samostatné televízne vysielanie a štúdio, samostatný maďarský rozhlas na Slovensku.

Pri menovaní vedúcich pracovníkov zmienených inštitúcií by sa uplatnila zásada korporatívnosti, uvedená už pri analýze predchádzajúcich programov maďarských strán: inštitúcie by dostávali štátnu rozpočtovú dotáciu. Na čele inštitúcií by stáli riaditelia, ktorých by na základe návrhu voleného orgánu občianskeho združenia Csemadoku schválil minister kultúry Slovenskej republiky.

V oblasti ochrany životného prostredia má SMK má nasledujúce priority: je nevyhnutné reformovať systém verejnej správy a v súvislosti s tým obnoviť organizačnú samostatnosť úradov pre ochranu životného prostredia, je potrebné depolitizovať priznávanie štátnej podpory pre zámery v oblasti ochrany životného prostredia, je potrebné aktívnejšie zainteresovať do rozhodovacích procesov dotknuté obce, podnikateľské subjekty a občianske organizácie.

Finančné zdroje získané výberom environmentálnych daní, pokút a iných platieb je potrebné investovať do postihnutých oblastí. Odlišne od doterajšej praxe treba dosiahnuť zmiernenie, resp. odstránenie existujúcich a stále sa prehľbujúcich regionálnych rozdielov. Pri ďalšom budovaní verejných sietí treba uprednostniť tie obce a malé mestá, kde nie je vyriešená otázka dodávky pitnej vody, kanalizácie a čistenia odpadových vôd.

Rezolutne sa treba zasadiť za zvýšenú ochranu podzemných zásob pitnej vody na Žitnom ostrove a v Medzibodroží.

Vybudovanie moderného odpadového hospodárstva, vrátane zavedenia selektívneho zberu odpadu je významným hospodárskym a environmentálnym záujmom.

V oblasti verejnej bezpečnosti a bezpečnostnej politiky stanovuje program strany za hlavný cieľ, aby sa zákonom, i v praxi zabezpečila občianska kontrola polície, tajnej služby (Slovenskej informačnej služby), armády a vojenského obranného spravodajstva (kontrarozvedky). K tomu je potrebné rozšíriť právomoci príslušných parlamentných kontrolných výborov a pri rozhodovaní o zložení výborov treba dôsledne dbať na zabezpečenie

proporčného zastúpenia jednotlivých strán. Je potrebné zmeniť zákon o Slovenskej informačnej službe tak, aby sa Slovenská informačná služba za žiadnych okolností nedala zneužiť proti obyvateľom štátu. Po skúsenostiach z „mečiarovského“ obdobia môže táž služba pracovať výhradne v medziach zákona. Nová vláda by po svojom zvolení mala okamžite pristúpiť k odvolaniu riaditeľov Slovenskej informačnej služby a vojenskej kontrarozvedky. Úlohou nových vedúcich pracovníkov bude vykonať ďalšie personálne zmeny.

Armádu treba pripraviť na vstup do NATO. Postupne treba znižovať dobu povinnej vojenskej služby, paralelne treba budovať pomerne málopočetnú, ale dobre vycvičenú a vyzbrojenú armádu. Pre slovenskú armádu treba zabezpečiť také finančné zdroje, ktoré poskytnú zamestnancom sociálne istoty, umožnia úplný a všestranný výcvik vojakov, sústavné cvičenia profesionálnych dôstojníkov a vojakov v rámci noriem NATO.

Zákon o policajnom zbore treba pozmeniť tak, aby políciu riadil policajný prezident, čo by pomohlo vylúčiť možné politické vplyvy. Na boj proti medzinárodnému organizovanému zločinu by sa mali vytvoriť silné, samostatné jednotky pod ústredným velením, ktoré budú úzko spolupracovať s podobnými orgánmi susedných a ostatných európskych štátov pri likvidácii vnútroštátnych mafiánskych skupín a pri boji proti obchodu s drogami. Špeciálne jednotky (zaoberajúce sa závažnými trestnými činmi) treba vybaviť najmodernejšími počítačovými systémami, treba však modernizovať aj technické vybavenie policajného zboru, aby bol účinný v boji proti zločineckým bandám. Popri tom je potrebné vytvoriť samostatný vyšetrovací orgán na odhalenie hospodárskych deliktov, čo môže prispieť k potlačeniu tzv. čierneho hospodárstva.

Pred voľbami 2002 Strana maďarskej koalície vypracovala pomerne stručný program s konkrétnymi cieľmi.⁵⁰ V časti o školstve sa hovorí o úsilí vybudovať vedomostnú spoločnosť, o zvyšovaní úrovne vzdelania maďarskej

menšiny, ďalej sa uvádzajú aj ďalšie ciele, ako je založenie maďarskej štátnej univerzity, študentské pôžičky, výhodné pôžičky pre začínajúcich učiteľov, vybudovanie Domu maďarských učiteľov na zabezpečenie ďalšieho vzdelávania maďarských učiteľov a profesorov, zvýšenie platov učiteľov, inštitucionalizovanie ďalšieho vzdelávania maďarských učiteľov, vytvorenie nadačnej formy na podporu kultúry, príprava katolíckych kňazov v maďarskom jazyku, vyriešenie otázky maďarského biskupa a maďarského biskupstva, akreditácia Teologickej akadémie J. Calvina.

V súvislosti s kultúrnym životom národnostných menšín podporuje SMK reformu systému na podporu osvetu. Nový systém by mal byť postavený na štyroch finančných zdrojoch, o ktoré by bolo možné sa uchádzať grantovým spôsobom: na centrálnom, krajskom, miestnom a nadačnom.

Na podporu mladých ľudí program uvádza nasledovné ciele: vytvorenie vládneho balíka opatrení na podporu zamestnanosti, zjednodušenie pravidiel pre zakladanie malých a stredných podnikov, zníženie daňového zaťaženia, efektívny systém úverov na bývanie, čiastkové štúdium v zahraničí pre vysokoškolákov, zrušenie základnej vojenskej služby.

Osobitná kapitola programu sa zaoberá podporou rodiny. SMK navrhuje nasledovné opatrenia: zníženie daní po každom narodenom dieťati, zmena rodinných prídavkov na vzdelávací príspevok a zavedenie podpory na bývanie pre ľudí v núdzi. SMK chce ďalej priblížiť hranicu minimálnej mzdy k 50 percentám priemernej mzdy. Navrhuje rozšírenie možnosti čiastočných úväzkov pre pracujúce matky a umožnenie „materskej dovolenky“ pre starých rodičov namiesto matky.

Rozvojom regiónov sa program zaoberá v osobitnej kapitole. Zasadzuje sa o zmenu dovtedajšieho systému samospráv tak, že podporuje konštituovanie územnosprávnych jednotiek založených na prirodzených regiónoch. Navrhuje vypracovanie programov štátnej pomoci pre zaostané regióny, chce dosiahnuť nekorupčné, transparentné využívanie fondov

EÚ. Zdroje z EÚ by sa mali vo väčšej miere využívať na podporu programov vytvárania nových pracovných miest v rámci mikroregiónov a euroregiónov. Strana však podporuje aj rozvoj miestnej remeselnej výroby a miestnych služieb a v súvislosti s tým aj rozvoj vidieckeho turizmu. Vytýčuje si aj dve priority v oblasti dopravy: výstavbu rýchlostnej komunikácie na južnom Slovensku a obnovenie komárňanského mostu cez Dunaj a postavenie nového mosta pre nákladnú dopravu.

Časť programu venovaná poľnohospodárstvu obsahuje len niekoľko cieľov. Sú to: podpora rodinných hospodárstiev, prevedenie pôdy neznámych vlastníkov do vlastníctva obcí, urýchlenie usporiadania vlastníctva pôdy a ochrana domáceho trhu a pôdy v procese negociácií s EÚ.

Podobne heslovitá je aj podkapitola životného prostredia. Ako priorita sa uvádza podpora miestneho odpadového hospodárstva, podpora využívania miestnych vodných zdrojov, ďalej zvyšovanie počtu obcí pripojených na diaľkové vodovody a na čistiarne odpadových vôd a budovanie kanalizácie.

Zámery SMK v časti explicitne venovanej problematike národnostných menšín sú tiež stručné. Nachádza sa tu požiadavka vytvorenia systému menšinových samospráv, ďalšie zdokonalenie zákona o používaní jazyka menšín a zrovnoprávnenie Rómov.

Kapitola venovaná celoštátnym témam si vytyčuje za cieľ decentralizáciu systému verejných financií, zvyšovanie počtu malých a stredných podnikov, v hospodárskej sfére prisudzuje štátu predovšetkým aktivizujúcu a regulujúcu úlohu a odmieta paternalistické intervencie. Znižovaním daní a sprehľadnením právnych predpisov chce povzbudzovať chuť k podnikaniu. Pre obdobie nadechádzajúceho vládneho cyklu stanovuje cieľ 4 – 5-percentného hospodárskeho rastu.

V súvislosti s územnými samosprávami chce strana zmeniť základy ich financovania rozsiahlou daňovou reformou, priznávajúc miestnym samosprávam právo na vlastné finančné zdroje.

V oblasti vnútornej bezpečnosti by SMK chcela dosiahnuť zavedenie inštitútu vyšetrojúceho sudcu a sprísnenie trestov za zneužitie policajnej a sudcovskej právomoci. V záujme potlačenia korupcie sa zasadzuje o zavedenie inštitúcie špeciálneho agenta a o rýchle rozhodovanie súdov. SMK aj v tomto programe požaduje zrušenie dôsledkov právnych noriem prijatých na základe princípu kolektívnej viny.

Čo sa týka zahraničnopolitických cieľov, SMK podporuje ďalší rozvoj visegrádskej spolupráce, členstvo Slovenska v NATO a samozrejme pristúpenie k Európskej únii práve v období vládneho cyklu 2002 – 2006. V záujme týchto cieľov považuje za dôležité urýchlenie reformy armády a rozvinutie informačnej kampane o Európskej únii.

Ako to vyplýva aj z programov maďarských strán na Slovensku založených po roku 1989 a ich účinkovania vo volebných kampaniach, možno maďarskú menšinu na Slovensku zaradiť medzi klasické národnostné menšiny. Maďarská menšina na Slovensku však disponuje nielen kultúrnymi, ale aj politickými osobitosťami. Vo všetkých parlamentných voľbách volila väčšina Maďarov na Slovensku maďarské strany alebo také koalície, ktorých súčasťou boli aj maďarské strany. Tento etnický predel v politickom systéme slovenských strán sa do tejto doby ukazuje ako stabilný. Nemožno ho však považovať za platný v plnej miere, lebo 10 – 25 percent Maďarov na Slovensku (v závislosti od aktuálnych politických okolností) je ochotných voliť slovenské strany. Naopak, aj koalícia maďarských strán, resp. zjednotená maďarská strana získala minimálne rovnaký počet hlasov slovenských voličov.

Hlavné rozdiely medzi jednotlivými maďarskými stranami sa v počiatočnom období prejavili v troch oblastiach. Prvú oblasť tvorí spolupráca s prvými slovenskými stranami a slovenskými demokratickými politickými zoskupeniami a v súvislosti s tým účasť vo vláde. Druhú oblasť tvorí otázka zmeny režimu v prostredí maďarských menšinových

inštitúcií a v samosprávnych orgánoch obcí na južnom Slovensku, s tým súvisí dilema, či má mať maďarský inštitucionálny systém na Slovensku pluralistický alebo centralistický charakter. Tretiu oblasť tvoril odlišný charakter vzťahov so stranami v Maďarsku.

Súhrnom: prvá koncepcia bola založená na predstave pluralistickej menšinovej spoločnosti a politického života v rámci vytvárajúcej sa ústavnej demokracie. Nemal to byť monopol niekoľkých spoločenských organizácií, ale systém vytvorený viacerými rozličnými spoločenskými organizáciami, ktorý je schopný pružne sa meniť podľa spoločenskej potreby. Politický život maďarskej menšiny na Slovensku si zástancovia tejto koncepcie predstavovali prostredníctvom pôsobenia maďarských strán na Slovensku, sformovaných na základe politických ideológií vzniknutých v rámci západoeurópskej ústavnoprávnej tradície, a ktoré si v mnohých otázkach vzájomne konkurujú, zároveň však spolupracujú v záujme uskutočnenia národnostných cieľov Maďarov na Slovensku. Tieto strany sú maďarské strany, avšak hodnotový systém jednotlivých ideológií, ktoré reprezentujú, im otvára cestu k spolupráci so slovenskými stranami patriacim k rovnakej ideológii. Predovšetkým prostredníctvom tejto spolupráce sa otvára šanca získať v parlamente väčšinu v otázkach týkajúcich sa Maďarov, ba takto sa naskytá príležitosť aj pre účasť Maďarov vo vláde. Účasť vo vláde umožňuje, aby sa skončilo znevýhodňovanie oblastí obývaných maďarskou menšinou jednotlivými rezortami exekutívy a otvára sa priestor pre takú spoločenskú diskusiu, ktorá pripravuje pôdu pre dosiahnutie samosprávy maďarskej menšiny na Slovensku bez toho, aby ohrozovala proces zmeny politického systému a politicky izolovala maďarskú menšinu. Politický pluralizmus maďarskej menšiny na Slovensku viažuci sa k významným európskym ideovým prúdom umožňuje aj to, aby ich politické organizácie boli zastúpené vo viacerých medzinárodných politických zoskupeniach. Táto istá zásada sa vzťahovala i na kontakty jednotlivých strán s Maďarskom. Podľa toho každá

maďarská politická strana na Slovensku môže udržiavať vzťahy so všetkými politickými stranami v Maďarsku a popritom môže pestovať užšie vzťahy s tou stranou v Maďarsku, s ktorou ju spája spoločný hodnotový systém. Pravdaže, takto sa maďarské strany na Slovensku a ich politici nezapájajú do predvolebných bojov v Maďarsku, nezúčastňujú sa na volebnej kampani ani jednej strany. Od médií v Maďarsku, ktoré sledujú aj maďarskí občania na Slovensku, však očakávajú korektné, nestranné informácie o sporoch maďarských strán a politikov na Slovensku.

Podľa druhej spoločensko-politickej koncepcie sa však má maďarská menšina na Slovensku zjednotiť do jedinej politickej organizácie, oddelene od slovenských politických strán, jej politická reprezentácia nesmie vstúpiť do vlády, musí politizovať v opozícii. Do jej politického arzenálu patrí predovšetkým vyvíjanie opozičného tlaku, ktorého nepostrádateľným prvkom je permanentná národnostná mobilizácia. Maďarská politika a verejný život musia byť riadené z jedného centra. Z toho vyplýva, že do politiky je potrebné zapojiť všetky veľké spoločenské organizácie, vrátane cirkví, a aj s ich pomocou treba Maďarov neustále mobilizovať a združovať ich do jednotného frontu. Táto korporatívna koncepcia vznikla modifikáciou postavenia Csemadoku, ktorá mu bola určená predstavami z roku 1968. Z tejto koncepcie priamo vyplýva aj systém udržiavania vzťahov s Maďarskom. Strana maďarskej menšiny udržiava úzke styky s jej blízkou stranou v Maďarsku, ich politici sa navzájom zapájajú do volebnej kampane druhej strany a médií, ktoré sú pod ich vplyvom, jednostranne pomáhajú svojmu partnerovi.

Maďarské strany na Slovensku prezentovali navzájom blízke stanoviská predovšetkým v otázke práv národnostných menšín, vrátane vytvorenia osobitných menšinových samospráv. Hlavnými spoločnými znakmi boli nasledovné princípy:

– pozdvihnutie maďarského jazyka do statusu druhého úradného jazyka v regiónoch obývaných Maďarmi;

– rozvoj vzdelávania v maďarskom jazyku, vrátane maďarského vysokého školstva;

zásada, aby sa územnosprávne a regionálne členenie Slovenskej republiky na území obývanom aj Maďarmi prispôsobilo sídelnej štruktúre maďarskej menšiny tak, aby sa popri menšinovom postavení v rámci štátu nestali aj regionálnou menšinou;

– zásada, aby maďarská menšina a ostatné menšiny na Slovensku disponovali takými osobitnými samosprávnymi orgánmi, ktoré by mohli sami rozhodovať v otázkach školstva a kultúry.

V súvislosti s hospodárskymi a mnohými inými problémami v regiónoch obývaných maďarskou menšinou vznikli v stranách aj navzájom blízke predstavy, ďalej sa v ich programoch objavujú podobné stanoviská vo väčšine základných otázok aj v otázke ochrany demokratického poriadku krajiny. Strany sa postavili proti snahám deštruovať demokratický inštitucionálny systém krajiny a spolupracovali pri viacerých pokusoch o odvolanie Mečiarovej vlády. V tomto prípade boli ochotné spolupracovať aj s takými slovenskými stranami, ktoré vyslovene marili uskutočnenie ich cieľov týkajúcich sa postavenia a práv maďarskej menšiny na Slovensku.

Ako však naznačujú aj programy maďarských strán, v kritickej dobe mali odlišný postoj k rozbitiu Československa. Podľa jedného stanoviska išlo o zneváženie vôle ľudu politickými predstaviteľmi, ktorí neumožnili, aby ľud prejavil svoj názor v referende. Na Slovensku, ktoré sa osamostatnilo takýmto spôsobom, sa potom posilnili autoritárske tendencie založené na nacionalistickej ideológii.

Podľa druhého stanoviska je osamostatnenie vyjadrením snažení slovenského národa, ktoré je historicky podložené, politicky pochopiteľné a na základe práva na sebaurčenie oprávnené.

Jednotné stanovisko vo forme spoločného vyhlásenia sa im podarilo vytvoriť až vtedy, keď bola vec už v podstate rozhodnutá.

Programy zjednotenej maďarskej strany sú v zásade tvorené dvoma veľkými okruhmi

otázok Prvá z nich je oblasť zhodných stanovísk – práva národnostných menšín, celý okruh otázok menšinovej politiky, ako aj ochrana demokratického zriadenia Slovenska voči autoritárskym tendenciám. Druhý okruh tvoria otázky, ktoré nevyvolávali medzi bývalými stranami žiadne významnejšie konflikty: sem patria mnohé otázky hospodárskej a sociálnej politiky a viaceré otázky vládnutia, ktoré sa týkajú celej krajiny. Programy sa však, odhliadnuc od malých výnimiek, nezaoberajú tými otázkami, ktoré vyvolávali spory medzi pôvodnými stranami. Priestor porozumenia sa však ukázal ako dostatočný na vytvorenie vnútornej stability strany. Jednotlivé, predtým sporné otázky totiž vyriešila samotná politická prax. Od zjednotenia dodnes nebol vytlačený z vedúcej pozície zjednotenej strany nijaký vedúci predstaviteľ materských strán. Ďalej, až dvakrát bola strana schopná rozhodnúť o vstupe do vlády bez významnejších vnútorných konfliktov. Strana dokázala po zjednotení úspešne vyriešiť väčšinu regionálnych a miestnych konfliktov vo svojich radoch a ani tie, ktoré sa vyriešiť nepodarilo, neprerástli do hrozivých rozmerov. Strane sa popritom podarilo dosiahnuť viacero cieľov svojho programu, dokázala stabilizovať svoje voľičské zázemie. Jej podpora vykazovala najmeneš výkyvy spomedzi relevantných politických strán na Slovensku.

POZNÁMKY

1. Neboli takými ani dokumenty Výboru na ochranu práv maďarskej menšiny v Československu.
2. Sčasti to možno vysvetliť tým, že maďarská verejnosť na Slovensku samotné toto obdobie takmer vôbec nepoznala. Bolo k nej vydaných len niekoľko vedeckých publikácií, tlač sa touto témou nezaoberala. Aj v tomto prípade tvorila výnimku beletria.
3. Na listine tejto strany sa vo voľbách 1990 dostávajú do Slovenskej národnej rady štyria maďarskí poslanci: Ferenc Kardos, Péter Paulický, János Varjú a József Zselenák.

4. Pozri nasledovné dokumenty: Vyhlásenie Maďarskej nezávislej iniciatívy, Deklarácia o princípoch Maďarskej nezávislej iniciatívy, Programové vyhlásenie Maďarskej nezávislej iniciatívy, resp. neskoršie Spoločné vyhlásenie Verejnosti proti násiliu a Maďarskej nezávislej iniciatívy o spoluzití národov, národných menšín a etnických skupín na Slovensku. In: *Sloboda a zodpovednosť. Program Maďarskej občianskej strany*. S. 1. [Bratislava]: Vydala Ústredná kancelária Maďarskej občianskej strany 1992, s. 101 – 119.
5. Rozhodnutie o založení hnutia sa zrodilo na stretnutí, ktoré zorganizovala MNI. Podľa Nándora Bárdiho „nápad so založením Maďarského kresťansko-demokratického hnutia (MKDH) prvý raz skrsol v hlavách vedúcich činiteľov MNI, predovšetkým s cieľom získania religióznych maďarských voličov na dedinách“. Bárdi, Nándor: *Tény és való: A budapesti kormányzatok és határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Bratislava: Kalligram 2004, s. 113. K Bárdiho konštatovaniu treba dodať, že MNI vo svojich programoch, na základe svojej koncepcie fungovania systému maďarských strán na Slovensku, považovala za dôležité organizačné zastúpenie kresťanskej demokracie v politickom živote aj prostredníctvom spolupráce maďarských a slovenských kresťanských demokratov, ako aj prostredníctvom etablovania maďarských menšinových strán v medzinárodných organizáciách konzervatívnych strán. Tento krok tvoril časť koncepcie maďarského straníckeho pluralizmu na Slovensku, ktorá sa viazala na významné európske demokratické ideológie. Preto nebola MNI proti založeniu MKDH, ba vydala výzvu na vytváranie maďarských kresťanskodemokratických klubov a na stretnutí, ktoré zorganizovala, sa zrodilo rozhodnutie založiť MKDH.
6. Programové vyhlásenie Maďarskej nezávislej iniciatívy. In: *Sloboda a zodpovednosť*. Cit. d., s. 109.
7. Pozri vyhlásenia MNI, resp. jej prvý program.
8. Programové vyhlásenie Maďarskej nezávislej iniciatívy. In: *Sloboda a zodpovednosť*. Cit. d., s. 113.
9. Zoltán Kántor v súvislosti s Maďarmi v Rumunsku a s Demokratickým zväzom Maďarov v Rumunsku (RMSZ) vysvetľuje, aký veľký význam môže mať politická organizácia v organizovaní vnútrokomunitného života danej národnostnej menšiny v období po roku 1989. Podľa Kántora „RMSZ plní dvojakú funkciu. Sčasti sa zúčastňuje na politickom živote Rumunska ako politická strana, sčasti plní spoločensko-organizačné úlohy v súvislosti s maďarskou menšinou v Rumunsku“. Kántor, Zoltán: A nemzeti identitást formáló intézményrendszer. In: Fedinec, Csilla (red.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Budapest: Teleki László Alapítvány 2002. V danej situácii má formujúci sa politický život skutočne významný vplyv na charakter vznikajúcich menšinových spoločenských organizácií a na ich vzťah k politike. Zároveň však môžeme tvrdiť, že táto téza platí čiastočne aj obrátene: aj vznikajúce strany boli svojím charakterom a smerovaním naviazané na tie existujúce organizácie, ktoré sa formálne alebo neformálne zúčastňovali na zakladaní týchto strán.
10. Toto sa konštatuje vo Vyhlásení Maďarskej nezávislej iniciatívy (20. november 1989). In: *Sloboda a zodpovednosť*. Cit. d., s. 102, pozri tiež Deklarácia o princípoch Maďarskej nezávislej iniciatívy. Tamtiež, s. 106 – 108. Pozri ešte Bárdi, Nándor – Éger, György (red.): *Útkeresés és integráció: Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989 – 1999*. Budapest: Teleki László Alapítvány 2000, s. 201 ako aj s. 202 – 203.
11. Vyhlásenie Maďarskej nezávislej iniciatívy. In: *Sloboda a zodpovednosť*. Cit. d., s. 102.
12. Tamtiež.
13. Deklarácia o princípoch Maďarskej nezávislej iniciatívy. Tamtiež, s. 107.
14. Tamtiež.
15. Programové vyhlásenie Maďarskej nezávislej iniciatívy. In: *Sloboda a zodpovednosť*. Cit. d., s. 110.
16. Tamtiež, s. 111. Vytvorenie tohto ministerstva sa nepodarilo. Počas rokovaní NMI navrhovala na čelo ministerstva Miklósa Durayho.
17. Programové vyhlásenie Maďarskej nezávislej iniciatívy. In: *Sloboda a zodpovednosť*. Cit. d., s. 112.
18. Tamtiež, s. 113.
19. Tamtiež, s. 114.
20. Tamtiež, s. 115.
21. Tamtiež.
22. Tamtiež, s. 116.
23. Zakladajúca listina Spoluzití. In: Bárdi, Nándor – Éger, György (red.): *Útkeresés és integráció*. Cit. d., s. 212.
24. Tamtiež, s. 213.

25. Volebný program Spoluzitia z roku 1990. In: Bárdi, Nándor – Éger, György (red.): *Útkeresés és integráció*. Cit. d., s. 215.
26. Tamtiež, s. 216.
27. Tamtiež.
28. Tamtiež, s. 217.
29. Tamtiež.
30. Program Maďarského kresťansko-demokratického hnutia 1990. In: Bárdi, Nándor – Éger, György (red.): *Útkeresés és integráció*. Cit. d., s. 206.
31. Tamtiež.
32. Tamtiež.
33. Tamtiež, s. 207.
34. Tamtiež.
35. Tamtiež, s. 210.
36. Bárdi, Nándor: *Tény és való: A budapesti kormányzatok és a határontúli magyarság kapcsolattörténete*. Cit. d., s. 113.
37. Kam kráča Československo? Memorandum Politického hnutia Spoluzitie o národnostných menšinách v Československu. In: Pogány, Erzsébet (red.): *Az Együttélés öt éve: Eseménynaptár és dokumentumgyűjtemény 1990 – 1995*. Bratislava: Vydala Ústredná kancelária Spoluzitia s. a. [1995], s. 210.
38. Tamtiež, s. 211.
39. O situácii v krajine. Politické vyhlásenie Republikovej rady Spoluzitia. In: Pogány, Erzsébet (red.): *Az Együttélés öt éve*. Cit. d., s. 234.
40. Tamtiež.
41. Tamtiež, s. 235.
42. *Sloboda a zodpovednosť*. Cit. d., s. 68.
43. Tamtiež, s. 69.
44. Napríklad Vyhlásenie o okolnostiach rozpadu Československa. In: Bárdi, Nándor – Éger, György (red.): *Útkeresés és integráció*. Cit. d., s. 26 – 261.
45. Napríklad v súvislosti s odškodnením deportovaných obyvateľov po druhej svetovej vojne alebo v otázke slovenskej ústavy je takýmto spoločným stanoviskom Memorandum Spoluzitia, Maďarského kresťansko-demokratického hnutia, Maďarskej ľudovej strany a Maďarskej občianskej strany o prijatí Slovenskej republiky do Rady Európy. Tamtiež, s. 271 – 275.
46. Výňatky z nového programu Maďarského kresťansko-demokratického hnutia 1994. Tamtiež, s. 312 – 314.
47. Návrh ústavného zákona Spoluzitia. Tamtiež, s. 305 – 312.
48. Tamtiež, s. 309.
49. *Program Strany maďarskej koalície*. Bratislava, Vydala Ústredná kancelária SMK, 1998.
50. *Program Strany maďarskej koalície*. Bratislava, Vydala Ústredná kancelária SMK, 2002.

(Preložila Štefánia Kecskeméthyová)

MENŠINOVÝ POLITICKÝ PLURALIZMUS A BUDOVANIE KOMUNITNEJ IDENTITY MAĎARSKEJ MENŠINY

ČINNOSŤ MAĎARSKÝCH STRÁN NA SLOVENSKU V ROKOCH 1989 – 1998

Kľúčové slová: maďarské menšinové strany – Maďarská nezávislá iniciatíva (Maďarská občianska strana); Maďarské kresťanskodemokratické hnutie; Politické hnutie Spoluzitie; samosprávny princíp; koncepcie autonómie; komárňanské zhromaždenie, tretia vláda Vladimíra Mečiara.

1. PREDCHÁDZAJÚCI VÝVOJ

V rokoch 1969 až 1989 vládol vo vtedajšom Československu režim, ktorého politická prax bola preniknutá neostalinistickými a silnými štátno-nacionalistickými prvkami. Tento režim, spojený s menom Gustáva Husáka, presadzoval voči maďarskej menšine na Slovensku silnú asimilačnú politiku. Práva deklarované ústavným zákonom číslo 144 z roku 1968 režim postupne obmedzoval. Etnická štruktúra sídelných území maďarského obyvateľstva sa menila čoraz nepriaznivejším spôsobom, systém inštitúcií poskytujúcich vzdelávanie v materinskom jazyku menšín sa dostal do stavu ohrozenia, slobodnému udržiavaniu stykov s Maďarskom sa neustále kládli administratívne prekážky. Výbor na ochranu práv maďarskej menšiny v Československu (ďalej len Výbor na ochranu práv) pod vedením Miklósa Durayho, ktorý sa postavil proti obmedzovaniu menšinových práv, je považovaný za prvú maďarskú menšinovú politickú organizáciu v stredoeurópskom regióne a skutočne ho možno pokladať za akýsi predvoj hnutí na ochranu záujmov založených po roku 1989.¹

Výbor na ochranu práv, ochraňujúc hospodárske, politické a kultúrne (jazykové a školské) práva menšín si vybudoval rozsiahle styky s českými, slovenskými a maďarskými opozičnými kruhmi. Svojím memorandom zaslaným účastníkom madridskej schôdzky

Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe roku 1980 a ďalšími obežníkmi a publikáciami upriamil na antidemokratické a protimenšinové praktiky husákovského režimu aj pozornosť medzinárodnej verejnosti. Hnutie právnej ochrany menšín plnilo dôležitú úlohu aj pri vnútornom organizovaní sa maďarskej komunity na Slovensku a posilňovaní jej identity. Na jednej strane ukázal, že voči výlučnosti štátostrany je možné postaviť demokratickú alternatívu, na druhej strane svojimi aktivitami zameranými na ochranu menšinových práv sa mu podarilo zmobilizovať tú časť inteligencie, komunity rodičov a mládeže, ktorá jazykové a školské práva považovala za hodnotu hodnú zachovania. Politický proces voči Miklósovi Duraymu ukázal, že v prostredí československej komunistickej partitokracie je aj pôsobenie takýchto voľne organizovaných hnutí považované za protištátnu činnosť. Výbor na ochranu práv sa z tohto dôvodu nemohol stať legálnym fórom skutočného združovania príslušníkov maďarskej menšiny.

Vďaka činnosti Výboru na ochranu práv sa riešenie maďarskej otázky stalo dôležitým vedľajším bojiskom úsilia, ktoré československý komunistický režim – vydesený duchom Gorbačovovej sovietskej perestrojky – vynakladal v záujme záchrany svojich pozícií, používajúc pritom čoraz bezohľadnejšie prostriedky. Ak zohľadníme túto skutočnosť, môžeme skonštatovať, že v pohnutej histórii

maďarskej národnostnej menšiny v Československu (na Slovensku) v 20. storočí patrila zmena režimu a mocenského systému v roku 1989 bezpochyby medzi najpozitívnejšie udalosti, a to aj napriek tomu, že v oblasti menšinovej politiky bola poznačená ambivalentným vývojom, rozporuplnými dôsledkami a mnohými negatívnymi sprievodnými znakmi.

Postupná likvidácia totalitných pomerov štátostраны totiž prinavrátila možnosť slobodného občianskeho organizovania sa, budovania prirodzených komunít, poskytla priestor na artikuláciu požiadaviek na presadenie princípu samosprávnosti a kultúrneho, politického a ekonomického zrovnoprávnenia menšín. Predtucha postupnej asimilácie mohla byť nahradená reálnymi dlhodobými predstavami budovania menšinovej komunity. V poslednom desaťročí 20. storočia však v praxi československej menšinovej politiky silne rezonovali národnoštátné reflexy z obdobia medzi dvoma svetovými vojnami. V oblasti uplatňovania jazykových a školských práv menšín to bolo zdrojom mnohých konfliktov.

Jednako, vďaka zrýchlenému procesu európskej integrácie, postupne sa zdokonaľujúcemu systému medzinárodných právnych noriem na ochranu menšín, faktu, že menšinové strany sa dostali do vlády a že hranice medzi štátmi sa stali čoraz priechoďnejšími, môžeme hodnotiť prvé desaťročie po zmene režimu ako akési prechodné obdobie. Aj keď v mnohých štátoch nášho regiónu sa vytvorenie partnerských vzťahov medzi väčšinovým a menšinovým spoločenstvom a odstránenie mantinelov národných štátov ešte aj dnes zdá vzdialenou perspektívou, pohyb týmto smerom je predsa len čoraz viac zreteľný.

V rade revolučných zmien, ktoré prehrmali stredovýchodnou Európou v rokoch 1989 – 1990 bol – po zbúraní berlínskeho múru – mocenský zvrät v Československu, ktorý sa začal 17. novembra 1989 pražskou študentskou demonštráciou a výzvou pražských závodov na štrajk, posledným v západnej časti sovietskeho bloku. Husákovský režim,

nastolený po potlačení pokusu o reformy v rokoch 1968 – 1969 spojených s menom A. Dubčeka, sa po dvadsiatich rokoch neobmedzeného vládnutia zrútil za niekoľko dní. Politická elita, ktorá stála v čele zmeny režimu v Československu, sa regrutovala z predstaviteľov a prívržencov Charty 77 a iných opozičných politických, ochranárskych a cirkevných hnutí, z reformných komunistov z roku 1968 a z predstaviteľov veľmi umierneného krídla Komunistickej strany Československa. Občanské fórum (OF) pod vedením Václava Havla a Jiřího Dientsbiera v Čechách a Verejná protinásiliová akcia (VPN) pod vedením Fedora Gála, Jána Budaja a Milana Kňažka na Slovensku vznikli v novembri 1989 ako masové (neideologické) strany.²

Pri skúmaní vývoja politiky maďarských menšinových strán od roku 1989 až po vznik Strany maďarskej koalície roku 1998, sa sústreďíme na tri okruhy otázok:

– Aké boli vnútorné a vonkajšie príčiny toho, že v zmienenom období vznikli v prostredí maďarskej menšiny až tri parlamentné a dve mimoparlamentné strany? Čo boli prednosti, resp. nevýhody tohto krátkeho obdobia menšinového stranického pluralizmu? Ktoré črty spájali, či naopak, odlišovali Maďarskú nezávislú iniciatívu (MNI), Politické hnutie Spolužitie a Maďarské kresťanskodemokratické hnutie (MKDH) na úrovni politických programov a konkrétnych politických krokov, aké formy spolupráce sa medzi týmito politickými subjektmi vytvorili?

– Aký bol ich vzťah k modelu samosprávy ako optimálnej alternatíve budovania menšinovej komunity a presadzovania menšinových práv, aké boli ich predstavy o autonómii a ako sa im darilo tieto predstavy zladit?

– A napokon, ako sa zmenil vzájomný vzťah troch maďarských strán a ich vzťah k slovenským stranám pod vplyvom otvorenej protimenšinovej politiky tretej vlády Vladimíra Mečiara (1994 – 1998) a do akej miery ovplyvnili tieto zmeny zjednotenie maďarských strán roku 1998?

2. VZNIK MAĎARSKÉHO MENŠINOVÉHO STRANÍCKEHO PLURALIZMU

Je historickým faktom, že Maďarská nezávislá iniciatíva, ktorá vznikla 18. novembra 1989 v Šali, bola prvým politickým hnutím v Československu v nových podmienkach. Károly Tóth, László A. Nagy ako aj László Öllös, László Gyurovszky a iní, ktorí sa aktívne zapájali do práce Výboru na ochranu práv, už dlhší čas predtým udržiavali kontakty so slovenskými opozičnými skupinami a intelektuálmi. Podľa svedectva pamätníkov na zakladajúcej schôdzi v Šali bol Károly Tóth jediný, ktorý naliehal, aby sa hnutie prezentovalo ako politická strana, ostatní účastníci preferovali model opozičného hnutia, podobného tým, čo pôsobili v období komunistickej totality. Po zverejnení správ o pražských udalostiach Maďarská nezávislá iniciatíva ako prvá organizácia na Slovensku uvítala založenie Občanského fóra. MNI vo svojom vyhlásení z 20. novembra, ktoré možno hodnotiť ako prvú politickú sebaidentifikáciu, vyjadrila najdôležitejšie ciele aktuálnej politiky a najúčinnnejšie metódy na ich dosiahnutie takto: „...podpora zdola budovanému demokratizačného procesu v Československu, zapojenie sa do celospoločenského dialógu, zastupovanie maďarskej národnostnej menšiny v tomto dialógu“.³ V ten istý deň sa Maďarská nezávislá iniciatíva pripojila k masovému politickému hnutiu slovenskej demokratickej revolúcie – Verejnosti proti násiliu, deklarujúc tým, že spomedzi cieľov hnutia za prvoradý považuje prechod k demokracii a úzku spoluprácu s väčšinovými politickými hnutiami považuje za najschodnejšiu cestu naplnenia tohto cieľa.

2.1. Konsociačný model MNI (MOS)

V revolučnom rozmachu prvých mesiacov po 17. novembri sa stratégia a taktika zvolená predstaviteľmi MNI ukazovala ako mimoriadne úspešná, veď hnutiu sa podarilo presadiť svojich zástupcov do mnohých vládnych, parlamentných a verejných pozícií na Slovensku.

Za úspech možno považovať aj skutočnosť, že zo spektra rozličných politických smerov, ktoré sa po revolúcii na Slovensku vynorili, nacionalisticko-šovinistické sily sprvoti nezískali významné postavenie. Bolo tomu tak aj vďaka tomu, že medzi predstaviteľmi VPN a MNI sa predovšetkým na najvyššej úrovni vedenia, ale i na lokálnej úrovni základných organizácií vytvorila veľmi úzka spolupráca.

Čoskoro však aj MNI skúsila na vlastnej koži úskalia politickej taktiky, ktorá rezignuje na samostatné, nezávislé menšinové politizovanie. Nomináciu Miklósa Durayho do funkcie ministra pre národnosti federálnej vlády, predloženú MNI, totiž na rokovaniach v Prahe – po uplatnení veta povereného ministerského predsedu Mariána Čalfu – nepodporili ani poslanci Občanského fóra, ani poslanci VPN. Navyše, odmietli aj myšlienku vytvorenia ministerstva pre menšiny a tým aj koncepciu pozdvižnutia riešenia problematiky národnostných menšín na federálnu úroveň.⁴ VPN a MNI zverejnili 21. januára 1990 spoločné vyhlásenie, v ktorom boli načrtnuté kontúry strategického partnerstva nového typu medzi politickou elitou slovenskej väčšiny a maďarskej menšiny. Prekonaním liberálnej doktríny individuálnych práv, uznajúc kolektívne práva národnostných menšín, deklarovali VPN a MNI aj právo národnostných menšín na vlastnú samosprávu. „Na základe kolektívnych práv národov, národných menšín a etnických skupín im prislúcha samospráva vo všetkých záležitostiach, týkajúcich sa ich výlučne ako aj rovnoprávne spolurozhodovanie vo všetkých záležitostiach, týkajúcich sa aj ich.“⁵

Prvý snem MNI, ktorá bola zaregistrovaná 27. februára 1990 ako prvá politická organizácia ponovembrového Slovenska, sa konal 23. – 24. februára v Komárne. Za predsedu hnutia bol zvolený Károly Tóth. O mesiac neskôr, 31. marca v Tornali, snem MNI rozhodol o tom, že do júnových parlamentných volieb postaví spoločnú kandidátku s VPN. V prostredí nevypočítateľne vrtošivých a rýchlo sa polarizujúcich ponovembrových stranícko-politických pomerov sa Maďarská nezávislá iniciatíva

va snažila o presadenie konsociačného modelu spoločného vládnutia s demokratickými silami väčšinového národa. Reálnosť ďalšieho spoločného postupu, nadväzujúceho na počiatočné úspechy, však bola spochybnená jednak v dôsledku razantnej diferenciácie slovenskej politickej scény a nástupu extrémnych nacionalistických síl, jednak kvôli rýchlemu rastu popularity dvoch ďalších maďarských hnutí – Spoluzití a Maďarského kresťanskodemokratického hnutia, ktoré vznikli na jar 1990. O strategických predstavách, racionálnych stanoviskách a operatívnych analýzach, vychádzajúcich z multikultúrneho prístupu k riešeniu národnostnej otázky, založenom na liberálnom svetonázore vedúcich predstaviteľov MNI, vyšlo zakrátko najavo, že nie sú celkom vhodné pre riešenie čoraz častejšie vznikajúcich konfliktných situácií. Politické strany slovenskej väčšiny – bez výnimky – začali čoraz viac inklinovať k legitimačnej báze národného štátu, čo permanentná česko-slovenská ústavnoprávna kríza ešte viac urýchlila.

Parlamentné voľby 8. – 9. júna 1990 síce koalícii VPN a MNI ešte priniesli víťazstvo so ziskom 29 % hlasov, no vyhrotený politický boj okolo jazykového zákona už zreteľne naznačil rezervy predčasne narodeného konsociačného modelu. Rozpadom VPN roku 1991, postupným rastom vplyvu Hnutia za demokratické Slovensko pod vedením Vladimíra Mečiara a zavŕšením ústavnej krízy rozdelením Československa vznikla situácia, pre riešenie ktorej neboli liberálne konsociačné predstavy MNI vonkoncom použiteľné.

VII. snem MNI v marci 1991 prijal nové stanovy, ktoré mali pripraviť pôdu k premene hnutia na skutočnú politickú stranu. Novým predsedom sa stal László A. Nagy. V krátko trvajúcej vláde Jána Čarnogurského, ktorá nastúpila po páde Mečiarovej vlády, MNI figurovala ako samostatný koaličný partner, jej predstavitelia zastávali dve miesta námestníkov ministra a jedno miesto podpredsedu vlády. Na VIII. sneme MNI v januári 1992, ktorým sa zavŕšilo obdobie transformácie hnutia na stranu, sa MNI sa premenovala na

Maďarskú občiansku stranu (MOS) a prijala aj nový program, ktorého viaceré prvky sa stali aktuálnymi úlohami až v koalícnej vláde za účasti politickej reprezentácie maďarskej menšiny po roku 1998. Všeobecný program z roku 1992, ktorý bol prijatý pod názvom *Sloboda a zodpovednosť*, ako aj špecifický menšinový program pod názvom *Bohatá menšina* je takou komplexnou analýzou situácie a sumarizáciou úloh, ktorou sa v posledných rokoch existencie československého štátu MOS podujala zarámcovať možnosti výkonu menšinovej politiky. V programe sa navrhuje ustanoviť územia, kde je zastúpenie Maďarov, resp. príslušníkov iných národnostných menšín vyššie ako 5 %, za etnicky zmiešané zóny, ktorých osobitné záujmy by sa mali v procese územno-správnej reformy čo najviac zohľadniť. MOS v programe navrhovala aj vypracovanie osobitného štatútu dvojjazyčnej zóny.⁶

Zvláštnu pozornosť si zasluhuje aj predstava MOS o fungovaní medzičasom vzniknutého systému viacerých menšinových strán. MOS, ktorá bola roku 1992 odsunutá na tretie miesto z hľadiska veľkosti voličskej základne, považovala za kľúčový princíp spolupráce „dohodu nezávislých politických subjektov“, v záujme zabezpečenia vzájomného uznania suverenity jednotlivých strán, nestrannosť, apolitickosť a neideologický charakter menšinovej kultúry, školstva, tlače a občianskeho sektoru. V otázkach súvisiacich s menšinovým spoločenstvom považoval program za najdôležitejšiu úlohu taktiež neustálu snahu o konsenzus.⁷

MOS sa roku 1992 svojím volebným výsledkom 2,29 %, predstavujúcim 23,58 % hlasov udelených maďarským stranám, nedostala ani do federálneho parlamentu, ani do Slovenskej národnej rady. V dôsledku tejto skutočnosti bolo potrebné opätovne prehodnotiť politickú stratégiu strany. V parlamentných voľbách 1994 bola MOS nútená prijať veľmi nevýhodnú koaličnú zmluvu s koalíciou MKDH – Spoluzití. Len takýto krok jej zaručoval „prežitie“, a zároveň dohoda prispela ku konsolidácii maďarského menšinového stranického pluralizmu na Slovensku.

Nový strategický program strany s názvom *Úcta k realite*, prijatý roku 1995, stanovil za najdôležitejší cieľ vytvorenie podmienok spolupráce s národne umiernenými demokratickými politickými silami väčšinového národa. Maďarsko-slovenská spolupráca sa týmto stala ústredným, taktickým prvkom alternatívy voči mečiarovskej predstave výlučne národného štátu: „Musíme vypracovať takú alternatívu, ktorá neuráža tieto slovenské národné záujmy a nepodnecuje [...] tieto dva tábory (národné a demokratické slovenské strany – L. Sz.) k tomu, aby zanevreli na demokratické minimum a uzavreli dohodu medzi sebou navzájom a nie s nami. Naším záujmom je vybojovať pre maďarské politické subjekty na Slovensku priaznivú dohodovaciu pozíciu...“⁸

MOS vo svojich programoch poukázala na pascu skrytú v stratégii „večnej menšinovej opozície“. Zo skúseností s čoraz bezohľadnejším protimenšinovým kurzom mečiarovského režimu vyvodila také ponaučenie, že bez spojenectva s väčšinovými stranami menšinové strany samotné nebudú nikdy schopné si vynútiť taký vnútropolitický zvrät, ktorý by bol v súlade so záujmami komunity, ktorú reprezentujú. Toto poznanie sa ukázalo ako veľmi dôležité v politickej situácii vzniknutej po schválení mečiarovskej novely volebného zákona, keď po nútenom splynutí maďarských strán bolo potrebné vypracovať aj novú, spoločnú menšinovú stratégiu.

MOS, uvedomujúc si vôľu väčšiny maďarských voličov, si zjednotenie troch maďarských strán v novej situácii po prijatí mečiarovského volebného zákona predstavovala vo forme spolkovej strany, ktorá by umožnila pretrvanie ideologických a politických prúdov pôvodných strán vo forme platforiem, ako aj vytvorenie a udržanie spolkovej štruktúry strany.

2.2. Politické hnutie Spolužitie

Začiatkom decembra 1989 sa zo študijného pobytu v Spojených štátoch vrátil Miklós Duray. Vďaka svojej organizačnej a riadiacej

činnosti v hnutí na ochranu práv maďarskej menšiny na Slovensku pred rokom 1989, ktoré režim „odmenil“ dvoma zatknutiami a súdnym procesom, bol vtedy už medzinárodne známym činiteľom. Ako účastník pražských rokovaní o zostavení federálnej vlády však bol okamžite konfrontovaný s odmietavým postojom novej československej moci. V súvislosti so stratégiou a politickou praxou MNI vyslovil Miklós Duray tri výhrady koncepcného charakteru. Politizovanie MNI ako „spoločníka“ VPN nepovažoval za dobré riešenie ani len z krátkodobého pohľadu. Za nevyhnutný predpoklad vstupovania do substantívnych partnerských vzťahov s väčšinovou spoločnosťou považoval to, aby boli z jej strany rešpektované princípy ochrany menšín a rozvoja menšinovej komunity. Ďalej, za najvhodnejšiu formu reprezentáciu záujmov menšín či občanov žijúcich v regiónoch obývaných menšinami považoval strešnú masovú organizáciu (politické hnutie), ktorá nie je zviazaná s nijakým vyhraneným ideologickým prúdom.

Po razantnom nástupe Miklósa Durayho, podporovaného celoštátnym vedením aj regionálnymi štruktúrami Csemadoku bolo Politické hnutie Spolužitie – napriek nevôli MNI – 27. februára, resp. 1. marca 1990 oficiálne zaregistrované. Politické hnutie Spolužitie, svojím charakterom najviac sa približujúce klasickým etnickým stranám, si stanovilo za cieľ zastupovať všetky národnostné menšiny v Československu a do centra svojej činnosti postavilo predovšetkým ochranu ich záujmov. Do práce v hnutí sa od začiatku zapojili aj predstavitelia poľskej menšiny z okolia Těšína. Na zakladajúcom sneme Spolužitia 31. marca bol ich zástupca Stanislava Gawlik dokonca zvolený za jedného z podpredsedov hnutia.⁹

I keď sa Spolužitie samo definovalo ako neideologické hnutie na ochranu záujmov menšín, od začiatku bolo jednoznačné, že sú mu vlastné kresťanskodemokratické hodnoty. V súlade s touto orientáciou uzavrelo Spolužitie v rámci príprav na voľby 31. marca 1990

koaličnú dohodu s Maďarským kresťanskodemokratickým hnutím, ktoré vzniklo 19. marca. Spoluprácu týchto dvoch maďarských hnutí neustále narušali osobné a koncepcné spory, napriek tomu však ich dvojkoalícia získala vo voľbách 8,66 % hlasov a mohla tak vyslať do Federálneho zhromaždenia 12 svojich poslancov. V Slovenskej národnej rade obsadila koalícia 14 poslaneckých kresiel. Spolužitie získalo 12 mandátov – 5 v Prahe a 7 v Bratislave. Už prvé demokratické voľby ukázali, že volebný zákon bude dôležitým nástrojom akejkoľvek (česko-)slovenskej vlády na regulovanie manévrovacieho priestoru menšinových strán. Rámcové podmienky vymedzené volebným zákonom nútili k spolupráci od začiatku aj maďarské strany, ktoré mali pritom medzi sebou vážne spory.¹⁰

Ústredné miesto medzi politickými cieľmi Spolužitia od začiatku zaujímali témy budovania systému samospráv a požiadavka menšinovej školskej a kultúrnej autonómie. Namiesto sústredenia sa na realizáciu perspektívnych cieľov však bolo potrebné venovať čoraz viac pozornosti odrážaniu tlaku nacionalistických síl, ohrozujúcich právne *status quo* menšinových komunít, čo vyústilo do veľmi vážnych sporov pri diskusiách o riešení ústavnoprávneho postavenia národnostných menšín.¹¹

Spolužitie prispelo k zvýšeniu funkčnosti maďarského menšinového pluralizmu v troch základných otázkach. Jednak vďaka povahovému a principiálnemu radikalizmu Miklósa Durayho, resp. jeho schopnostiam určovať chod udalostí, nedokázali vzťahujúce sa slovenské nacionalistické sily počas troch vlád Vladimíra Mečiara zahnať maďarskú menšinu do bezvýchodiskovej obrannej pozície, v ktorej by rezignovala na svoje práva a vôľu zachovať si identitu. Zoči-voči útokom na svoje jazykové, kultúrne práva a atribúty národnostnej identity sa menšinová komunita postavila veľmi rozhodne a organizovane, ba čo viac, vo vzťahu k týmto otázkam prinútila aj tri maďarské strany ku koordinovanému a jednotnému postupu. Na druhej strane sa

Spolužitie snažilo ideál jednotného maďarského menšinového politizovania, zoceleného počas tretej vlády Vladimíra Mečiara, postaviť ako ústrednú otázku vzťahu troch maďarských strán. Smerom k slovenským stranám mali totiž zvyšné dve maďarské parlamentné strany vybudované oveľa širšie a organizovanejšie kontakty ako Spolužitie. Fakt, že koalícia Spolužitia a MKDH bola pred každými voľbami potvrdená, a aj pôsobenie poslancov oboch hnutí v parlamente bolo vždy zosúladené, bol smerom k väčšinovému spoločenstvu zároveň znakom vnútornej solidarity a kohézie menšinového spoločenstva, ktorá sa prejavovala aj v disciplinovanosti maďarskej voličskej základne. A napokon Miklósom Duraym deklarovaná požiadavka na priznanie štatútu „partnerského národa“ (társnemzet) maďarskej komunite na Slovensku jednoznačne naznačila, že aj Spolužitie považuje za svoj konečný cieľ riešenie otázky rovnoprávnosti národnostných spoločenstiev, resp. túto rovnoprávnosť zaručujúceho systému samosprávnych inštitúcií v rámci Slovenskej republiky, aj keď akcentuje iné prvky a iné prostriedky.¹²

2.3. Maďarské kresťanskodemokratické hnutie

Okolnosti vzniku Maďarského kresťanskodemokratického hnutia neboli doteraz preskúmané a odokryté do tej miery, ako je tomu v prípade vyššie uvedených dvoch strán. Popri nevýrazných pokusoch o zakladanie kresťanskodemokratických klubov, podporovaných aj MNI, sa v činnosti zakladateľov maďarskej sekcie slovenského Kresťanskodemokratického hnutia – Pétera Püspökiho Nagya, Lászlóa Rajczyho, Ferenca Szócsa a viacerých ďalších, spočiatku prelínala apolitická, v podstate náboženská orientácia so vzormi kresťanskodemokratického, národne orientovaného politizovania. Rozhodujúcimi faktormi, ktoré hnutie v procese vnútorných diskusií posunuli smerom k charakteru národne orientovanej, kresťanskodemokratickej

politickej organizácie, bol vzťah k Spoluzitiu, predstavy prvého predsedu Kálmána Janicsa o transformácii hnutia na samostatnú politickú stranu a napokon nová elita hnutia, ktorá sa konštituovala počas kampane pred prvými slobodnými voľbami.

Postavenie MKDH ako najvýznamnejšej maďarskej politickej strany na Slovensku sa budovalo postupne po vnútornej kríze roku 1991, keď sa stal predsedom Béla Bugár, na základe jeho programovej činnosti podporovanou cieľavedomou organizačnou prácou kruhu mladých intelektuálov (Pál Csáky, Pál Farkas, neskoršie Gyula Bárdos), ktorí sa k nemu pridali. Hnutie po svojej zakladajúcej schôdzi 16. marca 1990 uzavrelo volebnú koalíciu so Spoluzitím, čo neskôr viedlo k mnohým vnútorným protirečeniam, polemikám a sporom.¹³

Podľa spomienok Pála Csákyho a Kálmána Janicsa bolo MKDH do volieb 1992 v podstate vo vleku politiky, presadzovanej Spoluzitím, nemalo vlastný koherentný hodnotový systém. Vedenie MKDH sa pokúsilo vplyv Spoluzitia obmedziť. V tomto duchu na republikovom sneme 13. apríla 1991 v Galante, kde bol za predsedu znovu zvolený Béla Bugár, hnutie vylúčilo zo svojich radov Bélu Noviczkeho, Ferenca Szócsa a Olivéra Vargu, ktorí sa postavili proti politickej línii vedenia MKDH a požadovali užšiu spoluprácu so Spoluzitím. MKDH sa dištancovalo od návrhu, aby jeho poslanci vytvorili so Spoluzitím spoločný parlamentný klub. Vznik Maďarskej trojkoalície uzavretej pred parlamentnými voľbami roku 1992, ktorej súčasťou sa stala aj Maďarská ľudová strana, založená v lete 1991, síce prinútil Maďarskú občiansku stranu k samostatnej účasti vo voľbách, ale v danej situácii tento krok prispel k vytvoreniu transparentnejších, aj pre voličov lepšie čitateľnejších vzťahov medzi maďarskými menšinovými stranami.¹⁴

MKDH vo februári 1993 vypracovalo návrh zákona o právnom postavení národnostných menšín a etnických skupín na Slovensku, ktorý je dodnes najpodrobnejšou

ucelenou predstavou o riešení právneho postavenia menšín na Slovensku.¹⁵

K stabilizácii vnútornej situácie MKDH, k modernizácii jeho programu a k vytvoreniu všeobecných rámcov jeho ďalšieho politizovania došlo na 1. sneme hnutia 26. februára 1994 v Dunajskej Strede. Tento snem sa konal po komárňanskom zhromaždení predstaviteľov starostov a primátorov z južného Slovenska, ktoré bolo po roku 1989 najmohutnejšou politickou mobilizačnou akciou maďarskej menšiny na Slovensku. Program sa zasadzoval o budovanie právneho štátu, trhového hospodárstva, súbežné budovanie decentralizovanej štátnej správy a orgánov územnej samosprávy, súril prípravu zákona o právnom postavení menšín, avšak nebol preniknutý duchom komárňanských dokumentov, napokon, neprevzal ani štruktúru menšinovej samosprávy z vyššie uvedeného návrhu MKDH. Súviselo to zrejme s hysterickými reakciami väčšinového spoločenstva na komárňanské zhromaždenie, so zosilňovaním názorov, ktoré akúkoľvek zmienku o menšinovej autonómii interpretovali ako protištátny čin.¹⁶

V rokoch 1994 – 1998 si MKDH nielenže udržalo vlastnú tvár, ale najmä v parlamentnej práci prevzalo úlohu akéhosi centra, čím postupne získalo spomedzi troch maďarských parlamentných strán najväčšiu podporu. V tomto vývoji zohrali svoju úlohu viaceré faktory: stagnácia MOS, postupné oslabovanie ofenzívy Spoluzitia – vrcholiacej pred komárňanským zhromaždením – na poli obhajoby menšinových práv a predkladania etnopolitických iniciatív, a napokon posuny v akcentoch „politiky zahraničných Maďarov“ novej budapeštianskej vlády po voľbách 1994 v Maďarsku. Najvýznamnejším faktorom však bol najskôr záujem, neskôr sympatie slovenskej protimečiarovskej opozície prejavované smerom k politickej línii Bélu Bugára. Niektorí analytici túto líniu hodnotili ako rovnovážny politický postoj otvorený voči kompromisom, v skutočnosti sa pritom začalo budovanie akéhosi politického centra, ktorého

vplyvom sa mohlo značne urýchliť aj zjednotenie troch maďarských parlamentných strán.

Spolupráca vo vnútri Maďarskej koalície, ktorá vznikla roku 1994 ako volebné spojenie, sa počas tretej vlády Vladimíra Mečiara prehĺbila, či už v parlamentnej práci, v príprave a realizácii komárnanských zhromaždení, pri pravidelnom informovaní európskych inštitúcií o situácii v oblasti menšinových práv na Slovensku, alebo v procese inštitucionalizácie maďarsko-maďarskej spolupráce (t. j. spolupráce medzi predstaviteľmi Maďarskej republiky a maďarských menšinových komunit žijúcich v susedných štátoch). Tento proces, ktorý nebol ušetrený ani mnohých vnútorných napätí a sporov, avšak bol urýchlený spádom udalostí roku 1998, viedol napokon k rozhodnutiu o zjednotení troch maďarských strán.

2.4. Experimentálne strany, stranícke zárodky a iniciatívy

V rade maďarských menšinových strán treba ešte spomenúť Maďarskú ľudovú stranu (MLS), ktorú privolať k životu v lete 1991 Gyula Popély. Iniciatíva poslancov, ktorí sa regrutovali z bývalých členov Spolužitia, resp. z vyššie uvedených poslancov vylúčených z MKDH – tvrdo kritizujúc hlasovanie poslancov SNR za koalíciu MKDH – Spolužitie pri schvaľovaní jazykového zákona, odsudzujúc ich pripravenosť ku „kompromisom hraničiacim s bezzásadovosťou“ – si jednak stanovila za cieľ ponúknuť priestor pre radikálne politizovanie na národnostnej báze, jednak sa snažila seriózne realizovať svoju ambíciu vytvorenia ľudovej strany, do ktorej by sa mohli integrovať národne orientované sily ostatných strán a hnutí a tá voličská základňa, pre ktorú znamenala ochrana kresťanských a národných záujmov najdôležitejšiu politickú hodnotu. Napriek tomu program strany ostal v rovine všeobecných konštatácií. Skutočnosť, že zástupcovia MLS sa na kandidátke dvoj-, resp. trojkoalície maďarských strán vo voľbách 1992 – 1994 nedostali na zvoliteľné miesta, zabránilo jej zakladateľom, aby sa ich názorom dostalo publicity v parlamen-

te.¹⁷ Fiasko Maďarskej ľudovej strany bolo signálom, že zjednotenie, ktoré si želala aj voličská základňa, sa už ani v roku 1991 nedalo naoktrojovať zvonka, zakladaním umelo vytvorených strán – zjednotenie mohlo byť podporené len vzájomnou dohodou troch parlamentných strán s reálnou voličskou základňou.

V druhom roku tretej vlády Vladimíra Mečiara, na jeseň 1995, vzniklo za výdatnej podpory slovenského premiéra Maďarské ľudové hnutie za zmierenie a prosperitu (MLHZP), ktoré sa deklarovalo ako ľavicové hnutie. Jeho vedúcimi predstaviteľmi boli zo Spolužitia vylúčený György Gyimesi a bývalý vedúci tajomník ÚV Csemadoku za husákovského režimu István György. Po neúspechu vo voľbách 1998 sa zdalo, že hnutie zmizlo v prepadlisku politických dejín, no roku 2001 sa pod vedením Györgya Gyimesiho znovu zorganizovalo pod názvom Strana maďarských socialistov. Zároveň však naďalej pôsobí aj druhá následnícka strana Maďarského ľudového hnutia za zmierenie a prosperitu s názvom Strana maďarských socialistov na Slovensku pod vedením Istvána Györgya.

3. BUDOVANIE KOMUNITNEJ IDENTITY, SAMOSPRÁVNOSŤ, KONCEPCIE AUTONÓMIE

Zmena režimu v stredovýchodnej Európe síce z pohľadu vnímanosti na politické zmeny nezaostihla maďarské menšiny tohto regiónu úplne nepripravené, ale formulovanie a spresňovanie politických programov a cieľov bolo treba v podstate začať nanovo. Maďarské opozičné (disidentské) menšinové hnutia osemdesiatych rokov sa väčšinou pohybovali v medziach ochrany politických a menšinových práv, resp. politiky rekriminácií. Maďarská menšinová autonómia – ako pojmová a politicky nevymedzená optimálna právna inštitúcia – samozrejme figurovala v menšinových programoch už v časoch komunistickej totality, veď od roku 1918 bola požiadavka národnostnej samosprávy vždy v centre maďarských politických snáh.

Aj v procese vzájomnej segregácie českého a slovenského národa, ktorého výsledkom bolo rozdelenie Československa, Maďari na Slovensku viac stratili ako získali: i keď aj zázemie pražských federálnych orgánov sa v období 1989 – 1992 ukázalo ako veľmi slabé, predsa však federálna úroveň dokázala radikálny slovenský nacionalizmus dočasne udržať na uzde, resp. zamestnať ho ťahanicami okolo rozdelenia. Zároveň sa však menšiny vo federálnom zákonodarstve vo vzťahu k tvorbe menšinových zákonov museli sklamať aj vo svojich najpesimistickejších očakávaniach, keď napríklad Federálne zhromaždenie – po zrušení ústavného zákona z roku 1968 o postavení národností – prijalo 9. januára 1991 napriek protestu menšinových poslancov novú Listinu základných práv a slobôd v znení, ktoré bolo krokom späť oproti predchádzajúcej praxi.

Napriek tomu maďarské menšinové strany trvali až do konca na zachovaní federálneho štátu, pri rozdelení republiky považovali za jediný legitímny postup vypísanie referenda a proti jeho neuskutočneniu do poslednej chvíle protestovali. V situácii vyostrených česko-slovenských vzťahov na jeseň 1991 predložil 1. novembra poslanecký klub MKDH – Spoluzitie v oboch snemovniach Federálneho zhromaždenia návrh na uznesenie o vypísaní referenda s nasledujúcim textom: „Ste za zachovanie kontinuity Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky, ako subjektu medzinárodného práva, v ktorej sa plne rešpektuje právo národov, národných a etnických menšín na sebaurčenie vo forme samosprávnych republík, zemských celkov, územných a kultúrnych autonómií?“ Odmietnutie a ignorovanie návrhu maďarských poslancov dokonale dokreslovalo obraz situácie nedoriešeného právneho postavenia menšín v rozpadávajúcej sa česko-slovenskej federácii. Zároveň sa jasne ukázal veľký odstup, ktorý českých a slovenských poslancov pripravujúcich sa na rozdelenie štátu oddeľoval od akceptácie myšlienky menšinových autonómií.

Ústavu samostatného Slovenska prijala Slovenská národná rada 1. septembra 1992

štyri mesiace pred samotným vyhlásením samostatnosti. Podľa toľko diskutovanej preambuly prijali zákonodarcovia, odvolávajúci sa na „dedičstvo predkov“ a „na prirodzené právo národov na sebaurčenie“, Ústavu Slovenskej republiky v mene kolektívneho právneho subjektu vyjadreného formou „My, národ slovenský“. Tento právny subjekt je však v ďalšom texte preambuly rozšírený slovami „spolu s príslušníkmi národnostných menšín a etnických skupín žijúcich na území Slovenskej republiky“, („teda my, občania Slovenskej republiky“). Odsek 3 článku 34 ústavy stanovuje hranice výkonu práv národnostných menšín takto: „Výkon práv občanov patriacich k národnostným menšinám a etnickým skupinám zaručených v tejto ústave nesmie viesť k ohrozeniu zvrchovanosti a územnej celistvosti Slovenskej republiky a k diskriminácii jej ostatného obyvateľstva.“

Dôležitou časťou ústavy je štvrtá hlava, pojednávajúca o územnej samospráve, i keď v deväťdesiatych rokoch 20. storočia kompletný inštitucionálny systém územných samospráv pre absenciu zákona upravujúceho podmienky fungovania samospráv vyšších územných celkov ani nemohol byť dobudovaný. Jedno z ustanovení (menovite článok 66) upravujúcich práva obcí, ktoré sú základom územnej samosprávy, explicitne umožňuje slobodné združovanie obcí: „Obec má právo združovať sa s inými obcami na zabezpečenie vecí spoločného záujmu.“¹⁹

V ostatných rokoch sa v súvislosti so slovenskou ústavou viackrát ukázalo, že základné práva ňou garantované je možné obísť vykonávacími zákonmi alebo dokonca podzákonnými normami (nariadeniami, vyhláškami). Aj o väčšine ustanovení upravujúcich práva menšín sa potvrdilo, že neboli zásadnou prekážkou nacionalistickej politickej praxe. Ambivalentné formulácie zákonov upravujúcich používanie štátneho jazyka a jazykov menšín nahrávajú tým silám, ktoré poukazujú na domnelé ohrozovanie suverenity a integrity štátu, neustále kriminalizujú snahy maďarskej menšinovej komunity o akúkoľvek

formu autonómie. V politických programoch všetkých troch maďarských menšinových strán, resp. hnutí bola požiadavka samosprávy od začiatku zahrnutá. Tieto politické programy však nedali odpoveď na tú zásadnú otázku, ako chcú politici maďarskej menšiny zosúladiť uprednostňovaný ideál autonómie s prvkami rovnako proponovaného konsociačného modelu, na základe ktorého by zástupcovia menšín mali mať zaručenú pomernú alebo aspoň primeranú účasť v legislatíve a exekutive štátu, ako aj v orgánoch všeobecnej a špecializovanej štátnej správy a samosprávy na miestnej i regionálnej úrovni.²⁰

3.1. Program autonómie Maďarskej nezávislej iniciatívy

Je faktom, že aj MNI, ktorá bola priamo zaangażovaná na realizácii konsociačného modelu, okamžite zaujala postoj v súvislosti so samosprávnym modelom. Najdôležitejšie prvky týchto raných stanovísk sa neskôr objavili v menšinovom programe MOS, ktorý bol zverejnený pod názvom *Bohatá menšina*. Prvé programové vyhlásenie MNI vydané 19. januára 1990, kládlo popri trvaní na uznaní kolektívnych práv dôraz na to, že „národnostné menšiny musia v oblasti kultúry (v rámci nej i školstva) dosiahnuť úplné sebaurčenie“. Podľa programu by to znamenalo vytvorenie „úplného výchovno-vzdelávacieho systému maďarskej menšiny v Československu od jasli až po vysoké školstvo“. Ešte významnejší dosah má súhlasný postoj k požiadavke sebaurčenia v už citovanom spoločnom vyhlásení MNI a VPN, hnutia, ktoré bolo vedúcou silou zmeny režimu na Slovensku. „Na základe kolektívnych práv národov, národných menšín a etnických skupín im prislúcha samospráva vo všetkých záležitostiach, týkajúcich sa ich výlučne ako aj rovnoprávne spolurozhodovanie vo všetkých záležitostiach, týkajúcich sa aj ich.“²¹ Tento spoločný maďarsko-slovenský dokument považuje samosprávny model za legitímny, resp. politicky reálny len v oblasti kultúry a školstva.

2. časť menšinového programu MNI – prijatého 25. januára 1992 na VIII. sneme hnutia v Dunajskej Strede –, s názvom Menšinová samospráva, predstavovala v určitom zmysle modifikáciu predchádzajúceho kurzu v zmysle zosúladenia konsociačného a samosprávneho modelu. Ani po prijatí tohto programu sa však Maďarská občianska strana nechcela zaviazat k výlučnému presadzovaniu jedného modelu. Preto si stanovila za cieľ vytvorenie takého systému, v ktorom „by spoločné pôsobenie jednotlivých prvkov viedlo k takému výsledku, aký by sme mohli očakávať od fungovania menšinového samosprávneho modelu“.²² Korene viacerých rozporuplných elementov, ktoré sú charakteristické pre časť programu týkajúcej sa samospráv, spočívali pravdepodobne v rozdielnych akcentoch liberálne a národne orientovaných frakcií v rámci vedenia strany. Jednak úvod 2. časti aj naďalej považoval samosprávny model len za čiastočné riešenie, avšak sotva o pár riadkov nižšie – po kritike a odmietnutí konsociačného modelu – definoval menšinový program MOS svoj cieľ takto: „Podľa nášho názoru riešením, ktoré nespochybňuje právomoci vlády a zároveň napĺňa túžbu po doteraz len hmlisto formulovanej menšinovej autonómii, je vytvorenie systému menšinových samospráv.“²³

K potrebným prvkom inštitucionálneho rámca realizácie menšinovej samosprávy zaradoval program rozšírenie okruhu právomocí územnej samosprávy, vytvorenie dohodovacích mechanizmov medzi regionálnymi samosprávami a regiónmi, avšak za rovnako dôležité princípy považoval reformu verejnej správy, posilnenie hospodárskych, spoločenských, záujmových a kultúrnych organizácií menšín a transformáciu menšinových politických subjektov na skutočné politické strany.

Aj v neskorších programových dokumentoch Maďarskej občianskej strany pretrvali prvky pragmatizmu charakteristické pre zmiešaný model. Vychádzajúc z práva na združovanie územných samospráv, zaručeného článkom 66 Ústavy SR, strana od začiatku podporovala založenie Združenia miest a obcí

Žitného ostrova, prvého takéhoto združenia pôsobiaceho na území s prevahou obyvateľstva maďarskej národnosti, v rámci ktorého mala MOS v orgánoch miestnych samospráv v prvej polovici deväťdesiatych rokov veľmi silné pozície. Zároveň však vo všetkých regionálnych združeniach s väčšinovým maďarským obyvateľstvom – na Žitnom ostrove, na Matúšovej zemi, v Poiplí, na južnom Gemeri a v Medzibrodí mali silnejšie postavenie Spolužitie a MKDH.

3.2. Program autonómie MKDH

V záverečnej etape rozdelenia Československa v decembri 1992 predložili poslanci za Spolužitia a MKDH predsedovi Slovenskej národnej rady spoločný návrh ústavného zákona „o právnom postavení národnostných menšín a etnických skupín v Slovenskej republike“. Návrh zákona označoval „národnostné menšiny a etnické skupiny“ za štáto tvorné subjekty a menšinové práva za také prirodzené práva, ktoré sú „neodcudziteľné a nezrušiteľné“. Popri jazykových právach, zaručených ústavou, navrhoval dokument priznať menšinám nasledujúce kolektívne práva: právo na zachovanie a rozvoj identity, právo na vlastné parlamentné zastúpenie, právo na kontrolu dodržiavania menšinových práv, ďalej právo na domovinu, právo na zachovanie a rozvíjanie národného dedičstva, právo na zachovanie etnickej štruktúry bydliska.

Princíp samosprávnosti mal byť v zmysle návrhu uplatnený prostredníctvom zaručenia práva na samosprávu v oblasti školstva, kultúry a šírenia a prijímania informácií, resp. práva spravovať regióny obývané menšinami. Návrh ďalej obsahuje aj právo na udržiavanie medzinárodných stykov a právo na pomerný a primeraný podiel na čerpaní štátneho rozpočtu.²⁴

Štvrtá kapitola predmetného návrhu obsahovala prvý náčrt predstáv dvoch zmienených strán o menšinovej samospráve. Výkon menšinových práv by v zmysle ustanovení tejto kapitoly realizovali celoštátne, regionálne

a miestne samosprávne orgány, volené na obdobie štyroch rokov. Volby do orgánov menšinových samospráv by sa konali na základe požiadavky aspoň troch percent občanov patriacich k jednotlivým menšinovým komunitám, ohlásenej kancelárii Slovenskej národnej rady. Menšinové samosprávy fungujúce na základe osobitných štatútov by vo vlastnej právomoci rozhodovali o otázkach kultúry, školstva, rozširovania a prijímania informácií v materinskom jazyku danej menšiny, resp. o používaní vlastného jazyka v úradnom a verejnom styku na území, na ktorom podiel menšinového obyvateľstva dosahuje podiel aspoň 5 %, V iných veciach by samosprávy rozhodovali spoločne s príslušnými úradmi.

Výkonné orgány menšinových samospráv by podľa návrhu mali byť ustanovené na miestnej a regionálnej úrovni, na celoštátnej úrovni by riešenie týchto otázok malo byť zastrešené ministerstvom pre národnostné menšiny. Sústava menšinových samospráv by bola financovaná štátom. Vzťahy s ostatnými štátnymi inštitúciami chceli autori návrhu riešiť osobitným zákonom. V kapitole o samosprávnosti navrhovateľa zabudli vysvetliť, ako si predstavujú právo na spravovanie regiónov obývaných menšinami. V texte návrhu ostalo veľa právnych medzier. Ideové východiská menšinového zákona, prijatého Národným zhromaždením Maďarskej republiky roku 1993, ktorého príprava pokročila práve vtedy do záverečnej fázy, mali zrejme na predstaviteľov MKDH a Spolužitia značný vplyv. Nevidno však v tomto návrhu veľa spoločných prvkov s projektom autonómie vypracovaným Demokratickým spoločenstvom vojvodinských Maďarov (Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége), ktorému sa pritom v tých časoch dostalo pomerne veľkej publicity aj v zahraničí.

Predkladatelia sa usilovali navrhovaný systém menšinových samospráv organicky včleniť do systému inštitúcií výkonnej a zákonodarnej moci v Slovenskej republike. Rozhodnutie o vypísaní volieb do menšinových

samosprávnych orgánov malo byť v kompetencii Slovenskej národnej rady, regionálne menšinové samosprávy mali byť zosúladené s vyššími územnými celkami. Príprava na voľby by bola pod dohľadom Ústrednej volebnej komisie a Ministerstvo pre záležitosti národnostných menšín a etnických skupín (Ministerstvo pre menšiny) ako súčasť štátnej exekutívy by bolo spoločnou výkonnou inštitúciou všetkých menšín.

V návrhu MKDH z februára 1993²⁵ popísali autori dokumentu v odseku 16 právomoci Celoštátnej rady menšín príliš všeobecnými, takmer až besobsažnými formuláciami: napr. „zastupovanie a ochrana záujmov menšín“, „realizácia kultúrnej a školskej samosprávy“, „prijímanie odporúčaní a nariadení regionálneho charakteru pre miestne menšinové samosprávy“ ap. Rozsah navrhovaných reálnych právomocí je pritom veľmi malý: „určuje spôsob tvorby základného imania menšinových samosprávnych orgánov“, „určuje symboly menšinových samospráv“, „rozhoduje o zásadách a spôsoboch použitia rozhlasových a televíznych frekvencií, ktoré má pridelené v súlade s platnými právnymi predpismi.“ V porovnaní s vyššie analyzovaným spoločným návrhom MKDH a Spoluzitia tu pri delbe právomocí nachádzame nový, ale bezpochyby silne obmedzujúci prvok: Celoštátna rada danej menšiny by pracovala ako „poradný orgán Národnej rady Slovenskej republiky a Vlády Slovenskej republiky“. Predseda Národnej rady by si pritom z predsedov Celoštátnych rád jednotlivých menšín vytvoril vlastný poradný orgán.

V odseku 25 návrhu upravujúcim kompetencie Ministerstva pre menšiny (tento dokument ho označuje ako Ministerstvo pre záležitosti národnostných menšín a etnických skupín) sa navrhuje vznik menšinových referátov, vedených osobami delegovanými Celoštátnymi radami jednotlivých národnostných menšín. V zmysle návrhu sú rozhodnutia Celoštátnych rád „v okruhu ich pôsobnosti pre ministerstvo záväzné“, čo je predstaviteľné nanajvýš v prípade príslušného referátu,

ale vo vzťahu k celému ministerstvu je to asi nereálna predstava. Na čele Ministerstva pre menšiny stojí minister slovenskej vlády, ktorý je menovaný na základe návrhu koordinačného orgánu Celoštátnych rád jednotlivých národnostných menšín.

Články 26 až 37 upravujú spôsob vytvorenia územných (regionálnych a miestnych) menšinových samosprávnych orgánov (zastupitelských i výkonných). Regionálne rady menšinových samospráv by mali právo na samostatné rozhodovanie v oblasti kultúry a školstva, v Celoštátnej rade danej menšiny by mali právo na predkladanie návrhov a do ich pôsobnosti by patrila starostlivosť „o pamätné miesta histórie a kultúry menšín“. Právomoci miestnych menšinových samospráv by boli ešte užšie: patrilo by k nim právo na predkladanie návrhov k problematike menšinového školstva v Regionálnej rade menšinových samospráv, právo navrhovať vedúceho pracovníka miestnej menšinovej kultúrnej ustanovizne a „na miestnej úrovni zastupovať záujmy menšín“. Pravda, miestna menšinová samospráva by mohla hospodáriť samostatne, avšak s výnimkou jedného vylučujúceho ustanovenia návrh neupravuje jej vzťah k orgánom (všeobecnej) samosprávy obce, neupravuje delbu kompetencií medzi nimi.

Dost neorganicky bola do textu návrhu včlenená predstava MKDH o inštitucionálnom usporiadaní menšinovej samosprávy v oblasti školstva a kultúry. Za najvyšší orgán oboch špecializovaných samospráv je označená Celoštátna rada príslušnej národnostnej menšiny. Rozsah jej kompetencií v oblasti školstva (články 38 a 39) by siahahal od stanovenia právneho statusu menšinových škôl cez zriaďovanie a rušenie škôl, menovanie dekanov vysokých škôl vyučujúcich v jazyku menšín, až po rozdeľovanie štátnych dotácií a schvaľovanie kurikula, ale napríklad otázky školskej inšpekcie, štipendijného systému a učebníc boli opomenuté.

Zo zoznamu inštitúcií kultúrnej samosprávy (článok 40) vyplýva, že Celoštátna rada,

ktorá sa mala špecializovať na štátne inštitúcie pôsobiace v oblasti menšinovej kultúry, by popri nejestvujúcich štátnych vydavateľstvách a štátnych múzeách mohla v skutočnosti vykonávať určité riadiace právomoci len nad dvomi maďarskými divadlami a maďarskými oddeleniami minimálneho počtu kultúrnych inštitúcií. Z hľadiska kompetencií by bola situácia podobná ako v prípade školskej samosprávy.

Štvrtá kapitola návrhu zákona MKDH sa zaoberá „oblastnými (regionálnymi) samosprávami“. S odvolaním sa na článok 66 ústavy SR, návrh nachádza ústavnoprávnu oporu vytvorenia regionálnej samosprávy vo forme spoločovania obcí s menšinovým obyvateľstvom v práve obcí združovať sa na zabezpečenie vecí spoločného záujmu. Na základe tohto ustanovenia sa menšinové regionálne samosprávy môžu podľa MKDH legitímne združovať trebárs aj „s vyššími územnými celkami iných štátov“ alebo sa pripojiť „k euroregiónom medzinárodného charakteru“.

Návrh MKDH zaviedol pojem „obcí a regiónov so zvláštnym štatútom“ len vo vzťahu k úrovni jazykových práv a miery inštitucionalizovanej dvojjazyčnosti, čo v porovnaní s koncepciami autonómie prezentovanými Demokratickým spoločenstvom vojvodinských Maďarov a Zväzom vojvodinských Maďarov (Vajdasági Magyar Szövetség – VMSZ) nesporne poukazuje na určitú nekonzekventnosť. Ak totiž vychádzame z existencie 435 obcí s väčšinovým maďarským obyvateľstvom, zistených pri sčítaní ľudu roku 1991, tieto obce a ich združenia (prípadne ich časti) by nepochybne mohli patriť do samosprávneho regiónu, či okruhu obcí spravovaných miestnymi a regionálnymi menšinovými radami, nehovoriac už územnej báze školskej a kultúrnej autonómie totožnej s týmito obcami či regiónmi. Zvláštny štatút zúžený len na oblasť jazykových práv by znamenal ďalšie oslabenie už i tak obmedzených kultúrnych a školských, resp. regionálnych a miestnych menšinových samosprávnych kompetencií a posilnenie ingerencie štátu. Návrh MKDH

bol poznamenaný napätím prvých týždňov existencie samostatného Slovenska a v skutočnosti jeho autori nedokázali prestrihnúť pomyselnú pupočnú šnúru, ktorou bola ich koncepcia ešte stále napojená na pseudokonštitučnú prax z obdobia komunistickej štátostrany.

3.3. Program autonómie Spolužitia

MKDH aj Spolužitie si plne uvedomili skutočný význam autonomistického modelu v procese česko-slovenského rozchodu. Predseda Spolužitia Miklós Duray od januára 1991 viackrát urgoval spoločné vystúpenie maďarských parlamentných poslancov vo veci sformulovania a politickej reprezentácie programu sebaurčenia maďarskej menšinovej komunity 27. februára 1992 prijala Republiková rada Spolužitia vyhlásenie o interpretácii národného sebaurčenia. Dokument obvinil českých a slovenských politikov, že popri realizácii vlastných snáh o národné sebaurčenie „považujú sebaurčenie nie za základné právo, ktoré prináleží všetkým, neodvodzujú ho od základných práv jednotlivca, ale od podstaty národa. Pritom právo národov na sebaurčenie nie je ničím iným, ako skupinovým právom jednotlivcov s rovnakou identitou.“²⁶

Autori dokumentu deklarujúceho právo menšinových komunít na sebaurčenie, si boli popri tom všetkom dokonale vedomí obmedzenosti manévrovacieho priestoru maďarského menšinového politizovania, a v záujme zachovania československého federálneho štátu označili právo na vnútorné sebaurčenie už od začiatku za svoju maximálnu požiadavku. Rozšírenie práva na sebaurčenie aj na menšinové skupiny a „časti národov“ by podľa dokumentu bolo pozitívnym spôsobom prispelo k riešeniu česko-slovenskej ústavnej krízy a k zrovnoprávneniu menšín.

K radikalizácii politického programu prispeli parlamentné voľby 1992 a proces česko-slovenského rozchodu spomedzi maďarských strán bezpochyby v najväčšej miere v prípade Spolužitia. Návrh ústavného zákona o posta-

vení národnostných menšín predložený spoločne s MKDH považovalo Spoluzitie len za východiskový bod, a na rozdiel od MKDH ho neustále držalo na programe dňa. Hnutie na svojom IV. kongrese vo februári 1993 v Komárne vydalo vyhlásenie „k časti maďarského národa žijúceho na Slovensku“ ako „k národn(ostn)ému spoločenstvu maďarského národa na Slovensku“ s výzvou, aby každý člen spoločenstva prispel svojou činnosťou k tomu, aby sa naplnilo základné právo národn(ostn)ého spoločenstva, aby „mohlo realizovať svoje sebaurčenie vo forme miestnej alebo oblastnej samosprávy v rámci personálnej autonómie.“²⁷

V dokumente *Územná samospráva a zásady personálnej autonómie*, po krátkom historickom zhrnutí, pri hľadaní argumentov v prospech samosprávneho modelu, kladie Spoluzitie dôraz na predchádzanie destabilizácie a etnických konfliktov sovietskeho a juhoslovenského typu, na elimináciu obáv väčšinových občanov a na inštitucionálne záruky rovnoprávnosti jednotlivých národnostných komunít v štáte. Teoretický základ riešenia by spočíval v priznaní štatútu „partnerského národa“ (társ-nemzet), koncepcie, ktorej princípy vypracoval Miklós Duray okrem iného na základe prác medzinárodne uznávaných maďarských ústavných právnikov a politológov Pétera Kendeho a Gáspára Bíróa. Menšiny, nadobudnúc rovnoprávny status „partnerského národa“ s príslušníkmi väčšiny, by sa organicky včlenili do etnicky pluralitného štátu, čo by umožnilo ich všestranný kultúrny rozvoj, politickú emancipáciu a integráciu.

Dokument Spoluzitia, vychádzajúci z troch základných práv – práva na identitu, práva na domovinu a práva na (vnútorné) sebaurčenie popri deklarácii požiadavky kultúrnej autonómie na personálnom princípe, konkrétne naznačil aj územné, geografické hranice oblasti pôsobnosti miestnych a regionálnych menšinových samospráv. Rozlišoval pritom tri typy územia: väčšinové, menšinové a diasporické. Základ regionálnych samospráv vidí aj dokument Spoluzitia v združeniach

obcí s väčšinovým maďarským obyvateľstvom, ktorých istá časť – medzi nimi napríklad už spomínané Združenie miest a obcí Žitného ostrova (Žitnoostrovské združenie) – už bola právne registrovanou organizáciou, v iných regiónoch sa proces vytvárania podobných združení práve rozbiehal. S inštitúciou kultúrnej autonómie na personálnom princípe počítal tento návrh vo vzťahu k maďarskej menšine len v prípade komunít žijúcich v rámci obce v menšinovom postavení, resp. z teritoriálneho hľadiska v diaspóre. Takáto inštitúcia by týmto občanom umožnila uplatnenie ich menšinových práv.

Na sneme, konanom vo februári 1993 v Komárne, prijali delegáti hnutia aj dokument *Miestne samosprávy, združenia obcí, reforma územnosprávneho členenia a verejnej správy*, ktorý stanovil zásady politiky Spoluzitia v oblasti územnej samosprávy na základe správy o činnosti maďarských regionálnych združení, založených z iniciatívy Rady Politického hnutia Spoluzitie pre samosprávy a posúdenia pôsobenia obecných samospráv.²⁸

Po vydaní výzvy Spoluzitia sa iniciatívy zameranej na posilnenie princípu samosprávnej maďarskej menšiny na Slovensku – vychádzajúc z dokumentov Spoluzitia –, ujalo Združenie miest a obcí Žitného ostrova. Združenie sa 8. marca 1993 obrátilo s výzvou na všetkých primátorov a zvolených poslancov obcí na Slovensku obývaných maďarskou menšinou. Vo výzve sa navrhovalo, aby bolo v každej obci prijaté vyhlásenie podporujúce nasledovné požiadavky: aby bol pri pripravovanom novom územnosprávnom členení na územiach obývaných maďarskou menšinou zohľadnený etnický princíp, aby boli rešpektované historické, kultúrne, etnické a jazykové osobitosti týchto území, a aby „pri vytváraní regiónov s etnickými a jazykovými osobitosťami boli uplatnené „trojaké hranice úmernosti“ (väčšinové územie, menšinové územie, diaspóra). Iniciatíva mala veľký ohlas a Spoluzitie sa na jeseň 1993 rozhodlo zvolať zhromaždenie maďarských volených zástupcov obcí z južného Slovenska.

3.4. Komárňanské zhromaždenie

Komárňanské zhromaždenie, ktoré sa konalo 8. januára 1994, bolo zvolané Združením miest a obcí Žitného ostrova obežníkom zo 6. decembra 1993. Predstavitelia Spolužitia a MKDH však už na druhý deň ubezpečili iniciatívu o svojej podpore. Iniciatíva Žitnoostrovského združenia vyvolala na celom Slovensku až hysterické reakcie. Prezident republiky Michal Kováč prijal vedenie Žitnoostrovského združenia a navrhol, že prijme záštitu nad konaním zhromaždenia, ak iniciátori odstúpia od požiadavky územnej autonómie, resp. maďarského etnoregiónu. S odmietavou odpoveďou Žitnoostrovského združenia oboznámil prezidenta republiky 21. decembra István Pásztor, primátor Komárna. Následne prijala v súvislosti s výzvou Žitnoostrovského združenia odmietavé uznesenie Národná rada Slovenskej republiky, v ktorom navrhovala odloženie konania zhromaždenia.

Komárňanské zhromaždenie predstaviteľov samospráv, uskutočnené 8. januára 1994, bolo a zostane v živote maďarskej komunity na Slovensku najvýznamnejšou politickou udalosťou poslednej dekády 20. storočia. Z pozvaných päťtisíc primátorov a poslancov obecných samospráv prišlo na zhromaždenie viac ako tritisíc účastníkov. Záverečné vyhlásenie zhromaždenia, jeho dokumenty k záležitostiam reformy verejnej správy a samosprávy znamenali kulminálny bod maďarskej autonómnej politiky deväťdesiatych rokov na Slovensku. Kvôli konfrontačnej atmosfére, ktorú podnecovala aj väčšinová tlač, boli dokumenty zhromaždenia formulované vo veľmi umiernenom tóne. Politická deklarácia sa viackrát odvoláva na zabezpečenie mierového maďarsko-slovenského spolužitia a zhoršenie vzťahov pripisuje vláde Vladimíra Mečiara. Podľa názoru autorov vyhlásenia zmena je možná len demokratickými prostriedkami, a preto je potrebné upevniť „samosprávny systém, právny štát a ústavnoprávne postavenie národnostných spoločenstiev“.

Komárňanský dokument *O ústavnoprávnom postavení Maďarov* je typická postmoderná politická proklamácia: miešajú sa v nej historické krivdy, dožadovanie sa práva na identitu, medzinárodnoprávne argumenty a z nich vychádzajúce požiadavky jazykových práv, politické a finančné požiadavky a autonómnemu modelu cudzie presadzovanie pomerného zastúpenia menšín, prebraté z konsociačného modelu. Po úvodných častiach nasleduje definovanie maďarskej menšiny ako rovnoprávného spoločenstva so slovenským národom na základe koncepcie „partnerského národa“, ktoré „si želá vyjadriť svoju politickú subjektivitu prostredníctvom osobitného voleného orgánu, na základe osobitného návrhu ústavného zákona, a v záujme ochrany svojej identity žiada zvláštne právne postavenie územia, ktoré obýva v značnom počte“.²⁹

Po vyslovení požiadavky „partnerského národa“ a územnej autonómie zaradil dokument medzi svoje ciele politicky vyváženými formuláciami aj posilnenie štátnosti a územnej integrity Slovenskej republiky a budovanie právneho štátu. Najviac analyzovanými a najčastejšie diskutovanými prvkami rozhodnutí komárňanského zhromaždenia boli bezpochyby dve alternatívy vytvorenia druhostupňových územnosprávnych jednotiek, ktoré v rámci reformy verejnej správy navrhovala maďarská strana. V dokumente s názvom *O reorganizácii územnosprávneho členenia a verejnej správy Slovenska* predstavovala alternatíva A súvislý územnosprávny celok pozdĺž celej slovensko-maďarskej štátnej hranice až po jazykovú hranicu, kým v alternatíve B sa navrhovali tri územnosprávne celky, regióny („od okolia Bratislavy po Šahy“, potom pásmo „od Šiah po Košice“ a maďarské územie „južného Zemplína a Použia“).³⁰

Dokument *O právach samospráv* sa zasaďoval o pripojenie sa Slovenskej republiky k Európskej charte miestnej samosprávy a požadoval, aby slovenská ústava „aj taxatívne zakotvila systém menšinových samospráv, ich príslušnosť (sic!) a kompetencie“. Na základe

odporúčania Parlamentného zhromaždenia Rady Európy č. 1201, ktoré bolo zahrnuté aj do slovensko-maďarskej základnej zmluvy, uznesenie komárňanského zhromaždenia sa v princípe zasadzovalo o vytvorenie územnej autonómie oblastí s etnickými špecifikami, i keď takúto požiadavku text explicitne neobsahoval. Zosumarizujúc doteraz povedané, môžeme konštatovať, že počnúc rokom 1993 kládli strany Maďarskej koalície čoraz väčší dôraz na formulovanie svojich postojov k pripravovanej reforme verejnej správy na Slovensku. Mečiarovský zákon o reorganizácii územnosprávneho členenia, prijatý v slovenskom parlamente v júli 1996, sa usiloval narušiť etnoregionálnu bázu maďarskej menšiny na Slovensku. Na druhej strane, návrh zákona vypracovaný Maďarskou koalíciou stavia proti schválenej koncepcii predstavu vytvorenia 16 žúp, medzi nimi troch celkov – Komárňanskej, Rimavskosobotskej a Kráľovskochlmeckej župy – v ktorých by maďarské obyvateľstvo tvorilo väčšinu.³¹

Bezproblémový priebeh komárňanského zhromaždenia a jednomyselné prijatie jeho programových dokumentov boli v deväťdesiatych rokoch veľmi vážnym argumentom a cennou devízou v úsilí o maďarskú autonómiu na Slovensku. Podľa Miklósa Durayho, predsedu Spoluzitia, najdôležitejším odkazom komárňanskej proklamácie pre Európu a Slovensko je to, že maďarská menšina na Slovensku si želá riešiť svoje právne postavenie cestou rokovaní, v medziach zákona, rešpektujúc územnú integritu Slovenskej republiky. K tomuto hodnoteniu sa však žiada dodať, že komárňanským zhromaždením sa prvá, vzostupná etapa politiky presadzovania autonómie aj uzavrela a v deväťdesiatych rokoch už nedokázala nabráť nový dych.

Vo vzťahu k nasledujúcemu vývoju celkom iste zohrala svoju úlohu aj nacionalistická menšinová politika tretej Mečiarovej vlády v rokoch 1994 – 1998, ktorá neustálymi restriktívnymi opatreniami a agresívnym správaním vytlačala maďarské politické strany do obrannej pozície. Medzi ciele mečiarovskej

reorganizácie verejnej správy patrilo popri posilnení závislosti regionálnych orgánov na centrálnej moci aj otvorene deklarovaný a priznaný cieľ vedomého, systematického „rozkúskovania“ územia obývaného väčšinovo maďarským obyvateľstvom, čo malo s konečnou platnosťou prekaziť akékoľvek budúce snahy o maďarskú územnú samosprávu.

Koncepcie etnickej autonómie vypracované maďarskými menšinovými stranami na Slovensku sa svojou teoretickou nejasnosťou, a predkladaním požiadaviek zmiešaného typu zaraďujú za návrhy sformulované predstaviteľmi maďarských komunít vo Vojvodine a v Sedmohradsku. Na druhej strane, veľkou výhodou tejto koncepcie – ktorá už raz získala podporu maďarských volených zástupcov existujúcich miestnych územných samospráv –, je to, že maďarská menšina na Slovensku, ktorej sídelná štruktúra je pomerne kompaktná, by bola za priaznivej konštelácie právnych a politických siločiara schopná realizovať demokratický partnerský model spoluzitia, trebárs len s miernymi úpravami dnešného systému územných samospráv.

4. TRETIA VLÁDA VLADIMÍRA MEČIARA (1994 – 1998)

V parlamentných voľbách konaných 30. septembra a 1. októbra 1994 získala Maďarská koalícia, ktorá vznikla spojením troch maďarských strán, 10,18 % voličských hlasov, čím sa stala tretím najsilnejším parlamentným politickým subjektom. Zo 17 poslaneckých mandátov pripadlo Spoluzitiu 9, MKDH 7 a MOS 1 miesto. Víťazom volieb sa stalo Hnutie za demokratické Slovensko pod vedením Vladimíra Mečiara a po dlhých rokovaníach utvorilo vládu s účasťou Slovenskej národnej strany (SNS) a Združenia robotníkov Slovenska (ZRS). Slovenská politologická literatúra vtedy začala používať neskôr veľmi diskutovanú typologizáciu, ktorá delila politické strany Slovenska na „štandardné“ a „neštandardné“. Slovenské opozičné parla-

mentné strany a tri menšinové maďarské strany (z nich Spolužitie s väčšími či menšími výhradami) boli zaradované medzi „štandardné“ strany. Koaličné strany tretej Mečiarovej vlády však na základe ich politických programov, parlamentného správania a vystupovania na medzinárodnej scéne boli politológmi spravidla hodnotené ako strany „neštandardné“.³²

Polemiky a rozpory, čoraz častejšie sa objavujúce vo vzťahoch troch maďarských strán, po voľbách zosilneli. Dôvodom bola skutočnosť, že namiesto spoločného parlamentného klubu, ktorý predpokladala zmluva o volebnej spolupráci, sa MKDH – v reakcii na niektoré sporné kroky Spolužitia – rozhodlo založiť samostatnú parlamentnú frakciu. Rozloženie síl medzi tromi stranami vtedy ešte charakterizovala jednoznačná prevaha Spolužitia, čo signalizovali aj výsledky komunálnych volieb v novembri 1994. Činnosť oboch parlamentných klubov nasmerovala vedúce orgány všetkých troch strán v dlhšom horizonte k úzkej spolupráci, najmä v situácii, keď Mečiarova vláda začala vyvíjala čoraz silnejší tlak na maďarskú menšinu. Úzka spolupráca bola mimoriadne potrebná najmä v parlamentnej debate o návrhu zákona o štátnom jazyku a o slovensko-maďarskej základnej zmluve a po tom, čo sa v prostredí slovenských strán posilnili nacionalistické nálady v súvislosti s oslavami 1 100 rokov založenia uhorského štátu v Maďarsku.³³

Tretia vláda Vladimíra Mečiara sa snažila položiť základy asimilačnej praxe slovenského národného štátu v štyroch oblastiach: v jazykovej a školskej politike, vo vyostrení maďarsko-slovenských medzištátnych vzťahov, v potláčaní maďarskej menšinovej kultúry a v reorganizovaní verejnoprávneho postavenia obcí, okresov a regiónov s väčšinovo maďarským obyvateľstvom. Sám Mečiar vo svojej knihe výpovedí hodnotil maďarskú menšinovú politiku deväťdesiatych rokov ako vedomé šírenie ideológie maďarského iredentizmu, ktorému musela ním vedená slovenská vláda čeliť všetkými možnými prostriedkami. Podľa Vladimíra Mečiara nadácie pôsobiace

v Maďarskej republike podporujú maďarské menšinové komunity za hranicami „obrovskými peniazmi“. „Na báze týchto peňazí sa podarilo vytvoriť strach, pomocou ktorého si iredentisti robia rukojemníkov z príslušníkov maďarskej menšiny. Strach má dve misky. Na jednej im vnucujú dojem, že sú druhotriedni občania, a na druhej, že ich Slováci budú asimilovať. Strach zjednocuje aj v tom, že vždy budú proti mne ako predstaviteľovi, ktorý určil hranice iredenty. Prejavilo sa to aj v prezidentských voľbách. Je to strach, ktorý umožňuje kontrolu nad územím, hospodárstvom, politikou aj školami. Kontrola zašla už veľmi ďaleko a je čas zastaviť ju.“³⁴ Premiér na čele svojej tretej vlády nielenže nezabránil protimenšinovým krokom ministrov za Slovenskú národnú stranu, ale vo všetkých prípadoch ich považoval za opodstatnené.

Účasť Slovenskej národnej strany vo vláde a čoraz radikálnejší národnoštátny nacionalizmus Mečiarovho HZDS dal v krátkom čase aj v konkrétnych krokoch pocítiť svoj vplyv. Ten sa prejavil predovšetkým v citeľnom zhoršovaní situácie maďarského školstva na Slovensku. Ministerstvo školstva pod vedením Evy Slavkovskej (SNS) sa pokúsilo zaviesť v maďarských školách na zmiešanom národnostnom území tzv. alternatívne vyučovanie, podľa ktorého sa mala určitá časť predmetov vyučovať aj na školách s vyučovacím jazykom maďarským po slovensky. Maďarským stranám na Slovensku sa s pomocou Zväzu maďarských učiteľov na Slovensku a Zväzu maďarských rodičov na Slovensku podarilo zmobilizovať maďarskú menšinovú verejnosť. Zápas o ochranu práv a o národnostné školstvo, ktorý vyústil do otvorených demonštrácií, pozorne sledovali aj európske organizácie. Max van der Stoep, Vysoký komisár OBSE pre národnostné menšiny, navštívil na Slovensku viacero škôl s vyučovacím jazykom maďarským a svoje názory zaslal ministrovi zahraničných vecí Jurajovi Schenkovi.

22. apríla 1995 sa v Komárne konalo protestné zhromaždenie učiteľov maďarských

škôl proti zavedeniu modelu alternatívneho vyučovania, 5. októbra 1996 zas proti diskriminačným opatreniam, ktoré postihli maďarskú kultúru na Slovensku. Tri maďarské politické strany spolu s predsedom Csemadoku v otvorenom liste adresovanom Európskej únii a členským štátom NATO upozornili na jazykový zákon, na novú, nepriaznivú úpravu financovania kultúry a na vážny stav, ktorý vznikol v dôsledku prijatia zákona o novom územnosprávnom členení:

„Zachovanie identity Maďarov ohrozuje aj zákon o štátnom jazyku. Navyše, Národná rada Slovenskej republiky prijala koncom septembra zákon, na základe ktorého poslanci, ktorí zastupujú Maďarov tvoriacich 12 % obyvateľov štátu, na rozdiel od doterajšej právnej úpravy nebudú môcť odtiaľ v parlamente prehovoriť vo svojom materinskom jazyku.

Veľká väčšina škôl s vyučovacím jazykom maďarským (približne 98 %) je v správe štátu. Zákon obmedzuje právomoci školských samospráv, čo znamená, že na základe príkazu štátneho úradu možno odvolať riaditeľa školy bez akéhokoľvek odôvodnenia. Takéto prípady sa už viackrát stali, keď sa riaditeľ školy postavil na odpor nariadeniam potláčajúcim právo na vyjadrenie národnostnej identity. Najnovšie v maďarských školách už ani triednu knihu nie je možné viesť vo vyučovacom jazyku.”³⁵

Prejavy nacionalizmu dostali v slovenskej verejnosti aj v slovenskej vládnej politike počas celého obdobia rokov 1994 až 1998 veľmi veľký priestor. Popri debatách o vyššie spomenutých zákonoch, značný priestor na hrubo urážlivé nacionalistické prejavy poskytol napríklad priamy prenos slovenskej verejnoprávnej televízie z parlamentnej diskusie o maďarsko-slovenskej základnej zmluve, ako aj komentovanie rokovania a rozhodnutia Medzinárodného súdneho dvora v Haagu o vodnom diele Gabčíkovo – Nagymaros..

Tri maďarské strany sa snažili na tieto provokácie reagovať rozvážne a dôstojne. Ich správanie nepochybne prispelo k tomu, že

v maďarských obciach južného Slovenska nacionalistické provokácie nikde nevedli k národnostným incidentom a konfliktom. V slovenskej verejnosti a v slovenských stranách obávajúcich sa o svoju voličskú základňu aj po mečiarovskom období pretrvala zvýšená citlivosť na „maďarskú kartu“. Nacionalistická menšinová politika mečiarovského obdobia narobila v slovensko-maďarských medzištátnych vzťahoch i v slovensko-maďarských vnútroštátnych vzťahoch veľmi veľa škôd. Podľa svedectiev dobových prieskumov verejnej mienky a sociologických údajov v roku 1996 už aj v slovenskej verejnosti tvorili väčšinu tí, ktorí zodpovednosť za vytvorenie protimenšinovej atmosféry kladli za vinu predovšetkým vláde.

Maďarský menšinový stranícky pluralizmus na Slovensku dosiahol počas mečiarovského obdobia napriek všetkému hranice svojej životaschopnosti: tri strany s rozličným ideovým zázemím a odlišnou ideologickou identitou, ktoré sa opierali o viac ako polmilionovú maďarskú menšinovú voličskú základňu, boli v konfrontácii s nacionalizmom vládnej moci práve tak odkázané na vzájomnú úzku spoluprácu ako na pragmatické vzťahy so slovenskými opozičnými stranami, ktoré sa pripravovali na Mečiarovo odvolanie. V čase, keď bol slovenský nacionalizmus pozdvihnutý na úroveň vládnej politiky, sa ukázalo, že v hodnotovom systéme troch strán je na úrovni základných hodnôt viac prvkov, ktoré ich spájajú, ako tých, ktoré ich rozdeľujú. Dosiahnutie samosprávnosti menšinovej komunity, resp. obcí a regiónov južného Slovenska obývaných maďarským obyvateľstvom, zlepšenie a stabilizácia slovensko-maďarských vzťahov – to by boli ciele, ktoré by boli bez súdržnosti všetkých troch strán práve tak nepredstaviteľné, ako pripojenie sa k opozičnému zväzku proti Vladimírovi Mečiarovi.

Prípravy na zjednotenie sa uskutočnili na spoločnom sneme troch strán 21. júna 1998 v Dunajskej Strede, kde sa formovali pravidlá na vytvorenie systému spolupráce v rámci

novej Strany maďarskej koalície. Otázkou však ostáva, do akej miery odzrkadľovala vytvorená štruktúra strany záujmy voličskej základne. Na zodpovedanie tejto otázky je však potrebné hlbavé štúdium zdrojov a podrobné skúmanie stanovísk všetkých troch strán. Nová situácia nastolená Mečiarom pozmeneným volebným zákonom však neposkytovala veľa času a možností na zdĺhavé rokovania. Z tohto pohľadu je zjednotenie strán potvrdením toho, že napriek všetkým vnútorným sporom a napätiu boli lídri maďarských strán schopní prekonať partikulárne stranícke záujmy a na báze predchádzajúcej spolupráce dokázali dospieť ku kompromisu, ktoré bolo predpokladom zlúčenia pôvodných strán.

5. ZHRNUTIE

Sumarizujúc najdôležitejšie charakteristické znaky hnutí a strán, ktoré tvorili pluralistický model fungovania maďarských menšinových strán na Slovensku v období 1989–1998, by sme chceli upozorniť na tri dôležité veci. Maďarská nezávislá iniciatíva a Maďarská občianska strana vychádzajúca z poznania, že menšinové záujmy sa dajú skutočne účinne riešiť len za podpory väčšinových strán, sa od začiatku usilovala o spoluprácu s väčšinovými demokratickými stranami. Toto jej úsilie prinieslo síce v počiatočnom krátkom „revolučnom“ období významnejšie výsledky, ale konsociačná stratégia sa stala naozaj úspešnou až v období spoločného postupu proti vláde Vladimíra Mečiara a potom v rámci slovensko-maďarskej koalície vytvorenej po roku 1998. Toto strategické poznanie poskytlo perspektívu aj únii maďarských strán po roku 1998.

Druhé dve parlamentné strany sa k myšlienke straníckeho zjednotenia a súdržnosti strán ľudového typu dostali z navzájom blízkych ideologických základov. Kým však Spolužitie – z dôvodu orientácie Miklósa Durayho na samosprávne modely a štatút „partnerského národa“, resp. neskôr na systematické

budovanie maďarsko-maďarských vzťahov – sa nemohlo dostať do centra maďarského politického diania na Slovensku, zatiaľ MKDH vďaka svojej väčšej otvorenosti voči slovenským stranám a najstabilnejšej voličskej základni spomedzi všetkých maďarských strán sa v druhej polovici deväťdesiatych rokov stala skutočným centrom maďarského straníckeho života. Toto svoje postavenie sa pri zjednotení roku 1998 snažilo MKDH v plnej miere využiť. Zjednotenie strán napokon akceptovala aj Maďarská občianska strana, pravda, snáď práve táto strana mala najväčší záujem na tom, aby zjednotená maďarská strana mala skutočne spolkovú štruktúru, umožňujúcu existenciu politických platforiem.

Čo sa však týka hodnotenia straníckych politických programov z obdobia rokov 1990 – 1995 vo vzťahu k vypracovaniu právneho štatútu menšinových samospráv, ktorých existencia je základnou podmienkou vzniku skutočného, pevného a slobodne, vedome voleného maďarského menšinového spoločenstva, treba upozorniť na dva dôležité momenty. Ak prijmeme tézu, že v hierarchii úloh a záväzkov etnických strán by mali byť rovnakou váhou zastúpené tri momenty – budovanie menšinového spoločenstva, vytvorenie dobrých vzťahov medzi väčšinou a menšinou, napokon zastupovanie komplexných regionálnych záujmov celého územia obývaného menšinou – musíme konštatovať, že v žiadnej koncepcii autonómie vypracovanej tromi materskými stranami Strany maďarskej koalície nie je táto trojica vzájomne prepojených aspektov zohľadnená vo vyváženej podobe. Kým MNI (MOS) a MKDH kládli väčší dôraz na prvé dva aspekty, zo strany Spolužitia sa dostali príliš do popredia etnoregionálne predstavy premietnuté do teritoriálneho princípu.

Právny štatút menšín na Slovensku ostáva od zmeny mocenského a politického systému roku 1989 stále nevyjasnený a nedoriešený. V dôsledku rozdielov v počte, sídelnej štruktúre, stupni identity, používania jazyka atď. medzi maďarskou menšinou a ostatnými men-

šinami, v dôsledku zahmleného obrazu historických udalostí v kolektívnej pamäti a prežívaní predsudkov a stereotypov, väčšinové politické strany nedokážu a ani nechcú akceptovať ako princíp usporiadania etnopolitických vzťahov nijaké prvky samosprávy na etnickom základe. V tejto situácii je nevyhnutnou úlohou menšinovej elity dokázať, že samosprávne štruktúry, ktoré už dlhší čas fungujú v školstve, kultúre a na úrovni miestnej politiky sú užitočné, majú modelovú hodnotu a aj medzinárodné skúsenosti potvrdzujú, že menšiny sa v oveľa väčšej miere stotožnia so štátom, v ktorom žijú, ak sa pri úprave vzťahu väčšina – menšina uplatnia zásady samosprávnosti.

Menšinové strany a politici majú nenahradiť dôležitú úlohu v postupnom budovaní menšinových a regionálnych samosprávnych inštitúcií. K uskutočneniu týchto cieľov by bolo potrebné vytvoriť chýbajúce inštitucionálne prvky menšinového politického života (tzv. „národná [národnostná] rada“ plniaca funkciu „vnútorného parlamentu“, ktorá by kontrolovala činnosť autonómnych inštitúcií, prijímala právne predpisy vzťahujúce sa na menšinové samosprávy, inštitút vnútorných volieb atď.). Čoraz väčšiu časť odbornej politickej činnosti etnických strán v podmienkach funkčného autonómneho modelu vykonávajú samosprávne rady, regionálne orgány, resp. odborné komisie. V ideálnom prípade etnické, etnoregionálne strany úzko spolupracujú s týmito orgánmi, vzájomne a priebežne kontrolujú svoju činnosť a úloh súvisiacich s plánovaním a tvorbou programov sa zhostujú spoločne. Etnické a etnoregionálne strany totiž od tradičných ideologických alebo ľudových strán najviac odlišuje práve to, že stabilitu ich voličskej základne zaručuje stálosť jazykovo-kultúrnymi a regionálnymi parametrami dobre ohraničenej komunity. To však vyžaduje neustále udržiavanie stykov s danou komunitou a maximálne uspokojovanie potrieb súvisiacich s budovaním a upevňovaním spoločenstva. Zároveň však – majúci pritom sústavné na zreteli záujmy regiónov oby-

vaných menšinou – presadzujú v budovaní menšinového spoločenstva a nadväzovania stykov s väčšinovým národom, s vládami a politickými stranami svojej domovskej i materskej krajiny, ako aj s európskymi inštitúciami politiku smerujúcu k interetnickému porozumeniu a cezhraničnej spolupráci, a nie politiku izolácie. V súlade s tým majú záujem na vytvorení takých integrovaných hospodárskych, kultúrnych a vzdelávacích inštitucionálnych systémov, ktoré svojou otvorenosťou a viacpilierovou štruktúrou, napojenou na diverzifikované finančné zdroje, dokážu v súťaži s väčšinovým národom, materskou krajinou i v medzinárodnom meradle obstáť so ctou či už v oblasti školstva, kultúry, alebo aj ekonomickej produktivity.

POZNÁMKY

1. O zmenách uskutočnených v rokoch 1968 a 1969, ako aj o menšinovej právnej praxi husákovského obdobia pozri Gyönyör, József: *Mi lesz velünk, magyarokkal?: Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből 1918-tól napjainkig*. Pozsony/Bratislava: Madách 1990; Gyönyör, József: *Közel a jog asztalához*. Pozsony/Bratislava: Madách 1992; Gyönyör, József: *Terhes örökség: A magyarság lélekszámanak és sorsának alakulása Csehszlovákiában*. Bratislava: Madách-Posonium 1994. O Výbore na ochranu práv pozri Duray, Miklós (red.): *Kettős elnyomásban: Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről 1978 – 1988*. New York: Hungarian Human Rights Foundation – Püski 1989. Vo svojej Deklarácii princípov z 24. novembra 1989 Maďarská nezávislá iniciatíva považovala Výbor na ochranu práv za svojho predchodcu „ako jedinu nezávislú iniciatívu na ochranu záujmov maďarskej menšiny v predchádzajúcich dvoch desaťročiach. Súčasne však vyhlásuje, že nechce byť jeho nástupcom, lebo si myslí, že táto forma ochrany individuálnych a kolektívnych práv bude potrebná aj v budúcnosti.“ *Sloboda a zodpovednosť. Program Maďarskej občianskej strany*. B. m. [Bratislava]: Maďarská občianska strana 1992, s. 106.
2. K zmene mocenského a politického systému v Československu pozri *Dva roky politickej*

- slobody. Bratislava: Nadácia RaPaMaN 1992; Slovensko a jeho premeny na začiatku 90. rokov: Spoločnosť, veda a technika. Bratislava: Sociologický ústav SAV 1994; Hamberger, Judit: *Csehszlovákia szétválása: Egy föderációs kísérlet kudarca*. Budapest: Teleki László Alapítvány 1997; Hamberger, Judit: *Szlovákokról és csehekről magyar szemmel*. Bratislava: Kaligram 2000.
3. O vzniku MNI pozri *Elbeszélt történelem. A rendszerváltás évei*. Rozhovor Gabriely Horváth a László Öllősa s Károlyom Tóthom a Lászlóm Barakom. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1999, 1, č. 2 a 2000, 2, č. 2. Vyhlásenie hnutia z 20. novembra pozri Vyhlásenie Nezávislej maďarskej iniciatívy. In: *Sloboda a zodpovednosť*. Cit. d., s. 102.
 4. Kandidát MNI, Sándor Varga, obsadil v slovenskej vláde, ktorá vznikla 12. decembra 1989, funkciu podpredsedu vlády a Gábor Zászlós bol 9. februára 1990 zvolený za podpredsedu Slovenskej národnej rady. Argumenty predstaviteľov demokratických hnutí a komunistu Mariána Čalfu na rokovaní o vzniku federálnej vlády cituje – na základe dobových zápisníc uverejnených roku 1991 v redakcii Vladimíra Hanzela pod názvom *Zrychlený tep dejín* – Gyurcsík, Iván: A szlovákiai magyar pártok karaktere és genezise. In: *Regio*, 1996, 7, č. 3, s. 169 – 170.
 5. Vyhlásenie Verejnosti proti násiliu a Maďarskej nezávislej iniciatívy o spoložití národov, národných menšín a etnických skupín na Slovensku. In: Havlová, V. – Žatkuliak, J. (eds.): *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod: Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov XIV*. Bratislava: Literárne informačné centrum 2002, s. 55. Text maďarskej verzie vyhlásenia in: *Szabadság és felelősség*. Cit. d., s. 118.
 6. Gazdag kisebbséget. Menšinový program Maďarskej občianskej strany. In: *Szabadság és felelősség*. Cit. d., s. 39–40.
 7. Tamtiež, s. 96.
 8. A realitás tisztelete. A Magyar Polgári Párt stratégiája. In: Bárdi, Nándor – Éger, György (red.): *Útkeresés és integráció: Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989 – 1999*. Budapest: Teleki László Alapítvány 2000, s. 337.
 9. O založení Spoluzitía pozri Duray, Miklós: *Önrendelkezési kísérleteink*. Šamorín: Méry Ratio 1999, s. 9 – 10.; Gyurcsík, Iván: A szlovákiai magyar pártok karaktere és genezise. Cit. d., s. 175 – 176. Želanie pokojného spoluzitia rozličných národností dostalo miesto aj v stanovách Spoluzitía. „Základom spoluzitía je trpezlivosť, odpúšťanie, vzájomná úcta, vzájomná znalosť kultúry a jazyka. Bez rovnoprávnosti, rovnosti a zákonov si normálne spoluzitie nemožno predstaviť. Základnou bunkou praktického spoluzitía nech sa stane obecná autonómia.“ Stanovy Politického hnutia Spoluzitía za demokraciu a ľudské práva. In: Pogány, Erzsébet (red.): *Az Együttélés öt éve: Eseménynaptár és dokumentumgyűjtemény 1990 – 1995*. Bratislava: b. r. [1995], s. 150. O poľskej sekcii Spoluzitía pozri Kopeček, Lubomír: Coexistencia-Soužití a politická reprezentace polské menšiny na Těšínsku. In: *Středoevropské politické studie*, 2003, 5, č. 2 – 3. Elektronická obmena: <http://www.iips.cz/seps/clanek.php?> Cit. d., s. 169.
 10. O pozadí volebného zákona pozri Petőcz, Kálmán: *Álarcosbál, avagy politika és zene*. Dunajská Streda: Lilium Aurum 1998 alebo Mesežnikov, Grigorij: A nem konszenzuson alapuló választási reform: Szlovákia esete [Volebná reforma bez konsenzu: Prípád Slovenska]. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2001, 3, č. 1.
 11. O etnopolitických konfliktoch a sporoch v období 1993 – 1998 pozri Bakker, Edwin: *Minority Conflict in Slovakia and Hungary?* AR Capelle a/d Ijssel 1997 /Labyrinth Publication./; Dufek, Pavel: Maďarská menšina na Slovensku: Pokus o aplikaci vybraných teorií nacionalismu. In: *Středoevropské studie – Central European Political Studies Review*, 2002, 4, s. 2 – 3. O sporoch okolo jazykového zákona pozri Gyurcsík, Iván: Nyelvtörvénytől – nyelvtörvényig. In: *Új Forrás*, 1996, 26, č. 7; Šutaj, Štefan – Olejník, Milan: Slovak Report. In: Kranz, Jerzy (red.): *Law and Practice of Central European Countries in the Field of National Minorities Protection After 1989*. Warszawa: Center of International Relations 1998, s. 269 – 321. Podrobnejšie o vzťahoch medzi maďarskými menšinovými stranami pozri Szarka, László: A szlovákiai magyar kisebbségi többpártrendszeréről. In: *Barátság*, 1997, 4, č. 4, s. 1835 – 1837.
 12. Najdôležitejšie programové dokumenty Spoluzitía uvádza Pogány, Erzsébet (red.): *Az Együttélés öt éve*. Cit. d., ako aj Bárdi, Nándor – Éger, György (red.): *Útkeresés és integráció*.

- Cit. d., s. 211 – 217, 222 – 241, 264 – 275, 305 – 312.
13. O vzniku MKDH pozri Cséfalvay, Eszter (red.): *Közösségünk szolgálatában: Az MKDM öt esztendeje 1989 – 1994*. Bratislava 1995. O vnútorných sporoch pozri Gyuresík, Iván: *A szlovákiai magyar pártok karaktere és genezise*. Cit. d., s. 176 – 177; Elbeszélt történelem. A rendszerváltás évei. Interview Gabriely Horváth s Pálom Csáky a interview Eleonóra Sándor s Kálmánom Janicsom. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1999, 1, č. 1. a 2002, 3, č. 1. O situácii Maďarov na Slovensku podáva súhrnný obraz Csáky Pál: *Magyarok Szlovákiában*. Pozsony – Bratislava: Informačné centrum Maďarskej koalície 1998.
 14. Pozri Elbeszélt történelem. A rendszerváltás évei. Interview Gabriely Horváth s Pálom Csáky, Cit. d.; Orosz, Márta: Szlovákia 1989 – 1999 [Chronológia]. In: Bárdi, Nándor – Éger, György (red.): *Útkeresés és integráció*. Cit. d. Elektronickú verziú chronológié pozri http://adatbank.transindex.ro/dokumentumok/utkereses/12_kr_szlovak.rtf.
 15. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky o postavení a právach národnostných menšín a etnických skupín na Slovensku. Návrh Maďarského kresťanskodemokratického hnutia. In: Cséfalvay, Eszter (red.): *Közösségünk szolgálatában*. Cit. d., s. 70 – 83.
 16. Východ z nového programu Maďarského kresťanskodemokratického hnutia 1994. In: Cséfalvay, Eszter (red.): *Közösségünk szolgálatában*. Cit. d., s. 85 – 87.
 17. Programové vyhlásenie Maďarskej ľudovej strany pozri Bárdi, Nándor – Éger, György (red.): *Útkeresés és integráció*. Cit. d., s. 220 – 222. Krátku charakteristiku Maďarskej ľudovej strany pozri Gyuresík, Iván: *A szlovákiai magyar pártok karaktere és genezise*. Cit. d., s. 179.
 18. Pogány, Erzsébet (red.): *Az Együttélés öt éve*. Cit. d., s. 216.
 19. Maďarský text Ústavy Slovenskej republiky pozri napr. Varga, Sándor (red.): *Magyarok Szlovákiában: Adatok, dokumentumok, tanulmányok*. Bratislava – Pozsony – Pressburg: Národnostné dokumentačné centrum 1993, s. 51, 59, 66. Vzhľadom k tomu, že v slovenskej ústave je rozsah menšinových práv stanovený veľmi úzko, v septembri 1992 prijali MKDH a Spolužitie spoločné vyhlásenie, v ktorom vo vzťahu k menšinovej autonómii možno čítať nasledovné stanovisko: „Požiadavku na vytvorenie kultúrnej samosprávy, resp. autonómie Slovenská národná rada veľmi agresívne odmietla. Slovenská politika interpretuje každú formu menšinovej autonómie ako útok proti slovenskej štátnosti. Náš návrh, podľa ktorého by sa »pri vytváraní vyšších územných celkov mala v záujme ochrany identity obyvateľstva mala uplatniť zásada zachovania prirodzených etnických, regionálnych a jazykových územných jednotiek«, Slovenská národná rada odmietla s odôvodnením, že je to pokus o narušenie štátnej integrity.“ Nebezpečenstvo diskriminácie národnostných a etnických menšín v Ústave Slovenskej republiky. In: Pogány, Erzsébet (red.): *Az Együttélés öt éve*. Cit. d., s. 240.
 20. Porovnaj: Mátrai, Julianna: A kisebbségi magyar pártok politikai stratégiája Közép- és Kelet-Európában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1999, 1, č. 2, 2000, 2, č. 1; Bárdi, Nándor: Törésvonalak keresése a határon túli magyar politikában 1989 – 1998. In: Bárdi, Nándor – Éger, György (red.): *Útkeresés és integráció*. Cit. d., s. 21 – 44.
 21. Pozri pozn. č. 5.
 22. In: *Szabadság és felelősség*. Cit. d., s. 76.
 23. Kritika konsociačného modelu ťažila pravdepodobne z negatívnych skúseností MNI vo vláde: „Hoci je nanajvýš želateľné, aby pri obsadzovaní jednotlivých postov vláda prihliadala na názor obyvateľov dotýčajúcich území (spokojnosť verejnosti je aj v záujme vlády), jej menovacia právomoc je nespochybniteľná. Požiadavkou pomerného zastúpenia menšín vo výkonnej moci by sme ju práveže spochybnili. Skúsenosti minulých desaťročí dokazujú, že vláda, ktorá robí politiku neprijateľnú pre menšiny, bude zbytočne zamestnávať vo svojom aparáte akýkoľvek počet príslušníkov menšín, títo pred svojou komunitou nedisponujú a ani nemôžu disponovať inou legitimitou ako hociktorý iný vládny úradník, štátny zamestnanec.“ Tamtiež, s. 79.
 24. Ústavný zákon Národnej rady Slovenskej republiky o právnom postavení národnostných menšín a etnických skupín v Slovenskej republike. Návrh. In: Pogány, Erzsébet (red.): *Az Együttélés öt éve*. Cit. d., s. 244 – 247.
 25. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky o postavení a právach národnostných menšín a etnických skupín v Slovenskej republike. Návrh Maďarského kresťanskodemokratického hnutia. In: Bárdi, Nándor – Éger, György

- (red.): *Útkeresés és integráció*. Cit. d., s. 276 – 291.
26. Spolužitie o sebaurčení. In: Pogány, Erzsébet (red.): *Az együttélés öt éve*. Cit. d., s. 220.
 27. Rozhodnutia IV. celoštátneho kongresu Spolužitia. In: Pogány, Erzsébet (red.): *Az együttélés öt éve*. Cit. d., s. 262.
 28. Tamtiež, s. 292 – 295. Text návrhu zákona MKDH a Spolužitia zverejňuje Csáky, Pál: *Magyarok Szlovákiában*. Cit. d., s. 59 – 92.
 29. Tamtiež, s. 223 – 224. O komárnanskom zhromaždení pozri *Az önkormányzat az önrendelkezés alapja: A szlovákiai magyar választott képviselők és polgármesterek nagygyűlésének hiteles jegyzőkönyve. Komárom, 1994, január 8*. Komárno: Komáromi Lapok – Szinnyei Kiadó 1995.
 30. Tamtiež, s. 225 – 228.
 31. Tamtiež, s. 229 – 231. Návrh zákona o reforme verejnej správy z dielne Maďarskej koalície uvádza Csáky, Pál: *Magyarok Szlovákiában*. Cit. d., s. 93 – 97.
 32. Mesežnikov, Grigorij: Vnútropolitický vývoj a politická scéna SR v roku 1995. In: Bútora, Martin – Hunčík, Péter (eds.): *Slovensko 1995: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Nadácia Sándora Máraiho 1996, s. 17; Kopeček, Lubomír: Konfliktní linie slovenské spoločnosti v prvních polovině 20. století. In: *Politologická revue*, 2000, č. 1, s. 41 – 59; Kopeček, Lubomír: Stranický systém Slovenska. In: Petr Fiala – Ryszard Herbut et al.: *Středoevropské systémy politických stran: Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovensko*. Brno: Masarykova univerzita 2003, s. 153 – 225.
 33. O rozširovaní vplyvu protimenšinového nacionalizmu v rokoch Mečiarovej vlády pozri Hamberger, Judit: *Szlovákokról és csehekről magyar szemmel*. Bratislava: Kalligram 2000, s. 75 – 84, 204 – 232; Hamberger, Judit: A millicentenárius és a mai szlovák nemzeti-nacionalista politikai ideológia. In: *Valóság*, 1997, 40, č. 5, s. 54 – 59.
 34. Mečiar, Vladimír – Podracká, Dana – Šajdová, Luba: *Slovenské tabu*. 2. vydanie. Bratislava: Silentium 2002 s. 130 – 131.
 35. O bilingválnom alternatívnom vzdelávacom modeli pozri Szarka, László: Jazykové problémy menšinového školstva na Slovensku a v Maďarsku (Odporúčania Vysokého komisára OBSE Max van der Stoela v rokoch 1993–1999). *Čas* [internetový časopis košického Spoločenskovedného ústavu], <http://www.saske.sk/cas/1-2000/szarka.html>; Recommendation of the OSCE High Commissioner on National Minorities. O činnosti vysokého komisára pre menšiny: OSCE High Commissioner on National Minorities <http://www.osce.org.inst/hcnm>. Otvorený list zaslaný EÚ a vládám členských štátov NATO pozri <http://www.hhrf.org/egyutt/DOLEVEL.HTM>. O menšinovej politike mečiarovského obdobia pozri ešte Boros, Ferenc: *Szomszédunk, Szlovákia (1939 – 1999): A diplomata-történész szemével*. Bratislava: Kalligram 2000, s. 102 – 151; Stano-visko vzdelávacieho zhromaždenia maďarskej menšiny na Slovensku. In: Bárdi, Nándor – Éger, György (red.): *Útkeresés és integráció*. Cit. d., s. 331 – 335. O jazykovom zákone prijatom 17. novembra 1995 a jeho predhistórii pozri Gyurcsík, Iván: *Nyelvtörvénytől – nyelvtörvényig*. Cit. d.; Lanstyák, István: Az anyanyelv és a többségi nyelv oktatása a kisebbségi kétnyelvűség körülményei között. *Regio*, 1994, 5, č. 3; Berényi, József: *Nyelvországlás: A szlovákiai nyelvtörvény történelmi és társadalmi okai*. Bratislava: Nadácia Fórum 1994. http://www.regiofolyoirat.hu/newspaper/1994/07/LANSTYAK_ISTVAN.DOC; Dostál, Ondrej: Menšiny. In: Bútora, Martin – Hunčík, Péter (eds.): *Slovensko 1995*. Cit. d., s. 55 – 56.

PRÍLOHA

VÝSLEDKY PARLAMENTNÝCH VOLIEB (1990 – 2002)

8. a 9. jún 1990

SNEMOVŇA ĽUDU FEDERÁLNEHO ZHROMAŽDENIA

Strana	Podiel hlasov	Počet hlasov	Počet mandátov
VPN	32,54 %	1 104 125	19
KDH	18,98 %	644 008	11
KSS	13,81 %	468 411	8
SNS	10,96 %	372 025	6
MKDH – ESWS	8,58 %	291 278	5

V Snemovni ľudu z kandidačnej listiny MKDH – ESWS získali za Maďarské kresťanskodemokratické hnutie mandát Ferenc Magyar, Ferenc Szócs a Olivér Varga, za Politické hnutie Spoluzitcie získali mandát György Gyimesi a Wladyslaw Niedoba; na kandidačnej listine VPN bol ako kandidát Maďarskej nezávislej iniciatívy (MNI) zvolený Oszkár Világi.

SNEMOVŇA NÁRODOV FEDERÁLNEHO ZHROMAŽDENIA

Strana	Podiel hlasov	Počet hlasov	Počet mandátov
VPN	37,28 %	1 262 278	33
KDH	16,66 %	564 172	14
KSS	13,43 %	454 740	12
SNS	11,44 %	387 387	9
MKDH – ESWS	8,48 %	287 426	7

V Snemovni národov z kandidačnej listiny MKDH – ESWS získali za Maďarské kresťanskodemokratické hnutie mandát Béla Bugár, Béla Novitzky, László Rajczy a Dániel Vince, za Politické hnutie Spoluzitcie získali mandát István Batta, Miklós Duray a András Tamás; na kandidačnej listine VPN boli ako kandidáti Maďarskej nezávislej iniciatívy (MNI) zvolení Károly Gémesi, Eleonóra Sándor a Ilona Szöllös.

SLOVENSKÁ NÁRODNÁ RADA

Strana	Podiel hlasov	Počet hlasov	Počet mandátov
VPN	29,34 %	991 285	48
KDH	19,20 %	648 782	31
SNS	13,94 %	470 984	22
KSS	13,34 %	450 855	22
MKDH – ESWS	8,66 %	292 636	14
DS	4,39 %	148 567	7
SZ	3,48 %	117 871	6

Z kandidačnej listiny MKDH – ESWS ako kandidáti Maďarského kresťanskodemokratického hnutia získali mandát Gábor Agárdy, László Ásványi, István Bartakovics, Pál Csáky, Mihály Göresös, Kálmán Janics a Péter Tirinda; ako kandidáti Politického hnutia Spolužitie Edit Bauer, László Dobos, István Harna, Mikuláš Hirjak, Jenő Mikó, Ernő Rózsa, Rezső Szabó; na kandidačnej listine VPN boli ako kandidáti Maďarskej nezávislej iniciatívy (MNI) zvolení László A. Nagy, József Berényi, Péter Markotán, László Pirovits a Sándor Varga.

5. a 6. jún 1992

SNEMOVŇA ĽUDU FEDERÁLNEHO ZHROMAŽDENIA

Strana	Podiel hlasov	Počet hlasov	Počet mandátov
HZDS	33,53 %	1 036 459	24
SDĽ	14,44 %	446 230	10
SNS	9,38 %	290 249	6
KDH	8,96 %	277 925	6
MKDM – ESWS	87,37 %	227 925	5

Maďarská občianska strana (MOS) dosiahla iba 2,36 % hlasov (v absolútnom vyjadrení to predstavovalo 72 877 hlasov), čo nestačilo na vstup do parlamentu.

V Snemovni ľudu ako kandidáti Politického hnutia Spolužitie (ESWS) získali mandát Ferenc Andrassy, Stanislav Gawlik, László Mihályi Molnár a Péter Pázmány; ako kandidát Maďarského kresťanskodemokratického hnutia bol zvolený István Bartakovics.

SNEMOVŇA NÁRODOV FEDERÁLNEHO ZHROMAŽDENIA

Strana	Podiel hlasov	Počet hlasov	Počet mandátov
HZDS	33,85 %	1 045 395	33
SDĽ	14,04 %	433 750	13
SNS	9,35 %	288 864	9
KDH	8,81 %	272 100	8
MKDH – ESWS – MLŠ	7,39 %	228 219	7
SDSS	6,09 %	188 233	5

Maďarská občianska strana (MOS) s výsledkom 2,30 % (71 122 hlasov) sa nedostala do parlamentu.

V Snemovni národov ako kandidáti Politického hnutia Spolužitie (ESWS) získali mandát István Bajnok, István Batta, Zoltán Boros a Miklós Duray; ako kandidáti Maďarského kresťanskodemokratického hnutia boli za poslancov zvolení Péter Bábi, János Hornyák a Klára Sárközi.

SLOVENSKÁ NÁRODNÁ RADA

Strana	Pomer hlasov	Počet hlasov	Počet mandátov
HZDS	37,26 %	1 148 625	74
SDĽ	14,70 %	453 203	29
KDH	8,89 %	273 945	18
SNS	7,93 %	244 527	15
MKDH – ESWS	7,42 %	228 885	14

Maďarská občianska strana (MOS) dosiahla iba 2,29 % (70 689) hlasov, čo nestačilo na zastúpenie v parlamente.

Ako kandidáti Politického hnutia Spolužitie (ESWS) boli do parlamentu zvolení Edit Bauer, László Dobos, Árpád Duka Zólyomi, Miklós Fehér, János Filakovszky, István Harna, Zsolt Komlóssy, László Köteles a Ernő Rózsa; ako kandidáti Maďarského kresťanskodemokratického hnutia získali mandát Pál Barta, Béla Bugár, Pál Csáky, Pál Farkas a János Fóthy.

30. septembra a 1. októbra 1994

Strana	Podiel hlasov	Počet hlasov	Počet mandátov
HZDS	34,96 %	1 005 488	61
SV	10,41 %	299 496	18
Maďarská koalícia	10,18 %	292 936	17
KDH	10,08 %	289 987	17
DÚ	8,57 %	227 925	15
ZRS	7,34 %	211 321	13
SNS	5,40 %	155 359	9

Ako kandidáti Maďarského kresťanskodemokratického hnutia sa poslancami stali László Ásványi, Gyula Bárdos, Béla Bugár, Pál Csáky, Pál Farkas, Barnabás Ferkó a László Szigeti; ako kandidáti Politického hnutia Spolužitie (PHS) získali mandát Edit Bauer, Zoltán Boros, Árpád Duka Zólyomi, Miklós Duray, Zsolt Komlósy, László Köteles, József Kvarda, István Pásztor a Ernő Rózsa; za Maďarskú občiansku stranu sa poslancom stal László A. Nagy.

25. a 26. septembra 1998

Strana	Podiel hlasov	Počet hlasov	Počet mandátov
HZDS	27,00 %	907 103	43
SDK	26,33 %	884 497	42
SDĽ	14,66 %	492 507	23
SMK	9,12 %	306 623	15
SNS	9,07 %	304 834	14
SOP	8,01 %	269 343	13

Maďarské ľudové hnutie za zmiernenie a prosperitu získalo iba 0,19 % (6587) hlasov.

Za Stranu maďarskej koalície (SMK) získali parlamentný mandát Gyula Bárdos, Béla Bugár, Erzsébet Dolník, Árpád Duka Zólyomi, Miklós Duray, Pál Farkas, Miklós Fehér, Barnabás Ferkó, László Gyurovsky, László Hóka, László Köteles, József Kvarda, László A. Nagy, Klára Sárközi a Olga Szabó.

20. a 21. septembra 2002

Strana	Podiel hlasov	Počet hlasov	Počet mandátov
HZDS	19,05 %	560 691	36
SDKÚ	15,09 %	433 953	28
Smer	13,46 %	387 100	25
SMK	11,16 %	321 069	20
KDH	8,25 %	237 202	15
ANO	8,01 %	230 309	15
KSS	6,32 %	181 872	11

Za Stranu maďarskej koalície (SMK) sa poslancami stali Sándor Albert, Gyula Bárdos, Tibor Bastrnák, Edit Bauer, József Berényi, Béla Bugár, Pál Csáky, Árpád Duka Zólyomi, Miklós Duray, István Farkas, Pál Farkas, Gábor Gál, László Gyurovsky, Richárd Hamerlik, István Harna, Zsolt Komlósy, László Köteles, László Miklós, László A. Nagy a László Szigeti.

SKRATKY

ANO	Aliancia nového občana
DS	Demokratická strana
DÚ	Demokratická únia
HP	Hnutie poľnohospodárov
HZDS	Hnutie za demokratické Slovensko
KDH	Kresťanskodemokratické hnutie
KSS	Komunistická strana Slovenska
MKDH	Maďarské kresťanskodemokratické hnutie
MLS	Maďarská ľudová strana
MLHZIP	Maďarské ľudové hnutie za zmiernenie a prosperitu
MOS	Maďarská občianska strana
MNI	Maďarská nezávislá iniciatíva
ESWS	Politické hnutie Spoluzit'ie (Együttélés – Spoluzit'ie – Wspólnota – Spivžit'ia)
SDKÚ	Slovenská demokratická a kresťanská únia
SDE	Strana demokratickej ľavice
SDSS	Sociálnodemokratická strana Slovenska
SNS	Slovenská národná strana
SOP	Strana občianskeho porozumenia
SZ	Strana zelených
VPN	Verejnosť proti násiliu
ZRS	Združenie robotníkov Slovenska

(Preložila Štefánia Kecskeméthyová)

STRANA MAĎARSKEJ KOALÍCIE V SLOVENSKEJ VLÁDE

Kľúčové slová: Strana maďarskej koalície v slovenskej vláde; rozpory vo vládnej koalícii; výmena názorov s ministerstvom poľnohospodárstva; polemika okolo používania jazykov menšín; ekonomická reforma; otázka pôdy neznámych vlastníkov; maďarská univerzita; maďarské biskupstvo.

1. PREDCHÁDZAJÚCI VÝVOJ

Zmena vlády roku 1998 predstavovala v slovenskej politike významný zvrat. Bola mŕľníkom nielen preto, že sa zmenilo smerovanie krajiny z pohľadu vnútornej i zahraničnej politiky, ale aj preto, lebo demokratickejšia časť elity slovenskej spoločnosti, ktorá je voči Maďarom často zafazčená komplexmi a fóbiami, umožnila, aby sa Strana maďarskej koalície ako predstaviteľka maďarskej menšinovej politiky dostala k vládnym pozíciám. A to isté umožnila ešte raz, po parlamentných voľbách v septembri 2002.¹

Tento posun v myslení slovenských politikov môže mať viacero vysvetlení. Jedným z nich je to, že väčšia časť slovenskej politickej elity a spoločnosti dospela k hlbšiemu pochopeniu svojich záujmov; druhým je to, že sa zbavila maďarského komplexu a prijala Maďarov za spolutvorcov politiky krajiny. Prvé vysvetlenie predpokladá, že Slováci dozreli politicky, druhé zas to, že sa stali sociálno-psychologicky vyzretejšími.

Potreba užšej či voľnejšej spolupráce s Maďarmi vyvolala v 90-tych rokoch, zvlášť však po osamostatnení sa Slovenska roku 1993, v slovenských kruhoch isté obavy. Tieto obavy boli (a sú stále) živé niektorými problémami slovensko-maďarských vzťahov, ktoré pretrvávajú aj napriek prijatiu slovensko-maďarskej základnej zmluvy. Na maďarskej strane spočíva podstata problémov – umocnených vzájomnou nedôverou a upodopzrievaním – zo strachu z asimilácie, na slovenskej strane zas z obáv zo straty území obývaných maďarskou menšinou.

Z pohľadu slovensko-maďarských vzťahov bolo prizvanie Maďarov do vlády mimoriadnou udalosťou, veď slovenská politika 90-tych rokov – zafazčená maďarským komplexom – často prijímala protimaďarské opatrenia. V prvom rade sem môžeme zaradiť tie zákony, ktoré riešili niektoré problémy spôsobom znevýhodňujúcim občanov maďarskej národnosti. Takými boli napríklad: federálny zákon o reštitúciách (1990); preambula slovenskej ústavy, ktorá deklaruje Slovensko ako národný štát Slovákov, pričom príslušníkom národnostných menšín prisudzuje status občanov druhej kategórie; dva jazykové zákony (1990, 1995); zákony a nariadenia ovplyvňujúce školskú a kultúrnu politiku, ako aj miestnu a regionálnu štátnu a verejnú správu.

V období troch Mečiarových vlád sa politickí predstavitelia maďarskej menšiny na Slovensku dostali do ťažkej situácie, pretože za svoju maďarskosť boli aj v rámci parlamentnej opozície vytesnení do akejsi vnútornej opozície. Museli bojovať nielen s protimaďarskou vládou politikou, ale aj s protimaďarskými postojmi a komplexmi slovenských demokratických politikov v opozícii. K užšej spolupráci medzi opozičnými silami – ktorý bol zavŕšením pomalého postupného procesu – došlo až v druhej polovici roku 1997. Podpísaním opozičnej (protimečiarovskej) zmluvy o spolupráci v decembri 1997 si tieto strany pripravili pôdu aj k nožnej spolupráci po voľbách. V záujme spolupráce pristúpili Maďari na značné kompromisy, ktoré boli neskôr zahrnuté aj do koalíčnej zmluvy a do programu vlády.

2. CHARAKTERISTIKA JEDNOTLIVÝCH VLÁDNÝCH CYKLOV

2.1. Prvý koaličný vládny cyklus: od novembra 1998 do septembra 2002

Strana maďarskej koalície už pred voľbami 1998 opakovane dávalo najavo, že je pripravená vstúpiť do vlády so slovenskými demokratickými opozičnými silami. Zúčastnila sa všetkých rokovaní demokratických strán za okrúhlym stolom. Svoj úmysel zúčastniť sa na vládnutí potvrdila ihneď po zverejnení volebných výsledkov (26. septembra 1998), pričom zdôrazňovala, že vláda s účasťou SMK bude stabilnejšia. Predseda strany Béla Bugár to charakterizoval ako „možnú cestu historického zmierenia Slovákov a Maďarov na Slovensku“.² Už na koaličných rokovaniach sa však prejavili rozpory medzi Stranou demokratickej ľavice (SDL) a SMK, čo neskôr zaťažilo prácu vlády vážnymi konfliktami.

Počas povolebných koaličných rokovaní sa ukázalo, že prizvanie Maďarov do vlády z bývalých opozičných partnerov najviac podporovali strany zjednotené v Slovenskej demokratickej koalícii (SDK) (kresťanskí demokrati, Demokratická únia, Demokratická strana, sociálni demokrati, zelení) a najmietavejší postoj zaujímala Strana demokratickej ľavice. Na základe dlhoročného správania sa maďarskej menšiny a jej politikov sa udomácnil názor, že SMK a maďarskí voliči vždy podporujú najdemokratickejšie riešenia, najviac sa zasadujú za integráciu a v parlamente sú najdisciplinovanejší. Strana demokratickej ľavice ich chcela SMK vytesniť z vlády práve s odvolávaním sa na tieto postoje, tvrdiac, že Maďari vraj aj bez pozícií vo výkonnej moci urobia, čo bude potrebné a nebudú hlasovať s novou slovenskou opozíciou (Hnutie za demokratické Slovensko [HZDS], Slovenská národná strana [SNS]). Je preto zbytočné (a nebezpečné) poskytnúť im vládne funkcie.

Keďže dve ďalšie strany (Slovenská demokratická koalícia a Strana občianskeho poro-

zumenia [SOP]) ako koaliční partneri trvali na tom, aby sa i Maďari stali členmi vlády a aby vláda pozostávala zo štvorkoalície (Slovenská demokratická koalícia, Strana demokratickej ľavice, Strana maďarskej koalície, Strana občianskeho porozumenia), Strana demokratickej ľavice istý čas aj váhala, či má do koalície vstúpiť.

Počas koaličných rokovaní Maďari vyvrátili tvrdenia Strany demokratickej ľavice, že chcú otvoriť otázku Benešových dekrétov a osudu vodného diela Gabčíkovo. Deklarovali aj to, že nechcú byť vo vláde za každú cenu, ale len vtedy, ak v nej môžu účinkovať ako rovnocenní partneri. Po voľbách 25. – 26. septembra 1998, po mesiac trvajúcich rokovaniach, podpísali nakoniec noví partneri koaličnú zmluvu dňa 28. októbra 1998. Protimečiarovská štvorkoalícia získala v 150-člennom parlamente ústavnú väčšinu s 93 mandátmi.

2.1.1. Fungovanie koalície

Prvé konflikty vznikli už pri delení vládnych pozícií. SMK sa nepodarilo získať ministerstvo pôdohospodárstva, ktoré dostala Strana demokratickej ľavice so zdôvodnením, že poľnohospodárstvo a poľnohospodárske oblasti južného Slovenska majú pre Slovenskú republiku strategický význam. Z toho bolo jasné, že Maďari sa nedostanú k pozíciám „strategického významu“. Na čelo ministerstva sa dostal Pavol Koncoš, ktorý stál v politických, odborných a personálnych otázkach týkajúcich sa poľnohospodárstva a Pozemkového fondu so svojim maďarským koaličným „partnerom“ od začiatku roku 1999 na vojnovej nohe. Koncoš v rozpore s koaličnou dohodou a navzdory Maďarom vymenoval na čelo Pozemkového fondu ním preferované osoby a odmietol všetky personálne návrhy SMK. Politici SMK však mali neustále na zreteli, aby politické a osobné spory neohrozili stabilitu koalície.

Mocenské pozície sa v každom prípade rozdelili tak, aby Maďari dostali čo možno

najmenej funkcií. Tak sa to stalo aj v prípade troch najvyšších funkcií (prezident republiky, predseda parlamentu, premiér), i keď na základe získaných volebných hlasov mala patriť funkcia predsedu parlamentu SMK. Vo vnútri vzniknutej koalície sa vytvárali k jednotlivým témam ad hoc „koalície“, ktoré potom zvädzali medzi sebou vnútorný boj. V otázke menšinových práv uzavreli slovenskí členovia koalície spojenectvo proti SMK. Obzvlášť zreteľné boli permanentné konflikty medzi Stranou maďarskej koalície a Stranou demokratickej ľavice.

Väčšia časť menšinových požiadaviek z programu SMK sa do nového programu vlády dostala, no vládny program samotný ostal nenaplnený. Nie je náhodné, že politici SMK sústavne žiadali od svojich koaličných partnerov, aby dodržiavali koaličnú zmluvu a program vlády. *Maďari obsadili také vládne posty, prostredníctvom ktorých mohli ovplyvňovať riešenie problémov národnostných menšín a urýchliť európske integračné procesy.* Nominanti SMK obsadili aj novovytvorené pozície v oblasti ľudských a menšinových práv. Najdôležitejšími takýmito pozíciami bola funkcia podpredsedu vlády Pála Csákyho a funkcia predsedu parlamentného výboru pre menšinové a ľudské práva (László A. Nagy). Pomocou nich sa rozšíril inštitucionálny rámec riešenia problémov národnostných menšín. Počas prvého vládneho obdobia bolo odstránené mnohé (aj keď nie všetky) nedostatky predchádzajúcej politiky štátu voči menšinám. Na úrade vlády bola vytvorená osobitná sekcia zameraná na menšinové práva a regionálny rozvoj. Na ministerstve kultúry a na ministerstve školstva boli takisto zriadené útvary pre záležitosti národnostných menšín. Rada vlády pre menšiny bola zreorganizovaná takým spôsobom, aby skutočne zastupovala menšiny.

Vláda sa vo svojom programe (november 1998) zaviazala, že zmapuje situáciu v oblasti ľudských a menšinových práv v Slovenskej republike a na základe zistení zváži, či je potrebné, aby Slovenská republika pristúpila k

ďalším medzinárodným dohovorom, či je potrebné prijať osobitný zákon komplexne upravujúci problematiku menšín.

*Medzi strategickými cieľmi sformulovanými Pálom Csákyom, bolo aj prijatie reformy verejnej správy, polozenie základov maďarského vysokého školstva na Slovensku a odovzdanie pôdy neznámych vlastníkov do vlastníctva obcí.*³ Medzi požiadavkami Maďarov (a potom aj vo vládnom programe) bolo uvedené, že treba vyriešiť prípravu učiteľov pre školy s vyučovacím jazykom menšín, prípravu teológov, kňazov, kultúrnych a osvetových pracovníkov v jazyku menšín a na tento účel treba v rámci existujúcich univerzitných možností zabezpečiť vhodnú inštitucionálnu bázu. *Napokon, je treba ratifikovať Európsku chartu regionálnych alebo menšinových jazykov.* Tieto požiadavky sa podľa programu vlády mali splniť v druhom roku vládneho cyklu. SMK viazala svoju podporu veľkej novele ústavy splnením týchto požiadaviek. Pre Maďarov bola dôležitá celková zmena ducha ústavy, vrátane zmeny preambuly smerom k prihláseniu sa k občianskemu princípu. Vo februári 2001 bola veľká novela Ústavy prijatá, avšak text preambuly ostal nezmenený. U väčšiny zástupcov strán vládnej koalície sa ani táto požiadavka SMK nestretla s porozumením. Maďari by privítali, keby *odovzdanie pôdy neznámych vlastníkov do vlastníctva samospráv* bolo upravené ústavou, ale boli by sa uspokojili aj s tým, ak by sa daný problém vyriešil jednoduchým zákonom. Táto snaha však bola neúspešná. SMK mala výhrady aj k článkom upravujúcimi postavenie súdov, vrátane postavenia a právomocí ústavného súdu, menšinové práva, ako aj v súvislosti s absenciou inštitúcie verejného ochrancu práv (ombudsmana).

Oficiálna maďarská politika privítala výsledok parlamentných volieb na Slovensku ako nádejný z pohľadu posilnenia visegrádskej spolupráce a možností spoločného, vzájomne zosúladeného a jednotného postupu pri naplňovaní integračných snažení. Maďarská strana reagovala pozitívne aj na fakt, že Strana

maďarskej koalície bola prizvaná na koaličné rokovania o zostavení vlády. Zdržanlivý postoj prejavila v súvislosti s tým, že Strana demokratickej ľavice mala výhrady proti možnému vstupu Maďarov do vlády.

Politickí predstavitelia Európskej únie privítali fakt, že sa SMK stala členom slovenskej vládnej koalície s osobitným uznaním; po voľbách viackrát prízvukovali, že Slovensko musí plniť kodanské politické kritériá. Dali Slovenskej republike jednoznačne na vedomie, že prijatie zákona o používaní jazyka menšín a pozitívny obrat v menšinovej politike slovenskej vlády je jedným z hlavných predpokladov toho, aby Európska únia definitívne určila dátum začatia intenzívnych prístupových rokovaní so SR (v prvej polovici 1999). Keďže do júna 1999 *zákon o používaní jazyka menšín* nebol hotový, aj v Bruseli sa museli zaoberať napätím, ktoré vládlo medzi SMK a slovenskou časťou koalície pre neplnenie maďarských menšinových programových cieľov.

Účasť Maďarov v slovenskej vládnej koalícii vyvolávala a vyvoláva *sústavné napätie v radoch slovenskej politickej elity*. Toto napätie sa zvyčajne zosilňuje pri príprave zákonov a právnych úprav, ktoré sa týkajú aj Maďarov. V prvom vládnom cykle sa vyhrlo napätie v súvislosti s nasledujúcimi „kauzami“: *otázka podpory menšinových kultúr*,⁴ *zákon o používaní jazyka menšín*, zákon o územno-správnom členení, otázka pôdy neznámych vlastníkov, resp. vždy, keď SMK artikulovala akékoľvek požiadavky v oblasti jazykových práv, kultúry a školstva.

Poslednou podmienkou začatia rokovaní o pristúpení k Európskej únii bolo prijatie *zákona o používaní jazyka menšín*, ktorý vláda predložila parlamentu (naponáhlo) v takej podobe, že bol pre Maďarov neprijateľný. Do parlamentu sa dostali dva návrhy, jeden vládny a druhý z dielne SMK. Do vládneho návrhu totiž členovia koalície nezapracovali žiadne ustanovenie predložené SMK. V slovenských pomeroch možno považovať za samozrejmé, že maďarský návrh Národná

rada zamietla a Maďari zas nehlasovali za vládny návrh. Opozícia bojkotovala prerokovanie zmieneneho zákona z princípu, poslanci SMK však svojou účasťou na hlasovaní umožnili, aby bol zákon – s ktorého znením nesúhlasili – prijatý. Prístupové rokovania s EÚ sa tak mohli začať. *Maďarskí poslanci svojou (protestujúcou) prítomnosťou v sále teda prispeli k tomu, aby mohla vládna koalícia prijať ten jazykový zákon, ktorý oni odmietli*. (Takéto paradoxné situácie sa opakovali viackrát, čo poukazuje na ambivalentné postavenie Maďarov vo vláde.) Zákon síce umožnil používanie menšinových jazykov v úradnom styku, ignoroval však požiadavky SMK a používanie jazykov menšín neupravil komplexne. SMK chcela znížiť hranicu aplikovateľnosti zákona na obce s podielom osôb patriacich k národnostným menšinám nad 10 %, slovenská časť koalície však túto hranicu v prijatom zákone stanovila na 20 %. SMK chcela rozšíriť právo používania jazyka v úradnom styku aj na oblasť školstva a kultúry.

Prijatý zákon o používaní jazyka menšín slovenskí politickí analytici hodnotili v tom zmysle, že zlepšil právnu základňu vykonateľnosti menšinových práv.⁵ (Tak isto hodnotili analytici aj ostatné doplnujúce zákony upravujúce používanie jazyka menšín – školský zákon a zákon o štátnom jazyku, ako aj novelu zákona o štátnej správe v školstve a školskej samospráve. Zmienená právna úprava umožnila opätovné zavedenie dvojjazyčných vysvedčení v menšinových školách.) Poslanci SMK požiadali prezidenta republiky, aby prijatý zákon o používaní jazyka menšín nepodpísal, pretože je nepostačujúci a z hľadiska rozsahu práva na používanie jazyka menšín nevyhovujúci. Prezident Rudolf Schuster však zákon v júli 1999 so súhlasom Bruselu predsa len podpísal. Politici EÚ boli natoľko spokojní so zmenou vlády a celkového kurzu slovenskej politiky, že zákon o používaní jazyka menšín, proti ktorému Maďari protestovali, akceptovali.

Spôsob prijatia zákona o používaní jazyka menšín je plastickou ilustráciou toho, ako

Slováci vo svojej politike voči maďarskej menšine s obľubou používajú metódu „o nás – bez nás“, voči ktorej sa v spoločnom štáte s Čechmi tak často ohradzovali, a uchylujú sa k nej aj napriek tomu, že Maďari sú členmi vládnej koalície a rozhodnutia by v princípe mali byť konsenzné.⁶

V otázke reformy verejnej správy sa Maďarov dostalo v parlamente podobného „zaobchádzania“. Nový parlament po voľbách 1998 upravil zákon o komunálnych voľbách do pôvodného stavu, a tým odstránil zo zákona tie ustanovenia, ktoré diskriminovali kandidátov neslovenskej národnosti. Predchádzajúca vládna koalícia totiž v júni 1998 zákon pozmenila tak, že sa na územiach s národnostne zmiešaným obyvateľstvom zaviedla etnické kvóty. SMK neustále zdôrazňovala, že chce zlepšiť postavenie národnostných menšín prostredníctvom posilnenia postavenia a reálnych právomocí územných samospráv. Zasadila sa o vytvorenie takej viacstupňovej územnej samosprávy, ktorá je v súlade so zásadou subsidiarity a požiadavkou decentralizácie verejnej správy, ako aj so zásadou regionalizácie, podporovanou EÚ. Praktické uskutočnenie reformy verejnej správy považovala za jednu z najdôležitejších podmienok rozdelenia štátnej moci. Posilnenie miestnych a regionálnych samospráv a rozšírenie ich právomocí teda tvorili a tvoria významnú časť programov SMK a bývalých maďarských strán. Reforma verejnej správy bola pre Maďarov strategickou otázkou, a preto vopred signalizovali, že ak sa reforma neuskutoční podľa pôvodného zámeru, vystúpia z vlády.

Kľúčovou otázkou reformy verejnej správy bolo totiž to, akým spôsobom budú konštituované vyššie územné celky, aké majú mať kompetencie, kde majú byť hranice vyšších územných celkov („žúp“, VÚC) a akú váhu môžu mať v rámci týchto celkov Maďari, tzn. ako bude maďarské obyvateľstvo – z hľadiska výkonu právomocí územnej samosprávy – novými administratívnymi v rámci Slovenska regionálne rozdelené. Postup prípravy reformy sa modifikoval vždy podľa aktuálnej

intenzity pôsobenia maďarského komplexu a podľa toho, kto a akým spôsobom chcel hrať tzv. maďarskou kartou. Väčšia časť koaličných partnerov (a celá opozícia) sa usilovala o to, aby Maďari v regionálnych voľbách nezískali ani v jednom vyššom územnom celku prevahu, resp. aby sa ani v jednom VÚC nedostali do dominantnej pozície.

SMK presadzovala variant, podľa ktorého by na Podunajskej nížine vzniklo v rámci jedného vyššieho územného celku šesť takých okresov s prevahou obyvateľov maďarskej národnosti (to mala byť tzv. *Komárňanská župa*). Tento zámer všetky slovenské strany odmietli ako etnicky motivovanú iniciatívu, SMK však na svojom návrhu trvala a vopred signalizovala, že v prípade jeho odmietnutia vystúpi z koalície. Reforma územnosprávneho členenia vypracovaná vládnymi expertmi nepočítala ani s jediným územným celkom, kde by mali Maďari väčšinu. Kvôli vážnym nezhodám v otázke územnosprávneho členenia odložila koalícia konečné prerokovanie návrhu zákona v parlamente na jar až leto 2001. V júli 2001 bol napokon prijatý taký zákon, ktorý Maďarov značne pobúrilo. Hrozba vystúpenia SMK sa stala vážnym problémom. (Prijatie predmetného zákona bolo totiž aj jednou z podmienok začatia prístupových rokovaní s EÚ.)

SMK začala svoje požiadavky vyostrovať (podľa istých hodnotení ultimatívne) roku 2000, keď sa dostal na program dňa zákon o územnej samospráve vyšších územných celkov, a keď sa stalo zrejším, že koaliční partneri nebudú podporovať jej požiadavky⁷, zatiaľ čo ona podporovala prakticky všetky spoločné kroky koalície, zamerané na riešenie akýchkoľvek otázok spoločenského a hospodárskeho života. Ani ostré formulácie, ani ultimáta však úspech nepriniesli, a nakoniec aj zákon o reforme verejnej správy bol prijatý v rozpore s maďarskými požiadavkami.

Pred prijatím veľkej novely ústavy roku 2001 chcela SMK opätovne podmieniť svoju podporu splnením niektorých svojich programových cieľov. Vyvijala sústredené úsilie

v prospech *ratifikácie Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov, prevodu pôdy neznámych vlastníkov do vlastníctva obcí a zriadenia maďarskej fakulty na nitrianskej univerzite.*

V súvislosti s ratifikáciou Charty prebiehala v rámci koalície výmena názorov o tom, ku ktorým nariadeniam Charty by sa Slovenská republika mala pripojiť, aké záväzky by mala na seba prebrať. Čo sa týka prípravy učiteľov v jazykoch národnostných menšín, predmetom sporu bolo to, či sa má zriadiť samostatná maďarská fakulta (prípadne fakulta národnostných menšín) v Nitre – čo chcela SMK – alebo bude postačovať, ak sa na existujúcich fakultách vytvoria národnostné oddelenia. Zo zoznamu požiadaviek – aj to len v dôsledku mimoriadneho tlaku SMK na koaličných partnerov – sa *naplnila len ratifikácia Charty, Maďari však napokon novelizáciu ústavy podporili. Riešenie vo veci pôdy neznámych vlastníkov koalícia presunula až za rok 2002*, v personálnych otázkach vo vzťahu Pozemkového fondu zas SMK prijala kompromis, že na jeho čelo síce nebude menovaný jej kandidát, ale predsedom správnej rady fondu bude odborník bez straníckej príslušnosti, ktorého navrhne SMK.

V prvom vládnom cykle SMK nevedela uplatniť tie svoje strategicky dôležité požiadavky, ktoré predtým presadila do vládneho programu. (Zákon o používaní jazyka menšín bol prijatý v podobe, s akou SMK nesúhlasila, zákon o územno-správnom členení bol prijatý v značne deformovanej podobe, namiesto 12 žúp, preferovaných Maďarmi, bolo vytvorených len 8, a v Nitre – kvôli odporu Akreditačnej komisie – napriek odporúčaniu vlády nevytvorili fakultu národnostných menšín. Nepodaril sa ani zámer prevodu pôdy neznámych vlastníkov do vlastníctva samo-správ.) *Napriek tomu SMK zostala vo vláde. V čase prvej Dzurindovej vlády sa vo vzťahu k maďarskej menšine realizovali len tie body vládneho programu, ktorých cieľom bola náprava najhrubších deformácií z obdobia vlád Vladimíra Mečiara.* (Opätovné zavedenie

dvojazyčných vysvedčení, dvojazyčnosť v školskej administratíve, obnovenie pravidiel financovania menšinových kultúr, zvýšenie a spravodlivejšie rozdeľovanie štátnych dotácií na ich rozvoj, obnovenie právnej subjektivity menšinových kultúrnych zariadení, odvolanie zámeru zavedenia alternatívneho, bilingválneho vyučovania v maďarských školách.) Nebol prijatý ani zákon o postavení národnostných menšín, ktorý popri vládnom programe predpokladá aj slovenská ústava.

2.2. Druhý koaličný vládny cyklus: od októbra 2002

Kým v období prvej koaličnej vlády bola koalícia príliš pestrá (ľavicový blok: Strana občianskeho porozumenia, Strana demokratickej ľavice; pravicový blok: Slovenská demokratická koalícia, Strana maďarskej koalície), v druhom koaličnom vládnom cykle sa rýchlo vytvorila koaličná štvorka pozostávajúca zo stredopravých strán s podobnými programami (Slovenská demokratická a kresťanská únia [SDKÚ], Strana maďarskej koalície, Kresťanskodemokratické hnutie [KDH], Aliancia nového občana [ANO]). *Pri zostavovaní vlády roku 2002 partneri – na rozdiel od situácie roku 1998 – nespochybnili miesto SMK v koalícii, ba pokladali za samozrejmé, že aj SMK je jej členom. Podľa predpokladov mala byť táto vláda bude oveľa stabilnejšia ako predošlá. Z pohľadu SMK tento stav nevyústil k odstráneniu všetkých zdrojov napätia, len tlmil protimaďarské cítenie slovenských koaličných strán a politikov. Protimaďarský postoj Kresťanskodemokratického hnutia sa v istých, napríklad personálnych otázkach, prejavil hneď na začiatku⁸ a bol zjavný aj zo strany niektorých politikov Slovenskej demokratickej a kresťanskej únie.*

Rozdiel medzi oboma vládnymi cyklami môžeme vidieť aj v intenzite rôznych vnútro-politických a zahraničnopolitických tlakov. Kým v prvom cykle bolo vytvorenie „protimečiarovskej koalície“ z hľadiska zmeny vlády a zmeny politického smerovania život-

ne dôležitým krokom pre budúcnosť krajiny, v druhom cykle bolo prípadné Mečiarovo volebné víťazstvo a jeho návrat k moci len vzdialenou hrozbou. Politický tlak zahraničných spojencov na vytvorenie demokratickej koalície – a na zotrvanie SMK vo vláde – bol aj v druhom cykle rozhodne citeľný, avšak s tým rozdielom, že v druhom vládnom cykle bolo vynechanie SMK z demokratickej vlády už len „teoretickou“ možnosťou.

SMK vyšla z volieb 2002 *politicky posilnená*. V koalícii sa stala druhou najsilnejšou stranou (v predchádzajúcom vládnom cykle bola tretou stranou v poradí). Kým v prvom cykle sedelo v parlamente v jej farbách 15 poslancov, v druhom cykle jej sila i vplyv vzrástli a na najvyššej úrovni slovenského politického života ju zastupuje 20 poslancov. Z tejto posilnenej pozície dokázala v druhom vládnom cykle presadiť do spoločného vládneho programu niekoľko pre ňu dôležitých bodov. Roku 2002 sa jej podarilo získať pre ňu také dôležité ministerstvo pôdohospodárstva, kvôli ktorému mala v prvom cykle búrlivé spory s ministrom pôdohospodárstva za Stranu demokratickej ľavice. V druhej Dzurindovej vláde dostala SMK popri ministerstve pôdohospodárstva opäť také ministerstvá, ktoré podľa názoru slovenskej politickej a odbornej verejnosti nepatria k strategicky významným rezortom. V prvom cykle totiž SMK obsadila len také ministerstvá, ktoré boli pre slovenské strany bezvýznamné alebo nemali váhu. Teraz získala strana štyri ministerské posty: post podpredsedu vlády zodpovedného za európsku integráciu, ľudské a menšinové práva, ministra pôdohospodárstva, ministra životného prostredia a ministra výstavby a regionálneho rozvoja. Silnejšia pozícia SMK sa odrazila aj vo zvýšenom počte štátnych tajomníkov.⁹ Z hľadiska regiónov obývaných Maďarmi sú všetky štyri ministerstvá mimoriadne dôležité, lebo koordinujú a kontrolujú zdroje rozvojových a štrukturálnych fondov EÚ alokovaných pre Slovensko. Tieto ministerstvá budú mať strategický význam, a to nielen pre maďarskú menšinu.

SMK je etnická a regionálna strana maďarskej menšiny, ktorá sa zaoberá problémami poľnohospodárstva a rozvoja vidieka. Vidiek a poľnohospodárstvo sú pre SMK dôležité preto, lebo väčšina maďarského obyvateľstva žije vo vidieckych sídlach v regióne južného Slovenska a poľnohospodárstvom sa zaoberá vo väčšej miere ako je celoslovenský priemer. SMK preto ochraňuje záujmy všestranného regionálneho a hospodárskeho rozvoja južného Slovenska, zastupuje tieto záujmy a snaží sa ich presadzovať. Ako etnická menšinová strana sa vo svojich programoch zasadzuje aj za riešenie všeobecných menšinových otázok. Vo volebnom programe 2002 žiada osobitné riešenie právneho postavenia národnostných menšín. Tento návrh – bez špecifikácie podrobností – v sebe zahŕňa aj možnosť zakladania menšinových samosprávnych orgánov a v tomto zmysle aj možnosť vytvorenia určitej formy autonómie (samospráva = autonómia). Z osobitosti postavenia SMK vyplýva, vzhľadom na to, že je stranou národnostnou alebo etnickou, a nie ideologickou, že sa ťažko umiestňuje na tradičnej politicko-ideologickej hodnotovej stupnici. SMK je totiž súčasťou koalície pravičiarov, podporuje pravicové hospodárske reformy, avšak v jej programe sa nachádza aj dosť ľavicových prvkov. Jej voličskú základňu tvorí maďarská menšina nezávisle od ideologickej diferenciacie.¹⁰ Príslušníci maďarskej menšiny, či sú už pravicového alebo ľavicového cítenia, preto očakávajú od SMK riešenie nielen tých problémov, ktoré súvisia s národnou identitou, ale aj zlepšenie sociálnej a hospodárskej situácie, kultúry a školstva.¹¹

Priority SMK na obdobie druhého vládneho cyklu (2002 – 2006) boli nasledovné: založenie maďarskej univerzity, prevod pôdy neznámych vlastníkov do vlastníctva samospráv, vytvorenie maďarského biskupstva, vymedzenie hraníc druhostupňových územnosprávnych celkov na základe prirodzených regiónov, t. j. zmena zákona o územno-správnom členení, prijatie zákona o menšinách, rozšírenie rozsahu zákona o používaní jazyka

menšín. Medzi trvalé ciele SMK patrí aj to, aby právo používania menšinového jazyka nebolo viazané na 20%-né zastúpenie obyvateľov patriacich k menšinám, ale aby sa táto hranica znížila na 10 %. Túto snahu však slovenská časť koalície nepodporuje.

Na koalíčných rokovaníach v októbri 2002 sa do druhého vládneho programu nedostali dva také body, ktoré sú pre SMK mimoriadne dôležité. Jedným je *zmena zákona o územno-správnom členení* (vytvorenie 12 žúp miesto 8, čo pôvodne podporovali všetky štyri strany koalície), druhým je *otázka odškodnenia Maďarov za krivdy, ktoré utrpeli na základe uplatnenia princípu kolektívnej viny po roku 1945 (Benešove dekréty)*. V otázke dekrétov zaujala SMK v období dvoch vládnych cyklov dvojaké stanovisko. V prvom vládnom období sa zaviazala, že túto tému nebude otvárať. V druhom období otázku odškodnenia otvorila, avšak koalíční partneri ju v tomto zámere nepodporili. SMK ustúpila od svojej požiadavky, zároveň však nezahtovala do koalíčnej zmluvy klauzulu, že túto otázku znova nenastolí. Napriek volebným programom koalíčných strán sa do nového vládneho programu nedostala otázka zmeny územno-správneho členenia SR. SMK si vo vládnom programe 2002 môže pripísať jediný významný úspech, a to vyriešenie otázky maďarskej univerzity.

Rozdiel medzi oboma vládnyimi programami spočíva – vďaka väčšej váhe SMK v koalícii –, v rozhodnejšom, konkrétnejšom nastolení menšinovej problematiky. Je pravdepodobné, že vďaka tomu bude v súčasnom vládnom cykle v zmienených otázkach menej interpretačných sporov, ako predtým. Vládny program z roku 2002 obsahuje prísľub zvýšenia úrovne výkonu menšinových práv. Vláda sa zaviazala, že pripraví návrh menšinového zákona, ktorý bude obsahovať aj pravidlá financovania menšinových kultúr. Podrobnosti však neuvádza. V oblasti národnostného školstva a kultúry sa vláda zaviazala aj ku konkrétnostiam, medzi nimi aj k implementácii Európskej charty regionálnych

alebo menšinových jazykov. K tomuto záväzku sa Béla Bugár – poukazujúc na vážavý postoj slovenských partnerov – vo svojej knihe neustále vracia.¹² V pláne legislatívnych úloh vlády na rok 2003 je uvedený aj návrh zákona o národnostných menšinách, s termínom december 2003. Dôvodom predloženia tohto návrhu, ktorý doteraz nebol vypracovaný, bolo „upraviť právne postavenie národnostných menšín, vytvoriť primerané právne prostredie na rozvoj ich identity a zároveň určiť status národnostnej menšiny“.¹³ Vďaka silnému postaveniu SMK vo vláde už slovenskí členovia koalície v druhom vládnom cykle nemohli presunúť termín splnenia záväzkov voči menšinám do druhej polovice volebného obdobia. Toto konštatovanie platí nielen pre prípad maďarskej univerzity, ale aj pre vytvorenie samostatnej redakcie národnostného vysielania verejnoprávneho rozhlasu a televízie.

Zámer zriadenia a financovania maďarskej univerzity bol v druhom vládnom programe obsiahnutý už s uvedením konkrétneho termínu: v prvom roku volebného obdobia (2003). Pri svojej prvej účasti vo vláde chcela SMK riešiť problém vysokoškolského vzdelávania maďarskej menšiny v materinskom jazyku vytvorením maďarskej fakulty na nitrianskej univerzite, tento návrh však ostatní členovia koalície odmietli s tým, že si vznik takejto osobitnej fakulty neželajú. Prvý vládny program počítal s vytvorením inštitúcie na prípravu učiteľov pre menšinové školy len v rámci už fungujúcich univerzít, avšak tie menšinovú fakultu zriadiť nechceli. Otázka sa dostala opäťovne na program dňa vďaka tlaku SMK v poslednom roku vládneho cyklu. Možno považovať za takmer samozrejmé, že v tom čase už v tejto záležitosti k dohode nedošlo. Nitrianska univerzita (a Akreditačná komisia) zaujala nesúhlasné stanovisko, odvolávajú sa na odborné dôvody a na princíp autonómnosti akademickej pôdy. Kladné rozhodnutie v tejto otázke prijala až vtedy, keď si SMK v druhom vládnom období (vďaka svojmu silnejšiemu politickému vplyvu) vynútila od ostatných čle-

nov koalície súhlas so zriadením *maďarskej univerzity v Komárne*.¹⁴ Koalícia v tomto vládnom cykle vyriešila problém tak, že prijala zákon o zriadení univerzity v Národnej rade, čím zároveň eliminovala zdržiavaciu taktiku Akreditačnej komisie. Slovenský parlament teda v októbri 2003 prijal zákon o zriadení maďarskej univerzity. S podporou vlády tak vznikla v Komárne maďarská univerzita s tromi fakultami, a v septembri 2004 aj riadne začala svoju činnosť.

Problém *pôdy neznámych vlastníkov* sa v prvom vládnom období nevyriešil, a stal sa politickou prioritou SMK v druhom cykle. V predchádzajúcom období dokázala Strana demokratickej ľavice návrh SMK zablokovať napriek tomu, že vo vládnom programe sa koalícia k riešeniu problému zaviazala. Pôvodne sa mala táto pôda previesť do správy obcí, *druhý vládny program v tejto súvislosti už uvádza, že pôdu treba previesť do vlastníctva obcí*.

Vo veci zriadenia maďarského biskupstva SMK žiadosť maďarských katolíkov mnoho rokov podporovala. V obidvoch vládnych cykloch sa touto požiadavkou maďarskej menšiny meritórne zaoberala, avšak Stála konferencia biskupov Slovenska ju neustále odmietala s odôvodnením, že o veriacich maďarskej národnosti je patrične postarané, navyše, veriaci maďarskej národnosti žijú na území viacerých diecéz. V tejto záležitosti sa slovenskí biskupi zhodli s maďarským biskupským zborom. Pravidlá katolíckej cirkevnej hierarchie podporujú slovenské národnostionalistické postoje. Maďarské biskupstvo je považované na základe absolútneho súdu slovenského arcibiskupa (Jána Sokola) za zbytočné. Vymenovanie pomocného biskupa v apríli 2004, môžeme preto nazvať rovnako kompromisom ako polovičatým riešením.

2.2.1. Fungovanie koalície

V súvislosti s otázkami týkajúcimi sa maďarskej menšiny je SMK v neustálom spore so slovenskými členmi koalície. Znamená to trva-

lé a vážne názorové nezhody, napríklad aj v otázke preambuly slovenskej ústavy. Čo sa týka obsahu a intenzity protimaďarských postojov, musíme rozlišovať medzi parlamentnou a vládou politikou. V Národnej rade dokáže silná, národnostionalisticky cítiaca opozícia presadiť prijatie takých zákonov, uznesení a návrhov, ktoré sú ochotní podporiť aj niektorí predstavitelia koaličných strán. S takouto tichou podporou bolo už prijatých viacero protimaďarských zákonov napriek tomu, že SMK je členom vládnej koalície. Existencia podobných prípadov a situácií mimoriadne zatažuje citlivé vzťahy v koalícii. V dôsledku toho už viackrát vznikla reálna hrozba, že SMK vystúpi z vlády. V prvom vládnom období bola hrozba vystúpenia z vlády silnejšia, ale aj v druhom období už viackrát došlo ku krízovým situáciám (a ešte k nim aj dochádza). Nemožno vylúčiť ani existenciu politických síl, ktoré majú záujem na tom, aby SMK vystúpila z vlády. S týmto cieľom sa (najmä v parlamente) vytvárajú účelové spojenectvá, ktoré robia pomer koaličných a opozičných síl neprehľadným, a pri hlasovaniach sa ich pričinením vytvárajú zložité situácie.¹⁵

Poučená z prvého vládneho cyklu, kladie SMK v druhom období väčší dôraz na činnosť Koaličnej rady, ktorá predstavuje permanentné politické dohodovacie fórum. *SMK bola v prvom vládnom cykle najstabilnejším subjektom koalície a je ním aj v druhom cykle. Základ tejto stability tkvie vo vnútornej súdržnosti strany, v sile a stabilite jej parlamentného klubu, v stabilnej voličskej podpore a v správaní sa v rámci vládnej koalície.* SMK považuje stabilitu vlády za natoľko dôležitú, že nikdy neustupuje opozícii (čo nemožno povedať o všetkých členoch koalície ani počas prvej, ani druhej vlády Mikuláša Dzurindu), ani pri hlasovaniach o nedôvere voči jednotlivým členom vlády. Lojalitu SMK voči vláde dokazuje aj to, že počas účasti vo vláde v zásadných otázkach nezmenila názor, vždy dodržiavala dohody. Ultimáta predkladala len vtedy, keď partneri prijímali rozhodnutia v rozpore s dohodami. Aj v súčasnosti

sa snaží o dodržiavanie koalície zmluvy a o stabilitu koalície, takisto ako v prvom období.¹⁶ Toto konštatovanie platí paradoxne aj napriek tomu, že Béla Bugár ako predseda SMK viackrát – písomne aj ústne¹⁷ – vyzval premiéra Mikuláša Dzurindu, aby odstúpil, keď kvôli jeho politickému štýlu stratila koalícia v parlamente väčšinu.¹⁸

Pre obidve volebné obdobia je totiž charakteristické, že *strany slovenských koalíčných partnerov sa neustále oslabujú, rozpadávajú, transformujú, kvôli čomu sa situácia koalície – a tým aj vnútropolitická situácia – destabilizuje*. Kvôli tomu vývoju stratila koalícia už roku 2004 parlamentnú väčšinu.¹⁹ V tejto labilnej situácii predstavuje 20 poslancov SMK opäť stabilizujúcu silu. Vo vláde sa vytvorili dva bloky, ktoré často stoja proti sebe, snažia sa vzájomne blokovať.²⁰ Napätie v koalícii sa takto zosilňuje aj kvôli rozporom vyplývajúcim z rozdielneho politického štýlu jej jednotlivých členov. Charakter konfliktov, obava zo straty mocenského postavenia, ako aj obava z možného nastolenia inej vládnej alternatívy núti koalíčných „partnerov“ k sústavným – niekedy až bezzásadovým – kompromisom.

Kvalitu koalíčných vzťahov výstižne ilustruje aj *záležitosť spoločného koalíčného kandidáta v prezidentských voľbách*. Štvorkoalícia – v dôsledku vnútorných osobných sporov a politikárčenia najsilnejšej vládnej strany (Slovenskej demokratickej a kresťanskej únie) postavila až troch prezidentských kandidátov. Jedine SMK nepostavila vlastného kandidáta a sústavne kritizovala svojich troch partnerov za ich krátkozrakosť. Je celkom prirodzené, že z prezidentských volieb vyšiel ako víťaz jeden z kandidátov opozície. Takáto miera nedostatku koalíčnej súdržnosti sa môže stať aj osudovou. Prezidentské voľby, najmä ich výsledok, ako aj strata parlamentnej väčšiny sú faktory, ktoré postupne destabilizujú pomery vo vládnej koalícii. Bezzásadové dohody a „handlovanie“ sa stávajú reálnou možnosťou, ba nutnosťou.

Napriek tomu, že politici SMK sú už druhý raz členmi slovenskej vládnej koalície,

neustále *pocitujú nedôveru zo strany slovenských členov koalície, ktorí ich stále považujú za akýsi cudzorodý element*. Príčinu tohto postoja Slováci odôvodňujú absenciou lojality Maďarov voči slovenskému štátu a slovenskej vláde. Táto nedôvera sa najviditeľnejšie prejavuje v prípadoch reprezentácie Slovenska na medzinárodných fórach.²¹ Kvalita vzťahov v koalícii je z pohľadu SMK – aspoň podľa výpovedí jej predstaviteľov – aj v druhom cykle práve taká problematická, ako v prvom volebnom období, z mnohých aspektov je dokonca horšia. Predseda strany Béla Bugár kvôli tomu niekoľkokrát aj pozdvihol svoj hlas.²²

Vládnu pozíciu SMK nestážujú len vnútorné problémy, ale aj zahraničná politika maďarského štátu, viaceré kroky maďarskej vlády, ktorých zámerom je pomoc maďarským menšinám za hranicami Maďarska. Napätie v tejto záležitosti vrcholilo začiatkom roka 2002, keď maďarský parlament prijal *zákon o žijúcich v susedných štátoch*, a keď vo februári 2002 maďarský premiér Viktor Orbán vyslovil očakávanie, že zo slovenského a českého právneho poriadku budú odstránené účinky Benešových dekrétov. Tieto dve kauzy neohrozovali až natoľko manévrovací priestor SMK vo vláde, ako skôr spôsobili zosilnenie atmosféry nedôvery. Na obranu slovenských národných záujmov (územie, suverenita, zvrchovanosť) voči Maďarom vystúpila nielen národno-nacionalistická opozícia, ale aj politici vládnej koalície na čele s premiérom a s kresťanskodemokratickými politikmi.

Slovenská diplomacia mala voči návrhu zákona o zahraničných Maďaroch výhrady už roku 2001. Zdrojom napätia v rámci koalície sa stal zákon najmä na jar 2002, keď nadobudol účinnosť. Napätie sa vyhrlo medzi SMK a premiérom, ako aj medzi SMK a ostatnými členmi koalície. Slováci vyčítali zákonu o Maďaroch žijúcich v susedných krajinách, že je diskriminačný (zvyhodňuje občanov SR maďarskej národnosti), jeho účinnosť sa má vzťahovať (aj) na územie Slovenska, čiže jeho cieľom je aplikovať zákon iného štátu na obča-

nov Slovenskej republiky. Zákon bude mať exteritoriálne účinky, čo Slovenská republika nemôže dopustiť. Kresťanskí demokrati vypracovali deklaráciu a „odvetný zákon“, ktorý vedúci predstavitelia SMK rázne odmietli. Najdôležitejšou funkciou tohto „zákona“ malo byť prijatie diskriminačných opatrení, vrátane dodatočného zdaňovania tých príslušníkov maďarskej menšiny, ktorí prijímú výhody maďarského zákona. Zámery „odvetného zákona“ boli natoľko ostré, že aj reakcia SMK bola ostrá: vyhlásila, že ak slovenská vláda a slovenský parlament navrhovaný zákon z dielne KDH prijme, SMK nebude členom takej vlády, v ktorej je aj Kresťanskodemokratické hnutie. Zvažovaný slovenský právny akt by bol voči maďarskej menšine vyslovene diskriminačný. Politici SMK boli toho názoru, že jeho prijatie by znamenalo porušenie koalíčnej zmluvy a v tom v prípade by koalícia od nich ďalej nemohla očakávať lojalitu. Zotrvanie vo vláde však tým nepodmienili, tam už hrali úlohu aj iné významné politické a hospodárske záujmy.

Tento problém výrazným spôsobom zaťažil aj slovensko-maďarské medzištátne vzťahy. Predseda strany Béla Bugár uznal, že zákon sa na území Slovenska nemôže uplatňovať, ak s tým slovenská strana nesúhlasí. Otázka zákona o Maďaroch žijúcich v susedných štátoch sa však stala témou volebnej kampane pred slovenskými parlamentnými voľbami v júni 2002. Je významným úspechom SMK, že aj za takýchto okolností získala 20 poslaneckých mandátov. SMK sa v tejto otázke podujala na úlohu sprostredkovateľa medzi oboma štátmi. Jej misia sa však skončila neúspechom – premiér Mikuláš Dzurinda nebol ochotný pristúpiť ani na pozmenenú verziu zákona a napriek dohode s SMK zmenil stanovisko, čo aj „oznámil svetu“, a to nečakaným a zarážajúcim spôsobom. To bol *ten moment, keď premiér Dzurinda úplne stratil politickú a osobnú dôveru vedúcich predstaviteľov SMK*.²³

Predmetný zákon sa stal pre druhé volebné obdobie Dzurindovej vlády jedným z hlav-

ných zdrojov napätia. Roku 2003 patrila otázka maďarského zákona medzi najdôležitejšie politické témy. Slovenská časť vládnej koalície trvala na tom, aby Maďarsko realizovalo svoju podporu pre menšiny v súlade s príslušnými ustanoveniami základnej zmluvy medzi oboma štátmi, na základe medzištátnych dohôd. Výsledkom niekoľkých dohodovacích kôl bol napokon kompromis vo vyššie zmienenom zmysle. SMK zastáva názor, že výhody poskytované zákonom sú pre Maďarov naďalej dôležité.

Roku 2002 sa vynorili také problémy, ktoré vynesli na povrch rozpory a napätia vo vrcholnom vedení SMK. Zároveň sa ukázalo aj to, na základe akých problémov sa diferencujú jednotlivé skupiny vo vnútri SMK. Ide o nasledovné problémy: kľúčové otázky postavenia maďarskej menšiny na Slovensku, zásadné prvky menšinovej stratégie, vzťah SMK k vládam, politickým stranám a iným politickým aktérom v Maďarsku, politika vlád vo vzťahu k ochrane maďarskej menšiny, resp. rozdielnosť v stratégiách vzťahujúcich sa na právne riešenie postavenia Maďarov na Slovensku. V hre je *predovšetkým otázka autonómie*. Podstatou problému je to, do akej miery má SMK pri prezentovaní svojich požiadaviek brať do úvahy citlivosť Slovákov, vyplývajúcu z ich protimaďarských predsudkov, a s akým stupňom rozhodnosti má v takomto prostredí presadzovať záujmy maďarskej menšiny.

Rozdielne vyjadrenia vedúcich predstaviteľov strany ku strategickým i taktickým otázkam spôsobujú koalíčné i spoločensko-politické napätia.²⁴ Od leta, resp. jesene 2004 sa *dajú v otázke autonómie očakávať vnútorné napätia*, rozdielne názory, rozdielne hodnotenia situácií, čo časom môže vyvolať aj vážnejšiu vnútrostranícku krízu. SMK sa bude musieť rozhodnúť aj v otázke, či chce ostať regionálnou a etnickou stranou, alebo či sa podujme aj na obhajobu záujmov a hodnôt celoštátneho rozsahu. Riešenie tejto otázky ovplyvní aj činnosť strany v oblasti euroatlantickej integrácie, ako aj pôsobenie jej predstaviteľov v Európskom parlamente.²⁵

Jednou z naďalej citlivo rezonujúcich tém je aj otázka dôsledkov Benešových dekrétov a odškodnenie krívd spáchaných na ich základe, resp. v súvislosti s tým i možné riešenia problému pôdy neznámych vlastníkov. Ani pôsobenie maďarskej univerzity v Komárne nebude bezproblémové, avšak politicky najcitlivejšou témou zostane otázka rôznych foriem autonómie (školskej, kultúrnej, územnej).

3. HODNOTENIE ČINNOSTI SMK VO VLÁDE

Prieskumy verejnej mienky zamerané na hodnotenie účasti Maďarov vo vládnej koalícii odzrkadľujú všeobecný trend vývoja slovensko-maďarských vzťahov.²⁶ Občania maďarskej národnosti boli po voľbách 1998 tej mienky, že účasť SMK vo vláde umožní realizáciu kľúčových zmien, že jej prostredníctvom sa aj Maďari budú môcť zúčastniť na rozhodovaní o smerovaní Slovenska. Dôvera maďarskej menšiny voči tejto vláde vzrástla. Pôsobenie Dzurindových vlád hodnotí priaznivejšie ako slovenská väčšina, pričom pred rokom 1998 to bolo práve naopak. Kým vláde Vladimíra Mečiara dôverovali len 3 % Maďarov na Slovensku, dôvera Maďarov voči prvej vláde Mikuláša Dzurindu bola až 76%-ná. Maďari považujú aj menšinovú politiku týchto vlád za lepšiu ako Slováci. 91 % Maďarov na Slovensku považovalo vstup SMK do vlády za správny²⁷, kým k tej istej otázke sa kladne vyjadrilo len 30 % Slovákov a 59 % ich bolo proti. Aj s obnovením dvojazyčných vysvedčení súhlasilo 92 % Maďarov, kým spomedzi Slovákov mala tento názor len jedna tretina.²⁸ Účasť SMK vo vláde naplňa maďarskú menšinu na Slovensku nádejou a pomaly (čo ukazujú aj prieskumy) sa zlepšuje i tendencia hodnotenia jej vlastnej situácie na Slovensku. Maďarská menšina dáva do súvislosti zlepšovanie slovensko-maďarských vzťahov do veľkej miery s pôsobením SMK vo vláde.

Sociologické prieskumy vzťahujúce sa na účasť Maďarov vo vláde ukázali aj to, aký

vzťah majú prívrženci slovenských strán vládnej koalície, resp. voliči opozície k činnosti Maďarov vo vláde. Viacerí politickí analytici sa vyjadrili v tom zmysle, že väčšina Slovákov vzala ústretové kroky vládnej koalície voči maďarskej menšine na vedomie len s pomerne malým nadšením. Tí občania slovenskej národnosti, ktorí podporovali strany vládnej koalície, síce akceptovali vstup SMK do vlády, nie všetci sa však s ním plne stotožnili.²⁹

Hodnotenie samotného faktu účasti SMK vo vláde sa prejavuje ináč, ako hodnotenie jej konkrétneho účinkovania vo vláde. S účasťou sa Slováci pomaly „zmierujú“, čo znamená, že ju akceptujú,³⁰ ale činnosť SMK naďalej kritizujú. Napriek výhradám hodnotia aj Slováci pôsobenie a konkrétne kroky SMK v rámci vládnej koalície čoraz pozitívnejšie. Čo sa týka hodnotenia úspešnosti koalíčných strán, roku 2003 dostali Maďari najlepšiu známku ešte aj podľa klasifikácie prívržencov opozície.³¹

V slovenských pomeroch by mohla Strana maďarskej koalície považovať tento výsledok za mimoriadny. *SMK má totiž napriek vnútorným konfliktom a napätiam povest' stabilnej politickej sily.* Slovenskí politici a pozorovatelia často zdôrazňujú, že SMK je najvzornejším členom koalície, je jednou z najdôležitejších záruk stability koalície a vzorná je aj jej vnútorná súdržnosť, jednota a disciplína. To sa vzťahuje nie len na jej správanie sa vo vládnej koalícii, ale aj na disciplínu jej poslancov v parlamente.³² Na rozdiel od ostatných strán koalície, ktoré svoje vnútorné rozpory neustále „prepierali“ na verejnosti, SMK si to dovoľila len v minimálnej miere. SMK bola v prvom vládnom cykle „najlojálnejším“ členom koalície. Najtransparentnejšie podporovala reformné kroky vlády a neuzatvárala účelové obchody s opozíciou, zamerané proti reformám. *SMK sa aj v druhom koalíčnom období správala zásadovo a neporušila uzavretú dohodu.* Nerokovala s opozíciou o vytvorení vládnej koalície. Stredopravú koalíciu považovala za najlepšie riešenie.³³

Jablkom sváru medzi členmi koalície bolo aj dodržiavanie spoločných dohôd a koalíčnej

zmluvy. Maďari vo vláde opätovne zdôrazňovali, že *dohodnuté pravidlá koalíciej spolupráce je potrebné dodržiavať*. Ich nedodržanie totiž často viedlo k ohrozeniu koalície. Pri dohodách o právnych normách, ktoré boli z hľadiska maďarskej menšiny dôležité, ba kľúčové, partneri buď ignorovali požiadavky SMK, alebo ju donútili k vážnym kompromisom v meritórnych otázkach. Maďari počnúc rokom 1999 často krát nadobúdali pocit, že *sú v rámci koalície vytesnení do opozície*. Konflikty sa vynárali nielen v súvislosti so špecifickými maďarskými požiadavkami, ale aj v zásadných politických otázkach všeobecného charakteru.

Politickí predstavitelia maďarskej menšiny pôsobia na slovenskej parlamentnej scéne a vo vládnej politike od roku 1990 ako stabilizujúci faktor. Tie procesy v uplynulých štrnástich rokoch, ktoré mali slúžiť naplneniu euroatlantických integračných ambícií Slovenska, priniesli so sebou – s väčšími či menšími okľukami – *posilnenie záruk politickej demokracie*. Politickí predstavitelia maďarskej menšiny (ako aj celá maďarská menšinová komunita) *urobili veľa pre demokratizáciu slovenskej spoločnosti*. Ak si to vyžadovali aktuálne okolnosti alebo strategické záujmy krajiny, dokázali maďarskí politici na Slovensku – či už v opozícii, alebo vo vláde – odsunúť do úzadia svoje prvoradé ciele spojené s rozvojom národnej identity. Urobili to predovšetkým v záujme toho, aby kvôli politickým chybám slovenských partnerov neutrpli ujmu krehké demokratické inštitúcie a naštartované demokratické procesy. Za tento svoj postoj sa im občas dostalo zo slovenskej strany aj akého-takého uznania.

Prizvanie Strany maďarskej koalície do vlády Slovenskej republiky nemá len symbolický význam. Bol to odkaz smerom k zahraničiu, ale aj dovnútra, smerom k slovenskej spoločnosti. Navonok to bolo znakom posilnenia politiky zameranej na integráciu do euroatlantických štruktúr, dovnútra zas deklaráciou spoločnej vôle dodržiavať zásady parlamentnej demokracie, princípov právneho

štátu. SMK aj ako menšinová strana aktívne participuje na riešení spoločenských problémov v širšom slova zmysle a nezaobera sa výlučne maďarskými menšinovými problémami. Táto skutočnosť napomáha odstraňovaniu nedôvery demokraticky zmyšľajúcich Slovákov voči Maďarom.

Pôsobenie SMK vo vláde v očiach Slovákov postupne napráva negatívny obraz vytvorený o Maďaroch. Vynaložené úsilie a vložené investície sú veľké, odmena a výsledky sú malé. V hre je však hlavne integrácia, pozitívny obraz krajiny, a to má SMK neustále na zreteli. To, či je to málo alebo veľa, sa dá posúdiť len v strednodobom horizonte. Pri posudzovaní krátkodobej úspešnosti činnosti SMK sa názory líšia, dokonca sú protirečivé. Podľa jedného názoru je správne, že SMK zotrvala v koalícii takmer aj za cenu straty politickej tváre, podľa iného názoru však týmto postupom maďarská politická reprezentácia veľa stratila. Prieskumy však potvrdzujú, že väčšia časť Maďarov na Slovensku zotrvanie SMK v koalícii podporuje.

Úspechom je aj to, že intenzita protimaďarských nálad v oficiálnej rovine klesla, čo spätne vplýva i na verejnú mienku. Vyjadrenia maďarských verejných činiteľov, pri ktorých by bol predtým okamžite oheň na streche, sú sprevádzané menšou mierou nervozity a hystérie ako počas predchádzajúcich vlád Vladimíra Mečiara. Aj keď pokrok nie je veľký, predsa sa začal proces, ktorý je pre budúcnosť slovensko-maďarských vzťahov mimoriadne dôležitý, obzvlášť pre spolužitie slovenskej väčšiny a maďarskej menšiny. Prizvanie SMK do vlády je zo strany Slovákov ústretovým krokom, prijatie pozvania Maďarmi je zas potvrdenie toho, že nie sú protislovenskí. SMK dokázala, že je pripravená nielen na ochranu maďarských menšinových záujmov, ale je schopná a spôsobilá robiť aj celoštátnu politiku.

Účasť SMK vo vláde priniesla dva dôležité výdobytky: prispela k tomu, že pre euroatlantické zoskupenia sa Slovensko stalo prijateľnejším, „slušnejším“ partnerom, a zároveň

oslobodila časť Slovákov od kŕčovitého protimaďarského komplexu, znížila nedôveru voči Maďarom. Jasným odkazom politického pôsobenia SMK vo vláde je to, že pochopila: *euroatlantická integrácia krajiny je prvoradejšia ako „nezlomné“ odhodlanie zamerané na ochranu národnej identity v každej špecifickej oblasti*. Integrácia krajiny je totiž existenčným záujmom nielen Slovákov, ale i Maďarov – na Slovensku i v Maďarsku.

SMK robí z hľadiska cieľov euroatlantickej integrácie jednoznačne pozitívnu politiku, podporuje aj úzku spoluprácu Visegrádskej štvoriky (V4) a v rámci nej zvlášť úzku spoluprácu Slovenska a Maďarska.³⁴ (Bratislavský summit V4 v máji 1999 znamenal zároveň aj opätovné oživenie slovensko-maďarských vzťahov.) Pristúpenie krajiny k EÚ a NATO víta SMK ako krok, ktorý prispeje aj k zlepšeniu situácie maďarskej menšiny, k zvýšeniu jej pocitu bezpečnosti. Prizvanie Maďarov do vlády prispelo aj k vytvoreniu politických a personálnych predpokladov konsolidácie oficiálnych slovensko-maďarských vzťahov na najvyššej úrovni. Od novembra 1998 sa tieto vzťahy zintenzívnili a začali naplňovať očakávanie vzájomnosti a spolupráce zakotvené v základnej zmluve, medzi iným sa konštituovali a začali činnosť jednotlivé sekcie slovensko-maďarskej zmiešanej komisie. Zmiernilo sa napätie okolo vodného diela Gabčíkovo, spolupráca sa rozvinula na viacerých úrovniach a v mnohých formách.

Zástož a výsledky činnosti SMK v prvom vládnom cykle hodnotil aj znalec menšinovej problematiky Ondrej Dostál. Podľa jeho názoru bola síce politika prvej Dzurindovej vlády voči menšinám lepšia ako politika Mečiarových vlád, avšak nebola dôsledná a nemala záujem zlepšiť situáciu menšín vo väčšej miere, ako ju predošlé vlády pokazili. Nebola ochotná ísť nad rámec očakávaní Európskej únie a ostatných medzinárodných organizácií. Počas svojho posledného, štvrtého roku vládnutia (2002) neurobila prvá Dzurindova vláda ani jedno zásadné opatrenie na zlepšenie situácie národnostných menšín. SMK sa vo vládnej koalícii nepodarilo presadiť viacero zo svojich priorít,

ktoré boli pritom súčasťou vládneho programu. Podarilo sa jej však upevniť vlastné politické postavenie, o čom svedčia aj úspešné výsledky, ktoré dosiahla v regionálnych voľbách 2001 a parlamentných voľbách 2002.³⁵

Pál Csáky pri jednej príležitosti (ešte v rámci hodnotenia prvého vládneho cyklu) charakterizoval *situáciu SMK „ako vynútený stav trvalej pohotovosti“*. Myslel tým predovšetkým na to, že menšinová národnostná komunita musí brať neustále ohľad aj na väčšinový národ, väčšinovú spoločnosť, keďže v jej štátnych, právnych, hospodárskych, politických a spoločensko-kultúrnych rámcoch musí žiť. Postavenie SMK vo vláde je do značnej miery predurčená touto „obozretnosťou“. Až do tej miery, že pri zvažovaní medzi záujmami oboch komunit (menšinovej a väčšinovej) sa spravdila musí prispôbiť záujmom väčšiny. V tomto vzťahu je, pravda, dôležité, ako sú jednotlivé záujmy štruktúrované. Prípád SMK dokazuje, že záujmy slovenskej väčšiny nie sú vždy (i keď často sú) v priamom rozpore so záujmami maďarskej menšiny. V mnohých prípadoch sú záujmy oboch dokonca totožné.

Postavenie menšiny v najvyššej možnej miere závisí od dobrej vôle väčšiny, a to platí aj v tomto prípade. Prizvanie SMK do vlády bolo politickým prejavom slovenskej „dobrej vôle“ aj napriek tomu, že to bol do značnej miery účelový krok urobený v záujme vnútropolitických a zahraničnopolitických cieľov. Práve na vzťah väčšiny a menšiny má účasť SMK vo vláde – zmiernením nedôvery – najväčší vplyv. Politické strany väčšinového národa nemajú vypracovaný program pre riešenie čiastkových či komplexných problémov súvisiacich s postavením menšín. Ten totiž predpokladá ústretovosť, pozitívny prístup väčšiny k menšinovým otázkam. V uplynulom desaťročí však bol prístup slovenskej spoločnosti skôr opačný (nedôvera, odmietnutie). Práve preto bolo prizvanie SMK do vlády demokratickejšou časťou slovenskej elity mimoriadnym počinom. Jej protagonisti „prekonali sami seba“, keď rozhodli o tom, že sa plnení vládnych úloh podelia s Maďarmi.

Pri analýze úspechov a neúspechov pôsobenia SMK v koalícii musíme mať na zreteli, že realizácia stanovených cieľov má viacero úrovní, ktoré sa neustále „zoceľujú“ v krízovej palbe kompromisov. Z tohto hľadiska *treba rozlišovať medzi programom strany, koalíčnou zmluvou, vládnym programom a napokon treba zhodnotiť skutočné plnenie bodov programu.*

Činnosť SMK vo vláde sa vyznačuje úspechmi aj neúspechy, všeobecného i konkrétneho charakteru. Medzi všeobecné úspechy možno zaradiť to, že SMK dokázala, že jej politici sú schopní strategicky myslieť a na základe toho prijímať aj správne politické rozhodnutia. Napriek ťažkostiam vo vláde ostala strana, aj jej parlamentná frakcia jednotná a disciplinovaná a jej voličská základňa kompaktná. Na koalíčné neúspechy a krízy môžeme nazerať aj tak, že ony svedčia nielen o chybách a slabostiach SMK, ale aj o nedostatkoch slovenskej politickej elity a vnútropolitického života. Môžeme to vyjadriť aj tak, že všetko, čo sa s SMK vo vládnej koalícii deje, nie je až natoľko negatívnym obrazom SMK, ako skôr slovenských strán vládnej koalície. Nie je náhodné, že Rudolf Chmel, najlepší slovenský znalec slovensko-maďarských vzťahov, charakterizoval vzťahy v prvej koalícijnej vláde Mikuláša Dzurindu slovami „pri takýchto partneroch je naozaj ľahké ostať čestným“.³⁶

Hodnotenie účinkovania SMK vo vláde závisí aj od toho, aké hľadiská a ciele pokladáme za dôležité a čo považujeme za menej dôležité. *Ak za prvoradý cieľ pokladáme zachovanie identity maďarskej menšiny na Slovensku, tak účinkovanie SMK vo vláde musíme hodnotiť ako neúspešné.* O to viac, že podľa údajov zo sčítania ľudu 2001 za 10 rokov stratilo identitu 46 768 občanov Slovenska maďarskej národnosti. Tento stav má mnohoraké príčiny, nie je ňou však činnosť SMK vo vláde. *Ak skúmame kultúrny, jazykový, vzdelanostný a hospodársky rozvoj maďarskej komunity na Slovensku, môžeme skonštatovať aj konkrétny pokrok.* Osobitnou otázkou je to, či bol tento pokrok – vzhľadom na dané okolnosti – optimálny.

Maďarská komunita na Slovensku priniesla obeť tým, že svoju politickú reprezentáciu, SMK, vyslala do slovenskej vlády. Urobila tým službu Slovensku. Predovšetkým zahraničnopolitickú, v druhom rade vnútropolitickú. V zahraničnej politike veľkou mierou prispela k zaručeniu smerovania Slovenska do západných integračných zoskupení, k uvoľneniu jeho zahraničnopolitickej izolácie, a tým postupne aj k tomu, že sa krajina dostala do čela kandidátov európskej integrácie.³⁷ Spomedzi priorit SMK sa naplnil cieľ členstva Slovenskej republiky v EÚ a NATO. V krajine sa naštartovali a úspešne pokračujú dôležité reformné procesy. Zásluha SMK *vo vzťahu k vnútropolitickým procesom spočíva v tom, že sa podarilo zmierniť obavy a odmietavý postoj slovenskej spoločnosti voči Maďarom.* Prispelo to k zvýšeniu úroveň politickej kultúry Slovákov, najmä čo sa týka formy a miery akceptácie menšín; posunu Slovákov smerom k ústretovejším postojom. Vládna pozícia SMK pomohla v tomto smere dosiahnuť malý, ale citeľný pokrok. Uvoľnila sa protimaďarská atmosféra, SMK prispela k medzinárodnému uznaniu Slovenska.

Úspešnosť, resp. neúspešnosť konkrétnych snažení, zameraných na zlepšenie situácie maďarskej menšiny počas účinkovania SMK vo vláde, môžeme posúdiť aj podľa toho, za cenu akých kompromisov ich dosiahla. Vybojované, „vyhádané“, vyvzdorované výsledky sa zrodili buď za cenu tvrdých kompromisov alebo to boli polovičaté riešenia, či riešenia typu „lepšie ako nič“. Maďarská menšina na Slovensku sa pritom musí rozhodnúť – kolektívne aj každý individuálne – ako sa postaví k situácii, keď je pohár spolovice plný: poteší sa tomu, že je už poloplný, alebo zatrpkne, že je ešte len poloprázdny. Ale musí sa rozhodnúť aj v tom, akým spôsobom bude bojovať za to, aby bol pohár celkom plný.

Najvýznamnejšie výsledky v oblasti vzdelávania dosiahla SMK zriadením maďarskej univerzity v Komárne a prijatím opatrení o národnostnom školstve. Zavedenie dvojjazyčných vysvedčení a dvojjazyčnej školskej

administratívy na školách s vyučovacím jazykom maďarským je možné tiež zaradiť medzi úspechy. Úspechy v úprave používania menšinových jazykov (zákon, ratifikácia a implementácia *Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov*) sa zrodili za cenu tvrdsích kompromisov a možno ich považovať za úspechy typu „lepšie ako nič“. Podobne môžeme hodnotiť, t. j. za čiastkový úspech môžeme považovať polovičatú *reformu verejnej správy*. Nepodarilo sa zaviesť model s 12 župami a nepodarilo sa vytvoriť vyššie územné celky s väčšinovým maďarským obyvateľstvom. Rozdelenie kompetencií a právomocí vo verejnej správe je však povzbudzujúce a nádejné, lebo zabezpečuje (najmä prvostupňovým a druhostupňovým územným samosprávnym orgánom) možnosť rozhodovania o niektorých otázkach týkajúcich sa aj maďarskej menšiny na miestnej úrovni (napr. v otázkach škôl, vzdelávania a kultúry).

Medzi úspechy možno zaradiť *výsledky dosiahnuté na regionálnej úrovni*. Tým, že SMK je súčasťou vládnej moci a obsadila v slovenskej vláde posty ministrov výstavby a regionálneho rozvoja, pôdohospodárstva a životného prostredia, sa vytvoril väčší priestor na hospodársku a sociálnu kohéziu regiónov obývaných maďarskou menšinou. Z vládnej pozície zabezpečuje prístup k investícii z *fondov regionálneho rozvoja* aj maďarským regiónom.

Prostredníctvom pozícií dosiahnutých vo verejnej správe nadobudli predstavitelia maďarskej menšiny *na regionálnej úrovni* a na úrovni miestnych samospráv reálny vplyv na rozhodovacie procesy. Posty prednostov a ich zástupcov im dávajú možnosť priaznivo ovplyvňovať sociálnu a hospodársku situáciu na južnom Slovensku. Môžu sa uchádzať o regionálne rozvojové zdroje a ich prostredníctvom napomáhať podnikom vytvárať nové pracovné miesta. Naštartovaním regionálnych komunitných investícií môžu prispieť k hospodárskej a sociálnej kohézii a rozvoju území obývaných maďarskou menšinou.

Medzi neúspechy môžeme zatiaľ zaradiť aktuálny stav ohľadom *pôdy neznámych alebo*

neexistujúcich vlastníkov. Rozumným a trpezlivým politizovaním sa však aj v tejto veci môže zrodiť kompromisné riešenie, čo v prípade priaznivých okolností môže znamenať aj nejakú formu odškodnenia za následky Benešových dekrétov. Na konečné riešenie však ešte treba čakať. Úspechom je aj to – i keď to nie je úspech na prvý pohľad viditeľný – že sa vytvorili politické a organizačné podmienky na modernú prípravu a vzdelávanie ľudských zdrojov pre oblasť *verejnej správy* a zabezpečili sa pre ňu aj isté finančné prostriedky.

Stabilnej pozícii SMK na Slovensku napomáha aj strategicky správna voľba Bélu Bugára do čela strany, pretože ho akceptujú nielen voliči SMK, ale aj Slováci. Osobnostné a politické kvality Bélu Bugára prispievajú k úspešnosti pôsobenia SMK vo vláde. Jeho najväčšou zásluhou je však to, že *sa ako politik maďarskej národnosti dokázal dostať do priazne Slovákov*. Je stabilne najpopulárnejším a najdôveryhodnejším politikom medzi Maďarmi, u Slovákov dosahuje v ukazovateli dôveryhodnosti trvale druhé až tretie miesto zo všetkých politikov. V očiach demokratickej verejnosti stojí z hľadiska dôveryhodnosti a spoľahlivosti na čele slovenskej politickej elity.

Ak zvažujeme všetky za a proti účinkovania SMK vo vláde, vynára sa otázka, aké alternatívy sa SMK ponúkajú v prípade vystúpenia z vlády a odchodu do opozície. V podmienkach určených zakomplexovanou väčšinovou spoločnosťou by znova mohla fungovať len ako dokonale ignorovaná opozičná strana. Je viac než otáznne, či by sa porovnateľné výsledky dali v slovenských podmienkach dosiahnuť „principiálnou“, radikálnou menšinovou politikou, ktorá je síce v zásade transparentnejšia, ale z pohľadu každodenných reálnych skutkov by mala pravdepodobne negatívnejšie následky. Jednu z možných odpovedí na túto otázku ponúkajú práve volebné výsledky SMK roku 2002 a jej zosilnené postavenie v druhej vláde Mikuláša Dzurindu.

POZNÁMKY

1. Prvé dva roky účinkovania SMK vo vláde podrobne analyzuje László Szarka vo svojej stati A szlovákiai Magyar Koalíció Pártjának kormányzati szerepvállalásáról. *Regio*, 2000, 11, č. 4, s. 122 – 149.
2. Maďari sa v slovenskom demokratickom politickom systéme po roku 1990 podieľali na plnení vládnych úloh už v rokoch 1990 až 1992, keď Maďarská nezávislá iniciatíva (MNI) prijala účasť vo vláde v rámci volebnej aliancie s Verejnou proti násiliu (VPN). Na jar roku 1994 vláda Jozefa Moravčíka, striedajúca Vladimíra Mečiara, zvažovala prizvanie Maďarskej koalície – ako demokratického politického subjektu – do vládnej koalície. Vtedy však na tento krok slovenská demokratická politická elita nemala odvahu. Uchádzala sa len o tichú podporu Maďarskej koalície zvonka, z opozície.
3. Podľa ministra Koncoša je toto riešenie výhodné len pre Maďarov na južnom Slovensku (napriek tomu, že zo 458 tisíc ha pôdy neznámych vlastníkov sa len 131 tisíc ha nachádza v okresoch so zmiešaným obyvateľstvom). Politici SMK chceli tieto otázky riešiť s odvolaním sa na text koalície zmluvy a vládneho programu tak, aby boli zohľadnené aj záujmy maďarskej menšiny. Minister pôdohospodárstva Koncoš odôvodňoval svoju snahu vylúčiť z tejto veci Maďarov ideologickými argumentmi, napríklad tým, že maďarskí politici sa usilujú o revíziu a o zrušenie Benešových dekrétov. Mesežnikov, Grigorij: Vnútropolitický vývoj a systém politických strán. In: Mesežnikov, Grigorij – Ivantyšin, Michal (eds.): *Slovensko 1998 – 1999: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 1999, s. 91.
4. Napríklad podľa návrhu štátneho rozpočtu za rok 1999 mali o rozdelení všetkých finančných prostriedkov určených na podporu kultúry národnostných menšín rozhodovať krajské úrady. Predstavitelia SMK trvali na tom, aby sa jednotlivé sumy viazali priamo ku konkrétnym menšinovým kultúrnym aktivitám. Keďže koalíční partneri sprvoti túto požiadavku odmietali, poslanci SMK bojkotovali zasadania parlamentu, ktoré tým stratili uznávaniaschopnosť. Výsledkom tlaku bolo to, že slovenská časť koalície nakoniec súhlasila s návrhom SMK.
5. Tamtiež, s. 22.
6. V oblasti uplatňovania jazykových právami urobila aj táto vláda určité kroky smerujúce k rigidnejšej interpretácii zákona o štátnom jazyku. Minister kultúry (Milan Kňažko) chcel v auguste 2000 navrhnúť opatrenia, ktorými by sa trestalo porušovanie jazykového zákona. Podľa dôvodovej správy sa mal klásť prísny dôraz na kontrolu vyučovania a používania slovenského jazyka na národnostných školách. SMK proti návrhu protestovala, avšak ani koalíční partneri ho nepodporili, podporila ho len opozícia.
7. Zákon upravujúci hranice vyšších územných celkov bol prijatý v podobe výslovne nevýhodnej pre Maďarov. Aj zákon upravujúci spôsob voľby predsedov samosprávnych krajov a jeho realizácia sledoval rovnaký zámer: zrejme na základe protimaďarských pohnútok bol prijatý dvojkoľový spôsob voľby predsedov VÚC. (Všetky ostatné voľby na Slovensku sú jednokolové.) Takáto úprava mala zabrániť tomu, aby bol za predsedu samosprávneho kraja zvolený maďarský kandidát. Samotné voľby do orgánov samosprávnych krajov, ich priebeh a výsledok v plnej miere odzrkadľovali protimaďarské postoje a nedôveru slovenskej politickej elity a slovenskej spoločnosti voči Maďarom (obzvlášť sa to prejavilo pri voľbách do orgánov trnavského a nitrianskeho samosprávneho kraja).
8. Na základe váhy SMK v koalícii mala funkcia predsedu parlamentu patriť Bélovi Bugárovi, koalíční partneri to však neprijali. Post predsedu Národnej rady napokon obsadil predseda Kresťanskodemokratického hnutia. Slovenská spoločnosť vraj ešte nebola pripravená na to, aby predsedom jej parlamentu bol Maďar. Aj samotný Béla Bugár sa vyslovil v tom zmysle, že slovenská politika ešte k takémuto kroku nedozrela. Dostál, Ondrej: Národnostné menšiny. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2002: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Zv. I. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2002, s. 209.
9. SMK získala šesť miest štátnych tajomníkov: ministerstva financií, ministerstva zahraničných vecí, ministerstva školstva, ministerstva kultúry, ministerstva hospodárstva a ministerstva výstavby a regionálneho rozvoja. Ďalej obsadi-

la dva posty prednostov krajských úradov a 16 postov prednostov okresných úradov.

10. Existujú názory, že maďarská menšinová komunita má skôr ľavicové, ako pravicové čítanie a postoje, preto mnohí volíči počas volieb opustili SMK a hlasovali za slovenské ľavicové strany. Snahou SMK je udržanie týchto voličov, preto stavia na svoju kandidátnu listinu aj ľavicových kandidátov.
11. Predseda strany Béla Bugár vo svojom príhovore 25. mája 2002 podotkol, že roku 1998 prebrala nová vláda krajinu, ktorá zápasila s hospodárskou, finančnou a morálnou krízou, hlavnou úlohou bolo teda vyviesť krajinu z tejto krízy. Maďarskú menšinovú komunitu spoločenstvo zasiahla táto kríza v ešte väčšej miere. Kým krajina ako celok zápasila s 19 až 20 %-nou nezamestnanosťou, v oblastiach obývaných maďarskou menšinou dosiahla nezamestnanosť 20 až 30 %, na niektorých miestach dokonca až 40 %. Sú to katastrofálne čísla aj vtedy, ak berieme do úvahy, že v týchto regiónoch je pomerne vysoký podiel rómskeho obyvateľstva. SMK od začiatku svojho pôsobenia (a nie len od svojho vstupu do vlády) podporovala hlboké a rozsiahle reformy.
12. Pozri s. 42 – 43 knihy Bélu Bugára.
13. Dostál, Ondrej: Národnostné menšiny. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2003: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2003, s. 152.
14. Nie je náhodné, že v súvislosti s odôvodnenosťou a odbornou úrovňou novej maďarskej univerzity uzreli na Slovensku svetlo sveta mnohé kritické hlasy a obavy, prichádzajúce z rôznych strán, v prvom rade zo slovenskej strany. Najhlasnejšie dávali svoj názor najavo práve Nítrania, ktorí sa zrejme obávajú konkurencie.
15. Takéto situácie vznikajú v parlamente pri predkladaní návrhov na hlasovanie o nedôvere voči ministrom SMK (a iných koalíčných strán). Z členov vlády za SMK dochádza najčastejšie k pokusom o odvolanie Pála Csákyho, zodpovedného za ľudské a menšinové práva a európsku integráciu (najmä za nezvládnutie problematiky Rómov a ich migráciu do západných krajín, za stav v oblasti európskej integrácie, za nedostatočné čerpanie finančných zdrojov EÚ). Dochádza však k prudkým útokom aj na Bélu Bugára ako podpredsedu Národnej rady a na Miklósa Durayho. Duraymu už hrozilo aj zbavenie poslaneckej imunity – navrhovatelia sa odvolávali na jeho údajnú nedostatočnú lojalitu voči štátu.
16. Podobný názor zastáva aj G. Mesežnikov, keď hodnotí činnosť SMK za rok 2003. Mesežnikov, Grigorij: Vnútropolitický vývoj a systém politických strán. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2003: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2003, s. 70.
17. Tento apel sa nachádza na s. 133 jeho knihy z roku 2004.
18. Koalícia by v parlamente mohla znovu získať väčšinu, keby sa premiér vzdal funkcie. Poslanci, ktorí kvôli nemu odišli, by sa zrejme vrátili.
19. V parlamente pôsobí 22 nezávislých poslancov. Väčšina z nich opustila kluby dvoch slovenských strán vládnej koalície.
20. Na jednej strane je to premiér a jeho Slovenská demokratická a kresťanská únia spolu s Alianciou nového občana, na strane druhej je to SMK a Kresťanskodemokratické hnutie.
21. Napríklad v júni 2002, pri príprave pracovnej návštevy prezidenta Rudolfa Schustera do USA, neboli do delegácie zaradení predstavitelia SMK. Vraj až na základe intervencie americkej strany, konkrétne prezidenta Georga Busha bol do delegácie nakoniec prizvaný aj jeden vedúci predstaviteľ SMK (Pál Csáky). Bol to pre slovenskú politickú elitu dôležitý signál z viacerých hľadísk: úlohu SMK vo vláde hodnotí pozitívne aj vláda USA a želá si, aby ostala súčasťou vládnej moci aj po voľbách; z hľadiska integračných snažení by to totiž bol významný signál svetu o stave slovenskej demokracie. Iné podobné prípady v druhom vládnom cykle: v novembri 2002 nebol do delegácie SR na pražský summit NATO menovaný zástupca Maďarov, v decembri 2002 na kodanský summit EÚ nepozvali Pála Csákyho, ktorý je podpredsedom vlády zodpovedným za európsku integráciu. (Po protestoch SMK bol do delegácie dodatočne zaradený minister pôdohospodárstva Zsolt Simon.)
22. Napríklad vtedy, keď už po mnohý krát konštatoval, že vnútorné vzťahy v koalícii sú zlé, alebo vtedy, keď povedal, že „sa skončili zlaté časy s Migašom“. Mesežnikov, Grigorij: Vnútropolitický vývoj a systém politických strán. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2003: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2003, s. 71 – 72.)

23. Dohodovanie medzi oboma diplomaciami vo veci zákona o Maďaroch v susedných štátoch bolo sprevádzané konfliktom a stratou vzájomnej dôvery medzi ministrom zahraničných vecí SR Eduardom Kukanom a jeho štátnym tajomníkom za SMK Józsefom Berényim.
24. Medzi tieto nezhody možno zaradiť množiace sa protichodné vyjadrenia trojice Bugár – Csáky – Duray. Ide najmä o otázky týkajúce sa autonómie, vzťahu k maďarskému štátu a maďarským politickým stranám, resp. strategického postupu poslancov v Európskom parlamente. Roku 2002 ešte Béla Bugár vyhlasoval, že SMK nemá radikálne a umiernennejšie krídlo, existujú len rozdielne názory na partiálne problémy. Tieto však strana doteraz vždy dokázala zjednotiť. Podľa Bugára sa SMK za päť rokov svojej existencie stala homogénnou, dobre fungujúcou organizáciou.
25. Prvým takýmto prípadom bolo to, keď SMK ako jediná zo slovenských strán podporila Maďarskú republiku v záležitosti zaradenia kolektívnych menšinových práv do textu ústavnej zmluvy EÚ.
26. Exaktné výskumy potvrdzujú dlhodobý trend naznačujúci, že tretina slovenskej spoločnosti (30 až 35 %) sa voči Maďarom na Slovensku nestavia negatívne, avšak dve tretiny majú buď negatívny vzťah alebo nemajú vyhranený názor. – Začiatkom roka 1999 považovalo vstup SMK do vlády za správny krok len 36 % opýtaných Slovákov, kým 53 % z nich to považovalo za nesprávne. Podobný pomer bol aj v otázke opätovného zavedenia dvojazyčných vysvedčení: za správne to považovalo 36 %, za nesprávne 51 % Slovákov. (Bútorov, Zora – Gyárfášová, Oľga – Velšic, Marián: Verejná mienka. In: Mesežnikov, Grigorij – Ivantyšin, Michal [eds.]: *Slovensko 1998 – 1999: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 1999, s. 240.)
27. Tento trend odrzkadľujú výsledky prieskumov každoročne realizovaných počas funkčného obdobia oboch Dzurindových vlád. Účinkovanie SMK vo vláde roku 2001 považovalo za správne dokonca 95 až 97 % respondentov maďarskej národnosti. (Gyárfášová, Oľga – Velšic, Marián: Verejná mienka. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij [eds.]: *Slovensko 2001: Súhrnná správa o stave spoločnosti: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Zv. I. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2002, s. 269.)
28. Tamtiež, s. 261.
29. Podľa prieskumov to považovalo za správne 58 % respondentov, za nesprávne 32 %. Je pozoruhodné, že prizvanie SMK do vlády malo väčšiu podporu medzi ženami, osobami s vyšším vzdelaním a obyvateľmi miest. (Bútorová, Zora – Gyárfášová, Oľga – Velšic, Marián: Verejná mienka. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij [eds.]: *Slovensko 2000: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2000, s. 304 – 305.)
30. Prívrženci strán koalície sa v priebehu prvého vládneho cyklu začali postupne zmierovať s účasťou SMK vo vláde. Roku 2001 hodnotilo účasť SMK vo vláde pozitívne 66 % respondentov, 25 % ju odmietalo. (Gyárfášov, Oľga – Velšic, Marián: Verejná mienka. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij [eds.]: *Slovensko 2001: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Zv. I. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2002, s. 269.)
31. Najlepšiu známku spomedzi vládnych strán dostala SMK nielen od prívržencov koalície (2,61), ale aj od prívržencov opozície (3,51). Čo sa týka hodnotenia všetkými respondentmi (3,30), dostala teda SMK v tejto „súťaži“ koalíčných strán najlepšiu známku. (Bútorová, Zora – Gyárfášová, Oľga – Velšic, Marián: Verejná mienka. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij [eds.]: *Slovensko 2003: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2003, s. 238.)
32. Osobité postavenie SMK odrzkadľuje aj skutočnosť, že jej voličská základňa je stabilná, nemení sa a jej voliči neprechádzajú k iným stranám. SMK je strana s najstabilnejšou voličskou základňou. Gyula Bárdos, predseda parlamentného klubu SMK to charakterizoval tak, že „žiaľ, ešte nenadišiel čas, aby si Maďar na Slovensku mohol dovoliť dať svoj hlas slovenským stranám“. Interview s Gyulom Bárdosom v denníku *Új Szó*, 7. september 2002.
33. Mesežnikov, Grigorij: Vnútropolitický vývoj a systém politických strán. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2002: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Zv. I. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2002, s. 64.
34. Podľa prieskumov podporuje maďarská menšina integráciu Slovenska do NATO a EÚ ako oveľa rozhodnejšie Slováci. Vstup do NATO podporuje 68 % Maďarov a 48 % Slovákov, proti je 24 % Maďarov a 41 % Slovákov, člen-

stvo v EÚ podporuje 81 % Maďarov a 71 % Slovákov, proti je 14 % Maďarov a 20 % Slovákov. (Bútorová, Zora – Gyárfášová, Oľga – Velšic, Marián: Verejná mienka. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij [eds.]: *Slovensko 2000: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2000, s. 307.)

35. Predmetné hodnotenie je obsiahnuté v štúdiu s názvom Národnostné menšiny. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2002: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Zv. I. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2002, s. 195 – 212.
36. Szabó, Gergely: Vitafórum az első szlovákiai médiahajón. In: *Új Szó*, 7. september 2002.
37. V záujme tohto strategického cieľa dala SMK do stávky aj svoju vlastnú hodnovernosť, keď ustúpila tlaku predstaviteľov euroatlantických inštitúcií a nalichaniu slovenskej inteligencie. Jedni aj druhí v júli a auguste 2001 (po prijatí zákona o reforme verejnej správy) viackrát – slovné i písomne – vyzvali politikov SMK, aby podriadili vlastné politické záujmy (a tým i špecifické záujmy maďarskej menšiny) integračným záujmom Slovenska a zotrvali v slovenskej vláde.

LITERATÚRA

- Béla, Bugár: *Olyan országban élek... Magyarokról és szlovákokról, mulasztásokról és lehetőségekről*. Bratislava: Kalligram 2004, s. 192.
- Bútorová, Zora – Gyárfášová, Oľga – Velšic, Marián: Verejná mienka. In: Mesežnikov, Grigorij – Ivantyšin, Michal (eds.): *Slovensko 1998 – 1999: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 1999, s. 233 – 272.
- Bútorová, Zora – Gyárfášová, Oľga – Velšic, Marián: Verejná mienka. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2000: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2000, s. 281 – 324.
- Bútorová, Zora – Gyárfášová, Oľga – Velšic, Marián: Verejná mienka. In: Kollár, Miroslav

- Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2003: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2003, s. 229 – 263.
- Dostál, Ondrej: Národnostné menšiny. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2002: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Zv. I. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2002, s. 195 – 212.
- Dostál, Ondrej: Národnostné menšiny. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2003: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2003, s. 151 – 166.
- Gyárfášová, Oľga – Velšic, Marián: Verejná mienka. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2002: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2001, s. 241 – 284.
- Gyárfášová, Oľga – Velšic, Marián: Verejná mienka. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2001: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Zv. I. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2002, s. 291 – 331.
- Gyárfášová, Oľga – Velšic, Marián: Vnútropolitický vývoj a systém politických strán. In: Mesežnikov, Grigorij – Ivantyšin, Michal (eds.): *Slovensko 1998 – 1999: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 1999, s. 17 – 114.
- Mesežnikov, Grigorij: Vnútropolitický vývoj a systém politických strán. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2000: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2000, s. 17 – 124.
- Mesežnikov, Grigorij: Vnútropolitický vývoj a systém politických strán. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2002: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Zv. I. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2002, s. 19 – 125.
- Mesežnikov, Grigorij: Vnútropolitický vývoj a systém politických strán. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2003: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2003, s. 19 – 112.

(Preložila Štefánia Kecskeméthyová)

ČESKOSLOVENSKÝ (SLOVENSKÝ) ÚSTAVNÝ SYSTÉM

Kľúčové slová: ústavnosť; jazykové práva menšín; Národná rada Slovenskej republiky; prezident Slovenskej republiky; Vláda Slovenskej republiky; Ústavný súd Slovenskej republiky; všeobecné súdy a prokuratúra.

Charakter štátu je určený základnými pravidlami štátneho zriadenia, predovšetkým ústavou, ústavnoprávnym systémom a tým, ako garantuje štát uplatnenie základných ľudských práv a slobôd. V nasledujúcom texte načrtne-
me krátky prehľad ústavného vývoja Česko-
slovenska (Slovenska) so zvláštnym zreteľom
na otázky týkajúce sa ľudských práv maďar-
skej menšiny a používania jej jazyka.

Právnym predchodcom dnešnej Slovenskej republiky bolo niekdajšie Československo, ktoré svoj prvý zákon ústavného charakteru prijalo 28. októbra 1918. Týmto zákonom bolo vyhlásené založenie československého štátu. Za nositeľa československej suverenity zákon stanovuje Národný výbor, štátnu formu však ešte neurčuje, len konštatuje, že o nej sa rozhodne neskôr. V zmysle tohto ústavného zákona nový štát recipoval, prebral uhorský, resp. rakúsky právny poriadok, a tak sa v kra-
jine ešte desaťročia udržal právny dualizmus aj dualizmus vo verejnej správe. Všetky samosprávne, štátne, krajské, okresné, obecné úrady a inštitúcie boli podriadené Národnému výboru, všetky úradné záležitosti sa povinne vybavovali podľa týchto recipovaných záko-
nov.

Pred rokom 1918 dnešné územie Sloven-
ska nemalo samostatný ústavnoprávny štatút –
tvorilo integrálnu časť Uhorského kráľovstva.
Tento stav pretrvával istý čas aj po vzniku
prvého československého štátu napriek tomu,
že Clevelandská dohoda, ktorú roku 1915
uzavreli české a slovenské zahraničné vlaste-
necké skupiny, predpokladala vznik federácie,
Pittsburská dohoda z roku 1918 zas počítala
s autonómiou Slovenska, v zmysle ktorej
Slovensko malo mať samostatný parlament,

výkonné a súdne orgány. Slovenská národná
rada, ktorá združovala vtedajšie slovenské
politické hnutia, sa vyhlásila za jediného
reprezentanta slovenského národa a vo svojej
Martinskej deklarácii slovenského národa z
30. októbra 1918 sa prihlásila k novovznik-
nutému Československu

Činnosť Národného výboru bola ukončená
v novembri 1918. Trinásteho novembra sa
totiž Národný výbor pretvoril na Národné
zhromaždenie, ktoré následne schválilo do-
časnú ústavu. Dočasnou ústavou bola za štát-
nu formu stanovená republika a za formu
vlády parlamentná demokracia s delbou moci
na zákonodarnú, výkonnú a súdnu.

Československo nevzniklo ako národný
štát Čechov a Slovákov, resp. „Čechoslová-
kov“, ale ako mnohonárodnostný štát, menši-
ny však po vzniku štátu nemali v Národnom
zhromaždení zastúpenie.

Prvý zákon Československej republiky,
jeho dočasná ústava a ústavná listina (koneč-
ná ústava) prijatá roku 1920 tvorili ústavný
základ štátu. Nová ústava bola utvorená podľa
viacerých vtedajších konštitúcií. Najviac čer-
pala z ústavy Predlitavska, základného záko-
na Rakúsko-uhorskej monarchie z decembra
1867, konštrukciu parlamentarizmu čerpala
z ústavy tretej Francúzskej republiky, pream-
bula vznikla podľa amerického vzoru. Parla-
mentnú republiku navonok reprezentoval pre-
zident republiky. Podľa ústavnej listiny vznikol
dvojkomorový parlament, ale Podkar-
patské autonómne zhromaždenie nikdy nebo-
lo kreované. Vláda sa zodpovedala Národ-
nému zhromaždeniu, samosprávy sa zodpove-
dali bezprostredne ľudu. Ústava obsahovala aj
veľmi zvláštnu formu referenda (ľudového

hlasovania) a pravdepodobne prvý raz obsahovala ústava nejakej krajiny ustanovenia o ústavnej kontrole zákonov centralizovaným ústavným súdom.

Ústava vychádzala z princípov suverenity ľudu, trojdelenia moci i osobitnej koncepcie jednotného československého národa, tzv. teórie čechoslovakizmu. Ústava inkorporovala systém ľudských práv tzv. prvej generácie.

Text prvej ústavy Československej republiky nebol v neskoršom období menený, ale bol doplnený ďalšími ôsmimi ústavnými listinami, z ktorých jednu je potrebné vyzdvihnúť práve v súvislosti s tu prejednávanou témou: ide o ústavnú listinu z roku 1920, v ktorej sa hovorí o jazykovom zákone. Ten sa vo svojej základnej filozofii podstatne líši od zákonov o používaní jazyka známych z neskoršieho obdobia. Jazykový zákon totiž upravoval právo používania jazyka menšín tak, že predovšetkým úradníkom verejnej správy ukladal používanie jazyka menšín ako povinnosť a len okrajovo sa zmiňoval o tom, kedy je povinný jednotliviec patriaci k menšine používať jazyk väčšiny. Jazykový zákon stanovil, že v okresoch, kde podľa posledného sčítania ľudu prekročí podiel inojazyčných občanov 20 %, sú súdy, úrady a iné verejnoprávne orgány povinné vybavovať záležitosti tam žijúcich národnostných menšín aj v ich jazyku, ba v takýchto okresoch môžu súdy a úrady vydávať svoje rozhodnutia len v jazyku účastníkov konania, resp. stránky. Úradné vyhlášky a oznamy sa povinne zverejňovali aj v jazyku menšín a vo všetkých školách národnostných menšín sa povinne vyučovalo v ich jazyku.

Roku 1927 bol pozmenený zákon o územnom členení, v zmysle ktorého sa Slovensko stalo samosprávnou súčasťou Československej republiky.

V čase druhej Československej republiky, v rokoch 1938 – 1939 sa Slovensko ocitlo z ústavnoprávneho hľadiska v novej situácii. Po Mníchovskej dohode roku 1938 sa Slovensko stalo autonómnou súčasťou Československej republiky. Národné zhromaždenie 22. novembra 1938 prijalo ústavný zákon

o autonómii Slovenska, ale už bez tých poslancov, ktorí pochádzali z odčlenených území. Tento ústavný zákon sa viaže k žilinskej dohode vedúcich predstaviteľov slovenských politických strán zo 6. októbra 1938, ktorá už dopredu signalizovala ústavnoprávne usporiadanie druhej Československej republiky. Predstaviteľom autonómie bolo Slovenské národné zhromaždenie (Národné zhromaždenie) a slovenská vláda.

Slovenské národné zhromaždenie malo 63 členov. V jej právomoci bolo prijať ústavu Slovenska a mala zákonodarnú moc v každej takej oblasti, ktorá podľa ústavného zákona nepatrila Národnému zhromaždeniu Československej republiky. Slovenskú vládu menoval prezident Československej republiky. Členovia slovenskej vlády boli súčasne členmi aj celoštátnej vlády, ale zúčastňovali sa iba na rozhodnutiach týkajúcich sa celej krajiny.

Krátka tradícia parlamentnej vládnej formy sa počas druhej svetovej vojny v období fašistického slovenského štátu pretrhla, keď sa do dominantného postavenia dostala inštitúcia a osoba prezidenta republiky. V tomto období došlo k zrejmej diskontinuite ústavného vývoja.

Napriek uvedenej skutočnosti sa v období tretej Československej republiky, v rokoch 1944 – 1948, ustanovenia ústavy z roku 1920 aplikovali až do prijatia novej ústavy 9. mája 1948. Zdôvodňovalo sa to argumentom kontinuity medzivojnovej ČSR. Počas druhej svetovej vojny sa podstatne nezmenilo jedine právne postavenie prezidenta republiky. Na návrh vlády mohol vydávať dekréty, ktoré musela vláda kontrasignovať. Táto právomoc prezidenta republiky trvala do vytvorenia Dočasného národného zhromaždenia v októbri 1945. Počas tohto obdobia vydal prezident spolu 143 dekrétov, ktoré boli dodatočne schválené ústavným zákonom č. 57/46 Z. z. a vyhlásené za právne predpisy (ratihabícia). Obyvateľstva maďarskej národnosti, ale aj iných národností sa bezprostredne dotýkalo aspoň 13 dekrétov (napr. dekréty č. 33/45, 104/45 a 108/45 Z. z.), a to negatívnym spô-

sobom. Tieto dekréty boli založené aj na uplatňovaní princípu kolektívnej viny a legitimovali možnosť extrémneho obmedzenia až odobratia vlastníctva, obmedzenia jazykových práv, ich výsledkom bola úplná strata občianskych a politických práv príslušníkov maďarskej komunity („roky bez domoviny“). Koncepciu ústavnoprávnej kontinuity predmníchovskej Československej republiky vážne naštrobil aj dekrét o vytvorení sústavy národných výborov. Autonómia Slovenska nebola zakotvená v ústavnom zákone takým spôsobom, ako roku 1938, v skutočnosti sa však nositeľom politickej autonómie stal nový mocenský orgán – Slovenská národná rada, ktorá vznikla revolučnou cestou počas Slovenského národného povstania. (Neskôr úlohu nositeľa politickej autonómie prebral Zbor povereníkov.) Postavenie Slovenskej národnej rady bolo politicky upravené v Košickom vládnom programe. V tomto dokumente je Československá republika zakotvená ako národný štát dvoch rovnoprávných národov, Čechov a Slovákov, teória čechoslovakizmu teda v ňom bola už odmietnutá.

Obdobie rokov 1948 – 1960 sa nazýva aj obdobím obmedzenej autonómie. Vo februári 1948 prevzali komunisti moc sčasti ústavnými, ale predovšetkým neústavnými prostriedkami. Začalo sa obdobie falošného parlamentarizmu pod vedením jednej strany. V tzv. Ústave 9. mája z roku 1960 bolo Československo definované ako jednotný štát dvoch rovnoprávných slovanských národov, Čechov a Slovákov. Podľa ústavy boli na Slovensku nositeľmi a vykonávateľmi štátnej moci slovenské národné orgány – Slovenská národná rada a Zbor povereníkov. Slovenská národná rada bola volená na šesť rokov podľa pomerného volebného systému, ale na základe jednotnej kandidátky Národného frontu, v ktorom mala Komunistická strana Slovenska vedúcu pozíciu. Zbor povereníkov bol orgánom štátnej a výkonnej moci.

Nová ústava bola koncipovaná podľa sovietskeho vzoru. Strany zjednotené v Národnom fronte prakticky stratili svoju osobitnú

subjektivitu, politická súťaž nemohla existovať. Vlastnícke právo bolo obmedzené, priznanie ľudských práv ostalo len v deklaratívnej rovine. Inštitúcia ústavného súdu bola z ústavy vyňatá.

V období platnosti socialistickej ústavy v rokoch 1960 – 1968 bola ponechaná unitárna forma vlády, ale rozsah autonómie Slovenska sa zúžil, najmä v dôsledku zrušenia Zboru povereníkov. Celý systém vládnej moci bol založený na vedúcej úlohe Komunistickej strany Československa (KSČ), takúto úlohu mala na Slovensku Komunistická strana Slovenska (KSS) ako územná organizačná jednotka KSČ. Systém vládnutia sa z predchádzajúceho parlamentného systému – ktorý si formálne udržal trojdelenie moci – premenil na „vládnutie pracujúceho ľudu prostredníctvom svojich zastupiteľských zborov“, kde bol zastupiteľský orgán parlamentného typu nielen najvyšším zákonodarným orgánom, ale zahŕňal v sebe všetku moc. Ostatné orgány (prezident republiky, vláda, prokuratúra) neboli založené na rozdelení moci, ale na rozdelení práce a v konečnom dôsledku za svoju prácu zodpovedali najvyššiemu zastupiteľskému orgánu. Na Slovensku bola zákonodarná a výkonná moc ešte pevnejšie prepojená. Slovenská národná rada vystupovala v podstate ako orgán štátnej moci a štátnej správy. Poslanci stočlenného zákonodarného zboru mali imperatívny mandát. Do kompetencie Slovenskej národnej rady patrilo zákonodarstvo národného alebo regionálneho charakteru, ktoré muselo byť v súlade s československým zákonodarstvom.

Z hľadiska ústavného vývoja Slovenska je významný rok 1968, keď vzniklo politické rozhodnutie o federalizácii dovtedy unitárneho československého štátu. Podľa prvého článku ústavného zákona č. 143/1968 „Československá socialistická republika je federatívny štát dvoch rovnoprávných bratských národov, Čechov a Slovákov“.

Vládnutie formou zastupiteľských zborov pracujúceho ľudu zostalo zachované aj po tomto období. Slovenská národná rada zоста-

la aj naďalej nielen zákonodarným orgánom, ale zároveň aj najvyšším orgánom štátnej moci. Počet jej členov sa kooptáciami roku 1968 rozšíril na 150. Predsedníctvo Slovenskej národnej rady plnilo aj úlohu kolektívnej hlavy štátu a zákonodarnú moc nahrádzalo vydávaním zákonných opatrení v čase, keď parlament nezasadal. Slovenskú vládu ako predstaviteľku výkonnej moci tiež menovalo Predsedníctvo Slovenskej národnej rady. Vláda sa za svoju prácu zodpovedala Slovenskej národnej rade. Ústavný zákon č. 143/1968 znovu zaviedol inštitúciu ústavného súdu, ktorý však na základe tohto ústavného zákona nebol sfunkčnený. Tento ústavný zákon bol doplnený ústavným zákonom č. 144 (tzv. „národnostný“), ktorým sa (historické) národnosti žijúce na území štátu vyhlásili za štáto tvorné. (Podľa čl. 1 predmetného ústavného zákona „Československá socialistická republika [je] spoločným štátom českého a slovenského národa a národností, žijúcich na jeho území...“) Je však nesporné, že citované ustanovenie ústavného zákona č. 144/1968 nebolo v súlade s citovaným prvým článkom ústavného zákona č. 143/1968.

V Československu bola skutočná zmena štátoprávneho usporiadania naštartovaná 17. novembra 1989 „nežnou revolúciou“. Bezprostredne po nej bola vo viacerých ustanoveniach pozmenená ústava z roku 1960, pozmenený bol aj ústavný zákon o československej federácii z roku 1968. Na mimoriadnom zasadnutí Federálneho zhromaždenia dňa 29. novembra bolo zrušené ustanovenie o vedúcej úlohe komunistickej strany.

Dňa 27. februára 1990 Slovenská národná rada prijala uznesenie o zmene názvu Slovenská socialistická republika na Slovenská republika a pozmenila aj vlajku a symboly zvrchovanosti. Dňa 29. marca bol názov Československá socialistická republika pozmenený na Československá federatívna republika, potom 20. apríla, po tzv. pomlčkovej vojne na veľa diskutovaný názov Česká a Slovenská Federatívna Republika a zároveň boli schválené štátne znaky zvrchovanosti federácie.

Parlament zvolený v júni 1990 dostal v podstate mandát ústavodarného zhromaždenia, teda aby vypracoval a schválil novú ústavu Československa. Federálne zhromaždenie po zrušení režimu jednej strany v záujme prechodu na politický pluralizmus a prebudovania socialistického štátneho systému na demokratický právny štát prijímalo ústavné zákony takmer ako na bežiacom páse (do roku 1991 spolu 51 ústavných zákonov). V oblasti základných práv a slobôd prijalo Federálne zhromaždenie významné zákony o petičnom, zhromažďovacom a združovacom práve.

Na jeseň roku 1990 bol na Slovensku už v demokratických pomeroch prijatý prvý jazykový zákon (zákon č. 428/1990 Zb.), ktorý ustanovil za úradný jazyk Slovenskej republiky slovenský jazyk. Podľa tohto zákona sa jazyk národnostných menšín mohol používať v úradnom styku v takých obciach, kde podiel prislušníkov danej menšiny presiahol 20 %. Realizácia tohto zákona, spočívajúca v efektívnej možnosti používania menšinových jazykov v úradnom styku však bola obmedzená tým, že štátni úradníci a zamestnanci samosprávnych orgánov neboli povinní poznať a používať jazyk danej menšiny. Zákon stanovoval aj to, že štátne orgány a orgány samosprávy obcí a ich pracovníci sú povinní používať vo svojej činnosti úradný jazyk, fyzické a právnické osoby používajú v úradnom styku písomne aj ústne úradný jazyk, verejné listiny sa vydávajú v úradnom jazyku, osídlenia a verejné priestranstvá sa označujú v úradnom jazyku. Podľa jazykového zákona sa v úradnom styku aj český jazyk mohol používať bez akéhokoľvek obmedzenia, v podstate na úrovni slovenského jazyka. Jazykové ľudské práva sú obyčajne garantované ústavou. Roku 1990 bol na Slovensku ešte v platnosti ten „národnostný“ ústavný zákon z roku 1968, ktorý považoval autochtónne menšiny za rovnoprávne s Čechmi a Slovákmi, prvý jazykový zákon prijatý už v demokratických pomeroch však na uvedený „národnostný“ ústavný zákon neprihliadal.

Federálne zhromaždenie, rešpektujúc princíp neodňateľnosti prirodzených ľudských

práv a občianskych práv, prijalo v januári 1991 Listinu základných práv a slobôd. Ústavná listina svojím významom ďaleko presiahla všetky dôležité dokumenty, ktoré boli z hľadiska ľudských práv prijaté dovtedy po roku 1989. Tento dokument zakotvil základné ľudské práva a slobody, politické práva, hospodárske, sociálne a kultúrne práva, právo na spravodlivý súdny proces a na inú právnu ochranu. Listina garantuje aj práva národnostných menšín a etnických skupín, pričom stanovuje, že príslušnosť k akejkolvek národnostnej menšine alebo etnickej skupine nemôže byť nikomu na ujmu. Pre občanov patriacich k národnostným menšinám alebo etnickým skupinám sa zaručuje všestranný rozvoj, najmä právo spoločne s inými príslušníkmi menšiny alebo skupiny rozvíjať vlastnú kultúru, právo rozširovať a prijímať informácie v ich materinskom jazyku a združovať sa v národnostných združeniach. Podrobnosti mali byť ustanovené vykonávacím zákonom. Ďalej, na základe Listiny je pre občanov patriacim k národnostným menšinám a etnickým skupinám za podmienok určených zákonom zaručené aj právo na vzdelávanie v ich materinskom jazyku, právo na používanie materinského jazyka v úradnom styku a právo zúčastňovať sa na správe vecí týkajúcich sa národnostných menšín a etnických skupín. Z aspektu práv menšín sa Listine vytykalo to, že sa ňou zrušila platnosť a účinnosť „národnostného“ ústavného zákona z roku 1968, v zmysle ktorého boli menšiny považované za štátotvorné entity, ďalej, že praktickú realizáciu menšinových, najmä jazykových ľudských práv zverila do pôsobnosti „jednoduchých“ vykonávacích zákonov (často aj podzákonných noriem), čo viedlo neskôr k vážnym napätiam.

Pozornosť si zasluhuje ešte pôvodný prvý odsek článku 6 Listiny, ktorý ustanovil, že „zákony a iné právne predpisy musia byť uvedené do súladu s Listinou základných práv a slobôd najneskôr do 31. decembra 1991. Týmto dňom strácajú účinnosť ustanovenia, ktoré nie sú v súlade s Listinou základných práv a slobôd“. Jiří Boguszak, český profesor

práva a jeden z autorov textu Listiny v súvislosti s uvedeným ustanovením vyjadril prekvapenie, že citované ustanovenie nebolo uplatnené v procese revízie platnosti niektorých prezidentských dekrétov z roku 1945, (ktoré sa dodatočným schválením Dočasným národným zhromaždením ČSR 28. októbra 1945 stali zákonmi alebo ústavnými zákonmi), namiesto toho sú tieto dekréty označované za „skonsumované“.

Jedným z určujúcich momentov procesu zmeny režimu v Československu bol formálny rozchod republík tvoriacich federáciu. Otázka štátprávneho usporiadania, čiže vzťah Čechov a Slovákov, bola začiatkom deväťdesiatych rokov neustále na programe dňa. Konečný impulz k jej usporiadaniu dali parlamentné voľby v júni 1992. Situácia po voľbách ukázala, že dovtedajší štátny zväzok znamená neprekonateľnú prekážku v ďalšom ústavnom vývoji. Rozhodujúca väčšina verejnosti však odmietala myšlienku rozdelenia Československa, žiadala referendum, ktoré by dodalo legitimitu niektorej z navrhovaných foriem riešenia. Navyše, podľa vtedy platných zákonov bolo vypísanie referenda pri rozhodovaní o otázke štátprávneho usporiadania povinné.

Potom, čo Slovenská národná rada 17. júla 1992 jednostranne deklarovala zvrchovanosť Slovenskej republiky, prezident republiky Václav Havel rezignoval z funkcie. Federálne zhromaždenie však nemalo v úmysle namiesto neho zvoliť ďalšieho prezidenta. Bolo preto veľmi dôležité, aby sa neodvratný rozpad spoločného štátu aj za týchto podmienok uskutočnil kultúrnym, pokojným, „zamatovým“ spôsobom. Skutočnosť, že takým napokon bol, vysoko ocenila celá medzinárodná komunita, v tej dobe znepokojená eskaláciou napätia sprevádzajúceho rozpad Juhoslávie.

Výsledkom rokovaní o rozdelení štátu, ktoré viedli medzi sebou predstavitelia víťazných strán parlamentných volieb, sa 21. júla 1992 zrodila politická dohoda o spoločnom podaní návrhu zákona o zániku federácie vo Federálnom zhromaždení.

Proces rozdelenia Československa sa stal *de facto* nezvratiteľným, ale bolo treba vyvolať aj konzekvencie *de iure*. Ústavné základy týchto konzekvencií sa položili 13. novembra, keď Federálne zhromaždenie prijalo ústavný zákon o rozdelení majetku Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky medzi Českou republikou a Slovenskou republikou a odovzdaním majetku Českej republike a Slovenskej republike.

25. novembra 1992 bol minimálnou parlamentnou väčšinou prijatý ústavný zákon o zániku ČSFR, ktorý stanovil dátum nadobudnutia účinnosti zákona na deň 1. januára 1993, čo znamenalo, že Československo, vrátane jeho štátnych orgánov, armády, orgánov štátnej bezpečnosti a štátnych inštitúcií, prestane 31. decembra 1992 existovať. Osobitosťou tohto zákona bolo to, že následníckym štátom predpisoval určité povinnosti, predovšetkým kooptáciu poslancov federálneho parlamentu za jednotlivé republiky do parlamentov následníckych štátov, ako aj zákaz používania československých štátnych symbolov následníckymi štátmi. Plnenie týchto povinností bolo otázne už počas legislatívneho procesu rozdelenia federácie, veď Česká republika si čoskoro privlastnila štátnu vlajku bývalého Československa.

Z ústavnoprávneho pohľadu je pozoruhodné aj to, že orgán zvolený ako federálny parlament sa uzniesol na zrušení federácie a aj seba samého. Federálny parlament prekročil hranice politickej legitimacy danej volebnými programami politických strán v ňom zastúpených, veď s výnimkou jedinej slovenskej strany (SNS) pred voľbami ešte nikto prípadné rozdelenie Československa ani len nespomínal. Teoreticky sa tu vynára otázka negatívnej ústavnej moci, menovite to, či bol federálny parlament formálne oprávnený vyhlásiť zrušenie federácie.

Bolo by, pravda, jednoduchšie, keby o rozdelení rozhodlo referendum, ale vtedy bola už likvidácia federácie v takom pokročilom štádiu, že referendum bolo neuskutočniteľné a je nesporné, že spoločný štát by sa

nedal zachrániť ani v prípade väčšiny hlasov proti zrušeniu federácie.

Situácia Československa bola v období medzi 1. októbrom 1992 a 31. decembrom z ústavnoprávneho hľadiska dosť nezvyčajná, totiž obidva právne subjekty mali rozdielnu východiskovú situáciu. Národná rada Slovenskej republiky 1. septembra 1992 prijala ústavu novej, nezávislej Slovenskej republiky, ktorá vstúpila do platnosti 1. októbra 1992 napriek tomu, že *de iure* ešte existoval spoločný štát. Ústava Českej republiky bola prijatá 16. decembra 1992, platnosť a účinnosť nadobudla až po rozdelení Československa, teda 1. januára 1993.

Po rozpade československej federácie si bývalé členské štáty samostatne budovali svoj ústavný systém.

Prvým januárom 1993 sa začalo nové obdobie ústavného života Slovenska. Slovenská republika sa vo svojej ústave hlási k demokratickej štátnej forme. Jediným nositeľom suverenity a štátnej moci je ľud. Slovenská republika je právny štát, ktorý sa neviaže na nijakú ideológiu ani náboženstvo, hoci cirkev nie je odlúčená od štátu. Povinnosti možno ukladať len na základe zákona, štátne orgány môžu konať len v medziach zákona. Ústava, ktorá sleduje predovšetkým rakúsko-nemecký vzor, obsahuje v Európe prijatý a uznaný katalóg prirodzených ľudských práv a slobôd. Medzinárodné zmluvy o ľudských právach a základných slobodách, ktoré Slovenská republika ratifikovala a boli vyhlásené a aj v zbierke zákonov majú prednosť pred jej zákonmi, ak zabezpečujú väčší rozsah práv a slobôd. Preambulu Ústavy Slovenskej republiky charakterizuje dôraz kladený na národný princíp, veď táto sa začína slovami „My, národ slovenský...“. Ústava povýšila slovenský jazyk na úroveň štátneho jazyka, zároveň však predpokladala prijatie osobitného zákona o používaní menšinových jazykov. Článok vymedzujúci práva národnostných menšín a etnických skupín bol prebratý z Listiny základných ľudských práv a slobôd, ktorá však tým nestratila účinnosť.

Politický systém Slovenskej republiky je založený na systéme viacerých strán a hnutí. Ústava Slovenska ustanovuje republikovú formu vlády so zákonodarnou, výkonnou a súdnou mocou na základe trojdelenia moci.

Národná rada Slovenskej republiky je volená na štyri roky, tvorí ju stopäťdesiatčlenný jednokomorový parlament, ktorý je jediným ústavodarným a zákonodarným orgánom v krajine. Jej výlučná zákonodarná právomoc je doplnená inštitútom referenda (ľudového hlasovania), jedným z prvkov priamej demokracie. Poslanci nemajú imperatívny mandát, svoje poverenie vykonávajú samostatne podľa svojho vedomia a svedomia.

Poslanci Národnej rady Slovenskej republiky sú volení vo všeobecných, rovných a priamych voľbách tajným hlasovaním na základe princípu pomerného zastúpenia. Slovensko tvorí jeden volebný obvod (do roku 1998 boli 4 volebné obvody). Aktívne volebné právo majú občania, ktorí dovŕšili 18. rok svojho života, pasívne volebné právo majú občania, ktorí dovŕšili 21. rok svojho života. Pre politické strany a hnutia je určený 5 % prah pre vstup do parlamentu. Koalície zložené z dvoch alebo troch strán musia dosiahnuť 7 %, ešte väčšie politické združenia 10 %. Kandidačné listiny nie sú viazané, voliči môžu prideliť 4 preferenčné hlasy. Poradie na kandidátke sa mení vtedy, ak niektorý z kandidátov získa 3 % preferenčných hlasov (do roku 2002 10 %) zo všetkých hlasov odovzdaných pre danú stranu (hnutie, koalíciu). Funkcia poslanca je nezlučiteľná s funkciou prezidenta republiky, sudcu, prokurátora, príslušníka policajného zboru, príslušníka zboru väzenskej a justičnej stráže a vojaka z povolania.

Národná rada Slovenskej republiky je schopná uznášať sa, ak je prítomná nadpolovičná väčšina všetkých jej poslancov. Na platné uznesenie Národnej rady Slovenskej republiky je potrebný súhlas väčšiny prítomných poslancov, ak ústava nestanovuje inak. Na prijatie alebo pozmenenie ústavy alebo ústavného zákona a na vypovedanie vojny

inému štátu je potrebná aspoň trojpäťtinová väčšina hlasov všetkých poslancov (teda aspoň 90 hlasov).

V ústavnom poriadku Slovenskej republiky prvoradou formou výkonu suverenity ľudu je zastúpenie na základe slobodných volieb. Referendum (ľudové hlasovanie) – ako prostriedok výkonu priamej demokracie – je mimoriadnym inštitútom, dopĺňajúcim zastupiteľskú formu parlamentnej demokracie. Podľa ústavy je vypísanie referenda povinné v prípade vstupu štátu do zväzku s inými štátmi alebo vystúpenia z takéhoto zväzku. Referendom sa môže rozhodovať aj o iných dôležitých otázkach verejného záujmu, v takomto prípade má referendum fakultatívny charakter. Na základe výkladu ústavného súdu z roku 1998 ústava nemôže byť referendum priamo pozmenená. Ústava taxatívne stanovuje, že predmetom referenda nemôžu byť základné ľudské práva a slobody, dane, odvody a štátny rozpočet. Referendum vyhlasuje prezident Slovenskej republiky, ak o to petíciou požiada aspoň 350 000 občanov, alebo ak sa na tom uznesie Národná rada Slovenskej republiky, a to do 30 dní od prijatia petície občanov alebo uznesenia Národnej rady Slovenskej republiky. Výsledky referenda sú platné, ak sa na ňom zúčastnila nadpolovičná väčšina oprávnených voličov a ak bolo rozhodnutie prijaté nadpolovičnou väčšinou účastníkov referenda. Výsledok referenda môže Národná rada Slovenskej republiky zmeniť alebo zrušiť svojím ústavným zákonom po uplynutí troch rokov od jeho účinnosti. Referendum v tej istej veci možno zopakovať najskôr po uplynutí troch rokov od jeho vykonania.

Na Slovensku sa doteraz uskutočnilo viac ako pol tucta referend, ale platné bolo referendum len v jednom prípade, v prípade referenda o vstupe do Európskej únie, konanom v roku 2003. Roku 1997 minister vnútra zmaril referendum o priamej voľbe prezidenta. Pri parlamentnom prerokúvaní zákona o používaní jazyka menšín roku 1999 opozícia iniciovala podpisovú akciu v záujme vyhlásenia

referenda a požadovala, aby sa prijatím uvedeného zákona počkalo na výsledok referenda. Prezident republiky však odmietol vyhlásiť referendum, lebo podľa jeho názoru vyhlásenie referenda o jazykových ľudských právach by bolo protiústavné. Toto rozhodnutie prezidenta republiky potvrdil aj ústavný súd, totiž iniciátori referenda využili aj ústavnoprávnu možnosť právneho riešenia sporu.

Inštitúcia *prezidenta republiky* je v ústave upravená v Šiestej hlave s názvom Výkonná moc, spoločne s vládou. Toto riešenie už spôsobilo výkladové spory týkajúce sa vzťahu prezidenta republiky a vlády. Prezidenta republiky ústava definuje ako hlavu štátu Slovenskej republiky. Ústava neobsahuje formulu často používanú v parlamentných systémoch vládnutia, podľa ktorej hlava štátu uskutočňuje výkonnú moc prostredníctvom vlády, resp. že k väčšine aktov hlavy štátu je potrebná ministerská kontrasignácia. Namiesto toho ústava vymedzuje právomoci prezidenta republiky taxatívne, podľa okruhov pôsobnosti alebo po skupinách okruhov pôsobnosti a stanovuje inštitucionálny rámec ich realizácie. Prezident republiky je volený na päť rokov, svoj úrad môže zastávať nanaďvýš dvakrát za sebou. Do roku 1999 volil prezidenta republiky parlament, v súčasnosti je prezident volený v priamych voľbách, pričom kandidátom sa môže stať na základe návrhu 15 poslancov Národnej rady SR alebo na základe petície najmenej 15 000 voličov. Podmienkou zvoliteľnosti je dovŕšenie 40. roku života a to, aby mal kandidát volebné právo. Na zvolenie prezidenta v prvom kole je potrebná absolútna väčšina hlasov oprávnených voličov, v druhom kole, ktoré sa uskutoční o 14 dní, je potrebná už len relatívna väčšina, keďže sa do druhého kola dostanú dvaja najúspešnejší kandidáti. Prezident republiky preberá svoj úrad vtedy, keď pred Národnou radou Slovenskej republiky zloží sľub do rúk predsedu Ústavného súdu Slovenskej republiky.

Medzi tradičné kompetencie prezidenta republiky patrí zastupovanie štátu navonok,

prijímanie, poverovanie a odvolávanie vedúcich diplomatických misií, dojednávanie a ratifikovanie medzinárodných zmlúv. Posledne menovaná právomoc je však viazaná na kontrasignáciu predsedu vlády alebo ním povereného ministra (spravidla ministra zahraničných vecí.)

Ustanovujúcu schôdzu Národnej rady Slovenskej republiky zvoláva prezident republiky do 30 dní od vyhlásenia výsledkov volieb. Prezident republiky má právo rozpustiť parlament najmä, ak v lehote šiestich mesiacov od vymenovania vlády neschválil jej programové vyhlásenie. Prezident republiky podáva Národnej rade Slovenskej republiky správy o stave Slovenskej republiky a o závažných politických otázkach.

Prezident republiky podpisuje ústavné zákony a zákony. Obyčajné zákony môže vrátiť parlamentu so svojim komentárom, a to do 15 dní od ich obdržania. Aj záväzný výklad ústavného súdu konštatoval, že prezidenta republiky pri vrátení zákona neviaže žiadna formálna podmienka. Ak parlament po opätovnom prerokovaní schváli zákon aj napriek pripomienkam prezidenta republiky a prezident republiky zákon nepodpíše, zákon sa vyhlási aj bez podpisu prezidenta. Podmienkou opakovaného schválenia prezidentom vráteného zákona je kladné hlasovanie absolútnej väčšiny všetkých poslancov (teda aspoň 76 hlasov).

Čo sa týka vzťahu prezidenta republiky ku vláde, prezident vymenúva a odvoláva predsedu a ostatných členov vlády, poveruje ich riadením ministerstiev a prijíma ich demisiu. Predsedu vlády a jej ostatných členov je prezident republiky povinný odvolať vtedy, ak parlament vysloví vláde nedôveru, alebo odmietne návrh smerujúci na vyslovenie dôvery. Vyslovenie nedôvery sa týka nielen kolektívnej zodpovednosti vlády, ale aj jej jednotlivých členov. Ústava dáva prezidentovi republiky voľnú ruku pri poverení predsedu vlády, ale ostatných členov vlády môže vymenovať a poveriť riadením jednotlivých ministerstiev len na návrh predsedu vlády.

Prezident republiky nie je povinný odvolať člena vlády na návrh predsedu vlády. Tento výklad sa stal záväzným rozhodnutím ústavného súdu, keď došlo medzi prezidentom republiky Michalom Kováčom a predsedom vlády Vladimírom Mečiarom k rozdielnemu výkladu vo veci odvolania ministra zahraničných vecí Milana Kňažka.

Prezident republiky je hlavným veliteľom ozbrojených síl. Aj táto právomoc sa uplatňuje kontrasignáciou predsedu vlády alebo ministra obrany. Vymenúva a povyšuje generálov, vymenúva členov Rady obrany štátu. Na návrh vlády vyhlasuje vojnový stav. Na základe rozhodnutia parlamentu vypovedáva vojnu, ak je Slovenská republika napadnutá, alebo ak to vyplýva zo záväzkov z medzinárodných zmlúv o spoločnej obrane proti napadnutiu, a uzatvára mier. Na návrh vlády môže nariadiť mobilizáciu ozbrojených síl, vyhlásiť vojnový alebo výnimočný stav a ich skončenie. Prezident republiky odpúšťa a zmierňuje tresty uložené súdmi v trestnom konaní a zahľadá odsúdenie formou individuálnej milosti alebo amnestie.

Vzťah prezidenta republiky k súdnej moci sa prejavuje najmä v tom, že na dvanásťročné funkčné obdobie vymenúva (z dvojnásobného počtu kandidátov zvolených parlamentom) sudcov ústavného súdu, predsedu a podpredsedu ústavného súdu, prijíma sľub sudcov ústavného súdu a sľub generálneho prokurátora. Ďalej vymenúva a odvoláva sudcov, predsedu a podpredsedu najvyššieho súdu, generálneho prokurátora a troch členov súdnej rady, prijíma sľub sudcov. Prezident republiky sa môže obrátiť na Ústavný súd SR s návrhom na rozhodnutie o súlade zákonov s ústavou, s ústavnými zákonmi a s medzinárodnými zmluvami, o výklad ústavy alebo ústavného zákona, ak je vec sporná, o tom, či predmet referenda, ktoré sa má vyhlásiť na základe petície občanov alebo uznesenia parlamentu, je v súlade s ústavou alebo s ústavným zákonom.

V prípade uvoľnenia funkcie prezidenta republiky alebo v inom obdobnom prípade,

keď nemôže vykonávať svoje právomoci, väčšinu oprávnení prezidenta republiky preberá vláda a jej predseda. Na vládu prejdú prakticky všetky kompetencie, okrem právomoci rozpustiť Národnú radu SR a vymenúvanie a odvolávanie členov vlády. Vláda môže v tom čase poveriť svojho predsedu vykonávaním niektorých právomocí prezidenta. Na predsedu vlády prechádza v takom prípade priamo na základe ústavy hlavné velenie ozbrojených síl. Predseda parlamentu preberá právomoc podpisovania zákonov, menovania a odvolávania členov vlády, menovania a odvolávania vedúcich ústredných orgánov a vyšších štátnych úradníkov, menovania univerzitných rektorov a profesorov, menovania a povýšenia generálov.

Ak prezident nemôže vykonávať svoju funkciu dlhšie ako šesť mesiacov, ústavný súd vyhlási, že funkcia prezidenta sa uvoľnila. Dňom tohto vyhlásenia sa skončí funkčné obdobie dovtedajšieho prezidenta. Podobný inštitút bol zavedený ešte roku 1975 v československej ústavnoprávnej praxi novelou ústavného zákona o československej federácii, ktorá umožnila, aby namiesto chorého, ale demisiu odmietajúceho Ludvíka Svobodu mohol nastúpiť do funkcie Gustáv Husák. Súčasná ústava predpokladá dva oddelené kroky – zrušenie funkcie ešte úradujúceho prezidenta a voľbu nového prezidenta. Novela z roku 1975 bola založená iba na jednom kroku – na voľbe nového prezidenta republiky, mandát úradujúceho prezidenta zanikol nástupom nového prezidenta do funkcie.

Prezident vykonáva svoj úrad podľa svojho svedomia a presvedčenia a nie je viazaný príkazmi. Prezident republiky je zodpovedný za svoj úrad. Za rozhodnutia, kde sa vyžaduje podpis predsedu vlády, alebo ním povereného ministra, nesie zodpovednosť vláda.

Prezidenta možno odvolať z funkcie pred skončením volebného obdobia ľudovým hlasovaním. Ľudové hlasovanie o odvolaní prezidenta vyhlasuje predseda parlamentu na základe uznesenia prijatého najmenej trojpäťinovou väčšinou všetkých poslancov parla-

mentu. Prezident je odvolaný, ak za jeho odvolanie v ľudovom hlasovaní hlasovala nadpolovičná väčšina všetkých oprávnených voličov. Ak prezident nebol v ľudovom hlasovaní odvolaný, rozpustí Národnú radu Slovenskej republiky do 30 dní od vyhlásenia výsledkov ľudového hlasovania. V takom prípade začína prezidentovi plynúť nové volebné obdobie. Predseda parlamentu vyhlási voľby do Národnej rady Slovenskej republiky do siedmich dní od jej rozpustenia.

Vláda Slovenskej republiky je vrcholným orgánom výkonnej moci. V oblasti výkonnej moci môže vykonávať všetky úlohy, ktoré ústava alebo zákon nedáva bezprostredne do kompetencie prezidenta republiky alebo iného orgánu štátnej správy. Vláda sa skladá z predsedu, podpredsedov a ministrov. Z charakteru vlády vyplýva, že má len jedného predsedu, ale počet podpredsedov a ministrov nie je presne stanovený. Nemožno určiť ani minimálny počet členov vlády vzhľadom na to, že ministerstvá sú zriaďované zákonom, pričom zákon nestanovuje, že jeden minister riadi jedno ministerstvo, okrem toho na čele ministerstva môže byť aj predseda vlády alebo jeho podpredseda. Na rokovaníach vlády sa okrem členov vlády zúčastňujú aj iní ústavní činitelia, ktorí majú poradný hlas (napr. generálny prokurátor, guvernér Národnej banky Slovenska, predseda Najvyššieho kontrolného úradu a prezident republiky). Člen vlády nemôže vykonávať funkciu poslanca a nemôže byť ani sudcom. Ak je za člena vlády vymenovaný poslanec – čo sa stáva pomerne často – jeho poslanecký mandát nezaniká, ale iba spočíva, pričom na jeho miesto povolá predseda parlamentu náhradníka z kandidačnej listiny príslušnej politickej strany alebo koalície. V prípade vystúpenia z vlády sa poslanecký mandát dotknutej osoby obnoví. Za člena vlády môže byť vymenovaný každý, kto je voliteľný do Národnej rady Slovenskej republiky (štátne občianstvo, dovŕšenie 21. roku veku, právna spôsobilosť). Člen vlády nemôže vykonávať žiadnu inú platenú funkciu, či zárobkovú činnosť.

Vláda je uznášaniaschopná, ak je na jej zasadnutí prítomná nadpolovičná väčšina jej členov. Na prijatie uznesenia vlády je potrebný súhlas nadpolovičnej väčšiny všetkých členov vlády. Zasadania vlády sú neverejné.

Vláda je za výkon svojej funkcie zodpovedná Národnej rade Slovenskej republiky. Po svojom menovaní je povinná do 30 dní predstúpiť pred Národnú radu Slovenskej republiky, predložiť jej svoj program a požiadať ju o vyslovenie dôvery. Ak vláda nedostane dôveru, musí odstúpiť. Keď to neurobí, je ústavnoprávnou povinnosťou prezidenta republiky, aby vládu odvolal. Vláda môže kedykoľvek požiadať o vyslovenie dôvery; hlasovanie o zákone alebo hlasovanie v inej veci môže byť spojené s hlasovaním o dôvere voči vláde. Prezident republiky môže využiť aj v politickej praxi zaužívanú (i keď ústavnoprávne nie celkom upravenú) inštitúciu úradníckej vlády. Môže takú vládu vymenovať dočasne dovtedy, kým politici neukončia rokovania o zostavení novej vlády.

Vláda podá demisiu vždy po ustanovujúcej schôdzi novozvoleného parlamentu; vláda však vykonáva svoju funkciu až do zostavenia novej vlády. Takto sa funkčné obdobie vlády ústavnoprávne viaže na funkčné obdobie zákonodarného zboru. Vláda nie je časovo viazaná mandátom prezidenta republiky.

Spomedzi členov vlády má zvláštne postavenie predseda vlády. Jeho privilegované postavenie sa prejavuje najmä pri zostavení vlády, pretože prezident republiky má voľnú ruku len pri menovaní predsedu vlády. Ostatných členov vlády môže vymenovať prezident len na návrh predsedu vlády. Ďalším významným momentom je to, že odvolanie predsedu vlády, vyslovenie nedôvery alebo jeho odstúpenie znamená odstúpenie celej vlády. Skutočnosť, že predseda vlády vystupuje ako prvý medzi rovnými, sa prejavuje najmä pri rozhodnutiach vlády, inak predseda vlády nemá rozhodujúci hlas ani v prípade rovnosti hlasov.

Ústavný súd Slovenskej republiky, ktorého úlohou a poslaním je ochrana ústavnosti, má

aj v medzinárodnom porovnaní mimoriadne široký rozsah pôsobnosti. Je oprávnený rozhodovať o súlade zákonov a iných všeobecne záväzných právnych predpisov s ústavou, s ústavnými zákonmi a s medzinárodnými zmluvami, a rušiť tie z nich, ktoré sú v rozpore s ústavou. Na základe individuálnych sťažností môže preskúmať a zrušiť už právoplatné súdne a administratívne rozhodnutia, resp. rozhodnutia orgánov verejnej moci a môže nariadiť, aby bolo vo veci vykonané nové pojednávanie, môže prisúdiť primeranú finančnú náhradu tomu, koho základné práva boli porušené, ďalej v prípade ústavno-právnych sporov medzi štátnymi orgánmi podáva výklad ústavy, je volebným súdom, rozhoduje v ústavnoprávnych sťažnostiach samosprávnych orgánov, rozhoduje o tom, či zruší imunitu tým sudcom všeobecných súdov, ako aj prokurátorom, proti ktorým by sa malo začať trestné stíhanie atď.

Medzi najdôležitejšie právomoci Ústavného súdu Slovenskej republiky patrí abstraktná kontrola právnych predpisov, čiže dodatočné preskúmanie ústavnosti právnych noriem, to však nemôže iniciovať ktorákoľvek fyzická alebo právnická osoba (neexistuje inštitúcia *actio popularis*). Na Slovensku môžu žiadať preskúmanie súladu právnych noriem s ústavou len orgány, ktoré na to ústava oprávňuje: aspoň jedna pätina (čiže 30) poslancov Národnej rady SR, prezident republiky, vláda, generálny prokurátor, verejný ochranca práv (ombudsman), resp. súd v tom prípade, ak je sudca presvedčený o tom, že by musel aplikovať protiústavný zákon. V takomto prípade môže súd konanie prerušiť a môže sa obrátiť na ústavný súd, aby rozhodol o súlade príslušného zákona s ústavou, s ústavnými zákonmi a s medzinárodnými zmluvami.

Ťažiskom činnosti Ústavného súdu Slovenskej republiky je preskúmanie ústavnosti konkrétneho súdneho rozhodnutia alebo rozhodnutia verejnej moci na základe ústavnej sťažnosti. Je tu teda daná možnosť toho, aby každé rozhodnutie, opatrenie, alebo iné nariadenie súdu alebo orgánu verejnej moci,

bolo pred ústavným súdom napadnuteľné, ak sťažovateľ usúdi, že rozhodnutie či opatrenie porušuje jeho základné práva garantované ústavou alebo iným medzinárodným ľudsko-právnym dokumentom.

Ústavnou sťažnosťou (na základe princípu subsidiarity) sa jednotlivец môže obrátiť na ústavný súd len vtedy, ak vyčerpal všetky možnosti efektívnej právnej nápravy (odvolanie, dovolanie a pod.) na všeobecnom súde, resp. ak už žiadne možnosti efektívnej právnej nápravy podľa právneho poriadku nemá k dispozícii. Ústavnú sťažnosť možno podať do dvoch mesiacov od doručenia právoplatného rozhodnutia, resp. do dvoch mesiacov od opatrenia alebo iného zásahu.

Inštitút ústavnej sťažnosti existuje od 1. januára 2002. Do tohto dátumu sa mohli fyzické a právnické osoby obrátiť na ústavný súd tzv. podnetom. Tento ústavnoprávny inštitút však nebol životaschopný, bol „bez-zubý“. Ústavný súd totiž síce mohol konštatovať porušenie základných práva alebo slobôd, napadnuté rozhodnutia však nemohol zrušiť. Dnes už na základe ústavnej sťažnosti môže ústavný súd nielenže zrušiť napadnuté rozhodnutia, ale môže aj nariadiť, aby všeobecný súd alebo hociktorý štátny orgán, alebo samospráva opätovne danú vec prerokovali. V prípade vyslovenia porušenia základných práv môže ústavný súd prisúdiť sťažovateľovi aj satisfakciu, primeranú finančnú náhradu.

Ústavný súd SR sa skladá z trinástich sudcov. Sudcov ústavného súdu vymenúva na návrh Národnej rady SR na dvanásť rokov prezident republiky. Národná rada navrhuje dvojnásobný počet kandidátov na sudcov. Za sudcu ústavného súdu môže byť vymenovaný občan Slovenskej republiky, ktorý je voliteľný do Národnej rady Slovenskej republiky, dosiahol vek 40 rokov, má vysokoškolské právnické vzdelanie a je najmenej 15 rokov činný v právnickom povolaní. Výkon tejto funkcie je nezlučiteľný s poslancským mandátom, s členstvom vo vláde alebo politickej strane či hnutí. Člen ústavného súdu môže byť

odvolaný v prípadoch taxatívne vymenovaných v ústave. Ústavný súd rozhoduje v pléne alebo v trojčlenných senátoch. Ak ústavný súd svojím rozhodnutím vysloví, že napadnutý zákon, alebo iný všeobecne záväzný právny predpis nie je v súlade s ústavou, strácajú príslušné predpisy, ich časti, prípadne niektoré ich ustanovenia účinnosť. Orgány, ktoré tieto právne predpisy vydali, sú povinné do šiestich mesiacov od vyhlásenia rozhodnutia ústavného súdu uviesť ich do súladu s ústavou, s ústavnými zákonmi a s medzinárodnými zmluvami vyhlásenými spôsobom ustanoveným zákonom. Ak tak neurobia, také predpisy, ich časti alebo ustanovenia strácajú platnosť po šiestich mesiacoch od vyhlásenia rozhodnutia.

Všeobecné súdy a prokuratúra. Medzi všeobecné súdy patrí Najvyšší súd SR a sem patria aj krajské súdy (Najvyšší vojenský súd) a okresné súdy (obvodné vojenské súdy). V čase bojovej pohotovosti sa môžu v krajine ustanoviť aj vyššie či nižšie poľné súdy. Sudcov všeobecných súdov vymenúva a odvoláva prezident republiky na návrh Súdnej rady Slovenskej republiky a to bez časového obmedzenia. Za sudcu môže byť vymenovaný občan Slovenskej republiky, ktorý je voliteľný do parlamentu, dosiahol vek 30 rokov a má vysokoškolské právnické vzdelanie. Sústavu súdov tvoria Najvyšší súd Slovenskej republiky a ostatné súdy. Súdne konania prebiehajú na troch inštanciách. Na prvej rozhodujú okresné súdy, prípadne v jednotlivých, zákonom určených prípadoch krajské súdy. Proti rozhodnutiu prvostupňových súdov sa možno odvolať na krajskom, resp. na najvyššom súde. Najvyšší súd rozhoduje aj o mimoriadnych právnych opravných prostriedkoch, a keď už rozhodoval vo veci odvolania, v takom prípade o prípadnom preskúmaní napadnutého právoplatného rozhodnutia rozhoduje jeho iný senát.

Prokuratúra chráni práva a zákonom chránené záujmy fyzických a právnických osôb a štátu. Na čele prokuratúry je generálny prokurátor, ktorého vymenúva a odvoláva prezí-

dent republiky na návrh Národnej rady Slovenskej republiky. Generálny prokurátor skladá sľub do rúk prezidenta republiky. Prokuratúra zastupuje štát v trestnoprávných veciach, ale zastáva aj úlohu „komisára“ pre občianske práva, hlavne vo verejnoprávných veciach. V prípade porušenia práv sa naň môže obrátiť každý občan, a keď prokurátor zistí, že práva navrhovateľa boli skutočne porušené, na základe svojich právomocí je povinný tieto práva chrániť zákonnou cestou. Generálny prokurátor sa zodpovedá Národnej rade Slovenskej republiky, ktorej predkladá informácie o stave zákonnosti v republike. Generálny prokurátor vymenúva prokurátorov a má právo predkladať ústavnému súdu návrh na začatie konania o vyslovenie nesúladu všeobecne záväzného právneho predpisu s ústavou. Môže sa zúčastňovať na zasadnutiach vlády a na plenárnych zasadaniach Najvyššieho súdu SR, kde má poradný hlas. Príslušní prokurátori sa môžu zúčastňovať aj na zasadaniach samosprávnych orgánov, kde majú poradný hlas. Sústavu prokuratúry tvorí generálna prokuratúra, krajské a okresné prokuratúry, osobitné postavenie majú vojenské prokuratúry.

Verejný ochranca práv je nezávislý orgán Slovenskej republiky, ktorý v rozsahu a spôsobom ustanoveným zákonom chráni základné práva a slobody fyzických osôb a právnických osôb v konaní pred orgánmi verejnej správy a ďalšími orgánmi verejnej moci, ak je ich konanie, rozhodovanie alebo nečinnosť v rozpore s právnym poriadkom.

Územnú samosprávu tvorí obec a vyšší územný celok. Obec a vyšší územný celok sú samostatné územné samosprávne a správne celky združujúce osoby, ktoré majú na ich území trvalý pobyt. V Slovenskej republike je základom územnej samosprávy obec, ktorú zastupuje obecné zastupiteľstvo a starosta (primátor) obce, ktorí sú volení na základe väčšinového volebného systému relatívnou väčšinou na štvorročné obdobie.

Na Slovensku je 2 821 obcí, 79 okresov (z nich 5 sa nachádza na území Bratislavy a

4 na území Košíc) a 8 vyšších územných celkov. Popri obciach existujú aj osobitné územné celky – vojenské obvody, vytvorené Ministerstvom obrany Slovenskej republiky. V Slovenskej republike sa uplatňuje dvojitý (paralelný) systém verejnej správy, keď na obce je prenesená len časť verejnej správy a jej značnú časť vykonáva na prvom stupni okresný úrad na čele s prednostom, ktorého menuje vláda. Druhý stupeň verejnej správy tvoria krajské úrady, ktorých predsedov na návrh ministra vnútra menuje tiež vláda. Roku 2001 vznikli samosprávy strednej úrovne, teda vyššie územné celky a začala sa decentralizácia kompetencií štátnej správy, ich prevod aj na samosprávy. Druhostupňová samosprávna územná štruktúra kopíruje štruktúru štátnej správy na strednej úrovni, čiže územie samospráv strednej úrovne je totožné s územiami krajov a úrady samospráv fungujú tiež v sídlach krajov. Prevod jednotlivých kompetencií štátnej správy na samosprávy sa začal najmä tým, že sa do kompetencií obecných samospráv dostali matričné úrady a školské zariadenia (materské, základné a stredné školy).

Ústava Slovenskej republiky bola doposiaľ priamo novelizovaná štyrikrát. Prvý raz to bolo v súvislosti s právomocami hlavy štátu, druhý raz vo väzbe na zakotvenie inštitútu priamej voľby prezidenta republiky, tretí raz to bolo v záujme zavedenia vyšších územných celkov, neskôr ustanovením sudcovských samospráv a teda v záujme posilnenia nezávislosti súdov, zakotvenia inštitútu verejného ochrancu práv (ombudsmana) v ústave, ako aj Najvyššieho kontrolného úradu SR. Tzv. „veľkou novelou“ ústavy došlo k podstatnému rozšíreniu právomocí ústavného súdu a k zmenám v ústave došlo aj preto, aby sa splnili ústavné podmienky vstupu do Európskej únie.

V rokoch 1993 a 1994, v období príprav na prijatie Slovenskej republiky do Rady Európy boli prijaté tri také zákony, ktoré pomerne pozitívnym spôsobom upravujú používanie osobných mien príslušníkov menšín

a označovanie ich sídel. V zmysle zákona č. 300/1993 Z. z. o mene a priezvisku sa umožnilo, aby rodičia mohli dať svojmu dieťaťu aj cudzojazyčné (teda neslovenské) rodné meno. Ak mal niekto z príslušníkov patriacich k národnostným menšinám do prijatia tohto zákona v osobných dokladoch zapísané meno po slovensky (alebo po česky), v zmysle tohto zákona sa mu umožnilo požiadať na príslušnej matrike o zápis svojho mena podľa pravidiel materinského jazyka. Uvedený zákon o mene a priezvisku však ešte nezodpovedal vo všetkom tým podmienkam, ktoré Slovensko pri vstupe do Rady Európy prijalo, preto došlo aj k novele niektorých ustanovení zákona č. 154/1994 o matrikách. Podľa tejto novely vznikla možnosť bezplatne požiadať o výpis z matriky v súvislosti so zmenami rodného mena a ženám, ktoré nie sú slovenskej národnosti, bolo umožnené používanie ich priezviska bez prechyľovacej prípony „-ová“ (okrem slovenského kontextu).

Treťou právnou normou bol tzv. „tabuľový“ zákon (zákon č. 191/1994 o označovaní obcí v jazyku národnostných menšín), ktorý povoľuje označenie obcí aj v jazyku národností, ak daná menšina tvorí aspoň 20 % obyvateľstva obce. Zoznam dotknutých obcí spolu s povolenou formou používania názvu obcí, obsahuje príloha zákona. Obce môžu formou hlasovania svojich obyvateľov, teda referendum rozhodnúť o zmene označenia obce uvedenej v prílohe tohto zákona a môžu touto formou určiť označenie obce v jazyku národnostnej menšiny, ak sa v prílohe uvedeného zákona toto označenie nenachádza. Referendum však podľa tohto zákona nemožno uskutočniť v obciach, ktorých názov bol zmenený v rokoch 1867 až 1918 a 1938 až 1945.

Roku 1995 Slovenská republika podpísala Rámcový dohovor Rady Európy na ochranu národnostných menšín a takisto uzavrela aj tzv. základnú zmluvu s Maďarskou republikou. Obidva dokumenty zakotvujú, že osoby patriace k národnostným menšinám majú právo používať svoj materinský jazyk aj v úradnom styku.

Pre menšiny oboch štátov mala veľký význam vyhlásenie zmluvných strán, že v oblasti úpravy práv a povinností osôb patriacich k národnostným menšinám žijúcim na ich území budú uplatňovať oboma stranami prijatý a podpísaný Rámcový dohovor Rady Európy o ochrane národnostných menšín – ak zabezpečí väčší rozsah ústavných práv a slobôd, počínajúc dátumom ratifikácie tejto zmluvy a horeuvedeného Rámcového dohovoru oboma stranami, a budú v záujme ochrany práv osôb patriacich k maďarskej menšine v Slovenskej republike a k slovenskej menšine v Maďarskej republike uplatňovať normy a politické záväzky zakotvené v nasledujúcich dokumentoch ako právne záväzky:

- Dokument Kodanskej schôdzy Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe o ľudskej dimenzii z 29. júna 1990,

- Deklaráciu Valného zhromaždenia Spojených národov č. 47/135 (1992) o právach osôb patriacich k národnostným alebo etnickým, náboženským a jazykovým menšinám,

- Odporúčanie Parlamentného zhromaždenia Rady Európy č. 1201 (1993), rešpektujúce individuálne ľudské a občianske práva, vrátane práv osôb patriacich k národnostným menšinám.

Národná rada Slovenskej republiky prijala zákon č. 270/1995 o štátnom jazyku Slovenskej republiky, ktorý upravuje používanie slovenského jazyka ako štátneho jazyka, neupravuje však používanie liturgických jazykov a používanie jazykov národnostných menšín a etnických skupín. Používanie týchto jazykov upravujú osobitné zákony. V zmysle zákona o štátnom jazyku má na území Slovenskej republiky slovenský jazyk prednosť pred ostatnými jazykmi, je jazykom úradného styku v slovnej i písomnej podobe (teda aj v prípade samosprávnych orgánov). Podľa tohto zákona zamestnanci verejnoprávných orgánov a organizácií sú pri výkone svojich pôsobností povinní používať štátny jazyk, písomné podania sa predkladajú v štátnom jazyku. Na verejných nápisoch, informačných tabuliach a reklamách sa môže

objaviť cudzí text (napr. v jazyku menšín) len ako preklad slovenského textu a až po ňom. Používanie menšinových jazykov je povolené v menšinových rozhlasových a televíznych vysielaniach, miestne rádiá a televízne štúdiá môžu vysielat neslovenský program len vtedy, ak pred ním alebo po ňom odznie obsah relácie aj po slovensky. Podľa zákona o štátnom jazyku na menšinových kultúrnych podujatiach sa program musí konferovať najprv po slovensky. Na dodržiavanie zákona dohliada ministerstvo kultúry, za porušenie zákona mohli byť od roku 1997 právnické osoby postihované pomerne vysokou pokutou. Kontrola má byť úlohou tzv. jazykových poradcov. Zákon o štátnom jazyku zrušil zákon Slovenskej národnej rady č. 428/1990 Zb. o úradnom jazyku, podľa ktorého sa jazyk národnostných menšín mohol používať v úradnom styku v takých obciach, kde podiel príslušníkov menšiny prekročil 20 % obyvateľstva.

Skupina 33 poslancov Národnej rady Slovenskej republiky sa obrátila na Ústavný súd Slovenskej republiky, aby ten vyslovil nesúlad ustanovení zákona o štátnom jazyku s Ústavou Slovenskej republiky, resp. medzinárodnými zmluvami o základných ľudských právach a slobodách, ktoré Slovenská republika ratifikovala a boli vyhlásené spôsobom, ktorý stanovuje zákon. Návrh skupiny poslancov nepokladal za protiústavný celý zákon o štátnom jazyku, ale len niektoré jeho ustanovenia. Návrh skupiny poslancov spochybnil z 13 paragrafov zákona o štátnom jazyku až 7 paragrafov (celkom 26 ustanovení alebo ich časti), a bola napadnutá aj protiústavnosť či nesúlad preambuly tohto zákona s medzinárodnými zmluvami o ľudských právach.

Ústavný súd však vo svojom rozhodnutí PL ÚS č. 8/96 vyslovil za nesúladné s ústavou iba ustanovenie § 3 ods. 5 v spojení s ustanovením § 12 zákona o štátnom jazyku s čl. 34 ods. 2 písm. b) ústavy, podľa ktorého národnostné menšiny majú právo používať ich jazyk v úradnom styku, pretože zákon o štátnom jazyku ustanovením § 12 znemož-

nil praktické uplatňovanie (ústne i písomne) základného práva obsiahnutého v čl. 34 ods. 2, písm. b) ústavy.

Pokiaľ ide o ďalšie napadnuté ustanovenia zákona o štátnom jazyku, týmto ústavný súd nevyhovel, napr. dospel k záveru, že „Národná rada Slovenskej republiky nie je takým orgánom štátu, ktorý sa v rámci svojich ústavou vymedzených právomocí zaoberá aj uplatňovaním vnútroštátnej alebo medzinárodnej úpravy ľudských práv alebo základných slobôd [...], preto neprichádza do úvahy ani možnosť porušenia čl. 11 ústavy výlučne v dôsledku zákonodarnej činnosti“. Inak povedané podľa ústavného súdu v zmysle napadnutého zákona nebolo možné vyrubiť pokuty za porušenie tohto zákona dovtedy, kým nie sú zverejnené formou všeobecne záväzných platných právnych noriem tie pravidlá, ktorých porušenie sa môže sankcionovať. Čo sa týka ostatných námietok, ústavný súd sa vo svojom rozhodnutí nezaoberal vecne napr. námietkami voči ústavnosti preambuly, lebo ju hodnotil ako slávnostnú úvážiaciu vetu, ktorá síce môže mať význam pri objasnení predmetu a cieľa zákona, ale slávnostný úvod predchádza samotnému textu normy, teda neobsahuje práva a povinnosti, preto sa nemôže dostať do rozporu s ústavou, resp. s medzinárodnými zmluvami.

Podľa názoru skupiny poslancov tým, že podľa napadnutého zákona štátny jazyk má prednosť pred ostatnými jazykmi používanými na území štátu sa vytvára stav, „keď sa ostatné jazyky nevyhnutne dostanú do postavenia druhoradých jazykov, pričom občania, ktorí hovoria iným jazykom ako slovenským, sa dostanú do postavenia druhoradých, menejcenných a diskriminovaných občanov“. Uvedené podľa názoru skupiny poslancov napĺňa tiež znaky „rasovej diskriminácie“ nakoľko „rozlišuje a zvýhodňuje ľudí na národnostnom princípe tým, že uprednostňuje jazyk jedného národa pred jazykmi ostatných národnostných alebo etnických skupín“. Podľa právneho názoru ústavného súdu však uvedené treba vykladať vo väzbe na tú časť preambuly,

podľa ktorého je slovenský jazyk „aj všeobecným dorozumievacím jazykom jej občanov“. Aby sa dosiahol tento účel zákona, a slovenský jazyk mohol slúžiť ako všeobecný dorozumievací prostriedok jej občanov, bolo potrebné, aby v tých prípadoch zákonnej úpravy, kde by tento účel (a prostredníctvom iného ako slovenského jazyka) nebolo možné dosiahnuť, mal zákonom stanovenú prednosť pred ostatnými jazykmi používanými na území Slovenskej republiky.

Je prirodzené, že v tomto stručnom prehľade nemáme možnosť podrobne analyzovať 73 strán nálezu ústavného súdu v súvislosti s napadnutými ustanoveniami zákona o štátnom jazyku, považujeme však za potrebné ešte poukázať na tú napadnutú časť uvedeného zákona, ktorým sa zrušil zákon č. 428/1990 Zb. o úradnom jazyku v Slovenskej republike z roku 1990, čím sa prakticky znemožnilo používanie menšinových jazykov v úradnom styku, pretože zákon o štátnom jazyku orgánom verejnej moci a správy *expressis verbis* ustanovil, že pri výkone svojich pôsobností povinne používajú štátny jazyk na celom území Slovenskej republiky. Ústavný súd v tejto súvislosti zaujal stanovisko, podľa ktorého „nakoľko zákonodarcu doteraz neprijal osobitný zákon o používaní jazyka menšín alebo etnických skupín v úradnom styku, zrušovacie ustanovenie § 12 zákona o štátnom jazyku vyvolalo v právnom poriadku Slovenskej republiky stav, keď občania Slovenskej republiky patriaci k národnostným menšinám alebo etnickým skupinám nemajú možnosť používať svoj jazyk v úradnom styku“. Ústavný súd teda poukázal na to, že v slovenskom právnom poriadku vzniklo právne vákuum, ktoré treba zaplniť, čiže čo najskôr treba prijať zákon o používaní jazykov menšín.

Niektoré ustanovenia zákona o štátnom jazyku môžu byť v rozpore aj s uvedeným Rámcovým dohovorom Rady Európy na ochranu národnostných menšín a so slovensko-maďarskou základnou zmluvou, ale tieto medzinárodné dokumenty boli uverejnené

v zbierke zákonov bezprostredne pred rozhodnutím ústavného súdu a navrhovateľa na túto skutočnosť nereagovali, preto ich ani ústavný súd nebral do úvahy *ex offio* pred vynesením konečného svojho rozhodnutia.

Súčasne s prijatím zákona o štátnom jazyku slovenská vláda, ako aj slovenský parlament vyjadrili politickú vôľu prijať aj zákon o používaní jazykov národnostných menšín a etnických skupín a tým naplniť a vykonať ustanovenie čl. 6 ods. 2 a čl. 34 ods. 2 Ústavy Slovenskej republiky, ale toto politické predsavzatie sa počas tretej vlády Vladimíra Mečiara (1994 – 1998) nenaplnilo. Nepotrebnosť zákona o používaní jazykov menšín vláda Vladimíra Mečiara odôvodňovala najmä tým, že jazykové práva osôb patriacich k národnostným menšinám alebo etnickým skupinám už čiastočne upravuje viac ako 30 rozličných noriem v právnom poriadku Slovenskej republiky a nepovažovala za potrebné, aby sa o používaní menšinových jazykov prijal jeden ucelený zákon.

Zákon upravujúci práva o používaní jazykov národnostných menšín prijala Národná rada Slovenskej republiky až roku 1999 vtedy, keď sa Strana maďarskej koalície stala členom vlády. Paradoxne Strana maďarskej koalície hlasovala proti návrhu tohto jazykového zákona, totiž pri návrhu tohto jazykového zákona koalícia vychádzala z toho, že právo na používanie jazyka menšín je už náležite pokryté platnými právnymi normami a bola ochotná prijať len taký rámcový zákon, ktorým by sa vyplnilo to „právne vákuum“ v právnom poriadku Slovenskej republiky, na ktorú poukázal ústavný súd vo svojom súvisiacom náleze.

Podľa prijatého zákona č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín občan, ktorý je osobou patriacou k národnostnej menšine, má právo používať jazyk národnostnej menšiny aj v úradnom styku, ak občania Slovenskej republiky, ktorí sú osobami patriacimi k národnostnej menšine, tvoria podľa posledného sčítania obyvateľov v obci najmenej 20 % obyvateľstva. Zoznam obcí

ustanovuje nariadenie vlády Slovenskej republiky č. 221/1999 Z. z. Na základe tohto zákona sa umožnilo osobám patriacim k národnostnej menšine alebo etnickej skupine používanie ich jazyka za podmienok stanovených týmto zákonom slovom a aj v písomnom styku s úradmi. V tých obciach totiž, kde pomer osôb patriacich k danej národnostnej menšine dosiahne 20 %, môžu stránky predkladať svoje písomné podania adresované samospráve a orgánom štátnej správy aj v jazyku danej menšiny a príslušné orgány odpovedajú na tieto podania, resp. niektoré rozhodnutia vydávajú aj v menšinovom jazyku, ak o to oprávnené osoby požiadajú. Podľa uvedeného jazykového zákona sa na zasadnutiach orgánov miestnej samosprávy môže používať menšinový jazyk ako rokovací jazyk vtedy, ak s tým všetci prítomní súhlasia. Viacero ustanovení jazykového zákona z roku 1999 sa zaoberá umiestnením verejných nápisov v menšinovom jazyku v obciach, ktoré spadajú pod zmienený zákon (ide napr. o označenie orgánov verejnej správy, ulíc a iných miestnych zemepisných označení, ako aj iné dôležité informácie pre verejnosť). Podľa zákona o používaní jazykov menšín orgán verejnej správy o všeobecne záväzných právnych predpisoch na požiadanie stránky poskytne informácie aj v menšinovom jazyku.

Národná rada Slovenskej republiky vyslovila v júni 2001 súhlas a prezident republiky ratifikoval Európsku chartu regionálnych alebo menšinových jazykov, ktorá je klasickou medzinárodnou zmluvou, čiže nemožno ju priamo aplikovať, ale práva a záväzky z nej vyplývajúce sa po jej ratifikácii môžu aplikovať prostredníctvom vnútorných a vykonateľných všeobecne záväzných právnych predpisov. Charta rozsahom v nej obsiahnutých oprávnení v podstate zodpovedá súčasnej úrovni úpravy menšinových práv v právnom poriadku Slovenskej republiky, ako nové pozitívne prvky sa v nej však objavujú ustanovenia týkajúce sa vysokoškolského vzdelávania v materinskom jazyku. Podľa charty sa

na Slovensku medzi „regionálne alebo menšinové jazyky“ zaraďujú: bulharský, český, chorvátsky, maďarský, nemecký, poľský, róm-sky, rusínsky a ukrajinský jazyk. V zmysle charty sa pod pojmom „územie používania regionálnych alebo menšinových jazykov“ v Slovenskej republike rozumejú obce podľa nariadenia vlády č. 221/1999 Z. z., teda tie, v ktorých občania patriaci k danej národnostnej menšine tvoria aspoň 20 % obyvateľstva.

Slovenská republika je aj po ostatnej, mimo-riadne rozsiahlej úprave ústavy parlamentnou demokraciou, na ktorej je založená vládna väčšina, čiže kľúčovými aktérmi verejnoprávnej arény sú aj naďalej predovšetkým parlament a vláda. Logika pluralitnej politickej štruktúry sa zakladá na charaktere volebného systému. Dichotómia „dostať sa do vlády alebo ísť do opozície“ ovláda činnosť politikov, ich politických strán a médií vo všetných dňoch politiky a ovplyvňuje aj ústavnoprávny vývoj. Aj na Slovensku sú prehĺbenie ústavnej demokracie a permanentné napĺňanie garancií základných ľudských práv a slobôd (medzi inými aj jazykových ľudských práv) štátnymi cieľmi vyplývajúcimi z ústavy. Podmienky uskutočnenia týchto cieľov sa po vstupe do Európskej únie stanú čoraz priaznivejšími, veď ochrana ľudských práv a slobôd má v európskom priestore podstatne bohatšie tradície a normatívne podmienky, pričom Ústava Slovenskej republiky garantuje, že „medzinárodné zmluvy o ľudských právach a základných slobodách, ktoré Slovenská republika ratifikovala a boli vyhlásené spôsobom ustanoveným zákonom pred nadobudnutím účinnosti tohto ústavného zákona, sú súčasťou jej právneho poriadku a majú prednosť pred zákonom, ak zabezpečujú väčší rozsah ústavných práv a slobôd“.

LITERATÚRA

- Ústava Slovenskej republiky, č. 460/1992 Zb. V znení ústavného zákona č. 244/1998 Z. Z., ústavného zákona č. 9/1999 Z. Z., ústavného zákona č. 90/2001 Z. Z. (Úplné znenie Ústavy SR zákon č. 135/2001 Z. Z.).
- Beňa, Jozef: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica 2001.
- Dančák, Břetislav – Šimíček, Vojtěch (red.): *Deset let listiny základních práv a svobod v právním řádu České Republiky a Slovenské republiky*. Brno: Masarykova univerzita v Brně – Mezinárodní politologický ústav 2001
- Európske právo na Slovensku: Právny rozmer členstva Slovenskej republiky v Európskej únii*. Bratislava: Nadácia Kalligram 2002.
- Lanstyák, István – Szabómihály, Gizella: Nyelvi jogaink érvényesítésének nyelvi feltételei. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2000, 2, č. 1.
- Gyönyör, József: *Államalkotó nemzetiségek*. Bratislava: Madách 1989.
- Gyönyör, József: *Határok születtek*. Bratislava: Madách 1992.
- Janics, Kálmán: *A horizontalitás évei*. Budapest: Hunnia Kiadó 1989.
- Kelet-Európa új alkotmányai*. Budapest: JATE Állam- és Jogtudományi Kar Alkotmányjogi Tanszék 1997.
- Klokočka, Vladimír: *Ústavní zřízení evropských států*. Praha: Linde Praha, a. s. 1996.
- Kroupa, Jiří et al.: *Soudobé ústavní systémy*. Brno: Masarykova univerzita v Brně 2001.
- Posluch, Marian – Cibulka, Lubomír – Kroupa, Jiří: *Státní právo*. Brno: Institut dalšího vzdělávání 2002

(Preložila Štefánia Kecskeméthyová)

ZMENY V DEMOGRAFICKEJ, SÍDELNEJ A SOCIÁLNEJ ŠTRUKTÚRE MAĎAROV NA SLOVENSKU

Kľúčové slová: sčítania ľudu*; sídelná štruktúra; územnosprávne celky; vekové zloženie obyvateľstva; vekové skupiny; najvyššie ukončené vzdelanie; zloženie obyvateľstva podľa náboženského vyznania; prirodzený prírastok; migrácia; pohyb obyvateľstva.

1. MAĎARSKÁ MENŠINA V ZRKADLE ÚDAJOV ZO SČÍTANÍ ĽUDU V ČESKO-SLOVENSKU A NA SLOVENSKU V OBDOBÍ ROKOV 1921 – 2001

Na území dnešného Slovenska žilo roku 1910 2,9 miliónov obyvateľov, z čoho bolo 884 tisíc maďarskej národnosti (30,3 %), 1 688 tisíc slovenskej národnosti (57,8 %), 198 tisíc nemeckej národnosti (6,8 %), 97 tisíc rusínskej národnosti (3,3 %), 10 tisíc poľskej národnosti (0,3 %), 7 tisíc českej národnosti (0,3 %) a 34 tisíc inej a neznámej národnosti (1,2 %). Roku 1921 klesol počet príslušníkov maďarskej národnosti na 651 tisíc (21,7 %), počet obyvateľov slovenskej národnosti sa zvýšil na 1 952 tisíc (65,1 %). Znížil sa tiež počet príslušníkov inej národnosti. Počet Čechov sa vplyvom prisťahovania značného počtu úradníkov a dôstojníkov z Čiech na Slovensko zvýšil na 73 tisíc (2,4 %) (pozri tabuľku 1, Prílohy). Zníženie počtu Maďarov o 233 tisíc sa dá vysvetliť kombinovaným vplyvom viacerých faktorov. Sčítanie ľudu roku 1910 stanovilo za kritérium národnosti prihlásenie sa k materinskému jazyku, porovnanie údajov zo sčítania ľudu roku 1910 s neskoršími údajmi je preto z tohto pohľadu problematické.¹

V Československu – ale aj v prostredí iných maďarských menšinových komunít

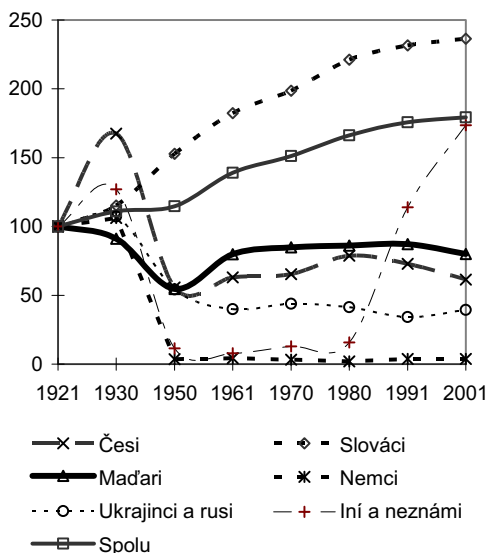
v Karpatskej kotline – môžeme počas uplynulých desaťročí pozorovať taký jav, že pri sčítaní ľudu sa k danej národnostnej menšine na základe kritéria národnosti hlási menší počet osôb než na základe kritéria materinského jazyka. Po roku 1918 sa presťahovalo do Maďarska viac ako 100 tisíc Maďarov, predovšetkým z radov inteligencie a úradníckeho stavu. Aj doplnenie sčítacích hárkov o kategóriu židovskej národnosti však malo dopad na zníženie počtu osôb maďarskej národnosti, a to o niekoľko desiatok tisíc. Značné zvýšenie počtu českého a slovenského obyvateľstva na území Slovenska sa dá vysvetliť sčasti migračnými zmenami (niekoľko desiat tisíc Čechov sa presťahovalo na Slovensko), nahradením kategórie materinského jazyka kategóriou národnosti, svoju úlohu však zohralo aj to, že najmä mestské obyvateľstvo s dvojistou identitou, zakotvené v prostredí maďarskej i slovenskej kultúry, sa vo väčšej miere ako predtým prihlásilo k slovenskej národnosti. Zo sčítania ľudu roku 1921 poznáme viaceré konečné údaje, tieto sa však v niektorých detailoch odlišujú.²

Pri analýze vývoja počtu obyvateľov maďarskej národnosti na Slovensku budeme vychádzať z údajov roku 1921. Na základe toho môžeme konštatovať, že v uplynulých 80 rokoch nastali v tomto ohľade obrovské zmeny.

* V súlade s terminológiou používanou Slovenským štatistickým úradom prekladáme maďarský termín „népszámlálás“ počnúc rokom 2001 ako „sčítanie obyvateľov“.

Graf 1

Vývoj počtu osôb patriacich k jednotlivým národnostným skupinám na území Slovenska v období rokov 1921 – 2001. (1921 = 100 %)

V období rokov 1921 až 2001 sa zvýšil počet obyvateľov Slovenska z 3 miliónov na 5,38 miliónov, t. j. o 79,3 %. Počet osôb maďarskej národnosti sa pritom znížil z 651 tisíc na 527 tisíc, čiže o 20 %, ich podiel na celkovom počte bývajúceho obyvateľstva klesol z 21,7 % na 9,7 %. Po najhlbšom bode úpadku roku 1950 nasledovalo roku 1961 značné zvýšenie, roku 1970 mierne zvýšenie a v rokoch 1980 a 1991 minimálne zvýšenie, avšak pri neustálom znižovaní relatívneho zastúpenia maďarskej menšiny na celkovom počte obyvateľov Slovenska. Zásadný zvrat znamenali deväťdesiate roky: roku 2001 sa prvý raz od roku 1950 počet obyvateľov maďarskej národnosti znížil aj v absolútnom vyjadrení (pozri tabuľku 1, Prílohy).

Počet osôb slovenskej národnosti sa za 80 rokov zvýšil z 1 953 tisíc na 4 615 tisíc, čiže o 136,4 %, ich relatívny podiel z celkového počtu obyvateľov žijúcich na území dnešného Slovenska vzrástol z 65,1 % na 85,8 %. V dvadsiatych rokoch minulého storočia rás-

tol počet príslušníkov všetkých národností na Slovensku, okrem maďarskej. Počet príslušníkov maďarskej národnosti podľa údajov sčítania ľudu roku 1930 klesol zo 651 tisíc na 585 tisíc, čiže o 10 %. K znižovaniu počtu príslušníkov maďarskej národnosti prispelo aj to, že značná časť úradníkov, zamestnancov a iných vrstiev inteligencie sa presťahovala do Maďarska a že sa k väčšinovému národu prihlásila tá časť obyvateľstva, ktorá nemala vyhranenú identitu a v minulosti sa hlásila k maďarskej národnosti.

Výsledky sčítania ľudu roku 1941, po Viedenskej arbitráži a opätovnom pripojení južných území Slovenska k Maďarsku, nepotvrdili demografické zmeny zo sčítania ľudu v rokoch 1921 a 1930, avšak sú potvrdením toho, že zisťovanie národnostnej príslušnosti pri sčítaniach ľudu ani zďaleka neposkytuje objektívny obraz o zmenách zloženia obyvateľstva na územiach obývaných menšinami. Priznané, resp. vykázané národnostné zloženie štátnych útvarov s národnostne zmiešaným obyvateľstvom v značnej miere závisí od národnostnej politiky vládnej moci, ku ktorej dané územie patrí.³

Údaje sčítania ľudu roku 1951 odzrkadľujú dovtedy – v objektívnom i subjektívnom zmysle – najtragickejšie zmeny v dejinách maďarskej menšiny na Slovensku.⁴ Necelé dva roky po ukončení trpkkej periódy – „rokov bez domova“ – vykazujú výsledky sčítania ľudu veľmi vysokú mieru poklesu maďarského obyvateľstva. Počet 354 532 Maďarov v údajoch sčítania ľudu z roku 1950 – čo je 10,3 % vtedajšieho obyvateľstva Slovenska – nevyjadruje skutočný počet Maďarov na Slovensku, vyjadruje len to, koľkí mali odvalu – krátko po tragických udalostiach – priznať sa k maďarskej národnosti.

Počnúc koncom štyridsiatych rokov nastáva v prístupe k národnostnej otázke – predovšetkým k maďarskej otázke – zásadná zmena. Režim, ktorého cieľom bolo vybudovať slovenský národný štát, vystriedala gottwaldovsko-stalinská komunistická moc. Obdobie bezprávia maďarskej menšiny sa skončilo, začala sa

jej reintegrácia do politického, hospodárskeho a spoločenského života krajiny. Sovietske záujmy vyžadujúce jednotu východoeurópskych štátov, resp. leninská národnostná politika povýšená na oficiálnu ideológiu, zabránili pokračovaniu praxe predchádzajúcich rokov. Vízia vybudovania slovanského národného štátu však ostala naďalej jedným z dlhodobých cieľov československej politiky.

Sčítanie ľudu roku 1961 vykázalo 150-tisícový nárast počtu osôb maďarskej národnosti. Počet Maďarov na Slovensku bol v absolútnom vyjadrení 518 782 osôb, čo predstavovalo 12,4 % všetkých obyvateľov Slovenska. Výsledky sčítania ľudu nepotvrdili výpočty a prognózy demografov. Aj československí demografi spochybnili – síce veľmi opatrne a rezervovane – objektivitu údajov z roku 1950. Bolo zrejmé, že v päťdesiatych rokoch, v strednej Európe, nedokáže ani „najpozitívnejšia národnostná politika“ ovplyvniť zvýšenie počtu príslušníkov akejkoľvek národnostnej komunity (46,3 %-ný nárast za desať rokov) do takej miery, ako tomu bolo v Československu. Na druhej strane však k nárastu počtu príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku značne prispelo aj posilnenie pocitu jej bezpečnosti.

Podľa výsledkov sčítania ľudu roku 1970 bolo na Slovensku 552 006 osôb maďarskej národnosti (t. j. 12,2 % z celkovej populácie). Nárast o 33 tisíc prekonal demografické očakávania o 2 tisíc osôb. Je pravdepodobné, že niekoľko tisíc reslovakizovaných osôb, ktoré sa roku 1961 ešte hlásili k slovenskej národnosti, sa roku 1970 už prihlásilo k národnosti maďarskej, čo tiež do istej miery prispelo k uvedenému nárastu. Roku 1970 sa popri národnostnom zložení ukázal pomerne objektívny obraz aj o zložení obyvateľstva podľa materinského jazyka. Znova sa potvrdil už dávnejšie známy jav: počet osôb hlásiacich sa k danej menšine na základe príslušnosti k materinskému jazyku je vyšší ako počet tých, ktorí sa s ňou identifikujú na základe národnej, národnostnej príslušnosti. Počet príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku bol

podľa kritéria materinského jazyka takmer o 10 % vyšší ako podľa kritéria priznanej národnosti.

Roku 1980 sa počet príslušníkov maďarskej menšiny zvýšil na 559 490, čiže o 7 484 osôb. V rámci celkovej populácie Slovenska sa relatívne zastúpenie maďarského obyvateľstva za 10 rokov znížilo z 12,2 % na 11,2 %. Výsledky sčítania ľudu z roku 1980 boli nečakaným prekvapením nielen pre maďarskú menšinu, ale aj pre demografov. Stalo sa zrejмым, že minimálny absolútny nárast je v podstate stagnáciou, ktorej príčiny spočívajú v asimilácii, resp. zmene národnosti čoraz širších vrstiev maďarského obyvateľstva. Určujúcu úlohu v tomto procese zohralo niekoľko kľúčových faktorov. Jedným z nich bolo zvýšenie počtu žiakov, ktorí sa nevzdávali vo svojom materinskom jazyku: k tomu prispelo aj redukovanie siete maďarských škôl. Pravdepodobne najvýznamnejším faktorom urýchľujúcim zmenu národnosti, resp. asimiláciu, je postupné zvyšovanie počtu a podielu národnostne zmiešaných manželstiev. Nezanedbateľné sú aj urbanizačné procesy, v prvom rade bezprostredné vplyvy sťahovania sa ľudí z vidieckych sídel do miest. V každom prípade sa „výsledky“ prvého desaťročia normalizácie po roku 1968 ukázali aj v údajoch sčítania ľudu roku 1980. Pokračoval proces postupného starnutia maďarskej menšinovej populácie, nepriaznivý vývoj jej vzdelanostnej štruktúry, konzervovanie nepriaznivej vzdelanostnej štruktúry študujúcej mládeže – a v jej dôsledku – aj štruktúry zamestnanosti maďarskej menšiny. Nové pokusy štátnej moci o likvidáciu maďarského národnostného školstva v prvej polovici osemdesiatych rokov vyvolali protest pomerne širokých vrstiev maďarského obyvateľstva, a tak sa otázka uvedomelého prijatia menšinového bytia stala organickou súčasťou myslenia maďarského menšinového spoločenstva pred zmenou režimu roku 1989.

V protirečivej emocionálnej atmosfére obdobia po zmenách v novembri 1989 sa uskutočnilo roku 1991 v poradí ďalšie sčíta-

nie ľudu v Československu. Po dlhých desaťročiach sa po prvý raz mohlo sčítanie ľudu konať za slobodnejších, demokratickejších okolností, na druhej strane sa však národnostná otázka stala jedným z určujúcich tém politických šarvátok. Praktická realizácia sčítania ľudu 3. marca 1991 sa z viacerých aspektov líšila od predošlých sčítaní ľudu. Na sčítacích hárkoch bola po prvý krát od roku 1950 uvedená otázka vzťahujúca sa na náboženskú príslušnosť a po roku 1970 sa sčítací komisári po prvý krát pýtali aj na materinský jazyk (roku 1980 táto otázka chýbala). Výsledný obraz o národnostnom zložení obyvateľstva bol v nemalej miere ovplyvnený aj tým, že Štatistický úrad príslušný súbor otázok – ktorý bol pri sčítaniach ľudu v rokoch 1961, 1970 a 1980 v podstate identický – značne pozmenil. Jednak sa sčítací hárok „rozšíril“ o kategóriu českej, moravskej a sliezskej národnosti, dostali v ňom však miesto aj niektoré ďalšie málopočetné národnostné skupiny, žijúce rozptýlene, ďalej, okrem ukrajinskej národnosti bolo možné uviesť aj národnosť rusínsku. Zvlášť je potrebné spomenúť, že do sčítacích hárkov sa zahrnula aj kategória osobitnej národnosti pre príslušníkov rómskeho (cigánskeho) etnika. Táto skutočnosť v nemalej miere prispela k zníženiu oficiálne zisteného počtu osôb maďarskej národnosti (zníženie predstavovalo približne 5 – 7 tisíc osôb).⁵

K 3. marcu 1991 malo Slovensko spolu 5 274 335 obyvateľov, z toho 4 511 679 malo slovenskú národnosť a 567 296 maďarskú národnosť. Zistený prírastok o 7 800 osôb poukazuje na priaznivejší trend, ako pri podobnom zvýšení počtu v sedemdesiatych rokoch, najmä ak zoberieme do úvahy, že celkový prirodzený prírastok obyvateľstva bol v osemdesiatych rokoch podstatne nižší ako v predchádzajúcich desaťročiach. Sčítanie ľudu z roku 1991 poskytuje z pohľadu maďarskej menšiny ešte priaznivejší obraz, ak zohľadníme fakt, že došlo k výraznému pohybu smerom k priznaniu rómskej národnosti u mnohých osôb, ktoré sa predtým hlásili k maďarskej národnosti. Zároveň však vidíme, že dynamika zmeny národnosti

z maďarskej na slovenskú je pomerne vysoká, čo poukazuje na to, že asimilácia sa zrejme stáva trvalým, nezvratným javom.

Sčítanie obyvateľov z roku 2001 poskytuje pomerne objektívny obraz aj o etnodemografických zmenách a o zmenách v sociálnej štruktúre obyvateľstva po zmene režimu, je akousi prierezovou snímkou počiatkovej etapy štrukturálnych zmien. Bolo to prvé sčítanie ľudu, ktorého realizáciu v plnej miere zabezpečoval Štatistický úrad Slovenskej republiky, na rozdiel od predchádzajúcich sčítaní ľudu, ktoré organizoval Československý štatistický úrad. Pri sčítaní obyvateľov roku 2001 nedošlo v časti sčítacieho hárku obsahujúcej zoznam zisťovaných národností k takým zmenám, ako pri sčítaní ľudu pred 10 rokmi. Niekoľko zmien si predsa len zaslúži pozornosť. Bolo to prvé anonymné sčítanie, pri ktorom sa neuvádzala totožnosť respondentov. V súlade s tradíciami bola pri sčítaní použitá metóda sebasčítania: údaje do sčítacích formulárov vyplňovali samotní respondenti. Použitie uvedenej metódy sebasčítania prinieslo so sebou roku 2001 aj viaceré negatívne vedľajšie účinky: niekoľkonásobne vzrástol počet nevyplnených alebo neadekvátne zodpovedaných otázok. (K tomuto problému sa ešte vrátíme pri prezentácii jednotlivých sociálnych a demografických ukazovateľov.)

Roku 2001 malo Slovensko 5 379 455 obyvateľov. V „micrových časoch“ na Slovensku ešte nikdy nebol vykázaný taký nízky prírastok obyvateľstva – 105 tisíc osôb. Počet Maďarov na Slovensku predstavoval 520 528 osôb. Počet príslušníkov maďarskej menšiny prvý raz od roku 1950 klesol (o 47 tisíc osôb), pričom ich podiel sa znížil pod psychologicky významnú hranicu 10 % (9,7 %). Nečakaný a prekvapujúci nebolo samotné zníženie počtu maďarského obyvateľstva, trend bol na základe údajov z pohybu obyvateľstva z 90-tych rokov predvídateľný (pozri kapitolu 10). Maďarské obyvateľstvo na Slovensku však bolo „šokované“ mierou poklesu – o takmer 50-tisíc osôb. Príprava na sčítanie obyvateľov roku 2001 priniesla z hľadiska národností z istého hľadiska priaznivé

momenty: sčítacie formuláre a pomocné inštrukcie na ich vyplnenie boli dvojazyčné. Na územiach obývaných menšinami bol na tlačive i v návode popri slovenskom texte uvedený aj text v jazyku početnejších menšín. Tieto výdobytky však nekompenzovali, ani nemohli kompenzovať nepriaznivé demografické zmeny a následky protimaďarských opatrení „dlhých deväťdesiatych rokov“ Mečiarovej éry. Na pozadí uvedeného vývoja sú zreteľne viditeľné tie procesy zmien národnosti, resp. asimilačné procesy, ktoré sa väčšinou dajú vykázat len sprostredkovane analýzou celého komplexu interetnických vzťahov maďarskej menšiny na Slovensku.

2. ZMENY V SÍDELNEJ ŠTRUKTÚRE MAĎARSKEJ MENŠINY V DEVÄTDESIATYCH ROKOCH

Obce obývané maďarskou menšinou tvoria niekde sa zužujúce, inde širšie, ale väčšinou súvislé jazykové územie od Bratislavy po slovensko-ukrajinské hranice. Súvislé jazykové územie sa na strednom Slovensku v okrese Veľký Krtíš zužuje na dvoch miestach do jednej obce, na východnom Slovensku je potom prerušené v úseku dlhom niekoľko desiatok kilometrov. Do maďarského jazykového územia zaraďujeme tie obce, v ktorých podiel maďarského obyvateľstva prekračuje 10 %.

Tretiu, geograficky oddelenú časť jazykového územia tvorí jazykový ostrov obcí v okolí Nitry.

Rozloha maďarského jazykového územia sa za uplynulých sedemdesiat rokov v značnej miere zmenšila. K najrýchlejšiemu a najrozsiahlejšiemu zmenšovaniu územia došlo začiatkom dvadsiatych rokov a v druhej polovici štyridsiatych rokov minulého storočia. Rozsah maďarského jazykového územia sa od päťdesiatych rokov mení len vo veľmi malej miere. K zmenšovaniu územia obývaného maďarským obyvateľstvom dochádza predovšetkým na hraniciach jazykového územia. V regionálnom členení možno najväčšie

zmenšovanie pozorovať v Bratislave a okolí, v trojuholníku Levice – Nitra – Nové Zámky, ďalej na území Košíc a okolia a na území medzi Košicami a oblasťou Medzibodrožia a Použia (okolie Kráľovského Chlmca a Veľkých Kapušian).

Za obce s národnostne zmiešaným obyvateľstvom boli kedysi podľa (česko-)slovenských štatistík považované tie obce, v ktorých podiel obyvateľstva danej menšiny prekročil 10 %, resp. 100 osôb.⁶ Pokračujúc v tejto praxi považujeme za obce s maďarským obyvateľstvom tie, kde podiel obyvateľov maďarskej národnosti presahuje 10 %, resp. 100 osôb. V čase sčítania obyvateľov roku 2001 patrilo do tejto kategórie 551 miest a obcí s maďarským obyvateľstvom. V týchto sídlach žilo 513 762 Maďarov, čo predstavovalo 98,7 % všetkých príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku.

V prípade Maďarov žijúcich v počte vyššom ako 100 osôb (prípadne niekoľko 100 osôb) vo väčších mestách mimo súvislého jazykového územia, je určujúci diasporický charakter. V dvoch mestách (Bratislava, Košice) síce podiel maďarského obyvateľstva nedosahuje 10 %, ale jeho pomerne značná veľkosť, dosahujúca niekoľko tisíc osôb, jeho historické korene, jeho umiestnenie na okraji v užšom zmysle ponímaného maďarského jazykového územia, ako aj neustála migrácia z maďarského jazykového územia zabezpečujú týmto mestám istý prechodný ráz medzi pomerne homogénnym jazykovým územím a diasporou.

Mimo doteraz uvedených sídel – väčšinou v mestách – žilo roku 2001 1,3 % príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku.

Oproti stavu z roku 1991 môžeme pozorovať istú mieru erózie „maďarského“ charakteru týchto osídlení. Roku 1991 bolo 553 obcí, kde žilo vyše 10 % alebo aspoň 100 osôb maďarského obyvateľstva, roku 2001 klesol počet maďarského obyvateľstva pod uvedenú hodnotu v trinástich z týchto obcí. (Časť týchto sídel tvoria obce na jazykovej hranici alebo v jej blízkosti, ďalšiu časť tvorí mesto nad jazykovou hranicou.⁷).

V deväťdesiatych rokoch minulého storočia sa v porovnaní s predchádzajúcimi desaťročiami spomalili urbanizačné procesy. Na rozdiel od trendu nárastu mestského obyvateľstva v predchádzajúcich desaťročiach dochádza v období medzi rokmi 1991 až 2001 k miernemu poklesu tohto trendu. Roku 1991 žilo v sídlach s počtom obyvateľov presahujúcim 5000 osôb 56,1 % obyvateľstva, roku 2001 to bolo už len 55,6 %.⁸

Urbanizácia v prostredí maďarského obyvateľstva sa už aj v dôsledku zmienených historických udalostí značne líši od urbanizačných procesov na Slovensku. Prevažná väčšina maďarského obyvateľstva aj dnes žije na dedinách.

Zároveň však spomalenie urbanizačných procesov vykazuje aj v prostredí maďarskej menšiny podobné charakteristické znaky ako v celoštátnom meradle. Podiel maďarského obyvateľstva v mestách s počtom obyvateľov vyšším ako 5000 klesol len vo veľmi malej miere (roku 1991 v nich žilo 40,9 % maďarského obyvateľstva, t. j. 232 281 osôb, roku 2001 to bolo 40,8 %, t. j. 212 286 osôb). V prostredí maďarskej menšiny môžeme pozorovať zosilnenie trendu relatívneho nárastu počtu Maďarov v menších mestách, a silný úbytok Maďarov žijúcich vo veľkých mestách. V mestách s viac ako 10 000 obyvateľmi sa počet maďarského obyvateľstva znížil (zo 172 471 na 152 505), ale znižuje sa aj relatívne zastúpenie Maďarov v týchto mestách (z 30,5 % roku 1991 na 29,3 % roku 2001). Naopak, počet Maďarov žijúcich v mestách s počtom obyvateľov od 5 000 – 9 999 sa temer vôbec nezmenil (59 810 – 59 781), ich podiel sa však zvýšil z 10,5 % na 11,5 %.

V obciach s počtom obyvateľov menším ako 2000 sa podiel Maďarov oproti roku 1991 zvýšil (zo 42,3 % na 42,9 %). Relatívne zastúpenie Maďarov žijúcich v obciach s počtom obyvateľov 2 000 – 4 999 sa znížilo (zo 16,7 % na 16,3 %). Absolútne počty Maďarov sa znížili v každej kategórii obcí – s výnimkou najmenších obcí (menej ako 199 osôb).

2.1. Typológia sídel obývaných maďarskou menšinou

Kedysi značne homogénne etnické zloženie obcí s maďarským obyvateľstvom sa počas predchádzajúcich desaťročí vo veľkej miere zmenilo. Na území obývaných maďarskou menšinou však stále prevládajú obce s prevažou maďarského obyvateľstva napriek tomu, že ich počet neustále klesá. Najmenej je takých obcí, kde tvoria Maďari menšinu.

Obce s maďarským obyvateľstvom zaradujeme podľa kritéria počtu, resp. podielu Maďarov do štyroch skupín (typov):

1. *diasporický charakter majú* tie obce, kde je podiel maďarského obyvateľstva nižší ako 10 %, ale dosahuje aspoň 100 osôb;
2. *menšinovo maďarské* sú tie obce, kde podiel maďarského obyvateľstva sa pohybuje v rozmedzí 10 – 50 %;

V rámci kategórie väčšinovo maďarských obcí rozlišujeme dve podskupiny:

3. *mierne väčšinovo maďarské* sú tie obce, kde podiel maďarského obyvateľstva presahuje 50 %, ale nedosahuje 80 %;
4. *silne väčšinovo maďarské väčšinové* sú tie obce, kde podiel obyvateľov maďarskej národnosti prevyšuje 80 %.⁹

Charakteristickým znakom obcí s maďarským obyvateľstvom v predošlých desaťročiach bolo to, že podiel väčšinovo maďarských obcí sa blížil k 80 % a pomer silne väčšinovo maďarských obcí predstavoval približne 50 %, naopak, počet obcí diasporického charakteru bol mizivý.¹⁰

V deväťdesiatych rokoch sa etnická štruktúra maďarskej menšiny na Slovensku značne zmenila. Podiel väčšinovo maďarských obcí citeľne klesol (zo 78,1 % na 74,4 %), najväčšia zmena sa však ukazuje v kategórii silne väčšinovo maďarských obcí: počet obcí tohto typu sa znížil o 56, t. j. o 10 percentuálnych bodov (zo 49,2 % na 39,2 %). Na druhej strane, počet menšinovo maďarských obcí sa podstatne zvýšil (z 91 na 116) (tabuľka 1).

Tabuľka 1**Zmeny v etnickom charaktere sídel obývaných maďarskou menšinou (1991, 2001)**

Podiel obyvateľov maďarskej národnosti v sídlach (etnický charakter sídel)	1991		2001	
	Počet sídel	%	Počet sídel	%
Menej ako 10 %, ale viac ako 100 osôb	30	5,4	25	4,5
10 – 50 %	91	16,5	116	21,1
50 – 80 %	160	28,9	194	35,2
Viac ako 80 %	272	49,2	216	39,2
Spolu	553	100,0	551	100,0

Vidíme, že takmer v jednej pätine silne väčšinovo maďarských obcí klesol podiel maďarského elementu pod 80 %. Znížil sa aj počet obcí diasporického charakteru, keďže vo viacerých obciach s vyše 10 %-ným zastúpením maďarskej menšiny klesol počet Maďarov pod túto spodnú hranicu.

V skorších desaťročiach boli obce s maďarským obyvateľstvom a sídelná štruktúra maďarského obyvateľstva podobné. Najväčší počet Maďarov žil vo väčšinovo maďarských obciach – aj v rámci nich v silne väčšinovo

maďarských obciach – a najnižší počet Maďarov žil v obciach diasporického charakteru. Aj z tohto pohľadu došlo v deväťdesiatych rokoch k značným zmenám. Podiel Maďarov žijúcich vo väčšinovo maďarských obciach sa mierne znížil (zo 78,1 % na 77,1 %), avšak podstatne klesol podiel (zo 45,0 % na 34,7 %) a počet (z 253 296 na 178 111) Maďarov žijúcich v silne väčšinovo maďarských obciach. Podiel Maďarov žijúcich v menšinovo maďarských obciach sa citeľne zvýšil (zo 14,8 % na 16,6 %) (tabuľka 2).

Tabuľka 2**Rozdelenie obyvateľstva maďarskej národnosti na Slovensku podľa etnického charakteru sídel (1991, 2001)**

Podiel obyvateľov maďarskej národnosti v sídlach (etnický charakter sídel)	1991		2001	
	Počet obyvateľov maď. národnosti	%	Počet obyvateľov maď. národnosti	%
Menej ako 10 %, ale viac ako 100 osôb	39 893	7,1	32 131	6,3
10 – 50 %	83 180	14,8	85 417	16,6
50 – 80 %	184 492	33,1	218 103	42,4
Viac ako 80 %	253 296	45,0	178 111	34,7
Spolu	560 861	100,0	513 762	100,0

Za mestá s maďarským obyvateľstvom považujeme tie, kde žije viac ako 1000 maďarských obyvateľov alebo ich podiel presahuje 10 %, pretože v prípade mestského obyvateľ-

stva predpokladáme existenciu početnejších komunit¹¹ (tabuľka 3).

Tabuľka 3

Rozloženie obyvateľstva maďarskej národnosti na Slovensku podľa etnického charakteru sídel s počtom obyvateľov maďarskej národnosti nad 1000 osôb alebo nad 10 % (1991, 2001)

Podiel obyvateľov maďarskej národnosti v sídlach (etnický charakter osídlení)	1991		2001		
	Počet miest	Počet obyvateľov maď. národnosti	Počet miest	Počet obyvateľov maď. národnosti	Rast/pokles počtu obyvateľov maďarskej národnosti
Menej ako 10 %, ale viac ako 100 osôb	4	33 952	3	26 880	- 7 072
10 – 50 %	10	62 360	10	53 980	- 8 380
50 – 80 %	10	77 870	12	96 485	18 615
Viac ako 80 %	4	42 891	2	16 447	- 26 444
Spolu	28	217 073	27	193 792	- 23 281

Roku 2001 bolo na Slovensku 27 takých miest, kde sa aspoň 1000 obyvateľov hlásilo k maďarskej národnosti (tabuľka 3). V 14 mestách bol podiel maďarského obyvateľstva vyšší ako 50 %. V porovnaní s rokom 1991 klesol počet maďarských miest s aspoň tisíc obyvateľmi o jeden (počet Maďarov žijúcich vo Veľkom Krťiši klesol pod 1000 osôb). Zmenil sa aj podiel Maďarov žijúcich v mestách: počet silne väčšinovo maďarských miest sa znížil zo štyroch na dve mestá. Roku 2001 žilo v štyroch mestách vyše desaťtisíc Maďarov (roku 1991 to bolo ešte päť miest). Údaje z roku 1991 uvádzame v zátvorke. V Komárne žilo 22 452 osôb (23 745), v Dunajskej Strede 18 756 osôb (19 346), v Bratislave 16 451 osôb (20 312), v Nových Zámkoch 11 632 osôb (13 350). Počet Maďarov v Košiciach klesol pod 10 tisíc – na 8 940 osôb (10 760). V najväčšom množstve ubudlo maďarské obyvateľstvo v Bratislave, o 3 861 osôb. O 1000 – 2000 obyvateľov maďarskej národnosti ubudlo v ďalších 6 mestách. V Košiciach bolo o 1 820, v Nových Zámkoch o 1 718, v Komárne o 1 293, v Lučenci o 1 045 a v Šali o 1 021 menej Maďarov ako roku 1991. Podiel Maďarov sa znížil vo všetkých mestách (v niektorých mestách sa pritom zvýšil, inde sa znížil celkový počet obyvateľstva). Pokles je spravidla nepriamo úmerný podielu Maďarov žijúcich v daných sídlach. Relatívne najvyšší pokles – vyše 20 % – sa ukazuje v Lučenci (21,0 %),

v Senci (20,5 %) a vo Veľkom Krťiši (20,1 %), najnižší pokles, menej ako 3 % vidíme v Kolárovc (2,3 %), v Čiernej nad Tisou (2,6 %) a vo Veľkom Mederi (2,8 %) (pozri tabuľku 2, Prílohy).

3. ROZDELENIE OBYVATELSTVA MAĎARSKEJ NÁRODNOSTI NA SLOVENSKU PODĽA ÚZEMNOSPRAVNÝCH CELKOV A PODĽA REGIÓNOV

Vo verejnosprávnej praxi bývalého Československa tvorili nižšiu úroveň územnosprávneho členenia tzv. „malé“ alebo „veľké“ okresy.

Po zmene režimu roku 1989 došlo k decentralizácii verejnej správy. Zrušila sa celé desaťročia platná trojstupňová hierarchia verejnosprávnych celkov (kraje, okresy, obce). Po zrušení krajov sa medzi okresmi a obcami vytvoril jeden medzičlánok, obvod. Územie štátu sa rozdelilo na 121 obvodov.¹³

Po rozpade Československa sa územie Slovenskej republiky počnúc rokom 1996 rozčlenilo na 8 krajov a 79 okresov (tabuľka 4).

Zmeny vo vývoji etnickej štruktúry krajov a okresov Slovenska v deväťdesiatych rokoch môžeme zistiť až po prepočítaní údajov z roku 1991 na územnosprávne členenie platné od roku 1996. Spomedzi ôsmich okrajov v dvoch prekračuje pomer maďarského obyvateľstva 20 %, v ďalších dvoch 10 %.

Tabuľka 4

Rozdelenie obyvateľstva maďarskej národnosti na Slovensku podľa krajov na základe údajov sčítania ľudu z roku 1991 a 2001

Kraj*	1991			2001			Rast/pokles (1991 – 2001) u obyvateľstva maď. národnosti	
	Počet obyvateľov	Z toho maď. národnosti	%	Počet obyvateľov	Z toho maď. národnosti	%	v ich počte	v %-ách
Bratislava	606 351	32 938	5,4	599 015	27 434	4,6	- 5 504	- 16,7
Trnava	541 992	134 205	24,8	551 003	130 740	23,7	- 3 465	- 2,6
Trenčín	600 575	1 268	0,2	605 582	1 058	0,2	- 210	- 16,6
Nitra	716 846	216 414	30,2	713 422	196 609	27,6	- 19 805	- 9,2
Žilina	668 771	717	0,1	692 332	660	0,1	- 57	- 7,9
Banská Bystrica	659 320	85 427	13,0	662 121	77 795	11,7	- 7 632	- 8,9
Prešov	739 264	803	0,1	789 968	817	0,1	14	1,7
Košice	741 216	95 524	12,9	766 012	85 415	11,2	- 10 109	- 10,6
Slovensko spolu	5 274 335	567 296	10,8	5 379 455	520 528	9,7	- 46 768	- 8,2

*Podľa územnosprávneho členenia schváleného roku 1996

Počet maďarského obyvateľstva je v troch krajoch – v Trenčianskom (1058 osôb), v Žilinskom (660 osôb) a v Prešovskom (817 osôb) – nepatrný. V najväčšom počte žijú Maďari v Nitrianskom (196 609 osôb), v Trnavskom (130 740 osôb), ďalej v Košickom (85 415 osôb), v Banskobystrickom (77 795 osôb) a v Bratislavskom (27 434 osôb) kraji. Úbytok maďarského obyvateľstva v štyroch krajoch obývaných Maďarmi nepriamo poukazuje na to, že najpriaznivejšiu teritoriálnu štruktúru má maďarské obyvateľstvo žijúce v Trnavskom kraji, najnepriaznivejšiu zas maďarské obyvateľstvo žijúce v Bratislavskom kraji. Je zaujímavé sledovať vývoj zastúpenia Maďarov žijúcich v Trnavskom a Nitrianskom kraji. Podiel Maďarov žijúcich v Nitrianskom kraji je síce vyšší ako v Trnavskom kraji, avšak zastúpenie väčšinovo maďarských obcí a v rámci nich silne väčšinovo maďarských obcí je nižšie.

Aj vzhľadom na rozličnú rozlohu jednotlivých krajov vznikajú veľmi heterogénne celky, v rámci ktorých pôsobia v smere zachovania, resp. zmeny národnej identity najrozličnejšie kombinácie faktorov. Skúmanie rozdelenia obyvateľstva maďarskej národnosti podľa krajov pravdepodobne nepovedie k podstatnejšiemu osvetleniu súvislostí, preto od ďalších analýz na tejto úrovni upustíme.

Skúmanie vývoja počtu maďarského obyvateľstva podľa menších územnosprávnych jednotiek – okresov – neposkytuje v porovnaní s informáciami na úrovni obcí viac poznatkov. Na druhej strane však výskum údajov na úrovni okresov má oproti údajom na úrovni obcí istú nespornú výhodu: v predchádzajúcich desaťročiach bola značná časť údajov zo sčítaní ľudu zverejňovaná v členení na okresy (v členení na obce nie). Takže výskumy siahajúce do skoršieho obdobia sa nemôžu zaobiť bez údajov na okresnej úrovni. Zároveň však musíme vidieť, že zverejnené okresné údaje (vplyvom zmeny hraníc územnosprávnych celkov) je možné s údajmi predchádzajúcich desaťročí porovnávať len veľmi ťažko, resp. sú jednoducho neporovnateľné.¹⁴

V ďalšom budeme za okresy s maďarským obyvateľstvom považovať tie okresy, v ktorých počet Maďarov presahuje 1000 osôb. V Slovenskej republike, ktorá vznikla po rozpade Československej republiky, vstúpilo roku 1996 do platnosti také územnosprávne členenie, ktoré ešte výraznejšie ako predtým zdôrazňuje charakter Slovenska ako národného štátu. V dôsledku tejto účelovej „reformy“ verejnej správy sa zvýšil počet okresov na viac ako dvojnásobok. Celé desaťročia pred rokom 1996 sa za územie obývané maďarským oby-

vateľstvom považovalo územie 13 okresov a 2 veľkých miest (Bratislavy a Košíc) na južnom Slovensku. Novým územnosprávnym členením z roku 1996 sa maďarské obyvateľstvo na Slovensku „rozprestrela“ do väčšieho počtu územnoprávných celkov ako predtým.

Pri našom skúmaní budeme považovať územie mesta Bratislavy a Košíc za jeden územný celok (Bratislava sa ináč delí na 5 okresov, územie Košíc sa delí na 4 okresy). Namiesto 79 okresov Slovenska budeme teda skúmať 72 územných jednotiek. Zo 72 jednotiek v 18-tich prekračuje počet Maďarov 1000 osôb, v 15 okresoch prekračuje podiel maďarského obyvateľstva 10 %, aj naďalej tvorí maďarské obyvateľstvo väčšinu v dvoch okresoch (v Dunajskej Strede a v Komárne). Odčlenením časti okresu Rimavská Sobota do nového okresu Revúca sa tam ocitol aj značný počet Maďarov, podobne bola pripojená k okresu Michalovce aj časť maďarského obyvateľstva, ktoré žilo predtým v ucelenom bloku v rámci okresu Trebišov.

Počet obyvateľov okresov, kde žijú príslušníci maďarskej menšiny, sa v rokoch 1991 až 2001 mierne zvýšil (o 9286 osôb, t. j. o 0,4 %, z 2 135 338 osôb na 2 144 624 osôb), počet obyvateľov maďarskej národnosti sa však v značnej miere, o 46 027 osôb (z 560 709 na 514 682) znížil, čo v relatívnom vyjadrení predstavuje zníženie z 26,3 % na 24 %. Počet osôb slovenskej národnosti sa za to isté obdobie zvýšil o 28 053 (z 1 503 546 na 1 531 599), čo v relatívnom vyjadrení predstavuje zvýšenie zo 70,4 % na 71,4 %, počet Rómov sa zvýšil o 9 837 osôb (z 28 853 na 38 690). Zvýšil sa i počet Rusínov (z 1 236 osôb na 2 248 osôb) a Ukrajincov (z 2 132 osôb na 2 781 osôb). Na druhej strane výrazne klesol počet Čechov (z 18 990 osôb na 13 238 osôb). Roku 1991 vo všetkých skúmaných okresoch (ak Bratislavu aj Košice počítame za jeden okres) prekročilo zastúpenie Maďarov 10 tisíc osôb. Roku 2001 už počet Maďarov v okresoch Revúca a Košice klesol pod túto hodnotu.

Kým vo väčšine okresov sa počet trvale bývajúcich obyvateľov zvýšil, zatiaľ sa počet Maďarov vo všetkých okresoch znížil (tabuľka 5).

Úbytok maďarského obyvateľstva je do značnej miery nepriamo úmerný podielu Maďarov v jednotlivých okresoch. Vo väčšiny maďarských a silne väčšinovo maďarských okresoch je relatívny úbytok menší (okres Dunajská Streda [83,3 %] – 1,7 %, okres Komárno [69,1 %] – 4,9 %, okres Rimavská Sobota [41,3 %] – 5,7 %, okres Galanta [38,6 %] – 4,6 %) ako v okresoch, či mestách s nižším podielom maďarského obyvateľstva (Bratislava [3,8 %] – 19,0 %, Košice [3,8 %] – 16,9 %, okres Nitra [6,7 %] 16,4 %). (V hranatých zátvorkách uvádzame podiel Maďarov na počte všetkých obyvateľov okresu, nasleduje miera úbytku počtu Maďarov za sledované obdobie.) Zároveň je potrebné podotknúť, že k skúmaniu regionálnych odlišností prístupné údaje neposkytovali dostatočnú oporu.

4. VEKOVÉ ZLOŽENIE OBYVATELSTVA – ROZDELENIE PODĽA VEKOVÝCH SKUPÍN

Obyvateľstvo Slovenska vykazuje v posledných desaťročiach známky starnutia. V rokoch 1970 až 1991 sa priemerný vek obyvateľstva zvýšil z 31,7 rokov na 33,6 rokov, roku 2001 na 36,1 rokov. Starnutie maďarského obyvateľstva pokračuje rýchlejším tempom ako je tomu v celoštátnom meradle. Roku 1970 bol priemerný vek maďarského obyvateľstva na Slovensku 34 rokov, čo je o 2,3 rokov viac ako celoštátny ukazovateľ, roku 1991 to bolo 36,2 rokov (o 2,6 rokov viac) a roku 2001 to bolo už 39,0 rokov (o 2,9 rokov viac).

Zloženie obyvateľstva Slovenska podľa biologických vekových skupín sa významne zmenilo: počet osôb v predproduktívnom veku (0 – 14-ročných) sa znížil o 298 468 (z 1 313 961 na 1 015 493) a ich pomerné zastúpenie kleslo z 24,9 % na 18,9 %. Počet osôb v produktívnom veku (15 – 59-ročných) sa zvýšil o

309 661 (z 3 177 510 na 3 487 171), ich podiel sa zvýšil zo 60,2 % na 64,8 %, počet osôb v poproduktívnom veku sa zvýšil tiež (z 781 391 na 829 267), čo v relatívnom vyjadrení predstavuje zvýšenie z 14,8 % na 16,3 %.¹⁶

Zloženie maďarského obyvateľstva podľa biologických vekových skupín vykazuje ešte nepriaznivejšie zmeny. Počet osôb v predproduktívnom veku (0 – 14-ročných) v rokoch 1991 až 2001 klesol o 38 174 (z 116 117 na 77 943), ich podiel sa znížil z 20,5 % na 15 %. Počet osôb v produktívnom veku (15 – 59-ročných) sa zvýšil o 9783 (z 339 062 na 348 845), ich podiel vzrástol z 61,5 % na 65,1 %. Počet osôb v poproduktívnom veku mierne klesol (zo 102 374 na 101 462), ich podiel však vzrástol z 18,0 % na 19,9 %.

Obyvateľstvo Slovenska tiež starne, ale vekové zloženie maďarského obyvateľstva sa stáva čoraz nepriaznivejším.

Zloženie maďarského obyvateľstva podľa päťročných vekových skupín skúmame v porovnaní s celoštátnymi údajmi. Zloženie

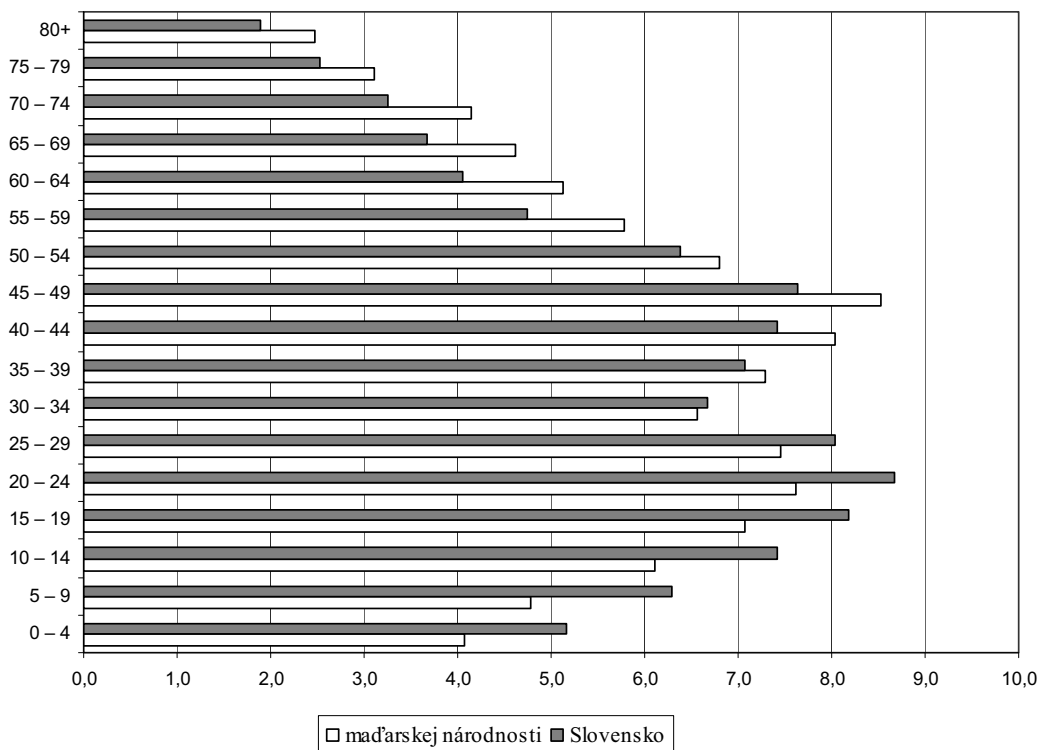
maďarského obyvateľstva na Slovensku a celkového obyvateľstva Slovenska podľa päťročných vekových skupín znázorňuje graf 2. Z údajov je zrejmé, že zloženie celkového obyvateľstva a maďarského obyvateľstva podľa päťročných vekových skupín je pomerne rovnaké. Zároveň je aj tu vidno, že starnutie maďarského obyvateľstva je už pokročilejšie ako celoštátny trend: v rámci maďarského obyvateľstva je podiel najmladšej vekovej skupiny oveľa nižší ako celoslovenský ukazovateľ. Podiel vekovej skupiny 30 – 34-ročných je v celkovej populácii i v obyvateľstve maďarskej národnosti skoro rovnaký. Vo vekových skupinách starších ako 35 rokov je podiel päťročných vekových skupín v rámci maďarského obyvateľstva trvale vyšší ako celoštátna hodnota. Veková štruktúra obyvateľstva Slovenska aj maďarskej komunity je do značnej miery zrkadlom vývoja pôrodnosti, ale nesie na sebe aj pečať veľkých spoločenských tráum (predovšetkým vojen).

Tabuľka 5

Zloženie obyvateľstva maďarskej národnosti v jednotlivých okresoch obývaných maďarskou menšinou na základe údajov sčítania ľudu z roku 1991 a 2001*

Okres	1991			2001			Rast/pokles v rokoch 1991 – 2001			
	Počet obyvateľov	Z toho maď. národnosti	%	Počet obyvateľov	Z toho maď. národnosti	%	Počet obyvateľov	%	Z toho maď. národnosti	%
Bratislava-mesto	442 197	20 312	4,6	428 672	16 451	3,8	- 13 525	- 3,1	- 3 861	- 19,0
Senec	49 871	12 214	24,5	51 825	10 553	20,4	1 954	3,9	- 1 661	- 13,6
Dunajská Streda	109 345	95 310	87,2	112 384	93 660	83,3	3 039	2,8	- 1 650	- 1,7
Galanta	92 645	38 295	41,3	94 533	36 518	38,6	1 888	2,0	- 1 777	- 4,6
Šaľa	54 159	21 754	40,2	54 000	19 283	35,7	- 159	- 0,3	- 2 471	- 11,4
Komárno	109 279	78 859	72,2	108 556	74 976	69,1	- 723	- 0,7	- 3 883	- 4,9
Nové Zámky	153 466	63 747	41,5	149 594	57 271	38,3	- 3 872	- 2,5	- 6 476	- 10,2
Nitra	160 725	13 113	8,2	163 540	10 956	6,7	2 815	1,8	- 2 157	- 16,4
Levice	120 703	38 169	31,6	120 021	33 524	27,9	- 682	- 0,6	- 4 645	- 12,2
Veľký Krtíš	46 813	14 384	30,7	46 741	12 823	27,4	- 72	- 0,2	- 1 561	- 10,9
Lučenec	72 946	22 513	30,9	72 837	20 072	27,6	- 109	- 0,1	- 2 441	- 10,8
Rimavská Sobota	82 112	36 404	44,3	83 124	34 323	71,3	1 012	1,2	- 2 081	- 5,7
Revúca	40 143	10 256	25,5	40 918	8 994	22,0	775	1,9	- 1 262	- 12,3
Rožňava	60 681	21 434	35,3	61 887	18 954	30,6	1 206	2,0	- 2 480	- 11,6
Košice	99 292	16 240	16,4	106 999	14 140	13,2	7 707	7,8	- 2 100	- 12,7
Košice-mesto	235 160	10 760	4,6	236 093	8 940	3,8	933	0,4	- 1 820	- 16,9
Trebišov	100 520	33 191	33,0	103 779	30 425	29,3	3 259	3,2	- 2 766	- 8,3
Michalovce	105 281	13 754	13,1	109 121	12 819	11,7	3 840	3,6	- 935	- 6,8
Spolu	2 135 338	560 709	26,3	2 144 624	514 682	24,0	9 286	0,4	- 46 027	- 8,2

* Bratislava sa delí na 5 okresov, Košice na 4 okresy.

Graf 2**Päťročné vekové skupiny maďarského obyvateľstva na Slovensku v roku 2001 (v %-ách)**

5. ZLOŽENIE MAĎARSKÉHO OBYVATELSTVA PODĽA UKONČENÉHO ŠKOLSKÉHO VZDELANIA

Na základe údajov zo sčítaní ľudu v rokoch 1991 a 2001 obsahuje tabuľka 6 zloženie maďarského obyvateľstva na Slovensku podľa stupňa dosiahnutého vzdelania a zmien, ktoré v tejto oblasti nastali.

Môžeme skonštatovať, že všeobecným trendom je znižovanie počtu a podielu osôb so základným vzdelaním, resp. bez základného vzdelania (a detí do 16 rokov).

Vzdelanostná štruktúra obyvateľov maďarskej a slovenskej národnosti bola aj v deväťdesiatych rokoch podstatne odlišná. Počet osôb so základným vzdelaním je neúmerne vysoký aj v rámci maďarského obyvateľstva (30,5 %), aj v porovnaní s podobnou vzdelanostnou vrstvou Slovenska (21,1 %).

V rokoch 1991 a 2001 podiel osôb so základným vzdelaním na Slovensku klesol z 28,7 % na 21,1 %, medzi maďarským obyvateľstvom došlo k poklesu z 39,5 % na 30,5 %. O zmierení značného rozdielu nemôžeme hovoriť, keďže podiel Maďarov so základným vzdelaním klesol o 22,8 %, kým v celoštátnom meradle došlo až k 25,1 %-nému poklesu.

Podiel kvalifikovaných robotníkov maďarskej národnosti (23,3 %) je oveľa vyšší ako celoslovenský ukazovateľ (19,7 %). V deväťdesiatych rokoch sa podiel maďarských kvalifikovaných robotníkov zvýšil, zatiaľ čo celoštátna miera nárastu bola nižšia (5,6 %). (Rast v rámci etnicky slovenskej populácie je ešte nižší – 4,9 %.)

Podiel Maďarov s maturitou sa zvýšil zo 14,9 % na 22,1 %. Tempo rastu v tomto prípade je

Tabuľka 6

Zloženie maďarského obyvateľstva na Slovensku podľa najvyššieho ukončeného stupňa školského vzdelania v rokoch 1991 a 2001 (v %-ách)

Najvyššie ukončené školské vzdelanie	Slovensko spolu		Z toho maď. národnosti	
	1991	2001	1991	2001
Základné (vr. neukončeného)	28,7	21,1	39,5	30,5
Učňovské	19,0	19,7	19,4	23,2
Odborné	2,1	3,8	1,9	2,7
Úplné stredné spolu	18,3	25,6	14,9	22,1
– z toho učňovské	1,7	4,7	0,9	3,1
– z toho odborné	13,3	16,2	10,1	12,9
– z toho všeobecné	3,2	4,7	4,0	6,1
Vysokoškolské spolu	5,8	7,9	2,9	4,5
– z toho vysokoškolské bakalárske	*	0,3	*	0,3
– z toho vysokoškolské magisterské, inžinierske, doktorské	*	7,1	*	4,1
– z toho vysokoškolské doktorandské	*	0,4	*	0,2
Bez školského vzdelania	0,5	0,3	0,5	0,4
Bez údajov o školskom vzdelaní	0,7	1,6	0,4	0,8
Deti do 16 rokov**	24,9	20,1	20,5	15,9
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

* v roku 1991 len s vysokoškolským vzdelaním

** v roku 1991 deti do 15 rokov

nižšie (35,7 %) ako celoštátny nárast (43 %). V najväčšej miere sa zvýšil počet maďarských absolventov stredných odborných učilišť s maturitou (o 230,0 %), absolventov gymnázií (všeobecných stredných škôl) s maturitou (o 40,8 %) a stredných odborných škôl s maturitou (o 17,6 %). Počet maďarských absolventov stredných odborných učilišť (s maturitou) vzrástol vo väčšej miere ako celoštátne ukazovatele absolventov stredných odborných učilišť s maturitou (o 177,6 %), ale aj počet absolventov gymnázií a stredných odborných škôl s maturitou sa v značnej miere zvýšil (o 50,0 %, resp. o 24,0 %). Napriek tomu maďarská menšina v ukazovateli zastúpenia absolventov stredných škôl s maturitou výrazne zaostáva za celoslovenskou populáciou (rozdiel je 15,8 %).

Ak porovnáme podiel absolventov s maturitou alebo absolventov s ešte vyšším vzdelaním v rámci celkovej populácie a maďarského obyvateľstva, zistíme, že rozdiel medzi

oboma skupinami je ešte väčší: na Slovensku má tretina obyvateľstva (33,5 %) aspoň maturitu, kým v skupine maďarského obyvateľstva je to sotva viac ako jedna štvrtina (26,6 %).

Podiel osôb maďarskej národnosti s ukončeným vysokoškolským vzdelaním sa za 10 rokov zvýšil z 2,9 % na 4,5 %, pričom v rámci celej populácie SR sa podiel osôb s vysokoškolským vzdelaním zvýšil z 5,8 % na 7,9 %. 44,1 %-ný nárast v prostredí maďarskej menšiny po prvý krát za dlhé desaťročia prekračuje celoštátny ukazovateľ (37,9 %). Zastúpenie vysokoškolsky vzdelaných osôb maďarskej národnosti (5,6 %) na celkovom počte osôb s ukončeným vysokoškolským vzdelaním na Slovensku je však naďalej veľmi nízke. Ani vnútorné členenie skupiny maďarských absolventov s vysokoškolským vzdelaním nie je priaznivé. Najviac sa k podielu príslušníkov maďarskej menšiny na celkovej populácii Slovensku približuje podiel absolventov bakalárskeho štúdia (8,2 %). Podiel absolventov

magisterského štúdia je oveľa nižší (5,5 %) a podiel absolventov doktorandského štúdia je ešte nižší (4,7 %). Roku 2001 sa zvýšil počet tých, ktorých stupeň vzdelania nie je známy, presnejšie tých, ktorí nemajú doklad o ukončení vzdelaní. (V súlade s demografickými trendmi v deväťdesiatych rokoch, podiel detí do 16 rokov veku značne klesol napriek tomu, že roku 1991 bola pri zisťovaní údajov o školskom vzdelaní rozhodujúca veková hranica 15 rokov. V druhej polovici deväťdesiatych rokov sa doba základnej školskej dochádzky predĺžila o jeden rok.)

Zloženie obyvateľstva podľa vzdelania je odlišné aj podľa pohlavia. Zloženie skupiny maďarských žien je v porovnaní s celoštátny-

mi hodnotami nepriaznivejšie dokonca z dvoch aspektov. Na jednej strane je to výsledkom celkovo nepriaznivejšej vzdelanostnej štruktúry maďarského obyvateľstva, na druhej strane však je aj vzdelanostná štruktúra žien maďarskej národnosti v porovnaní s celoslovenskou ženskou populáciou nepriaznivejšia. Všimnime si teraz rozdiely v ukazovateľoch najvyššieho ukončeného školského vzdelania v členení podľa pohlaví (tabuľka 7). Údaje tabuliek 6 a 7 sa nedajú priamo porovnať, lebo tabuľka 6 sa vzťahuje na celkovú populáciu a tabuľka 7 na populáciu nad 15, resp. 16 rokov. Okrem toho tabuľka 6 obsahuje podrobné údaje, kým tabuľka 7 obsahuje aj agregované údaje.

Tabuľka 7

Zloženie maďarského obyvateľstva na Slovensku staršieho ako 16 rokov podľa pohlavia a najvyššieho ukončeného stupňa vzdelania v rokoch 1991 a 2001 (v %)*

Školské vzdelanie	1991				2001			
	Slovensko spolu		Z toho maď. národnosti		Slovensko spolu		Z toho maď. národnosti	
	Z toho		Z toho		Z toho		Z toho	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
Základné (vr. neukončeného)	30,6	45,2	38,9	59,4	20,2	32,0	26,5	45,1
Učňovské	34,0	17,4	35,7	14,0	32,1	17,9	38,8	17,4
Odborné	2,58	2,8	3,2	1,7	5,3	4,2	4,0	2,4
Úplné stredné odborné	18,5	21,5	13,3	14,3	24,5	27,7	18,6	19,4
Úplné stredné všeobecné	3,4	5,1	3,3	6,5	4,33	7,3	4,6	9,6
Vysokoškolské	9,4	6,2	4,6	2,8	11,1	8,7	6,1	4,7
Bez školského vzdelania	0,6	0,8	0,5	0,7	0,3	0,4	0,4	0,5
Bez údajov o školskom vzdelaní	0,9	0,9	0,5	0,6	2,1	1,9	0,9	0,9
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* V roku 1991 obyvateľstvo staršie ako 15 rokov.

Vo vzdelanostnej štruktúre mužov a žien existujú aj v súčasnosti veľmi významné rozdiely. Z uvedených údajov je zrejmé, že 45,1 % maďarskej populácie žien má len základné vzdelanie (v prípade maďarských mužov je to 26,5 %). Medzi maďarskými mužmi je viac ako dvakrát toľko absolventov učňovských škôl (38,8 %) ako medzi ženami (17,4 %). V podobnom pomere sa ukazuje nadbytok, tentoraz na strane žien, v kategórii všeobecného stredoškolského vzdelania, 9,6 % maďarských žien a 4,6 % maďarských mužov má

gymnaziálne alebo s ním rovnocenné maturitné vysvedčenie. Medzi mužmi je však podiel vysokoškolsky vzdelaných osôb (6,1 %) vyšší ako u žien (4,7 %).

Členenie podľa pohlaví preskúmame aj z ďalšieho aspektu. Vezmeme si pod drobnohľad, v akom pomere sú zastúpení muži a ženy v rámci jednotlivých kategórií školského vzdelania. (Z tohto aspektu je súčet percentuálneho zastúpenia mužov a žien 100 %.) Prevaha žien v kategórii absolventov základného vzdelania sa prejaví aj v tomto

prípade: asi dve tretiny z nich sú ženy (65,3 %), kým medzi maďarskými absolventmi učňovských škôl je len každá tretia žena (33,1 %). Z absolventov gymnázií (všeobecného stredoškolského vzdelania) tvoria viac ako dve tretiny ženy (69,9 %), medzi absolventmi vysokoškolského vzdelania je podiel žien značne nižší ako ich percentuálne zastúpenie v rámci maďarskej populácie (46,1 %). Celoslovenské údaje vzťahujúce sa na ženskú populáciu v rámci vyššie uvedených kategórií vzdelania sú nasledovné: 63,2 %, 37,8 %, 64,7 %, 45,9 %.

Aj v rámci maďarského obyvateľstva je vzdelanostná štruktúra žien nepriaznivá. Je pravdepodobné, že výber školy a povolania v prostredí maďarského obyvateľstva, ktorého sídelná štruktúra je v prevažujúcej miere vidieckeho, dedinského typu, značne ovplyvňuje aj v tomto životnom spôsobe zakotvený tradičný hodnotový systém.

Nepriaznivá vzdelanostná štruktúra maďarského obyvateľstva je výslednicou viacerých faktorov. Okrem historických príčin tu možno spomenúť negatívny účinok nedostatočnej rozvinutosti siete škôl poskytujúcej vzdelávanie v materinskom jazyku (platí to predovšetkým v oblasti stredného odborného školstva a vysokoškolského vzdelávania), ale svoju úlohu tu zohráva aj hodnotový systém toho segmentu maďarského obyvateľstva, ktorý uprednostňuje (uprednostňoval?) bezprostrednú zárobkovú možnosť pred dlhšie trvajúcim školským vzdelávaním. Vzdelanostná štruktúra maďarského obyvateľstva sa v deväťdesiatych rokoch zlepšila najmä v prípade osôb s ukončeným vysokoškolským vzdelaním, ale k zásadnej zmene k lepšiemu môže v dohľadnom čase dôjsť len za predpokladu radikálnych štrukturálnych zmien.

6. ZLOŽENIE OBYVATELSTVA MAĎARSKEJ NÁRODNOSTI PODĽA EKONOMICKEJ AKTIVITY, SOCIÁLNEJ ŠTRUKTÚRY A ODVETVIA EKONOMICKEJ ČINNOSTI

Zloženie obyvateľstva Slovenska podľa ekonomickej aktivity sa v priebehu deväťdesiatych rokov vo významnej miere zmenilo. Nemalé zvýšenie podielu ekonomicky aktívnych osôb (zo 49,6 % na 51,1 %) v rámci celkového obyvateľstva je dôsledkom vstupu početne silných vekových skupín do produktívneho veku. Zároveň však musíme vidieť, že podiel reálne (aktívne) zarábajúcich značne klesol, keďže počet a podiel nezamestnaných, uchádzajúcich sa o prácu sa v rámci celej populácie zvýšil na pätnásobok (z 2,0 % na 10,4 %).¹⁷ V súlade so zistenými demografickými procesmi sa citeľne znížil podiel osôb na materskej dovolenke (z 3,0 % na 2,5 %), zvýšil sa podiel nepracujúcich dôchodcov (zo 17,6 % na 18,9 %) a znížil sa podiel závislých osôb (z 32,8 % na 28,9 %), v prvom rade žiakov, detí predškolského veku, ako aj žien pracujúcich v domácnosti. Zhoršenie sa situácie na trhu práce prispelo aj k zníženiu podielu pracujúcich dôchodcov (z 1,5 % na 1,3 %).

V ukazovateľoch ekonomickej aktivity maďarského obyvateľstva môžeme identifikovať viaceré rozdiely v porovnaní s celkovým obyvateľstvom Slovenska. Príčiny sa dajú vysvetliť sčasti vplyvom rozdielnej sídelnej štruktúry – maďarské obyvateľstvo žije vo väčšom podiele na dedinách –, ďalej nižším počtom možností zamestnať sa na územiach obývaných maďarskou menšinou, no v neposlednom rade aj nepriaznivou vzdelanostnou štruktúrou. Zmeny v ekonomickej aktivite maďarského obyvateľstva sa sčasti zhodujú s hlavnými celoštátnymi trendmi, môžeme však pozorovať aj značné rozdiely.

Zloženie maďarskej populácie podľa ekonomických aktivít je odrazom nepriaznivých trendov prejavujúcich sa v jej vekovej štruktúre. Trochu väčšiu mieru zvýšenia podielu

osôb v produktívnom veku (zo 49,3 % na 51,5 %) v porovnaní s celoštátnym ukazovateľom vysvetľuje nárast podielu maďarského obyvateľstva dospelého veku. Podiel matiek na materskej dovolenke (2,3 %) je nižší ako celoštátny údaj (2,5 %).

s celkovo vyššou nezamestnanosťou v rámci maďarskej populácie. Dôsledkom drastického zníženia zastúpenia vekovej skupiny detí je to, že podiel tzv. závislých osôb v rámci maďarského obyvateľstva klesol z 30,1 % na 23,3 %.

Tabuľka 8

Zloženie obyvateľstva maďarskej národnosti na Slovensku podľa ekonomickej aktivity, údaje za roky 1991 a 2001 (%)

Kategoríe ekonomickej aktivity	Slovensko spolu		Z toho maď. národnosti	
	1991	2001	1991	2001
Ekonomicky aktívni	49,6	51,1	49,3	51,5
Z toho: osoby na materskej dovolenke	3,0	2,5	2,4	2,3
Nezamestnaní*	2,0	10,4	1,2	13,2
Pracujúci dôchodcovia	1,5	1,3	1,2	1,3
Vypomáhajúci v rodinnom podniku	0,0	0,0	0,0	0,1
Nepracujúci dôchodcovia	17,6	18,9	20,5	23,8
Ostatní nezávislí	0,0	1,1	0,0	1,4
Závislé osoby**	32,8	28,9	30,1	23,3
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

* V údajoch sčítania ľudu vykázaní ako hľadajúci prácu.

** Závislé osoby: ženy pracujúce v domácnosti, učni, žiaci a študenti starší ako 15 rokov, deti (do 15 rokov), iní, odkázaní na iných.

Za 10 rokov sa podiel uchádzačov o prácu v celoštátnom meradle zvýšil 5,2-násobne, v rámci maďarskej populácie šesťnásobne. Počet uchádzačov o prácu – vzhľadom na pokles maďarskej populácie – vzrástol 5,6-násobne. V rámci obyvateľstva produktívneho veku sa podiel uchádzačov o prácu celoštátno zvýšil zo 4 % na 20,4 %, v rámci maďarskej menšiny došlo k nárastu zo 4,5 % na 25,6 %.¹⁸ V rámci maďarskej populácie – postihnutej nezamestnanosťou vo väčšej miere ako je celoštátny priemer – je pravdepodobne aj väčší podiel tých, ktorí čerpajú celú zákonom umožnenú dobu materskej dovolenky alebo ostávajú s dieťaťom doma dlhšie ako v prípade sociálnych skupín, ktoré sú postihnuté nezamestnanosťou v menšej miere. Výraznejšie zvýšenie podielu nepracujúcich dôchodcov (20,5 % – 23,8 %) ako je celoštátny trend (17,6 % – 18,9 %) tiež poukazuje na rýchlejšie starnutie maďarského obyvateľstva, ale zároveň možno tento fakt dať do súvislosti aj

Zmeny zloženia obyvateľstva produktívneho veku *podľa kategórie ekonomickej činnosti* je možné sledovať ťažšie ako vyššie uvedené demografické zmeny a zmeny v sociálnej štruktúre. U 22,6 % skúmanej populácie nie je známa príslušnosť podľa kategórie ekonomickej činnosti (roku 1991 bolo nezistených 4,5 %), ďalej sa v značnej miere zmenilo zaradenie jednotlivých okruhov činností do odvetví, resp. nové zlúčené odvetvia nezodpovedajú predošlej kategorizácii. Ako sme spomenuli aj vyššie, pri sčítaní obyvateľov roku 2001 u mnohých zisťovaných kategórií spoločenských a demografických zmien mnohonásobne vzrástol podiel nezistených údajov. V značnej miere to možno dať do súvislosti so spôsobom vyplňovania formulárov (metóda sebasčítania), ktorý sa pri sčítaní použil. Aj napriek tomu však môžeme jasne identifikovať určité trendy, ktoré sú dôsledkami polovičato realizovanej transformácie v období po páde komunizmu v Československu (na Slovensku) (tabuľka 9).

Tabuľka 9

Zloženie ekonomicky aktívneho obyvateľstva maďarskej národnosti na Slovensku podľa kategórie ekonomickej činnosti v rokoch 1991 a 2001 (%)

Zlúčené kategórie ekonomickej činnosti (odvetvia národného hospodárstva)	Slovensko spolu		Z toho maď. národnosti	
	1991	2001	1991	2001
Poľnohospodárstvo, lesníctvo a rybolov	13,9	5,4	23,8	10,0
Priemysel, energetika	33,1	22,5	25,1	19,6
Stavebníctvo	9,3	5,1	10,1	4,7
Doprava, skladovanie a telekomunikácie	6,3	5,2	6,7	6,0
Obchod a iné činnosti výrobného charakteru	8,9	9,9	9,4	10,0
Školstvo, zdravotníctvo, sociálna starostlivosť	13,6	11,2	11,5	10,4
Ostatné odvetvia	10,4	18,2	8,7	16,2
Nezistené	4,5	22,6	4,6	23,1
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Podiel osôb pracujúcich v poľnohospodárstve, lesnom a rybom hospodárstve klesol z 13,9 % na 5,4 %, podiel pracujúcich v priemysle klesol z 33,1 % na 22,5 % a podiel pracujúcich v stavebníctve klesol z 9,3 % na 5,1 %. Avšak znížil sa i podiel pracujúcich v doprave, v skladovaní a v telekomunikáciách (zo 6,3 % na 5,2 %), ďalej v školstve, zdravotníctve i v oblasti sociálnej starostlivosti (z 13,6 % na 11,2 %). Zvýšil sa podiel pracujúcich v obchode a v iných činnostiach výrobného charakteru (z 8,9 % na 9,9 %). Vo veľmi významnej miere sa zvýšil podiel pracujúcich v ostatných odvetviach (z 10,4 % na 18,2 %).

Zloženie maďarského obyvateľstva na Slovensku podľa hospodárskych odvetví (kategórií ekonomickej činnosti) sa v značnej miere líši od celoslovenských údajov. Podiel zamestnaných v poľnohospodárstve je aj naďalej dvakrát vyšší (10,0 %) ako celoštátny ukazovateľ, a tento rozdiel sa nezmenšuje. Podiel zamestnaných v agrárnom sektore na Slovensku v porovnaní s rokom 1991 klesol o 61,1 %, pokles v rámci maďarského obyvateľstva je menší – 58,0 %.

Podiel Maďarov zamestnaných v priemysle je menší (19,6 %) ako v prípade celoslovenskej populácie. V deväťdesiatych rokoch sa pomer Maďarov zamestnaných v priemysle vyvíjal iným spôsobom ako boli celoštátne trendy. Podiel Maďarov zamestnaných v prie-

mysle klesol o 21,9 %, v rámci celkovej populácie bol pokles väčší – 32,0 %. V predošlých desaťročiach podiel Maďarov pracujúcich v stavebníctve vždy prevyšoval celoštátny priemer. Značný celkový pokles zamestnaných v stavebníctve sa v prípade Maďarov prejavil vo vyššej miere (53,1 %) ako v prípade celého obyvateľstva (45,2 %). V roku 2001 podiel Maďarov zamestnaných v stavebníctve (4,7 %) nedosahuje celoštátne hodnoty. Podiel Maďarov zamestnaných v doprave klesol v menšej miere (10,4 %) ako v celoštátnom meradle a aj naďalej je podiel Maďarov zamestnaných v tomto odvetví trochu vyšší (6,0 %) ako je to u celej populácie. V školstve a v zdravotníctve je podiel Maďarov už celé desaťročia nižší ako celoslovenský ukazovateľ. V deväťdesiatych rokoch zistený pokles v tejto oblasti (17,6 %) bol v celoštátnom meradle nižší ako v prostredí maďarského obyvateľstva (9,6 %). Zároveň celoštátne zistený nárast v oblasti obchodu (11,2 %) prevyšil hodnoty zistené v skupine osôb maďarskej národnosti (6,4 %). Do kategórie ostatných odvetví boli zaradené veľmi rôzne oblasti – ide prakticky o tie kategórie, ktoré sa nedali priamo porovnať s oblasťami činnosti zisťovanými roku 1991. Podrobnejšiu analýzu oblastí patriacich do terciárnej sféry sťažuje štruktúra vytvorených skupín odvetví (napr. obchodovanie s nehnuteľnosťami, veda a rozvoj sa dostali do jednej kategórie).

Kategórie sčítania ľudu z rokov 1991 a 2001 v tabuľke 9 nie sú teda zo všetkých aspektov totožné, v záujme porovnateľnosti údajov posledných dvoch cenзов odhliadneme od drobných nepresností, ktoré z toho vyplývajú.

Údaje z roku 2001 o zložení ekonomicky aktívneho obyvateľstva *podľa sociálnych skupín* sú s údajmi z roku 1991 porovnateľné ešte menej. Roku 2001 použil Štatistický úrad Slovenskej republiky úplne inú kategorizáciu ako roku 1991, navyše, aj zaradenie asi päťny ekonomicky aktívneho obyvateľstva do kategórie nezistených spôsobilo značné nepresnosti. (Predpokladáme, že značná časť nezistených v konečnom dôsledku spadá do kategórie nezamestnaných.) Ani jednotlivé kategórie nie sú obsahovo úplne totožné s tými, ktoré sa používali roku 1991. (Napríklad roku 1991 boli robotníci uvedení v osobitnej kategórii, podobne aj zamestnanci, nezávisle na tom, či pracovali v štátnom alebo súkromnom sektore. Navyše, roku 1991, podobne ako predchádzajúcich desaťročiach, za zamestnancov boli označení tí, ktorí nepatrili k robotníkom. Roku 2001 boli za zamestnancov považovaní tí, ktorí žijú zo mzdy, teda aj robotníci.) Napriek ťažkostiam pri porovnávaní sme sa snažili údaje z rokov 1991 a 2001 k sebe vzájomne priradiť, naznačili sme však isté obmedzenia, na ktoré je potrebné pri komparácii údajov prihliadať.

Zloženie ekonomicky aktívneho obyvateľstva podľa sociálnych skupín sa v priebehu deväťdesiatych rokov výrazne zmenilo. Už údaje z roku 1991 svedčia o vyčísľiteľnej prítomnosti súkromných podnikateľov, predovšetkým živnostníkov. Roku 2001 sa počet zamestnaných v súkromnej sfére (894 tisíc) priblížil k zamestnaným v štátnej sfére (986 tisíc) a aj pomer podnikateľov sa v značnej miere zvýšil, z 1,3 % na 7,7 %. Podiel členov výrobných družstiev sa výrazne znížil (z 8,2 % na 0,2 %). Podiel zamestnancov výrobných družstiev (3,6 %) ďaleko prevyšuje počet členov družstiev. V rámci hlavných skupín ekonomicky aktívneho obyvateľstva môžeme v deväťdesiatych rokoch sledovať nasledovné zmeny: podiel zamestnancov sa značne znížil (z 87,9 % na 73,4 %), podiel zamestnaných robotníkov sa však zvýšil (zo 44,3 % na 45,4 %). Väčšiu časť značne zosilnenej podnikateľskej vrstvy (4,6 %) tvoria samozamestnaní bez zamestnancov, ale aj skupina podnikateľov zamestnávajúcich aspoň jedného zamestnanca vzrástla na 3,1 %. Aj v rámci ekonomicky aktívneho obyvateľstva maďarskej národnosti možno pozorovať podobné zmeny ako v celoštátnom meradle: podiel zamestnancov klesol z 80,4 % na 72,0 %, v rámci z toho sa však podiel robotníkov zvýšil vo väčšej miere, ako je príslušný celoštátny ukazovateľ (zo 46,0 % na 53,2 %). Podiel podnikateľov sa zvýšil na 8,4 %.

Tabuľka 10

Zloženie ekonomicky aktívneho obyvateľstva maďarskej národnosti na Slovensku podľa sociálnych skupín v rokoch 1991 a 2001 (%)

Kategórie sociálnych skupín	Slovensko spolu		Z toho maď. národnosti	
	1991	2001	1991	2001
Zamestnanci	87,9	73,4	80,4	72,0
– z toho robotníci	44,3	45,4	46,0	53,2
Členovia výrobných družstiev	8,2	0,2	14,9	0,3
Podnikatelia so zamestnancami	0,1	3,1	0,1	3,5
Podnikatelia bez zamestnancov	1,2	4,6	1,8	4,9
Vypomáhajúci v rodinnom podniku	0,0	0,1	0,0	0,1
Ostatní ekonomicky aktívni a nezistení	0,2	18,6	2,7	19,2
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Sociálne skupiny ekonomicky aktívneho obyvateľstva – aspoň v postsocialistickom období deväťdesiatych rokov – tvoria pomerne mäkké, nekonzistentné, vzájomne sa prelínajúce kategórie. Mieša sa zamestnanecký a členský vzťah medzi pracujúcimi vo výrobných družstvách a miešajú sa vzťahy medzi zamestnancami firiem a kvázi zamestnancami, ktorí pracujú u väčšieho podnikateľa ako živnostníci z donútenia. Na druhej strane je aj vnútorná homogenita jednotlivých kategórií problematická. Do jednej kategórie bol zaradený živnostník z donútenia, skutočný podnikateľ bez zamestnancov, do druhej kategórie veľkopodnikateľ, ktorý zamestnáva niekoľko stoviek ľudí a živnostník, ktorý formálne zamestnáva svoju nezamestnanú manželku.

7. ZLOŽENIE OBYVATELSTVA PODĽA NÁBOŽENSKÉHO VYZNANIA

Zisťovanie zloženia obyvateľstva podľa náboženského vyznania sa po zmene politického systému uskutočnilo roku 2001 po druhý krát.

Nezanedbateľným prínosom údajov zistených roku 2001 je to, že je možné zreteľnejšie rozlíšiť príslušníkov jednotlivých cirkví od tých, ktorí stoja mimo cirkví. Roku 1991 patrilo 17,4 % opýtaných do skupiny nezistených

(nehlásili sa k žiadnej cirkvi, ale nepovažovali sa za stojacich mimo cirkví). Roku 2001 podiel nezistených klesol na 3,0 %. Súbežne s tým sa zvýšil podiel osôb stojacich mimo cirkví z 9,8 % na 13,0 %. Takto sa na Slovensku podiel tých, ktorí sa viažu k niektorej cirkvi – či už silnejšie, menej intenzívne alebo len formálne –, pohybuje v rozmedzí 84,0 - 87,0 %. Roku 1991, kvôli vysokému počtu nezistených, bolo možné odhadnúť podiel osôb majúcich aký-taký vzťah k niektorej cirkvi, na 72,8 – 90,2 %. Roku 2001 sa počet osôb hlásiacich sa k niektorej historickej cirkvi alebo k niektorej početnejšej náboženskej spoločnosti zvýšil (tabuľka 11).

Už roku 1991 bol podiel Maďarov na Slovensku hlásiacich sa k niektorej cirkvi vyšší ako celoštátny ukazovateľ: 80,5 – 93,4 % Maďarov sa hlásilo k niektorej cirkvi. Roku 2001 sa tento ukazovateľ zvýšil na 92,5 – 93,6 %. (Menšie číslo vyjadruje celkový počet osôb hlásiacich sa k jednotlivým cirkvám, väčšie číslo zahrňuje aj nezistených.) Táto zmena sa v podstate dá vysvetliť znížením počtu nezistených (z 12,9 % na 1,1 %), keďže podiel Maďarov stojacich mimo cirkví – odlišne od celoštátneho trendu – sa takmer nezmenil (znížil sa len veľmi mierne zo 6,6 % na 6,4 %). Počet rímskokatolíkov sa zvýšil o približne

Tabuľka 11

Zloženie obyvateľstva maďarskej a slovenskej národnosti na Slovensku podľa náboženského vyznania v rokoch 1991 a 2001 (%)

Náboženské vyznanie / cirkev	1991			2001		
	Slovensko spolu	Z toho maď. národnosti	Z toho slov. národnosti	Slovensko spolu	Z toho maď. národnosti	Z toho slov. národnosti
Rímskokatolícka cirkev	60,4	64,9	60,8	68,9	72,8	69,9
Gréckokatolícka cirkev	3,4	1,2	3,5	4,1	1,6	4,1
Evanjelická cirkev a. v.	6,2	2,2	6,9	6,9	1,5	7,8
Reformovaná kresťanská cirkev	1,6	11,4	0,4	2,0	15,5	0,6
Pravoslávna cirkev	0,7	0,0	0,5	0,9	0,0	0,7
ÚZ židovských náboženských obcí	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ostatné	0,6	0,8	0,5	1,1	1,1	1,0
Nezistené	17,4	12,9	17,6	3,0	1,1	2,2
Bez vyznania	9,8	6,6	9,9	133,0	6,4	13,7
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

10 000 (z 368 416 na 378 700), čo v percentuálnom vyjadrení predstavovalo zvýšenie o 8 bodov. Zvýšil sa aj počet maďarských gréckokatolíkov (zo 6 764 na 8 086) a kalvínov – príslušníkov reformovanej kresťanskej cirkvi (zo 64 533 na 80 582), ako aj ich percentuálne zastúpenie (z 1,2 % na 1,6 %, resp. z 11,4 % na 15,5 %). Počet príslušníkov židovskej cirkvi hlásiacich sa k maďarskej národnosti sa zdvojnásobil (zo 122 na 240), ich celkový počet na Slovensku sa zvýšil viac ako 2,5-násobne. Aj počet Maďarov patriacich k iným, väčšinou menším cirkvám sa zvýšil o štvrtinu (zo 4 575 na 5 712). V rámci skupiny obyvateľov maďarskej národnosti sa však znížil počet evanjelikov (z 12 310 na 7963) a pravoslávnych (zo 135 na 86). (O poslednej menovanej málopočetnej náboženskej spoločnosti nemáme podrobnejšie informácie.) K poklesu evanjelikov maďarskej národnosti asi o jednu tretinu mohlo prispieť aj to, že nezanedbateľná časť maďarských evanjelikov žije roztrúsene, ich značná časť má už pomerne vysoký priemerný vek, vo viacerých obciach nie je zabezpečený evanjelický náboženský život v maďarskom jazyku a značná časť týchto veriacich (38 %) žije v menšino-vo maďarských alebo diasporických obciach.

Vývoj náboženského vyznania – podobne ako zmenu národnej identity – veľmi výrazným spôsobom ovplyvňujú charakteristiky sídelnej, územnej a regionálnej štruktúry danej komunity. Za stabilizované možno považovať nielen územné rozmiestnenie jednotlivých cirkví, ale aj osoby bez vyznania disponujú z hľadiska sídelnej štruktúry výrazne odlišnými charakteristickými znakmi.

8. NADVÄZNOSŤ DEMOGRAFICKEJ ŠTATISTIKY A SČÍTANIA OBYVATEĽOV

O prirodzených a mechanických zmenách počtu obyvateľstva poskytuje hodnotné informácie a doplnkové údaje demografická štatistika. Demografická štatistika – na základe

bilancovania prirodzeného a migračného pohybu obyvateľstva – umožňuje v období medzi dvomi sčítaniami obyvateľov každoročnú aktualizáciu štatistických údajov zistených pri ostatnom sčítaní. Význam demografických štatistických zisťovaní je však oveľa väčší: poskytujú reálnejší pohľad na dynamiku zmien, chýbajúcu v údajoch celoštátnych cenzov, organizovaných len každých desať rokov, na druhej strane, keďže vývoj počtu obyvateľov skúma inou metódou, poskytuje aj príležitosť na istú kontrolu údajov zistených pri sčítaní obyvateľov.

Rast celkovej populácie zistený pri sčítaní obyvateľov – aspoň čo sa týka (česko-)slovenskej praxe – sa s prijateľnou presnosťou zhoduje so skutočným prírastkom, t. j. súčtom prirodzeného prírastku (rozdielom medzi počtom narodení a úmrtí) a migračným saldom (rozdielom medzi počtom prisťahovaných a vysťahovaných na danom území). Podmienkou je, aby veľkosť tzv. „skrytej migrácie“ neprekročila isté hodnoty.¹⁹

Vo vzťahu k celkovej populácii vedú údaje zo sčítania obyvateľov a metodiky migračného salda – odhliadnuc predovšetkým od nepresností spôsobených skrytou migráciou – približne k rovnakým výsledkom. Pri skúmaní zloženia obyvateľstva podľa národnosti poskytujú tieto dve metodiky rozdielne výsledky, veď migračné údaje nezachytávajú, ani nemôžu zachytiť procesy asimilácie, zmeny národnosti. Z rozdielov zistených pri použití týchto dvoch metód môžeme teda usudzovať aj na kvantitatívne charakteristiky asimilačných zmien odohrávajúcich sa v prostredí príslušníkov tej-ktorej národnostnej, či etnickej skupiny. Takto sa aspoň čiastočne stanú viditeľnými a uchopiteľnými procesy, ktoré by sa ináč dali ako-tak spoznať iba prostredníctvom iných spoločenskovedných postupov.

Vývoj počtu maďarského obyvateľstva a jeho demografického rozloženia môžeme hlbšie skúmať na základe demografických štatistik, môžeme urobiť aj myšlienkový experiment s cieľom odhadnúť smer očakávaných zmien a procesov v nasledujúcich rokoch. Je

prirodzené, že každý takýto odhad vychádza z istých už existujúcich základných predpokladov, konštantných faktorov, a keď sa tieto predpoklady zmenia, musia sa zmeniť aj prognózy. V súvislosti s demografickou štatistikou je potrebné upozorniť na fakt, že jej spoľahlivosť – aspoň čo sa týka zisťovania národnostnej identity – je nižšia ako pri sčítaní obyvateľov, aj z dôvodu odlišnej metodiky zberu údajov.

V ďalšej časti v základných rysoch predstavíme vývoj sobášnosti a rozvodovosti, vývoj prirodzeného prírastku obyvateľstva (rozdiel medzi počtom živonarodených detí a úmrtí), trendy mechanického pohybu obyvateľstva a vzájomné súvislosti medzi týmito ukazovateľmi, a to od päťdesiatych rokov minulého storočia po súčasnosť. Ďalej podrobíme detailnejšej analýze migráciu obyvateľstva v deväťdesiatych rokoch, aby sme aj takto mohli objasniť hlbšie súvislosti zmien v zložení obyvateľstva za posledné desaťročie.

9. VÝVOJ SOBÁŠNOSTI A ROZVODOVOSTI

Prezentáciu údajov o demografickom pohybe maďarského obyvateľstva začneme vývojom počtu uzavretých sobášov, keďže počet osôb vstupujúcich do manželského zväzku v rozhodujúcej miere ovplyvňuje vývoj plodnosti skúmaného obyvateľstva. Ako sme už naznačili, z obdobia Slovenskej republiky máme údaje o prirodzenom pohybe obyvateľstva podľa národnostného zloženia k dispozícii len v obmedzenej štruktúre. Údaje o vývoji sobášnosti podľa národnostného zloženia sú napríklad k dispozícii len do roku 1991.

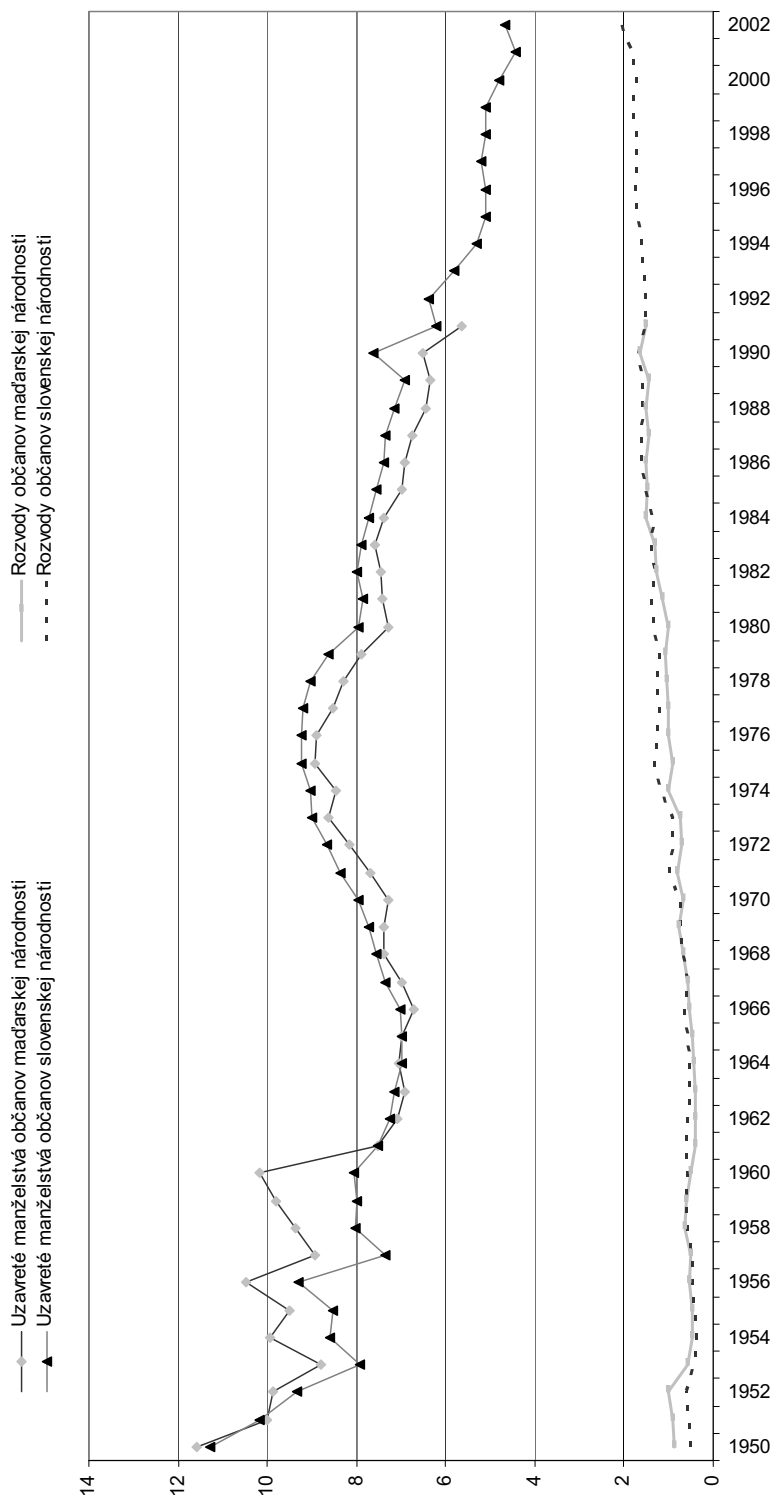
Vývoj počtu uzavretých manželstiev je výrazne ovplyvnený veľkosťou vekovej skupiny potenciálnych manželov, ako aj spoločensko-ekonomickými okolnosťami. Počet uzatvorených sobášov v ročnom členení ukazuje pomerne veľký rozptyl, preto skúmame dynamiku uzatvárania manželstiev aj pomocou päťročných priemerných hodnôt.

Dynamika sobášnosti na Slovensku je premenlivá. Do polovice päťdesiatych rokov počet uzavretých manželstiev klesá alebo stagnuje a znova sa začína zvyšovať až koncom desaťročia, najvyššiu hodnotu dosahuje roku 1977 (vtedy bolo uzavretých 44 474 manželstiev), v osemdesiatych rokoch sa počet sobášov pohyboval okolo 40 tisíc. V deväťdesiatych rokoch sa ich počet výrazne znížil, roku 2002 klesol na hodnotu okolo 25 tisíc. Vývoj uzatvárania manželstiev môžeme lepšie pozorovať použitím ukazovateľa hrubej miery sobášnosti (počet uzavretých manželstiev na tisíc obyvateľov). Hrubá miera sobášnosti na Slovensku v päťdesiatych rokoch prekročila 11 promile, potom sa do polovice šesťdesiatych rokov znížovala, roku 1964 a 1965 klesla pod 7 promile, potom nasledovalo jedno významnejšie zvýšenie, vďaka čomu v polovici sedemdesiatych rokov znova prekročila 9 promile, odvtedy však neustále klesá. Roku 1991 klesla pod 7 promile a roku 2000 pod 5 promile.

Vývoj sobášnosti osôb maďarskej národnosti môžeme skúmať niekoľko desaťročí dozadu (od päťdesiatych rokov) do roku 1991. Roku 1950 prekročil počet uzavretých maďarských manželstiev 4 tisíc, roku 1963 to bolo okolo 3 600 manželstiev, do polovice sedemdesiatych rokov sa ich počet znova zvyšoval, roku 1975 a 1976 to bolo vyše 5 tisíc uzavretých manželstiev a odvtedy ich počet neustále klesá. Posledný údaj z roku 1991 uvádza 3 201 uzavretých maďarských manželstiev.

Keďže celoštátne a maďarské hrubé miery sobášnosti a rozvodovosti boli za uplynulého pol storočia približne rovnaké, ponúka sa tým možnosť zostrojiť približný odhad chýbajúcich maďarských údajov od roku 1991 do dnešných dní (graf 3).

Hrubé miery sobášnosti u maďarského obyvateľstva sú v päťdesiatych rokoch vyššie ako celoslovenské ukazovatele (sú dokonca vyššie ako u Slovákov). Ukazovatele vzťahujúce sa na pohyb obyvateľstva v päťdesiatych rokoch však môžeme brať do úvahy len v obmedzenej miere pre skreslené údaje o národnostnom zložení obyvateľstva pri sčí-

Graf 3**Vývoj miery sobášnosti a rozvodovosti občanov maďarskej národnosti na Slovensku v období 1950 – 1991 (%)**

taní ľudu roku 1950. Na začiatku šesťdesiatych rokov bol počet sobášov pripadajúcich na 1000 obyvateľov v prostredí Maďarov približne rovnaký ako v prípade celoslovenskej populácie, od polovice šesťdesiatych rokov sa však hrubá miera sobášnosti u maďarského obyvateľstva začína čoraz viac líšiť od celoštátnych čísel, ako aj od hrubej miery sobášnosti u osôb slovenskej národnosti. V druhej polovici osemdesiatych rokov pripadlo na tisíc obyvateľov maďarskej národnosti 6,7 sobášov, pričom v rámci celkovej populácie to bolo 7,3 sobášov. Roku 1991 tento ukazovateľ predstavoval 6,5 promile. Predpokladajme, že ani v deväťdesiatych rokoch nedošlo k výraznejšej zmene, čo znamená, že na prelome storočí sa môže hrubá miera sobášnosti u Maďarov na Slovensku pohybovať medzi 3,5 až 4 promile.

Na základe údajov o pohybe obyvateľstva môžeme sledovať len jednu formu zrušenia manželstva, a to rozvod. Počet rozvodov sa v ostatných desaťročiach neustále zvyšuje. Od roku 1950 dodnes na Slovensku vzrástol počet rozvedených manželstiev na šesťnásobok.

Nárast počtu rozvedených manželstiev maďarských partnerov nie je plynulý. V rokoch 1950 – 1952 počet rozvedených manželstiev presahoval 300, v rokoch 1953 – 1957 ich počet klesol asi na 200. Od päťdesiatych rokov počet rozvodov postupne narastá. Počnúc rokom 1967 sa každoročne rozváža vyše 300 maďarských manželstiev, roku 1973 to bolo vyše 400, počnúc rokom 1974 už vyše 500. Od roku 1981 do roku 1991 počet rozvedených manželstiev vzrástol zo 600 na asi 900. V celoslovenskom meradle sa počet rozvedených manželstiev v prvej polovici päťdesiatych rokov pohyboval okolo 1 700, koncom osemdesiatych rokov to bolo okolo 8 000. Hrubá miera rozvodovosti maďarského obyvateľstva (počet rozvodov na tisíc maďarských obyvateľov) – odhliadnuc od skreslených údajov v päťdesiatych rokoch – je o niečo nižšia ako v prípade celej populácie Slovenska. Určujúcu úlohu tu môže hrať

murálna sídelná štruktúra a iné osobitosti sociálnej skladby skupiny obyvateľov maďarskej národnosti.

Ak chceme korektne porovnať mieru rozvodovosti obyvateľov maďarskej národnosti s celoslovenskými hodnotami, narážame na dva problémy: na jednej strane, údajmi o rozvodovosti obyvateľstva maďarskej národnosti disponujeme len do roku 1991, na druhej strane, údaje za východiskový rok porovnania, rok 1950, možno spochybniť. Preto v záujme vyššej hodnovernosti uprednostníme voľbu neskoršieho východiskového bodu.²⁰ V rokoch 1955 až 1991 sa zvýšil počet rozvodov partnerov maďarskej národnosti 4,8-násobne, v tom istom období bol celoslovenský nárast rozvodovosti 5,1-násobný. Ani graf 4 nenažnačuje významnejšie rozdiely v rozvodovosti medzi maďarskou menšinovou a celoslovenskou populáciou. V každom prípade nebude ďaleko od pravdy, ak hrubú mieru rozvodovosti Maďarov v deväťdesiatych rokoch minulého storočia odhadneme približne na úrovni celoslovenských hodnôt: rozdiel pravdepodobne nebude väčší ako 1 – 2 desaťiny promile.

Index rozvodovosti je charakteristickým a veľmi často uvádzaným, „oblúbeným“ ukazovateľom rozvodových štatistík. Vyjadruje, aký percentuálny podiel tvoria rozvedené manželstvá z počtu uzavretých manželstiev v danom roku.

Graf zobrazuje nárast podielu manželstiev končiacich rozvodom temer ako exponenciálny proces od 5 – 8 %-nej hodnoty roku 1950 až po 40 % v období po roku 2000. (Musíme brať do úvahy, že údaje z deväťdesiatych rokov nie sú presné, v poslednom desaťročí sa zvýšil počet ľudí žijúcich v mimomanželskom vzťahu, tzn. čoraz väčšia časť obyvateľstva do oficiálneho manželského zväzku ani nevstupuje. Počet zosobášených párov je teda nižší, ako je skutočný počet spolu žijúcich párov. Na druhej strane, mimomanželské vzťahy sú menej stabilné.)

Do začiatku osemdesiatych rokov bol index rozvodovosti medzi Maďarmi nižší ako

celoslovenský index rozvodovosti. V osemdesiatych rokoch však hodnoty tohto ukazovateľa v prostredí maďarskej menšiny prevýšili celoslovenské hodnoty. Keďže tempo starnutia maďarského obyvateľstva je vyššie, s čím zároveň klesá aj podiel ročníkov vstupujúcich do sobášneho veku, je pravdepodobné, že v deväťdesiatych rokoch mohol byť medzi maďarským obyvateľstvom počet rozvodov na 100 uzavretých manželstiev vyšší ako boli celoslovenské hodnoty (graf 4).

10. VÝVOJ PÔRODNOSTI A ÚMRTNOSTI

Plodnosť obyvateľstva maďarskej národnosti je podľa štatistík sčítania ľudu a demografických štatistík o niečo nižšia ako celoslovenský priemer. (Česko-)slovenská demografická štatistika zaznamenávala národnosť novorodencov podľa národnosti matky, resp. podľa dohody rodičov.²¹

Vývoj pôrodnosti predurčuje vývoj počtu obyvateľstva na dlhé obdobie. Úmrtnosť sa, naopak, za kratšiu dobu výraznejšie nemení (odhliadnuc od strát, ktoré môžu spôsobiť vojny či prírodné katastrofy), preto ovplyvňuje vývoj počtu obyvateľstva len v menšej miere.

Počet každoročne narodených detí na Slovensku bol v ostatných desaťročiach veľmi premenlivý. (Od roku 1950 do dnešných dní dosiahol dva krát maximum – roku 1952 a roku 1979, odvtedy sa pôrodnosť na Slovensku postupne znižuje.)

V prvej polovici päťdesiatych rokov sa narodilo ročne takmer 100 tisíc detí (v dvoch rokoch tento počet dokonca prekročil 100 tisíc), v druhej polovici desaťročia pôrodnosť klesala, najnižší bod dosiahla pôrodnosť roku 1968 (76 tisíc detí), v sedemdesiatych rokoch sa počet živo narodených detí opäť zvýšil. Roku 1978 – 1979 dosiahla pôrodnosť maximum (100 tisíc narodení). Odvtedy pôrodnosť klesá. Roku 1989 počet narodených detí sotva presiahol 80 tisíc, po zmene režimu roku 1989 možno pozorovať nevídanú mieru poklesu pôrodnosti: roku 1994 pôrodnosť klesla

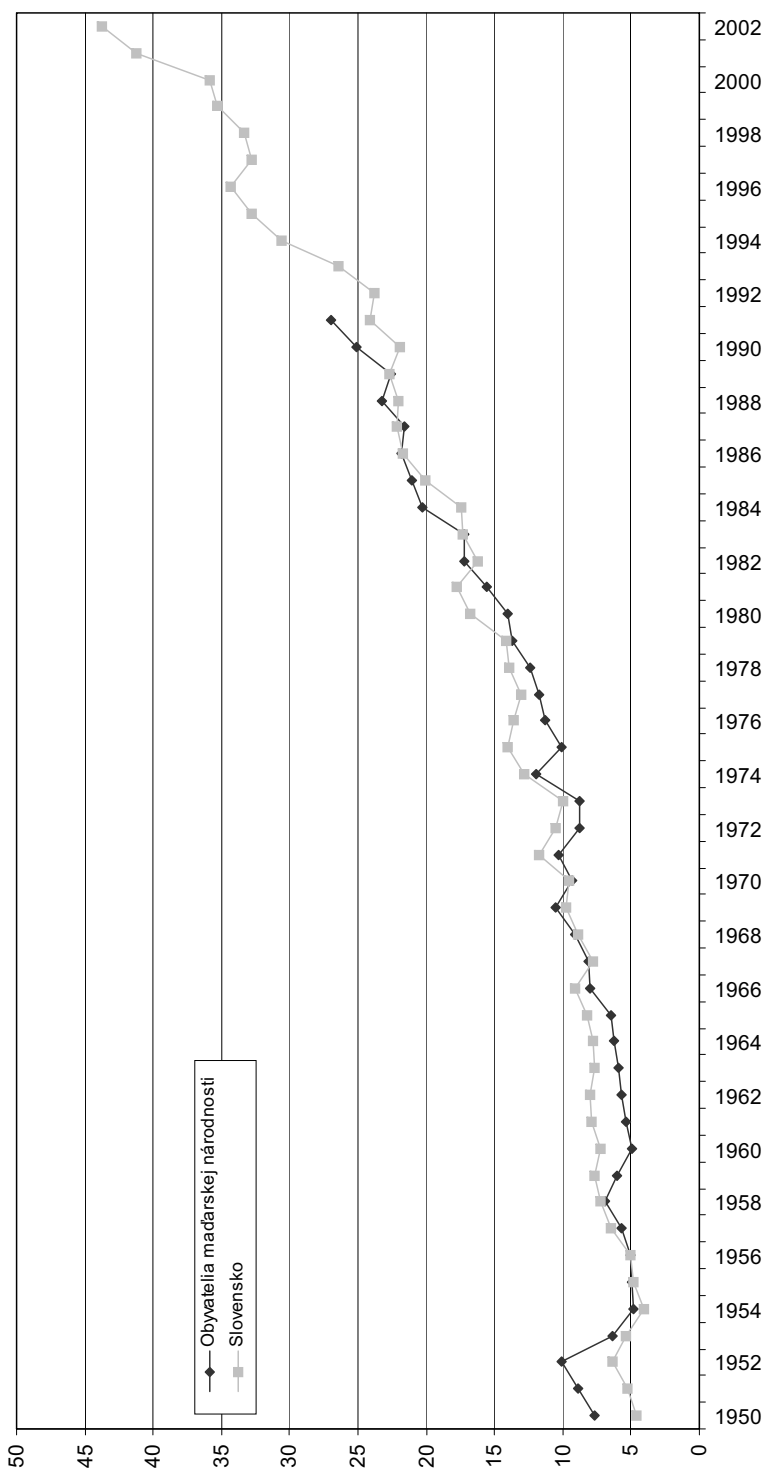
pod 70 tisíc, roku 1997 pod 60 tisíc a roku 2002 sotva prekročila počet 52 tisíc narodených detí.

U detí, ktoré majú zapísanú maďarskú národnosť, je možné – s určitým fázovým posunom – pozorovať podobné kolísanie. Počet maďarských novorodencov je na začiatku päťdesiatych rokov pomerne nízky: vysvetlenie možno nájsť v tom, že mnohé matky maďarského pôvodu sa hlásili k slovenskej národnosti. Neskôr, v priebehu dekády prekračuje počet novorodencov viackrát 10 tisíc a po najnižšom bode roku 1968 (7868 novorodencov) – v porovnaní s celoslovenským vývojom o 5 rokov skôr – dosahuje roku 1974 najvyššiu hodnotu (10 130 novorodencov). Od druhej polovice sedemdesiatych rokov počet maďarských novorodencov postupne klesá: roku 1981 počet narodených detí už nedosahuje ani 9 tisíc, roku 1988 ostáva pod hranicou 8 tisíc, roku 1991 pod hranicou 7 tisíc a roku 1994 dokonca pod hranicou 6 tisíc. Roku 1999 klesá počet maďarských narodených detí pod psychologickú hranicu 5 tisíc. Posledné údaje, ktoré sme mali k dispozícii, boli za rok 2000 – vtedy bolo v matrikách zapísaných 4498 novorodencov maďarskej národnosti.

Plodnosť maďarského obyvateľstva môžeme porovnať s plodnosťou celkovej populácie Slovenska pomocou hrubej miery pôrodnosti (alebo hrubej miery živorodenosti), ktorá vyjadruje počet živo narodených detí na 1000 obyvateľov (danej národnosti). V rokoch 1961 až 1990 boli ukazovatele plodnosti maďarského obyvateľstva približne o 15 % nižšie ako celoslovenské hodnoty. Treba poznamenať aj to, že údaje o hrubej miere pôrodnosti v rokoch po sčítaní obyvateľov sú presnejšie ako v období pred nasledujúcim censom²² (graf 5).

V osemdesiatych rokoch minulého storočia bola všeobecná hrubá miera plodnosti (pomer počtu všetkých narodených na 1000 žien v reprodukčnom veku [15 – 49 rokov]) u príslušníkov maďarskej menšiny o niečo priaznivejšia ako hrubá miera pôrodnosti, ale ešte aj tak je o 10 – 13 % nižšia ako celoslovenské ukazovatele.

Graf 4
Index rozvodovosti (počet rozvodov pripadajúcich na 100 manželstiev) obyvateľov maďarskej národnosti na Slovensku v období 1950 – 1991 (%)

Počet maďarských pôrodov, presnejšie podiel detí narodených maďarským matkám v rámci celkového obyvateľstva od päťdesiatych rokov postupne klesá. V druhej polovici päťdesiatych rokov bolo na Slovensku zaevidovaných s maďarskou národnosťou 10,6 % novorodencov, tento podiel sa v šesťdesiatych rokoch mierne znižoval, ale ešte aj začiatkom sedemdesiatych rokov dosahoval viac ako 10 %, roku 1991 však klesol na 8,5 % a roku 2000 klesol až na 8,2 %. V rámci celkového obyvateľstva je podiel maďarských živo narodených detí približne o 1,4 percentuálnych bodov nižší ako skutočný podiel obyvateľstva maďarskej národnosti na celkovej populácii Slovenkej republiky.

Môžeme skonštatovať, že plodnosť v prostredí maďarskej menšiny je v značnej miere nižšia ako plodnosť celoslovenskej populácie, rozptyl rozličných ukazovateľov v rozmedzí 5 – 15 % signalizuje veľkosť rozdielu. Na druhej strane však efekt „homogenizácie“ zmiešaných manželstiev a iné nepresnosti pri zbere údajov, či už pri sčítaniach obyvateľstva, alebo demografických štatistických zisťovaniach nedokážeme vyjadriť číslami. Môžeme sa o to pokúsiť na základe údajov z internetných výskumov uskutočnených surveyovou metódou.

Pôrodnosť Maďarov na Slovensku je nižšia, maďarská úmrtnosť je však v nezanedbateľnej miere vyššia ako u celkového obyvateľstva. Nižšia miera reprodukcie a asimilačné straty v uplynulých desaťročiach boli príčinou trvalého zvyšovania podielu starších vekových skupín v rámci maďarského obyvateľstva. V dôsledku týchto faktorov je aj úmrtnosť maďarského obyvateľstva, ktorého priemerný vek je vyšší, vyššia ako celoslovenský ukazovateľ. Ročná miera úmrtnosti do konca osemdesiatych rokov postupne rástla. Do polovice šesťdesiatych rokov bol rast pomerne nízky (zo 4 800 sa zvýšil na 4 900), do polovice sedemdesiatych rokov sa zvýšil o ďalších tisíc, v osemdesiatych rokoch sa pohyboval okolo 6 200 osôb, roku 1990 kulminoval počtom 6 436 osôb, od roku 1994 sa

počet maďarských úmrtí za rok znížil pod hranicu 6 000 osôb. Roku 2000 predstavoval počet úmrtí obyvateľov maďarskej národnosti 5 554 osôb.²³

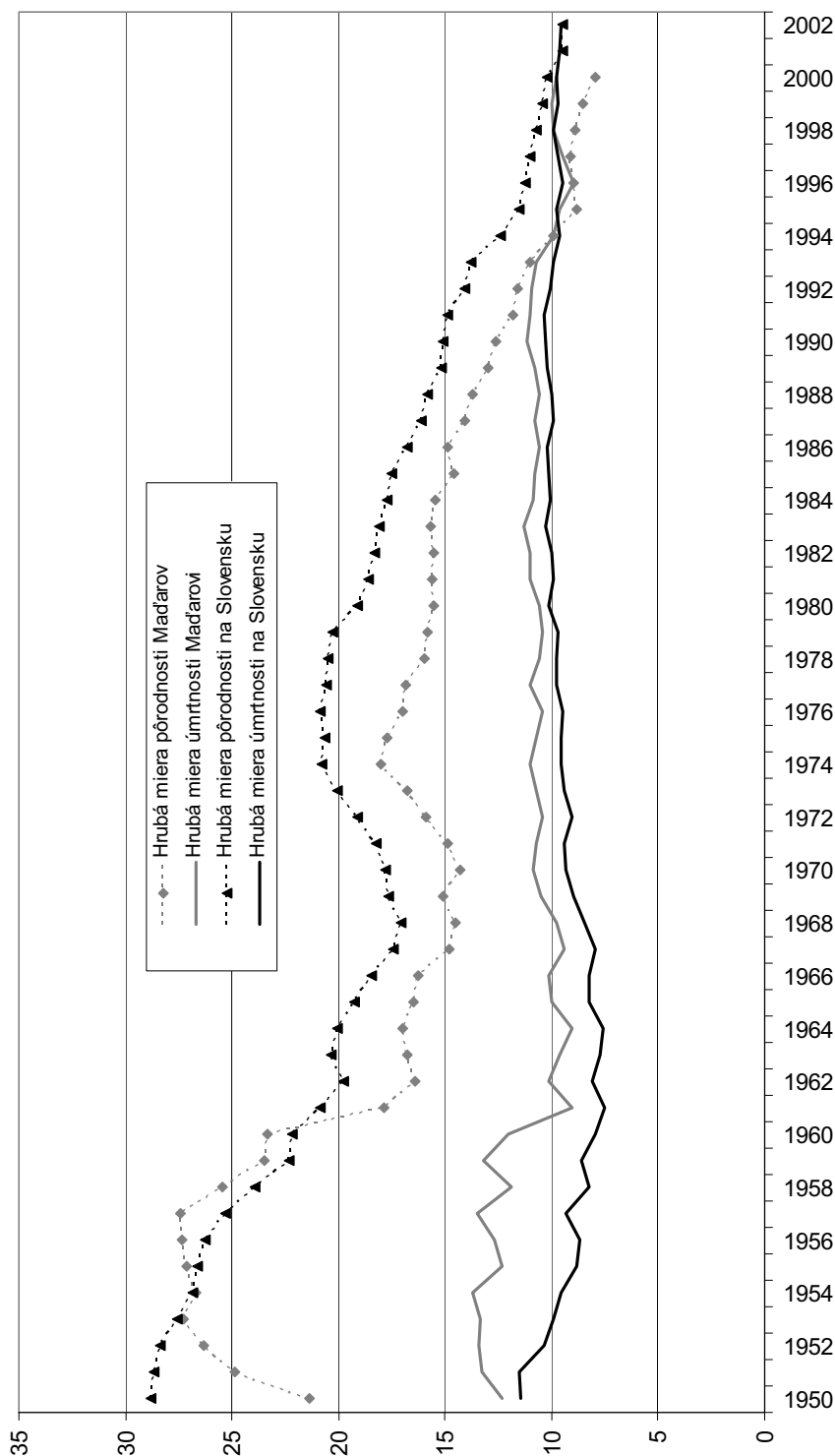
11. VÝVOJ PRIRODZENÉHO PRÍRASTKU OBYVATELSTVA

Vývoj prirodzeného prírastku obyvateľstva maďarskej národnosti na Slovensku je v nemalej miere ovplyvnený aj samotným menšinovým bytím, ale vplývali naň aj významné demografické zmeny v uplynulých desaťročiach (vo vojnových obdobiach počet pôrodov klesá, počet úmrtí stúpa).

Prirodzený prírastok maďarského obyvateľstva dosiahol najvyššie hodnoty v druhej polovici päťdesiatych rokov (roku 1956 to bolo 5 658 osôb), potom o pätnásť rokov dosiahol najnižší bod (roku 1970 to bolo 1 913 osôb). Do polovice sedemdesiatych rokov došlo k ďalšiemu rastu, ktorý sa však ani zďaleka nepriblížil maximu z roku 1956 (roku 1974 to bolo 3 944 osôb). Odvtedy sa prirodzený prírastok maďarského obyvateľstva postupne znižuje. Roku 1990 sa znížil pod 1 000 osôb (zvýšenie o 846 osôb), roku 1994 prvý raz dosiahol negatívne hodnoty: v rámci maďarskej menšiny bol počet úmrtí o 4 osoby vyšší ako počet narodení. Prirodzený úbytok je v druhej polovici deväťdesiatych rokov čoraz vyšší: roku 1998 presiahol 500 osôb, roku 2000 predstavoval prirodzený úbytok 1 056 osôb.

Prirodzený prírastok obyvateľstva na Slovensku sa v päťdesiatych rokoch pohyboval nad 60 tisíc, do konca šesťdesiatych rokov klesol na 40 tisíc, potom nastalo postupné zvyšovanie: roku 1976 kulminoval počtom vyše 54 tisíc osôb, odvtedy s väčšími či menšími výkyvmi klesal, roku 1990 ešte prekročil 25 tisíc (25 370), roku 1994 bol nižší ako 10 tisíc (8 741). Roku 2001 došlo na Slovensku po prvý krát k prirodzenému úbytku obyvateľov: počet úmrtí prevýšil o 844 osôb počet narodení.

Graf 5
Prehľad hrubej miery pôrodnosti a úmrtnosti obyvateľov maďarskej národnosti na Slovensku v období 1950 – 2000 (‰)

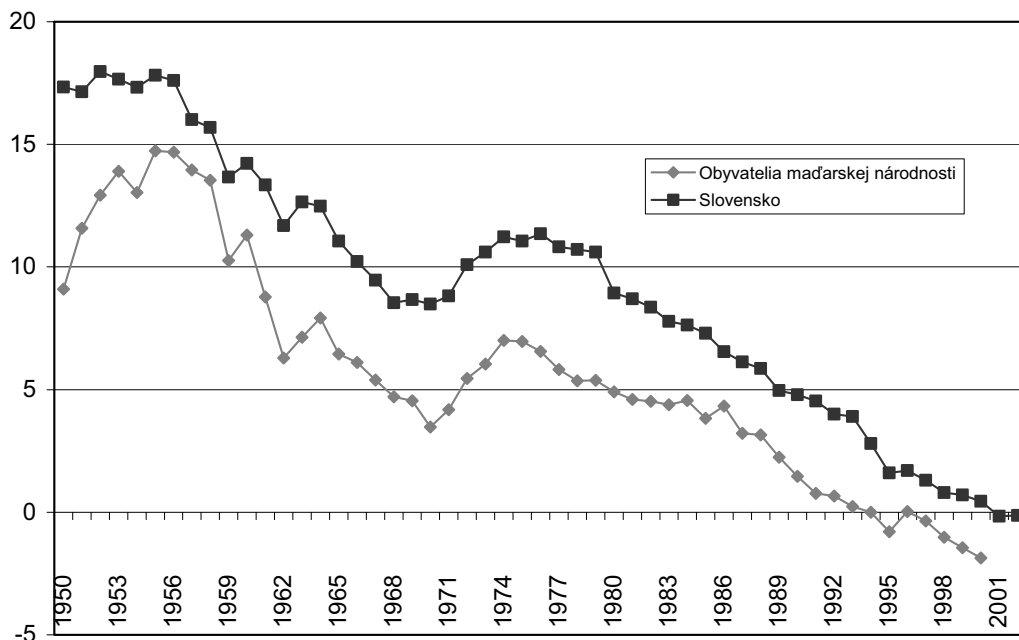
Hrubá miera prirodzeného prírastku obyvateľstva mala v rámci maďarskej menšiny i celoslovenskej populácie v období rokov 1950 až 2000 podobnú vývinovú krivku, avšak hodnoty maďarských ukazovateľov sú oveľa nižšie. Hrubá miera prirodzeného prírastku maďarského obyvateľstva sa v päťdesiatych rokoch pohybovala nad 12 – 13‰, v druhej polovici osemdesiatych rokov klesla na 3,4‰ a roku 1990 na 1,5‰. V polovici deväťdesiatych rokov sa jej hodnota pohybovala okolo nuly, od roku 1996 je neustále záporná, roku 2000 predstavuje –1,9‰. Hrubá miera prirodzeného prírastku na Slovensku klesla zo 17‰ roku 1950 na 4,8‰ roku 1990, počas deväťdesiatych rokov minulého storočia ďalej klesala, až napokon roku 2001 a 2002 sa prírastok zmenil na úbytok (roku 2001 predstavoval úbytok 0,16‰, roku 2002 0,13‰).

12. MECHANICKÉ POHYBY OBYVATELSTVA (MIGRÁCIA)

Mechanické pohyby obyvateľstva v predchádzajúcich desaťročiach v značnej miere predurčili vývoj počtu maďarského obyvateľstva na Slovensku. V rokoch po vzniku Československa (1918) sa viac ako stotisíc obyvateľov maďarskej národnosti presídlilo do Maďarska, po druhej svetovej vojne však bol počet deportovaných, resp. v rámci výmeny obyvateľstva s Maďarskou republikou nútené vysídlených Maďarov oveľa vyšší. V dôsledku vnútornej migrácie v rámci štátu, nadobúdajúcej v rozličných obdobiach rôznu intenzitu, došlo k zmenám v sídelnej a sociálnej štruktúre maďarského obyvateľstva. Dochádzka za prácou ako jedna z foriem vnútornej migrácie po dlhé roky určovala a aj dnes určuje životný štýl značnej časti maďarských rodín.

Graf 6

Prehľad prirodzeného prírastku resp. úbytku obyvateľov maďarskej národnosti na Slovensku, v období 1950 – 2002 (‰)

Štatistické výkazy nezachytávajú všetky aspekty fenoménu vonkajšej migrácie. Vonkajšiu (medzinárodnú) migráciu počas desaťročí pred zmenou režimu objasňujú zverejnené štatistiky len čiastočne. Neobsahujú údaje o tých, čo opustili krajinu ilegálne – v minulom režime to boli prísne strážené, utajované údaje. Do roku 1992 vrátane uvádzali niekdajšie československé štatistické výkazy osobitne migračné pohyby medzi Českou a Slovenskou republikou a zvlášť pohyb obyvateľstva smerujúceho do zahraničia. Do rozpadu Československa neboli tí, ktorí sa vysťahovali zo Slovenska do Čiech (alebo naopak) emigranti v pravom zmysle slova, veď ostali v tom istom federatívnom štáte a bez administratívnych obmedzení sa mohli vrátiť do svojho pôvodného bydliska.

Údaje vzťahujúce sa na vonkajšiu migráciu obyvateľov maďarskej národnosti na Slovensku preskúmame počnúc osemdesiatymi rokmi minulého storočia.

Počet obyvateľov maďarskej národnosti, ktorí sa ročne vysťahovali do Čiech, sa pohyboval väčšinou medzi 400 až 500, v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch sa priemerne presťahovalo do Čiech 457 osôb. Počet prisťahovaných (z Čiech) sa pohyboval v rozmedzí 240 – 400 osôb, priemerne to bolo 293 osôb. Počet vysťahovaných bol každoročne vyšší ako počet prisťahovaných, najvyšší počet odsťahovaných bol zistený roku 1988 (253 osôb), najnižší roku 1990 (53 osôb). (Emigrácia do Čiech – presťahovanie – v mnohých prípadoch neznamenala konečné presídlenie, väčšinou sa dala vysvetliť pracovnými, resp. rodinnými dôvodmi a keď tieto pominuli, nasledoval spravidla návrat do pôvodného bydliska.) V osemdesiatych rokoch minulého storočia sa v dôsledku migrácie do Čiech počet Maďarov na Slovensku znížil o 1,5 tisíc osôb.

Vonkajšia migrácia bola v prípade obyvateľstva maďarskej národnosti pomerne nízka, v osemdesiatych rokoch sa počet emigrujúcich pohyboval ročne v priemere okolo 90 osôb a počet prisťahovaných Maďarov sa pohyboval okolo 50 osôb.

V období po zmene režimu roku 1989 sa otvorili hranice v každom smere, nielen (česko-)slovenskí občania mohli slobodnejšie cestovať do zahraničia, ale aj imigrácia do (Česko-)Slovenska narážala na menej prekážok.²⁴

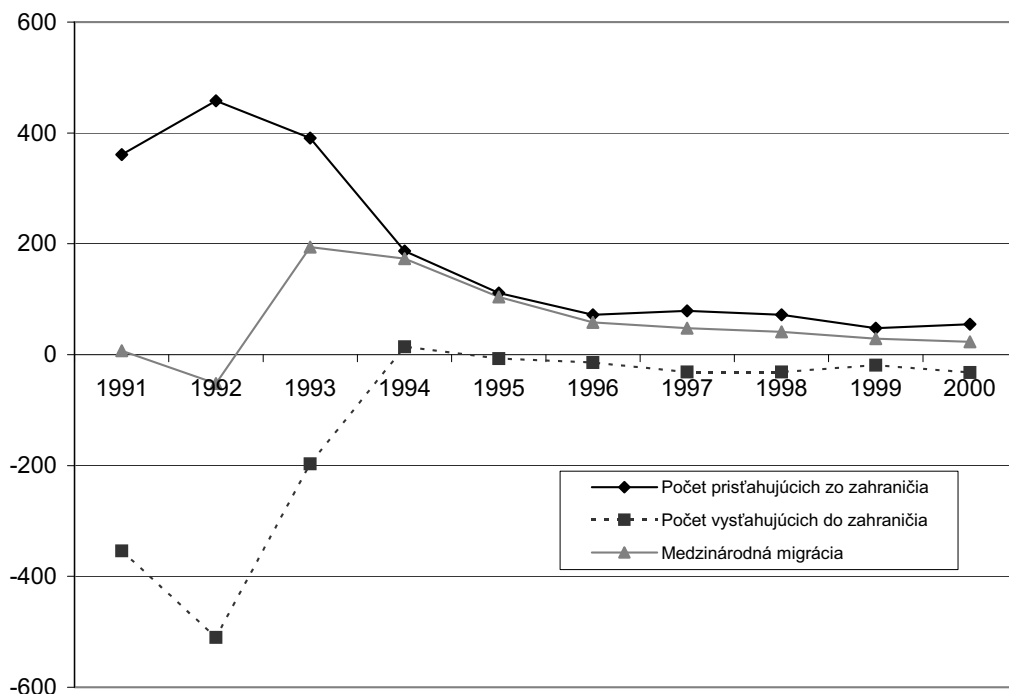
V období po rozdelení Československa sa zmenil smer štatisticky sledovateľných migračných procesov: počet obyvateľov, ktorí sa na Slovensko prisťahovali bol vyšší, ako počet občanov, ktorí krajinu opustili.

Vyššiu migráciu v oboch smeroch na začiatku deväťdesiatych rokov môžeme opätovne vysvetliť mechanickým pohybom obyvateľstva medzi Českom a Slovenskom. V roku rozpadu spoločného štátu Čechov a Slovákov (1992) počet odchádzajúcich kulminoval, v nasledujúcom roku zas dosiahol najvyššiu hodnotu počet imigrantov. Zdá sa, že väčšina emigrantov odišla už v roku politického potvrdenia rozpadu spoločného štátu, kým veľká časť imigrantov z Čiech sa vrátila na Slovensko po zániku československého ústavnoprávneho zriadenia. Od roku 1995 sa počet imigrantov podstatne nezmenil, pohyboval sa v rozmedzí 2 – 3 tisíc osôb, roku 2001 a 2002 prekročil 1 000 osôb. Migračné saldo – okrem roku 1992 – je pozitívne, avšak migračný zisk z roka na rok mierne klesá (graf 7).

Migračné procesy v prostredí obyvateľstva maďarskej národnosti majú podobný priebeh ako je tomu v prípade celkovej populácie. Rozsah týchto procesov je však rádovo menší. Aj medzi Maďarmi bola zistená najpočetnejšia migrácia v roku rozpadu štátu, počet migrantov sa v obidvoch smeroch pohyboval asi v počte 500 osôb. Počas deväťdesiatych rokov, okrem roku 1992, je pozitívne aj migračné saldo Maďarov. Počet imigrantov zo zahraničia po roku 1992 postupne klesal, roku 1995 ešte presahoval 100 osôb, okolo roku 2000 to bolo asi 50 osôb. Počet imigrantov sa v druhej polovici deväťdesiatych rokov pohyboval okolo 30 osôb, zisk z migrácie postupne klesal, roku 1995 ešte prekročil 100, napokon roku 2000 predstavoval niečo vyše 20 osôb.

Graf 7

Migrácia obyvateľstva maďarskej národnosti na Slovensku v období 1991 – 2000 (v reálnych číslach)

Kým hrubá miera migrácie (vystahovania, resp. prisťahovania) sa na Slovensku pohybovala okolo 1,7‰ resp. 2,2‰ a migračné saldo sa približuje k 0,9‰, migračné hodnoty, ktoré sa dali vykázat u obyvateľov maďarskej menšiny, boli oveľa menšie, pohybovali sa len okolo niekoľko stotín promile.

Ak chceme odhaliť skutočné migračné procesy, musíme zobrať do úvahy, že popri oficiálne vykázanom pohybe obyvateľstva, existuje aj jeho skrytá forma, keď o značnej časti skutočne prebiehajúcich migračných procesov nie sú k dispozícii nijaké údaje.

Tí, ktorí študujú, pracujú v zahraničí, ktorí tam uzavreli manželstvo atď., sa môžu bez administratívnych prekážok zdržiavať v zahraničí aj dlhší čas (aj roky). V migračných štatistikách sa tieto pohyby neobjavujú. Aj pri sčítaní obyvateľov dotazníky za neprítomných, ktorí sú trvale prihlásení na adrese

rodičov, nezriedka vyplňujú, príbuzní. Migračné štatistiky teda pomerne presne zachytávajú vývoj počtu prisťahovaných, ale nedokážu podať presný obraz o počte vystahovaných. Počet skrytých migrantov na Slovensku sa pohybuje na úrovni niekoľko desiatok tisíc. K odhadu ich počtu môžu posloužiť ako východiskový bod ďalšie prepočty údajov rozdielu obyvateľstva medzi cenom z roku 1991 a 2001. Rozdiel medzi oboma údajmi predstavoval 23 tisíc osôb. Podľa nášho predpokladu môže byť tento údaj bližšie skôr k spodnej hranici počtu skrytých migrantov ako k skutočným hodnotám.

Vývoj počtu obyvateľstva maďarskej národnosti tiež v nezanedbateľnej miere ovplyvňujú straty pochádzajúce zo skrytej migrácie. Začiatkom deväťdesiatych rokov minulého storočia študovali aj maďarskí študenti zo Slovenska v značnom počte v zahraničí, pre-

dovšetkým v Maďarsku. Počet ľudí pracujúcich v Maďarsku nie je zanedbateľný, ale v porovnaní s ostatnými zahraničnými územiami, kde žijú Maďari, je pomerne nízky. Zároveň však veľká časť pracujúcich zo Slovenska cestuje za prácou väčšinou organizovane a skôr do bližších miest. Z toho vyplýva, že väčšina z nich sa pravdepodobne ani neplánuje natrvalo presťahovať do Maďarska.

Ak vezmeme do úvahy celoštátnu mieru odhadovanej skrytej migrácie a značný význam migrácie obyvateľstva smerujúceho do Maďarska, mohol sa počet obyvateľstva maďarskej národnosti v dôsledku skrytej migrácie v období medzi dvomi poslednými censami podľa nášho odhadu znížiť asi o 3,5 tisíc osôb.

13. PRÍČINY ZMIEN V POČTE OBYVATELSTVA MAĎARSKEJ NÁRODNOSTI NA SLOVENSKU

Na to, aby sme mohli skúmať istý spoločenský jav, v našom prípade proces zmeny počtu príslušníkov maďarského národnostného spoločenstva na Slovensku, musíme zohľadniť dve dôležité okolnosti. Prvou je hľadanie tých faktorov, ktoré spôsobili pomerne výrazné zníženie počtu obyvateľov maďarskej národnosti na Slovensku. Druhá okolnosť, ktorú musíme objasniť, je to, s akou štatistickou chybou musíme počítať pri použitých metódach zisťovania (v našom prípade sčítania obyvateľov, demografického štatistického zisťovania). S touto druhou okolnosťou sa však v tejto štúdií na teoreticko-metodickej úrovni podrobnejšie zaoberať nebudeme.²⁵

Vývoj počtu osôb maďarskej národnosti na Slovensku bol v minulosti determinovaný predovšetkým reálnymi procesmi prírastku a úbytku obyvateľstva, ktoré je v zásade možné združiť do nasledujúcich troch skupín faktorov:

Demografické procesy (v skúmanom období poskytujú súčet rozdielov medzi prirodzeným prírastkom/úbytkom a migráciou obyvateľstva na ročnej úrovni).

„Skrytá“ migrácia. Jej vplyv demografické štatistiky nepostihujú. Skrytá migrácia sa v období medzi dvomi censami nedá bezprostredne vykázat, objavuje sa neskoršie ako rozdiel medzi prepočítanými údajmi a údajov ostatného sčítania ľudu.

Široko chápané procesy zmeny národnosti, pri ktorých rozlišujeme dva aspekty: procesy zmeny národnosti a vonkajšie faktory pôsobiace na procesy zmeny národnosti.

3. 1. Procesy zmeny národnosti skúmame tiež v dvoch reláciách:

3. 1. 1. Vo vzťahu maďarskej menšinovej a slovenskej väčšinovej komunity.

3. 1. 2 V relácii maďarskej národnostnej menšiny a iných národnostných menšín, v našom prípade vo vzťahu k Rómom.

3. 2. Medzi vonkajšie faktory ovplyvňujúce procesy zmeny národnosti zaraďujeme predovšetkým národnostnú politiku väčšinového spoločenstva, možno však sem zaradiť aj vzťah maďarského štátu k zahraničným Maďarom, prípadne zmenu tohto vzťahu.

13.1. Empirický pohľad

A) Skúmanie príčin poklesu počtu maďarského obyvateľstva na Slovensku začneme v rovine štatistických údajov prehľadom problémov, ktoré vznikajú z rozdielných metodík a súvislostí zberu dát pri sčítaní obyvateľov a demografických štatistických zisťovaniach.

1. S prvým, veľmi širokým okruhom problémov súvislostí spracovania údajov sčítania ľudu/demografických údajov a s ich zmenami sme sa už zaoberali (okrem iného v 1. kapitole). Ďalší okruh problémov, súvisiaci so vzťahom občanov k sčítaniu obyvateľov, sa po prvý raz vynoril v súvislosti so sčítaním roku 2001.²⁶

Negatívny vzťah, resp. posun vzťahu negatívnym smerom k samotnému cenzu pri rastúcom počte otázok sa u istých segmentov populácie prejavil formou odmietnutia odpovede, resp. formou neadekvátnej odpovede. Pri sčítaní obyvateľov roku 2001 asi 1 % populácie na otázky týkajúce sa národnostnej

príslušnosti neodpovedalo, resp. odpovedalo „nevhodne“. Okrem tých, ktorí na otázky neodpovedali, sa mnohí hlásili aj k etnikám, ktoré na Slovensku nežijú (niekoľko tisíc ľudí sa hlásilo k Indiánom alebo k Eskimákam), alebo namiesto jednej národnosti označili viac národností. Roku 2001 bol nárast kategórie neznámej alebo nezaradenej národnosti v porovnaní s údajmi z roku 1991 šesťnásobný.²⁷

Osoby neznámej národnosti sa v jednom ohľade – podľa štátnej príslušnosti – v značnej miere líšia od ostatných národností. Slovenskú štátnu príslušnosť malo len 41,8 % z nich, pričom až 98,0 % obyvateľstva zrátaného počas cenzu patrilo do tejto kategórie. Znamená to, že veľká časť osôb neznámej národnosti patrila k skupine imigrantov. Ak sa na základe týchto skutočností pokúsime odhadnúť, v akom pomere mohli osoby s neznámou národnosťou znížiť početnosť jednotlivých národnostných komunít tým, že sa neidentifikovali (alebo sa identifikovali „neprimerane“), tak v rámci jednotlivých národností musíme zohľadniť aj podiel cudzích štátnych príslušníkov. V rámci tých národností, kde je podiel cudzích štátnych príslušníkov vyšší, bude pravdepodobne vyšší aj podiel príslušníkov neznámej národnosti. 1,1 % maďarského obyvateľstva na Slovensku malo cudziu štátnu príslušnosť, v rámci celého Slovenska tento údaj predstavoval 1,9 %. Predpokladáme teda, že „strata“ spôsobená osobami neznámej národnosti je v rámci maďarského obyvateľstva menšia ako celoštátny priemer.

Okrem toho je možné potvrdiť aj súvislosť medzi veľkosťou osídlení a podielom osôb neznámej národnosti. Kým v celoštátnom meradle podiel osôb neznámej národnosti sotva presiahol 1,0 %, v obciach a malých mestách sa pohyboval v rozmedzí 0,6 – 0,8 %, vo väčších mestách tento podiel dosiahol 1,2 – 1,4 % a v dvoch veľkých mestách až 1,6 %. (Súvisí to aj s predchádzajúcim zistením, keďže imigranti sa usídľujú hlavne vo väčších osídleniach.) Keďže maďarské obyvateľstvo na Slovensku žije vo väčšej miere na dedinách ako v mestách, mohol nárast počtu neznámych z 8,8 tisíc na 54,5 tisíc prispieť k zníženiu

počtu obyvateľov maďarskej národnosti asi o 4 000 osôb.

2. Osobitne sa musíme zaoberať otázkou rozdielov medzi metodikou a praxou získavania údajov pri demografickom zisťovaní a pri sčítaní obyvateľov. Pri spoločenskovedných výskumoch – pri skúmaní totožných spoločenských javov – môžu údaje získané odlišnými metódami spôsobiť značné skreslenie výsledkov. Skúmanie príčin poklesu počtu maďarského obyvateľstva na Slovensku počas dlhých deväťdesiatych rokov si vyžaduje bližší pohľad aj na údaje zo sčítania ľudu i na údaje demografickej štatistiky. Niekedy sa v rámci jednotlivých modelov používajú obidva zdroje údajov, nezanedbateľné skreslenia, ktoré z toho plynú, však na základe dnešných poznatkov nedokážeme presne vyčíslieť.

B) Faktory, ktoré určujú počet príslušníkov maďarského národnostného spoločenstva, sme zaradili do 3 hlavných skupín. Empirickou metódou sme sa pokúsili popri 3 dimenziách popísať aj štvrtú dimenziu, spočívajúcu vo vplyve vonkajších faktorov na zmenu národnosti. Skúmanie začneme analýzou „menej problematických“ zložiek, dimenzií. Najprv budeme skúmať demografické procesy, potom pokles maďarského obyvateľstva vplyvom skrytej migrácie a napokon preskúmame asimilačné procesy.

1. Demografické pohyby premietnuté na maďarského obyvateľstva na Slovensku sme podrobne analyzovali v kapitolách 8 až 12. Poukázali sme na to, že nadväznosť demografických zisťovaní na údaje zo sčítania ľudu roku 1991 poukazuje na pokles počtu osôb maďarskej národnosti asi o 2 tisíc osôb v období do sčítania ľudu roku 2001. Dobrým príkladom zmien v celkovom prírastku maďarského obyvateľstva v deväťdesiatych rokoch je to, že v rokoch 1970 až 1980 predstavoval skutočný nárast počtu Maďarov na Slovensku 31 tisíc osôb, no v rokoch 1980 až 1990 to bolo len 19 tisíc osôb.

2. Otázkou tzv. „skrytej“ migrácie sme sa zaoberali v kapitole 12. Môžeme predpokladať, že „skrytá migrácia“ neprispela k zníženiu

počtu maďarského obyvateľstva na Slovensku rozhodujúcou mierou. Východiskovým bodom nášho odhadu bol fakt, že počet obyvateľov Slovenska mal byť podľa demografických prepočtov k roku 2001 vyšší o 23 tisíc osôb ako bol skutočný počet podľa sčítania ľudu. (Vzhľadom na to, že aj roku 1991 aj roku 2001 bol okruh respondentov určený na základe tých istých zásad, metodická odchýlka nemôže viesť k zmene počtu osôb.) Túto hodnotu sme považovali za spodnú hranicu miery celoslovenskej skrytej migrácie. Skrytá migrácia v rámci maďarskej menšiny – vzhľadom na nevelmi početnú emigráciu do Maďarska – musela byť vyššia ako celoštátne hodnoty, odhadujeme ju asi na 3,5 tisíc osôb.²⁸

3. Procesy zmeny národnosti.²⁹ Interetnické vzťahy danej národnostnej menšiny a iných etnických skupín skúmame z dvoch aspektov – z aspektu vzťahu k väčšinovému etniku a vzťahu k iným menšinovým etnikám. Procesy zmien národnosti sa sprostredkovane dajú pozorovať aj na základe zmien v etnickom charaktere obcí patriacich do maďarského jazykového teritória. Jednotlivé aspekty tohto javu sme analyzovali v kapitole 2.

Roku 1991 žilo v obciach (523 obcí) s podielom maďarského obyvateľstva vyšším ako 10 percent 61,5 % Maďarov, roku 2001 to bolo 56,8 % Maďarov, pričom podiel slovenského obyvateľstva v nich sa zvýšil z 36,4 % na 39,3 %. Zvýšil sa aj podiel iných a neznámych národností z 2,1 % na 3,8 %. Pokles podielu maďarského obyvateľstva je v opačnom pomere k podielu Maďarov žijúcich v jednotlivých obciach: v oblastiach

s väčšinovým maďarským obyvateľstvom je miera poklesu oveľa nižšia ako v menšinových maďarských osídleniach.

Charakter procesov zmien národnej identity môžeme preskúmať aj bezprostrednejšie: môžeme porovnať rozdiely zistených skúmaním podľa päťročných vekových skupín v rámci jednotlivých národnostných komunít zahrnutých do výskumu (v našom prípade maďarskej a slovenskej národnosti) a údajov za celoslovenskú populáciu, v období medzi sčítaniami ľudu v rokoch 1991 a 2001 (graf 8).

Rozdiely v zmenách počtu (podielu) príslušníkov jednotlivých vekových skupín v rámci celkového obyvateľstva Slovenska a jednotlivých národnostných komunít sú za určitých podmienok vhodnými ukazovateľmi pri odhade procesov zmeny národnej identity. Náš prístup je založený na tom, že počet príslušníkov jednotlivých päťročných vekových skupín ovplyvňuje v období medzi dvomi sčítaniami ľudu viac faktorov. Jedným z najpodstatnejších je hrubá miera úmrtnosti, ktorá sa zvyšuje smerom k starším vekovým skupinám, druhý faktor treba hľadať v medzinárodnej migrácii.³⁰

Z celoštátnych údajov sa dá na prvý pohľad zistiť, že úbytok jednotlivých päťročných vekových skupín sa v období medzi dvomi sčítaniami ľudu postupom veku mierne zvyšuje. Počnúc od vekovej skupiny 50 – 54-ročných sa nárast čoraz viac zrýchľuje. Tento prirodzený proces sa vzhľadom na celkové obyvateľstvo Slovenska vyvíja trochu ináč v prípade maďarského a slovenského obyvateľstva. Úbytok slovenského obyvateľstva v jednotlivých vekových skupinách je takmer

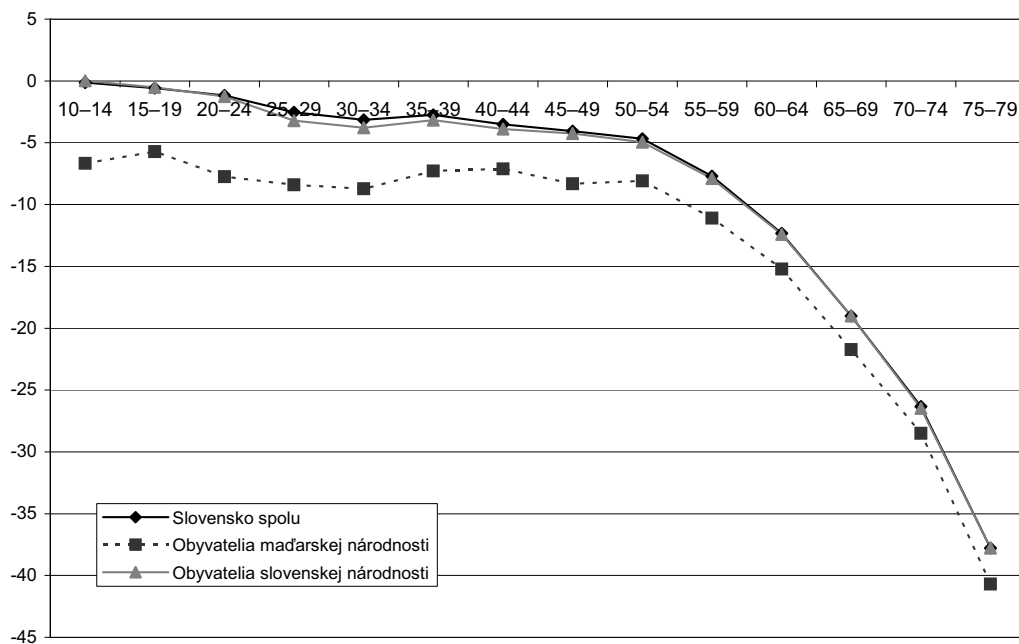
Tabuľka 12

Miera zmien v počte obyvateľov maďarskej národnosti v období 1991 – 2001 podľa podielu maďarského obyvateľstva v obciach

Osoby maďarskej národnosti žijúci v osídleniach			
Obce podľa podielu osôb maďarskej národnosti	Počet Maďarov 1991	Počet Maďarov 2001	Úbytok (v %)
Pod 10 %, ale najmenej 100 osôb	39 893	32 494	- 18,5
10 – 50 %	83 381	71 707	- 14,0
50 – 80 %	185 291	171 252	- 7,6
Nad 80 %	252 296	239 033	- 5,2

Graf 8

Zmeny v päťročných vekových skupinách obyvateľstva maďarskej a slovenskej národnosti na Slovensku v rokoch 1991 – 2001 (v %)

totožný s úbytkom celkového obyvateľstva. Úbytok maďarského obyvateľstva v jednotlivých päťročných vekových skupinách je síce v hrubých rysoch porovnateľný s celoslovenskými trendmi, ale pokles v päťročných vekových skupinách 10 – 14-ročných a 30 – 34-ročných je o 5 – 7 percentuálnych bodov vyšší ako celoslovenské hodnoty. Smerom k starším vekovým skupinám sa rozdiel znižuje, ale vyšší úbytok maďarského obyvateľstva v porovnaní s celoštátnym trendom zostáva. Vidíme, že úbytok maďarského obyvateľstva je v jednotlivých vekových skupinách počnúc od skupiny 10 – 14-ročných po skupinu 40 – 45-ročných aspoň dvakrát tak veľký ako v prípade celkového obyvateľstva. Najväčšiu odchýlku v úbytku medzi celkovou populáciou a obyvateľstvom maďarskej národnosti ukázalo naše skúmanie u vekových skupín detí a mladistvých. Dostatočne podloženým sa nám teda zdá predpoklad, že značná časť týchto markantných rozdielov nevznikla

možnými nepresnosťami v údajoch, či ich skreslením, ale je dôsledkom procesov zmeny národnosti. Ak podobným spôsobom preskúmame aj údaje predchádzajúcich desaťročí, zistíme, že úbytok maďarského obyvateľstva podľa vekových skupín bol v deväťdesiatych rokoch najintenzívnejší. K úbytku podobného priebehu, ale menšej intenzity došlo aj v sedemdesiatych rokoch. V osemdesiatych rokoch bol úbytok oveľa miernejší, počet v jednotlivých vekových skupinách za 10 rokov aj mierne vzrástol, čiže v uvedených vekových skupinách došlo (prechodne) dokonca k istému druhu disimilácie v prospech maďarského obyvateľstva.³¹

V grafe 8 tvoria 10 – 14-roční (roku 2001) najmladšiu vekovú skupinu. Údaje o osobách narodených medzi dvomi sčítaniami obyvateľov nie sú v grafe uvedené, keďže boli prvý raz zrátané len pri ostatnom sčítaní. Skoršie údaje pre jednotlivé vekové skupiny – vekovo špecifický počet narodení – pochá-

dzajú z demografických štatistík. (Dochádza tu teda k porovnaniu údajov získaných dvomi rozličnými metódami.) Údaje o 0 – 9-ročných sme preto preskúmali osobitne a zistili sme, že rozdiel je ešte väčší, ako v prípade ročníkov narodených v rokoch sčítania obyvateľov. Počet 0 – 4-ročných maďarských detí bol o 10,3 % nižší, počet 5 – 9-ročných detí bol o 15,6 % nižší v cenze z roku 2001 ako počet narodení uvedených v matrikách. V celoslovenskej populácii sa počet 0 – 9-ročných detí znížil o 2,3 %.³²

Doteraz analyzovaným príčinám úbytku maďarského obyvateľstva môžeme pripísať na vrub zníženie počtu Maďarov asi o 10 tisíc osôb (z toho 2 tisíc možno pripísať demografickým procesom, 3,5 tisíc – podľa našich odhadov – vplyvu skrytej migrácie, napokon, z osôb neznámej národnosti pripadá na maďarskú národnosť 4,5 tisíc). Tieto faktory dopĺňajú aj ďalšie vplyvy, ktoré sa podľa našich súčasných poznatkov ešte nedajú vyčíslit (pozri bod A 2. kapitoly 13.1.). Asimilačné procesy sa teda na celkovom 47-tisícovom úbytku podieľali asi 37 tisíc osoba-

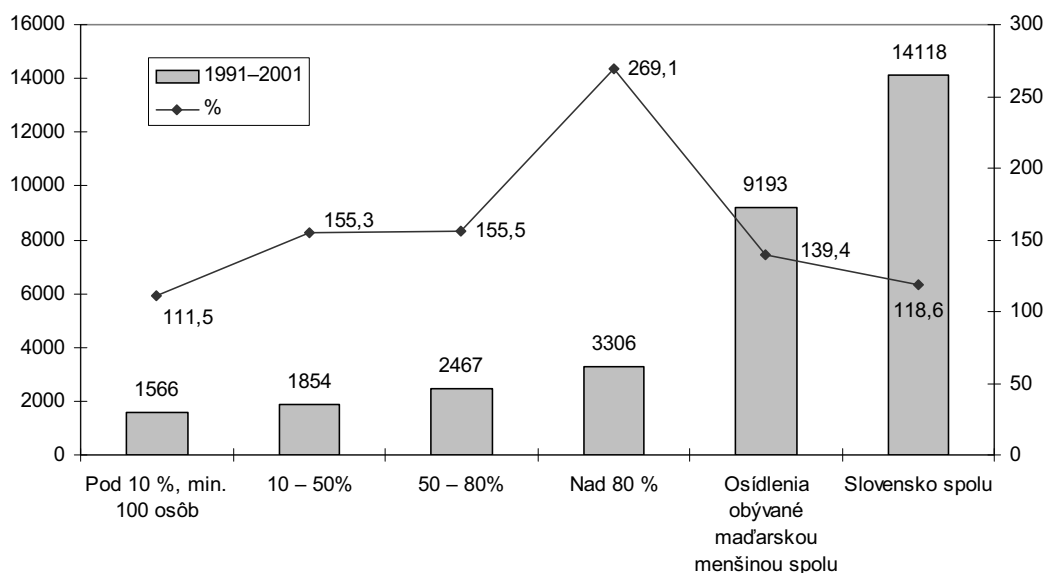
mi. Vzhľadom na vplyv v súčasnosti nevyčísliteľných faktorov je príspevok asimilačných procesov pravdepodobne predsa len nižší ako uvedená hodnota.

Odhad rozdielu medzi celoslovenským úbytkom obyvateľstva a úbytkom osôb maďarskej národnosti na základe výskumu ročníkov (26 tisíc osôb) sa značne líši od úbytku zisteného na základe vyššie uvedenej súvahy (37 tisíc osôb), ale ten prvý – vzhľadom na komplexnosť faktorov, ktoré ovplyvňujú spôsob výskumu – je vhodný predovšetkým na skúmanie trendov úbytku, a menej na vyčíslenie úbytku.

V prípade maďarskej menšiny na Slovensku predpokladáme značnú mieru asimilácie v dvoch smeroch, výsledná hodnota je súčtom týchto dvoch faktorov. Určujúcim trendom je asimilácia smerom k väčšinovej slovenskej národnosti, k ďalšej, avšak skromnejšej strate dochádza v relácii smerom k rómskemu etniku. Keďže túto druhú reláciu môžeme na základe existujúcich údajov odhadnúť presnejšie, najskôr preskúmame práve maďarsko-rómsku reláciu a na základe zistených rozdielov sa

Graf 9

Zmeny počtu a pomeru Rómov v obciach obývaných maďarskou menšinou v rokoch 1991 – 2001 (rok 1991 = 100 %)

budeme snažiť určiť zmeny prebiehajúce smerom k slovenskej národnosti.

3.1. Najrozsiahlejšie interetnické vzťahy smerom k rómskej menšine si spomedzi všetkých národnostných menšín na Slovensku vytvorila maďarská národnostná komunita. Územia obývané ďalšími národnostnými menšinami patria do iných regiónov, resp. počet príslušníkov týchto menšín je veľmi malý, alebo žijú roztrúsené. Na územiach obývaných Maďarmi tvoria najpočetnejšie etnikum Rómovia. Ich počet sa za desať rokov štatisticky zvýšil zo 75 802 na 89 920 (o 18,6 %). Ich podiel v obciach obývaných maďarskou menšinou sa zvýšil viacnásobne, o 39,4 %. V ďalšej časti analýzy preskúmame, aké sú charakteristické znaky nárastu podielu Rómov na územiach obývaných maďarskou menšinou (graf 9).

V obciach diasporického charakteru maďarského osídlenia nárast počtu Rómov (111,5 %) zaostáva za ich celoštátnou dynamikou rastu. V menšinovo maďarských (10 – 50 %) a mierne väčšinovo maďarských obciach (50 – 80 %) sa podiel Rómov zvýšil jeden a pol násobne (na 155,3 %, resp. na 155,5 %), v silne väčšinovo maďarských obciach viac ako dva a pol násobne (na 269,1 %). Zdá sa, že k priznaniu (prijatiu) rómskej identity, resp. zmeny identity smerom k rómskej je v silne väčšinovo maďarských obciach priaznivejšie prostredie ako na iných územiach Slovenska. Je pravdepodobné, že tí, ktorí v období 1991 – 2001 zmenili svoju národnosť na rómsku na území obývanom Maďarmi, sa v predchádzajúcich desaťročiach hlásili k maďarskej národnosti v trochu vyššom pomere ako bol celkový podiel maďarskej menšiny (Gyönyör 1989). Celkovo sa štatistický úbytok obyvateľstva maďarskej národnosti v dôsledku zmeny národnej identity smerom k rómskej odhaduje asi na 4 – 6 tisíc osôb.

3.2. Určujúcim znakom, sprievodným javom slovensko-maďarských interetnických vzťahov je asimilácia maďarskej menšiny smerom k slovenskému obyvateľstvu, ktorú

na úrovni demografickej štatistiky a štatistiky sčítania obyvateľov interpretujeme ako zmenu národnosti. Podiel zmeny národnosti na znížení počtu obyvateľov maďarskej národnosti (47 tisíc v období medzi dvomi sčítaniami ľudu) odhadujeme na 37 tisíc osôb. Ak z tohto čísla odpočítame štatistickú zmenu identity v prospech rómskeho etnika, zmena identity smerom k slovenskej národnosti môže predstavovať maximálne 31 tisíc osôb. Chceme tu upozorniť na to, že toto číslo v sebe nezahŕňa stratu, ktorá je dôsledkom zníženia maďarskej etnickej reprodukcie (smerom k obyvateľstvu slovenskej národnosti).³³

4. Výskum vonkajších faktorov ovplyvňujúcich procesy zmeny národnosti je možné empiricky oddeliť od vnútorných faktorov tak, že pri skúmaní národnosti/jej zmeny zohľadníme jednu ďalšiu premennú, ktorú považujeme z hľadiska národnej väzby za „menej problematickú“, spoľahlivejšiu, stabilnejšiu ako kategóriu národnosti. Kategória materinského jazyka je (aspoň na našom území) spoľahlivejším ukazovateľom počtu príslušníkov danej národnostnej menšiny ako kategória národnosti.³⁴ Niekoľko „drobných“ problémov sa však ukazuje aj tu: už vyššie sme naznačili, že pri sčítaniach ľudu v Československu (na Slovensku) boli údaje o materinskom jazyku zisťované len trikrát (v rokoch 1970, 1991, 2001), avšak podrobné údaje zverejnené neboli.

V krajinách strednej Európy prevažuje tendencia, že k danej národnostnej menšine sa na základe materinského jazyka hlási viacej osôb ako na základe kategórie národnosti. (Samozrejme, v prípade väčšinových národov je to naopak.) V prípade zlepšenia vonkajších podmienok dochádza – popri zvýšení počtu osôb hlásiacich sa k danej národnosti podľa materinského jazyka – aj k zvýšeniu podielu tých, ktorí sa k nej hlásia podľa národnosti. V prípade zhoršenia podmienok národnostného života možno pozorovať tendenciu opačnú.

Podiel osôb hlásiacich sa k maďarskému materinskému jazyku bol v prípade troch

ostatných cenzov o 7 – 10 % vyšší ako podiel osôb hlásiacich sa k maďarskej národnosti.

Údaje z roku 1970 sú odrazom etnickej atmosféry charakteristickej pre „obdobie normalizácie“, ktoré vystriedalo reformné obdobie roku 1968. Tieto údaje svedčia o obmedzovaní právnych, inštitucionálnych podmienok života menšín. Údaje z roku 1991 dokresľujú etnické vzťahy obdobia po zmene režimu v novembri 1989, obdobia, ktoré bolo hektické, ale zároveň plné pozitívnych očakávaní. Údaje z roku 2001 nesú v sebe pečať dôsledkov protimaďarských opatrení a nálad dlhšej éry vládnutia Vladimíra Mečiara. Odchýlka medzi dvoma sledovanými premennými, príslušnosťou k národnosti a k materinskému jazyku bola spomedzi troch cenzov najmenšia roku 1991 – 7,2 %, roku 2001 zas najvyššia – 10,1 %. Môžeme tým vysvetliť značný rozdiel v úbytku maďarského obyvateľstva v porovnaní oboch ukazovateľov. Pokiaľ na úrovni údajov sčítania obyvateľov v členení podľa národnosti sa počet maďarského obyvateľstva na Slovensku znížil o 46 768 osôb, podľa ukazovateľa materinského jazyka zníženie predstavovalo „len“ 35 292 osôb. Ak teda skúmame vývoj počtu príslušníkov maďarského národnostného spoločenstva podľa kategórie materinského jazyka, tak sa úbytok maďarského obyvateľstva javí o 11 476 osôb menší. Na základe týchto skutočností môžeme predpokladať, že počet príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku (podľa kritéria materinského jazyka) kulminoval v osemdesiatych rokoch a v čase sčítania ľudu roku 1991 už mierne klesal. Zisk z disimilácie, ktorá sa prejavila po zmene režimu roku 1989 v prospech maďarského obyvateľstva, sa prejavil roku 1991 v skromnom náraste jeho počtu. Môžeme teda uzavrieť, že počas „dlhých“ a aj z hľadiska národnostnej politiky dynamických deväťdesiatych rokov minulého storočia sa zrýchlené tempo ubúdania maďarského obyvateľstva stalo viditeľnejším, výraznejšie artikulovaným, prejavujúcim sa mohutnejšie, akým bolo v skutočnosti.

Tabuľka 13

Rozdiely v ukazovateli národnosti a materinského jazyka u Maďarov na Slovensku (1970, 1991, 2001)

Rok	Materinský jazyk	Národnosť	Materinský jazyk/národnosť (v %)
1970	600 249	552 006	108,7
1991	608 221	567 296	107,2
2001	572 929	520 528	110,1

Úbytok maďarského obyvateľstva medzi dvoma ostatnými sčítaniami ľudu o približne 11,5 tisíc osôb, vykázaný pri porovnaní zisťovania podľa materinského jazyka a národnosti, možno pripočítať na vrub vonkajších podmienok, posilňujúcich asimilačné tlaky. Vzhľadom na osobitosti menšinovej politiky deväťdesiatych rokov sa tento úbytok ukazuje temer výlučne v zmene identity smerom od maďarskej k slovenskej národnosti.

Príčiny a veľkosť úbytku počtu maďarského obyvateľstva na Slovensku ukazuje nasledovná tabuľka:

Tabuľka č. 14

Podiel niektorých faktorov na znižovaní počtu osôb maďarskej národnosti na Slovensku, 1991 – 2001 (odhad)

Ukazovateľ	%
Prirodzený úbytok	4,3
Zmena národnosti (relácia maďarská/slovenská)	65,9
Z toho v dôsledku menšinovej politiky štátu	24,5
Zmena národnosti (relácia maďarská/rómska)	12,8
Skrytá migrácia	7,4
Podiel osôb maďarskej národnosti z počtu „Neznámi“	9,6
Spolu	100,0

14. ZHRNUTIE

Najväčší podiel na ubúdaní maďarského obyvateľstva na Slovensku majú asimilačné procesy, resp. vonkajšie činitele, ktoré ju ovplyvňu-

jú. Na prvý pohľad sa zdá, že nepriaznivým demografickým trendom a ambivalentnejšiemu vzťahu ľudí k sčítaniu obyvateľov možno pripisovať menší podiel na celkovom úbytku. Aj keď takmer 30 – 40 %-ný pokles počtu narodení je za takýto úbytok maďarského obyvateľstva bezprostredne zodpovedný len v malej miere (veď prirodzený úbytok sa podieľa na celkovom úbytku len dvoma tisícami osôb), predsa je jeho úloha rozhodujúca. V predošlých desaťročiach boli procesy zmeny národnosti menej viditeľné, lebo prirodzený rast bol vyšší ako strata v dôsledku asimilácie. Mierne zvýšenie populácie v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch minulého storočia bolo ešte schopné zahaliť v hĺbinách skryté procesy zmeny národnosti. Počet príslušníkov maďarskej komunity ovplyvňujú asimilačné procesy v oveľa vyššej miere než nepriaznivé demografické trendy.

15. NAMIESTO ZÁVERU – VÝHLAD DO BUDÚCNOSTI

Od polovice 20. storočia (od sčítania ľudu roku 1950) klesol počet obyvateľov maďarskej národnosti na Slovensku prvýkrát v deväťdesiatych rokoch. V dôsledku 47-tisícového úbytku sa podiel Maďarov na celoslovenskej populácii znížil z 10,8 % na 9,7 %.

Úbytok obyvateľstva maďarskej národnosti prebieha v opačnom pomere k podielu zastúpenia Maďarov v jednotlivých sídlach. V obciach s vyšším podielom Maďarov bol ich úbytok menší, a naopak.

Vyšší rast podielu rómskeho obyvateľstva na maďarskom jazykovom území v porovnaní s celoštátnymi hodnotami tiež v nezanedbateľnej miere prispel k zníženiu počtu tu žijúcich Maďarov.

Vekové zloženie maďarského obyvateľstva je menej priaznivé ako v prípade celoslovenskej populácie. V rámci obyvateľstva maďarskej národnosti je podiel osôb v detskom veku oveľa menší a podiel starých ľudí väčší, ako je tomu v celoštátnom meradle.

Sociálne zloženie maďarského obyvateľstva, jeho členenie podľa odvetví ekonomickej činnosti sa v dôsledku celospoločenských zmien v krajine síce zlepšilo, ale situácia mnohonásobného znevýhodnenia, ktorá sa vytvorila v predchádzajúcom období, sa výrazne nezmierňuje.

O podstatnom zlepšení nepriaznivej vzdelanostnej štruktúry maďarského obyvateľstva nemôžeme hovoriť. Je síce pravda, že v súlade s celoštátnymi trendmi sa aj zloženie Maďarov podľa školského vzdelania zlepšilo. Podiel osôb s najvyšším ukončeným (maďarským) základným vzdelaním je aj naďalej veľmi vysoký, za pozitívum však možno považovať fakt, že podiel osôb s vysokoškolským vzdelaním sa zvýšil vo väčšej miere ako v celoštátnom meradle.

V deväťdesiatych rokoch minulého storočia klesal počet narodených maďarských detí rýchlejšie ako tomu bolo v celoštátnom meradle. Znížil sa aj počet maďarských úmrtí. V dôsledku týchto trendov zomiera od roku 1994 viac Maďarov, ako sa narodí.

Medzinárodné migračné saldo Maďarov na Slovensku je pozitívne, počet prisťahovaných Maďarov vo veľmi malej miere prekračuje počet vystahovaných. Na druhej strane, miera štatisticky nepreukázateľnej skrytej migrácie, ktorá reálne prispieva k znížovaniu počtu Maďarov, je pomerne významná.

V prostredí maďarskej menšiny sa veľmi intenzívne prejavujú procesy asimilácie, zmeny národnosti, ktoré predovšetkým v maďarsko-slovenskej relácii, ale v menšej miere aj v maďarsko-rómskej relácii prispievajú k zníženiu počtu maďarského obyvateľstva. Inter-generačný aspekt asimilačných procesov (medzi jednotlivými generáciami) je významnejší ako intrageneračné zmeny (v rámci jednej generácie).

Významný úbytok maďarského obyvateľstva na Slovensku, ku ktorému došlo v období 1991 – 2001, bol spôsobený v menšej miere poklesom maďarskej pôrodnosti, potom vplyvom skrytej migrácie, ale najväčšou mierou k nemu prispeli asimilačné procesy, procesy zmeny národnosti.

POZNÁMKY

1. Pri sčítaniach ľudu v Československu (na Slovensku) sa príslušnosť k národnosti určovala na základe priznania národnosti. Materinský jazyk bol predmetom zisťovania pri sčítaniach uskutočnených v rokoch 1970, 1991 a 2001.
2. Údaje zo sčítania ľudu z roku 1921 sú spravidla udávané v prepočte na dnešné územie Slovenska. Trochu odlišné sú údaje vzťahujúce sa na územie z roku 1921. V prvej polovici dvadsiatykh rokov ešte došlo k istej úprave hraníc a územie Slovenska sa rozšírilo aj po roku 1945 v dôsledku pripojenia troch obcí na pravej strane Dunaja pri Bratislave k Slovensku. Navyše, aj administratívne hranice Podkarpatskej Rusi (Zakarpatskej Ukrajiny) a Slovenska sa líšili od dnešných. Súhrnné údaje za Podkarpatskú Rus a Slovensko sa líšia od údajov za dnešné územie Slovenska už o niekoľko sto tisíc osôb. Popri rozdieloch vznikajúcich z rozdielnej rozlohy územia ovplyvňuje údaje sčítaní ľudu v Československu v členení podľa národnosti aj počet osôb s vyriešenou, resp. nevyriešenou a cudzou štátnou príslušnosťou.
3. Aj roku 1940 sa na území slovenského štátu uskutočnilo sčítanie ľudu, ale národnostné údaje v členení podľa obcí neboli zverejnené.
4. Vývoj osudu maďarského národnostného spoločenstva rozhodujúcim spôsobom natrvalo určilo obdobie niekoľkých rokov po oboch svetových vojnách: z krajiny bolo vypovedaných 31 780 maďarských osôb, ktoré sa z územia Maďarska prisťahovali po Trianone, asi 70 tisíc Maďarov bolo vysídlených v rámci dohody o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a asi 6 000 osôb ušlo pred prenasledovaním. Počet deportovaných na české územie mohol predstavovať asi 50 tisíc osôb. Z morálneho hľadiska najnepriaznivejšie zasiahla maďarské obyvateľstvo na Slovensku tzv. reslovakizácia. Do konca roka 1947 bolo podaných 410 820 žiadostí o reslovakizáciu, pričom polovicu žiadateľov úrady aj vyhlásili za Slovákov. V dôsledku značných demografických dopadov týchto opatrení sa narušila a zmenila sídelná štruktúra územia, ktorá ešte v období medzi dvomi vojnami tvorila pomerne homogénny priestor obývaný Maďarmi. Toto územie sa zmenilo na územie s viac či menej zmiešaným obyvateľstvom.
5. Výpočty sme uskutočnili na základe zastúpenia obyvateľstva rómskej národnosti v maďarských obciach a v okresoch na maďarskom jazykovom území.
6. Pozri Gyönyör 1989.
7. V deväťdesiatych rokoch sa štruktúra sídel na Slovensku zmenila z viacerých aspektov. Po zmene režimu roku 1989 časť obcí spojených na základe „vyššieho“ rozhodnutia v minulých desaťročiach opätovne nadobudla samostatnosť, zároveň však – i keď v menšej miere – pokračovalo na regionálnej úrovni spájanie menších obcí do väčších celkov. Najväčšie zmeny v tomto smere sa uskutočnili v prvých dvoch rokoch po zmene režimu, z tohto dôvodu sa v období rokov 1980 až 1991 zvýšil počet obcí (z 2 725 na 2 825) vo väčšej miere ako v období medzi dvomi ostatnými sčítaniami ľudu (z 2 825 na 2 883). Pozri *Štatistický lexikón obcí ČSSR 1982* (1984). II. Praha: ŠEVT; *Štatistický lexikón obcí SR 1992* (1994). Bratislava: ŠEVT.
8. V podmienkach Slovenska údaje obcí s obyvateľstvom nad 5 000 spoľahlivo vystihujú zmeny v mestských osídleniach.
9. S tými obcami, kde pomer maďarského obyvateľstva neprevyšuje 10 % a ani v absolútnom vyjadrení nedosahuje počet 100 osôb, sa ďalej nebudeme podrobne zaoberať. Niektoré etnické aspekty obcí patriacich do tejto skupiny však budeme naďalej sledovať.
10. Pozri Gyurgyík 1994.
11. Hodnotili sme obce, ktoré patria do územia obývaného maďarskou menšinou, a žije v nich viac ako 10 % alebo aspoň 100 osôb maďarskej národnosti.
12. Malé okresy boli tvorené jedným mestom alebo sídlom mestského charakteru spolu s príslušným územím, ktoré ho viac-menej organicky obkolesovalo. Tieto mikrорегионы tvorili z hospodárskeho hľadiska, z hľadiska štruktúry obcí, z geografického, etnického a historického hľadiska spravidla organický celok. Veľké okresy vytvorené roku 1960 vznikli väčšinou zlúčením územia troch bývalých malých okresov, a tak sa oblasti, ktoré predtým nemali bližšie vzťahy, dostali do jednej administratívno-územnej jednotky. V podmienkach štátostraníckeho systému dôsledkom tohto opatrenia bolo to, že okresné mesto a jeho okolie sa rozvíjalo intenzívnejšie ako mestá a ich okolie vytesnené na perifériu okresu. Väčšina nových okresov bola tvarovaná v severo-južnom smere a z národnostného hľadiska sa tieto okresy skladali v podstate z dvoch etnicky rozdielnych území. V charaktere sídelnej štruktúry zreteľná etnická odlišnosť jednotlivých území sa tým na úrovni okresov celkom rozplynú, čo potom zo štatistického pohľadu do určitej miery potvrdzuje oprávnenosť používania prívlasktu „etnicky zmiešané územie“ aj na oblasti, ktoré sú etnicky takmer homogénne. Nové ok-

resné centrá v rámci maďarského jazykového územia vznikli väčšinou z menšinovo maďarských miest na jazykovej hranici a perifériu okresov tvorili väčšinou oblasti okolo väčšinovo maďarských menších miest. V dôsledku týchto opatrení si po roku 1960 zachovali maďarskú väčšinu len dva okresy (Dunajská Streda a Komárno). Inou otázkou je, že v na území týchto dvoch okresov by sa ani nedali vytvoriť také územnosprávne jednotky, kde by sa maďarské obyvateľstvo dostalo do numerickej menšinového postavenia. V 3 až 4 okresoch prekročil podiel maďarského obyvateľstva 40 %. Celé desaťročia žilo temer 99 % percent maďarského obyvateľstva na území 13 okresov južného Slovenska a v 2 mestách. – Počnúc reorganizáciou usku-točnenou roku 1960 sa územie Slovenska roz-členilo na 3, resp. 4 správne celky strednej úrov-ne (kraje). Smerom od Východu na Západ po-krýval jeden kraj východnú časť Slovenska, ďalší kraj strednú časť, a napokon tretí kraj pokrýval územie západnej časti Slovenska. V jednom období malo aj mesto Bratislava štatút kraja.

13. V niekoľkých prípadoch sa síce územné usporiadanie obvodov líšilo od prirodzeného spádového územia jeho administratívneho centra, ale v zása-de aj takto predstavovali obvody z hľadiska sídelnej štruktúry a národnostného zloženia orga-nickejšiu, prirodzenejšiu jednotku ako okresy. Na území 13 okresov južného Slovenska a 2 miest bolo vytvorených 56 obvodov. V 26 obvo-doch prekročil podiel maďarského obyvateľstva 10 %, v 16 obvodoch bolo maďarské obyvatel-stvo vo väčšine a v 4 obvodoch jeho podiel pre-kročil 80 %. Tieto údaje na úrovni menších re-giónov poskytovali o etnodemografickej pristo-rovej štruktúre maďarského obyvateľstva vernejší obraz ako agregované údaje veľkých okresov.
14. Zároveň je však nevyhnutná analýza údajov zo sčítania ľudu podľa okresov v tých prípadoch, keď nie sú k dispozícii údaje vzťahujúce sa na menšie územné jednotky, na obce.
15. Údaj maďarskej národnosti z roku 2001 je pre-počítaná hodnota.
16. Na rozdiel od predchádzajúcich sčítaní ľudu nemôžeme zanedbať vývoj počtu osôb neznáme-ho veku, keďže sa za 10 rokov zvýšil ich počet 32-násobne (z 1 473 na 47 524) a ich podiel z 0 % na 0,9 %.
17. Metodika používaná slovenským štatistickým úradom zaraďuje tzv. uchádzačov o prácu – ne-zamestnaných – do skupiny ekonomicky ak-tívnych.
18. V tabuľke 8 sa všetky kategórie, vrátane podielu uchádzačov o prácu, vzťahujú na celú populáciu.

19. V desaťročiach pred zmenou režimu roku 1989 československé demografické štatistiky neobsa-hovali údaje o tzv. migrácii bez povolenia, čiže počet ľudí, ktorí opustili krajinu ilegálne.
20. Naša voľba padla na rok 1955.
21. Evidencia dieťaťa podľa národnosti matky posky-tuje o reprodukcií národnosti reálne údaje. Zber údajov takýmto spôsobom však môže byť aj zdrojom istých nepresností. Formulár nevyplňa matka, čiže pri zapísaní národnosti nie je možné vylúčiť ani istú subjektivitu, na druhej strane však aj osobité podmienky vyplňovania (často dochádza k evidencii už na druhý deň v nemoc-ničných podmienkach) môžu viesť k istým nepresnostiam. Podstatnejšie sú však odchýlky, ktoré sa objavujú pri vykazovaní národnosti detí z etnicky zmiešaných manželstiev. Tu má roz-hodujúcu úlohu fakt, že rodičia vo väčšine prí-padov dávajú deťom národnosť väčšinovej strany. Nemožno nechať bez povšimnutia ani fakt, že pri uzavretí manželstva dvoch osôb rozličnej národ-nosti – v zmiešanom manželstve – dochádza k zmene národnosti jednej stránky často už pred narodením (pri narodení) prvého dieťaťa a v dôsledku toho aj dieťa dostane matkinu zme-nenú národnosť. Na druhej strane sa stáva aj to, že dieťa narodené maďarskej matke žijúcej v zmiešanom manželstve dostáva pri narodení maďarskú národnosť, ale nezriedka už krátko po narodení detí (napríklad pri príležitosti práve aktuálneho sčítania ľudu) je ich národnosť zapí-saná podľa skutočnej orientácie, národnej identi-ty rodiny. V dôsledku toho sa údaje národnost-nej štatistiky narodení vo významnej miere líšia od údajov národnostného rozloženia danej veko-vej skupiny podľa sčítania obyvateľov.
22. Vyplýva to z toho, že tzv. stredný stav obyva-telstva prerátaný na čas nasledujúceho cenzu sa vo väčšou či menšej miere líši (väčšinou je nižší) od hodnôt zistených pri sčítaní obyvateľov. Je to dôsledok medzičasom uskutočneného procesu zmeny národnej identity. Preto hrubú mieru pô-rodnosti môžeme dodatočne spresniť na základe počtu obyvateľstva podľa nasledujúceho cenzu. Najjednoduchší spôsob je ten, keď zmeny v poč-te obyvateľstva dvoch po sebe nasledujúcich cen-zov lineárne rozpočítame na jednotlivé roky a touto hodnotou nahradíme medziročný počet obyvateľstva v pôvodnej verzii. Rovnaký postup môžeme zvoliť aj pri spresňovaní hrubej miery úmrtnosti, prirodzeného prírastku a úbytku.
23. Sekvencie údajov o úmrtnosti obyvateľstva na Slovensku majú rozdielnu tendenciu. Do začiat-ku šesťdesiatych rokov úmrtnosť klesá (najnižší počet úmrtí – 31 403 osôb – bol zistený roku

- 1961) predovšetkým vďaka zlepšujúcej sa zdravotnej starostlivosti. Neskoršie počty úmrtí postupne stúpa, v rokoch 1990 a 1991 prekračuje 54 tisíc a odvtedy sa pohybuje v rozmedzí 51 a 53 tisíc osôb. Vývoj úmrtí v rámci maďarskej menšiny a celkovej populácie Slovenska porovnávame pomocou ukazovateľa hrubej miery úmrtnosti. (O ich korekciu pozri poznámku v predošlom bode.) Hrubá miera úmrtnosti príslušníkov maďarskej národnosti sa v päťdesiatych rokoch pohybovala okolo 12 – 13% – tento údaj však potrebuje korekciu, keďže sčítanie ľudu roku 1950 v Československu vykázalo o viac ako stotisíc menej Maďarov, ako bol skutočný stav. V šesťdesiatych rokoch minulého storočia predstavovala hrubá miera úmrtnosti maďarského obyvateľstva hodnotu nižšiu ako 10%, do začiatku osemdesiatych rokov sa postupne zvyšovala a od druhej polovice osemdesiatych rokov klesala. Celosťatne ukazovatele hrubej miery úmrtnosti od začiatku päťdesiatych rokov klesajú, do začiatku šesťdesiatych rokov klesli pod hodnotu 8%, neskoršie, až dodnes sa pohybujú v rozmedzí 9,5 – 10,3%. Vyššia úmrtnosť Maďarov sa vo svojich tendenciách nelíši od celoslovenských údajov.
24. K zmene orientácie štatisticky vykázaných migračných trendov prispeli aj dva ďalšie momenty. Značnej časti disidentov, ktorí emigrovali pred pádom komunizmu, bolo vrátené (česko-)slovenské štátne občianstvo, títo bývalí disidenti – keďže žili istým dvojakým životom – boli považovaní za imigrantov. Po rozdelení Československa prebiehali značné migračné pohyby v smere oboch novovzniknutých republík. Časť zamestnancov federálnych úradov, podnikov, inštitúcií, armády sa vrátila na Slovensko, okrem toho české úrady vyhostili nemalý počet slovenských Rómov. Na druhej strane, viacerí predstavitelia, ktorí boli v politickej opozícii voči populistickému, autoritárskemu smerovaniu Slovenskej republiky pod vedením Vladimíra Mečiara, sa presťahovali do Čiech. Významnejší je však počet tých na Slovensku žijúcich Čechov, ktorí sa v rokoch 1992 – 1993 presťahovali do Čiech.
25. O tomto podrobnejšie pozri Gyurgyík 2003.
26. Pri príležitosti minulých cenzov realizovaných v období režimu štátostраны sa takýto problém nemohol ani objaviť. Dátum konania cenzu roku 1991 bol časovo ešte málo vzdialený od novembra 1989.
27. V prípade niektorých zložitejších premenných je počet neznámych ešte vyšší. V jednotlivých ukazovateľoch sociálnej štruktúry sa podiel neznámych pohyboval okolo 20 %.
28. Vážnejším problémom je to – aspoň v prípade Maďarov na Slovensku, ale to už týka inej dimenzie interpretácie údajov zo sčítania ľudu –, koľko môže byť tých, ktorí síce sčítaní boli (keďže za nich vyplnili dotazník iní, alebo sa práve zdržiavali doma), ale v skutočnosti patria, z pohľadu prítomnosti či neprítomnosti, skôr do skupiny odšťahovaných.
29. Pri používaní pojmov rozlišujeme pojmy asimilácia a procesy zmeny národnosti. Pod prvým pojmom rozumieme také procesy premeny, ktoré v relácii dvoch národnostných etnických skupín siahajú od začiatkových etáp zmeny až po úplné splynutie a dajú sa skúmať komplexne vo viacerých dimenziách. Pri zmene národnosti dochádza k zmene v jednej premennej, k zmene národnej príslušnosti (prípadne materinského jazyka).
30. Tento prístup poskytuje spoľahlivé, hodnotiteľné, použiteľné údaje vtedy, ak sa údaje o úmrtnosti a migračných pohyboch jednotlivých národností zaradených do výskumu, nelíšia od seba v ukazovateľoch podľa jednotlivých vekových skupín v podstatnej miere. Hrubá miera úmrtnosti maďarského obyvateľstva na Slovensku je nepriaznivejšia ako celosťatne hodnoty. Sčasti sa to dá vysvetliť nepriaznivejším vekovým zložením maďarského obyvateľstva na Slovensku. Presnosť analýzy je ovplyvnená aj rovnakým dátumom konania dvoch sčítaní ľudu. (Je to dôležitá podmienka, pretože v rámci kalendárneho roku počet narodení kolíše. Dátumy sčítania roku 1991 a roku 2001 sa líšili len v malej miere, boli to necelé tri mesiace. Ďalšou podstatnou zložkou spoľahlivosti je odchýlka medzi migračným saldom celkového obyvateľstva a maďarského obyvateľstva [v oboch prípadoch je pozitívne]. Podiel maďarského migračného prírastku je trikrát nižší ako celoslovenská hodnota).
31. Pozri Gyurgyík 2003.
32. V roku 2001 zomrelo na Slovensku do jedného roka života 0,63 % novorodencov, miera úmrtnosti starších, 2 – 9-ročných detí je niekoľkokrát menšia.
33. Príčinami znižovania etnickej reprodukcie, teda javom, keď časť detí maďarských matiek dostáva inú národnosť, sme sa zaoberali v kapitole 10.
34. Pravda, aj výklad pojmu materinského jazyka má viac rovín, ale nie je taký problematický ako výklad pojmu národnosť. Je to tak aj preto, že kategória národnosti má aj politickú konotáciu: formálne prihlásenie sa k väčšinovému národu – aj vtedy, keď nie je naplnené veľkým etnickým nábojom – možno chápať aj ako sľub vernosti danému národnému štátu. Na druhej strane možno národnosť hodnotiť ako „oficiálnu“ kate-

góriu, keďže sa uvádza v rozličných úradných dokumentoch. Konflikt domnelého či skutočného záujmu a etnickej príslušnosti môže ovplyvniť voľbu národnostnej príslušnosti.

LITERATÚRA

- Webová stránka Štatistického úradu Slovenskej republiky <http://www.statistics.sk/webdara/slov/scitanie/tab>.
- Bilancia pohybu obyvateľstva podľa národnosti v SR za rok 1997*. Bratislava: Štatistický úrad SR 1999.
- Bilancia pohybu obyvateľstva podľa národnosti v SR za rok 1999*. Bratislava: Štatistický úrad SR 2000.
- Bilancia pohybu obyvateľstva podľa národnosti v SR za rok 2000*. Bratislava: Štatistický úrad SR 2001.
- Bilancia pohybu obyvateľstva podľa národnosti v SR za rok 1992*. Bratislava: Štatistický úrad SR 1993.
- Bilancia pohybu obyvateľstva podľa národnosti v SR za rok 1993*. Bratislava: Štatistický úrad SR 1994.
- Demografická príručka*. Praha: FšÚ 1982.
- Demografický vývoj obyvateľstva Československej socialistickej republiky podľa výsledkov sčítania ľudu s prihliadnutím na jeho národnostné zloženie*. Sekretariát vlády SSR pre národnosti, Bratislava 1983, č. 951/1983.
- Gyönyör, József: *Államalkotó nemzetiségek*. Bratislava: Madách 1994.
- Gyurgyík, László: *Magyar mérleg: A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében*. Bratislava: Kalligram.
- Gyurgyík, László: 1998. A (cseh)szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének alakulása 1918 – 1998. In: Filep, Tamás – Tóth, László (red.): *A (cseh)-szlovákiai magyar művelődés története 1918 – 1998*. Zv. I. Budapest: Ister 1998.
- Národnosť a náboženské vyznanie obyvateľstva SR (definitívne výsledky sčítania ľudu, domov a bytov 1991)*. Bratislava: ŠÚSR 1993.
- Národnosť a náboženské vyznanie obyvateľstva SR (definitívne výsledky sčítania ľudu, domov a bytov 1991)*. Bratislava: ŠÚSR 1993.
- Národnosť a rodinný stav obyvateľstva Slovenskej republiky v roku 1993*. Bratislava: Štatistický úrad SR 1994.
- Národnostná štruktúra obyvateľstva SR (predbežné výsledky sčítania 1991)*. Bratislava: SŠÚ 1992.
- Národnostné zloženie obyvateľstva Slovenskej republiky v rokoch 1991 a 1992*. Bratislava: Štatistický úrad SR 1994.
- Národnostné zloženie obyvateľstva SR*. Bratislava: Štatistický úrad SR 1999.
- Obyvateľstvo Slovenskej republiky podľa národnosti v rokoch 1980 – 1989*. Bratislava: SŠÚ 1990.
- Pohyb obyvateľstva v okresoch Slovenskej republiky v roku 1991*. Bratislava: Slovenský štatistický úrad 1992.
- Sčítanie ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991 v Českej a Slovenskej federatívnej republike*. Praha: FšÚ 1991.
- Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991. Obyvateľstvo, domy, byty a domácnosti 1991. Slovenská republika*. Praha: FšÚ 1992.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bývajúcce obyvateľstvo podľa národnosti, podľa materinského jazyka a pohlavia za SR, kraje a okresy*. Bratislava: Štatistický úrad SR 2002.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bývajúcce obyvateľstvo podľa národnosti, podľa pohlavia, päťročných vekových skupín a štátnej príslušnosti za SR, kraje a okresy*. Bratislava: Štatistický úrad SR 2002.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bývajúcce obyvateľstvo podľa národnosti, podľa najvyššieho skončeného stupňa školského vzdelania a stupňa ekonomickej aktivity za SR, kraje a okresy*. Bratislava: Štatistický úrad SR 2002.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Základné údaje. Náboženské vyznanie obyvateľstva*. Bratislava: Štatistický úrad SR 2001.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Základné údaje. Národnostné zloženie obyvateľstva*. Bratislava: Štatistický úrad SR 2001.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Základné údaje. Obyvateľstvo*. Bratislava: Štatistický úrad SR 2001.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov k 3. marcu 1991 v Českej a Slovenskej federatívnej republike*. Praha: FšÚ 1991.
- Sociálna štatistika 1990*. Bratislava: SŠÚ 1993.
- Srb, Vladimír: Romové podľa predbežných výsledkov sčítaní ľudu 3. 3. 1991. *Demografie*, 1992, č. 2, s. 173 – 175.
- Štruktúra obyvateľstva podľa veku a pohlavia v SR (výsledky sčítania ľudu, domov a bytov 1991)*. Bratislava: ŠÚSR 1993.
- Vývoj obyvateľstva v Slovenskej republike 2002*. Bratislava: Štatistický úrad SR 2003.

(Preložila Štefánia Kecskeméthyová)

PRÍLOHA

Tabuľka 1
Prehľad počtu obyvateľstva a jeho členenia podľa národnosti na Slovensku v období 1910 – 2001*

Rok	Spolu	%	Slováci	%	Maďari	%	Česi	%	Nemci	%	Ukrajinci a Rusi	%	Poliaci	%	Iní a neznámi	%
1910**	2 919 794	100,0	1 688 155	57,8	884 209	30,3	7 489	0,3	198 304	6,8	97 162	3,3	10 069	0,3	34 306	1,2
1921***	3 000 870	100,0	1 932 368	65,1	650 597	21,7	72 635	2,4	145 844	4,9	88 970	3,0	6 059	0,2	84 379	2,8
1930****	3 329 793	100,0	2 251 358	67,6	592 337	17,8	121 696	3,7	154 821	4,6	95 359	2,9	7 023	0,2	107 199	3,2
1950	3 442 317	100,0	2 982 524	86,6	354 532	10,3	40 365	1,2	5 179	0,2	48 231	1,4	1 808	0,1	9 678	0,3
1961	4 174 046	100,0	3 560 216	85,3	518 782	12,4	45 721	1,1	6 259	0,1	65 435	0,8	1 012	0,0	6 621	0,2
1970	4 537 290	100,0	3 878 904	85,5	552 006	12,2	47 402	1,0	4 760	0,1	42 238	0,9	1 058	0,0	10 922	0,2
1980	4 991 168	100,0	4 317 008	86,5	559 490	11,2	57 197	1,1	2 918	0,1	39 260	0,8	2 053	0,0	13 242	0,3
1991*****	5 274 335	100,0	4 519 328	85,7	567 296	10,8	52 884	1,0	5 414	0,1	30 478	0,6	2 659	0,1	96 276	1,8
2001*****	5 379 455	100,0	4 614 854	85,8	520 528	9,7	44 620	0,8	5 405	0,1	35 015	0,7	2 602	0,0	156 431	2,9

* Počet obyvateľov v prepočte na územie Slovenska po druhej svetovej vojne. Údaje z rokov 1921, 1930 a 1950 sa vzťahujú na prítomných obyvateľov, údaje z rokov 1961, 1970, 1980 a 1991 označujú počet obyvateľov bývajúcich na území Slovenska.

** Pre rok 1910 je národnostné zloženie uvedené podľa priznaného materského jazyka.

*** Údaje sčítania ľudu z rokov 1921 a 1930 v kategórii „Iní a neznámi“ zahŕňajú aj obyvateľov židovskej národnosti. Ich počet v roku 1921 bol 73 211 (2,44 %), v roku 1930 ich počet je 72 026 (2,22 %).

**** V údajoch sčítania ľudu z roku 1991 sa po prvý krát uvádzajú kategórie moravskej národnosti s Počtom 6037 osôb (0,11 %), sliezskej národnosti s počtom 405 osôb (0,01 %), rómskej národnosti s počtom 75 802 osôb (1,44 %) a rusínskej národnosti s počtom 17 197 osôb (0,33 %). Občania týchto národností sú v našej tabuľke – okrem Rusínov – uvedení v kategórii „Iní a neznámi“. Pri údajoch z roku 1991 kategória „Ukrajinci a Rusi“ zahŕňa (okrem ruskej národnosti) aj úhrnný počet Ukrajincov a Rusínov.

***** Pri údajoch z roku 2001 kategória „Ukrajinci a Rusi“ zahŕňa (okrem ruskej národnosti) aj úhrnný počet Ukrajincov a Rusínov. Do kategórii „Iní a neznámi“ sme zahrnuli 89 920 Rómov, 2348 Moravanov, 890 Chorvátov, 434 Srbov, 1590 Rusov, 1179 Bulharov, 218 Židov, ďalej 5350 iných a 54 502 neznámych.

Tabuľka 2
Prehľad počtu obyvateľov maďarskej a slovenskej národnosti v mestách Slovenska obývaných aj občanmi maďarskej národnosti v rokoch 1991 a 2001

Mesto	1991				2001				Zmeny u obyvateľstva maď. národnosti	
	Počet obyvateľov	Maďari	Maďari v %	Slováci	Počet obyvateľov	Maďari	Maďari v %	Slováci	V počte	V podiele (%)
Sládkovičovo	5 874	2 715	46,2	3 114	6 078	2 340	38,5	3 614	59,5	- 375
Dunajská Streda	23 236	19 347	83,3	3 354	23 519	18 756	79,8	3 588	15,3	- 591
Nové Zámky	42 923	13 350	31,1	28 680	422 262	11 632	27,5	29 446	69,7	- 1 718
Fifákovo	10 451	7 064	67,6	2 956	10 484	6 810	64,9	3 094	29,5	- 254
Galanta	16 978	6 890	40,6	9 810	16 365	8 022	36,8	9 877	60,4	- 868
Kolárovo	11 007	9 101	82,7	1 796	10 823	8 742	80,8	1 890	17,5	- 359
Šahy	8 551	5 562	65,1	2 885	8 400	5 211	62,0	2 927	34,8	- 351
Košice	235 160	10 760	4,6	212 659	236 093	8 940	3,8	210 340	89,1	- 1 820
Kráľovský Chlmec	7 963	6 400	80,4	1 301	8 031	6 179	76,9	1 515	18,9	- 221
Komárno	37 346	23 745	63,6	12 680	37 366	22 452	60,1	12 960	34,7	- 1 293
Levice	33 991	5 165	15,2	28 126	36 538	4 469	12,2	30 997	84,8	- 696
Lučenec	28 861	4 830	16,7	23 272	28 602	3 785	13,2	23 318	81,5	- 1 045
Veľké Kapušany	9 421	6 007	63,8	3 251	9 760	5 561	57,0	3 506	35,9	- 446
Veľký Krtíš	14 212	1 103	7,8	12 636	14 013	869	6,2	12 182	86,9	- 234
Veľký Meder	9 247	8 043	87,0	1 060	9 113	7 705	84,6	1 226	13,5	- 338
Nitra	89 969	1 777	2,0	86 257	87 285	1 489	1,7	83 285	95,4	- 288
Hurbanovo	7 790	4 170	53,5	3 378	8 153	4 092	50,2	3 711	45,5	- 78
Štúrovo	13 347	9 804	73,5	3 310	12 873	9 074	70,5	3 413	26,5	- 730
Bratislava	442 197	20 312	4,6	401 848	428 672	16 451	3,8	391 761	91,4	- 3 861
Rimavská Sobota	24 771	9 854	39,8	14 256	25 088	8 846	35,3	14 873	59,3	- 1 008
Rožňava	18 647	5 826	31,2	12 271	19 261	5 162	26,8	13 343	69,3	- 664
Šamorín	12 051	8 561	71,0	3 307	12 143	8 091	66,6	3 760	31,0	- 470
Senec	14 357	3 995	27,8	10 102	14 673	3 246	22,1	10 970	74,8	- 749
Moldava nad Bodvou	8 796	4 322	49,1	4 174	9 525	4 158	43,7	4 847	50,9	- 164
Čierna nad Tisou	4 744	2 928	61,7	1 462	4 645	2 792	60,1	1 554	33,5	- 136
Tomáša	8 185	5 547	67,8	2 270	8 169	5 076	62,1	2 432	29,8	- 471
Šaľa	24 776	5 413	21,9	18 974	24 564	4 392	17,9	19 583	79,7	- 1 021
Želiezovce	8 373	4 482	53,5	3 782	8 151	4 109	50,0	3 901	47,9	- 373

MAĎARSKÉ NÁRODNOSTNÉ ŠKOLSTVO

Kľúčové slová: národnostné školstvo; alternatívne vyučovanie; dvojjazyčné vysvedčenia; materské školy; základné školy; gymnáziá; stredné odborné školy; stredné odborné učilištia; vysokoškolské vzdelávanie v maďarskom jazyku.

1. PREHLAD MAĎARSKÉHO NÁRODNOSTNÉHO ŠKOLSTVA NA SLOVENSKU OD ROKU 1918 DO NOVEMBRA 1989

K tomu, aby sme pochopili procesy prebiehajúce v maďarskom národnostnom školstve na Slovensku po zmene režimu roku 1989, aby sme vystihli charakteristické črty uskutočnených zmien a načrtli obrysy žiaducich korekcií, je nevyhnutné poznať udalosti predchádzajúce roku 1989, je potrebné poznať vznik a históriu maďarského školstva na Slovensku.

1.1. Vznik maďarského národnostného školstva na Slovensku po prvej svetovej vojne

Prvý zákon v Československu, ktorý sa meritorne zaoberal vzdelávaním menšín v ich materinskom jazyku, prijalo pražské Národné zhromaždenie 3. apríla 1919.¹ Tie ustanovenia uvedeného zákona, ktoré upravovali spôsob zriaďovania škôl, umožňovali existujúcim školám s vyučovacím jazykom maďarským aj naďalej pôsobiť, navyše, nevylučovali ani možnosť zriadenia takýchto škôl trebárs aj na území s väčšinovým slovenským obyvateľstvom. Podľa dikcie predmetného zákona mohla byť totiž verejná ľudová škola zriadená v každej obci, ak o to žiadali rodičia aspoň 40 školopovinných detí. Tam, kde počet žiakov navštevujúcich ľudovú školu dosiahol aspoň 400, mohla byť zriadená aj meštianska škola. Podľa zmieneného zákona mal byť v týchto školách vyučovacím jazykom materinský jazyk žiakov. Zákon však z pohľadu maďarských škôl ostal len v rovine právnej

možnosti, pretože na území Slovenska nikdy nenadobudol platnosť.² O zachovaní maďarských škôl svojvoľne rozhodoval Referát školstva a národnej osvety Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska.

Na území obývanom maďarskou menšinou sa po prvej svetovej vojne zachovala v podstate nedotknutá sieť značne zanedbaných obecných a cirkevných ľudových škôl zdedených z Rakúsko-Uhorska. Československé úrady pristúpili na tomto území k zriaďovaniu dobre vybavených štátnych škôl s vyučovacím jazykom slovenským, čím chceli slovenské školy urobiť príťažlivejšími pre maďarských rodičov. Do rozvoja maďarských škôl, ktoré boli väčšinou preplnené, úrady neinvestovali temer žiadne prostriedky.

Zo 727 maďarských ľudových škôl na Slovensku bolo len 75 štátnych, 32 obecných a 4 boli súkromné. Ostatných 616 škôl patrilo cirkvám. Z 18 meštianskych škôl s vyučovacím jazykom maďarským boli 2 štátne, 4 obecné a 12 bolo cirkevných. Zo 4 gymnázií s vyučovacím jazykom maďarským boli 2 cirkevné, 1 štátne a 1 obecné. Z ďalších 9 gymnázií s maďarským oddelením bolo 7 štátnych a 2 boli cirkevné.

Štyri maďarské gymnáziá a reálne gymnáziá boli nasledovné:³ Benediktínske katolícke gymnázium v Komárne, Obecné katolícke gymnázium v Nových Zámkoch, Československé štátne gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským v Šahách a Zjednotené protestantské reálne gymnázium v Rimavskej Sobote.

Do roku 1921 ostala len jedna pedagogická škola s vyučovacím jazykom maďarským,

a to Rímskokatolícka pedagogická škola rádu sv. Uršule pre ľudové a meštianske školy v Bratislave.

Okrem toho boli ešte maďarské triedy v 4 odborných školách, v 2 obchodných školách (Bratislava, Košice), na 1 priemyselnej škole (Košice) a na 1 poľnohospodárskom učilišti (Komárno).

Do roku 1918 na území dnešného Slovenska fungovalo podľa vtedajšieho poňatia 6 vyšších školských inštitúcií s vyučovacím jazykom maďarským:⁴ Uhorská kráľovská vysoká škola banícka a lesnícka v Banskej Štiavnici (Selmecbányai Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Főiskola), Evanjelické kolégium (Teologická fakulta, Právnická fakulta) v Prešove (Eperjesi Evangélikus Kollégium Teológiai Kar, Jogtudományi Kar), Všeobecná evanjelická teologická akadémia v Bratislave (Egyetemes Evangélikus Teológiai Akadémia), Uhorská kráľovská Alžbetínska univerzita v Bratislave (Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem), Štátna hospodárska akadémia v Košiciach (Kassai Állami Gazdasági Akadémia) a Štátna právnická akadémia v Košiciach (Kassai Állami Jogakadémia).

Do roku 1921 úrady všetky tieto školy buď zrušili alebo ich vyučovací jazyk zmenili na slovenský. V Československu existovala len jediná inštitúcia vysokoškolského charakteru s vyučovacím jazykom maďarským, a to roku 1925 zriadená kalvínska teológia v Lučenci.¹

Je zaujímavé pozrieť si prehľad poslucháčov maďarskej národnosti podľa počtu a odbornosti. Po zrušení maďarských vysokoškolských inštitúcií sa maďarskí vysokoškolskí študenti väčšinou na nemecké univerzity v Prahe a v Brne.

Tieto údaje poskytujú celkový obraz o systéme maďarských škôl na Slovensku v stave, v akom po rýchlej zmene štátneho zriadenia ostal zachovaný, resp. ako sa vyvíjal. V tomto systéme už do druhej svetovej vojny podstatné zmeny nenastali. Jednotlivé prvky tohto systému a ich niektoré zmeny však do istej miery charakterizujú vzťah vtedajšej moci k maďarskému školstvu.

1.2. Prehľad vývoja maďarského národnostného školstva po druhej svetovej vojne

Slovenská národná rada, ktorá vznikla po Slovenskom národnom povstaní 1. septembra 1944, už 6. septembra vydala nariadenie o zrušení všetkých typov a stupňov škôl nemeckej a maďarskej národnostnej menšiny s výnimkou ľudových škôl, ktoré boli zriadené do 6. októbra 1938.⁵

Nová československá vláda vyhlásila svoj program 5. apríla 1945 pod názvom Košický vládny program, ktorého XV. kapitola nariaďuje zavrieť všetky maďarské školy bez výnimky. „V českých a slovenských mestách zavrieme každú nemeckú a maďarskú školu...“ – píše sa vo vládnom programe.⁶

Podľa údajov za školský rok 1937/1938 teda úrady zavreli viac ako 800 maďarských škôl, čím znemožnili asi 95 000 žiakom vzdelávať sa v materinskom jazyku.

Podstatná zmena vo vyučovaní v materinskom jazyku nastala až roku 1948. Školským zákonom prijatým 21. apríla 1948 boli všetky školy zoštatnené, bol zavedený jednotný školský systém.⁷ Podľa tohto zákona je na Slovensku vyučovacím jazykom slovenský jazyk a výnimku môže udeliť len vláda. Zákon teda

Tabuľka 1

Poslucháči maďarskej národnosti na vysokých školách a univerzitách

Akademický rok	Maďarskej národnosti	Praha	Brno	Slovensko	Univerzita	Technická	Právo	Iná	V českom/slovenskom jazyku	V nemeckom-maďarskom jazyku
1921/22	897	609	77	211	505	209	147	36	64	833
1929/30	1 127	494	213	420	488	435		204	601	526

nepovoľoval, ale ani nezakazoval zriadenie škôl s vyučovacím jazykom maďarským. Konečnú zmenu znamenali až zásady o usporiadaní situácie maďarských občanov, ktoré schválilo Predsedníctvo Ústredného výboru Komunistickej strany Československa 8. júla 1948. Podľa nich treba na všetkých stupňoch škôl vytvoriť pre deti maďarských spoluobčanov paralelné triedy.⁸

Existenciu maďarských škôl do roku 1960 negarantoval zákon. Nová ústava prijatá roku 1960 prvý raz od druhej svetovej vojny explicitne stanovuje, že deti maďarskej, ukrajinskej a poľskej národnosti majú právo na vyučovanie v materinskom jazyku. Paragraf 29 nového školského zákona č. 186/1960, ktorý bol prijatý na základe ústavy z roku 1960, prvý raz legalizuje maďarské školy tým, že vyslovuje: v školách zriadených pre deti maďarskej, ukrajinskej a poľskej národnosti je vyučovacím jazykom jazyk menšín. Toto právne postavenie trvá prakticky dodnes.

Po druhej svetovej vojne boli materské školy s vyučovacím jazykom maďarským prvý krát zriadené v školskom roku 1950/1951. Vtedy navštevovalo 151 tried v 142 materských školách 4 985 detí. Na Slovensku to predstavovalo 7,24 % všetkých detí zapísaných do materských škôl, čo bol vtedy veľmi dobrý výsledok.⁹ V školskom roku 1953/1954 bol počet maďarských materských škôl 262, v nich bolo 280 tried, počet zapísaných detí 7 626, čo bolo 12,67 % všetkých detí zapísaných do materských škôl na Slovensku. Počet detí navštevujúcich materskú školu s výchovným jazykom maďarským kulminoval roku 1957, keď 13,06 % všetkých detí v materských školách tvorili maďarské deti. Od tohto obdobia sme svedkami postupného poklesu. Počet detí zapísaných do materskej školy s výchovným jazykom maďarským síce postupne rástol, ale v oveľa menšom tempe, ako by tomu nasvedčovali celoslovenské údaje. Roku 1966 bol tento pomer už len 10,34 %, roku 1976 7,63 %, roku 1983 6,25 % (tabuľka 2).¹⁰

Štatistické údaje zvyčajne neobsahujú zloženie detí v materských školách podľa národ-

nosti. Z výkazov, ktoré takéto údaje obsahujú, sa nám však otvára veľmi neradostný obraz (tabuľka 2). Kým roku 1970 navštevovalo z detí maďarskej národnosti slovenskú materskú školu 2 539 detí, čo predstavovalo 17,74 %, roku 1979 sa tento počet zvýšil na 6 111, čo predstavovalo 29,30 % všetkých detí maďarskej národnosti navštevujúcich materské školy¹¹ (tabuľka 2).

Z pohľadu osôb maďarskej národnosti si v tabuľke môžeme všimnúť aj jeden pozitívny jav. V sedemdesiatych rokoch je relatívny podiel detí maďarskej národnosti v materských školách podstatne vyšší, ako je ich zastúpenie v rámci príslušnej vekovej skupiny detí. Výsledkom opačného vývojového trendu je, že táto komparatívna výhoda do roku 1980 takmer úplne zmizla. V osemdesiatych rokoch sa znova začal istý pozitívny vývinový proces, čoho dôsledkom je, že do roku 1991 sa zvýšil prebytok počtu detí maďarskej národnosti v materských školách na 2 120.

Po druhej svetovej vojne sa mohli na základných školách opätovne otvoriť triedy s vyučovacím jazykom maďarským až roku 1948, spočiatku len v rámci slovenských škôl. V školskom roku 1948/1949 bolo otvorených 154 tried s vyučovacím jazykom maďarským, v školskom roku 1949/1950 to už bolo 319 tried. V školskom roku 1950/1951 bolo otvorených 613 ľudových a stredných škôl s vyučovacím jazykom maďarským s 1 232 triedami, do ktorých sa prepísalo 45 497 žiakov. Už roku 1950 navštevovalo školu s vyučovacím jazykom maďarským 8,18 % zo všetkých žiakov základných škôl. Roku 1958 tvorili žiaci maďarských základných škôl 10,43 % všetkých žiakov základných škôl, čiže v tomto období navštevovalo slovenskú školu najmenej žiakov maďarskej národnosti, a to 10,07 % (tabuľka 3).

Údaje ukazujú, že v šesťdesiatych, sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch nastali v systéme maďarského národnostného školstva podstatné zmeny. Tieto zmeny nie sú vždy odrazom diskriminačných opatrení

Tabulka 2
Vývoj počtu materských škôl, tried v materských školách a detí v materských školách v rokoch 1950 – 1991¹²

Školský rok	Materské školy				Triedy				Deti					
	počet		VJM v %		počet		VJM v %		počet		počet		VS v %	MN v %
	SR	VJM	SR	VJM	SR	VJM	SR	VJM	SR	VJM	MB	SCh-PR+		
1950/51	1 506	142	9,43	1 914	151	7,89	68 879	4 985	7,24		8 678		12,6	
1953/54	1 804	262	14,52	2 129	280	19,15	60 200	7 626	12,67		7 404		12,3	
1958/59	1 777	257	14,46	2 337	294	12,58	77 416	9 765	12,61		9 057		11,7	
1966/67	2 469	332	13,45	4 081	447	10,95	112 007	11 586	10,34		12 096		10,8	
1970/71	2 645	354	13,38	4 608	497	10,78	119 026	11 772	9,88	14 311	12 497	+8 014	10,5	12,0
1979/80	3 599	344	9,55	7 758	581	7,48	219 995	14 740	6,70	20 851	20 239	+612	9,2	9,5
1991/92	3 759	404	10,75	8 651	651	7,52	188 821	13 182	6,98	18 169	4 987	+2 120	8,5	9,6

SR – Slovenská republika, VJM – s vyučovacím jazykom maďarským, MN – maďarskej národnosti, VJS – s vyučovacím jazykom slovenským, MB – podľa podielu v rámci príslušnej vekovej skupiny má byť maďarskej národnosti, SCh – schodok, PR – prebytok, VS – veková skupina

Tabulka 3
Vývoj počtu základných škôl, tried, žiakov základných škôl v období 1950 – 1990¹⁶

Školský rok	Školy				Triedy				Žiacov					
	počet		VJM v %		počet		VJM v %		počet		počet		VS v %	MN v %
	SR	VJM	SR	VJM	SR	VJM	SR	VJM	SR	VJM	MB	SCh-PR+		
1950/51	4 996	613	12,26	14 962	1 232	8,23	556 022	45 497	8,18		68 946		12,4	
1951/52	5 022	673	13,40	15 989	1 619	10,12	560 848	56 959	10,15	65 628	8 669	3356	12,3	11,7
1958/59	3 990	562	14,08	19 880	1 942	9,76	622 324	64 920	10,43	73 004	8 084	+2682	11,3	11,7
1960/61	4 163	555	13,33	23 416	2 557	10,91	711 494	72 144	10,13		78 975		11,1	
1970/71	3 832	490	12,78	29 555	2 854	9,65	758 748	68 902	9,08	85 479	16 577	1258	11,1	11,2
1980/81	2 506	295	11,77	25 609	2 114	8,25	669 960	50 398	7,52	66 806	16 408	+1150	9,8	9,9
1985/86	2 329	264	11,33	26 563	1 990	7,49	721 269	49 222	6,82	67 404	18 182	-395	9,4	9,3
1989/90	2 302	245	10,64	27 533	2 008	7,29	724 248	48 756	6,73	65 498	16 742	-408	9,1	9,0
1990/91	2 358	257	12,09	28 345	2 071	7,31	720 404	48 405	6,72	64 693	17 110	-423	9,0	8,9
		+28												

SR – Slovenská republika, VJM – s vyučovacím jazykom maďarským, MN – maďarskej národnosti, VJS – s vyučovacím jazykom slovenským, MB – podľa pomeru vekovej skupiny má byť maďarskej národnosti, SCh – schodok, PR – prebytok, VS – veková skupina

namierených proti maďarskému národnostnému školstvu, často sú to dôsledky vyplývajúce z nariadení všeobecnej školskej politiky, ktoré zasiahli celý systém základného školstva na Slovensku. Môžeme sem zaradiť aj úsilie o integráciu deväťročných základných škôl, ktoré bolo na programe dňa od nadobudnutia účinnosti školského zákona z roku 1953.¹³

Sieť maďarských základných škôl na Slovensku najviac zasiahlo rušenie škôl v období rokov 1970 a 1985. V tomto období bolo na Slovensku zrušených 1 503 základných škôl, z toho 226 škôl s vyučovacím jazykom maďarským. Na Slovensku bolo teda zrušených 39,2 % základných škôl, medzi nimi 46,12 % maďarských škôl.¹⁴ Zo zrušených základných škôl bolo 15,03 % s vyučovacím jazykom maďarským. Ak porovnáme údaje z roku 1958 a 1985, zistíme, že redukovanie siete základných škôl vo viacerých vlnách vo väčšej miere zasiahlo školy s vyučovacím jazykom maďarským, veď v tomto období bolo zrušených 298 (562 – 264) základných škôl s vyučovacím jazykom maďarským, čiže 53,02 % všetkých maďarských škôl. Je to určite jednou z hlavných príčin toho, že v spomínanom období sa podiel žiakov základných škôl maďarskej národnosti navštevujúcich slovenské školy zvýšil z 10,07 % na 26,97 % (tabuľka 3).¹⁵

1. septembra 1950 bolo v Komárne otvorené prvé gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským.¹⁷ Boli zriadené dve stredné školy tretieho stupňa – všeobecné gymnázium v Komárne a pedagogické gymnázium v Bratislave (Pedagogická škola pre vzdelávanie učiteľov národných škôl s vyučovacím jazykom maďarským), zamerané na prípravu učiteľov pre národné školy. Okrem toho sa pri dvoch priemyselných odborných školách – v Bratislave a v Košiciach – otvorili maďarské oddelenia (maďarské triedy). V roku zriadenia začalo študovať v štyroch triedach komárňanského gymnázia 142 žiakov, do piatich tried bratislavského pedagogického gymnázia sa zapísalo 182 žiakov. V novozriadených triedach

dvoch priemysloviack bolo zapísaných spolu 70 žiakov. V rokoch 1950 a 1955 mala maďarská menšina na Slovensku šancu na to, aby si vybudovala úplnú sieť stredných škôl zodpovedajúcu reálnym potrebám.

Na začiatku sedemdesiatych rokov už fungovalo 13 gymnázií a v ďalších deviatich sa otvárali maďarské triedy, oddelenia.¹⁸

Počet žiakov gymnázií s vyučovacím jazykom maďarským sa od zriadenia nových gymnázií postupne zvyšoval až do polovice šesťdesiatych rokov. Na začiatku sedemdesiatych rokov na Slovensku ďalej pokračovalo rozširovanie gymnaziálneho štúdia, na čo poukazuje aj rast počtu žiakov do roku 1980 (tabuľka 4). Do polovice ďalšieho desaťročia sa síce znížil počet žiakov o niekoľko tisíc, ale roku 1990 sa znova zvýšil na stav pred desiatimi rokmi. Vývoj počtu gymnazistov maďarskej národnosti nebol totožný so zmenami počtu všetkých gymnazistov, čo v ešte väčšej miere platí pre počet žiakov gymnázií s vyučovacím jazykom maďarským (tabuľka 4).¹⁹

Stredné odborné školy s vyučovacím jazykom maďarským sa rozvíjali pomalšie ako gymnáziá. Roku 1950 sa vyučovalo po maďarsky v troch odborných školách a v ôsmich triedach sa učilo 315 žiakov tak, že počas roka prichádzali do maďarských tried ďalší žiaci. Do roku 1953 bola zriadená len jedna stredná odborná škola s vyučovacím jazykom maďarským, a to v Košiciach, a v ďalších ôsmich odborných školách boli otvorené maďarské triedy. V 41 triedach študovalo ešte vždy len 1 407 maďarských študentov. Bol to len veľmi pomalý vývoj, no roku 1954 sa aj tento pozastavil, pretože otváranie ďalších maďarských tried povoľovali úrady už len zdráhavo.

Do školského roku 1970/1971 sa prakticky dotvorila sieť maďarských odborných škôl spolu s triedami s vyučovacím jazykom maďarským. Táto sieť sa s menšími zmenami zachovala aj v deväťdesiatych rokoch. V roku 1970 tvorilo túto sieť 5 (1 + 4) priemysloviack, 4 (0 + 4) ekonomické stredné odborné školy, 6 (5 + 1) poľnohospodárskych odborných

škôl, 3 (1 + 2) stredné zdravotnícke odborné školy, 2 (0 + 2) pedagogické stredné odborné školy a 1 (1 + 0) dievčenská škola (prvé číslo v zátvorke označuje počet škôl s vyučovacím jazykom maďarským, druhé číslo označuje počet škôl aj s maďarskými triedami). Spolu sa teda vyučovalo po maďarsky v 21 odborných školách (8 + 13, 131 tried, 4 458 žiakov) (pozri tabuľku 5).²⁰

V školskom roku 1983/1984 bolo na Slovensku 5 samostatných stredných odborných škôl s vyučovacím jazykom maďarským, z toho bola 1 priemyslovka, 3 poľnohospodárske a 1 zdravotnícka škola. 56 tried škôl s vyučovacím jazykom maďarským navštevovalo 1 733 žiakov, kým v 99 triedach 18 škôl pod spoločným riadením sa učilo po maďarsky 3 125 žiakov.²¹

V stredných odborných učilištiach sa učí najväčšia časť stredoškolskej mládeže. V týchto školách sa pohybuje čas výučby od jedného do štyroch rokov a v poslednom pol-druha desaťročí čas študentov stredných odborných učilíšť končí štúdium maturitou.

V období po roku 1948 sa maďarské stredné odborné učilištia nachádzajú spomedzi všetkých typov škôl v najhoršej situácii. Do školského roku 1970/1971 bolo možné dosiahnuť len toľko, že spomedzi 11 579 žiakov maďarskej národnosti len 4 760 mohlo študovať v maďarskom jazyku alebo čiastočne v maďarskom jazyku. Vtedy bolo ešte 10,57 % všetkých žiakov maďarskej národnosti, avšak len 4,37 % z nich navštevovalo školu alebo triedu s vyučovacím jazykom maďarským.

Prehľadný obraz o vývoji a stave maďarských stredných odborných učilíšť dostaneme na základe analýzy údajov z roku 1980 (tabuľka 6). Vtedy existovalo na Slovensku 273 stredných odborných učilíšť s 5 003 triedami, v ktorých sa učilo 137 712 žiakov. Samostatných stredných odborných učilíšť s vyučovacím jazykom maďarským bolo 6, v nich bolo 65 tried s 1 614 žiakmi. V ďalších 19 školách pod spoločným riadením

sa v 115 triedach tiež vyučovalo po maďarsky a bolo v nich 2 863 žiakov²² (tabuľka 6).

Vysokoškolské inštitúcie na Slovensku sa oficiálne zvyknú zaraďovať do piatich kategórií. Takže v minulosti sa rozlišovali inštitúcie, resp. odbory poskytujúce univerzitné, technické, ekonomické, poľnohospodárske a umelecké vzdelanie.

V roku 1958 bolo z 15 991 poslucháčov univerzít a vysokých škôl 680 maďarskej národnosti, čo predstavovalo 4,2 %. Ak vezmeme za základ národnostné členenie vekovej kategórie vysokoškolákov (20 – 24-ročných), tak malo roku 1957 študovať na vysokých školách 2 000 mladých ľudí maďarskej národnosti. Rozdiel predstavuje 1 320 poslucháčov (tabuľka 7).

Počet poslucháčov univerzít a vysokých škôl maďarskej národnosti bol vždy veľmi nízky, tvoril len 3,8 – 5,9 % celoštátneho priemeru.²⁶

Členenie poslucháčov univerzít a vysokých škôl maďarskej národnosti podľa spomínaných piatich kategórií – univerzitného, technického, ekonomického, poľnohospodárskeho a umeleckého smeru – sa výrazne líši od celoštátnych ukazovateľov a vykazuje značné výkyvy (tabuľka 8).

Podmienkou vstupu na vysokú školu je ukončenie strednej školy s maturitou. Z tohto hľadiska sa schodok v počte žiakov maďarskej národnosti znížil z 24,8 % roku 1970 na 11 % roku 1990. To sa prejavilo nielen vo zvyšovaní absolútneho počtu poslucháčov maďarskej národnosti študujúcich na vysokých školách, ale aj v ich percentuálnom zastúpení, ktoré sa zvýšilo z 3,8 % na 4,9 % (tabuľka 7).

2. MAĎARSKÉ NÁRODNOSTNÉ ŠKOLSTVO PO PÁDE KOMUNIZMU

Roky nasledujúce po zmene režimu roku 1989 znamenali pre maďarské školstvo na Slovensku veľmi búrlivé obdobie nielen kvôli neustálym zmenám v koncepcii rozvoja základných a stredných, ako aj vysokých

Tabulka 4
Vývoj počtu gymnázií, tried a žiakov gymnázií v období 1950 – 1990²³

Školský rok	Školy			Triedy			Žiakov												
	počet		VJM v %	počet		VJM v %	počet		VJM v %	počet		VJM v %	počet		VJM v %	VS v %	MN v %		
	SR	VJM		SR	VJM		SR	VJM		MN	z toho		VJS	MB				SCH- PR+	VS v %
Gymnázia																			
1950/51	71	1	0,4	538	6	1,11	16 021	142	0,88							12,5			
1951/52	70	3	4,28	539	10	1,85	16 532	305	1,84	560	255	45,53	2 050	-1 490	12,4	3,4			
1966/67	127	13+9	10,23	1 226	130	10,6	38 494	4 027	10,46	4 493	466	10,37	4 503	-10	11,7	11,8			
1970/71	126	13+9	10,31	1 356	152	11,2	42 949	4 253	9,9	5 005	752	15,02	4 982	+23	11,6	11,6			
1974/75	124	11+11	8,87	1 643	165	10,04	52 707	4 842	9,18	5 846	1 004	17,17	5 850	-4	11,1	11,1			
1980/81	129	11+9	8,52	1 674	140	8,36	54 514	4 220	7,74	5 156	936	18,15	5 723	-567	10,5	9,5			
1990/91	126	10+8	7,93	1 686	138	8,18	54 535	3 782	6,92	4 856	1 074	22,11	5 180	-324	9,5	8,9			

SR – na Slovensku, VJM – s vyučovacím jazykom maďarským, MN – maďarskej národnosti, VJS – s vyučovacím jazykom slovenským, MB – podľa podielu príslušnej vekovej skupiny by malo byť maďarskej národnosti, SCh – sechodok, PR – prebytok, VS – veková skupina

Tabulka 5
Vývoj počtu stredných odborných škôl, tried a žiakov stredných odborných škôl v období 1950 – 1990²⁴

Školský rok	Školy			Triedy			Žiakov													
	počet		VJM v %	počet		VJM v %	počet		VJM v %	počet		VJS v %	počet		VJS v %	MN	MB	SCH- PR+	VS v %	MN v %
	SR	VJM		SR	VJM		SR	VJM		MN	z toho VJS		MB	SCH- PR+						
Stredné odborné školy																				
1970/71	194	8+13		2 498	131	5,24	83 037	4 458	5,37	5 986	1 528	25,52	9 632		-3 646			11,6	7,2	
1975/76	179			2 364	128	5,41	79 174	4 149	5,24	5 786	1 637	28,29	8 709		-2 923			11,0	7,3	
1980/81	179			2 507	141	5,62	85 953	4 780	5,56	7 129	2 349	32,94	9 025		-1 896			10,5	8,3	
1983/84	179	5+18		2 503	155	6,19	82 316	4 858	5,90	7 132	2 274	31,88	8 396		-1 264			10,2	8,7	
1990/91	181	5+17		2 816	164	5,8	87 082	4 735	5,44	7 100	2 365	33,31	8 272		-1 172			9,5	8,2	

SR – na Slovensku, VJM – s vyučovacím jazykom maďarským, MN – maďarskej národnosti, VJS – s vyučovacím jazykom slovenským, MB – podľa podielu príslušnej vekovej skupiny by malo byť maďarskej národnosti, SCh – sechodok, PR – prebytok, VS – veková skupina

Tabulka 6
Vývoj počtu stredných odborných učilíš, tried a žiakov stredných odborných učilíš v období 1950 – 1990²⁵

Školský rok	Školy			Triedy			Žiakov									
	počet		VJM v %	počet		VJM v %	počet		VJM v %	počet		VJS v %	počet		VS v %	MN v %
	SR.	VJM		SR.	VJM		SR	VJM		MN	z toho VJS		MB	SCH- PR+		
1970/71	248			4 354			109 471	4 760	4,37	11 579	6 819	58,89	12 698	-1 119	11,6	10,6
1975/76	273			4 695			119 366	4 361	3,65	11 732	7 371	62,82	13 130	-1 398	11,0	9,8
1980/81	273	6+19	2,19	5 003	180	3,59	137 712	4 477	3,25	13 232	8 755	66,16	14 459	-1 227	10,5	9,6
1990/91	311			5 960	185	3,10	149 981	4 998	3,33	13 648	8 650	63,37	14 248	-600	9,5	9,1

SR – na Slovensku, VJM – s vyučovacím jazykom maďarským, MN – maďarskej národnosti, VJS – s vyučovacím jazykom slovenským, MB – podľa podielu príslušnej vekovej skupiny by malo byť maďarskej národnosti, SCh – schodok, PR – prebytok, VS – veková skupina

Tabulka 8
Rozdelenie počtu poslucháčov vysokých škôl podľa smerov v rokoch 1970, 1980 a 1990²⁸

	1970/71						1980/81						1990/91					
	SR	Rozd. v %	MN	MN v %	PPM v %		SR	Rozd. v %	MN	MN v %	PPM v %		SR	Rozd. v %	MN	MN v %	PPM v %	
Univerzitné	18 612	46,8	7 49	49,7	4,0		16 991	30,1	946	36,1	5,6		19 776	37,6	1 261	48,9	6,4	
Technické	12 840	32,3	456	30,3	3,6		27 004	47,8	1 165	44,5	4,3		22 200	42,1	836	32,4	3,8	
Ekonomické	3 258	8,2	54	3,6	1,7		5 495	9,7	221	8,4	4,0		5 741	10,9	192	7,5	3,3	
Poľnohosp.	4 626	11,6	234	15,5	5,1		6 515	11,6	374	10,5	5,7		4 353	8,3	258	10,0	5,9	
Umelecké	419	1,1	13	0,9	3,1		448	0,8	13	0,5	2,9		599	1,1	31	1,2	5,2	
Spolu	39 755	100	1 506	100	3,79		56 453	100	2 619	100	4,6		52 669	100	2 578	100	4,9	

SR – všetci poslucháči na Slovensku, Rozd. v % – rozdelenie všetkých poslucháčov podľa smerov, MN – maďarskej národnosti, MN v % – rozdelenie poslucháčov maďarskej národnosti, PPM v % – podiel poslucháčov maďarskej národnosti zo všetkých poslucháčov v %

Tabuľka 7**Vývoj počtu poslucháčov vysokých škôl v období 1957 – 1990²⁷**

Akademický rok	Vysoké školy	Fakulty	Poslucháčov					
	počet		počet		pomer MN v %	počet		pomer VS v %
	SR		SR	MN		MB	SCh	
1957/58	12	33	15 991	680	4,25	2 000	1 320	12,5
1960/61	16	33	20 298	1 208	5,95	2 537	1 329	12,5
1970/71	13	37	39 755	1 506	3,78	4 114	2 608	10,6
1980/81	13	42	56 453	2 619	4,63	6 096	3 477	10,8
1990/91	13	50	52 609	2 578	4,90	5 313	2 735	10,1

Na Slov. – na Slovensku, MN – maďarskej národnosti, MB – podľa podielu príslušnej vekovej skupiny by malo byť maďarskej národnosti, SCh – schodok, VS – veková skupina

škôl, nielen kvôli mnohokrát zmätočným dôsledkom častých úprav množstva zákonov a nariadení, ale aj preto, že aj v novom, pomerne demokratickom režime musela maďarská menšina znovu zápasiť o zachovanie inštitucionálneho vzdelávania v materinskom jazyku. V tejto časti sa najprv stručne dotkneme hlavných obrysov zmien, vymenujeme opatrenia namierené proti vzdelávaniu v maďarskom jazyku a popíšeme zápas maďarskej menšiny na Slovensku o zachovanie vzdelávania v materinskom jazyku, ďalej priblížime situáciu v oblasti maďarských materských škôl, základných a stredných škôl a pokúsime sa identifikovať vývojové tendencie.

2.1. Štátna politika v oblasti národnostného školstva a vzdelávanie v materinskom jazyku

2.1.1. Úvod

Proces budovania demokracie na Slovensku po páde komunizmu sa v mnohých ohľadoch líši od vývoja v ostatných postkomunistických krajinách. Týka sa to medzi iným aj oblasti národnostného školstva. Československú tranzíciu komplikovalo aj federatívne usporiadanie štátu: nacionalistické skupiny, žiadajúce jeho rozpad značne už na jar 1990. V myslení Slovákov má idea samostatnej štátnosti veľmi hlboké korene. Nacionalistická politická reprezentácia – využívajúc prvú skutočnú

príležitosť v dejinách – vytvorila samostatný štát Slovákov, ktorý sa zhmotnil v ústavou posvätenej koncepcii národného štátu. Tento fakt v nasledujúcich rokoch zásadným spôsobom predurčil vzťah Slovákov k menšinám, predovšetkým k maďarskej.

Národnostná otázka zaujala po páde komunizmu dominantné miesto v zápase nacionalistických síl s inými, liberálnejšími politickými silami a s politickou reprezentáciou maďarskej menšiny. K prvému významnému stretu, ktorý vyvolal aj medzinárodný ohlas, došlo roku 1990 v súvislosti s diskusiou o jazykovom zákone a s jeho prijatím. Návrh jazykového zákona, predložený Maticou slovenskou, umiernené politické sily v jesennej parlamentnej rozprave zamietli. Slovenská národná rada zamietla aj protinávrh, prezentovaný poslancami koalície MKDH – Spolužitie a prijala vládny návrh. Zákon číslo 428/1990 o úradnom jazyku Slovenskej republiky, ktorý bol prijatý 25. októbra 1990, vzdelávanie v maďarskom jazyku bezprostredne neoklieštil, ale poslužil ako odrazový mostík pri obmedzovaní používania maďarského jazyka v oblasti riadenia a organizácie školstva.²⁹ Naštartovali sa ním napríklad procesy, ktoré boli namierené proti používaniu dvojjazyčnej pedagogickej dokumentácie, dvojjazyčných vysvedčení atď.

Zámerné vyvolávanie protimaďarských nálad prostredníctvom istých skupín začiat-

kom deväťdesiatych rokov prinútilo vládu, aby sa sústredenejšie zaoberala národnostnou otázkou. Tak sa už v marci 1990 zrodilo prvé ponovembrové rozhodnutie vlády, obsahujúce opatrenia na riešenie národnostnej otázky.³⁰ Týmto boli v podstate povýšené na vládnu úroveň jednak slovenské nacionalistické požiadavky, na druhej strane však aj maďarské politické iniciatívy v oblasti školstva a kultúry. Spomínané vládne uznesenie spustilo a legitimovalo na ministerstve školstva, mládeže a športu také procesy (prípravu štúdií, hlásení, vypracovanie a schválenie nariadení a zákonov), ktorých úlohou bolo znižovať význam vzdelávania v maďarskom jazyku a postupne ho obmedziť. Do popredia sa postupne dostali tie komunistické predstavy, ktorých realizácia sa v rokoch 1978 – 1984 pre silné protesty skončila fiaskom. Ak rôzne ponovembrové aktivity slovenských štátnych, politických a mocenských orgánov súvisiace s maďarskou menšinou zostavíme do logického systému, môžeme v skutočnosti hovoriť o troch jasne vymedzených politických iniciatívach:

- vyzdvihnutie problematiky „školstva na národnostne zmiešaných územiach“ (v protiklade k problematike národnostného školstva),
- zavedenie tzv. alternatívneho vyučovania s cieľom posilniť rozsah vyučovania v slovenskom jazyku,
- zrušenie vydávania dvojazyčných vysvedčení.

A teraz si pozrime podrobnejšie prejavy politiky jednotlivých vlád v oblasti národnostného školstva.

2.1.2. Školstvo na národnostne zmiešaných územiach

Ministerstvo školstva, mládeže a športu Slovenskej republiky už na jar roku 1990 namiesto riešenia problémov maďarského školstva na Slovensku postavilo do centra pozornosti otázku školstva na národnostne zmiešaných územiach. Týmto chcelo postaviť na

jednu úroveň problémy vzdelávania maďarskej národnostnej menšiny s problémami vzdelávania väčšinového obyvateľstva, žijúceho na týchto územiach. Rezort školstva vychádzal okrem iného z predpokladu, že na národnostne zmiešaných územiach sú príslušníci väčšinového národa, teda Slováci, v horšej situácii ako Maďari, podliehajú asimilačným tlakom, ich školy sú v horšom stave ako maďarské, slovenské deti sú nútené navštevovať maďarské školy atď. Takýto spôsob nastolenia problémov spojený so zahmlievaním faktov, zakrýval zrejmy zámer, aby sa na úkor maďarských škôl posilnili školy slovenské.

Prvým krokom ministerstva školstva, mládeže a športu v tejto oblasti bolo, že Oddelenie národnostných škôl povýšilo na Odbor pre školstvo na národnostne zmiešanom území a posilnilo jeho kompetencie. Na novom odbore ostali len niekoľkí zamestnanci patriaci k menšinám, takže prevažná väčšina jeho zamestnancov bola slovenskej národnosti.³¹

Slovenská vláda sa už na jar 1990 zaoberala otázkami týkajúcimi sa národnostných menšín. Vláda svojím uznesením č. 129/1990 okrem iného nariaďuje, aby sa na území s národnostne zmiešaným obyvateľstvom voči každej národnostnej menšine a etnickej skupine uplatňovala spravodlivá a nezaújatá školská politika.³² S odvolaním sa na argument, že v dovtedajšej praxi sa preferovala problematika škôl národnostných menšín na úkor špecifických problémov slovenských škôl na národnostne zmiešaných územiach, uznesením č. 393/1990 z 30. augusta 1990 nariadila ministrom školstva, aby pripravil „Správu o stave slovenského školstva v národnostne zmiešaných oblastiach a o rozvoji a príprave učiteľov“.³³

Správa bola predložená vláde 13. decembra 1990. Diskusia okolo jazykového zákona na jeseň 1990 vyhrotila situáciu aj v posudzovaní otázok týkajúcich sa škôl národnostných menšín. Ak by bol parlament v novembri 1990 prijal návrh jazykového zákona Matice slovenskej, tak by boli iste aj odporúčania správy iné.³⁴

Štatistické údaje uvedené v správe však uvádzali veci jasne na správnu mieru. Správa pokladá za územie so slovensko-maďarským národnostne zmiešaným obyvateľstvom podľa vtedajšieho systému verejnej správy 13 okresov (z 38), kde žije 1 601 641 obyvateľov slovenskej národnosti a 571 426 obyvateľov maďarskej národnosti. Na území 13 okresov neboli medzi slovenskými a maďarskými školami v oblasti kvalifikovanosti učiteľov, ekonomickej situácie škôl atď. zistené nijaké štatisticky významné rozdiely. Zo správy teraz vyzdvihneme najpodstatnejšiu časť, obsahujúcu údaje o počte detí navštevujúcich školu s iným vyučovacím jazykom, ako je ich národnosť (resp. detí, ktoré sú nútené navštevovať inú školu pre absenciu školy v ich materinskom jazyku v danej lokalite).

Podľa údajov z 10 okresov maďarskú materskú školu navštevovalo 434 detí slovenskej národnosti, avšak až 3 469 detí maďarskej národnosti navštevovalo škôlku slovenskú. Údaje z 11 okresov týkajúce sa žiakov základných škôl ukazujú, že školu s iným vyučovacím jazykom ako je ich národnosť, navštevuje 227 slovenských ale až 16 373 maďarských detí. V kategórii stredoškôľakov navštevuje maďarskú školu 151 žiakov slovenskej národnosti, ale až 10 851 (44,35 %) študentov maďarskej národnosti navštevuje školu slovenskú.

Správa okrem iného konštatuje, že jednou z príčin vysokého počtu žiakov maďarskej národnosti v slovenských školách je nedostatok škôl či tried s vyučovacím jazykom maďarským.

Správa v súvislosti s vekovým zložením učiteľov poukazuje na to, že vekové zloženie maďarských učiteľov je o niečo nepriaznivejšie ako učiteľov slovenských (priemerný vek maďarských učiteľov je 45 rokov, slovenských 43 rokov).

Správa kladie veľký dôraz na problematiku vyučovania slovenského jazyka tak na slovenských ako i na maďarských školách. V záujme zlepšenia jazykových schopností detí inej národnosti, ktoré navštevujú slovenskú

školu, autori správy navrhujú vypracovať komunikatívnu metódu vyučovania slovenského jazyka. Správa považuje za potrebné zaviesť skúšku spôsobilosti učiteľa v záujme toho, aby sa zistilo, či je spôsobilý vyučovať vo vyučovacom jazyku školy.

Autori správy narábali so štatistickými údajmi pomerne korektne, avšak už nedospe- li k poznaniu, aby boli odporúčania založené na princípe spravodlivej a rovnakej šance pre školy s vyučovacím jazykom slovenským i maďarským.

Myšlienka J. A. Komenského uvedená v úvode Správy, že najprirodzenejšou a najefektívnejšou formou vzdelávania je vzdelávanie a výchova v materinskom jazyku, sa napokon v záverečných odporúčaniach neodráža, nie je sformulované ani riešenie problému zabezpečenia vzdelávania v materinskom jazyku pre tých niekoľko tisíc žiakov a študentov, navštevujúcich slovenské školy, ktorí by o také vzdelávanie prejavili záujem.

Opatrenia vykonané na základe odporúčaní správy smerovali v podstate do štyroch oblastí:³⁵

1. V záujme vytvorenia možností a podmienok na vyučovanie v materinskom jazyku je potrebné vypracovať zásady zriaďovania a prevádzkovania škôl na územiach s národnostne zmiešaným obyvateľstvom (s vylúčením subjektívnych faktorov).

2. Je potrebné vypracovať a na školách s vyučovacím jazykom maďarským zaviesť novú koncepciu vyučovania slovenského jazyka, opatrenie sa týka aj prvého stupňa základných škôl (1. – 5. ročník).

3. Na slovenských školách, ktoré navštevujú aj žiaci s iným ako slovenským materinským jazykom, treba pedagogicky premyslene zabezpečiť monolitné slovenské jazykové prostredie.

4. V príprave učiteľov treba pri otvára- ní jednotlivých aprobácií a pri prijímaní adeptov pružne reagovať na nároky jednotlivých typov škôl.

Z týchto opatrení tretie má jednoznačne negatívny dopad na maďarskú národnostnú

menšinu, veď maďarskí žiaci navštevujúci slovenské školy na pôde školy rozprávať po maďarsky už temer ani nemôžu, čím sa vplyv tohto opatrenia rozširuje aj na prostredie mimo školy. Týmto sa v skutočnosti oslabujú jazykové schopnosti žiakov maďarskej národnosti v ich materinskom jazyku, zoslabuje sa ich maďarská identita a urýchľuje sa asimilácia.

Na základe písomného príkazu predsedu vlády ministerstvo školstva, mládeže a športu už 27. decembra 1990 predložilo návrh zásad zriaďovania a prevádzkovania škôl na národnostne zmiešaných územiach (návrh schválilo ministerstvo v januári 1991).³⁶ Dokument vypracovaný na základe uvedeného návrhu v podobe metodickéj príručky sa usiluje v rámci platných zákonov zjednotiť prácu školských úradov a napomáhať ich činnosti. Uvedená metodická príručka sa veľmi podrobne zaoberá problematikou zriaďovania a prevádzkovania škôl na územiach s národnostne zmiešaným obyvateľstvom. Podľa slovenského výkladu dokument uľahčuje situáciu rodičov tým, že rodič si môže pri zápise svojho dieťaťa vybrať z troch typov škôl. Na územiach s národnostne zmiešaným obyvateľstvom totiž možno podľa dokumentu v závislosti od počtu žiakov a organizačných podmienok zriadiť

- samostatné školy v materinskom jazyku alebo školy, kde sa vyučuje aj materinský jazyk národnosti,
- také školy v materinskom jazyku, kde sú umiestnené triedy s iným vyučovacím jazykom alebo také triedy, kde sa vyučuje jazyk národnosti,
- školy so spoločným riaditeľstvom, kde sú triedy, v ktorých sú rôzne vyučovacie jazyky alebo také triedy, kde sa vyučuje jazyk menšiny.

Popri tu vyzdvihnutých opatreniach centrálnych orgánov boli v súvislosti s vyučovaním materinského jazyka národnostných menšín prijaté aj ďalšie opatrenia na úrovni príslušných školských úradov, avšak tieto neprirodili nijaké zásadné zmeny v školskom systéme menšín. Roky 1990 – 1992 plynuli v

znamení problémov školstva na národnostne zmiešaných územiach. Nevýhodné postavenie slovenských škôl a ich žiakov sa nepotvrdilo. I keď predstavitelia rezortu školstva neustále zdôrazňovali princíp rovnosti príležitostí, nedospeli k formulácii potreby vytvoriť rovnaké podmienky pre vyučovanie v materinskom jazyku národnostných menšín napriek tomu, že nedostatky v systéme národnostného školstva sa stali evidentnými, že predstavitelia národnostných menšín boli v podstate vytesnení z účasti na rozhodovaní o veciach, ktoré sa ich týkajú, a že vzdelávanie v materinskom jazyku menšín bolo postupne zatláčané do úzadia.

Rozhodnutia týkajúce sa škôl na národnostne zmiešaných územiach prakticky nezmenili systém škôl – inojazyčné detašované triedy nevznikli vo väčšom počte, nevytvorili sa ani nové školy pod spoločným riaditeľstvom (odhliadnuc od niekoľkých stredných odborných škôl), ani existujúce školy sa nezlúčili pod spoločné riaditeľstvo, nevznikli ani také triedy, kde by sa vyučoval len jazyk menšiny. Koncepcia celkom zlyhala už skôr, a to bez nejakého výrazného účinku. Odbor pre školstvo na národnostne zmiešanom území, vytvorený na ministerstve školstva sa od roku 1992 zaoberal okrem iného vypracovaním opatrení obmedzujúcich vzdelávanie v materinskom jazyku národnostných menšín a používanie ich jazykov. Problémami vzdelávania v materinskom jazyku národnostných menšín sa predmetný odbor meritórne nezaoberal. V dôsledku toho sa obmedzili možnosti rozvoja vzdelávania v materinskom jazyku národnostných menšín. Negatívne dopady tejto politiky sú citelné dodnes, na čo ešte v ďalšom poukážeme.

2.1.3. Alternatívne vyučovanie a dvojazyčné vysvedčenia

V januári 1991 schválený a už vyššie čiastočne opísaný dokument („Zásady zriaďovania a prevádzky škôl na národnostne zmiešaných územiach“³⁷) v podstate ešte ponecháva roz-

hodnutie o voľbe typu školy, prípadne triedy, v rukách rodičov dieťaťa. Maďarská komunita na Slovensku jednoznačne odmietla ciele vytýčené týmto dokumentom. Avšak v niektorých regiónoch – napríklad tam, kde nebola maďarská škola, alebo naopak, v úplne homogénnom maďarskom prostredí, alebo v prípade detí navštevujúcich slovenskú školu – sa časť rodičov priklonila k voľbe takej školy či triedy, kde sa vyučoval maďarský jazyk, resp. kde sa venovala zvýšená pozornosť lepšiemu osvojeniu si slovenského jazyka. Celkove však tieto kroky maďarská politika, odborná a učiteľská verejnosť, ako aj väčšina rodičov rozhodne odmietla.

Štátnym mocenským orgánom, „nainfikovaným“ slovenskou nacionalistickou politikou, ostávala v jej úsilí zameranom na postupnú deštrukciu maďarského národnostného školstva už len jednu možnosť, a to zrealizovať predstavy vypracované ešte začiatkom osemdesiatych rokov, tentoraz pod názvom „alternatívne vyučovanie.“ Podstatou tejto koncepcie bol návrh, aby sa školy národnostných menšín transformovali na školy (prípadne triedy) bilingválne, v ktorých by sa časť predmetov vyučovala po slovensky a časť v jazyku menšiny.³⁸

Opodstatnenosť zavedenia alternatívneho vyučovania mal potvrdiť aj prieskum, realizáciou ktorého bola poverená osobitne na tento účel vytvorená štátna komisia. Komisia sa zaoberala analýzou úrovne kultúry používania slovenského jazyka na školách v oblastiach s národnostne zmiešaným obyvateľstvom. V hlásení komisie sa nachádzajú na jednej strane objektívne, z odborného pohľadu korektné závery, ale aj úmysel podporiť ciele vytýčené zadávateľom.

Oporou tejto a jej podobných iniciatív bol po celý čas paragraf číslo 4 jazykového zákona z roku 1990, ktorý považuje za úlohu štátu vytvoriť v rámci školského systému podmienky k tomu, aby sa občania Slovenskej republiky mohli naučiť slovenský jazyk a osvojiť si ho v miere žiaducej na používanie v úradnom a bežnom styku.³⁹

Jedným z hlavných záverov komisie bolo to, že príčinou nízkej úrovne slovenského jazyka je nevhodná koncepcia vyučovania slovenského jazyka. Vláda prerokovala správu z prieskumu 26. januára 1991 a dala zelenú ministerstvu školstva, mládeže a športu na uskutočnenie svojich iniciatív a predstáv s tým súvisiacich. Aj keď o tom v dobových dokumentoch nenachádzame zmienku, vláda týmto prvý raz po zmene režimu otvorila priestor pre zavedenie alternatívneho vyučovania. Vláda zobrala na vedomie výsledky celoštátneho prieskumu a na ich základe pripravila akčný plán pod názvom „Opatrenia na zlepšenie jazykovej pripravenosti žiakov škôl na národnostne zmiešanom území“, ktorý bol prijatý v novembri 1991 na operatívnom zasadnutí ministerstva školstva, mládeže a športu.⁴⁰

V záujme odstránenia nedostatkov zistených previerkou v oblasti komunikačných a jazykových schopností žiakov, akčný plán predpokladal vypracovanie novej koncepcie vyučovania slovenského jazyka, zavedenie nových vyučovacích metód, prepracovanie učebných osnov, ako aj úpravu organizácie výuky na maďarských školách. V materiáli sa konštatuje, že v záujme podpory rozvoja komunikačných zručností žiakov je potrebné zvýšiť časovú dotáciu a zaviesť skupinové vyučovanie. V prvom a druhom ročníku základnej školy treba zvýšiť týždennú dotáciu slovenského jazyka o jednu vyučovaciu hodinu, ďalej na hodinách slovenského jazyka sa povoľuje delenie na skupiny. Realizácii týchto úloh majú napomôcť nové učebné osnovy a metodické pokyny. Štátne školské orgány však v tejto oblasti akčného plánu pre nedostatok rozhodnosti a primeraných odborných kapacít nedokázali dosiahnuť výraznejšie zmeny v celoštátnom meradle.

V oblasti rozpracovania komunikatívnych metód vyučovania slovenského jazyka možno považovať za veľmi úspešnú iniciatívu projekt Nadácie Fórum, zameraný na podporu vypracovania a rozšírenia tzv. metódy Skabela – Bóna. Podobnú komplexnú metódu vyučova-

nia slovenského jazyka inštitúcie rezortu školstva nevypracovali.

Druhou kľúčovou tézou uvedeného akčného plánu bolo konštatovanie, že k tomu, aby si žiaci osvojili slovenský jazyk na vysokej úrovni a aby sa mohli plne uplatniť vo všetkých oblastiach spoločenského a hospodárskeho života, nepostačuje vyučovanie slovenského jazyka a literatúry ako predmetu. K zvýšeniu úrovne ovládania slovenského jazyka by preto okrem uvedených opatrení mohlo prispieť dvojязыčné vyučovanie odbornej terminológie v rámci niektorého prírodovedného alebo spoločenskovedného predmetu, alebo reprodukovanie učiva týchto predmetov po slovensky. Hlásenie komisie svedčí o odbornej korektnosti, keď považuje zavedenie tejto metódy, resp. metódy alternatívneho vyučovania (vyučovania niektorých predmetov po slovensky) za rizikové, lebo nie sú preskúmané jej pedagogické, metodické, psychologické a jazykové súvislosti. Z odborného hľadiska ešte nie je vyjasnené ani to, ktoré predmety sú pre alternatívne vyučovanie najvhodnejšie. Dokument na základe skúseností z rokov 1979 a 1984 upozorňuje aj na tie spoločenské a politické dôsledky, ktoré môže vyvolať zavedenie alternatívneho vyučovania direktívnymi mocenskými prostriedkami, ak sa nebudú brať do úvahy názory rodičov a žiakov. Akčný plán však alternatívne vyučovanie samotné nezavrhne, zasadzuje sa len o jeho postupné zavádzanie. Ako prvý krok navrhuje, aby učitelia, psychológovia a sociológovia a iní odborníci vypracovali podklad k pokusnému zavedeniu alternatívneho vyučovania tak, aby sa experiment mohol začať v školskom roku 1993/1994.⁴¹

Nemáme poznatky o takom materiáli, ktorý by bol umožnil trebárs aj experimentálne zavedenie alternatívneho vyučovania. Napätie v slovensko-maďarských politických a etnických vzťahoch v prvej polovici deväťdesiatych rokov zabránilo tomu, aby sa na príprave experimentu zúčastnili maďarskí odborníci a aby maďarské školy boli ochotné takýto experiment realizovať. Bez toho sa však alternatívne vyučovanie nedá pripraviť a

otestovať na prijateľnej odbornej úrovni. V danej politickej a spoločenskej situácii nemalo alternatívne vyučovanie žiadnu šancu na to, aby bolo zavedené transparentne, na primeranej odbornej úrovni.

Zavedenie alternatívneho vyučovania spôsobom navrhnutým v realizačnom pláne, čo si vyžadovalo maximálnu odbornú obozretnosť a citlivosť, bolo odložené *ad acta*, keďže vypracovanie potrebného odborného materiálu bolo nereálne a aj jeho realizácia by si bola vyžiadala veľa času. Uprednostnili sa preto rýchle politické riešenia. Odbor pre školstvo na národnostne zmiešanom území za týmto účelom pripravil už roku 1992 novšiu verziu koncepcie alternatívneho vyučovania, ktorá vychádzala z upravených zásad zriaďovania a prevádzkovania škôl a školských zariadení na územiach s národnostne zmiešaným obyvateľstvom, vydaných roku 1991.⁴² Dokument pripravený s týmto účelom prerokovala Rada pre národnostné menšiny vlády 5. novembra 1992, čo už jasne naznačovalo, že vláda má vážny záujem na tom, aby bolo alternatívne vyučovanie zavedené rýchlo a plošne.⁴³

Jedným z pozoruhodných prvkov prepracovanej verzie bol zámer vlády ponechať si na územiach s národnostne zmiešaným obyvateľstvom kontrolu nad zriaďovaním a prevádzkou škôl a školských zariadení, ako aj nad ich zaradením do školskej siete. Deklarovaným dôvodom tohto zámeru bolo tvrdenie, že tieto školy sa pre svoje osobité postavenie môžu ľahko dostať do závislosti miestnej menšinovej politickej reprezentácie, čo je nebezpečné, lebo v oblasti školstva môže dôjsť k neodborným rozhodnutiam. Vláda chce na jednotlivých územiach štátu uplatňovať svoj vplyv rozličnými spôsobmi a na územiach so zmiešaným obyvateľstvom chce zabrániť vytvoreniu školskej samosprávy. (To je však z právneho hľadiska dlhodobu neudržateľné.)

Podstata úpravy koncepcie školstva na národnostne zmiešaných územiach bola v tom, že popri už troch spomínaných typoch škôl by bol umožnený vznik aj štvrtého typu škôl (alebo tried), kde by sa vyučovali nie-

ktoré spoločenskovedné alebo prírodovedné predmety aj v inom jazyku ako je vyučovací jazyk. V prípade maďarských škôl by to bol samozrejme slovenský jazyk. Ak tento návrh porovnáme s návrhom zákona z roku 1979 a 1984, je ich podobnosť veľmi nápadná, lebo na dnešnom Slovensku by nikto nepredpokladal, že v školách s vyučovacím jazykom slovenským by sa vyučoval niektorý predmet po maďarsky na žiadosť veľkého počtu žiakov maďarskej národnosti, ktorí ju navštevujú. Touto novou verziou dala teda štátna moc na jeseň 1992 podnet na zakladanie alternatívnych škôl, resp. realizáciu svojich predstáv o premene škôl s vyučovacím jazykom maďarským na alternatívne školy.

Protesty sa začali ihneď: už 22. januára 1993 zaujala Spoločnosť pre ochranu materinského jazyka Maďarov v Československu (Csehszlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társasága) odmietavý postoj,⁴⁴ 11. februára 1993 uverejňuje ostrý protest Spolok maďarských spisovateľov na Slovensku atď. Jedným z hlavných organizátorov protestov a protestných akcií bol Zväz maďarských pedagógov na Slovensku.

Od roku 1992 sa problémy okolo maďarských škôl zoskupili do dvoch hlavných tematických okruhov. Jedným bolo alternatívne vyučovanie, t. j. zavedenie vyučovania niektorých predmetov v slovenskom jazyku, druhým bolo zlepšenie osvojenia si slovenského jazyka na školách s vyučovacím jazykom maďarským. Koncepcie a návrhy k druhému tematickému okruhu sa koncentrovali do troch otázok: obsah a metódy vyučovania slovenského jazyka; dvojazyčné vyučovanie odbornej terminológie, odborná konverzácia a tematická rekapitulácia a rozhodnutie o tom, ktoré predmety sú najvhodnejšie na vyučovanie v slovenskom jazyku za účelom zlepšenia osvojenia si slovenského jazyka. Koncepcia zaoberajúca sa týmito otázkami bola vypracovaná roku 1993 a ňou navrhované riešenia boli podobné tým, ktoré boli obsiahnuté v akčnom pláne z roku 1991. Opätovne sa objavuje návrh na zavedenie alternatívneho vyu-

čovania ako prostriedku na zlepšenie osvojenia si slovenského jazyka. Koncepcia z roku 1993 však prináša aj niekoľko nových prvkov. Tak napríklad navrhuje, aby sa zvýšil počet hodín na vyučovanie slovenského jazyka a literatúry na všetkých školách s vyučovacím jazykom maďarským. Ďalej varuje pred presadzovaním úplnej zámieny vyučovacieho jazyka: pomer predmetov vyučovaných v slovenskom jazyku by mal byť nanajvýš 20 %, upozorňuje na potrebu zabezpečenia finančných prostriedkov na vyučovanie slovenského jazyka v malých skupinách. Materiál navrhuje realizovať predložené odporúčania len na základe dobrovoľného súhlasu rodičov žiakov a študentov.⁴⁵

Ako je známe, roku 1994 bola – do konania predčasných parlamentných volieb – tri štvrté roka pri moci dočasná vláda, ktorú podporovali aj dve maďarské opozičné strany. Na výmenu za túto podporu sa vláda zaviazala splniť niektoré požiadavky maďarských strán pozostávajúce z ôsmich bodov. Dôveru Maďarskej koalície Moravčíkova vláda síce náležite neopätovala, národnostná politika však bola v tomto krátkom období tolerantnejšia, národnostné napätie sa zmiernilo a bolo prijatých niekoľko dôležitých zákonov, ktoré zlepšili právne postavenie menšín a utišili verejnú mienku. V oblasti školstva sa však atmosféra uvoľnenia citeľnejšie neprejavila. Je to zrejmé aj z toho materiálu, ktorý predložilo ministerstvo školstva Rade vlády pre národnosti 16. mája 1994 pod názvom „Konkretizácia úloh z Programového vyhlásenia vlády SR na zabezpečenie práv a vytvárania podmienok pre národnostné menšiny v oblasti vzdelávania v rezorte školstva“.⁴⁶ V tomto dokumente sa okrem iného aj dočasná vláda stotožňuje s metodickými zásadami o zriaďovaní a prevádzkovaní škôl na územiach s národnostne zmiešaným obyvateľstvom, ktoré vydala predchádzajúca vláda v januári 1991, a podporuje zavedenie už známych troch typov škôl v jazyku, aký si zvolia rodičia. Dokument zaujíma stanovisko aj k tomu, že tzv. metodické zásady z roku 1991 je pot-

rebné upraviť spôsobom pripraveným koncom roka 1992. Medzitým bola vypracovaná aj koncepcia zavedenia alternatívneho vyučovania. Vláda, ktorá bola odkázaná aj na podporu Maďarskej koalície však brala do úvahy aj jej požiadavky, a tak roku 1994 od plánu zavedenia alternatívneho vyučovania ustúpila.⁴⁷ Po voľbách roku 1994 sa v decembri ujala moci tzv. tretia Mečiarova vláda, v ktorej ministerstvo školstva dostala Slovenská národná strana, známa svojimi protimaďarskými postojmi. Legislatívne iniciatívy, majúce dopad aj na pôsobenie maďarských škôl, nedali na seba dlho čakať. Už v apríli 1995 bol zmenený zákon číslo 542/1993 tak, že bolo zrušené právo učiteľov, rodičov a miestnych samospráv zasahovať do vymenovania riaditeľov školských zariadení: táto kompetencia prináleжала výlučne ministerstvu školstva.⁴⁸ Táto zmena zákona sa zrodila predovšetkým – aj keď nie výhradne – za účelom sankcionovania maďarských škôl a ich riaditeľov za odolávanie pri pokuse o zavedenie alternatívneho vyučovania.

Vláda bola už v roku 1995 plne odhodlaná zaviesť alternatívne vyučovanie. Po tom, čo sa tieto snahy ministerstva školstva a vlády stali verejne známymi, zvolali Zväz maďarských pedagógov na Slovensku a Celoštátny výbor Csemadoku na 22. apríla 1995 do mestskej športovej haly v Komárne protestné zhromaždenie.⁴⁹ Mimoriadne veľké pobúrenie vyvolalo odvolanie riaditeľov štyroch gymnázií s vyučovacím jazykom maďarským, a to Lászlóa Kovácsa v Šamoríne, Lászlóa Péka v Galante, Lászlóa Szigetiho v Štúrove a Istvána Tenczela v Šahách. Tento krok štátnej moci spustil ďalšiu vlnu protestov a 30. júna 1995, v posledný deň školského roku, sa uskutočnili protestné zhromaždenia v desiatich mestách na južnom Slovensku. Vnútny odpor a zahraničný politický tlak napokon prinútili vládu k ústupu a zriaďovanie alternatívnych škôl ponechala na voľbu rodičov.

Nový frontálny pokus o zavedenie alternatívneho vyučovania mocenskými prostriedkami sa podarilo prekaziť masívnym odporom

maďarskej menšiny na Slovensku a s pomocou zahraničného politického tlaku. Zdalo sa, že do volieb 1998 sa táto vláda o zavedenie alternatívneho vyučovania už nepokúsi.

Na obmedzovanie vyučovania v maďarskom jazyku, na presadzovanie opatrení voči maďarským školám ostalo vládě znova len oživenie problému ovládania slovenského jazyka žiakmi a študentmi škôl s maďarským vyučovacím jazykom. Už v septembri 1995 predložilo ministerstvo vládě nový návrh s názvom „Osvojenie slovenského jazyka, zvyšovanie jeho úrovne v školách na národnostne zmiešaných územiach“.⁵⁰ Tento návrh obsahoval viacero opatrení realizovaných na rozličných stupňoch štátnej správy, ktoré ešte tri roky spôsobovali napätie na maďarských školách. Rôzne kontroly, ktoré neboli zamerané na odbornú stránku vyučovacieho procesu, penalizácia a obťažovanie kvôli používaniu maďarských učebníc, znížovanie počtu tried a iné zásahy školských orgánov naďalej zneprijemňovali normálnu činnosť škôl s vyučovacím jazykom maďarským.

Medzitým, 15. novembra 1995 prijala Národná rada Slovenskej republiky zákon o štátnom jazyku (zákon číslo 270/ 1995). Na rozdiel od zákona o úradnom jazyku z roku 1990 bolo do nového zákona zahrnuté osobitné ustanovenie o používaní štátneho jazyka v školstve. Podľa odseku (1) § 4 „výučba štátneho jazyka je povinná na všetkých základných a stredných školách. Iný ako štátny jazyk je vyučovacím jazykom a skúšobným jazykom v rozsahu ustanovenom osobitným predpisom“.⁵¹ Podľa odseku (5) „ustanovenia odsekov 1, 2 a 4 sa nevzťahujú na používanie štátneho jazyka pri výučbe na vysokých školách, pri výučbe iných jazykov alebo pri výchove a vzdelávaní v inom jazyku ako štátnom jazyku a na používanie učebníc a učebných textov pri výučbe na vysokých školách.“ Teda ani tento zákon nepôsobil obmedzujúco na vyučovanie maďarského jazyka, totiž ani jazykové zákony, ani školské zákony, ani rozhodnutia a nariadenia nižšieho stupňa nemohli obmedziť práva zaručené ústavou (právo

národnostných menšín a etnických skupín na vzdelanie v ich jazyku) za podmienok stanovených zákonom.⁵²

Ku koncu volebného obdobia, na jar 1998, už bola zreteľne citelná atmosféra blížiacich sa parlamentných volieb. Členovia vládnej koalície sa cítili čoraz menej viazaní koalíčnou zmluvou. Nezhody vo vnútri vládnej koalície sa Slovenská národná strana ešte raz pokúsila využiť v prospech zavedenia alternatívneho vyučovania, čo chcela dosiahnuť zmenou školského zákona. Pravdepodobne počítala s tým, že slovenské strany budú vplyvom blížiacich sa volieb v tejto záležitosti ústupčivejšie, v záujme získania nacionalistických hlasov.

Návrh SNS smeroval k zmene zákona číslo 29 z roku 1984 o sústave základných a stredných škôl, ktorý v odseku (1) § 3 stanovuje: „Výchova a vzdelávanie sa uskutočňujú v slovenskom jazyku. Občanom českej, maďarskej, nemeckej, poľskej a ukrajinskej (rusínskej) národnosti sa v rozsahu primeranom záujmom ich národného rozvoja zabezpečuje právo na vzdelanie v ich jazyku“.⁵³

Predkladatelia citovaný text zákona navrhovali pozmeniť takto:

Vyučovacím jazykom v školách podľa tohto zákona je štátny jazyk Slovenskej republiky.

Občanom patriacim k národnostným menšinám a etnickým skupinám sa zabezpečuje okrem práva na osvojenie si štátneho jazyka právo na vzdelanie v ich jazyku podľa ich záujmu zriadením škôl alebo tried v školách

a) s ich vyučovacím jazykom, pričom sa v nich povinne vyučujú v štátnom jazyku predmety slovenský jazyk a literatúra, dejepis, zemepis alebo geografia

b) v ktorých sa v rozsahu stanovenom rozvrhom hodín a podľa obsahu vymedzenom učebným plánom vyučujú niektoré predmety v ich jazyku a niektoré predmety v štátnom jazyku, pričom sa predmety uvedené v odseku 2 písm. a), ak sú v učebnom pláne, vyučujú v štátnom jazyku

c) s vyučovaním ich jazyka.

Tento návrh zákona je ešte prísnejší, ako bol návrh zákona z roku 1993, nakoľko nepo-

voľuje pre národnostné menšiny samostatné školy s materinským vyučovacím jazykom, čo je v rozpore s článkom 34 odseku 2 a) ústavy, ktorý priznáva občanom patriacim k národnostným menšinám a etnickým skupinám právo na vzdelanie v ich jazyku. V skutočnosti sú všetky tri navrhované formy škôl alternatívne, len škola definovaná pod písmenom b) je „alternatívnejšia“ ako škola pod písmenom a), škola pod písmenom c) je zas „alternatívnejšia“ ako škola pod b).

Snaha o zavedenie alternatívnych škôl nariadením ministerstva narážalo dovtedy popri protestoch občanov aj na ústavné a zákonné prekážky. Schválením návrhu zákona by sa vytvorili zákonné možnosti na zavedenie len alternatívnych škôl. Pozmeňovací návrh k školskému zákonu Národná rada napokon neprijala.

Počas celej histórie maďarskej menšiny na Slovensku dostávali žiaci vo svojich školách dvojazyčné vysvedčenia. Podľa odseku 3 §4 zákona o štátnom jazyku z roku 1995 „celá pedagogická dokumentácia sa vedie v štátnom jazyku“.⁵⁴ Odvolávajúc sa na citovanú časť zákona ministerstvo v roku 1997 zakázalo vydávanie dvojazyčných vysvedčení, čo vyvolalo ďalšie protesty, veď podľa §1 odseku 4 toho istého zákona „Zákon neupravuje používanie jazykov národnostných menšín a etnických skupín. Používanie týchto jazykov upravujú osobitné zákony“. V tomto prípade však odpor maďarskej komunity už nebol taký jednotný ako predtým. Vo väčšine škôl s vyučovacím jazykom maďarským boli vydané jednojazyčné vysvedčenia.

Viaceri riaditelia, ktorí jednojazyčné vysvedčenia vydať odmietli, boli odvolaní. Mohutnejšie protestné akcie na podporu odvolaných riaditeľov sa konali len na dvoch školách, a to v Búci a v Bátorových Kosihách. Proti odvolaniu riaditeľov Lajosa Vargu a Ferenca Nováka sa spojili rodičia, učitelia a postavili sa za nich aj miestne samosprávy. Problém dvojazyčných vysvedčení sa vyriešil uspokojivo až roku 1999 po zmene vlády. Dodnes však existuje jeden nevyriešený prí-

pad, a to prípad učiteľa Bélu Agócsa z Trstíc, ktorý nebol ochotný vystaviť vysvedčenia žiakov len v štátnom jazyku, dostal sa preto do konfliktu s riaditeľom a s nadriadenými orgánmi, čo žiaľ napokon viedlo k jeho prepusteniu. Toto všetko sa stalo už po opätovnom povolení dvojazyčných vysvedčení. (Béla Agócs spáchal 9. mája 2001 samovraždu.)

Maďarská menšina na Slovensku musela za posledných desať rokov zvieť snáď najurputnejšie „boje“ práve za zachovanie svojich škôl. Konflikty ostatných desiatich rokov zanechali v spoločnosti hlboké rany, a mali na činnosť národnostných škôl negatívny dopad.

2.1.4. Ako ďalej?

Po parlamentných voľbách roku 1998 sa členom novovzniknutej vládnej koalície stala aj Strana maďarskej koalície. Pod tlakom kompromisov bola nútená zrieknuť sa niektorých svojich dôležitých politických cieľov. V oblasti školstva sa jej však podarilo zahrnúť do programu vlády svoj najdôležitejší predvolebný sľub. Pomerne rýchlo sa jej podarilo zmeniť, resp. zrušiť právne predpisy, ktoré mali vo vzťahu k maďarským školám a vzdelávaniu v maďarskom jazyku diskriminačný charakter. Roku 1999 bolo opätovne povolené vedenie celej pedagogickej dokumentácie v dvoch jazykoch, dvojazyčné sú vysvedčenia, na ministerstve školstva sa zriaďuje samostatné oddelenie národnostného školstva. Čiastočne sa upravuje problém jazyka prijímacích skúšok na stredné školy a prijímajú sa aj iné opatrenia, ktoré úplne eliminujú diskriminačné opatrenia voči školám s vyučovacím jazykom maďarským. Vzdelávanie v maďarskom jazyku sa stáva plne rovnocennou a rešpektovanou súčasťou školského systému na Slovensku.

Vďaka politike novej vlády Slovenská republika vyrovnala svoje zaostávanie z predchádzajúceho obdobia a 1. mája 2004 sa stala členom Európskej únie. Prinieslo to so sebou harmonizáciu všetkých stupňov školstva s európskym právnym poriadkom. V európskom vzdelávacom priestore bude maďarské národ-

nostné školstvo na Slovensku čeliť novým výzvam. Prísny európskym kritériám bude musieť odpovedať úroveň výuky, ako aj hospodárska efektivita prevádzkovania škôl. V novej Európe sa totiž budú viesť diskusie o charaktere školskej politiky, či už väčšinovej alebo menšinovej, práve týmto spôsobom. Významným faktorom dobiehania rozvinutejších regiónov Európskej únie sú aj zmeny spoločenských očakávaní smerom k výchovno-vzdelávaciemu systému, vrátane národnostného školstva. Politické snahy menšinového spoločenstva sa už v blízkej budúcnosti musia upriamiť na mobilizáciu rezerv využiteľných na modernizáciu národnostného školstva. Dokáže si maďarská menšina na Slovensku vytvoriť náskok voči väčšinovému národu pri generovaní túžby po vzdelávaní, ďalšom vzdelaní, rekvalifikácii? V prípade maďarskej menšiny na Slovensku, ktorá je v dobrej politickej pozícii, by sa tento modernizačný rozvoj mal urýchľovať, podporovať prostriedkami štátnej školskej politiky. Ako na to poukazujú aj analýzy v nasledujúcich častiach tejto štúdie, v prípade maďarskej menšiny na Slovensku samotná školská samospráva nedokáže modernizačné rezervy promptne aktivizovať. Nevyhnutné sú aj podnety zo strany celoštátnych orgánov. (Tu načrtnutým problémom menšinového školstva sa z perspektívy spoločného európskeho vzdelávacieho a vedecko-výskumného priestoru podrobne venuje okrem iných aj Tamás Kozma.⁵⁵⁾

2.2. Stav maďarského národnostného školstva na Slovensku po zmene režimu

V čase zmeny režimu charakterizovali maďarské školstvo na Slovensku pomerne priaznivé rozvojové tendencie (pozri kapitolu 1. 2). Tak napríklad v oblasti stredného školstva predstavoval v rokoch 1980 – 1990 schodok medzi percentuálnym podielom študentov maďarskej národnosti a percentuálnym podielom príslušnej vekovej skupiny osôb maďarskej národnosti v porovnaní s celoštátnymi ukazovateľmi viditeľne klesajúcu ten-

denciu. V prípade stredoškolských študentov (15 – 19-roční) bol tento rozdiel roku 1980 1,3 %, pričom do roku 1990 sa znížil na 0,6 %, čiže percentuálne podiely danej vekovej skupiny a počtu študentov navštevujúcich maďarské národnostné školy sa k sebe približovali. V absolútnych číslach sa počet 3 690 „chýbajúcich“ stredoškolských študentov za sledované obdobie desiatich rokov znížil na 2 380. Vo vysokoškolskom vzdelávaní sa predmetný deficit znížil zo 6,2 % na 5,3 %. Deficit vysokoškolských maďarskej národnosti sa zmenšil takmer o 750 poslucháčov (3 477 – 2 735) (tabuľka 7). Vývoj vzdelanostnej štruktúry maďarskej menšiny na Slovensku v osemdesiatych rokoch – čo dokumentujú aj predchádzajúce údaje – zodpovedal, okrem vysokoškolského vzdelávania, celoštátnym trendom. Kým v rokoch 1980 – 1990 na Slovensku vzrástol počet osôb s univerzitným a vysokoškolským vzdelaním o 2,2 %, čiže sa zvýšil na 5,82 %, zatiaľ tieto ukazovatele u osôb maďarskej národnosti boli len 1,20 %, resp. 2,89 %. Svedčí to okrem iného aj o menšom záujme príslušníkov maďarskej menšiny dosiahnuť vyššie vzdelanie.

Po roku 1989 sa aj maďarské národnostné školstvo postupne vymanilo z područia štátostraníckeho riadenia a vytvorili sa politicko-spoločenské podmienky na mobilizáciu modernizačných rezerv aj v oblasti školstva.

Pomocou analýzy tendencií a zmien maďarského školstva na Slovensku hľadáme odpovede na to, do akej miery – a či vôbec – dokázala maďarská menšina využiť demokratizáciu spoločnosti ponúknuté možnosti k tomu, aby sa v štruktúre vzdelanosti priblížila k celoštátnej úrovni, a aby aj v rámci jednotlivých vekových skupín dosiahla celoštátny ukazovateľ.

2.2.1. Vekové zloženie obyvateľstva a jeho zmeny

V záujme korektnosti analýz budeme postupovať (podobne ako v prvých častiach) vzájomným porovnávaním ukazovateľov podľa

príslušných vekových skupín. Vychádzame z údajov sčítania obyvateľov. V období medzi rokmi 1991 a 2001 možno veľkosť vekových skupín odhadnúť práve na základe týchto údajov. Štatistický úrad SR ešte aj roku 2000 odhadoval podiel maďarskej menšiny na celkovej populácii Slovensku na 10,48 %. Skutočnosť však bola oveľa horšia, veď podľa údajov sčítania obyvateľov roku 2001 bol podiel Maďarov už len 9,68 %. Podobné rozdiely sa ukázali aj v prípade jednotlivých vekových skupín. Preto sa už teraz dá na základe údajov sčítania obyvateľov z roku 2001 vytvoriť skutočný obraz o školskom vzdelávaní. Predtým je však potrebné vykonať analýzu štruktúry jednotlivých vekových skupín: celkový obraz nie je príliš priaznivý. Údaje sčítania obyvateľov v rokoch 1991 a 2001 ukazujú, že percentuálne zastúpenie vekových skupín do 30, resp. 35 rokov je v rámci populácie maďarskej národnosti nižšie, a zastúpenie vekových skupín nad 30, resp. 35 rokov je zas vyššie, ako je to v prípade celoslovenskej populácie. Tieto údaje sú potvrdením trendu relatívneho ubúdania a vyššej miery starnutia príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku v pomere k celkovému obyvateľstvu Slovenska. V pomere k obyvateľom slovenskej národnosti je trend ešte nepriaznivejší (tabuľka 9).

Pri štúdiu problémov vzdelávania sa budeme podobne ako v predchádzajúcich častiach opierať predovšetkým o číselné údaje, ktoré vyjadrujú percentuálne zastúpenie osôb maďarskej národnosti na celkovej populácii Slovenskej republiky podľa jednotlivých vekových skupín. Je známe, že podľa sčítania obyvateľov v rokoch 1991 a 2001 bolo maďarskej národnosti 10,76, resp. 9,68 % obyvateľov Slovenskej republiky. Percentuálny podiel osôb maďarskej národnosti podľa päťročných vekových skupín ukazuje tabuľka 10.

Z tabuľky je zrejmé, že vo vekových skupinách, ktoré sú aktívne zapojené do školského vzdelávania, zastúpenie príslušníkov maďarskej menšiny klesá vo väčšej miere, ako je celoštátny priemer. Dramatický pokles

Tabulka 9

Zloženie obyvateľstva podľa národnosti a vekových skupín, v %³⁶

Vek. skupina	0 – 4	5 – 9	10 – 14	15 – 19	20 – 24	25 – 29	30 – 34	35 – 39	40 – 44	45 – 49	50 – 54	55 – 59	60 – 64	65 – 69	70 – 74	75 – 79	80 –	Int	Spolu
Slov. národnosti	1991 – 2001	7,75 5,16	8,60 6,43	9,17 7,58	8,58 8,38	7,07 8,87	7,40 8,13	7,82 6,66	8,07 7,02	6,82 7,36	5,14 7,57	4,60 6,35	4,51 4,64	4,08 3,57	2,10 3,18	2,98 2,48	1,89 1,85	0,01 0,82	100
Slovensko	1991 – 2001	7,57 5,16	8,39 6,30	8,95 7,42	8,42 8,18	7,03 8,67	7,41 8,04	7,84 6,68	8,12 7,06	6,84 7,42	5,25 7,64	4,72 6,39	4,52 4,65	4,14 4,06	2,15 3,26	2,04 2,53	1,96 1,90	0,03 0,88	100
Maď. národnosti	1991 – 2001	6,01 4,04	6,98 4,79	7,58 6,12	7,46 7,04	6,60 7,62	7,22 7,45	7,94 6,56	8,53 7,30	6,79 8,04	5,96 8,52	5,36 6,80	5,42 5,78	4,82 5,13	2,70 4,14	2,60 3,11	2,60 2,48	0,01 0,40	100

Tabulka 10

Zloženie obyvateľstva maďarskej národnosti podľa päťročných vekových skupín, v %⁵⁷

Veková skupina	0 – 4	5 – 9	10 – 14	15 – 19	20 – 24	25 – 29	30 – 34	35 – 39	40 – 44	45 – 49	50 – 54	55 – 59	60 – 64	65 – 69	70 – 74	75 – 79	80 –	Int	Spolu
Maďarskej národnosti	1991 – 2001	8,54 7,62	8,81 7,36	9,11 7,98	9,54 8,36	10,09 8,50	10,48 8,96	10,90 9,51	11,30 9,99	12,22 10,49	12,66 10,30	12,61 11,77	12,66 12,24	12,51 12,19	13,50 12,29	13,71 11,92	14,23 12,63	4,34 4,34	10,76 9,68

Tabulka 11

Pokles podielu obyvateľstva maďarskej národnosti v niektorých vekových skupinách, v %

Veková skupina/obdobie sčítania obyvateľov	Pokles					
	0 – 4	5 – 9	10 – 14	15 – 19	20 – 24	
	1980 – 1991	0,53	0,68	0,97	0,95	0,76
	1991 – 2001	0,92	1,45	1,13	1,18	1,59

(46 768 osôb) príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku v období medzi rokom 1991 a 2001 je predovšetkým dôsledkom asimilácie. Potvrdzujú to aj nasledujúce dve štatistické analýzy.

Ak sledujeme percentuálne zastúpenie osôb maďarskej národnosti podľa vekových skupín v porovnaní k celkovému obyvateľstvu, ako aj ich relatívny pokles vykázaný medzi dvoma ostatnými sčítaniami ľudu, môžeme prísť k záveru, že v rokoch 1980 – 1991 kleslo napríklad vo vekovej skupine 5 – 9-ročných percentuálne zastúpenie osôb maďarskej národnosti z 9,49 % na 8,81 %, čo je úbytok 0,68 %, v rokoch 1991 – 2001 bol pokles z 8,81 % na 7,36 %, čo predstavuje úbytok 1,45% (tabuľky 10 a 11). Dá sa to vysvetliť tým, že v deväťdesiatych rokoch sa zrýchlilo tempo asimilácie, resp. oproti osemdesiatym rokom sa znížila pôrodnosť. Ešte jasnejšie dokazuje mieru asimilácie v prípade danej vekovej skupiny úbytok, ktorý nastal o desať rokov (obdobie sčítania obyvateľov). Tak napríklad roku 1991 tvorilo na Slovensku vekovú skupinu 5 – 9-ročných 442 586 osôb, táto skupina sa do roku 2001 (tvoriac teraz skupinu 15 – 19-ročných) zredukovala na 440 003 osôb, čo predstavuje úbytok 2 483 osôb, čiže pokles o 0,58 %. V prípade maďarskej menšiny došlo k poklesu z 39 012 osôb na 36 784 osôb, čo predstavuje úbytok 2 228 osôb, čiže 5,71 % (tabuľka 12).⁵⁸

Štatistické údaje v tabuľke 12 potvrdzujú aj to, že k asimilácii nedochádza len pri narodení dieťaťa určením jeho národnosti rodičmi, ale aj v dospelosti, v rámci každej vekovej skupiny, aj keď tu je miera asimilácie nižšia. Zdá sa, že bude zaujímavé porovnať zmeny asimilačných tendencií na základe štatistických údajov za tri ostatné obdobia sčítania obyvateľov (tabuľka 13).

Tieto údaje svedčia o tom, že v osemdesiatych rokoch sa z pohľadu maďarskej menšiny na Slovensku odohrali ďalšie priaznivé procesy, vďaka ktorým sa asimilácia nedá potvrdiť štatistickými údajmi. Môžeme to chápať aj tak, že v tomto období sa asimilácia Maďarov

zastavila. V deväťdesiatych rokoch však poklesol počet príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku viac ako o 8 %, čiže v mnohých ohľadoch priaznivé vývinové tendencie predchádzajúceho desaťročia, ktoré sa prejavili aj v školstve, nepokračovali, ba vo viacerých oblastiach došlo k výraznému regresu. Ak vychádzame z toho, že v demokratických podmienkach môže v porovnaní s minulosťou aj maďarská menšina v oveľa väčšej miere vytvárať, formovať svoj vlastný osud, tak môžeme skonštatovať, že túto možnosť nevyužila, nedokázala zaktivizovať disponibilné modernizačné rezervy v prospech väčšieho rozmachu svojej vzdelanostnej úrovne.

A napokon na základe údajov sčítania obyvateľov uvádzame percentuálne podiely príslušníkov obyvateľov maďarskej národnosti podľa vekových skupín, v porovnaní s celoslovenskými štatistickými údajmi – použijúc princíp lineárnej extrapolácie údajov pre jednotlivé roky medzi dvoma sčítaniami obyvateľov (tabuľka 14).

Percentuálne údaje v tabuľke 14 vzťahujúce sa na rok 2002 a na rok 2003 sú odhadmi založenými na extrapolácii medziročných hodnôt predchádzajúcich 10 rokov, ktorých presnosť je možné posúdiť až na základe údajov najbližšieho sčítania obyvateľov roku 2011. Vo vzťahu k týmto percentuálnym údajom teraz pristúpime k podrobnej analýze školského vzdelávania maďarskej menšiny na Slovensku.

2.2.2. Materské školy

V deväťdesiatych rokoch bola maďarská menšina nútená brániť voči vládnej moci školské vzdelávanie vo svojom materinskom jazyku. V tomto období sa otázka predškolskej výchovy dostala akoby do tieňa školského vzdelávania. Možno ani teraz, keď už uplynulo niekoľko rokov od obdobia ohrozenia existencie maďarských škôl, sa predškolskej výchove nedostáva tolkej pozornosti maďarskej politickej a odbornej komunity, akú by si zaslúžila. Je to paradox, veď počet detí navštevujú-

Tabulka 12

Pokles počtu a podielu osôb maďarskej národnosti v období 1991–2001 podľa vekových skupín, v porovnaní s celoslovenskými údajmi⁵⁹

Rok	Pokles podľa vekových skupín									
	0 – 4		5 – 9		10 – 14		15 – 19		20 – 24	
	Počet	V %	Počet	V %	Počet	V %	Počet	V %	Počet	V %
1991										
2001										
Celkom za SR	522	0,13	2 583	0,58	5 513	1,17	11 244	2,53	11 665	3,15
Maďarskej národnosti	2 271	6,66	2 228	5,71	3 328	7,74	3 560	8,41	3 262	8,72
									2 982	7,28

Tabulka 13

Zmeny podielu obyvateľov SR podľa vekových skupín, v %⁶⁰

	Pokles podľa vekových skupín											
	0 – 4		5 – 9		10 – 14		15 – 19		20 – 24		25 – 29	
	10 – 14		15 – 19		20 – 24		25 – 29		30 – 34		35 – 39	
	SR	MN	SR	MN	SR	MN	SR	MN	SR	MN	SR	MN
1970 – 1980	0,35	0,44	0,72	3,87	1,98	5,52	3,98	7,57	3,94	6,09	2,45	3,50
1980 – 1991	2,14	1,98	+0,82	+1,33	2,31	2,20	4,18	4,29	4,32	3,93	2,64	1,52
1991 – 2001	0,13	6,66	0,58	5,71	1,17	7,74	2,53	8,41	3,15	8,72	2,75	7,28

SR – Slovenská republika, MN – obyvateľstvo maďarskej národnosti

Tabulka 14

Podiel obyvateľov maďarskej národnosti, podľa rokov a vekových skupín⁶¹

Rok/Veková skupina	Podiel obyvateľov maďarskej národnosti SR, v %															
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003		
Celá populácia	10,80	10,76	10,65	10,55	10,44	10,33	10,22	10,11	10,00	9,90	9,79	9,68	9,57	9,46		
Materská škola (0 – 4 r.)	8,59	8,54	8,45	8,36	8,26	8,17	8,08	7,99	7,90	7,80	7,71	7,62	7,53	7,44		
Základná škola (5 – 14 r.)	9,04	8,97	8,84	8,72	8,59	8,46	8,34	8,21	8,08	7,95	7,83	7,70	7,57	7,45		
Stredná škola (15 – 19 r.)	9,63	9,54	9,42	9,30	9,19	9,07	8,95	8,83	8,71	8,60	8,48	8,36	8,24	8,12		
Univerzita, vysoká škola (20 – 24 r.)	10,16	10,09	9,93	9,77	9,61	9,45	9,30	9,14	8,98	8,82	8,66	8,50	8,34	8,18		

júcich materské školy s výchovným jazykom maďarským významným spôsobom predurčuje počet žiakov navštevujúcich školy s vyučovacím jazykom maďarským. Veľkú väčšinu detí maďarskej národnosti, ktoré navštevujú materské školy s výchovným jazykom slovenským, zapisujú totiž rodičia neskôr do škôl s vyučovacím jazykom slovenským. Jedna veľmi podstatná počiatočná etapa asimilácie sa začína v období predškolskej výchovy.

Pre každú národnostnú menšinu je z hľadiska udržania svojej existencie, identity, jazyka a kultúry bytostne dôležitá výchova v materinskom jazyku.

Význam predškolskej výchovy – popri kultivácii materinského jazyka – je aj v tom, že pripravuje deti na školské vzdelávanie. Z tohto hľadiska možno na základe štatistických údajov hodnotiť úroveň predškolskej výchovy detí patriacich k maďarskej menšine pozitívne, veď predškolskej výchovy sa zúčastňuje viac detí maďarskej národnosti, ako by to vyplývalo z veľkosti príslušnej vekovej skupiny. Početný prebytok (2 233) zistený roku 1990 sa do roku 1999 znížil prakticky na nulu, ale potom opäť ukazuje vzrastajúcu tendenciu (tabuľka 15). Na základe štatistických údajov možno teda skonštatovať, že predškolská výchova detí maďarskej národnosti sa v celoštátnom porovnaní nachádza v pomerne dobrej situácii. Spomínané zníženie prebytku k roku 2002 vzhľadom na rok 1990 možno chápať ako istý regres. Priebežný nárast prebytku (514 v roku 2002) po roku 2000 má zrejme viac príčin (ukončenie vládnej politiky namierenej voči záujmom občanov maďarskej národnosti, zákon o zahraničných Maďaroch, ale aj iné spoločenské, sociologické príčiny), avšak ich odhalenie si vyžaduje špecializovaný výskum.

Pristúpme teraz ku konkrétnej analýze situácie maďarských materských škôl! Na Slovensku sa výrazne znižuje počet novonarodených detí. V prípade vekovej skupiny škôlkarov (0 – 4-ročných) to podľa údajov sčítania obyvateľov spôsobilo v rokoch 1991 až 2001 30,5 percentný pokles. V prípade detí

maďarskej národnosti bol zaznamenaný v tom istom období 38,0 percentný pokles.

Po zmene režimu sa postupne znižuje počet detí navštevujúcich materskú školu. To sa dá vysvetliť nielen poklesom populácie, ale hlavne rastom počtu nezamestnaných žien.

Teraz sa pristavme podrobnejšie pri otázke znižovania počtu materských škôl, tried materských škôl a detí navštevujúcich materské školy v rokoch 1990 až 2002. V celoštátnom meradle možno tot zníženie vyjadriť nasledujúcimi štatistickými údajmi: 790 (19,63 %), 1 772 (19,06 %) a 65 211 (30,14 %). Tie isté údaje sa v prípade predškolskej výchovy v maďarskom jazyku v rokoch 1990 až 2002 vyvíjali takto: 75 (16,74 %), 140 (20,14 %) a 5 486 (36,65 %). Počet maďarských škôlkarov sa v tomto období znížil o 8 922 (42,86 %). K poklesu počtu škôlkarov na Slovensku prispeli teda deti maďarskej národnosti 13,68 %ami, čo je jeden a pol krát viac, ako by to vyplývalo z veľkosti príslušnej vekovej skupiny. Na základe týchto štatistických údajov skutočne vykázaný regres je vážnym momentom aj preto, že v oblasti predškolskej prípravy sa vzhľadom k roku 1990 situácia zhoršila, čo môže mať nepriaznivý vplyv aj na úroveň ďalšieho školského vzdelávania.

Z hľadiska predškolskej výchovy v jazyku maďarskom nedošlo v skúmanom období k štatisticky relevantným zmenám, veď roku 1992 navštevovalo slovenskú materskú školu 28,94 % detí maďarskej národnosti a roku 2001 to bolo 28,86 %.

Predškolská výchova v maďarskom jazyku je z mnohých aspektov vo výhodnejšej situácii ako predškolská výchova na Slovensku vo všeobecnosti. Ak berieme do úvahy len maďarské materské školy, tak tieto tvoria 8 – 8,5 % materských škôl na Slovensku. Ak to porovnáme s veľkosťou vekovej skupiny, tak treba povedať, že počet maďarských materských škôl je pre deti postačujúci, a ak k nim pripočítame aj materské školy so slovenským a maďarským výchovným jazykom, v tom prípade môžeme hovoriť ešte o podstatne lepšej situácii (tabuľka 15). Čo sa týka tried, v prí-

pade maďarských materských škôl sú štatistické čísla rovnako priaznivé.

V istom zmysle z uvedených skutočností vyplýva, že na Slovensku pripadlo v roku 1990 na jednu materskú školu 2,31 tried, v roku 2002 to bolo 2,33 tried. V prípade materských škôl, v ktorých sú aj maďarské triedy, to bolo v spomínanom období 2,01, resp. 1,49. V tých istých dvoch rokoch pripadlo na Slovensku na jednu materskú školu 53,75, resp. 46,62 detí. V materských školách prevádzkujúcich aj maďarské triedy, bol priemerný počet detí zúčastňujúcich sa predškolskej výchovy v maďarskom jazyku 43,39 (údaj pre rok 1990), resp. 25,43 (údaj pre rok 2002). Ak by všetky deti, ktoré navštevujú triedy s maďarským výchovným jazykom navštevovali materskú školu s výchovným jazykom maďarským, aj vtedy by pripadlo na jednu materskú školu 34,49 detí. Tieto údaje sú podstatne lepšie ako celoštátny priemer.

Priemerný počet detí pripadajúcich na jednu triedu materskej školy na Slovensku bol roku 1990 23,27 a roku 2002 20,09. V tých istých dvoch rokoch navštevovalo triedu s maďarským výchovným jazykom 21,54, resp. 17,09 detí, čiže v maďarských skupinách prebieha predškolská výchova za priaznivejšieho počtu detí, ako je celoslovenský priemer. Nižší počet detí (3 deti) však automaticky neznamená aj vyššiu úroveň predškolskej výchovy. Jej dôležitejšie komponenty tvorí vybavenosť tried, kvalifikovanosť učiteliek, starostlivosť prevádzkovateľa, odborná náročnosť atď.

Údaje zo sčítania obyvateľov roku 2001 naznačujú dramatické zníženie počtu príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku za 10 rokov, a to o viac ako 8 %. Úbytok osôb maďarskej národnosti má v podstate dve príčiny: nižšiu pôrodnosť ako celoštátny priemer a asimiláciu. Jednou z hlavných úloh, pred ktorou stojí maďarská menšinová komunita je práve to, aby spomalila podiel asimilácie na úbytku maďarského obyvateľstva na Slovensku. Východiskový bod treba hľadať práve v predškolskej výchove. Pri zápise do školy totiž už nedochádza k podstatným zmenám (tabuľka 15).

2.2.3. Základné školy

Prakticky už od začiatku šesťdesiatych rokov presadzuje štát politiku tzv. integrácie, čiže zlučovania škôl. Zlučovanie však narušilo prirodzene vytvorenú sieť škôl, často vyvolalo nevôľu a kritiku zo strany rodičov, a v súvislosti s tým sa nezmierať vyplavili na povrch aj rôzne nacionalistické prejavy. Bezprostredne pred zmenou režimu chcelo ministerstvo školstva zmierniť vzniknuté napätie a umožnilo štátnym orgánom na nižšom stupni riadenia prehodnotiť niektoré prípady zlučovania škôl tak, aby sa predovšetkým na územiach so zmiešaným obyvateľstvom mohli opätovne otvoriť zrušené málotriedky. Vďaka tomu, ale aj vďaka zmene režimu vzrástol počet základných škôl na Slovensku za päť rokov takmer o 180. Počet škôl s vyučovacím jazykom maďarským vzrástol vďaka týmto okolnostiam o 20 až 30, čo v relatívnom vyjadrení prevyšuje celoštátny nárast.

Priaznivý vplyv uvedených procesov dokazujú aj výsledky výskumu Slovenského štatistického úradu na územiach so zmiešaným obyvateľstvom z rokov 1990 a 1993, podľa ktorých sa situácia zlepšila v tom zmysle, že deti majú väčšiu možnosť navštevovať školu s materinským vyučovacím jazykom v mieste svojho bydliska.⁶⁴ 77 % opýtaných maďarskej národnosti dalo v tomto smere roku 1990 pozitívnu odpoveď, pričom roku 1993 to bolo už 85 %. Ako zaujímavosť spomeňme, že podľa respondentov sú vzdelávacie možnosti na základných školách s vyučovacím jazykom maďarským ešte stále horšie ako v prípade slovenských škôl, zároveň však 90 %, resp. 92 % respondentov slovenskej národnosti považovalo možnosť vzdelávania v materinskom jazyku menšín za pozitívum.

Pri analýze štatistických údajov vzťahujúcich sa na základné školy musíme zohľadniť tú skutočnosť, že v danom prípade ide o povinnú školskú dochádzku, ako aj to, že na Slovensku sa v druhej polovici deväťdesiatych rokov predĺžila povinná školská dochádzka o jeden rok. Zvyšovanie počtu

Tabuľka 15
Počet a podiel materských škôl, tried v materských školách a detí v rokoch 1990 – 2002⁶²

Školský rok	Materské školy				Triedy			Deti															
	Na Slov.	počet		z toho VJM v %	SR	počet		Z toho VJM v %	počet			z toho VJM v %		počet			MN do MVJ	MN do SVJ	MN do SVJ v %	MB	- Sch +PR	z toho MN v %	z toho VS v %
		s VJM	+103			s VJM	+105		MN	MN do MVJ	MN do SVJ	MN do SVJ v %	MN do SVJ	MN do SVJ v %									
1990/91	4 025	345	+103	8,57	9 296	695	7,48	216 336	14 970	6,92	20 816**	14 258*	6 558*	31,50*	18 583**	+2 233**		9,62**	8,59				
1991/92	3 759	299	+105	10,75	8 651	501	7,59	188 821	13 182	7,01	18 169	12 470	5 699	31,37	16 125	+2 044		9,62	8,54				
1992/93	3 642	285	+139	11,64	8 549	465	7,72	187 943	13 292	7,07	17 199	12 221	4 978	28,94	15 881	+1 318		9,15	8,45				
1993/94	3 482	290	+115	11,63	7 900	443	7,76	183 283	12 906	7,04	16 728	11 784	4 944	29,56	15 322	+1 406		9,13	8,36				
1994/95	3 343	297	+106	12,08	7 387	432	7,93	174 436	12 350	7,08	15 781	11 262	4 519	28,64	14 408	+1 373		9,05	8,26				
1995/96	3 322	290	+103	11,83	7 445	416	7,60	161 697	10 414	6,44	13 577	9 585	3 992	29,40	13 210	+367		8,40	8,17				
1996/97	3 332	287	+103	11,70	7 665	416	7,33	1 68154	10 462	6,22	13 682	9 584	4 098	29,95	13586	+96		8,14	8,08				
1997/98	3 330	284	+103	11,63	7 781	412	7,22	169 300	10 420	6,15	13 256	9 414	3 842	28,98	1357	-271		7,83	7,99				
1998/99	3 327	276	+102	11,36	7 885	400	6,91	167 504	9 794	5,85	12 919	8 914	4 005	31,00	13 232	-313		7,71	7,90				
1999/00	3 310	275	+102	11,39	7 821	557	7,12	16 1818	9 860	6,09	12 616	8 980	3 636	28,82	12 622	-6		7,79	7,80				
2000/01	3 263	279	+101	11,65	7 576	559	7,38	154 232	9 512	6,17	12 087	8 632*	3 455*	28,58*	11 891	+196		7,85	7,71				
2001/02	3 243	277	+102	11,69	7 491	550	7,34	150 587	9 313	6,18	11 854	8 433*	3 421*	28,86*	11 475	+379		7,87	7,62				
2002/03	3 235	275	+98	11,53	7 524	555	7,38	15 1125	9 484	6,28	11 894	8 604*	3 290*	27,66*	11 308	+514		7,87	7,53				

SR – na Slovensku, VJM – s výchovným jazykom maďarským, MN – maďarskej národnosti, MN do MVJ – dieťa maďarskej národnosti do materskej školy alebo triedy s maďarským výchovným jazykom, MN do SVJ – dieťa maďarskej národnosti do materskej školy alebo triedy so slovenským výchovným jazykom, MB – podľa podielu vekovej skupiny má byť maďarskej národnosti, Sch – schodok, PR – prebytok, VS – podiel vekovej skupiny obyvateľov maďarskej národnosti

Poznámky: Údaje označené ** sú odhady. Pre nedostatok oficiálnych údajov sme pri údajoch označených *, vyjadrujúcich počet detí nemadarskej národnosti navštevujúcce maďarské materské školy brali za základ číslo 880 pre obdobie rokov 1999 – 2002 a číslo 712 pre rok 1990, keďže sú to oficiálne údaje pre rok 1998, resp. 1991.

tried a žiakov z tohto dôvodu teda nie je potrebné brať do úvahy.

A) Najprv preskúmame hustotu siete základných škôl, čiže počet základných škôl v korelácii s celkovým počtom obyvateľstva v rokoch sčítania obyvateľov. Tak napríklad roku 1991 pripadá jedna škola s vyučovacím jazykom maďarským na 2 149 obyvateľov maďarskej národnosti. Ak k tomu pripočítame školy s vyučovacím jazykom slovenským a maďarským (zmiešané školy), tak zistíme, že jedna základná škola, kde sa dá učiť aj po maďarsky, pripadá na 1943 obyvateľov maďarskej národnosti. Roku 1991 pripadá v celoštátnom meradle jedna slovenská základná škola na 2 184 obyvateľov, v prípade obyvateľov slovenskej národnosti pripadá jedna škola s vyučovacím jazykom slovenským na 2 138 obyvateľov. Ak sem pripočítame aj zmiešané školy, posledne uvedený údaj sa zmení na 2 109 (tabuľka 16).

Kým do roku 2001 vzrástol na Slovensku, ale aj v prípade obyvateľov slovenskej národnosti počet obyvateľov pripadajúcich na jednu školu o 50 – 60 osôb (asi o 2,5 %), zatiaľ počet obyvateľov maďarskej národnosti pripadajúcich na jednu školu klesol o 162, resp. o 190 osôb (7,5, resp. 9,7 %).

Aj tieto údaje poukazujú na to, že vo vzťahu k počtu obyvateľov majú obyvatelia maďarskej národnosti k dispozícii dostatočný počet základných škôl s vyučovacím jazykom maďarským, ba roku 2001 pripadá jedna škola na menej obyvateľov maďarskej menšiny, ako je celoštátny priemer.

Tabuľka 16

Hustota siete základných škôl⁶⁵

Počet obyvateľov pripadajúcich na jednu základnú školu					
Rok	SR	VJS	VJS + ZM	VJM	VJM + ZM
1991	2 184	2 138	2 109	2 149	1 943
2001	2 236	2 199	2 162	1 987	1 753

Na Slov. – na Slovensku, MN – maďarskej národnosti, MB – podľa podielu príslušnej vekovej skupiny by malo byť maďarskej národnosti, SCH – schodok, VS – veková skupina VJS – s vyučovacím jazykom slovenským, VJM – s vyučovacím jazykom maďarským, VJS+ZM – s vyučovacím jazykom slovenským + s vyučovacím jazykom slovenským a maďarským, VJM+ZM – s vyučovacím jazykom maďarským + s vyučovacím jazykom slovenským a maďarským

Toto je však len jedna strana mince. Hodnovernejší obraz skutočnosti získame vtedy, ak zmienené údaje doplníme aj ukazovateľmi hustoty územného rozloženia základných škôl, resp. zohľadníme reálnu možnosť rodičov poslať svoje deti do školy s materinským vyučovacím jazykom v oblastiach, kde žije menšina rozptýlene.

Popri uvedených faktoroch je na každom stupni školského vzdelávania veľmi podstatná aj úroveň vyučovania a existencia potrebných podmienok pre vznik kvalitných škôl. Teraz by sme chceli upozorniť na závislosť kvality od počtu žiakov. Túžba žiakov po vedomostiach, ich schopnosti značne ovplyvňujú dosiahnuteľnú úroveň vedomostí a schopností. Z takéhoto hľadiska môže nízky počet žiakov v škole, resp. v jednom ročníku znamenať v istom zmysle aj nevýhodu.

B) Predchádzajúce analýzy teraz doplníme kvantitatívnymi ukazovateľmi vyjadrujúcimi situáciu vo vnútri jednotlivých typov škôl. Aj nasledujúce štatistické údaje poukazujú na to, že v základných školách s vyučovacím jazykom maďarským pripadá na jednu školu podstatne menší počet tried, žiakov, resp. žiakov v jednej triede, ako je celoslovenský priemer (tabuľka 17).

Tu sa počet žiakov pripadajúcich na jednu maďarskú triedu javí na prvý pohľad ako pozitívum, veď v triede s menším počtom žiakov sa dá pravdepodobne vyučovať na vyššej úrovni. Túto komparatívnu výhodu však maďarské školy nedokážu veľmi využiť. Sociálne zloženie žiakov, vysoká miera nezamestnanosti

Tabuľka 17

Kvantitatívne ukazovatele základných škôl⁶⁶

Rok	Na jednej škole				V jednej triede	
	počet tried		počet žiakov		počet žiakov	
	slov.	s vyuč. jaz. maď.	slov.	maď.	slov.	maď.
1991	11,98	8,67	296,5	163,98	24,75	20,92
2001	11,86	7,16	260,45	137,68	21,96	19,22
2002	11,65	7,08	151,40	132,92	21,58	18,81

charakteristická pre južné Slovensko sú faktory, ktoré nepôsobia motivačne na vzdelávanie, nepovzbudzujú k učeniu. Z pohľadu motivačných impulzov k učeniu sa maďarské školy – kvôli neustále sa zväčšujúcej sociálnej heterogenite a rôznorodej skladbe žiakov v triedach – dostávajú už teraz vo viacerých regiónoch do nevýhodnej situácie. K tomu sa pridružuje aj podstatne nižší počet žiakov pripadajúcich na jednu maďarskú školu ako je celoštátny priemer a z toho vyplývajúci nižší počet tried: v maďarských školách je menej súbežných tried. Tieto údaje poukazujú aj na to, že vzrastá počet malých maďarských základných škôl, pričom ich prevádzkovanie sa stáva ohrozeným. Prijatím zákona č. 596/2003 sa začala druhá etapa reformy školstva. Z hľadiska základných škôl niektoré úlohy štátu preberajú miestne samosprávy, ktoré môžu zriaďovať i rušiť základné školy. Mnohí v tomto vidia šancu zachovania malých škôl na územiach so zmiešaným obyvateľstvom. Je badateľné, že prevádzka malých škôl nie je len otázkou vôle miestnej samosprávy: čoraz častejšie sa vynára otázka hospodárnosti ako funkcie schopnosti poskytnúť kvalitné, konkurencieschopné vzdelanie. K tomu sa pridružujú osobité problémy území so zmiešaným obyvateľstvom, keď v mnohých obciach, kde celkový počet žiakov vystačí sotva na jednu triedu, by bolo treba prevádzkovať maďarskú aj slovenskú školu.

Postupné znižovanie prísunu štátnych a iných podporných zdrojov skôr či neskôr prinúti prevádzkujúce samosprávy k hospodárnejšiemu využívaniu materiálnych prostriedkov. Otázkou je, či budú tieto obce núte-

né pasovať sa s problémami osamotene, alebo si maďarská menšina vybuduje stabilnú a kvalitnú školskú sieť na základe odborne prepracovaných regionálnych či celoštátnych koncepcií.

C) Ako tretiu tému preskúmame vertikálne i horizontálne zmeny a tendencie v základnom školstve charakteristické pre obdobie po zmene režimu (tabuľka 18). Predchádzajúce štatistické údaje už predznamovali niektoré závery, ktoré teraz rozoberieme podrobnejšie. Z pohľadu celkového počtu škôl na Slovensku sa napriek neustálemu, výraznému poklesu počtu žiakov (118 044) za posledných 13 rokov, počet základných škôl takmer nezmenil. Táto skutočnosť pravdepodobne predznamenáva ďalšiu vlnu integrácie základných škôl, keďže disponibilné prostriedky nepostačujú na primerané financovanie škôl, ani na investičný rozvoj potrebný k zvyšovaniu úrovne výuky. Školy s vyučovacím jazykom maďarským, resp. školy prevádzkujúce aj maďarské triedy tvoria 12,35 % základných škôl na Slovensku (čiže ich podiel v celoštátnom meradle ešte trochu vzrástol). Počet žiakov základných škôl na Slovensku sa v období medzi rokmi 1990 a 2002 znížil o 16,39 %, počet tried však klesol len o 1,51 %. V porovnaní s tým bol v školách s vyučovacím jazykom maďarským – okrem iného pre väčší pokles v rámci jednotlivých vekových skupín – pokles počtu žiakov v spomínanom období väčší, 18,71 percentný.

Podobne, ako to bolo v prípade detí navštevujúcich materské škôlky, aj v prípade žiakov základných škôl sa ukazuje klesajúca

tendencia v počte žiakov maďarskej národnosti navštevujúcich slovenskú základnú školu, a to v percentuálnom aj absolútnom vyjadrení. Podľa štatistických údajov od roku 1996 táto tendencia už nepokračuje.

Relatívny nárast počtu žiakov navštevujúcich základné školy s vyučovacím jazykom maďarským môžeme dokumentovať aj tým, že kým v období rokov 1990 až 2002 klesol počet žiakov základných škôl maďarskej národnosti o 17 351, teda o 26,82 %, zatiaľ počet detí učiacich sa po maďarsky klesol len o 9 058, čiže o 18,71 %. V tom istom období klesol počet žiakov základných škôl maďarskej národnosti navštevujúcich školy s vyučovacím jazykom maďarským o 9 741, čiže o 20,47 %, ale počet žiakov základných škôl maďarskej národnosti vzdelávajúcich sa po slovensky klesol v podstatne vyššej miere, o 7 610, čiže o 44,48 %. K zníženiu počtu žiakov maďarskej národnosti prispeli teda maďarskí žiaci navštevujúci školy s vyučovacím jazykom slovenským 43,86 percentami napriek tomu, že ich percentuálne zastúpenie sa pohybuje niečo nad 20 %. Bude zaujímavé v nasledujúcich rokoch sledovať, či 1,63 percentný pokles počtu týchto žiakov v rokoch 2001 a 2002 naznačuje trvalý trend. Ak je to pravda, tak je to možné pripísať predovšetkým vplyvu podpory poskytovanej zahraničným Maďarom maďarským štátom, prípadne aj pôsobeniu európskych integračných procesov.

Na základe analýzy štatistických údajov sa dajú ťažko vysvetliť rozdiely medzi údajmi o žiakoch maďarskej národnosti v školských štatistických ročenkách a údajmi o vekovej skupine (5 – 14) žiakov základných škôl maďarskej národnosti zo sčítania obyvateľov. Prejavuje sa to tým, že žiakov základných škôl maďarskej národnosti je viac, ako by ich malo byť podľa zastúpenia príslušnej vekovej skupiny obyvateľstva. Tento jav je možné pozorovať od roku 1995. Príčinou môže byť okrem iného aj to, že pri sčítaní obyvateľov roku 2001 bolo zaevidovaných s maďarskou národnosťou menej žiakov základných škôl, ako pri zápise do školy. Ďalšia príčina môže

tkvať v tom, že „ubúdanie“ maďarskej menšiny sa spomalilo, prípadne aj zastavilo. Napokon k tomuto neobvyklému štatistickému javu môže prispieť aj uvedenie žiakov rómskeho pôvodu z vyšších vekových skupín medzi žiakmi maďarskej národnosti. (Korektné overenie tejto hypotézy však môže poskytnúť len hlbšie skúmanie.) Keďže je návšteva základnej školy povinná, tu sa ani scho-dok, ani prebytok nedá hodnotiť ako pozitívny jav z hľadiska maďarskej menšiny.

V obciach, kde tvoria značnú časť obyvateľov maďarskí Rómovia, je možné pozorovať aj taký jav, že rodičia zapisujú svoje deti kvôli veľkému počtu rómskych žiakov v maďarskej škole radšej do školy slovenskej. Za takýchto okolností ani prípadné mimoriadne výsledky nadaných žiakov alebo podpora zvonku neprinášajú úspechy v oblasti zápisu do škôl s vyučovacím jazykom maďarským. Je potrebné sa pripraviť aj na určité nové skutočnosti, ktoré môžu v náväznosti na procesy európskej integrácie postaviť do protikladu vzdelávanie v materinskom jazyku a zotrvanie v rodnej zemi. Zmýšľanie maďarskej menšiny na Slovensku, ktorá žije pozdĺž dlhých slovensko-maďarských hraníc, sa môže uberať aj takým smerom, že po skončení základnej školy s vyučovacím jazykom maďarským na Slovensku zapisujú rodičia svoje deti na strednú školu v Maďarsku. Veľká časť týchto detí však bude pravdepodobne rozširovať rady tej inteligencie, ktorá je pre maďarskú menšinu na Slovensku stratená.

Priaznivé zmeny v štatistických údajoch škôl, tried a žiakov vzťahujúcich sa na základné vzdelávanie v maďarskom jazyku možno pravdepodobne pripísať viacerým faktorom. Jedným z nich môže byť aj to, že sa znížila závislosť maďarskej menšiny, aj konkrétnych jednotlivcov od štátnej moci. Identita príslušníkov maďarskej menšiny sa v neustálom zápase o svoje práva, o svoje školy, posilnila. Demokratické procesy a posilnenie pravkov samosprávnosti v spoločnosti vytvárajú väčší priestor k tomu, aby aj maďarská komunita žila svojiským spoločenským, kultúrnym,

politickým, ale aj hospodárskym životom. Vďaka vývoju na trhu práce, ako i podmienok bývania, sa čoraz menej mladých maďarských rodín bude sťahovať do miest s väčšinou slovenského obyvateľstva, a tak sa pravdepodobne zníži počet zmiešaných manželstiev. Určitú úlohu tu môže zohrať aj to, že protimaďarská tendenčnosť učebných osnov slovenských škôl vyvolá odmietavú reakciu v kruhoch maďarských rodičov. S pozitívnym vplyvom materiálnej podpory, ktorú poskytujú nadácie z Maďarska, a tzv. zápisného programu treba bezpodmienečne počítať, predpokladajúc, že výsledkom tohto vplyvu bude znižovanie počtu detí maďarskej národnosti navštevujúcich slovenské školy. Zo štatistických údajov však vyplýva aj to, že súčasné formy podpory nie sú dostatočne účinné a často sú živé politickými a skupinovými záujmami. Poskytovatelia podpôr by mali venovať väčšiu pozornosť aj preventívnemu pôsobeniu. Tu okrem iného máme na mysli posilnenie maďarského spoločenského, kultúrneho, vzdelávacieho a inštitucionálneho života, predovšetkým v prostredí mladých ľudí, stojacich pred založením rodiny.

D) Napokon sa pristavme pri úlohe slovenského jazyka a jeho výučbe na školách s vyučovacím jazykom maďarským! Slovenský jazyk nie je pre obyvateľov maďarskej národnosti len prostriedkom na komunikáciu s ostatnými obyvateľmi štátu, ale je neodmysliteľnou podmienkou uplatnenia sa na trhu práce, ale často už aj pri ďalšom štúdiu. Preto osvojenie si slovenského jazyka na základnej škole pokladali školské úrady, ale aj rodičia maďarských žiakov a odborníci za dôležitú súčasť vyučovania na maďarských školách. Veľký pokrok znamenali zásady, ktoré začiatkom deväťdesiatych rokov prijalo aj ministerstvo školstva, podľa ktorých treba pri vyučovaní slovenského jazyka na maďarských školách používať komunikatívne metódy so zreteľom na metodické a obsahové vzťahy používané pri vyučovaní cudzích jazykov. Má sa to uskutočňovať dvoma formami: formou základného jazykového vzdelávania a doplnkového jazykového vzdelávania. V rámci základného jazy-

kového vzdelávania sa povinne zaviedli hodiny slovenského jazyka už od predškolskej výchovy, ďalej na každom stupni školského systému prebieha intenzívne vyučovanie slovenského jazyka vo vyššom počte vyučovacích hodín. Okrem toho sa ako nepovinný predmet zaviedla slovenská konverzácia a odborná konverzácia. Medzi doplnkové formy jazykového výcviku patrí od piateho ročníka osvojovanie odbornej terminológie prírodovedných predmetov aj po slovensky, v 8. a 9. ročníku zas opakovanie tematických celkov z týchto predmetov po slovensky.

Popritom všetkom je úroveň ovládania slovenského jazyka maďarskými žiakmi základných škôl veľmi rozdielna. Úroveň ovládania slovenského jazyka totiž nezávisí len od úrovne školskej výuky, ale aj od toho, v akom jazykovom, spoločenskom a sociálnom prostredí je žiak vychovávaný. Začiatkom deväťdesiatych rokov rezort školstva preveril vedomosti žiakov maďarských základných škôl zo slovenského jazyka a zistil, že v prípade jednej pätiny žiakov sa ukazujú veľké nedostatky v oblasti komunikatívnej zručnosti. Na základe skúseností neprekvapuje ani to, že medzi úrovňou vedomostí zo slovenského jazyka sú u žiakov jednotlivých škôl príliš veľké rozdiely. Situácia je zrejme podobná aj v prípade iných predmetov. Schodnou cestou by bolo systematické monitorovanie vyučovania jednotlivých predmetov, teda aj slovenského jazyka, vrátane pravidelných previerok, aby boli učitelia a školy v záujme zvyšovania kvality vzdelávania neustále konfrontovaní s výsledkami iných škôl.

Treba tu však spomenúť aj to, že maďarské školy majú záujem na tom, aby ich žiaci mohli úspešne študovať ďalej aj na slovenských stredných školách. Preto sú žiaci takmer na každej škole aj osobitne pripravovaní na prijímacie skúšky na slovenské školy.

2.2.4. Stredné školy

Žiaci základných škôl maďarskej národnosti pokračujú v štúdiu na gymnáziách, stredných

Tabulka 18
Vývoj počtu základných škôl, tried a žiakov základných škôl v rokoch 1990 – 2002⁶⁷

Školský rok	Školy			Triedy			Žiakov									
	SR	VJM	z toho VJM v %	počet		z toho VJM v %	počet		z toho VJM v %	počet		z toho MN do VJS v %	MB	- SCh +PR	z toho MN v %	z toho VS v %
				SR	VJM		MN	MN do VJM		MN do VJM	MN do VJS					
1990/91	2 358	257 +28	12,09	28 345	2 071	7,31	720 404	48 405	6,72	64 693	47 583*	17 110*	65 125	-432	8,98	9,04
1991/92	2 415	264 +28	12,09	28 942	19 34 +355	7,91	716 416	47 882	6,68	63 025	47 060	15 965	64 262	-1 237	8,80	8,97
1992/93	2 472	272 +29	12,18	29 207	1 959 +371	7,98	704 119	47 935	6,81	60 375	45 599	14 776	62 244	-1 869	8,57	8,84
1993/94	2 483	274 +31	12,28	28 518	1 951 +349	8,07	690 189	46 960	6,80	59 472	45 147	14 325	60 184	-712	8,62	8,72
1994/95	2 481	276 +31	12,37	28 224	1 946 +349	8,13	675 813	46 323	6,85	57 909	44 647	13 262	58 052	-143	8,57	8,59
1995/96	2 485	276 +31	12,35	28 295	1 957 +331	8,09	661 082	45 534	6,89	57 030	44 030	13 000	55 928	+1102	8,63	8,46
1996/97	2 493	273 +32	12,23	28 059	1 948 +318	8,08	644 902	44 555	6,91	54 392	42 452	11 940	53 785	+607	8,43	8,34
1997/98	2 482	274 +30	12,25	28 432	1 964 +295	7,95	645 941	43 929	6,80	54 002	42 564	11 438	53 032	+780	8,36	8,21
1998/99	2 484	273 +30	12,20	28 918	1 987 +312	7,95	647 877	43 522	6,72	53 310	42 017	11 293	52 348	+962	8,23	8,08
1999/00	2 472	273 +28	12,18	29 773	2 220	7,46	671 706	45 092	6,71	54 967	43 587*	11 380*	53 401	+1566	8,18	7,95
2000/01	2 447	271 +29	12,26	29 093	2 178	7,49	650 966	42 980	6,60	52 863	41 475*	11 388*	50 970	+1893	8,12	7,83
2001/02	2 406	262 +35	12,34	28 539	2 128	7,47	626 645	40 892	6,53	50 304	39 387*	10 917*	48 252	+2052	8,03	7,70
2002/03	3 965	259 +37	12,35	27 916	2 092	7,49	602 360	39 347	6,53	47 342	37 842*	9 500*	45 598	+1 744	7,86	7,57

SR – Slovenská republika, VJM – s vyučovacím jazykom maďarským, MN – maďarskej národnosti, MN do s VJM – žiak maďarskej národnosti do základnej školy s vyučovacím jazykom maďarským, MN do s VJS – žiak maďarskej národnosti do základnej školy s vyučovacím jazykom slovenským, MB – podľa podielu vekovej skupiny má byť maďarskej národnosti, SCh – schodok, PR – prebytok, VS – podiel príslušnej vekovej skupiny osôb maďarskej národnosti

Poznámky: Pre nedostatok oficiálnych údajov sme údaje označené * určili tak, že sme za základ pre počet žiakov maďarskej národnosti navštevujúcich maďarské školy považovali číslo 1505 pre roky 1999 – 2002 a číslo 822 pre rok 1990. Totiž pre rok 1998 je oficiálnym údajom číslo 1505 a pre rok 1991 číslo 822.

odborných školách a na stredných odborných učilištiach. Vo všetkých troch typoch stredných škôl sú aj školy s vyučovacím jazykom maďarským, resp. školy, kde sú aj maďarské triedy. Existujú dokonca aj také školy – vedečné ako slovenské –, kde sa v niektorých triedach vyučujú určité predmety po slovensky, iné po maďarsky. Žiaci maďarských základných škôl môžu samozrejme študovať aj na slovenských stredných školách.

Z oficiálnej štatistiky sa nedá zistiť, či sú dvojjazyčné triedy v slovenských školách, ktoré boli zriadené pre žiakov maďarskej národnosti, klasifikované ako slovenské alebo maďarské triedy. Štatistika totiž nepočíta s dvojjazyčnými triedami. Zároveň však aj na školách s vyučovacím jazykom maďarským sú triedy zriadené pre žiakov slovenskej národnosti, ktoré sú zrejme celkom slovenské, ale sú aj také triedy, ktoré navštevujú žiaci maďarskej národnosti, ale sú už prísne dvojjazyčné. Pri zohľadnení takejto zložitej štruktúry stredných škôl možno na základe štatistických údajov považovať za presné z hľadiska školského vzdelávania žiakov maďarskej národnosti tie údaje, ktoré sa vzťahujú na školy a triedy s vyučovacím jazykom maďarským. Uvedený stav je charakteristický predovšetkým pre stredné školy a v oveľa menšej miere je príznačný pre materské a základné školy.⁶⁸

2.2.4.1. Gymnázia

Analýza vývoja situácie po roku 1990 nám môže poskytnúť cenné ponaučenia. V období rokov 1990 až 1996 došlo v oblasti gymnaziál-

neho vzdelávania k podstatným zmenám. Ich príčiny sa dajú premietnuť do troch oblastí. Po prvé, v spoločnosti sa významne zvýšila prestíž gymnázií, pretože spomedzi stredných škôl gymnáziá najlepšie pripravujú žiakov na univerzity a vysoké školy. Po druhé, vznikla možnosť zriadenia súkromných a cirkevných škôl, medzi nimi aj gymnázií. Po tretie možno spomenúť, že aj podľa zákona vznikali gymnáziá rozličného typu a celkom novým prvkom bola možnosť zriaďovania osemročných gymnázií. Ak zohľadníme aj rozmanitosť a pestrosť obsahu vzdelávania, tak sa stane ešte zrejmejším, prečo sa zvýšil záujem o gymnaziálne vzdelávanie a prečo sa výrazne zvýšil počet gymnázií, aj počet žiakov v triedach.⁶⁹

A) Najprv si všimnime údaje o hustote gymnaziálnej siete v dvoch rokoch sčítania obyvateľov. Roku 1991 pripadá na Slovensku jedno gymnázium na 35 880 obyvateľov a jedna gymnaziálna trieda na 3 128 obyvateľov. V uvedenom roku fungovalo 12 gymnázií s vyučovacím jazykom maďarským s 96 triedami. V 8 gymnáziách pod spoločným riadením bolo 44 tried s vyučovacím jazykom maďarským. Okrem toho existovali aj dve slovensko-ukrajinské gymnáziá. Takto pripadlo na 36 155, resp. 33 477 obyvateľov slovenskej národnosti jedno slovenské gymnázium, resp. také gymnázium, kde sa dá študovať aj po slovensky. Od týchto údajov sa podstatne líšia údaje vzťahujúce sa na maďarskú menšinu. Na jedno gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským pripadlo totiž roku 1991 47 275 obyvateľov maďarskej národnosti a na také gymnázium, kde sa dá študovať aj po maďarsky,

Tabuľka 19

Údaje o hustote gymnázií⁷⁰

Rok	Počet obyvateľov pripadajúcich na jedno gymnázium				
	SR	slovenskej národnosti		maďarskej národnosti	
		s VJS	s VJS+ZM	s VJM	s VJM+ZM
1991	35 880	36 155	33 477	47 275	28 365
2001	24 790	24 162	23 190	30 619	20 821

s VJS – s vyučovacím jazykom slovenským, s VJM – s vyučovacím jazykom maďarským, s VJS+ZM – s vyučovacím jazykom slovenským + s vyučovacím jazykom slovenským a maďarským, s VJM+ZM – s vyučovacím jazykom maďarským + s vyučovacím jazykom slovenským a maďarským

pripadlo 28 365 maďarských obyvateľov. Tabuľka 19 znázorňuje údaje za oba roky (1991 a 2001), v ktorých sa uskutočnilo sčítanie obyvateľov.

Uvedené údaje svedčia o tom, že za desať rokov došlo v gymnaziálnom vzdelávaní k veľkému pokroku, veď v porovnaní s rokom 1991 do roku 2001 sa znížil počet obyvateľov pripadajúcich na jedno gymnázium o 30,91 %, počet obyvateľov slovenskej národnosti pripadajúcich na gymnázium, kde sa vyučuje aj po slovensky, klesol o 30,73 %. Jedným z ukazovateľov ústupu maďarského gymnaziálneho vzdelávania je to, že počet obyvateľov maďarskej národnosti pripadajúcich na jedno gymnázium, kde sa vyučuje aj po maďarsky, sa oproti predchádzajúcemu obdobiu znížil o 26,60 %, čo predstavuje menšiu mieru znižovania ako v prípade vyššie uvedených údajov vzťahujúcich sa na celoslovenskú populáciu, resp. obyvateľstvo slovenskej národnosti.

V období rokov 1991 až 2001 vykazuje hustota siete maďarských gymnázií a ich dostupnosť istý relatívny pokles v tom zmysle, že kým na Slovensku sa v danom období zvýšil počet gymnázií o 47,62 %, zatiaľ počet gymnázií s vyučovacím jazykom maďarským sa zvýšil len o 25 %.

Pre obyvateľov maďarskej národnosti je však v celoštátnom porovnaní dostupnosť gymnaziálneho vzdelávania v maďarskom jazyku stále lepšia ako dostupnosť premietnutá na celú krajinu, tzn. hustota siete gymnázií vyučujúcich aj v maďarskom jazyku je v regiónoch obývaných maďarskou menšinou ešte vždy lepšia ako hustota celoštátnej siete. Mládež maďarskej národnosti má dobré možnosti ďalšieho štúdia na gymnáziách s vyučovacím jazykom maďarským. Deti navštevujúce základné školy s vyučovacím jazykom maďarským majú teda väčšiu šancu pokračovať v štúdiu na maďarských gymnáziách ako je to v prípade záujmu detí navštevujúcich slovenskú základnú školu o štúdium na slovenských gymnáziách.

Priaznivé štatistické údaje však nevypovedajú o tom, do akej miery je rozloženie gym-

názií optimálne. Tak napríklad v oblastiach na sever od línie Šahy – Želiezovce – Nové Zámky neexistovala donedávna možnosť študovať ani na jednom gymnáziu v maďarskom jazyku, keďže už pred viac ako štvrtstoročím boli zrušené gymnaziálne triedy s vyučovacím jazykom maďarským v Nitre. Cirkevné gymnázium otvorené roku 2001 v Leviciach je nútené pre blízkosť dvoch šahianskych gymnázií a želiezovského gymnázia verbovať študentov zo vzdialenejších oblastí s rozptýleným maďarským obyvateľstvom, čo môže byť z dlhodobého hľadiska úspešná stratégia len vtedy, ak škola dokáže ponúknuť nejaký osobitý, jedinečný program. S podobnými problémami čiastočne zápasí aj maďarské cirkevné gymnázium v Kolárovcu.

B) V záujme priblíženia vnútornej štruktúry gymnázií prostredníctvom štatistických údajov sa pristavme najprv pri údajoch o veľkosti gymnázií! Roku 1991 bolo napríklad v jednom gymnáziu s vyučovacím jazykom maďarským v priemere 7 tried, tento údaj sa do roku 2001 zvýšil na 7,72 triedy. Celoslovenský priemer je podstatne vyšší: 12,66, resp. 13,44 triedy. Podobná situácia je aj v priemernom počte žiakov navštevujúcich jedno gymnázium. Tu je rozdiel ešte väčší, veď roku 1991 aj roku 2001 predstavoval priemerný počet žiakov pripadajúcich na jedno gymnázium poskytujúce vyučovanie v maďarskom jazyku len polovicu celoštátneho priemeru (tabuľka 20). Gymnázia vyučujúce aj v maďarskom jazyku sa z hľadiska počtu maďarských žiakov počítajú medzi malé gymnázia, kde sa pre absenciu paralelných tried nedajú realizovať špeciálne odborné programy. Okrem Gymnázia Jánosa Selyeho v Komárne a Gymnázia Ármina Vámbéryho v Dunajskej Strede otvárajú ostatné gymnázia len triedy s vyučovaním cudzích jazykov alebo informatiky. Len s takýmito programami však už maďarské gymnázium nemôže byť atraktívnejšie ako slovenské (tabuľka 20).

Menšie sú naopak rozdiely v priemernom počte žiakov pripadajúcich na jednu triedu. Táto skutočnosť znamená pre gymnaziálne vzdelávanie v maďarskom jazyku výhodu,

Tabuľka 20

Kvantitatívne ukazovatele gymnázií⁷¹

Rok	Na jednom gymnáziu				V jednej triede	
	počet tried		počet žiakov		počet žiakov	
	SR	s vyuč. jaz. maď.	SR	maď.	SR	maď.
1991	12,66	7,00	402,53	204,45	31,80	29,21
2001	13,44	7,72	397,41	199,28	29,57	25,81

ktorá však môže byť neutralizovaná skutočnosťou, že sú veľké rozdiely v schopnostiach a záujmoch študentov v danej triede.

Zreteľne sa tu prejavuje dilema, pred ktorou stojí maďarské stredoškolské, teda aj gymnaziálne vzdelávanie na Slovensku. Úsilie priblížiť maďarské gymnáziá k maďarským študentom (prípadne v spojení s konfesionálnymi záujmami ako napríklad v prípade Šiah, Kolárova, Rimavskej Soboty), pretavené do systému gymnázií s malým počtom žiakov, sa dostalo do protikladu s reálnou potrebou vytvorenie takého systému, ktorý v rámci viacerých paralelných tried dokáže poskytnúť aj špeciálne odborné vzdelávanie.

C) V oblasti gymnaziálneho vzdelávania sa v období rokov 1990 až 2002 udiali prevrtné zmeny. Za toto obdobie vzrástol počet gymnázií o 94, čiže o 74,60 %, počet tried o 1 376, t. j. o 81,61 %, počet žiakov o 37 126, teda o 68,08 %. Táto skutočnosť je jedným z najväčších prínosov rozvoja školského systému na Slovensku po roku 1989.

Tento celkový rozvoj však nebol sprevádzaný nárastom podielu žiakov maďarskej národnosti, ani rozvojom siete maďarských gymnázií. I keď za uplynulých trinásť rokov vzrástol počet maďarských gymnázií a tried s vyučovacím jazykom maďarským a v porovnaní s predchádzajúcim obdobím podstatne vzrástol počet žiakov maďarskej národnosti navštevujúcich gymnáziá, resp. gymnáziá s vyučovacím jazykom maďarským, krivka tohto nárastu je predsa len výrazne miernejšia ako v prípade celoštátnych ukazovateľov.⁷² V oblasti maďarského gymnaziálneho vzdelávania vzrástol počet škôl len o 7, čiže o

38,89 %, počet tried o 72, teda o 52,17 % a počet žiakov o 1 667, t. j. o 44,07 %. Tieto čísla však vzhľadom na mieru celoštátneho nárastu predstavujú v skutočnosti 25 – 35 percentný relatívny pokles, regres.

Pre úplnosť treba tieto údaje doplniť ešte tým, že v období rokov 1990 až 2002 vzrástol počet študentov gymnázií maďarskej národnosti o 1 717, teda o 35,36 %. V tom istom období však vzrástol počet žiakov maďarskej národnosti navštevujúcich gymnáziá s vyučovacím jazykom maďarským o 1 643, t. j. o 43,71 %, tu je teda relatívny nárast vyšší, je však ešte stále hlboko pod celoštátnym nárastom.

Ak sa na tento jav pozrieme aj z inej strany, naskytne sa nám ešte nepriaznivejší obraz. Už roku 1990 malo byť 9,63 % študentov gymnázií maďarskej národnosti. Skutočný stav bol len 8,90 %, čo znamená deficit 396 osôb. Percentuálny podiel študentov gymnázií s vyučovacím jazykom maďarským je už len 6,93 %, čo znamená aj to, že roku 1990 navštevovalo 1 097 maďarských študentov, čiže 22,59 % príslušnej vekovej skupiny gymnázií s vyučovacím jazykom slovenským. Za uplynulých 13 rokov sa tieto ukazovatele ešte viac zvýšili.

Podľa údajov z roku 2002 tvoria študenti maďarskej národnosti len 8,24 % vekovej skupiny žiakov gymnázií, pričom gymnazisti maďarskej národnosti sa podieľajú na počte všetkých študentov gymnázií už len 7,17 percentami. Napokon, študenti gymnázií s vyučovacím jazykom maďarským predstavujú len 5,84 % všetkých gymnazistov na Slovensku. To jednoznačne poukazuje na to, že medzi

príslušníkmi maďarskej národnostnej menšiny klesá počet absolventov gymnázií.

Roku 2002 malo podľa skladby príslušnej vekovej skupiny študovať na gymnáziách 7 553 študentov maďarskej národnosti, v skutočnosti študovalo len 6 573 študentov, schodok je teda 980 študentov.

Aj samotný schodok sa za ostatných 13 rokov vyvíjal nerovnomerne. Na začiatku deväťdesiatych rokov 8,15 percentný deficit z roku 1990 sa do roku 1993 zredukoval na minimálnych 6,05 %, potom nasledoval rýchly nárast, ktorý roku 1999 dosiahol až 21 percentné maximum. Deficit žiakov maďarskej národnosti v gymnaziálnom vzdelávaní ukazuje klesajúcu tendenciu najmä v ostatných dvoch rokoch: roku 2002 predstavoval schodok 980 osôb, čo zodpovedá 14,91 %. Za ostatných 13 rokov schodok – i keď s veľkými výkyvmi – narástol z 8,15 % na 14,91 %.

V porovnaní s rokom 1990 sa do roku 2002 síce v absolútnych číslach mierne zvýšil (z 1 097 na 1 171) počet žiakov maďarskej národnosti navštevujúcich gymnáziá s vyučovacím jazykom slovenským, predstavuje to však len 17,81 % percent žiakov maďarskej národnosti, čo znamená pokles o 4,78 %. Počnúc rokom 2000 možno pozorovať vyše 2 percentné – v porovnaní s predchádzajúcim obdobím zvýšené – tempo poklesu počtu žiakov maďarskej národnosti, ktorí sa učia po slovensky. Je priaznivým signálom pre maďarskú menšinu, že od roku 2001 sa ako keby začal vyrovnávať schodok v počte študentov gymnázií.

Na základe štatistických údajov sa dá vo vzťahu k maďarskej národnostnej menšine hovoriť o týchto dvoch pozitívnych, priaznivo sa vyvíjajúcich javoch. Až v nasledujúcich rokoch sa však ukáže, či trend pozorovateľný od roku 2000, t. j. znižovanie podielu maďarských študentov trend navštevujúcich slovenské gymnáziá, resp. zrýchlené vyrovnávanie schodku študentov maďarskej národnosti, je trvalý jav.

K presadeniu sa uvedených dvoch vývinových tendencií mohlo napomôcť viacero faktorov, okrem iného napríklad starostlivosť Maďarskej republiky o zahraničných Maďarov,

uvoľnenie hraníc po spoločnom pristúpení k Európskej únii, umožňujúce voľnejší pohyb občanov, ako aj podstatne zvýšené možnosti vysokoškolského vzdelávania v Maďarsku. Nezanedbateľnou mierou mohli formovanie spomínaných vývinových tendencií pozitívne ovplyvniť aj vnútorné spoločenské zmeny na Slovensku, vďaka ktorým sa menšinová politika štátu pozdvihla na úroveň Európskej únie.

D) Napriek týmto dvom, z pohľadu maďarskej menšiny pozitívnym zmenám môžeme na základe analýzy štatistických údajov za ostatných 13 rokov – aj so zohľadnením predchádzajúcich rokov – konštatovať, že tak ako v gymnaziálnom vzdelávaní mládeže maďarskej národnosti, aj v oblasti gymnaziálneho vzdelávania v maďarskom jazyku sa v porovnaní s celoštátnymi údajmi ukazuje tendencia najväčšieho relatívneho poklesu a regresu. Čo môže byť príčinou tohto stavu?

Môžeme azda začať tým, že v rámci vekovej skupiny gymnazistov postupne klesá podiel osôb maďarskej národnosti, čo je spôsobené najmä prirodzeným poklesom populácie a postupujúcou asimiláciou. Z hľadiska relatívneho poklesu je veľmi dôležité aj to, že v období rokov 1990 – 2002 bolo na Slovensku novozriadených 33 štátnych, 45 cirkevných a 17 súkromných gymnázií, čo predstavuje spolu 95 nových škôl, kým za to isté obdobie vzrástol počet gymnázií s vyučovacím jazykom maďarským len o 7 (1 + 5 + 1). Podobné ukazovatele vidíme aj v prípade novootvorených tried. V prostredí maďarskej komunity na Slovensku sú nároky na vzdelanie aj túžba po vyššom vzdelaní stále nižšie ako v celoštátnom meradle. Podmienky života sú na územiach obývaných Maďarmi horšie ako v iných oblastiach krajiny, aj nezamestnanosť je vyššia. Maďarské rodiny zápasiace s existenčnými problémami uprednostňujú možnosť skoršieho zárobku pred školským vzdelávaním. Maďarská národnostná menšina nedokáže efektívne zmobilizovať svoje vnútorné politické, kultúrne a hospodárske rezervy v záujme dosiahnutia vyššej vzdelanostnej úrovne, nedokáže sformulovať svoje strategické ciele presahujúce pro-

vinciálne záujmy a nedokáže jednotne vystúpiť v záujme ich uskutočnenia.

Maďarskú menšinu a jej politickú reprezentáciu čaká úloha zavčas odhaliť nepriaznivé vývinové tendencie z hľadiska menšinového bytia a vytvoriť stratégie na zmiernenie, odstránenie ich negatívnych vplyvov⁷³ (tabuľka 21).

Pozdĺž dlhých slovensko-maďarských hraníc znamenajú kvalitné stredné školy v Maďarsku pre maďarské stredné školy na Slovensku veľkú konkurenciu. Pre žiakov maďarskej národnosti zo Slovenska sa od 1. mája 2004 ešte zlepšia podmienky na stredoškolské štúdium za hranicami. Dnes ešte nevieme, koľko maďarských žiakov zo Slovenska sa v nasledujúcich rokoch zapíše na strednú školu v Maďarsku. Zmapovanie súčasného stavu môže mať značnú výpovednú hodnotu. Preto si Nadácia Sándora Máraiho na jeseň 2004 vyžiadala od 36 pohraničných gymnázií v Maďarsku údaje o tom, koľko maďarských žiakov zo Slovenska študovalo v uplynulých rokoch v tamojších školách. Na obežník odpovedalo 19 škôl. Z týchto 19-tich škôl na 16-tich študovali maďarskí žiaci zo Slovenska. Ich počet sa od roku 1992, keď ich študovalo v Maďarsku spolu 7, zvýšil v školskom roku 2003/2004 na 160. Väčšina žiakov (132) študuje v štyroch prihraničných mestách (Győr, Sátoraljaújhely, Komárom, Esztergom). Na základe uvedených údajov možno predpokladať, že počet študentov zo Slovenska študujúcich na gymnáziách v Maďarsku bude zo súčasných 3 – 4 % gymnazistov maďarskej národnosti postupne rásť. Bolo by preto dôležité, aby sa v budúcnosti vo vzťahu k stredoškolskému vzdelávaniu tomuto javu venovala patričná pozornosť.⁷⁵

2.2.4.2. Stredné odborné školy

Systém stredných odborných škôl vytvorený na Slovensku koncom päťdesiatych a začiatkom šesťdesiatych rokov, fungoval s drobnými zmenami a korekciami až do pádu komunizmu. V ešte vyššej miere to platí o strednom odbornom vzdelávaní v maďarskom

jazyku. V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch sa percentuálny podiel tried s vyučovacím jazykom maďarským a študentov navštevujúcich tieto triedy, v porovnaní s celoslovenskými údajmi výraznejšie nezmenil (tabuľka 5). Z dôvodu zníženia podielu žiakov maďarskej národnosti v príslušnej vekovej skupine to v skutočnosti znamená relatívny nárast, čiže pozitívny vývoj. Za 13 rokov po zmene politického systému však maďarská menšina na Slovensku v oblasti stredného odborného vzdelávania končiaceho maturitou ustúpila zo svojich pozícií. Pristavme sa pri tomto probléme aj bližšie!

A) Sieť stredných odborných škôl na Slovensku je hustejšia ako je to v prípade gymnázií, veď roku 1991 pripadla jedna stredná odborná škola na 19 249 obyvateľov, kým jedno gymnázium na 35 880 obyvateľov. Štatistické údaje sú podobné aj v prípade obyvateľov slovenskej národnosti. V prípade, že by na jednu strednú odbornú školu s vyučovacím jazykom maďarským, resp. na takú školu, kde sú aj triedy s vyučovacím jazykom maďarským, pripadlo 19 249 občanov maďarskej národnosti, tak by počet takýchto škôl mal byť 29. Roku 1991 však bolo len 25 takýchto škôl. Ak si však hustotu škôl budeme všimáť z pohľadu zastúpenia príslušnej vekovej skupiny, resp. z pohľadu percentuálneho podielu žiakov maďarskej národnosti, tak by bolo odôvodnená existencia 21, resp. 26 stredných odborných škôl poskytujúcich vzdelávanie v maďarskom jazyku (tabuľka 22).

Tieto štatistické údaje ukazujú, že v období rokov 1991 až 2001 sa na Slovensku zvýšila šanca prijatia žiaka na strednú odbornú školu o 17,56 %. V prípade stredných odborných škôl s vyučovacím jazykom maďarským sa v tom istom období situácia zlepšila len o 8,25 % (tabuľka 22).

Analýzu týchto komplexných štatistických údajov môžeme trochu zjemniť, priblížiť k realite, ak budeme vychádzať z údajov o počte obyvateľov maďarskej národnosti požadujúcich maďarské základné školy, resp. vzdelávanie v maďarskom jazyku. Ak predpo-

Tabulka 21
Vývoj počtu gymnázií, gymnaziálnych tried a žiakov gymnázií v rokoch 1990 – 2002⁷⁴

Školský rok	Gymnázia			Triedy			Žiacov										
	počet	z toho VJM v %	počet	z toho VJM v %	počet		z toho		počet		z toho		počet -SCh +PR	z toho MIN v %	z toho VS v %		
					SR	VJM	SR	VJM	MN	do VJM	MN	do VJS v %					
1990/91	126	10+8	14,29	1 686	1 38	819	54 535	3 782	6,93	4 856	3 759*	1 097*	22,59*	5 252	-396	8,90	9,63
1991/92	147	12+8	13,61	1 861	1 40	752	59 172	4 089	6,91	5 259	4 066	1 193	22,68	5 645	-386	8,89	9,54
1992/93	165	13+8	12,73	2 014	151	750	63 522	4 432	6,98	5 617	4 406	1 211	21,56	5 984	-367	8,84	9,42
1993/94	175	13+8	12,00	2 169	161	742	68 006	4 739	6,97	5 964	4 710	1 254	21,03	6 325	-361	8,77	9,30
1994/95	183	13+8	10,48	2 306	166	720	72 072	4 892	6,79	6 132	4 851	1 281	20,89	6 623	-491	8,51	9,19
1995/96	190	14+8	11,58	2 445	172	703	76 380	4 896	6,41	6 119	4 847	1 272	20,79	6 928	-809	8,01	9,07
1996/97	196	14+8	11,22	2 538	175	690	79 376	4 914	6,19	6 164	4 867	1 297	21,04	7 104	-940	7,77	8,95
1997/98	198	14+8	11,11	2 538	170	658	80 116	4 783	5,97	6 011	4 735	1 276	21,23	7 074	-1063	7,50	8,83
1998/99	205	14+8	10,73	2 646	169	639	80 669	4 680	5,80	5 861	4 633	1 228	20,95	7 026	-1165	7,20	8,71
1999/00	209	15+8	11,00	2 609	167	640	76 662	4 392	5,73	5 454	4 345*	1 109*	20,34*	6 593	-1139	7,11	8,60
2000/01	212	16+8	11,32	2 741	178	649	80 615	4 675	5,80	5 787	4 628*	1 159*	20,03*	6 836	-1049	7,18	8,48
2001/02	217	17+8	11,52	2 916	193	662	86 239	4 982	5,78	6 093	4 935*	1 158*	19,01*	7 210	-1117	7,07	8,36
2002/03	220	17+8	11,36	3 062	210	686	91 661	5 449	5,84	6 573	5 402*	1 171*	17,81*	7 553	-980	7,17	8,24

SR – Slovenská republika, VJM – s vyučovacím jazykom maďarským, MN – maďarskej národnosti, MN do s VJM – žiak maďarskej národnosti do gymnázia s vyučovacím jazykom maďarským, MN do s VJS – žiak maďarskej národnosti do gymnázia s vyučovacím jazykom slovenským, MB – podľa zastúpenia vekovej skupiny má byť maďarskej národnosti, SCh – schodok, PR – prebytok, VS – podiel vekovej skupiny maďarskej národnosti

Poznámky: Pre nedostatok oficiálnych údajov sme údaje označené * stanovili odhadom tak, že počet nemaďarských žiakov navštevujúcich roku 1990 školy s vyučovacím jazykom maďarským sme považovali za 23 (oficiálny údaj pre rok 1991). Ten istý ukazovateľ pre roky 1999 – 2002 sme určili ako 47 (oficiálny údaj pre rok 1998).

Tabuľka 22**Údaje o hustote siete stredných odborných škôl¹⁷⁶**

Rok	Počet obyvateľov pripadajúcich na jednu strednú odbornú školu					
	SR	slovenskej národnosti		maďarskej národnosti		požadujúci prípravu v maďarskom jaz.
		VJS	VJS+ZM	VJM	VJM+ZM	VJM+ZM
1991	19 249	18 150	16 863	94 549	22 692	16 944
2001	15 869	14 697	13 984	57 836	20 821	16 303

VJS – s vyučovacím jazykom slovenským, VJM – s vyučovacím jazykom maďarským, VJS+ZM – s vyučovacím jazykom slovenským + so zmiešaným vyučovacím jazykom, VJM+ZM – s vyučovacím jazykom maďarským + so zmiešaným vyučovacím jazykom

kladáme, že počet takýchto obyvateľov tvoril v roku 1991 maximálne 74,68 % a roku 2001 78,3 % obyvateľov maďarskej národnosti (tabuľka 18), tak sa údaj o hustote stredných odborných škôl s vyučovacím jazykom maďarským v porovnaní s počtom obyvateľstva výrazne priblíži k celoštátnym ukazovateľom (tabuľka 22).

Ak hustotu stredných odborných škôl nebudeme skúmať z hľadiska počtu obyvateľov, ale z hľadiska hustoty ich teritoriálneho rozloženia, tak môžeme skonštatovať, že za desaťročné obdobie 1991 až 2001 sa dostupnosť stredných odborných škôl na Slovensku zlepšila o 23,72 %. V sieti maďarských stredných odborných škôl však za toto obdobie nenastal žiadny posun (tabuľka 23).

Po porovnaní týchto údajov môžeme konštatovať, že z pohľadu študentov maďarskej národnosti, ale aj študentov navštevujúcich maďarské školy je dostupnosť stredných odborných škôl vzhľadom na súčasný celoslovenský priemer horšia. Nie je to však nepriaznivá situácia takého rozmeru, že by v nej bolo treba hľadať najpálčivejšie problémy maďarského stredoškolského vzdelávania. Oveľa podstatnejšia je nedostatočná pestrosť ponuky stredoškolských odborných špecializácií, odborov, ktoré sa dajú študovať v maďarskom jazyku, ako aj ich obrovský úpadok za posledných 13 rokov. Toto konštatovanie je platné – možno okrem Dunajskej Stredy, Komárna a bezprostredného okolia týchto miest – na celé maďarské stredoškolské

odborné vzdelávanie v krajine. Môžeme to demonštrovať údajmi z jedného typického okresu, okresu Nové Zámky. V 9 stredných odborných školách okresu (Nové Zámky 4, Štúrovo 2, Šurany 2, Dvory nad Žitavou 1) sa vyučovalo 17 rozličných odborov po slovensky a len 7 z nich aj po maďarsky.

B) Podľa kvantitatívnych ukazovateľov vzťahujúcich sa na jednotlivé typy odborných škôl mala jedna takáto škola na Slovensku roku 1991 v priemere 11,23 tried, rovnaká škola poskytujúca vzdelávanie v maďarskom jazyku však mala len 6,72 tried. Takisto je podstatne nižší ukazovateľ priemerného počtu (188) študentov navštevujúcich odbornú školu poskytujúcu vzdelávanie v maďarskom jazyku, ako je celoštátny priemer, ktorý je 347,43 študentov. Hodnoty týchto ukazovateľov do roku 2001 podstatne klesli, čiže z hľadiska počtu tried a žiakov sa odborné školy zmenšili, pričom zmeny v strednom odbornom vzdelávaní v celoštátnom meradle i v maďarských školách sú v podstate na rovnakej úrovni (tabuľka 24).

Aj priemerný počet žiakov v jednej triede sa za spomínaných desať rokov znížil a miera tohto poklesu v triedach s vyučovacím jazykom maďarským sa podstatne nelíši od celoštátnych údajov.

Zmeny a vývinové tendencie týkajúce sa škôl a tried sú v podstate zhodné s tým, čo sme konštatovali v súvislosti s gymnáziami.

C) V rokoch 1990 a 2002 môžeme v oblasti odborného vzdelávania identifikovať veľmi

Tabuľka 23
Vývoj počtu stredných odborných škôl, tried a žiakov stredných odborných škôl v rokoch 1990 – 2002⁷⁷

Školský rok	Školy				Triedy				Žiacov											
	počet		z toho		počet		z toho		počet		z toho		počet		z toho		počet			
	SR	VJM	VJM v %	VJM v %	SR	VJM	VJM v %	VJM v %	SR	VJM	VJM v %	VJM v %	MN	MN do VJM	MN do VJS	VJS v %	MB	-SCh +PR	VJM v %	z toho VS v %
1990/91	181	5	12,15	2 816	164	5,82	4 735	87 082	4 735	5,44	7 100	4 723*	7 100	4 723*	2 377*	33,48*	8 386	-1 286	8,15	9,63
		+17																		
1991/92	274	9	9,12	3 176	168	5,46	4 700	95 195	4 700	4,94	7 421	4 688	7 421	4 688	2 733	36,83	9 082	-1 661	7,80	9,54
		+19																		
1992/93	315	69	7,14	3 382	171	5,06	4 801	103 793	4 801	4,63	7 671	4 786	7 671	4 786	2 885	37,61	9 777	-2 106	7,37	9,42
		+19																		
1993/94	339	6	3,17	3 642	179	4,91	5 004	116 664	5 004	4,2?	7 898	4 947	7 898	4 947	2 951	37,36	10 850	-2 952	7,07	9,30
		+19																		
1994/95	361	5	7,48	3 824	181	4,73	5 110	117 145	5 110	4,36	8 028	5 022	8 028	5 022	3 006	37,44	10 766	-2 738	6,85	9,19
		+22																		
1995/96	364	5	7,42	3 905	174	4,46	5 029	119 953	5 029	4,20	7 945	4 961	7 945	4 961	2 984	37,56	10 871	-2 926	6,63	9,07
		+22																		
1996/97	368	5	7,07	3 978	180	4,52	5 245	121 933	5 245	4,30	8 256	5 202	8 256	5 202	3 054	36,99	10 913	-2 657	6,77	8,95
		+21																		
1997/98	365	5	6,85	3 879	172	4,43	4 910	116 681	4 910	4,21	7 791	4 871	7 791	4 871	2 920	37,48	10 303	-2 512	6,68	8,83
		+20																		
1998/99	384	6	6,77	3 839	172	4,48	4 730	111 191	4 730	4,25	7 779	4 696	7 779	4 696	3 083	39,63	9 685	-1 906	7,00	8,71
		+20																		
1999/00	348	7	6,90	3 285	144	4,38	3 612	89 542	3 612	4,03	6 137	3 578*	6 137	3 578*	2 559*	41,70*	7 701	-1 564	6,85	8,60
		+17																		
2000/01	341	7	6,74	3 288	143	4,35	3 544	88 776	3 544	3,99	6 131	3 510*	6 131	3 510*	2 621*	42,75*	7 528	-1 397	6,91	8,48
		+16																		
2001/02	339	9	7,37	3 378	150	4,44	3 711	91 820	3 711	4,04	6 336	3 677*	6 336	3 677*	2 659*	41,97*	7 676*	-1 340	6,90	8,36
		+16																		
2002/03	275	8	8,73	3 014	150	4,98	3 691	83 353	3 691	4,43	6 064	3 657*	6 064	3 657*	2 406*	39,69*	6 868*	-804	7,28	8,24
		+16																		

SR – Slovenská republika, VJM – s vyučovacím jazykom maďarským, MN – maďarskej národnosti, MN do s VJM – žiak maďarskej národnosti do strednej odbornej školy s vyučovacím jazykom maďarským, MN do s VJS – žiak maďarskej národnosti do strednej odbornej školy s vyučovacím jazykom slovenským, MB – podľa zastupenia vekovej skupiny má byť maďarskej národnosti, Sch – schodok, PR – prebytok, VS – podiel vekovej skupiny maďarskej národnosti

Poznámky: Pre nedostatok oficiálnych údajov sme údaje označené * určili tak, že sme počet žiakov nemaďarskej národnosti navštevujúcich školy s vyučovacím jazykom maďarským roku 1990 definovali ako 12 (je to oficiálny údaj z roku 1991). V rokoch 1999 – 2002 sme ten istý údaj definovali číslom 34 (čo je oficiálny údaj z roku 1998). Teda napríklad čísla označené * sme roku 1990 dostali takto: MN do s VJM = 4735 – 12 = 4723; MN do s VJS = 7100 – 4723 = 2377.

Tabuľka 24

Kvantitatívne ukazovatele stredných odborných škôl⁷⁸

Rok	Na jednej strednej odbornej škole				V jednej triede	
	počet tried		počet žiakov		počet žiakov	
	SR	s vyuč. jaz. maď.	SR	maď.	SR	maď.
1991	11,23	6,72	347,43	188,00	30,95	27,98
2001	9,96	6,00	270,86	148,44	27,18	24,74

rozmanité, často rozporuplné, protichodné zmeny. Po prvé, v období do roku 1996 sa stredné odborné školy vo všetkých ohľadoch veľmi intenzívne rozvíjali. Počet škôl vzrástol o 187, teda o 103,31 %. Tak isto vzrástol počet tried o 1162, čiže o 41,26 %, počet žiakov sa zvýšil o 34 851, teda o 40,02 %. V oblasti vzdelávania v maďarskom jazyku bol tento rozvoj oveľa pomalší. Z pohľadu počtu škôl, tried a žiakov sme tu registrovali len nárast o 4 (18,18 %), 16 (9,86 %) a 510 (10,77 %) jednotiek. Tento vývoj sám o sebe znamenal krok vpred, ale ak ho porovnáme s mierou rozvoja na celoštátnej úrovni, môžeme povedať, že v maďarskom stredoškolskom odbornom vzdelávaní došlo pred rokom 1996 k veľmi výraznému relatívnemu regresu (tabuľka 23).

Ak vychádzame z celoštátneho rastu počtu študentov, do roku 1996 sa mal počet žiakov maďarskej národnosti podľa percentuálneho podielu príslušnej vekovej skupiny zvýšiť o 2 527, čiže o 30,13 %. Počet študentov stredných odborných škôl maďarskej národnosti sa však zvýšil len o 16,28 % (o 1 156).

Z pohľadu maďarskej národnosti možno považovať za negatívny jav, že maďarské školstvo nedokázalo držať krok s celoštátnym rozvojom školstva do roku 1996. Od roku 1991 do roku 1996 vzrástol počet žiakov maďarskej národnosti navštevujúcich stredné odborné školy s vyučovacím jazykom slovenským o 677, čiže o 28,48 %, avšak počet žiakov navštevujúcich stredné odborné školy s vyučovacím jazykom maďarským sa zvýšil len o 478, čiže o 10,14 %. Súvisí to pravdepodobne s tým, čo sme naznačili už vyššie, totiž že ponuka odborných špecializácií na školách

s maďarským vyučovacím jazykom nie je dostatočná a nezodpovedá potrebám doby.

Od roku 1996 do roku 2002 však dochádza v plnom rozsahu k všeobecnému úpadku odborného školstva na Slovensku. Za týchto sedem rokov sa nielenže anulovali výsledky predošlého rozvoja, ale v porovnaní s rokom 1991 nastal už aj pokles počtu žiakov.

Je nápadné, že po poklese počtu žiakov nenasledovalo zníženie ani počtu škôl, ani počtu tried. Popri raste inflácie je to ďalší faktor predražovania stredoškolského odborného vzdelávania, ktorý upriamuje pozornosť na otázku hospodárnosti prevádzkovania týchto škôl. Pokles populácie už postihol aj stredoškolské vzdelávanie, i keď ešte nie úplne. Môžeme preto očakávať, že naznačený smer vývoja prinúti súčasný systém stredného odborného školstva k úplnej reštrukturalizácii. Aj tu môžu byť víťazmi tí, čo medzi prvými predvídavo pristúpia k štruktúrálnej modernizácii a nebudú čakať na to, až ich k tomu okolnosti donúti. V kontexte európskych integračných procesov sa zásady a hlavné smery žiaducich štruktúrálnych zmien javia čoraz jasnejšie. Ako sme to však už vyššie naznačili, v tejto súťaži, v príprave na ňu maďarské odborné školy „zaspali“, ba ustúpili aj zo svojich bývalých pozícií.

Údaje za uplynulých trinásť rokov (v období rokov 1990 až 2002) – odhliadnuc od veľkého rozvoja do roku 1996 – ukazujú, že v porovnaní s predchádzajúcim obdobím funguje na Slovensku o 51,93 % viac stredných odborných škôl. Počet takýchto škôl vzdelávajúcich v maďarskom jazyku sa však zvýšil len o 2, čiže o 9,09 %. Zaujímavú krivku

zmien ukazuje vývoj počtu tried: v celoštátnom meradle sa do roku 2002 zvýšil iba o 7,03 %, avšak počet maďarských tried sa, naopak, znížil, a to až o 8,54 %. Pred uvedením podrobných údajov o zmenách v počte žiakov maďarskej národnosti treba brať do úvahy pokles, ktorý nastal v percentuálnom podiele vekovej skupiny týchto žiakov, predstavujúcim 1,39 % (z 9,63 % na 8,24 %), resp. pokles počtu mladistvých maďarskej národnosti patriacich do vekovej skupiny 15 – 19-ročných stredoškôľakov, ktorý v rokoch 1990 – 2002 predstavoval 13,12 % (42 340 – 36 784 = 5 556). V celoštátnom meradle zníženie predstavuje len 3 890 osôb, čiže 0,88 %.

Ak vo svetle týchto údajov zisťujeme, koľko žiakov maďarskej národnosti by malo navštevovať strednú odbornú školu, tak v danom období môžeme registrovať schodok 1 518 žiakov, čo zodpovedá 18,10 percentnému úbytku.

Na Slovensku sa v rokoch 1990 – 2002 znížil počet žiakov navštevujúcich stredné odborné školy o 3 729 osôb, teda o 4,28 %. Zníženie počtu žiakov maďarskej národnosti o 1 036 osôb predstavuje už podstatne vyšší, 14,59 percentný relatívny úbytok.

Za ostatných 13 rokov došlo teda podľa vyššie uvedených podrobných údajov v oblasti stredného odborného školstva s vyučovacím jazykom maďarským k pomerne značnému úbytku žiakov, veď ich počet sa znížil o 22,05 % (o 1 044 osôb). Úbytok počtu žiakov maďarskej národnosti navštevujúcich školy s vyučovacím jazykom maďarským je takmer zhodný (22,57 %, 1 066 žiakov). Počet žiakov maďarskej národnosti navštevujúcich slovenské školy však vzrástol o 30 osôb, teda o 1,26 %.

Tieto závery môžeme potvrdiť aj analýzou tzv. deficitu. Z podielu žiakov maďarskej národnosti zo všetkých mladistvých Slovenskej republiky, predstavujúcich vekovú skupinu 15 – 19-ročných sa dá vypočítať, koľko žiakov maďarskej národnosti by malo navštevovať stredné odborné školy. Deficit v tomto smere sa od začiatku deväťdesiatych rokov do roku 1993 vyšplhal z 18,11 % až na 37,38 percent-

né maximum. Ďalšie prehlbovanie tohto deficitu by bolo vyvolalo podstatné zníženie vzdelanostnej úrovne mládeže maďarskej národnosti. Tento schodok sa totiž neprejavil vo výraznejšom náraste študentov na gymnáziách, ani v stredných odborných učilištiach. Pozitívnym javom je to, že deficit študentov maďarskej národnosti na stredných odborných školách sa z 18,11 % roku 1990 postupne – i keď so značnými medziročnými výkyvmi – zredukoval na 12,26 % (804 osôb) roku 2002. Jedine túto vývojovú tendenciu skúmaného obdobia možno označiť za pozitívum, ktoré sa dá podporiť aj štatistickými údajmi.

D) Sumarizujúc doterajšie analýzy môžeme konštatovať nasledovné: tak ako maďarské stredoškolské odborné vzdelávanie v maďarskom jazyku, aj odborné vzdelávanie žiakov maďarskej národnosti veľa stratilo zo svojich pozícií dosiahnutých v osemdesiatych rokoch, a to v absolútnom vyjadrení i v relatívnom porovnaní.

Čo môže byť príčinou tohto javu?

Už začiatkom sedemdesiatych rokov sa zreteľne vykryštalizovali tie problémy, ktoré je nutné riešiť v záujme zvýšenia odborného vzdelávania občanov maďarskej národnosti. Kapacita maďarských stredných odborných škôl bola okrem poľnohospodárskych škôl veľmi malá. Obzvlášť nástojčivo vyvstávala potreba dynamickejšieho rozvoja vzdelávania v chemických, potravinárskych a textilných profesiách. Zriadenie odborných škôl s vyučovacím jazykom maďarským je odôvodnené všade tam, kde je dostatok žiakov a učiteľov schopných vyučovať po maďarsky.

Dôležité je ešte spomenúť, že od roku 1948 neboli na Slovensku zriadené ani stredné knižovnicke školy, ani konzervatóriá s vyučovacím jazykom maďarským.

V štátnej sieti maďarských stredných odborných škôl nenastali do roku 1996 už prakticky žiadne zmeny, veď v tomto roku fungovalo 5 samostatných štátnych stredných odborných škôl s vyučovacím jazykom maďarským a 19 štátnych škôl pod zmiešaným riadením. Spomedzi štátnych stredných

odborných škôl, resp. tried bola zrušená chemická priemyslovka v Bratislave, poľnohospodárska škola v Tornali a pedagogická škola v Leviciach. Medzitým vznikla jedna priemyselná stredná odborná škola v Hurbanove.

Na Slovensku vznikli v deväťdesiatych rokoch súkromné a cirkevné stredné odborné školy. Roku 2002 bolo 36 takýchto škôl, kde sa v 204 triedach učilo 4 327 žiakov. Maďarská národnostná menšina za 13 rokov zriadila len 2 súkromné stredné odborné školy (+ 2 zmiešané), kde sa v 16 triedach učí 291 žiakov. Maďarská menšina teda znova nevyužila možnosť zriadiť pre maďarskú mládež súkromné a cirkevné stredné odborné školy.

K uvedenému patrí aj to, že ešte aj roku 2002 existuje len 8 stredných odborných škôl s vyučovacím jazykom maďarským. V školách s vyučovacím jazykom slovenským alebo v školách s tzv. spoločným riadením sa v triedach vytvorených pre maďarské deti vyučuje po maďarsky často už iba predmet maďarský jazyk a literatúra. Roku 1995 bolo 22 takýchto škôl, dnes ich je už len 16.

Možno teda konštatovať, že rozvoj stredného odborného vzdelávania maďarskej národnostnej menšiny (tak v oblasti štátnych ako aj súkromných a cirkevných škôl) je popri rozvoji takéhoto vzdelávania na Slovensku celkom mizivý.

Znova môžeme povedať len to, že maďarská národnostná menšina nebola schopná aktivizovať svoje vnútorné modernizačné rezervy.

2.2.4.3. Stredné odborné učilištia

V období rokov 1990 a 1996 nastali v organizácii, riadení, obsahovej i formálnej stránke výučby na stredných odborných učilištách podstatné zmeny. V mnohých prípadoch ostali školy patriace pod jednotlivé rezorty bez majiteľa, bolo ich potrebné transformovať do nového organizačného a právneho rámca. Spoločenské a hospodárske zmeny si vyžiadali štrukturálne zmeny aj v stredných odborných učilištiach. V záujme riešenia tejto situácie boli prijaté nové zákony a nariadenia. Zároveň pod-

statne vzrástol dopyt po stredoškolskom vzdelaní ukončenom maturitou, resp. znížila sa príťažlivosť stredných odborných učiliští. (V ďalšom budeme pod pojem stredné odborné učilište zahrňovať rovnako odborné učilištia, ako aj stredné odborné učilištia).

Vývoj odborného vzdelávania maďarskej menšiny vykazuje v porovnaní s celoštátnymi údajmi v mnohých aspektoch tiež protichodné tendencie.

A) V období pred zmenou režimu komunistické stranické orgány venovali veľkú pozornosť vzdelávaniu robotníckych profesií a z ponuky stredných škôl navštevovalo najviac mladistvých práve stredné odborné učilištia. Ešte aj roku 1990 mali stredné odborné učilištia viac žiakov než gymnáziá a stredné odborné školy spolu. Do roku 2002 nastala zmena a na gymnáziách a stredných odborných školách sa už učilo o viac než 50 tisíc žiakov viac ako na stredných odborných učilištiach. Zároveň sa však v stredných odborných učilištiach zvyšoval počet žiakov, ktorí končili štúdium maturitou.

Kvôli silnej tradícii odborného vzdelávania založenej za minulého režimu neprekvapuje fakt, že sieť stredných odborných učiliští v pomere k počtu obyvateľov je ešte aj dnes najhustejšia spomedzi všetkých typov stredných škôl (tabuľka 25).

Veľmi nízky je však počet stredných odborných učiliští s vyučovacím jazykom maďarským, veď počet obyvateľov maďarskej národnosti pripadajúcich na jednu takú školu bol roku 1991 94 549, čo je skoro šesťkrát viac ako celoslovenský priemer a ešte aj roku 2002 je to štyrikrát viac. Šanca príslušníkov maďarskej národnostnej menšiny dostať sa na stredné odborné učilište s vyučovacím jazykom maďarským je menšia ako celoštátny priemer napriek tomu, že do roku 2001 sa počet obyvateľov maďarskej národnosti pripadajúcich na jednu školu poskytujúcu maďarské alebo čiastočné maďarské vzdelávanie číslom 15 309 už priblížil k priemernému počtu obyvateľov pripadajúcich na jednu školu (14 384). Ak však vychádzame z toho, že maďarské stredoškolské od-

Tabuľka 25**Údaje o hustote siete stredných odborných učilíšť⁸⁰**

Rok	Počet obyvateľov pripadajúcich na jedno stredné odborné učilište					
	SR	slovenskej národnosti		maďarskej národnosti		požadujúci prípravu v maďarskom jaz.
		VJS	VJS+ZM	VJM	VJM+ZM	VJM+ZM
1991	16 638	15 638	14 532	94 549	20 261	15 128
2001	14 384	13 573	12 643	57 836	15 309	11 987

VJS – s vyučovacím jazykom slovenským, VJM – s vyučovacím jazykom maďarským, VJS+ZM – s vyučovacím jazykom slovenským + s vyučovacím jazykom slovenským a maďarským, VJM+ZM – s vyučovacím jazykom maďarským + s vyučovacím jazykom slovenským a maďarským

borné vzdelávanie požaduje roku 1991 najviac 76,30 % obyvateľov maďarskej národnosti a roku 2001 najviac 78,30 %, tak na jedno stredné odborné učilište poskytujúce úplné alebo čiastočné vzdelávanie v maďarskom jazyku pripadá roku 1991 15 128 obyvateľov a roku 2001 11 987 obyvateľov maďarskej národnosti. Uvedené percentuálne podiely sme určili tak, že sme ich stotožnili s percentuálnym podielom tých žiakov základných škôl maďarskej národnosti, ktorí navštevovali maďarskú základnú školu (tabuľka 18). To však možno chápať tak, že z pohľadu občanov požadujúcich vzdelávanie v maďarskom jazyku je dostupnosť stredného odborného učilišťa v materinskom jazyku priaznivejšia ako všeobecne v prípade obyvateľov Slovenska.

Hustotu, dostupnosť stredných odborných učilíšť sme doteraz skúmali v prorovnaní s počtom obyvateľov. Ak však budeme vychádzať z počtu škôl a z ich zmien, tak sa v rokoch 1991 až 2001 zlepšila dostupnosť stredných odborných učilíšť na Slovensku o 17,98 %, totiž v takomto pomere sa zvýšil počet škôl. V prípade škôl poskytujúcich vzdelávanie v maďarskom jazyku bol tento rast 21,43 percentný, čo tiež poukazuje na to, že v prípade maďarskej menšiny je prechod zo stredných odborných učilíšť na gymnáziá a stredné odborné školy, ktoré poskytujú lepšie možnosti ďalšieho vzdelávania, pomalší ako v celoštátnom meradle.

Z doteraz povedaného vyplýva, že hustota škôl poskytujúcich aj maďarské vzdelávanie je

vo všeobecnosti vyhovujúca. Avšak na základe týchto údajov ešte nedokážeme detailne posúdiť, aké je geografické rozloženie škôl na územiach so zmiešaným obyvateľstvom, aká je dopravná dostupnosť týchto škôl. V tomto prípade by bol napríklad užitočnou informáciou údaj o tom, koľko žiakov býva (koľkí sú odkázaní na bývanie) na internáte. Mohla by to byť téma ďalších sociologických výskumov.

B) Zo štatistických ukazovateľov charakterizujúcich vnútornú štruktúru stredných odborných učilíšť si teraz zoberieme pod drobnohľad údaje o počte tried a žiakov na jednej škole, resp. v jednej triede. Roku 1991 bolo na jednom strednom odbornom učilišti na Slovensku priemerne 18,46 triedy, tento ukazovateľ sa do roku 2001 výrazne znížil – na 11,97 triedy. V prípade tried, v ktorých sa vyučuje aj v maďarskom jazyku, je tento pokles podstatne menší (tabuľka 26). Zároveň je situácia aj tu podobná dvom predchádzajúcim typom škôl z toho pohľadu, že na jednej škole je oveľa menej maďarských tried ako predstavuje celoslovenský priemer. Na celoštátnej úrovni sa za spomínaných desať rokov počet žiakov významne znížil, a to o viac ako 36 %, v maďarskom vzdelávaní bol tento pokles o niečo miernejší.

Tieto javy nepriaznivo ovplyvnili odbornú ponuku stredných odborných učilíšť, ich úroveň a v neposlednom rade aj hospodárnosť ich prevádzkovania. Z tohto hľadiska je maďarské vzdelávanie v celoštátnom pomere ešte v nevýhodnejšej situácii, príčiny čoho sú podob-

Tabuľka 26

Kvantitatívne ukazovatele stredných odborných učilišť⁸¹

Rok	Na jednom strednom odbornom učilišti				V jednej triede	
	Počet tried		Počet žiakov		Počet žiakov	
	SR	s vyuč. jaz. maď.	SR	maď.	SR	maď.
1991	18,46	8,61	451,99	201,07	24,49	23,36
2001	11,97	7,18	285,49	144,85	23,86	20,18

né ako v prípade gymnaziálneho vzdelávania. Aj tu sa ukazuje tá relatívna prednosť maďarských tried, že sa v jednej triede učí v priemere menej žiakov, ako je celoslovenský priemer. Do roku 2001 rozdiel v počte žiakov v jednej triede, ktorý vzrástol na 3 – 4, neznamená až takú výhodu, ktorá by sa prejavila v úspešnosti vzdelávania (tabuľka 26).

C) V rokoch 1990 až 2002 došlo v Slovenskej republike v oblasti počtu škôl, tried a žiakov k rozporuplnému vývoju. Keďže sa kategória tzv. združených škôl objavila v štatistických údajoch až roku 2002, nebudeme ju skúmať zvlášť, ale ju zahrnieme do doterajších výskumov.

Za uvedených 13 rokov sa počet stredných odborných učilišť zvýšil o 52, čiže o 16,72 %. Poukazuje to na rozpor, lebo v tom istom čase sa znížil počet tried o 911, čo predstavuje 15,29 percentný pokles. Takisto počet žiakov roku 2002 sa oproti roku 1990 znížil o 26 254, čo zodpovedá 17,50 percentnému poklesu. Tieto údaje poukazujú na skutočnosť, že v podmienkach normatívneho financovania, náklady na organizačné a technické prevádzkovanie ukracujú školu od finančných prostriedkov na investície potrebné k zabezpečeniu kvality vzdelávania.

Tieto zistenia sa vzťahujú aj na maďarské stredné odborné učilištia, v ktorých došlo v ostatných 13 rokoch k ešte rozporuplnejšiemu vývoju. Už aj nárast počtu škôl predstavuje 17,86 %, čo je viac ako celoštátny priemer. Počet tried sa zvýšil o 71, čiže o 38,38 %, pričom v celoštátnom meradle došlo k výraznému zníženiu. Taká istá je situácia aj v počte žiakov: na celoštátnej úrovni počet

žiakov navštevujúcich stredné odborné učilištia podstatne klesol, zároveň však počet žiakov vzdelávajúcich sa úplne alebo čiastočne v maďarskom jazyku vzrástol o 484, teda o 9,68 %. Porovnajme teraz tieto štatistické údaje so vzdelávaním príslušníkov maďarskej menšiny. Počet žiakov stredných odborných učilišť maďarskej národnosti sa období rokov 1990 až 2002 znížil o 3 776, t. j. o 27,67 %!

Zníženie počtu žiakov maďarskej národnosti navštevujúcich slovenské stredné odborné učilištia o 4 258 osôb, čiže o 49,10 %, čo predstavuje spomedzi troch typov škôl najväčší pokles, sa z pohľadu maďarskej menšiny javí ako pozitívna vývinová tendencia. Zároveň však tieto zmeny poukazujú aj na to, že medzi žiakmi maďarskej národnosti, ktorí sa vzdelávajú na slovenských školách, sa stali prítlačivejšie školy končiace sa maturitou. Podľa percentuálneho zastúpenia príslušnej vekovej skupiny mládeže maďarskej národnosti malo roku 1991 študovať na stredných odborných školách 14 443 žiakov maďarskej národnosti, čo v porovnaní so skutočnou situáciou predstavovalo schodok 795 študentov. Do roku 2002 sa tento schodok zmenšil na 323 (tabuľka 27).

D) Z pohľadu maďarskej komunity na Slovensku je najpálčivejším problémom odborného vzdelávania ešte stále príliš veľký počet žiakov učiacich sa po slovensky. Je tomu tak napriek tomu, že do roku 2002 sa v porovnaní s rokom 1990 percentuálny podiel takýchto žiakov znížil z 63,54 % na 44,71 %. Lincárny trend tohto poklesu poukazuje na predpokladané ďalšie znižovanie. Potreba vzdelávania v materinskom jazyku

Tabulka 27

Vývoj počtu stredných odborných učilišť, tried stredných odborných učilišť a žiakov stredných odborných učilišť v rokoch 1990 – 2002⁸²

Školský rok	Školy			Triedy			Žiakov							podiel VS v %				
	SR	VJM	počet	z toho VJM v %	počet	SR	VJM	z toho VJM v %	počet		MN	MN do VJM	MN do VJS v %		z toho MN do VJS v %	počet	-Sch +PR	z toho MN v %
1990/91	311	3 +25	3	9,00	5 960	185	3,10	149 981	4 998	3,33	13 648	4 976*	8 672*	63,54*	14 443	-795	9,10	9,63
1991/92	317	6 +22	6	8,83	5 851	241	4,12	143 282	5 630	3,93	12 992	5 608	7 384	56,83	13 669	-677	9,07	9,54
1992/93	344	9 +22	9	9,01	5 704	270	4,73	139 408	6 265	4,49	12 549	6 224	6 325	50,40	13 132	-583	9,00	9,42
1993/94	344	8 +22	8	8,72	5 450	275	5,05	138 465	6 664	4,81	12 625	6 611	6 014	47,64	12 877	-252	9,12	9,30
1994/95	358	7 +29	7	10,06	5 338	275	5,15	138 442	6 922	5,00	12 396	6 896	5 500	44,37	12 723	-327	8,95	9,19
1995/96	357	7 +29	7	10,08	5 375	272	5,06	139 419	6 970	5,00	12 427	6 924	5 503	44,28	12 645	-218	8,91	9,07
1996/97	355	7 +27	7	9,58	5 268	284	5,39	135 696	6 767	4,90	11 812	6 733	5 079	43,00	12 145	-333	8,70	8,95
1997/98	346	6 +26	6	9,25	4 998	269	5,38	126 798	6 312	4,98	11 362	6 287	5 075	44,67	11 196	+166	8,96	8,83
1998/99	349	7 +24	7	8,88	4 776	252	5,28	117 507	5 598	4,76	10 248	5 574	4 674	45,61	10 235	+13	8,72	8,71
1999/00	361	7 +25	7	8,86	4 374	225	5,14	102 522	4 809	4,69	8 804	4 785*	4 019*	45,65*	8 817	-13	8,59	8,60
2000/01	368	8 +24	8	8,7	4 491	237	5,28	105 838	4 865	4,60	8 867	4 841*	4 026*	45,40*	8 975	-108	8,38	8,48
2001/02	374	9 +25	9	9,09	4 475	244	5,45	106 775	4 925	4,61	9 188	4 901*	4 287*	46,66	8 926	+262	8,61	8,36
2002/03	363	11 +22	11	9,09	5 049	256	5,07	123 727	5 482	4,43	9 872	5 458*	4 414*	44,71*	10 195	-323	7,98	8,24
Z toho zličené školy																		
2002/03	64	1 +1	1	3,16	1 328	26	1,96	34 590	677	1,96	1 829	675	1 154	6 309	2 850	-1 021	5,29	8,24

SR – Slovenská republika, VJM – s vyučovacím jazykom maďarským, MN – maďarskej národnosti, MN do VJM – žiak maďarskej národnosti do gymnázia s vyučovacím jazykom maďarským, MN do VJS – žiak maďarskej národnosti do gymnázia s vyučovacím jazykom slovenským, MB – podľa podielu vekovej skupiny má byť maďarskej národnosti, SCH – schodok, PR – prebytok, VS – podiel vekovej skupiny maďarskej národnosti

Poznámka: Pre nedostatok oficiálnych údajov sme údaje označené * určili tak, že sme počet žiakov nemadarskej národnosti navštevujúcich školy s vyučovacím jazykom maďarským roku 1990 definovali ako 22, čo zodpovedá oficiálnym údajom pre rok 1991. Rovnako, pre obdobie rokov 1999 až 2002 sme brali za základ číslo 24, čo zodpovedá oficiálnym údajom pre rok 1998.

v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch minulého storočia, v období vytvárania sústavy stredných odborných učilíšť s vyučovacím jazykom maďarským, nebola artikulovaná tak rozhodne ako v prípade gymnázií a stredných odborných škôl. Medzi problémy vyučovania v materinskom jazyku patrí aj nejednotnosť jazyka výučby jednotlivých predmetov v tzv. maďarských triedach. Reprezentácia maďarskej národnostnej komunity by mala pozorne sledovať štruktúrne zmeny prebiehajúce na stredných odborných učilištiach, mala by trvať na modernizácii výučby, aby tzv. maďarské triedy, ktoré na školách s vyučovacím jazykom slovenským existujú, nezanikli.

V kontexte celoštátnych štatistických údajov nevykazujú maďarské stredné odborné učilištia veľké zaostávanie. Možno povedať, že šanca na prijatie do takýchto škôl, ich dostupnosť, hustota ich siete v pomere k počtu obyvateľov je v porovnaní s celoštátnymi ukazovateľmi (podľa všeobecných štatistických výkazov) na vyhovujúcej úrovni. Čo je potom príčinou toho, že takmer 45 % žiakov stredných odborných učilíšť maďarskej národnosti si ešte aj roku 2002 vybralo školu s vyučovacím jazykom slovenským? Jednou z pravdepodobných príčin je možnosť voľby medzi väčšou ponukou odborných špecializácií. S výnimkou Dunajskej Stredy a Komárna, resp. ich okolia, je paleta ponuky po maďarsky vyučovaných odborov takmer na celom území obývanom Maďarmi veľmi obmedzená. Namiesto vzdialenejších škôl volia preto maďarskí rodičia radšej slovenskú školu. Posúdme to na príklade štátnych stredných odborných učilíšť v okrese Nové Zámky! V tomto okrese funguje osem stredných odborných učilíšť, z toho štyri sú v Nových Zámkoch, dve sú v Šuranoch, jedna je v Dvoroch nad Žitavou a jedna v Štúrove. Roku 2001 sa v týchto školách vyučovalo spolu 97 odborov, ale len v troch školách (Nové Zámky, Dvory nad Žitavou, Štúrovo) sa vyučovalo v maďarskom jazyku, a to spolu v 18 odboroch. V Dvoroch nad Žitavou sa z piatich rôznych odborov vyučujú po maďarsky štyri a po slovensky tri.

Na strednom odbornom učilišti stavebnom v Nových Zámkoch sa dá učiť v 17 rozličných odboroch, z toho v 15 odboroch v slovenskom jazyku a len v 8 odboroch v maďarskom jazyku. Napokon v Štúrove sa vyučuje v 14 rozličných odboroch, z nich je v 11 vyučovanie v slovenskom jazyku a len v 6 odboroch je vyučovanie v maďarskom jazyku. Situácia je podobná aj v ostatných okresoch obývaných maďarskou menšinou.

V systéme odborného vzdelávania s vyučovacím jazykom maďarským došlo na prvý pohľad aj k priaznivým vývojovým procesom. Roku 2002 už fungovalo 6 súkromných stredných odborných učilíšť s vyučovacím jazykom maďarským a len 5 štátnych. Z 22 (zmiešaných) škôl, kde sa vyučuje aj po maďarsky, je 21 štátnych.

Čo sa týka počtu žiakov, v rokoch 1990 až 1995 aj v stredných odborných učilištiach s vyučovacím jazykom maďarským (podobne ako v stredných odborných školách) zaznamenali štatistiky v porovnaní s celoštátnymi tendenciami výrazný nárast. Potom do roku 2002 nastal v stredných odborných učilištiach s vyučovacím jazykom maďarským intenzívnejší pokles počtu žiakov ako v celoštátnom meradle.

V každom prípade, pre obdobie nasledujúcich rokov signalizujú analýzy veľmi zaujímavý vývoj. Skrýva ešte vývoj maďarského stredného školstva, resp. stredoškolského vzdelávania občanov maďarskej národnosti ďalšie rozporuplné tendencie, protichodné celoštátnym trendom, alebo sa konečne stabilizuje a bude sa rozvíjať v súlade s celoštátnymi trendmi?

3. MAĎARSKÉ VYSOKOŠKOLSKÉ VZDELÁVANIE NA SLOVENSKU

3.1. Úvod

Systém vysokého školstva v Československu, resp. na Slovensku už počnúc jeho vznikom nie je množné jednoznačne zaradiť ani medzi duálne, ani medzi lineárne modely. Vyvinulo

sa ako vysokoškolské vzdelávanie zvláštneho typu, na označenie ktorého sa azda najlepšie hodí pojem „jednostupňové vysokoškolské vzdelávanie“. Z pohľadu skúseností a súbežnej existencie vysokoškolského a univerzitného sektoru v Maďarsku je slovenský systém s viac-menej duálnym maďarským systémom ťažko porovnateľný, čo môže ústiť do terminologických nezrovnalostí. V názvoch vysokoškolských inštitúcií na Slovensku donedávna figurovalo pomenovanie *vysoká škola* alebo *univerzita* nezávisle od toho, či bola táktorá inštitúcia oprávnená vydávať diplomy zodpovedajúce štandardnému vysokoškolskému alebo univerzitnému vzdelaniu príslušnej úrovne v Maďarsku.

Tie vysokoškolské inštitúcie na Slovensku, ktoré v skorších obdobiach niesli označenie vysoká škola, sa v deväťdesiatych rokoch premenovali na univerzity, nezávisle od medzinárodných kvalifikačných kritérií.

Maďarská národnostná menšina v Československu nemala od roku 1918 vlastnú vysokoškolskú inštitúciu, poskytujúcu vzdelávanie v maďarskom jazyku. Vysokoškolské vzdelávanie v maďarskom jazyku bolo limitované na prípravu učiteľov pre základné a stredné školy.

Vysokoškolské inštitúcie na Slovensku sa oficiálne zaraďujú spravidla do piatich kategórií. V minulosti sa rozlišovali a aj v súčasnosti sa rozlišujú vysokoškolské inštitúcie poskytujúce univerzitné, technické, ekonomické, poľnohospodárske a umelecké vzdelanie. Zákon o vysokých školách prijatý roku 1990 udeľuje právomoc zriaďovania fakúlt akademickým senátom, výsledkom čoho bol vznik fakúlt najrozličnejšieho zamerania, v dôsledku čoho už vysokoškolské inštitúcie nemožno jednoznačne klasifikovať podľa predchádzajúceho systému. Spomenutá kategorizácia sa v súčasnosti dá použiť skôr len na fakulty, ale v administratíve, resp. v štatistickom výkazníctve sa rozlíšenie podľa piatich smerov štúdia používa i naďalej.⁸³

Najdôležitejšie právomoci vo vzťahu k vysokoškolskému vzdelávaniu (napr. zriaďovacia právomoc) patrili do roku 1990 do kompeten-

cie federálneho zákonodarstva v Prahe. Vtedy sa formujúce nové, federálne prerozdelenie štátnej moci vyústilo do úplnej decentralizácie riadenia vysokého školstva na jednotlivé federatívne republiky. V podstate od tohto času môžeme hovoriť o samostatnom vysokoškolskom vzdelávaní na Slovensku v rovine výkonnej a od roku 1993 (od vzniku Slovenskej republiky) aj v rovine zákonodarnej moci.

3.2. Vznik autonómie univerzít

Formy riadenia spoločenského života komunistickou štátostranou pred zmenou režimu roku 1989 sú všeobecne známe. Autonómia univerzít, či systém akreditácií v tomto období neexistovali. Aj vysokoškolské vzdelávanie bolo vydané napospas mocenským manipuláciám komunistickej strany. Po revolúcii sa však v Československu podarilo položiť zákonné záruky autonómie vysokoškolských inštitúcií veľmi rýchlo, veď už 1. júla 1990 vstúpil do platnosti Zákon o vysokých školách č. 172/1990, jednoznačne zakotvujúci princíp samosprávnosti vysokoškolských inštitúcií, ktorej formu a spôsob činnosti – v súlade so zákonom a v jeho medziach – stanovujú samosprávne orgány tej-ktorej inštitúcie (§ 1, [2]).

Napriek tomu, že spomenutý zákon sa nezmieňuje o praktických detailoch výkonu autonómie univerzít, pôsobenia samosprávnych orgánov, ale ani iných oblastí, vytvoril pre vysokoškolské inštitúcie úplne nový právny stav. Tento zákon okrem iného nariadil aj vytvorenie Akreditačnej komisie a stanovenie jej kompetencií (§ 15 a § 17) a vytvoril priestor pre vysokoškolské vzdelávanie rôznych stupňov (§ 21). Prvý, najnižší stupeň sa označuje ako bakalársky (Bc.), na druhom stupni predpisuje zákon namiesto známejšieho pomenovania master nezávisle od študovaného odboru titul magister (Mgr.), v technických odboroch titul inžinier (Ing.), v odboroch humánnej a veterinárnej medicíny tituly MUDr., resp. MVDr.

Nariadenia zákona prijatého roku 1990 už ponúkajú možnosť namiesto dovtedajšieho

jednostupňového vzdelávania aj vytvorenie duálneho a lineárneho modelu. Napriek tomu bol rozvoj vysokoškolského vzdelávania na Slovensku v deväťdesiatych rokoch v rámci jednotlivých inštitúcií obmedzený výhradne na pomalé, postupné vytváranie duálnych foriem štúdia. Dovtedy neznáme prvostupňové bakalárske vzdelávacie programy ponúkali inštitúcie prevažne v externej forme štúdia, pretože im to umožnilo vyberať školné.

Začiatkom deväťdesiatych rokov, v podmienkach jednostupňového vysokoškolského vzdelávania sa inštitúcie, v ktorých názve nefigurovalo slovo univerzita, sa aj zmenou názvu usilovali deklarovať svoju rovnoprávnosť. Od roku 2002 tak má už 16 vysokoškolských inštitúcií na Slovensku vo svojom názve označenie univerzita. Okrem toho fungujú ešte tri inštitúcie umeleckého smeru, z ktorých dve sa označujú ako „vysoká škola“ a jedna ako „akadémia“ (Vysoká škola výtvarných umení, Vysoká škola múzických umení, resp. Akadémia umení). Z ďalších troch štátnych inštitúcií je jedna vojenská akadémia a jedna policajná akadémia. V poradí 23. vysokoškolskou inštitúciou je Súkromná vysoká škola manažmentu v Trenčíne.

3.3. Vysokoškolské vzdelávanie na prahu európskej integrácie

V deväťdesiatych rokoch vysokoškolské inštitúcie nechávali takmer bez povšimnutia nové vývinové trendy a neurobili potrebný krok smerom k zavedeniu trojstupňového lineárneho modelu. Sorborskou deklaráciou sa urýchlila harmonizácia európskych vysokoškolských systémov.⁸⁴ Bolonská deklarácia a Pražská deklarácia európskych ministrov školstva však padla na Slovensku na úrodnú pôdu a už 1. mája 2002 vstúpil do platnosti nový vysokoškolský zákon č. 131/2002, ktorý odráža zásadnú zmenu zmýšľania zákonodarcov. Tento zákon vytvára právny rámec k tomu, aby sa vysokoškolské inštitúcie mohli rýchlo a úspešne prispôbovať novým európskym tendenciám a mohli sa stať rovnoprávnymi, konkuren-

cienschopnými členmi Európskeho vysokoškolského priestoru. Vyzdvihnime teraz niekoľko z pohľadu tejto štúdie relevantných ustanovení tohto zákona!

Na základe zákona sa devätnásť vyššie spomínaných prvých, doteraz štátom riadených vysokoškolských inštitúcií stáva verejnými vysokými školami. Medzi iným to znamená, že doterajšiu úlohu štátu sčasti preberá nový orgán, Správna rada, ktorá je predovšetkým zodpovedná za spravovanie majetku školy (už vyňatého zo štátneho vlastníctva), ale jej úlohou je aj presadzovanie verejného záujmu smerom k tradičným rozhodovacím a výkonným orgánom školy, najmä v súvislosti s využívaním jej majetku a finančných prostriedkov poskytnutých verejnej vysokej škole štátom (§ 40, odsek [1]).

Zdrojom rozpočtu verejných vysokoškolských vzdelávacích ustanovizní je štátny rozpočet, pričom popri štátnej podpore zákon menuje aj desať ďalších možných zdrojov. Zo štátneho rozpočtu dostávajú vysoké školy dotácie na uskutočňovanie akreditovaných študijných programov na výskumnú, vývojovú alebo umeleckú činnosť, na rozvoj vysokej školy a na sociálnu podporu študentov. Pri stanovovaní dotácie na realizáciu akreditovaných študijných programov sú rozhodujúcimi kritériami počet študentov a absolventov, ekonomická náročnosť programov, kategorizácia vysokej školy, kvalita a ďalšie hľadiská (§ 89, odsek [2], [4]).

Zákon ustanovuje pre vysoké školstvo na Slovensku jednotné kategórie – študijný odbor, študijný program a študijný plán. Sústavu a obsah študijných odborov (v súčasnosti 353 odborov) kontroluje a registruje ministerstvo školstva, pričom zároveň určí, na ktorom stupni je možné daný odbor študovať. Na základe študijných odborov univerzity vypracujú študijný program pre všetky tri stupne lineárneho modelu a tieto si musia univerzity nechať akreditovať.

– Zákon predpisuje trojstupňové, trojúrovňové, na seba nadväzujúce štúdium a jednotný kreditný systém so šesťdesiatimi ročnými

kreditmi, kompatibilný s ECTS (European Credit Transfer System – Európsky systém prenosu kreditov).

Podľa uvedeného zákona musia vysokoškolské inštitúcie do roku 2004 (predovšetkým z hľadiska obsahovej náplne) vypracovať svoje študijné programy tak, aby boli kompatibilné s programami európskych univerzít. Z aspektu harmonizácie európskych vysokoškolských systémov má vysokoškolské vzdelávanie na Slovensku jednu nezanedbateľnú prednosť, vyplývajúcu zo skutočnosti, že na Slovensku v skutočnosti neexistovalo duálne, paralelne vedľa seba fungujúce vysokoškolské a univerzitné vzdelávanie. Vďaka tomu, čo je zrejme už teraz, sa slovenský systém dokáže veľmi rýchlo, racionálne reštrukturalizovať podľa európskych kritérií. Na prahu európskej integrácie je možné situáciu vysokoškolského vzdelávania na Slovensku zo štrukturálneho hľadiska označiť za výhodnú. Ak dokáže Slovenská republika túto výhodu zúročiť aj v oblastiach kvality vzdelávania a konkurencieschopnosti, európsky vysokoškolský priestor sa pred ňou otvorí so všetkými svojimi príležitosťami a prednosťami.

Od roku 2005 – v súlade s európskymi normami – môže na Slovensku prebiehať vysokoškolské vzdelávanie len podľa pripravených a akreditovaných programov v troch navzájom na seba nadväzujúcich stupňoch (§ 2, [5]). Po zhodnutí Akreditačnej komisie môže ministerstvo školstva povoliť spojenie prvých dvoch stupňov štúdia do jedného celku len vo výnimočnom prípade (§ 53, [3]).

Podľa nového zákona fakulty stratili svoju právnu subjektivitu a niekoľko zo svojich nie príliš podstatných kompetencií. Študijné programy teda dáva akreditovať univerzita. Táto situácia v podstate vedie k uvoľneniu izolácie fakúlt, v rámci univerzity vytvára priestor pre zdravú mobilitu a rozvoj integrovaných medzifakultných programov, pružne reagujúcich na požiadavky spoločnosti, ekonomiky a trhu.

3.4. Poslucháči maďarskej národnosti vo vysokoškolskom vzdelávaní na Slovensku

3.4.1. Všeobecná charakteristika

Vysokoškolské vzdelávanie na Slovensku prešlo po zmene režimu obrovským vývojom, ktorý trvá dodnes. Vo vzťahu k problému vysokoškolského vzdelávania osôb maďarskej národnosti je dôležité si uvedomiť, že vytvorenie podmienok, ktoré maďarskej menšine pomôžu eliminovať doterajšie obrovské zaostávanie, predpokladá dlhé a intenzívne úsilie. V podmienkach masovosti vysokoškolského vzdelávania môže byť v európskom vysokoškolskom a vedeckom priestore úspešné len také národné vysoké školstvo, ktoré funguje na základe kritérií kvality a hospodárnosti. Maďarská národnostná menšina si nesmie nechať ujsť túto naskytujúcu sa príležitosť. Obdobie po zmene režimu môžeme však práve preto považovať za obdobie premárnených príležitostí.

V nasledujúcej časti – z pochopiteľných dôvodov – nebudeme prihliadať na štatistické údaje dvoch vojenských vysokých škôl a jednej policajnej akadémie na Slovensku.

Na Slovensku fungovalo roku 1990 trinásť štátnych vysokých škôl. Ich počet sa roku 2002 zvýšil na dvadsať. Zo siedmich nových vysokých škôl len tri vznikli v takých mestách (2 v Trenčíne a 1 v Ružomberku), kde dovtedy vysokoškolské vzdelávanie nebolo etablované. Z dvoch trenčianskych vysokoškolských inštitúcií je jedna súkromná. Ostatné (Prešov, Banská Bystrica, Trnava) vznikli v podstate z už existujúcich fakúlt, resp. detašovaných pracovísk existujúcich inštitúcií.

Čo sa týka počtu fakúlt, roku 1990 ich existovalo na Slovensku 50, pričom do roku 2002 sa toto číslo zvýšilo na 93. Väčšina zo 43 nových fakúlt vznikla rozdelením už existujúcich fakúlt.

O počte študentov maďarskej národnosti zo Slovenska študujúcich na vysokých školách v Čechách a v Maďarsku nemáme presné údaje. S veľkou mierou pravdepodobnosti však

môžeme konštatovať, že v porovnaní s celkovým počtom študentov zo Slovenska študujúcich na českých univerzitách, počet študentov maďarskej národnosti zo Slovenska, študujúcich na českých a maďarských univerzitách, v relatívnom vyjadrení neprevyšuje percentuálny podiel všetkých vysokoškolských študentov na Slovensku a na slovenských vysokých školách študujúcich poslucháčov maďarskej národnosti. Môžeme to vyjadriť aj tak, že počet študentov zo Slovenska, resp. počet študentov maďarskej národnosti zo Slovenska, ktorí študujú v zahraničí, zvyšuje počet študentov vysokých škôl na Slovensku, resp. počet študentov maďarskej národnosti študujúcich na Slovensku primerane domácim rozvojovým ukazovateľom. Tieto údaje preto nepovažujeme za podstatné zaradiť do našich štatistických analýz.

Počet študentov na Slovensku sa za spomínaných 13 rokov zvýšil o 45 792, čiže o 86,94 %. Počet poslucháčov maďarskej národnosti sa zvýšil za toto obdobie o 1902, čo predstavuje len 73,78 percentný nárast. Podľa percentuálneho podielu danej vekovej skupiny malo roku 2002 na slovenských vysokých školách študovať 8 212 študentov

maďarskej národnosti. Kvôli zníženiu podielu osôb maďarskej národnosti vo vekovej skupine 20 – 24-ročných mal predstavovať tento nárast v porovnaní s rokom 1990 2 861 osôb, čo malo byť zvýšenie o 53,47 %. Straty maďarskej národnostnej menšiny sú aj vo vysokoškolskom vzdelávaní merateľné predovšetkým v znížení jej podielu v rámci príslušnej vekovej skupiny, ktorá sa z 10,16 % znížila na 8,34 % (tabuľka 28).

Za ostatných takmer pätnásť rokov nedokázala maďarská komunita na Slovensku zakativizovať približne 50 % svojich rezerv a v oblasti vysokoškolského vzdelávania nenastúpila cestu približovania sa k celoštátnej úrovni, nevyužila ponúkajúce sa možnosti na dosiahnutie tejto úrovne.

Skutočnosť, že len 4,5 % poslucháčov vysokých škôl je maďarskej národnosti, je jedným z často používaných argumentov rôznych analýz, nevystihuje však verne reálny stav. Je tomu tak najmä vtedy, ak ho porovnáваме s percentuálnym podielom maďarského obyvateľstva (10,76% roku 1991 alebo 9,68% roku 2001).

Tabuľka 28

Vývoj počtu poslucháčov vysokých škôl v rokoch 1990 – 2002⁸⁵

Akademický rok	Poslucháči						
	počet				v %		
	SR	MN	MB	NE	MN	SCh	VS
1990/91	52 669	2 578	5 351	-2 773	4,89	51,82	10,16
1991/92	52 430	2 530					10,09
1992/93	55 564	2 548	5 518	-2 970	4,58	53,82	9,93
1993/94	58 843	2 741	5 749	-3 008	4,68	52,32	9,77
1994/95	66 900	3 078	6 429	-3 351	4,60	52,12	9,61
1995/96	72 525	3 445	6 854	-3 409	4,78	49,74	9,45
1996/97	78 045	3 568	7 258	-3 690	4,57	49,74	9,45
1997/98	82 432	3 653	7 534	-3 881	4,43	51,51	9,14
1998/99	85 742	3 728	7 700	-3 972	4,35	51,58	8,98
1999/2000	88 192	4 002	7 779	-3 777	4,54	48,55	8,82
2000/2001	91 263	4 145	7 903	-3 758	4,54	47,55	8,66
2001/2002	93 159	4 206	7 919	-3 713	4,51	46,89	8,50
2002/2003	98 461	4 480	8 212	-3 732	4,55	45,45	8,34

MN – maďarskej národnosti, MB – podľa podielu vekovej skupiny má byť maďarskej národnosti, SCh – schodok, VS – veková skupina

Deficit v počte vysokoškolských študentov maďarskej národnosti sa v období 1990 až 2002 zvýšil o 959 osôb, čiže o 34,59 %, ale v dôsledku zníženia podielu osôb maďarskej národnosti v danej vekovej skupine sa relatívny deficit znížil z 51,82 % roku 1990 na 45,45 % roku 2002. Toto zlepšenie však nebolo lineárne, v skutočnosti nastalo až v období rokov 1998 a 2002. Prečo sa však deficit nezmenšil už aj v predchádzajúcich ôsmich rokoch, prečo sa jeho zmenšovanie začalo práve teraz? Na tieto otázky ponúkame tieto odpovede: príslušníci maďarskej menšiny si pravdepodobne uvedomili, že východiskom z chudoby, vysokej nezamestnanosti, zlej sociálnej a hospodárskej situácie môže byť vyššie vzdelanie.

Môžeme teda povedať, že vo vysokoškolskom vzdelávaní príslušníkov maďarskej národnosti sa v rokoch 1998 – 2002 začal istý pozitívny proces, ktorý sa prejavil nielen v percentuálnom, ale aj v absolútnom znížení deficitu študentov (z 3 972 na 3 732). Ďalším štatistickým dôkazom je aj to, že kým roku 1990 činil rozdiel medzi percentuálnym podielom príslušnej vekovej skupiny a percentuálnym podielom poslucháčov maďarskej národnosti 5,27 % (10,16 – 4,89), roku 1998 to bolo 4,63 % a roku 2002 už len 3,79 % (tabuľka 28).

Urýchlenie tempa tu načrtnutých pozitívnych zmien, vrátane ich vonkajšej stimulácie a podpory, by mohla byť jednou z najdôležitejších úloh, pred ktorou stojí maďarská komunita, veď potenciál týchto zmien odkryli samotní jej príslušníci.

Zníženie spomínaného deficitu v počte poslucháčov maďarskej národnosti je pozoruhodné aj preto, lebo k nemu došlo v rámci vysokých škôl na Slovensku, aj to predovšetkým vysokých škôl poskytujúcich vzdelávanie v slovenskom jazyku, a to napriek tomu, že práve v tomto období začalo byť na Slovensku vo väčšej miere prístupné denné vysokoškolské štúdium v maďarskom jazyku poskytované vysokoškolskými inštitúciami z Maďarskej republiky.

3.4.2. Rozdelenie poslucháčov podľa smerov štúdia

V tejto časti by sme vo vzťahu k vysokoškolskému vzdelávaniu osôb maďarskej národnosti chceli poukázať aj na niektoré detaily. Najprv začneme analýzou zmien v piatich, na Slovensku zaužívaných študijných smeroch – univerzitnom, technickom, ekonomickom, poľnohospodárskom a umeleckom. Zvyšovanie počtu poslucháčov na Slovensku v rokoch 1990 – 2002 je v jednotlivých smeroch rozličné. K najnižšiemu nárastu došlo v inžinierskom technickom vzdelávaní (28,65 %), k najvyššiemu (222,16 %) zas u poslucháčov ekonomických odborov (tabuľka 29). Prekvapujúce je však to, že u maďarskej mládeže, väčšia časť ktorej žije v oblastiach vidieckeho charakteru, došlo k najnižšiemu nárastu (2,33 %) práve v poľnohospodárskych odboroch. Na tento jav je veľmi ťažké nájsť logické vysvetlenie. Počet poslucháčov maďarskej národnosti tiež najviac vzrástol v ekonomických odboroch (o 201,56 %). Prekvapujúce je aj to, že v technických odboroch predstavovalo zvýšenie v celoštátnom meradle 28,56 %, avšak u príslušníkov maďarskej národnosti až 34,33 %. Je to jediný prípad, keď dynamika nárastu maďarských poslucháčov predstihla celoštátne ukazovatele. Je to prekvapujúce aj z toho dôvodu, že ide o také technické odbory, ktoré sa viažu na priemyselnú výrobu, pričom je známe, že na územiach obývaných maďarskou menšinou je počet priemyselných závodov menší. Dá sa to vysvetliť jedine tým, že na technických smeroch je v porovnaní s inými odvetviami podstatne nižší nárast počtu poslucháčov, takže dostať sa na technické smery je pravdepodobne ľahšie. Maďarskí maturanti pravdepodobne využili práve túto možnosť (tabuľka 29).

Dynamický rozvoj vysokoškolského vzdelávania na Slovensku po zmene režimu bol nasledovaný rozvojom vysokoškolského vzdelávania v prostredí príslušníkov maďarskej menšiny len s veľkým oneskorením.

V ďalšej časti budeme analyzovať schodok počtu poslucháčov maďarskej národnosti vo

Tabuľka 29**Zmeny počtu poslucháčov vysokých škôl podľa smerov štúdia⁸⁶**

Smer štúdia	Počet všetkých poslucháčov za SR				Z toho maďarskej národnosti			
	počet		prírastok		počet		prírastok	
	1990	2002	Počet	v %	1990	2002	počet	v %
Univerzitný	19 776	42 656	22 880	115,70	1 264	2 425	1 164	92,31
Technický	22 200	28 540	6 340	28,56	836	1 123	287	34,33
Ekonomický	5 741	18 495	12 754	222,16	192	579	387	201,56
Poľnohospodársky	4 357	7 033	2 676	61,42	258	264	6	2,33
Umelecký	599	1 737	1 138	189,98	31	89	58	187,10
SR spolu	52 669	98 461	45 792	86,94	2 578	4 480	1 902	73,78

vysokoškolskom vzdelávaní podľa jednotlivých smerov štúdia. Podľa štatistických údajov je zaostávanie ešte vždy obrovské, veď roku 2002 sa pohybovalo v rozmedzí 31,84 % (univerzitné odbory) a 62,45 % (ekonomické odbory) (tabuľka 30).

Vyššie naznačené zníženie schodku na celoštátnej úrovni v období od roku 1990 do roku 2002 sa dá vykázat aj v prípade jednotlivých smerov štúdia. Výnimku tvoria len poľnohospodárske odbory, kde sa schodok ešte prehĺbil. Poľnohospodársky smer je možné študovať len na dvoch univerzitách, a to na Slovenskej poľnohospodárskej univerzite v Nitre a na Technickej univerzite vo Zvolene. Ťažisko je na univerzite v Nitre, kde roku 2002 študovalo z celkového počtu 264 poslucháčov študujúcich poľnohospodárske odbory až 232 osôb.

Jedným z najpálčivejších, najboľavejších bodov vysokoškolského vzdelávania maďarskej menšiny na Slovensku je práve nedostatok odborníkov v poľnohospodárstve. Po roku 1990 vzdelávanie poľnohospodárskych inžinierov

stagnuje napriek tomu, že do roku 2000 vykazoval v agrárnych odboroch počet študentov maďarskej národnosti 47,67 % nárast. K tomuto nárastu totiž došlo prakticky len roku 1999 a 2000. Po roku 2000, v rozmedzí troch nasledujúcich rokov počet poslucháčov opäť klesol na úroveň roku 1990 (tabuľka 31). Kvôli priaznivým prírodným danostiam a využiteľnosti území obývaných Maďarmi je však pomer odborníkov pracujúcich v poľnohospodárskych a doplnkových spracovateľských odvetviach oveľa vyšší ako v iných oblastiach Slovenska. Významná časť príslušníkov maďarskej menšiny žije z poľnohospodárstva, preto by nárast podielu poľnohospodárskych odborníkov mohol podstatne prispieť k zvýšeniu ich životnej úrovne a zlepšeniu ich sociálnej situácie (tabuľky 31 a 32).

Na základe štatistických údajov možno konštatovať, že celkový počet i percentuálny podiel poslucháčov maďarskej národnosti študujúcich na uvedených smeroch vykazuje do roku 1999 – odhliadnuc od istých menších výkyvov – pomerne rovnomerný vývoj (tabuľky 31 a 32).

Tabuľka 30**Vývoj počtu a podielu vysokoškolákov maďarskej národnosti v roku 1990 a 2002⁸⁷**

Smer štúdia	Poslucháči maďarskej národnosti na univerzitách a vysokých školách							
	podiel v %		malo by byť		schodok		schodok v %	
	1990	2002	1990	2002	1990	2002	1990	2002
Univerzitný	6,38	5,69	2 009	3 558	748	1 133	37,23	31,84
Technický	3,77	3,93	2 256	2 380	1 420	1 257	62,94	52,82
Ekonomický	3,34	3,13	583	1 542	391	963	67,07	62,45
Poľnohospodársky	5,92	3,75	443	587	185	323	41,76	55,03
Umelecký	5,18	5,12	60	145	29	56	48,33	38,62
SR spolu	4,89	4,55	5 351	8 212	2 773	3 732	51,82	45,45
Veková skupina	10,16	8,34						

Tabuľka 31

Vývoj počtu poslucháčov vysokých škôl a poslucháčov vysokých škôl maďarskej národnosti v jednotlivých rokoch podľa smerov štúdia v rokoch 1990 – 2002⁸⁸

Akademický rok	Počet poslucháčov										
	1990/91	1992/93	1994/95	1996/97	1998/99	1999/00	2000/01	2001/02	2002/03	2001/02*	2002/03*
Univerzitný	19 776	23 323	27 847	31 336	33 795	35 481	37 589	39 083	42 656	39 083	42 656
Technický	22 200	20 778	23 879	27 239	26 410	26 464	26 832	26 971	28 540	26 971	28 588
Ekonomický	5 741	6 632	8 916	11 186	17 297	17 497	17 815	17 808	18 495	18 158	19 043
Poľnohospodársky	4 353	4 083	5 312	7 177	6 939	7 279	7 456	7 648	7 033	7 648	7 033
Umelecký	599	748	946	1 107	1 301	1 471	1 571	1 649	1 737	1 649	1 737
SR spolu	52 669	55 564	66 900	78 045	85 742	88 192	91 263	93 159	98 461	93 509	99 057
Univerzitný	1 261	1 376	1 519	1 683	1 581	1 690	1 859	1 975	2 425	1 975	2 425
Technický	836	650	1 016	1 200	1 312	1 311	1 303	1 305	1 123	1 305	1 171
Ekonomický	192	263	270	350	506	547	513	519	579	869	1 127
Poľnohospodársky	258	230	239	298	285	365	381	311	264	311	264
Umelecký	31	29	34	37	44	89	89	96	89	96	89
Maď. národnosti	2 578	2 548	3 078	3 568	3 728	4 002	4 145	4 206	4 480	4 556	5 075
						v %-ách					
Univerzitný	6,38	5,90	5,45	5,37	4,68	4,76	4,95	5,05	5,69	5,05	5,69
Technický	3,77	3,13	4,25	4,41	4,97	4,95	4,86	4,84	3,93	4,84	4,10
Ekonomický	3,34	3,97	3,03	3,13	2,93	3,13	2,88	2,91	3,13	4,79	5,92
Poľnohospodársky	5,92	5,63	4,50	4,15	4,11	5,01	5,11	4,07	3,75	4,07	3,75
Umelecký	5,18	3,88	3,59	3,34	3,38	6,05	5,67	5,82	5,12	5,82	5,12
Maď. národnosti	4,89	4,59	4,60	4,57	4,35	4,54	4,54	4,51	4,55	4,87	5,12
Veková skupina	10,16	9,93	9,61	9,30	8,98	8,82	8,66	8,50	8,34	8,50	8,34

Poznámka: Súlpce označené * znázorňujú súčet počtu denných poslucháčov slovenských univerzít a poslucháčov detašovaných pracovísk maďarských univerzít na Slovensku (pozri kapitolu 3.5.2.).

Tabuľka 32
Podiel poslucháčov vysokých škôl a poslucháčov vysokých škôl maďarskej národnosti v jednotlivých rokoch v období 1990 – 2002,⁸⁹
podľa smerov štúdia

Smer štúdia	Rozdelenie poslucháčov v %													
	spolu SR							maďarskej národnosti						
	1990	1994	1998	1999	2000	2001	2002	1990	1994	1998	1999	2000	2001	2002
Univerzitný	37,55	41,62	39,42	40,23	41,19	41,95	43,32	48,91	49,35	42,41	42,23	44,85	46,96	54,13
Technický	42,15	35,69	30,80	30,00	29,40	28,95	28,99	32,43	33,02	35,19	32,76	31,44	31,03	25,07
Ekonomický	10,90	13,33	20,17	19,84	19,52	19,12	18,78	7,45	8,77	13,57	13,67	12,37	12,34	12,92
Poľnohospodársky	8,26	7,94	8,09	8,25	8,17	8,21	7,15	10,01	7,76	7,65	9,12	9,19	7,39	5,89
Umelecký	1,14	1,42	1,52	1,67	1,72	1,77	1,76	1,20	1,10	1,18	2,22	2,15	2,28	1,99
Spolu SR	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Zdá sa, že v rokoch 1999 až 2002 sa tento trend zastavil. V technických smeroch si totiž môžeme všimnúť prudký pokles: počet študentov maďarskej národnosti sa znížil z 1 312 na 1 123, teda o 14,5 %, pričom v celoštátnom meradle sa počet poslucháčov zvýšil o 8 %.

Ak tieto údaje doplníme údajmi poslucháčov ekonomických odborov, kde sa na celoštátnej úrovni len v rokoch 2000 a 2002 zvýšil počet poslucháčov o 3,82 %, vidíme, že v tom istom období sa počet maďarských poslucháčov zvýšil o 12,87 %.

Ak však zahrnieme do štatistiky aj poslucháčov tzv. detašovaného denného štúdia na území Slovenska, tak dostaneme stĺpce označené hviezdíčkou (*). Z nich je vidieť, že roku 2002 je už percentuálny podiel poslucháčov maďarskej národnosti na ekonomických odboroch najlepší (pozri tabuľku 31 a kapitolu 3. 5. 2.).

Od roku 1999 došlo v oblasti vysokoškolského vzdelávania občanov maďarskej národnosti k mimoriadnemu rozvoju v ostatných, tzv. univerzitných odvetviach, veď 43,49 percentný nárast výrazne prekračuje 20,22 percentný celoštátny nárast. Tento jav potvrdzuje aj údaj o tom, že roku 2002 bolo už 5,69 % poslucháčov univerzitných smerov štúdia na Slovensku maďarskej národnosti, čo znamená sľubné priblíženie sa k percentuálnemu podielu Maďarov v rámci príslušnej vekovej skupiny.

Preskúmame teraz vnútornú skladbu množiny poslucháčov vysokých škôl na Slovensku, vrátane poslucháčov maďarskej národnosti, podľa jednotlivých smerov štúdia (tabuľka 32)! Štatistické údaje svedčia o tom, že rozdelenie maďarských poslucháčov podľa smerov štúdia sa stále odchyľuje od celoštátnych ukazovateľov. Medzi poslucháčmi maďarskej národnosti predstavujú poslucháči univerzitných smerov stále väčší podiel ako v prípade poslucháčov za celú SR. Na vysokých školách univerzitného a technického smer, kde sú počty študentov vysoké, sa pritom v období rokov 1990 až 1999 vývinové trendy vzájomne približovali.

V univerzitných odboroch sa rozdiel v zastúpení všetkých poslucháčov a posluchá-

čov maďarskej národnosti znížil z 11,36 % roku 1990 na 2 % roku 1999, pričom relatívne zastúpenie poslucháčov maďarskej národnosti bolo vždy vyššie. Očakávané úplné vyrovnanie však nenastalo, lebo v počte poslucháčov maďarskej národnosti študujúcich na univerzitných odboroch nastal opätovný obrat v opačnom smere, v dôsledku čoho do roku 2002 tvorili študenti univerzitných smerov už 54,13 % všetkých poslucháčov maďarskej národnosti, čo znamená prekročenie 43,32 percentného celoštátneho ukazovateľa o 10,81 %.

Príčiny tohto náhleho obratu nájdeme v detailoch. K zvýšeniu počtu maďarských poslucháčov univerzitných odborov prispelo predovšetkým učiteľské štúdium na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre 373 poslucháčmi. Aj tento údaj potvrdzuje fakt, že zo strany maďarskej menšiny sa od roku 1999 zvyšuje záujem o dosiahnutie vyššieho vzdelania. Skutočnosť, že záujem sa prejavuje najmä vo vzťahu k humanitným disciplinám, je v nemalej miere zásluhou pedagógov na základných a stredných školách. Možno nebudeme ďaleko od pravdy, ak príčinu tohto javu budeme hľadať aj v kvalite a formách vyučovania prírodovedných predmetov. Bolo by užitočné odhaliť skutočné príčiny prevládajúcich trendov aj hlbšími previerkami vedomostí študentov a sociologickými prieskumami.

Odlišné tendencie môžeme pozorovať vo vývoji počtu poslucháčov technických smerov.

V celoštátnom meradle sa počet poslucháčov technických smerov – odhliadnuc od dvoch menších výkyvov – od roku 1990 do roku 2002 síce nerovnomerne, ale neustále zvyšoval. Tento nárast počtu poslucháčov bol v porovnaní s obrovským, 86,94 percentným nárastom počtu všetkých poslucháčov podstatne nižší, predstavoval len 28,56 % (tabuľka 29).

V Slovenskej republike tvorili roku 1990 poslucháči technických smerov 42,15 % všetkých poslucháčov. Tento podiel sa do roku 2001 – síce nie rovnomerným tempom – ale postupne zredukoval na 28,95 %. Štatistické údaje z roku 2002 poukazujú na to, že vtedy sa pokles zastavil – v nasledujúcich rokoch sa

dá počítať s miernym zvýšením. Zo štatistických údajov vyplýva aj to, že v oblasti univerzitného vzdelávania, ale aj v ekonomických odboroch sa trh postupne nasycuje a spoločnosť si začína uvedomovať potrebu zmeny. V minulom desaťročí vytvárali univerzity svoju ponuku skôr podľa záujmu študentov, a nie podľa spoločenských, hospodárskych a trhových potrieb.

V prípade poslucháčov maďarskej národnosti sa jej vnútorná skladba vyvíjala značne rozdielne. Roku 1990 tvorili poslucháči študujúci technické smery 32,43 % všetkých poslucháčov maďarskej národnosti, čo bolo o 5,12 % menej ako celoštátny pomer. V prípade maďarských poslucháčov však nenasledoval pokles charakteristický pre SR ako celok, vďaka čomu sa ich podiel na počte všetkých poslucháčov maďarskej národnosti do roku 1998 zvýšil na 35,19 %, čo je o 4,39 % viac ako celoštátny ukazovateľ. O príčinách tohto javu sme hovorili už skôr. K prudkému poklesu podielu študentov technických smerov maďarskej národnosti došlo až v nasledujúcich piatich rokoch: roku 2002 tvorili už len 25,07 % študentov maďarskej národnosti. Približne na tejto úrovni sa dá očakávať ustálenie ich počtu.

Medzi poslucháčmi maďarskej národnosti bolo percentuálne zastúpenie poslucháčov ekonomických odborov vždy nižšie ako tomu bolo v celoštátnom meradle. Zvýšil sa aj rozdiel v ich percentuálnom zastúpení z 3,45 % v roku 1990 na 5,86 % v roku 2002 (tabuľka 32). Je zrejmé, že študenti maďarskej národnosti študujúci technické, ekonomické a poľnohospodárske odbory prispievajú k počtu všetkých maďarských poslucháčov v menšom pomere, ako by to bolo žiaduce v porovnaní s celoštátnymi ukazovateľmi.

3.4.3. Rozdelenie poslucháčov podľa miest, univerzít a fakúlt

V záujme ďalšieho rozvoja vysokoškolského vzdelávania občanov maďarskej národnosti je žiaduce, aby sme mali jasný prehľad aj o tom,

na ktorých univerzitách, na ktorých fakultách študuje najviac maďarských poslucháčov, keďže takto môžeme identifikovať aj rozvojové možnosti a podmienky vysokoškolského vzdelávania v maďarskom jazyku.

V období 1990 – 2002 študuje približne 94 % poslucháčov maďarskej národnosti v mestách, ktoré sa nachádzajú blízko území obývaných Maďarmi (Bratislava, Nitra, Košice) (tabuľka 33). V týchto troch mestách možno študovať prakticky všetky študijné odbory. Počas ostatných 13 rokov však nastali niektoré zmeny, ktoré sú z hľadiska maďarskej menšiny významné. Po roku 1990 došlo k najväčšiemu nárastu študentov v Nitre, kde sa počet študentov do roku 2002 zvýšil zo 662 na 1 447, teda o 785, čo predstavuje nárast o 118,58 %. Za Nitrou výrazne zaostáva Bratislava so 471 poslucháčmi (30,01 percentný nárast), potom nasledujú Košice, ktoré zaznamenali nárast o 232 študentov maďarskej národnosti, čo je nárast o 57,28 %.

Je známe, že okrem Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (odbor maďarský jazyk a literatúra) poskytovala v danom období vysokoškolské vzdelávanie v maďarskom jazyku len Univerzita Konštantína Filozofa (UKF) v Nitre. Štúdium v Nitre sa tak pre mládež maďarskej národnosti stalo prítlačlivým. Počet maďarských poslucháčov v Nitre sa menil v závislosti od mocenských opatrení, ktoré mali buď pozitívny, alebo negatívny dopad na vzdelávanie v maďarskom jazyku. Tým sa dá vysvetliť aj nárast počtu poslucháčov na Univerzite Konštantína Filozofa do roku 1995. V nasledujúcom trojročnom období sa na Filozofickej i Pedagogickej fakulte UKF zrušila príprava učiteľov pre školy s vyučovacím jazykom maďarským, v dôsledku čoho sa zvyšovanie počtu poslucháčov zastavilo, dokonca sa znížilo, a to napriek tomu, že v rovnakom období plynule rástol počet poslucháčov maďarskej národnosti takmer na každej univerzite, v každom univerzitnom meste. V období po zmene rektora roku 1999 sa prístup vedenia zásadným spôsobom zmenil, výsledkom čoho bolo opätovný, rýchly nárast

počtu maďarských poslucháčov na Univerzite Konštantína Filozofa, a tým aj v Nitre ako takej. Vysvetlenie je teda v tom, že sa odstránili tie opatrenia a zanikli tie vonkajšie okolnosti, ktoré obmedzovali systém prípravy učiteľov pre maďarské školy. Univerzita vyhlasuje prijímacie skúšky prakticky pre všetky predmety vyučované na maďarských základných a stredných školách. Okrem toho sa na Univerzite Konštantína Filozofa rozšírila aj možnosť výberu neučiteľských odborov. To, ako dokáže maďarská menšina zužitkovať v prospech rozvoja vlastného vysokoškolského vzdelávania vedecko-pedagogické zázemie nitrianskych vysokoškolských inštitúcií, vrátane vzdelávania v maďarskom jazyku, teraz už závisí – a počnúc 1. májom 2004, po vstupe do Európskej únie to platí v ešte zvýšenej miere – len a len od nej.

Z hľadiska počtu poslucháčov maďarskej národnosti a možností výberu študijných programov bola v období 1990 – 2002 najdynamic-

kejšie sa rozvíjajúcou univerzitou na Slovensku Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Bratislava tiež vysoko predstihuje ostatné mestá, predovšetkým z aspektu širokých možností univerzitného vzdelávania, vedecko-výskumného zázemia, a daností vyplývajúcich z postavenia hlavného mesta štátu.

Nárast počtu poslucháčov maďarskej národnosti na bratislavských a košických univerzitách sa v ostatných troch rokoch zastavil. Zvyšovanie počtu maďarských poslucháčov na Slovensku sa v rokoch 1999 až 2002 takmer úplne prenieslo na Univerzitu Konštantína Filozofa. Najväčší počet maďarských poslucháčov (1898) však ešte vždy študuje na bratislavských univerzitách, potom nasledujú nitrianske univerzity s 1 447 poslucháčmi a až potom nasledujú Košice, kde roku 2002 študovalo 637 študentov maďarskej národnosti (tabuľka 33).

Vývoj počtu poslucháčov na jednotlivých fakultách je zaujímavé sledovať z toho dôvo-

Tabuľka 33

Vývoj počtu poslucháčov maďarskej národnosti na niektorých univerzitách a v univerzitných mestách v rokoch 1990 – 2002⁹⁰

	Poslucháči maďarskej národnosti								
	1990	1991	1995	1996	1998	1999	2000	2001	2002
UK	680	687	666	674	626	687	706	683	730
STU	524	415	766	838	912	895	891	850	796
EU	192	246	267	283	333	350	333	319	332
VŠMU	18	24	28	24	27	27	31	32	29
VŠVU	13	9	13	13	16	13	13	13	11
Bratislava	1 427	1 381	1 740	1 832	1 914	1 972	1 974	1 897	1 898
UKF	413	467	802	768	662	670	733	870	1043
SPU	249	231	249	275	349	434	448	400	404
Nitra	662	698	1 051	1 043	1 011	1 104	1 181	1 270	1 447
UPJŠ	107	124	175	208	190	213	248	253	279
TUK	264	228	328	331	381	443	442	481	323
UVL	34	29	21	14	24	25	33	41	35
Košice	405	381	524	553	595	681	723	775	637
PU					41	54	58	46	223
Prešov					41	54	58	46	223
Uvedené spolu	2 494	2 460	3 315	3 428	3 561	3 811	3 936	3 988	4 205
Ostatné	84	70	130	140	167	191	209	218	275
SR spolu	2 578	2 530	3 445	3 568	3 728	4 002	4 145	4 206	4 480

UK – Univerzita Komenského, Bratislava; STU – Slovenská technická univerzita, Bratislava; EU – Ekonomická univerzita, Bratislava; VŠMU – Vysoká škola múzických umení, Bratislava; VŠVU – Vysoká škola výtvarných umení, Bratislava; UKF – Univerzita Konštantína Filozofa Nitra; SPU – Slovenská poľnohospodárska univerzita, Nitra; UPJŠ – Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Košice; TUK – Technická univerzita, Košice; UVL – Univerzita veterinárneho lekárstva Košice; PU – Prešovská univerzita, Prešov

du, že organizácia výučby prebieha na fakultách. Ak je na niektorej fakulte počet poslucháčov dosť veľký, je možné zorganizovať vyučovanie v maďarskom jazyku. Ako vzor sme v tabuľke 34 spracovali údaje poslucháčov tých fakúlt, na ktorých je viac ako 100 poslucháčov maďarskej národnosti. Vo vybraných rokoch sme našli 21 takýchto univerzitných fakúlt. Každý rok sa medzi prvými desiatimi umiestnili tri fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (Prírodovedecká fakulta, Filozofická fakulta, Pedagogická fakulta), Fakulta elektrotechniky a informatiky a Stavebná fakulta Slovenskej technickej

univerzity v Bratislave, ako aj Lekárska fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Na desiatich fakultách bolo v každom sledovanom roku viac ako 100 poslucháčov maďarskej národnosti. Na týchto fakultách dozreli podmienky k tomu, aby ponúkli pre svojich poslucháčov prednášky, semináre alebo cvičenia aj v maďarskom jazyku. Je len samozrejmé, že tento zámer bez dostatočného množstva kvalitných maďarských vysokoškolských učiteľov a iniciatívy prejavenej z ich strany nie je možné uskutočniť (tabuľka 34).

Tabuľka 34

Vývoj počtu poslucháčov maďarskej národnosti na fakultách s najmenej 100 poslucháčmi maďarskej národnosti v rokoch 1990 – 2002¹

	1998	1999	2000	2001	2002
FMFI UK	114	122	120		
PrF UK	110	102	115		
FF UK		113	114	129 (10)	153 (9)
LF UK					117
FPV UKF	228 (2)	272 (1)	304 (1)	435 (1)	462 (1)
FF UKF	222 (4)	176 (6)	211 (4)	220 (2)	339 (2)
PF UKF	212 (5)	222 (3)	218 (3)	215 (3)	218 (3)
FEI STU	229 (1)	239 (2)	233 (2)	201 (4)	214 (4)
StrF STU	156 (6)	146 (7)	139 (9)	131 (9)	111
MTF STU	122	133 (9)	167 (7)	177 (6)	187 (5)
StaF STU	224 (3)	219 (4)	210 (5)	200 (5)	176 (8)
FCH STU	146 (7)	128	120	112	
StrF TUK	102	122	126 (10)	157 (8)	
FEI TUK	140 (8)	139 (8)	124	125	120
OF EU	116	107			
FHI EU					105
FEM SPU	102	111	114	125	149 (10)
AF SPU	135 (9)	196 (5)	181 (6)	122	
MF SPU			100	104	
LF UPJS	125 (10)	133 (10)	142 (8)	162 (7)	178 (7)

FMFI UK – Matematická a fyzikálna fakulta Univerzity Komenského v Bratislave; PrF UK – Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave; FF UK – Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave; LF UK – Lekárska fakulta Univerzity Komenského v Bratislave; FPV UKF – Fakulta prírodných vied Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre; FF UKF – Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre; PF UKF – Pedagogická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre; FEI STU – Fakulta elektrotechniky a informatiky Slovenskej technickej univerzity v Bratislave; StrF STU – Strojárska fakulta Technickej univerzity v Košiciach; MTF STU – Materiálovotechnologická fakulta Slovenskej technickej univerzity v Bratislave; StaF STU – Stavebná fakulta Slovenskej technickej univerzity v Bratislave; FCH STU – Fakulta chemickej a potravinárskej technológie Slovenskej technickej univerzity v Bratislave; StrF TUK – Strojárska fakulta Technickej univerzity v Košiciach; FEI TUK – Fakulta elektrotechniky a informatiky Technickej univerzity v Košiciach; OF EU – Obchodná fakulta Ekonomickej univerzity v Bratislave; FHI EU – Fakulta hospodárskej informatiky Ekonomickej univerzity v Bratislave; FEM SPU – Fakulta ekonomiky a manažmentu Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre; AF SPU – Fakulta agrobiológie a potravinových zdrojov Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre; MF SPU – Mechanizačná fakulta na Slovenskej poľnohospodárskej univerzite v Nitre; LF UPJS – Lekárska fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

3.5. Vývoj vysokoškolského vzdelávania v maďarskom jazyku a vznik maďarských vysokoškolských inštitúcií

3.5.1. Vysokoškolské vzdelávanie v maďarskom jazyku a európske trendy

Už od roku 1950 sa uskutočňovali pokusy o harmonizáciu a zjednotenie značne heterogénneho európskeho vysokoškolského vzdelávania. Z nich možno vyzdvihnúť Európsky systém prenosu kreditov (ECTS – European Credit Transfer System) a roku 1989 rektormi európskych univerzít v Bologni podpísaný a zverejnený dokument Magna Charta, ktorého signatári sa okrem iného zasadili o mobilitu vysokoškolských učiteľov, výskumníkov a študentov, za vzájomné uznávanie skúšok a diplomov. Významným krokom vpred bola aj dohoda na európskej úrovni uzavretá roku 1997 v Lisabone, ktorej dokumenty pripravila Rada Európy a UNESCO.

Z hľadiska harmonizácie európskeho vysokoškolského vzdelávania znamenala prelom Sorbonská deklarácia, ktorou sa v Paríži na stretnutí ministrov školstva Francúzska, Nemecka, Talianska a Spojeného kráľovstva pri príležitosti 800. výročia založenia Sorbonskej univerzity ministri školstva obrátili na svetovú univerzitnú akademickú komunitu s výzvou na vytvorenie otvoreného priestoru európskeho vysokoškolského vzdelávania. Po tejto deklarácii nasledovala možno najvýznamnejšia dohoda podpísaná ministrami školstva 29 európskych krajín, Bolonská deklarácia, ktorá už obsahuje návod na praktické uskutočnenie Sorbonskej deklarácie. V Prahe, roku 2001, hodnotili výsledky šiestich dôležitých oblastí určených Bolonskou deklaráciou už ministri školstva 32 európskych krajín, pričom sa dotkli aj ďalších oblastí vysokoškolského vzdelávania.⁹²

Nie je náhodné, že proces harmonizácie vysokoškolských systémov sa odohráva súčasne s ďalšou etapou rozširovania Európskej únie. Pravdepodobne nie je náhodné ani to, že práve v tomto období sa otvárajú možnosti na založenie maďarskej vysokej školy na Slovensku.

Pri zriaďovaní maďarských vysokoškolských inštitúcií, teda aj pri zriaďovaní nitrianskej Fakulty stredoeurópskych štúdií a komárňanskej Univerzity J. Selyeho bolo potrebné zohľadniť kritériá platné v rámci európskeho vysokoškolského priestoru, predovšetkým bolonské a pražské odporúčania. Zo všeobecných zásadných odporúčaní je pre maďarské vysokoškolské vzdelávanie na Slovensku dôležité zdôrazňovanie potreby celoživotného vzdelávania, ale taktiež aj zabezpečenie kvality výučby a zásady konkurencieschopnosti. Tá prvá zásada je dôležitá preto, že jej uplatnením by bolo možné postupne znížiť 50 percentné zaostávanie za celoštátnym priemerom, ktoré si maďarská menšina v oblasti vysokoškolského vzdelávania za ostatných päť desaťročí nahromadila. Zabezpečenie kvality a konkurencieschopnosti je vo väčšinom jazykovom prostredí, pri rastúcich možnostiach vzdelávania v materinskom jazyku za hranicami krajiny, otázkou bytia a nebytia menšinového vysokoškolského vzdelávania.⁹³

3.5.2. Vysokoškolské vzdelávanie v maďarskom jazyku na Slovensku

Pred zmenou režimu existovalo na Slovensku vysokoškolské vzdelávanie v maďarskom jazyku na dvoch pracoviskách. Katedra maďarského jazyka a literatúry na Univerzite Komenského v Bratislave pripravovala učiteľov maďarského jazyka a literatúry, avšak vyučovanie druhého predmetu už prebiehalo v plnej miere v slovenskom jazyku. V druhej inštitúcii, na nitrianskej Univerzite Konštantína Filozofa (a jej právnych predchodkyňiach: Pedagogickej fakulte a Vysokej škole pedagogickej), prebiehala príprava učiteľov pre základné a stredné školy s vyučovacím jazykom maďarským v rozličných aprobáciách. Do roku 1974 dokázala príprava učiteľov podľa tohto modelu uspokojiť reálne potreby, avšak v nasledujúcich rokoch už došlo k obmedzeniu vzdelávania v maďarskom jazyku.

Po zmene režimu sa vysokoškolské vzdelávanie v maďarskom jazyku v Nitre dostalo v krátkom čase znovu na takú úroveň, že

v plnom rozsahu dokázalo zabezpečiť prípravu učiteľov pre školy s vyučovacím jazykom maďarským. Počet pedagógov sa za rok zvýšil z 30 na 60, počet poslucháčov za päť rokov zo 120 na 730. Rozsah vyučovania v maďarskom jazyku závisel od počtu učiteľov jednotlivých katedier, schopných vyučovať aj v maďarskom jazyku.

Okrem dvoch spomínaných vysokoškolských inštitúcií sa po zmene režimu zaviedlo vzdelávanie filológov s aprobáciou maďarčiny, avšak s malým počtom poslucháčov, len na banskobystrickej Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici, a to počnúc rokom 1998.⁹⁴

V troch štátom financovaných inštitúciách sa pohybuje počet poslucháčov denného štúdia v rozmedzí 500 – 600, z čoho približne 200 – 250 je počet poslucháčov diaľkového (externého) štúdia. Títo poslucháči sa zúčastňujú na vysokoškolskom vzdelávaní v maďarskom jazyku alebo čiastočne v maďarskom jazyku. Dominantné miesto medzi nimi zaujíma nitrianska Univerzita Konštantína Filozofa, kde mala napr. v akademickom roku 2002/2003 maďarská sekcia 419 poslucháčov denného štúdia a 212 externistov. (V akademickom roku 1995/1996 mala maďarská sekcia v Nitre 619 poslucháčov denného štúdia, čo bolo najviac v histórii maďarskej sekcie). V rokoch 1990 až 2003 získalo v Nitre v rámci vzdelávania učiteľov základných a stredných škôl s maďarským vyučovacím jazykom univerzitný diplom 1 400 poslucháčov.

Na Slovensku sa okrem troch štátom financovaných inštitúcií postupne na viacerých miestach rozvinulo vysokoškolské vzdelávanie v maďarskom jazyku aj s podporou vysokoškolských inštitúcií z Maďarskej republiky a samotného maďarského štátu. Tieto inštitúcie môžeme z hľadiska formy a financovania výučby zaradiť do štyroch kategórií.

Samostatným, vlastným vzdelávacím programom a vlastnou infraštruktúrou disponovala len Teologická akadémia Jána Kalvína v Komárne. Vzdelávanie v maďarskom jazyku, založené roku 1992, sa zameriavalo len na prípravu teológov pre reformovanú cirkev,

resp. odborníkov pre potrebu tejto cirkvi. Diplomy vydávané touto inštitúciou uznávala len cirkev.

Počnúc rokom 1992 začali svoju činnosť aj detašované pracoviská, vzdelávacie centrá vysokých škôl z Maďarskej republiky. Vysoká škola pedagogická Comenius (Comenius Tanítóképző Főiskola) zo Sárospataku, poskytovala externé vzdelávanie v Košiciach (vzdelávanie sa už ukončilo). V Komárne bola pod názvom Schola Comaromiensis založená mestská univerzita nasledujúcimi inštitúciami z MR: Vysokou školou pedagogickou pre učiteľky materských škôl Eleka Benedeka v Soproni (Benedek Elek Óvónóképző Főiskola), Záhradníckou fakultou Budapešťianskej záhradníckej univerzity v Kecskeméte (Budapesti Kertészeti Egyetem kecskeméti Kertészeti Főiskolai Kara) a Vysokou školou pedagogickou (Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola) v Gyóri. Za uplynulých desať rokov sa potvrdilo, že tieto inštitúcie nie sú vhodné na to, aby na Slovensku uskutočňovali akreditované študijné programy, pričom k ich fungovaniu chýba na Slovensku aj príslušné legislatívne zázemie.⁹⁵ Počet poslucháčov v tomto externom štúdiu sa pohybuje medzi 300 – 400, doteraz ukončilo štúdium asi 550 – 600 poslucháčov (v Soproni 150, v Gyóri 250, v Kecskeméte 150).⁹⁶

Druhá vlna rozširovania vysokoškolského vzdelávania v maďarskom jazyku, v inej forme, nastala v druhej polovici deväťdesiatych rokov. Roku 1999 začala poskytovať možnosť externého štúdia v Košiciach a neskôr v Sládkovičove budapešťianska Vysoká škola Dénesa Gábora (Gábor Dénes Főiskola). Vysoká škola moderných obchodných vied v Tatabányi (Tatabányai Modern Üzleti Tudományok Főiskolája) zabezpečovala denné štúdium vysokoškolského typu (Bc.) v Dunajskej Strede. Vzdelávanie v týchto strediskách je financované z rozpočtu Maďarskej republiky, resp. ide o platené formy štúdia.⁹⁷ Diplomy poskytované týmito inštitúciami zodpovedajú ukončenému bakalárskemu štúdiu na Slovensku.

Do štvrtej kategórie vzdelávania v maďarskom jazyku patrí od roku 1993 detašované

denné štúdium Fakulty manažmentu Univerzity ekonomických vied a verejnej správy v Budapešti (Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Gazdálkodástudományi Kara) v Kráľovskom Chlmcí, ktoré poskytuje vzdelanie na bakalárskej úrovni. Roku 2001 tá istá univerzita začala v Komárne prostredníctvom Nadácie za Univerzitu J. Selyeho poskytovať ekonomické vzdelávanie na univerzitnej úrovni. V Komárne prebieha denné štúdium v ekonomických odboroch a v špecializáciách hospodárska informatika, komunikácia, finančníctvo. Budapešťianska Technická a ekonomická univerzita (Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem) roku 2002 tiež prostredníctvom Nadácie za Univerzitu J. Selyeho otvorila denné štúdium v odbore technická informatika. V Komárne prebieha vyučovanie v detašovanom univerzitnom centre, ktoré je vybavené infraštruktúrou a disponuje vlastnou administratívou.⁹⁸ Tieto typy vzdelávania sme od predošlých oddelili preto, lebo ide o denné štúdium, ktoré je bezplatné, študenti dostávajú štipendium a v plnom rozsahu sú financované Maďarskou republikou.

V detašovaných vzdelávacích strediskách študovalo roku 2001 spolu 942 poslucháčov a roku 2002 to bolo 1211 poslucháčov. Z nich roku 2001 v dennom štúdiu študovalo 350 poslucháčov (v ekonomických odboroch), roku 2002 to bolo 548 poslucháčov v ekonomických odboroch a 48 v technických odboroch (pozri tabuľku 29).

3.5.3. Vysokoškolské inštitúcie poskytujúce vzdelávanie v maďarskom jazyku

V nasledujúcom texte zaraďujeme medzi vysokoškolské inštitúcie – na rozdiel od tradičného poňatia – aj také organizačné jednotky, ktoré nie sú právnickými osobami, teda katedru, oddelenie, fakultu.

Po druhej svetovej vojne bola prvou takouto inštitúciou bratislavská Katedra maďarského jazyka a literatúry, založená roku 1951. O maďarskom oddelení môžeme hovoriť aj v prípade bratislavskej dvojročnej Vyššej

pedagogickej školy, nakoľko tu už prebiehala príprava učiteľov pre druhý stupeň základných škôl v osobitných študijných skupinách aj v maďarskom jazyku, i keď samotné maďarské oddelenie namalo vlastné rozhodovacie, ani výkonné orgány. Tento model mohol vyhovujúco plniť svoju úlohu dovtedy, kým rozhodovacie a výkonné orgány danej inštitúcie považovali vzdelávanie v slovenskom i maďarskom jazyku za rovnocenné. I keď bolo vzdelávanie učiteľov prvého i druhého stupňa roku 1960 preložené z Bratislavy do Nitry, popísaný model fungoval vo všetkých ohľadoch uspokojivo až do roku 1970. Tento model sa však nemohol plne rozvinúť, stabilizovať, lebo v dobovom politickom prostredí nebol vytvorený priestor k tomu, aby boli jeho detaily upravené štatútmi, aby boli ustanovené jeho vlastné riadiace orgány, ktoré by disponovali aspoň minimálnymi právomocami, trebárs asymetrickým spôsobom.

Začiatkom deväťdesiatych rokov sa v oblasti inštitucionalizácie otvorili vysokoškolskému vzdelávaniu v maďarskom jazyku na Slovensku nové možnosti. Plány na zriadenie Jókaiho Univerzity v Komárne, alebo Fakulty kultúr národnostných menšín v Nitre sa roku 1990, resp. v rokoch 1992 – 1994 vo vtedajších politických a spoločenských pomeroch nemohli presadiť a ani sa nedostali do štádia realizácie.

Model maďarského oddelenia na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre a jej predchodkyňiach fungoval aj so všetkými svojimi nedostatkami ďalej, no čo sa týka počtu profesorov a poslucháčov, ich stav sa podstatne zvýšil. Z hľadiska právneho postavenia došlo v rokoch 1999 a 2000 k podstatnému posunu tým, že maďarská sekcia (nové pomenovanie oddelenia) sa prostredníctvom svojich volených orgánov, disponujúcich príslušnými právomocami, stala organickou súčasťou jednotlivých fakúlt aj samotnej univerzity.

V priaznivejšej spoločenskej a politickej atmosfére po voľbách roku 1998 boli pripravené dva návrhy na vysokoškolské vzdelávanie v maďarskom jazyku, ktoré možno chápať aj

ako pokračovanie starších predstáv. Po návrhu na zriadenie fakulty v rámci nitrianskej Univerzity Konštantína Filozofa s využitím už existujúcej prípravy maďarských učiteľov nasledovala roku 2000 štúdia o založení Univerzity J. Selyeho, ktorá vznikla z poverenia Ministerstva školstva Maďarskej republiky.⁹⁹

Roku 1998 sa aj Strana maďarskej koalície (SMK) stala členom novej vládnej koalície. V programovom vyhlásení Vlády SR sa uvádza „...vláda bude riešiť prípravu pedagógov pre školy s vyučovacím jazykom menšín, teológov, kultúrnych a osvetových pracovníkov v jazykoch menšín utvorením vhodnej inštitucionálnej úrovne v rámci existujúcich univerzít“. V chápaní SMK to znamenalo zriadenie príslušnej fakulty na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre. Aj maďarská sekcia univerzity vystúpila iniciatívne v tomto smere. V záujme podpory predmetného návrhu vláda 24. januára 2001 prijala Uznesenie č. 58, v ktorom sa Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre navrhuje v čo najkratšom možnom termíne vytvoriť samostatnú fakultu pre prípravu pedagógov, kultúrnych a osvetových pracovníkov v maďarskom jazyku. Vláda k tomu prisľúbila univerzite aj finančnú pomoc. Senát Univerzity Konštantína Filozofa 1. júla 2002 schválil projekt fakulty, ktorý už odsúhlasili aj predstavitelia SMK a pre fakultu vybrala názov Fakulta stredoeurópskych štúdií (FSS). Oficiálne fakulta vznikla 11. novembra 2003, a bola na ňu predisponáva celá príprava učiteľov pre školy s vyučovacím jazykom maďarským. Ostatné fakulty univerzity už po tejto zmene neorganizujú vyučovanie v maďarskom jazyku. Nová fakulta môže zabezpečovať prípravu učiteľov vo všetkých akreditovaných odboroch.

Naopak, komárňanská univerzita, v zmysle návrhu pripraveného z poverenia Ministerstva školstva MR by mala prerušiť tradíciu výhradného zamerania sa na prípravu učiteľov, miesto toho sa zasaď o rozvoj vzdelávania v oblasti ekonomických vied a informatiky. Podľa tohto návrhu je potrebné súčasne so založením univerzity ďalej podporovať rozvoj už existujúceho štátom financovaného univer-

zitného vzdelávania v maďarskom jazyku na Slovensku, a tak isto aj pokračovanie vzdelávania na detašovaných pracoviskách maďarských univerzít. Popri rozvoji univerzitného vzdelávania v maďarskom jazyku v Komárne a v Nitre je potrebné motivovať študentov maďarskej národnosti na ďalšie vzdelávanie aj na slovenských vysokých školách. Návrh z roku 2000 si založenie univerzity predstavuje na základe uplatnenia troch hlavných zásad:

Vznik maďarskej univerzity sa nemá uskutočniť na úkor už existujúceho, štátom financovaného vzdelávania v maďarskom jazyku, ani na úkor činnosti detašovaných pracovísk. Účelom jej založenia je rozšírenie vysokoškolského vzdelávania v maďarskom jazyku ponukou nových študijných programov v takých odboroch, ktoré slovenské vysoké školy neponúkajú a ukazuje sa v nich väčší nedostatok odborníkov z radov maďarskej menšiny.

Proces zriadenia akreditovanej štátnej univerzity by bolo treba začať zriadením súkromnej univerzity, ktorú by Maďarsko podporovalo odborne i materiálne.

Pre nedostatok akademického vedeckovo-výskumného zázemia v Komárne je potrebné postupovať systémom postupných krokov, s cieľom vybudovania pevnej infraštruktúry a vytvorenia trvalých profesionálnych, vedeckých záruk rozvoja domáceho univerzitného prostredia.

Univerzita J. Selyeho nakoniec vznikla na základe politickej dohody členov novej vládnej koalície, ktorá sa konštituovala po parlamentných voľbách na jeseň roku 2002. Národná rada SR schválila zákon o zriadení maďarskej univerzity 23. októbra 2003, slávnostné otvorenie Univerzity J. Selyeho sa uskutočnilo v Komárne 17. januára 2004.

Koncepcia Univerzity J. Selyeho sa však v mnohých aspektoch líši od návrhu pripraveného roku 2000 Ministerstvom školstva MR. Rozdiel je očividný predovšetkým v tom, že univerzita plánuje otvoriť aj také študijné programy, v ktorých už existuje vysokoškolské vzdelávanie v maďarskom jazyku na iných vysokých školách na území Slovenska.

Do európskeho vysokoškolského a vedeckého priestoru vstupuje vysokoškolské vzdelávanie v maďarskom jazyku na Slovensku so štyrmi verejnými inštitúciami: Univerzitou J. Selyeho v Komárne, Fakultou stredoeurópskych štúdií na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre, a katedrami maďarského jazyka na univerzitách v Bratislave a Banskej Bystrici. V porovnaní s predchádzajúcimi desaťročiami je to obrovský pokrok.

Univerzita J. Selyeho začala svoju činnosť výučbou na troch fakultách – Pedagogickej fakulte, Ekonomickej fakulte a Fakulte reformovanej teológie. Z hľadiska študijných odborov, resp. programov sa založením Univerzity J. Selyeho podstatnou mierou nerozšírili už existujúce možnosti vysokoškolského vzdelávania v maďarskom jazyku na Slovensku.

Fakulta stredoeurópskych štúdií je postavená na 44-ročnej tradícii prípravy maďarských pedagógov v Nitre. Vytvorenie jej vzdelávacieho a výskumného profilu je založené na dvoch základných pilieroch:

- vo všetkých študijných odboroch zabezpečiť prípravu pedagógov v maďarskom jazyku pre základné a stredné školy s vyučovacím jazykom maďarským;

- zabezpečiť prípravu takých odborníkov pre potreby samosprávnych orgánov, orgány štátnej správy, súkromný sektor a tretí sektor, ktorí budú v podmienkach Európskej únie schopní napomáhať rozvoju území s národnostne zmiešaným obyvateľstvom v oblasti kultúry, sociálnych vecí, verejnej správy, regionálnej politiky, hospodárstva a cestovného ruchu.

Akreditácia programov postavených na prvom pilieri je na univerzite zabezpečená v plnom rozsahu. Spomedzi študijných programov druhého piliera sa už uskutočnila akreditácia hungarológie. Akreditácia ostatných programov ešte prebieha. Pri vzdelávaní spomínaných odborníkov sa dostane do popredia zásada trojjazyčnosti, pri súčasnom vytvorení osobitných maďarských študijných skupín.

Vysokoškolské vzdelávanie študentov maďarskej národnosti v materinskom jazyku – nech sa už na Slovensku uskutočňuje v akom-

koľvek prostredí a v akejkoľvek inštitucionálnej forme –, je z hľadiska počtu vyučujúcich i vynaložených materiálnych prostriedkov náročnejšie ako vysokoškolské vzdelávanie v slovenskom jazyku. V podmienkach normatívneho financovania je to pravdepodobne spôsobené nižšími počtami študentov.

K tomu, aby mohlo na Slovensku vysokoškolské vzdelávanie v maďarskom jazyku existovať v inštitucionálnej, alebo trebárs aj v neinštitucionálnej forme, ale predovšetkým aby dokázalo ponúknuť konkurencieschopné a kvalitné vzdelávanie, je nutné zabezpečiť okrem normatívneho štátneho financovania aj dlhodobý, vypočítateľný, stabilný systém doplnkového financovania, ktorý bude garantovať jeho bezpečné fungovanie. Je dôležité uvedomiť si aj to, že v budúcnosti sa zásada hospodárnosti bude uplatňovať v oveľa väčšej miere ako doteraz. A bude to tak aj v prípade doplnkového financovania.

Rovnako dôležitým pre maďarskú menšinu by však bolo aj zriaďovanie a rozvíjanie osobitných fakúlt, oddelení, odborov vzdelávajúcich v maďarskom jazyku na existujúcich verejných (štátnych) univerzitách, a taktiež zriaďovanie inštitúcií, fakúlt, oddelení, ktoré slúžia na rozšírenie vzdelávania v maďarskom jazyku, aj mimo verejných univerzít.

Hľadajúc rezervy vysokoškolského vzdelávania v maďarskom jazyku na Slovensku si zoberme za východisko štatistické údaje za akademický rok 2002/2003. Podľa týchto údajov počet poslucháčov vysokých škôl zodpovedá 56,26 percentám študentov stredných škôl končiacich maturitou (gymnázia + stredné odborné školy). Roku 2002 študovalo na obidvoch typoch stredných škôl 12 637 študentov maďarskej národnosti. Na takýchto školách s vyučovacím jazykom maďarským študovalo 9 140 študentov, čo predstavuje 72,33 % študentov maďarskej národnosti na týchto školách. Ak teraz vezmeme 72,33 % všetkých 4 480 poslucháčov vysokých škôl a univerzít maďarskej národnosti, teda 3 240 poslucháčov, tak je to pravdepodobne počet tých poslucháčov študujúcich roku 2002 na

vysokých školách v Slovenskej republike, ktorí maturovali na strednej škole s vyučovacím jazykom maďarským.

Ak by z počtu 9 140 stredoškolských študentov maturujúcich na školách s vyučovacím jazykom maďarským študovalo na vysokých školách 56,26 %, čo by zodpovedalo celostátnemu ukazovateľu, znamenalo by to 5 142 poslucháčov. Ako sme už skôr vypočítali, počet poslucháčov univerzít a vysokých škôl prichádzajúcich zo stredných škôl s vyučovacím jazykom maďarským je približne 3 240, objavuje sa tu rezerva v počte 1 902 študentov. Ak toto číslo vydelíme piatimi (5-ročné vysokoškolské vzdelávanie), zistíme ročnú rezervu 380 študentov. Toto číslo môžeme považovať za maximum – veľkou dilemou týchto kalkulácií je totiž to, či všetci spomínaní študenti budú mať záujem vstúpiť do vysokoškolského vzdelávania v maďarskom jazyku, ktoré ponúka len niekoľko študijných odborov, resp. kedy dosiahne maďarská menšina hore uvedený 56,26 percentný podiel, ktorý sa bude navyše z roka na rok zvyšovať.

Z hľadiska fungovania samostatnej maďarskej univerzity tieto čísla neposkytujú príliš veľa optimizmu. Kde by ešte mohli rezervy? Pre zvyšovanie počtu poslucháčov sa ponúkajú tri možnosti.

Prvou možnosťou je prekonanie celoštátnych priemerných ukazovateľov v počte a podiele študentov prichádzajúcich na vysoké školy zo stredných škôl s vyučovacím jazykom maďarským.

Druhou možnosťou je „odlákanie“ poslucháčov z ostatných vysokoškolských inštitúcií poskytujúcich vzdelávanie v maďarskom jazyku, resp. zo slovenských vysokých škôl všeobecne.

Tretia možnosť bude daná tým, že európska integrácia prinesie so sebou podstatný nárast podielu a počtu mladých ľudí zúčastnených na vysokoškolskom vzdelávaní. O niekoľko rokov však dynamika tohto nárastu výrazne klesne kvôli veľmi nepriaznivým demografickým trendom, čo sa prejaví aj v znížení absolútneho počtu poslucháčov.

Ani v oblasti profesorských rezerv nie je stav lepší. K celkovému obrazu patrí aj to, že o vysokoškolskom vzdelávaní v maďarskom jazyku má zmysel uvažovať len v dlhodobej perspektíve. Je preto potrebné dobre zvážiť, o aké študijné odbory a študijné programy a na ktorých stupňoch vzdelávania sa vôbec oplatí rozširovať ponuku vysokoškolského vzdelávania v maďarskom jazyku na Slovensku. Tu treba pripomenúť odsek (5) paragrafu 2 vysokoškolského zákona číslo 131/2002, podľa ktorého vysokoškolské vzdelávanie prebieha len v rámci akreditovaných študijných programov. V zmysle zákona sa študijné programy akreditujú zvlášť pre všetky tri stupne vzdelávania. Prvý stupeň tvorí bakalársky študijný program. Druhý stupeň tvorí magisterský, inžiniersky a doktorský študijný program. Tretí stupeň tvorí doktorandský študijný program, resp. špecializované lekárske štúdium.

Ak si predstavíme Európu po roku 2004, pravdepodobne prevážia tie vzdelávacie systémy, ktoré v duchu Bolonskej deklarácie namiesto duálneho vysokoškolského vzdelávania zavedú vzdelávania lineárne. Za týchto okolností budú vysoké školy postavené pred úlohu vyhovieť ďalším špecifickým odborným kritériám. Presadiť sa môže len také vysokoškolské vzdelávanie, ktoré vyhovuje kritériám vysokej odbornej náročnosti, kvality, ekonomickej efektívnosti a ktoré bude uprednostňovať kvalitnú vedecko-výskumnú činnosť.¹⁰⁰

POZNÁMKY

1. Popély, Gyula: A magyar iskolaügy kálváriája (Cseh)Szlovákiában 1918 – 1945. In: Tóth, László – Filep, Tamás Gusztáv (red.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918 – 1998*. Zv. II. Budapest: Ister 1998, s. 6.
2. Tamtiež. Zákon číslo 189/1919, prijatý 3. apríla 1919 mal však jednu kardinálnu chybu. Podľa § 15 totiž „Tento zákon v Čechách, v Maďarsku a na Slovensku vstúpi do platnosti dňom vyhlásenia. Nariadením sa určí, kedy vstúpi tento zákon do platnosti na Slovensku.“
3. Tamtiež, s. 11.
4. Tamtiež, s. 15.

5. Zbierka nariadení Slovenskej národnej rady, 2. časť § 1.: „Dňom nadobudnutia účinnosti tohto nariadenia sa rušia nemeckej a maďarskej národnostnej menšine na Slovensku školy všetkých stupňov, okrem ľudových.”
6. *Edvard Beneš elnök dekrétumai*. Bratislava: Panónia 1996, s. 79.
7. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé. Roč. 1948, část 38. 10. květen 1948.
8. Plevza, Viliam: *A CSKP nemzetiségi politikája*. Bratislava: Madách 1983, s. 259 – 260.
9. Prehľadná informačná správa o školách s vyučovacím jazykom maďarským na Slovensku. Slovenský národný archív, Slovenská národná rada – S a K, c. č. 50. kr. 25.
10. *Štatistické ročenky školstva Slovenskej republiky* (ďalej: ŠRŠ SR). Bratislava: Ústav informácií a prognóz školstva 1990 – 2002 (MŠ SR).
11. László, Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Filep, Tamás Gusztáv – Tóth László (red.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918 – 1998*. Zv. II. Budapest: Ister 1998, s. 121 – 124.
12. ŠRŠ SR.
13. László, Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Filep, Tamás Gusztáv – Tóth, László (red.): Cit. d., s. 125 – 126.
14. Správa o integrácii málotriednych základných škôl v SSR. MŠ SR, 1979, Šamorín, Bibliotheca Hungarica (ďalej: BH).
15. László, Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Filep, Tamás Gusztáv – Tóth, László (red.): Cit. d., s. 128.
16. ŠRŠ SR.
17. Prehľadná informačná správa o školách s vyučovacím jazykom maďarským na Slovensku. Slovenský národný archív, Slovenská národná rada – S a K, c. č. 50. kr. 25.
18. László, Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Filep, Tamás Gusztáv – Tóth, László (red.): Cit. d., s. 131.
19. Tamtiež, s. 134.
20. Prehľad štatistických informácií o vzdelanostnej úrovni a národnostnej štruktúre študujúcich na stredných a vysokých školách. Sekretariát Rady vlády SSR pre národnosti, 1975, Šamorín, BH.
21. László, Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Filep, Tamás Gusztáv – Tóth, László (red.): Cit. d., s. 137.
22. Gyönyör, József: *Allamalkotó nemzetiségek*. Bratislava: Madách 1989, s. 181 – 182.
23. ŠRŠ SR.
24. ŠRŠ SR.
25. ŠRŠ SR.
26. László, Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Filep, Tamás Gusztáv – Tóth, László (red.): Cit. d., s. 144.
27. ŠRŠ SR.
28. ŠRŠ SR.
29. Berényi, József: *Nyelvországglás*. Bratislava: Fórum Alapítvány 1994, s. 139
30. Opatrenia a zmeny v oblasti národnostnej politiky za obdobie 1990 – 92. MŠ SR.
31. Organizačná štruktúra Ministerstva školstva, mládeže a športu Slovenskej republiky. Šamorín, BH.
32. Správa o stave slovenského školstva v národnostne zmiešaných oblastiach a o rozvoji a príprave učiteľov. č. 8464/1992-22, Šamorín, BH.
33. Tamtiež.
34. Berényi: Cit. d., s. 127 – 132.
35. Opatrenia na zlepšenie jazykovej pripravenosti žiakov škôl národnostne zmiešaného územia.
36. Zásady zriaďovania a prevádzky škôl na národnostne zmiešaných územiach SR. MŠ SR.
37. Tamtiež.
38. O podobnostiah podobných udalostí v minulých desaťročiach pozri Csicsay, Alajos: *Iskolatörténet*. Dunajská Streda: Lilium Aurum 2002.
39. Berényi: Cit. d., s. 127 – 132.
40. Opatrenia na zlepšenie jazykovej pripravenosti žiakov škôl národnostne zmiešaného územia.
41. Boros, Ferenc: *Szomszédunk, Szlovákia*. Bratislava: Kalligram 2000, s. 108.
42. Novelizácia zásady zriaďovania v prevádzke škôl a školských zariadení na národnostne zmiešanom území. MŠ SR.
43. Boros: Cit. d., s. 121.
44. *Új Szó*. 29. január 1993, s. 3.
45. Boros: Cit. d., s. 123.
46. Konkretizácia úloh z Programového vyhlásenia vlády SR na zabezpečenie práv a vytvárania podmienok pre národnostné menšiny v oblasti vzdelávania v rezorte školstva. MŠ SR.
47. Boros: Cit. d., s. 127.
48. Boros: Cit. d., s. 140.
49. Az anyanyelvi művelődésnek nincs alternatívája. Komárno, 22. apríl 1995, Szinnyci Kiadó.
50. Boros: Cit. d., s. 41.
51. Akács, Štefan (red.): Zbierka dokumentov. 2. časť. Bratislava: Hlas ľudu 1995, s. 257 – 259.
52. Akács, Štefan (red.): Zbierka dokumentov. 1. časť. Bratislava: Hlas ľudu 1995, s. 111..
53. Akács, Štefan (red.): Zbierka dokumentov. 2. časť. Bratislava: Hlas ľudu 1995, s. 176.
54. Akács, Štefan (red.): Zbierka dokumentov. 2. časť. Bratislava: Hlas ľudu 1995, s. 258.

55. Kozma, Tamás: Kisebbségi oktatás Közép-Európában. Budapest: Oktatókutató Intézet 2003. – Kozma, Tamás: *Kisebbségek a felsőoktatásban: a „modernizációs többlet”: Felsőoktatás, kisebbségek, Európa*. Komárno: Selye János Kollégium 2003, s. 39 – 63.
56. Gyurgyík, László: *Magyar mérleg*. Bratislava: Kalligram 1994, s. 110. – Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti a podľa pohlavia, päťročných vekových skupín a štátnej príslušnosti. SODB 2001, TAB. 155. (ďalej: Bývajúce obyvateľstvo...)
57. Gyurgyík: Cit. d., s. 110. – Bývajúce obyvateľstvo...
58. Gyurgyík: Cit. d., s. 110. – Bývajúce obyvateľstvo...
59. Gyurgyík: Cit. d., s. 110. – Bývajúce obyvateľstvo...
60. Gyurgyík: Cit. d., s. 110. – Bývajúce obyvateľstvo...
61. Gyurgyík: Cit. d., s. 110. – Bývajúce obyvateľstvo...
62. ŠRŠ SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990 – 2002 (MŠ SR). – A. Szabó, László: Válozatos helyzetkép a szlovákiai magyar közoktatásról. Vzdělávanie národnostných menšín. Medzinárodná konferencia, Nové Zámky, 2000 (rukopis).
63. Gabzdilová, Soňa: *Maďarské školstvo na Slovensku v druhej polovici 20. storočia*. Dunajská Streda: Lilium Aurum – Nadácia Katedra 1999.
64. *Národná obroda*. 27. september 1993, s. 8 – 9.
65. ŠRŠ SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990 – 2002. (MŠ SR). – A. Szabó: Cit. d.
66. ŠRŠ SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990 – 2002 (MŠ SR). – A. Szabó: Cit. d.
67. ŠRŠ SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990 – 2002 (MŠ SR). – A. Szabó: Cit. d.
68. László, Béla: A szlovákiai magyar oktatásügy a kilencvenes években. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2000, 2, č. 2. s. 13. – Zákon č. 131/2002 z 21. februára 2002. Zbiera zákonov č. 131/2002, čiastka 58.
69. László, Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Filep, Tamás Gusztáv – Tóth, László (red.): Cit. d., s. 134 – 135.
70. ŠRŠ SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990 – 2002 (MŠ SR). – A. Szabó: Cit. d.
71. ŠRŠ SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990 – 2002 (MŠ SR). – A. Szabó: Cit. d.
72. László, Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Filep, Tamás Gusztáv – Tóth, László (red.): Cit. d., s. 134 – 135.
73. László, Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Filep, Tamás Gusztáv – Tóth, László (red.): Cit. d., s. 136.
74. ŠRŠ SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990 – 2002 (MŠ SR). – A. Szabó: Cit. d.
75. Aj touto cestou ďakujeme za pomoc nasledujúcim školám a ich vedúcim pracovníkom: Szent-Györgyi Albert Gimnázium és Szakközépiskola, Balassagyarmat (Tünde Eszményi Rozsnyainé, zástupca riaditeľa), Szent Imre Keresztény Általános Iskola és Gimnázium, Balassagyarmat (Ferenc Melo, riaditeľ), Hunyadi János Gimnázium és Szakközépiskola, Csorna (Istvánné Kovács, poverená vedením prevádzkovej jednotky), Bottyán János Gimnázium és Műszaki Középiskola, Esztergom (László Gergely, riaditeľ), Dobó Katalin Gimnázium, Esztergom (András Smiger, riaditeľ), Szent István Gimnázium, Esztergom (László Stróbl, riaditeľ), Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium és Kollégium, Esztergom (Imre Tokár, riaditeľ), Révai Miklós Gimnázium, Győr (Péter Horváth, riaditeľ), Ságvári Endre Gimnázium, Kazincbarcika (Gábor Petróczi, riaditeľ), Jókai Mór Gimnázium és Szakképző Iskola, Komárom (dr. Erika Mühlenkampff Szabóné, riaditeľka), Földes Ferenc Gimnázium, Miskolc (Pál Veres, riaditeľ), Lévy József Református Gimnázium és Diákotthon, Miskolc (Tibor Ábrám, riaditeľ), Zrínyi Ilona Gimnázium, Miskolc (Ildikó Szegedi Kovácsné, riaditeľka), Piarista Általános Iskola, Középiskola és Kollégium, Mosonmagyaróvár (dr. Józsefné Theisz, zástupkyňa riaditeľa), Pápai Református Kollégium Gimnáziuma, Pápa (dr. Attila Kálmán, riaditeľ), Petőfi Sándor Gimnázium és Szakképző Iskola, Pápa (Endre Huszár, riaditeľ), Türr István Gimnázium és Pedagógiai Szakközépiskola, Pápa (Marianna Gruber, riaditeľka), Kossuth Lajos Gimnázium és Szakközépiskola, Sátoraljaújhely (Ferenc Daragó, riaditeľ), Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum) és Kollégium Sopron (Balázs Tölly, riaditeľ).
76. ŠR SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990 – 2002 (MŠ SR). – A. Szabó: Cit. d.
77. ŠR SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990 – 2002 (MŠ SR). – A. Szabó: Cit. d.

78. ŠR SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990 – 2002 (MŠ SR). – A. Szabó: Cit. d.
79. László, Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezte, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Filep, Tamás Gusztáv – Tóth, László (red.): Cit. d. s. 138 – 139.
80. ŠR SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990 – 2002 (MŠ SR). – A. Szabó: Cit. d.
81. ŠR SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990 – 2002 (MŠ SR). A. Szabó: Cit. d.
82. ŠR SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990 – 2002 (MŠ SR). A. Szabó: Cit. d.
83. László, Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezte, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Filep, Tamás Gusztáv – Tóth, László (red.): Cit. d., s. 144.
84. Hrubos, Ildikó: A „bolognai folyamat”. N-235. Budapest: Oktatókutató Intézet 2002.
85. ŠR SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990 – 2002 (MŠ SR).
86. Tamtiež.
87. Tamtiež.
88. Tamtiež.
89. Tamtiež.
90. Tamtiež.
91. Tamtiež.
92. Hrubos: Cit. d.
93. Gál, Tibor – László, Béla: A nyitrai magyar felsőoktatás az Európai Unió tükrében. *A Gábor Dénes Főiskola közleményei*, roč. 6., č. 4. (september 2003), s. 45 – 49.
94. Hushegyi, Gábor: *Národnosti a vysoké školstvo v SR. Stav menšinovej legislatívy na Slovensku 2001/2002*. Bratislava: Nadácia Kalligram 2003, s. 87.
95. Tamtiež. s. 92.
96. Sidó, Zoltán: *Közügy*. Komárno: Schola Comaromiensis – K-PRINT 2002, s. 119.
97. Hushegyi: Cit. d., s. 93.
98. Hushegyi: Cit. d., s. 97.
99. László, Béla: *Gondolatok, javaslatok, elképzelések*. Prednáška na Fóre maďarského školstva na Slovensku, 5. – 6. decembra 2002.
100. László, Béla: *Gondolatok, javaslatok, elképzelések*. Cit. d.

LITERATÚRA

- Hodossy, Gyula (red.): *A szlovákiai magyar iskolák története 1949 – 1999*. Dunajská Streda: Lilium Aurum 2001.
- Gabzdilová, Soňa: *Maďarské školstvo na Slovensku v druhej polovici 20. storočia*. Dunajská Streda: Lilium Aurum – Nadácia Katedra 1999.
- Boros, Ferenc: *Szomszédunk, Szlovákia*. Bratislava: Kalligram 2000.
- Lanstyák, István: *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest – Bratislava: Osiris – Kalligram – MTA Kisebbségkutató Műhely 2000.
- Filep, Tamás Gusztáv – Tóth, László (red.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918 – 1998*. Zv. II. Budapest: Ister 1998.
- Kasza, Sándor (šéfred.): *Magyarok a világban. Kárpát-medence*. Budapest: Ceba 2000.
- Jarábik, Balázs – Tokár, Adrián (red.): *Stav menšinovej legislatívy na Slovensku 2001/2002*. Bratislava: Nadácia Kalligram 2003.
- Hodossy, Gyula (red.): *Helyzetkép a szlovákiai magyar közoktatásról*. Dunajská Streda: Lilium Aurum 2002.
- Akács, Štefan (red.): *Zbierka dokumentov*. 2. časť. Bratislava: Hlas ľudu 1995.
- Akács, Štefan (red.): *Zbierka dokumentov*. 3. časť. Bratislava: Hlas ľudu 1996.
- Duray, Miklós – Kvarda, József – Oriskó, Norbert: *A nemzetállam és demokratikus ellenszere*. Bratislava: Együttélés 1994.
- Duray, Miklós: *Kutyaszorító*. New York: Püski 1983.
- Edvard Beneš elnöki dekrétumai. Bratislava: Pannonia 1996.
- Fodor, Zoltán: *Nemzetiségi iskolák a Szlovák Szocialista Köztársaságban*. Bratislava: SPN 1985.
- Gyönyör, József: *Államalkotó nemzetiségek*. Bratislava: Madách 1989.
- Gyönyör, József: *Mi lesz velünk, magyarokkal?* Bratislava: Madách 1990.
- Gyurgyik, László: *Magyar mérleg*. Bratislava: Kalligram 1994.
- Ring, Éva (red.): *Helyünk Európában: Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon*. Zv. II. Budapest: Magvető 1986.
- Chlup, Otakar – Kahuda, František – Král, Karel: *Školský zákon*. Praha: Orbis 1949.
- Duray, Miklós (red.): *Kettős elnyomásban: Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről 1978 – 1988*. New York: Hungarian Human Rights Foundation – Püski 1989.
- Kotoč, Ján: *Slovenské školstvo po oslobodení*. Bratislava: SPN 1970.

- Kővágó, László: *Kisebbség – nemzetiség*. Budapest: Kossuth 1977.
- Mócsi, Ferenc: *Nemzetiségi iskola, irodalmi nevelés*. Bratislava: SPN 1973.
- Plevza, Viliam: *A CSKP nemzetiségi politikája*. Bratislava: Madách 1983.
- Purgat, Ján: *Od Trianonu po Košice*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque 1970.
- Szigeti, László: *Oktatásügyünk helyzete*. Bratislava: 1995. /MKDM-Füzetek./
- Kozma, Tamás: *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. Budapest: Oktatókutató Intézet 2003.
- Hrubos, Ildikó: *A „bolognai folyamat”*. Budapest: Oktatókutató Intézet 2002.
- Berényi, József: *Nyelvországolás*. Bratislava: Fórum Alapítvány 1994.
- Csáky, Pál: *Magyarok Szlovákiában*. Bratislava – Pozsony: Magyar Koalíció Információs Központja 1998.
- Szarka, László: *A szlovákok története*. Budapest: Bereményi s. a.
- (Preložila Štefánia Kecskeméthyová)

VÝVOJ SYSTÉMU INŠTITÚCIÍ MAĎARSKEJ MENŠINY

Kľúčové slová: občianske iniciatívy, systém inštitúcií maďarskej menšiny, nadácie, občianske združenia, záujmové združenia, tvorivé dielne, mimovládne organizácie, štátne a samosprávne inštitúcie, zdroje financovania.

1. OBČIANSKE INICIATÍVY PRED ROKOM 1989

Rozvoj vlastných inštitúcií je pre maďarskú menšinu na Slovensku z hľadiska zachovania jej svojbytnosti a posilňovania jej identity otázkou kľúčového významu. Maďarské menšinové inštitúcie prešli po roku 1989 významnými zmenami; výskum menšinového „inštitucionálneho bytia“ sa však za ostatného poldruha desaťročia – akokoľvek prekvapivým sa toto konštatovanie môže zdať – takmer ani nezačal.¹

Prvou maďarskou mimovládnu organizáciou, ktorá na Slovensku po zmene politického zriadenia vznikla a rozvinula – i keď ešte v rámci Csemadoku – samostatnú činnosť, bola Etnografická spoločnosť Maďarov v Československu (9. decembra 1989, Bratislava). Ešte pred vznikom zmienenej odbornej spoločnosti boli založené nasledovné organizácie: Maďarská nezávislá iniciatíva (18. novembra 1989, Šafa), Zväz maďarských študentov (22. novembra 1989, Bratislava) a Fórum Maďarov v Československu (24. novembra 1989, Bratislava). Keďže sa však menované iniciatívy vymedzili od začiatku politicky, priekopnícka úloha Etnografickej spoločnosti Maďarov v Československu je z hľadiska budovania občianskeho sektoru neodškriepiteľná. Tento fakt je zaujímavý aj z toho dôvodu, že sa na cestu samostatného inštitucionálneho života ako prvá vydala – síce nie úplne bez predhistórie – odborná organizácia, ktorá dokázala presne identifikovať svoje miesto a úlohu vo vtedajšej, častými politickými búrkami zmietanej poprevratovej realite.

Prerod systému maďarských menšinových inštitúcií však nebol až taký jednoduchý a bezproblémový. Muselo uplynúť ešte veľa času, aby maďarská komunita na Slovensku „našla svoju pravú tvár“ a popri síce oprávnených, ale často prepätých politických aktivitách pristúpila k budovaniu svojho vlastného nezávislého systému inštitúcií, svojej „vlastnej“ občianskej spoločnosti.

Predhistória roku 1989 je každému známa. Model jednej strany, jedného štátu, jednej organizácie bol v období pred rokom 1989 charakteristický aj pre menšinové inštitúcie, preto v súvislosti s týmto obdobím zámerné nebudeme hovoriť o občianskom (treťom) sektore. V podmienkach štátostrany o ničom takom predsa nemohlo byť ani reči. Je dôležité poznamenať, že na rozdiel od ostatných regiónov Karpatskej kotliny, v Československu pôsobila v prostredí maďarskej menšiny už štyri desaťročia pestrofarebná kultúrna organizácia, ktorá na miestnej a mikroregionálnej úrovni – napriek dozoru štátostrany – niesla v sebe určité znaky organizácie občianskeho (mimovládneho) charakteru. Bol to Kultúrny zväz maďarských pracujúcich v Československu, Csemadok.

Csemadok bol v našom regióne osobitým fenoménom. Sieť jeho základných organizácií s viac ako deväťdesiatimi členmi v takmer 500 obciach² pokrývala celé južné Slovensko obývané maďarskou menšinou. Csemadok poskytol rámec rozmanitým kultúrnym aktivitám, v jeho základných organizáciách našli zázemie záujmové spolky, svojpomocné združenia, kluby, tanečné skupi-

ny, spevokoly, amatérske divadelné súbory atď. Popri Ústrednom výbore Csemadoku a 15 okresných výboroch vznikali v osemdesiatych rokoch aj rozličné odborné komisie.³

Csemadok sa líšil od iných masových organizácií štátostrany. Každá celoštátna masová organizácia (mládežnícka organizácia, zväz žien, Červený kríž ap.) mala síce aj členov maďarskej národnosti, avšak títo netvorili osobitné organizačné zložky. Viacerí príslušníci maďarskej menšiny zastávali dôležité funkcie aj v regionálnych a celoštátnych vedúcich orgánoch spomínaných organizácií, ako aj v rôznych oblastiach štátneho života – v orgánoch vlády a komunistickej strany.

Csemadok ako kultúrna organizácia združoval výlučne predstaviteľov maďarskej národnosti, nemal zodpovedajúci „väčšinový“ pandant.⁴ V tejto krátkej stati nie je priestor na analýzu toho, prečo to bolo tak,⁵ je však potrebné zdôrazniť, že ako organizácia fungujúca na báze spontánnosti, disponoval Csemadok v kruhu Maďarov na Slovensku značným organizačným potenciálom. Tu treba poznamenať, že politický vývoj v rámci maďarskej menšiny na Slovensku po roku 1989 sa odlišoval od politického vývoja v iných regiónoch obývaných maďarskými menšinami práve preto, že maďarské politické strany na Slovensku nemuseli plniť kultúrno-organizačnú misiu v takej miere ako inde. Aj vďaka tejto skutočnosti mohlo na Slovensku za niekoľko mesiacov vzniknúť viacero maďarských politických strán: Csemadok odbremenal strany od kultúrno-mobilizačných aktivít. V Rumunsku mal napríklad Demokratický zväz Maďarov v prvých rokoch svojej existencie podobnú inštitucionálnu štruktúru ako Csemadok, pričom bol založený primárne s politickým cieľom. Ale táto istá črta bola charakteristická aj pre ostatné maďarské menšinové komunity a ich strešné organizácie.

Napriek skutočnosti, že na ústrednej a strednej úrovni riadenia Csemadoku a v jeho byrokratickom aparáte sa v plnej miere uplatňovala vedúca úloha a kontrola štátostrany, na miestnej úrovni bol tento vplyv mizivý. Politická angažovanosť ÚV Csemadoku nepre-

kázala početným folklórnym súborom, záujmovým krúžkom, klubom a spevokolom v tom, aby mohli relatívne nezávisle rozvíjať svoju veľmi dôležitú a záslužnú činnosť pri budovaní menšinového spoločenstva.

Ak skúmame prehistóriu občianskeho sektoru v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch minulého storočia, musíme vyzdvihnúť tie iniciatívy, ktoré predstihli dobu a svojím významom predznamenal aj ponovembrové zmeny. Nemôžeme jednoznačne tvrdiť, že táto súvislosť je priamočiara a bezprostredná, avšak členovia tej intelektuálnej a politickej „elity“, ktorá bola neskôršie hybnou silou zmien, boli v niektorých zoskupeniach činní už v osemdesiatych rokoch.

Musíme tu predovšetkým spomenúť Výbor na ochranu práv Maďarov v Československu (ďalej Výbor). Výbor, ktorý patril k neformálnej sieti iniciatív zameraných na obhajobu občianskych práv vo východnej Európe, vznikol roku 1978 v Bratislave. Jeho prvoradým cieľom bola ochrana maďarských škôl na Slovensku. Postupne však začal zverejňovať dokumenty týkajúce sa aj iných významných záležitostí týkajúcich sa maďarskej menšiny. Politický pamflet *Memorandum 1988*⁶, sformulovaný členmi Výboru roku 1988, sa neskôr stal jedným z dôležitých programových dokumentov revolučného obdobia. Výbor zaslal tento dokument štátnym orgánom Československej socialistickej republiky a ako prvý v ňom vyslovil potrebu zmeny politického systému, resp. pripojenia sa k Európe. Vidíme tu podstatný rozdiel oproti tzv. „Listu tridsiatich troch“ (1989), ktorý tiež skoncipovali maďarskí intelektuáli na Slovensku, ale adresovali ho komunistickej strane.⁷

Výbor nikdy nezverejnil zoznam svojich členov; na základe doterajších výskumov sa dá určiť počet jeho aktivistov na 20 – 30 osôb. Miklós Duray začiatkom roka 1990 pozastavil činnosť Výboru.

Satelitnou inštitúciou Výboru bola Skupina ochrany maďarských škôl na Slovensku (ďalej Skupina), ktorá pokračovala v činnosti Výboru počas vyšetrovacej väzby Miklósa Durayho

a po nej. Dôvodom jej založenia bolo to, že Miklós Duray po svojom zatknutí prebral na seba celú činnosť Výboru, aby ho nebolo možné súdiť za organizovanú podvratnú činnosť. Ak by boli v mene Výboru zverejňované dokumenty aj počas jeho vyšetrovacej väzby a po nej, tak by mohol byť súdený aj za krivú svedeckú výpoveď, ba bola by sa dokázala aj existencia organizovanej skupiny, za čo podľa vtedy platného Trestného zákona prináležal oveľa prísnejší trest väzenia. (Václava Havla a jeho spolupracovníkov totiž odsúdili za organizovanú podvratnú činnosť.) Niekoľkí členovia Výboru preto počas Durayho vyšetrovacej väzby vytvorili zmienenú Skupinu, ktorá pokračovala v uverejňovaní dokumentov ešte rok po Durayho oslobodení (Duray 1989, 149 – 151).

Činnosť Výboru na ochranu práv Maďarov v Československu organicky zapadala do vtedajších demokratických opozičných hnutí Strednej a Východnej Európy. Výbor mal úzke vzťahy predovšetkým s československou demokratickou opozíciou a s demokratickou opozíciou v Maďarsku. Miklós Duray sa počas svojej vyšetrovacej väzby (1982 – 1983) stal aj jedným zo signatárov Charty 77 maďarskej národnosti.

Pri výklade histórie nemožno zabudnúť ani na význam maďarského klubového hnutia v Československu a „vlastivedných cyklistických túr“. Tieto aktivity začali v druhej polovici šesťdesiatych rokov a pokračovali počas nasledujúcich troch desaťročí s rozličnou intenzitou, v zásade nezávisle od oficiálnej ideológie. Mali dôležitú úlohu pri opätovnom objavovaní miestnych a regionálnych národných hodnôt a pamätných miest, resp. pri sprostredkovaní kultúrnych hodnôt maďarskej proveniencie. Klubové hnutie znamenalo pre desiatitisíce ľudí dôležité kultúrne zázemie. Csemadok sa od začiatku osemdesiatych rokov pokúšal s väčším či menším úspechom toto hnutie spacifickovať, integrovať pod svoje krídla a jeho hlavných iniciátorov marginalizovať (Puntigán 1995; Fónod 1997, 163; Filep – Tóth 1998 – 2000).

Vyvrcholením týchto aktivít boli vzdelávacie tábory v Novej Stráži, ktoré začal organizovať v rokoch 1977 – 1979 Lajos Tóth. Tábory v Novej Stráži boli celé roky významnou udalosťou v kruhu Maďarov v Československu: zúčastnili sa ich stovky mladých ľudí.

Ďalšou inštitúciou s veľkým vplyvom bola Iródia. Bolo to relatívne nezávislé, asi 20- až 30-členné literárne zoskupenie pod vedením Gyulu Hodossyho, ktoré založili mladí literáti maďarskej národnosti v roku 1983 pri novozámockom Csemadoku. Vplyv Iródie a jej postoje, ignorujúce stranické direktívy, boli v literárnych kruhoch citeľné ešte aj začiatkom deväťdesiatych rokov. Z literátov strednej generácie sa na odbornej činnosti Iródie zúčastňovali Lajos Grendel, Kálmán Balla a Zsigmond Zalabai. Roku 1985, keď bola Iródia zakázaná, mala už aj vlastný výtvarný krúžok a vedeckú (etnografickú) odbornú sekciu (Hodossy – Kulesár 1994). Sedemnást čísel publikácie *Iródia Füzetek*, ktoré skupina vydala, boli vlastne prvou manifestáciou nezávislej literatúry.⁸ Činovníci štátostrany sa po roku 1986 pokúsili skupinu integrovať: vydavateľstvo Madách publikovalo antológiu pod názvom *Próbaut* [Skúšobná jazda], v ktorej sa básnici generácie Iródie mohli predstaviť širokej verejnosti, bol im tiež poskytnutý priestor v knižnej edícii *Főnix Füzetek*.

V rade občianskych iniciatív patrilo významné miesto združeniu Štúdio erté, ktoré vyrástlo zo skupiny Iródie. Po roku 1986 sa Štúdio erté stalo významným strediskom experimentujúcich literárnych tvorcov v Československu a neskôr aj na medzinárodnej úrovni. Táto tvorivá dielňa existuje dodnes.

V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch sa spoločensko-politické otázky pertraktovali v skrytej, ale niekedy aj v otvorenej forme v literárnych dielach alebo odborných diskusiách organizovaných v súvislosti s jednotlivými literárnymi dielami. Literárne diela a odborné diskusie ponúkajúce estetickú a/alebo spoločenskú, individuálnu a/alebo kolektívnu alternatívu už vtedy vytvárali

v rámci literárnej obce pozadie pre formovanie jasne vyhranených táborov. Romány Lajosa Grendela, so svojím novátorským prístupom k zobrazeniu prepojenia medzi individuálnym a národno-historickým vedomím a so svojím zvýraznením významu maďarského literárneho jazyka, maďarskú literatúru na Slovensku organicky včlenili do kontextu univerzálnej maďarskej národnej literatúry. Bol to vážny úder domácejmu, krypto-kolektivistickému, ideologickému poňatiu menšinovej literatúry. V tom čase sa tento spor prezentoval ako generačný problém, pre zasvätených však bolo zrejmé, že ide o spor koncepčného charakteru.

Významný zvrat na poli literárnych aktivít znamenalo založenie Maďarského PEN klubu na Slovensku v júni 1989. Samostatné maďarské centrum PEN pod vedením Kálmána Ballu, ktoré sa pripojilo k medzinárodnej asociácii, vzniklo so súhlasom pražského a budapešťianskeho centra a hoci fungovalo len niekoľko mesiacov, zverejnilo dôležité dokumenty na obranu uväznených slovenských a českých spisovateľov, ďalších známych osobností, ako aj v súvislosti s represáliami voči maďarským organizáciám na Slovensku (napríklad voči Štúdio erté)⁹. Centrum vybudovalo vzťahy so slovenskými, českými a maďarskými spisovateľmi – s tými, čo neskôr zohrali dôležitú úlohu v časoch spoločensko-politických zmien po novembri 1989.

Popri týchto inštitucionálnych iniciatívach nesmieme zabudnúť na tých aktivistov, ktorí pôsobili v základných organizáciách alebo okresných výboroch Csemadoku, prípadne v iných spoločenských organizáciách, a svojím konaním a hodnotovými postojmi prispeli k udržiavaniu a posilňovaniu súdržnosti a kolektívneho ducha maďarskej komunity. Platí to obzvlášť v prípade tanečných folklórnych súborov, ktoré svojou mentalitou a rozvetvenou stykovou činnosťou organicky naväzovali na hnutie tanečných domov v Maďarsku, v tom čase tiež považované za opozičnú iniciatívu.

2. ORGANIZÁCIE ČINNÉ V OBDOBÍ ZMENY REŽIMU A ICH CHARAKTERISTIKA

Prvé politické zoskupenie novembrových dní roku 1989, Maďarskú nezávislú iniciatívu (MNI) (Független Magyar Kezdeményezés – FMK), by sme mohli zaradiť aj do predhistórie. Bola totiž založená v Šali už 18. novembra, podľa vzoru českej Demokratickej iniciatívy, ktorá vznikla v novembri 1989 ako občianske združenie podobné Charte 77. Prvým predsedom Maďarskej nezávislej iniciatívy bol Károly Tóth, potom ju od roku 1991 viedol László A. Nagy. MNI sa roku 1992 transformovala na politickú stranu pod názvom Maďarská občianska strana (MOS, Magyar Polgári Párt – MPP).

MNI, ktorej primárnym cieľom bola právna ochrana príslušníkov maďarskej menšiny, však od prvej chvíle nabrala nový smer a ihneď po svojom vzniku sa zapojila do politickej činnosti. Po zmene režimu sa podujala – podobne ako ostatné politické hnutia – na plnenie dôležitých úloh aj pri budovaní tretieho sektora.¹⁰

Druhou organizáciou, ktorá vznikla tiež v prvých prevratových dňoch a aktívne sa zapojila do akcií organizovaných študentmi, bol Zväz maďarských študentov (Magyar Diákszövetség).¹¹ Organizácia, ktorú založili József Berényi, Attila Szép, Péter Vörös, Szilárd Somogyi, Tibor Pál a ďalší, neskôršie vyvíjala činnosť pod názvom Študentská sieť (Diákhálózat) pod vedením Pétera Udvardiho ako mimovládna organizácia (predovšetkým ako organizácia vysokoškolských študentov). Študentská sieť existuje dodnes a svoj okruh pôsobnosti rozšírila popri vysokoškolákoch aj na študentov stredných škôl.

V posledných novembrových dňoch vzniklo Fórum Maďarov v Československu (Csehszlovákiai Magyarok Fóruma),¹² ktoré spojilo generáciu aktivistov z roku 1968 (László Dobos, Rezső Szabó, Ernő Rózsa, József Szóke) a predstaviteľov reformného krídla Csemadoku (Gellért Reicher, Jenő

Görföl, Gábor Bárdos). Koncom decembra 1989, resp. začiatkom roku 1990, keď sa objavili snahy premeniť Csemadok na politické hnutie, sa Fórum rozptýlilo v Csemadoku. Keď však vyšlo najavo, že zapojením sa do politickej činnosti by Csemadok ako kultúrna organizácia stratil nárok na (nemalú) štátnu podporu, jeho predstavitelia upustili od pôvodného cieľa a objavili sa ako individuálni členovia v radoch Politického hnutia Spoluzitíc, založenom v marci 1990.

Najcharakteristickejším znakom skúmaného obdobia je skutočnosť, že medzi politickými a občianskymi aktivitami je ťažké nájsť jasnú hranicu. Novozaložené zoskupenia, vrátane politických hnutí, od prvej chvíle zastupovali aj občianske záujmy a hodnoty. Rovnako zoskupenia, ktoré navonok pôsobili ako občianske združenia (Fórum pedagógov, meniaci sa Csemadok atď.) sa od začiatku zaoberali aj politickými úlohami, reprezentáciou a obhajobou záujmov. Dnes je už ťažké pochopiť, prečo sa odborná organizácia združujúca učiteľov zaoberá vyslovene politickými otázkami, alebo prečo organizuje politická organizácia ako MNI odbornú konferenciu na pamiatku dunajskostredských Židov. V tej dobe to však bolo celkom prirodzené.

Politické hnutia sa na jednej strane pokúšali dostať pod svoj vplyv už existujúce inštitúcie (Csemadok), na druhej strane sa zas usilovali zakladať také mimovládne organizácie, ktoré mali slúžiť záujmom jednotlivých politických hnutí (Nadácia Sándora Máraiho – Márai Sándor Alapítvány, Zväz maďarských pedagógov na Slovensku – Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége, Zväz skautov maďarskej národnosti v Československu – Csehszlovákiai Magyar Cserkészszövetség, Nadácia Fórum – Fórum Alapítvány, Nadácia Lászlóa Mécsa – Mécs László Alapítvány, Občianske združenie za demokraciu a otvorenú spoločnosť – a Demokráciáért és Nyitott Társadalomért Polgári Társulás atď.) Začal sa zápas o politické ovládnutie siete maďarských menšinových inštitúcií, tvoriacich tretí sektor.

Začal sa proces, počas ktorého sa politická elita – v duchu „komplexného budovania menšinovej komunity“ – pokúsila podmaniť si celý menšinový inštitucionálny systém, alebo keď to nešlo, aspoň jeho najdôležitejšie segmenty. Jedným z typických javov bola aj snaha predstaviteľov politickej elity zakladať – využívaním osobných prepojení a väzieb – vlastnú sieť „občianskych“ inštitúcií.

Napriek značnej nevôli politických strán však tieto organizácie začali postupne žiť svojím vlastným životom, vymanili sa spod politického vplyvu, ba občas sa aj vzopreli politickým očakávaniam. Limity tohto „osamostatňovania“ neskôr stanovil nový systém poskytovania podpôr a grantov, ktorý je aj v súčasnosti pod príslym politickým dohľadom.

3. SYSTÉM INŠTITÚCIÍ MAĎARSKEJ MENŠINY V ZRKADLE ČÍSEL

Na Slovensku neexistuje oficiálna štatistika týkajúca sa maďarských menšinových organizácií. Je to pochopiteľné, veď je veľmi ťažké rozlíšiť jednotlivé organizácie na národnostnom základe. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky evidovalo v roku 2002 spolu asi 24 000 organizácií, vyčleniť spomedzi nich – trebárs aj na základe názvu – menšinové organizácie, je skutočne ťažké. Situáciu komplikuje, že jednotlivé právne formy je potrebné registrovať na krajských úradoch, čím sa stáva identifikácia organizácií takmer nemožnou.

Prvá databáza (kataster) maďarských inštitúcií a organizácií na Slovensku bola spracovaná v rokoch 1999 – 2001.¹³ Databáza bola zverejnená aj na internete, kde sa údaje priebežne aktualizujú, resp. databáza sa stále dopĺňa o nové organizácie.¹⁴

Zo 651 organizácií, uvedených v pôvodnej databáze, len jedna tretina disponovala právnou subjektivitou. Je to fakt hodný zamyslenia, veď desať rokov po zmene politického systému bolo len 189 organizácií oprávnených na to, aby sa uchádzalo o grantovú podporu; podmienkou tej totiž bola právna sub-

ektivita žiadateľa. Treba však dodať, že počet maďarských organizácií bol už aj v tom čase oveľa vyšší, veď len Csemadok má asi 450 základných organizácií (v uvedenom prieskume ich bolo vykázaných 252).

88,6 % maďarských organizácií na Slovensku sa pri zostavovaní uvedeného „katastra“ identifikovalo ako kultúrna organizácia, 12,6 % zas ako organizácia pôsobiaca v oblasti vzdelávania. Veľmi nízky bol podiel organizácií v oblasti ochrany životného prostredia, sociálnej pomoci, športu, cirkví a náboženských spoločností atď.

Podľa územného rozloženia 20 % organizácií pôsobilo v okrese Dunajská Streda, podiel nad 10 percent vykazovali ešte okresy Komárno a Nové Zámky, naproti tomu okresy Rimavská Sobota, Veľký Krtíš a Rožňava sotva presiahli 1 %-ný podiel. Ostatné okresy sa dostali do pásma medzi 2 – 7 %.

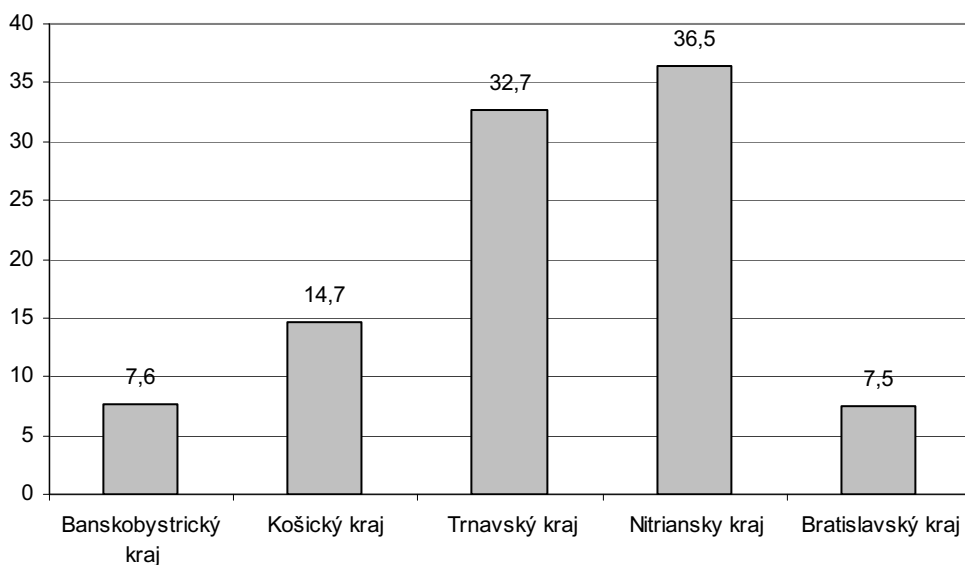
Podľa právnej formy 63 % maďarských organizácií na Slovensku malo formu občianskeho združenia, 12,7 % nadácie, 9,3 % neziskovej organizácie poskytujúce verejnoprospešné služby, 5,8 % neinvestičného fondu a

9,2 % uviedlo v odpovedi na túto otázku inú právnu formu.¹⁵

Ďalší prieskum tejto problematiky uskutočnil roku 2003 Fórum inštitút pre výskum menšín na základe žiadosti Ústavu pre výskum menšín Maďarskej akadémie vied. Do výskumu s názvom Kultúrny kataster bolo zahrnutých 562 organizácií – medzi nimi boli už aj kultúrne inštitúcie v správe štátnych, krajských orgánov a orgánov územnej samosprávy. Pre nedostatok finančných prostriedkov sa nepodarilo zmapovať celú sieť inštitúcií maďarskej menšiny. Výsledky prieskumu sú preto prínosné len z hľadiska vnútorných pomerov, územného členenia a charakteristických znakov jednotlivých inštitúcií (Fábri 2004, Lampl – Tóth 2004). Prieskum prvý raz mapoval súčasne verejnoprávne (štátne a samosprávne) inštitúcie, hospodárske subjekty (predovšetkým vydavateľstvá a časopisy) a mimovládne organizácie. Vo vzorke sa neobjavujú základné organizácie Csemadoku; celoštátny výbor Csemadoku a jeho oblastné výbory (ako organizácie s právnou subjektivitou) sa však do vzorky dostali.

Graf 1

Percentuálne rozdelenie organizácií maďarskej menšiny podľa krajov (2003)¹⁶

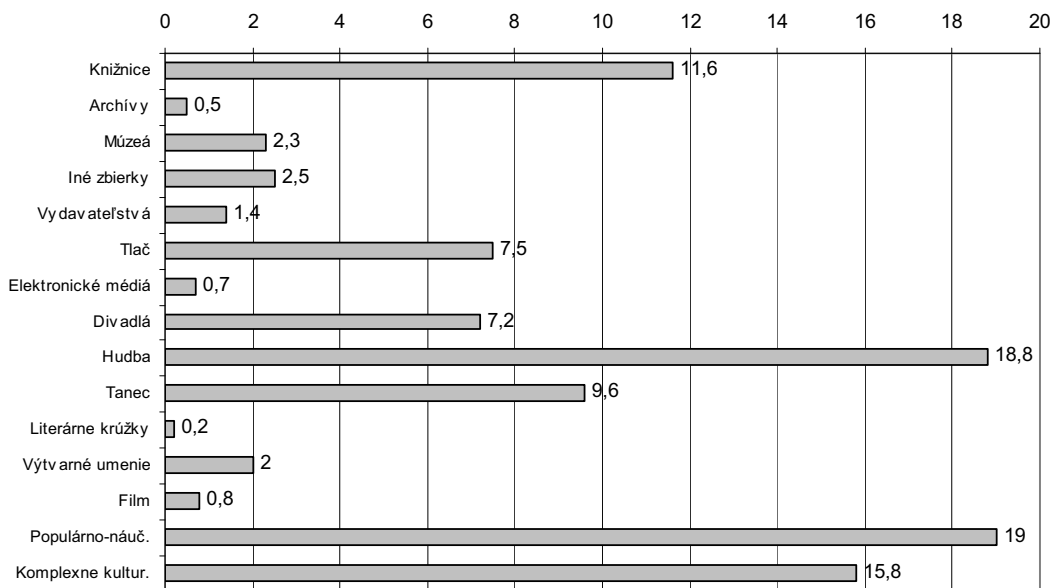
Zdroj: Lampl – Tóth 2004.

Z grafu je zrejmé, že dominantné postavenie západoslovenského regiónu sa prejavuje aj v územnom rozdelení inštitúcií maďarskej menšiny. Nie je to náhoda, veď podiel

Maďarov v tomto regióne je 60 %, kým na kraje nachádzajúce sa na strednom a východnom Slovensku pripadá len 20 % maďarského obyvateľstva.

Graf 2

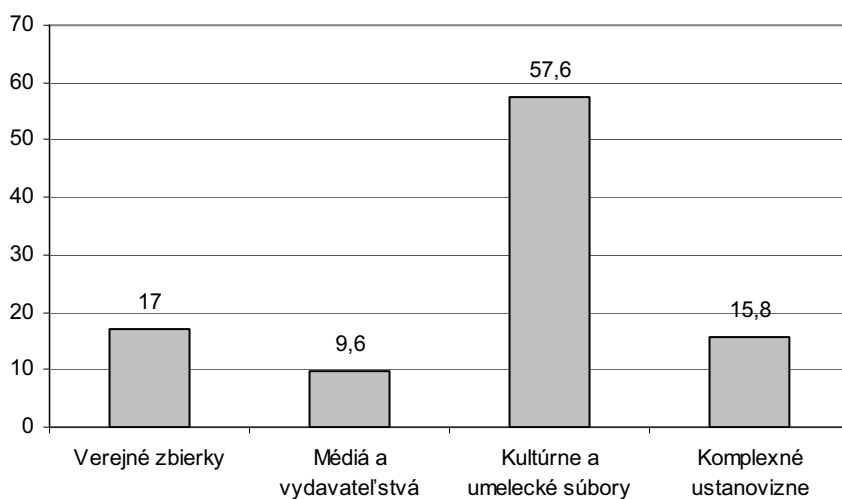
Percentuálne zastúpenie organizácií maďarskej menšiny v prieskumnej vzorke podľa typov inštitúcií (2003)

Zdroj: Lampl – Tóth 2004.

Graf 3

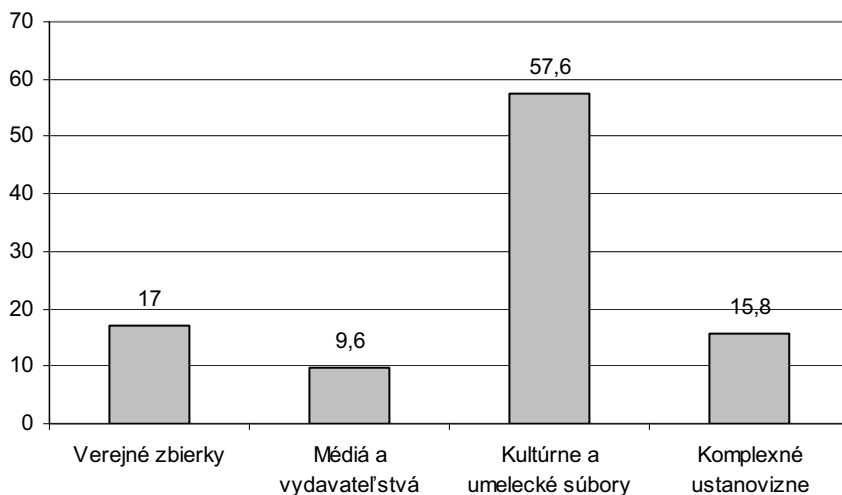
Percentuálne rozdelenie podľa štyroch hlavných typov organizácií (2003)

Zdroj: Lampl – Tóth 2004.

Graf 4

Percentuálne rozdelenie maďarských menšinových organizácií na Slovensku podľa organizačnej formy (2003)

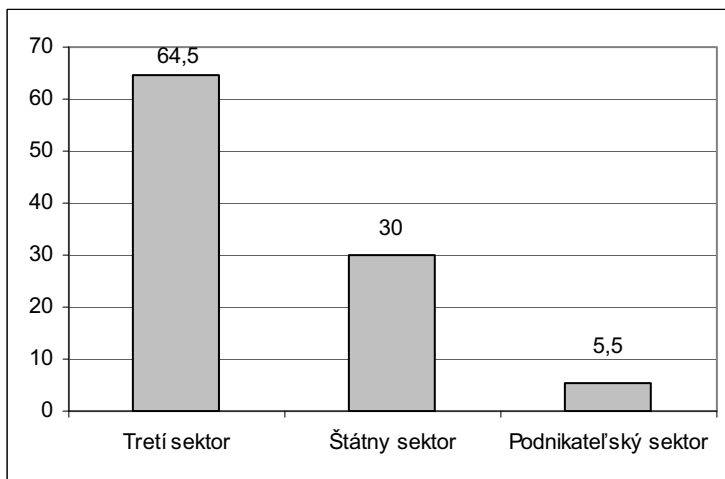
Zdroj: Lampl – Tóth 2004.

Početná prevaha kultúrnych organizácií je očividná, pričom k nim treba pripočítať aj inštitúcie vyvíjajúce tzv. komplexnú činnosť, ktoré ako strešné organizácie pôsobia predovšetkým v oblasti kultúry.

Rozpočtové organizácie môžeme považovať za organizácie udržiavané a financované štátom. Medzi hospodárske organizácie sme zaradili výlučne vydavateľstvá kníh a tlače – z hľadiska predmetu výskumu (kultúrny kataster) boli totiž len tieto relevantné.

Graf 5

Percentuálne rozdelenie maďarských menšinových organizácií na Slovensku podľa jednotlivých sektorov (2003)

Zdroj: Lampl – Tóth 2004.

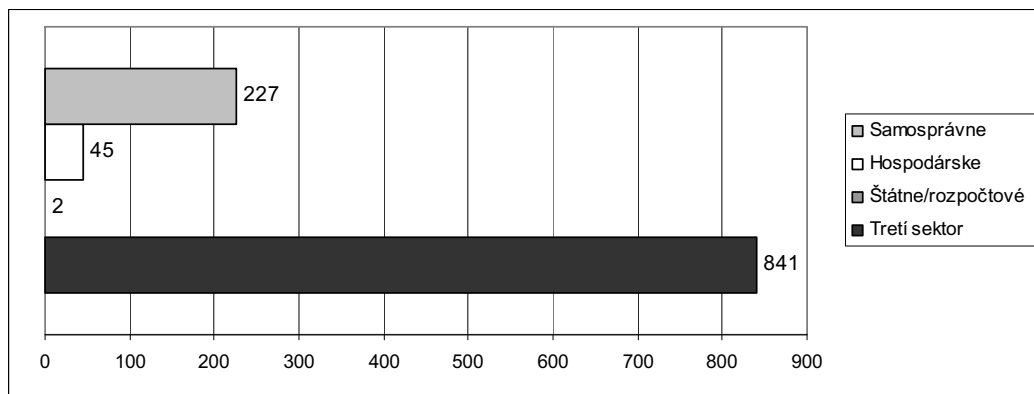
Pri analýze grafu 5 vidíme, že jasné odlíšenie troch sektorov a vzájomný pomer ich zastúpenia výstižne znázorňuje skutočnosť, že sieť inštitúcií maďarskej menšiny na Slovensku patrí v prvom rade do tretieho sektoru. V súčasnosti sa pomery medzi zastúpením jednotlivých sektorov neustále menia. Mnohé štátne inštitúcie (múzeá, knižnice, archívy, divadlá a pod.) prechádzajú v proce-

se decentralizácie do vlastníctva regionálnej, resp. miestnej samosprávy. Ich prevádzka teda v budúcnosti nebude zapažovať štátne orgány, ale samosprávy. Zároveň sa im však takto otvárajú väčšie možnosti na získanie zdrojov, hlavne z Európskej únie.

V súčasnosti sa v databáze Fórum inštitútu pre výskum menšín nachádza 1 115 organizácií. Ich vnútorná štruktúra je nasledovná:

Graf 6

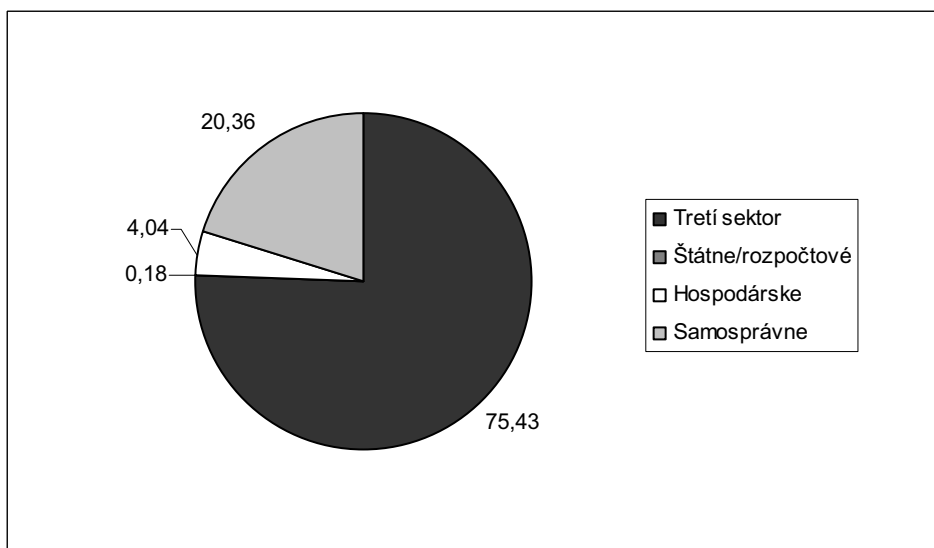
Rozdelenie maďarských menšinových organizácií podľa typu inštitúcie (2004)

Zdroj: Databáza Fórum inštitútu pre výskum menšín. Fórum inštitút pre výskum menšín, www.foruminst.sk, 2004.

Graf 7

Percentuálne rozdelenie maďarských menšinových organizácií podľa typu (2004)

Zdroj: Databáza Fórum inštitútu pre výskum menšín. Fórum inštitút pre výskum menšín, www.foruminst.sk, 2004.

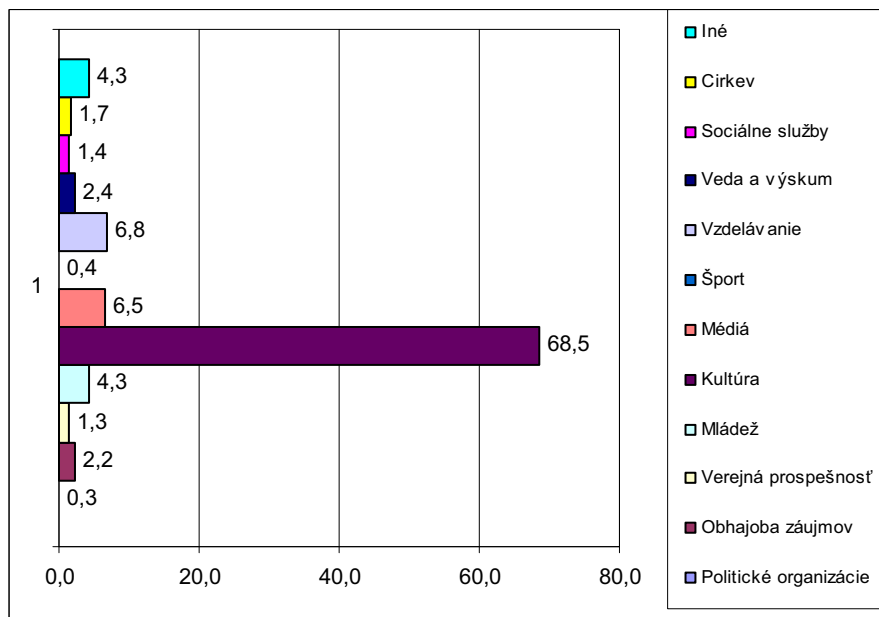
Z vyššie uvedených údajov je zrejmé, že rozhodujúcu časť maďarských organizácií na Slovensku aj dnes tvoria mimovládne organizácie, resp. inštitúcie. Veľké zmeny sa však udiali v segmente organizácií patriacich do štátneho sektoru. Prakticky len dve inštitúcie dostávajú priamu štátnu podporu, ostatné (kníhnice, archívy, múzeá, osvetové strediská, divadlá atď.) sa dostali do kompetencie samosprávnych krajov alebo miestnych samospráv, ale ako také aj naďalej dostávajú príspevok na svoju činnosť zo štátneho rozpočtu.

maďarských pedagógov na Slovensku, Spoločnosť Katedra – Katedra Társaság, Fórum maďarských pedagógov na Slovensku – Szlovákiai Magyar Pedagógusok Fóruma, Nadácia Katedra – Katedra Alapítvány atď.) vyvíjajú činnosť s celoštátnou pôsobnosťou: Zväz maďarských pedagógov na Slovensku má napríklad okresné orgány, Nadácia Katedra má oblastné kluby. Územné pokrytie uvedených organizácií teda ďaleko prekračuje ich štatistickú váhu.

Niektoré oblasti typické pre tretí sektor (sociálne služby, šport, mládež ap.), sa medzi pre-

Graf 8

Percentuálne rozdelenie organizácií maďarskej menšiny podľa prevažujúceho odvetvia ich činnosti (2004)

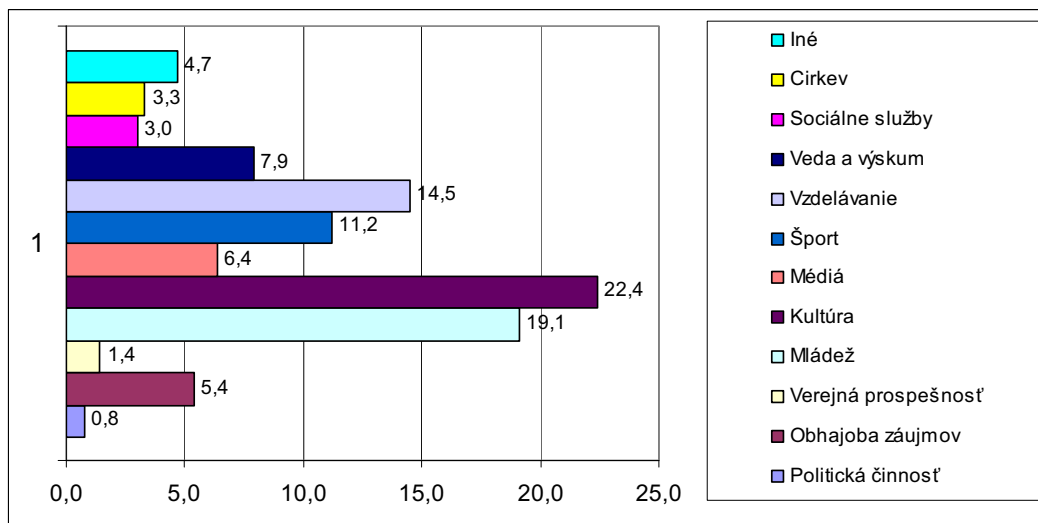
Zdroj: Databáza Fórum inštitútu pre výskum menšín. Fórum inštitút pre výskum menšín, www.foruminst.sk, 2004.

Organizácie maďarskej menšiny na Slovensku vyvíjajú činnosť predovšetkým v oblasti kultúry. Graf č. 8 dobre znázorňuje ich podiel (68,5 %). Prekvapujúco nízky sa môže zdať podiel subjektov zameraných na vzdelávanie. Príčinu možno tkvie v tom, že počet organizácií, ktoré vzdelávanie uvádzajú ako svoje prevažujúce zameranie, je nízky, na druhej strane však je potrebné vidieť, že najdôležitejšie spomedzi nich (Zväz

važujúcimi okruhmi činnosti objavujú veľmi sporadicky, kým ochrana životného prostredia a zdravotné služby sa ako odvetvia v štatistike takmer ani neobjavujú (sú zaradené v rámci kategórie „Iné“). Avšak aj počet organizácií vyvíjajúcich činnosť v takých oblastiach ako právna ochrana, verejná prospešnosť, cirkev je alarmujúco nízky.

Graf 9

Percentuálne rozdelenie maďarských menšinových organizácií podľa druhotného odvetvia ich činnosti (2004)

Zdroj: Databáza Fórum inštitútu pre výskum menšín. Fórum inštitútu pre výskum menšín, www.foruminst.sk, 2004.

Vernejší a uspokojivejší obraz dostaneme, ak preskúmame rozdelenie uvedených organizácií podľa druhotného odvetvia činnosti. Táto charakteristika ukazuje, aké iné činnosti okrem demonštrovaného hlavného profilu sledované organizácie ešte vykonávajú. V živote menšinovej organizácie môže byť činnosť uvedená ako druhotná aj kľúčovou, z ideologických či iných dôvodov sa však často neprezentuje ako prevažujúce zameranie. Graf č. 9 názorne demonštruje rozdiely v porovnaní s uvádzaným prevažujúcim odvetvím činnosti. Tieto údaje svedčia aj o tom, že väčšina organizácií maďarskej menšiny reaguje na miestne a regionálne potreby svojej cieľovej skupiny kumulovaním viacerých činností.

4. TYPOLÓGIA ORGANIZÁCIÍ MAĎARSKEJ MENŠINY

O načrtnutí typológie maďarského menšinového inštitucionálneho systému na príklade Rumunska sa pokúsil Zoltán A. Biró vo svojej publikácii pod názvom *Stratégiaiak vagy*

kényszerpályák [Stratégie alebo núdzové riešenia].¹⁷ Každý zo siedmich typov, ktoré uvádza, nájdeme aj v skladbe inštitúcií maďarskej menšiny na Slovensku. Sú to nasledovné typy: 1. združenia, nadácie, spolky; 2. inštitúcie explicitne preberajúce výkon politických funkcií a etnických cieľov celonárodnostného rozsahu; 3. inštitúcie viazané na štátny aparát a štátny rozpočet; 4. kultúrno-vzdelávacie inštitúcie zamerané na zisk (vydavateľstvá atď.); 5. verejné priestranstvá (oslavy, sochy atď.); 6. hospodárske subjekty; 7. miestne zastúpenia medzinárodných charitatívnych inštitúcií.

Ak chceme predsa len vyzdvihnúť isté špecifiká, musíme konštatovať, že štruktúra siete inštitúcií maďarskej menšiny na Slovensku je v skutočnosti omnoho jednoduchšia. Môže to byť aj dôsledkom toho, že z piatich možných právnych foriem registrácie mimovládnych organizácií na Slovensku, sú pre maďarské menšinové organizácie v podstate charakteristické len dve (občianske združenie a nadácia). Štátne inštitúcie sa pritom z množiny menšinových organizácií vyčleňujú zreteľnejšie, ako je to popísané v analýze situácie v Rumunsku.

Na Slovensku sa od roku 1990 organizácie len registrujú, zrušilo sa udeľovanie povolení. Organizáciu možno založiť na základe piatich právnych noriem, ktoré sú nasledovné:

1. Občianske združenie (podľa zákona č. 83/1990). Občianske združenie môžu založiť tri osoby, prakticky bez akýchkoľvek osobitných obmedzení. Zákon o občianskych združeniach prijal pražské Federálne zhromaždenie medzi prvými a dodnes nebol zmenený.

2. Nadácia (podľa zákona č. 34/2002). Činnosť nadácie podlieha veľmi viazanému systému pravidiel. Zákon o nadáciách z roku 1991 bol dosť široko koncipovaný. Tento zákon však Mečiarova vláda zrušila (v roku 1997) a v novej úprave sprísnila podmienky pre činnosť nadácií: v podstate sa dostali pod štátnu kontrolu, v dôsledku čoho 90 % nadácií zaniklo, resp. mnohé z nich sa preregistrovali na občianske združenia. V roku 2002 bol zákon opätovne novelizovaný, ale prísne podmienky fungovania ostali zachované, zmiernila sa len štátna kontrola.

3. Neziskové organizácie poskytujúce verejnoprospešné služby (zákon č. 213/1997 Z. z. v znení zákona 35/2002 Z. z.). Je to organizačná forma viazaná na konkrétny okruh činnosti, medzi Maďarmi na Slovensku nie je veľmi rozšírená.

4. Neinvestičný fond (zákon č. 147/1997). Je to finančný fond vytvorený na dosiahnutie istého konkrétneho cieľa s podobnou činnosťou ako nadácia.

5. Záujmové združenie právnických osôb (Občiansky zákonník § 20f až 20i zákona č. 40/1964 v znení neskorších predpisov). Je to čoraz populárnejšia inštitucionálna forma, túto právnu normu využívajú najmä mikroregionálne združenia, keď viacero organizácií, miestnych samospráv (právnická osoba) vytvorí novú, spoločnú organizáciu.

Uvedené právne normy však poskytujú len celkový rámec a možnosť pre fungovanie jednotlivých organizácií. Len skúmaním obsahu ich činnosti sa stáva zrejým, ktoré z nich patria do množiny organizácií maďarskej menšiny a do akej miery je možné sieť jej

inštitúcií považovať za súčasť tretieho sektoru na Slovensku.

Z právneho hľadiska a podľa organizačnej formy ide v každom prípade o mimovládne neziskové organizácie. Podľa ich vlastnej sebareflexie však už odpoveď nie je taká jednoznačná. Izolovaná komunita, budujúca etnické hranice – a národnostná menšina sa dá považovať za takú komunitu – si vytvára svoju vlastnú kompaktnú vnútornú štruktúru, udeľuje si intrakomunitné mocenské, redistributívne, hodnotovo-regulatívne a iné role a jej politicko-inštitucionálna elita sa správa tak, akoby všetky tieto prostriedky aj skutočne vlastnila.

Tretí sektor v klasickom zmysle je však len jedným zo segmentov komplexu spoločenského, politického a hospodárskeho života štátu, pozná svoje hranice a vedome ich neprekračuje. Je si vedomý svojich možností a svojho inštrumentária a primerane k tomu sa aj správa.

Systém menšinových inštitúcií – či už ide o politické strany, nadácie, či občianske združenia – má vyššie ciele, disponuje komplexnejšími obsahmi. Ak si všímame jeho organizačnú štruktúru, spôsob sebareflexie jej aktérov, ideologickú prepiatosť, výraznú jazykovo-kultúrnu osobitosť, trochu zveličene by sme tento systém mohli označiť aj ako štát v štáte, čomu do istej miery zodpovedajú aj organizačné a inštitucionálne formy, ktoré tento systém tvoria.

Menšinové inštitucionálne vedomie pojmy „tretí (občiansky) sektor, „občianska spoločnosť“ a „mimovládna nezisková organizácia“ takmer nepozná. Sú to termíny, ktorých sa stráni a sú preň cudzie. Namiesto toho sa v „maďarskej menšinovej reči“ hovorí o „maďarských inštitúciách na Slovensku“, „o maďarských organizáciách na Slovensku“. Tieto pojmy nesú v sebe súčasne etnický, jazykovo-kultúrny aj mocenský obsah. Aj vzájomná komunikácia a priechodnosť medzi väčšinovou a menšinovou komunitou sa však tým pádom stávajú veľmi obmedzenými.¹⁸ Treba poznamenať, že maďarské menšinové inštitúcie na

Slovensku sa od začiatku deväťdesiatych rokov vedome izolovali, ba v otázke finančného zabezpečenia sa spoliehali takmer výlučne na zdroje z Maďarska, čím akceptovali aj ideologické dôsledky tejto separácie.

Je však zároveň nutné zdôrazniť, že ani slovenský tretí sektor nevenoval prílišnú pozornosť maďarským mimovládnym organizáciám na Slovensku. V jeho databáze vytvorenej v polovici deväťdesiatych rokov nefiguruje ani jedna maďarská menšinová organizácia. Táto skutočnosť mala vážne dôsledky, veď organizácie tretieho sektoru boli prostredníctvom uvedenej databázy informované o rôznych grantových výzvach, na základe tejto databázy boli zástupcovia jednotlivých organizácií pozývaní na školenia a tréningy atď. Zmenu v tejto veci mohlo priniesť masovejšie rozšírenie internetu, avšak do tej doby sa už maďarské menšinové organizácie dostali do značnej technickej nevýhody.

Maďarské organizácie sa len sporadicky zapájali a zapájajú do života mimoriadne dynamicky sa rozvíjajúceho a značnými finančnými zdrojmi disponujúceho slovenského tretieho sektoru. Došlo k viacerým pokusom o hľadanie styčných bodov, napríklad z iniciatívy Nadácie Sándora Máraiho, Zväzu skautov maďarskej národnosti na Slovensku, Zväzu maďarských pedagógov na Slovensku, Nadácie Fórum, Nadácie Katedra, Kolégia Jánosa Selyeho (Selye János Kollégium) atď. Za týmito snahami je však možné okrem chvályhodných gest identifikovať len veľmi malú pripravenosť na skutočnú spoluprácu. Pri hľadaní príčin tohto stavu zistíme, že spočívajú v komplexnosti, zotrvačnosti a vedome zvolenej izolácii maďarského inštitucionálneho systému na Slovensku.

Slovenský a maďarský tretí sektor na Slovensku nikdy neboli vzájomne kompatibilné (resp. vzájomná kompatibilita bola len výnimočná a časovo obmedzená). Keď sa slovenský tretí sektor zamerlal na odborné otázky, maďarské organizácie na Slovensku sa zaoberali ochranou záujmov maďarskej menšiny, na ktorú slovenská občianska spoločnosť

nebola pripravená, a keď celoštátny tretí sektor viedol kampaň v záujme riešenia nejakej otázky verejného záujmu, maďarské organizácie na Slovensku sa práve zaoberali odborným vzdelávaním, aj to len v rámci svojich obmedzených možností; takto by sme mohli pokračovať v príkladoch ďalej.

Nemalou prekážkou užšej spolupráce bola aj jazyková odlišnosť – ktorá znamenala zároveň aj kultúrnu osobitosť – a z nej vyplývajúci odlišné vzťahové rámce. Na jednej strane bolo prekážkou prílišné zdôrazňovanie etnicity a na druhej strane nedocenenie jej dôležitosti, resp. nevšímavosť voči nej.

Maďarské menšinové organizácie vymedzili okruh svojej pôsobnosti v rámci etnických hraníc,¹⁹ slovenský tretí sektor – prekročiac aj hranice štátu – sa zadefinoval ako súčasť väčšieho, nadnárodného celku. Zatiaľ čo sa budovanie vzťahov maďarských organizácií na Slovensku zameralo predovšetkým na organizácie v Maďarsku, resp. na západné – avšak maďarské organizácie, slovenský tretí sektor si napríklad aj v Maďarsku našiel svoje partnerské inštitúcie, nezávisle od etnicity. Rozdiel by sa dal charakterizovať tak, že vytvárajúc, sledujúc a sprostredkujúc dva rozdielne hodnotové systémy, jeden sektor komunikoval pri budovaní vzťahov výlučne po maďarsky a ten druhý výlučne po anglicky nezávisle od toho, v ktorom bode Európy došlo k interakcii medzi týmito – mimochodom čoraz uzavretejšími – spoločnosťami.

Vo svetle všetkých spomenutých skutočností je veľmi ťažké vymedziť pojem „maďarská (menšinová) organizácia na Slovensku“. Akokoľvek sa nám na základe vyššie uvedeníých znakov môže zdať, že ide o presne ohraňovanú inštitucionálnu štruktúru v istom zmysle uzavretej komunity, z hľadiska právnej a organizačnej stavby to nie je pravda. Či už hovoríme o nadáciách, alebo o občianskych združeniach (spolkoch), prípadne o iných formách mimovládnych neziskových organizácií, maďarské organizácie na Slovensku sa v ničom nelíšia od podobných organizácií tretieho sektoru.

Je teda potrebné zostaviť také obsahové kritériá, ktoré výstižne popíšu právne, organizačné, ideologické aj osobitné etnické špecifiká v ich celistvosti a vzájomnom vzťahu. V ďalšom sa teda pokúsime predložiť kategorizáciu menšinových organizácií, pričom sme si vedomí, že sú možné aj mnohé iné kategorizácie.

V nasledujúcej časti sa pokúsime o určenie jednotlivých typov maďarských inštitúcií na Slovensku. Tieto typy sa budeme usilovať popísať z hľadiska ich funkcie, organizačného profilu, spoločenského poslania, vlastnej identifikácie a historického vývinu.

4.1. Organizácie na obhajobu záujmov a odborné (strešné) organizácie „Maďarov v Česko-Slovensku/na Slovensku“

Tieto organizácie vznikali výhradne na etnickom základe, od svojho vzniku sa usilujú o získanie monopolného postavenia a o štatút výlučnej organizácie a nestrpia vedľa seba žiadne podobné organizácie.²⁰ Svoju legitimitu hľadajú predovšetkým v mocenských centrách v Maďarsku alebo v maďarských politických stranách na Slovensku a za hlavný znak tejto legitimity považujú výraznú, často výlučnú materiálnu podporu z uvedených zdrojov.

Legitimizujúca funkcia finančnej podpory bola aj veľmi dôležitým nástrojom národného „ideologického transferu“. Materiálna podpora Budapešti danej organizácii či iniciatíve niesla v sebe aj odkaz, že ide o „správnu“ aktivitu. V skutočnosti bola situácia opačná: budapeštianska politická elita podporovala strešné organizácie maďarskej menšiny, lebo sa – často len na základe názvu – domnievala, alebo v to aspoň chcela veriť, že sú to zoskupenia, ktoré majú potrebnú domácu legitimitu a vyjadrujú vôľu celej menšinovej komunity. Znamenalo to zároveň aj ochranu a krytie pre obe strany. Uvedené organizácie disponovali silným lobistickým zázemím, výraznou politickou podporou a veľkou schopnosťou „vyznať sa v tlačnici“. Preto aj pri inštitucionalizácii systémov podpory pre

zahraničných Maďarov, (ktorej deklarovaným cieľom bolo zrovnoprávenie šancí na dosiahnutie podpory z Maďarska pre každého), sa tieto subjekty tešili zvláštnemu zaobchádzaniu a získali určité osobitné práva. Takto vytvorenú kategorizáciu – i keď v menej rigidnej forme – akceptovali aj byrokratické aparáty tých maďarských vlád, ktoré boli tvorené tzv. nenárodne orientovanými politickými silami.

Uvedené „zvýhodnené“ organizácie si v rámci svojho poľa pôsobnosti autoritatívne prisvojili odborné, organizačné, mobilizačné a prerozdeľujúce funkcie, a keďže si takto vybudovali aj príslušnú klientelu, získali si tiež podporu mienkotvornej časti národne orientovanej elity maďarských intelektuálov.

Idete o organizácie, ktoré od začiatku deväťdesiatych rokov používali pre svoje označenie prívlastok „Maďarské ... v Československu“²¹ a v danej oblasti činnosti, ale často aj mimo nej vystupovali v mene celej maďarskej menšiny na Slovensku (Etnografická spoločnosť Maďarov v Československu [9. decembra 1989], Spoločnosť maďarských výtvarníkov v Československu [19. decembra 1989], Zväz maďarských pedagógov v Československu [13. januára 1990], Maďarské vedecké fórum v Československu [neskôr Spoločnosť] [15. februára 1990], Združenie maďarských novinárov v Československu [19. januára 1990], Zväz Maďarov Čiech a Moravy [február 1990], Zväz skautov maďarskej národnosti v Československu [11. marca 1990], Demokratický zväz Maďarov v Československu – Csemadok [25. – 26. apríl 1991], Ústredná maďarská knižnica a archív v Československu [neskoršie Nadácia Bibliotheca Hungarica] [3. októbra 1991] atď.).

Je takmer nepodstatné, koľko mali tieto organizácie členov, akú činnosť vykonávali, aké výsledky dosiahli, ich vonkajšia legitimita a neochvejný ideologicko-etnický postoj im umožnili, aby boli dlhé roky prezentované ako nespochybniteľné authority. Ich postavenie navyše posilňovala aj reálna finančná podpora [z Budapešti]. „Transfer prostredníctvom patronátu pozostáva v prvom rade z ideologických prvkov a nezasahuje do toho, akým

spôsobom, akými prostriedkami a s akou efektivitou podporovaná inštitúcia funguje. Pre podporovateľa nachádzajúceho sa v centrálnej pozícii je dôležitá len markantná signalizácia jej existencie. V dôsledku toho ochotne podporuje také inštitúcie, ktoré sa prejavujú ako silné organizácie v reprezentačnej, symbolickej rovine, podporuje ich akcie, podujatia, podporuje privlastnenie si fyzického či spoločenského priestoru potrebného pre ich činnosť“ (Bíró 1998, 32). Je zaujímavé, že tento typ organizácie sa aj v celkom nových podmienkach a vo vyššie popísanom uzavretom, komplexnom menšinovom spoločenskom prostredí pokúsil na národnostnom, politickom a ideologickom základe reprodukovat už z minulosti známy socialistický model „jedinej“ organizácie v novej, pluralistickej situácii, ale v podobnom virtuálne uzavretom národnostnom prostredí.

Organizácie patriace do tejto kategórie prešli počas uplynulých pätnástich rokov významnými zmenami. Uskutočnili celý rad odborných programov, pomáhajúc prostrediu, z ktorého samy vyšli. V krízových situáciách disponovali skutočnou mobilizačnou silou, alebo sa aspoň postavili na čelo mobilizačných aktivít. V podstate sa však organizácie patriace do tejto kategórie aj dnes správajú podľa pôvodného scenára, rozdiel je možno len v tom, že v novom prostredí obsadenom viacerými aktérmi musia viesť o svoje niekdajšie monopolné postavenie tvrdý zápas.

4.2. Csemadok

Csemadok by logicky patrilo do vyššie uvedenej prvej kategórie organizácií, keby nemal pred rokom 1989 a aj v procese spoločensko-politických zmien také tradične ústredné a monopolné postavenie. Csemadok sa po roku 1989 pokúsil transformovať na vedúcu záujmovú, spoločensko-(politickú) organizáciu, podľa vzoru svojich cieľov a tradícií z roku 1968.

Aj po nevydarenom pokuse o transformáciu na stranu, v prvých dňoch roku 1990²² bolo

jeho najväčšou vnútornou dilemou, či má byť kultúrnou organizáciou alebo spoločenskou organizáciou na ochranu záujmov.²³ Napriek tomu, že (hlavne v období volebných kampaní) prostredníctvom svojich organizačných zložiek deklarované podporoval isté maďarské politické strany,²⁴ súc vytesnený z politických a mocenských štruktúr, dlhé roky hľadal svoju novú tvár. Po roku 1995, keď bol zbavený – nemalej – priamej štátnej podpory, úplne stratil svoju spoločenskú váhu. I keď sa naoko poučil zo skúseností a viackrát sa pokúsil o zmenu, nevedelo to k opätovnému potvrdeniu a posilneniu jeho kultúrnej misie. Hlavnou príčinou bolo snáď to, že jeho vedúci predstavitelia vyvíjali činnosť v iných, hlavne politických organizáciách a ich práca v Csemadoku mala len symbolický charakter.

„Vysychaním“ finančných zdrojov celoštátneho ústredia sa podstatná časť činnosti Csemadoku presunula na jeho oblastné výbory. Vedúci oblastných výborov sa v závislosti od svojho nadšenia, zánietenia a finančných zdrojov usilovali s väčším či menším úspechom nadviazať na pôvodnú kultúrnu misiu organizácie: pokračovali v usporadúvaní tradičných ústredných podujatí Csemadoku a zakladali nové tradície (Jókaiho dni, Gombasecké kultúrne slávnosti, Celoštátna súťaž v prednese poézie a prózy Mihályja Tompu, Kodályove dni, Dni Zoltána Fábryho, Kazinczyho dni jazykovej kultúry, Purpurová ruža, Jarný víťaz vodú vzdúva, Festival ľudového umenia v Želiezovciach ap.).²⁵

Došlo tak ku paradoxnej situácii, že keď sa na prelome storočí podarilo s pomocou značnej finančnej pomoci z Maďarska kúpiť a obnoviť bratislavskú ústrednú budovu Csemadoku, ústredie ako také existovalo už len symbolicky a ani napriek mnohým snahám sa jeho pôvodnú autoritu už nepodarilo prinavrátiť.

Najvýznamnejším indikátorom straty strategickú orientáciu Csemadoku bola skutočnosť, že oživiť činnosť ústredia sa snažili funkcionári Strany maďarskej koalície (SMK). V nových podmienkach však bola prítomnosť

vedúcich stranických predstaviteľov v riadiacich štruktúrach organizácie – hlavne čo sa týka uchádzania sa o granty a finančnú podporu – skôr nevýhodou ako výhodou.

Už v roku 1990 sa prvý krát objavil návrh o odňatí 10-miliónovej štátnej podpory Csemadoku.²⁶ Maďarskej nezávislej iniciatíve, ktorá bola vtedy vo vláde, sa tomu podarilo zabrániť (László A. Nagy, Gábor Zászlós), ale po roku 1994 v čase druhej Mečiarovej vlády bola štátna podpora zo dňa na deň zrušená. Zamestnanci ústredia v Bratislave boli prepustení a potom v ňom dlhé roky pracovali najviac dve osoby. V tejto situáciu začal Csemadok začiatkom deväťdesiatych rokov podnikáť. Cieľom založenia Csemartu bolo vytvorenie hospodárskeho zázemia Csemadoku v nových trhových podmienkach. Veľmi sľubný pokus sa však napokon skončil neúspechom.

Záverom môžeme povedať, že ústredné vedenie Csemadoku v období spoločenských zmien nedokázalo plne využiť tie mimoriadne priaznivé danosti, ktorými organizácia disponovala v rámci neziskového sektora. Na Slovensku v tom čase žiadna mimovládna organizácia nemala desiatky tisíc členov a stovky základných organizácií. Ústredné podujatia Csemadoku boli vždy multikultúrnymi podujatiami, čoho význam si vedenie nikdy do dôsledkov neuvedomovalo a ani sa nepokúsilo zúročiť v tejto skutočnosti spočívajúci finančný potenciál. Csemadok, pokračujúci v tradíciách a vžitých reflexoch z obdobia štatostrany, sa vždy usiloval využiť vo svoj prospech politický vplyv niektorej z politických strán. Problémom bolo len to, že mimovládny neziskový sektor bol v tomto období už stranicky neutrálny. Navyše – čo je v tomto kontexte ešte dôležitejšie – tento posun bol vo zvýšenej miere charakteristický práve pre grantové organizácie.

4.3. Nadácie, občianske združenia, záujmové združenia, tvorivé dielne

Po roku 1990 sa začal proces, ktorý znamenal hľadanie nových organizačných foriem

v tradičnej inštitucionálnej štruktúre maďarskej komunity na Slovensku.

Tento proces nebol jednoduchý, veď nové pojmy a organizačné formy (nadácia, nezisková organizácia, záujmové združenie, občianske združenie atď.) si vyžadovali nové postoje, vnášali do pomerne konzervatívneho myslenia maďarskej menšiny nové problémy a otvárali nové pohľady.

Je pozoruhodné, že maďarské organizácie na Slovensku len veľmi zriedka nachádzali svoje korene v činnosti tých maďarských organizácií, ktoré pôsobili v období medzi dvomi svetovými vojnami. Dôvodov by sa pritom našlo dostatok: tradície, majetok, kontinuita atď. Po roku 1945 však boli tieto organizácie zakázané a keďže odškodnenie či kontinuita neprichádzali do úvahy, v päťdesiatych rokoch a neskôr neznamenali maďarské organizácie z medzivojnového obdobia pre nanovo sa formujúcu intelektuálnu elitu nasledovaniahodné dedičstvo.

Po roku 1989 sa mnohí len veľmi ťažko zmierovali s faktom, že na rozdiel od predchádzajúceho obdobia socializmu sa už nemôžu spoliehať na priame, inštitucionálne financovanie štátom. Jediným riešením financovania potrebných činností je uchádzanie sa o granty v otvorenej súťaži, k tomu sú však potrebné organizácie disponujúce právnou subjektivitou. Novozaložené organizácie si potom vyžadujú schopný manažment, kontrolné orgány, je potrebné viesť účtovníctvo, administratívnu agendu, vykonávať serióznu administratívnu prácu. Od týchto povinností však Csemadok v minulosti priamych dejateľov kultúrnych aktivít odbremenil. Mnohých práve tento fakt odradil, aby si založili samostatné organizácie, uchádzanie sa o granty považovali za „žobranie“, pridelenú podporu „za almužnu“ atď.

Nie je preto náhodné, že popri už vyššie spomínaných organizáciách, ktoré však zastrešovali aj politické aktivity, došlo k založeniu prvej nadácie až v auguste 1990 (Nadácia Sándora Máraiho).²⁷

V nasledovnej časti sa pokúsime charakterizovať jednotlivé typy organizácií tohto typu.

Je dôležité poznamenať, že jednotlivé organizácie sa dajú zaradiť aj do viacerých kategórií, dôvodom je ich pestrosť a historický vývin.

4.3.1. Organizácie zabezpečujúce doplnkové finančné zdroje

Veľmi veľa občianskych združení a nadácií bolo založených s cieľom fungovať ako zdroj doplnkového financovania činnosti inštitúcie, pri ktorej vznikli: napríklad danej školy, základnej organizácie Csemadoku, múzea, archívu, knižnice, vysokoškolskej katedry ap. (Tieto buď nemali právnu subjektivitu, alebo sa ako štátne inštitúcie nemohli uchádzať o nadacie zdroje). Takéto nadácie a združenia preto nemožno považovať za organizácie tretieho sektoru v pravom slova zmysle, ich vznik bol len reakciou na nové pomery. Väčšina z nich sa zúčastňovala otvorených grantových výziev len príležitostne, ale boli aj také, ktoré začali neskôr plniť v živote jednotlivých regiónov dôležité úlohy.

4.3.2. Organizácie viažuce sa k maďarským politickým stranám

Už sme spomenuli, že v prvej polovici deväťdesiatych rokov viedla medzi politickými a mimovládnymi aktivitami len veľmi tenká hranica. Vo všeobecnosti sa politické hnutia a strany vlastniace značný organizačný potenciál podujímali aj na plnenie veľmi dôležitých úloh pri budovaní občianskej spoločnosti (organizovali konferencie, odborné stretnutia a v neposlednom rade zakladali neziskové organizácie). Zakladanie neziskových organizácií sa obyčajne uskutočňovalo prostredníctvom inštitucionálnych (napr. Nadácia Sándora Máraiho, Združenie pre spoločné ciele – Szövetség a Közös Célokért²⁸) alebo osobných vzťahov a prepojení (Csemadok, Zväz maďarských pedagógov na Slovensku, Združenie maďarských rodičov na Slovensku, Nadácia Lászlóa Mécsa, Združenie pre demokratickú a otvorenú spoločnosť, Nadácia Civitas, Nadácia Fórum,

Nadácia Simonyi atď.). Nech už tieto organizácie vznikli akýmkoľvek spôsobom, ich charakteristickým znakom bolo to, že v kritických chvíľach (predvolebná kampaň, politické boje) sa dali zmobilizovať ako „nestranné“ a „nezávislé“ organizácie a ich predstavitelia mohli vyjadriť svoje názory z rôznych pozícií v závislosti na tom, v mene ktorého subjektu práve vystupovali.

Je paradoxné, že popri tom, že sa politika, resp. politické strany za uplynulých pätnásť rokov pokúšali na maďarské menšinové organizácie vyvíjať značný vplyv, medzi tretím sektorom a politickými stranami sa nevytvorili inštitucionálne formy komunikácie. Vzťahy mali vždy len osobný charakter a záujmy a názory tretieho sektoru sa v tomto systéme vzťahov príliš nepresadili. Postoje zaujímané politickými stranami sa zásadne odlišovali od tradičného menšinového hodnotového systému založenom na budovaní inštitúcií a zachraňovaní tradičných hodnôt a sústreďovali sa na budovanie hospodárskeho vplyvu, pretváranie vlastníckych vzťahov, posilňovanie postavenia územných samospráv ap. Tieto postoje nekorešpondovali s predstavami a požiadavkami maďarských menšinových ustanovizní, resp. ťažko sa s nimi dostávali do súladu.

Akokoľvek je to nepopulárne, musíme pripomenúť, že v počiatočnom období Slovenskej republiky (1993 – 1998) Slovenská národná strana ako vládna strana uplatnila všetok svoj politický vplyv v záujme toho, aby takmer v každom okresnom sídle na južnom Slovensku za babku sprivatizovala nehnuteľnosti vo vlastníctve miestnej samosprávy alebo štátu pre Maticu slovenskú. Neskôr, v období účasti SMK vo vláde, vznikol v rámci Nadácie Illyés Program maďarských domov, v rámci ktorého sa investovali milióny forintov z maďarských verejných zdrojov na zakúpenie a rekonštrukciu nehnuteľností pre potreby maďarských mimovládnych organizácií.

Dôvody treba hľadať predovšetkým v postojoch novej politickej a hospodárskej elity. Nová maďarská politická elita, ktorá sa konštituovala na Slovensku v deväťdesiatych rokoch,

bola vzdialená od tradičných hodnôt maďarskej inteligencie na Slovensku a svoju politickú aktivitu nevyužila v prospech rozvoja inštitucionálneho zázemia maďarskej menšinovej komunity, ale v prospech svojich partikulárnych ekonomických a osobných záujmov.

Pokusov o nadviazanie inštitucionálneho vzťahu medzi politickou elitou a tretím sektorom bolo pritom niekoľko. Jedným z nich bola napríklad iniciatíva s názvom Fórum maďarskej inteligencie na Slovensku, ktorá vznikla ešte začiatkom deväťdesiatych rokov v Leviciach z podnetu príslušníkov troch rôznych politických strán – Pála Csákyho (MKDH), Erzsébet Dolník (Spolužitie) a Mihály Zollera (MOS) a hrala dôležitú úlohu v aktivizácii inteligencie aj v procese zjednocovania maďarských strán.

S ďalšou iniciatívou prišla neskôr Nadácia Sándora Máraiho, keď vyzvala politické elity a inteligenciu k začatiu dialógu, sama tento dialóg iniciovala aj preň vytvorila organizačné podmienky. Žiaľ, opäť bezúspešne, veď inštitucionálne rámce stáleho dialógu sa ani v tomto prípade nezafixovali.

4.3.3. Organizácie pôsobiace v medzinárodnom prostredí, prekračujúce menšinový obzor

Túto inštitucionálnu formu možno nazvať „atypickou menšinovou organizáciou“, lebo vzhľadom na jej orientáciu, systém vzťahov, hodnotový systém atď., sa líši od tradičných menšinových inštitúcií. Pre tento typ je charakteristické, že svojou činnosťou reprezentuje aj interetnické, multikultúrne, internacionálne hodnoty, spolupracuje s väčšinovými inštitúciami, ba pri vytváraní svojej vnútornej štruktúry, personálneho zloženia a pri organizácii svojich podujatí berie tieto hodnoty výrazne do úvahy. Typickými organizáciami patriacimi do tejto kategórie sú Nadácia Sándora Máraiho, Vydavateľstvo Kalligram a Fórum inštitút pre výskum menšín. Tieto inštitúcie sa líšia od ostatných aj skladbou svojho finančného portfólia. Kým inštitúcie

považované za tradičné svoju činnosť stavajú predovšetkým na finančných zdrojoch z Maďarska, hlavné finančné zdroje „atypických menšinových inštitúcií“ pochádzajú z amerických a západoeurópskych nadácií.

Je veľmi ťažké tieto subjekty definovať, keďže ich zloženie sa v jednotlivých obdobiach mení. Existuje úzka prepojenosť medzi vyššie uvedenými inštitúciami a medzinárodne orientovanými mimovládnyimi organizáciami. Ich všeobecným charakteristickým znakom je, že majú široko rozvetvené vzťahy v rámci neziskovej sféry na Slovensku, nezameriavajú sa len na finančné zdroje z Maďarska a ich profil – ako je to charakteristické pre organizácie neziskového sektora – je prísne vymedzený na danú špecifickú oblasť činnosti.

Význam týchto inštitúcií v ostatných rokoch neustále vzrastá. Pripojením sa Slovenskej republiky k Európskej únii, naštartovaním mikroregionálnych rozvojových programov, zvýšením úrovne spolupráce medzi regiónmi a jednotlivými sektormi sa zbúrali tradičné hranice sveta menšinových inštitúcií – ktoré si mimochodom menšina sama postavila – a začína sa uplatňovať iný systém hodnôt. Práve tento nový systém hodnôt poskytol a stále poskytuje priestor pre tie iniciatívy maďarských menšinových organizácií, ktoré majú šancu sa presadiť v novom kooperačnom a finančnom prostredí. (Takéto iniciatívy vyvíjali a vyvíjajú predovšetkým Nadácia Sándora Máraiho, Fórum inštitút pre výskum menšín, Občianske združenie Fundament – Fundament Polgári Társulás, Gemerský mládežnícky spolok – Gömöri Ifjúsági Társaság, Kolégium Jánosa Selyeho, Nadácia Katedra, Klub maďarských profesorov na Slovensku, Fórum informačné centrum – Fórum Információs Központ, Fórum regionálne rozvojové centrum – Fórum Régiófejlesztési Központ, lokálne a regionálne združenia.)

4.3.4. Organizácie zamerané na školenie a vzdelávanie

Organizácie alebo aktivity s cieľom rozvoja a posilnenia ľudských zdrojov tretieho sektora,

začali vznikať pomerne neskoro. Tieto vzdelávacie organizácie sa zamerali predovšetkým na ďalšie vzdelávanie, odborné školenia, „tréninky“, resp. také konferencie a pracovné stretnutia, z ktorých profitovali v prvom rade samotné mimovládne organizácie.

V rámci tretieho sektoru na Slovensku sa vzdelávaním tohto typu začalo už začiatkom deväťdesiatych rokov. Žiaľ, na týchto školiaciach aktivitách sa maďarské menšinové organizácie pre materiálne a jazykové dôvody nezúčastnili. Dôležitú úlohu tu zohrávala aj vzdialenosť, veď tieto školenia sa zvyčajne uskutočňovali mimo území obývaných Maďarmi. V oblasti ďalšieho odborného vzdelávania dosiahli významné úspechy nasledovné organizácie: Zväz maďarských pedagógov na Slovensku (permanentné odborné vzdelávanie učiteľov), Csemadok (osvetové školenia v prvej polovici deväťdesiatych rokov), Kolégium Jánosa Selyeho (doktorandské štúdium, systém tútorskeho vzdelávania), Etnografická spoločnosť Maďarov na Slovensku (príprava amatérskych národopisných zberateľov), Maďarské folklórne združenie na Slovensku (kurz pre školiteľov ľudových tancov), Nadácia Sándora Máraiho (kurzy komunikácie, prevencie a riešenia konfliktov) atď., v oblasti zefektívnenia fungovania neziskových organizácií vykonalo nezastupiteľnú prácu Fórum informačné centrum.

4.3.5. Organizácie orientované na Európsku úniu

Sú to tie novovzniknuté regionálne a euroregionálne združenia, podporujúce predovšetkým mikroregionálnu a cezhraničnú spoluprácu, ktoré už reagujú na výzvy a požiadavky obdobia po našom vstupe do Európskej únie. V rámci štruktúry maďarských menšinových inštitúcií na Slovensku je to úplne nová činnosť. Etnický prvok sa však uplatňuje aj tu, veď slovensko-maďarské hranice poskytujú možnosti na veľmi úzku spoluprácu a tieto možnosti maďarské organizácie na Slovensku aj využívajú, nachádzajúc si vhodných partnerov na maďarskej strane.

Zároveň je badateľný aj podstatný posun z hľadiska významu etnicity. Nové vzťahy vznikajú už na úrovni verejnej správy (obecné samosprávy, župy/kraje), kde nie je dôležitá len jazyková príbuznosť alebo kultúrne zázemie, ale čoraz viac sa do popredia dostávajú hospodárske, sociálne a iné otázky.

4.4. Vydavateľstvá, periodiká a časopisy

Nemožno ich v plnej miere považovať za integrálnu súčasť mimovládneho sektoru, veď z hľadiska svojej právnej formy (spravidla sú to s. r. o.) vznikli a pôsobia plne na ekonomickom princípe. Zároveň však z hľadiska svojej úlohy tvoria organickú súčasť menšinového inštitucionálneho systému. Vzhľadom na obmedzený trh sú zvyčajne odkázané na grantovú podporu, a tak tvoria jednu z významných cieľových skupín domácich i zahraničných finančných sponzorov.

Vydavateľstvá vykonávajú aj dôležité kultúrne poslanie, veď sprostredkujú kultúrne produkty menšinovej komunite, jazykovej komunite i odbornej verejnosti.

Hlavnou výzvou, pred ktorou stáli v uplynulých pätnástich rokoch či už v komunizme založené, „slávnej minulosti sa tešiace“ vydavateľstvá, alebo nové vydavateľstvá založené po zmene režimu, bola otázka, akú ideológiu, aký odkaz, aký profil si dokážu vytvoriť, aké kultúrne a etické hodnoty sú schopné sprostredkovať a ako sa dokážu udržať a vzájomne sa dopĺňať na tunajšom skutočne nevelkom trhu.

4.5. Štátne a samosprávne inštitúcie pôsobiace v oblasti zachovania kultúrneho dedičstva

(Múzeá, knižnice, regionálne archívy, kultúrne a osvetové strediská a pod.)

Protagonisti maďarských menšinových inštitúcií na Slovensku považovali tzv. štátne a dnes už samosprávne inštitúcie za akési cudzie teleso. Tieto inštitúcie zaraďujeme do systému maďarských menšinových inštitúcií preto,

lebo pôsobia na územiach obývaných maďarskou menšinou, ich zbierky sú významnou súčasťou maďarskej kultúry, ich recipientom a cieľovou skupinou sú predovšetkým Maďari a pracujú v nich väčšinou zamestnanci maďarskej národnosti. V minulosti stáli pod veľmi silnou politickou a ideologickou kontrolou, po roku 1989 zas venovali značnú časť svojej energie na zápas o prežitie, a zachovávali odstup od akýchkoľvek národnopolitických, politických a ideologických prúdov.

V súčasnosti je štruktúra týchto inštitúcií na skúmanom území nasledovná:

Tabuľka 1

Štruktúra štátnych a samosprávnych inštitúcií v regiónoch južného Slovenska

Typ inštitúcie	Počet	Zriaďovateľ
Štátne múzeá	2	Slovenské národné múzeum
Okresné múzeá	9	Samospráva VÚC
Obecné múzeá	5	Obecná samospráva
Národopisné domy – etnografické zbierky	7	Obecná samospráva
Regionálne archívy	12	Samospráva VÚC
Väčšie okresné alebo mestské knižnice	26	Samospráva obce alebo VÚC

Zdroj: Lampl – László – Simon – Tóth – Végh 2003.

4.6. Podnikateľská sféra

Je zaujímavé, že sa v štruktúre systému menšinových inštitúcií objavil aj pojem maďarského (menšinového) podnikateľa/podniku. Je to zaujímavé preto, lebo tento subjekt sa neobjavil ako sponzor, ale ako žiadateľ podpory.

Viacere (menšinové) hospodárske subjekty, odvolávajú sa na nedostatok základného kapitálu, sa snažili vytvoriť také organizačné štruktúry, ktoré sa – s patričným ideologickým zdôvodnením – zamerali predovšetkým na získavanie finančných zdrojov z Maďarska. Typickým príkladom bolo založenie Zväzu maďarských podnikateľov na Slovensku, ktorý si aj našiel partnera v Maďarsku v nadácii Kézfogás Alapítvány.²⁹ Problémy vznikali z toho, že čisto maďarský podnikateľ na Slovensku vlastne neexistuje. Vlastnícke štruktúry

a hospodárske vzťahy primárne vznikajú na inom než etnickom základe. Nakoniec, systém obchodných vzťahov jednotlivých firiem bol charakteristický všetkým možným, len nie etnicitou. Do tejto kategórie patrili len rodinné podniky so živnostenským oprávnením, ktoré sa však nedali zaradiť do kategórie skutočného podnikania, a preto bola aj ich hospodárska váha mizivá.

Na Slovensku, na rozdiel od iných regiónov Karpatskej kotliny obývaných Maďarmi (Zakarpatská Ukrajina, Sedmohradsko, Vojvodina), sa vytvoril podobný systém právnych

a obchodných noriem a podobná štruktúra hospodárskych vzťahov ako v Maďarsku. Tieto dva systémy boli teda navzájom úplne priechodné a odhliadnuc od niekoľkých výnimiek netrpeli ani nedostatkom kapitálu. Zmapovanie toho, aký ekonomický efekt mali maďarské finančné zdroje investované na Slovensku na inštitucionálny rozvoj menšinovej komunity, by si zaslúžilo osobitnú analýzu. Jedným z dôležitých kritérií podpory vyššie menovaných podnikateľských združení bolo totiž to, aby významnú časť svojho „zisku“ použili na podporu maďarského inštitucionálneho systému na Slovensku.

Úplne nová situácia vznikla po úspešnom etablovaní sa banky OTP, podniku MOL a iných významných maďarských podnikov na Slovensku. Tieto sa však už na Slovensku neobjavili v rámci systému podpory menšino-

vých inštitúcií, ale na základe dobre zváženeho obchodného záujmu. Ich kapitálová sila bola práve preto viacnásobkom sumy všetkých podpôr na rozvoj podnikania (menšinových subjektov) v predchádzajúcom desaťročí. Kritérium etnicity bolo v ich sponzorských aktivitách formálne úplne anulované obchodnými záujmami, napriek tomu materiálne významne podporili a stále podporujú maďarské menšinové inštitúcie na Slovensku.

5. ZDROJE FINANCOVANIA INŠTITÚCIÍ MAĎARSKEJ MENŠINY

V období pred rokom 1989 sa fungovanie maďarských menšinových inštitúcií na Slovensku opieralo hlavne o štátne príspevky. (Najmä preto, že napríklad rôzne amatérske súbory pôsobiace popri Csemadoku vyvíjali rozvetvenú svojpomocnú činnosť a aj v otázke financií sa mohli spoliehať takmer výhradne na seba.) Výška štátnej dotácie pre Csemadok však bola značná. Ústredný výbor Csemadoku mal veľký počet zamestnancov a aj výdavky ústredných podujatí financoval z ústredného rozpočtu. Taká istá bola situácia aj v prípade novín, časopisov a vydavateľstiev.

Rok 1989 priniesol zásadnú zmenu vo financovaní siete organizácií. Presadením sa princípu rovnosti šancí a objavením sa rozličných nových organizačných foriem vznikla aj potreba vytvorenia odlišného systému financovania.

Zároveň je nutné podotknúť, že maďarské menšinové inštitúcie na Slovensku sa v tomto

období takmer nepodieľali na čerpaní slovenských verejných či nadačných zdrojov, veď ich financovanie bolo zabezpečené v prvom rade z Maďarskej republiky.

Popri týchto dotáciách sa ročná podpora Nadácie Illyés v rokoch 1994 až 1998 pohybovala vo výške asi 90 miliónov forintov a ani v nasledujúcich rokoch nepresiahla ročných 130 miliónov forintov. V ročnom priemere to znamenalo podporu 16 – 18 miliónov slovenských korún pre celú maďarskú menšinu na Slovensku. K tomu treba prirodzene dodať, že išlo o podpory na také kultúrne a ostatné aktivity, na ktoré bolo takmer nemožné získať financie z iných zdrojov.

Keď sa SMK po roku 1998 dostala do vlády, otvorili sa pre maďarské organizácie na Slovensku aj slovenské verejné zdroje. Ministerstvo kultúry podporovalo menšinovú kultúru spočiatku sumou 50 miliónov, neskôr 80 miliónov korún ročne, čím sa významne zvýšil aj príjmy komplexu maďarských menšinových inštitúcií na Slovensku.

5.1. Vnútorne zdroje – dobrovoľníctvo

Hlavnou hybnou silou systému menšinových inštitúcií bola aj za ostatných pätnásť rokov dobrovoľná práca, ktorej hodnota sa nedá vyjadriť v číslach. Zdrojom vnútornej energie väčšiny organizácií bol nadšený vzťah jej aktivistov k samotnej organizácii, ktorý bol okrem obetavej práce často vyjadrený aj individuálnym finančným vkladom.

Dôležitú súčasť vnútorných zdrojov tvorili – taktiež nevyčísľiteľné – dary od jednotliv-

Tabuľka 2

Prehľad príspevkov na činnosť maďarských menšinových inštitúcií zo štátnych a nadačných zdrojov v období 1996 – 2001, v slovenských korunách³⁰

Podporovateľ	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Štát	1 438 500	1 063 300	1 338 000	864 443	977 602	856 455
Nadácie				252 677	337 761	394 087
Spolu	1 438 500	1 063 300	1 338 000	1 117 120	1 315 363	1 250 542

Zdroj: Kollár – Mesežnikov 1999, 2000, 2001, 2002.

cov. Boli to zvyčajne sponzorské príspevky od podnikateľov na konkrétne podujatia jednotlivých organizácií. Vytvorili sa kruhy osôb, ktoré po celé roky pravidelne podporovali a aj dnes podporujú miestnu školu, kultúrne podujatie, tradičný ples a pod.

5.2. Štátne dotácie

Vznikom tretieho sektoru bol na Slovensku zrušený aj systém štátnych dotácií. Pravidelnú – pomerne chabú – dotáciu z rozpočtu dostávali potom už len tzv. štátne, dnes samosprávne (krajské) inštitúcie (divadlá, múzeá, archívy, okresné knižnice atď.).

Už sme spomenuli zrušenie štátnej dotácie pre Csemadok (1995). V uplynulom desaťročnom období však zápasili s vážnymi finančnými problémami aj obe štátom dotované maďarské divadlá. Finančné zdroje pre okresné kultúrne inštitúcie stačili len na ich prežitie.

Ešte bezvýchodiskovejšia bola situácia organizácií tretieho sektoru. Podnikatelia síce mohli poukázať niekoľko percent daňového základu na podporu kultúry a športu a celková suma pochádzajúca z tohto zdroja bola v minulom období pomerne značná, menšinové inštitúcie však z tohto mechanizmu profitovali len okrajovo.

Zmenu mohlo priniesť vytvorenie tzv. menšinového fondu roku 1993 v rámci ministerstva kultúry. Ten však do roku 1998 slúžil straníckym záujmom Mečiarovej vlády a len po roku 1998 sa stal reálne dostupným pre menšinové inštitúcie.

Dodnes nie je v prípade organizácií tretieho sektoru vyriešená otázka štatútu verejnej prospešnosti, ktorý bol napríklad v Maďarsku inštitucionalizovaný už v roku 1996. Hoci mnohé národnostné inštitúcie a organizácie na Slovensku vykonávajú aj dôležité verejnoprospešné a štátne úlohy, nemôžu byť k takejto činnosti priradené žiadne príspevky z rozpočtu či finančné úľavy.

Nedávno bol uzákonený mechanizmus možnosti poukázania 1 %-nej dane z príjmov fyzických a neskôr aj právnických osôb na

podporu činnosti neziskových organizácií. Výška poukázanej dane sa od roku 2003 sa zvýšila na 2 %. Tento mechanizmus mohol byť v oblasti podpory tretieho sektoru značným prínosom, ak by súčasne s jeho zavedením neboli reštriktívne nariadenia vlády zrušili dovtedajšiu možnosť zníženia daňového základu o iné sponzorské príspevky a dary.

5.3. Podpora z Maďarskej republiky

Presné kvantitatívne údaje nemáme k dispozícii,³¹ avšak môžeme smelo skonštatovať, že hlavným „životobudičom“ maďarských menšinových inštitúcií boli predovšetkým nadačné zdroje z Maďarska. (Verejnoprávna) Nadácia Illyés podporovala maďarské organizácie a inštitúcie na Slovensku od začiatku deväťdesiatych rokov značnými materiálnymi prostriedkami. Neskôršie sa pripojili aj ďalšie verejnoprávne nadácie (Új Kézfogás Közalapítvány, Apáczai Közalapítvány, Arany János Közalapítvány, Nemzeti Kulturális Alapprogram atď.). Rovnako významná bola aj podpora vzdelávania: podpora plného či čiastočného štúdia vysokoškolskej mládeže v Maďarsku dokonca prevýšila všetky ostatné formy podpory. Nie je zanedbateľná ani miera pomoci, ktorú poskytuje príslušné ministerstvo (rezort školstva a kultúry) priamo na vydávanie kníh, vedeckovýskumné aktivity, konferencie atď. V ostatných rokoch sa zvýraznila priama alebo sprostredkovaná finančná podpora tzv. mestských univerzít (konzultačných centier v Komárne a Kráľovskom Chlmcí), resp. detašovaných univerzitných pracovísk (ekonomika a informatika v Komárne). Po vzniku Univerzity J. Selyeho v Komárne roku 2004 sa veľká časť podpôr smerujúcich do oblasti vzdelávania presunula práve tam.

5.4. Západné nadácie, zdroje Európskej únie

Západoeurópske a americké nadácie podporovali tretí sektor na Slovensku od začiatku deväťdesiatych rokov, a to mimoriadne efektívne a veľkými finančnými zdrojmi. (Spome-

nieme tu napríklad Nadáciu otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation, Nadáciu pre otvorenú spoločnosť – Foundation for a Civil Society, Nadáciu Charlesa Stewarta Motta, German Marshall Fund, Sasakawovu mierovú nadáciu, Nadáciu pre podporu občianskych aktivít). Po pripojení sa SR k Európskej únii a čiastočnej zmene politiky amerických nadácií sa významným zdrojom americkej podpory stal CEE Trust Fund.

Všetky tieto možnosti však boli pre maďarské organizácie na Slovensku pomerne vzdialené. V deväťdesiatych rokoch len niekoľko organizácií disponovalo takým ľudským, organizačným a finančným potenciálom, ktorý im umožnil úspešne sa uchádzať o granty z uvedených zdrojov. (Sem môžeme zaradiť Nadáciu Sándora Máraiho, Fórum inštitút, Nadáciu Civitas, Kolégium Jánosa Seleyho, Maďarské folklórne združenie na Slovensku). Po roku 2000 počet týchto subjektov významne vzrástol.

Tieto organizácie disponovali potrebnými jazykovými znalosťami, odbornými vedomosťami a rozvetveným systémom vzťahov a partnerstiev, čo im umožnilo, aby projekty nielen vypracovali, ale po získaní grantu ich dokázali aj zrealizovať. Zároveň mali toľko vlastných finančných kapacít, že boli schopné projekty čiastočne spolufinancovať.

Väčšina maďarských menšinových organizácií na Slovensku bola pri uchádzaní sa o nadačné zdroje diskvalifikovaná najmä na základe podmienky spolufinancovania. Keď napríklad Nadácia pre podporu občianskych aktivít zverejnila výzvu na predkladanie projektov tzv. menšinového balíka vo výške približne 80 miliónov korún, väčšina maďarských organizácií na Slovensku sa do výzvy nemohla zapojiť z toho dôvodu, že nemohla preukázať potrebný 30 %-ný (neskôr 10 %-ný) podiel spolufinancovania.

Môžeme teda skonštatovať, že maďarské menšinové organizácie na Slovensku prišli o významné finančné zdroje preto, lebo v dôsledku vnútornej hierarchie hodnôt, prevažujúceho systému vzťahov, nedostatočnej odbor-

nej pripravenosti a vedomej izolovanosti nekládli dostatočný dôraz na získanie uvedených, na Slovensku prítomných zdrojov.

6. ZÁVER

Maďarské menšinové inštitúcie na Slovensku prešli po roku 1989 obrovskými zmenami. Vytvorili si osobitnú hierarchiu hodnôt, prebudoval sa systém ich vzájomných vnútorných i vonkajších vzťahov, ich finančné zdroje sa stabilizovali, ich závislosť od politiky sa rokmi postupne neustále znižovala. Svojou činnosťou pokrývajú viaceré dôležité oblasti života menšinovej komunity, o ktoré sa nevie postarať ani štát, ani samosprávy či podnikateľská sféra. Sieť maďarských menšinových inštitúcií sa dá v prostredí tretieho sektoru na Slovensku charakterizovať ako značne špecifický a jednostranne zameraný segment, predsa však tvoriaci v rámci sebou samým vytvorených etnických hraníc kompaktný celok.

Môžeme tu hovoriť o plne organizovanom inštitucionálnom systéme, ktorý je schopný – občas síce ťažkopádne a oneskorene – reagovať na výzvy doby. Z hľadiska zdrojov financovania je závislý od podpôr prichádzajúcich z Maďarskej republiky, pričom jeho financovanie a spoločenský status na Slovensku nie sú doriešené. Maďarské menšinové inštitúcie na Slovensku tvoria kváziautonomný inštitucionálny systém, ktorý plní významné sebaregulačné funkcie aj v obdobiach vystupňovaného spoločenského a etnického napätia.

Čo sa týka odvetvovej štruktúry, významné úlohy zastáva tento systém najmä v oblasti kultúry a školstva, ale zaoberá sa takmer všetkými otázkami, ktoré menšinová komunita nastoľuje na miestnej a regionálnej úrovni. Jeho nedostatkom je to, že na výzvy modernej doby reaguje pomerne nepružne, v dôsledku svojej uzavretosti len s ťažkosťami realizuje disponibilné šance a z hľadiska odbornej kvalifikovanosti a úrovne inštitucionálnej komunikácie ďaleko zaostáva za slovenským priemerom.

POZNÁMKY

1. Nepostrádateľným zdrojom informácií v tejto súvislosti je v Budapešti vydané štvorzväzkové dielo o dejinách maďarského vzdelávania v (Česko)Slovensku, ktorú redigovali Gusztáv Tamás Filep a László Tóth. Táto publikácia obsahuje okrem analýz a štúdií aj chronologický prehľad a výberovú bibliografiu. Je to základná literatúra pre bádateľov, aj keď z obdobia po roku 1989 spracúva len osem rokov a aj tie sú pre absenciu základného výskumu nekompletné. Cieľom štyroch zväzkov bolo skôr prezentovať celkový prehľad ôsmich desaťročí vývoja skúmanej problematiky, čo sa autorom bezo zvyšku podarilo (Filep – Tóth 1998 – 2000). Samozrejme aj samotné inštitúcie (napríklad Csemadok, Zväz maďarských pedagógov na Slovensku, Maďarská občianska strana, Spolužitie, Maďarské kresťanskodemokratické hnutie, Fórum inštitút pre výskum menšín, Nadácia Sándora Máraiho) vydávali – spravidla pri príležitosti nejakého významného výročia alebo vo forme ročenky – publikácie o vlastnej činnosti. Tieto znamenajú pre bádateľskú činnosť dôležité referenčné zdroje, avšak nemôžu nahradiť objektívne, vecné analýzy, ktoré skúmajú vývin organizácií a inštitúcií v súvislostiach.
2. V súčasnosti má Csemadok 450 miestnych organizácií a 56 tisíc členov. (Dobre organizovaná organizácia je životaschopná. Interview s povereným predsedom Csemadoku, Lászlóm Kótelesom. *Új Szó*, 28. február 2004, s. 8.)
3. Patríli sem napríklad historicko-vlastivedná, klubová, literárna, jazyková, národopisná komisia, komisia ľudovej hudby a iné odborné komisie.
4. Tým mohla byť Matica slovenská, avšak táto organizácia s veľkými historickými tradíciami nemohla od začiatku päťdesiatych rokov zakladať miestne organizácie. Aj táto okolnosť prispela k tomu, že po zmene režimu nadobudla Matica také výrazné postavenie v prostredí národne orientovaných hnutí.
5. Je zaujímavé, že medzistranícka/medzištátna dohoda z roku 1948 počítala so vznikom Zväzu maďarských žien v Československu a Maďarskej sekcii Československého zväzu mládeže (ČSM), avšak k založeniu týchto organizácií už nedošlo. Pozri zbierku Fórum inštitútu pre výskum menšín – Bibliotheca Hungarica.
6. Podľa oficiálnych záznamov podpísalo Memorandum 266 osôb. Na základe medzičasom objavených podpisových hárkov je možné ich celkový počet odhadovať na viac ako 300. Pozri Fórum inštitút pre výskum menšín. Memorandum 1988.
7. (Tóth K. 1999) List tridsiatich troch. Zbierka Fórum inštitútu pre výskum menšín – Bibliotheca Hungarica.
8. Pozri *Iródia Füzetek*. Zbierka Fórum inštitútu pre výskum menšín – Bibliotheca Hungarica.
9. Pozri Fórum inštitút pre výskum menšín. Magyar PEN Club Bratislava. Oral History, Dokumenty.
10. Pozri Elbeszélt történelem. A rendszerváltás éve. Oral History. Csáky Pál. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1999, 1, č. 1; A rendszerváltás éve. Oral History. Tóth Károly. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1999, 1, č. 2; A rendszerváltás éve. Oral History. Barak László. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2000, 2, č. 2.
11. A rendszerváltás éve. Oral History. Szép Attila. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2001, 3, č. 2.
12. A rendszerváltás éve. Oral History. Szabó Rezső. Oral History Archivum, Fórum inštitút pre výskum menšín.
13. Údaje zhromaždilo formou dotazníkového výskumu Fórum informačné centrum. Jednotlivé typy organizácií sa žiaľ, dali vyhodnotiť len na základe vrátených dotazníkov. (Nagy, Myrtil 2002, s. 10; Kulcsár et al. 2002, s. 120 – 122.).
14. www.foruminst.sk.
15. Tamtiež, s. 120.
16. Zdrojom prezentovaných grafov je Lampl – Tóth 2004.
17. Procesy inštitucionalizácie v maďarskej (menšinovej) komunite v Rumunsku v rokoch 1989 – 1995 (Biró 1998, 15 – 48).
18. Diskusia národnosť versus národná menšina, ktorá sa objavila roku 1989, niesla v sebe silný ideologický náboj, podobným ideologickým obsahom boli naplnené neskôr sformulované a v celej Karpatskej kotline rozšírené pojmy „partnerský národ“ (társnemzet) alebo novšie „národné spoločenstvo“ (nemzeti közösség). Do tejto kategórie patrí aj národná terminológia, ktorá si prepožičiava pojmy z biológie: „časť národa“ (nemzetrész), „telo národa“ (nemzettest) atď.

19. Činnosť väčšiny organizácií sa obmedzovala výlučne na slovenských Maďarov (v sledovanom období vyjadrovalo označenie Felvidék spravidla územie osídlené maďarskou menšinou) a aj tých niekoľko organizácií, ktoré chceli pokročiť o niečo ďalej, označovali za svoj cieľový región južné Slovensko. Znamenalo to, že sa nechcú zamerať len na Maďarov, ale na všetkých obyvateľov tohto regiónu.
20. „Inštitúcie, ktoré sa explicitne podujali plniť politické funkcie, etnické ciele národnostného významu“ (Bíró 1998, 17).
21. V rokoch 1989 – 1993 sa všetky organizácie takéhoto typu nazývali podľa vtedajšej štátnej formy „Maďarské... v Československu“. Po vzniku Slovenskej republiky (1993) sa logicky všetky premenovali na „Maďarské... na Slovensku“.
22. V prvých januárových dňoch roku 1990 sa na uzavretom rokovaní v seneckom rekreačnom zariadení Csemadoku rozhodlo, že sa Csemadok nepremeni na stranu. Neskôr Csemadok ponúkol svoj materiálny a organizačný potenciál pri zakladaní Politického hnutia Spolužitie. Pozri rozhodnutia predsedníctva a okresných orgánov Csemadoku. *Hét*, február – marec 1990.
23. Na tomto mieste môžeme len konštatovať, že v rokoch 1968 – 1969 bol Csemadok jednou z hybných síl vtedajších spoločenských zmien. Táto skutočnosť nezostala bez trestu. Roku 1971 Csemadok vylúčili z Národného frontu a dostal sa pod silnú stranícku kontrolu. Mýtus o mobilizačnej sile Csemadoku a „Csemadokovská“ tradícia na ňom založená však žili naďalej – aspoň čo sa týka očakávaní a možností.
24. Politické hnutie Spolužitie, Maďarské kresťanskodemokratické hnutie, neskôr Strana maďarskej koalície.
25. K tomu pozri: Alapszabályok. Dokumentumok a Csemadok történetéből (1949 – 2000). In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2003, 5, č. 3, s. 127 – 187 a celý archív Csemadoku: knižnica a archív Fórum inštitútu pre výskum menšín, Bibliotheca Hungarica.
26. Nemalú úlohu zohral pri zdôvodňovaní tohto rozhodnutia fakt, že Csemadok v májových voľbách otvorene podporoval kampaň opozičnej koalície Spolužitie – MKDH, a to prakticky z finančných prostriedkov, ktoré dostal zo štátneho rozpočtu.
27. Celkovú situáciu dobre vystihuje skutočnosť, že toto bola prvá registrovaná nadácia v Československu po roku 1989.
28. Nadáciu Sándora Máraiho založila Nezávislá maďarská iniciatíva, medzi zakladateľmi Zväzu za spoločné ciele bola aj Strana maďarskej koalície.
29. Neskôršie v nadácii Új Kézfogás Közalapítvány.
30. Tieto údaje neobsahujú podpory z Maďarskej republiky.
31. Sumarizácia vysokoškolských, výskumných a rozvojových podpôr prebieha v súčasnosti. Príslušné údaje budú zverejnené v blízkej budúcnosti. Pozri *Nemzeti kutatási és fejlesztési program. A határon túli felsőoktatási és kutatási és fejlesztési támogatások és hasznosulásuk*, 5/150/2001. *Kutatási projektum*. Fórum inštitút pre výskum menšín.

LITERATÚRA

- Bíró, Zoltán A. 1998. *Stratégiaik vagy kényszerpályák?: Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Miercurea Ciuc: KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print, s. 210 /Helyzet könyvek./
- Duray, Miklós (red.) 1989. *Kettős elnyomásban: Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről 1978 - 1988*. New York: Hungarian Human Rights Foundation – Püski 1989, s. 528
- Fónod, Zoltán (red.) 1997. *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918 – 1995*. Bratislava: Madách-Posonium, s. 384
- Fábry, István 2004. *A határon túli magyar kulturális intézmények adattára: Kutatási program és intézményi adatbázis. Gyorsjelentés*. Pripravené z poverenia Ministerstva národného kultúrneho dedičstva [Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma]. Budapest. Rukopis. Fórum inštitút pre výskum menšín, Archív rukopisov.
- Hodossy, Gyula – Kulcsár, Ferenc (red.) 1994. *Iródia 1983 - 1993*. Dunajská Streda: Lilium Aurum, s. 403
- Kulcsár, Mária et al. 2002. *Nonprofit 1x1: Útikalauz kezdő civil szervezetek számára*. Dunajská Streda: Lilium Aurum – Informačné centrum Fórum, s. 184
- Lampl, Zsuzsanna – László, Béla – Simon, Attila – Tóth, Károly – Végh, László 2003. *A határon túli felsőoktatási, kutatási és fejlesztési támogatások és hasznosulásuk. A szlovákiai magyar kisebbség helyzetének általános jellem-*

zése. Fórum inštitút pre výskum menšín, Archív rukopisov.

Lampl, Zsuzsanna – Tóth, Károly 2004. *A szlovákiai magyar kulturális kataszter jellemzői*. Rukopis. Fórum inštitút pre výskum menšín, Archív rukopisov.

Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.) 1999. *Slovensko 1998 – 1999: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.) 2000. *Slovensko 2000: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.) 2001. *Slovensko 2001: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.) 2002. *Slovensko 2002: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Nagy, Myrtil (red.) 2002. *Szlovákiai magyar szervezetek adattára*. Dunajská Streda: Lilium Aurum – Informačné centrum Fórum, s. 444

Puntigán, József 1995. *Honismereti kerékpártúrák 1975 – 1994*. Dunajská Streda: Lilium Aurum.

Filep, Tamás Gusztáv – Tóth, László (red.) 1998–2000. *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918 – 1998*. Zv. I. – IV. Budapest: Ister.

(Preložila Štefánia Kecskeméthyová)

REGIONÁLNA POLITIKA A VEREJNÁ SPRÁVA

Kľúčové slová: reforma verejnej správy, voľby do orgánov územnej samosprávy, vývoj regionálnej politiky štátu, program pomoci de minimis, integrovaná sieť regionálnych rozvojových agentúr.

1. ÚVOD

Prírodné podmienky ako aj historický vývoj značne ovplyvnili priestorovú diferenciáciu sociálno-ekonomickej úrovne jednotlivých regiónov Slovenska. Na jednej strane možno identifikovať jadrový priestor, ktorý je akým-si ťahúňom ekonomického rozvoja v krajine – územie banánovitého tvaru, ktoré zaberá západnú časť Slovenska, ide údolím rieky Váh a pozdĺž hlavnej dopravnej trasy Bratislava – Žilina – Košice sa skokom dostáva k rozvojovému jadru na východe Slovenska v priestore miest Košice a Prešov. Na druhej strane sú územia, ktoré sa nedokázali vyrovnáť so zmenenými spoločensko – ekonomickými podmienkami po roku 1989, či už kvôli podrozvinutosti z minulosti, alebo svojej rigidnosti a majú rozvojové problémy. Patria sem regióny severného a severovýchodného Slovenska a v značnej miere aj časť Slovenska, ktorá je osídlená obyvateľstvom maďarskej národnosti. Ide najmä o južnú časť centrálneho Slovenska – Juhoslovenská kotlina a južnú časť východného Slovenska. Južná časť západného Slovenska je síce taktiež vo veľkej miere charakteristická obyvateľstvom maďarskej národnosti, avšak rozvojové ťažkosti tradične poľnohospodárskeho regiónu dokáže do veľkej miery upravovať jeho polohová výhoda, v blízkosti hlavného mesta a čiastočne zasahujúce do jadrového regiónu ekonomického rozvoja krajiny.

Nasledujúce riadky zamerajú svoju pozornosť na analýzu sídelno-demografických súvislostí priestorového rozloženia obyvateľ-

stva maďarskej národnosti po roku 1989 a identifikáciu faktorov, ktoré ovplyvnili súčasnú úroveň tohto územia. Kapitola si bude všímať prejavy reformy verejnej správy na tomto území, najmä vo vzťahu k miestnej samospráve a miestnemu rozvoju ako aj prejavy regionálnej politiky Slovenskej republiky, konkrétne jej vybraných programov, na území s významným zastúpením maďarskej menšiny.

1.1. Priestorové rozloženie maďarskej menšiny na Slovensku

Podľa sčítania obyvateľstva v roku 1991 žilo na Slovensku takmer 570 000 obyvateľov hlásiacich sa k maďarskej národnosti, čo predstavovalo 10,8 % populácie Slovenska. Až 1 442 obcí malo podľa výsledkov sčítania aspoň jedného obyvateľa maďarskej národnosti. Nasledujúce sčítanie z roku 2001 zaznamenalo pokles počtu obyvateľov tejto národnosti na asi 520 000, čo je asi 9,7 % celej populácie. Tento pokles možno prisúdiť faktu, že územie južného Slovenska je z demografického hľadiska regresívne, t. j. že prirodzený prírastok ale aj celkový prírastok obyvateľstva tu majú záporné hodnoty, čiže ide o úbytok obyvateľstva (Bezák 2002, Bašovský 1995). Oproti roku 1991 sa ale zvýšil počet obcí, ktoré mali aspoň jedného obyvateľa maďarskej národnosti, na 1 555. Toto zvýšenie možno pripísať procesom dezintegrácie obcí, ktoré prebiehali bezprostredne po roku 1990 a v prvej polovici 90-tych rokov, keď sa medzi rokmi 1989 a 2000 zvýšil počet obcí z 2 694 na 2 825 (Kling et al. 2002).

Tabuľka 1

Počet obcí s obyvateľmi maďarskej národnosti v rokoch 1991 a 2001

Podiel obyvateľov maďarskej národnosti (%)	Sčítanie obyvateľov	
	1991	2001
do 1	771	865
1 – 10	148	164
10 – 20	20	25
20 – 30	18	23
30 – 40	25	30
40 – 50	31	38
50 – 60	40	44
60 – 70	49	65
70 – 80	68	85
80 – 90	104	118
nad 90	168	98
Spolu	1442	1555

Zdroj: Sčítanie obyvateľov 1991 a 2001.

Pozrime sa bližšie na rozloženie obyvateľov hlásiacich sa k maďarskej národnosti v roku 2001 podľa podielu na celkovom počte obyvateľov obce a podľa veľkostných kategórií obcí. Z celkového počtu 1 555 obcí s aspoň jedným obyvateľom maďarskej národnosti je 55,6 % obcí, kde táto menšina nedosahuje ani jednopercentný podiel na celkovom počte obyvateľov. Z celkového počtu obyvateľov maďarskej národnosti predstavuje táto skupina obcí iba 1,2 %. Obcí, kde obyvatelia s maďarskou národnosťou predstavujú viac ako 10 % celkového počtu obyvateľov je 526, čo predstavuje asi 1/3 národnostne zmiešaných obcí a žije v nich 92,5 % všetkých obyvateľov maďarskej národnosti. Skutočnosť, že až 70 % obyvateľov tejto národnosti žije v obciach, kde ich podiel na celkovom počte obyvateľov je vyšší ako 60 % svedčí o veľkej priestorovej koherentnosti tejto národnostnej menšiny (viď aj mapu 1).

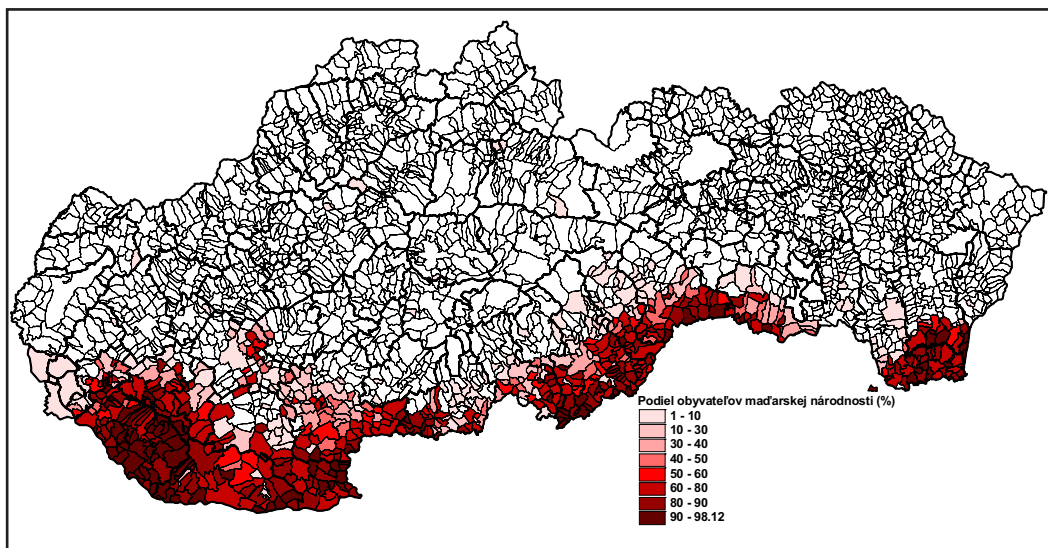
Tabuľka 2

Podiel obyvateľov maďarskej národnosti na celkovom počte obyvateľov obce

Podiel na celkovom počte obyvateľov obce %	Obce s obyvateľmi maďarskej národnosti		Obyvatelia maďarskej národnosti	
	počet	%	počet	%
do 1	865	55,6	6 397	1,2
1 – 10	164	10,5	32 498	6,2
10 – 20	25	1,6	15 589	3,0
20 – 30	23	1,5	23 722	4,6
30 – 40	30	1,9	25 699	4,9
40 – 50	38	2,4	20 407	3,9
50 – 60	44	2,8	32 288	6,2
60 – 70	65	4,2	95 839	18,4
70 – 80	85	5,5	89 976	17,3
80 – 90	118	7,6	100 613	19,3
Nad 90	98	6,3	77 498	14,9

Zdroj: Sčítanie obyvateľstva 2001, prepočty autor.

Ak sledujeme veľkostné kategórie obcí s podielom obyvateľov hlásiacich sa k maďarskej národnosti zistíme, že vyššie zastúpenie má táto menšina v obciach s veľkosťou medzi 200 a 1 000 obyvateľov. Ak abstrahujeme od obcí s podielom maďarskej menšiny do 10 %, tak v tejto veľkostnej kategórii sa nachádza 311 obcí (60 %), pričom najväčšie zastúpenie majú v tejto veľkostnej kategórii obce s najvyššími hodnotami podielu obyvateľov maďarskej národnosti (nad 70 %). Z celkového počtu 526 obcí s podielom viac ako 10 % má štatút mesta 24, pričom len sedem je väčších ako 20 000 obyvateľov (a menších ako 50 000 obyvateľov). Tieto údaje indikujú, že obyvatelia maďarskej národnosti obývajú prevažne vidiecky priestor. Takýto záver spolu s prírodnými podmienkami regiónu a následnou orientáciou na poľnohospodárstvo dávajú „predpoklad“ na rozvojové problémy, ktorým región južného Slovenska musí dnes čeliť.

Mapa 1**Priestorové rozmiestnenie obyvateľov maďarskej národnosti v roku 2001**

Zdroj: Sčítanie obyvateľov 2001, mapa autori.

Tabuľka 3**Obce s podielom maďarskej menšiny podľa veľkosti v roku 2001**

Podiel maďarskej menšiny (%)	Veľkostná kategória obce											
	do 100	100 – 200	200 – 500	500 – 1 000	1 000 – 2 000	2 000 – 5 000	5 000 – 10 000	10 000 – 20 000	20 000 – 50 000	50 000 – 100 000	nad 100 000	spolu
do 1	0	23	126	222	249	157	37	22	21	8	0	865
1 – 10	11	16	52	33	35	8	2	3	1	1	2	164
10 – 20	1	3	6	5	3	4	0	0	3	0	0	25
20 – 30	0	0	9	7	3	1	0	2	1	0	0	23
30 – 40	0	2	7	9	7	2	1	1	1	0	0	30
40 – 50	0	1	7	17	7	5	1	0	0	0	0	38
50 – 60	1	3	17	9	7	3	4	0	0	0	0	44
60 – 70	0	7	16	14	14	8	2	3	1	0	0	65
70 – 80	1	6	19	28	18	9	3	0	1	0	0	85
80 – 90	1	7	38	38	25	7	1	1	0	0	0	118
nad 90	0	7	36	29	19	6	1	0	0	0	0	98
Spolu	15	75	333	411	387	210	52	32	29	9	2	1 555

Zdroj: Sčítanie obyvateľov 2001, mapa autori.

1.2. Faktory ovplyvňujúce postavenie územia obývaného obyvateľmi maďarskej národnosti

Dnešné sociálno-ekonomické postavenie územia južného Slovenska je spôsobené súbehom niekoľkých faktorov:

1. zanedbanie rozvíjania územia v období pred rokom 1989 – socialistická industrializácia sa lokalizovala najmä do kotlinových polôh, pričom nížinovým polohám bola ponechaná len poľnohospodárska funkcia, čo bolo sprevádzané so zanedbaním investícií aj do dopravnej infraštruktúry (Bašovský 1995),

2. demografické faktory – prirodzený pohyb – už od roku 1980 dochádza k úbytku obyvateľov v tejto časti krajiny v dôsledku zníženiu pôrodnosti ako aj zvýšeniu veku tu bývajúcего obyvateľstva. Región je demograficky regresívny (Gajdoš 1992, Bezák 2002, Bašovský 1995),

3. demografické faktory – migrácia – v posledných dvadsiatich rokoch možno sledovať zmeny v charaktere migrácií obyvateľov južného Slovenska. Kým v 80-tych rokoch bolo územie migračne stratové v 90-tych rokoch sa zmenili migračné toky a južné oblasti krajiny sa stávajú cieľom medziregionálnych migrácií obyvateľov, najmä juh západného Slovenska v zázemí Bratislavy (Bezák 2002), čo čiastočne podporuje tvrdenie o tom, že táto časť územia osídleného obyvateľstvom maďarskej národnosti je zo sociálno-ekonomického hľadiska odlišná od zvyšku územia južného Slovenska.

4. primárna orientácia na poľnohospodárstvo a súvisiace aktivity – pričom poľnohospodársky sektor na Slovensku bol pred rokom 1989 typický vysokou sociálnou zamestnanosťou, najmä v južných a juhovýchodných častiach krajiny s nedostatočnou ekonomickou infraštruktúrou (Buchta 2003). Prejavilo sa to po roku 1989 vysokou agrárnou nezamestnanosťou, keď sa poľnohospodárske podniky nevedeli prispôbiť zmeneným podmienkam. Podľa Buchtu (2003) je tento segment nezamestnaných (bývalí poľnohospodárski zamest-

nanci) značne rigidný a ťažko sa dostáva späť na trh práce a následne sa dostáva stále do väčšej sociálnej izolácie, najmä v hospodársky znevýhodnených regiónoch ako je región južného Slovenska (Juhoslovenská kotlina).

2. REFORMA VEREJNEJ SPRÁVY A JEJ PREJAVY NA ÚZEMÍ JUŽNÉHO SLOVENSKA

2.1. Postup reformy verejnej správy na Slovensku po roku 1989 s dôrazom na vývoj po roku 1998

Do roku 1990 verejnú správu na Slovensku vykonávala trojúrovňová sieť národných výborov (miestne/mestské, okresné, krajské). Tieto orgány boli orgánmi štátnej moci, orgánom štátnej správy ako aj orgánom hospodárskeho riadenia. Vo všetkých týchto funkciách však boli v závislosti na vyššom stupni a na centre. V roku 1990 boli národné výbory zrušené a bola odštartovaná reforma verejnej správy na Slovensku.

Prijatím *Zákona č. 369/1990 o obecnom zriadení* sa v rámci verejnej správy oddelila štátna správa od volenej samosprávy a začal sa používať tzv. duálny model usporiadania verejnej správy s jednou úrovňou územnej samosprávy – miestna samospráva.

Až do roku 2001 sa ďalší vývoj vo verejnej správe zaoberal len štátnou správou (boli prijaté aj viaceré novely obecných zákonov). Najskôr, v roku 1990 boli zrušené kraje ako jednotky štátnej správy a bola vytvorená nová úroveň podriadená okresnej úrovni – obvody. Územná organizácia štátnej správy na Slovensku medzi rokmi 1990 a 1996 pozostávala z 38 okresov a 121 obvodov.

V roku 1996 bola zrealizovaná reforma miestnej štátnej správy, keď úroveň obvodov bola zrušená, siete špecializovanej miestnej štátnej správy boli nahradené sieťou 79 okresných úradov integrovanej miestnej štátnej správy. Bola vytvorená vyššia úroveň miestnej štátnej správy, osem krajov. Hoci počet

okresných úradov sa oproti predchádzajúcemu členeniu zvýšil, nestačil pokryť rovnomerne celé územie Slovenska vo všetkých oblastiach pôsobnosti. Z toho dôvodu bolo vytvorených 43 stálych alebo dočasných pracovísk mimo sídla okresného úradu.

Politické tlaky pri kreovaní nových okresov mali za následok vznik extrémne disproporcionálnych okresov. Rozdiel medzi najväčším a najmenším okresom bol 150 000 obyvateľov (Nitriansky okres – 163 419, okres Medzilaborce – 12 597 v roku 2001). Krivý a kol. (1996) upozornil na skryté súvislosti tohto územno-správneho usporiadania. Vznik väčšieho počtu okresov a ich podoba rozmnožili počet okresov s vyššou volebnou úspešnosťou vtedy vládnuceho HZDS – na územiach s vyššou volebnou účasťou HZDS boli navrhnuté okresy s menším počtom obyvateľov. Podobná paralela platí aj pre územie s významným zastúpením maďarskej menšiny. Ak v členení platnom do roku 1996 bolo až 26,3 % z celkového počtu 38 okresov s podielom maďarskej menšiny viac ako 20 %, tak v členení po roku 1996 to bolo už len 16,5 % z počtu 79 okresov. Krivý a kol. (1996) si ďalej všimol, že ak do roku 1996 sa okresy s významným zastúpením maďarskej menšiny vyznačovali celkovo podpriemerným počtom obyvateľov, tak po roku 1996 patrili takéto okresy k tým s nadpriemerným počtom obyvateľov. Z toho hľadiska je potom zrejmé, že územné a správne usporiadanie po roku 1996 bolo z hľadiska maďarskej menšiny nevýhodnejšie ako predchádzajúce usporiadanie, keďže sa váha okresov s významným menšinovým zastúpením zmenšila.

Po parlamentných voľbách v roku 1998 sa pozornosť reformy verejnej správy obrátila na územnú samosprávu. V roku 1999 bol vymenovaný *Splnomocnenec vlády pre projekt decentralizácie a reformu verejnej správy*. V apríli 2000 vláda schválila *Koncepciu decentralizácie verejnej správy*, ktorá odporučila vytvorenie 12 krajov. V júni potom schvalovala materiál porovnávajúci výhody a nevýhody územného členenia na 8, resp. 12 celkov.

Proti 12 celkom hlasovali dvaja členovia vlády za SMK z dôvodu, že koalíčná rada nešpecifikovala presne hranice 12 celkov. Predstavitelia SMK prezentovali požiadavku na vytvorenie tzv. Komárňanskej župy vytvorenej zo šiestich okresov s významným podielom maďarskej menšiny. Neskôr bola táto požiadavka zmierená na vytvorenie takého samosprávneho celku, v ktorom by boli spolu okresy Dunajská Streda, Galanta, Šaľa, Nové Zámky, Komárno a Levice. Ani s touto požiadavkou však neuspeli. Popri diskusii o zmene územného a správneho členenia a rozsahu decentralizovaných kompetencií prebiehala v tomto období aj diskusia o alternatívnom usporiadaní miestnej štátnej správy. V septembri 2000 sa na rokovaní vlády objavil návrh, ktorý odporúčal zrušiť integrované úrady štátnej správy (okresné úrady a krajské úrady) a nahradiť ich úradmi špecializovanej štátnej správy, avšak nebol schválený. Reorganizáciu miestnej štátnej správy sa podarilo zrealizovať až v nasledujúcom volebnom období.

V apríli 2001 vláda schválila prvé dva reformné zákony: *o samospráve vyšších územných celkov* a *o voľbách do orgánov vyšších územných samosprávnych celkov*. Schválila aj zmenu územného členenia na 12 krajov, väčšinový volebný systém a zvýšenie počtu volebných obvodov a aj upresnený zoznam kompetencií. V júli potom poslanci NR SR tieto zákony schválili, čím po niekoľkých rokoch naplnili ustanovenia *Ústavy SR* hovoriace o regionálnej úrovni územnej samosprávy. Poslanci NR SR však zmenili rozhodnutie vlády o počte samosprávnych krajov a tak od 1. 1. 2002 existuje na Slovensku osem samosprávnych krajov v rovnakej podobe ako existujúce kraje v organizácii miestnej štátnej správy. Dôsledkom rozhodnutia NR SR o zmenách vládnej predlohy zákonov bolo odstúpenie splnomocnenca vlády pre reformu verejnej správy z funkcie, vzdanie sa podpredsedu vlády I. Mikloša úlohy koordinátora reformy vo vláde SR, ale najmä rozhodnutie predsedníctva Strany maďarskej koalície o odchode strany z vládnej koalície, k čomu ale napokon neprišlo.

V septembri 2001 bol v NR SR schválený *Zákon 416/2001 o prechode niektorých kompetencií z orgánov štátu na obce a vyššie územné celky*. V súlade s týmto zákonom prebiehal s väčšími či menšími komplikáciami a problémami presun kompetencií v niekoľkých etapách: k 1.1.2002 (začiatok fungovania samosprávnych krajov), k 1. 4. 2002, k 1. 7. 2002, k 1. 1. 2003 a k 1. 1. 2004. Financovanie prenesených úloh prebieha v zmysle novely zákona o rozpočtových pravidlách a to tak, že okrem financií na chod úradov samosprávnych krajov dostávajú obce a samosprávne kraje tzv. decentralizačnú dotáciu na plnenie prenesených úloh, avšak aj v oblasti financovania presun kompetencií silno viazne (meškanie platieb, nízke platby, atď.).

Po parlamentných voľbách v roku 2002 si takmer „staronová“ vláda včlenila do svojho programového vyhlásenia časť o pokračovaní reformy verejnej správy a jej decentralizácii, pričom už v tomto dokumente sa zaviazala ku niektorým konkrétnym krokom ako napríklad: uskutočniť reorganizáciu štátnej správy, s čím súvisí aj zrušenie okresných úradov, záväzok realizovať efektívny, štíhly a nie drahý štát, pokračovať v procese decentralizácie a dekoncentrácie štátnej správy, posilniť postavenie, ale aj zodpovednosť územnej samosprávy pri poskytovaní služieb občanovi, atď., čo sa však nie v plnej miere zatiaľ podarilo realizovať. Opäť bol vytvorený post *Splnomocnenca vlády SR pre decentralizáciu verejnej správy* a vláda menovala do tejto pozície Viktora Nižňanského. O svoju hlavnú – koordinačnú úlohu sa podľa schváleného štatútu delí spolu s ministrom vnútra a ministrom financií. Splnomocnenec vypracoval dva varianty rýchlosti pokračovania reformy. „Zrýchlený variant“ hovoril o vytvorení novej štruktúry miestnej štátnej správy a začiatku jej fungovania od 1. januára 2004. Očakávanú fiskálnu decentralizáciu, resp. spustenie nového modelu financovania verejnej správy odkladal na rok 2005; rok 2004 má byť rokom prípravy fiskálnej decentralizácie. Druhý „Optimálny variant“ počítal s prípravou všetkých zmien počas roku 2003,

pričom príprava by zahŕňala aj verejnú diskusiu. Jej nedostatok bol často kritizovaný aj počas predošlej vlády. V roku 2004 sa podľa tohto variantu mala schváliť potrebná legislatíva, zahŕňajúca už aj fiskálnu decentralizáciu. Zároveň by bol poskytnutý primeraný čas na prípravu všetkých týchto zmien a teda by sa nebolo možné „odvolávať“ na prípadné problémy vzniknuté v dôsledku časového stresu, naopak, implementáciu by bolo možné dôkladne pripraviť. Od 1. januára 2005 by boli spustené zmeny zároveň v oblasti organizačnej, ako aj v oblasti finančnej. Proti tomuto variantu hovorila najmä skúsenosť s implementáciou iných reforiem, kde pri ich odkladaní, resp. dlhom trvaní ich prípravnej fázy, sa posilňuje rezistencia systému voči zmenám. V januári 2003 sa koalíční partneri rozhodli pre použitie zrýchleného variantu. Splnomocnenec vlády vypracoval potom návrh ďalšieho postupu decentralizácie verejnej správy. V roku 2003 sa zrealizovala reorganizácia miestnej štátnej správy keď v októbri prijala koalícia kompromisné riešenie usporiadania desintegrovanej miestnej štátnej správy. *Zákomom č. 515/2003 o krajských úradoch a obvodných úradoch* bola vytvorená sieť 50 obvodných úradov všeobecnej miestnej štátnej správy, počet krajských úradov zostal zachovaný. Okrem tejto siete bolo vytvorených ešte ďalších osem sietí úradov špecializovanej miestnej štátnej správy. Okrem reorganizácie miestnej štátnej správy prebiehali aj práce na príprave fiskálnej decentralizácie. Na jar 2004 bol verejnosti predstavený návrh Ministerstva financií, ktorým má územná samospráva dostať 100 % výnosu dane z príjmov fyzických osôb (71 % miestna samospráva a 27 % samosprávne kraje), výnos cestnej dane (samosprávne kraje) a väčšiu voľnosť pri stanovovaní sadzby miestnych daní (vrátane dane z nehnuteľností).

2.2. Volby do orgánov územnej samosprávy vo vzťahu k maďarskej menšine

Volebné spravanie sa obyvateľstva na juhu Slovenska je vo veľkej miere ovplyvnené jeho

národnostným zložením. V tejto časti Slovenska sa v podstatnej miere volí podľa etnického princípu – územie s významným zastúpením maďarskej menšiny podporuje v drviwej väčšine maďarské politické strany, ktoré v parlamentných voľbách dosahujú pravidelne zhruba 10 % voličskú podporu.

Miestna úroveň je vo všeobecnosti citlivejšia na potreby národnostných menšín ako centrálna úroveň (Buček 2001). Maďarská menšina má dlhú históriu účasti na riadení miestnej úrovne samosprávy. Maďarské politické strany boli úspešné vo všetkých doterajších komunálnych voľbách. V roku 1990 bolo zvolených 164 starostov a primátorov za maďarské politické strany, prípadne v koalícii s nimi, čo predstavovalo 6 % celkového počtu zvolených starostov. V počte poslancov bol dosiahnutý ešte lepší výsledok – 10,5 % všetkých poslancov. V dvoch nasledujúcich komunálnych voľbách tieto podiely ešte narástli (tabuľka 4).

Historicky prvé voľby do orgánov samosprávnych krajov (predseda, poslanci zastupiteľstva) sa uskutočnili 1. a 15. decembra 2001. Bol uplatnený väčšinový volebný systém v jedno a viac mandátových volebných obvodoch. Voľby predsedov sa uskutočnili dvojkoľovo, pričom volebným obvodom bolo územie celého kraja. Druhé kolo sa uskutočnilo iba vtedy, ak v prvom kole nezískal žiadny z kandidátov viac ako 50 % platných hlasov. V prvom kole sa to podarilo iba predsedovi Bratislavského samosprávneho kraja. Voľby do zastupiteľstva samosprávneho kraja

sa uskutočnili jednokoloovo a volebnými obvody boli hranice dnešných krajov. Bolo zvolených 8 predsedov krajov a 401 poslancov krajských zastupiteľstiev. Voľby sa vyznačovali nezvyklo nízkou volebnou účasťou, keď sa ich zúčastnilo asi 26 % občanov s volebným právom.

SMK ako strana s najvýraznejšou podporou obyvateľov maďarskej národnosti získala v týchto voľbách spolu 84 poslaneckých mandátov (20,9 %), pričom v Nitrianskom VÚC získala takmer 60 % kresiel, v Trnavskom VÚC 35 %, Košickom VÚC 32 %, Banskobystrickom VÚC 31 % a Bratislavskom VÚC 13 % kresiel. Pokiaľ ide o voľbu predsedov samosprávnych krajov tak maďarskí kandidáti sa prebojovali do druhého kola v Nitrianskom a Trnavskom VÚC, avšak ani v jednom prípade neboli úspešní, najmä kvôli fenoménu „etnickej mobilizácie“, t. j. aktivizácii voličskej účasti voličov „nemaďarských“ kandidátov (napr. Dostál 2002, Krivý 2002). Na základe účasti voličov vo voľbách sformuloval Krivý (2002) hypotézu o dominantnom vplyve „maďarského faktora“ pri výsledkoch volieb. Sledovaním vzťahu medzi volebným výsledkom „pravícového bloku“ politických strán, v ktorom bola aj SMK, a výškou volebnej účasti vo všetkých obciach a v obciach s podielom maďarskej národnosti pod 5 % prišiel na to, že sa v obciach s vyššou účasťou viac darilo pravícovému bloku, najmä vďaka SMK.

Komunálne voľby prebehli v decembri 2002 s pomerne nízkou účasťou voličov – iba

Tabuľka 4

Výsledky maďarských politických strán v komunálnych voľbách

Voľby	Starostovia		Poslanci	
	počet	podiel v %	počet	podiel v %
1990	164	6	4 052	10,5
1994	249	8,9	4 404	12,5
1998	227 + 25*	8,7	3 841 + 324*	11,8
2002	234 + 15*	8,5	2 052 + 482*	11,7

* zvolení kandidáti maďarských politických strán plus kandidáti koalícii s nimi

Zdroj: Buček 2001; ŠÚ SR.

49,51 % (v roku 1990 to bolo 64 %; v roku 1994 to bolo 52,2 % a v roku 1998 to bolo 53,9 %). V okresoch, kde podiel obyvateľov maďarskej národnosti predstavuje viac ako 10 % všetkých obyvateľov bola účasť voličov vyššia až na okres Lučenec. Z týchto okresov bola najvyššia účasť v okrese Veľký Krtíš, kde prišlo takmer 67 % oprávnených voličov. Pre SMK dopadli komunálne voľby veľmi priaznivo, keď v počte získaných miest starostov (234 = 8 %) ju predbehli len nezávislí kandidáti (32,7 %) a kandidáti HZDS (13,2 %). V počte kresiel v miestnych zastupiteľstvách ich síce predbehli v poradí ešte aj kandidáti za KDH (13,5 %), avšak v porovnaní s obsadenými starostovskými stolicami bol podiel získaných poslaneckých miest vyšší (2 052 = 9,5 % zo všetkých). Presvedčivý výsledok nezávislých kandidátov na starostov aj v okresoch s výrazným zastúpením maďar-

skej menšiny naznačuje, že aj medzi nimi možno nájsť zástupcov tejto skupiny obyvateľov, hoci nekandidujúcich za maďarskú politickú stranu. Dokonca vo všetkých okresoch s podielom maďarskej menšiny viac ako 10 % obyvateľov získali nezávislí kandidáti viac miest ako kandidáti SMK (prípadne v koalícii s inými politickými stranami). Jedinou výnimkou bol okres s najvyšším zastúpením maďarskej menšiny, Dunajská Streda, kde takmer 58 % všetkých starostov malo politické krytie SMK, alebo jej koalíčných partnerov. V prípade poslancov miestnych zastupiteľstiev sme v týchto okresoch nepozorovali takú „nadvládu“ nezávislých kandidátov. Podobne ako v prípade starostov aj tu bol iba jeden okres, ktorý sa odlišoval od ostatných. V okrese Revúca získali nezávislí kandidáti viac poslaneckých miest ako stranícki kandidáti SMK, zatiaľ čo v ostatných okresoch to bolo naopak.

Tabuľka 5

Volebné výsledky komunálnych volieb 2002

Okres	Podiel obyvateľov maďarskej národnosti (%)	Účasť voličov (%)	Zvolení starostovia		Zvolení poslanci	
			NEKA (%)	SMK (%)	NEKA (%)	SMK (%)
Dunajská Streda	83,3	57,67	28,36	56,72*	21,75	64,08
Komárno	69,1	53,77	48,78	43,90	29,30	57,75
Rimavská Sobota	41,3	60,26	26,17	26,17	12,58	34,39
Galanta	38,6	55,11	44,44	36,11	17,23	41,23
Nové Zámky	38,3	57,02	48,39	27,42*	21,83	35,67*
Šaľa	35,7	50,86	69,23	30,77	29,50	48,92*
Rožňava	30,6	61,82	33,87	27,42	13,94	31,54
Trebišov	29,3	62,22	36,59	24,39	18,20	23,47
Levice	27,9	57,29	38,20	22,47*	12,80	26,58*
Lučenec	27,6	48,76	31,58	17,54	9,19	27,82*
Veľký Krtíš	27,4	66,65	19,72	23,94*	7,88	24,82
Revúca	22,0	59,70	28,57	11,90	22,44	13,39
Senec	20,4	53,66	44,83	17,24	18,53	27,16*
Košice – okolie	13,2	62,53	27,19	12,28*	10,74	12,55*
Michalovce	11,7	54,92	12,82	14,10*	7,34	12,84

* kandidáti SMK spolu s kandidátmi kandidujúcimi v rámci koalície s SMK

NEKA – nezávislí kandidáti

Zdroj: ŠÚ SR, volebné výsledky 2002.

2.3. Úloha miestnej samosprávy v miestnom rozvoji

Obecný zákon č. 369/1990 zaväzuje obce spravovať a zhodnocovať svoj majetok a vytvárať vhodné podmienky pre život v obci. Na Slovensku môžu obce vykonávať podnikateľské aktivity. Príjmy z takýchto aktivít možno použiť na rozvoj obce. Obce vytvárajú podmienky pre ekonomické aktivity vo svojom území prostredníctvom územného plánovania, investícií do budovania vodovodov a kanalizácie a spoluúčasti na budovaní elektrických rozvodov. V deväťdesiatych rokoch bol rozvoj miest a obcí dosť nevyvážený. Súviselo to aj s roztrieštenosťou kompetencií v oblasti územného plánovania (obce) a regionálneho rozvoja (orgány miestnej štátnej správy) (Gajdoš 2001). *Zákonom 416/2001 o prechode niektorých kompetencií z orgánov štátu na obce a vyššie územné celky* získali obce do svojej právomoci aj koordináciu regionálneho rozvoja. Mnohé začali s prípravou strategických plánov rozvoja. Avšak stále narážajú, najmä malé obce na neexistenciu, respektíve neaktuálnosť územnoplánovacích dokumentov, ktoré sú potrebné pre proces získania stavebného povolenia.

Podľa registra územnoplánovacej dokumentácie spracovaného Slovenskou agentúrou životného prostredia nemalo územný plán k 1. 12. 2002 v okresoch s viac ako 10 %-nou maďarskou menšinou spolu 10 obcí s viac ako 2 000 obyvateľmi. Je zarážajúce, že až polovica z nich boli mestá. Ďalším dôkazom o nepripravenosti rozvojových dokumentov v obciach „maďarských“ okresov s viac ako 2 000 obyvateľmi je fakt, že z 57 obcí, ktoré územný plán mali bolo len 28 takých, ktoré boli schválené po roku 1989.

Ministerstvo Životného prostredia v rámci *Programu obnovy dediny* umožňuje získať dotáciu aj na vypracovávanie územnoplánovacích dokumentov vo vidieckych obciach. V roku 2002 z celkovej sumy dotácií na vypracovanie územného plánu 8,018 mil. Sk smerovalo 2,585 mil. Sk (32 %) do 29 projektov

(30 % z celkového počtu podporených projektov) vo vidieckych obciach „maďarských“ okresov. V roku 2003 smerovalo z celkovej sumy 11,17 mil. Sk do tohto územia 3,105 mil. Sk (28 %) do 28 projektov vypracovania, aktualizácie alebo doplnenia územnoplánovacích dokumentov obce (28 % z celkového počtu podporených projektov).

3. ÚLOHA REGIONÁLNEJ POLITIKY ŠTÁTU PRI ROZVOJI ÚZEMIA JUŽNÉHO SLOVENSKA

3.1. Vývoj regionálnej politiky štátu

Keďže v roku 1990 vznikla len miestna samospráva ale nevznikla aj územná samospráva vyššieho stupňa, v celom nasledujúcom období sa otázkami regionálneho rozvoja zaoberala najmä štátna správa. V počiatkoch gestovalo regionálnu politiku vlády Ministerstvo pre hospodársku stratégiu. V rámci vytvorených okresných a obvodných úradov vznikli referáty prípadne oddelenia regionálneho rozvoja. V roku 1992 bola ustanovená Rada vlády pre rozvoj regiónov ako poradný orgán vlády SR. Po viacerých zmenách jej štatútu a opakovanom zrušení a znovu ustanovení bola nakoniec v roku 1995 pretransformovaná na Radu vlády pre verejnú správu aby sa začiatkom nového milénia opäť objavila ako Rada vlády pre regionálnu politiku.

Najvýznamnejším dokumentom prijatým v prvých rokoch transformácie v oblasti regionálnej politiky, ktorým bola vyjadrená dôležitosť tejto témy bolo *uznesenie vlády č. 390/1991 k Základám regionálnej hospodárskej politiky*. Regionálna politika sa popri makroekonomickej politike a sektorovej politike vymedzila ako špecifická forma hospodárskej politiky. Avšak dominancia sektorovej politiky z predchádzajúceho socialistického obdobia pretrvala aj v 90-tych rokoch. Jednou z hlavných zásad regionálnej politiky bolo, že ústredné orgány štátnej správy vytvárajú ekonomickými nástrojmi predpoklad pre rozvoj

miest a obcí zabezpečovaný v maximálnej možnej miere vlastnými hmotnými a finančnými zdrojmi. Základom regionálneho rozvoja mali byť analytické a rozvojové projekty vypracované jednotlivými subjektami regionálneho rozvoja za úzkej spolupráce s orgánmi územného plánovania a pri dodržiavaní zásad ekologickej politiky. Opatrenia na realizáciu regionálnej politiky sa nemali realizovať špecifickými nástrojmi, ale nástrojmi, ktoré nie sú v rozpore s trhovou ekonomikou. Takýmito konformnými nástrojmi mala byť regionálna diferenciácia úverovej, daňovej, dotačnej a odpisovej politiky, pričom sa mala vzťahovať na územie totožné s existujúcimi územno-správnymi jednotkami alebo na účelovo vymedzené územné celky.

Vláda Slovenskej republiky definovala okresy, ktoré mali najväčšie problémy zvládnuť transformáciu a vyžadovali zvláštnu pozornosť – Bardejov, Čadca, Dolný Kubín, *Lučenec*, Považská Bystrica, *Rimavská Sobota*, *Rožňava*, Stará Ľubovňa, *Trebišov a Veľký Krtíš*. Následne sa začalo s vypracovávaním programov hospodárskeho a sociálneho rozvoja okresov. V roku 1993 už mali takéto programy vypracované všetky okresy Slovenska. Programy zakladali rozvoj okresu na preukázateľných prednostiach regiónu a ich cieľom bola eliminácia možných a existujúcich bariér rozvoja. Príprava týchto programov prebiehala na okresných úradoch za metodologickej a finančnej asistencie Komisie vlády pre hospodársku stratégiu, gestora regionálneho rozvoja, neskôr premenovanej na Centrum strategických štúdií.

Monitoring situácie v problémových okresoch a mikroregiónoch vypracovaný Centrom strategických štúdií v roku 1994 ukázal niektoré spoločné črty takýchto regiónov: vysoká nezamestnanosť a vysoké zastúpenie dlhodobej nezamestnanosti; nízka absorpčná schopnosť malých a stredných podnikov v oblasti zamestnanosti; nedostatočný rozvoj súkromného podnikania v iných oblastiach ako je obchod; odchod kvalifikovaných odborníkov po transformácii vedecko-výskumných a vzde-

lávacích inštitúcií a limitácia nedostatočnou technickou infraštruktúrou. Okrem týchto záverov obsahoval materiál *Regionálna politika vlády SR* najmä rozpracovanie pôvodných siedmych princípov regionálnej politiky na Slovensku z uznesenia 390/1991.

Okrem priamej finančnej podpory regionálneho rozvoja bol vytvorený v tomto období rad inštitútov, ktoré nepriamo finančne podporovali regionálny rozvoj. Medzi nimi štátne fondy, s významom pre regionálny rozvoj najmä Štátny fond životného prostredia pod gesciou Ministerstva životného prostredia, Štátny vodohospodársky fond pod gesciou Ministerstva pôdohospodárstva; programy podpory malého a stredného podnikania v podobe Národnej agentúry pre rozvoj malého a stredného podnikania pod gesciou Ministerstva hospodárstva; programy rozvoja zamestnanosti pod gesciou Fondu zamestnanosti (neskôr Národného úradu práce). Aj tieto príklady svedčia o pretrvávajúcom rezortnom prístupe k regionálnemu rozvoju v tomto období. Okrem podpory konkrétnych projektov regionálneho rozvoja bola v tomto období vytvorená aj sieť poradensko-podnikateľských stredísk pri okresných úradoch. Niektoré z nich sa neskôr úspešne začlenili do siete Regionálnych poradenských a informačných centier zriadených Národnou agentúrou pre rozvoj malého a stredného podnikania. Ďalším inštitútom regionálneho rozvoja v území mali byť regionálne rady hospodárskej a sociálnej dohody zoskupujúce zástupcov miestnej štátnej správy, samosprávy, významných regionálnych podnikov, škôl a výskumu, finančných a poradenských inštitúcií, atď. Na podporu regionálneho rozvoja boli založené Regionálna rozvojová agentúra v Žiline (do nej v nasledujúcich rokoch prúdila väčšina z účelových prostriedkov určených na regionálny rozvoj), Považský a Kysucký podnikateľský fond v Žiline a Nadácia pre rozvoj regiónov SR v Bratislave.

Jednou z hlavných úloh, ktoré ukladali opatrenia k realizácii zásad regionálnej hospodárskej politiky bolo vypracovanie stratégie

priestorovej štruktúry ekonomiky a regionálneho rozvoja SR. Napriek práci na tomto dokumente a predložení viacerých čiastkových analytických dokumentov do poradných orgánov vlády, stratégia regionálneho rozvoja Slovenska nebola vo vláde SR v tomto období ani len prerokovaná, nie ešte schválená. Hoci Centrum strategických štúdií vo svojich prácach o regionálnom rozvoji často navrhovalo konkrétne opatrenia, neboli tieto vládou v praxi vôbec realizované. Vláda SR sa na svojich zasadnutiach zaoberala konkrétne len situáciou v takých okresoch, kde miera nezamestnanosti presiahla hranicu 20 %. V roku 1995 bol novelizáciou kompetenčného zákona vytvorený Úrad pre stratégiu rozvoja spoločnosti, vedy a techniky SR ako ústredný orgán štátnej správy zodpovedný za regionálny rozvoj.

V programovom vyhlásení z roku 1994 vláda SR uviedla, že bude realizovať novú koncepciu regionálnej politiky. Zmena regionálnej politiky mala byť koordinovaná aj so zmenou územno-správneho členenia SR uskutočnenou v roku 1996. Hlavným kritériom pri vytváraní nových územno-správnych jednotiek bola deklarovaná ekonomická homogenita, avšak za novým členením možno identifikovať aj politické záujmy vtedy vládnych strán.

Ako sme už spomínali, v roku 1995 bolo dané gestorstvo v oblasti regionálneho rozvoja Úradu pre stratégiu rozvoja spoločnosti, vedy a techniky SR. Po reorganizácii štátnej správy v roku 1996 sa objektom regionálnej politiky stali územia novovytvorených okresov a krajov. Na krajských a okresných úradoch boli vytvorené odbory regionálneho rozvoja a iných odvetvových vzťahov. Tieto pracoviská prierezového a nadodvetvového charakteru mali na starosti aj informačný systém o území. Ich úlohou bolo mapovanie zdrojov a rozvojových potenciálov jednotlivých okresov a návrhy rozvojových programov založených na ich využívaní. Práca týchto odborov smerom k ostatným regionálnym partnerom však nemala legislatívnu oporu zákona o regionálnom rozvoji, na nevyhnutnosť prijat

tia ktorého upozorňovali samotní pracovníci týchto odborov.

Pôvodných desať okresov, na ktoré mala byť primárne orientovaná pozornosť kvôli ich pretrvávajúcim problémom reagovať na transformáciu, bolo zmenou územno-správneho členenia rozdelených a ich celkový počet narástol tým, že niektoré staré okresy boli rozdelené na menšie okresy na 16 okresov. V roku 1996 boli vládou SR schválené Kritériá pre posudzovanie, schvaľovanie a financovanie projektov podporujúcich regionálny rozvoj na rok 1996, ktoré boli v nasledujúcich rokoch novelizované. Tieto kritériá postupne umožňovali podporu aj takým projektom, ktoré neboli z vyššie uvedených problémových okresov (pozri časť Program pomoci de minimis). V rokoch 1996 a 1997 predstavovala celková suma na takéto projekty rozdelená Úradom pre stratégiu rozvoja spoločnosti, vedy a techniky SR 100 miliónov Sk.

Vláda SR prijala v roku 1997 *Koncepciu štátnej regionálnej politiky*, ktorá formuluje ciele a ich zabezpečenie prostredníctvom skupiny koncepcných a programových dokumentov na republikovej a regionálnej úrovni. Ďalším dokumentom bola *Koncepcia územného rozvoja Slovenska* (KURS), východiskový územno-plánovací dokument, ktorého prvá verzia bola schválená ešte v roku 1994. KURS obsahoval aj princíp koordinácie pri spracovávaní oboch kľúčových dokumentov priestorového plánovania – KURS a Stratégie regionálneho rozvoja SR. Na KURS nadväzovali územné plány veľkých územných celkov (krajov) vypracované do roku 1998. Nadväzujúcimi dokumentmi v oblasti regionálnej politiky boli *Koncepcie hospodárskeho a sociálneho rozvoja krajov*. Tretím ťažiskovým dokumentom, tentokrát vypracovaným mimo územia Slovenska bol posudok Európskej komisie k Žiadosti SR o členstvo v EÚ. Tento dokument upozorňoval na nedostatok až neexistenciu integrovanej politiky regionálneho rozvoja a obsahoval požiadavku komplexného zastrešenia regionálnej politiky v SR.

S príchodom novej vlády po voľbách v roku 1998 nastal aj posun v oblasti regionálnej politiky. Vznikol post podpredsedu vlády so zodpovednosťou pre regionálny rozvoj a v roku 1999 aj sekcia ľudských práv, menších a regionálneho rozvoja na Úrade Vlády SR (od roku 2000 aj odbor rozvoja regiónov). V roku 1999 bol zrušený Úrad pre stratégiu rozvoja spoločnosti, vedy a techniky SR a jeho právomoci v oblasti regionálneho rozvoja prešli na Ministerstvo výstavby a verejných prác, premenované na Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja (MVR SR). Toto ministerstvo je v súčasnosti gestorom regionálneho rozvoja na Slovensku. Inštitucionálnu základňu regionálneho rozvoja dopĺňajú ešte Agentúra na podporu regionálneho rozvoja pri MVR SR, ktorá zabezpečovala úlohy v oblasti implementácie programov PHARE a povstupových fondov EÚ a Rada vlády pre regionálnu politiku, ktorá bola znovuvytvorená v roku 1999 ako poradný orgán vlády SR pre oblasť regionálneho rozvoja.

V roku 1999 bol prijatý *Integrovaný plán regionálneho rozvoja* (IPRR), dokument, ktorého prijatie bolo jedným z predpokladov a podmienok EÚ na získanie predvstupovej pomoci EÚ. Dokument obsahuje národnú rozvojovú stratégiu a určuje prioritné regióny na získavanie pomoci programov PHARE. V tomto momente vznikli problémy ohľadne definovania regiónov, ktoré zodpovedajú kritériám (veľkostným) EÚ na získavanie prostriedkov z jej predvstupových a neskôr štrukturálnych fondov.

Prioritné regióny vymedzené Integrovaným plánom regionálneho rozvoja totižto nie sú totožné s územnými jednotkami NUTS II, ktoré sa používajú pre Slovensko pre účely štatistiky Eurostatom, štatistickým úradom EÚ. Územná systemizácia SR podľa Nomenclature des Unites Territorial Statistique (NUTS) je po predbežnej dohode medzi Eurostat-om a Štatistickým úradom SR na úrovni NUTS II nasledovná: Bratislavský kraj, Západné Slovensko (Trnavský, Trenčiansky a Nitriansky kraj), Stredné Slovensko (Žilinský

a Banskobystrický kraj) a Východné Slovensko (Prešovský a Košický kraj). Avšak vláda SR schválila prioritné regióny pre realizáciu Integrovaného plánu regionálneho a sociálneho rozvoja a čerpanie pomoci Phare v trochu inej podobe: Bratislavský kraj, Slovensko – juhozápad (Nitriansky a Trnavský kraj), Slovensko – severozápad (Trenčiansky a Žilinský kraj) a Slovensko – východ (Banskobystrický, Prešovský a Košický kraj). Existencia dvoch systémov kategorizácie na úrovni NUTS II spôsobovala problémy pri našom vyjednávaní s EÚ. Problém sa ťahal až do začiatku roku 2002, kedy sa vláda priklonila ku kategorizácii používanej Eurostat-om.

V roku 2000 schválila vláda SR *Zásady regionálnej politiky SR*. Tento dokument bol v priebehu 90-tych rokov už štvrtým v poradí, ktorý stanovuje zásady regionálnej politiky (1991, 1994 a 1997) a oproti predchádzajúcim dokumentom už neuvádza stratégiu regionálneho rozvoja ako jeden zo sústavy programových dokumentov regionálnej politiky. Namiesto stratégie uvádza národný plán regionálneho rozvoja SR ako dokument najvyššej úrovne.

V roku 2000 prijala vláda SR *Program štátnej pomoci na rozvoj okresov s vysokou mierou nezamestnanosti*, ktorý upravuje náležitosti štátnej pomoci v podobe dotácie na hospodársky rozvoj pre štrukturálne postihnuté a ekonomicky slabé okresy s vysokou mierou nezamestnanosti v súlade s IPRR. V podstate ide o podporu malého a stredného podnikania v týchto regiónoch, od roku 2003 premenovaný na program pomoci de minimis (viď časť Program pomoci de minimis).

V tomto roku bola vytvorená aj integrovaná sieť regionálnych rozvojových agentúr (RRA). Išlo vlastne o doplnenie existujúcej siete RRA do takeého stavu, aby v každom kraji existovali aspoň dve RRA (pozri časť Integrovaná sieť regionálnych rozvojových agentúr).

V roku 2001 prijala vláda SR Národný plán regionálneho rozvoja ako základný programový dokument strednodobého charakteru,

ktorým Slovensko splnilo jednu z podmienok na predpokladané čerpanie prostriedkov z niektorých štrukturálnych fondov EÚ. V tomto roku bola prijatá aj ďalšia verzia Koncepcie územného rozvoja Slovenska. Zrejme najvýznamnejším aktom pre regionálnu politiku na Slovensku malo byť schválenie zákona o regionálnom rozvoji. Pracovná verzia zákona existovala už v roku 1996. Jeho vtedajšia podoba však bola pripravená najmä pre potreby a záujmy štátnej správy, bez uvažovania ďalších aktérov regionálnej politiky (samosprávy, tretí sektor a súkromný sektor). V roku 2000 bol vypracovaný legislatívny zámer nového zákona o regionálnom rozvoji a v roku 2001 bol NR SR prijatý *zákon č. 503/2001 o podpore regionálneho rozvoja*. Čiastočne tak boli uspokojené hlasy volajúce po legislatívnom zakotvení regionálnej politiky.

V roku 2001 boli prijaté aj ďalšie právne normy, ktoré majú svoj efekt v oblasti regionálneho rozvoja. Ide o podporu zahraničných investícií, keď sú zvýhodnení investori, ktorí smerujú svoj investičný zámer do regiónov s vysokou mierou nezamestnanosti. Druhým podporným opatrením na rozvoj miestnych a aj regionálnych ekonomík je podpora výstavby priemyselných parkov.

V roku 2002 boli uzavreté predvstupové rokovania s EÚ v kapitole regionálna politika a postupovali práce na štrukturovaní programového dokumentu regionálnej politiky – *Národného rozvojového plánu* a konštruovaní implementačnej schémy štrukturálnych fondov. Príprava Národného rozvojového plánu (NRP) sa uskutočňovala v súlade s *uznesením vlády SR č. 606/2002 k Návrhu obsahového a organizačného zabezpečenia vypracovania Národného rozvojového plánu* (National Development Plan), prijatým v júni 2002. Podľa tohto uznesenia mal byť pod záštitou Ministerstva výstavby a regionálneho rozvoja SR (MVRR SR) vypracovaný NRP do konca roka 2002. Jednotlivé sektorové operačné programy „SOP“ (Ekonomický rozvoj – neskôr premenovaný na Priemysel a služby; Ľudské zdroje; Poľnohospodárstvo, Vidiecky

rozvoj a rybárstvo; Životné prostredie a Doprava a telekomunikácie) a regionálny operačný program „ROP“ (Slovensko) mali byť vypracované v gescii príslušných ministerstiev do konca novembra 2002.

Skrátená verzia NRP bola Európskej komisii (EK) zaslaná 15. novembra 2002. Koncom januára 2003 dostalo MVRR SR pripomienky k tejto verzii NRP. Na základe odporúčaní EK boli zlúčené sektorové operačné plány Životné prostredie, Doprava a regionálny operačný plán Slovensko z dôvodu spoločného financovania z regionálnych fondov. Novo zostavený operačný program dostal názov „Základná infraštruktúra“.

V podstate všetky aktivity v oblasti regionálnej politiky sa v roku 2003 sústredili len na prípravu na implementáciu podporných fondov EÚ, a to vrátane vypracovávaní programových dokumentov, príprav štruktúr a právneho prostredia. Po niekoľkých upozorneniach zo strany EÚ o nepripravenosti SR na nástroje regionálnej politiky EÚ a po niekoľkých kolách jednaní o NRP bol tento dokument a vykonávacie dokumenty operačných programov (programové doplnky) koncom roku 2003 schválený Bruselom, pričom SOP Poľnohospodárstvo a rozvoja vidieka ako aj programové dokumenty pre Bratislavský kraj (SPD) boli schválené v prvom štvrťroku 2004.

3.2. Prejavy vybraných nástrojov regionálnej politiky v území južného Slovenska

Regionálna politika na Slovensku, aj keď v podstate až do predvstupových rokovaní s EÚ nebola príliš systematická, snažila sa snažiť sa znižovať regionálne disproporcie v rámci Slovenska. Počas celého obdobia po roku 1989 bolo realizovaných množstvo podporných programov pre problémové regióny, avšak boli riadené jednotlivými rezortnými ministerstvami (Ministerstvo hospodárstva, Ministerstvo pôdohospodárstva, Ministerstvo životného prostredia, atď.) takže často dochádzalo k nezosúladeniu ich cieľov a efektov. V nasledujúcej časti sa pozrieme na tri prog-

ramy – jeden inštitucionálny, jeden pre podnikateľské subjekty súkromného sektora a jeden pre verejný sektor, ktoré riadilo a riadi Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja a ich priamy peňažný príjem pre územie osídlené obyvateľstvom maďarskej národnosti. Podobne ako v predchádzajúcich častiach aj tu sledujeme okresy s viac ako 10 % ným podielom obyvateľstva maďarskej národnosti.

3.2.1. Program pomoci de minimis

História tohto podporného nástroja regionálneho rozvoja siaha až na začiatok 90-tych rokov, keď sa začala formovať regionálna politika Slovenskej Republiky. Vláda identifikovala okresy s najväčšími problémami pri vysporadúvaní sa so zmenenými podmienkami po roku 1989. V zásadách regionálnej politiky boli uvedené kroky ako tieto problémy zmierniť. V regiónoch, kde miera nezamestnanosti prekročila 20 % sa sociálna a ekonomická situácia obyvateľstva zhoršovala, keď v polovici 90-tych rokov vláda prijímať súbory opatrení, ktoré mali smerovať k oživeniu hospodárskej činnosti postihnutých okresov. V roku 1996 bolo takouto mierou nezamestnanosti postihnutých 9 okresov, ktoré sa po novom územnom a správnom usporiadaní rozdelili do 16 okresov. Vzhľadom na potrebu riešiť prehlbujúce sa regionálne disparity sa vláda SR zaviazala v zmysle tzv. Generálnej dohody v roku 1995, že v okresoch, kde miera nezamestnanosti prekročí 20 %, prijme súbor organizačno-ekonomicko-finančných opatrení na podporu regionálneho rozvoja. S cieľom podporiť regionálne aktivity, projekty malého a stredného podnikania, ale aj neziskové a príspevkové organizácie a obce, ktorých zámerom je rozvíjať a akcelerovať rozvojový potenciál sociálne a ekonomicky zaostávajúcich územných celkov boli Úradom pre stratégiu rozvoja spoločnosti vedy a techniky vypracované a *uznesením vlády SR č. 574/1996 schválené Kritériá pre posudzovanie, schvaľovanie a fi-*

nancovanie projektov podporujúcich regionálny rozvoj na rok 1996, uznesením č. 539/1997 obdobné Kritériá na roky 1997, 1998. V roku 1999 prešiel tento program na Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja, ktorý ho realizoval až do roku 2002 pod názvom „*Program štátnej pomoci na rozvoj regiónov s vysokou mierou nezamestnanosti*“. Štátna pomoc bola týmto programom poskytovaná po roku 1999 malým a stredným podnikateľom v zmysle ustanovení zákona o štátnej pomoci. Pred rokom 1999 boli v rámci programu poskytované prostriedky aj obciam.

V roku 2003 sa program premenoval v zmysle zákona o štátnej pomoci na „*Program pomoci de minimis na rozvoj okresov s vysokou mierou nezamestnanosti*“. Účelom programu je poskytnutie pomoci de minimis formou dotácie na hospodársky rozvoj regiónov a napomáhať malým podnikateľom najmä pri vzniku a rozvoji malých podnikov, zmene a rozširovaní podnikateľských aktivít malých podnikov, zvyšovaní objemu produkcie malých podnikov, zvyšovaní konkurencieschopnosti malých podnikov za účelom vzniku nových pracovných miest a rozvoja štruktúry hospodárstva okresu. Kritériá na poskytnutie dotácie sa každoročne aktualizujú – ministerstvo vydáva každoročne rozpis finančných prostriedkov na jednotlivé okresy spĺňajúce kritériá. Pomoc de minimis sa poskytne na obstaranie investičného majetku celkovo do výšky 50 % oprávnených nákladov. Ak sa v rámci týchto investícií obstaráva hmotný investičný majetok, poskytne sa do 50 % oprávnených nákladov a na obstaranie nehmotného investičného majetku do 25 % oprávnených nákladov na účel využívania nových technológií, pričom celková výška pomoci de minimis v roku podania žiadosti nesmie byť vyššia ako 3 milióny Sk a u jednotlivého podnikateľa súhrnne neprekročí v prepočte 100 000 EUR v priebehu troch po sebe nasledujúcich kalendárnych rokov.

Tabuľka 6.

Priemerný program de minimis na území s viac ako 10 % podielom obyvateľov maďarskej národnosti v rokoch 1999 – 2003

Okresy	1999			2000			2001			2002			2003			Spolu mil.Sk
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	
Komárno		1,15	2,7	3	7,100	5,2	4	5,500	5,7	5	5,856	6,2	4	5,356	5,4	24,962
Levice				6	6,370	4,6	4	5,797	6,0	5	5,857	6,2	6	5,303	5,4	23,327
Lučenec		1,10	2,6	3	5,657	4,1	4	4,060	4,2	4	3,789	4,0	5	3,869	3,9	18,475
Revúca		0,25	0,6	3	2,350	1,7	4	2,776	2,9	4	2,598	2,7	4	2,285	2,3	10,259
Rimavská Sobota		2,22	5,3	6	8,234	6,0	8	5,870	6,1	8	5,694	6,0	6	5,830	5,9	27,848
Veľký Krtíš		0,95	2,3	8	4,155	3,0	5	3,007	3,1	4	2,850	3,0	5	2,549	2,6	13,511
Košice-okolie		0,50	1,2	5	8,069	5,9	11	8,300	8,7	10	5,936	6,2	6	5,458	5,5	28,263
Michalovce		1,00	2,4	6	11,182	8,1	6	6,706	7,0	11	6,437	6,8	6	6,134	6,2	31,459
Rožňava		1,10	2,6	8	6,090	4,4	5	3,865	4,0	6	4,748	5,0	5	4,267	4,3	20,070
Trebišov		1,50	3,6	14	11,110	8,1	7	6,735	7,0	8	9,913	10,4	6	6,487	6,6	35,745
Nové Zámky		1,55	3,7										7	8,037	8,1	9,587
Šaľa		0,70	1,7										3	2,646	2,7	3,346
Galanta		1,80	4,3													1,800
Dunajská Streda		1,50	3,6													1,500
Spolu 14 okresov		15,32	36,5	62	70,317	51,2	58	52,616	54,9	65	53,678	56,5	63	58,221	58,9	250,152
SR	71	41,99		130	137,412		111	95,823		129	95,000		114	98,857		469,082
Počet podporených okresov	47			29			29			29			32			

A – počet podporených projektov; B – celková výška podpory v okrese v mil. Sk; C – podiel podpory v okrese na celkovej podpore v %
Zdroj: Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja SR.

V rokoch 1999 – 2003 bolo týmto programom prerozdelených do regiónov s vysokou mierou nezamestnanosti spolu takmer 470 mil. Sk. Z tejto sumy smerovalo do okresov s významným zastúpením maďarskej menšiny (viac ako 10 % obyvateľstva) viac ako 53 % prostriedkov v podobe nenávratného príspevku. Ak sledujeme vývoj od roku 1999 do roku 2003, môžeme si všimnúť, že kým v roku 1999 sa kvalifikovali na pomoc aj okresy Galanta a Dunajská Streda, tak v nasledujúcich rokoch už nie. Toto môže znamenať, že sa tieto okresy ekonomicky pozbierali a miera nezamestnanosti v nich nedosahuje takú kritickú hodnotu ako v iných okresoch. Podobný vývoj naznačovali aj okresy Nové Zámky a Šaľa v rokoch 2000 – 2002, avšak v roku 2003 sa už opäť kvalifikovali na pomoc. Najväčšie príjmy z programu mali okresy Trebišov a Michalovce, podnikatelia z ktorých získali dotácie presahujúce v každom okrese 31 mil. Sk. Pre účely zistenia efektívnosti tohto programu by bolo potrebné poznať, koľko pracovných miest bolo v podporených projektoch vytvorených a koľko z nich bolo udržiavaných aj po skončení dotovania.

3.2.2. Program rozvoja bytovej výstavby MVRR

Nedostatok dostupných bytov je jedným z dôvodov malej priestorovej mobility pracovnej sily a nepriamo spôsobuje nárast regionálnych rozdielov jednotlivých častí krajiny. Vláda SR schválila v roku 1999 *Koncepciu rozvoja bytovej výstavby*. Podľa tohto dokumentu je želateľným cieľovým riešením v oblasti bytovej výstavby financovanie rozvoja bývania najmä zo súkromných zdrojov. Verejné prostriedky štátu a obcí musia byť zamerané na podporu rozvoja bývania určeného najmä pre sociálne slabšie skupiny obyvateľstva a na nepriamu podporu formou daňových úľav. Štátna podpora bytovej výstavby je poskytovaná okrem programov úverového financovania aj vyčleňovaním dotácií zo štátneho rozpočtu a prostriedkov získavaných v

procesе privatizácie na zabezpečenie výstavby technickej vybavenosti, obstaranie nájomných bytov pre občanov s nižšími príjmami a odstraňovanie porúch bytových domov postavených panelovou technológiou, ktoré nie sú zapríčinené nedostatočnou údržbou. Dotácie sa poskytujú obciam v rámci *Programu rozvoja bývania*. Tento program má tri podprogramy: dotácie na výstavbu nájomných bytov vo verejnom nájomnom sektore; na výstavbu technickej vybavenosti a na obnovu bytového fondu. Dotácie možno poskytnúť až do výšky 30 % obstarávacích nákladov pri výstavbe bytu bežného štandardu a do 80 % pri výstavbe bytu nižšieho štandardu v rómskych osadách. V podprograme výstavby technickej vybavenosti možno získať dotáciu až do výšky 80 % obstarávacích nákladov. V poslednom podprograme možno získať dotáciu vo výške do 50 % obstarávacích nákladov.

V rokoch 1996 – 2002 poskytlo MVRR dotácie na výstavbu nájomných bytov v celkovej hodnote viac ako 6,5 mld. Sk. Z tejto sumy pripadlo na obce okresov s podielom obyvateľov maďarskej národnosti viac ako 10 % z celkového počtu obyvateľov takmer 1,44 mld. Sk (22 %). Tento percentuálny podiel zhruba zodpovedá podielu okresov na celkovom počte obyvateľov Slovenska. Dotácie boli poskytnuté na výstavbu, prístavbu alebo prestavbu celkovo 11 336 bytových jednotiek (suma len za roky 2000 – 2002), z toho v „maďarských“ okresoch bolo podporených 2 537 bytov, pričom vrchol v počte podporených bytov bol dosiahnutý v roku 2002. V tomto roku obce vo veľkej miere využívali výhodnú podporu zo strany Štátneho rozpočtu (pôžička zo Štátneho fondu rozvoja bývania a dotácia z MVRR). Najväčší objem dotácií bol v tomto období poskytnutý obciam v okrese Dunajská Streda, kde bolo zároveň podporených aj najviac bytov. Okrem samotnej dotácie na výstavbu bytov smerovali v tomto období nemalé dotácie aj na budovanie technickej vybavenosti bytov. Nepočítajúc rok 1997 prítieklo v rozmedzí rokov 1996 – 2002 na územie s podielom obyvateľov maďarskej národnosti nad 10 %

Tabuľka 7

Priemet podprogramu výstavba nájomných bytov na území s viac ako 10 % podielom obyvateľov maďarskej národnosti v rokoch 1996 – 2002

Okresy	Počet obyvateľov	1996		1997		1998		2000		2001		2002		Spolu	
		tis. Sk		tis. Sk		tis. Sk		tis. Sk	počet bytov	tis. Sk	počet bytov	tis. Sk	počet bytov	tis. Sk	počet bytov
Dunajská Streda	112 384	55 356	0	0				10 147	30	9 8428	224	130 778,7	267	294 709,7	521
Komárno	108 556	7 574	0	0				1 112	4	4 1205	112	56 585,85	119	106 476,9	235
Košice-okolie	106 999	11 543	12 000	20 000						55 151,72	118	59 179,74	124	157 874,5	242
Lučenec	72 837	28 394	14 000					22 117	73	24 163	56	259,66	2	88 933,7	131
Levice	120 021	51 900	0	0				22 717	51	28 221	76	30 705,25	65	133 543,3	192
Michalovce	109 121	6 500	39 200							11 266,76	34	10 269	31	67 235,8	65
Revúca	40 918	17 400	10 300	1 200				6 211,5	22	3 370	8	6 549,5	32	45 031,0	62
Rimavská Sobota	83 124	1 546	3 900	2 160				1 299	4	40 093,88	113	4 887,5	12	53 886,4	129
Trebišov	103 779	21 000	11 980							10 499,97	24	94 550,84	185	138 030,8	209
Veľký Krtíš	46 741	2 933	0	0						5 456	9	36 006,6	64	44 395,6	73
Šaľa	54 000	0	12 000					2 144	7	2 834	6	89 826,15	192	106 804,2	205
Rožňava	61 887	0	0	0	1 440			4 654	17	2 800	26	7 232,6	22	16 126,6	65
Galanta	94 533	0	0	0				14 193	66	452	1	87 171,7	190	101 816,7	257
Nové Zámky	149 594	0	0	0								84 590,7	151	84 590,7	151
SPOLU „maďarské“ okresy	1 316 319	204 146	103 380	24 800	24 800	7 %		84 594,5	274	323 941,3	807	698 593,8	1456	1 439 455,6	2 537
Podiel „maďarských“ okresov	24 %	27 %	13 %					23 %	21 %	22 %	22 %	25 %	23 %	22 %	22 %
Spolu SR	5 379 455	750 276,4	798 504	358 377,3	364 082,5			1 325	1 441 796	3 682	2 838 463	6 329	6 551 499,6	11 336	

Poznámka: Údaje za rok 1999 neboli k dispozícii; údaje o počte bytov v rokoch 1996 – 1998 neboli dostupné.

Zdroj: Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja.

Tabuľka 8
Priemet podprogramu výstavba technickej vybavenosti na území s viac ako 10 % podielom obyvateľov maďarskej národnosti v rokoch 1996 – 2002 (tis. Sk)

Okresy	1996 dotácia	1998 dotácia	1999 dotácia	2000		2001		2002		Spolu	
				dotácia	byty	dotácia	byty	dotácia	byty	dotácia	byty
Dunajská Streda		30 900	33 878,2	59 276,6	755	32 098	363	38 301,7	464	194 454,5	1 582
Galanta	1 000	1 868	1 080	15 444	225	8 580	159	15 433,9	220	43 405,9	604
Komárno		0	0	3 651	81	3 163	123	6 112,2	127	12 926,2	331
Košice-okolie	3 151	26 400	16 287,2	2 094,7	56	7 023,26	136	10 254,46	180	65 210,62	372
Lučenec	1 478	0	2 177	11 307,28	138	4 312	56	2714	33	21 988,28	227
Levice	9 018	8 766	5 010,171	2 242,5	23	8 631	99	4 037,25	55	37 704,92	177
Michalovce		3 637	2 300,4	584,5	7	82,5	3	7 995,47	85	14 599,87	95
Nové Zámky		1 800	534	840	12	8 663	66	3 329,6	69	15 166,6	147
Revúca	1 373	14 460	0	1 045,88	22	561	12	49,5	3	17 489,38	37
Rimavská Sobota	9 589	3 660	1 251	607	18	8 500,25	113	3 264,6	36	26 871,85	167
Rožňava	0	0	927,5	1 062,6	22			3 381,96	33	5 372,06	55
Šaľa	0	10 718	322	6 682	128			4 460,6	76	22 182,6	204
Senec	520	19 500	4 448,55	36 383	507	3 638,25	67	2 7967	326	92 456,8	900
Trebišov	300	22 620	17 320	3 308,5	32	19 773	204	14 737,03	158	78 058,53	394
Veľký Krtíš	7 000	0	8 330	4 512	53	32 588,8	410	2 307,2	28	54 738	491
Spolu „maďarské“ okresy	33 429	144 329	93 866,021	149 041,6	2079	137 614,1	1 811	144 346,5	1893	702 626,1	5783
Podiel „maďarských“ okresov	16 %	43 %	56 %	25 %	21 %	20 %	15 %	17 %	16 %	25 %	17 %
Spolu SR	206 624	332 484,78	166 996,25	592 325,2	9776	684 430	11 859	863 227,9	12 121	2 846 088	33 756

*Poznámka: Údaje za rok 1997 neboli k dispozícii; údaje o počte bytov za roky 1996 – 1999 neboli dostupné.
Zdroj: Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja.*

spolu viac ako 702 mil. Sk (25 %) na budovanie technickej vybavenosti bytov z celkovej poskytnutej sumy dotácií pre celé Slovensko 2,85 mld. Sk. Rovnako ako v prípade dotácií na výstavbu nájomných bytov aj pri tomto podprograme najviac dotácií smerovalo do obcí okresu Dunajská Streda, ale aj do okresov Senec, Trebišov a Košice-okolie. Všetky štyri okresy tvoria zázemie dvoch najväčších miest Slovenska. Ak uvažujeme aj ich podiel na dotáciách na výstavbu nájomných bytov, možno povedať, že bezprostredné okolie hlavných rozvojových pólov krajiny zachytáva rozvojový trend svojho spádového centra. Súvisí to s trendom sťahovania sa do bezprostredného okolia Bratislavy a Košíc – využívanie „malomestského“ až vidieckeho priestoru na bývanie a pritom stále ešte v dostupnej vzdialenosti k miestu práce.

Ak by sme rozmenili na drobné dotácie na budovanie technickej vybavenosti podľa investície, tak využitie týchto dotácií sa na úze-

mí obývanom viac ako 10 %-ami obyvateľov maďarskej národnosti mierne odlišuje od celoslovenského rozloženia použitia týchto prostriedkov. Na tomto území sa v priebehu rokov 2000-2002 investovali dotácie najmä do budovania komunikácií (35 % vs. 32 %) a plynofikácie (14 % vs. 11 %), zatiaľ čo v celoslovenskom meradle sa tieto dotácie použili viac na budovanie kanalizácie (30 % vs. 23 %) a elektrického vedenia (12 % vs. 10 %).

Tretí podprogram tohto podporného programu je zameraný na opravy funkčných porúch najmä panelových domov. Jeho využívanie obcami zo skúmaného územia nie je príliš veľké, takže sa mu ani nebudeme venovať.

Celkovo z dvoch podprogramov podpory rozvoja bývania bolo na skúmané územie poskytnutých v priebehu rokov 1996 – 2002 spolu viac ako 2,14 mld. Sk, čo predstavuje asi štvrtinu celkových dotácií programu pre územie Slovenska. Oblasť južného Slovenska je cieľom pomerne významného toku finanč-

Tabuľka 9

Účel použitia dotácie na budovanie technickej vybavenosti na území s viac ako 10 % podielom obyvateľov maďarskej národnosti v rokoch 2000 – 2002

Okresy	vodovod	kanalizácia	elektrické vedenie	komunikácia	plynovod
Dunajská Streda	14 %	21 %	11 %	34 %	16 %
Galanta	13 %	15 %	10 %	47 %	15 %
Komárno	16 %	16 %	13 %	52 %	3 %
Košice-okolie	18 %	39 %	9 %	26 %	7 %
Lučenec	14 %	29 %	12 %	32 %	13 %
Levice	16 %	26 %	14 %	34 %	10 %
Michalovce	9 %	27 %	13 %	39 %	12 %
Nové Zámky	15 %	20 %	4 %	34 %	17 %
Revúca	25 %	52 %	8 %	7 %	8 %
Rimavská Sobota	15 %	30 %	14 %	35 %	7 %
Rožňava	8 %	20 %	11 %	61 %	0 %
Šaľa	8 %	44 %	9 %	29 %	10 %
Senec	12 %	23 %	5 %	36 %	13 %
Trebišov	22 %	23 %	4 %	32 %	12 %
Veľký Krtíš	14 %	18 %	13 %	33 %	20 %
Spolu „maďarské“ okresy	14 %	23 %	10 %	35 %	14 %
Spolu SR	14 %	30 %	12 %	32 %	11 %

Zdroj: Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja.

ných prostriedkov, ktoré pomáhajú zlepšiť postavenie tohto územia voči iným ekonomicky lepšie postaveným regiónom priemyselného ekonomického jadra Slovenska.

3.2.3. Integrovaná sieť regionálnych rozvojových agentúr

Keď bola v roku 2000 na základe *uznesenia vlády SR č. 738/2000* vytvorená integrovaná sieť regionálnych rozvojových agentúr, mali byť tieto agentúry nositeľmi inštitucionálnej koordinácie v regiónoch. Už pri jej vzniku sa predpokladalo, že s postupom reformy verejnej správy a presunom kompetencií na samosprávne územné celky budú prvky siete regionálnych rozvojových agentúr slúžiť aj ako odborné pracoviská na tvorbu regionálnych programov a projektov samotným samosprávnym celkom.

Tabuľka 10

Štátne dotácie na činnosť regionálnych rozvojových agentúr v rokoch 1994 – 2003

Rok	Počet podporovaných regionálnych rozvojových agentúr	Finančná podpora (v Sk)
1994	1	1 341 907
1995	1	11 500 000
1996	5	13 161 000
1997	5	12 991 000
1998	7	9 948 000
1999	9	6 630 000
2000	18	10 072 318
2001	18	17 235 000
2002	21	19 380 000
2003	23	

Zdroj: Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja SR.

Vznikom krajskej samosprávy a prebráním kompetencií v oblasti regionálneho rozvoja vyvstala potreba redefinovať postavenie a úlohu integrovanej siete regionálnych rozvojových agentúr v systéme inštitucionálneho zabezpečenia regionálneho rozvoja na Sloven-

sku. Regionálne rozvojové agentúry dostávajú od MVRR SR dotáciu na základe zmluvy, v ktorej je definované, aké úlohy majú realizovať. Príspevok za vykonávanie týchto činností v rokoch 2001 a 2002 predstavoval 540-tis. Sk pre regionálne rozvojové agentúry v neprioritnom regióne (v zmysle *Integrovaného plánu regionálneho a sociálneho rozvoja SR*, schváleného uznesením vlády č. 923/1999) a 1,2 mil. Sk pre agentúry v prioritnom regióne. V roku 2003 sa rozsah činností, ktoré sa regionálne rozvojové agentúry zaviazali zabezpečiť za príspevok od MVRR SR, zúžil na poskytovanie konzultačných služieb, predovšetkým o predvstupových a štrukturálnych fondoch a na úlohy vyplývajúce zo spolupráce s MVRR SR. Spolu s rozsahom činností sa znížil aj príspevok na 450-tis. Sk pre regionálnu rozvojovú agentúru v neprioritnom regióne a na 750-tis. Sk pre agentúru v prioritnom regióne.

4. ZÁVER

V predchádzajúcom príspevku sme sa snažili analyzovať niektoré súvislosti regionálnej politiky Slovenska a vývoja verejnej správy vo vzťahu k územia osídlenému obyvateľstvom maďarskej národnosti. V úvodnej časti analyzujeme priestorové a sídelné rozloženie tohto obyvateľstva. Môžeme konštatovať, že maďarská národnostná menšina obýva prevažne vidiecke obce s veľkosťou do 1 000 obyvateľov a na území osídlenom touto menšinou možno nájsť len málo miest väčších ako 20 000 obyvateľov. Takéto sídelné usporiadanie spolu s celkovou ekonomicko-sociálnou podrozvinutosťou spôsobenou zanedbávaním rozvoja tejto časti krajiny v období pred rokom 1989 sa prejavilo v hĺbke problémov, ktorým musí toto územie dnes čeliť.

Toto tvrdenie potvrdzuje aj fakt, že vybrané okresy regiónu boli cieľom sústredenej, aj keď nie príliš systematickej pozornosti regionálnej politiky vlády počas celého vývoja po roku 1989. Len časti územia bezprostredne

Tabuľka 11
Dotácie na financovanie činností RRA v okresoch s viac ako 10 % obyvateľov maďarskej národnosti (Sk)

Názov subjektu/rok	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	Spolu
RRA Rožňava	1 400 000	2 300 000	1 620 000	900 000	939 285	1 200 000	1 200 000	9 559 285
RRA Trebišov	1 000 000	2 358 000	1 250 000	730 000				5 338 000
RRA Rimavská Sobota				900 000	418 583	1 200 000	1 200 000	3 718 583
RRA Galanta					350 000	495 000	350 000	1 195 000
RRA Komárno					700 000	1 200 000	1 200 000	3 100 000
RRA v Kráľovskom Chlmci					700 000	1 200 000	1 200 000	3 100 000
Združenie pre rozvoj južného Slovenska- RRA Lučenec					700 000	1 200 000	1 200 000	3 100 000
RRA v Moldave nad Bodvou					700 000	1 200 000	1 200 000	3 100 000
RRA Ipel' – Hron, Sahy					600 000	1 200 000	1 200 000	3 000 000
RRA Senec – Pezinok							620 000	620 000
RRA pre rozvoj Dolného Zemplína, Trebišov*								
RRA pre rozvoj regiónu Stredného Poplia, Želovce*								
RRA Šaľa a okolie, Šaľa*								
RRA Ister, Dunajská Streda*								
% podiel podpory RRA v území s maďarskou menšinou	18 %	36 %	29 %	38 %	51 %	52 %	48 %	35 830 868
Spolu	13 161 000	12 991 000	9 948 000	6 630 000	10 072 318	17 235 000	19 380 000	89 417 318

* RRA bola zaradená do IS RRA v roku 2003

Zdroj: Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja SR.

susediace s rozvojovými pólmi Slovenska Bratislavou a Košicami profitujú z tejto polohy, najmä z toho, že sa stávajú miestom bývania ľudí pracujúcich v týchto dvoch mesiacoch. Počas takmer celého obdobia po roku 1989 existovali rôzne programy podporujúce rozvoj zaostávajúcich oblastí Slovenska, aj keď často postrádali koordinovanosť. V príspevku si všimame priestorový priemet troch podporných programov regionálneho rozvoja na územie južného Slovenska. Inštitucionálny program – podpora regionálnych rozvojových agentúr zanecháva v území viditeľnú stopu v podobe fungovania 13 regionálnych rozvojových agentúr, ktoré aktivizujú a napomáhajú rozvoju na lokálnej úrovni, i keď momentálne tápajú v neistote, do ktorej sa dostali po vzniku krajskej samosprávy, ktorá vykonáva pôvodne ich koordinačnú úlohu.

Oveľa viditeľnejšiu stopu zanechávajú ďalšie dva podporné programy, ktoré sme si na predchádzajúcich stranách všimali. V priebehu siedmych rokov od roku 1996 prítieklo len z týchto dvoch programov do regiónu takmer 2,5 mld. Sk nenávratných finančných zdrojov, ktoré smerovali v podstatnej miere do skvalitnenia života jeho obyvateľov (rozvoj bývania a technického vybavenia) ale aj do vytvárania pracovných miest a zvyšovania konkurencieschopnosti miestnych malých podnikateľov.

Reforma verejnej správy sa veľmi často priamo dotýkala obyvateľstva maďarskej národnosti, keďže tzv. maďarská otázka sa používala zakaždým, keď sa jednalo v reforme o zmenu územného a správneho členenia krajiny. Napokon sa tieto zmeny veľmi v priestorovom usporiadaní v tomto regióne ani neprejavili. Etnická súdržnosť sa na území južného Slovenska prejavuje najmä vo výsledkoch volieb, či už parlamentných, alebo aj komunálnych. V prípade komunálnych volieb môžeme pozorovať trend upúšťania od politických kandidátov na post starostov obcí a miest a presadzovanie sa nezávislých kandidátov na túto pozíciu vo väčšej miere.

V prípade, že nastúpený trend smerom k občianskej spoločnosti bude podporený dos-

tatočnými investíciami do základnej technickej infraštruktúry v tomto území, má tento prihraničný región veľkú šancu vymaniť sa spod označenia marginalizované územie.

LITERATÚRA

- Bašovský, Oliver (1995). Súčasný stav a prognóza urbánnej a regionálnej štruktúry Slovenska a ekonomickej transformácia. In: *Sborník České geografické společnosti*, č. 2, svazek 100, s. 78 – 91.
- Bezák, Anton (2002). Interregionálne migrácie na Slovensku v rokoch 1981 – 1998. In: *Sociológia*, 34, č. 4, s. 327 – 344.
- Buček, Ján (2001). Responding to Diversity: Solutions at the Local Level in Slovakia. In: Bíró, Anna-Marie – Kovács, Petra (eds.): *Diversity in Action: Management of Multi-ethnic Communities in Central and Eastern Europe*. Budapest: LGL/OSI, s. 273 – 306.
- Buchta, Stanislav (2003). Slovenský vidiek na konci dvadsiateho storočia. In: *Sociológia*, 35, č. 2, s. 125 – 140.
- Dostál, Ondrej (2002). Národnostné menšiny. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2002: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. I. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 195 – 212.
- Gajdoš, Peter (1992). Sociálno-priestorové súvislosti vývoja Slovenska. In: *Sociológia*, 24, č. 5, s. 408 – 420.
- Gajdoš, Peter (2001). K vybraným problémom transformácie sociálno-priestorovej situácie Slovenska v deväťdesiatych rokoch. In: *Sociológia*, 33, č. 2, s. 185 – 206.
- Hagovská, Andrea (2000). Regionálna politika. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2000: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 513 – 532.
- Kling, Jaroslav (2002). Regionálne súvislosti reformy verejnej správy. In: Mesežnikov, Grigorij – Nižňanský, Viktor (eds.): *Reforma verejnej správy na Slovensku 1998 – 2002: Súvislosti, aktéri, voľby*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 91 – 120.
- Kling, Jaroslav (2003). Regionálna politika. In: Kollár, Miroslav a Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2003: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. II. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 493 – 510.

- Kling, Jaroslav a Pilát, Jaroslav (2003). Verejná správa. In: Kollár, Miroslav a Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2003: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 193 – 209.
- Kling, Jaroslav, Nižňanský, Viktor a Pilát, Jaroslav (2002). Separate Existence Above All – Local Self-Governments and Service Delivery in Slovakia. In: Swaniewicz, Pawel (ed.): *Consolidation or Fragmentation? The Size of Local Governments in Central and Eastern Europe*. Budapest: OSI/LGI, s. 101 – 166.
- Krivý, Vladimír (1996). Regióny Slovenska: východisková situácia a nedávny vývin. In: Bútora, Martin – Hunčík, Péter (eds.): *Slovensko 1995: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Nadácia Sándora Máraiho, s. 257 – 273.
- Krivý, Vladimír (1997). Regióny. In: Bútora, Martin (ed.): *Slovensko 1996: Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1997*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 315 – 332.
- Krivý, Vladimír (2002). Regionálne voľby 2001 – analýza výsledkov. In: Mesežnikov, Grigorij – Nižňanský, Viktor (eds.): *Reforma verejnej správy na Slovensku 1998 – 2002: Súvislosti, aktéri, voľby*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 201 – 249.
- Krivý, Vladimír – Feglová, Viera – Balko, Daniel (1996). *Slovensko a jeho regióny: sociokultúrne súvislosti volebného správania*. Nadácia Média, 414 p.
- Nižňanský, Viktor – Kling, Jaroslav (2001). Verejná správa. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2001: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 199 – 222.
- Nižňanský, Viktor – Kling, Jaroslav (2002). Verejná správa. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2002: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. I. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002.
- Nižňanský, Viktor – Kňažko, Miroslav (2000). Verejná správa. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2000: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 239 – 262.
- Program obnovy dediny – www.enviro.gov.sk/minis/uzemne/dedina/index.htm.
- Register územnoplánovacej dokumentácie – www.sazp.sk/slovak/struktúra/cuper/upd/new/index.htm.

SPRÁVA O VÝKONNOSTI JUŽNÝCH REGIÓNOV*

1. ÚVOD

Porovnanie výkonnosti tzv. južných regiónov za posledných dvadsať rokov je pre každého analytika veľkou výzvou. Napriek tomu, že turbulentné dejiny našej krajiny v minulom storočí a špeciálne tzv. južných regiónov ponúkajú širokú diskusiu na geopolitickej úrovni, budeme sa pri interpretácii ekonomickej výkonnosti držať predovšetkým faktov. Našou snahou je poskytnúť čitateľom predovšetkým technickú, a nie politickú analýzu ekonomického vývoja na južnom Slovensku.

Naše analýzy sa opierajú o údaje štatistického úradu a o výberové zisťovania, napriek tomu sa budeme musieť vyrovnáť s viacerými problémami, ktoré môžu niektoré výsledky mierne skresliť. Tieto nedostatky nám, dúfam, naši milí čitatelia prepáčia. Najprv teda pár metodologických poznámok.

Pre meranie ekonomickej výkonnosti regiónov budeme používať upravenú verziu špeciálneho softvéru RegionView vyvinutý analytikmi M.E.S.A. 10 pre kvantitatívnu analýzu regiónov. Pri definovaní vstupov do modelu musíme mať na pamäti dva kľúčové faktory:

1. Nové územnosprávne členenie,
2. Zmeny v štruktúre údajov.

Od roku 1996 platí nové územnosprávne členenie. Z pôvodných 38 okresov bolo

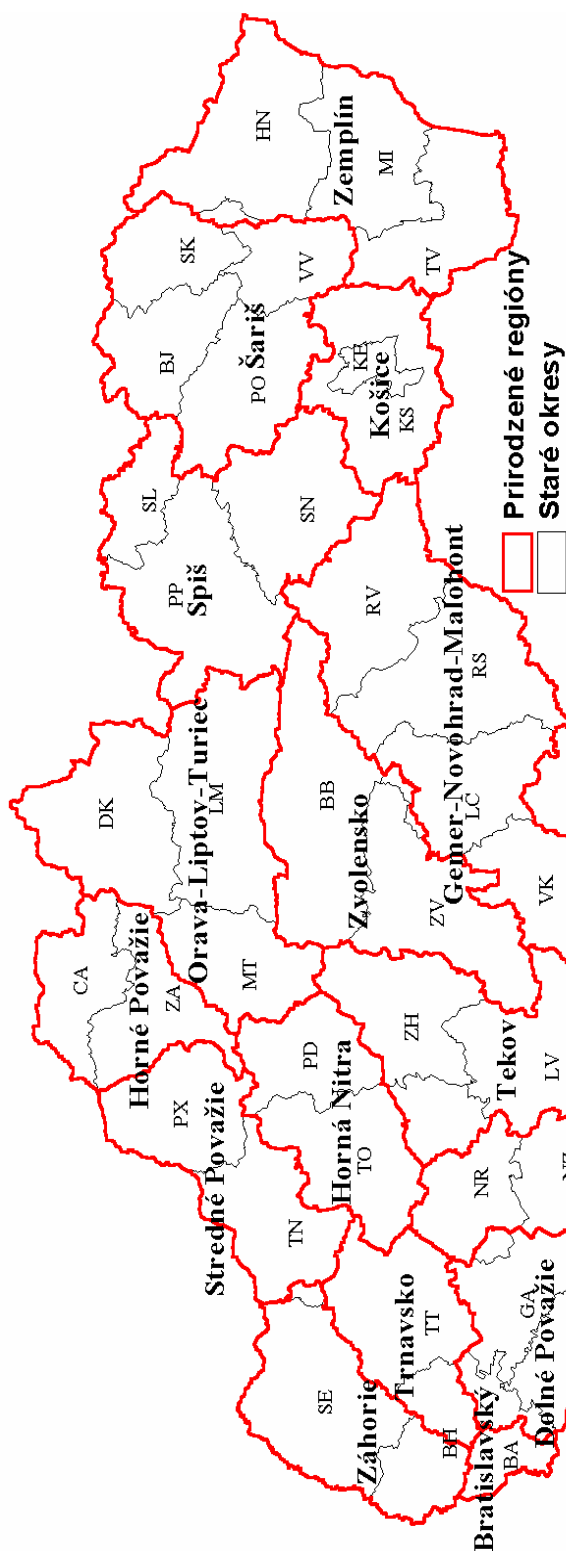
vytvorených 79 nových okresov. Aj keď vo veľkej miere sa zmena väčšiny južných regiónov nedotkla, predsa existujú určité okresy, kde sú zmeny výrazné. Pre lepšiu orientáciu a časovú porovnateľnosť údajov preto navrhujeme, aby sme namiesto jednotlivých okresov porovnávali historicky dané väčšie prirodzené regióny, ktoré sú známe aj ako „župný variant“ územnosprávneho členenia Slovenska, ktorý delí Slovensko na 16 prirodzených regiónov podľa kultúrno-historických, ekonomických a sociálnych väzieb (mapa 1, mapa 2).

Zo starých okresov sa nedali poskladať (vyskladať) prirodzené regióny z toho dôvodu prikľadáme nasledujúcu tabuľku.

Z týchto 16 prirodzených regiónov sme následne vybrali tie, ktoré môžeme definovať ako južné regióny. Za južný región sme pre účely tejto správy vybrali tie, ktoré majú spoločnú hranicu s Maďarskom (mapa 1) a majú štatisticky významné zastúpenie maďarskej menšiny (tabuľka 2). Tieto kritériá podľa nás najlepšie spĺňa týchto šesť prirodzených regiónov:

1. Dolné Považie – Podunajsko,
2. Dolná Nitra,
3. Tekov,
4. Gemer – Malohont – Novohrad,
5. Košice – Abov,
6. Zemplín.

* V tejto práci sú použité údaje z nasledovných produktov M.E.S.A. 10: RegionView, RegionPerformance, Slovenský Spotrebiteľ na prahu 3. tisícročia (spoločný produkt spoločností M.E.S.A. 10 Consulting Group, Publicis – Knut a United Consultants).

Mapa 1**Staré okresy**

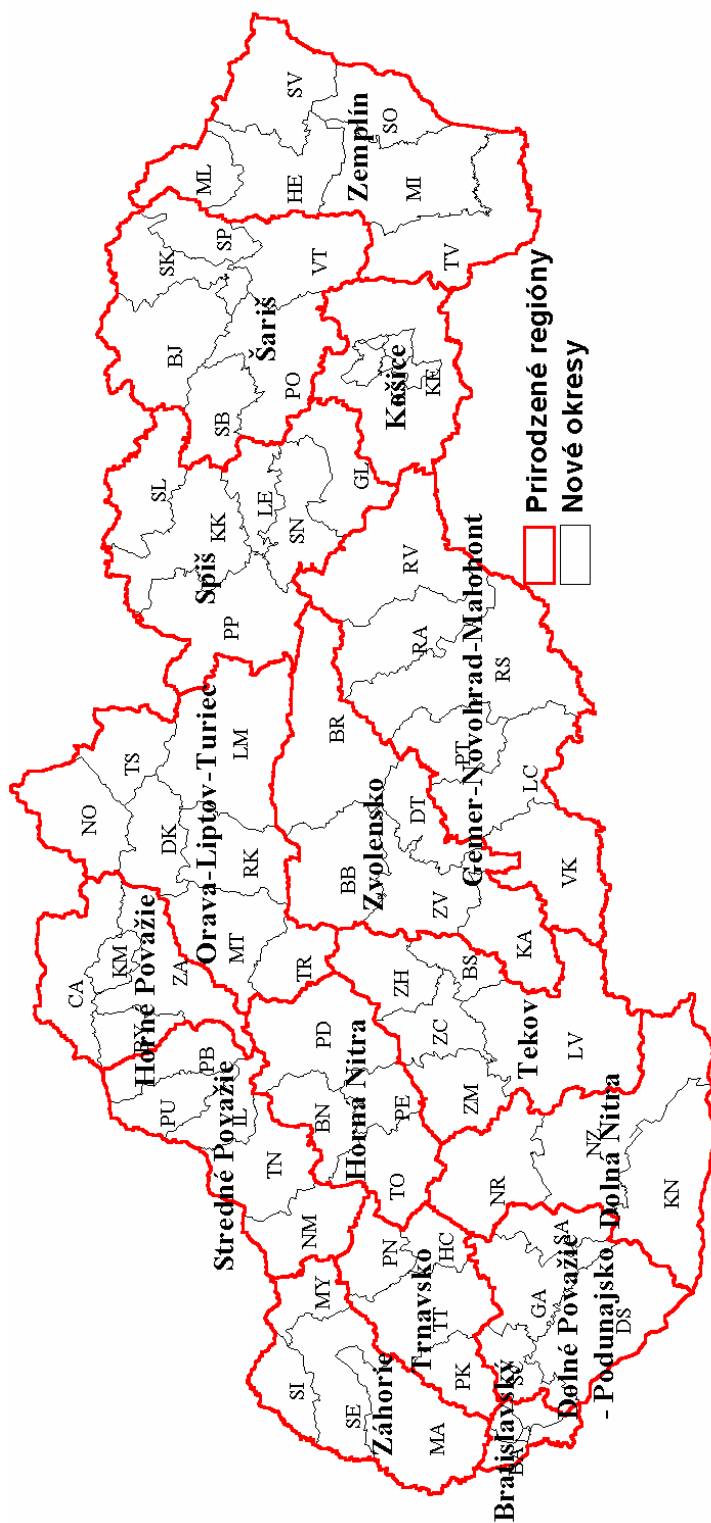
Zdroj: M.E.S.A. 10. Consulting Group, s. r. o.

Tabuľka 1

Príslušnosť starých okresov do jednotlivých prirodzených regiónov

Región	Starý okres	Kód	Nepatrí – názov obce	Patrí – názov obce
Bratislava	Bratislava	BA		celý
Dolná Nitra	Komárno	KN		celý
	Nové Zámky	NZ		celý
	Nitra	NR	nový okr. ZM, Močenok, Horná Kráľová a Hájske	Tekovské Nemce, ktoré z nového okresu ZM patria do starého okresu ZH
Dolné Považie – Podunajsko	Dunajská Streda	DS		celý
	Galanta	GA		celý
	Nitra	NR		Močenok, Horná Kráľová a Hájske
	Bratislava-vidiek	BH		celý nový okr. SC z neho Boldog, Reca, Kráľová pri Senci, Hrubá Borša, Kostolná pri Dunaji, Hrubý Šúr a Hurbanova Ves patria do starého okresu Galanta
Gemer – Novohrad – Malohont	Rožňava	RV		celý
	Rimavská Sobota	RS		celý
	Veľký Krtíš	VK		celý
	Lučenec	LC		celý
Horná Nitra	Topoľčany	TO		celý
	Prievidza	PD		celý
Horné Považie	Žilina	ZA		celý
	Čadca	CA		celý
Košice – Abov	Košice-vidiek	KS		celý
	Košice	KE		celý
Orava – Liptov – Turiec	Dolný Kubín	DK		celý
	Liptovský Mikuláš	LM		celý
	Martin	MT		celý
	Prešov	PO		celý
Šariš	Bardejov	BJ		celý
	Svidník	SK		celý
	Vranov nad Topľou	VT		celý
	Poprad	PP		celý
Spiš	Spišská Nová Ves	SN		celý
	Stará Ľubovňa	SL		celý
Stredné Považie	Považská Bystrica	PX		celý
	Trenčín	TN		celý
	Trnava	TT		celý
Tekov	Levice	LV		celý
	Žiar nad Hronom	ZH		celý
	Nitra	NR		celý nový okr. ZM z neho Tekovské Nemce patria do starého okresu Senica
Trnavsko	Trnava	TT		celý
	Bratislava-vidiek	BH		celý nový okr. PK
Záhorie	Senica	SE		celý
	Bratislava-vidiek	BH		celý nový okr. MA z neho Malé Leváre, Veľké Leváre, Záhorie (vojenský priestor), Závod, Studienka, Rohožník, Sološnica, Plavecké Podhradie a Plavecký Mikuláš patria do starého okresu Senica
Zemplín	Trebišov	TV		celý
	Michalovce	MI		celý
	Humenné	HN		celý
	Vranov nad Topľou	VT		celý
Zvolensko	Banská Bystrica	BB		celý
	Zvolen	ZV		celý

Zdroj: M.E.S.A. 10. Consulting Group, s.r.o.

Mapa 2**Nové okresy**

Zdroj: M.E.S.A. 10. Consulting Group, s. r. o.

Tabuľka 2**Národnostná štruktúra obyvateľov v prirodzenom regióne**

Región	Podiel slovenskej národnosti	Podiel maďarskej národnosti
Dolné Považie – Podunajsko	46,4 %	51,2 %
Dolná Nitra	63,6 %	33,9 %
Gemer – Malohont – Novohrad	65,2 %	29,0 %
Tekov	83,6 %	13,4 %
Zemplín	78,7 %	12,3 %
Košice – Abov	86,0 %	6,7 %

Zdroj: Prepočty M.E.S.A. 10. Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.

Zmeny v štruktúre údajov vykazovaných ŠÚ SR. Počas posledných dvadsiatich rokov – naša analýza má ambíciu začať v roku 1985 a skončiť údajmi roku 2003 – došlo k výrazným zmenám v štruktúre sledovaných údajov. Táto zmena samozrejme súvisí so zmenou spoločenských pomerov v roku 1989, a vznikom nových fenoménov, ktoré buď neexistovali (napr. nezamestnanosť), alebo sa nemerali (zahraničné investície). Niektoré dáta preto budú dlhodobo konzistentné (napr. demografia), ale pri niektorých (najmä ekonomika a trh práce) budeme musieť niektoré parametre prispôbiť, resp. nahradiť inými.

Výkonnosť južných regiónov zoradených do šiestich prirodzených regiónov bude s ostatnými prirodzenými regiónmi Slovenska porovnávaná v kľúčových parametroch ekonomiky a demografie (tabuľka 3).

Predkladaný model výkonnosti hodnotí jednotlivé regióny na základe 10 indikátorov zoradených do štyroch oblastí: demografia, zamestnanosť, ekonomika a sociálna infraštruktúra. Sme si plne vedomí, že tieto indikátory nemusia plne charakterizovať výkonnosť regiónu, ale niektoré dôležité údaje ako investície na obyvateľa, či HDP na obyvateľa nie sú sledované na regionálnej úrovni a ani v dostatočnom časovom horizonte. S týmito obmedzeniami je nutné počítať aj pri interpretácii výkonnosti regiónov.

Tieto skutočnosti dostatočne vysvetľujú obmedzený počet parametrov v našom modeli, do ktorého sme z dôvodu nedostatku údajov a štatistických zisťovaní nedokázali premietnuť také faktory, ako investície na obyvateľa, HDP, či export. Tieto údaje sú k dispozícii len v novom modeli počítajúcom

Tabuľka 3**Výkonnosť južných regiónov v kľúčových parametroch ekonomiky a demografie**

Oblasť	Indikátor výkonnosti	Váhy v %
Demografia a ľudské zdroje	Index starnutia	6
Zamestnanosť	Zamestnanosť v priemysle	10
	Zamestnanosť v stavebníctve	10
	Zamestnanosť v poľnohospodárstve	10
Ekonomika	Priemerná mzda	8
	PM v priemysle	8
	PM v stavebníctve	8
	PM v poľnohospodárstve	8
	Hrubá výroba	25
Sociálna infraštruktúra	Dokončené byty	7
Výkonnosť regiónu spolu		100

Zdroj: M.E.S.A. 10. Consulting Group, s. r. o.

výkonnosť okresov po administratívnom členení až od roku 1996.

Individuálne údaje za jednotlivé prirodzené regióny sú pre potreby zistenia výkonnosti dvakrát vážené:

Prvé váženie – priraduje skutočnej hodnote v Sk, v %, či počtoch určitú bodovú hodnotu zo škály 0 až 100, tak že najlepší región dostáva 100 a najhorší 0. Samozrejme, ak je rozpätie medzi najsilnejším a najslabším regiónom príliš vysoké, tak extrémny vylúči a hodnotí ich až dodatočne (napr. pri niektorých indikátoroch Bratislava). Pri takomto prípade môže bodová hodnota jednotlivých parciálnych indikátorov dosiahnuť viac ako 100 bodov.

Druhé váženie – dôležitosť jednotlivých ukazovateľov nie je rovnaká. Niektoré sú dôležitejšie (napr. produkcia má váhu 25 percent, zamestnanosť v priemysle má váhu 10 percent), ako ostatné (počet novopostavených bytov má váhu 7 percent). Preto má každý parameter priradenú váhu, ktorou je bodová hodnota z prvého váženia vynásobená. Výsledkom je kompozitný indikátor výkonnosti regiónu, ktorý je súčtom vážených bodových hodnôt.

2. POROVNANIE VÝKONNOSTI JEDNOTLIVÝCH REGIÓNŮV

Vzhľadom na vysokú heterogenitu jednotlivých južných okresov ako aj problémy s územnosprávnym členením a konzistenciou údajov budeme jednotlivé južné regióny hodnotiť podľa ich zoskupenia do prirodzených regiónov.

Určite nikoho neprekvapí, že prvenstvo vo výkonnosti regiónov dosahuje Bratislava, ako náš najvyspelejší región (111,4 bodu). Prekvapí skôr výrazné odsadenie sa Bratislavy od ostatných regiónov Slovenska – vývoj výkonnosti je vysoko nerovnomerný. Kým Bratislava svoju situáciu zlepšila až o 14 bodov, tak druhú najväčšiu dynamiku vykázalo Trnavsko (+5,4 bodu) a tretie Záhorie (+5,0)

ako ekonomické a sociálne zázemie (funkcia bývania) Bratislavy.

Zároveň sa roztvorili nožnice medzi prvým a druhým regiónom a prvým a posledným regiónom. Bratislava na Košice – Abov získala v priebehu posledných 20 rokov až 23,7 bodu. Vzdialenosť sa tak zvýšila na 32,6 bodu a od posledného Šariš dokonca na 56,5 bodu. Zvýšenie medziregionálnych rozdielov potvrdzuje aj zvýšenie štandardnej odchýlky z 9,24 na 13,46 bodu. Zaujímavé je, že regionálne rozdiely sa v prvej polovici deväťdesiatych rokov znížili (8,01 bodu). Výkonnosť Bratislavy tak v súčasnosti dosahuje dvojnásobok najslabšieho regiónu oproti jeden a pol násobku v druhej polovici osemdesiatych rokov (tabuľka 4).

Hodnotenie južných regiónov v porovnaní s ostatnými regiónmi nevyznieva pre južné regióny práve lichotivo. Najviac sa oproti východnej pozícii prepadol región Košice – Abov, ktorého výkonnosť klesla najviac zo všetkých regiónov – až o – 9,6 bodu. Na druhej strane, je to stále druhý najlepší región Slovenska (78,8 bodu), aj keď s významne menším náskokom pred Trnavskom (75,4 bodu), ako pred dvadsiatimi rokmi. Stručné výsledky južných regiónov:

Najväčší progres dosiahol región Tekov, ktorého južná oblasť je husto obývaná maďarským obyvateľstvom (najmä okres Levice). Dynamika rastu výkonnosti dosiahla až 3,4 bodu a v absolútnych hodnotách zaostáva za Košicami – Abovom už len o 6 bodov.

Nie je prekvapivé, že druhým víťazom z južných regiónov je Podunajsko, ktoré dokázalo svoju pozíciu z južných regiónov zhoršiť najmenej – len o 3,4 bodu. Napriek komplikovanej situácii v poľnohospodárstve sa najväčším ťažňom regiónu stáva priemysel, predovšetkým chémia, elektrotechnika a potravinárstvo. V porovnaní s inými regiónmi sa však významne prepadol. Kým na konci osemdesiatych rokov bolo Podunajsko spolu s Hornou Nitrou tretím (!) najvýkonnejším regiónom Slovenska, tak po dvadsiatych rokoch sa prepadlo na 8 miesto a svoje

Tabuľka 4

Výkonnosť regiónov v bodoch v rokoch 1985 až 2004 (100 bodov je maximum)

Región	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004	Rozdiel medzi rokmi (2000 – 2004) a rokmi (1985 – 1989) v bodoch
Bratislava	97,4	91,2	96,1	111,4	14,1
Košice – Abov	88,4	85,7	83,9	78,8	-9,6
Trnavsko	70,0	69,8	71,3	75,4	5,4
Tekov	69,4	68,4	68,2	72,8	3,4
Stredné Považie	69,8	68,7	67,1	69,7	-0,1
Záhorie	64,2	68,5	68,8	69,2	5,0
Horné Považie	63,6	64,0	64,9	67,5	3,8
Podunajsko – Dolné Považie	70,6	69,5	64,1	67,2	-3,4
Horná Nitra	70,6	67,2	64,5	66,2	-4,4
Orava – Liptov – Turiec	70,1	67,1	64,1	65,8	-4,3
Zvolensko	69,6	63,1	60,8	61,9	-7,7
Špiš	68,4	65,2	60,7	61,5	-6,9
Dolná Nitra	63,7	65,7	57,0	57,8	-5,9
Zemplín	67,1	64,4	60,9	57,3	-9,8
Gemer – Novohrad – Malohont	63,4	63,1	56,7	55,6	-7,9
Šariš	64,3	62,5	55,3	54,9	-9,4
Štandardná odchýlka *	9,2	8,0	10,5	13,5	
Najslabší okres (minimálna hodnota)	63,4	62,5	55,3	54,9	
Najsilnejší okres (maximálna hodnota)	97,4	91,2	96,1	111,4	
Rozdiel medzi najslabším a najsilnejším okresom (v bodoch)	33,9	28,7	40,9	56,5	
Index	1,5	1,5	1,7	2,0	

Zdroj: M.E.S.A 10 Consulting Group, s. r. o.

Poznámky: južné regióny sú zvýraznené **polotučným písmom**.

* štandardná odchýlka v tomto prípade vyjadruje zvýšenie medziregionálnej nerovnosti (v bodoch)

pozície uvoľnilo predovšetkým boomom na Považí a Trnavskom. Je zaujímavé, že aj Tekov po 20 rokoch získal na Podunajsko až 6,8 bodu.

Dolná Nitra klesla o 5,9 bodu a svojím 9. miestom otvára dolnú časť tabuľky. Opäť, dominantné boli problémy v stavebníctve a poľnohospodárstve, avšak zamestnanosť v priemysle sa znížila len minimálne, pričom veľmi slušne sa vyvíja hrubá produkcia.

Veľké problémy má Gemer – Malohont – Novohrad. Región, ktorý bol vždy problémo-

vý a na konci deväťdesiatych rokov dokonca najslabší v našej krajine sa dodnes nedokázal spamätať (pokles o 7,9 bodu, pričom sa posunul na predposledné miesto – tesne pred Šariš). Región trápí predovšetkým chýbajúca infraštruktúra (cesty, voda), ale aj vysoký odlev mladých a vzdelaných ľudí (podiel predproduktívnej populácie na poproduktívnej populácii poklesol z 1,2 na 0,99). Región dnes zápasí s najväčšou mierou nezamestnanosti na Slovensku (24,3 %) a jednoznačne patrí medzi najzaostalejší kút našej krajiny.

Podobne dramatická je situácia aj na Zemplíne. Región, ktorý bol na konci osemdesiatych rokov pomerne „v pohode“ spadol o 9,8 bodu. Dnes ho sužuje predovšetkým absolútny útlm poľnohospodárstva. Počet zamestnaných v poľnohospodárstve klesol z 32 tisíc na 6 tisíc! Miera nezamestnanosti je len o niečo nižšia ako v regióne Gemer – Malohont – Novohrad, a to 21,5 %.

Aj keď Košice sú druhým najsilnejším regiónom Slovenska, ich prepád o 9,6 bodu je veľmi dramatický. Najväčšiu úlohu na ňom zohral prepád produkcie a výrazný pokles zamestnanosti v priemysle z 31 tisíc na 17 tisíc pracujúcich. Aj keď priemerná mzda je druhá najvyššia na Slovensku a je vysoko nadpriemerná, nedokáže kompenzovať straty zo zníženia zamestnanosti.

Pri porovnaní poradia môžeme konštatovať, že Košice – Abov (nulový posun), Dolná Nitra (zlepšenie o 1 miesto) a Gemer – Malohont – Novohrad (zlepšenie o 1 miesto) svoje pozície veľmi nezmenili. „Štukou v ryb-

níku“ je Tekov, ktorý sa zlepšil až o 5 miest. O tri miesta sa prepadol Zemplín a až 5 miest stratilo Podunajsko (tabuľka 5).

Celkovo môžeme konštatovať tri hlavné príčiny zaostávania južných regiónov, pričom musíme mať na zreteli, že miera zaostávania má zvyšujúcu sa intenzitu smerom zo Západu na Východ Slovenska:

Pokles zamestnanosti v poľnohospodárstve a pomalá reštrukturalizácia priemyslu, najmä smerom k východu Slovenska,

Nižšia infraštruktúrna vybavenosť (cesty, voda, a byty) – opäť zaostávanie stúpa smerom k východu krajiny,

Nižšia mzdová úroveň, oproti BA, ale aj priemeru Slovenska (s výnimkou Košíc).

2.1. Zamestnanosť a nezamestnanosť

Nezamestnanosť ako sociálny fenomén sa objavil až po zmene spoločenských pomerov po roku 1989. Celkovo môžeme konštatovať, že nezamestnanosť sa najviac prehĺbila v dru-

Tabuľka 5

Zmena poradia počas 20 rokov jednotlivých regiónov

Región	1985 – 1989 poradie	2000 – 2004 Poradie	Zmena v poradí
Bratislava	1	1	=
Košice – Abov	2	2	=
Trnavsko	6	3	+ 3
Tekov	9	4	+ 5
Stredné Považie	7	5	+ 2
Záhorie	13	6	+ 7
Horné Považie	15	7	+ 8
Dolné Považie – Podunajsko	3	8	- 5
Horná Nitra	4	9	- 5
Orava – Liptov – Turiec	5	10	- 5
Zvolensko	8	11	- 3
Spiš	10	12	- 2
Dolná Nitra	14	13	+ 1
Zemplín	11	14	- 3
Gemer – Novohrad – Malohont	16	15	+ 1
Šariš	12	16	- 4

Zdroj: M.E.S.A. 10..

hej polovici deväťdesiatych rokov, pričom prvé roky nového tisícročia sú charakteristické stagnáciou a roky 2003 a 2004 poklesom miery nezamestnanosti.

Sledované južné regióny patria pri porovnaní miery nezamestnanosti medzi najhoršie regióny. Kritická je situácia predovšetkým v regióne Gemer – Malohont – Novohrad (24,3 %) a na Zemplíne (21,5 %). Južné regióny stratili predovšetkým zamestnanosť v poľnohospodárstve a stavebníctve.

2.2. Infraštruktúrna vybavenosť

Významným ukazovateľom životnej úrovne a tým aj výkonnosti regiónu je výstavba nových bytov, ktorá určuje atraktivitu regiónu pre pracovnú silu. Južné regióny môžeme charakterizovať výrazným poklesom výstavby nových bytov.

Všimnime si, že celkovo druhá polovica deväťdesiatych rokov bola na nové byty „skúpa“. Mnoho regiónov sa však dokázalo z tejto situácie dostať a v prvých rokoch nového tisícročia výstavbu nových bytov takmer zdvojnásobili. Problémom opäť zostávajú južné regióny, najmä Gemer – Novohrad – Malohont, ale prekvapivo aj Dolná Nitra, pričom najnižšia výstavba je jednoznačne na Východe – na Zemplíne a v Above. Príčinou je napriek vysokej natalite a priaznivému indexu starnutia (oba regióny zhodne po 1,19), odliv mladých ľudí a nezáujem zostať v regióne, pričom zostávajúca populácia netlačí na výstavbu nových bytov.

Táto situácia sa môže zmeniť zlepšením predovšetkým cestnej infraštruktúry. Pri porovnaní ekonomickej výkonnosti a cestnej infraštruktúry južných regiónov môžeme konštatovať, že úroveň cestnej infraštruktúry plne koreš-

Tabuľka 6

Evidovaná nezamestnanosť v %

Región	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Bratislava	0,0	3,7	4,2	4,6
Stredné Považie	0,0	5,2	7,8	8,9
Trnavsko	0,0	5,8	8,7	9,4
Záhorie	0,0	4,9	10,1	12,9
Zvolensko	0,0	5,5	10,8	13,3
Horná Nitra	0,0	5,6	11,5	13,4
Dolné Považie – Podunajsko	0,0	6,7	12,3	13,7
Horné Považie	0,0	6,3	11,9	13,8
Orava – Liptov – Turiec	0,0	5,3	11,7	14,5
Košice – Abov	0,0	4,7	11,7	15,8
Dolná Nitra	0,0	6,4	13,7	17,2
Tekov	0,0	6,6	14,9	18,6
Šariš	0,0	6,7	17,3	19,3
Spiš	0,0	6,5	16,7	19,4
Zemplín	0,0	7,3	18,7	21,5
Gemer – Novohrad – Malohont	0,0	7,9	22,1	24,3

Zdroj: M.E.S.A. 10..

Tabuľka 7**Počet novopostavených bytov na 1000 obyvateľov**

Región	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Bratislava	8,8	3,2	2,6	4,3
Trnavsko	5,1	2,9	1,8	3,6
Dolné Považie – Podunajsko	5,8	3,6	1,7	3,3
Záhorie	5,0	2,9	1,7	2,9
Horné Považie	5,1	2,9	1,6	2,9
Šariš	6,5	3,4	1,2	2,4
Spiš	6,0	3,7	1,5	2,2
Horná Nitra	6,5	3,7	1,3	2,2
Orava – Liptov – Turiec	6,2	3,1	1,3	2,1
Zvolensko	8,0	2,3	1,4	2,0
Tekov	6,5	2,8	1,1	2,0
Stredné Považie	6,4	3,5	1,5	1,8
Gemer – Novohrad – Malohont	6,3	3,0	1,2	1,8
Dolná Nitra	5,4	2,8	0,9	1,7
Zemplín	6,4	3,1	1,2	1,6
Košice – Abov	7,1	2,4	1,9	1,5
SR	6,4	3,1	1,5	2,4

Zdroj: M.E.S.A. 10..

ponduje s ekonomickou výkonnosťou – obe sú zaostalé a radia južné regióny do kategórie R3, resp. R4. (Pozri štúdiu *Regióny Slovenska a porovnanie ekonomickej a cestnej infraštruktúry*. M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o.)

Zdanlivo sa jedná o začarovaný kruh, avšak zaostalosť južných okresov nie je primárne daná úrovňou cestnej infraštruktúry, ale kvalitou ľudského potenciálu. Napojenie južných regiónov na medzinárodnú dopravnú infraštruktúru je totiž v zjednotenej Európe možné riešiť napojením sa na systém maďarských diaľnic. Oveľa väčší problém však vidíme vo vodovodnej infraštruktúre a rastúcom počte rómskeho obyvateľstva, žijúce v osadách bez základnej infraštruktúry.

2.3. Produkcia a mzdy

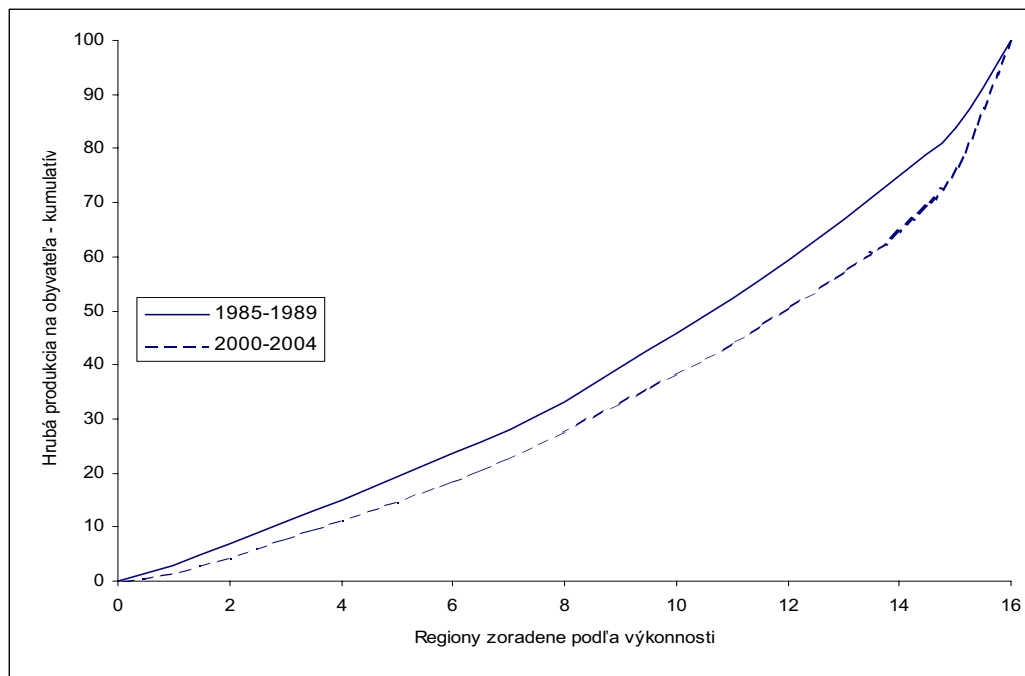
Údaje o hrubej produkcii v plnej nahote vykresľujú výrazné rozdiely medzi jednotlivými regiónmi. Južným regiónom patria v ukazovateli hrubá produkcia s výnimkou Košíc posled-

né miesta. Produkcia v Bratislave dosahuje 26 percent Slovenska a objem posledných 7 najslabších regiónov Slovenska (tabuľka 8). Produkcia sa tak počas posledných 20 rokov oveľa viac skoncentrovala do Bratislavy na úkor Košíc a ostatných regiónov (graf 1). Graf 1 znázorňuje koncentráciu hrubej produkcie v regiónoch Slovenska. Regionálne úplne rovnomerne by bola produkcia rozložená v prípade, že krivka by mala tvar pod uhlom 45 stupňov. Čím viac sa krivka oddaľuje od tejto rovnovážnej krivky, tým viac sa produkcia koncentruje do menšieho počtu regiónov. Graf 1 pekne dokumentuje práve posun k vyššej koncentrácii produkcie do menšieho počtu regiónov – krivka v rokoch 2000 – 2004 je výraznejšie posunutá doprava ako v rokoch 1985 – 1989.

Koncentráciu do Bratislavy dokumentuje aj index nárastu produkcie – kým v Bratislave narástla o 6,8 tak v Košiciach len o 1,8 (tabuľka 8), pričom Košice boli vďaka hutníckemu a oceliarskemu priemyslu na konci osem-

Graf 1

Koncentrácia hrubej produkcie v % (na základe kumulatívneho princípu)

Zdroj: M.E.S.A. 10..

Tabuľka 8

Hrubá produkcia na obyvateľa v Sk

Región	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004	Index
Bratislava	81 744	156 676	334 968	554 267	6,8
Košice – Abov	147 741	143 725	232 149	267 985	1,8
Tekov	57 332	55 052	111 116	167 804	2,9
Stredné Považie	68 145	61 519	109 284	154 637	2,3
Trnavsko	65 829	58 055	111 106	150 777	2,3
Záhorie	39 132	53 909	100 416	129 313	3,3
Orava – Liptov – Turiec	74 457	62 279	95 326	127 419	1,7
Horné Považie	39 171	40 710	81 344	122 624	3,1
Horná Nitra	57 975	54 087	86 385	107 204	1,8
Zvolensko	59 713	48 303	79 342	99 539	1,7
Zemplín	48 379	37 566	76 720	88 609	1,8
Spiš	37 525	40 082	64 079	83 353	2,2
Dolná Nitra	36 229	38 759	62 362	79 471	2,2
Gemer – Novohrad – Malohont	37 325	32 619	56 258	75 164	2,0
Dolné Považie – Podunajsko	40 713	32 058	49 624	67 739	1,7
Šariš	26 426	25 882	33 071	35 056	1,3
SR	57 775	60 653	108 888	150 704	2,6

Zdroj: M.E.S.A. 10..

desiatych rokov dominantné z hľadiska produkcie. Slušné výsledky v produkcii dosahuje Tekov (index nárastu 2,9), ktorý je z hľadiska produkcie na obyvateľa tretím najsilnejším regiónom Slovenska (!). Zvyšné štyri južné regióny obsadili niektoré z posledných 6 miest. Vo všetkých štyroch dosiahol index nárastu produkcie v priemere dvojnásobok, čo je menej ako slovenský priemer (index 2,6).

3. DOLNÉ POVAŽIE – PODUNAJSKO

Mapa 3

Dolné Považie – Podunajsko

Zdroj: M.E.S.A. 10.

3.1. Poloha

Dolné Považie – Podunajsko tvorí juhovýchodný lúč vejárovitého zázemia Bratislavy. Na východe susedí s Dolnou Nitrou, na severe s Trnavskom, na západe s Bratislavou a na juhu s Maďarskom. Celé územie sa nachádza na úrodných pôdach Podunajskej nížiny, čo predurčuje aj hlavné zameranie ekonomiky regiónu.

Na juhu región ohraničuje rieka Dunaj, jej prítok Malý Dunaj preteká centrálnou časťou celku. Na východe preteká regiónom dolný tok rieky Váh. Región sa nachádza na medzinárodnej železničnej dopravnej osi Brno –

Bratislava – Budapešť vybavenej dvojkoľajovou železničnou traťou ako aj na medzinárodnej riečnej dopravnej ceste (Dunaj).

3.2. Obyvateľstvo a sídla

Región dosahuje hustotu zaľudnenia 129 obyvateľov/km², čo je nad celoslovenským priemerom (110 obyvateľov/km²) a patrí k menším regiónom. Územie regiónu vytvára 142 obcí z ktorých má osem štatút mesta. Poľnohospodársky charakter regiónu vyplývajúci z jeho prírodných daností je podčiarknutý aj jasnou prevahou vidieckeho obyvateľstva, ktoré tvorí 60,7 % obyvateľov.

Región sa vyznačuje veľkým množstvom obcí, ktoré majú niekoľko tisíc obyvateľov. Najväčším mestom je Šaľa (24 538 obyvateľov) tesne nasledovaná Dunajskou Stredou (23 529). Ďalej sú to Sereď (17 317), Galanta (16 092) a Senec (14 811).

3.3. Hospodárstvo

3.3.1. Nezamestnanosť

V regióne je značne diferencovaná situácia na trhu práce. Kým stav na trhu práce v okrese Senec je podobný stavu v Bratislave (pri miere nezamestnanosti 3,9 % môžeme hovoriť skôr o hrozbe nedostatku pracovných síl), tak okres Šaľa zaznamenáva (podľa údajov z októbra 2003) mieru evidovanej nezamestnanosti približne štvornásobnú oproti Sencu (16,5 %). V prihraničnej časti regiónu (okres Dunajská Streda) zľahčuje situáciu na trhu práce aj každodenné dochádzanie časti pracovnej sily do blízkeho maďarského mesta Győr, ktoré sa vyznačuje nedostatkom pracovnej sily.

3.3.2. Mzdová úroveň

Ide o región s výrazne podpriemernou mzdovou hladinou. Priemerná mesačná mzda v roku 2002 dosiahla 12 074 Sk, čo znamená 69 % úrovne priemernej mzdy v Bratislave a 93 % úrovne celoštátnej priemernej mzdy.

Tabuľka 9**Základná charakteristika**

	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Počet obyvateľov	299 667	309 727	311 319	313 718
Počet obyvateľov SR	5 241 956	5 322 681	5 385 282	5 402 547
Podiel na obyvateľstve SR	5,7 %	5,8 %	5,8 %	5,8 %
Rozloha (km ²)	2 433	2 433	2 433	2 433
Hustota zaľudnenia (ob./km ²)	123	127	128	129

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 10**Veková štruktúra obyvateľov**

		1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Dolné Považie – Podunajsko	Predproduktívny vek	25,3 %	22,9 %	19,8 %	17,9 %
	Produktívny vek	57,9 %	60,1 %	62,6 %	64,0 %
	Poproduktívny vek	16,8 %	16,9 %	17,5 %	18,1 %
SR	Predproduktívny vek	26,0 %	24,0 %	21,0 %	19,2 %
	Produktívny vek	56,8 %	58,6 %	61,2 %	62,7 %
	Poproduktívny vek	17,2 %	17,4 %	17,7 %	18,1 %
Rozdiel	Predproduktívny vek	-0,7 %	-1,1 %	-1,2 %	-1,3 %
	Produktívny vek	1,0 %	1,5 %	1,4 %	1,2 %
	Poproduktívny vek	-0,4 %	-0,4 %	-0,2 %	0,0 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 11**Počet poproduktívnych na 1 predproduktívneho**

	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Dolné Považie – Podunajsko	0,67	0,74	0,89	1,01
SR	0,66	0,72	0,84	0,94
Rozdiel	0,01	0,02	0,05	0,07

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 12**Vzdelanostná štruktúra obyvateľov**

	2000 – 2004	SR
Základné	25,54 %	21,17 %
Učňovské (bez maturity)	23,60 %	19,89 %
Stredné odborné (bez maturity)	2,62 %	3,81 %
Úplné stredné učňovské (s maturitou)	3,64 %	4,72 %
Úplné stredné odborné (s maturitou)	12,93 %	16,35 %
Úplné stredné všeobecné	5,42 %	4,73 %
Vyššie	0,44 %	0,33 %
Vysokoškolské spolu	5,35 %	7,55 %
Ostatní bez udania školského vzdelania	1,41 %	1,08 %
Ostatní bez školského vzdelania	0,31 %	0,28 %
Deti do 16 rokov	18,75 %	20,08 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 13**Priemyselná produkcia na obyvateľa v tis. Sk**

Región	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Dolné Považie – Podunajsko	40 713	32 058	49 624	67 739
Bratislava	81 744	156 676	334 968	554 267
Dolné Považie – Podunajsko /Bratislava	50 %	20 %	15 %	12 %
Priemer SR	57 775	60 653	108 888	150 704
Dolné Považie – Podunajsko /SR	70 %	53 %	46 %	45 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 14**Priemerná mesačná mzda (Sk)**

Región	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Dolné Považie – Podunajsko	2 960	4 709	8 581	11 279
Bratislava	5 423	7 498	12 369	16 250
Dolné Považie – Podunajsko/Bratislava	55 %	63 %	69 %	69 %
Priemer SR	3 147	5 029	9 446	12 187
Dolné Považie – Podunajsko/SR	94 %	94 %	91 %	93 %

Zdroj: *prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 15**Ludské zdroje**

	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Priemerný evidenčný počet zamestnancov v osobách				43 127
Priemerná zamestnanosť v priemysle v osobách	30 993	21 965	18 276	16 967
Priemerná zamestnanosť v stavebníctve v osobách	13 572	6 870	3 287	2 959
Priemerná zamestnanosť v poľnohospodárstve v osobách	30 935	20 663	11 092	7 907
Priemerná zamestnanosť v obchode v osobách	8 982	5 737	3 037	2 894
Počet nezamestnaných v osobách	0	12 592	24 025	27 471
Miera nezamestnanosti (v %)	0,0	6,7	12,3	13,7

Zdroj: *prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 16**Infraštruktúrna vybavenosť**

	2000 – 2004	SR
% obyvateľov napojených na plyn	88,3	74,8
% obyvateľov napojených na vodovod	96,0	94,7
% obyvateľov napojených na kanalizáciu	42,8	92,3

Zdroj: *prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

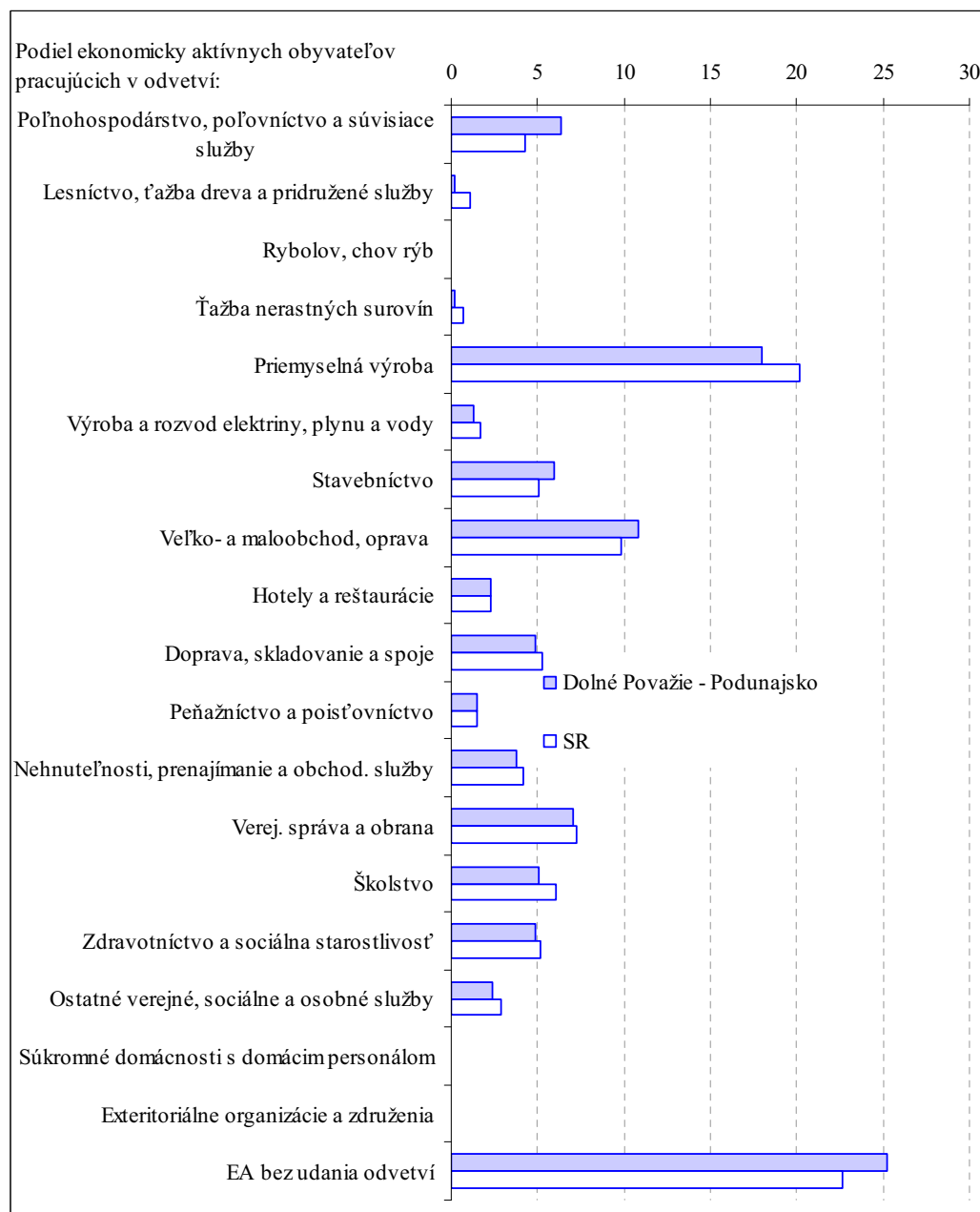
Tabuľka 17**Podiel obyvateľov bývajúcich v bytoch, ktorí majú:**

	2000 – 2004	SR
Telefón v byte (pevná linka)	67,2 %	70,3 %
Osobný automobil	49,7 %	39,2 %
Osobný počítač	13,3 %	9,2 %
Osobný počítač s internetom	3,4 %	3,2 %

Zdroj: *prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Graf 2

Štruktúra zamestnaných podľa odvetví v %

Zdroj: Prepočty M.E.S.A. 10. Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.

Poznámka: EA = ekonomická aktivita.

3.3.3. Produkcia

Kvantitatívne charakteristiky produkcie sa z dôvodu nedostatku dát vzťahujú len na posledné roky 2000 až 2002.

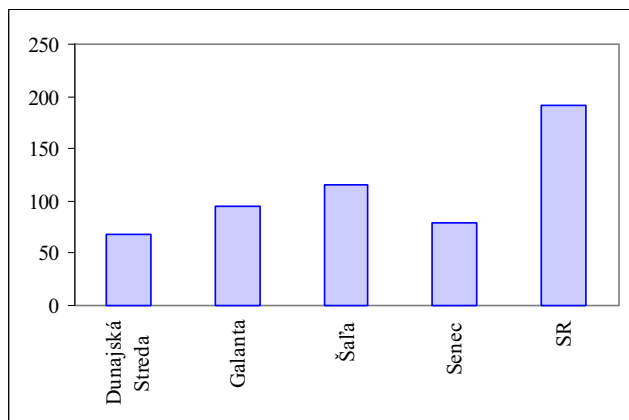
Intenzita investovania v priemyselných podnikoch bola v období 2000 – 2002 nízka. Objem hmotných investícií v prepočte na jedného pracovníka výrazne zaostával za celoslovenským priemerom. Iba v jednom okrese (Šaľa) bola dosiahnutá viac ako polovica priemeru SR (graf 3).

S výnimkou priemyselných podnikov v okrese Šaľa produktivita práce výrazne zaostáva za priemerom SR. V jedinom okrese (Dunajská Streda) dochádzalo v sledovanom období k dobíhaniu celoštátnej hodnoty produktivity (graf 4).

S dobíhaním celoštátneho ukazovateľa produktivity v prípade okresu Dunajská Streda súvisí aj relatívne silný rast tržieb a pridanej hodnoty v priemyselných podnikoch tohto okresu. V ostatných okresoch regiónu bola dynamika rastu podstatne nižšia (graf 5).

Graf 3

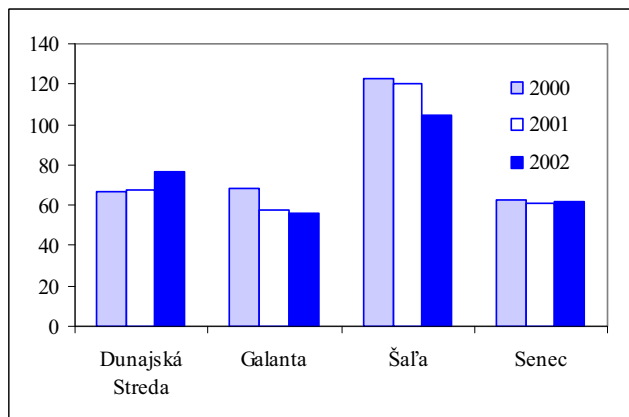
Objem hmotných investícií v prepočte na jedného pracovníka v priemysle (priemer 2000 – 2002) v SKK

Zdroj: Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.

Graf 4

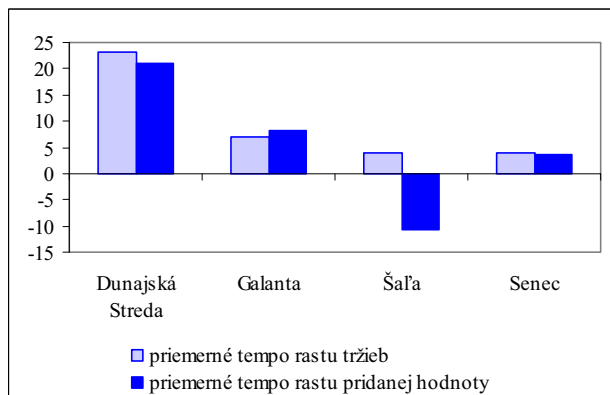
Pomer produktivity práce v priemysle v regiónoch k priemernej produktivite v SR (priemer SR = 100)

Zdroj: Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.

Graf 5

Tempo rastu tržieb a pridanej hodnoty priemyselných podnikov (priemer za roky 2001, 2002) v %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10. Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Príklady významných aktivít a podnikov

Pripravuje sa priemyselný park v Šamoríne na ploche 50 ha pre talianskych investorov z regiónu Vicenza. Prvých 14 investorov, ktorí sa tu pripravujú na spustenie prevádzky, zamestná 500 pracovníkov. Zameranie parku: ľahké strojárstvo, elektrotechnika, neskôr aj ďalšie.

V Seredi sa pripravuje väčší, až 250-hektárový priemyselný park: Lokalita priemyselného parku sa nachádza 10 km od pripravovaného priemyselného komplexu Trnava - juh (PSA, Peugeot, Citroen) a nadväzuje na prípravu PSA ako aj na projekt tzv. vážskej vodnej cesty.

V regióne sa nachádza iba malý počet priemyselných podnikov, ktoré zaujímajú po-

predné miesta v celoštátnych rebríčkoch (tabuľka 18).

3.4 Výkonnosť regiónu

Výkonnosť regiónu dosahovala na konci osemdesiatych rokov 70,6 bodu (tretí najsilnejší región na Slovensku !) a až do druhej polovice deväťdesiatych rokov vytrvalo klesala na 64,1 bodu. V súčasnosti dosahuje 67,2. Príčinou tohto poklesu bol predovšetkým pokles hrubej produkcie, pokles zamestnanosti v stavebníctve a výrazný pokles priemerných miezd, najmä v stavebníctve. Región si suverénne udržuje najvyššiu zamestnanosť v poľnohospodárstve, pričom situácia so zamestnanosťou v priemysle je taktiež stabilná.

Tabuľka 18

Priemyselné podniky regiónu, ktoré sú na popredných miestach celonárodných rebríčkoch podľa objemu tržieb alebo počtu zamestnancov.

Podnik	Odvetvie
Edscha Slovakia Cabrio- Dachsysteme, a. s., Veľký Meder	strojárstvo-automobilový priemysel
Duslo, a. s., Šaľa	chemický priemysel
Eastern Sugar Slovensko, a. s., Dunajská Streda	potravínárstvo-cukrovarníctvo
Sereďský mäsový priemysel, a. s., Sereď	potravínárstvo

Zdroj: *Trendtop.*

Tabuľka 19
Výkonnosť regiónu

	Váhy	Hodnoty				Body				Váženie			
		1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Index starutia	6	1,50	1,35	1,13	0,99	72	70	65	62	4,3	4,2	3,9	3,7
Zamestnanosť v priemysle	10	0,33	0,29	0,30	0,31	56	56	60	62	5,6	5,6	6,0	6,2
Zamestnanosť v stavebníctve	10	0,15	0,09	0,05	0,05	82	89	59	77	8,2	8,9	5,9	7,7
Zamestnanosť v poľnohospodárstve	10	0,33	0,27	0,18	0,14	100	100	100	100	10,0	10,0	10,0	10,0
Priemerná mzda	8	2 960	4 709	8 581	11 279	95	86	80	80	7,6	6,9	6,4	6,4
PM v priemysle	8	2 976	4 849	8 796	11 483	85	74	78	80	6,8	5,9	6,2	6,4
PM v stavebníctve	8	3 328	5 238	9 168	10 810	100	97	79	81	8,0	7,7	6,3	6,5
PM v poľnohospodárstve	8	3 123	4 866	8 001	9 891	100	99	94	94	8,0	7,9	7,5	7,5
Hrubá výroba	25	40 713	32 058	49 624	67 739	28	22	21	25	6,9	5,6	5,3	6,3
Dokončené byty	7	5,84	3,56	1,75	3,33	73	97	92	92	5,1	6,8	6,4	6,4
Spolu	100									70,6	69,5	64,1	67,2

Zdroj: M.E.S.A. 10.

4. DOLNÁ NITRA

Mapa 4

Dolná Nitra

Zdroj: M.E.S.A. 10.

4.1. Poloha

Dolná Nitra je jeden z najväčších regiónov, čo sa týka rozlohy aj čo sa týka počtu obyvateľov. Susedí so štyrmi ďalšími regiónmi. Rieka Dunaj vytvárajúca južnú hranicu regiónu je zároveň aj hranicou s Maďarskom. Väčšinu územia vyplňa Podunajská Nížina. V severnej časti celku sa rozprestiera pohorie Tríbeč. Cez región pretekajú rieky Váh, Nitra, Hron a Ipľ. Nížinný reliéf a klíma a s nimi súvisiace pôdne pomery určujú nosnú ekonomickú aktivitu regiónu - poľnohospodárstvo. Dopravnú kostru regiónu tvoria severo-južné prepojenie Prievidza – Komárno a západovýchodné prepojenie Bratislava – Zvolen. Železničné prepojenie medzinárodného výz-

namu (Praha – Budapešť) prechádza južnou časťou územného celku.

4.2. Obyvateľstvo a sídla

Počtom obyvateľov 127 na km² sa zaraďuje k regiónom s hustotou zaľudnenia vyššou ako je celoslovenský priemer (110 obyvateľov/km²). Je to región so 162 obcami. V 8 mestách žije 51,5 % obyvateľstva regiónu. Najväčším mestom je Nitra (86 958) – historické, kultúrne, religiózne a vzdelanostné centrom celoslovenského významu. Ďalšími významnými mestami sú Nové Zámky (41 866) a Komárno (37 070). Dolná Nitra je regiónom, kde maďarská národnostná menšina tvorí viac ako 30 % (33,96 %).

4.3. Hospodárstvo

4.3.1. Nezamestnanosť

Región s výrazne problematickým vývojom na trhu práce. Miera evidovanej nezamestnanosti narastá od severu na juh, keď v okrese Nitra dosahuje (október 2003) 13,8 % (čo zodpovedá celoštátnemu priemeru), v najjužnejšom okrese Komárno však dosahuje až 19,0 % aj napriek tomu, že časť pracovnej sily v tomto okrese využíva možnosť každodenného dochádzania za prácou do Maďarska.

4.3.2. Mzdová úroveň

Región má výrazne podpriemernú mzdovú hladinu, priemerná mesačná mzda 67 % priemernej mzdy v Bratislave a 89 % priemernej mzdy v SR.

Tabuľka 20

Základná charakteristika

	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Počet obyvateľov	425 167	424 324	423 549	422 418
Počet obyvateľov SR	5 241 956	5 322 681	5 385 282	5 402 547
Podiel na obyvateľstve SR	8,1 %	8,0 %	7,9 %	7,8 %
Rozloha (km ²)	3,318	3,318	3,318	3,318
Hustota zaľudnenia (ob./km ²)	128	128	128	127

Zdroj: Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.

Tabuľka 21**Veková štruktúra obyvateľstva**

		1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Dolná Nitra	Predproduktívny vek	23,8 %	21,9 %	19,0 %	17,3 %
	Produktívny vek	56,7 %	58,4 %	61,2 %	62,7 %
	Poproduktívny vek	19,5 %	19,7 %	19,8 %	20,0 %
SR	Predproduktívny vek	26,0 %	24,0 %	21,0 %	19,2 %
	Produktívny vek	56,8 %	58,6 %	61,2 %	62,7 %
	Poproduktívny vek	17,2 %	17,4 %	17,7 %	18,1 %
Rozdiel	Predproduktívny vek	-2,2 %	-2,1 %	-2,0 %	-1,9 %
	Produktívny vek	-0,1 %	-0,2 %	0,0 %	0,0 %
	Poproduktívny vek	2,3 %	2,3 %	2,0 %	1,9 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.***Tabuľka 22****Počet poproduktívnych na 1 predproduktívneho**

	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Dolná Nitra	0,82	0,90	1,04	1,16
SR	0,66	0,72	0,84	0,94
Rozdiel	0,16	0,17	0,19	0,21

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.***Tabuľka 23****Vzdelanostná štruktúra obyvateľov**

	2000 – 2004	SR
Základné	24,78 %	21,17 %
Učňovské (bez maturity)	23,00 %	19,89 %
Stredné odborné (bez maturity)	1,34 %	3,81 %
Úplné stredné učňovské (s maturitou)	3,67 %	4,72 %
Úplné stredné odborné (s maturitou)	14,71 %	16,35 %
Úplné stredné všeobecné	5,27 %	4,73 %
Vyššie	0,46 %	0,33 %
Vysokoškolské spolu	7,09 %	7,55 %
Ostatní bez udania školského vzdelania	1,30 %	1,08 %
Ostatní bez školského vzdelania	0,34 %	0,28 %
Deti do 16 rokov	18,05 %	20,08 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.***Tabuľka 24****Priemyselná produkcia na obyvateľa v tis. Sk**

Región	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Dolná Nitra	36 229	38 759	62 362	79 471
Bratislava	81 744	156 676	334 968	554 267
Dolná Nitra/Bratislava	44 %	25 %	19 %	14 %
Priemer SR	57 775	60 653	108 888	150 704
Dolná Nitra/SR	63 %	64 %	57 %	53 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 25**Priemerná mesačná mzda (Sk)**

Región	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Dolná Nitra	2 850	4 518	8 505	10 885
Bratislava	5 423	7 498	12 369	16 250
Dolná Nitra/Bratislava	53 %	60 %	69 %	67 %
Priemer SR	3 147	5 029	9 446	12 187
Dolná Nitra/SR	91 %	90 %	90 %	89 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 26**Ľudské zdroje**

	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Priemerný evidenčný počet zamestnancov osobách	144 655	109 844	103 263	95 665
Priemerná zamestnanosť v priemysle v osobách	55 219	40 638	32 115	29 982
Priemerná zamestnanosť v stavebníctve v osobách	15 430	8 362	3 891	2 605
Priemerná zamestnanosť v poľnohospodárstve v osobách	41 760	27 025	15 152	11 022
Priemerná zamestnanosť v obchode v osobách	13 910	8 189	5 974	6 183
Počet nezamestnaných v osobách	0	15 979	35 672	45 632
Miera nezamestnanosti (%)	0,0	6,4	13,7	17,2

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 27**Infraštruktúrna vybavenosť**

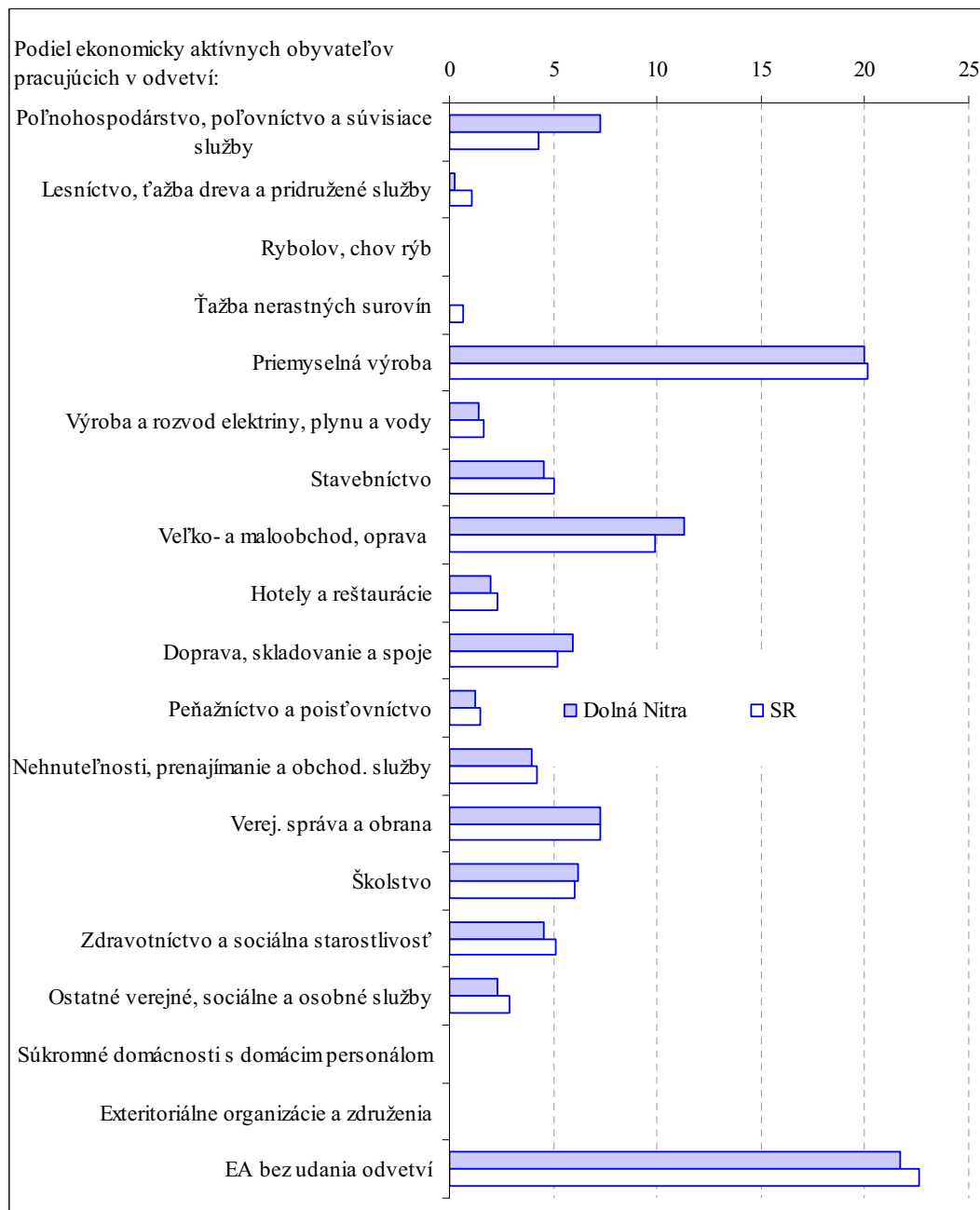
	2000 – 2004	SR
% obyvateľov napojených na plyn	85,6	74,8
% obyvateľov napojených na vodovod	94,5	94,7
% obyvateľov napojených na kanalizáciu	44,9	92,3

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 28**Podiel obyvateľov bývajúcich v bytoch, ktorí majú**

	2000 – 2004	SR
Telefón v byte (pevná linka)	65,4 %	70,3 %
Osobný automobil	45,3 %	39,2 %
Osobný počítač	12,5 %	9,2 %
Osobný počítač s internetom	3,3 %	3,2 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Graf 6**Štruktúra zamestnaných podľa odvetví v %**

Zdroj: Prepočty M.E.S.A. 10. Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.

4.3.3. Produkcia

Kvantitatívne charakteristiky produkcie sa z dôvodu nedostatku dát vzťahujú len na posledné roky 2000 až 2002.

Investičné aktivity v priemysle mali v rokoch 2000 – 2002 relatívne nízku intenzitu, objem hmotných investícií v prepočte na jedného pracovníka bol vzhľadom na celoštátny priemer hlboko poddimenzovaný (graf 7).

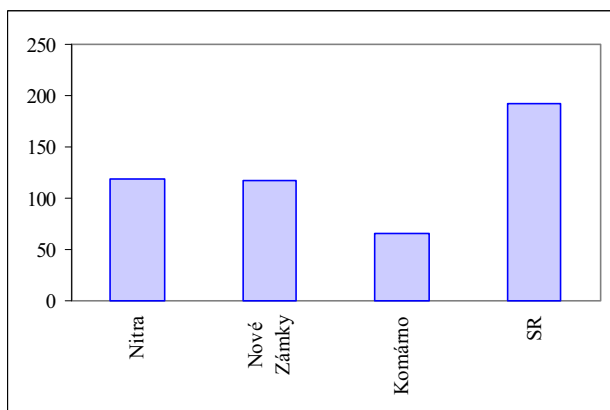
Produktivita práce výrazne zaostáva za priemerom SR. V rokoch 2000 – 2002 nedo-

chádzalo k dobíhaniu celoštátneho priemeru, v prípade okresu Komárno sa ešte ďalej prehĺbilo zaostávanie. Jedine v okrese Nové Zámky je hodnota tohto ukazovateľa aspoň porovnateľná s celoštátnym priemerom (graf 8).

Juh regiónu (okres Komárno) bol v sledovanom období postihnutý depresiou v priemyselnej činnosti, klesali tržby aj pridaná hodnota. V ostatnej časti regiónu tieto výkonné parametre rástli (graf 9).

Graf 7

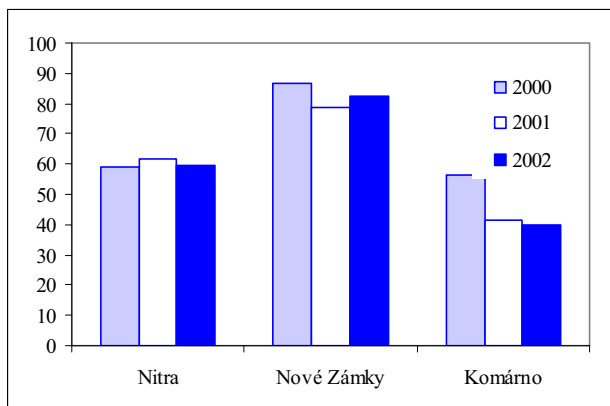
Objem hmotných investícií v prepočte na jedného pracovníka v priemysle (priemer 2000 – 2002) v SKK

Zdroj: Prepočty M.E.S.A. 10. Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.

Graf 8

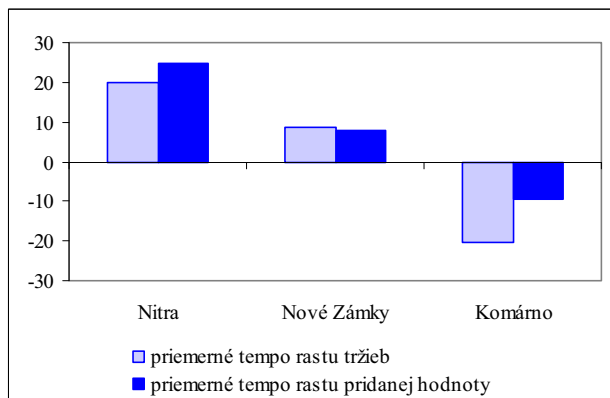
Pomer produktivity práce v priemysle v regiónoch k priemernej produktivite v SR (priemer SR = 100)

Zdroj: Prepočty M.E.S.A. 10. Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.

Graf 9

Tempo rastu tržieb a pridanej hodnoty priemyselných podnikov (priemer za roky 2001, 2002) v %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10. Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Priklady významných aktivít a podnikov

Expanzívne plány Kappa Štúrovo. Podnik robí kroky pre zdvojnásobenie výroby flutingu (papieru na vlnitú lepenku). Firma chce preinvestovať do modernizácie výroby takmer 70 miliónov eur. Cieľom týchto investícií je zvýšiť objem súčasnej produkcie flutingu zo 176 106 ton (v roku 2002) postupne na 320 000 ton v roku 2007. Podstatou zmodernizovanej technológie nie je iba zväčšenie vyrábaných objemov, ale aj podstatné zníženie zaťažovania životného prostredia.

4.4. Výkonnosť regiónu

Výkonnosť regiónu je počas sledovaného obdobia veľmi pohyblivá a vykazuje zvláštny trend. Po miernom náraste prišiel väčší prepad. Pri relatívne vyrovnanej pozícii v zamestnanosti v priemysle a v poľnohospodárstve došlo najmä k poklesu zamestnanosti v stavebníctve. Významným faktorom poklesu je zaostávanie v oblasti priemerných miezd a v klesajúcej sociálnej infraštruktúre (tabuľka 30).

Tabuľka 29

Priemyselné podniky regiónu, ktoré sú na popredných miestach celonárodných rebríčkov podľa objemu tržieb alebo počtu zamestnancov

Podnik	Odvetvie
Rieker Obuv, s.r.o., Komárno	obuvnícky priemysel
Heineken Slovensko, a. s., Nitra	potravinarstvo-pivovarníctvo
Mliekospol, a. s., Nové Zámky	potravinarstvo
Pal-Inalfa, a. s., Vráble	strojárstvo
Osram Slovakia, a. s., Nové Zámky	elektrotechnika
Plastika, a. s., Nitra	chémia
Kappa Štúrovo, a. s., Štúrovo	papierský priem.
K.T., s. r. o., Komárno	polygrafia
JCP Izolácie, a. s., Štúrovo	výroba stavebných látok
Bramac strešné systémy, s.r.o., Ivanka pri Nitre	výroba stavebných látok
Nitrasklo, a. s., Nitra	výroba stavebných látok

Zdroj: *Trendtop.*

Tabulka 30
Výkonnosť regiónu

Dolná Nitra	Váhy	Hodnoty				Body				Váženie			
		1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
D1 Index starnutia	6	1,22	1,11	0,96	0,87	58	58	56	54	3,5	3,5	3,4	3,3
Z2 Zamestnanosť v priemysle	10	0,38	0,37	0,31	0,31	64	71	62	63	6,4	7,1	6,2	6,3
Z3 Zamestnanosť v stavebníctve	10	0,11	0,08	0,04	0,03	60	75	41	39	6,0	7,5	4,1	3,9
Z4 Zamestnanosť v poľnohospodárstve	10	0,29	0,25	0,15	0,12	87	90	80	80	8,7	9,0	8,0	8,0
E1 Priemerná mzda	8	2 850	4 518	8 505	10 885	92	83	79	77	7,3	6,6	6,3	6,2
E2 PM v priemysle	8	2 872	4 571	8 520	10 809	83	70	75	76	6,6	5,6	6,0	6,0
E3 PM v stavebníctve	8	3 205	5 130	8 797	10 689	96	95	76	80	7,7	7,6	6,0	6,4
E4 PM v poľnohospodárstve	8	2 563	4 230	7 383	9 105	82	86	86	86	6,6	6,9	6,9	6,9
E6 Hrubá výroba	25	36 229	38 759	62 362	79 471	25	27	27	30	6,1	6,7	6,7	7,4
S1 Dokončené byty	7	5,43	2,82	0,92	1,70	68	77	48	47	4,7	5,4	3,4	3,3
Spolu	100									63,7	65,7	57,0	57,8

Zdroj: M.E.S.A. 10.

5. GEMER – MALOHONT - NOVOHRAD

Mapa 5

Gemer – Malohont – Novohrad

Zdroj: M.E.S.A. 10.

5.1. Poloha

Región sa nachádza v južnej časti Slovenskej republiky. Štátna hranica s Maďarskom ohraničuje územie z juhu, na severe susedí so Zvolenskom a Spišom, na východe s Košickým regiónom a na západe má krátku hranicu aj s Tekovom. Najväčšiu časť územia vyplňa Juhoslovenská kotlina, ktorá je na severe lemovaná horským pásom tvoreným Krupinskou planinou, Ostrôžkami a Slovenským Rudohorím. V strednej časti regiónu sa na hraniciach s Maďarskom rozprestiera Cerová vrchovina a vo východnej časti Slovenský kras.

Najvýznamnejšou riekou regiónu je Ipel, pretekajúci západnou časťou a Slaná vo východnej časti. Na ostatnom území sa nachádzajú iba horné toky riek, ktoré nadobúdajú na veľkosti a význame až po prekročení maďarskej hranice. Tento región je dopravne podrozvinutý, hoci z

prírodného hľadiska má potenciál na rýchle prepojenie Bratislavy a Košíc. Hlavná dopravná cesta v regióne je Zvolen – Lučenec – Rimavská Sobota – Rožňava, tvorená železnicou i cestou 1. triedy. Z hľadiska ďalšieho rozvoja bude mať pre región veľký význam dopravné prepojenie severo-južným smerom na Maďarsko.

5.2. Obyvateľstvo a sídla

Gemer – Malohont - Novohrad je s hodnotou 59 obyvateľov/km² najredšie osídlený región na Slovensku (priemer SR je 110 obyvateľov/km²). Ďalším jeho špecifikom je, že viac ako tretina obyvateľov má inú národnosť než slovenskú. Vytvára ho 361 obcí, pričom 13 z nich sú mestá. Vidiecke obyvateľstvo tvorí väčšinu (55,7 %). Región má dve približne rovnaké centrá – Lučenec (28 221) a Rimavskú Sobotu (24 941). Okrem nich je tu Rožňava (19 137) a ďalšie mestá približne rovnakej veľkosti i významu – Veľký Krtíš (13 947), Revúca (13 334) a Filakovo (10 235).

5.3. Hospodárstvo

5.3.1. Nezamestnanosť

Región s najväčšími problémami v oblasti trhu práce. Ani v jednom okrese nemala miera nezamestnanosti (v októbri 2003) hodnotu nižšiu ako 22 %. Najnižšia, aj tak však vysoká miera nezamestnanosti bola zaznamenaná v okrese Poltár (22,6 %). Dramaticky vysoké miery nezamestnanosti už dlhodobo vykazujú okresy Rimavská Sobota (v októbri 2003 dosiahla 28,6 %) a Revúca (28,4 %).

Tabuľka 31

Základná charakteristika

	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Počet obyvateľov	330 190	329 286	328 396	328 141
Počet obyvateľov SR	5 241 956	5 322 681	5 385 282	5 402 547
Podiel na obyvateľstve SR	6,3 %	6,2 %	6,1 %	6,1 %
Rozloha (km ²)	5 525	5 525	5 525	5 525
Hustota zaľudnenia (ob./km ²)	60	60	59	59

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 32**Veková štruktúra obyvateľstva v %**

		1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Dolná Nitra	Predproduktívny vek	25,6 %	23,8 %	21,4 %	19,7 %
	Produktívny vek	57,9 %	59,4 %	62,5 %	63,4 %
	Poproduktívny vek	16,5 %	16,8 %	16,1 %	16,9 %
SR	Predproduktívny vek	26,0 %	24,0 %	21,0 %	19,2 %
	Produktívny vek	56,8 %	58,6 %	61,2 %	62,7 %
	Poproduktívny vek	17,2 %	17,4 %	17,7 %	18,1 %
Rozdiel	Predproduktívny vek	-0,4 %	-0,2 %	0,4 %	0,5 %
	Produktívny vek	1,1 %	0,8 %	1,2 %	0,6 %
	Poproduktívny vek	-0,7 %	-0,6 %	-1,6 %	-1,2 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.***Tabuľka 33****Počet poproduktívnych na 1 predproduktívneho**

	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Gemer – Malohont – Novohrad	0,64	0,71	0,75	0,86
SR	0,66	0,72	0,84	0,94
Rozdiel	-0,02	-0,02	-0,09	-0,08

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.***Tabuľka 34****Vzdelanostná štruktúra obyvateľov**

	2000 – 2004	SR
Základné	27,78 %	21,17 %
Učňovské (bez maturity)	20,42 %	19,89 %
Stredné odborné (bez maturity)	2,06 %	3,81 %
Úplné stredné učňovské (s maturitou)	4,28 %	4,72 %
Úplné stredné odborné (s maturitou)	14,04 %	16,35 %
Úplné stredné všeobecné	3,99 %	4,73 %
Vyššie	0,39 %	0,33 %
Vysokoškolské spolu	4,69 %	7,55 %
Ostatní bez udania školského vzdelania	1,56 %	1,08 %
Ostatní bez školského vzdelania	0,60 %	0,28 %
Deti do 16 rokov	20,18 %	20,08 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.***Tabuľka 35****Priemyselná produkcia na obyvateľa v tis. Sk**

Región	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Gemer – Malohont – Novohrad	37 325	32 619	56 258	75 164
Bratislava	81 744	156 676	334 968	554 267
Gemer – Malohont – Novohrad / Bratislava	46 %	21 %	17 %	14 %
Priemer SR	57 775	60 653	108 888	150 704
Gemer – Malohont – Novohrad/SR	65 %	54 %	52 %	50 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 36**Priemerná mesačná mzda**

Región	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Gemer – Malohont – Novohrad	2 794	4 486	8 256	10 256
Bratislava	5 423	7 498	12 369	16 250
Gemer – Malohont – Novohrad / Bratislava	52 %	60 %	67 %	63 %
Priemer SR	3 147	5 029	9 446	12 187
Gemer – Malohont – Novohrad/SR	89 %	89 %	87 %	84 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 37**Ľudské zdroje**

	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Priemerný evidenčný počet zamestnancov v osobách	123 341	94 167	77 007	69 915
Priemerná zamestnanosť v priemysle v osobách	50 331	35 626	27 619	24 498
Priemerná zamestnanosť v stavebníctve v osobách	10 421	5 794	2 172	1 124
Priemerná zamestnanosť v poľnohospodárstve v osobách	34 680	23 547	11 951	7 992
Priemerná zamestnanosť v obchode v osobách	10 971	6 951	3 155	2 681
Počet nezamestnaných v osobách	0	15 134	43 707	49 168
Miera nezamestnanosti (%)	0,0	7,9	22,1	24,3

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 38**Infraštruktúrna vybavenosť**

	2000 – 2004	SR
% obyvateľov napojených na plyn	53,6	74,8
% obyvateľov napojených na vodovod	91,1	94,7
% obyvateľov napojených na kanalizáciu	45,9	92,3

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 39**Podiel obyvateľov bývajúcich v bytoch, ktorí majú:**

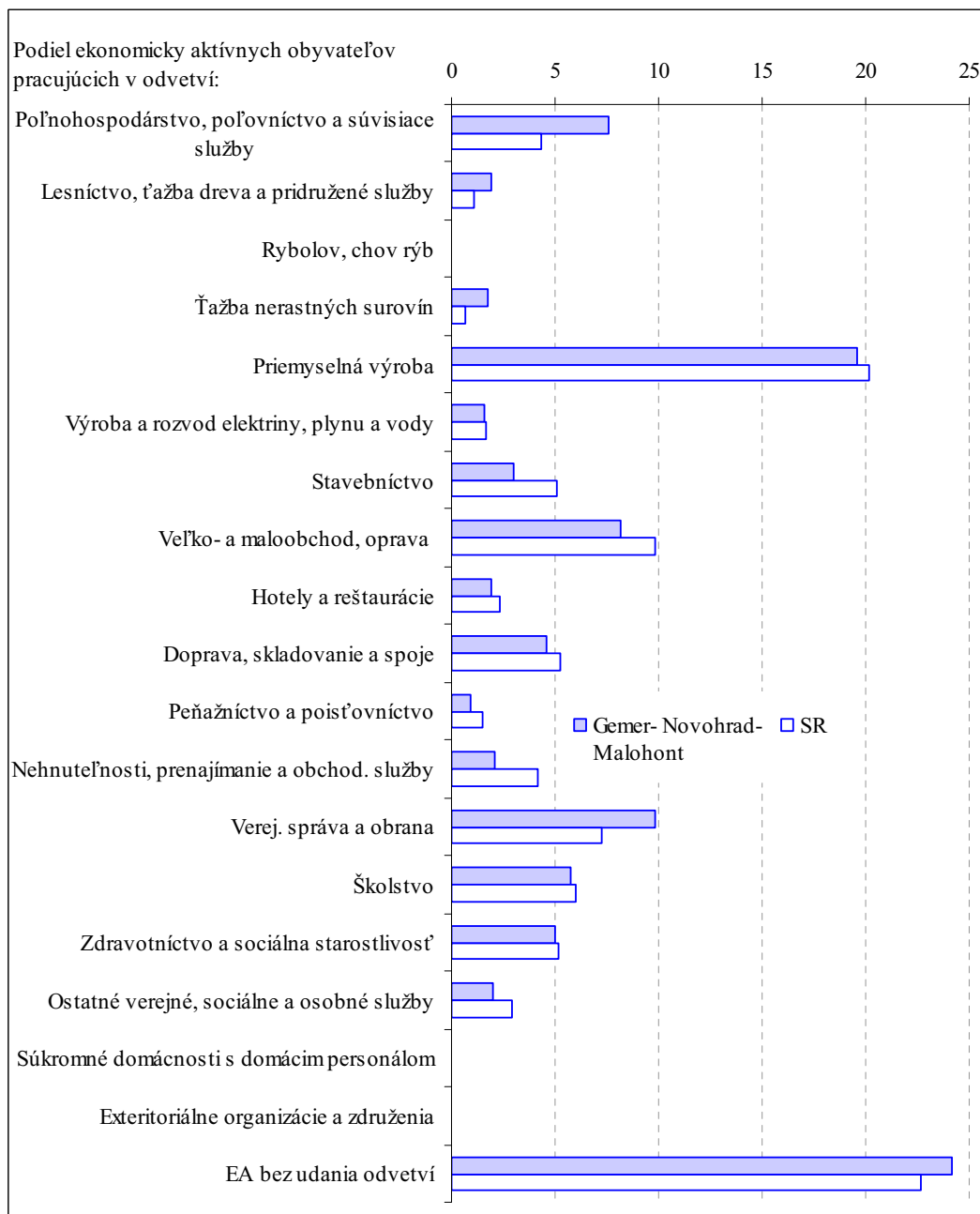
	2000 – 2004	SR
Telefón v byte (pevná linka)	60,9 %	70,3 %
Osobný automobil	42,7 %	39,2 %
Osobný počítač	8,6 %	9,2 %
Osobný počítač s internetom	2,2 %	3,2 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

V priebehu obratu vo vývoji na trhu práce (v celoštátnom meradle) v období 2002 a 2003 síce došlo k poklesu miery evidovanej nezamestnanosti aj v tomto regióne (s výnimkou okresu Poltár), ale toto zlepšenie sa pri mimoriadne vysokých mierach nezamestnanosti v tomto regióne zdá byť nevýznamné.

5.3.2. Mzdová úroveň

Zo značnej nerovnováhy na trhu práce vyplýva aj veľmi nízka mzdová hladina. Región má druhú najnižšiu mzdovú hladinu v SR (nižšiu má iba Šariš). Priemerná mesačná mzda dosiahla 63 % úrovne priemernej mzdy v Bratislave a 84 % úrovne celoštátnej priemernej mzdy.

Graf 10**Štruktúra zamestnaných podľa odvetví v %**

Zdroj: Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.

5.3.3. Produkcia

Kvantitatívne charakteristiky produkcie sa z dôvodu nedostatku dát vzťahujú len na posledné roky 2000 až 2002.

Objem hmotných investícií v prepočte na jedného pracovníka je iba zlomkom priemernej celoštátnej hodnoty. Kapitálová vybavenosť podnikov je preto veľmi nízka. Výnimkou je iba okres Rožňava (graf 11).

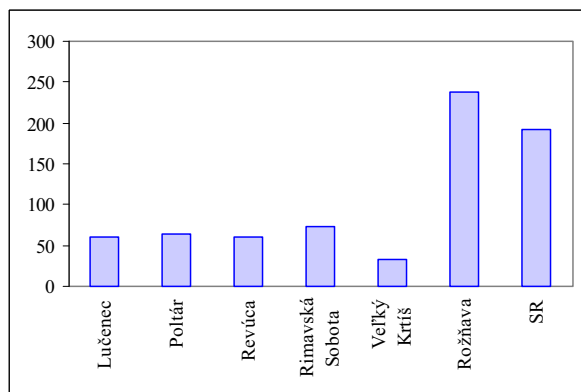
Vo väčšine okresov produktivita práce priemyselných podnikov výrazne zaostáva za

celoštátnym priemerom, bez zjavných známkov dobiehania. Výnimkou je opäť okres Rožňava s nadpriemernou produktivitou práce (čo súvisí aj so spomínanou lepšou kapitálovou vybavenosťou) – graf 12.

Ukazovatele dynamiky produkcie vypovedajú o vážnych diferenciách aj vo vnútri regiónu: V okresoch Revúca a Veľký Krtíš v období 2001 – 2002 klesol objem produkcie aj pridanej hodnoty (a to aj v bežných cenách). V ostatných okresoch bol v tom istom období zaznamenaný rast (graf 13).

Graf 11

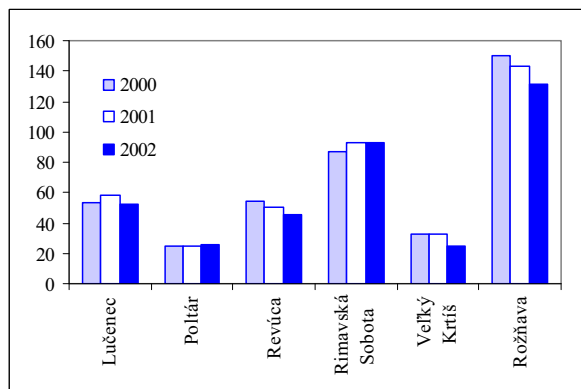
Objem hmotných investícií v prepočte na jedného pracovníka v priemysle (priemer 2000 – 2002) v SKK

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Graf 12

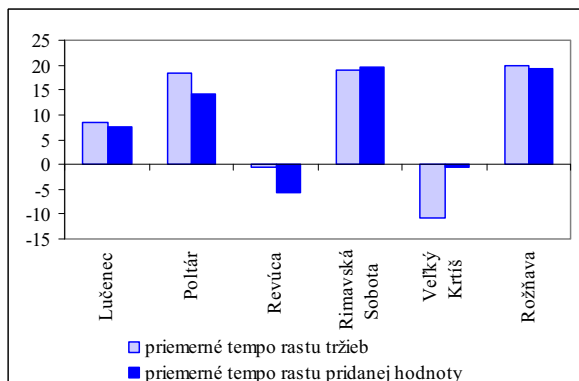
Pomer produktivity práce v priemysle v regiónoch k priemernej produktivite v SR (priemer SR = 100)

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Graf 13

Tempo rastu tržieb a pridanej hodnoty priemyselných podnikov (priemer za roky 2001, 2002) v %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10. Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Priklady významných aktivít a podnikov

Pripravovaný priemyselný park Lučenec-juh (Primpark) je organickou súčasťou Sili-kátovej hospodárskej zóny (SIHOZ) a predstavuje spoločný projekt Mesta Lučenec, Regionálnej slovenskej obchodnej priemyselnej komory v Lučenci, spoločnosti Avant a v súčasnosti už aj ďalších firiem. Záujem potenciálnych investorov sa môže upriamiť na využívanie nerudných surovín v regióne, ktoré sa nachádzajú v blízkom okolí parku.

Región zastupujú na najvyšších stupňoch odvetvových top-rebríčkov predovšetkým potravinárske podniky (Tauris, a. s., Rimavská

Sobota je najväčším potravinárskym podnikom SR).

5.4. Výkonnosť regiónu

Výkonnosť regiónu kontinuálne klesá. Napriek stabilným číslam o hrubej produkcii má región problém predovšetkým s úrovňou miezd, ktorá vo všetkých odvetviach hospodárstva pomerne k iným regiónom klesá. Najväčší prepád zaznamenal priemysel a stavebníctvo. Taktiež sa zhoršila zamestnanosť v stavebníctve a v poľnohospodárstve.

Tabuľka 40

Priemyselné podniky regiónu, ktoré sú na popredných miestach celonárodných rebríčkov podľa objemu produkcie a počtu zamestnancov

Podnik	Odvetvie
Tauris, a. s., Rimavská Sobota)	potravinárstvo
Hrádok Mäsokombinát, s. r. o., Lučenec	potravinárstvo
Lunaco, s. r. o., Lučenec	potravinárstvo
Slovenské magnezitové závody, a. s., Jelšava	ťažobný priemysel
SCA Hygiene Products, s. r. o., Gemerská Hôrka	papierenský priemysel
Gemtex, a. s., Rožňava	textilný a odevný priemysel
Thorma Výroba, k.s., Filákov	strojárstvo- vyhrievacia technika
VSŽ Kovostroj, s. r. o., Dobšiná	strojárstvo

Zdroj: *Trendtop.*

Tabuľka 41
Výkonnosť regiónu

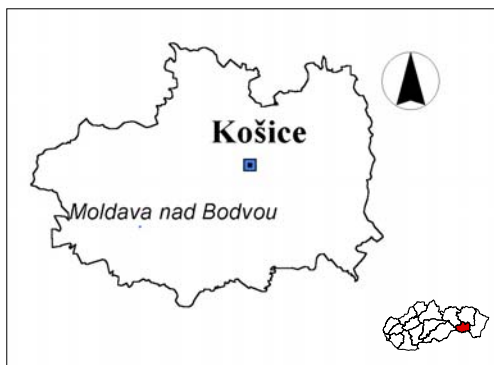
Gemér – Novohrad – Malohont	Váhy	Hodnoty				Body				Vázenie			
		1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
D1 Index starutia	6	1,20	1,16	1,06	0,99	58	60	62	62	3,5	3,6	3,7	3,7
Z2 Zamestnanosť v priemysle	10	0,41	0,38	0,36	0,35	69	72	72	70	6,9	7,2	7,2	7,0
Z3 Zamestnanosť v stavebníctve	10	0,08	0,06	0,03	0,02	48	60	31	23	4,8	6,0	3,1	2,3
Z4 Zamestnanosť v poľnohospodárstve	10	0,28	0,25	0,16	0,11	85	91	84	80	8,5	9,1	8,4	8,0
E1 Priemerná mzda	8	2 794	4 486	8 256	10 256	90	82	77	73	7,2	6,6	6,1	5,8
E2 PM v priemysle	8	2 991	4 765	8 468	10 710	86	73	75	75	6,9	5,8	6,0	6,0
E3 PM v stavebníctve	8	2 999	4 481	7 789	9 210	90	83	67	69	7,2	6,6	5,4	5,5
E4 PM v poľnohospodárstve	8	2 636	4 094	6 968	8 857	84	83	82	84	6,8	6,7	6,5	6,7
E6 Hrubá výroba	25	37 325	32 619	56 258	75 164	25	23	24	28	6,3	5,7	6,1	7,0
S1 Dokončené byty	7	6,32	3,04	1,15	1,76	79	83	61	49	5,5	5,8	4,3	3,4
Spolu	100									63,4	63,1	56,7	55,6

Zdroj: M.E.S.A. 10.

6. KOŠICE – ABOV

Mapa 6

Košice – Abov

Zdroj: M.E.S.A. 10.

6.1. Poloha

Región sa nachádza v južnej časti východného Slovenska. Na juhu susedí s Maďarskom, na západe s Gemersko-novohradským regiónom na severe so Spišom a Šarišom a na východe so Zemplínom. Západnú časť územia ohraničujú Volovské vrchy (časť Slovenského Rudohoria) a Slovenský kras. Zo severozápadu región ohraničuje pohorie Čierna hora a z východnej strany Slánske vrchy. Centrálna časť regiónu je vyplnená Košickou kotlinou.

Celý región je „otvorený“ v severo - južnom smere. Územie je odvodňované riekou Hornád s prítokmi Torysa a Olšava. Cez re-

gión prechádza južné prepojenie Košíc a Bratislavy (železnica aj cesta 1. triedy) ako aj z medzinárodného hľadiska významnejší severo-južný dopravný koridor z Maďarska do Poľska, ktorý po dobudovaní pripojenia medzi Košicami a štátnou hranicou s Maďarskom napojí oblasť východného Slovenska na medzinárodnú diaľničnú sieť.

Košice sú významnou dopravnou križovatkou medzinárodného významu s prítomnosťou prekladového terminálu medzi širokorozhodnou traťou používanou v krajinách na východ od Slovenska a železničných systémov v ostatnej Európe. V Košiciach sa nachádza druhé najvýznamnejšie medzinárodné letisko v krajine. Rozlohou patrí región k najmenším, hoci počtom obyvateľov je to stredne veľký región.

6.2. Obyvateľstvo a sídla

Hustotou zaľudnenia 194 obyvateľov/km² región vysoko presahuje slovenský priemer (110 obyvateľov/km²) a radí sa na druhé miesto za Bratislavu. Územie tvorí spolu 114 obcí. Vďaka Košiciam až 72,4 % obyvateľov regiónu žije v mestských sídlach. Košice (235 509) sú druhé najväčšie mesto Slovenska – ekonomická, kultúrna, spoločenská a vzdelanostná metropola východnej časti Slovenska. Sídlia tu viaceré univerzity. V regióne sú aj ďalšie dve mestá – Moldava nad Bodvou (9 638) a Medzev (3 705) v západnej časti.

Tabuľka 42

Základná charakteristika

	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Počet obyvateľov	329 237	338 505	344 970	347 620
Počet obyvateľov SR	5 241 956	5 322 681	5 385 282	5 402 547
Podiel na obyvateľstve SR	6,3 %	6,4 %	6,4 %	6,4 %
Rozloha (km ²)	1 776	1 776	1 776	1 776
Hustota zaľudnenia (ob./km ²)	185	191	194	196

Zdroj: Prepočty M.E.S.A. 10. Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.

Tabuľka 43**Veková štruktúra obyvateľstva**

		1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Košice – Abov	Predproduktívny vek	27,0 %	24,5 %	21,4 %	19,7 %
	Produktívny vek	58,7 %	60,7 %	62,8 %	63,8 %
	Poproduktívny vek	14,2 %	14,8 %	15,8 %	16,5 %
SR	Predproduktívny vek	26,0 %	24,0 %	21,0 %	19,2 %
	Produktívny vek	56,8 %	58,6 %	61,2 %	62,7 %
	Poproduktívny vek	17,2 %	17,4 %	17,7 %	18,1 %
Rozdiel	Predproduktívny vek	1,0 %	0,5 %	0,4 %	0,5 %
	Produktívny vek	1,9 %	2,1 %	1,5 %	1,0 %
	Poproduktívny vek	-3,0 %	-2,6 %	-1,9 %	-1,6 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.***Tabuľka 44****Počet poproduktívnych na 1 predproduktívneho**

	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Košice – Abov	0,53	0,61	0,74	0,84
SR	0,66	0,72	0,84	0,94
Rozdiel	-0,13	-0,12	-0,10	-0,10

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.***Tabuľka 45****Vzdelanostná štruktúra obyvateľov**

	2000 – 2004	SR
Základné	17,62 %	21,17 %
Učňovské (bez maturity)	14,14 %	19,89 %
Stredné odborné (bez maturity)	5,85 %	3,81 %
Úplné stredné učňovské (s maturitou)	4,50 %	4,72 %
Úplné stredné odborné (s maturitou)	18,03 %	16,35 %
Úplné stredné všeobecné	5,73 %	4,73 %
Vyššie	0,53 %	0,33 %
Vysokoškolské spolu	10,30 %	7,55 %
Ostatní bez udania školského vzdelania	2,62 %	1,08 %
Ostatní bez školského vzdelania	0,33 %	0,28 %
Deti do 16 rokov	20,35 %	20,08 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.***Tabuľka 46****Priemyselná produkcia na obyvateľa v Sk**

Región	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Košice – Abov	147 741	143 725	232 149	267 985
Bratislava	81 744	156 676	334 968	554 267
Košice – Abov/BA	181 %	92 %	69 %	48 %
Priemer SR	57 775	60 653	108 888	150 704
Košice – Abov/SR	256 %	237 %	213 %	178 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 47**Priemerná mesačná mzda (Sk)**

Región	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Košice – Abov	3 103	5 469	10 755	13 405
Bratislava	5 423	7 498	12 369	16 250
Košice – Abov/Bratislava	57 %	73 %	87 %	82 %
Priemer SR	3 147	5 029	9 446	12 187
Košice – Abov/SR	99 %	109 %	114 %	110 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 48**Ľudské zdroje**

	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Priemerný evidenčný počet zamestnancov v osobách	123 341	112 719	106 246	95 647
Priemerná zamestnanosť v priemysle v osobách	51 968	39 689	32 199	29 144
Priemerná zamestnanosť v stavebníctve v osobách	21 673	11 506	6 668	4 419
Priemerná zamestnanosť v poľnohospodárstve v osobách	14 164	8 751	5 659	4 072
Priemerná zamestnanosť v obchode v osobách	12 521	8 899	7 041	5 355
Počet nezamestnaných v osobách	0	9 913	25 467	35 085
Miera nezamestnanosti (%)	0,0	4,7	11,7	15,8

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 49**Infraštruktúrna vybavenosť**

	2000 – 2004	SR
% obyvateľov napojených na plyn	86,5	74,8
% obyvateľov napojených na vodovod	95,8	94,7
% obyvateľov napojených na kanalizáciu	72,6	92,3

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 50**Podiel obyvateľov bývajúcich v bytoch, ktorí majú**

	2000 – 2004	SR
Telefón v byte (pevná linka)	78,9 %	70,3 %
Osobný automobil	42,7 %	39,2 %
Osobný počítač	14,4 %	9,2 %
Osobný počítač s internetom	3,8 %	3,2 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

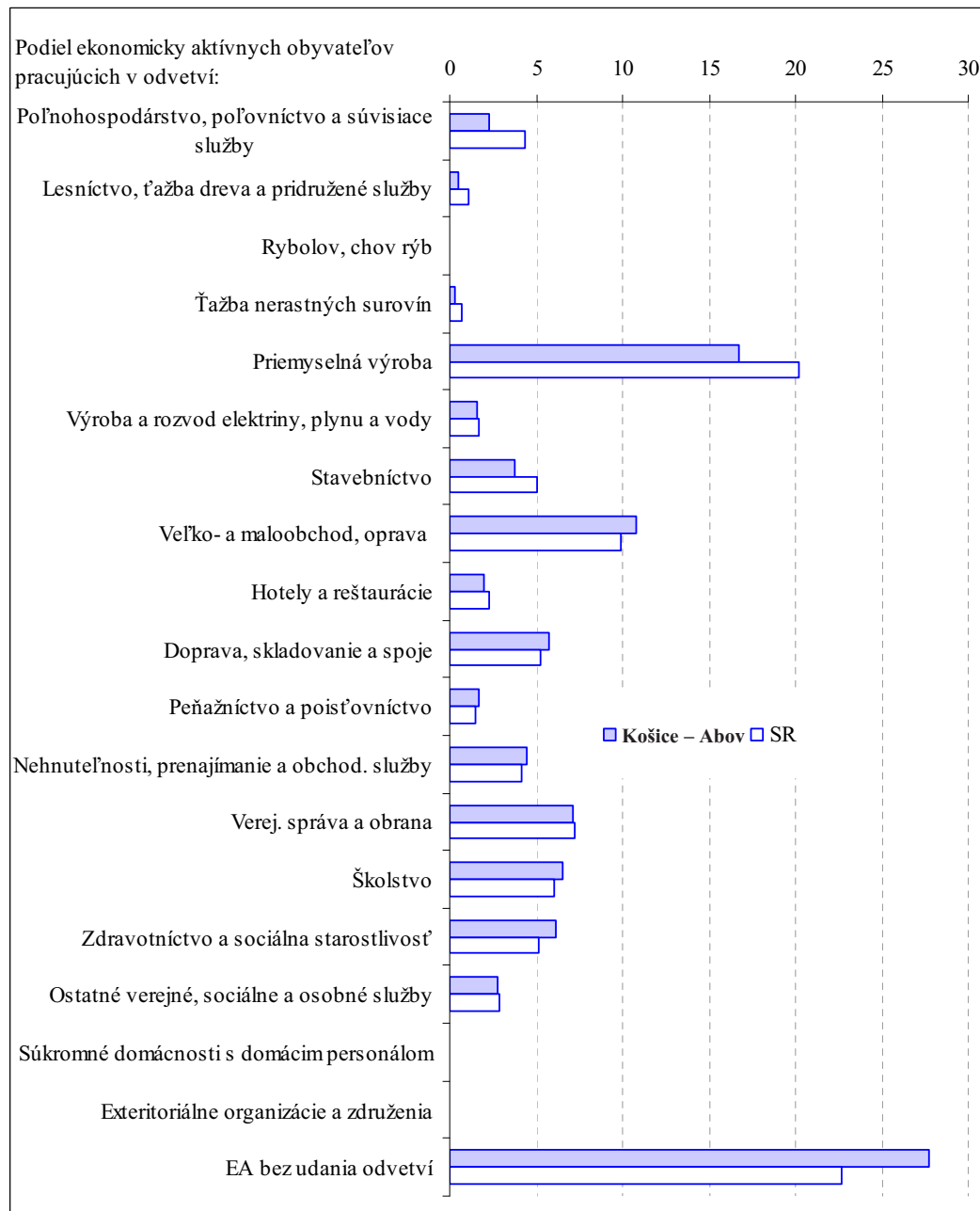
6.3. Hospodárstvo**6.3.1. Nezamestnanosť**

Štyri Košické okresy dosahujú málo diferencované miery evidovanej nezamestnanosti dosahujúce hodnoty (október 2003) od 12,8 % do 13,7 %, teda tesne pod úrovňou celoštátneho priemeru. Okres Košice-okolie však zazname-

náva takmer dvojnásobnú mieru nezamestnanosti (23,5 %) ako okresy mesta Košice.

6.3.2. Mzdová úroveň

Ide o región s druhou najvyššou mzdovou hladinou v SR. Priemerná mesačná mzda znamenala úroveň 82 % úrovne priemernej mzdy v Bratislave a 110 % priemernej mzdy v SR.

Graf 14**Štruktúra zamestnaných podľa odvetví v %**

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

6.3.3. Produkcia

Kvantitatívne charakteristiky produkcie sa z dôvodu nedostatku dát vzťahujú len na posledné roky 2000 až 2002.

V mestských okresoch Košíc sa v uplynulých rokoch (2000 – 2002) zaznamenal priemerný až nadpriemerný objem hmotných investícií pripadajúcich na jedného pracovníka v priemyselných podnikoch. Podstatne však za

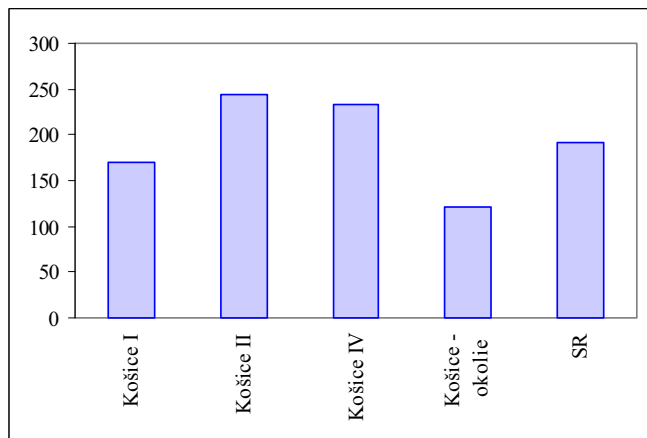
týmito hodnotami zaostáva jediný vidiecky okres regiónu (Košice-okolie) – graf 16.

Obzvlášť okres Košice II dosahuje nadpriemerné výsledky v produktivite práce priemyselných podnikov. Vysoká produktivita je však sprevádzaná monoštruktúrnym charakterom (hutnícky priemysel) – graf 17.

Vo všetkých okresoch, za ktoré boli k dispozícii údaje, došlo v rokoch 2001 – 2002 k relatívne výraznému rastu tržieb aj pridanej hodnoty v priemyselných podnikoch – graf 18.

Graf 15

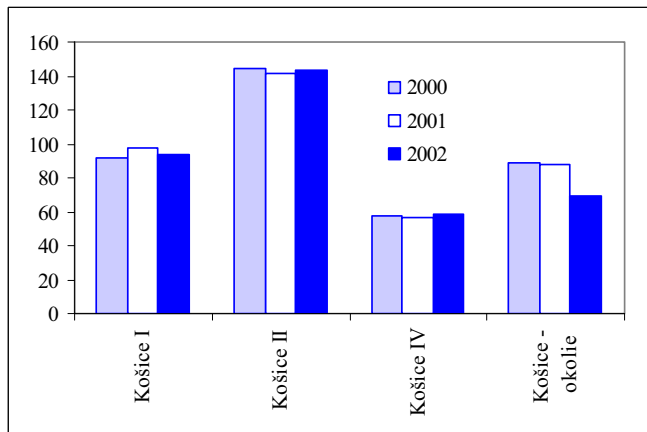
Objem hmotných investícií v prepočte na jedného pracovníka v priemysle (priemer 2000 – 2002) v SKK

Zdroj: Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.

Graf 16

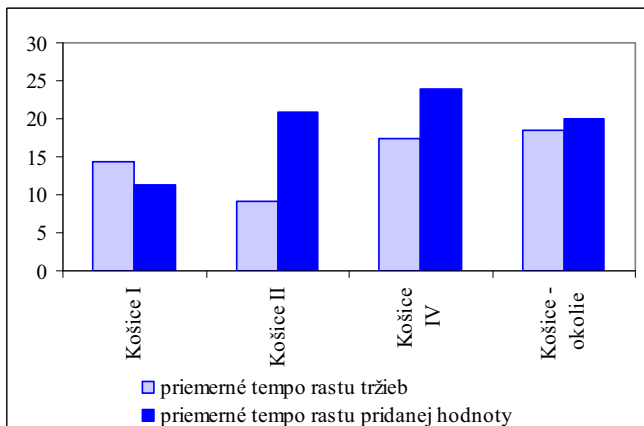
Pomer produktivity práce v priemysle v regiónoch k priemernej produktivite v SR (priemer SR = 100)

Zdroj: Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.

Graf 17

Tempo rastu tržieb a pridanej hodnoty priemyselných podnikov (priemer za roky 2001, 2002) v %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Príklady významných aktivít a podnikov

Priemyselný park v obci Kechnec sa ukazuje ako príklad úspešného budovania priemyselných parkov. Priemyselný park, ktorý tu má vyrásť bol obecným zastupiteľstvom spravovaný v celkovej výmere 332 hektárov.

Okrem kechneckého priemyselného parku sa pripravuje aj priemyselný park Košice-Pereš. Nové rozvojové impulzy môže dodať prebiehajúca modernizácia medzinárodného letiska v Košiciach a výstavba diaľnice, ktorá Košice spojí s Bratislavou v roku 2010.

Vysoká miera koncentrácie na hutnícky priemysel, tým aj vysoká miera závislosti od jeho vývoja.

6.4. Výkonnosť regiónu

Napriek druhým najlepším výsledkom z oblasti hrubej produkcie (hneď po Bratislave) región stráca body predovšetkým z dôvodu poklesu zamestnanosti vo všetkých odvetviach ekonomiky. Región si dlhodobo udržiava druhú najvyššiu mzdovú úroveň v krajine, avšak spolu so zhoršovaním demografickej situácie sa výrazne zhoršila aj situácia s dokončovaním bytov.

Tabuľka 51

Priemyselné podniky regiónu, ktoré sú na popredných miestach celonárodných rebríčkov podľa objemu tržieb alebo počtu zamestnancov

Podnik	Odvetvie
Molex Slovakia, a. s., Kechnec	elektrotechnika
Východoslovenská energetika, a. s., Košice	sieťové odvetvia
U.S. Steel, s. r. o., Košice	hutníctvo
Alcupro, a. s., Košice	hutníctvo
Variakov, a. s., Košice	hutníctvo
Východoslovenské tlačiarne, a. s., Košice	polygrafia
Hydina ZK, a. s., Košice	potravinarstvo
Východoslovenské stavebné hmoty, a. s., Turňa nad Bodvou	výroba stavebných látok
Kerko, a. s., Košice	výroba stavebných látok

Zdroj: *Trendtop.*

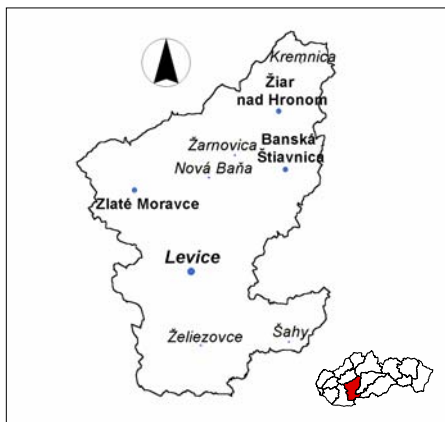
Tabuľka 52
Výkonnosť regiónu

Košice – Abov	Váhy	Hodnoty				Body				Váženie			
		1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
D1 Index starnutia	6	1,90	1,65	1,36	1,19	91	86	79	75	5,5	5,1	4,7	4,5
Z2 Zamestnanosť v priemysle	10	0,42	0,35	0,30	0,30	71	67	60	61	7,1	6,7	6,0	6,1
Z3 Zamestnanosť v stavebníctve	10	0,18	0,10	0,06	0,05	99	100	68	67	9,9	10,0	6,8	6,7
Z4 Zamestnanosť v poľnohospodárstve	10	0,11	0,08	0,05	0,04	35	28	29	30	3,5	2,8	2,9	3,0
E1 Priemerná mzda	8	3 103	5 469	10 755	13 405	100	100	100	95	8,0	8,0	8,0	7,6
E2 PM v priemysle	8	3 481	6 542	11 344	13 454	100	100	100	94	8,0	8,0	8,0	7,5
E3 PM v stavebníctve	8	3 221	5 420	11 645	13 302	97	100	100	100	7,7	8,0	8,0	8,0
E4 PM v poľnohospodárstve	8	2 944	4 554	7 895	9 814	94	93	92	93	7,5	7,4	7,4	7,4
E6 Hrubá výroba	25	147 741	143 725	232 149	267 985	100	100	100	100	25,0	25,0	25,0	25,0
S1 Dokončené byty	7	7,06	2,39	1,90	1,52	88	65	100	42	6,2	4,6	7,0	2,9
Spolu	100									88,4	85,7	83,9	78,8

Zdroj: M.E.S.A. 10.

7. TEKOV

Mapa 7 Tekov

7.1. Poloha

Tekov sa nachádza v južnej časti stredného Slovenska. Na juhu má krátku hranicu s Maďarskom, na východe susedí s Gemersko – No-

vohradsko – Malohontským regiónom a Zvolenskom, na severe s Turcom a Hornou Nitrou a na západe s Dolnou Nitrou. V južnej časti ešte zasahuje do regiónu Podunajská nížina. Severná časť je tvorená zväčša pohoriami (Triebeč, Pohronský Inovec, Vtáčnik, Kremnické a Štiavnické Vrchy), do ktorých sú vklinené nížinné časti (Žiarska kotlina). Osou regiónu je rieka Hron, pozdĺž ktorej ide cestná i železničná komunikácia.

7.2. Obyvateľstvo a sídla

Tekov je druhý najredšie osídlený región. Na jeden kilometer štvorcový plochy pripadá len 77 obyvateľov. Počtom obyvateľov je takisto druhým najmenším regiónom a rozlohou sa radí skôr k menším celkom. Región tvorí 189 obcí, z ktorých 10 má štatút mesta. Mestské obyvateľstvo tvorí 47,9 % obyvateľstva regiónu. Najväčším mestom sú Levice (36 545). Ďalšími väčšími mestami sú Žiar nad Hronom (19 831), Zlaté Moravce (15 520) a Banská

Tabuľka 53

Základná charakteristika

	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Počet obyvateľov	258 975	258 159	257 739	256 747
Počet obyvateľov SR	5 241 956	5 322 681	5 385 282	5 402 547
Podiel na obyvateľstve SR	4,9 %	4,9 %	4,8 %	4,8 %
Rozloha (km ²)	3 308	3 308	3 308	3 308
Hustota zaľudnenia (ob./km ²)	78	78	78	78

Zdroj: Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.

Tabuľka 54

Veková štruktúra obyvateľstva

		1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Tekov	Predproduktívny vek	23,9 %	22,4 %	19,8 %	18,1 %
	Produktívny vek	56,0 %	57,8 %	60,2 %	61,7 %
	Poproduktívny vek	20,1 %	19,9 %	20,0 %	20,2 %
SR	Predproduktívny vek	26,0 %	24,0 %	21,0 %	19,2 %
	Produktívny vek	56,8 %	58,6 %	61,2 %	62,7 %
	Poproduktívny vek	17,2 %	17,4 %	17,7 %	18,1 %
Rozdiel	Predproduktívny vek	-2,0 %	-1,7 %	-1,2 %	-1,1 %
	Produktívny vek	-0,8 %	-0,8 %	-1,0 %	-1,0 %
	Poproduktívny vek	2,9 %	2,5 %	2,2 %	2,1 %

Zdroj: Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.

Tabuľka 55**Počet poproduktívnych na 1 predproduktívneho**

	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Tekov	0,84	0,89	1,01	1,11
SR	0,66	0,72	0,84	0,94
Rozdiel	0,18	0,16	0,17	0,17

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 56**Vzdelanostná štruktúra obyvateľov**

	2000 – 2004	SR
Základné	23,70 %	21,17 %
Učňovské (bez maturity)	22,80 %	19,89 %
Stredné odborné (bez maturity)	1,79 %	3,81 %
Úplné stredné učňovské (s maturitou)	4,27 %	4,72 %
Úplné stredné odborné (s maturitou)	15,68 %	16,35 %
Úplné stredné všeobecné	4,55 %	4,73 %
Vyššie	0,39 %	0,33 %
Vysokoškolské spolu	5,87 %	7,55 %
Ostatní bez udania školského vzdelania	1,71 %	1,08 %
Ostatní bez školského vzdelania	0,31 %	0,28 %
Deti do 16 rokov	18,94 %	20,08 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 57**Priemyselná produkcia na obyvateľa v Sk**

Región	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Tekov	57 332	55 052	111 116	167 804
Bratislava	81 744	156 676	334 968	554 267
Tekov/Bratislava	70 %	35 %	33 %	30 %
Priemer SR	57 775	60 653	108 888	150 704
Tekov/SR	99 %	91 %	102 %	111 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 58**Priemerná mesačná mzda (Sk)**

Región	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Tekov	2 898	4 730	9 279	11 943
Bratislava	5 423	7 498	12 369	16 250
Tekov/Bratislava	53 %	63 %	75 %	73 %
Priemer SR	3 147	5 029	9 446	12 187
Tekov/SR	92 %	94 %	98 %	98 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 59**Ľudské zdroje**

	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Priemerný evidenčný počet zamestnancov v osobách	102 340	82 303	68 986	60 329
Priemerná zamestnanosť v priemysle v osobách	48 021	35 106	27 326	21 880
Priemerná zamestnanosť v stavebníctve v osobách	12 182	6 087	4 192	3 251
Priemerná zamestnanosť v poľnohospodárstve v osobách	23 435	14 783	8 743	5 799
Priemerná zamestnanosť v obchode v osobách	8 546	5 066	2 416	2 863
Počet nezamestnaných v osobách	0	10 032	23 265	29 427
Miera nezamestnanosti (%)	0,0	6,6	14,9	18,6

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 60**Infraštruktúrna vybavenosť**

	2000 – 2004	SR
% obyvateľov napojených na plyn	64,0	74,8
% obyvateľov napojených na vodovod	93,8	94,7
% obyvateľov napojených na kanalizáciu	45,8	92,3

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 61**Podiel obyvateľov bývajúcich v bytoch, ktorí majú**

	2000 – 2004	SR
Telefón v byte (pevná linka)	67,2 %	70,3 %
Osobný automobil	45,2 %	39,2 %
Osobný počítač	10,4 %	9,2 %
Osobný počítač s internetom	2,8 %	3,2 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Štiavica (10 879). Ostatné mestá nedosahujú veľkosť 10 000 obyvateľov.

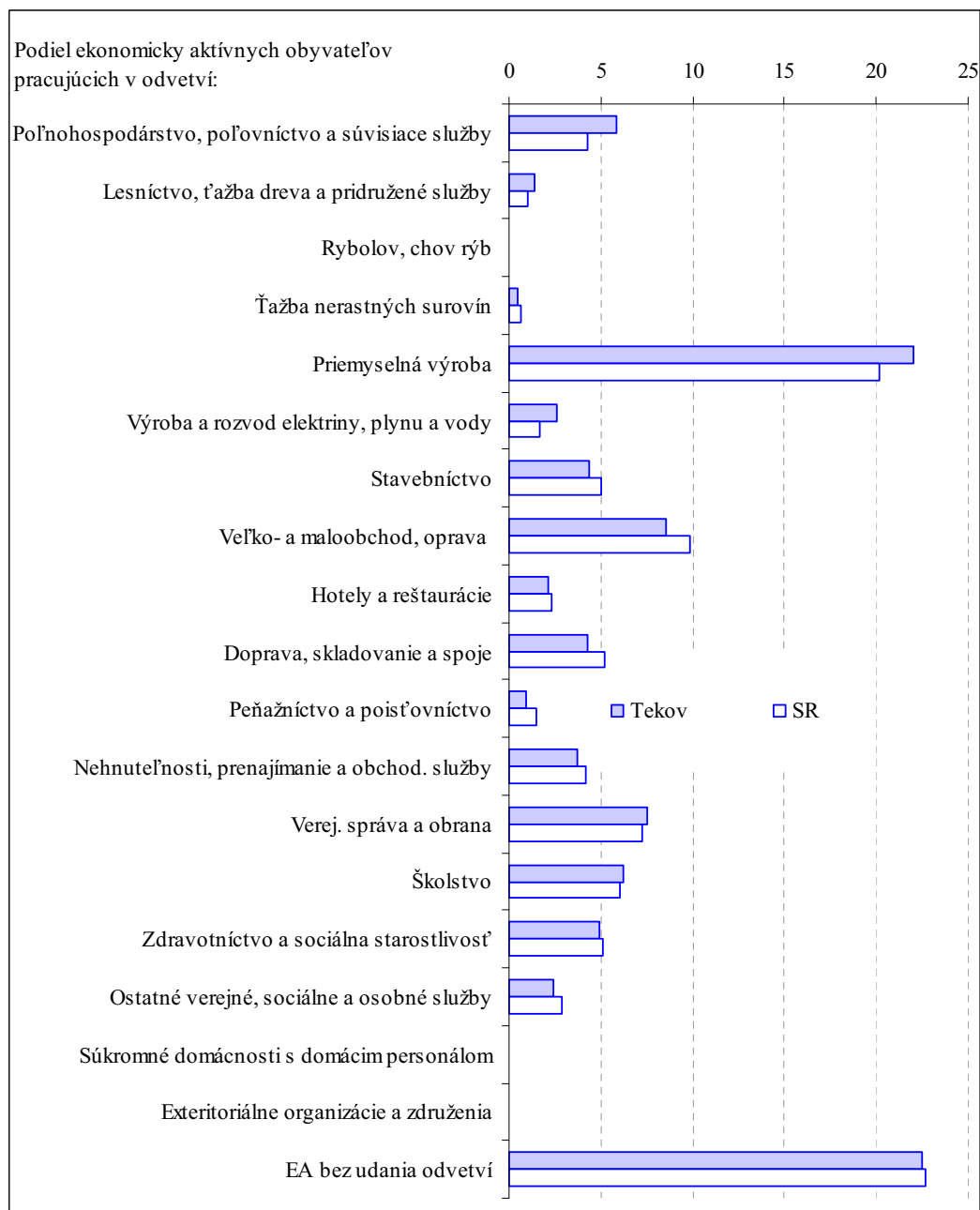
7.3. Hospodárstvo**7.3.1. Nezamestnanosť**

Z hľadiska trhu práce výrazne problémový región, iba v jedinom okrese bola podľa posledných dostupných údajov (október 2003) miera nezamestnanosti pod úrovňou 20 % (išlo o okres Banská Štiavnica s hodnotou 15,9 %). V ostatných okresoch je miera nezamestnanosti relatívne málo diferencovaná a veľmi nepriaznivá, pohybuje sa v intervale 20 % až 23,6 % (táto najnepriaznivejšia hodnota prislúcha okresu Žarnovica).

Na rozdiel od ostatných okresov tohto regiónu, v okresoch Žiar nad Hronom a Žarnovica nedošlo k poklesu miery nezamestnanosti v posledných dvoch rokoch.

7.3.2. Mzdová úroveň

Priemerná mzda mierne zaostáva za priemernými hodnotami v SR. Priemerná mzda dosahuje 73 % úrovne mzdy v Bratislave a mierne prevyšuje 98 % úrovne celoštátneho priemeru.

Graf 18**Štruktúra zamestnaných podľa odvetví v %**

Zdroj: Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.

7.3.3. Produkcia

Kvantitatívne charakteristiky produkcie sa z dôvodu nedostatku dát vzťahujú len na posledné roky 2000 až 2002.

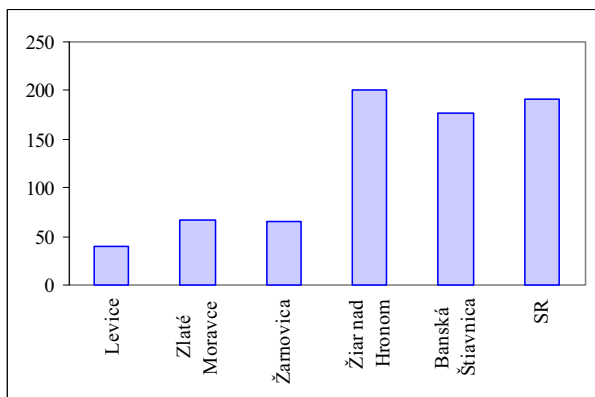
Výsledky investičnej aktivity v priemysle sú značne diferencované: V časti okresov (Žiar nad Hronom, Žarnovica) bol v období 2000 – 2002 zaznamenaný objem hmotných investícií v prepočte na jedného pracovníka na úrovni celoštátneho priemeru. V ostatných častiach regiónu je hodnota tohto ukazovateľa podstatne nižšia (graf 19).

Produktivita práce má skôr problematický vývoj: jedine v okrese Žiar nad Hronom je produktivita priemyselných podnikov vyššia ako priemer SR, ale postupne sa tento náskok znižuje. V ostatných okresoch, vrátane Levíc produktivita výrazne zaostáva za priemerom SR (graf 20).

Výsledky rastu tržieb a pridanej hodnoty sú značne heterogénne, iba v prípade okresu Žarnovica možno hovoriť o dynamickom raste oboch veličín (hoci značný rast pridanej hodnoty – pri poklese tržieb – je prítomný aj v okrese Banská Štiavnica) – graf 21.

Graf 19

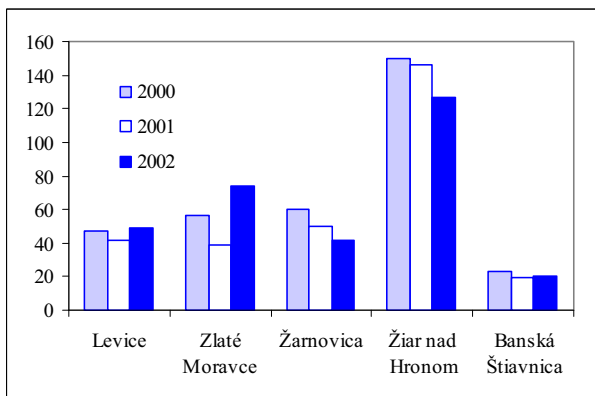
Objem hmotných investícií v prepočte na jedného pracovníka v priemysle (priemer 2000 – 2002) v SKK

Zdroj: Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.

Graf 20

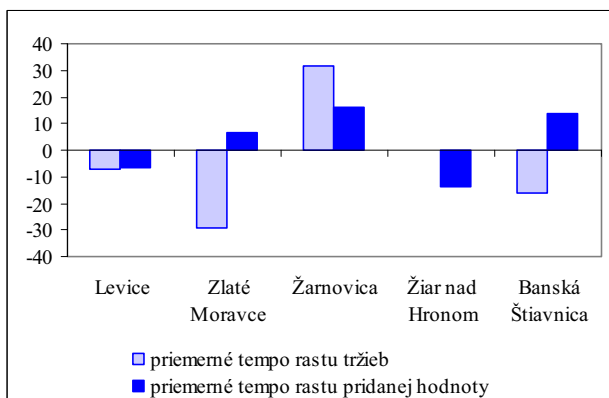
Pomer produktivity práce v priemysle v regiónoch k priemernej produktivite v SR (priemer SR = 100)

Zdroj: Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.

Graf 21

Tempo rastu tržieb a pridanej hodnoty priemyselných podnikov (priemer za roky 2001, 2002) v %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Priklady významných aktivít a podnikov

Pripravované priemyselné parky Šahy a Levice-Géňa.

ako v iných regiónoch stúpa priemerná mzda v poľnohospodárstve a v priemysle. Index starnutia je stabilný, avšak podobne ako v iných južných regiónoch, sa zhoršuje situácia v stavaní nových bytov.

7.4. Výkonnosť regiónu

Tekov j pozitívnym prekvapením zmien za posledných 20 rokov. Výkonnosť sa zvýšila zo 69,4 na 72,8 bodu. Ťahúňom tohto vývoja je predovšetkým významne rastúca hrubá produkcia so stabilnou pozíciou v zamestnanosti v porovnaní s ostatnými regiónmi. Rýchlejšie

Tabuľka 62

Priemyselné podniky regiónu, ktoré sú na popredných miestach celonárodných rebríčkov podľa objemu tržieb a počtu zamestnancov

Podnik	Odvetvie
Slovenské energetické strojárne, a. s., Tlmače	strojárstvo
Slovalco, a. s., Žiar nad Hronom	hutníctvo
ZSNP, a. s., Žiar nad Hronom	hutníctvo
De Miclén, a. s., Levice	chémia
Novochema, družstvo, Levice	chémia
A.N.B., a. s., Žarnovica	drevospracujúci priem.
Levitex, a. s., Levice	textilný priem.
Levické mliekare, a. s., Levice	potravínarský priem.
Wienerberger- Slovenské tehelne, s.r.o., Zlaté Moravce	výroba stavebných látok
Izomat, a. s., Nová Baňa	výroba stavebných látok
Mlyn Pohronský Ruskov, a. s., Pohronský Ruskov	potravínárstvo

Zdroj: *Trendtop.*

Tabuľka 63
Výkonnosť regiónu

Tekov	Váhy	Hodnoty				Body				Vázenie			
		1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
D1 Index starnutia	6	1,19	1,13	0,99	0,90	57	58	58	57	3,4	3,5	3,5	3,4
Z2 Zamestnanosť v priemysle	10	0,47	0,43	0,40	0,36	79	82	79	73	7,9	8,2	7,9	7,3
Z3 Zamestnanosť v stavebníctve	10	0,12	0,07	0,06	0,05	67	72	66	78	6,7	7,2	6,6	7,8
Z4 Zamestnanosť v poľnohospodárstve	10	0,23	0,18	0,13	0,10	69	66	69	67	6,9	6,6	6,9	6,7
E1 Priemerná mzda	8	2 898	4 730	9 279	11 943	93	86	86	85	7,5	6,9	6,9	6,8
E2 PM v priemysle	8	3 077	5 106	10 150	13 215	88	78	89	92	7,1	6,2	7,2	7,4
E3 PM v stavebníctve	8	3 238	5 285	9 316	11 252	97	98	80	85	7,8	7,8	6,4	6,8
E4 PM v poľnohospodárstve	8	2 634	4 333	7 358	9 466	84	88	86	90	6,7	7,0	6,9	7,2
E6 Hrubá výroba	25	57 332	55 052	111 116	167 804	39	38	48	63	9,7	9,6	12,0	15,7
S1 Dokončené byty	7	6,48	2,82	1,09	1,99	81	77	58	55	5,7	5,4	4,0	3,9
Tekov	100									69,4	68,4	68,2	72,8

Zdroj: M.E.S.A. 10.

8. ZEMPLÍN

Mapa 8 Zemplín

Zdroj: M.E.S.A. 10.

8.1. Poloha

Zemplín sa ako jediný región rozkladá po celej šírke Slovenskej republiky, od jej severnej hranice po južnú. Vypĺňa východnú časť Slovenska. Na severe susedí s Poľskom, na východe s Ukrajinou a na juhu s Maďarskom. Na západe susedí so Šarišom a Košicami. Severná časť územia je vyplnená Laboreckou vrchovinou, Bukovskými a Vihorlatskými

vrchmi. Zo západu sem zasahuje aj Ondavská vrchovina a Beskydské predhorie. Južnú časť tvorí Východoslovenská nížina ohraničená zo západu Slanskými a Zemplínskymi vrchmi.

Celý región, ale hlavne jeho južná časť má hustú riečnu sieť. Hlavné rieky sú Ondava, Laborec a Latorica, ktoré sa v južnej časti zlievajú do Bodrogu. Nachádza sa tu jedna z najväčších vodných nádrží na Slovensku, Zemplínska Šírava. Na území Zemplínu sa nachádza aj najnižšie položené miesto na Slovensku – výtok rieky Bodrog z územia štátu (94 m n. m.). Okrajová poloha v rámci Slovenska určuje aj orientáciu dopravy. Hlavnou cestnou tepnou je spojenie Košice – Užhorod (Ukr.). Železničná trať Košice – Čierna nad Tisou je významná najmä kvôli preprave surovín z krajín bývalého Sovietskeho zväzu.

8.2. Obyvateľstvo a sídla

Hustotou zaľudnenia 77 obyv./km² sa región priraďuje k riedko osídleným častiam Slovenska. Územie je tvorené 326 obcami. Vidiecke obyvateľstvo predstavuje 53 % obyvateľov regiónu, zvyšok žije v 11 mestách. Región nemá jednoznačné centrum. Dve najväčšie mestá Michalovce (39 865) a Humenné (35 039) sa k sebe približujú aj počtom obyvateľov aj významom. Okrem nich sú významnejšími mestami Trebišov (22 498) a Snina (21 401). Ostatné mestá nepresahujú počtom obyvateľov hranicu 10 000.

Tabuľka 64

Základná charakteristika

	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Počet obyvateľov	340 695	344 739	350 750	352 832
Počet obyvateľov SR	5 241 956	5 322 681	5 385 282	5 402 547
Podiel na obyvateľstve SR	6,5 %	6,5 %	6,5 %	6,5 %
Rozloha (km ²)	4 618	4 618	4 618	4 618
Hustota zaľudnenia (ob./km ²)	74	75	76	76

Zdroj: Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.

Tabuľka 65**Veková štruktúra obyvateľstva**

		1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Zemplín	Predproduktívny vek	26,3 %	24,9 %	22,3 %	20,7 %
	Produktívny vek	55,7 %	56,8 %	59,3 %	61,1 %
	Poproduktívny vek	17,9 %	18,3 %	18,4 %	18,2 %
SR	Predproduktívny vek	26,0 %	24,0 %	21,0 %	19,2 %
	Produktívny vek	56,8 %	58,6 %	61,2 %	62,7 %
	Poproduktívny vek	17,2 %	17,4 %	17,7 %	18,1 %
Rozdiel	Predproduktívny vek	0,4 %	0,9 %	1,3 %	1,5 %
	Produktívny vek	-1,1 %	-1,8 %	-1,9 %	-1,7 %
	Poproduktívny vek	0,7 %	0,9 %	0,6 %	0,2 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.***Tabuľka 66****Počet poproduktívnych na 1 predproduktívneho**

	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Tekov	0,68	0,73	0,82	0,88
SR	0,66	0,72	0,84	0,94
Rozdiel	0,02	0,01	-0,02	-0,06

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.***Tabuľka 67****Vzdelanostná štruktúra obyvateľov**

	2000 – 2004	SR
Základné	22,94 %	21,17 %
Učňovské (bez maturity)	15,43 %	19,89 %
Stredné odborné (bez maturity)	7,28 %	3,81 %
Úplné stredné učňovské (s maturitou)	4,56 %	4,72 %
Úplné stredné odborné (s maturitou)	15,40 %	16,35 %
Úplné stredné všeobecné	4,84 %	4,73 %
Vyššie	0,40 %	0,33 %
Vysokoškolské spolu	5,59 %	7,55 %
Ostatní bez udania školského vzdelania	1,16 %	1,08 %
Ostatní bez školského vzdelania	0,62 %	0,28 %
Deti do 16 rokov	21,77 %	20,08 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.***Tabuľka 68****Priemyselná produkcia na obyvateľa v Sk**

Región	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Zemplín	48 379	37 566	76 720	88 609
Bratislava	81 744	156 676	334 968	554 267
Zemplín/Bratislava	59 %	24 %	23 %	16 %
Priemer SR	57 775	60 653	108 888	150 704
Zemplín/SR	84 %	62 %	70 %	59 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 69**Priemerná mesačná mzda (Sk)**

Región	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Zemplín	2 837	4 577	8 805	10 751
Bratislava	5 423	7 498	12 369	16 250
Zemplín/Bratislava	52 %	61 %	71 %	66 %
Priemer SR	3 147	5 029	9 446	12 187
Zemplín/SR	90 %	91 %	93 %	88 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 70**Ludské zdroje**

	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004
Priemerný evidenčný počet zamestnancov v osobách	121 972	100 706	82 102	71 937
Priemerná zamestnanosť v priemysle v osobách	43087	33027	27531	23405
Priemerná zamestnanosť v stavebníctve v osobách	14 593	8 120	3 721	2 212
Priemerná zamestnanosť v poľnohospodárstve v osobách	32 393	21 303	10 912	6 251
Priemerná zamestnanosť v obchode v osobách	10 371	6 391	2 827	1 562
Počet nezamestnaných v osobách	0	14 585	39 189	46 395
Miera nezamestnanosti (%)	0,0	7,3	18,7	21,5

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 71**Infraštruktúrna vybavenosť**

	2000 – 2004	SR
% obyvateľov napojených na plyn	78,7	74,8
% obyvateľov napojených na vodovod	94,2	94,7
% obyvateľov napojených na kanalizáciu	47,1	92,3

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Tabuľka 72**Podiel obyvateľov bývajúcich v bytoch, ktorí majú**

	2000 – 2004	SR
Telefón v byte (pevná linka)	72,6 %	70,3 %
Osobný automobil	47,5 %	39,2 %
Osobný počítač	9,2 %	9,2 %
Osobný počítač s internetom	2,4 %	3,2 %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

8.3. Hospodárstvo**8.3.1. Nezamestnanosť**

Z hľadiska trhu práce je problematický sever a juh regiónu, v strednej oblasti (Humenné, Svidník) je vývoj o niečo priaznivejší. Celkovo je vývoj na trhu práce silne problematický. Najnižšia miera evidovanej nezamestnanosti

bola zaznamenaná (október 2003) v okrese Svidník (13,0 %). Takmer dvojnásobná miera nezamestnanosti zaťažuje okresy Sobrance (25,5 %) alebo Trebišov (25,4 %). Pozitívna tendencia k poklesu miery nezamestnanosti bola v posledných dvoch rokoch prítomná v okrese Snina, kde od okt. 2001 do okt. 2003 poklesla o 7,6 percentuálneho bodu (aj tak však ešte dosahovala 15,9 %).

8.3.2 Mzdová úroveň

Zemplín patrí medzi tri regióny s najnižšou priemernou mzdou. Priemerná mesačná mzda

dosiahla 66 % úrovne priemernej mzdy v Bratislave a 88 % úrovne celoštátnej priemernej mzdy.

Graf 22

Štruktúra zamestnaných podľa odvetví v %

Zdroj: Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.

8.3.3. Produkcia

Kvantitatívne charakteristiky produkcie sa z dôvodu nedostatku dát vzťahujú len na posledné roky 2000 až 2002.

Investičná činnosť v priemyselných organizáciách bola v rokoch 2000 – 2002 nevýrazná. Objem hmotných investícií v prepočte na jedného zamestnanca ani v jednom okrese nedosiahol priemernú úroveň SR (hoci v okresoch Michalovce a Humenné sa investičná činnosť aspoň blíži k priemerným hod-

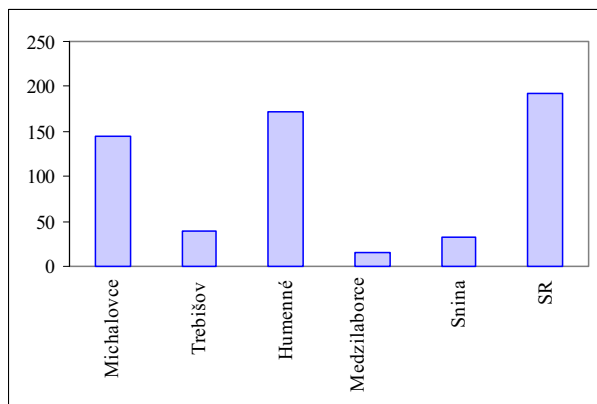
notám za SR). V ostatných troch okresoch je hodnota tohto ukazovateľa mimoriadne nízka – graf 23.

Podobný je výsledok produktivity práce: s priemernou hodnotou sa môže porovnávať iba v prípade dvoch okresov, v ďalších okresoch je produktivita diametrálne nižšia – graf 24.

Dynamika tržieb a pridanej hodnoty je diferencovaná, najpriaznivejší je výsledok priemyselných organizácií v okrese Humenné (graf 25).

Graf 23

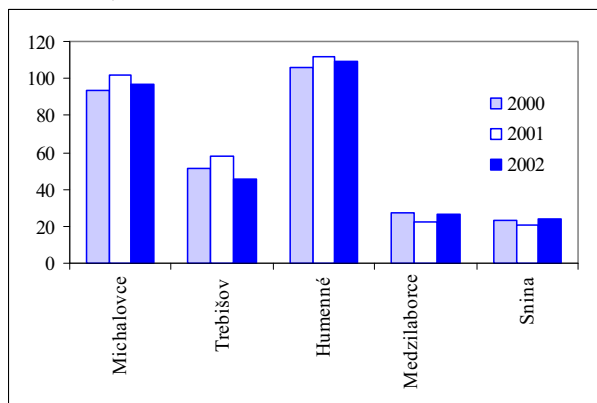
Objem hmotných investícií v prepočte na jedného pracovníka v priemysle (priemer 2000 – 2002) v SKK

Zdroj: Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.

Graf 24

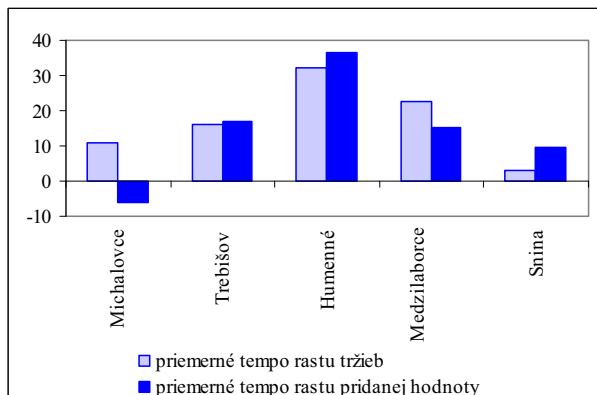
Pomer produktivity práce v priemysle v regiónoch k priemernej produktivite v SR (priemer SR = 100)

Zdroj: Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.

Graf 25

Tempo rastu tržieb a pridanej hodnoty priemyselných podnikov (priemer za roky 2001, 2002) v %

Zdroj: *Prepočty M.E.S.A. 10 Consulting Group, s. r. o. podľa údajov ŠÚ SR.*

Príklady významných aktivít a podnikov

Hospodársky je región rozdelený na tri časti. Južná časť je v dôsledku priaznivých prírodných podmienok orientovaná na poľnohospodárstvo a následný potravinársky priemysel. V tejto oblasti sa nachádza aj svetoznámy Tokajský región. V strednej časti regiónu prevláda najmä chemický a elektrotechnický priemysel. Okrem priemyslu sa tu rozvíja aj turistický ruch naviazaný na vodnú nádrž Zemplínska šírava a okolité Vihorlatské vrchy. Severovýchodná časť regiónu patrí medzi biosférické rezervácie európskeho významu, čo v značnej miere ovplyvňuje rozsah ekonomických aktivít – udržiavacia ťažba drevnej hmoty a cestovný ruch.

Firmy, ktoré reprezentujú tento región na popredných priečkach celoštátnych top-rebríčkov, patria predovšetkým do odvetvia chemického priemyslu.

8.4. Výkonnosť regiónu

Výkonnosť Zemplína sa počas posledných 20 rokov voči ostatným regiónom znížila takmer o 10 bodov, pričom počas celého obdobia kontinuálne klesala v priemer o 3 body za 5 rokov. Príčinou je najmä pokles zamestnanosti v poľnohospodárstve a v stavebníctve ako aj výraznejší pokles miezd. Taktiež vývoj sociálnej infraštruktúry je pomalší ako v ostatných regiónoch SR.

Tabuľka 73

Priemyselné podniky regiónu, ktoré sú na popredných miestach celonárodných rebríčkov

Podnik	Odvetvie
BSH Drives and Pumps, s. r. o., Michalovce	elektrotechnika
Chemes, a. s., Humenné	sieťové odvetvia
Energetika, s. r. o., Strážske	sieťové odvetvia
Chemko, a. s., Strážske	chémia
Nylstar Slovakia, a. s., Humenné	chémia
Rhodia Industrial Yarns Slovakia, a. s., Humenné	chémia
Lepidlá, s. r. o., Strážske	chémia
Mecom, a. s., Humenné	potravinárstvo
Zempmilk, a. s., Michalovce	potravinárstvo

Zdroj: *Trendtop.*

Tabuľka 74
Výkonnosť Zemplína

Zemplín	Váhy	Hodnoty				Body				Váženie				
		1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004	1985 – 1989	1990 – 1994	1995 – 1999	2000 – 2004	
D1 Index starutia	6	1,47	1,36	1,22	1,13	71	71	71	71	4,2	4,2	4,2	4,2	4,3
Z2 Zamestnanosť v priemysle	10	0,35	0,33	0,34	0,33	60	63	67	65	6,0	6,3	6,7	6,7	6,5
Z3 Zamestnanosť v stavebníctve	10	0,12	0,08	0,05	0,03	68	79	49	44	6,8	7,9	4,9	4,9	4,4
Z4 Zamestnanosť v poľnohospodárstve	10	0,27	0,21	0,13	0,09	80	77	72	61	8,0	7,7	7,2	7,2	6,1
E1 Priemerná mzda	8	2 837	4 577	8 805	10 751	91	84	82	76	7,3	6,7	6,5	6,5	6,1
E2 PM v priemysle	8	2 953	4 960	8 946	10 982	85	76	79	77	6,8	6,1	6,3	6,3	6,1
E3 PM v stavebníctve	8	3 079	4 454	8 417	9 977	93	82	72	75	7,4	6,6	5,8	6,0	6,0
E4 PM v poľnohospodárstve	8	2 683	3 983	6 777	8 466	86	81	79	80	6,9	6,5	6,3	6,3	6,4
E6 Hrubá výroba	25	48 379	37 566	76 720	88 609	33	26	33	33	8,2	6,5	8,3	8,3	8,3
S1 Dokončené byty	7	6,45	3,10	1,25	1,55	80	84	66	43	5,6	5,9	4,6	3,0	3,0
Zemplín	100									67,1	64,4	60,9	57,3	

Zdroj: M.E.S.A. 10.

9. TRENDY DO BUDÚCNOSTI

Perspektíva južných regiónov do budúcnosti závisí od zvládnutia troch významných faktorov:

Využitie reforiem v hospodárskej politike na makroúrovni. Napriek tomu, že drvivá väčšina týchto reforiem je regionálne neutrálna (daňová reforma, dôchodková reforma, zdravotná reforma, školská reforma, ...), ich využitie v prospech regiónu závisí od miestnych elít.

Vstup do Európskej Únie pozitívne ovplyvní predovšetkým spoluprácu v prihraničných oblastiach. Zároveň spoločná poľno-

hospodárska politika vyvíja dva druhy tlaku. Prvý je na výrobnú sféru z hľadiska spĺňania prísnych noriem v potravinárstve, druhý je tlak konkurencie na trhoch s poľnohospodárskymi produktmi. Vzhľadom k tomu, že južné regióny sú hospodársky orientované predovšetkým na poľnohospodárstvo a potravinárstvo, budú mať priemyselné a poľnohospodárske skupiny čo najväčší záujem na vysokých dotáciách do poľnohospodárstva. Takáto stratégia však môže byť veľmi krátkodobá, lebo uprednostňuje jednu časť hospodárstva pred druhou a konzervuje nadbytočné kapacity v nezreštrukturalizovanej ponuke.

Fiškálna decentralizácia.

ZDRAVOTNÍCTVO A ZDRAVOTNÝ STAV OBYVATELSTVA JUŽNÝCH REGIÓNOV¹

Kľúčové slová: stredná dĺžka života, štandardizovaná miera úmrtnosti, zdravotný stav obyvateľstvo južných regiónov, reforma zdravotníctva.

1. ÚVOD. RAST STREDNEJ DĹŽKY ŽIVOTA NIE JE DÔSLEDKOM ZMENY ŠTRUKTÚRY PONUKY POSKYTOVATELOV

Zdravotná politika by mala byť zameraná na dosiahnutie troch základných cieľov: (1) zlepšovanie zdravotného stavu populácie, (2) zvyšovanie akcieschopnosti zdravotného systému zodpovedajúcemu potrebám obyvateľov a (3) zabezpečenie finančnej ochrany jednotlivcov pred tzv. katastrofickými nákladmi na zdravotnú starostlivosť.²

Zdravotný stav populácie Slovenska nie je priaznivý. Kým priemerný Slovák prežije v plnom zdraví³ 62,4 roka, tak obyvatelia najvyspelejších krajín sa dožívajú 69,4 (Nemecko) až 73,8 rokov (Japonsko). V porovnaní s krajinami strednej a východnej Európy nás podľa WHO⁴ predbehli nielen ekonomicky vyspelejšie krajiny ako Slovinsko (66,9 roka) a Česká republika (65,6), ale aj menej vyspelé ekonomiky ako Juhoslávia (64,3) či Bulharsko (63,4).

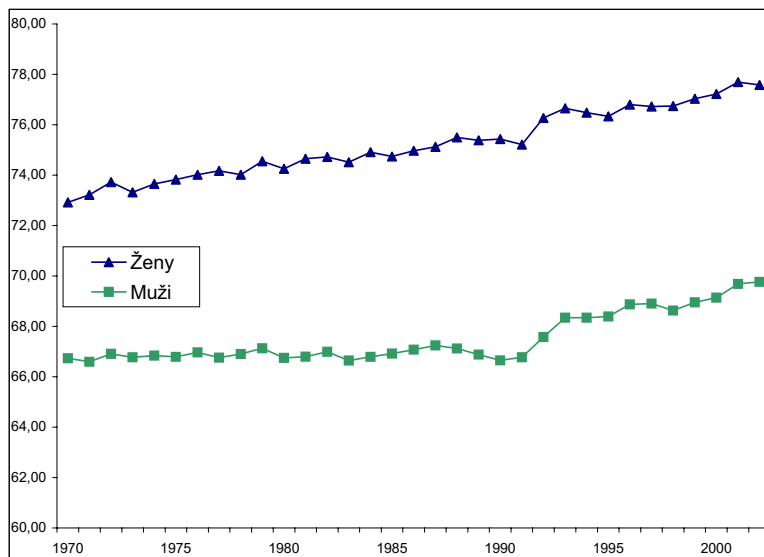
Medzi zdravotným stavom populácie meraným strednou dĺžkou života a výškou disponibilných zdrojov existuje síce priama, ale len stredne slabá lineárna závislosť.⁵ Vzhľadom k tomu, že zdravotnícky systém dokáže ovplyvniť len jednu štvrtinu zdravotného stavu jednotlivca⁶, krajiny s vysokými výdavkami nemusia byť automaticky aj najzdravšie (Japonci s výdavkami na úrovni 8 % HDP žijú o štyri roky dlhšie a vo väčšom zdraví, ako Američania s výdavkami takmer

14 % HDP). Zdravie je dominantne závislé od genetických predispozícií, životného štýlu, demografického vývoja, sociálno-ekonomickej situácie, životného prostredia, telesného pohybu a stravovacích návykov.

Slovensko je podľa štúdie Svetovej banky⁷ čoraz menej schopné zvládať problémy industrializovaných krajín: kardiovaskulárne a onkologické ochorenia. Podľa predbežných údajov Štatistického úradu boli v roku 2002 najčastejšou príčinou úmrtí práve choroby obehovej sústavy (55,2 %) a nádorové ochorenia (22,8 %).

Za posledných 40 rokov (1961 – 2002) sa stredná dĺžka života⁸ slovenských mužov zvýšila len o 1,4 roka na 69,8 rokov a u žien o 4,9 roka na 77,6 rokov. Počas sledovaného obdobia sa rodový rozdiel takmer zdvojnásobil z 4,3 na 7,8 roka. Súvisí to so skutočnosťou, že kým stredný vek žien sa stabilne zvyšoval, tak u mužov až do roku 1990 mierne klesal a stúpať začal až od roku 1991 (graf 1). Výraznejšie zlepšenie zdravotného stavu oboch rodov po páde socializmu však prisudzujeme skôr dramatickému farmaceutickému prezbrojeniu ako zásadnejším štrukturálnym zmenám ponukovej stránky systému.

Predchádzajúce zistenia poukazujú na neudržateľnosť zdravotného systému socialistického typu založeného na extenzívnej sieti nemocníc s dôrazom na fyzickú dostupnosť. Ten bol síce úspešný pri zvládaní komunikatívnych chorôb, ale je zjavne neúčinný v zápase proti neprenosným chorobám, ktorých výskyt vzrástol v druhej polovici 20. storočia ako dôsledok starnutia populácie.

Graf 1**Stredná dĺžka života v rokoch 1970 – 2002**

Zdroj: Ústav zdravotníckych informácií a štatistiky, 2004.

Samozrejme, súčasný prebytok nemocníc je ideálnym východiskom pre moderné trendy v mikromanažmente zdravotníctva – riadenie pacienta, vytváranie integrovaných systémov (HMO – health maintenance organizations) a vytváraní horizontálnych sietí nemocníc s vyššou mierou špecializácie s dôrazom na efektívnu dostupnosť podľa zdravotného plánu populácie. Práve tieto trendy sú dôležité pre efektívne fungovanie zdravotníctva na regionálnej úrovni. Z dlhodobejšej perspektívy ministerstvo zdravotníctva predpokladá fungovanie práve horizontálne, alebo vertikálne integrovaných zdravotných systémov na regionálnej báze ako optimálnych štruktúr pre pokrytie zdravotných potrieb ľudí v regiónoch.

Nevhodnú konštrukciu zdravotného systému zameraného skôr na liečenie chorých, ako na udržiavanie populácie v dobrom stave označila Svetová banka ako zastaralú paradigmatu nášho zdravotníctva, pričom zdôrazňuje, že podpora zdravšieho životného štýlu a prevencia ochorení zatiaľ nezískali dostatočnú pozornosť. Napriek tomu, že veľa ľudí považuje svoje vlastné zdravie za prvoradé, nevenujú mu

občania dostatočnú pozornosť, čo sa prejavuje v myslení uprednostňujúcom liečbu pred prevenciou, aj v stravovacích a fajčiarskych návykoch. Táto skutočnosť je navyše podporená ústavou garantovanou, avšak iluzórnou bezplatnosťou slovenského zdravotníctva.

Zdravie za luxusný statok⁹ po prvýkrát označil Kleinman (1978). Existuje široká zhoda názorov, že príjmová elasticita výdavkov na zdravotníctvo (pomer percentuálnej zmeny výdavkov k percentuálnej zmene príjmov) „leží“ medzi +1,18 až +1,36 (Donaldson a Gerard, 1993).¹⁰ Rast výdavkov závisí vo veľkej miere od nadmerných očakávaní jednotlivcov. Callahan (1994) vidí možnosť úspor pomocou apelovania na uvedomelú racionalizáciu zdravotníckej spotreby.¹¹

Nadmerné očakávania obyvateľov sú na Slovensku navyše podporené neprimerane vysokou finančnou ochranou na ktorú spoločnosť nemá dostatok zdrojov. Systém na základe povinného zdravotného poistenia poskytuje občanom zdravotné služby „bezplatne“ bez akejkoľvek finančnej protihodnoty a pri minimálnej finančnej spoluúčasti pacienta (do 30.

5. 2003 výlučne ako doplatky za lieky). Takto široko definovaná a vládou garantovaná solidarita spôsobuje neudržateľnú výška nákladov a potláča zodpovednosť jednotlivca za svoje zdravie. Dôsledkom je kontinuálny rast nákladov nad rámec schopnosti ich financovania (tabuľka 1).

Zároveň je dôležité upozorniť na fakt, že objem výdavkov na zdravotníctvo je veľmi úzko spätý s výkonnosťou reálnej ekonomiky. Možno to znie paradoxne, ale Slovensko v súčasnosti na zdravotníctvo vydáva dokonca viac zdrojov ako je schopná ekonomika generovať.¹² Požiadavky lekárov a stavovských organizácií o zvýšenie zdrojov na úroveň „Európy“, teda 8 až 10 % HDP nie je pri súčasnej výkonnosti slovenskej ekonomiky možné (dosahujeme 51 % priemeru starých krajín EU a výdavky na zdravotníctvo tvoria v SR takmer 7 % HDP). Postupne, ako slovenská ekonomika bude dosahovať ekonomickú úroveň starých štátov EU (odhad M.E.S.A. 10. je, že SR dosiahne 80 % priemeru starých krajín EU medzi rokmi 2020 až 2025), tak aj podiel výdavkov na zdravotníctvo v pomere k HDP bude stúpať na ich úroveň. V súčasnej situácii si Slovensko so svojou výkonnosťou nemôže dovoliť vydávať na zdravotníctvo 8 až 10 % z HDP.

Účinnosť zdravotného systému je funkciou alokatívnej a technickej efektívnosti využívania disponibilných zdrojov. V neefektívnom systéme, teda aj pri zvyšovaní objemu zdrojov na zdravotníctvo, môže zdravotný stav populácie a kvalita služieb stagnovať, alebo klesať. Informácia o vysokej efektívnosti slovenského zdravotníctva je mýtus. Podľa kom-

paratívnej štúdie porovnávajúcej krajiny OECD (Osterkamp, 2004) je efektívnosť slovenského zdravotníctva na úrovni 61,2 %.¹³ Znamená to, že z každej koruny sa v systéme 39 halierov stráca a neslúži na zlepšenie zdravia pacientov. Medzi hlavné príčiny patrí predovšetkým prezamestnanosť a vysoké fixné náklady systému (prebytok ponuky).

Súčasná situácia slovenského zdravotníctva je dôsledkom kumulácie súčasných demografických trendov so zdedenými systémovými deformáciami na všetkých úrovniach. Na ich odstránenie však doteraz chýbalo reformné know-how v oblasti zvýšenia efektívnosti systému a politická rozhodnosť pri presadzovaní nepopulárnych opatrení smerujúcich k zníženiu očakávaní občanov a zvýšeniu ich finančnej spoluúčasti (schéma 1).

2. PRIORITY OBČANOV

Slovenské zdravotníctvo stojí pred najväčšou výzvou v dejinách. Náročnosť tejto výzvy spočíva v tom, že z krátkodobého hľadiska v nej niet jasného víťaza. Občan na seba musí zobrať väčšiu zodpovednosť aj v oblasti zdravia. Jednoznačným cieľom reformy je zníženie očakávaní občanov voči zdravotnému systému a posilniť ich pocit zodpovednosti za vlastné zdravie. Takýto pocit sa dá vybudovať jedine jasným definovaním plne hradenej, čiastočne hradenej a nehradenej zdravotnej starostlivosti.

Na takúto definíciu je nutné vedieť priority občanov. Ministerstvo zdravotníctva preto dalo vypracovať reprezentatívny výskum o priori-

Tabuľka 1

Financovanie zdravotníctva v Slovenskej republike

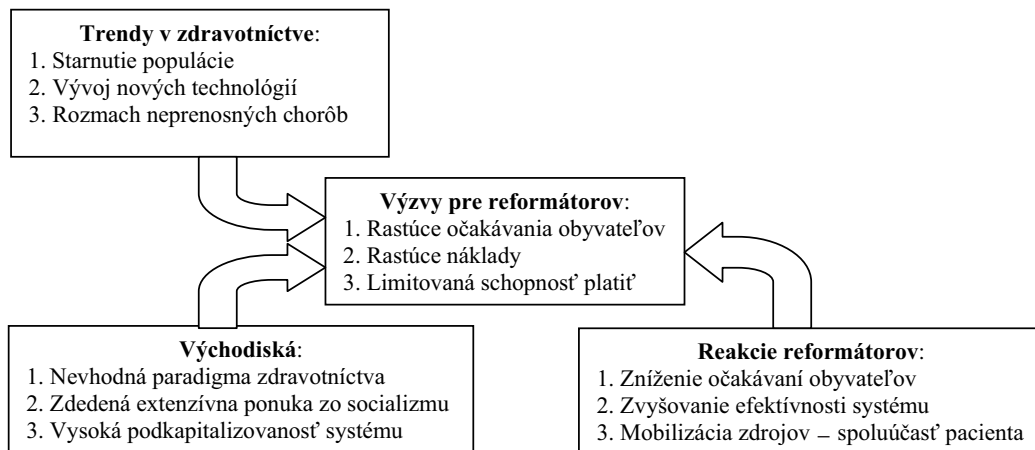
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003e	2004f	2005f
Prijmy, % HDP	6,1	7,2	7,0	6,9	6,4	6,4	6,4	6,4	6,3	6,6	6,7
Výdavky, % HDP	6,2	7,2	7,6	7,6	6,9	7,3	7,3	7,0	6,7	6,7	6,7
Deficit, % HDP	-0,1	0,0	-0,6	-0,7	-0,5	-0,9	-0,9	-0,6	-0,4	-0,1	0,0

Zdroj: Ministerstvo zdravotníctva.

Poznámka: Postupný pokles výdavkov na HDP je daný vysokým tempom rastu HDP v posledných rokoch, čo je v protiklade s krajinami OECD, kde rast výdavkov na zdravotníctvo predbieha rast HDP.

Schéma 1

Pozícia politických rozhodnutí v reforme zdravotného systému

Zdroj: Pažitný – Zajac 2002.

tách občanov¹⁴, pričom respondenti mali označiť až tri ochorenia, ktorých sa obávajú. Výsledky sú veľmi zaujímavé, pri niektorých ochoreniach až prekvapivé (tabuľka 2).

Zrejme nikoho neprekvapí, že vedú srdcovo-cievne choroby, nádory a diabetes. Pomocou týchto troch chorôb budeme neskôr v texte hodnotiť aj zdravotný stav populácie tzv. južných regiónov. Na druhej strane prekvapivo nízko sa umiestnili gynekologické choroby, pri ktorých včasná prevencia môže výrazným spôsobom

sobom pozitívne ovplyvniť liečbu (vyšetrenie krčka maternice). Taktiež občania nízko „posadili“ aj infekčné choroby a AIDS.

3. REFORMA ZDRAVOTNÍCTVA REŠPEKTUJE PRIORITY OBČANOV

Pri súčasných trendoch v zdravotníctve, nevhodných východiskách, bezplatnosti zdravotníctva a široko koncipovanom Liečebnom

Tabuľka 2

Najčastejšie ochorenia na Slovensku

Choroba	%
Srdcovo-cievne choroby	74,2
Onkologické ochorenia	68,8
Diabetes, cukrovka, poruchy metabolizmu	26,2
Choroby pohybového ústrojenstva	16,6
Psychické, psychiatrické, nervové ochorenia a stres	16,1
Chríпка	12,1
Alergie	10,9
Choroby dýchacích ciest	8,6
Infekčné choroby, žltáčka, TBC a AIDS	6,3
Nesprávna životospráva, obezita	6,2
Alkoholizmus, fajčenie, drogové závislosti	4,6
Stomatologické problémy	1,4
Kožné choroby	0,9
Gynekologické choroby	0,8

Zdroj: Focus, 2004.

poriadku máme prebytok dopytu, pri prebytku ponuky, pričom obidva faktory zdravotníckeho trhu vo finančnom vyjadrení prevyšujú reálne disponibilné zdroje a vytvárajú dvojité tlak (pozri bližšie Evans, 2001):¹⁵

Ponuka > Finančné zdroje < Dopyt

V systéme obmedzených zdrojov je nevyhnutné stanoviť spoločenské priority, teda ktoré choroby sa budú financovať plne a ktoré len čiastočne. Tento proces vymedzovania je veľmi ťažký po politickej, technickej a etickej stránke, najmä na prítomnosť veľkého počtu záujmových skupín v systéme.

Slovenská reforma podporuje princíp solidarity vyjadrený spoločenskou mierou závažnosti ochorenia – tzv. priority list. Zároveň rešpektuje priority dané občanmi. V prípadných posunoch posúva niektoré dôležité choroby smerom nahor, do tzv. národného zoznamu priorít (napr. infekčné ochorenia, či niektoré gynekologické zákroky).

Priority sa určujú ako pozitívny zoznam diagnóz zoradených podľa miery závažnosti, spoločenskej priority, či finančnej náročnosti – tzv. národný zoznam priorít. Zoznam je v určitom bode prefatý čiarou a pri diagnózach „pod čiarou“ môžeme uvažovať so spoluúčasťou občanov. Spravidlosť tohto systému je daná tým, že pre rovnakú potrebu garantuje rovnakú starostlivosť a zároveň pre nerovnakú potrebu zabezpečuje nerovnakú starostlivosť. Je vysoko solidárny s chronickými, finančne náročnými a nepoistiteľnými ochoreniami. Naopak, v tzv. ľahších diagnózach prenáša určitú mieru finančnej spoluzodpovednosti priamo na pacienta.

4. OBYVATELSTVO JUŽNÝCH REGIÓNOV MÁ JEDNOZNAČNE HORŠÍ ZDRAVOTNÝ STAV AKO PRIEMER SLOVENSKA

Hodnotenie zdravotného stavu populácie tzv. južných regiónov sa opiera o údaje Ústavu

zdravotníckych informácií a štatistiky (ÚZIŠ), pričom pri ich interpretácii sa budeme musieť vyrovnávať predovšetkým so zmenou územno-správneho členenia od 1. 1. 1996. Z pôvodných 38 okresov bolo vytvorených 79 nových okresov, pričom za tzv. južné regióny považujeme tie, ktoré majú (alebo mali) spoločnú hranicu s Maďarskom a majú štatisticky významné zastúpenie maďarskej menšiny.

Aj keď vo veľkej miere sa zmena väčšiny južných regiónov nedotkla, predsa existujú určité okresy, kde sú zmeny výrazné. Pre lepšiu orientáciu a časovú porovnateľnosť údajov preto navrhujeme nasledovný prevodový mostík (tabuľka 3), ktorý síce nedokáže zachytiť všetky detailné zmeny, ale vo veľkej miere zodpovedá kritériu porovnateľnosti dát spred roka 1996 a po roku 1996.

Tabuľka 3
Prevodový mostík tzv. južných regiónov medzi jednotlivými okresmi pred a po zmene administratívneho členenia

Južné regióny pred rokom 1996	Južné regióny po roku 1996
Dunajská Streda	Dunajská Streda
Galanta	Galanta
	Šaľa
Komárno	Komárno
Levice	Levice
Nové Zámky	Nové Zámky
Lučenec	Lučenec
Rimavská Sobota	Rimavská Sobota
	Poltár
Veľký Krtíš	Veľký Krtíš
Košice-mesto	Košice
Košice-vidiek	Košice-okolie
Rožňava	Rožňava
	Revúca
Trebišov	Trebišov

Zdroj: M.E.S.A. 10.

Zdravotný stav obyvateľstva budeme hodnotiť podľa dvoch základných kritérií. Prvým je stredná dĺžka života, ktorá vyjadruje očakávanie, koľko rokov bude novorodenec žiť. Druhým je šandardizovaná miera úmrtnosti, ktorá vyjadruje mieru úmrtnosti upravenú na štandardnú vekovú štruktúru. V prípade južných re-

giónov budeme hodnotiť tri hlavné príčiny smrti (srdcovocievne choroby, nádory a diabetes).

4.1. Stredná dĺžka života

Zdravotný systém ovplyvňuje len $\frac{1}{4}$ zdravotného stavu obyvateľstva. Za zvyšok (teda $\frac{3}{4}$!!!) sú zodpovedné genetika, životné prostredie a životný štýl – stravovanie, fajčenie a pod. (Lalonde, 1974).¹⁶ Tento fakt dokumentujú aj údaje zo Slovenska, keď pri jednom univerzálnom systéme zdravotníctva je medziregionálna stredná dĺžka života štatisticky významne odlišná.

Z hľadiska strednej dĺžky života je na tom najlepšie okres Bratislava 4 (najvyšší vek dožitia mužov – 72,2 roka) a okres Liptovský Mikuláš (najvyšší vek dožitia žien – 79,2

roka). Úplne najhorší je okres Krupina, ktorý pri oboch rodoch dosahuje najnižší vek dožitia (muži – 64,6, ženy – 74,9).

Okrem dvoch okresov (Košice-mesto a Poltár) leží stredná dĺžka života južných regiónov medzi Krupinou a priemerom Slovenska (graf 2). Dokumentuje to fakt, že zdravotný stav obyvateľov južných regiónov ako celku nie je v porovnaní s priemerom SR uspokojivý a že existuje relatívne veľká medzera strednej dĺžky života – pri ženách 0,8 roka a pri mužoch dokonca až 1,1 roka (tabuľka 4).

4.2. Štandardizovaná miera úmrtnosti (SDR)¹⁷

Nižšia úroveň strednej dĺžky života veľmi úzko súvisí s vyššou mierou úmrtnosti pri chorobách

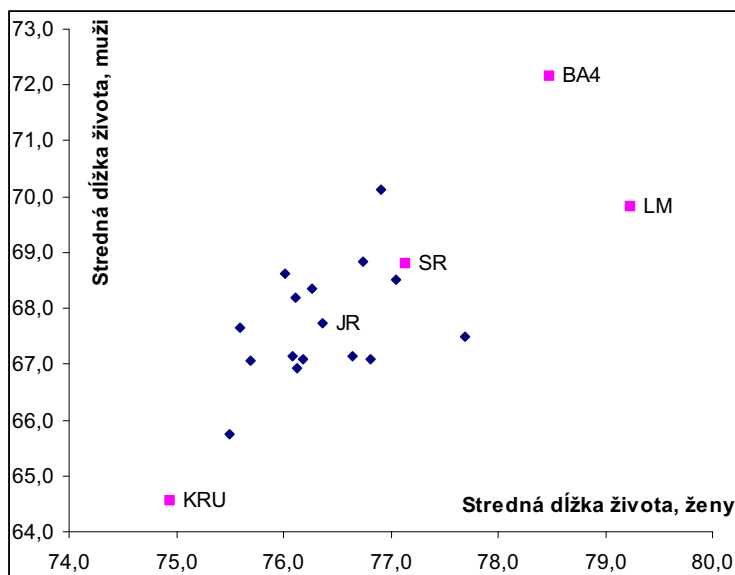
Tabuľka 4

Stredná dĺžka života pri narodení v okresoch Slovenskej republiky podľa pohlavia za obdobie rokov 1996 – 2000

	Muži	Ženy	Rozdiel
Košice-mesto	70,1	76,9	6,8
Šaľa	68,8	76,7	7,9
Komárno	68,6	76,0	7,4
Galanta	68,5	77,0	8,5
Nové Zámky	68,4	76,3	7,9
Dunajská Streda	68,2	76,1	7,9
Revúca	67,7	75,6	7,9
Poltár	67,5	77,7	10,2
Lučenec	67,2	76,1	8,9
Košice-okolie	67,1	76,6	9,5
Veľký Krtíš	67,1	76,2	9,1
Levice	67,1	76,8	9,7
Rožňava	67,1	75,7	8,6
Rimavská Sobota	66,9	76,1	9,2
Trebišov	65,8	75,5	9,7
Priemer južné regióny (JR)	67,7	76,4	8,6
Priemer SR	68,8	77,1	8,3
odstup od priemeru	-1,1	-0,8	0,3
Bratislava IV	72,2	78,5	6,3
odstup priemeru JR od BA 4	-4,4	-2,1	2,3
Liptovský Mikuláš	69,8	79,2	9,4
odstup priemeru JR od LM	-2,1	-2,9	-0,8
Krupina	64,6	74,9	10,4
odstup priemeru JR od KRU	3,2	1,4	-1,7

Zdroj: Kalkulácie M.E.S.A. 10 na základe údajov ŠÚ SR.

Graf 2
Stredná dĺžka života

Zdroj: M.E.S.A. 10 na základe údajov ŠU SR.

Poznámky: BA 4 – okres Bratislava IV

LM – okres Liptovský Mikuláš

KRU – okres Krupina

SR – priemer Slovenskej republiky

JR – priemer južných regiónov

obehovej sústavy (až o 18 %) a s vyššou mierou úmrtnosti pri nádorových ochoreniach (v posledných rokoch okolo 5 %) – tabuľka 5.

Zaostávanie južných regiónov v zdravotnom stave obyvateľov za priemerom Slovenska dokumentuje index zaostávania, ktorý je skonštruovaný ako podiel SDR v jednotlivých

druhoch príčin smrti v južných regiónoch k SDR za SR. Všimnime si, že pri chorobách obehovej sústavy dosahoval tento index v roku 1992 hodnotu 1,20; čiže južné regióny mali až o 20 percent vyššiu úmrtnosť na choroby obehovej sústavy ako priemer Slovenska. Žiaľ, tento ukazovateľ sa na rozdiel od

Tabuľka 5
Štandardná miera úmrtnosti a index zaostávania

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Obehovka JR	623,44	604,25	620,72	627,63	607,58	613,92	656,88	629,37	626,34	634,76	612,20	620,82
Obehovka SR	520,00	517,28	525,34	541,10	519,15	529,81	551,49	531,35	536,70	533,37	521,85	524,46
Rozdiel	103,44	86,98	95,38	86,53	88,43	84,11	105,39	98,02	89,65	101,39	90,36	96,35
Obehovka JR/SR	1,20	1,17	1,18	1,16	1,17	1,16	1,19	1,18	1,17	1,19	1,17	1,18
Nádory JR	221,26	228,99	223,23	226,65	237,38	233,44	250,71	239,61	240,18	240,00	226,38	227,23
Nádory SR	200,22	201,25	201,14	206,48	207,32	209,84	226,95	221,21	220,90	220,64	213,88	215,96
Rozdiel	21,04	27,74	22,09	20,17	30,06	23,61	23,76	18,40	19,28	19,36	12,50	11,27
Nádory JR/SR	1,11	1,14	1,11	1,10	1,14	1,11	1,10	1,08	1,09	1,09	1,06	1,05
Diabetes JR	21,74	16,20	12,74	16,72	13,29	14,27	17,47	21,70	16,85	15,79	13,44	14,60
Diabetes SR	18,77	14,95	11,82	12,45	10,98	11,39	13,71	18,81	14,04	14,16	13,57	14,35
Rozdiel	2,97	1,25	0,92	4,27	2,31	2,88	3,76	2,89	2,81	1,62	-0,14	0,25
Diabetes JR/SR	1,16	1,08	1,08	1,34	1,21	1,25	1,27	1,15	1,20	1,11	0,99	1,02

Zdroj: Kalkulácie M.E.S.A. 10 na základe údajov ÚZIS, 2004.

ostatných v priebehu posledných 12 rokov zlepšil len veľmi mierne na 1,18 (tabuľka 3). Rozdiel medzi krivkou priemeru južných regiónov a priemeru SR sa z dlhodobého hľadiska znižuje len minimálne (graf 3).

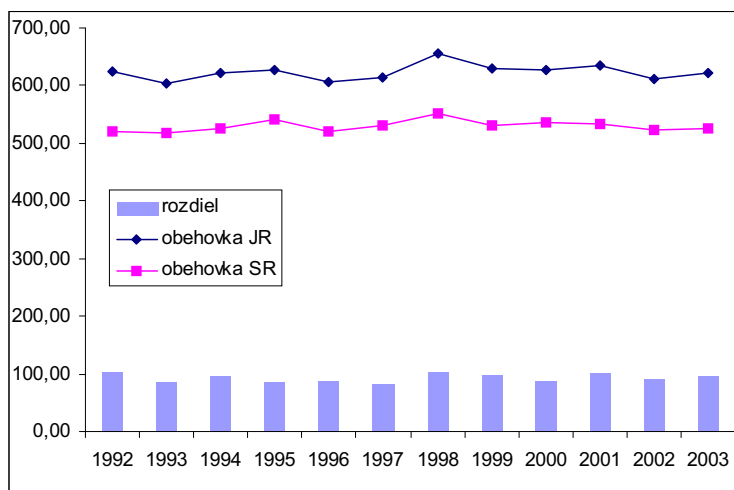
Naopak, ak si pozorne pozrieme index zaostávanie pri nádoroch, zistíme, že v roku 1992 dosahoval index hodnotu 1,11 – pričom počas posledných 12 rokov postupne klesá až

na 1,05 v roku 2003. Taktiež je zrejme postupné uzatváranie nožníc medzi mierou úmrtnosti v južných regiónoch oproti priemeru Slovenska (graf 4).

Ako veľmi pozitívna sa javí situácia pri ochorení na diabetes, ale tiež to môže byť dané určitými trendmi, ktoré zatiaľ nie sú dobre vysvetliteľné (najmä výrazné rozdiely medzi jednotlivými rokmi). Každopádne, po

Graf 3

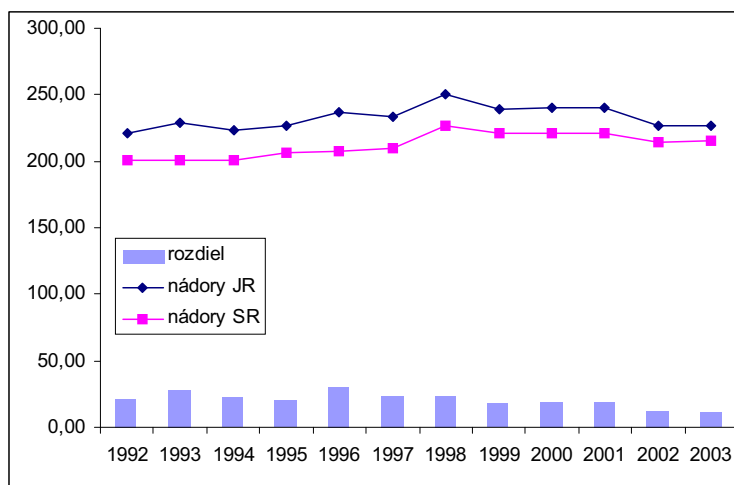
Úmrtnosť na choroby obehovej sústavy

Zdroj: Kalkulácia M.E.S.A. 10 na základe údajov ÚZIS.

Graf 4

Úmrtnosť (SDR) na nádory

Zdroj: Kalkulácia M.E.S.A. 10 na základe údajov ÚZIS.

dramatickom vývoji za posledné roky klesla úmrtnosť na diabetes v posledných dvoch rokoch na hodnoty takmer identické s priemerom Slovenska (pozri graf 5).

5. VYSOKÁ DOSTUPNOSŤ ZDRAVOTNEJ STAROSTLIVOSTI JE ZACHOVANÁ AJ NA JUHU SLOVENSKA

Dostupnosť zdravotnej starostlivosti je jedným z najdôležitejších cieľov zdravotnej politiky. Má tri dimenzie. Pod *fyzickou dostupnosťou* rozumieme geografické rozmiestnenie jednotlivých typov poskytovateľov na území. Tvrdenie, že každé mestečko by malo mať určité zariadenia a poskytovať určité služby, lebo je to „spravodlivé“, je prinajmenšom nepresvedčivé, ak tieto zariadenia a služby nie sú súčasťou nákladovo-efektívneho poistného plánu. Jediným záverom takéhoto chápania dostupnosti je súčasný stav u nás, keď existuje prebytok ponuky zdravotníckych poskytovateľov. Naopak *efektívna dostupnosť* zohľadňuje polohu, náklady, čas potrebný na cestovanie, čakacie lehoty, správanie sa poskytovateľov či otváracie doby. *Finančná dostupnosť* predstavuje

finančnú náročnosť zdravotnej starostlivosti v bode jej poskytnutia občanovi.

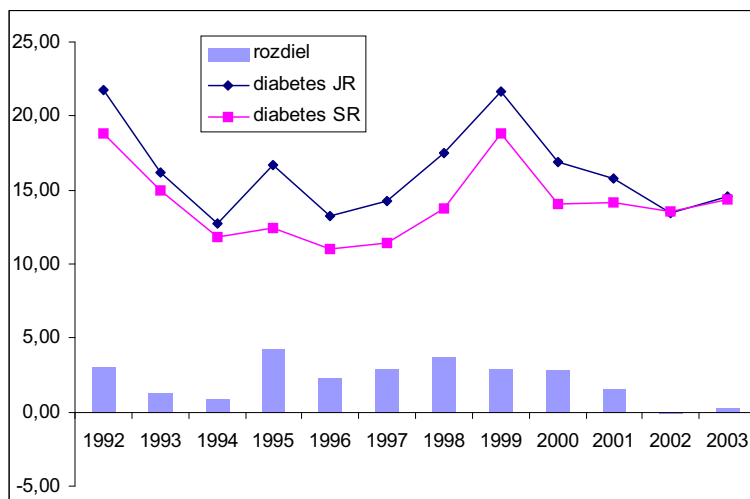
5.1. Fyzická dostupnosť

Celkový počet postelí v južných regiónoch dosiahol svoje maximum v roku 1993 (11 649 postelí). Až do tohto okamžiku počet postelí postupne rástol, pričom najväčší medziročný prírastok zaznamenal v roku 1991, kedy bola v okrese Košice-mesto otvorená úplne nová nemocnica. Napriek meniacemu sa absolútne- mu počtu postelí je rok 1991 zaujímavý aj tým, že rozdeľuje sledované obdobie (roky 1974 až 2003) na dve nerovnaké časti. Do roku 1991 predstavoval podiel počtu postelí južných regiónov na všetkých posteliach rádovo 20 percent, po roku 1991 je to rádovo až 27 percent.

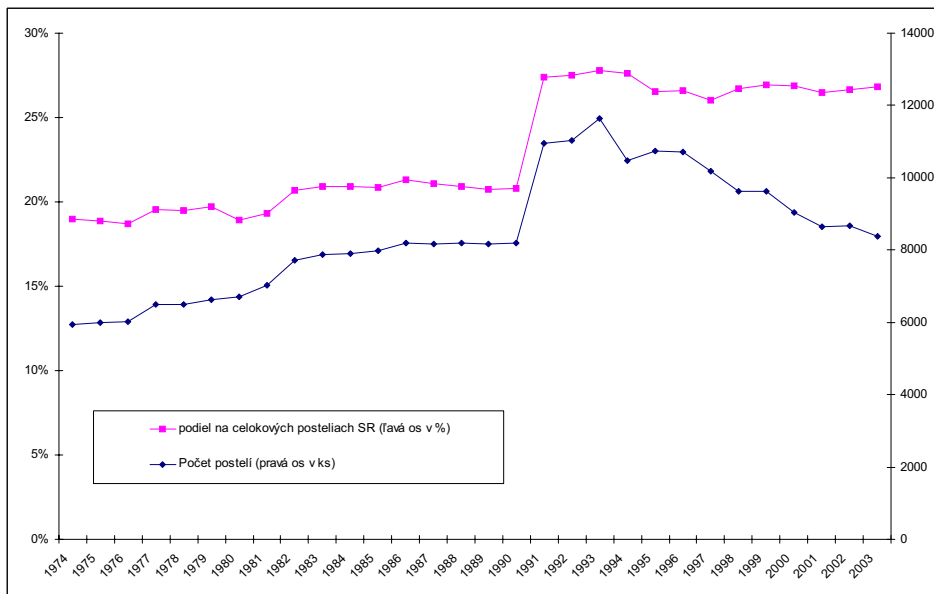
Samotné kvantitatívne hodnotenie však nie je postačujúce. Podľa odborného recenzenta tejto kapitoly (Šomló, 2004)¹⁸ sú južné regióny Slovenska a ich obyvatelia ochudobňované z troch dôvodov:

1. Prevažná časť postelí v južných regiónoch je v nemocniciach I. typu (mestské) a II. typu (patria väčšinou VÚC).

Graf 5
Úmrtnosť (SDR) na diabetes

Zdroj: Kalkulácie M.E.S.A. 10 na základe údajov ÚZIS.

Graf 6.**Vývoj počtu postelí v južných regiónoch v kusoch a ako percento k celkovému počtu postelí**

Zdroj: Kalkulácie M.E.S.A. 10 na základe údajov ÚZIS.

2. Vo veľkých mestách je bežná sekundárna starostlivosť poskytovaná nemocnicami III. typu a vo fakultných nemocniciach. Z hľadiska financovania to znamená sekundárnu starostlivosť za terciárne platby. V NsP III. typu a vo fakultných nemocniciach sú až trojnásobne vyššie platby aj za chorých v rámci sekundárnej nemocničnej starostlivosti.

3. Súčasný platobný systém (service-mix) uprednostňuje veľké nemocnice a odčerpáva peniaze do veľkých miest na úkor vidieka. Somló očakáva, že spravodlivejšiu alokáciu zdrojov je možné očakávať len od platobných systémov založených na case-mixe (DRG) a od HMO-podobných organizácií.

5.2. Finančná dostupnosť

Ide o tzv. marginálne náklady, ktoré musí občan vynaložiť na získanie zdravotnej starostlivosti. V našej praxi práve zavedenie poplatkov pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti znamenalo zvýšenie marginálnych nákladov z pôvodných 0 na 20, resp. 50 korún (tabuľka 1). Mu-

síme si stále uvedomovať, že pojem dostupnosť je vždy viazaný na toho, kto ju potrebuje, preto v prípade poskytovania zdravotnej starostlivosti je tento pojem dôležitý pre občanov.

Najprv si potrebujeme zjednodušiť vysvetliť pojem a funkciu marginálnych nákladov pri nákupe ľubovoľných statkov. Marginálne, alebo aj hraničné náklady z hľadiska spotrebiteľa predstavujú posledné peňažné jednotky vynaložené na získanie určitého statku. Pri väčšine statkov, ktoré sú predmetom kúpy a predaja, sa marginálne náklady rovnajú skutočnej cene výrobku a vyjadrujú tak vo finančnej hodnote jeho skutočnú vzácnosť. Napríklad, ak cena osobného automobilu je 400 000 Sk tak skutočne na jeho získanie potrebujeme vynaložiť celých 400 000 Sk, a nie povedzme iba polovicu. Podobne za televízor zaplatíme plných 30 000 Sk ak je jeho cena 30 000 korún. Dôležité je, že občania si cenu takéhoto statku naozaj skutočne uvedomujú a rešpektujú.

Iná situácia je pri statkoch ako vzdelanie alebo zdravotníctvo, pri ktorých uvedomova-

Tabuľka 6**Výška poplatkov, ktoré boli zavedené s platnosťou od 1. 6. 2003**

	Výška poplatku	Za čo	Kto si ho necháva
Primárna ambulantná starostlivosť	20 Sk	Za návštevu	lekár
Špecializovaná ambulantná starostlivosť	20 Sk	Za návštevu	špecialista
Nemocnica (strava a ubytovanie)	50 Sk	Za jeden deň	nemocnica
Doprava	2 Sk	Za km	doprava
Recept	20 Sk	Za recept	5 Sk lekárnik 15 Sk zdravotná poisťovňa

Poznámka: Z hľadiska sociálnej únosnosti existujú pre určité sociálne skupiny výnimky, ktoré sú podrobne rozpísané v zákone č. 98/1995.

nie si hodnoty a vzácnosti neplatí. Napríklad za komplikovanú operáciu, ktorej náklady sa pohybujú povedzme na úrovni nákladov na automobil (čiže 400 000 Sk) alebo za drahý liek, ktorého náklady sú na úrovni nákladov na televízor (čiže 30 000 Sk) pacient doteraz nezaplatil ani korunu. Z pohľadu pacienta dosahujú marginálne náklady výšku 0, a tak nulovú hodnotu zdravotnej starostlivosti aj prisudzuje. Vzácnosť televízora a drahých liekov je tak pri rovnakých nákladoch priepastná. Jednoducho, pacienti bezplatnú zdravotnú starostlivosť nepovažujú za vzácnu.

Takéto „neprisudzovanie“ vzácnosti spotrebovaným statkom vo všeobecnosti generuje tri druhy nevhodného správania. Prvým je nezodpovednosť, ktorá v spojení s absenciou funkcie individuálneho rizika ústi do morálneho hazardu, keď bez výčitiek svedomia vystavujeme naše telá rizikovým faktorom, akými sú fajčenie, alkohol, či zlá životospráva, pretože v konečnom dôsledku nie ten, kto sa takto správa znáša náklady na liečenie. Druhým je tendencia nadmerného konzumu zdravotných statkov. Prejavom tohto správania je spotreba týchto statkov aj vtedy, keď na to nie je reálna potreba. A do tretice objavuje sa potreba vyjadriť „svoju“ vďačnosť iným spôsobom, napr. vo forme korupcie. Našou základnou hypotézou pri zavedení poplatkov bolo:

1. Obmedziť nadbytočný dopyt po zdravotnej starostlivosti znížením počtu návštev u lekára a znížiť spotrebu liekov

2. Znížiť mieru korupcie

3. Zvýšiť spoluzodpovednosť pacienta za svoj zdravotný stav, čo má mať do budúcnosti významný edukačný charakter

Pre zavedenie finančnej spoluúčasti pacienta pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti vo forme marginálnych nákladov je dôležité, aby výška poplatku nebola stanovená tak vysoko, že by pacienta mohla odradiť od návštevy lekára. Pri necitlivom stanovení tohto prahu sa totiž môže stať, že pacient lekára naozaj nenavštívi a vznikne tzv. „efekt bubliny“ (vtedy ak náklady na liečbu prídu neskôr, ale už vo vyššej sume pretože pacient príde v komplikovanejšej fáze choroby, alebo dokonca vo vážnejšom stave). Na druhej strane hodnota marginálnych nákladov musí byť vyššia ako sú administratívne náklady spojené s ich zavedením.¹⁹

Od 1. 6. 2003 sme zaviedli tieto marginálne poplatky aj nás. Opozíciou aj prezidentom republiky toľko proklamované sociálne dopady zavedenia poplatkov budeme sledovať z dvoch uhlov pohľadu. Prvým sú zdravotné poisťovne, ktoré za zdravotnú starostlivosť platia a druhým sú samotní občania, ktorí požívajú jej výhody.

5.2.1. Výsledok prvý: Návštevy u lekárov PAS poklesli v druhom polroku 2003 o 10 %

Z údajov zdravotných poisťovní vyplýva, že počet návštev v primárnej sfére v druhom polroku 2003, teda po zavedení poplatkov klesol o 10 % oproti rovnakému obdobiu v roku 2002, čo môžeme považovať za štatistické

ky signifikantný jav (tabuľka 7). Podobný pozitívny výsledok bol zaznamenaný aj u lekárskej služby prvej pomoci (pokles o 13 %). Len minimálny pokles bol zaznamenaný pri lekároch špecialistoch (o 2 %) a v nemocniciach (taktiež o 2 %). Príčinou je fakt, že k týmto poskytovateľom už chodia pacienti so skutočným problémom a na doporučenie lekára prvého kontaktu. Tým sa naplnila prvá časť našej hypotézy, že v systéme skutočne existuje nadbytočný dopyt, ktorý zafažuje lekárov a spôsobuje systému dodatočné náklady. Tento sa nám podarilo pri lekároch prvého kontaktu odbúrať.

5.2.2. Výsledok druhý: Len 1,5 % ľudí tvrdí, že kvôli poplatkom prestalo navštevovať lekára

Obava o „zhoršení“ dostupnosti zdravotných služieb sa nepotvrdila, čo dokumentujú aj výsledky reprezentatívneho kvantitatívneho prieskumu, ktorý v januári pre MZ vykonala agentúra FOCUS na reprezentatívnej vzorke 1 040 obyvateľov SR vo veku od 18 rokov.

Len 1,5 % respondentov uviedlo, že zavedenie poplatkov natoľko ovplyvnilo ich správanie, že k lekárovi prestali chodiť úplne. Na druhej strane, až 58,4 % opýtaných svoje správanie nezmenilo a k lekárovi chodia rovnako často ako predtým. Redukcia (nadbytočného) dopytu bola zaznamenaná u 18 % občanov, ktorý obmedzili počet návštev (graf 7). Zníženie počtu návštev, je popri zvýšení kvality zdravotnej starostlivosti (viac času na jedného pacienta) aj významným faktorom poklesu predpísaných liekov, pretože až 95 % návštev pacienta u lekára primárnej ambulantnej starostlivosti sa končí predpísaním lieku. Pokles výdavkov na lieky zrejme spôsobilo viac faktorov, ktoré sa od seba len ťažko izolujú. Zavedenie poplatkov za recept, u viac ako 20 % pacientov viedlo k požiadavke na predpísanie menšieho počtu receptov (graf 8). Samozrejme, že významnú rolu u liekov zohrala aj zmena filozofie kategorizácie liečiv, ako aj zavedenie fixného poplatku.

Údaje zdravotných poisťovní potvrdzujú významné zníženie rastu dynamiky výdavkov na lieky. Kým v predchádzajúcich rokoch

Tabuľka 7

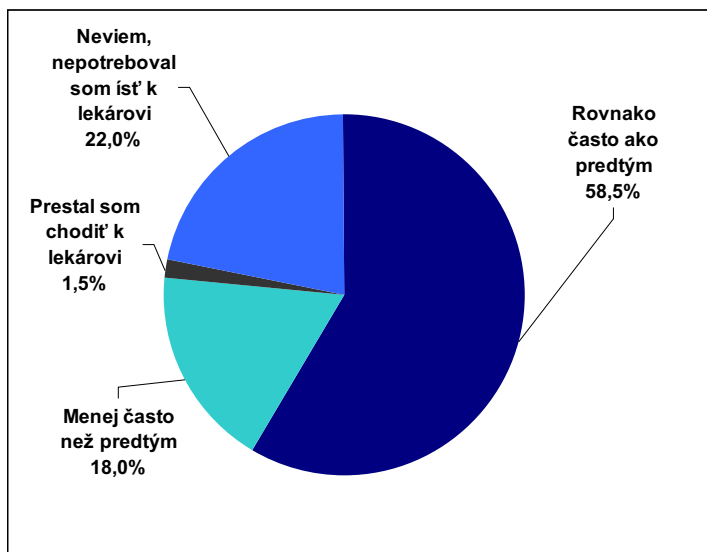
Počet návštev v roku 2003 v porovnaní s rokom 2002 za jednotlivé kvartály

Obdobie	Počet návštev v ambulanciách				Počet hospitalizácií	
	PLD, PLDaD a gyn.	Stomat.	LSP	ŠAS	v nemocniciach	v ost. ústavn. zar.
1. q. 2002	3 955 031	652 062	219 141	3 391 103	206 352	33 015
2. q. 2002	3 867 676	640 379	241 975	3 361 904	196 638	33 742
3. q. 2002	3 457 192	558 015	254 146	2 965 542	189 765	30 987
4. q. 2002	3 892 173	620 004	250 615	3 241 337	193 305	29 582
2002	15 172 072	2 470 460	965 877	12 959 886	786 060	127 326
1. q. 2003	4 141 886	638 254	260 616	3 371 764	196 378	31 496
2. q. 2003	3 619 596	623 961	235 854	3 302 044	199 175	34 821
3. q. 2003	3 042 471	542 567	219 884	2 867 805	185 309	32 313
4. q. 2003	3 596 287	621 555	219 419	3 216 420	189 156	32 197
2003	14 400 240	2 426 337	935 773	12 758 033	770 018	130 827
1. q.	1,05	0,98	1,19	0,99	0,95	0,95
2. q.	0,94	0,97	0,97	0,98	1,01	1,03
3. q.	0,88	0,97	0,87	0,97	0,98	1,04
4. q.	0,92	1,00	0,88	0,99	0,98	1,09
Rok	0,95	0,98	0,97	0,98	0,98	1,03

Zdroj: Všeobecná ZP, 2004. Výsledky v iných zdravotných poisťovniach sú veľmi podobné.

Graf 7

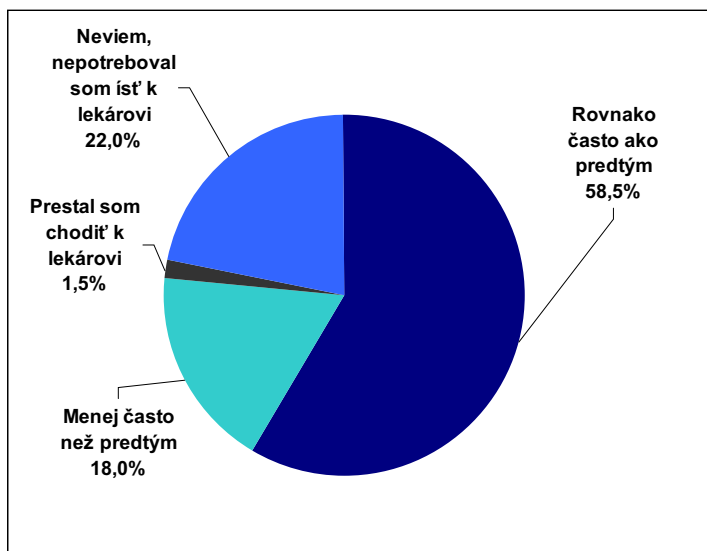
Otázka: „V priebehu minulého roka bol zavedený poplatok za návštevu u lekára – 20 korún. Ovplyvnilo zavedenie tohto poplatku Vaše návštevy u lekára?“

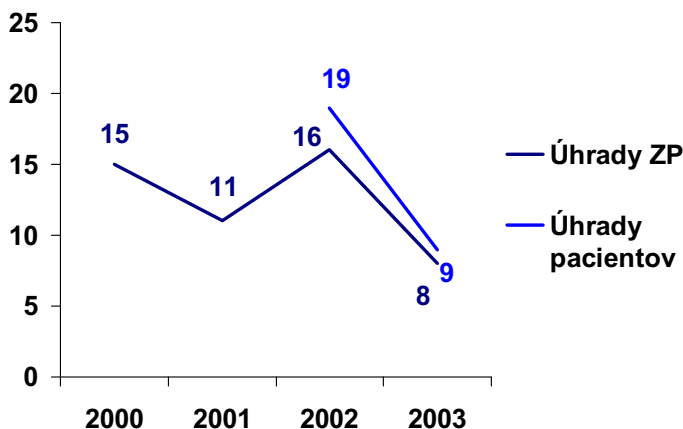
Zdroj: Focus, január 2004.

Graf 8

Otázka: „V priebehu minulého roka bol zavedený aj poplatok za jeden recept v lekární – 20 korún. Ovplyvnilo zavedenie tohto poplatku množstvo receptov, ktoré si necháte predpísať?“

Zdroj: Focus, január 2004.

Graf 9**Klesá dynamika rastu úhrad ZP aj zataženia pacienta (medziročný rast v %)**

Zdroj: MZ SR.

výdavky na lieky rástli dvojciferné, tak v roku 2003 len o 8 percent. Údaje za prvý kvartál 2004 hovoria o ďalšom poklese výdavkov na lieky – až o 13 percent. Zároveň toto bremeno nebolo prenesené na občana, lebo rast spoluúčasti pacientov na výdavkoch na lieky dosiahol iba 9 % v porovnaní s rokom 2002 keď bol 19 %. (graf 3).

5.2.3. Výsledok tretí: Poplatky menia hodnoty správnym smerom

Je známe, že zavedenie poplatkov v zdravotníctve z hľadiska rodinných rozpočtov predstavuje takú položku, s ktorou rodiny nekalculovali a musia na ne uvoľniť zdroje, ktoré boli predtým určené na iné statky. Takáto

zmena štruktúry výdavkov nemusí byť prijatá okamžite pozitívne, avšak výsledky prieskumu ukazujú, že zavedenie poplatkov nespôsobilo viac ako 60 % opýtaných žiadne väčšie ťažkosti (tabuľka 8).

V decembri 2002 viac ako 32 % respondentov považovalo korupciu v zdravotníctve za najzávažnejší problém (v celkovom poradí sa umiestnila hneď na druhom mieste). Oproti tomu v januári 2004 ju za najzávažnejší problém označilo už iba 10 % respondentov, pričom v celkovom poradí klesla až na siedme miesto. Považujeme to za významné potvrdenie našej teórie, že nie iba represia, ale systémové nástroje sú najlepším „liekom“ korupcie. Zavedením poplatkov prišiel očakávaný substitučný efekt, že ľudia už nebudú mať

Tabuľka 8**Čo pre Vás znamená zavedenie poplatkov u lekára a v lekárni za recept?**

	Lekár	Lekáreň
Nič, nie je to pre mňa vysoká suma	17,7	14,8
Trochu to ide do peňazí, ale nie je to príliš vážne	43,9	41,6
Spôsobuje mi to dosť vážne finančné problémy	21,2	23,8
Spôsobuje mi to veľmi vážne finančné problémy	5,8	7,1
Nevie posúdiť	11,5	12,6

Zdroj: Focus, január 2004.

chut' platiť ešte raz vo forme drobných pozorností, ak už raz legálne zaplatili.

5.2.4. Spoluúčasť občana na zdravotnej starostlivosti je prvým skutočným krokom k reforme zdravotníctva

Zdravie je individuálny statok a tak ho chápu aj naši občania. S týmto názorom súhlasí úplne alebo čiastočne až 61 % respondentov. Tak isto si táto skupina myslí, že o svoje zdravie by sa mal predovšetkým starať každý sám. Len 13 percent zastáva paternalistický názor a vyjadrilo úplný súhlas s tým, že o zdravie občanov by sa mal predovšetkým starať štát. Aj z tohto dôvodu sa nám zdá, že poplatky v zdravotníctve boli občanmi napokon prijaté, pričom samotní občania dostatočne dobre chápu dôležitosť tohto kroku, ktorý je prvým signálom k zmene zdravotníctva.

Analýza dopadov zavedenia poplatkov na dostupnosti zdravotných služieb ukazuje, že ich dopady na občanov a na zdravotnícky sektor boli dobre vypočítané. Zavedenie poplatkov odbúrало nadbytočný dopyt po zdravotných službách, a zároveň len v zanedbateľnej miere znížilo dostupnosť zdravotných služieb (na úrovni štatistickej chyby). Zároveň došlo k podstatnej zmene k lepšiemu vo vnímaní korupcie ako jednému z najväčších problémov v sektore zdravotníctva.

Marginálne náklady naučili nášho občana pochopiť jednoduchú pravdu: Aj keď je zdravotníctvo u nás bezplatné, nie je zadarmo. Marginálne poplatky, doplatky za služby, za lieky ako aj na niektoré ochorenia sa nestretávajú a ani nemôžu stretávať s porozumením. Napriek tomu ľudia postupne začínajú chápať ich význam, začínajú si uvedomovať hodnotu svojho zdravia a aj význam a hodnotu solidárnosti. Politickým problémom, ako sa ukázalo nie je ani tak zavedenie týchto poplatkov, ako otázka politickej vôle pokračovať v zmenách. A zatiaľ nikto nedokázal vyvrátiť náš elementárny argument, že prostriedky, ktoré ušetríme na zbytočných výdavkoch, akými je napríklad nadspotreba, použijeme v prospech

tých, ktorí ich naozaj potrebujú, napríklad pri liečbe onkologických ochorení. To je naša cesta reformy a to sú aj jej sociálne dimenzie, ktoré častokrát „kvázi“ sociálne citiaci politici nadarmo berú do svojich úst.

6. ZÁVER. SLOVENSKÁ REFORMA ZDRAVOTNÍCTVA BUDUJE ZODPOVEDNÉHO PACIENTA

Zdravie je jedným z najcennejších individuálnych statkov, pritom neexistuje na svete systém, ktorý by dokázal naraz zabezpečiť splnenie všetkých parametrov zdravotnej politiky súčasne. Ambíciou slovenskej reformy zdravotníctva je vytvoriť systém, ktorý by poskytoval každému vládnucemu zoskupeniu v budúcnosti flexibilné nástroje na realizáciu vlastnej zdravotnej politiky. Cieľom zdravotnej politiky súčasného ministra zdravotníctva je:

1. zabezpečiť vyrovnané hospodárenie systému zdravotníctva,
2. vytvoriť také prostredie a motivačné mechanizmy v systéme, ktoré budú zlepšovať zdravotný stav populácie,
3. zvyšovanie akcieschopnosti zdravotného systému zodpovedajúcemu potrebám obyvateľov a
4. zabezpečenie finančnej ochrany jednotlivcov pred tzv. katastrofickými nákladmi na zdravotnú starostlivosť.

Naším cieľom je nastaviť zdravotný systém tak, aby sa štát z pozície tvrdého zasahovania v úlohe producenta zdravotných služieb, ceno-tvorcu, sieťo-tvorcu a redistributéra zdrojov dostal výlučne do pozície jemného regulátora. Reforma zdravotníctva je zameraná na zvýšenie angažovanosti a zodpovednosti každého subjektu (pacient, poskytovateľ, poisťovňa) v systéme zdravotníctva:

Pacient musí prebrať vyššiu mieru zodpovednosti za svoj zdravotný stav, ako v otázke prevencie, tak v otázke spoluúčasti na liečbe. Zdravie je individuálny statok a preto vláda nemôže zobrať priamu garanciu za zlepšovanie zdravotného stavu populácie, ale nepria-

mo môže vytvárať taký systém a také prostredie, aby sa zdravotný stav populácie zlepšoval. Zdravotný stav je totiž len z jednej štvrtiny ovplyvňovaný zdravotným systémom a zvyšok zodpovednosti za zdravotný stav je mimo dosah zdravotného systému – určuje ho životný štýl, stravovacie a hygienické návyky, životné prostredie či genetické faktory (pozri Lalonde, 1974). Je mimoriadne dôležité, že takéto chápanie zdravia s nami zdieľajú aj naši občania.²⁰

Poskytovateľ musí zobrať vyššiu mieru zodpovednosti za správne poskytovanie zdravotnej starostlivosti a kvalitu zdravotnej starostlivosti aj s prípadným rizikom postihov. Cieľom je zvýšenie bezpečnosti liečby a dôvery pacienta voči systému zdravotníctva.

Zdravotná poisťovňa musí zobrať svoj diel zodpovednosti, predovšetkým za manažment pacienta v systéme a plnení kritérií solvenčnosti a nákupu zdravotnej starostlivosti v podmienkach tvrdých rozpočtových obmedzení a rizikom bankrotu.

Náš návrh flexibilného systému (flexibilný rozsah zdravotnej starostlivosti, flexibilná sieť poskytovateľov, a pod.) je odpoveďou na dramaticky sa meniace prostredie, posuny v štruktúre chorôb, technologický pokrok a rastúce očakávania, ktorým nedokáže dnešná zastaralá štruktúra zdravotníctva dlhodobu čeliť.

Slovenská reforma zdravotníctva môže byť inšpiratívna pre ďalšie krajiny. Jej koncept je odvážny zavedením finančnej spoluúčasti pacienta a komercializovaním sektora. Systém je založený na vytvorení rovnováhy medzi motiváciou a reguláciou a na kombinácii využívania nástrojov trhu (napríklad pri nákupe zdravotnej starostlivosti, stanovovaní cien) a štátu (funkcia prerozdelenia zdrojov, regulácia). Oba nástroje je rozumné nechať pôsobiť tam, kde je ich sila najväčšia.

Viacere stabilizačné opatrenia (zavedenie marginálnych poplatkov, zmena definície zdravotnej starostlivosti – oddelenie služieb, zmena kategorizácie, zavedenie fixného do-

platku pri liekoch, a pod.) viedli k zníženiu nadbytočnej spotreby, zásadné systémové zmeny však nastanú až v tomto roku. Navrhovaná reforma zdravotníctva sa opiera o týchto sedem základných princípov:

1. Rovnaká starostlivosť pre rovnakú potrebu.
2. Schopnosť platiť – každý platí podľa svojich možností.
3. Univerzálne pokrytie – poistenie je povinné.
4. Ochrana práv pacientov – vytvára sa Úrad pre dohľad.
5. Vymáhanie pravidiel hry – vytvára sa Úrad pre dohľad.
6. Zdravotná starostlivosť je technicky služba a eticky poslanie.
7. Zaručenie voľného vstupu licencovaných poskytovateľov na zdravotný trh.

POZNÁMKY

1. Autor ďakuje odbornému recenzentovi kapitoly MUDr. Petrovi Šomlóovi za jeho cenné pripomienky.
2. Murray, Ch. J. L. – Frenk, J.: A framework for assessing the performance of health systems. *Bulletin of the World Health Organisation*. S. 1.: WHO 2000.
3. Parameter HALE (*healthy life expectancy*) zaviedla WHO v roku 2001. Bázou pre HALE je stredná dĺžka života pri narodení očistená o odhad času stráveného v stave nie plného zdravia. Najjednoduchšie môžeme HALE interpretovať ako očakávaný počet rokov, ktoré môže novorodenec prežiť v plnom zdraví za súčasnej miery morbidita a mortality.
4. WHO, World Health Report 2001.
5. Koeficient korelácie medzi strednou dĺžkou života a objemom zdrojov na zdravotníctvo ako % z HDP medzi krajinami OECD je 0,447.
6. Lalonde, 1971, tzv. Lalonde report pre Kanadskú vládu.
7. Dokument Svetovej banky Prehľad politiky sociálneho sektora, jún 2001.
8. Stredná dĺžka života vyjadruje očakávanú dĺžku života pri narodení jedinca pri zohľadnení počtu úmrtí vo všetkých vekových skupi-

nách. Z dôvodu nedostatku tzv. nových ukazovateľov, ako HALE a DALY, ktoré sa na meranie zdravotného stavu začali používať len koncom 90. rokov, pri hodnotení zdravotného stavu populácie Slovenska z dlhodobého časového hľadiska môžeme za akceptovateľný ukazovateľ zdravotného stavu považovať strednú dĺžku života.

9. Kleinman, A.: Concepts and a Model for the Comparison of Medical Systems as Cultural Systems. *Social Sciences and Medicine*, Vol. 12, 1978, 95–93. Za luxusné statky označujeme tie statky, na ktoré vydávame so zvyšovaním príjmov relatívne väčšiu časť príjmu.
10. Donaldson, C. – Gerard, K.: *Economics of Health Care Financing: The Visible Hand*. London, MacMillan Press Ltd., 1993.
11. Callahan, D.: *What Kind of Life – The Limits of Medical Progress*. Washington, D.C., Georgetown University Press, 1994.
12. Výsledky jednoduchých regresie medzi výkonnosťou ekonomiky a výdavkami na zdravotníctvo medzi krajinami OECD.
13. Efektívnosť na úrovni 100% dosahujú krajiny ako Holandsko, Luxembursko, ale aj Japonsko, či Mexiko. Osterkamp, R.: *Is There A Hold-Up of Health-care Reforms in Europe?* Muenchen, Ifo Institute, 2004.
14. Reprezentatívny kvantitatívny prieskum, ktorý v januári 2004 pre MZ vykonala agentúra FOCUS na reprezentatívnej vzorke 1040 obyvateľov SR od 18 rokov.
15. Podrobnejšie viď: Evans, R.: Going for the Gold: The Redistributive Agenda behind Market-Based Health Care Reform In: D'Intignano–Ulmann, P.: *Économie de la santé*. S. 1. 2001.
16. Lalonde, tzv. Lalonde report vypracovaný pre kanadskú vládu.
17. SDR – Standard Death Rate – štandardizovaná miera úmrtnosti.
18. MUDr. Peter Šomló: Na obranu nemocníc (z pohľadu vývoja zdravotníckych systémov). *Zdravotnícke noviny*, 2001, č. 4. (25. január 2001). MUDr. Peter Šomló: DRG je „objavením Ameriky“. *Hospodársky denník*, roč. 4 (2002) č. 197.
19. Pri zavedení poplatku lekári výčísľili administratívne náklady vo výške 9 Sk.
20. Zdravie je individuálny statok a tak ho chápu aj naši občania. S týmto názorom súhlasí úplne alebo čiastočne až 61 % respondentov. Tak isto si táto skupina myslí, že o svoje zdravie by sa mal predovšetkým starať každý sám. Len

13 percent zastáva paternalistický názor a vyjadrilo úplný súhlas s tým, že o zdravie občanov by sa mal predovšetkým starať štát. Aj z tohto dôvodu sa nám zdá, že poplatky v zdravotníctve boli občanmi napokon prijaté, pričom samotní občania dostatočne dobre chápu dôležitosť tohto kroku, ktorý je prvým signálom k zmene zdravotníctva.

LITERATÚRA

- Callahan, D.: *What Kind of Life – The Limits of Medical Progress*. Washington D.C.: Georgetown University Press 1994.
- Donaldson, C. – Gerard, K.: *Economics of Health Care Financing: The Visible Hand*. London: MacMillan Press LTD. 1993.
- Evans, R.: Going for the Gold: The Redistributive Agenda behind Market-Based Health Care Reform In: D'Intignano – Ulmann, P.: *Économie de la santé*. S. 1. 2001.
- Hsiao, William C. – Roberts, Marc J. – Berman, Peter A. – Reich, Michael R.: *Getting Health Reform Right*. S. 1.: The World Bank Institute 2000.
- Jakab, M. – Harding, A. – Preker, A. – Hawkins, L.: *Module on Organisational Reform and Management of Public Providers: Focus on Hospitals*. S. 1.: World Bank 2000.
- Kleinman, A.: Concepts and a Model for the Comparison of Medical Systems as Cultural Systems. *Social Sciences and Medicine*, Vol. 12, 1978, 85 – 93.
- Murray, Ch. J. L. – Frenk, J.: A framework for assessing the performance of health systems. *Bulletin of the World Health Organization*. S. 1.: WHO 2000.
- Osterkamp, R.: *Is There A Hold-Up of Health-care Reforms in Europe?* Muenchen: Ifo Institute 2004.
- Pažitný, Peter – Zajac, Rudolf: *Stratégia reformy zdravotníctva – reálnej reformy pre občana*. Bratislava: M.E.S.A. 10. 2001.
- Pažitný, Peter – Zajac, Rudolf: *Zdravotná politika*. Bratislava: SFPA 2002.
- Pažitný, Peter – Zajac, Rudolf: *Dostupnosť zdravotnej politiky sa zavedením poplatkov neznižila. (Písané pre Slovak Monthly Report, M.E.S.A. 10. [Február 2004] a pre Domino Fórum [Február 2004].)*

Šomló, Peter: Odborný posudok k pracovnej verzii Zdravotníctvo a zdravotný stav obyvateľstva južných regiónov. 2004.

Svetová banka: Rozpočtovania a riadenie výdavkov na Slovensku. Zlepšovanie koordinácie medzi

rezortnými ministerstvami a MF. Podkladový materiál na seminár organizovaný Svetovou bankou v Bratislave, 16. 5. 2002.

OCHRANA ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA

Kľúčové slová: trvalo udržateľný rozvoj; činitele prostredia; ochrana prírody; znečistené regióny; Vodné dielo Gabčíkovo, atómová elektráreň Mochovce; znečistenie prostredia sovietskou armádou.

1. ÚVOD

1.1. Trvalo udržateľný rozvoj

Určujúcim prostredím fyzickej existencie človeka, jeho duševného a spoločenského rozvoja je prostredie živej prírody, biosféra. Rozvojom civilizácie sa menili podmienky života, zmenšovali sa disponibilné zásoby. Tento proces sa obzvlášť zrýchlil v našej dobe, keď je priemysel – pod dvojitým tlakom rastúcej populácie a zvyšovania životnej úrovne –, nútený spracovávať obrovské množstvo surovín a uspokojovať vzrastajúcu spotrebu energie. Vedľajšie produkty týchto procesov nie sú ani vzhľadom na parametre Zeme zanedbateľné. Uvedomenie si týchto faktov viedlo v druhej polovici osemdesiatych rokov k vypracovaniu tzv. zásad trvalo udržateľného rozvoja. Roku 1992 sa k nim oficiálne prihlásili aj hlavy štátov a vlád, ktoré sa zúčastnili Konferencie OSN o životnom prostredí a rozvoji (UNCED) v Rio de Janeiro. Na konferencii sa zrodili tri dôležité dokumenty. Deklarácia o životnom prostredí a rozvoji rozširuje Montrealský protokol o látkach porušujúcich ozónovú vrstvu z roku 1987 aj o niektoré plyny, významné z pohľadu ochrany klímy, Agenda 21 je komplexný akčný program, v ktorom sa inštitucionálna štruktúra trvalo udržateľného rozvoja po prvý krát usporiadala do uceleného systému vo svetovom meradle. Tretím dokumentom je Rámcový dohovor OSN o zmene klímy (UNFCCC). Po konferencii v Rio de Janeiro nasledovalo päť rokov rokovaní, kým sa roku

1997 v Kjóte zrodila prvá obsiahla dohoda o znížení emisií skleníkových plynov (Kjótsky protokol), ktorá však dodnes nie je platná kvôli zdržanlivému postoju niektorých mimoeurópskych krajín, predovšetkým USA. O desať rokov neskôr, roku 2002, zorganizovala OSN v Johannesburgu pod názvom RIO + 10 Svetový summit o trvalo udržateľnom rozvoji. Podľa oficiálnych hodnotení s jeho výsledkami neboli spokojné ani zúčastnené vlády a aj Európska únia vyjadrila sklamanie. Prítomní sa dokázali dohodnúť len na niekoľkých konkrétnych úlohách a termínoch.

V rámci zavedenia akčného programu Agenda 21 na Slovensku prijala Národná rada roku 2001, po viacročnej príprave, Národnú stratégiu pre trvalo udržateľný rozvoj. Jej zámerom bolo hľadať možnosti zosúladenia ekonomických, sociálnych a environmentálnych hľadísk rozvoja spoločnosti pri špecifikovaní požiadaviek a potrieb ich inštitucionálneho zabezpečenia. Z tohto pohľadu sa ako najefektívnejší inštrument ukázal zákon číslo 391/2000 o posudzovaní vplyvov na životné prostredie. Zákon ukladá povinnosť skúmať vplyvy na prostredie pred realizáciou každej vážnejšej hospodárskej a infraštruktúrálnej investície, ba to isté sa musí vykonať aj pri vypracovaní odvetvových koncepcií strategického charakteru.

Vývoj domácej legislatívy súvisiacej s ochranou životného prostredia je od polovice deväťdesiatych rokov určený okrem zohľadnenia zásad trvalo udržateľného rozvoja aj požiadavkou právnej harmonizácie s aquis communautaire Európskej únie. Tá sa ukon-

čením prístupových rokovanií ukončila, v ďalšej fáze nasleduje plnenie zistených úloh prechodného obdobia a preberanie nového právneho materiálu únie.

Ochrana životného prostredia charakterizuje stav prostredia opisom jeho zložiek, v prvom rade ovzdušia, vody, pôdy, geologického podkladu a živej prírody. Z tohto pohľadu je situácia na južnom Slovensku nasledovná:

1.2. Právna úprava

V procese tvorby demokratickej štátnej správy začiatkom deväťdesiatych rokov vznikli na federálnej ako aj slovenskej republikovej úrovni komisie na ochranu životného prostredia. Komisie boli vybavené kompetenciami ústrednej štátnej správy, ale vtedajšia politická moc chcela zvoleným názvom zdôrazniť interdisciplinárny charakter ochrany životného prostredia. Roku 1993, po osamostatnení Slovenskej republiky sa komisia transformovala na ministerstvo životného prostredia. Aj nižšie úrovne verejnej správy ochrany životného prostredia prešli pohnutým vývojom. Začiatkom deväťdesiatych rokov boli zriadené orgány životného prostredia až po obvodnú úroveň, tieto boli potom počas reorganizácie verejnej správy roku 1996 zrušené a ich kompetencie prevzali okresné úrady patriace pod ministerstvo vnútra. Počas ďalšej reorganizácie roku 2002 veľká časť kompetencií prešla k samosprávam a od roku 2004 uplatňuje kompetencie verejnej správy znova sieť samostatných úradov ochrany životného prostredia. Popritom sa po roku 1989 vybuďovala sieť Slovenskej agentúry ochrany životného prostredia, Slovenskej environmentálnej agentúry a Slovenského dozoru ochrany životného prostredia.

Na tvorbu zákonov mal vždy vplyv vývoj na medzinárodnej scéne: v prvej polovici deväťdesiatych rokov to bolo prevzatie zásad trvalo udržateľného rozvoja, ktoré odporúčala konferencia v Rio de Janeiro, koncom desaťročia zas prevzatie právneho materiálu Európskej únie. Vo februári 2004 existovalo v 13 odbor-

ných oblastiach 147 platných právnych noriem ochrany životného prostredia. Najviac (47) ich bolo v oblasti ochrany prírody.

2. ZLOŽKY PROSTREDIA

Najlepšou metódou pre popis stavu prostredia je charakteristika jeho jednotlivých zložiek. V tomto zmysle skúma environmentalistika predovšetkým tie vplyvy, ktoré pôsobia na ovzdušie, vodu, pôdu a na živú prírodu.

2.1. Ovzdušie

Faktory znečistenia ovzdušia sú rôzne. Hlavné skupiny znečisťujúcich látok sú tuhé častice, oxid siričitý, oxidy dusíka, oxid uhoľnatý a organické prechavé zlúčeniny (hlavne uhľovodík a aldehydy, VOC). Regionálna syntéza, vypracovaná Slovenskou agentúrou životného prostredia, počítala s nasledujúcimi hraničnými hodnotami znečistenia:

– tuhé častice	35 mikrogramov/m ³
– oxid siričitý	15 mikrogramov/m ³
– oxidy dusíka	10 mikrogramov/m ³
– oxid uhoľnatý	810 mikrogramov/m ³
– prechavé organické látky (VOC)	0,2 mikrogramov/m ³

Na základe týchto ukazovateľov boli na južnom Slovensku do kategórie najviac znečistených oblastí, kde znečistenie aspoň v štyroch kategóriách prekračuje udané hraničné hodnoty, zaradené údolie Hornádu na juh od Košíc a okolie Galanty a Šale. Za silne znečistenú oblasť (aspoň v troch ukazovateľoch sú hraničné hodnoty prekročené) sa považuje Bratislava, Nové Zámky, Levice, Lučenec, Rožňava a okolie ako aj Veľké Kapušany. Podľa údajov z roku 2001 sú na zozname priemyselných podnikov spôsobujúcich najväčšie znečistenie na južnom Slovensku nasledovné: Slovnaft Bratislava, Eastern Sugar Slovensko (predtým Juhocukor) Dunajská Streda, Duslo Šaľa, Cementárň Glassner Žirany, Slovenské plynárne (Ivanka pri Nitre, Veľké Zlievce, Jablonov nad

Tabuľka 1

Znečistenie tuhými časticami: umiestnenie podnikov z južného Slovenska medzi 20 zdrojmi najviac znečisťujúcimi ovzdušie

Závod	1996	1998	2001	2002
Slovenské elektrárne, Vojany	2.	1.	2.	2.
Východoslovenské železiarne (dnes: US Steel), Košice	1.	2.	1.	1.
Slovnaft, Bratislava	3.	4.	4.	11.
Duslo, Šaľa	7.	5.	7.	5.
Cementáreň, Turňa nad Bodvou	-	12.	15.	15.
Assi Domän, Štúrovo	-	14.	-	-
Bavex CK, Sládkovičovo	-	14.	-	-
Gemercukor, Rimavská Sobota	5.	-	-	-

Zdroj: *Správy o stave životného prostredia SR*.

Turňou, Veľké Kapušany), Assi Domän Packing Štúrovo, Cementáreň Tornaľa, US Steel (predtým Východoslovenské železiarne) Košice, Slovenské elektrárne (košická tepláreň, elektrárne vo Vojanoch).

Podľa druhov znečistenia sú v jednotlivých regiónoch veľké rozdiely.

Tuhé častice (prach a popol) dnes už neznamenajú vážny problém, od roku 1990 ich vypúšťanie do ovzdušia kleslo o 85 %. Znečistenie dosahuje najvyššie povolené hraničné hodnoty, 60 mikrogramov/m³ len v údolí Hornádu na juh od Košíc. K znečisteným miestam patria ešte mestá Galanta, Šaľa, Veľký Krtíš, Lučenec, Rožňava a ich bezprostredné okolie (patria do oblasti so znečistením 35 – 40 mikrogramov/m³).

Znečistenie oxidom siričitým roku 2001 nikde na Slovensku nepresiahlo hraničnú hodnotu 60 mikrogramov na meter kubický. Je to vďaka tomu, že veľkoodberatelia spaľujú podstatne menej uhlia a mazutu a na najväčšie zdroje znečisťovania sa montujú odsírovacie zariadenia. Emisie do ovzdušia sa od roku 1990 znížili o 76 %. V rámci toho však medzi najznečistenejšie oblasti patrilo územie medzi Galantou a Šaľou, údolie Slanej pod Rožňavou, Košice a údolie Hornádu na juh od mesta a okolie Vojan.

Ani *znečistenie oxidom dusíka* neprekročilo roku 2001 nikde hraničnú hodnotu 80 mikrogramov na meter kubický. Je to vďaka tomu, že v dôsledku zníženia používania pevných palív sa na celoštátnej úrovni znížili emisie oxidov dusíka na polovicu. Aj naďalej

Tabuľka 2

Oxid siričitý: umiestnenie podnikov z južného Slovenska medzi 20 zdrojmi najviac znečisťujúcimi ovzdušie

Závod	1996	1998	2001	2002
Východoslovenské železiarne (dnes: US Steel), Košice	4.	4.	2.	3.
Slovenské elektrárne, Vojany	2.	2.	3.	4.
Slovnaft, Bratislava	3.	3.	4.	2.
Duslo, Šaľa	15.	10.	11.	12.
Assi Domän, Štúrovo	9.	15.	17.	13.
Eastern Sugar Slovensko (predtým: Juhocukor), Dunajská Streda	-	-	18.	18.

Zdroj: *Správy o stave životného prostredia SR*.

Tabuľka 3

Oxidy dusíka: umiestnenie podnikov z južného Slovenska medzi 20 zdrojmi najviac znečisťujúcimi ovzdušie

Závod	1996	1998	2001	2002
Slovenské elektrárne, Vojany	1.	2.	1.	1.
Východoslovenské železiarne (dnes: US Steel), Košice	2.	1.	2.	2.
Slovnaft, Bratislava	4.	4.	4.	4.
Slovenské plynárne, Veľké Kapušany	14.	9.	7.	5.
Slovenské plynárne, Jablonov nad Turňou	-	10.	8.	8.
Duslo, Šaľa	6.	8.	13.	11.
JCP Štúrovo	12.	-	-	16.

Zdroj: *Správy o stave životného prostredia SR.*

Tabuľka 4

Oxid uhoľnatý: umiestnenie podnikov z južného Slovenska medzi 20 zdrojmi najviac znečisťujúcimi ovzdušie

Závod	1996	1998	2001	2002
Východoslovenské železiarne (dnes: US Steel), Košice	1.	1.	1.	1.
Glassner, Žirany	-	-	11.	18.
Slovnaft, Bratislava	16.	15.	12.	15.
Slovenské elektrárne, Vojany	19.	14.	14.	8.
Slovenské plynárne, Jablonov nad Turňou	9.	12.	-	-
Slovenské plynárne, Veľké Kapušany	18.	17.	-	-

Zdroj: *Správy o stave životného prostredia SR.*

sa však rátajú medzi silne znečistené oblasti Jablonov nad Turňou, Košice, údolie Hornádu na juh od mesta ako aj Veľké Kapušany a Vojany.

Znečistenie oxidom uhoľnatým za posledné roky významne nekleslo. Príčinou je, že jeho vypúšťanie sa dá pripísať na účet veľkých podnikov. Tento druh znečistenia je na južnom Slovensku tradične nízky a aj hodnotu 820 mikrogramov na meter kubický v Košiciach a v údolí Hornádu na juh od mesta možno považovať len za priemernú hodnotu.

Prchavé organické zlúčeniny. Sledujú sa preto, lebo ich vzájomným pôsobením vzniká prízemný ozón, ktorý je zdraviu škodlivý. Vďaka zmene priemyselných technológií a širokej plynifikácii emisie takýchto plynov sa od roku 1990 znížili o 66 %. Na južnom Slovensku boli namierané hodnoty 2 – 6 mikrogramov na meter kubický, čo sa ráta za stredné hodnoty, aj to iba v okolí Galanty, Šale, Štúrova, v Košiciach a v údolí Hornádu na juh od mesta.

rogramov na meter kubický, čo sa ráta za stredné hodnoty, aj to iba v okolí Galanty, Šale, Štúrova, v Košiciach a v údolí Hornádu na juh od mesta.

2.2. Voda

Podľa meraní Slovenského hydrometeorologického ústavu sa znečisťovanie povrchových vôd postupne znižuje. Vzorky odobraté roku 2001 – 2002 na pozorovacích bodoch južného Slovenska boli na päťstupňovej stupnici vo väčšine ukazovateľov zaradené do I. – III. kvalifikačnej kategórie, ktorá sa považuje za dobrú. Výnimku tvorí mikrobiologické znečistenie, kvôli baktériám coli je 93 % percent vzoriek z tohto hľadiska najhorších, patria do kategórií IV. a V. Kvalita vody sa zhoršila jedine v kategórii mikropolutantov, kvôli prí-

Tabuľka 5

Znečistenie riek južného Slovenska

Rieka	Kyslíkový režim	Fyzikálno-chemické ukazovatele	Zlúčeniny dusíka a fosforu	Biologické ukazovatele	Mikrobiologické ukazovatele	Mikroznečistenia
Dunaj					X	X
Malý Dunaj						X
Čierna Voda	X		X	X	X	X
Dudváh	X		X	X	X	X
Dolná Nitra	X	X	X	X	X	X
Dolný Váh					X	X
Dolný Hron					X	X
Ipeľ			X		X	X
Slaná			X		X	X
Bodva					X	X
Hornád	X		X		X	X
Bodrog					X	X

X = znečistené

tomnosti apolárnych extrahovateľných zlúčenín bolo 65 % vzoriek zaradených do najhoršej, V. kategórie. V roku 2002 sa situácia mierne zlepšila, už len 55,5 % vzoriek bolo nadpriemerne znečistených.

Čo sa týka podzemných vôd, množstvo vyprodukovateľnej vody predstavuje v celoštátnom meradle 76 109 litrov za sekundu, z toho 24 825 litrov pripadá na podzemnú zásobáreň pod Žitným ostrovom. Spotreba sa od roku 1990 postupne znižuje. Spotreba 13 013 litrov v roku 2002 bola o 2,8 % nižšia ako predchádzajúci rok. Kvôli znečisteniu podzemných vôd majú v zásobovaní obyvateľstva pitnou vodou najväčšiu úlohu diaľkové vodovody. V predchádzajúcom desaťročí zaznamenal najväčší rozvoj vodovod vychádzajúci z gabčíkovského vodného zdroja, ktorý už v súčasnosti zásobuje pitnou vodou okolie Levíc. Keďže oblasť medzi Levicami a Rimavskou Sobotou patrí z pohľadu zásob podzemných vôd medzi regióny s najhoršou situáciou (použiteľné zásoby menej ako 0,5 litrov vody za sekundu), má veľký význam vládou schválený projekt ISPA z roku 2003, ktorý bude prostredníctvom diaľkového vodovodu zabezpečovať zásobovanie pitnou vodou regiónu na juh od Veľkého Krtíša. Z hľadiska

rozvodnej siete pitnej vody je južné Slovensko v celoštátnom porovnaní v zlej situácii. Kým celoštátny ukazovateľ zásobovania obyvateľstva pitnou vodou prostredníctvom vodovodnej siete predstavuje 83 %, v južných regiónoch je tento ukazovateľ vyšší ako 80 % len v okresoch Galanta, Nové Zámky a Šaľa. V okresoch Veľký Krtíš, Rimavská Sobota, Košice a Trebišov je tento podiel 50 – 70 %. Ešte horšia je situácia v oblasti kanalizácie. V porovnaní s celoštátnym pokrytím cca 55 % nedosahuje tento ukazovateľ v okresoch Komárno, Košice a Trebišov ani 30 %. Navyše, na južnom Slovensku nie je ani jediný okres, kde by podiel obyvateľstva pripojeného na kanalizáciu presiahol 50 %.

2.3. Pôda

Nakoľko dobré úrodné pôdy sa väčšinou nachádzajú v južných oblastiach republiky, je veľmi dôležité sledovanie ohrozenia pôdy. Najväčšie nebezpečenstvo znamená veterná erózia v strednom pásme Žitného ostrova, na osi Trnava – Štúrovo, v južnej časti údolia Hornádu a v Medzibodroží. Vodná erózia zas predstavuje problém od dolného toku Ipeľa až po údolie Slanej. Vážnejšie znečistenie ťažký-

mi kovmi zaznamenávame len v okolí Domice, rizikové sú však mestá Bratislava, Levice, okolie Šiah, Rožňavská kotlina a značná časť Medzibodrožia.

2. 4. Ochrana prírody

Najosvedčenejšou formou ochrany živej prírody je vytváranie oblastí s rozličnými stupňami ochrany. Z takéhoto hľadiska majú najväčší význam národné parky, chránené krajinné oblasti a rezervácie národnej ochrany prírody. V súvislosti so vstupom do Európskej únie sa aj u nás začalo vytváranie siete NATURA 2000.

2.4.1. Národné parky

Pred rokom 1989 bol na južnom Slovensku do tejto kategórie ochrany zaradený len Slovenský kras, roku 1997 pribudol aj Muránsky kras.

Národný park Slovenský kras

Za národný park bol vyhlásený roku 1973, jeho rozloha činí 346,11 km², jeho ochranné pásmo má 117,42 km². Veľkú časť tvoria vápencové skaly pochádzajúce z triasového obdobia. 500 – 600 m vysoké vyvýšeniny planinového charakteru sa striedajú s krasovými tiesňavami a širokými riečnymi údoliami. Zo Silickej planiny, ktorá tvorí ústrednú časť krasu, vyčleňuje rieka Bodva na juhovýchode kras pri obci Szalonna (Maďarsko, Szalonna-karszt), kým na severozápade z nej rieka Slaná oddeľuje Plešiveckú planinu. Roku 1995 bola jaskyňa Aggtelek – Domica zapísaná do svetového dedičstva UNESCO. V Slovenskom krase je v súčasnosti známych 712 jaskýň. Vďaka svojim kvapľovým útvarom je najznámejší jaskyňový systém Baradla – Domica, ktorý je svojou dĺžkou 25 km jednou z najdlhších kvapľových jaskýň v mierom pásme (na slovenskej strane sa nachádza jeho 5,6 km dlhá časť s názvom Jaskyňa Domica).

Národný park Muránska planina

Územie národného parku tvorí 203,18 km², ochranné pásmo má 216,98 km². Je súčasťou Moldavsko-gemerského krasu, po Slovenskom krase je to druhá najcharakteristickejšia krasová planina Slovenska. Jadrom národného parku je vápencová tabuľa Muránskej planiny, ktorá sa vypína niekoľko sto metrov nad svoje okolie.

2.4.2. Chránené krajinné oblasti

Chránená krajinná oblasť Cerová vrchovina

Rozprestiera sa v južnej časti stredného Slovenska pozdĺž maďarských hraníc, jej rozloha je 167,71 km², za chránenú oblasť bola vyhlásená roku 1989.

Cerová vrchovina sa svojím mladým vulkanickým charakterom výrazne líši od ostatných pohorí Slovenska. Bazaltová vulkanická činnosť z obdobia od 5 miliónov do 1 milióna rokov vytvorila charakteristické čadičové kužele, vulkanické komíny, lávové korytá (Šomoška, Roháč, Hajnáčka). Jej dva najvyššie vrchy však tvorí geologicky starší, 13 milión rokov starý andezit. Na okrajových vrchoch bazaltovej oblasti bolo postavených viacero hradov (Filakovo, Šomoška, Šiator, Soví hrad a Hajnáčka).

Chránená krajinná oblasť Latorica

Zo 7000 hektárovej rozlohy chránenej krajinnnej oblasti, ktorá bola vytvorená roku 1990, sa asi 80 % nachádza v Medzibodroží. Lužné lesy, vodné a močiarné rastlinstvo, záplavové oblasti rieky Latorica a jej ramien a pieskové duny dávajú Latorickej rovine osobitý, neopakovateľný charakter.

Chránená krajinná oblasť Dunajské luhy

Bola vytvorená roku 1998 z dôvodu ochrany výnimočných prírodných hodnôt, lesného, vodného, močiarného, lúčneho a piesočnatého rast-

linstva a biotopu ramenného systému Dunaja a má rozlohu 122,84 km². Oblasť bola roku 1993 zapísaná do evidencie medzinárodne významných vodnatých oblastí (tzv. Ramsarský dohovor). Štruktúru krajiny charakterizuje tok Dunaja, vedľajších ramien a lužné lesy popri rieke.

Chránená oblasť má päť samostatných častí. Prvé dve sú pod Bratislavou, tretia je medzi Dobrohošťou a Sapom, štvrtá medzi Sapom a Čičovom a piata sa nachádza na Veľkolélskom ostrove pri Zlatnej na Ostrove.

2.4.3. Národné prírodné rezervácie

Sú to oblasti s pomerne malou rozlohou, ale sú prísne chránené.

Parížske močiare

Nachádzajú sa pri Gbelciach na rovine popri potoku Paríž a patria medzi miesta, kde sa nachádzajú najcennejšie vodné vtáky a zriedkavé močiarny živočíchy v najväčšom množstve. Ich plocha tvorí 184 hektárov.

Zádielska dolina

Nachádza sa v Slovenskom krase a je chránená od roku 1954 (nachádza sa tu viac ako 900 druhov rastlín). Roku 1977 bola UNESCO-m v rámci programu Človek a biosféra zaradená medzi medzinárodné biosférické rezervácie.

Kováčske vrchy

Územie v katastri obcí Kamenica nad Hronom a Chľaba bolo vyhlásené za chránené roku 1966 v komplexe lesov Burda. Burda je zložená z vulkanických andezitových hornín, ktoré tvorí vulkanický prach, popol, piesok a balvany.

Čičovské mŕtve rameno

Je to najmenej porušené a z prírodovedeckého hľadiska najcennejšie miesto Žitného os-

trova. Hĺbka jazera je 3 metre, ale miestami dosahuje až 7,5 metrov, vodná plocha má 79,87 hektárov, ochranný pás tvorí 55,25 hektárov. Breh je členený malými polostrovmi a zálivmi. Cieľom ochrany je zachovanie pôvodného stavu rastlinstva a živočíšstva, ktoré tvorí pozostatky biotopov charakteristických pre dunajské lužné lesy. Najdôležitejšou úlohou je ochrana vtáctva.

Ostrov orliaka morského

Je to jeden z ostrovov dunajských ramien pri Gabčíkove, hniezdisko orliaka morského.

Klátovské rameno

Dvadsaťpäť kilometrov dlhé Klátovské rameno napája voda presakujúca z Malého Dunaja, ktorý tečie súbežne s ramenom. Výnimočnosť oblasti predstavujú charakteristické vrbové a topoľové lužné lesy a bohaté močiarny a vodné rastlinstvo. Hniezdi tu 68 druhov vodných a močiarnych vtákov. Zvláštnosťou Klátovského ramena je prítomnosť sladkovodných špongiózných drobných živočíchov, ktoré poukazujú na mieru čistoty vody a vyskytujú sa v Európe len tu.

Marcelovské pieskové duny

Hodnotu 4,5 hektárového územia tvoria pieskomilné a teplomilné rastliny a hmyz.

Veľkolélský ostrov

Chránené územie s rozlohou 9,14 hektárov sa nachádza v chránenej krajinskej oblasti dunajských lužných lesov, vzniklo medzi Dunajom a jeho mŕtvym ramenom, veľká časť jeho územia sa nachádza v záplavovej oblasti. Cieľom ochrany je zachovať pozostatky lužných lesov. Druhou zaujímavosťou územia je chránené územie dropov, ktoré však bolo roku 1996 z pôvodných 5658 hektárov zredukované na 901 hektárov.

Šomoška

Chránené územie sa nachádza na slovensko-maďarských hraniciach v rámci chránenej krajiny oblasti Cerová vrchovina a v prvom rade slúži na ochranu 5 – 6-hranového členenia bazaltového toku a skalnatého mora.

3. SYSTÉMY KOMPLEXNEJ OCHRANY

Efektívnou formou ochrany životného prostredia sa počas deväťdesiatych rokov stali na základe jednotných zásad riadené a zákonom upravené systémy komplexnej ochrany.

3.1. Územný systém ekologickej stability (ÚSES)

Roku 1992 sa na základe rozhodnutia vlády stal územný systém ekologickej stability povinnou súčasťou územného plánovania. Podstatou systému je stanovenie opatrení, ktorými sa dajú zabezpečiť minimálne potreby živočíšnej a rastlinnej ríše. S takýmto cieľom boli vypracované štátne, regionálne a miestne koncepcie. Celoštátna koncepcia vyznačila 87 biocentier so zvláštnym postavením, z ktorých sa viacero nachádza na južnom Slovensku. Do najvyššej kategórie biocentier biosférického významu boli síce zaradené len Belanské Tatry, ale už v nasledujúcej kategórii biocentier provincionálneho významu nachádzame Muránsku planinu, Zádielsku dolinu a Kováčske vrchy. Do kategórie biocentier nadregionálneho významu boli zaradené Čičovské mŕtve rameno, Apálska lesostep (pri Komárne), Čenkovská lesostep (pri Mužli), Parížske močiare, Kurinec (pri Rimavskej Sobote), Pohanský hrad (pri Hajnáčke) a záplavová oblasť Latorice. Popri hlavných trasách pohybu rastlinnej a živočíšnej ríše boli vyznačené biokoridory. Medzi hlavné biokoridory patrí Dunaj, Dolný Váh, Dolný Hron, Latorica a Kováčske vrchy. Z hľadiska ekologickej stability je najhoršia situácia v okresoch Dunajská Streda, Komárno a Trebišov

(veľmi nízka stabilizačná úroveň), po nich nasledujú okresy Galanta a Nové Zámky (nízka stabilita), v ďalšej skupine sú okresy Levice a Košice (stredná stabilita), potom nasleduje okres Veľký Krtíš (vysoká stabilita) a napokon sú okresy Lučenec, Rimavská Sobota a Rožňava (mimoriadna stabilita).

Súčasťou koncepcie bolo aj vypracovanie oblastného systému stresových faktorov. Sem boli zaradené oblasti s poľnohospodárskou veľkovýrobou a veternou eróziou (Podunajská nížina, Košická kotlina a sčasti aj Juhoslovenská kotlina). Veľká časť hlavných pohybových trás, ktoré boli označené ako antropogénne migračné prekážky, neprechádzajú cez južné Slovensko, zaraďuje sa sem len železničná trať Bratislava – Nové Zámky, kaňon riek Slaná a Soroška.

3.2. Systém NATURA 2000

Po vstupe do Európskej únie sa aj na Slovensku začalo budovanie sústavy chránených území, ktoré sa rozšírilo na celé územie republiky. Uskutočňuje sa to v dvoch líniách. Zoznam chránených vtáčích území schválila vláda v decembri 2002. Spomedzi 38 oblastí 16 sa týka južného Slovenska. Druhý zoznam obsahuje tzv. územia európskeho významu. Návrh ministerstva ochrany životného prostredia obsahuje 384 položiek, ale rokovania o nich prebiehali ešte aj v prvej polovici roka 2004. Na poľnohospodársku činnosť vykonávanú na územiach zaradených do siete NATURA 2000 sa uvalia rozličné obmedzenia, bude však možné žiadať o kompenzáciu z rozpočtu Únie.

3.3. Posudzovanie vplyvov na životné prostredie

Jedným z najúčinnějších prostriedkov ochrany prírody sa stal zákon o posudzovaní vplyvov na životné prostredie z roku 1994. V jeho zmysle treba v zákonom určených prípadoch dať odborníkmi posúdiť vplyvy plánovaných investícií a na základe toho príslušné orgány

prijímú opatrenia. Do konca roka 2003 sa v celej krajine vyhotovilo 1333 takýchto posudkov. Na južnom Slovensku sa prvý takýto posudok vykonal začiatkom roka 1995 v prípade benzínového čerpadla v Dolnom Štáli. Roku 2003 sa vypracovala štúdia o vplyvoch na životné prostredie napríklad v prípade povolenia prevádzky plánovanej bane na alginity v Pincinej, bitúнку Agreál v Hurbanove, pri výstavbe obchodného domu LIDL v Leviciach, v Šali-Veči, v Štúrove, v Lučenci, v Komárne a v Šamoríne, v prípade propán-butánovej čerpacej stanice v Rimavskej Sobote, pri budovaní kvapôčkového zavlažovacieho systému v Nových Zámkoch a v Hubiciach, v prípade protipovodňového systému Tupá – Dolné Semerovce, regionálneho kanalizačného systému Tupá, Keť a Šaľa, pre výstavbu šamorínského sídliska Dunajský rad, jazera v Čičínskej Potôni, čistiarne odpadových vôd Zlatý bažant v Hurbanove, senecského akvaparku, čajakovskej spaľovni odpadu alebo demontáži motorových vozidiel v Turni.

3.4. Regionalizácia

Začiatkom deväťdesiatych rokov sa dokončila environmentálna regionalizácia Slovenska. V jej rámci bolo určených deväť ohrozených oblastí - ťažko znečistených regiónov, z nich na územie južného Slovenska zasahujú 4 takéto regióny: bratislavský, trnavsko-galantský, stredno-gemerský a košický. Okrem toho bolo zistené silné environmentálne zaťaženie prostredia v okolí Nových Zámkov, Komárna, Štúrova a Veľkých Kapušian.

V bratislavskej oblasti spôsobil znečistenie ovzdušia až po Dunajskú Strelu priemyselný rozvoj v päťdesiatych rokoch. Od polovice deväťdesiatych rokov sa však vďaka zmene technológií v Slovnafte značne znížilo vypúšťanie oxidu siričitého, ktorý kedysi spôsoboval najväčší problém. Veľké ropné znečistenie pod Slovnaftom – veľký škandál šesťdesiatych-sedemdesiatych rokov – je už v súčasnosti pod kontrolou, lebo jeho rozširovaniu

zamedzuje dvojité čerpadlo vybudovaných okolo podniku. Slovnaft však naďalej znečisťuje Dunaj aj Malý Dunaj. Z charakteru veľkého mesta vyplýva značné znečistenie pôdy, zaťaženie hlukom a produkcia komunálneho odpadu.

V južnej časti *trnavsko-galantskej oblasti* boli významnými zdrojmi znečisťovania podniky Duslo v Šali (popolček, oxidy dusíka, oxid siričitý, oxid uhoľnatý), halda odpadu niklovej huty v Sereďi (znečisťovanie prachom) a cukrovar v Sládkovičove (popolček, oxid siričitý). Situáciu zlepšilo zatvorenie sereďskej huty, i keď jeho haldy sú ešte stále významným zdrojom prachu a znečistenia ťažkými kovmi. Rovnako pozitívne ovplyvnilo situáciu aj zastavenie výroby v cukrovare v Sládkovičove roku 2000. Najväčším znečisťovateľom ovzdušia v oblasti je Duslo, ale od roku 1997 nie je v jeho blízkosti žiadna meračnica stanica.

Jadro *strednogemerskej oblasti* tvorí dolina od Muráňa smerom na Jelšavu, ale patrí sem aj údolie Slanej a Rimavy. Najväčší zdroj znečisťovania prachom a priemyselným odpadom znamenali závody na spracovanie magnézitu v Jelšave a v Lubeníku.

Košická oblasť zahŕňa v sebe mesto Košice a jeho južnú okrajovú oblasť. Najväčšími zdrojmi znečisťovania sú Východoslovenské železiarne (dnes: US Steel), košická tepláreň, turnianska cementáreň a mesto Košice. Znečisťovanie ovzdušia veľkými podnikmi sa v polovici deväťdesiatych rokov znížilo, ale aj naďalej je vážnym problémom znečisťovanie vody a ukladanie priemyselného a komunálneho odpadu.

4. DÔLEŽITÉ UDALOSTI DEVÄŤDESIATYCH ROKOV

4.1. Spor okolo Vodného diela Gabčíkovo – Nagymaros

O vybudovaní vodného diela uzavrela zmluvu československá a maďarská vláda ešte ro-

ku 1977, ale výstavba napredovala len pomaly. Keď sa v polovici osemdesiatych rokov výstavba zrýchlila, v Maďarsku sa proti nej zdvihla vlna búrlivých protestov. Ich výsledkom bolo, že v máji 1989 maďarská vláda pozastavila najprv stavbu v Nagymarosi a v júli aj v okolí Dunakiliti a Gabčíkova. Maďarský parlament v októbri 1989 prijal rozhodnutie o zastavení stavby vodného diela Nagymaros a v prípade stavby Dunakiliti – Gabčíkovo nariadil prešetrovanie. Toto rozhodnutie bolo tlmočené československej vláde v novembri zaslaním nóty. Kvôli revolučným udalostiam sa táto otázka nedostala na program dňa, maďarskí stavbári opustili stavenisko tak, že nechali pri Dobrohošti nedokončenú hrádzu prírodného kanála. V lete 1991 sa v oblasti Šamorína celý mesiac konali intenzívne protestné akcie proti vodnému dielu. Počas celého roka 1991 prebiehali rokovania medzi oboma štátmi, a hoci na rokovaní 2. decembra bolo riešenie už na dosah, k dohode napokon nedošlo. Jadro sporu bolo v tom, že podľa maďarskej strany by boli ekologické škody spôsobené vodným dielom nenapraviteľné, kým podľa československého stanoviska by sa tieto dali technickými zásahmi napraviť. V spore o vodné dielo predstavovala predovšetkým maďarská a slovenská politická moc postoje, ktoré sa dali len ťažko zladit'. Kompromisné riešenie hľadal najmä Josef Vavroušek, federálny minister životného prostredia, ktorý sa dostal do oficiálnej rokovacej delegácie ako jediný predstaviteľ československej vlády. Biológ Vavroušek, ktorý bol pred rokom 1989 jednou z vedúcich postáv pražského (protirežimového) ochranárskeho hnutia, dokázal prekonať svoj dlhoročný zásadný odpor voči vodnému dielu a vysloviť, že v tejto situácii môže byť riešením len hľadanie menšieho zla. On ho našiel v tzv. variante D. Podľa neho by mal byť Dunaj medzi Bratislavou a Šamorínom namiesto hršovskej zdrže vedený síce nad úrovňou terénu, ale v podstate len v pôvodnom koryte cez prírodný kanál ku gabčíkovskej elektrárni. Vďaka tomu by sa bol dal zrekultivovať

hamuliakovský a šamorínsky systém bočných ramien, ktorý bol počas výstavby zničený. V poslednej chvíli sa k Vavrouškovi pridala aj časť slovenskej vodohospodárskej elity a s jej pomocou bol podrobne vypracovaný plán variantu D. Maďarsko však vytrvalo pri svojom celkom odmietavom stanovisku, tak sa Vavrouškova snaha ukázala ako zbytočná. Následky toho ani v Bratislave nedali na seba dlho čakať, vo Výskumnom ústave vodného hospodárstva (VÚVH) došlo k odvolávaniu a odchodom do dôchodku. 15. decembra 1991 Československo vyhlásilo, že postaví tzv. variant C. V rámci neho Československo uzavrelo hršovskú zdrž na ľavom brehu Dunaja novou, 11 kilometrov dlhou hrádzou a v oblasti Čunova vybudovalo 2,5 kilometrovú sústavu v bezprostrednej blízkosti maďarských hraníc v pravej záplavovej oblasti, a tak na vlastnom území dokončilo gabčíkovské vodné dielo. Maďarsko na protest 19. mája 1992 vypovedalo zmluvu z roku 1977. Stavebné práce variantu C sa začali v januári 1992. Dlhو nikto neveril, že sa to za rok dá ukončiť, ale napokon boli výkonom časti náročných prác poverené rakúske firmy a slovenská vláda (bez oficiálneho súhlasu československej vlády) dala 24. októbra 1992 pri Čunove sotva na kilometer od štátnych hraníc prehradiť Dunaj a spustila gabčíkovské vodné dielo. Po tomto akte 27. októbra v Londýne obidve krajiny súhlasili s tým, že vec spoločne podajú na Medzinárodný súdny dvor v Haagu, čo 7. apríla 1993 maďarská vláda a následne už slovenská vláda aj uskutočnili. Počas dlhoročného súdneho procesu je dôležitou udalosťou dohoda dvoch predsedov vlád, Gyulu Horna a Vladimíra Mečiara v januári 1995, v zmysle ktorej Maďarsko 22. júna 1995 dalo do prevádzky na Starom Dunaji pri dunakilitskom vzdúvadle vybudovanú prelievanú prehrádzku, čím sa celý Szigetköz (v Maďarsku) zachráni pred úplným vyschnutím.

Haagsky tribunál vyniesol rozsudok 25. septembra 1997. V ňom vyslovuje nasledovné:

– Maďarsko roku 1989 nemalo právo pozastaviť a následne zrušiť tie práce, na ktoré

sa zaviazalo v dokumentoch patriacich k medzištátnej zmluve, ktorú roku 1977 Maďarsko a Československo podpísali;

- Československo malo právo v novembri 1991 iniciovať vypracovanie dočasného alternatívneho riešenia (tzv. variantu C), ale nemalo právo na to, aby toto riešenie v októbri 1992 jednostranne uviedlo do prevádzky;

- Protokol z 19. mája 1992 pripojený Maďarskou republikou k zmluve z roku 1977 a k nej patriacim dokumentom z právneho hľadiska tieto dokumenty neanuloval (sú teda stále platné a vo vzťahoch medzi stranami smerodajné);

- Slovensko ako následnícky štát Československa sa stalo účastníkom zmluvy.

Vzhľadom na budúce správanie sa strán súd konštatoval:

- Maďarská republika a Slovenská republika sú v danej situácii povinné viesť rokovania v dobrej viere a musia urobiť všetky opatrenia v záujme toho, aby splnili záväzky vyplývajúce zo zmluvy z roku 1977;

- Ak sa strany nedohodnú ináč, treba vytvoriť spoločný systém prevádzkovania sústavy vzdúvadiel na slovenskej strane v súlade s medzištátnou zmluvou z roku 1977;

- Každá strana je povinná uhradiť škodu druhej strane, ak ju spôsobila svojím správaním;

- Zúčtovanie stavebných a prevádzkových nákladov musí byť v súlade so zmluvou z roku 1977 a s príslušnými nariadeniami k nej patriacich dokumentov.

Diplomatická história vodného diela po rozsudku haagskeho súdu pokračovala v znamení rokovaní, odporúčaných rozsudkom, ale tieto sa do dnešného dňa nedopracovali k žiadnemu výsledku. Vodný stupeň a elektrárne v Gabčíkove boli medzitým nepretržite v prevádzke, veľa starostí však spôsobovali jednotlivé zariadenia. Celé vodné dielo sa podarilo celkom dokončiť až roku 2002, najmä z dôvodu meškania s odovzdaním zariadení v Čunove. Hlavnou príčinou bol nedostatok peňazí, lebo Slovenské elektrárne, ktoré prevádzkovali gabčíkovskú elektrárňu, neboli

celé roky ochotné deliť sa na tomto príjme s podnikom Vodohospodárska výstavba, ktorý bol zafixovaný úverom na túto stavbu, hoci prevádzkovanie samotného vodného diela pohltí ročne 170 miliónov korún. Veľká časť peňazí sa vydáva na čistenie kalu v nádrži a na opravu gabčíkovských vzdúvadiel, s ktorými je veľa problémov. Osobitnú kapitolu tvorí splácanie zahraničného úveru vo výške 500 mil. USD, ktorý bol poskytnutý na výstavbu variantu C (a k nemu pričlenenému žilinskému vodnému dielu). Keďže tieto peniaze boli požičané zo zahraničných bánk za takých podmienok, že pri meškaní jedinej splátky by bolo nutné zaplatiť celú zostávajúcu sumu, po roku 1998 musel tento záväzok prevziať na seba štát. Slovenské elektrárne a Vodohospodárska výstavba sa roku 2001 napokon dohodli a odvtedy sa napätie okolo financovania vodného diela zmiernilo.

Podľa skúseností za uplynulých desať rokov môžeme konštatovať, že plnenie technických opatrení na základe 19 podmienok, ktoré vypracoval Úrad na ochranu životného prostredia Bratislava-vidiek v zmysle zákona o vodách z roku 1992, bolo z veľkej časti užitočné a pomohlo vylúčiť hrozby spojené s pôvodným riešením. Obzvlášť to platí pre hrušovskú zdrž, kde systém odvádzajúcich hatí a umelý ostrov pozmenili prúdenie vody tak, že sa napokon neznečistila a nebol znečistený ani kalinkovský vodný zdroj, ktorý je najbližšie k hrádzi.

Horšia je situácia v systéme bočných ramien. Prívod vody do nich zabezpečuje vzdúvadlo pri Dobrohošti. V zmysle dočasných prevádzkových pravidiel vodného diela z roku 1992 by sa cez toto vzdúvadlo mala vpúšťať jedna päťdesiatina prietoku Dunaja k tomu, aby prietok vody v ramenách bol podobný ako v prirodzenom režime. Toto sa – na rozdiel od Szigetköz – nikdy neuskutočnilo. Neskôr prevádzkovateľ vodného diela prisľúbil, že pravidelnými umelými záplavami bude naprávať zásobovanie ramien vodou. Aj toto znamenalo už značný ústupok, lebo pri umelom zaplavení dávajú pozor, aby voda nevy-

stúpila z koryta ramien. Napokon sa však pod vplyvom rozličných tlakov (štátne lesy, poľovníci, vplyvní majitelia chat) viackrát stalo, že sa umelé záplavy plánované na máj často neuskutočnia. V dôsledku toho sa od začiatku prevádzkovania vodného diela systém ramien dostal pod vodu len raz, a to roku 2002 v čase augustových záplav. Podstatná zmena podmienok prírody lužných lesov podnietila proces premeny flóry a fauny v oblasti. Druhy, ktoré sú viazané na pravidelné záplavy a vlhký životný priestor, sa postupne strácajú a nastupujú druhy zvyknuté na suchšie podmienky.

Všeobecne môžeme konštatovať, že pre systém bočných ramien Szigetközu a Žitného ostrova, ktorý sa často nazýva aj suchozemskou deltou Dunaja, existuje v neuzavretom spore o vodnom diele jediné použiteľné riešenie. V starom koryte niekoľkými haťami na jeho dne vzduť vodu a znova prepojiť bočné ramená. V súvislosti s týmto sa v oboch krajinách zrodili čiastkové návrhy, ale na ich uskutočnenie nie je predbežne ani na jednej strane vhodná politická vôľa. Základná myšlienka najefektívnejšieho riešenia je na oboch stranách spoločná: medzi Veľkým Dunajom, ktorý je rozčlenený prahmi na dne koryta, otvoriť ramená tak, aby nové „hlavné koryto“ splavné malými loďami sa po väčších ramenách zatačalo z jednej krajiny do druhej.

Nesmieme zabudnúť ani na to, že systém vodných diel sa týka celého úseku Dunaja až po Štúrovo. Na celom úseku Gabčíkovo – Štúrovo spôsobuje problémy, že sa popri hrádzi vybudovala podzemná ponorná stena, ktorá ďalej zhoršovala situáciu v presakovaní podzemnej vody (alkalizácia pôdy). Vyslovene nebezpečná situácia sa vytvorila na úseku Gabčíkovo – Kľúčovec. Tu sa v rámci vodného diela počítalo s tým, že ako súčasť nádrže v Nagymarosi bude hladina Dunaja aspoň o päť metrov nižšia ako pôvodná. S odvolávaním sa na tento argument sa celé roky zanedbávalo posilnenie protipovodňovej hrádze, čo v auguste 2002 v čase povodní spôsobilo mimoriadne nebezpečnú situáciu. Žiaľ, situácia v tomto ohľade nie je ani naďalej

uspokojujúca. Slovenská vláda ani v rozpočte na rok 2004 nezabezpečila finančné zdroje na ďalšie posilnenie hrádze.

4.2. Uvedenie do prevádzky atómovej elektrárne v Mochovciach

Slovenské elektrárne v Mochovciach stavali pôvodne štyri atómové bloky typu VVER 440, práce však roku 1994 pozastavili. Prvé dva bloky boli uvedené do prevádzky roku 1998, resp. 2000 s oveľa modernejším bezpečnostným systémom, ako bol pôvodný, ale namiesto plánovaných 28 miliárd korún sa náklady zvýšili na 33,9 miliárd korún. Spusteniu prevádzky predchádzali veľké konflikty. Po protestných kampaniach viacerých domácich ochránarských organizácií a rakúskej vlády rakúska komisia skontrolovala bezpečnosť 1. reaktora. Podľa tvrdenia ochráncov komisia nedostala od Slovenských elektrární potrebné podklady k práci a proti jej členom, ktorí zastávali kritický postoj, sa viedla agresívna kampaň v médiách. V hlásení komisie sa konštatovalo, že odhliadnuc od dvoch výnimiek môže elektrárňou vyhovovať bezpečnostným požiadavkám. Rakúski odborníci nedôverujú hlavne systému plynovej absorbie, ktorá má v prípade havárie nahradiť plášť reaktora.

Konzervovanie 3. a 4. bloku prebieha od roku 2001. Spor o ich dokončenie uzavrela vláda roku 2000 tým, že do stavby s nákladom odhadovaným vtedy na 40 miliárd korún nemôžu byť investované verejné peniaze. Počas procesu privatizácie Slovenských elektrární roku 2003 bola načrtnutá aj alternatíva, že ak nový majiteľ odkúpi podnik spolu s atómovými elektrárnami, možno sa znova otvorí otázka ukončenia 3. a 4. bloku.

Podľa hlásenia Úradu jadrového dozoru, ktorý zo zákona dohliada na činnosť atómovej elektrárne, sa v mochovskej atómovej elektrárni roku 2001 stalo 62 udalostí, ktoré patrili do kategórie povinne hlásených prípadov. Je to viac ako v atómovej elektrárni Jaslovské Bohunice, nie je to však ešte prekročenie

úrovne považovanej za normálnu. Napríklad pri prvom bloku ani raz nebolo potrebné použiť poplašné odstavenie, čo je aj vo svetovom meradle hodnotené ako vynikajúci výsledok. Pri druhom bloku bolo potrebné raz sa uchýliť k takému riešeniu kvôli výpadku 400 kV diaľkového vedenia. Roku 2001 po dvojročnej skúšobnej dobe bolo v Mochovciach uvedené do prevádzky skladisko nízkeho a stredného rádioaktívneho odpadu. Roku 2002 sa stalo 38 povinne hlásených udalostí, avšak len jedna bola hodnotená podľa medzinárodnej stupnice. V tomto prípade sa počas tlakovej skúšky odstaveného reaktora poškodilo jedno z vedení.

4.3. Znečistené prostredie zanechané sovietskou armádou

Po odchode sovietskych vojsk roku 1990 sa v okolí nimi používaných 18 objektov zistilo vážne znečistenie životného prostredia. Náklady na odstránenie tohto znečistenia sa roku 1991 odhadovali na 931,5 miliónov korún. Na južnom Slovensku sa to týkalo 7 miest. Sovietske posádky v okolí Komárna spôsobili po Nemšovej druhé najrozsiahlejšie znečistenie prostredia. V komárňanskom tzv. Starom a Novom hrade, v lese pod strelnicou v Modranoch a na cvičisku pri Iži bolo prostredie znečistené olejovými splodinami a ťažkými kovmi a bola spôsobená škoda za 64 milión korún. V blízkosti Nových Zámkov v okolí obce Dvory nad Žitavou sovietske vojská spôsobili ropné znečistenie s výškou škody

20 miliónov korún, ďalej vážne znečistenie podzemných vôd v okolí kasární v Štúrove a v Náne a okolia strelnice v Kamenici nad Hronom vo výške 9 miliónov korún. Na strednom Slovensku v okolí vojenského cvičiska v Lešti bola na 15 miestach znečistená podzemná voda, v okolí Rimavskej Soboty okrem znečistenia olejom spôsobilo problémy aj organické znečistenie pochádzajúce z vojenského poľnohospodárskeho objektu v Ožďanoch. V okolí Jelšavy zanechali Sovieti veľké množstvo odpadu okrem mestských kasární aj na strelnici v Gemerskej Hôrke a na cvičisku v Hrkáči, Dolinke a v Kameňanoch. V okolí Rožňavy bolo treba odstrániť znečistenie v mestských kasárňach, na stanici motorových vozidiel, na strelnici v Brzotíne a v siedmich lokalitách na Silickej planine.

LITERATÚRA

- Bohuš, Peter – Miklós, László – Klinda, Jozef: *Enviromentálna regionalizácia Slovenskej republiky*. Bratislava: MŽP SR 2002.
- Klinda, Jozef et al.: *Správa o stave životného prostredia MŽP SR 1990 – 1991, 1996, 1998, 2001, 2002*.
- Moser, Miklós – Pálmai, György: *A környezetvédelem alapjai*. Budapest: Tankönyvkiadó 1984.
- Zágoni, Miklós: Johannesburg (Rió + 10). *Népszabadság*, 24. august 2002.

(Preložila Štefánia Kecskeméthyová)

REFORMOVANÁ KREŠŤANSKÁ CIRKEV NA SLOVENSKU

Kľúčové slová: dištrikty reformovanej cirkvi, voľby, vnútorné a zahraničné vzťahy, školstvo, osвета, príprava katechéto, teológov a kantorov, reštitúcia, reformovaná tlač a vydávanie kníh, organizácie, reformované inštitúcie a združenia, misia, diakónia.

1. ÚVOD

Podľa údajov sčítania obyvateľov žilo roku 2001 na Slovensku 109 735 príslušníkov reformovanej cirkvi. To znamená, že za 10 rokov sa počet osôb, ktoré sa hlásia k reformovanej cirkvi, zvýšil asi o 25 tisíc. Celkom presné číslo nevieme udať preto, lebo v záverečnej správe o sčítaní ľudu roku 1991 Štatistický úrad uviedol kumulovaný počet osôb hlásiacich sa k reformovanej kresťanskej cirkvi a evanjelickej cirkvi, počet 84 691 osôb hlásiacich sa k reformovanej cirkvi pochádza teda len z predbežných údajov. Môžeme však konštatovať, že vzhľadom na počet veriacich je Reformovaná kresťanská cirkev na Slovensku (ďalej: RKCS) – po rímskokatolíckej, evanjelickej a gréckokatolíckej cirkvi – štvrtou najsilnejšou cirkvou na Slovensku. Z takmer 110 tisíc jej príslušníkov približne 13 – 15 % môžu tvoriť veriaci slovenskej národnosti, počet veriacich maďarskej národnosti teda predstavuje asi 95 tisíc osôb. Aj keď primárnym cieľom tejto štúdie je venovať sa postaveniu veriacich maďarskej národnosti, nevyhnutne sa v nej objavia aj slovenské súvislosti, veď reformovaná kresťanská obec na Slovensku žije v jednotnom rámci, v jednom cirkevnom dištrikte; veriacich slovenskej národnosti nemožno obísť v nijakej súvislosti.

RKCS má v súčasnosti 204 matkocirkevných, 103 dcérocirkevných zborov a 59 diaspór. Dušpastiersku službu vykonáva 200 duchovných, z nich je 180 maďarskej národnosti. To v zásade znamená, že sa podarilo vyriešiť problém akútneho nedostatku duchovných z obdobia pred zmenou režimu (roku

1990 slúžilo len 123 reformovaných duchovných). Je potešiteľné, že kým roku 1993 bolo 84 cirkevných zborov bez duchovného, dnes už každý životoschopný cirkevný zbor môže mať svojho vlastného duchovného, ba v niektorých cirkevných zboroch (Komárno, Bratislava) bola vytvorená a obsadená aj druhá duchovenská stanica.

2. KRÁTKY POHLAD DO HISTÓRIE

Trianon bol veľkým šokom aj pre reformovanú cirkev, napriek tomu si rýchlo začala hľadať svoje miesto v rámci Československej republiky. Aj keď jej duchovní boli pod hrozbou násilného vystahovania nútení k skladaniu sľubu vernosti a jej zákonom sa od štátu až do Viedenskej arbitráže roku 1938 vôbec nedostalo uznania, dokázala sa postaviť na nohy. Zorganizovala tri dištrikty (preddunajský, predtisský a zakarpatský), mala 492 cirkevných zborov (z toho bolo 449 maďarských, 12 zmiešaných a 31 slovenských) a pôvodne evidovala 223 168 svojich veriacich (sčítanie ľudu roku 1930 vykázalo 216 662 reformovaných veriacich). Na prípravu duchovných reformovaná cirkev zriadila roku 1925 Teologický seminár v Lučenci (tento roku 1939 po opätovnom pripojení dotknutého územia k Maďarsku zanikol), v Komárne prevádzkovala reformovanú pedagogickú vysokú školu, ktorá po roku 1938 fungovala dovtedy, kým prijatí študenti dokončili štúdium.

Skvelým dôkazom životoschopnosti reformovanej cirkvi boli aj jej veľmi silné tlačové

orgány: začiatkom roku 1930 vydávala 8 rozličných novín a časopisov, ba mala sily i ľudí aj na vydávanie časopisu pre vonkajšiu misiu.

Po druhej svetovej vojne začal riadiť život reformovanej cirkvi, ktorá sa v Československu znova dostala do menšinového postavenia, Organizačný výbor zostavený zo Slovákov. Výbor vznikol po roku 1938 vo vtedajšej Slovenskej republike, aby spravoval záležitosti 25 cirkevných zborov, ktoré ostali po opätovnom pripojení prihraničných oblastí k Maďarsku na území slovenského štátu. Keďže mal podporu štátnej moci, vydával nariadenia (vyhostenie duchovných „do materskej krajiny“, násilné zavedenie slovenských bohoslužieb v maďarských cirkevných zboroch, reslovakizácia, výmena obyvateľstva atď.), ktoré prispeli k tomu, že protimaďarské opatrenia ovplyvnili aj vnútorný život reformovanej cirkvi.

Po prevzatí moci komunistami (február 1948) sa zdalo, že sa situácia cirkvi skonsoliduje. Vplyv Organizačného výboru sa oslabil, na jar 1949 vznikol spolok reformovaných duchovných, aj duchovní maďarskej národnosti dostali plat, po návrhu dekana Hromádku sa na Teologickej fakulte českobratskej cirkvi v Prahe začalo vyučovanie reformovaných duchovných atď., avšak vytvorením úradov pre cirkevné záležitosti sa v skutočnosti činnosť cirkvi na dlhú dobu ochromila, cirkvi bola vykázaná medzi múry kostolov.

Roku 1950 sa podľa starého organizačného systému seniorátov uskutočnili voľby do ústavnej Synody, ktorá začala pracovať na texte cirkevnej ústavy. Na zasadnutí Synody v auguste roku 1951 v Bratislave bola prijatá rámcová ústava, ktorá predstavovala právnu základňu existencie Reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku. Roku 1952 sa aj v cirkevných zboroch konali voľby; pred zvolením kurátorov a presbyterov sa musela kandidačná listina predložiť okresným tajomníkom pre cirkevné záležitosti komunistickej strany. V auguste roku 1952 na zasadnutí Synody v Leviciach boli určené hranice a názvy siedmich nových seniorátov (bratislavský, južno-nitriansky, severno-nitriansky, banskobystrický, západno-

košický, východno-košický a prešovský), ktoré boli cirkvi cudzie, pretože kopírovali názvy nových územnosprávnych celkov – krajov. Zdalo sa, že ako „prežitok“ nebude mať oprávnenie ani funkcia biskupa. Roku 1953 predsa len mohol nastúpiť do tejto funkcie rimavsko-sobotský duchovný Imre Varga, ktorý ju zastával ju až do svojej smrti roku 1980.

Posledné voľby pred mocenským zvratom roku 1989 (ešte na 12-ročné volebné obdobie) sa konali v cirkvi roku 1984, keď bol za biskupa zvolený komárňanský duchovný Zsigmond Horváth. Zoltán Takács, taktiež z Komárna bol zvolený za generálneho kurátora. Po skorej smrti Zsigmonda Horvátha roku 1988 sa stal biskupom bratislavský duchovný Eugen (Jenő) Mikó.

3. ŽIVOT V REFORMOVANEJ CIRKVI PO ZMENE REŽIMU

Zmena režimu roku 1989 zastihla reformovanú cirkev nečakane, ale otvorila jej nové možnosti, nový priestor pre činnosť; okamžite sa začalo s hľadaním jej ďalšieho smerovania.

3.1. Vytvorenie nového právneho rámca

Prvou veľkou úlohou bola práca na príprave novej ústavy Reformovanej kresťanskej cirkvi v Česko-slovensku, ktorej završením bolo jej schválenie Synodou (najvyšším zákonodarným a výkonným orgánom reformovanej cirkvi) v novembri 1991. Následne bola ústava niekoľkokrát zmenená, prvý raz po rozdelení štátu roku 1993. V súčasnosti je v platnosti ústava schválená v decembri 2002.

Z hľadiska riadenia cirkvi sa za najdôležitejšie zmeny považujú úpravy v organizačnej štruktúre RKCS tvoriacej jeden dištrikt: Synoda popri siedmich maďarských seniorátoch (bratislavskom, komárňanskom, tekovskom, gemerskom, západno-košickom, východno-košickom a užskom) vytvorila aj dva slovenské senioráty (michalovský a ondavsko-hornádske). Poslednému kroku predchádzalo roz-

hodnutie Synody z roku 1991, podľa ktorého sa vytvorila trojčlenná komisia na kontrolu situácie slovenských veriacich v západno-košickom, východno-košickom a prešovskom senioráte: vo februári 1992 Synoda jednohlasne prijala rozhodnutie o vytvorení dvoch slovenských seniorátov. Týmto krokom vyhoveľa požiadavke slovenských veriacich reformovanej cirkvi, ktorá sa objavila už počas Československej republiky a znovu sa vynorila po roku 1989, a možno im vyšla v ústrety aj nad rámec pôvodných očakávaní, keďže spočiatku sa hovorilo o vytvorení iba jedného seniorátu. Michalovský seniorát začal oficiálne svoju činnosť 14. novembra 1993, ondavsko-hornádsky 27. januára 1994.

3.2. Ustanovenie nových cirkevných orgánov

Po zmene režimu sa v riadiacich orgánoch reformovanej cirkvi uskutočnili len čiastkové zmeny, aj tie len na úrovni seniorátov. Aj keď mali senioráty možnosť odvolať alebo ponechať vo funkciách tých predstavených, ktorí boli zvolení ešte za komunizmu (voliť sa mohli len tí, s ktorými súhlasil štát), neuskutočnenie všeobecnej obnovy cirkevných orgánov bolo zdrojom pomerne vážneho napätia až do prvých slobodných volieb. Prvá veľká „výmena stráží“ sa začala roku 1995 obnovou presbytérií, vedení seniorátov a napokon Synody. Prvá slobodne zvolená Synoda zasadala 30. mája 1996 v Komárne, kde bol za biskupa Géza Erdélyi, duchovný z Chanavy. Generálnym kurátorom cirkvi sa stal Árpád Asszonyi z Veľkých Kapušian.

Po ukončení šesťročného volebného cyklu sa ďalší volebný cyklus začal znovu voľbami presbytérií. V zmysle medzitým prijatého zákona o voľbe biskupa, generálneho kurátora a ich zástupcov bolo najvyššie vedenie RKCS, Predsedníctvo synody po prvý krát volené priamo. Hlasmi presbytérií sa biskupom znova stal Géza Erdélyi (teraz už duchovný v Rimavskej Sobote), za generálneho kurátora zvolili cirkevné zbory László Koncsola (Bratislava).

Do najvyššieho vedenia cirkvi patrí okrem duchovného a svetského predsedu aj jeden maďarský a jeden slovenský podpredseda: oni šiesti tvoria Predsedníctvo synody. Ďalší šiesti členovia Synodnej rady sú volení Synodou, rada má teda dvanásť členov. V najvyššom zákonodarnom a výkonnom orgáne cirkvi, v Synode, majú jednotlivé senioráty svojich zástupcov podľa počtu veriacich. Počet takto zvolených zástupcov je 36 (polovica je duchovných, polovica svetských), potom sú to členovia Predsedníctva synody a zástupca Teologickej akadémie J. Calvina. Keďže dvaja členovia Predsedníctva synody boli zvolení aj v zastúpení svojich seniorátov, Synoda má v súčasnosti namiesto 43 členov len 41 členov s hlasovacím právom.

3.3. Prezentácia Synody, zahraničné a vnútroštátne vzťahy

Synody v práci pomáhajú komisie. V zmysle ostatného rozhodnutia Synody zo začiatku decembra 2003 sa stanovil počet komisií na 11, a to: hospodárska a stavebná komisia, Partnerhilfe a zahraničná komisia, komisia pre ochranu umeleckých pamiatok, misijná a diaconická komisia, právna komisia, teologická komisia, etická komisia, komisia pre spev a liturgiu, školská a katechetická komisia, kontrolná komisia, tlačová a mediálna komisia.

RKCS je členom Ekumenickej rady cirkví v Slovenskej republike (podpredsedom je biskup Géza Erdélyi), Svetovej rady cirkví, Svetového zväzu reformovaných, Svetového zväzu maďarských reformovaných, Konzultatívneho konventu maďarských reformovaných cirkví (duchovným predsedom je biskup RKCS Géza Erdélyi) a Konferencie európskych cirkví.

K prehĺbeniu charakteru RKCS prispel aj jej erb, ktorý roku 2000 vytvoril budapešťiansky heraldik L. Dániel Pécsi, a je na ňom dvojazyčné biblické motto RKCS: „Bud verný až do smrti ...“ (Zjav 2,10).

V novembri 2000 RKCS uzavrela bratskú zmluvu s Reformovaným dištriktom Király-

hágómellék (Rumunsko). Tento priekopnícky krok je nasledovaniahodným vzorom pre ostatné reformované cirkvi Karpatskej kotliny.

Prijatie zmluvy medzi štátom a cirkvami v Národnej rade SR sa prirodzene dotýka aj reformovanej cirkvi. Dokument podpísaný v apríli 2002 má historický význam, keďže menšie cirkvi zrovnoprávňuje s katolíckou cirkvou, ktorá má osobitné právne postavenie. Zmluvný vzťah by bolo potrebné doplniť zákonom o financovaní cirkví, ktorého prijatie sa pre rôznorodé politické záujmy odďaľuje už niekoľko rokov.

3.4. Školstvo

Školstvo je jednou z tých viditeľných oblastí činnosti RKCS, ktorá po počiatočnom rozmachu síce zaznamenala určitú stagnáciu, ale potom sa začala energicky rozvíjať. Dnes už môžeme hovoriť o celej školskej sieti reformovanej cirkvi, do ktorej patrí 11 inštitúcií. Právne postavenie vzdelávacích inštitúcií reformovanej cirkvi stanovila Synoda roku 2000 svojím zákonom.

3.4.1. Všeobecné vzdelávanie

Po zmene režimu bolo Pracovné združenie reformovaných pedagógov tým orgánom, ktoré sa organizovaním konferencií a aj iným spôsobom usilovalo iniciovať obnovenie škôl reformovanej cirkvi.

Prvá základná škola vznikla roku 1992 v Dolnom Štáli, potom po päťročnej prestávke nasledovalo založenie školy v Rožňave (1997), roku 1999 bola založená reformovaná škola v Martovciach a v Ketí, zatiaľ posledná základná škola reformovanej cirkvi vznikla roku 2001 transformáciou štátnej školy vo Vojanoch. Všetky reformované školy majú právo na činnosť v plne organizovanej forme, v súčasnosti jedine škola v Martovciach nie je deväťročná.

Na inštitucionálnu formu stredoškolského vzdelávania bolo treba čakať do roku 1999 (v komárňanskom maďarskom gymnázium sa od školského roku 1992/1993 každoročne otvára-

la jedna „reformovaná trieda“, ale založenie školy sa nepodarilo), keď v Rimavskej Sobote v budove reformovaného gymnázia (od roku 1853 Zjednotené protestantské gymnázium) otvorilo svoje brány Reformované gymnázium Mihálya Tompu ako jeho právny nástupca. Škola má dve oddelenia: po osemročnom gymnázium sa roku 2001 pridalo aj štvorročné vzdelávanie. V tom istom roku bol pri škole zriadený aj internát, čím sa otvorila možnosť prijímať žiakov aj zo vzdialenejších miest. V Leviciach došlo pred rokmi k úplnému zrušeniu stredoškolského vzdelávania v maďarskom jazyku, prázdny priestor sa snažilo zaplniť gymnázium, ktoré založil roku 2000 Reformovaný cirkevný zbor v Leviciach a ktoré začalo svoju činnosť jednou triedou.

V školskom roku 2002/2003 navštevovalo základné školy reformovanej cirkvi 432 žiakov, vyučovalo ich (vrátane externých učiteľov) 68 pedagógov. V tom istom školskom roku sa v gymnáziách reformovanej cirkvi učilo 185 žiakov, ktorých (vrátane externých učiteľov) vyučovalo 30 pedagógov. Na výchovno-vzdelávacom procese v ustanovizniach reformovanej cirkvi sa zúčastňuje viac ako 600 žiakov a 100 učiteľov.

Aj keď to v pravom slova zmysle nepatrí do všeobecného vzdelávania, dopĺňame na tomto mieste informáciu, že od roku 2002 funguje pri cirkevnom zbore v Ketí prvá a zatiaľ jediná materská škola RKCS, ktorú v školskom roku 2002/2003 navštevovalo 19 detí.

3.4.2. Príprava katechétov, teológov a kantorov

Katechetický seminár v Komárne vznikol už v školskom roku 1990/1991 a svoju činnosť začal s cieľom, aby vychovával katechétov v rámci diaľkového štúdia. Jeho prvým riaditeľom bol Zoltán Takács, generálny kurátor RKCS. Seminár sa roku 1992 transformoval na teologický inštitút pod názvom Teologický inštitút J. Calvina a katechétom umožnil absolvovaním aj tretieho ročníka získať kvalifikáciu levitu. Za riaditeľa bol zvolený Imre

Peres, padáňsko-boheľovský duchovný, Zoltán Takács sa stal zástupcom riaditeľa. Roku 1993 Synodná rada stanovila, že Teologický inštitút J. Calvina je právnym nástupcom lučeneckého Teologického seminára, čím vytvorila právny základ vzdelávania reformovaných duchovných. V tom istom roku sa s 8 externými poslucháčmi začalo desaťsemestrálne „experimentálne vzdelávanie“ teológov.

V živote inštitútu priniesol rok 1994 veľkú zmenu, keď sa vzdelávanie teológov začalo aj formou denného štúdia a inštitút fungoval ďalej pod názvom Teologická akadémia J. Calvina. Od akademického roku 1997/1998 stojí na čele akadémie dekan János Molnár, duchovný z Rece, Imre Peres je študijným a Zoltán Takács ekonomickým prodekanom.

Do roku 2003 akadémia vyškolila 143 katechetov, 16 levitov a 57 teológov. Na Teologickej akadémii J. Calvina študuje v akademickom roku 2003/2004 31 teológov; inštitúcia má 29 katechetov a 67 externých teologických poslucháčov. Spomedzi externistov 19 patrí k RKCS, ostatní sú zo zahraničia (Maďarsko, Chorvátsko, Srbsko a Čierna Hora, Rumunsko). Vysvetlenie tohto faktu spočíva v tom, že v rámci Karpatskej kotline prebieha externé štúdium reformovaných duchovných už iba v Komárne. V zmysle rozhodnutia Fakultnej rady Akadémie od roku 2003 trvá štúdium teológov šesť rokov, čo sa vzťahuje aj na tých, ktorí získavajú praktické skúsenosti ako pomocní duchovní, ale ešte sa musia zúčastniť aj na ďalšom vzdelávaní.

Najčerstvejším úspechom Teologickej akadémie J. Calvina je, že sa jej po dlhoročnom úsilí podarilo začleniť do komárňanskej Univerzity J. Selyeho: od septembra 2004 môže ďalej pôsobiť ako akreditovaná teologická fakulta. Tento postup okrem teologickej prestíže nie je zanedbateľný ani z hľadiska doterajšieho finančného zataženia: totižto na rozdiel od ostatných registrovaných cirkví na Slovensku sa vzdelávanie reformovaných duchovných doteraz neuskutočňovalo na farchu štátneho rozpočtu, ale cirkevných zborov a hlavne zahraničných – holandských, nemeckých,

švajčiarskych – sponzorov a podporných organizácií. Teologická akadémia J. Calvina prevádzkuje od jari 1992 – s misijným cieľom a s cieľom zlepšenia svojej finančnej situácie – aj reformované kníhkupectvo.

Teologická akadémia J. Calvina má v súčasnosti sedem katedier (Starého zákona, Nového zákona, cirkevných dejín, systematickej teológie, praktickej teológie, dejín náboženstva a filozofie, jazyková). V jej plánoch je aj zavedenie denného univerzitného štúdia katechetov, ktoré predpokladá päťročné štúdium. Spočiatku to bolo dvojročné štúdium, ktoré sa postupne zvýšilo na tri, potom na štyri roky. Táto predstava je vítaná aj preto, lebo kým v školskom roku 1993/1994 bolo náboženstvo povinne voliteľným predmetom len na druhom stupni základných škôl, od školského roku 2004/2005 je – popri etike – povinne voliteľným predmetom aj na prvom stupni, čo si vyžaduje zamestnávania väčšieho počtu katechetov.

Teológovia udržiavajú vzťahy s cirkevnými zbormi v rámci tzv. študijných ciest, teologických dní. Od roku 1993 majú k dispozícii moderný študentský domov, prestavaný z bývalého biskupského bytu. Roku 1999 bola odovzdaná do užívania aj nová knižnica Teologickej akadémie J. Calvina, ktorá má v súčasnosti približne 20 tisíc zväzkov. Budova slúži aj na organizovanie konferencií a iných akademických podujatí.

Keďže po roku 1989 sa zvýšil záujem o teologické štúdium a popri Prahe a bratislavskej evanjelickej teológii prijímali reformovaných študentov zo Slovenska aj teologické fakulty v Budapešti, Debrecíne a Sárospataku, Synoda roku 1995 rozhodla, že tí študenti, ktorí chcú študovať na inej teológii, musia najprv absolvovať prijímacie skúšky na Teologickej akadémii J. Calvina, ak chcú, aby ich RKCS uznala za svojich teológov.

Onedlho po Komárne sa vzdelávanie katechetov začalo aj vo východnej časti krajiny: počnúc akademickým rokom 1992/1993 funguje v Košiciach Katechetický seminár ako súčasť, detašované pracovisko komárňanskeho

inštitútu, kde sa vyučuje po maďarsky a po slovensky. Prvým riaditeľom sa stal zástupca biskupa Béla Varga, košický duchovný, po ňom nasledoval vyšňolánecký duchovný Zoltán Gyüre, po jeho odchode do dôchodku sa novým riaditeľom stal košický duchovný Zoltán Orémus. Štúdium v Košiciach absolvovalo doteraz 70 katechétov v maďarskej sekcii a asi 50 v slovenskej sekcii. Tu trvá štúdium tri roky.

Vzdelávanie kantorov, ktoré sa začalo v komárňanskom Katechetickom seminári po jeho založení od roku 1998 pod vedením Ildikó Móricz, referentky pre spev a hudbu komárňanského seniorátu a hudobného pedagóga Vince Feketeho (ktorý bol v rokoch 1996 až 2002 zástupcom generálneho kurátora RKCS), sa ešte zintenzívnilo: každé leto sa organizujú trojtýždňové kurzy pre kantorov so zapojením odborníkov z Maďarska. Prvé štyri kantorské diplomy boli vydané roku 2002.

3.5. Reštitúcie

Zmiernenie jednotlivých majetkovoprávných krívd spáchaných na cirkvách a náboženských združeníach umožnil zákon 282/1993 Z. z. reštitúciou cirkevného majetku, ale určil aj okruh tých nehnuteľností, ktoré nemôžu byť navrátené.

Podľa súpisu, ktorý bol vyhotovený na Predsedníctve synody, cirkevné zbory RKCS do roku 1945 vlastnili 5171 ha pôdy. Z tohto majetku RKCS počas reštitúcie nevrátili 1 215 ha pôdy (z toho: 1023 ha ornej pôdy, 121 ha lesov, 3 ha viníc a 59 ha zastavaných plochy). Popritom jej nevrátili 89 niekdajších budov (z toho: 61 škôl, 18 učiteľských bytov, 7 fár a 3 kostoly).

Treba poznamenať, že zlopovestné Benešove dekréty sa RKCS okrem komárňanského sirotinca dotýkali „len“ v gemerskom senioráte – hoci sa jej nemali týkať nijakým spôsobom, veď sa nevzťahovali na cirkvi. V gemerskom senioráte úrady skonfiškovali reformovanej cirkvi 1 kostol, 4 fary, 6 škôl, 2 učiteľské byty, 555 ha ornej pôdy a 31 ha lesov.

3.6. Reformovaná kresťanská tlač

Oficiálnym tlačovým orgánom RKCS v maďarskom jazyku je mesačník *Kálvinista Szemle* [Kalvínske hlasy], ktorý vychádza od júla 1951. Ako jediný maďarský cirkevný mesačník v Československu musel zodpovedať aj istým štátnym požiadavkám, ale prežil zmenu politického systému a prešiel významnými zmenami. Toto konštatovanie sa vzťahuje aj na slovenský tlačový orgán, Kalvínske hlasy. Žiaľ, pre veľmi vysoké distribučné náklady od roku 1994 tento časopis už nie sú predajný v novinových stánkoch, k čitateľom sa dostáva výlučne cirkevnou distribúciou. Šéfredaktorom oboch orgánov je biskup Géza Erdélyi.

Mesačníkom je i *Református Újság* [Reformované noviny], ktoré spočiatku vychádzali ako orgán Združenia reformovaných duchovných na Slovensku, teraz ho vydáva drahnovský cirkevný zbor ako zborovú informačnú tlačovinu s celoštátnou distribúciou. Šéfredaktorom je užský senior László Csoma, duchovný z Drahnova. Ten istý cirkevný zbor už desať rokov každoročne vydáva kalendár pod názvom *Szeretetnapló* [Kalendár lásky].

Po niekdajších zborových novinách a informačných listoch, ktoré boli rozmnožované xeroxom, čoraz viac cirkevných zborov vydáva pravidelne, tlačiarenskou technikou vyrobené časopisy (*Kis Tükör* [Malé zrkadlo] – Komárno, *Kassai Gyülekezeti Lap* [Listy košického zboru] – Košice, *Soli Deo Gloria* – Opatovský Sokolec, *Dunaszerdahelyi Református Hírvivő* [Dunajskostredský reformovaný spravodajca] – Dunajská Streda, *Hirlevél* [Spravodajské listy] – Čičov – Kližská Nemá – Trávník atď.)

V oblasti vydávania kníh toho RKCS po zmene režimu zatiaľ veľa neurobila, hoci už roku 1991 Synoda rozhodla o založení svojho vydavateľstva. Neveľký počet publikácií RKCS vydalo Predsedníctvo synody (v prvom rade to bol spevník, učebnica náboženstva, katechizmus *Kis káté*). Hodnotnejšie práce vyšli skôr vo vydani Teologickej akadémie J. Calvina: doktorandské práce, skriptá. V pos-

lednom čase – hlavne vďaka zvoleniu Lászlóa Koncsola za generálneho kurátora – prebiehajú intenzívne prípravy na založenie vlastného vydavateľstva. Od jari 2001 prebieha prieskum našich kostolov a cirkevných zborov za účelom prípravy publikácie lexikónového charakteru. Zhromažďovanie údajov vykonávajú György Csík, duchovný z Tône a Alfréd Somogyi, duchovný z Opatovského Sokolca.

RKCS doteraz ešte nemá oficiálnu webovú stránku, pričom viacero jej cirkevných zborov sa už na internete prezentovalo. Od jari 2004 však pravdepodobne budú môcť záujemcovia získavať informácie o cirkvi aj na internete.

V elektronických médiách sa v súčasnosti môže RKCS objaviť len v reformovanej polhodinovej programe *Világosság* [Svetlo] Rádia Patria, ktorý rediguje Ibolya Iski. (Pred niekoľkými rokmi ešte Slovenská televízia z času na čas vysielala slovenské reformované bohoslužby.)

3.7. Reformované organizácie, inštitúcie, združenia

Pätnásteho novembra 1991 bolo v Moldave nad Bodvou založené Združenie maďarských reformovaných duchovných na Slovensku. Jeho prvým predsedom bol moldavský duchovný Lajos Gábor, tajomníkom Árpád Édes, duchovný z Veľkej Idy. Medzi ciele organizácie patrí vytvorenie odborného fóra na prediskutovanie teologických, cirkevných a spoločenských otázok, iniciovanie návrhov smerom k cirkevným vrchnostiam, aby podporovali vzdelávanie duchovných a mali na zreteľ morálnu podporu povolaniu duchovných atď. Súčasným predsedom je užský senior László Csoma, tajomníkom je keťský duchovný Sándor Fülöp ml. Členom organizácie je v súčasnosti asi tretina maďarských duchovných.

Zväz reformovanej mládeže (Firesz) vznikol roku 1992 v Lučenci s tým cieľom, aby priviedol mládež ku Kristovi a tým prispel k duchovnej obnove reformovanej cirkvi. Svoju činnosť vyvíja v troch územných jed-

notkách (západ, stred a východ) a sústreďuje sa hlavne na organizovanie detských a mládežníckych táborov. Spevácky zbor Zväzu reformovanej mládeže vznikol roku 1997, ktorý odvtedy veľmi pekne pracuje pod vedením debrecínskeho dirigenta Sándora Berkesiho a Kingy Süll-Rácz. Roku 2001 dokázal vydať aj samostatné zvukové nosiče a viackrát hosťoval aj v zahraničí (Nemecko, Holandsko). Súčasným predsedom organizácie je duchovný Róbert Géresi zo Sene.

Združenie reformovaných kresťanských žien na Slovensku vzniklo roku 1992, vtedy bolo aj zaregistrované. Zaoberá sa predovšetkým organizovaním konferencií a svoju činnosť vyvíja hlavne vo východnej časti krajiny. Jeho predsedníčkou je od začiatku duchovná Éva Szabó – Kozár z Pribeníka.

Reformovaná záchranná misia začala svoju činnosť v gemerskom Chrámci, jej zakladajúce zhromaždenie sa konalo v januári 1993 v Dolnom Štáli. Jej cieľom je poskytnúť pomoc závislým od alkoholu a drog, resp. ľuďom trpiacim depresiami. Zorganizovala veľa konferencií za účelom liečenia a prehlbovania viery vo viacerých cirkevných obciach RKCS. Jej predsedom je duchovný z Chrámca János Sebők, ktorý od roku 1996 pôsobí v Made. Tu sa buduje aj centrum organizácie.

Misia malomocných vznikla po tom, čo v júni roku 1991 navštívil Komárno Károly Dobos, vedúci Misie malomocných v Maďarsku. (Zomrel v januári 2004.) Odvtedy Misia malomocných vyvíja svoju činnosť v Reformovanom cirkevnom zbore v Komárne, ale jej činnosť ďaleko prevyšuje rámec cirkevného zboru: zhromažďuje a posielá rozličné vecné dary do nemocníc pre postihnutých malomocnosťou, ktoré sú vo viacerých krajinách sveta (India, bývalé sovietske krajiny, Rumunsko atď.).

Začiatkom roku 2002, po vytvorení právnej základne, začala svoju činnosť organizácia Vedecké zbierky Reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku so sídlom v Rimavskej Sobote. Jej úlohou je dokumentovať, zhromažďovať, uchovávať, spracovávať a sprístup-

ňovať dokumenty, archívne materiály, vecné pamiatky a knihy týkajúce sa obce reformovaných veriacich na Slovensku. Povereným riaditeľom je muzeológ István B. Kovács, ktorý pracuje na vytvorení štyroch organizačných zložiek Zbierok (múzeum, archív, knižnica a osobitné fondy).

Roku 2000 si prvý raz zmeralo sily so súpermi futbalové mužstvo reformovaných duchovných (pod názvom RL FC Mefibóset), ktoré sa aj odvtedy z času na čas zide a hráva najmä na benefičných zápasoch.

Ako samostatná organizácia ešte nefunguje, ale už sa formuje Zväz presbyterov. Hoci seniorálne konferencie presbyterov sa usporadúvajú pomerne často, vznik Zväzu by bol veľmi potrebný v záujme ďalšieho prehĺbovania právnych poznatkov a všeobecného vzdelania presbyterov, ako aj v záujme prehĺbovania ich pocitu zodpovednosti za osud a ďalší rozvoj cirkevných zborov.

3.8. Misia, diakónia

Popri vyššie uvedených misijných organizáciách vo viacerých cirkevných zboroch prebieha pravidelná misijná a diakonická činnosť, ktorej najkrajší príklad možno nájsť určite v Jelke. Roku 1994 sa tam dostal duchovný Uwe-Martin Schmidt z nemeckej Neukirchner Mission a jeho príchod veľmi zmenil život tamojšieho cirkevného zboru. Rekonštruovala sa budova bývalej školy a v máji 1997 otvorilo brány Misijné centrum Betlehem, kde sa konajú konferencie, školy v prírode, tiché dni, stretnutia učiteľov, súťaže v znalosti Biblie. Využitie centra je čoraz väčšie, v ostatnom zvykne byť obsadené už na celý rok vopred. Centrum uskutočňuje aj rozsiahlu tlačovú misiu, jeho spolupracovníci si píšu aj s deťmi.

V Jelke funguje aj detský domov Dom dobrého pastiera, ktorý od mája 2000 prebral niekoľko detí vychovávaných v detskom domove, aby im – bez ohľadu na pohlavie, náboženstvo a národnosť – poskytol rodinné zázemie. V domove sa teraz starajú o 24 detí.

Pozornosť si zaslúži aj to, že roku 1992 sa v gemerskej obci Radnovce začala cigánska misia, ktorej rozšírenie a prehĺbenie je čoraz súrnejšia úloha. RKCS sa roku 1999 zapojila aj do činnosti Slovenskej bratskej väzenskej spoločnosti. Niekoľko duchovných vykonáva väzenskú misiu, ktorú vedie Éva Antala, duchovná z Veľkých Ludiniec.

3.9. Výstavba, rekonštrukcie

Atraktívnu časť práce cirkvi tvorí aj rekonštrukcia budov a výstavba nových. Uplynulých pätnásť rokov prinieslo v tejto oblasti mimoriadny rozmach. Reformované cirkevné zbory obnovili mnoho kostolov a fár, postavili sa aj nové – sčasti z vlastných zdrojov, sčasti za podpory západných sesterských cirkví. Do nového kostola môžu chodiť veriaci napríklad v obciach Svinice, Bohelov, Rákoš, Dunajská Streda, Tekovský Hrádok, Filakovo, Svätá Mária, Michalovce a Svinica (dva posledne menované zbory sú slovenské). V Čiernej nad Tisou bol postavený ekumenický kostol, v Kalnej nad Hronom sa začala rekonštrukcia ruín kostola. Nová fara bola postavená medzi iným v Marcelovej, v Ižkovciach a v Dunajskej Strede. Počet zrekonštruovaných kostolov, fár, niekdajších školských budov je vyšší ako 150.

Okrem už skôr spomenutých budov, internátov, centier sa v Čečejovciach podarilo vytvoriť centrum Zväzu reformovanej mládeže. Veľkú investíciu znamenala výstavba Štúdijného centra v Drahnove, kde sa už konali nielen regionálne konferencie, ale aj porady medzinárodného charakteru (konferencia maďarských väzenských duchovných v Karpatskej kotline, zasadnutie Konferencie európskych združení duchovných atď.), a taktiež výstavba Diakonického centra v Chanave.

V súčasnosti patrí medzi preferované stavby RKCS mládežnícke centrum, ktoré sa buduje vo Veľkých Kapušanoch; je už pod strechou a čaká na dokončenie škola v Dolnom Štáli. V Keti majú v pláne postaviť novú školu.

4. ZÁVER

Hore uvedené údaje a fakty hovoria samy za seba. Reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku sa za uplynulých pätnásť rokov podarilo urobiť veľký krok vpred v mnohých dôležitých oblastiach a môžeme skonštatovať, že dokázala využiť možnosti, ktoré poskytuje sloboda. Obnovovala, stavala, vytvorila sieť škôl, vystúpila z desaťročia trvajúcej izolácie, vytvorila si nové vzťahy nielen s reformovanými cirkvami v Karpatskej kotline, ale aj so západoeurópskymi sesterskými cirkvami a vybudovala organizácie a inštitúcie. Vytvorila zákony (prepracovanie štatútov ju ešte sčasti čaká), zreformovala svoj Podporný fond, ktorého úlohou je pomáhať finančne slabšie situovaným cirkevným zborom. Zorganizovala

nespočetné množstvo konferencií, v mnohých cirkevných zboroch prebiehali evanjelizácie. Má už vytvorený vonkajší rámec, aby mohla ísť ďalej cestou formovania biblickej duchovnosti, aby sa usilovala o prehĺbenie náboženského života cirkevných zborov, veď jej prvoradou úlohou je záchrana duší.

Administratívnym centrom RKCS je Kancelária Predsedníctva synody, ktorá od roku 1985 sídli v Komárne. K zefektívneniu práce a k udržiavaniu lepších vzťahov so seniorátmi a cirkevnými zbormi určite prispieja aj skutočnosť, že 1. decembra 2003 začala činnosť Kancelária Synody v Rimavskej Sobote.

(Preložila Štefánia Kecskeméthyová)

RÍMSKOKATOLÍCKA CIRKEV

Kľúčové slová: biskupstvá; školstvo; vzdelávanie teológov, katechéto a kantorov; otázka maďarského biskupa; maďarská katolícka tlač; katolícke inštitúcie a združenia.

1. ÚVOD

Situácia maďarských katolíkov na Slovensku je iná ako situácia tu žijúcich maďarských reformovaných veriacich. Kým Reformovaná kresťanská cirkev na Slovensku je samostatná, nezávislá, maďarskí katolíci sú súčasťou svetovej cirkvi, ktorej hlavou je rímsky pápež. Kým reformovaní veriaci na Slovensku sú väčšinou maďarskej národnosti, zatiaľ tu žijúci maďarskí katolíci tvoria súčasť slovenských diecéz. Diecézy nevznikli na národnostnom základe, a tak je väčšina veriacich aj v diecézach obývaných Maďarmi slovenskej národnosti. Situácia tu žijúcich maďarských katolíkov je iná ako situácia maďarských katolíkov žijúcich v iných postkomunistických štátoch. V Rumunsku je väčšinový národ ortodoxného vyznania, Maďari sú buď katolíci alebo reformovaní. V Srbsku je situácia podobná. V dôsledku týchto skutočností sú aj biskupi tam žijúcej maďarskej menšiny Maďari. Na Slovensku je situácia iná. U nás sa neoddeľujú od seba maďarskí a slovenskí katolíci, ale tvoria úplnú jednotu z právneho i územnosprávneho hľadiska.

2. KRÁTKY POHľad DO HISTÓRIE

Po trianonskom diktáte sa situácia katolíkov na území dnešného Slovenska formovala svojším spôsobom, veď nové hranice rozdelili aj pôvodné diecézy. Rozpadol sa systém cirkevnej štruktúry, vytvorený Svätým Štefanom. Nitrianska, banskobystrická a spišská

diecéza sa stali súčasťou Československa. Aj sídla rožňavskej a košickej diecézy sa ocitli v novom štáte, mnohé farnosti však ostali v Maďarsku a stali sa súčasťou jágerskej (Eger) diecézy. Zo 493 farností ostrihomskej arcidiecézy sa 404 dostalo za hranice aj s tromi štvrtinami majetku. Spočiatku stáli na čele diecéz s maďarským obyvateľstvom slovenskí biskupi, ktorí vedeli dobre po maďarsky; v súčasnosti sa situácia zmenila.

Svätá stolica roku 1922 vytvorila Trnavskú apoštolskú administratúru, a tým sa skončila kompetencia ostrihomskeho arcibiskupa v severných častiach arcidiecézy. Maďarskí kňazi na Slovensku reagovali na novú situáciu a už v lete 1924 – v záujme efektívnejšej ochrany svojich práv – založili v Komárne Katolícky veľký výbor. Táto organizácia sa stala hovorcom maďarských katolíkov. Výsledkom jej práce vzniká Maďarský katolícky malý seminár a Maďarský katolícky internát, obidva v Komárne.

Maďarskí kňazi v Československu sa museli naučiť po slovensky, aby dostali štátny plat. Tam, kde sa utvorila slovenská obec kolonistov, museli sa zaviesť slovenské bohoslužby. Maďarskí katolíci sa usilovali zastáť si miesto aj v zmenených podmienkach. Rozbehli sa rozličné duchovné hnutia, vnútornú obnovu cirkevných obcí napomáhali ľudové misie, vychádzali noviny a knihy.

Po opätovnom pripojení prihraničných oblastí roku 1938 k Maďarsku sa každý vrátil do svojej pôvodnej diecézy a všetko pokračovalo ako pred rokom 1918.

Bezprávie po druhej svetovej vojne maďarskými katolíkmi veľmi otriaslo. V záujme docieľiť výmenu obyvateľstva s Maďarskou republikou za každú cenu, začala česko-slovenská vláda deportáciu maďarského obyvateľstva do Čiech za neľudských podmienok, za najkrutejšej zimy, v nákladných vagónoch. Spomedzi slovenských hlavných duchovných protestoval jedine biskup Pavol Jantausch, trnavský apoštolský administrátor, v obežníku odsúdil deportáciu Maďarov. Viacerí maďarskí kňazi navštívili svojich deportovaných veriacich v Čechách. Utešovali ich, duchovne im pomáhali, pochodili celý kraj, kde boli Maďari. Tieto aktivity však štátna moc zakrátko zakázala.

V rámci tzv. výmeny obyvateľstva vysťahovali do Maďarska aj mnoho katolíckych kňazov. V mnohých obciach Maďari v strachu pred vysídlením „reslovakizovali“. Na takýchto miestach a aj tam, kde úrady usídliť presťahovaných slovenských katolíkov, biskupi ihneď nariadili bohoslužby v slovenskom jazyku.

Počas rokov bezprávia (1945 – 1948) mnoho maďarských kňazov na Slovensku, ako aj mnoho príslušníkov svetskej inteligencie sa pokúsilo pomôcť Maďarom, ktorí sa dostali do ťažkostí. Obracali sa na zahraničie, pravidelne informovali svetovú verejnosť o pošliapavaní práv veriacich maďarskej národnosti, ku ktorému tu dochádzalo. Pravidelne informovali aj kardinála Mindszentyho, ktorý sa v záujme Maďarov ozval na viacerých zahraničných fórach. Keď ho v Maďarsku odsúdili, aj na Slovensku štátne úrady zadržali a uväznili tých kňazov a svetských intelektuálov, ktorí sa zastali záujmov maďarských veriacich.

Po prevzatí moci komunistami (február 1948) sa situácia ešte zhoršila. Rehole boli rozpustené, cirkevné školy poštátnené, cirkevné inštitúcie zrušené. Mnohí biskupi a kňazi sa dostali do väzenia, o vyučovanie náboženstva v školách bolo potrebné osobitne žiadať atď. Štát chcel v plnej miere ovládať cirkev. Ako protiváha k tomuto tlaku vznikla podzemná cirkev, v ktorej pracovali najmä rehoľ-

níci. Tajne vydávali rozličnú tlač, udržiavali kontakty s Rímom a so zahraničím. Pripravovali mladých na kňazské povolanie, na rehoľníctvo, vysväcovali kňazov, biskupov. Najznámejším tajným biskupom bol Ján Chryzostom Korec. Spomedzi Maďarov sa k nim pridával len málokto, predovšetkým tí, ktorí chceli byť rehoľníkmi. Maďarskí kňazi alebo svetskí ľudia sa do práce podzemnej cirkvi zapájali len v jednej – dvoch oblastiach, a to najmä v oblasti starostlivosti o mládež, pri organizovaní mládežníckych táborov, pri tajnom prepravovaní kníh z Maďarska a rozširovaní náboženskej literatúry.

Cieľom komunistickej moci bola úplná likvidácia cirkvi. Keď však zistila, že táto snaha je nerealizovateľná, začala v cirkvi hľadať spolupracovníkov. Takto vzniklo mierové hnutie duchovných. Samozrejme, jeho cieľom nebola ochrana mieru, ale podpora socializmu.

II. vatikánsky koncil (1962 – 1965) dodal katolíckej cirkvi nový rozlet. Cirkev sa otvorila svetu, popri latinskej liturgii bola zavedená aj liturgiu v jazyku ľudu, obnovil sa bohoslužobný poriadok svätej omše a obnovili sa všetky cirkevné obrady.

Pražská jar 1968 dodala cirkvám nové nádeje. Uskutočnila sa v praxi Náboženská sloboda sa stala *de facto* realitou, cirkvi začali s obnovou. Po sovietskej okupácii sa útlak obyvateľstva obnovil, síce nie so surovosťou päťdesiatych rokov, ale oveľa rafinovanejším spôsobom. Aj mierové hnutie kňazov sa obnovilo. Aj mnohí maďarskí kňazi sa zúčastňovali tzv. mierových schôdzí, prirodzene zo strachu. Takto sa pokúšali zabezpečiť si aspoň čiastočný pokoj od štátu. Svoje postavenie väčšinou využívali na to, aby opravovali kostol, stavali faru. Od polovice osemdesiatych rokov sa útlak postupne zmierňoval. Voľnejšie sa mohlo chodiť na náboženstvo, na mnohých miestach predseda okresného národného výboru raz ročne pozýval na stretnutie kňazov okresu.

Právne však situácia diecéz prefatých trianonskými hranicami nebola vysporiadaná. To vykonal 30. decembra 1977 pápež Pavol VI.

vo svojej konštitúcii, začínajúcej slovami „Praescriptionum sacrosancti“ usporiadal hranice trnavskej, rožňavskej a košickej diecézy podľa štátnych hraníc. Konštitúciou, ktorá sa začína „Qui divino“ pozdvihol Trnavskú apoštolskú administratúru na arcidiecézu a podriadil jej všetky ostatné diecézy na Slovensku. Takto vznikol samostatný slovenský správny obvod. Pápež Ján Pavol II. 31. marca 1995 pozdvihol košické biskupstvo na arcibiskupstvo, jeho sufragánmi sú rožňavská a spišská diecéza.

3. SITUÁCIA MAĎARSKÝCH KATOLÍKOV PO ZMENE REŽIMU

Zamatová revolúcia roku 1989 obnovila náboženskú slobodu. Aktivity, ktoré sa dovtedy mohli realizovať len tajne, v podzemnom hnutí, sa dostali na verejnosť. Cirkev mala k zmenám pozitívny vzťah. Mnohí maďarskí kňazi sa aktívne zapojili do spoločenských aktivít spojených so zmenou režimu. Vystupovali na zhromaždeniach, vyjadrovali sa v tlači, povzbudzovali veriacich, zúčastnili sa na vytváraní nového demokratického poriadku.

Ak chceme zhrnúť všetky úspechy, ktoré maďarskí katolíci na Slovensku po mocenskom zvrate 1989 dosiahli, a chceme načrtnúť ich súčasnú situáciu, bude dobré, ak si najprv spravíme prehľad o vývoji počtu maďarských katolíkov. Podľa sčítania ľudu roku 1991 – vtedy ešte v rámci Československa –, sa na Slovensku hlásilo k maďarskej národnosti 567 296 osôb, čiže 10,76 % obyvateľstva, podľa ostatného sčítania obyvateľov roku 2001 ich bolo 520 528, čiže o 47 tisíc menej. V percentách to predstavuje 9,7 %. Čo sa týka Maďarov katolíckeho vierovyznania, roku 1991 sa k rímskokatolíckej cirkvi hlásilo 368 416 osôb a 6764 osôb ku gréckokatolíckej cirkvi. Podľa údajov z roku 2001 žilo na Slovensku 378 700 Maďarov rímskokatolíckeho a a 8 086 gréckokatolíckeho vierovyznania.

Maďarskí katolíci na Slovensku žijú na území viacerých diecéz. V najväčšom počte

žijú na území bratislavsko-trnavskej arcidiecézy, ďalej v košickej arcidiecéze, potom v rožňavskej a nitrianskej diecéze.

Na Slovensku je v súčasnosti šesť rímskokatolíckych diecéz (bratislavsko-trnavská, nitrianska, banskobystrická, spišská, rožňavská, košická, z nich sú bratislavsko-trnavská a košická arcidiecézami) a dve diecézy byzantskej liturgie (prešovské biskupstvo a košický exarchát).

3.1. Nové možnosti

Zmena režimu zastihla cirkev nepripravenú, bola zariadená iba na prežitie, nie na obnovu. Náboženská sloboda umožnila riadne fungovanie cirkvi. Katolícka cirkev sa riadi rozhodnutiami II. vatikánskeho koncilu a nariadeniami Cirkevného zákonníka. Nový Cirkevný zákonník bol vyhlásený 25. januára 1983. V duchu cirkevných zákonov sa začala obnova cirkvi.

Na čelo každej diecézy vymenovala Svätá stolica diecézneho biskupa, v ďalšom kole bol k diecéznemu biskupovi vymenovaný aj pomocný biskup. Všetkých dovtedajších dekanov zbavili funkcie, pred vymenovaním nových dekanov boli voľby. Takto sa na čelo dekanstiev na územiach obývaných Maďarmi dostali maďarskí dekaní. Začalo sa vyučovanie náboženstva na školách; na maďarských školách si absolútna väčšina detí vybrala ako voliteľný predmet náboženstvo. Prácu katechétoz napomáha študijný dozor, tzv. školskí dekaní.

V každej diecéze boli vytvorené oficiálne orgány, inštitúcie katolíckej cirkvi. Bol vytvorený kňazský senát, ktorý je poradným orgánom biskupa, a doň sa dostali aj maďarskí kňazi. Do cirkevného súdu vymenoval dekan aj maďarských sudcov. Do jednotlivých diecéznych výborov sa dostali aj maďarskí kňazi a civilné osoby. Na Rímskokatolíckej teologickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave vyučujú aj maďarskí externisti, samozrejme po slovensky.

Obnovili sa rehole. Väčšina reholí na Slovensku má aj maďarských členov.

Maďarské cirkevné obce nie sú samostatné, sú súčasťou diecéz, biskupstiev, kde je väčšina veriacich slovenskej národnosti. Všetky dôležité rozhodnutia sú v rukách diecézneho biskupa. Všetci biskupi sú slovenskej národnosti. Ani jeden biskup nie je poverený duchovnou starostlivosťou o maďarských veriacich, hoci by to Cirkevný zákonník a rozhodnutia II. vatikánskeho koncilu umožňovali (podľa 476. kánonu Cirkevného zákonníka: „Ak si to dobré riadenie diecézy vyžaduje, diecézny biskup môže vymenovať jedného alebo viacerých vikárov. Títo majú na istom určenom území diecézy alebo vo veciach istého druhu, alebo vzhľadom na istú skupinu veriacich, či na niektorý rítus takú istú riadnu moc, aká prislúcha podľa všeobecného práva všeobecným vikárom podľa nasledujúcich kánonov.“ (*Egyházi Törvénykönyv. A Codex Iuris Canonici szövege magyar fordítással és magyarázattal* [Cirkevný zákonník. Preklady a vysvetlenia maďarských textov Codex Iuris Canonici.] Redigoval, preložil a vysvetlivky dopísal Péter Erdő. Budapešť: Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója 1985, s. 393.)

Pretrvávajúcim problémom je nedostatok maďarských kňazov. Za komunizmu existoval na teológii tzv. numerus clausus, bol stanovený počet uchádzačov, ktorých možno prijať. V niektorých rokoch to bolo desať, inokedy dvadsať uchádzačov a z toho mohlo byť len desať percent maďarskej národnosti. Počas štyridsiatich rokov sa v dôsledku tohto opatrenia značne znížil počet maďarských kňazov. Maďarskí katolíci žijú v 5 biskupstvách na území 250 farností, v takomto členení:

- bratislavsko-trnavská arcidiecéza: 155 väčšinovo maďarských farností;
- rožňavská diecéza: 49 väčšinovo maďarských farností;
- košická arcidiecéza: 25 väčšinovo maďarských farností;
- nitrianska diecéza: 6 väčšinovo maďarských farností;
- košický gréckokatolícky exarchát: 15 farností maďarského charakteru.

Tretina farností, v ktorých žijú maďarskí katolíci, je bez kňaza, v druhej tretine pracuje kňaz v dôchodkovom veku, alebo je slovenskej národnosti. Priemerný vek kňazov pôsobiach na území s maďarským obyvateľstvom je v bratislavsko-trnavskej arcidiecéze 52 rokov, v rožňavskej diecéze 48 rokov, v košickej arcidiecéze 38 rokov.

3.2. Školstvo

Náboženská sloboda poskytla možnosť zriaďovania cirkevných škôl, ktoré mali v minulosti aj u nás veľkú tradíciu. Na Slovensku nevzniklo veľa cirkevných škôl; v celej sieti škôl tvoria cirkevné školy dve až tri percentá.

3.2.1. Všeobecné vzdelávanie

Počet aj vplyv maďarských katolíckych cirkevných škôl môžeme označiť len za symbolický. Maďarskí katolíci neboli na zakladanie škôl pripravení ani z hľadiska financií, ani z hľadiska učiteľov. Všetky školy boli zriadené po absolvovaní náročných administratívnych procedúr a za cenu značných finančných obetí. Obecné samosprávy boli pri zakladaní školy všade nápomocné, zriaďovateľom všetkých škôl je Arcibiskupský úrad.

Cirkevné výchovné a vzdelávacie inštitúcie:

materské školy: Štúrovo, Komárno (funguje spolu so základnou školou a gymnáziom hudobného smeru Marianum);

školy (roč. 1. – 4.): Ipel'ské Predmostie (16 žiakov), Kleňany (10 žiakov), Olováry (11 žiakov);

školy (roč. 1. – 9.): Komárno (158 žiakov), Dunajská Streda (159 žiakov), Šahy (193 žiakov), Plášťovce (104 žiakov);

gymnázia: Komárno (113 žiakov), Šahy (221 žiakov), Kolárovo (140 žiakov).

Na zakladaní cirkevných škôl majú najväčšiu zásluhu miestni kňazi.

V oblastiach (Hont, Novohrad, Gemer) s poloveckým (palóc) usídlením vznikli

maďarské cirkevné školy tam, kde buď nebola maďarská základná škola, alebo nebola možnosť zriadiť maďarskú štátnu školu. V školskom roku 2003/2004 sa učilo v maďarských katolíckych základných školách 652 žiakov. V troch maďarských katolíckych gymnáziách sa učilo 474 žiakov.

3.2.2. Vzdelávanie katechétov, teológov a kantorov

Kým sa naši reformovaní bratia môžu pripravovať na hlásanie Božieho slova v materinskom jazyku na Teologickej akadémii J. Calvina (ktorá tvorí od septembra 2004 samostatnú fakultu Univerzity J. Selyeho v Komárne), katolícki teológovia sa môžu vzdelávať len po slovensky, a to na Rímskokatolíckej teologickej fakulte Univerzity Komenského a na detašovaných fakultách v Nitre, v Spišskom Podhradí, v Banskej Bystrici a na Teologickej fakulte ružomerskej Katolíckej univerzity, ktorá funguje v Košiciach. Gréckokatolícki teológovia študujú v Prešove. Vzdelávanie v maďarskom jazyku neexistuje, pričom by bolo dobré, keby sa maďarskí teológovia mohli učiť po maďarsky aspoň cirkevnú rétoriku a praktickú teológiu.

Situácia vo vzdelávaní ďalšej generácie kňazov je biedna. Na bratislavskej Rímskokatolíckej teologickej fakulte Univerzity Komenského študuje v šiestich ročníkoch spolu len 16 – 18 budúcich maďarských kňazov, v Košiciach ich je asi 5 – 6. V Maďarsku študujú, alebo už ukončili štúdium asi päťdesiat kňazi, tí však tam ostali aj pracovať. Keďže patria do inej diecézy, za súčasných okolností sa nemôžu vrátiť a väčšina z nich sa vrátiť ani nechce.

V niektorých diecézach – napr. rožňavskej a košickej – cirkevní predstavení povoľujú, aby maďarskí adepti kňazstva študovali v Maďarsku. Celé štúdium môžu teda absolvovať v Jágri (Eger) a vo Vacove (Vác) a po ukončení štúdia sa môžu vrátiť do svojej diecézy. V bratislavsko-trnavskej diecéze však zatiaľ takáto možnosť nie je. Práve preto je tu

viac takých, ktorí sa hlásia na štúdium do Maďarska a diecézny biskup ich prijal do služby v niektorej z tamjších diecéz. Je pravda, že sa na rokovani dvoch biskupských zborov zrodila taká dohoda, že sa nebudú klásť prekážky tomu, aby poslucháči prijatí v Bratislave – po zložení istých skúšok – mohli v treťom ročníku študovať v Maďarsku. Až čas ukáže, ako a kedy sa táto dohoda premietne do praxe. Jedno je však isté: v každom prípade sa musíme usilovať o vzdelávanie maďarských teológov na Slovensku. Dúfame, že slovenskí biskupi s tým raz budú súhlasiť. Možno ani netreba zdôrazňovať, aké dôležité je to pre ďalšie odovzdávanie našej viery, pre zachovanie a rozvíjanie našich cirkevných spoločenstiev v záujme zachovania maďarskej komunity na Slovensku a posilňovania jej sebavedomia. Keďže nedostatok kňazov je obrovský – mnohé fary sú neobsadené, resp. väčšina kňazov sa stará aj o viac farností – skoré doriešenie otázky vzdelávania maďarských kňazov je veľmi dôležité. Hoci vzdelávanie katechétov prebieha aj v maďarskom jazyku, štát uznáva len diplom katechéta získaný na Teologickej fakulte bratislavskej Univerzity Komenského alebo na nitrianskej Univerzite Konštantína filozofa. Katechéti, ktorí ukončili štúdium inde, môžu vyučovať v školách len ako nekvalifikované sily. Napriek tomu sa v každej škole vyučuje náboženstvo.

Znova môžeme len konštatovať, že aj tento problém sme museli vyriešiť vlastnými silami. Po zmene režimu si kňazi uvedomili dôležitosť problému. Najprv začali v Tomášove pri Bratislave s organizovaním trojmesačných kurzov, neskôr založili Centrum maďarského náboženského vzdelávania na Slovensku, ktoré zorganizovalo v Bratislave trojročný teologický kurz. Hlásili sa naň poslucháči z celej krajiny a viac ako sto z nich ho aj úspešne ukončilo. Aj v Leviciach sa konal kurz vzdelávania katechétov. To všetko však nestačí. Je síce pravda, že katechéti, ktorí získali diplom na týchto kurzoch, dostali od biskupstva *misio canonica*, zároveň však školy neuznali (ne-

mohli uznať) ich vzdelanie za vysokoškolské. Na Teologickej fakulte Univerzity Komen-ského síce prebieha vzdelávanie aj pre svet-ských poslucháčov, ale v slovenskom jazyku. Napriek tomu aj tam študovali a študujú maďarskí poslucháči, ale v malom počte. Kto by sa chcel pripraviť na maďarské vyučovanie po maďarsky, môže externe študovať v Győri alebo v Budapešti, resp. v Komárne, kde be-nediktíni z Pannonhalmy už tretí raz zorgani-zovali katechétsky kurz a teraz sú už lektor-mi na týchto kurzoch aj maďarskí kňazi na Slovensku. (Viacerí lektori získali potrebnú kvalifikáciu len nedávno). Absolventi týchto kurzov však tiež narážajú na ťažkosti, veď ani ich diplom školy neuznávajú a ako nekvalifi-kovaní dostávajú nižšiu mzdu. Z toho všetké-ho vyplýva, že vzdelávanie maďarských kate-chétov na Slovensku nie je vyriešené. Táto skutočnosť, pravda, neznižuje hodnotu a výz-nam práce Centra pre vzdelávanie katechétov, ktorú už roky z poverenia arcibiskupstva v tomto smere vykonáva, medzi iným aj v orga-nizovaní vzdelávania katechétov v sloven-skom jazyku. To sa však vzťahuje predovšet-kým na územie bratislavsko-trnavskej arcidie-cézy. Môžeme len opätovne skonštatovať, že chýba jednotné riadenie, vzdelávanie katechétov pre územia obývané maďarskými veriaci-mi. V košickej arcidiecéze chodia na ďalšie vzdelávanie Maďari spolu so slovenskými katechétmi, alebo napr. Katechetické stredi-sko v Kráľovskom Chlmei organizuje rozlič-né kurzy pre katechétov. Maďarské centrum pre vzdelávanie katechétov na Slovensku sa stará o zabezpečenie učebníc náboženstva, resp. organizuje preklady slovenských nábo-ženských učebníc, ale na mnohých miestach sa používajú učebnice náboženstva z Maďar-ska. Centrum štvrtročne pozýva katechétov na ďalšie vzdelávanie, kde počúvajú prednášky významných lektorov z Maďarska. Každé leto sa pre katechétov organizuje aj duchovné cvi-čenia v Maďarsku.

Pripravenosť našich katechétov, ich schop-nosť osloviť deti je významným faktorom ná-boženského života, veď popri kňazoch od nich

vo veľkej miere závisí, či v kostole existuje spevácky zbor, či je živá tradícia betlehem-ských hier, či sa v našich dedinách zachova-jú náboženské tradície, ktoré sme dostali od svojich predkov.

Vzdelávanie kantorov v maďarskom jazyku bolo doteraz možné len v Maďarsku, všetci kvalifikovaní kantori získali vzdelanie tam. V ostatných rokoch sa začalo vzdelávanie kan-torov aj na cirkevnej škole v Komárne.

3.2.3. Otázka maďarského biskupa a modli-tebný deň v Komárne

Pri opise postavenia maďarských katolíkov na Slovensku sa nevyhnutne musíme pristaviť aj pri otázke maďarského biskupa a modliteb-ného dňa v Komárne. Cieľom modlitebného dňa bolo to, aby sa maďarskí katolíci na Slo-vensku spoločne modlili za hlavného pastiera a za kňazské poslanie. Ako je známe, na Slovensku maďarskí katolíci nemajú takého biskupa, ktorý by riadil pastoračiu maďar-ských veriacich a staral sa o 379 tisíc veria-cich podľa nejakej ucelenej koncepcie. Prvý modlitebný deň v Komárne po zmene režimu zorganizovala isté občianske združenie, ne-skôr sa do priprav zapojilo aj Maďarské kres-tánskodemokratické hnutie (MKDH). Keďže sa MKDH stalo terčom mnohých útokov, že sa ako politické hnutie mieša do vnútorných vecí cirkvi, založilo Nadáciu Dobrý pastier, ktorej členmi sa stali angažovaní laici a du-chovní. V ostatných rokoch organizuje mod-litebné dni táto nadácia. Medzičasom sa stalo zrejším, že maďarskí katolíci nebudú žiadať biskupstvo – ako to mali spočiatku v úmysle, ale v súlade s kánonmi Cirkevného zákonní-ka budú žiadať biskupa. Svoju požiadavku už viackrát predložili slovenskej Konferencii bis-kupov, resp. ju vyslovili pred bratislavsko-trnavským arcibiskupom, ba na podporu svo-jej iniciatívy vyzbierali päťdesiatisíc podpi-sov, ktoré odovzdali pápežovi. Bez podpory a pochopenia biskupského zboru však táto požiadavka nemohla byť ešte splnená. Pritom sme presvedčení, že komplexná, premyslená

starostlivosť o maďarských katolíkov je možná len za podmienky, že biskupský zbor bude mať člena, ktorý bude explicitne poverený touto úlohou a bude mať k nej aj nevyhnutné právomoci. Bez týchto predpokladov nijaký slovenský biskup, ktorý hovorí alebo rozumie po maďarsky, avšak jeho činnosť je obmedzená na celebrowanie maďarskej omše alebo birmovky, nemôže danú požiadavku spĺňať.

Nemôže byť naším cieľom, aby sme sa v mene katolicizmu zriekli svojej národnej identity, aby nám bolo jedno, v akom jazyku sa modlíme, resp. aby naši veriaci od Bratislavy po Čiernu nad Tisou nemali mimo svojich kostolov príležitosť a možnosť zúčastňovať na evanjelizačných programoch, na ďalšom vzdelávaní. Otázka maďarského biskupa ostáva zatiaľ citlivým problémom, veď podľa názoru slovenskej Konferencie biskupov je pastorácia Maďarov na Slovensku vyriešená. My však aj naďalej dúfame, že táto mienka zodpovedných slovenských biskupov sa zmení a aj oni uznajú oprávnenosť našich požiadaviek. Aj maďarskí kňazi sa viackrát ozvali a svoj názor na túto otázku vyjadrili memorandom, ktoré zaslali slovenskej Konferencii biskupov. V memorande sme zhrnuli všetky otázky, ktoré treba riešiť, no zatiaľ sme nedostali nijakú pozitívnu odpoveď. Pre spravodlivosť treba poznamenať, že koncom minulého roka arcibiskup košickej arcidiecézy vymenoval za vikára jedného maďarského kňaza a poveril ho, aby riadil, kontroloval činnosť kňazov v tamojších farnostiach na území so zmiešaným obyvateľstvom. O pozitívach (predovšetkým pre krátkosť času) ešte nemôžeme referovať. Aj v nitrianskej diecéze bol jeden vikár (slovenskej národnosti) poverený koordináciou duchovných pre maďarských veriacich (nedávno zomrel), jeho okruh činnosti a kompetencie však neboli bližšie určené.

Čo sa týka vymenovania maďarského biskupa: platné cirkevné právo nepozná diecézu založenú na národnostnom základe. Katolícka cirkev je hierarchicky budovaná, biskupov vymenúva pápež, aj založenie, zriadenie die-

céz patrí do kompetencie pápeža. V našej situácii by bolo riešením, keby v tých diecézach, kde žijú veriaci aj maďarskej národnosti, koordinoval kňazskú vybavenosť maďarských veriacych pomocný biskup s patričnými kompetenciami. Kompetencie pomocných biskupov v plnej miere závisia od toho, aké kompetencie im poskytne daný diecézny biskup. V bratislavsko-trnavskej arcidiecéze bol v minulých rokoch pomocný biskup, ktorý síce vedel po maďarsky, ale nebol maďarskej národnosti, no nemal od arcibiskupa žiadne poverenie, čo sa týka maďarskej pastorácie. To isté platí aj teraz, keď pápež vymenoval v bratislavsko-trnavskej arcidiecéze dvoch pomocných biskupov a jeden z nich, Ján Orosch, vynikajúco hovorí po maďarsky, veď väčšiu časť svojej kňazskej činnosti prežil medzi Maďarmi, ale – ako to povedal hovorca biskupského zboru Marián Gavenda – „nedostane mimoriadne právomoci. Arcibiskup Sokol však očakáva od neho, že bude venovať zvýšenú pozornosť pastorácii maďarských veriacych, napríklad on bude vykonávať birmovky v maďarských oblastiach“ (*Püspök van, még püspökség kellene. Orosch Jánosnak a magyar ajkú hívek pasztorációja lesz a fő feladata*. [Biskupa už máme, potrebujeme ešte biskupstvo. Hlavnou úlohou Jána Oroscha bude pastorácia maďarských veriacych.] In: *Új Szó*. 3. apríl 2004). Musíme skonštatovať, že vymenovaním nového pomocného biskupa podstatná zmena nenastala, čiže maďarský biskup, či biskup poverený pastoráciou Maďarov ešte stále nie je určený.

3.3. Reštitúcie

Štát skonfiškovoal cirkvi všetko okrem kostolov a farských budov: školy, inštitúcie, budovy, pôdu, lesy atď. Zákon číslo 282 z roku 1993 vrátil len časť skonfiškovaného majetku. Nebol napríklad vyriešený problém reštitúcie zastavanej pôdy. Cirkev nedostala náhradnú pôdu za takto zastavané plochy. Pôda v katastri miest je nenávratne preč. Neboli vrátené ani tie budovy, ktoré boli značne prestavané.

Ak v budove fungovala školská, sociálna či zdravotná inštitúcia, tak sa mohla vrátiť až o desať rokov. Vrátené budovy boli často v ruinách alebo vo veľmi biednom stave, ich oprava si vyžadovala značné finančné náklady. Aj s pôdou boli často len starosti. Cirkev bez výrobných prostriedkov nemohla hospodáriť, obyčajne dala pôdu do prenájmu poľnohospodárskym družstvám, ktoré ju užívali aj predtým. Mnoho družstiev však nedokázalo platiť nájomné a ak áno, tak len veľmi nízke.

3.4. Maďarská katolícka tlač

Po druhej svetovej vojne sa ukončilo vydávanie akejkoľvek maďarskej katolíckej tlače. Štát nepovolil vydávanie novín, mohol byť vydaný jedine maďarský katolícky cirkevný spevník a Malý katechizmus. Maďarská náboženská literatúra sa na Slovensko dostávala jedine ilegálne z Maďarska.

Keď slovenský Spolok svätého Vojtecha, ktorý aj pred rokom 1989 vydával slovenský katolícky týždenník, odmietol vydávanie čerstvo založeného maďarského týždenníka *Remény* [Nádej], kňazi, ktorí týždenník zostavovali, sa rozhodli, že založia Združenie maďarských katolíckych kňazov Glória. Jeho prvotným cieľom bolo vydávanie týždenníka *Remény*, ale medzi jeho ďalšími cieľmi bolo aj vydávanie iných maďarských katolíckych publikácií, podpora adeptov kňazstva atď. Keďže kompetentní slovenskí biskupi nedali súhlas na činnosť Glórie ako združenia, mohla teda existovať a dodnes existuje len ako vydavateľstvo. Počiatočný kapitál zložilo niekoľko maďarských kňazov, týždenník od biskupstva nedostal a dodnes nedostáva žiadnu podporu.

Prvé číslo týždenníka *Remény* vyšlo roku 1990 na kvetnú nedeľu v rozsahu ôsmich strán vo viac ako dvadsaťdvoch kusoch. Od jesene 2001 vychádza týždenník na dvanástich stranách v náklade 15 500 kusov.

Vydavateľstvo Glória Kiadó vydáva okrem týždenníka ešte liturgické knihy, modlitebné knihy, pod názvom *Homílie* náčrty homílií a iné publikácie. V blízkej budúcnosti plánu-

je vydavateľstvo popri už publikovaných zbierkach kázní a modlitebných zošitoch vydanie viacerých publikácií. (Neperiodické noviny vydáva viac cirkevných obcí.)

Niekoľko rokov fungovalo aj vydavateľstvo *Magyar Vasárnap Kiadó* [Vydavateľstvo Maďarská nedeľa], ktoré prebralo vydávanie publikácie *Kalendárium*, vychádzajúcej predtým v Maďarsku. Namiesto *Magyar Vasárnap Kalendáriuma* [Kalendár Maďarskej nedele] uvidelo svetlo sveta *A Remény Kalendáriuma* [Kalendár Nádeje], čím sa vydavateľstvo Magyar Vasárnap Kiadó zlúčilo s vydavateľstvom Glória Kiadó.

Čo sa týka elektronických médií, katolícka polhodinka sa objavuje dvakrát mesačne v programe *Világosság* [Svetlo] Rádia Patria, redaktorkou je Anett Szabó. Rozhlas niekoľkokrát vysiela v priamom prenose aj svätú omšu v maďarskom jazyku. Maďarské vysielanie Slovenskej televízie tiež vysiela – i keď nepravidelne – reportáže s náboženskou tematikou.

Väčšinu maďarskej katolíckej literatúry si kňazstvo a veriaci maďarskej národnosti ešte aj dnes obstarávajú v Maďarsku.

3.5. Inštitúcie, zoskupenia

Keďže maďarskí katolícki veriaci sú súčasťou slovenskej diecézy, zriadenie katolíckej inštitúcie môže povoliť len arcibiskup. Iná inštitúcia podobná vydavateľstvu Glória Kiadó neexistuje, rozvinulo sa však niekoľko občianskych iniciatív:

– Združenie kresťanskej mládeže (KIK): je to organizácia združujúca kresťanskú mládež, ktorá organizuje púte, duchovné dni, ale ponúka mladým aj výlety, možnosti zabaviť sa. Aktívne sa zapája do činnosti organizácie Háló (Sief), členovia sa zúčastňujú aj stretnutí mládeže Karpatskej kotliny.

– Zväz kresťanskej inteligencie – Maďarská Pax Romana na Slovensku: členstvo sa skladá z veriacich z celého Slovenska. Spoločiatku zväz každoročne organizoval – vždy na inom mieste – svoje stretnutia, na ktoré pozý-

val významných lektorov z Maďarska. V ostatných rokoch sa tieto podujatia už nekonajú, bolo zorganizovaných len niekoľko programov lokálneho charakteru miestnymi skupinami. Zdá sa, že sa nepodarilo naozaj zaktivizovať maďarskú kresťanskú inteligenciu, hoci by bolo veľmi potrebné, aby sa v súvislosti s istými spoločensko-politickými problémami zviditeľnila tak, ako to urobila niekoľkokrát v prvých rokoch svojho vzniku. Uplatnenie kresťanských hodnôt v spoločnosti, vo verejnom živote sa očakáva práve od nej.

Občianske združenie Gábel: organizuje vzdelávanie vedúcich malých spoločenstiev, detské tábory, vedomostné kvízy, recitačné súťaže.

Dom duchovných cvičení v Holiciach: organizuje rozličné duchovné cvičenia, konferencie, prednášky, poskytuje priestor pre podujatia týždenníka *Remény* a Spolku Glória. Doteraz sme inštitúciu takéhoto typu nemali, pričom podobné inštitúcie už dávno vznikli u našich slovenských bratov, v materskej krajine, v Sedmohradsku i vo Vojvodine a vyvíjajú veľmi blahodarnú činnosť.

Zväz skautov maďarskej národnosti na Slovensku: aj keď sa jeho činnosť neviaže výslovene ku katolíckej cirkvi, predsa je potrebné ho spomenúť, lebo jeho činnosť obsiahne celé územie obývané maďarským obyvateľstvom. Zväz má i svoj tlačový orgán, mesačník *Cserkész* [Skaut].

Modlitebné popoludnia: v septembri 1994 sme na Poiplí založili tradíciu pravidelných mesačných modlitebných popoludní, ktoré organizujeme vždy v inej farnosti daného arcibiskupstva. Ich cieľom je, aby sa maďarskí kňazi a veriaci spoločne modlili za maďarských kňazov a rehoľníkov a za biskupa. Táto iniciatíva sa rozšírila aj do iných regiónov a v súčasnosti sa už vo viacerých arcibiskupstvách schádzajú veriaci so svojimi duchovnými v stanovený deň, každý mesiac. Popri už uvedenom zameraní je ďalším cieľom týchto stretnutí poskytnúť kňazom priestor na spoločne strávený čas, na rozhovory a budovanie jednoty. V neposlednom rade prispievajú tie-

to stretnutia aj k tomu, aby veriaci, ktorí navštevujú niektorú inú cirkevnú obec, mali možnosť zoznámiť sa s minulosťou, históriou daného sídla, jeho kostolov, aby sa v nich posilňovali náboženské a národné sebavedomie a pocit spolupatričnosti. Táto iniciatíva má už teda desaťročnú tradíciu: každé stretnutie povzbudzuje maďarských veriacich na Slovensku k zotrvaní, k vernosti a vytrvalosti.

Vo viacerých farnostiach funguje duchovné stredisko s náboženskými programami miestneho charakteru.

Týždenník *Remény* už po druhý krát rozbehol program *Remény Népfőiskola* [Ludová akadémia Nádej], v rámci ktorého sa poskytuje dvojročné vzdelávanie veriacim, ktorí sa zaujímajú o náboženstvo.

Napokon musíme spomenúť aj význam púti, ktoré týždenník ohlasuje niekoľkokrát ročne. Na púťach sa schádzajú tisíce maďarských veriacich zo Slovensku, často na takých pútnických miestach, kde sa maďarská bohoslužba už desiatky rokov nekonala.

3.6. Nové stavby, rekonštrukcie

V osemdesiatych rokoch sa cirkevná politika štátostrany čiastočne zmenila. Zo vzťahu k cirkvám začala vyrábať akúsi „výkladnú skriňu“ svojej politiky a smerom navonok chcela dokazovať, že u nás je náboženská sloboda. Povolila rekonštrukcie farských budov, kostolov, výstavbu nových farských budov. Kde mali šikovného kňaza a aktívnych farníkov, tam tieto možnosti aj využili. Napríklad všetky nové farské budovy na Žitnom ostrove boli postavené v tomto období. Obnovila sa aj väčšina kostolov, takže v tejto oblasti nebolo v uplynulých 15 rokoch veľa práce. Niekoľko nových kostolov sa však postavilo aj na maďarskom území napríklad v Bodí-koch, v Orechovej Potôni, v Slovenských Ďarmotách, v Neninciach, v Dunajskom Klátove. V Holiciach bol postavený dom duchovných cvičení. Väčšina cirkevných budov je v dobrom stave, priebežne sa udržiavajú a renovujú.

4. ZÁVER

Uplynulých 15 rokov prinieslo pre veriacich mnoho príležitostí. Teší nás, že aj naši maďarskí bratia reformovanej cirkvi dokázali tieto príležitosti využiť a zveľadili sa duchovne, materiálne i v počte duchovných. O nás, maďarských katolíkoch sa to veľmi nedá povedať. Urobili sme všetko, čo bolo v našich silách, ale často sa nám podarilo dosiahnuť len skromné výsledky. Aj dnes sa často stretávame s apatiou, stratou ilúzií. Podstatou našich problémov je, že bez biskupskej pomoci sa nevieme zorganizovať, vyriešiť svoje problémy. Naplňa nás smútkom, že začiatkom deväťdesiatych rokov dobre naštartovaná obnova cirkvi bez biskupskej pomoci ustrnula.

Katolíci z materskej krajiny nás často pozývajú na rozličné podujatia, cirkevné obce

sa usilujú udržiavať s nami styky, maďarské kňazské duchovné cvičenia vedie zvyčajne biskup z Maďarska. Zásadnú pomoc však nedokážu poskytnúť, lebo aj najmenšie známky bratskej pomoci slovenskí vedúci predstavitelia cirkvi vnímajú s podozrením. Napriek všetkým problémom v nás predsa ostala nádej a naďalej vykonávame svoju prácu. Ak aj niekedy upadáme do pesimizmu, otupení často trpkými skúsenosťami, je to len dočasný jav, pretože si uvedomujeme, že s pomocou Božou je našou povinnosťou ďalej pracovať v záujme toho, aby sme ostali katolíkmi a Maďarmi. Veríme, že naša vytrvalosť prinesie svoje ovocie.

(Preložila Štefánia Kecskeméthyová)

INŠTITUCIONÁLNE ZÁZEMIE VEDY A VÝSKUMU, VEDECKÝ ŽIVOT A VEDECKÁ LITERATÚRA

Kľúčové slová: národopisná spoločnosť Maďarov v Československu (na Slovensku); Spoločenskovedná výskumná skupina Mercurius; Fórum inštitút pre výskum menšín; Bibliotheca Hungarica; Výskumné centrum európskej etnológie; Múzeum maďarskej kultúry a Podunajska; Múzeum kultúry Maďarov na Slovensku; Jazyková kancelária Gramma, vydávanie vedeckých kníh a tlač.

V nasledujúcom texte budeme pod vedou, vedeckou učenosťou [tudományosság] v úzkom zmysle slova chápať len ten okruh disciplín, ktoré sa primárne viažu k problematike Maďarov na Slovensku, a ktoré sa kultivujú v inštitúciách viac-menej autonómneho charakteru, resp. je tu spoločenská požiadavka, aby sa kultivovali práve takýmto spôsobom. Z týchto dôvodov nemôžeme do takto definovaného rámca zaradiť tie väčšinou technické a prírodovedné smery, ktoré sa síce tiež môžu popýšiť niekoľkými významnými predstaviteľmi maďarskej národnosti, avšak disciplína ako celok je organickou súčasťou slovenského vedeckého života.

Pred rokom 1989 sa (maďarská) vedecká učenosť na Slovensku vytvárala spravidla v podobe výsledkov individuálneho snaženia, nezávisle od štruktúr existujúcich štátnych inštitúcií, nanajvýš v čiastočnej a voľnej väzbe na ne. Pokusov o inštitucionalizáciu maďarského spoločenskovedného výskumu v Československu (na Slovensku) však bolo niekoľko. Najznámejšou takouto iniciatívou bolo založenie Maďarskej vedeckej, literárnej a umeleckej spoločnosti v Československu (známejšej pod názvom Masarykova akadémia) roku 1931. S touto iniciatívou je spojené aj zhromaždenie maďarskej univerzitnej mládeže, ktoré sa uskutočnilo 15. novembra 1931 na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Pri tejto príležitosti organizátori (väčšinou predstavitelia hnutia

Sarló [Kosák]) vydali aj memorandum o tom, koľko vedeckých prác v členení podľa vedných disciplín by bolo potrebné vypracovať, aby sa položili seriózne základy „maďarskej vedeckej učenosti“ v Československu (Duka Zólyomi [red.] 1931).

Po druhej svetovej vojne založenie aspoň čiastočne samostatnej maďarskej vedeckej inštitúcie dlho neprichádzalo ani do úvahy. Roku 1968 síce odborná komisia, vytvorená pri Ústrednom výbore Csemadoku, vypracovala návrh „na vybudovanie národnostného vedeckého ústavu v Československu“, avšak návrh nebolo možné zrealizovať. V plánovanom vedeckom ústave sa počítalo s vytvorením šiestich oddelení (jazykovedného, literárneho, historického, sociologického, psychologického, etnografického). Ústav mal patriť pod Slovenskú akadémiu vied ako samostatný ústav „z hľadiska rozpočtu aj personálneho zloženia“ (*Hét*, 1968, 13, č. 31, s. 9 – 11).

Roku 1977 usporiadal časopis *Irodalmi Szemle* na svojich stránkach pod názvom *Národnosť a veda* anketu o obsahu pojmu maďarská veda na Slovensku, o jej význame, postavení a úlohách. O možnostiach vedy, ktorá sa realizuje v menšinových podmienkach, sa najpesimistickejšie vyjadroval László Mészáros. Podľa neho „maďarská veda na Slovensku neexistuje“ a aj „o menšinovej maďarskej tvorivej vedeckej činnosti môžeme hovoriť len s výhradami“. K naplneniu takejto aspirácie predovšetkým chýba nevyhnutný

„duchovný priestor“ a dostatočne „vysoký stupeň organizovanosti“ (*Irodalmi Szemle*, 1977, 20, s. 248 – 249). Aj József Liszka vo svojom článku, ktorý bol úvodom do diskusie o postavení maďarskej učenosti na Slovensku, poukázal roku 1979 na stránkach týždenníka *Vasárnapi Új Szó* na absenciu adekvátneho inštitucionálneho rámca, nedostatok publikačných možností, nedostatočnú organizovanosť a napokon i absenciu historiografických prác, nevyhnutných pre korektné vymedzenie predmetu bádania. Po článku nasledovalo množstvo príspevkov do diskusie (opätovné publikované, pozri s ďalšou literatúrou Liszka 1998, 13 – 20). Potreba inštitucionalizácie maďarskej vedecko-výskumnej činnosti na Slovensku (vytvorenie ústrednej maďarskej knižnice a archívu, výskumného ústavu, maďarského múzea, rozšírenie publikačných možností atď.) bola neskôr artikulovaná mnohokrát: napr. roku 1982 v Debrecíne v rámci rokovania o maďarských etnografických výskumoch za hranicami Maďarska, potom na XIV. celoštátnom zhromaždení Csemadoku roku 1987, ďalej v Egeri na vedeckom rokovaní roku 1989, v tom istom roku na Fábryho dňoch v Košiciach a na mnohých iných verejných fórach na Slovensku. Ešte predtým členovia redakčnej rady (Kálmán Balla, László Kovács, József Liszka, Mihály Mácz, András Mészáros, Margit Méry, László Nagy, Péter Nagy Püspöki, Sándor Trugly, Katalin Vadkerty, László Végh) edície *Új Minden Gyűjtemény* bratislavského Vydavateľstva Madách, spolu so skupinou nezávislých maďarských intelektuálov (István Németh, Zsuzsa Németh, Gyula Popély, Lajos Turczel, Sándor Varga, Zsigmond Zalabai) vypracovali teoretické a metodicko-organizačné podmienky vytvorenia inštitucionálneho zázemia pre maďarský vedecký život na Slovensku (pozri Károly Tóth [red.]: *Új Minden Gyűjtemény* 9. Bratislava: Madách 1990, 219 – 237. Porovnaj Liszka 1998, 68 – 84; Tóth 1994, 107 – 133).¹

Napriek tomu, že koncom sedemdesiatych a začiatkom osemdesiatych rokov vychádzalo

z univerzít v Budapešti, Bratislave, Brne a Prahe stále viac mladých maďarských spoločenskovedných odborníkov pochádzajúcich zo Slovenska, podmienky pre organizovaný, koordinovaný výskum sa vytvorili až po roku 1989. Najorganizovanejšiu skupinu tvorili etnografi, tí už 9. decembra 1989 založili na báze bývalého Národopisného výboru ÚV Csemadoku Národopisnú spoločnosť Maďarov v Československu (jej predsedom sa stal József Liszka, roku 1997 ho vo funkcii vystriedala Erzsébet Dániel).² K zásadným cieľom Spoločnosti patrila organizácia, koordinácia a publikácia výsledkov maďarského etnografického výskumu a propagácia ľudovej kultúry. Spoločnosť organizovala vedecké výskumy, konferencie, kurzy ďalšieho vzdelávania, vo svojej edícii *Népismereti Könyvtár* vydávala malé monografie, vedecké zborníky (doteraz vyšlo deväť zväzkov). Pod názvom *Hirharang* vydávala v rokoch 1990 až 1999 etnografický informačný občasník. Výsledky mladých začínajúcich zberateľov vydala v zošitoch pod názvom *Utánpótlás* ([Dorast] – porovnaj L. Juhász 1999a). Temer v tom istom čase, začiatkom roku 1990, vznikli – taktiež z bývalých odborných sekcií Csemadoku – Spoločnosť materinského jazyka Maďarov v Československu a Maďarská vedecká spoločnosť v Československu, ktoré vyvíjali skôr vedecko-populárnu činnosť.

Roku 1992 vznikla v Bratislave Spoločenskovedná výskumná skupina Mercurius (predseda Lajos Turczel, od r. 2003 Katalin Vadkerty, tajomník László Gyurgyík) ako voľné zoskupenie spoločenskovedných bádateľov (sociológov, demografov, právnikov a historikov). Skupina realizuje výskumné projekty podľa záujmu svojich členov, organizuje konferencie (1994: Priority výskumu maďarskej spoločnosti na Slovensku; 1999: Otázky používania jazyka a jazykovej politiky), každoročne zvoláva valné zhromaždenia. Od roku 1998 organizuje odborné rokovania za účasti renomovaných odborníkov na vybrané témy pod názvom Mercurius Műhely, v redakcii Vydavateľstva Kalligram vydáva edíciu

Mercurius Könyvek (porovnaj s ďalšou literatúrou Kocsis 2000).

Roku 1996 vznikol Fórum inštitút spoločenských vied (predseda László Öllös, riaditeľ Károly Tóth),³ ktorý si postupne budoval svoj profil, vytváral si jednotlivé oddelenia. Takmer zároveň so svojím vznikom prevzal Fórum inštitút aj prevádzkovanie odbornej knižnice a archívu Maďarov na Slovensku Bibliotheca Hungarica. Bibliotheca Hungarica (riaditeľom je László Végh) ako vedecká knižnica Fórum inštitútu patrí v súčasnosti medzi najväčšie zbierky svojho druhu. 1. októbra 1997 vzniklo Výskumné centrum európskej etnológie Fórum inštitútu so sídlom v Komárne (riaditeľ József Liszka). Výskumné centrum popri tradičných etnografických témach kladie veľký dôraz na výskum interetnických vzťahov, práve tak ako na sledovanie zmien a postihovanie historických aspektov (najmä pri miestopisných skúmaníach). I keď Výskumné centrum európskej etnológie vzniklo ešte roku 1997, reálne začalo vyvíjať činnosť až roku 1998. Výskumné centrum buduje a spravuje svoju vlastnú odbornú knižnicu a etnografickú databázu, buduje Archív malých sakrálnych pamiatok.⁴ Roku 2000 sa za účasti britských, francúzskych, holandských, nemeckých, poľských, českých, slovenských a maďarských výskumných pracovníkov konala XII. Medzinárodná etnokartografická konferencia pod názvom Hranice ako etnografický problém. Roku 2002 etnologické centrum zorganizovalo taktiež v Komárne 15. Medzinárodné sympóziu bádateľov malých sakrálnych pamiatok (Liszka 2003c). Vznikom Výskumného centra európskej etnológie sa otvoril priestor pre istú delbu práce: Národopisná spoločnosť Maďarov na Slovensku sa môže zamerať na posilňovanie spoločenskej bázy etnografického výskumu, môže vyvinúť viac energie v prospech rozširovania dobrovoľného zberateľského hnutia ako aj v oblasti ďalšieho vzdelávania mladej generácie. Na druhej strane, Výskumné centrum európskej etnológie sa sústreďuje na vypracúvanie a realizáciu výskumných programov,

vydávanie odborných publikácií, zveľaďovanie etnografickej knižnice a databázy a budovanie špecializovaných archívov. Múzeum maďarskej kultúry a Podunajska v Komárne (riaditeľ József Csütörtöky) a Múzeum kultúry Maďarov na Slovensku so sídlom v Bratislave (riaditeľka Gabriella Jarábik) sú zárodkom ústrednej muzeálnej inštitúcie Maďarov na Slovensku, ktorá by mohla plniť koordinačné, dokumentačné a publikačné funkcie a mohla by usporadúvať stále expozície a putovné výstavy.

V rámci Fórum inštitútu pre výskum menšín sa postupne vytvorili samostatné odborné sekcie: v súčasnosti má už vlastného garanta historický, sociologický, literárnovedný aj internetný výskum. Výsledkom čoraz intenzívnejšej činnosti Fórum inštitútu pre výskum menšín sú sociologické prieskumy a analýzy, historické chronológie, etnografické a historické bibliografie, monografie.

Jazykovedci, ktorí predtým pôsobili v rámci Spoločenskovednej výskumnej skupiny Mercurius, resp. Jazykovej spoločnosti Maďarov na Slovensku, vytvorili roku 2001 Občianske združenie Gramma, ktorého úlohou je zabezpečiť organizačný rámec pre jazykový výskum Maďarov na Slovensku. Keďže ešte v tom istom roku vytvorila Maďarská akadémia vied na Slovensku svoje výskumné pracovisko, Gramma sa podujala na plnenie úloh tohto pracoviska. Jazyková kancelária Gramma v Dunajskej Strede sa zaoberá teoretickým a empirickým výskumom, zakladá jazykové databázy a zapája sa aj do „jazykového plánovania“ (Lanstyák – Menyhárt 2001).

I keď len okrajovo, predsa považujeme za potrebné sa zmieniť aj o problematike financovania činnosti uvedených výskumných zoskupení. Ich spoločným znakom je to, že všetky bez výnimky vznikli na základe iniciatívy zdola a podľa nášho vedomia dodnes ani jedno z nich nedostáva príspevok zo štátneho rozpočtu *ex offio* (výnimkou je Jazyková kancelária Gramma, ktorá – ako sme spomenuli – funguje čiastočne z rozpočtu Maďarskej akadémie vied). Všetky zoskupenia získavajú

prostriedky potrebné na činnosť prostredníctvom každoročne opakujúcej sa procedúry uchádzania sa o rôzne granty. Celá činnosť maďarských výskumných ustanovizní je preto poznamenaná určitým prvkom neistoty, veď zameranie ich práce môže byť v horšom prípade v dôsledku zmeny „priorít“ nadácií a grantových agentúr donútené k modifikáciám aj v ročných periódach. Takýmto spôsobom seriózne vykonávať vedeckú prácu dlhodobo nie je možné. Môžeme len dúfať, že finančné problémy, s ktorými zápasia maďarské vedeckovýskumné inštitúcie na Slovensku, kompetentní v krátkom čase uspokojivo vyriešia.

Koncom osemdesiatych rokov mali maďarskí bádatelia na Slovensku k dispozícii pre publikovanie svojich vedeckých (alebo populárno-vedeckých, informatívnych) prác dve domáce periodiká: mesačník *Irodalmi Szemle* [Literárne pohľady], vychádzajúci desaťkrát ročne (s výnimkou dvoch letných mesiacov), ktorý viac-menej pravidelne publikoval práce z oblasti dejín literatúry, miestopisu, etnografie (predovšetkým folklóru) a publikáciu vychádzajúcu v edícii Vydavateľstva Madách pod názvom *Új Mindenés Gyűjtemény* (v tiráži bol uvedený slovenský názov Nová zbierka spoločenskovedných štúdií, názov by sa dal preložiť aj ako Nový pestrý zborník, Nový univerzálny zborník), ktorej jednotlivé zväzky vychádzali v nepravidelných intervaloch. V tejto edícii vyšlo v rokoch 1979 (1981)⁶ až 1993 spolu desať zväzkov (obsahujúcich archeologické, historické, jazykovedné, etnografické, kunsthistorické, demografické a sociologické štúdie), potom edícia v podstate zanikla. Časopis *Irodalmi Szemle* dodnes sporadicky publikuje aj články vedeckého charakteru, hoci dnes už existujú na uverejnenie výsledkov maďarských spoločenskovedných bádání na Slovensku aj mnohé iné fóra. V ďalšej časti si nenárokuje poskytnúť celkový prehľad⁷ výsledkov maďarskej vedeckej účinnosti za posledných viac ako desať rokov, uvádzame len tie hlavné publikačné fóra a možnosti, ktoré (popri iných, zahraničných, a to nielen maďarských fórach) umožnili

a naďalej umožňujú publikáciu uvedených výsledkov.

Po zmene politického systému vznikla 9. decembra 1989 Národopisná spoločnosť Maďarov v Československu (od roku 1993 Národopisná spoločnosť Maďarov na Slovensku), ktorá už v nasledujúcom roku vydala informačný zošit pod názvom *Hirharang* [Hlásnik]. Zošit, ktorého ročné 2 – 4 čísla vychádzali pravidelne takmer desať rokov, informoval zainteresovanú maďarskú verejnosť (nielen) na Slovensku o najčerstvejších výsledkoch maďarskej a stredoeurópskej etnografie. Charakter informačného spravodajcu *Hirharang* v skutočnosti neumožňoval publikovanie serióznejších štúdií: prinášal správy, recenzie kníh, krátke odborné články. O necelý rok po jeho založení však pod egidou Národopisnej spoločnosti Maďarov na Slovensku začala vychádzať edícia pod názvom *Népismereti Könyvtár* [Knihnica národopisnej vzdelanosti]. Štúdie uverejnené v deviatich zväzkoch, ktoré doteraz uzreli svetlo sveta, poskytujú v tematickom aj územnom členení prierez etnografiou celého maďarského jazykového územia na Slovensku.

Roku 1991 vzniklo v rámci Podunajského múzea v Komárne Oddelenie pre výskum a dokumentáciu maďarskej národnostnej kultúry na Slovensku. Z publikačnej činnosti predmetného oddelenia tu treba spomenúť predovšetkým ročenku *Acta Museologica*. Iniciatíva, ktorá sa zhmotnila len v jednom vydanom zväzku (spojené číslo 1 a 2), nenašla odvtedy nového garanta. Medzičasom vzniklo v rámci Slovenského národného múzea Múzeum kultúry Maďarov na Slovensku. (Podľa niektorých informácií sa Múzeum chystá vydávať ročenku pod názvom *Acta Museologica Hungarica*, ktorá však zrejme nebude pokračovaním vyššie uvedenej iniciatívy). Komárňanské múzeum bolo roku 2002 premenované na Múzeum maďarskej kultúry a Podunajska, ale dnes ešte nevedno, aký osud stihne ročenku vydávanú niekdajším oddelením. Ak hovoríme o publikačnej činnosti spomínaného národnostného oddelenia, je potrebné aj

na tomto mieste spomenúť jeho bibliografickú edíciu, v rámci ktorej vyšli dva archeologické zošity (Nevizánszky 1993; Nevizánszky 1995), dva zošity z oblasti maďarskej etnografie na Slovensku (Fülöp 1992; L. Juhász 1995) a dva zošity z oblasti regionálnej etnografie (Liszka 1995).

Fórum inštitút pre výskum menších ihned po svojom vzniku (1996) rozvinul aktívnu publikačnú politiku. Výskumné centrum európskej etnológie v Komárne vydáva ročenku pod názvom *Acta Ethnologica Danubiana*. Cieľom vydavateľa je poskytnúť publikačné možnosti jednak maďarským výskumným pracovníkom na Slovensku, ale aj iným odborníkom (predovšetkým z Maďarska), ktorí sa zaoberajú problematikou Maďarov na Slovensku (v maďarskom, slovenskom, či inom, hlavne v nemeckom a anglickom jazyku). V záujme zlepšenia výmeny informácií sa v ročenke publikujú aj práce etnografov zo strednej Európy, zvyčajne v maďarskom jazyku. Etnologické centrum chce v rámci svojich edícií (Lokálne a regionálne monografie; Notitia historico-ethnologica; Interethnica) umožniť publikovanie výsledkov domácej maďarskej etnografie a poskytnúť publikačné možnosti nielen maďarským odborníkom na Slovensku, ktorí sa zaoberajú etnografickými otázkami maďarských oblastí na Slovensku, ale chce poskytnúť priestor aj na publikáciu podobných výsledkov z prostredia iných národnostných menších na Slovensku. V gescii iných oddelení Fórum inštitútu pre výskum menších vychádzajú ďalšie edície pod názvami *Miscellanea Bibliothecae Hungaricae*, *Nostra tempora* a *Disputationes Samarienses*.

Štvrťročník *Fórum Társadalomtudomány Szemle* [Fórum spoločenskovedná revue], pôvodne zamýšľaný ako časopis maďarských vedecko-výskumných dielní na Slovensku, ktorý sa však už dnes prakticky pripravuje vo Fórum inštitúte pre výskum menších, má za sebou už päť ročníkov. Začal vychádzať uprostred roku 1999, keď vyšli dve čísla, v nasledujúcom roku to boli tri čísla a od roku 2003 vychádza ročne v štyroch číslach.

Už sme spomenuli, že časopis *Irodalmi Szemle* aj naďalej sporadicky publikuje odborné, predovšetkým etnografické, jazykovedné a literárnovedné články. Ďalší maďarský literárny časopis, ktorý vychádza na Slovensku, *Kalligram*, z času na čas tiež vydáva (vydával) štúdie, ktoré presahujú rámec krásnej literatúry v úzkom slova zmysle (napr. monotematické číslo o Zsuzsanne Erdélyi). Vydavateľstvo Kalligram, ktorému časopis patrí, vydáva aj publikácie s vedeckou tematikou (historické, miestopisné, archeologické, etnografické, literárne, jazykovedné) a v rámci edície Csallóközi Kiskönyvtár [Malá knižnica Žitného ostrova] publikuje historické, etnograficko-vlastivedné, dialektologické malé monografie, zväzky štúdií, ktoré sa zaoberajú Žitným ostrovom a jeho bezprostredným okolím. Aj edíciu *Mercurius Könyvek* Spoločenskovednej výskumnej skupiny Mercurius vydáva vydavateľstvo Kalligram a vychádzajú v nej predovšetkým práce z oblasti histórie, demografie, sociológie a jazykovedy (Kocsis 2000, 184 – 187).

Pred zmenou režimu sa vydávaniu maďarských kníh aj s vedeckou tematikou (oficiálne: populárno-vedeckých publikácií) venovalo jediné vydavateľstvo, Vydavateľstvo Madách. Po roku 1989 Vydavateľstvo Madách stratilo svoju hegemoniu a popri už spomínanom vydavateľstve Kalligram sa vydávaním kníh zaoberajú medzi iným aj vydavateľstvá AB-Art, Lilium Aurum, Méry Ratio a Nap (Liszka 2003a).

Popri vyššie spomenutých vydavateľstvách sa publikačnou činnosťou občas zaoberajú aj menšie miestne či regionálne nadácie, resp. samotné obce. Tieto publikácie však spravidla nespĺňajú kritériá vedeckej náročnosti, majú skôr vlastivedný charakter. Výnimku predstavuje činnosť Nadácie Istvána Gyurcsóa pri Oblastnom výbore Csemadoku v Dunajskej Strede. V jej gescii vychádzajú Knihy Nadácie Istvána Gyurcsóa, zamerané najmä na etnografické témy či výskum ľudovej hudby.

Po zmene režimu bolo vydávanie informačných materiálov a ročníkov vidieckych

štátnych múzeí väčšinou zrušené, prípadne vychádzajú s veľkým oneskorením. Aj dnes sa ešte občas objavujú ročenky múzeí v Komárne a v Dunajskej Strede. Ročenka Tekovského múzea v Leviciach bola pred rokom 1989 vydávaná výlučne v slovenskom jazyku, niekedy sa nanajvýš doplnil maďarským resumé. V súčasnosti chýba už aj resumé. Po zmene režimu však obnovil svoju činnosť Gemersko-malohontský múzejný spolok. Právnu kontinuitu s niekdajším spolkom zdôrazňuje aj tým, že aj v číslovaní svojej ročenky, vydávanej výlučne po maďarsky, pokračuje v číslovaní starých ročienok. S podtitulom *Az észak magyar peremvidékek lapja* [približne: Časopis severných okrajových oblastí maďarského jazykového územia] vychádza štvrťročne vlastivedný časopis *Gömörország* [Gemersko]. Svojím charakterom najviac pripomína časopis *Honismeret* [Vlastiveda], vychádzajúci v Maďarskej republike.

Aj z uvedeného je zjavné, že dnes je už možné zverejňovať výsledky maďarského vedeckého bádania na Slovensku aj v rozličných domácich periodikách a edíciách. Tieto publikácie – okrem malých výnimiek – sa môžu dostať do knižnice akejkoľvek významnej maďarskej či inej zahraničnej vedeckej inštitúcie, na stôl bádateľov, ktorí sa danou tematikou zaoberajú. Napriek tomu je však ešte stále potrebné a žiaduce, aby maďarskí výskumní pracovníci zo Slovenska publikovali aj v periodikách vychádzajúcich v Maďarskej republike. Je to dôležité na jednej strane preto, že je užitočné občas si zmerať sily v konfrontácii s vyspelejším partnerom, na druhej strane je potrebné, aby sa maďarskí bádatelia zo Slovenska reálne zapojili do „krvného obehu“ univerzálnej maďarskej vedeckej učenosti. V tejto súvislosti sa rozhodne musíme zmieniť o jednom z aspektov maďarského vedeckého života na Slovensku, o ktorom sa hovorí málo, alebo len okrajovo. Ide o publikovanie prác maďarských výskumných pracovníkov na Slovensku v iných jazykoch, čo považujeme v každom prípade za potrebné. V slovensko-maďarskej

relácii je prirodzené, aby sa výsledky bádania po/popri publikovaní v maďarskom jazyku zverejnili predovšetkým po slovensky, pretože aj zo strany slovenských bádateľov existuje záujem o spoznanie výsledkov maďarských výskumov. Výsledky je však potrebné prezentovať aj vo svetových jazykoch (hlavne nemeckom a anglickom). Popri snahe o aktivnú prítomnosť na stránkach zahraničných odborných časopisov, maďarské výskumné inštitúcie na Slovensku by sa aj v rámci svojich vlastných edícií mali snažiť publikovať najvýznamnejšie výsledky vo svetových jazykoch (ako sa o to usilujú napríklad zostavovatelia publikácie *Acta Ethnologica Danubiana*).

POZNÁMKY

1. Prehľad predchádzajúceho vývoja pozri v ďalšej literatúre, najmä: Bárdi – Papp 2003; Für 1989; Liszka 1990a; Liszka 1990b; Liszka 2003c, 35 – 50.
2. Pôvodne bola Národopisná spoločnosť Maďarov v Československu založená roku 1969 v rámci Csemadoku. Ešte predtým, ako skutočne začala svoju činnosť, ju však krátkou cestou, jediným administratívnym opatrením zrušili (ďalšia literatúra: Liszka 2002, 85).
3. Od jesene 2002 pôsobí pod názvom Fórum inštitút pre výskum menšín.
4. Ďalšie údaje pozri v kapitole o muzeológii.
5. Tu treba poznamenať, že etnografické štúdie s maďarskou tematikou boli (a sú aj dnes) ochotné publikovať, samozrejme v slovenskom jazyku, dva ústredné slovenské etnografické zborníky, *Slovenský národopis* a *Národopisné informácie* (neskoršie *Etnologické rozpravy*). Rovnako boli v ročenkách niektorých vidieckych múzeí na južnom Slovensku publikované štúdie s maďarskou tematikou spravidla v slovenskom jazyku, nanajvýš s maďarskými resumé. Pred zmenou režimu roku 1989 sa etnografické štúdie s maďarskou tematikou, písané v plnom rozsahu v maďarskom jazyku viacmenej pravidelne objavovali len v informač-

ných materiáloch a ročenkách Žitnoostrovského múzea v Dunajskej Strede, Okresného múzea v Nových Zámkoch a Podunajského múzea v Komárne. Podobná (i keď nie totožná) bola situácia aj v prípade iných vedných disciplín.

6. Keďže na prebale prvého zväzku je uvedený rok 1979, pod ním na obálke je rok 1980 a copyright označuje rok 1981, späťne je ťažké zistiť, v ktorom roku uzrela vlastne zbierka svetlo sveta. Po veľmi dlhých prípravných prácach k tomu došlo zrejme roku 1981.
7. K tejto problematike pozri zväzky doteraz vydaných maďarských etnografických bibliografií na Slovensku: Fülöp 1992; L. Juhász 1995; L. Juhász 1998; L. Juhász 1999b; L. Juhász 2000a; L. Juhász 2000b; L. Juhász 2003; L. Juhász 2004, ďalej výberovú bibliografiu dejín Maďarov na Slovensku (Simon 2004), sčasti dve archeologické bibliografie Gábora Nevizánszkeho (Nevizánszky 1993; Nevizánszky 1995), prípadne karentované slovenské a/alebo maďarské odborné bibliografie jednotlivých vedných odborov.

LITERATÚRA

- Bárdi, Nándor – Papp, Z. Attila 2003. „...továbbra is elsősorban szakszerkesztő vagyok.” Beszélgetés Tóth Károllyal, a somorjai Kisebbség-kutató Intézet vezetőjével. [„...aj naďalej som predovšetkým odborným redaktorom.“ Rozhovor s Károlyom Tóthom, riaditeľom Inštitútu pre výskum menšín v Šamoríne.] *Regio*, 14, s. 246 – 265.
- Duka Zólyomi, Norbert (red.) 1931. *A kisebbségi magyar ifjúság röpirataa Csehszlovákiai Magyar Tudományos Társaság megalakulása alkalmából*. [Memorandum maďarskej menšiny mládeže pri príležitosti založenia Maďarskej vedeckej spoločnosti v Československu.] Pozsony.
- Fülöp, Laura 1992. *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia 1991*. [Národopisná bibliografia Maďarov na Slovensku 1991.] Komárno – Komárom.
- Für, Lajos 1989. *Kisebbség és tudomány*. [Menšiny a veda.] Budapest.
- Juhász, Ilona, L. 1995. *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia 1992*. Komárno – Komárom.
- Juhász, Ilona, L. 1998. *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia 1987 – 1988*. Dunaszerdahely (Dunajská Streda).
- Juhász, Ilona, L. 1999a. A (Cseh)szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság 10 éve. [10 rokov Národopisej spoločnosti Maďarov v Československu /na Slovensku.] *Hírharang*, 10, č. 2, s. 5 – 17.
- Juhász, Ilona, L. 1999b. *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia 1989 – 1990*. Dunaszerdahely.
- Juhász, Ilona, L. 2000a. *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia 1991 – 1992*. Dunaszerdahely.
- Juhász, Ilona, L. 2000b. *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia 1993 – 1994*. Galánta.
- Juhász, Ilona, L. 2003. *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia 1995 – 1998*. Somorja – Dunaszerdahely (Šamorín – Dunajská Streda).
- Juhász, Ilona, L. 2004. *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia (1999 – 2002)*. Somorja – Dunaszerdahely.
- Kocsis, Aranka 2000. Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport. [Spoločenskovedná výskumná skupina Mercurius.] In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2, č. 2, s. 177 – 187.
- Lanstyák, István – Menyhárt, József 2001. A Gramma nyelvi iroda (avagy: Lesz-e az álomból valóság?). [Jazykovedná kancelária Gramma, alebo: zmení sa sen na skutočnosť?] In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 3, č. 3, s. 189 – 196.
- Liszka, József 1990a. *Magyar néprajzi kutatás Szlovákiában. 1918 – 1938*. Bratislava.
- Liszka József 1990b. Národopisný výskum maďarskej národnostnej menšiny na Slovensku v medzivojnovom období (1918 – 1938). *Slovenský národopis*, 38, s. 568 – 573.
- Liszka, József 1995. *A szlovákiai Kisalföld válogatott néprajzi bibliográfiája*. [Výberová národopisná bibliografia Podunajskej nížiny.] Komárno – Komárom.
- Liszka, József 1998. „Tudománynak kezdetiről.” *Magyar néprajzkutatóként Szlovákiában 1979 –*

1998. [„O počiatkoch učnosti.“ Skúsenosti maďarského etnografa na Slovensku.] Budapest – Dunaszerdahely.

Liszka, József 2003a. A szlovákiai magyar néprajzi tudományosság publikációs lehetőségei a rendszerváltás után. [Publikačné možnosti maďarskej etnografickej vedy na Slovensku po zmene režimu.] In: Viga, Gyula – Holló, Szilvia Andrea – Cs. Schwalm, Edit (red.): *Vándorutak – Múzeumi örökség: Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából*. [Na vandrovkách – Múzejné dedičstvo: Štúdie na počesť Sándora Bodóa, z príležitosti jeho 60. narodenín.] Budapest, s. 603 – 609.

Liszka, József 2003b. Archív drobných sakrálnych pamiatok. Dokumentácia drobných sakrálnych pamiatok vo Výskumnom centre európskej etnológie v Komárne. *Slovenský národopis*, 51, s. 515 – 523.

Liszka, József 2003c. *Národopis Maďarov na Slovensku*. Komárno – Dunajská Streda.

Nevizánszky, Gábor 1993. *Hont megye régészeti irodalma*. [Archeologická literatúra Hontianskej župy.] Komárno – Komárom.

Nevizánszky, Gábor 1995. *A Csallóköz régészeti bibliográfiája*. [Archeologická bibliografia Žitného ostrova.] Komárno – Komárom.

Simon, Attila 2004. *A szlovákiai magyarok történetének válogatott bibliográfiája (1990 – 2002)*. [Výberová bibliografia dejín Maďarov na Slovensku. 1990 – 2002.] Somorja – Dunaszerdahely.

Tóth, Károly 1994. *Leányvári ébredés: Cikkek, esszék, tanulmányok*. [Prebúdzenie sa na Dievčom hrade: Články, eseje, štúdie.] Dunajská Streda.

(Preložila Štefánia Kecskeméthyová)

CSEMADOK

Kľúčové slová: Csemadok, národnostná otázka, povedomie identity, kultúrna činnosť, zmena režimu.

Kultúrna organizácia Maďarov žijúcich v Československu vznikla 5. mája 1949 v Bratislave pod názvom Kultúrny zväz maďarských pracujúcich v Československu (Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete). Zaužívalo sa jej skrátené pomenovanie Csemadok, čo je akronym vytvorený zo začiatočných písmen maďarského názvu. Neskôršie sa názov organizácie viackrát zmenil, ale slovo Csemadok ostalo ako logo v názve organizácie dodnes. Okolnosti vzniku organizácie podstatne ovplyvnili udalosti po roku 1945.

Po druhej svetovej vojne bolo maďarské obyvateľstvo Československa žijúce v pohraničných oblastiach južného a juhovýchodného Slovenska – podobne ako nemecké obyvateľstvo v Čechách – na základe právnych noriem z roku 1945 (Benešove dekréty) vyhlásené za kolektívne vinné a zbavené štátneho občianstva. Stalo sa to napriek tomu, že rozhodujúca časť maďarského obyvateľstva na Slovensku bola len pasívnym účastníkom udalostí, ktoré sa začali roku 1938, a viedli k rozdeleniu Československa. Československá vláda, ktorá vznikla po druhej svetovej vojne, si zaumienila jednostranne presídliť do Maďarska viac ako pol milióna občanov hlásiacich sa k maďarskej národnosti. Tento zámer sa jej pre veto časti veľmocí zúčastnených na Potsdamskej konferencii nepodarilo uskutočniť, preto použila na rozptýlenie príslušníkov maďarskej menšiny a nalomenie ich identity ako náhradné riešenie rôzne iné metódy. Nariadila zhabanie majetku Maďarov, zakázala používanie maďarského jazyka: v školách sa nemohlo vyučovať po maďarsky, nemohli

vychádzať maďarské knihy a časopisy. Štátna moc sa pokúsila príslušníkov maďarskej menšiny násilím prinútiť, aby deklaratívne zmenili svoju národnosť (reslovakizácia). Pod zámenkou náboru pracovných síl boli maďarské rodiny z južného Slovenska (44 tisíc osôb) presídlené do českého pohraničia, do oblastí, odkiaľ boli roku 1945 vysídlení sudetskí Nemci. Veľmoci prinútili Maďarsko, aby s Československom podpísalo zmluvu o výmene obyvateľstva, v dôsledku čoho bolo do Maďarska presídlených 80 tisíc Maďarov zo Slovenska. Vyššie vymenované, ako i ďalšie represívne opatrenia spôsobili nevinnému maďarskému obyvateľstvu v Československu vážne škody, ktorých niektoré dôsledky pretrvali dlhé desaťročia.

Diskriminačné opatrenia sa začali postupne zmierňovať až v druhej polovici roku 1948. Súviselo to s tým, že v krajinách strednej Európy, v prvom rade v Maďarsku a v Československu sa dostali k moci komunistické strany. Sovietsky zväz – s podporou ktorého komunisti v jednotlivých krajinách rad radom preberali moc – prestal mať záujem na udržiavaní napätia v krajinách, ktoré medzitým ovládol. (Aj keď je známe, že na konci vojny sa aj sám Stalin prikláňal k zámeru jednostranného vysídlenia maďarského obyvateľstva z Československa.) Vznikajúce komunistické diktatúry dostali za úlohu pestovať dobré vzťahy so susedmi a posilňovať medzinárodnú solidaritu vo svojom vlastnom záujme, ale predovšetkým s ohľadom na záujmy Sovietskeho zväzu. Čo sa týkalo vzťahu Maďarska a Československa, bolo v tomto

smere potrebné doriešiť právne postavenie maďarského obyvateľstva v Československu. Československá vláda postupne upustila od plánu a praxe presídľovania Maďarov, zastavila proces reslovakizácie a konfiškácie majetkov. Umožnila ďalej, aby bolo Maďarom v Československu prinavrátené československé štátne občianstvo. Postupne sa otvárali školy s vyučovacím jazykom maďarským a v decembri vyšlo prvé číslo maďarských novín *Új Szó*. V tomto období sa objavila aj myšlienka založenia organizácie, ktorá by zastupovala záujmy maďarského obyvateľstva. V tejto veci došlo k výmene názorov medzi vedúcimi predstaviteľmi komunistickej strany Maďarska a bratskej komunistickej strany Československa. Podľa názoru maďarskej strany mala byť založená organizácia, ktorá by pre Maďarov v Československu plnila úlohu všeobecnej ochrany záujmov. Československé stranické vedenie však napokon rozhodlo tak, že podporí založenie iba čisto kultúrnej organizácie.

Najvyššie vedenie komunistickej strany na Slovensku vytvorilo na vybavovanie maďarských záležitostí zbor pozostávajúci zo zaslúžilých bojovníkov strany pod názvom Maďarský výbor (Magyar Bizottság). Tento výbor pripravoval aj zvolanie zakladajúcej plenárnej schôdze novej maďarskej kultúrnej organizácie, ktorá sa konala 5. marca 1949 v Bratislave. Zvolaní delegáti si vypočuli referát a pozdravné prejavy, a odznelo aj deväť vo pred pripravených diskusných príspevkov. Napokon zvolili predsedu Kultúrneho zväzu maďarských pracujúcich v Československu v osobe Gyulu (Júliusa) Lőrincza, ktorý bol šéfredaktorom maďarského denníka strany *Új Szó*, ako aj členov ústredného vedenia. Samozrejme, aj nominácie jednotlivých funkcionárov boli dopredu prerokované s príslušnými straníckymi orgánmi. Delegáti až dodatočne zistili, že návrh stanov organizácie nebol predrokován so straníckymi a štátnymi orgánmi. Plenárna schôdza stanovy síce prijala, ale Úrad povereníctva vnútra, ktorý mal právomoc spoločenské organizácie regis-

trovať, ich schválil až o dva mesiace neskôr, s viacerými zmenami. Napriek tomu sa začali okamžite zakladať miestne organizácie. V prvom roku vzniklo 63 miestnych organizácií s 3 380 členmi. Počet miestnych organizácií a počet členov v päťdesiatych rokoch neustále narastal, roku 1960 bolo už registrovaných 519 miestnych organizácií s viac ako 36 000 členmi.

Ciele organizácie, ktorá vznikla po troch rokoch úplného bezprávia, boli zakotvené v stanovách. Podľa nich bolo úlohou Csemadoku „staráť sa o všeobecný kultúrny rozvoj obyvateľov maďarskej národnosti na Slovensku“, ale s rovnakým dôrazom boli medzi cieľmi uvedené aj požiadavky komunistickej strany voči Maďarom: „zachovávanie idey medzinárodnej solidarity pracujúcich“ a „vyjadrenie lojality voči Československej republike a jej ľudovodemokratickému zriadeniu“. Ďalšou nezanedbateľnou úlohou bolo „vystúpenie proti prejavom šovinizmu a revizionizmu“. Mala to byť výstraha pre tých, ktorí pri vzniku Csemadoku začali dúfať, že nová organizácia prispeje k náprave krívd spáchaných na Maďaroch počas predchádzajúcich troch rokov. Táto myšlienka sa však na pôde organizácie nesmela ani spomenúť. Kto sa o niečo také čo i len v náznaku pokúsil, ten bol neúprosne pranierovaný a vystavený represáliám.

Medzi cieľmi Csemadoku figurovala aj úloha stanovená komunistickou stranou, menovite, aby organizácia svojou činnosťou prispela k zblíženiu slovenského a maďarského obyvateľstva podporovaním vzájomného poznávania kultúrnych hodnôt. Táto úloha sa z maďarskej strany aj plnila. Na slovenskej strane sa však prejavovala tá nedôvera, ktorej zdrojom boli už aj predtým existujúce, ako aj opätovne – v inej forme – ožiovované predsudky voči Maďarom. Už v začiatkoch, pri zakladaní základných organizácií Csemadoku sa objavili zo strany verejnej správy a straníckych orgánov viaceré prekážky. S odvolaním sa na vyššiu moc, správne orgány neboli ochotné zaregistrovať tie základné organizácie, do ktorých vstúpili aj reslovakizovaní

Maďari. Spočiatku preto nemohol ani počet členov organizácie rásť podľa očakávania. Po určitom čase však u novovznikajúcich organizácií úrady už neskúmali zloženie členstva.

Históriu prvého desaťročia existencie Csemadoku poznačila doba, ktorá jeho činnosť vtlesnila do veľmi úzkych rámcov. V súlade s vtedajšími požiadavkami sa aktivisti organizácie vo veľkom počte zapájali do procesu zakladania poľnohospodárskych družstiev kolchoznického typu, čo, ako vieme, neprebiehalo bez konfliktov. Členovia sa museli zapájať do budovateľských súťaží miest a obcí. Bez odplaty odpracovali niekoľko stoviek hodín. Aktivisti Csemadoku organizovali pre svojich členov prednášky typu ľudových univerzít, v ktorých sa venovali množstvu rôznych vecí – od základných otázok poľnohospodárskej výroby, cez kurzy varenia a pečenia až po kurzy ruštiny. Dnešnými očami sa to v mnohých ohľadoch zdá byť nezmyselné, ale vo vtedajších pomeroch sa mnohí Maďari týchto činností oduševnene zúčastňovali. Pri hodnotení ich postojov treba zohľadniť to, že títo ľudia po troch rokoch úplného bezprávia začali práve zapojením sa do tejto „úradne“ povolenej činnosti pociťovať, že ich právo na život v Československu už nie je spochybňované. Vznikom Csemadoku totiž už mohli legitímne používať svoj jazyk aj na verejnosti. Základné organizácie mohli zakladať dramatické a tanečné skupiny, spevácke zbory. Organizovali pre ne vystúpenia, amatérske umelecké telesá mohli teda v rámci krajiny cestovať, stretávať sa navzájom, mohli si vymieňať myšlienky a názory. Csemadok sa v päťdesiatych rokoch stal stelesnením a zároveň i miestom slobodnejšieho, plnšieho života príslušníkov maďarskej menšiny. Ak teda sledujeme udalosti v kontinuite doby, môžeme pochopiť tých, ktorí v tých časoch žili a dnes spomínajú na prvé desaťročie pôsobenia Csemadoku s určitou nostalgiou a s príjemnými pocitmi. Hrá v tom úlohu pravdepodobne aj časový odstup a fakt, že dnešní pamätníci boli vtedy mladí. Je však potrebné skonštatovať, že Csemadok napriek úmyslu českoslo-

venských, resp. slovenských politických predstaviteľov, zohral veľmi dôležitú úlohu v zachovaní identity a vôbec udržania sa maďarského obyvateľstva na Slovensku. Organizácia temer od začiatku prispievala k prehĺbeniu vedomia spolupatričnosti Maďarov, čo sa v neskorších desaťročiach stalo dôležitým spoločenským faktorom. V priebehu ďalších rokov v radoch maďarského obyvateľstva postupne rástla nespokojnosť s praxou národnostnej politiky. Csemadok sa nevyhnutne stal fórom, na ktorom sa z času na čas reflektovala nespokojnosť Maďarov so svojim postavením na Slovensku. V bežnej politickej praxi sa totiž zreteľne ukázalo, že komunistická moc striktné odmieta vybudovanie menšinovej samosprávy, ba čo viac, považuje ju protikladnú vlastnej ideológii. Táto nevraživosť sprevádzala činnosť Csemadoku až do roku 1989. Otvorene hlásaná protimaďarská politika, charakteristická pre obdobie bezprostredne po vojne sa síce postupne zmierňovala a nadobúdala jemnejšie formy, ale v skrytejšej podobe pôsobila naďalej.

Krátko po svojom vzniku zakladá Csemadok ďalšie inštitúcie s úlohou zachovať a rozvíjať maďarskú kultúru. Roku 1951 začína vychádzať kultúrny a politický mesačník *Fáklya* (Fakla), ktorý je od 1. januára 1957 nahradený týždenníkom *A Hét* [Týždeň]. Tento časopis vychádza až do roku 1995, no najväčší úspech dosahuje v šesťdesiatych rokoch, keď jeho náklad presahuje aj 40 tisíc výtlačkov. V rokoch 1953 – 1955 Csemadok s veľkým úspechom prevádzkuje vlastný profesionálny folklórny tanečný súbor pod názvom *Népes* [Ľudový]. Pravdepodobne pre úspešnosť a popularitu sa súbor stáva trňom v oku bdelych politických činiteľov väčšinového národa: vedenie Csemadoku preto dostáva príkaz činnosť súboru ukončiť. V rokoch 1953 – 1956 pôsobilo pod kuratelou Csemadoku Maďarské knižné vydavateľstvo v Československu, ktoré však tiež na príkaz zhora organizácii odobrali a začlenili do istého slovenského vydavateľstva. Trend bola jasný a jednoznačný: vedúci predstavitelia slovenskej

štátnej moci totiž usúdili, že cez šírenie maďarskej kultúry dosiahol Csemadok – ako maďarská organizácia – takú veľkú popularitu medzi maďarským obyvateľstvom, že to už ohrozuje vedúcu úlohu štátostrany.

V čase maďarskej revolúcie roku 1956 československé štátne a stranícke orgány intenzívne sledovali maďarské obyvateľstvo žijúce pozdĺž hraníc s Maďarskou republikou. Csemadok bol sledovaný zvlášť, najmä z obavy šírenia revolučných myšlienok z Maďarska. Zároveň sa úrady snažili využiť niektorých príslušníkov maďarského obyvateľstva pri šírení protirevolučnej propagandy, resp. pri vo svojich tajných protirevolučných akciách. Od orgánov a organizácií Csemadoku úrady požadovali, aby vydávali vyhlásenia odsudzujúce revolúciu v Maďarsku a aby tamojšie udalosti označili za kontrarevolúciu. Napriek prísnemu sledovaniu a politickému tlaku značná časť základných organizácií Csemadoku odsabotovala príkaz na vydanie takéhoto vyhlásenia a prešla do pasivity. Ústredné vedenie sa však požiadavkám snažilo vyhovieť. Maďarskú revolúciu odsúdilo a glorifikovalo sovietsky mocenský zásah. Aj niektorí funkcionári ústredia sa až príliš horlivo zapojili do riadenej kampane. Dôsledkom bolo to, že na protest vystúpilo z Csemadoku asi dvetisíc členov. K veľkolepým vyhláseniam solidarity s revolúciou v Maďarsku síce nedošlo, avšak správanie sa väčšiny členov Csemadoku dovoľuje usudzovať, že potichu sympatizovala s maďarskou revolúciou.

Začiatkom šesťdesiatych rokov sa činnosť Csemadoku začína uberať iným smerom. Pomaly zanikajú tie formy činnosti, ktoré slúžili primárne cieľom straníckej propagandy, a organizácia sa čoraz viac zaoberá rozvíjaním rozličných segmentov maďarskej kultúry. V čoraz organizovanejšej forme napreduje činnosť amatérskeho divadla, objavujú sa malé javiskové formy. Každoročne sa organizuje niekoľko sto predstavení. Začína sa organizácia festivalov a rozličných prehliadok. Z nich najvýznamnejšou sa stáva celoštátna prehliadka Jókaiho dni v Komárne, ktorá sa

koná každý rok v júni od roku 1964 až dodnes. Amatérskym divadlám a malým javiskovým formám poskytuje Csemadok príležitosť predstaviť sa publiku a vystaviť sa skúške kvality. Naďalej sa zakladajú folklórne tanečné súbory, avšak už s lepším metodickým zázemím. Popri 9 až 10 súboroch, ktoré dosahujú vysokú umeleckú úroveň, vznikajú v jednotlivých regiónoch desiatky súborov, ktoré vyvíjajú aj viac-menej pravidelnú, systematickú činnosť. Ich počet dosiahol vrchol – 182, roku 1966. V nasledujúcich rokoch sa počet súborov zredukoval, nikdy však neklesol pod sto. Tanečné súbory za niekoľko rokov prerástli miestne pomery, vznikla potreba, aby sa predstavili aj širšiemu publiku. Stalo sa to už roku 1956 v Lučenci. Neskôr, počnúc rokom 1957 sa začali každoročne organizovať celoštátne slávnosti piesní a tancov v Želiezovciach, zanedlho aj v Gombaseku. Slávnosti v Gombaseku presiahli rámec festivalu, stali sa veľkolepým kultúrnym stretnutím Maďarov na Slovensku, kde sa za dva dni vystriedalo často aj niekoľko desaťtisíc divákov. Okrem celoštátnych prehliadok sa zakladala aj tradícia oblastných, okresných a miestnych slávnosti piesní a tancov, dní Csemadoku. Dožinkové slávnosti usporadúvané v mnohých regiónoch tiež priťahovali veľký počet divákov i účinkujúcich.

V trochu uvoľnenejšom ovzduší šesťdesiatych rokov sa do kultúrneho života organizovaného Csemadokom zapája stále viac učiteľov a iných mladých intelektuálov. Ako bočný výhonok niektorých základných organizácií sa od polovice šesťdesiatych rokov začína rozvíjať mládežnícke klubové hnutie. Mladí prichádzajú s cieľom zmeniť organizačné formy, ktoré sú podľa nich skostnatené a zviazané príkazmi zhora. Chcú sa zabávať uvoľnenejšie, chcú tancovať na modernú hudbu, chcú sa oboznamovať s modernými umeleckými smermi v literatúre i vo výtvarnom umení. Starí funkcionári a aktivisti Csemadoku sledujú činnosť mládežníckych klubov s nedôverou, ale medzi vedúcimi predstaviteľmi organizácie je už čoraz viac mladých intelektuálov,

prívržencov reforiem, takže mládežnícke klubom je dovolené usporadúvať svoje stretnutia v miestnostiach Csemadoku. Pre nedostatok iných legitímnych možností sa kluby stávajú súčasťou organizačnej štruktúry Csemadoku. Vyvrcholením tohto procesu je to, keď sú v júni 1968 vedúci klubov pozvaní na zasadnutie Ústredného výboru Csemadoku, kde sa za ich podpory prívržencom reforiem podarí uskutočniť prelom. Zvolia nové celoštátne predsedníctvo a nového predsedu. Novým predsedom Csemadoku sa stáva šéfredaktor časopisu *Irodalmi Szemle* László Dobos.

Roku 1968, v období Pražskej jari sa Csemadok dostáva na vrchol svojho dovtedajšieho vývoja. Je neodškriepiteľným faktom, že za disciplinovanou organizačnou sieťou organizácie a za jej ústredným vedením stáli tisíceky maďarských obyvateľov Slovenska, čo donútilo vedúcich činiteľov československých štátnych a straníckych orgánov, aby organizáciu prijali za rokovacieho partnera a brali vážne jej návrhy na riešenie národnostnej otázky. Podporu reformnému úsiliu začatému v januári vyjadril Ústredný výbor Csemadoku vo svojom vyhlásení prijatom 12. marca 1968, v ktorom zároveň sformuloval aj návrh na riešenie požiadaviek národnostných menšín na princípe samosprávnosti. „Je potrebné vytvoriť také národnostné orgány a inštitúcie, ktoré sa ako súčasť celoštátnych orgánov budú v mene jednotlivých národností aktívne zúčastňovať na práci politických, ekonomických a štátnych orgánov a v riešení problémov národností môžu realizovať ich vôľu na základe zásad samosprávy“ – píše sa vo vyhlásení Csemadoku. Text v ďalšej časti podrobnejšie popisuje jednotlivé kroky, ktoré by mali viesť k realizácii samosprávy. Po publikovaní tohto stanoviska spustila slovenská tlač voči Csemadoku ohováračskú kampaň. Kancelárie organizácie dostávali denne desiatky anonymných listov a anonymných telefonátov plných nadávok, ktoré však vedeniu organizácie a členstvu nebránili pokračovať v boji za práva Maďarov, ba ešte svoje úsilie aj zvýšili. Kým sa však návrh ústavné-

ho zákona upravujúci aj práva národností dostal do parlamentu, po invázii sovietskych vojsk sa opäťovne ustanovila diktatúra jednej strany. Túto situáciu slovenskí politici využili na to, aby ustanovenia vzťahujúce sa na právo národnostných menšín na sebaurčenie z textu návrhu zákona tesne pred jeho schválením starostlivo odstránili.

Po udalostiach 1968 a po sovietskej invázii sa aj v Csemadoku začala tzv. konsolidácia. Vo vedúcich orgánoch sa k moci opäť dostali osoby, ktoré odmietali reformy a postarali sa o odstránenie organizátorov a vodcov reformných snáh roku 1968 z vedenia. Roku 1971 Csemadok potrestali za činnosť v období rokov 1968 – 1969 vylúčením z Národného frontu. Znamenalo to degradáciu organizácie. Mohla si síce udržať volené orgány, ale nad jej činnosťou vykonávalo trvalý dohľad jedno z oddelení ministerstva kultúry. Finančné dotácie prislúchajúce podľa zákona jej síce neupreli, ale neustále ich znižovali. Predsedom organizácie sa v období 1971 – 1980 opäť stal Gyula Lőrincz a potom bol predsedom až do roku 1991 stredoškolský profesor Zoltán Sidó, ktorý bol v tom čase členom pražského Federálneho zhromaždenia ako maďarský poslanec zo Slovenska.

Začiatkom osemdesiatych rokov medzi členstvom Csemadoku čoraz viac narastala nespokojnosť kvôli pocítovanej diskriminácii maďarského obyvateľstva. Išlo hlavne o zlučovanie, resp. zánik niektorých škôl s vyučovacím jazykom maďarským, ale za diskriminačné považovali členovia aj to, že na podujatiach Csemadoku boli obmedzované až zakazované vystúpenia umelcov z Maďarska. Obmedzovaný bol aj dovoz kníh a tlačovín z Maďarska, k čomu sa pridali mnohé ďalšie opatrenia a zákazy, ktoré znemožnili, aby mohol Csemadok otvorene poukazovať na problémy maďarskej menšiny. Túto dusivú atmosféru pocítovalo aj ústredné vedenie organizácie, lebo roku 1984 jednomyselne, otvorene vyjadrilo svoj odmietavý postoj k pripravovanému zákonu obmedzujúcemu vyučovanie v maďarskom jazyku v takej miere,

že by to v krátkom čase viedlo k zániku maďarských škôl. Štátna moc si vtedy so znepokojením uvedomila, že dohliadajúci štátny úrad, príslušné oddelenie ministerstva kultúry nedokáže Csemadok zdisciplinovať. Objavil sa preto názor, že organizáciu treba znova prijať do Národného frontu. Prijatie sa uskutočnilo roku 1987. V tomto období však už nespokojnosť členstva vzrástla natoľko, že na výročnej členskej schôdzi, konanej v tom istom roku, zazneli zo strany väčšiny diskutujúcich otvorene kritické hlasy.

Zmena režimu roku 1989 zastihla členstvo Csemadoku už takmer v stave vrenia, čo sa roku 1990 prejavilo vo zvýšenej aktivite miestnych a oblastných organizácií. Táto aktivita znovu vyvolala protimaďarskú kampaň zo strany väčšinových slovenských médií a niektorých spoločenských organizácií (napr. Maticie slovenskej). Csemadok čelí útokom nielen zo slovenskej strany, ale aj niekoľkí maďarskí politici označujú Csemadok za relikť stalinizmu, ktorý treba rozpustiť. S tým však členstvo na výročnej členskej schôdzi roku 1990 nesúhlasí, rovnaký postoj zaujíma aj roku 1991 a roku 1993. Objavuje sa aj taký návrh, aby sa Csemadok transformoval na politickú stranu alebo hnutie. Napokon sa členstvo k tomuto kroku neodhodláva. Súhlasí však s tým, aby sa roku 1990 na báze jeho vlastných organizačných štruktúr vybudovala národná konzervatívna strana – Politické hnutie Spoluzitie pod vedením Miklósa Durayho. Možno konštatovať, že spomedzi troch novovzniknutých maďarských strán na Slovensku práve Spoluzitie stálo svojimi myšlienkovými hodnotami najbližšie hodnotám, ktoré vyznával Csemadok. Na výročnej členskej schôdzi roku 1991 prijala potom organizácia nové stanoviny a zmenila si aj meno. Čo sa týka právneho statusu, ten bol prispôsobený novým právnym predpisom prijatým po zmene režimu, preto v zmysle zákona o združeniach z roku 1990 bol Csemadok zaregistrovaný ako občianske združenie. Tento stav platí dodnes. Názov organizácie sa menil nasledovným spôsobom:

1949 – 1966: Kultúrny spolok maďarských pracujúcich v Československu (Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete);

1966 – 1969: Kultúrny zväz maďarských pracujúcich v Československu (Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége);

1969 – 1971: Maďarský spoločenský a kultúrny zväz v Československu (Csehszlovákiai Magyar Társadalmi és Kulturális Szövetség);

1971 – 1990: Kultúrny zväz maďarských pracujúcich v Československu (Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége);

1990 – 1993: Demokratický zväz Maďarov v Československu (Csehszlovákiai Magyarok Demokratikus Szövetsége);

1993 –: Maďarský spoločenský a vzdelávací zväz na Slovensku – Csemadok (Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség – Csemadok).

V prípade neskorších názvov sa v každom dennej praxi zaužíval jednotný akronym Csemadok napriek tomu, že už nevyjadroval začiatkové písmená nového názvu. Názov Csemadok sa natoľko vryl do povedomia ľudí, že by nebolo účelné jeho používanie zrušiť. Názov Csemadok sa za ostatné desaťročia stal synonymom maďarskej identity práve tak ako samotná organizácia. Spoločná minulosť, spoločný osud, spoločné problémy vyvolali vo vedomí maďarského obyvateľstva na Slovensku silný pocit spolupatričnosti, čoho organizačným stelesnením sa stal Csemadok. Csemadok sa stal symbolom spolupatričnosti maďarskej národnostnej komunity na Slovensku, čo trvá dodnes. Táto spoločenská funkcia prekrýva aj reminiscenciu na prejavy dogmatizmu, ktoré boli charakteristické pre prvé roky pôsobenia organizácie.

Aj v celoštátnom vedení Csemadoku nastávajú zmeny. Na výročnej členskej schôdzi roku 1991 je za predsedu zvolený akademik Győző Bauer, riaditeľ Ústavu experimentálnej farmakológie SAV, ktorý zastáva túto funkciu do roku 1997. Na členskej schôdzi roku 1997 je za predsedu zvolený Ing. Péter Kolár, riaditeľ košického Divadla Thália. Od roku 2000 zastáva túto funkciu poslanec parlamentu József

Kvarda až do roku 2003, kedy si organizácia volí nového predsedu v osobe bývalého starostu obce Dvory nad Žitavou Józsefa Szárazu.

Po rozdelení Československa využila vláda Vladimíra Mečiara tú skutočnosť, že Csemadok bol od roku 1990 zaregistrovaný ako občianske združenie, t.j. ako nezisková organizácia, ktorej zo zákona neprináleží štátna finančná dotácia. Preto vláda roku 1994 znížila dotáciu organizácie zo štátneho rozpočtu o 60 percent a roku 1995 dotáciu zrušila úplne. Odvtedy Csemadok sústavne zápasí s finančnými problémami a svoju prácu vykonáva v obmedzenom rozsahu. Po zrušení štátnej dotácie musel Csemadok prepustiť takmer všetkých svojich zamestnancov. Oblastné (okresné) orgány a kancelárie Csemadoku sa hospodársky a právne osamostatnili a sami sa starajú o chod kancelárií a financovanie vlastných podujatí. Od začiatku deväťdesiatych rokov sa z organizačnej štruktúry Csemadoku vydělili a osamostatnili jednotlivé kultúrne odborné organizácie a spoločnosti, ktoré dovtedy vyvíjali činnosť v rámci zväzu. Organizáciu ústredných podujatí zväzu za posledných päť-šesť rokov – s výnimkou kultúrnych slávností v Gombaseku – postupne prevzali oblastné orgány a základné organizácie. Napriek závažným finančným problémom a ťažkostiam však môžeme skonštatovať, že Csemadok disponuje v rámci občianskeho sektoru ešte aj dnes najspoľahlivejšou celoštátnou štruktúrou na južnom Slovensku a je takou hybnou silou, o ktorú sa z času na čas – keď je potrebné v záujme maďarskej komunity zorganizovať nejakú masovejšiu akciu – môže oprieť aj Strana maďarskej koalície. Zväz má sieť organizácií skoro po celom území južného a juhovýchodného Slovenska pozdĺž maďarských hraníc, kde je viac ako 500 takých obcí, v ktorých podiel maďarského obyvateľstva prevyšuje 10 percent. Csemadok v súčasnosti prevádzkuje 16 oblastných kancelárií a ústrednú kanceláriu. Tieto kancelárie koordinujú prácu 396 základných organizácií, ktoré majú spolu asi 50 tisíc členov. Zdá sa, že zväz ako kultúrna, občianska organizácia pomaly nachádza svoje miesto

v spoločenskom živote Maďarov na Slovensku, kde je schopná v prípade potreby zmobilizovať značné sily v záujme ochrany práv, tradícií a kultúry a v záujme zachovania identity maďarskej menšiny na Slovensku.

LITERATÚRA

- Varga, János (red.): *A Csemadok 25 éve: 1949 – 1974* [25 rokov Csemadoku: 1949 – 1974]. Bratislava: Madách 1974.
- Csemadok Évkönyv 1990* [Ročenka Csemadoku 1990]. Bratislava: ÚV Csemadok 1989.
- Duray, Miklós (red.): *Kettős elnyomásban: Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzeteiről és jogvédelméről 1978 – 1989* [Pod dvojítm útlakom: Dokumenty o situácii a ochrane práv Maďarov v Československu 1978 – 1989]. Bratislava: Madách-Posonium 1993.
- Kiss, József: *A csehszlovákiai magyar kisebbség helyzete a cseh-szlovák viszony keretei között (1948 – 1960)* [Postavenie maďarskej menšiny v Československu v rámci česko-slovenských vzťahov]. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2003, 5, č. 3, s. 3 – 24.
- Ószi, Irma – Sidó, Zoltán: *Ötven év szolgálat: A Csemadok tevékenysége az érsekúvári járásban 1949 – 1999* [Päťdesiat rokov v službe: Činnosť Csemadoku v novozámockom okrese 1949 – 1999]. Dunajská Streda 2000. /Gyűrcső Alapítvány Könyvek, 21./
- Rác, Olivér: *A fáklya jegyében: Képek a Csemadok életéből* [V znamení fakle: Obrazy zo života Csemadoku]. Bratislava: Madách 1987.
- Szabó, Rezső: *A Csemadok és a Prágai Tavasz: Beszélgetések, cikkek, előadások, dokumentumok* [Csemadok a Pražská jar: Rozhovory, články, prednášky, dokumenty]. Bratislava: Madách-Posonium 2004.
- Szesztay, Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956 – 1962* [Národnostná otázka v Karpatskej kotline 1956 – 1962], Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó Kör 2003.

(Preložila Štefánia Kecskeméthyová)

ĽUDOVÉ UMENIE, FOLKLÓR

Kľúčové slová: Csemadok, Maďarský folklórny zväz na Slovensku (Szlovákiai Magyar Folklórszövetség), Fond tradícií (Hagyomány Alap), Archív tradícií (Hagyomány Archivum), Mladé srdcia (Ifjú Szívek), Szóttés, Ghymes, ľudové súbory, folklórne skupiny, spevácke skupiny, ľudové kapely, slávnosti ľudového umenia.

Situáciu v tejto oblasti po roku 1989 najviac ovplyvnila skutočnosť, že Csemadok, ktorý dovtedy riadil folkloristické dianie a činnosti v oblasti ľudového umenia, sa dostal do veľmi zlej finančnej situácie. Pre toto obdobie charakteristické postupné zakladanie profesijných združení, ktoré sa čiastočne alebo úplne osamostatňujú od Csemadoku. Likvidácia bratislavského Osvetového ústavu sa začala už skôr a jeho prácu – z nutnosti – prevzal Csemadok. Ministerstvo kultúry SR stále znižovalo finančné dotácie Csemadoku, v dôsledku čoho sa zväz musel vzdať stálych platených pracovníkov, zrušili sa odborné referáty, oblastné výbory získali právnu subjektivitu. Tieto zmeny spočiatku výrazne neovplyvnili činnosť jednotlivých súborov, keďže ich prevádzkovateľom nebol žiadny volený orgán zväzu – okrem skupiny Szóttés.

Ako pomocný orgán Csemadoku a sčasti na jeho podnet vznikol *Maďarský folklórny zväz na Slovensku* (Szlovákiai Magyar Folklórszövetség), ktorý prevzal odborné riadenie ľudovumeleckej a folkloristickej činnosti. Zakrátko počet jeho členov dosiahol 1 300. Pri svojej činnosti spolupracoval s partnerskými organizáciami doma i v Maďarsku, pri usporadúvaní rozličných akcií zas s oblastnými výbormi Csemadoku, s jeho miestnymi organizáciami, s kultúrnymi domami a so školami.

Roku 2000 vznikol *Fond tradícií* (Hagyomány Alap), ktorého hlavným profilom je zberateľská činnosť. Zameriava sa predovšetkým na tradičný tanec a na zhromažďovanie súvisiaceho hudobného materiálu. Okrem

výskumu maďarského ľudového tanca na Slovensku sa zaoberá aj zbieraním tanečných tradícií iných národností žijúcich na Slovensku (cigánskych, rusínskych, rumunských atď.). Táto činnosť Fondu tradícií môže naše folkloristické hnutie obohatiť o nové prvky, ktoré môžu prispieť k regionálnej kultúrnej integrácii a k rozvoju kultúrneho dedičstva na Slovensku.

Na podnet Maďarskej umeleckej skupiny Mladé srdcia, Maďarského folklórneho zväzu na Slovensku a Fondu tradícií vznikol v máji roku 2000 *Archív tradícií* (Hagyomány Archivum). K spojeniu síl týchto troch inštitúcií muselo dôjsť aj preto, lebo v predchádzajúcich rokoch sa síce každá z nich zaoberala národopisným zberateľstvom aj samostatne, ani jednej z nich sa nepodarilo vytvoriť potrebnú infraštruktúru a technické zázemie pre bezproblémovú činnosť.

Na základe vzájomnej dohody sa prevádzkovateľom archívu stal Fond tradícií. Archív vznikol s cieľom poskytovania verejnoprospešných služieb, najmä pre domáce folkloristické hnutie, ale aj pre laickú verejnosť. V Archíve tradícií sa v súčasnosti nachádza viac ako 200 videokaziet s približne 600 hodinami obrazového materiálu. Rozsah zvukového materiálu dosahuje 300 hodín.

Roku 1953 sa založením súboru Ľudový (Népes) rozbehla zberateľská činnosť v oblasti maďarskej ľudovej hudby a ľudového tanca na území Slovenska. Vtedajší zamestnanci Csemadoku – Tibor Ág, András Takács a po nich nasledujúca mladšia generácia – uložili nazhromaždený materiál do archívu Csema-

doku v Bratislave. Zbierka, ktorú systemizoval Tibor Ág, sa dostala do Etnologického centra Fórum inštitútu pre výskum menšín v Komárne. Materiál, ktorý sa nachádza na 112 páskach, doviezli v apríli 2003 do Dunajskej Stredy, kde ho uložili do *Databázy ľudovej hudby*, ktorá sa nachádza v budove Oblastného výboru Csemadoku v Dunajskej Strede. Zbierka sa postupne rozširuje. Vytvára sa filmotéka o domácich maďarských skupinách ľudového tanca, zbierajú sa všetky textové etnografické údaje a popri vynikajúcej technickej vybavenosti sa buduje aj odborná knižnica archívu. Jeho pracovníci vykonávajú výskumnú a spracovateľskú prácu. Spevákym krúžkom ľudových piesní, tanečným skupinám a ľudovým hudbám poskytujú odbornú pomoc. Vedúci pracovníci Databázy uzavreli dohodu o odbornej spolupráci s Ústavom hudobnej vedy Maďarskej akadémie vied (MTA Zenetudományi Intézet).

Tanečné súbory, ľudové skupiny, folklórne skupiny, spevokoly, ľudové kapely, ktoré prevádzkuje Csemadok a iné inštitúcie, či organizácie, svojimi vystúpeniami nahrádzajú nedostatok profesionálnych skupín. Ako poloprofesionálne, neskoršie profesionálne skupiny s podporou ministerstva kultúry pôsobili v hodnotenom období Maďarská tanečná skupina Mladé srdcia (Ifjú Szivek) a kapela Ghymes, ako poloprofesionáli Ľudovoumelecká skupina Szóttés. (Mladé srdcia vznikli roku 1957, Szóttés roku 1969.)

Szóttés je reprezentatívny súbor maďarskej kultúry ľudového tanca na Slovensku. Jej členovia sú amatéri, ktorí milujú ľudové umenie a jeho uchovávanie, rozvíjanie a odovzdávanie je ich srdcovou záležitosťou, popri tom sú ochotní obetovať 3-4 večery týždenne skúškam a absolvovať 35 až 45 vystúpení ročne. Szóttés vznikol s tým cieľom, aby pomohol vyhľadávať, zachovávať a rozširovať najkrajšie hodnoty domácich a spoločných maďarských ľudovoumeleckých tradícií, ako aj ľudovoumeleckých tradícií okolitých národov s osobitým zreteľom na ľudový tanec, ľudovú pieseň, na vyhľadávanie a uchovávanie nástro-

jovej ľudovej hudby, a na scénografické spracovanie týchto tradícií. V rokoch 1989 – 2003 mala skupina Szóttés šesť premiér.

Tanečný súbor skupiny Mladé srdcia s kapelou Ghymes a so Slovenským ľudovým umeleckým kolektívom (SLUK) sa roku 1993 zúčastnil na niekoľkotýždňovom turné v Japonsku a potom úspešne vystupoval na Celosťátnych kultúrnych slávnostiach v Gombaseku. Roku 1995 na Letnom prírodnom divadle tanca v Komárne vystupovali: tanečný súbor Mladé srdcia, kapela Ghymes, dunajskostredská tanečná skupina Istiglinec a Kistiglinec a komárňanský Súbor ľudového tanca Lodiár. Program sa predstavil aj v Budapešti. Na Medzinárodnom folklórnom festivale podunajských národov reprezentovali domáce hnutie ľudového tanca roku 1990 obec Brehov, roku 1993 Silická Brezová a roku 1997 Bidovce. Veľmi veľa súborov má možnosť vďaka pohraničným vzťahom medzi obcami predstaviť sa a vystupovať najmä v Maďarsku, ale po roku 1989 čoraz viac našich súborov navštevuje a vytvára priateľské vzťahy s tanečnými skupinami zachovávajúcimi tradície v Sedmohradsku, vo Vojvodine a v Pomurí (v Slovinsku). Po roku 1989 čoraz viac skupín môže hosťovať aj v západných štátoch (napr. Rakúsko, Taliansko, Francúzsko, Španielsko).

Premiéry dvoch smerodajných súborov Szóttés a Mladé srdcia boli vždy udalosťou, ktorá podstatne ovplyvnila hnutie ľudového tanca. Aj vystúpenia amatérskych skupín na medzinárodných festivaloch alebo niektoré významnejšie domáce premiéry dodali súborom nový dych.

Okrem už spomínaných skupín v skúmanom období vyvíjalo činnosť asi 90 amatérskych ľudovoumeleckých skupín (detské a dospelé tanečné skupiny, ľudové tanečné súbory).

Tanečné domy, ktoré sa udomácnili už dávnejšie, mali veľmi dobrý vplyv na hnutie ľudového tanca. Tanečné domy sa stali neodmysliteľnou súčasťou väčších ľudovoumeleckých podujatí. Tanečné tábory spočiatku prevádzkoval Csemadok, neskoršie od roku 1992 to bol Maďarský folklórny zväz na Slovensku.

Csemadok a Folklórny zväz ako právnický subjekt spočiatku vykonávali túto prácu spoločne, po postupnom úpadku a napokon celkovom vyschnutí štátnych zdrojov sa Folklórny zväz celkom odlúčil od Csemadoku, a potom sa už uskutočňovali ústredné ľudovomelecké a folkloristické podujatia, školenia, zberateľská činnosť v odbore ľudového tanca a ľudovej hudby pod jeho odborným vedením. Prevádzkovateľmi súborov aj naďalej ostali obce, kultúrne domy, organizácie Csemadoku a v menšej miere aj jednotlivé podniky. Miestne podujatia boli organizované tými istými organizáciami, inštitúciami, oblastné akcie organizoval väčšinou oblastný výbor Csemadoku.

Prehľad najvýznamnejších podujatí, ktoré organizoval Maďarský folklórny zväz na Slovensku:

Celoslovenský ľudovomelecký tábor (Szlovákiai Népművészeti Tábor), 1992 – 2000, Želiezovce, Veľké Úľany, Gombasek;

Celoslovenské stretnutie tanečných domov a jarmok ľudovomeleckých výrobkov (Szlovákiai Táncháztalálkozó és Népművészeti Kirakodóvásár), 1990 – 1999;

Celoštátna súťaž detských folklórnych tanečných súborov (Kolárovo, Lučenec, Filakovo);

Celoštátna súťaž dospelých tanečných folklórnych súborov (1995, Tornaľa);

Celoštátna prehliadka dospelých tanečných folklórnych súborov (2000 – 2002, Komárno);

Základný kurz učiteľov ľudového tanca (1999 – 2001);

Kurz vedúcich záujmovej činnosti (2002 – 2003);

Dom ľudových hier;

Posledná hodina – zberateľstvo ľudovej hudby (1999 – 2001).

Najvýznamnejšie celoštátne, oblastné a miestne podujatia Csemadoku:

Gombasecké slávnosti – roku 1998 zanikli, roku 2001 boli obnovené;

Folklórne slávnosti v Želiezovciach – roku 1994 ukončili činnosť, boli nahradené festivalom v Martovciach;

Celoštátna súťaž ľudovej hudby Purpurová krásna ruža – I. ročník 1997, II. ročník 1999, III. ročník 2001, IV. ročník 2003;

Kultúrne slávnosti gemerských Maďarov – Rimavská Sobota;

Poipliansky umelecký festival – Veľká nad Ipľom, Radzovce, Kalonda;

Okresné slávnosti piesní a tancov – Moldava nad Bodvou;

Juniáles – Veľká Čalomija;

Folklórny festival – Jelka;

Dolnovážsky juniáles – Galanta;

Okresné slávnosti piesní a tancov – Družstevný deň – Gabčíkovo;

Oberačkové slávnosti – Šamorín;

Svätoštefanské slávnosti – Veľký Meder;

Detský folklórny festival – okres Nitra;

Okresné slávnosti piesní a tancov – Klížská Nemá;

Oberačkové slávnosti – Búč;

Okresné slávnosti piesní a tancov – Svodín, Gbelce;

Detský folklórny festival – Kamenín;

Malinovské leto – Malinovo.

Iné ľudovomelecké podujatia celoštátneho charakteru:

Súťaž ľudových piesní Jarný vietor vody zdúva (Tavaszi szél vizet áraszt népdalverseny) – 2000, 2002. Zvukový materiál súťaže bol vydaný aj na CD. Zvukové záznamy súborov a sólistov si možno pravidelne vypočuť v programe Rádia Patria. Hlavným organizátorom súťaže je Maďarská redakcia Slovenského rozhlasu a Republiková rada Csemadoku.

Turíчны folklórny festival (Pünkösdi Népművészeti Fesztivál) – Martovce. Jeho tradícia začala po zániku slávností v Želiezovciach, v rokoch 1995 – 2004 sa konal deväťkrát. Program sa zameriava na vyzdvihnutie kresťanského charakteru Turíc, program je rozšírený o prózu, ruší sa jednostranná zameranosť na javiskové formy, priestor dostávajú výtvarné a iné výstavy, tu sa po prvý krát koná celoštátna súťaž vo varení guláša. Organizátori: Základná organizácia Csemadoku Lajosa Vecseyho, Vzdelávací park Arpáda Fesztýho a Fond dobročinnosti obce Martovce.

Z uvedených podujatí je potrebné osobitne vyzdvihnúť celoštátnu súťaž ľudovej hudby Purpurová krásna ruža (Bíborpiros szép róza). Podujatie sa začína oblastnými predkolami, pokračuje ďalšími okresnými, regionálnymi kolami a po celoštátnom kole sa končí celoštátnym finále a galakonzertom. O popularite tejto súťažnej prehliadky svedčí aj to, že jej prvého ročníka sa zúčastnilo 160, druhého 223 a tretieho 300 súborov a jednotlivcov.

Prípravu súborov uľahčujú aj publikácie, ktoré vydal oblastný výbor. Hlavným organizátorom súťaže je Oblastný výbor Csemadoku v Dunajskej Strede. Celoštátne finále je zároveň predkolom súťaže v ľudovej hudbe súborov z Karpatskej kotliny, organizovanej Zväzom ľudovej hudby Lajosa Vassa (Vass Lajos Népzenci Szövetség).

(Preložila Štefánia Kecskeméthyová)

MAĎARSKÁ TLAČ

Kľúčové slová: tlačené médiá – denníky, týždenníky, mesačníky; elektronické médiá – maďarské vysielanie Slovenského rozhlasu, maďarské vysielanie Slovenskej televízie.

1. MAĎARSKÁ TLAČ A ZMENA REŽIMU

Maďarská tlač na Slovensku zdedila koncom roku 1989 mediálnu štruktúru z čias komunistického režimu. Patril k nej stranícky denník *Új Szó* (maďarský ekvivalent *Pravdy*), mládežnícky týždenník *Új Ifjúság* (maďarská obdoba denníka *Smena*), *Nő* (maďarská paralela *Slovenky*, *A Hét* [Týždeň], týždenník pre kultúru, ktorý mal osobitné miesto v existujúcom systéme maďarskej tlače na Slovensku. Bolo to dané tým, že vydavateľ týždenníka (ÚV Csemadok) bol do určitej miery špecifickou organizáciou v rámci socialistického tábora. Maďarská menšina však nemala odborársky denník (*Práca* vychádzala bez maďarského pendantu.) Vo všetkých 13-tich okresoch, kde žilo maďarské obyvateľstvo, vychádzali okresné noviny – niekde dvojjazyčné, miestami v osobitnej slovenskej a maďarskej verzii. Československý rozhlas na Slovensku mal samostatnú maďarskú redakciu, ktorá sa zachovala až dodnes. Okrem toho v televízii sa vysielal polhodinový magazín, ktorého úroveň sa síce výrazne nezvýšila, avšak jeho vysielacia doba sa podstatne rozšírila.

V čase zmeny režimu sa maďarská tlač na Slovensku v porovnaní s celkovými pomermi v Československu, ktoré sa vyznačovali značnou uzavretosťou, nachádzala predsa len vo výhodnejšom postavení. Jediným významnejším zdrojom správ spolupracovníkov slovenských masovokomunikačných prostriedkov bola Československá tlačová kancelária (ČTK). K západným novinám sa dostali iba oddaní, viacnásobne preverení spolupracovníci. Zahraničné vyslanie bolo bez preukázania bezvýhradnej lojality voči režimu nemysliteľ-

né, spravidla s ním bolo spojené aj angažovanie príslušných redaktorov do štruktúr Štátnej bezpečnosti, respektíve do siete ňou riadených agentov.

Pracovníci maďarsky píšucej tlače na Slovensku sa v druhej polovici osemdesiatych rokov socializovali na neporovnateľne pružnejšej maďarskej publicistike. Najkvalitnejšie publicistické programy v rámci moskovského bloku vysielala maďarská televízia, popritom – aj keď v obmedzovanej miere – existoval istý prístup k denníkom, týždenníkom, spoločenským a kultúrnym produktom, vydávaným v Maďarsku. Publicistika maďarsky píšucich novín na Slovensku v mnohých prípadoch zniesla porovnanie s novinami vydávanými v Maďarsku, pričom v čase komunistických stranícko-štátnych direktív autori a redakcie na Slovensku boli neraz reprezentantmi opozičných názorov. Najznámejšie prejavy týchto postojev súviseli so sústavným zápasom za zachovanie maďarských škôl, najmä pri presadzovaní rozhodnutí oficiálnych orgánov o zavádzanie dvojjazyčného vyučovania v prvej polovici osemdesiatych rokov.

Túto potenciálnu výhodu maďarská pospolitosť na Slovensku do polovice deväťdesiatych rokov stratila. Takmer všetky tlačové orgány na Slovensku sa dostali do súkromných rúk.¹ Na začiatku osemdesiatych rokov, v čase hľadania nových ciest boli tlačené médiá – v najužšom zmysle slova – odrazom politickej arény. Najmä pri prezentovaní politických názorov a komentárov jednoznačne dominovala snaha o podporu niektorej politickej strany (hnutia), alebo hodnotového systému a politickej línie niektorých politikov. Túto metódu maďarská publicistika na Slo-

vensku neuplatňovala, prinajmenšom nie v smere slovenskej politickej elity. Napriek tomu istá závislosť sa predsa len prejavila, a síce po kryštalizácii domácej maďarskej pluralitnej stránickej štruktúry.

2. DEVÄŤDESIATE ROKY A STRATA MEDIÁLNEHO TRHU

Po zmene režimu – ovplyvnená atmosférou všeobecnej eufórie – žila značná časť maďarských novinárov v presvedčení, že zdedenú a zrekonštruovanú štruktúru maďarskej tlače bude možné ďalej rozvinúť a celá žurnalistika zažije veľký rozmach. 25. novembra 1989, v zasadačke Csemadoku v Bratislave založilo takmer dvesto žurnalistov Zväz maďarských novinárov v Československu, ktorý sa v roku 1990 stal kolektívnym členom novozaloženého Slovenského syndikátu novinárov, tým sa však aj ukončilo jeho pôsobenie. Po veľkom nadšení sa začali ukazovať problémy, ktoré po krátko trvajúcom období vzostupu predurčili postupný rozklad organizácie. Pre značnú časť pracovníkov tlače sa hlavnou témou stala ideologická zmena režimu, otázka slobody tlače a vyrovnanie sa s komunistickým režimom. Nikto sa nezaoberal otázkami vlastníckych vzťahov v oblasti tlače, málo sa písalo o závislosti na tlačiarňach a na distribúcii. Zároveň sa do redakcií vrátili zväčša už starší novinári, ktorí boli po roku 1968 vytlačení na perifériu a oprávnené požadovali nielen umiestnenie v novinách a v rozhlase, ale aj návrat do bývalých pozícií.

Azda po prvýkrát a súčasne naposledy po zmene režimu sa vyskytla situácia, že na vznikajúcom mediálnom trhu sa vytvoril veľký dopyt po novinároch pri pomerne malej ponuke. Do redakcií síce nastúpili spolupracovníci prepustení po roku 1968, chýbali však spravodajcovia a novinári, ktorí by boli schopní pracovať pružne v teréne. Absentovali kolegovia, ktorých by bolo možné nasadiť na slovenskom, a vtedy aj na formujúcom sa českom mediálnom trhu. Chýbali aj vzdelaní

publicisti s patričnou jazykovou vybavenosťou, so schopnosťou udávať novinám líniu a vlastný profil. Podobne ako v slovenskej novinárskej obci sa redakcie učili za pochodu, novinárstvo sa na začiatku deväťdesiatych rokov stalo nesmierne zaujímavou, ale hektickou profesiou. Navyše časť maďarských žurnalistov pohltila politika, respektíve slovenská a česká žurnalistika – síce nie vo veľkom počte, ale takíto spolupracovníci sa v hektickom čase premien stali „úzkym profilom“.

Nie náhodou sa sústavne odvolávame na porovnávanie so slovenskými mediálnymi pomermi. Napriek tomu, že pracovníkom maďarskej tlače na Slovensku sa ukazoval ako nasledovaniahodný príklad žurnalistika v Maďarsku, mediálnu scénu maďarskej menšiny na Slovensku formovali domáce politické, hospodárske a právne podmienky do tej miery, že do začiatku deväťdesiatych rokov žurnalistika v Maďarsku – ako referenčný rámec – už nemohla ďalej pôsobiť.²

Na úseku maďarskej tlače na Slovensku stratili tri dôležité ústredné noviny svojho slovenského vydavateľa. Prvú fázu modernizácie týždenníka *Új Ifjúság* [Nová mládež] aj zmenu jeho názvu na *Heti Ifi* [Týždenník mladých] Vydavateľstvo Smena ešte tolerovalo, ale v roku 1990 sa týždenník už vzdalo. Zo začiatku záchranu znamenalo založenie vydavateľstva DH-Press, potom sa už jeho vydávaniu s mesačnou periodicitou venovala firma Tashy-Agrotrade v Dunajskej Strede.

Podobný osud postihol aj týždenník *Nő* [Žena], ktorého sa vzdalo Vydavateľstvo Zväzu slovenských žien Živena. V októbri 1991 redaktori pod egidou DH-Pressu obnovili jeho vydávanie a v roku 1992 občianske združenie Magyar Asszonyok Ligája (Liga maďarských žien) prevzalo *Nő* už ako dvojtyždenník, ale jeho plynulé vydávanie nedokázalo zabezpečiť. Od roku 1994 vychádza napokon ako ženský magazín v Dunajskej Strede pod názvom *Új Nő* [Nová žena] v Loar, s. r. o., ktorú založil Oszkár Világi.

Najväčší úder určite znamenalo rozhodnutie Vydavateľstva Obzor, týkajúce sa odstúpe-

nia od vydávania týždenníka *Hét* (od roku 1991 *A Hét*), ktorý patril Csemadoku. Spočiatku nebolo nebezpečenstvo až také zrejmé. Majiteľom týždenníka bol Csemadok, ktorý bol schopný zabezpečovať jeho plynulé vydávanie prostredníctvom Vydavateľstva Hont založeného ústredným vedením Csemadoku. Avšak do roku 1995 sa zdroje vyčerpali a aj inštitucionálne zázemie Csemadoku sa dostalo do krízy. Vydavateľstvo Hont už neprežilo zrušenie priamych dotácií ministerstvom kultúry na čele s Ivanom Hudecom³ a v apríli roku 1995 zaniklo.

3. HEGEMÓNIA DENNÍKA *ÚJ SZÓ* A PROTIPATRENIA

Zamestnanie v *Új Szó* znamenalo do roku 1989 pre maďarských novinárov na Slovensku vrchol kariéry. V rámci štruktúry tlače bol *Új Szó* po slovenskej Pravde druhým najdôležitejším denníkom. V novembri v roku 1989 sa ako denník Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska dostal do vážnej profesionálnej krízy. Dodnes poskytujú zaujímavé čítanie tie čísla denníka, ktoré vyšli koncom novembra a začiatkom decembra 1989. O študentskej demonštrácii v Prahe 17. novembra *Új Szó* ani neinformovalo. V čísle z 23. novembra sa ani nezmiňuje o zlovestnom vyhlásení Milana Václavíka.⁴ Na konci novembra v podobe opatrne ladenej spravodajskej kroniky redakcia zhrnula udalosti predchádzajúcich dní, potom 27. novembra, v deň generálneho štrajku, vyšiel z pera zástupcu šéfredaktora Józsefa Szilvássyho dôležitý článok pod názvom Na rázcestí.⁵ Od tohto dňa *Új Szó* naozaj nastúpil cestu postupného prerodu a v súlade so svojou akčnou platformou sa od januára 1990 objavuje s podtitulom „nezávislý denník“. Koncom februára 1990 odstupuje z funkcie šéfredaktora József Kiss, ktorý viedol denník od roku 1986. Na jeho miesto, teraz už na základe voľby redaktorov, nastupuje József Szilvássy.

Denník *Új Szó* bol v roku 1990 so svojim 90 tisícovým nákladom najvplyvnejším ma-

ďarským tlačovým orgánom na Slovensku. Politickí lídri nežnej revolúcie, uvedomujúc si dôležitosť médií, pokračovali v plynulom poskytovaní informácií aj pre existujúce denníky, zdedených z obdobia štátostrany, prestavba štruktúry sa však skutočne začala vydávaním nových médií.

V decembri roku 1990 začal vychádzať denník Verejnosti proti násiliu, pod názvom *Verejnosť*. Na jar v roku 1990 bola pod egidou úradu slovenskej vlády (!) obnovená *Národná obroda*, ktorej vydávanie bolo zastavené po roku 1948. V decembri 1990 poslucháči žurnalistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave založili týždenník *Zmena*.⁶

Prvý pokus o prestavbu maďarského mediálneho trhu na Slovensku sa spája s novinami *Nap* [Deň], ktorý vydávala koordinačná kancelária Verejnosti proti násiliu. *Nap*, podobne ako *Verejnosť* sa mal stať celoštátnym tlačovým orgánom. V jeho názve figurovalo označenie „nezávislý denník“, avšak denníkom sa nikdy nestal. Spočiatku vychádzal dvakrát do týždňa. Zaujímavé bolo, že jeho zakladatelia neboli novinári. Prvý šéfredaktor Péter Hunčík len s ťažkosťami verboval redakčný tím (z *Új Szó* prešli do jeho radov iba dvaja redaktori, jeden zo zahraničnej a jeden zo športovej rubriky).

Pri zakladaní *Nap*-u sa už hlásili problémy, ktoré sa stali na niekoľko rokov symptomatickými. Hoci vtedy ešte nemohla byť reč o trhovej súťaži – celá krajina žila v eufórii revolúcie a nezachvátilo ju horúčkovitú úsilie o vybudovanie trhového hospodárstva –, *Új Szó* od samého začiatku považovalo *Nap* za svojho vážneho konkurenta. Časť redaktorov *Új Szó* síce dostala ponuku zúčastniť sa formovania profilu a obsahu nových nezávislých novín, avšak spoľahlivé zázemie, isté zamestnanie, ako aj pohodlie poskytované veľkou redakciou boli významnými faktormi, ktoré prispeli k tomu, že *Nap* sa pre profesionálnych žurnalistov nestal príťažlivým.

Prvé číslo *Nap*-u vyšlo v deň 41. výročia denníka *Új Szó*, 15. decembra 1989, v ten istý

deň ako *Verejnosť*. Iba kvôli historickej autenticite pripomíname, že *Nap* bol naozaj prvým novým médiom po zmene režimu, lebo bol vytlačený skôr ako časopis *Verejnosť*. Jeho prvý úvodník bol venovaný otázke slobodnej tlače. Založenie novín *Nap* znamenal prvý pokus o pluralizáciu maďarskej tlače na Slovensku, samotná existencia *Nap-u* v roku 1990 toto pluralitné prostredie vytváralo. *Nap* ale nebol a ani nemohol byť pripravený na zabezpečenie takého trhového zázemia, ktoré by zaručovalo jeho dlhodobú existenciu. Vydavateľ *Nap-u* nemohol čeliť dlhé roky používaným metódam distribučného trhu a predplácaniu novín, ktoré tradičným novinám ešte roky umožňovali prežitie. Jeho náklad, ani možnosti reklamného trhu nestačili k tomu, aby pri absencii stabilnejších zdrojov ostal pri živote. Nová revolučná garnitúra zas nedokázala mocenskými prostriedkami, prerozdelením rozpočtových zdrojov posilniť pozície tohto prvého, žiaľ iba takzvaného denníka, vydávaného po zmene režimu.

Nemožno však tvrdiť, že by sa nové mocenské štruktúry nesnažili mediálny trh ovplyvniť. Obsah *Nap-u* jednoznačne vyjadroval hodnotový systém Maďarskej nezávislej iniciatívy (MNI), ktorá bola koalíčným partnerom hnutia *Verejnosť* proti násiliu. V tom istom čase *Új Szó* prezentoval rôznorodejšie názory, pričom aj jeho kľúčoví spolupracovníci sa riadili skôr hodnotovým systémom liberálnej MNI.⁷ Toto hnutie, a neskôr Maďarská občianska strana, disponovali serióznym publicistickým zážmím. Špičkoví komentátori maďarskej tlače na Slovensku sa prikláňali k liberálnym názorom, preto sa občas dobovým čitateľom mohlo javiť, že politické hnutie Spoluzitie a Maďarské kresťansko-demokratické hnutie nemajú vlastný mediálny priestor. Skutočnosť, že liberálne orientovaná MNI sa za týchto okolností po čase takpovediac vzdala *Nap-u* a snažila sa získať väčší vplyv v denníku *Új Szó*, by sme mohli považovať aj za istú kuriozitu.⁸

Od polovice roku 1990 sa na vydávanie *Nap-u* podujalo Vydavateľstvo Danubius. Redakcia sa presťahovala do Dunajskej Stredy.

Od roku 1992 *Nap* vychádzal ako týždenník s dôslednou liberálnou orientáciou. Po zastavení štátnej dotácie roku 1995 *Nap* zanikol. Jeho prítomnosť na mediálnom trhu však bola nesmierne dôležitá. Zlomila totiž hegemoniu denníka *Új Szó* a prispela k zvýšeniu jeho úrovne. S odstupom pätnástich rokov možno s pokojným svedomím vyhlásiť: napriek tomu, že sa *Nap* neudržel na mediálnom trhu, predstavoval v prostredí maďarskej tlače na Slovensku určitú alternatívu a novú perspektívu. Toto konštatovanie je pravdivé aj napriek tomu, že nová príležitosť nebola dokonale využitá a aj nové spôsoby uvažovania prenikali do maďarských médií na Slovensku – vzhľadom na možnosti – iba pomaly a postupne.

Denník *Új Szó* aj naďalej vydávalo štátne vydavateľstvo Apollopess, ktoré bolo v skutočnosti novou štátnou organizačnou formou stranického vydavateľstva Pravda, rovnako ako neskôr vytvorené štátne vydavateľstvo Slovakopress. Apollopess síce nebolo stranickou inštitúciou, ale jeho závislosť od štátu bola jednoznačná. Privatizácia denníka *Új Szó* bola predmetom tvrdej kritiky, šírilo sa o nej veľa novinárskych kačíc a výmyslov, jedno však môžeme konštatovať bez zaváhania: privatizácia zachránila denník *Új Szó* pred zánikom. Z retrospektívneho pohľadu je totiž nesporné: *Új Szó* by bol postihol podobný osud ako mládežnícky denník *Smena*.⁹

Akciovú spoločnosť Vox Nova založilo 49 redaktorov denníka *Új Szó* roku 1992. Keďže v prostredí maďarskej menšiny ešte nebol prítomný silný súkromný kapitál, ktorý by mohol investovať do *Új Szó*, a v Maďarsku boli finančné zdroje v tom čase do značnej miery závislé od vlády, redakcia hľadala zahraničného partnera. Z dvoch vydavateľstiev, ktoré prejavili záujem, nakoniec vyšiel úspešne francúzsky Socpress, vydavateľ skupiny Hersant. Redakcia mala vtedy ešte málo poznatkov o finančných problémoch francúzskej firmy. „Pre nás bolo smerodajné, že vydavateľstvo sa zaujímalo predovšetkým o regionálne orgány a vlastnilo nielen celoštátne, ale aj vidiecke noviny. Vydavateľstvo uvažovalo aj

o kúpe tlačiarňí“ – povedal József Szivássy v deň 55. výročia denníka *Új Szó*.

Francúzi získali 51 percent akcií spoločnosti Vox Nova zvýšením kapitálového podielu a do roku 1996 boli väčšinovými vlastníkami *Új Szó*. Denník urobili nezávislým od tlačiarenskeho sádzania, redakciu vybavili modernou počítačovou technikou, pričom do obsahu novín nezasahovali. Bolo to posledné obdobie v dejinách denníka, keď jeho zamestnanci mohli pracovať v situácii porovnateľnej so slovenským mediálnym trhom, ba za lepších podmienok a mzdových pomerov.

V období pôsobenia francúzskych majiteľov bol *Új Szó* ziskovým podnikom. Bola to však posledná taká perióda v existencii maďarskej mediálnej sféry na Slovensku, v ktorej mohla v pozícii stabilizovanej koncentráciou síl a priaznivých trhových vplyvov čeliť zhoršeným hospodárskym ukazovateľom a klesajúcej životnej úrovni čitateľov.

V období francúzskych majiteľov sa etabloval druhý významný maďarský tlačový orgán na Slovensku, ktorý sa snažil zlomiť hegemoniu *Új Szó* a vystúpil s cieľom vytvoriť alternatívu denníka *Új Szó*. Šéfredaktor János Mészáros pri štarte novín *Szabad Újság* [Slobodné noviny] 18. júna 1998 v bojovne ladenom komentári uverejnenom na titulnej strane zaútočil jednoznačne proti *Új Szó*.¹⁰ Nástupca týždenníka *Szabad Földműves* [Slobodný roľník] pod názvom *Szabad Földműves Újság* [Denník slobodný roľník] vychádzal od februára 1991, a k zmene názvu došlo v júli toho istého roku. Jeho vnútorná štruktúra, redigovanie a tematika boli podobné denníku *Új Szó*. Na rozdiel od *Nap*-u nezačal vychádzať v čase revolučnej eufórie, v pozadí sa však už prejavovali vážne kalkulácie: zakladatelia dobre rozpoznali existujúci dopyt po denníku vidieckeho charakteru. Nesprávne však odhadli voľné zdroje v agrárnej sfére. Vydavateľ, Gazda, s. r. o., totiž počítal s podporou poľnohospodárskych podnikov pôsobiacich na južnom Slovensku v čase, keď už začal proces úpadku roľníckych družstiev a poľnohospodárskych podnikov.

Napriek tomu, podobne ako *Nap*, aj *Szabad Újság* sa podujal na plnenie dôležitej úlohy: pluralizovať maďarský mediálny trh na Slovensku. Podujal sa na to vtedy, keď tlačiarenské náklady a distribučné poplatky ešte umožňovali pomerne lacné vydávanie novín, a ceny boli prijateľné. V dôsledku toho u časti čitateľskej základne obidvoch novín došlo k istému prekryvaniu. Relevantná maďarská vidiecka inteligencia prirodzene čítala obidva denníky – pritom *Szabad Újság* získal mnohých čitateľov, ktorí mali výhrady voči liberálnemu hodnotovému systému denníka *Új Szó* a očakávali aj prezentovanie konzervatívnych, národných a kresťanských hodnôt. *Szabad Újság* spočiatku zápasil s tými istými problémami ako *Nap*: nemal dostatok kvalifikovaných skúsených redaktorov. Popritom však dokázal vytvoriť redakciu schopnú pripravovať a vydávať denník, poskytujúcu príležitosť aj pre začiatočníckych novinárskych adeptov.¹¹

Denník vydržal dva roky – z distribúcie a z inzercie však nedokázal prežiť. V každom prípade ale značne podlomil hegemoniu denníka *Új Szó* a absorboval značnú časť jeho čitateľov. *Szabad Újság* od leta roku 1996 vychádza ako týždenník, v súčasnosti je jeho vydavateľom Madách-Posonium, spol. s r. o. V tejto súvislosti je zaujímavé, že vďaka podpore z Maďarska nedošlo k zastaveniu jeho vydávania ani počas Mečiarovej vlády, v období zmrazenia finančnej podpory spojeného s menom ministra kultúry Ivana Hudeca.

4. TÝŽDENNÍKY – V MENŠINE NA PRE-SÝTENOM MEDIÁLNOH TRHU

Zlatými časmi pre týždenníky bola prvá polovica deväťdesiatych rokov. Jednak sa zachovali týždenníky zdedené zo štátno-straníckych štruktúr, ktoré po zmene režimu mohli vychádzať naozaj v pestrom prevedení a najmä so slobodnejším obsahom, jednak vznikli nové týždenníky, aj keď iba z bývalých denníkov. Pritom sa otvoril trh aj pre týždenníky z

Maďarska, ktoré často boli veľmi kvalitné, aj keď drahé. Odbúrali sa predtým existujúce ideologické bariéry.

Napriek tomu sa do dnešných dní zachovali iba dva významné týždenníky s celoslovenským pokrytím: *Vasárnap* [Nedeľa] a *Szabad Újság*.

O zániku týždenníkov *Nő*, *Nap* a *A Hét* sme sa už zmienili. Druhý pokus o záchranu *Nő* (prostredníctvom DH-Press, potom Ligy maďarských žien a neskôr Loar, s. r. o.) sa vydaril: ako týždenník síce periodikum zaniklo, ale maďarský mediálny trh sa obohatil o ženský mesačník. V záujme záchranu *A Hét*-u ešte v roku 1996 vznikla organizácia MGM-7, s. r. o. pod vedením Lászlóa Morvayho. Nový týždenník s novým číslovaním sa okrem ukážkového čísla dožil iba troch čísiel, vydavateľ totiž neodhadol materiálnu náročnosť svojho podujatia.

Vasárnap sa na mediálnom trhu objavil ako týždenník v dôsledku zhody náhod. Pod tým istým názvom vychádzala od roku 1968 víkendová príloha denníka *Új Szó* – vydavateľ ju rozširoval aj samostatne, jej náklad v osemdesiatych rokoch presiahol stotisíc exemplárov. 16-stranový týždenník novinového formátu s dvojfarebnou tlačou sa zachoval aj po roku 1990. Na rokovaníach s distribučnou sieťou sa ukázalo, že jeho rozširovanie vo forme prílohy je oveľa drahšie, preto sa ešte Vydavateľstvo Apolopress rozhodlo nechať ho zaregistrovať ako samostatný týždenník. Svoj vrchol dosiahol na konci deväťdesiatych rokov. Vychádzal na 16 stranách, v plnofarebnej tlači a v novinovom formáte, s vlastnou prílohou Hang-Kép [Zvukový obraz], ktorá na 40-tich stranách prinášala aj programy televíznych spoločností. Jeho vtedajší náklad dosiahol 70 tisíc exemplárov, ale redakcia sa ho snažila pretvoriť do podoby farebného magazínu.

Vasárnap v novinovom formáte nebol príťažlivý pre záujemcov o inzerciu, pričom jeho prílohu Hang-Kép, ktorá sa tešila čoraz väčšej obľube čitateľov, reklamné agentúry nebrali vážne. Až v roku 2001 vzniklo rozhodnutie o prechode na vydávanie týždenníka v

magazínovom formáte, plnofarebne, na 64-och stranách. Potom jeho náklad začal klesať. Kým *Új Szó* v roku 2000 ešte vychádzal v 30-tisícovom kontrolovanom náklade, v roku 2003 tento náklad klesol pod 28 tisíc exemplárov, čo možno považovať za stabilný stav. Za ten istý čas *Vasárnap* stratil 28 tisíc čitateľov.¹² *Vasárnap* je úzko spätý s denníkom *Új Szó*, čo neznamená iba spoločného vydavateľa. Až do roku 2001 šéfredaktor denníka stál aj na čele *Vasárnap*-u a redakciu viedol zástupca šéfredaktora (od roku 1993 László Zsilka a Béla Szűcs, od roku 1993 Péter Miklósi, od roku 1996 Károly Kövesdi). Roku 2001 sa vedenie *Vasárnap*-u osamostatnilo (Melinda Klein, od roku 2003 Attila Lovász).

Szabad Újság je od roku 1993 týždenníkom. Vychádza v novinovom formáte na 16 až 32 stranách, obsahovo inklinuje ku konzervatívnej, národnej orientácii. Za uplynulé štyri roky možno jeho náklad považovať za stabilný (16 tisíc exemplárov je iba odhadom, jeho náklad ABC nekontroluje). *Vasárnap* a *Szabad Újság* nie sú konkurentmi – *Vasárnap* sa definuje ako rodinný magazín, *Szabad Újság* ako spoločensko-politický týždenník.

V druhej polovici deväťdesiatych rokov sa na trhu týždenníkov zvýšil podiel predaja týždenníkov z Maďarska. Vzhľadom k tomu, že týždenníky nie sú obsahovo natoľko úzko späté s maďarskou identitou na Slovensku ako denníky, čitatelia prirodzene hľadajú a nachádzajú to, čo ich zaujíma – rodinnými magazínmi počnúc až po najlacnejšiu bulvárnu tlač. Skutočnú zmenu na mediálnom trhu možno očakávať po vstupe do Európskej únie, v prostredí trhu s neviazanou remitendou sa zrejme zvýši predaj tlače z Maďarska.

5. TRH: KEĎ PLURALITA UŽ ZNAME-NÁ ROZTRIEŠTENIE

Kým na slovenskom mediálnom trhu sa vedúce vydavateľstvá – s cieľom posilnenia svojich pozícií na reklamnom trhu –, snažili po viacerých zmenách a rekonštrukciách o konc-

tráciu zdrojov a vydávaných titulov, na maďarskom trhu sa uplatňovalo heslo „koľko novín, tolko vydavateľstiev“. Noviny zväčša vydávali eseročky, ktoré boli tvorené jednou až dvoma osobami, najmä v regiónoch, bez významnejšieho základného kapitálu, pričom aj to málo, čo mali, rýchlo minuli. Roztrieštený vydavateľský trh bol pre reklamné agentúry čoraz menej atraktívny.

Slovenské redakcie uvoľňovali značné zdroje na získanie nových spolupracovníkov, žurnalistika sa dostala medzi lepšie platené a atraktívne povolania, čomu napomáhala aj zakladanie komerčných televízií a rádií. Mladí slovenskí novinári-začiatčníci majú pred sebou perspektívu, možnosť kariéry. Pritom žurnalistika v maďarských vydavateľstvách na Slovensku je čoraz menej príťažlivá. Na zužujúcom sa trhu sú mzdy nižšie. Dorastajúca mladá generácia plynule ovláda slovenčinu, u mladších je prirodzené ovládanie aspoň jedného cudzieho jazyka, pravda, s dominanciou angličtiny. Vybavený takýmito vedomosťami mladý maďarský intelektuál na Slovensku nie je odkázaný na menšinový mediálny trh a hľadá lukratívnejšie zamestnania. Nejedna talentovaný mladý príslušník maďarskej inteligencie na Slovensku pracuje v slovenských vydavateľstvách a redakciách, ba aj u slovenských televíznych spoločností.

V súčasnosti nemáme prehľad o tom, koľko Maďarov zo Slovenska študovalo alebo študuje v Maďarsku mediálnu komunikáciu alebo marketingovú komunikáciu využiteľnú aj v oblasti médií. Jedno je isté: s novinárskym diplomom získaným v Maďarsku sa ani jeden mladý maďarský novinársky adept nezamestnal v redakciách významnejších maďarských tlačných médií na Slovensku. Avšak mediálny trh v Maďarsku pohltí niekoľko talentovaných mladých maďarských novinárov, ako aj žurnalistov v stredných rokoch. Značná časť žurnalistov generácie z obdobia zmeny režimu sa zamestnala mimo médií, z dnešných štyridsiatnikov len málokto pracujú v maďarských novinách alebo v maďarskom rozhlasovom vysielaní na Slovensku.

V deväťdesiatych rokoch sa prirodzene zmenil aj absorpčný potenciál mediálneho trhu. Maďarské menšinové tituly už na začiatku deväťdesiatych rokov mnohí kupovali (predplácali) len preto, lebo boli maďarské. Vo viacerých rodinách kupovali aj niekoľko novín, vrátane slovenských, keďže boli veľmi lacné.

Dnešní štyridsiatnici a príslušníci mladších generácií maďarskú tlač na Slovensku už nečítajú kvôli tomu, že by neovládali slovenčinu, ale hľadajú v nej menšinové špecifiká, očakávajú od nej nastoľovanie, pertraktovanie, miestami aj riešenie problémov, ktoré ich zaujímajú. Ak maďarské médium na Slovensku nespĺňa očakávania čitateľov, nemá nárok na prežitie.

Veľmi dôležitým faktorom, ktorý jednoznačne ovplyvňuje mediálny trh, je sociálny úpadok maďarského vidieka na Slovensku. Dve tretiny okresov na Slovensku s najvyššími ukazovateľmi nezamestnanosti sa nachádzajú v južných častiach Slovenska obývaných Maďarmi. Rekordnú výšku nezamestnanosti vykazujú Maďarmi obývané okresy v Novohrade, Gemeri a Honte. Zároveň s tým, v dôsledku nedostatočnej infraštruktúry, sa Maďarmi obývaných oblastí vyhýbajú aj zahraniční investori – okrem spádovej oblasti Bratislavy. Značná časť maďarskej tlače na Slovensku sa predáva na Žitnom ostrove a na Matúšovej zemi, pričom treba poznamenať, že podľa zistení agentúry Medián majú z hľadiska relatívneho nákladu maďarské tlačné médiá najsilnejšie pozície práve v sociálne upadajúcich oblastiach.¹⁴

Relevantným faktorom je aj to, že až 90 percent Maďarov na Slovensku žije na vidieku, z toho dve tretiny na dedinách. Kým slovenské noviny dokážu v dôsledku koncentrovaného (teda lacnejšieho) rozširovania vyprodukovať zisk už v mestách regionálneho významu, maďarské menšinové noviny je potrebné doručiť v diaspórach aj na také miesta, kde zisk v dôsledku stratovosti vlastnej distribučnej siete neprichádza do úvahy. Slovenské noviny sa môžu orientovať aj na mestskú čitateľskú obec, maďarské noviny na Slovensku musia počítať so všetkými problémami vidieckej distribúcie.

Náklady na výrobu maďarských tlačенých titulov na Slovensku sa v členení podľa jednotlivých druhov neodlišujú od slovenských, ba v prípade denníkov a rozhlasového vysielania sú aj vyššie – správy slovenských a českých agentúr a iných zdrojov treba prekladať do maďarčiny.

Zároveň je zaujímavé, že práve maďarské tlačné médiá na Slovensku sú z pohľadu kritéria relatívneho nákladu najúspešnejšie. Maďarské noviny na Slovensku dokážu osloviť značný podiel disponibilného trhového priestoru (Rádio Patria oslovuje 7 percent obyvateľstva, čiže minimálne 70 percent maďarského obyvateľstva priebežne sleduje jeho vysielanie, trhovú penetráciu *Vasárnap*-u presahuje 15 percent, z hľadiska počtu čitateľov až 60 percent – to je údaj, ktorý by potešil azda aj nejedného anglického a nemeckého vydavateľa).¹⁵ Noviny však dokážu vytvárať zisk v závislosti od absolútneho počtu predaných exemplárov, teda vysoká hodnota relatívneho ukazovateľa môže byť pre maďarské vydavateľstvá na Slovensku dôvodom nanajvýš pre smiech cez slzy.

Údaje trhovej penetrácie maďarskej tlače na Slovensku však upozorňujú aj na jeden nesmierne dôležitý fakt: trhovú kapacitu sa nedá rozširovať. Niet ďalšieho priestoru a po vstupe do únie treba skôr počítať s ďalšími reštrukturalizáciami, než so zachovaním terajších pozícií. Polmiliónová maďarská komunita na Slovensku totiž môže pre vydavateľstvá v Maďarsku po úplnom zániku colných bariér znamenať ďalší, pomerne lacno osloviteľný segment trhu, čo môže viesť k ďalšiemu zhoršeniu špecifického postavenia menšinovej tlače. Jediným protiopatrením by tu mohlo byť šírenie maďarských menšinových novín v Maďarsku, čo je ale málo pravdepodobné.

6. ELEKTRONICKÉ MÉDIÁ

Zmena režimu sa štátnostraníckych štruktúr najmenej dotkla v trhovom priestore elektronických médií – prirodzene iba v menšinovom rámci. Elektronické médiá za uplynulých

13 rokov prešli obrovskými zmenami, objavili sa úspešné komerčné rozhlasové a televízne stanice, ale na menšinovom mediálnom trhu sa v tomto smere máločo zmenilo.

Maďarská redakcia Československého (neskôr Slovenského) rozhlasu vysielala roku 1989 týždenne 36 hodín. Za 13 rokov došlo dvakrát k zmene štruktúry programu a vysielací čas sa rozšíril na 42 hodín týždenne. Maďarský program pripravuje maďarská redakcia už štvrtý rok samostatne pod názvom *Rádio Patria*, na čele so šéfredaktorom vybaveným právomocou v hospodárskych a personálnych otázkach. Samostatnosť maďarského vysielania nebola spochybnená ani v čase mečiarovskej mäkkej diktatúry, hoci maďarská redakcia (ako verejnoprávny, teda v podstate štátny subjekt) bol vystavený obrovským politickým tlakom. Maďarské vysielanie má minulosť presahujúcu obdobie partajného štátu, v roku 2003 oslavovalo 75. výročie svojho založenia a až niekoľkoročnú povojnovú prestávku vysielala nepretržite.

Jeho súčasná štruktúra je buď porovnateľná s menšinovým vysielaním verejnoprávných rádii v Európe, alebo je dokonca lepšia. Financovanie, štruktúra a vysielanie *Rádia Patria* možno pokojne považovať za vzorový štandard pre štáty Únie. Maďarské vysielanie Slovenského rozhlasu viedol v roku 1990 János Protič, od roku 1991 Sándor Papp.

Diametrálne odlišná je situácia v prípade maďarského vysielania Slovenskej televízie. V čase zmeny režimu druhý program televízie vysielal týždenne 30 minút v maďarskom jazyku a v tomto smere dlhé roky nedošlo k zmene. Ba v čase druhej, ale najmä tretej vlády Vladimíra Mečiara bola Slovenská televízia verným prisluhovačom aktuálnej politickej moci, voči čomu ani maďarská redakcia nebola imúnna. Iba po roku 1998, po vstupe Strany maďarskej koalície do vlády sa začalo s každodenným, niekoľkominútovým vysielaním správ a raz týždenne sa vysielal 40 minútový magazín. Veľkou nevýhodou vysielania v maďarskom jazyku je skutočnosť, že od samého začiatku (1981) bolo iba trpeným prí-

veskom niektorej redakcie, bez vlastného rozpočtu a právomocí v hospodárskych otázkach. Súčasná redakcia nie je autonómna, svoje programy pripravuje v rámci redakcie správ a publicistiky. Aj keď vysielanie samotné je významným gestom voči obyvateľstvu maďarskej národnosti, nemožno ho považovať za seriózne, mienkotvorné vysielanie.

Vznik komerčných rozhlasových a televíznych spoločností sa neprejavil vo vysielaní v maďarskom jazyku. Výnimkami sú niektoré mestské televízie, existencia ktorých jednoznačne závisí od prístupu miestnych samospráv. Vzhľadom na trhové dimenzie nemožno zabezpečiť existenciu lukratívneho maďarského elektronického média. Takmer celé Maďarmi obývané územie je pokryté verejnoprávnym vysielateľom *MTV 1* z Maďarska, značná časť zmieneného územia je pokrytá aj vysielateľmi *RTL Klub* a *TV 2*, takmer pre dve tretiny Maďarov na Slovensku sú dostupné obe uvedené komerčné televízie. Bezproblémová je aj dostupnosť celoštátnych komerčných rozhlasových vysielateľov.

Novým javom je obrovský prísun informácií cez internet. Časť novín má svoju elektronickú verziu (*Új Szó Online*, *Vasárnap Online*), na začiatku deväťdesiatych rokov aj v slovenskej verzii existovalo internetové vydanie novín *Internetto*, svoje webovské stránky majú vydavateľstvá, občianske združenia a politické strany. Vplyv a čitateľský ohlas internetom vysielaných informácií v menšinovom prostredí nebol zatiaľ predmetom nijakého relevantného prieskumu.

7. AKÉ JE TEDA POSTAVENIE MAĎARSKEJ TLAČE?

Na základe uvedeného prehľadu možno konštatovať, že maďarský mediálny trh na Slovensku trpí stratou trhového priestoru a úpadkom. Sprievodným javom týchto procesov je podstatne pomalší vývoj a pomalšie zvyšovanie odbornej úrovne v porovnaní s väčšinovými médiami. Konkurencia podnecuje slovenské

noviny k obrovskému boju. Hoci aj ich sa dotýka znižovanie finančných prostriedkov a znižovanie personálneho stavu, disponujú serióznym zázemím – veď až na štyroch domácich univerzitách prebieha akreditované vzdelávanie v odbore žurnalistiky a masmediálnej komunikácie s počtom záujemcov značne presahujúcim možnosti ich prijatia. Trh denníkov je relatívne stabilný, ukazovatele najvýznamnejších novín sa za uplynulé tri až štyri roky nezmenili. Trh týždenníkov prechádza sústavnými zmenami, objavujú sa a zanikajú nové a nové tituly, ich vplyv na formovanie verejnej mienky je však nepatrný.

Bulvarizácia mediálneho trhu, objavenie sa tzv. klipového čitateľského tábora nie je maďarským špecifikom. Pre zaujímavosť však možno podotknúť, že maďarský čitateľ a poslucháč na Slovensku je omnoho vernejší svojim médiám, je náchylní novinám odpustiť chyby. Pokles nákladu maďarských novín nepresahuje slovenský priemer. K tomu ešte treba dodať: kým na slovenskom trhu čitatelia noviny považujú za vyslovene trhový produkt, domáci maďarský čitateľ ich považuje za inštitúciu.¹⁶ Táto skutočnosť je upokojujúca z hľadiska trhového postavenia, pre redakcie je však nesmierne nebezpečná. Akokoľvek sú tieto noviny čitateľom považované za inštitúcie, vo chvíli, keď ich kupuje v stánkoch, alebo má zaplatiť predplatné, noviny sa stanú produktom a v zásade žijú z predaja. Jedným z kritérií považovania novín za inštitúciu je, že majú nárok na financovanie z verejných zdrojov, a vychádzajú aj vtedy, keď nie sú sebestačné.

Vývoj uplynulých 15 rokov nastoľuje ďalšie závažné otázky. Jednou z nich je to, či štruktúra maďarských titulov vychádzajúcich na Slovensku dokáže plniť klasické úlohy tlače, či je tlač schopná reflexie a sebareflexie a či je schopná plniť spoločenskú kontrolnú funkciu. („Úlohou tlače je zabrániť predstaviteľom moci v tom, aby moc vykonávali alebo zneužívali podľa vlastnej ľubovôle.“¹⁷ Aby tlač mohla túto funkciu plniť, musí byť nezávislá. Po zmene režimu tlač svoju nezá-

vislosť definovala ako nezávislosť od vlády a od politických strán. V čase revolučnej eufórie slúžili *Nap* a *Verejnosť*, ktoré vznikli neštandardným spôsobom, v podstate ako protiváha denníkov, ktorými ešte stále disponovali komunistické štruktúry. Podobne neštandardné bolo založenie *Národnej obrody* ako vládneho denníka. Odhliadnuc od tohto revolučného obdobia v slovenskej žurnalistike nenájdem tlačené médium, ktoré by bolo štátne (respektíve verejnoprávne, teda nepriamo štátne). Takisto ani stranami vydávané periodické publikácie nemožno považovať za noviny (čitatelia ich za noviny ani nepovažujú).

Nezávislosť v súčasnosti už jednoznačne znamená hmotnú nezávislosť. V štruktúre maďarských médií na Slovensku existencia a vydávanie celoštátne rozširovaných novín zatiaľ nie je závislé od poskytovania podpôr. Skrátka – *Új Szó*, *Vasárnap*, *Szabad Újság* alebo *Új Nő* by zrejme mohli existovať aj bez podpôr, avšak je otázne v akej forme a v akej úprave. Značná časť menšinovej tlače existencne závisí od podpôr.

Rozsah tohto príspevku dovoľuje akurát sa len zmieniť o existencii regionálnych periódík, veď každý regionálny produkt je financovaný z verejných alebo samosprávnych zdrojov. Dozorné rady elektronických médií sa krehujú politickým postupom, a schvaľuje ich parlament. Už aj preto je v ich prípade ťažké hovoriť o politickej nezávislosti.

Tlačené, celoštátne rozširované maďarské médiá na Slovensku, medzi nimi *Új Szó* ako jediný denník, sa každoročne uchádzajú o subvencie potrebné k plneniu verejnoprávných funkcií z viacerých zdrojov. Podpory sú schvaľované orgánmi, pri vytváraní ktorých majú významné slovo slovenské, resp. maďarské vládne subjekty. Kým táto podpora nemá existencný charakter, nehrozia zvláštne problémy. Avšak ukazovatele nákladov a očakávaný priebeh titulov z Maďarska na slovenský mediálny trh môžu spôsobiť, že menšinová tlač sa v ničom nebude odlišovať od bežných európskych menšinových novín, ktoré sú financované

z viacerých zdrojov, plnia významné kultúrne a verejnoprávne funkcie, nie sú však schopné vykonávať klasické funkcie kontroly a reflexie. Pripomínajú teda tlačové produkty rezervácií, nech by mali akokoľvek pôsobivý vzhľad a boli akokoľvek čitateľsky priťažlivé.

8. BUDÚCNOSŤ

Maďarský mediálny trh na Slovensku s veľkou pravdepodobnosťou ako samostatný trhový priestor zanikne. Kým totiž značný podiel príslušníkov maďarskej komunity v Rumunsku žije v homogénnom bloku, v celistvom, geograficky ohraničenom priestore, pojem „maďarské spoločenstvo na Felvidéku“ je umelou konštrukciou, ktorá bola privolaná k životu po rozpade Rakúsko-Uhorska. Maďari na Slovensku žijú okrem Žitného ostrova a Matúšovej zeme v severných, odtrhnutých častiach niekdajších historických žúp, pričom prirodzené centrá týchto regiónov sú v Maďarsku. Maďarské spoločenstvo v dôsledku svojho regionálneho a historického členenia nikdy nebolo presne ohraničeným etnikom a Bratislava bola prirodzeným centrom iba pre jeho časť. Z pohľadu zákonodarstva a výkonnej moci ostane síce Bratislava jeho hlavným mestom, avšak v dôsledku príslušnosti k iným gravitačným oblastiam bude maďarské spoločenstvo na Slovensku oblasťou penetrácie mediálneho trhu z Maďarska. Kým od roku 1948 bolo pre Maďarov na Slovensku „ústredným“ alebo „celoštátnym“ titulom to, čo vychádzalo v Bratislave, situácia v tomto smere sa už teraz mení: dosiahnutím členstva v Únii, ale najmä začlenením sa oboch krajín do schengenského priestoru voľného pohybu bude ako ústredné alebo celoštátne médium (vysielač, televízia) vystupovať budapešťanský produkt. Tlačené médiá vydávané v Bratislave sa stanú regionálnymi produktmi. Ak sa štruktúra maďarskej tlače dokáže prispôbiť tomuto vývoju, má nádej na prežitie. Ak k tomu nedôjde, značná časť maďarských mediálnych produktov na Slovensku zanikne

v dôsledku straty trhu, čo bude veľkou výzvou aj veľkým problémom nasledujúceho desaťročia. Nehovoriac o tom, akým smerom sa v rámci maďarského obyvateľstva na Slovensku budú vyvíjať demografické trendy, aký bude vplyv asimilácie prameniacej z pohodlnosti v bohatších regiónoch, resp. aký bude vplyv vystahovania sa z chudobnejších oblastí v dôsledku nedostatku perspektív. Pri kreslení nových etnických máp nebude maďarská tlač na Slovensku determinujúcim činiteľom: podľa všetkého, úspechom bude pre ňu už to, ak bude môcť byť prítomná v úlohe kronikára.

9. CELOŠTÁTNE ROZŠIROVANÉ MAĎARSKÉ TITULY NA SLOVENSKU

9.1. *Új Szó*

Dodnes jediný denník Maďarov na Slovensku vychádza nepretržite od 15. decembra roku 1948. Do roku 1989 bol denníkom Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska, a mohli by sme ho charakterizovať aj ako bratský pendant *Pravdy* v maďarskom jazyku, ktorý však nebol jej mutáciou.

V čase zmeny režimu vychádzal *Új Szó* v 90 tisícovom náklade v tzv. stredoeurópskom novinovom formáte (rezaný formát A3) na ôsmich stranách.

Po zmene režimu od januára roku 1990 vychádzal ako „nezávislý denník“, od novembra 1994 sa v hlavičke označoval ako „maďarský denník na Slovensku“. Po zmene režimu ho dva roky vydával štátny podnik Apollopress, neskôr Slovakopress. Na jeseň roku 1992 redakcia založila akciovú spoločnosť Vox Nova, do ktorého v tom istom roku vstúpilo francúzske vydavateľstvo Socpress ako investor. Táto firma, ktorá bola vo vlastníctve spoločnosti Hersant (od roku 1993 sa stala väčšinovým vlastníkom aj novín *Magyar Nemzet* a *Národná obroda*), roku 1995 v dôsledku problémov na domacom, francúzskom trhu, bola nútená svoje noviny prediť, v Čechách a na Slovensku

predávala svoje podiely v podobe účastinných balíkov. V dôsledku toho väčšinovým vlastníkom Vox Nova, a. s. sa stalo konzorcium Rheinische Allgemeine Verlag und Druckerei z Düsseldorfu, ktoré získalo väčšinový podiel aj v úspešných českých novinách Mladá Fronta Dnes a Lidové noviny, spolu s dvoma serióznymi českými regionálnymi novinami a dvoma tlačiarňami. Uvedené vydavateľstvo z Düsseldorfu sa vzdalo svojho podielu vo Vox Nove roku 1999, keď jeho podiel dosiahol až 80 percent. Na jeho miesto nastúpilo taktiež nemecké vydavateľstvo Passauer Verlagsgruppe, ktoré roku 2001 uzavrelo zmluvu o fúzii s akciovou spoločnosťou Grand Press, vydávajúcou väčšinu regionálnych novín na Slovensku, ako aj ústredný denník *Sme*. Spoločná firma pod názvom akciová spoločnosť Petit Press je spoločným vydavateľom denníka *Új Szó*, a zároveň vydáva aj *Vasárnap*.

Náklad denníka *Új Szó* od roku 1990 postupne klesá, umelo navrhovaný 90 tisícový náklad z obdobia komunistického režimu klesol do konca deväťdesiatych rokov na polovicu. Roku 2002 sa priemerný počet predaných čísiel pohyboval pod 30 tisíc. Podľa údajov z jesene 2003 sa pohyboval okolo 26-28 tisíc exemplárov.

Rozsah denníka medzitým narástol – bez zmeny formátu – na 12 strán, a na konci deväťdesiatych rokov na 24 strán. V roku 1991 došlo k čiastočnej grafickej obmene (vďaka Péterovi Miklósimu, ktorý po roku 1968 musel opustiť redakciu a po zmene režimu sa vrátil ako zástupca šéfredaktora). V roku 1996 nemecký majiteľ úplne zmenil grafickú úpravu denníka. V tejto úprave, s čiastočnými zmenami a so zavedením štvorfarebnej tlače, vychádza dodnes.

Vo februári 1990 opustil svoj post predchádzajúci šéfredaktor József Kiss. V revolučných časoch zvolila redakcia za šéfredaktora vtedajšieho zástupcu šéfredaktora Józsefa Szilvássyho, ktorého roku 1998 správna rada odvolala. Rok viedol redakciu Attila Lovász a dva roky stála na čele Ágota Grendel. Roku 2001 sa do šéfredaktorskej funkcie vrá-

til József Szilvássy, ktorý bol poverený viesť denník do roku 2004.

9.2. *Vasárnap*

Vasárnapi Új Szó vychádzalo od decembra 1968 ako víkendové osobitné vydanie, a v osemdesiatych rokoch minulého storočia jeho náklad presahoval 100 tisíc exemplárov (toto číslo podobne ako v prípade denníka v dôsledku povinného predplácania rôznymi inštitúciami možno považovať za umelo zvýšené). Ešte roku 1990, teda v čase, keď boli noviny v štátnom vlastníctve, vysvitlo, že distribúcia *Vasárnapi Új Szó* ako týždenníka je lacnejšia, takže od 1. mája 1990 ho vydavateľ denníka *Új Szó* dal zaregistrovať pod názvom *Vasárnap* ako osobitný týždenník. Do roku 2001 šéfredaktor denníka stál aj na čele *Vasárnap*-u, ktorý však požíval istú autonómiu, zaručenú samostatným zodpovedným (respektíve vedúcim) redaktorom. Do roku 1993 zastávali túto funkciu Béla Szűcs a László Zsilka, od roku 1995 Péter Miklósi a do roku 2001 Károly Kövesdi. *Vasárnap* sa roku 2001 úplne osamostatnil, avšak jeho vydavateľ sa nezmenil. Od roku 2001 stála na jeho čele ako šéfredaktorka Melinda Klein, ktorú roku 2003 vystriedal Attila Lovász.

Vasárnap do roku 2001 vychádzal vo formáte A3 dvojfarebne, od roku 1996 štvorfarebne, a v roku 1995 bol obohatený o farebnú prílohu, obsahujúcu televízne a rozhlasové programy pod názvom Hang-Kép (zodpovedná redaktorka Ilona Kovács). Roku 2001 *Vasárnap* v reakcii na výzvy trhu mení novinový formát a odvtedy vychádza v čistom formáte A4, vo farbe, na 68 stranách ako rodinný magazín. V roku 2003 došlo aj k zmene jeho grafickej úpravy a obsahovej štruktúry, a popri zábavnom a rodinne orientovanom charaktere sa znova začal venovať aj spoločensko-politickým otázkam. Sám sa vymedzuje ako rodinný magazín so záberom na vidiecke obyvateľstvo. Od roku 2003 je prítomný na mediálnom trhu aj v Čechách. V čase zmeny režimu náklad *Vasárnap*-u dosiahol 100 tisíc

exemplárov, v deväťdesiatych rokoch sa postupne klesajúci náklad stabilizoval okolo 70 tisíc exemplárov. Po zmene formátu jeho náklad začal rapídne klesať. Roku 2003 sa počet predaných exemplárov stabilizoval približne na čísle 39 tisíc.

9.3. *Szabad Újság*

Je nezávislom tlačným médiom ohrozujúcim hegemoniu denníka *Új Szó*, napokon však v reakcii na trhové podmienky sa stáva týždenníkom. Jeho predchodcom bol *Szabad Földműves*, ktorý vychádzal nepretržite od roku 1953 do roku 1990 a v období komunistického režimu bol vydávaný ministerstvom poľnohospodárstva. Od roku 1991 sa za pomoci súkromného kapitálu a podpôr z Maďarska pod názvom *Szabad Földműves Újság* pokúsil vytvoriť konkurenciu denníku *Új Szó*, ktorý bol v monopolnom postavení. Maďarská čitateľská obec, ktorá sa zväčša regrutovala z vidieckeho obyvateľstva, však nebola schopná udržať ho. V roku 1991 vychádzal pod názvom *Szabad Újság* ako denník, ktorý sa venuje hospodárskym a spoločensko-politickým otázkam v gescii Gazda, s. r. o. Od roku 1993 ho vydáva Madách-Posonium, s. r. o., jeho náklad sa pohybuje okolo 14 až 16 tisíc exemplárov. Ako denník ho viedol János Mészáros, roku 1995 sa šéfredaktorom stal Géza Szabó, od roku 1995 noviny prevzal Zoltán Fónod a potom od roku 2003 znovu Géza Szabó.

9.4. *Új Nő*

Vydávanie týždenníka *Nő* zrušilo vydavateľstvo Slovenského zväzu žien Živena roku 1991, pričom v roku 1990 sa ho pokúsila zachrániť za pomoci Vydavateľstva DH-Press Ágota Sebők, a roku 1991 Aranka Kocsis, obe ako šéfredaktorky.

V roku 1993 *Új Nő* v gescii vtedy založenej Magyar Asszonyok Ligája (Liga maďarských žien) vychádzal ako dvojtyždenník, potom po ročnej nútennej prestávke ho vydáva od roku 1994 Loar, s. r. o. v Dunajskej

Strede. Zo začiatku vychádzal ako dvojtýždenník, potom ako mesačník. Od roku 1994 je na jeho čele Éva Nagyvendégi.

9.5. *Ifi*

Po zániku týždenníka Socialistického zväzu mládeže *Új Ifjúság* [Nová mládež] bol pod patronátom Vydavateľstva Smena založený týždenník *Heti Ifi*. V roku 1991 sa Smena vzdala jeho vydávania, zachránil ho Zväz maďarských študentov (Magyar Diákszövetség). Neskôr ho vydávalo vydavateľstvo DH-Press, s. r. o., potom ako mesačník s názvom *Ifi* spoločnosť Tashy Agrotrade, s. r. o. v Dunajskej Strede. Jeho šéfredaktorom do roku 2004 bol József D. Kovács.

9.6. *A Hét (Hét)*

Ako týždenník venujúci sa otázkam kultúry bol od roku 1956 vydávaný Ústredným výborom Csemadoku. Na jeho stránkach sa prezentovala každá významnejšia postava maďarského literárneho a kultúrneho života na Slovensku, buď z pozície autora alebo redaktora. V jeho kvalitnej literárnej a kultúrnej prílohe sa uverejňovali vynikajúce reportáže. V čase zmeny režimu v redakcii časopisu pracovali také osobnosti ako Sándor Gál, Ferenc Keszeli, Péter Miklósi, Árpád Ozsvald, Lajos Zs. Nagy. V roku 1990 sa stal šéfredaktorom Tihamér Lacza. Do roku 1995 však týždenník nenašiel novú identitu a adekvátne miesto na mediálnom trhu – po zrušení poskytovania štátnej podpory preto zanikol. V roku 1996 sa ho ÚV Csemadok pokúsilo prostredníctvom predaja týždenníka MGM, s. r. o. zachrániť, avšak aj po obnovení titulu vyšli iba jeho štyri čísla.

POZNÁMKY

1. V roku 1995 už vychádzal jediný štátny denník, *Republika* (od roku 1997 *Slovenská republika*) v gescii agentúry TASR. Denník zanikol roku 1999.
2. Na začiatku deväťdesiatych rokov bol ústredný stranícky denník *Népszabadság* v Maďarsku pri-

vátizovaný najprv z domácich zdrojov, potom sa dostal čiastočne do nemeckých rúk. Ústredné denníky získali švajčiarski a nemeckí majitelia, pričom 10 z 11 župných denníkov privatizoval nemecký Axel Springer a jeden Lapcom, a. s., spoločnosť s anglickým väčšinovým podielom. V tomto čase na slovenskom mediálnom trhu ešte nebol prítomný významnejší zahraničný kapitál.

3. Maďarské týždenníky a mesačníky do roku 1995 dostávali priamu podporu od ministerstva, v rámci zákonom určenej položky v rozpočte. Celková výška položky sa výraznejšie nezmenila, avšak v spôsobe rozdeľovania dotácií došlo po vytvorení druhej vlády Vladimíra Mečiara na ministerstve kultúry k zásadným zmenám. Podstata týchto zmien – z pohľadu rešpektovania trhových princípov nesporne odôvodnených, avšak z pohľadu menšinovej tlače ohrozujúcich jej existenciu – spočívala v tom, že menšinové médiá sa museli uchádzať o grantovú podporu u štátneho fondu Pro Slovakia, založenom roku 1991. Odborná komisia tohto fondu zodpovedná za podporu menšinovej tlače totiž nepôsobila ako verejný orgán. Zo sumy určenej pre menšinovú tlač bola subvencovaná medzi iným aj štvorjazyčná príloha denníka *Republika*, ktorá z odborného pohľadu nepredstavovala žiadnu pridanú hodnotu. Neskôr bol zo zmieneného fondu financovaný aj týždenník *Életünk* [Náš život], ktorý založilo maďarské politické hnutie blízke Vladimírovi Mečiarovi.
4. Generálplukovník Milan Václavík, minister národnej obrany sa vo svojom televíznom prejave nepriamo zmienil o tom, že na potlačenie „študentských nepokojov“ v Prahe by bolo možné nasadiť prípadne aj jednotky Československej ľudovej armády. Po zverejnení tohto prejavu sa viaceré vojenské posádky distancovali od možnosti nasadenia armády proti civilným demonštrantom.
5. *Új Szó*, 27. nov. 1989, s. 3.
6. *Verejnosť* po dvoch rokoch v dôsledku absencie finančného zázemia zanikla, *Národnú obrodu* od úradu vlády v tom istom roku kúpilo to isté francúzske vydavateľstvo, ktoré získalo aj *Új Szó*, potom sa dostalo do rúk finančnej skupiny košického podnikateľa Júliusa Rezeša, teraz je súčasťou mediálneho impéria Pavla Ruska. Zmena začala vychádzať ako sympatické revolučné študentské médium, ale už na začiatku roku 1990 sa stala orgánom najhlučnejších nacionalistických síl, od roku 1992 sa otvorene

hlásila k Matici slovenskej. Pre zaujímavosť treba uviesť, že roku 1996, v čase tretej Mečiarovej vlády, jej bolo udelené štátne vyznamenanie Rad Ľudovíta Štúra.

7. Roku 1990 sa do redakcie vrátili bývalí spolupracovníci, ktorí ju museli opustiť po roku 1968. Béla Szűcs a Tibor Zsilka sa (s úspechom) podujali na redigovanie a obnovu *Vasárnapi Új Szó*. Katalin Ozorai a Bálint Petrőczy vytvorili reportážnu rubriku, Péter Miklósi sa stal zástupcom šéfredaktora a Mihály Tóth hlavným spolupracovníkom, spolu s ním takýto post zastával aj István Dusza.
8. Roku 1992 vznikla Vox Nova a. s., v ktorej sa účastinármi stali redaktori *Új Szó*. Vox Nova získala právo vydavateľa na jeseň roku 1992, a hľadala investora. V tomto čase Maďarská občianska strana vážne uvažovala o vstupe do Vox Nova, ale rokovania sa prerušili, a *Új Szó* pokračovalo v rokovaní s dvomi zahraničnými záujemcami.
9. Smena sa stala štátnym podnikom ako vydavateľstvo Socialistického zväzu mládeže. V prvých dňoch slovenskej štátnosti, na začiatku roku 1993 bolo na nátlak Mečiarovej vlády vedenie Smeny odvolané a na jej čelo boli postavení Mečiarovi lojálni ľudia. Smenu vtedy opustilo 18 redaktorov a pod vedením Karola Ježíka došlo k založeniu opozičného denníka *Sme*. V septembri roku 1995 *Sme* za symbolickú jednu korunu odkúpilo vydavateľské práva *Smeny*. Zosilnený opozičný denník chceli Mečiarovci zničiť finančne. Činnosť Prvej slovenskej investičnej spoločnosti (PSIS), ktorá stála v pozadí denníka, prostredníctvom administratívneho nariadenia štátneho tajomníka ministerstva financií Jozefa Magulu, zmrazili. Denník *Sme* prežil aj tento zásah, dnes ho vydáva spoločnosť Petit Press spolu s *Új Szó*.
10. „...už na samom začiatku by mali boli najradšej utopili v lyžičke vody, len aby vydávaniu novín zabránili. [...] Málo bolo tých, čo nám držali palce a požadovali, aby boli tunajší Maďari považovaní za plnoletých občanov, ktorí majú právo aj na iné informácie, veď doteraz ich krmili komunistickým straníckym denníkom, ktorý je teraz síce »nezávislý«, podstata je však tá istá: či sa to ľuďom páči, alebo nepáči, musia sa uspokojiť s tým, čo sa im predkladá.“ *Szabad Újság*, 18. júla 1991, s. 1.
11. Pod vedením Jánosa Mészárosa pracovali obaja terajší vedúci vydania denníka *Új Szó*, redakčný post dostal napríklad Alfonz Talamon, ktorý neskôr zomrel v mladom veku, aby sme spomenuli len najznámejších z kruhu mladých redaktorov.
12. Náklad od roku 2000 kontroluje skupina ABC, údaje sú uvedené na stránke www.sme.sk.
13. Takzvaný viazaný remitendový predaj zjednodušene znamená, že distributér sa správa ako skrytý predplatiteľ. Do stánku objednáva iba toľko exemplárov, koľko sa určite minie. Na trhu s neviazanou remitendou sa distributér a vydavateľstvo delia v krytí straty, vždy v zmluvne určenej miere. Teda stačí, aby vydavateľstvo spočiatku hradilo počiatočné straty z nepredajných exemplárov, a bolo schopné saturovať aj menšie segmenty trhu. O tom, či po vstupe Slovenskej republiky do Európskej únie boli takéto zmluvy na základe žiadosti vydavateľstiev z Maďarskej republiky uzavreté, sme v čase písania tohto príspevku nemali informácie.
14. Relatívny náklad: ekonomická veda ho nazýva penetráciou. V zjednodušenom vyjadrení je to percentuálny podiel účastníkov disponibilného trhového priestoru, ktorí kupujú daný produkt alebo využívajú danú službu. Agentúra Medián uskutočňuje pre reklamné agentúry a vydavateľstvá dvakrát do roka prieskum o čítanosti jednotlivých periódik. Z maďarských novín na Slovensku sú do prieskumu zahrnuté *Új Szó*, *Vasárnapi Új Szó* a *Szabad Újság*, ale osobitne je sledovaná aj programová príloha *Új Szó Plus 7 dní*.
15. Ide o údaje z jari roku 2003, čerstvejšie sme ešte v čase písania príspevku nemali k dispozícii. Sotva však možno počítať s výraznejšími posunmi.
16. Vydavateľstvo Petit Press, ktoré vydáva *Új Szó* a *Vasárnapi*, si na jeseň roku 2003 od agentúry Focus objednálo kvalitatívny prieskum. Údaje prieskumu sú určené pre interné potreby, teda nie sú prístupné verejnosti. Možno však prezradiť, že jedným z výsledkov prieskumu bolo práve to, že *Új Szó* a *Vasárnapi* čitatelia považujú za inštitúciu a nie za trhový produkt.
17. Halberstam, David: *The Powers That Be*. New York 1979. (V maďarskom jazyku: *Mert övék a hatalom*. Budapest: 1988.)

VÝTVARNÉ UMENIE, FOTOGRAFIA A ARCHITEKTÚRA

Kľúčové slová: výtvarné umenie, fotografia, architektúra, umelci, výstavy.

1. VÝTVARNÉ UMENIE

Obdobie poldruha desaťročia od nežnej revolúcie až po vstup Slovenska do Európskej únie môžeme z pohľadu výtvarného umenia hodnotiť ako obdobie prechodné medzi umením totalitného a slobodného sveta. Beznádejnú izoláciu, uzavretosť predchádzajúcich desaťročí nahradilo demokratické a otvorené spoločenské a umelecké prostredie, ktoré sa v máji 2004 stalo i de facto bezhraničným. Práve roky, ktoré predstavujú začiatok vzniku novej politickej Európy i nového európskeho povedomia, nám umožňujú vykonať reflexiu toho, čo sa v minulom storočí označovalo termínom menšinová kultúra, či umenie národnej (národnostnej) menšiny. Táto kultúra sa totiž zbavila tej mocensko-ideologickej, geografickej i politickej izolácie, kvôli ktorej sa konštituovali jej inštitúcie i rámce fungovania. Ak v samotnej skupine minoritného obyvateľstva nebudú prevládať tendencie k izolácii, či k skanzenizácii tej koncepcie kultúry a umenia, ktorá od 50. rokov minulého storočia určovala mantinely, ale aj špecifiká kultúry a umeleckého prejavu (výlučne iba literatúra, folklór a profesionálne umenie nahradzujúca záujmová umelecká činnosť, amatérske divadlo), potom nasledujúce roky, z dôvodu prirodzenej migrácie narušia, resp. postupne eliminujú túto pomocnú kategóriu menšinovej kultúry, či menšinového umenia, alebo sa bude používať iba na veľmi úzky okruh kultúrnych fenoménov. Dôjde totiž k výraznej reštrukturalizácii národného povedomia, svoju národnú a regionálnu identitu si

budeme uchovávať aj niekoľko sto či tisíc kilometrov vzdialene od svojho rodiska, domova. Práve táto očakávaná výrazná zmena dá za pravdu tým, ktorí už aj v rokoch komunizmu, a potom aj po nežnej revolúcii definovali umenie ako celistvé a nedeliteľné. Celoštátny i medzinárodný umelecký život sa stal po roku 1989 dostupným pre každého, skoncovalo sa s cenzúrou z pozície jedinej štátostrany. V tejto novej historickej situácii si maďarskí výtvarníci v Československu vybrali medzi dvomi umeleckými stratégiami, tá prvá sa prihlásila, teraz už bez novej ostrakizácie, k aktuálnemu súčasnému umeniu, tá druhá stratégia – vyznávaná početnejšou skupinou autorov – aj naďalej definuje umenie prostredníctvom jeho spoločenského (angažovaného) posolania, a umeniu prisudzuje expanzívnu funkciu, presahujúcu hranice samotného výtvarného umenia. Táto druhá stratégia sa prihlásila k odkazu opisného realizmu, optimistického dekorativizmu, k tradičným umeleckým žánrom a technikám. Paralelne s týmto príklonom k výtvarnému konzervativizmu sa formovalo aj vnímanie umenia širšej verejnosti, čím sa prolongovalo umenie z rokov socializmu, s akcentom na akademizmus, realizmus aj v nasledujúcom poldruhu desaťročí. Maďarských výtvarníkov na Slovensku z tohto dôvodu rozdeľuje bipolárne vnímanie umenia, existuje výrazný predeľ, dokonca dištanc medzi umelcami aktuálneho súčasného výtvarného umenia, ktorí reagujú na aktuálne problémy umenia prostredníctvom relevantného výtvarného jazyka, a medzi výtvarníkmi ambivalentnými k daniu v súčasnom umení.

Bipolárne vnímanie umenia však nebolo charakteristické iba pre ostatných 15 rokov, ale aj pre obdobie sedemdesiatich rokov po roku 1918. Konzervativizmus bol tak silno zakorenený v povedomí spoločenskej, kultúrnej i laickej verejnosti, že mnohí výtvarníci i teoretici boli nútení opustiť svoje pôvodné národnostné spoločenstvo. Ich dielo sa naplnilo v česko-slovenskom (Endre Nemes, *Béla Tilkovszky/Vojtech Tilkovský*), slovenskom (Július/Gyula *Flache*), resp. aj v celoeurópskom (Géza *Szobel*, *František/Ferenc Reichen-thal*, *Endre Nemes*) kontexte. Roky druhej svetovej vojny a desaťročia komunistickej diktatúry uplynuli v duchu umeleckého antimodernizmu a antiavantgardizmu. Neboli to však jediné momenty strát v umení, veď umelecký život Československa prišiel o rad významných maďarských autorov tak v rokoch vojnových, ako aj v nasledujúcich rokoch národnostných represálií, kedy mnohí maďarskí výtvarníci si zvolili emigráciu zo svojej vlasti, a ich neprítomnosť bola citeľná v nasledujúcom poldruhu desaťročí. Jednou z najciteľnejších absencií bola osoba i tvorba *Petra Pálffyho*, ktorý opustil svoju domovinu na jar 1945, a usadil sa v susednom Rakúsku, kde sa stal uznávanou osobnosťou abstraktného umenia. Z dôvodu závažných historických udalostí zostalo tu iba zopár umelcov maďarskej národnosti celoštátneho významu, ktorí svojou tvorbou reprezentovali kontinuitu medzi tvorbou medzivojnového obdobia a obdobia po roku 1945 – boli to napr. Košičania *Anton/Antal Jaszusch* a *Július/Gyula Jakoby*, *Július/Gyula Szabó* z Lučenca a *Július/Gyula Lőrincz*. V rokoch 1945 až 1948 charakterizoval umelecký život prirodzený výtvarný pluralizmus, do popredia sa dostal surrealizmus (čiastočne v tvorbe Júliusa Szabóa), expresionizmus (*Július Lőrincz*), v Košiciach v týchto rokoch maľuje svoje najkvalitnejšie neskoro-impresionistické plátna *Juraj/György Collinássy*. Medzi ďalšie významné straty môžeme uviesť odchod *Františka Reichen-thala*, ktorý sa práve v tomto krátkom historickom období definitívne rozhodol vysta-

vať do USA, kde žil a tvoril v nasledujúcich desaťročiach. Po prevzatí moci komunistami sa po roku 1948 pluralitný a zahraničiu otvorený výtvarný život stal takmer nemožným. Záviselo od vnútorného presvedčenia, náročnosti umelca, či aj naďalej ostane verný súdobému aktuálnemu umeniu, a to aj za cenu mlčania. Za tvorbu s celoštátnym významom v pozitívnom zmysle z radov maďarských umelcov môžeme považovať jedine maliarsku tvorbu *J. Jakobyho*. Je pravdou, že v negatívnom zmysle by sme mohli uviesť mnohých ďalších, ktorí ako etablovaní autori novej moci získali štátne objednávky, bez problémov mohli vystavovať, ale ich umelecká tvorba z obdobia socializmu je s odstupom niekoľkých desaťročí ľahko zabudnuteľná. Niektorí maďarskí umelci však v období socializmu zohrali určujúcu, významnú negatívnu rolu: *Ladislav/László Csemiczky* bol jedným z najtvrdších zástancov socialistického realizmu v 50. rokoch, v rokoch normalizácie zas strážcom straníckych záujmov v umeleckom zväzovom živote na celoštátnej úrovni bol ďalší Maďar, *Július Lőrincz*. Csemadok, kultúrny zväz maďarských pracujúcich v Československu vznikol – taktiež pod vedením *J. Lőrincza* – z iniciatívy komunistických straníckych orgánov na začiatku 50. rokov, ako nástroj ideologickej manipulácie maďarského obyvateľstva v Československu. Kultúrnu politiku gottwaldovskej éry dokázal tento zväz dokonale presadiť – samozrejme za výdatnej pomoci denníka *Új Szó* – tlačového orgánu KSS v maďarskom jazyku, a literárneho mesačníka *Irodalmi Szemle*, na piedestál umeleckej tvorby bola dosadená amatérska tvorba a ľudové umenie. Táto komunistická kultúrno-politická stratégia „k ľudu blíž, ľudu níz“ poznačila maďarskú minoritu do tej miery, že ani voľnejšie obdobie poslednej tretiny 50. rokov, ani umelecké revolty z nasledujúceho desaťročia maďarské obyvateľstvo takmer nezasiahli, dokonca ani elitu maďarskej inteligencie. Priaznivejšiu spoločenskú atmosféru využili najmä na pertraktovanie národnostných problémov, na upevnenie národnej pa-

mäte, preto nie je žiadnym prekvapením, že v novej generácii umelcov 60. rokov boli Maďari zastúpení iba vďaka *Jurajovi/Györgyovi Bartuszo*vi a *Alexandrovi/Sándorovi Eckerdt*ovi. V tomto desaťročí sa prepracoval na vrchol svojej tvorby zakladateľ novofigurativizmu na Slovensku, košický pustovník J. Jakoby. J. Bartusz zas už ako člen celoštátneho Klubu konkretistov s významným medzinárodným renomé začal medzi prvými pôsobiť aj v oblasti konceptuálneho umenia (spolu s Gáborom Kladekom) a umenia akcie. Sedemdesiate a osemdesiate roky boli v Československu poznačené politicko-spoločenskou normalizáciou, dodnes najznámejší a najuznávanejší maďarskí výtvarníci, podobne ako mnohí ich slovenskí kolegovia sa podvolili pravidlám hry určenými komunistickou mocou. Na druhej strane je to aj obdobie vedomého či vynúteného mlčania, u iných zas dochádza k paralelnej galerijnej – výstavnej a ateliérovej – súkromnej tvorbe. Z umeleckého aspektu môžeme spomenúť opäť dvojicu košických umelcov Bartusza a Eckerdta. Do popredia sa zaslúžene dostával Bartusz, ktorý už v 70. rokoch ako jeden z prvých výtvarníkov v Československu začal aplikovať vymoženosti počítačovej techniky pri koncipovaní svojich plastík, už v tomto desaťročí sa venoval problematike času v sekundových kresbách a malbách, v priestorových objektoch, ktoré sa odklonili od negovania individuality geometrizmu a reduktivismu a opätovne akcentovali gesto, expresívnosť, individuálny subjektívny výraz umelca. Najväčšiu prehru v posledných desaťročiach pred rokom 1989 zaznamenalo dielo Júliusa Szabóa: segment celoživotného diela, najmä obdobie v druhej polovici 40. rokov bolo spracovávatelmi pozostalosti zamlčané. Bádania Szabóovho diela vyzdvihovali jeho tematicky a kontextovo angažované práce v duchu aktuálneho politického kurzu s cieľom akceptovania umenia Júliusa Szabóa a jeho zaradenia do oslavovaného panteónu socialistického umenia.

Autori, ako Juraj Bartusz, *Peter/Péter Rónai* a Ivan/Iván Csudai, ktorí sa už pred ro-

kom 1989 podujali udržiavať polemický duch aktuálneho súčasného výtvarného umenia v Československu, sa stali po nežnej revolúcii určujúcimi osobnosťami celoštátneho výtvarného života. Bartusz už na začiatku, Csudai zas v polovici 80. rokov, sa upísali umeniu novej subjektivity, t. j. umeniu postmodernej paradigmy. Rónai už v tomto období tvoril svoje diela tematizujúce problematiku obraz-objektu v duchu intermediality. V mesiacoch nežnej revolúcie sa zas stala všeobecnou stratégiou inštalácia s konceptuálnym fundamentom, ktorá sa stala v 90. rokoch určujúcim trendom, mainstreamom aj v umení Česko-Slovenska. Vyššie spomenutí traja umelci sa zúčastnili na najprestížnejších domácich a zahraničných (napr. Esslingen, Krems, Novara) kolektívnych výstavách slovenského umenia. Juraj Bartusz patrila medzi prvých autorov z neoficiálnej scény, ktorý mohol realizovať svoju individuálnu výstavu v priestoroch SNG v Bratislave (1991). Aj novozámocké Štúdio erté, založené v roku 1987 si našlo svoje pevné miesto v nových spoločenských a umeleckých podmienkach. V priebehu 90. rokov sa vypracovalo nie len na úroveň najvýznamnejšieho festivalu alternatívneho, experimentálneho a multimediálneho umenia v Česko-Slovensku, ale aj v Strednej Európe. *József R. Juhász* a *Ottó Mészáros*, organizátori a aj akční umelci týchto festivalov úspešne vykročili na medzinárodnú scénu. V spoločnosti Bartusza a Rónaiho sa zúčastnili na výstave *Oscilácia* (1991) v bašte č. VI. v Komárne a v Múcsarnoku v Budapešti. Okrem Mészároša sa ostatní traja zúčastnili na veľkej hodnotiacej kolektívnej výstave *Umenie akcie* (1991) usporiadanej v pražskom Máneze, resp. v Považskej galérii umenia v Žiline (PGU). Avšak nielen tieto fakty potvrdzovali významnú pozíciu maďarských výtvarníkov na celoštátnej scéne. V dôsledku denacionalizácie slovenských dejín umenia sa umelci maďarskej národnosti stali súčasťou umeleckohistorického kánonu prelomu 19. a 20. storočia, medzivojnového obdobia aj vývoja po roku 1945. Konkrétnymi pre-

javmi tohto prelomu boli premenovanie Východoslovenskej galérie v Košiciach na Galériu Júliusa Jakobyho (1991), otvorenie stálej expozície diela J. Jakobyho, alebo otvorenie Múzea Vojtecha [Bélu] Löfflera v Košiciach (1993). Bolo samozrejmom odbornou záležitosťou, že maďarskí umelci boli zaradovaní a pozvaní na najvýznamnejšie stále a hodnotiace výstavy najprestížnejšej výstavnej inštitúcie krajiny Slovenskej národnej galérie, ako napr. *20. storočie, 60. roky, Umenie akcie 1965 – 1989, Slovenská vizuálna kultúra 1970 – 1985*. Popri mnohých katalógoch sa celoživotným dielom týchto umelcov zaoberali aj monografie slovenských autorov, Leo Kohút spracoval dielo Františka Reichenthala (1998), Ján Abelovský zas tvorbu Júliusa Jakobyho (1994). Stále však absentuje syntetizujúce monografické hodnotenie maďarských výtvarníkov v Československu zo strany maďarských teoretikov a kritikov umenia. Možno práve z tohto dôvodu sú tieto výkony iba súčasťou slovenského umeleckého kánonu, a v prípade Maďarska je akceptovaná jedine tvorba Ilony Németh. Avšak nechýbajú maďarské štátne ocenenia pre jednotlivcov, ako Cena Mihálya Munkácsyho pre Ilonu Németh (2001) a Juraja Bartusza (2004). Maďarskí teoretici a kritici umenia, estetici doteraz poskytli iba fragmentárne výsledky svojich výskumov (štúdie, albumy, katalógy). Aj na základe týchto parciálnych výsledkov však môžeme tvrdiť, že obdobne ako u výtvarníkov, aj medzi teoretikmi prevláda nezmieriteľné bipolárne hodnotenie umenia, t. j. vzájomne sa vylučujúce, dva paralelné kánony maďarského umenia na Slovensku. Otvorený model dáva do kontextu celoživotné diela, i samotné diela s celosvetovým umením, druhý uplatňuje uzavretý model, ktorý sa dostáva do pasce autochtonity, a z odborného aspektu sa stáva irelevantným, a môže sa stať živnou pôdou pre vytváranie mýtov.

90-te roky sa stali rokmi inštalácie, neo-konceptu, performancie a nových médií, k Bartuszovi a Rónaimu sa práve v tejto dekáde pripojila Ilona Németh, ktorá sa svo-

jou prvou individuálnou výstavou *Poznámky z labyrintu* zo septembra 1990 stala jednou z určujúcich osobností novej umeleckej generácie na Slovensku. V nasledujúcich rokoch sa úspešne zúčastňovala na prestížnych kolektívnych výstavách, napr. v PGU v Žiline a na výročných výstavách SCCA. Autorka tvoriaca inštalácie, postfeministické diela, neskôr konfrontujúca verejné a súkromné, tvoriaca public artové práce stala sa vďaka nespočetným domácim a zahraničným individuálnym i kolektívnym výstavám laureátkou ceny Mladý slovenský výtvarník roka (udelovanej nadáciou The Foundation for a Civil Society) za rok 1998, v roku 2001 už reprezentovala Slovensko na Benátskom bienále. Ilona Németh a Peter Rónai sa zúčastnili na niekoľkých významných medzinárodných kolektívnych výstavách. Rónai dosiahol nespočetné množstvo medzinárodných ocenení v oblasti videoplastík, videoperformancií, pri aplikovaní IT technológií vo výtvarnom umení, v oblasti postfotografie a neokonceptu, vďaka tomu vystavoval na spoločnej česko-slovenskej prezentácii v Mníchove (1992), v Aachene (1993) a v Karlsruhe (1993), dostal pozvanie na veľké medzinárodné prehliadky, ako boli *Der Riss im Raum* (1994) v Berlíne a *Admission of Identity* (1998) v Sheffielde. Ilona Németh zas vystavovala na *Cross female* (2000) v berlínskom Künstlerhaus Bethanien, na *Sous les Ponts...* (2001) v Casino Luxembourg, na *Another World – Twelve Bedroom Stories* (2002) v Kunstmuseum v Luzerne a na výstave *Ideálne mesto* v rámci 2. bienále vo Valencii (2003). Németh a Rónai reprezentovali spolu s ďalšími slovenskými výtvarníkmi Slovenskú republiku na kurátorských projektoch *Aspekten & Positionen* (1999) v Museum Modernen Kunst Stiftung Ludwig vo Viedni a na *After the Wall* (1999) v Moderna Museet v Stockholme. Práve predstavení umelci, ako aj Bartusz, Csudai a Emőke Varga (laureátka výročnej ceny Mladý slovenský výtvarník roka, 1999) sa zúčastnili na kurátorskom projekte Slovenského pavilónu na Benátskom bienále v roku 1999. Do tejto

kategórie významných celoslovenských, aj medzinárodne etablovaných výtvarníkov, tvorcov patrí bez pochyb aj performer József R. Juhász, ktorý sa v predmetnom období predstavil na všetkých významných festivaloch akčného umenia na svete. V posledných rokoch realizuje intermediálne projekty v novozámockom Kassákovom intermediálnom centre – K2IC.

Do celoštátneho výtvarného diania sa úspešne zapojili aj ďalší umelci maďarskej národnosti, napr. *Ádám Szentpétery*, ktorý sa začiatkom 90. rokov prihlásil ku geometrizmu, solitérom môžeme nazvať aj *Juraja/Györgya Dolána*, so svojimi dielami ovplyvnenými ideou kultúrneho nomadizmu z prelomu 80. a 90. rokov približujúcim archeologické nálezy dávnych historických dôb. Na konci 90. rokov a v novom tisícročí upozornili na seba aj mladí absolventi umeleckých vysokých škôl, sochár *András Csillag*, performerka a organizátorka festivalov Studia erté *Enikő Szűcs*, a najmä *Roland Farkas*, ktorý realizoval svoje náročné intermediálne projekty akcentujúce problém komunikácie v spolupráci s *Henrikom Bordárosom*. Solitérom možno nazvať aj *Jozefa/Józsefa Tihanyiho*, bratislavského autora, ktorý upriamil na seba pozornosť svojimi meditatívnymi, filozofickými kresbami na začiatku 90. rokov, výtvarné kontakty udržiava najmä s medzinárodným zoskupením autorov MAMŮ v Budapešti.

V celoštátnom a medzinárodnom umeleckom dianí je evidovaná aj šamorínska *At Home Gallery*, ktorá funguje od roku 1995 pod vedením Csabu a Suzanne Kissovcov. Od augusta 1996 organizujú svoje výtvarné, hudobné, pohybové umelecké projekty v miestnej synagóge, a od roku 2000 paralelne aj v Dome umenia At Home, ktorý sa stal miestom rezidenčných pobytov európskych, ázijských aj zámorských tvorcov. Novozámocká *K-49 Gallery* pod vedením Józsefa R. Juháza a Jozefa Cseresa pôsobila iba rok (1998), avšak s kvalitnou medzinárodnou dramaturgiou z oblasti aktuálneho súčasného umenia. V maďarskom prostredí sa zrodilo aj najdôle-

žitejšie výtvarné sympóziu na Slovensku v druhej polovici 90. rokov. Stredoeurópske sympóziu výtvarného umenia *preMOSTenie* (1997) sa konalo ako apel na rekonštrukciu mosta Márie Valérie medzi Štúrovom a Ostrihomom v rokoch najväčšej politickej izolácie Slovenskej republiky. Kým stredoeurópske sympóziu sa uskutočnilo vďaka neobľomnej viere Maďarského kultúrneho inštitútu v Bratislave pod vedením *Gertrúdy Kelemen* a organizátorov *Štúdio erté*, o niekoľko rokov neskôr sa druhé, nemenej dôležité podujatie výtvarného umenia festival *Kassák a MADI Dnes* konalo už za inej politickej situácie. Kurátori projektu Zsuzsa Dárdai a János Szaxon Szász museli v marci 2002 zvädzať súboj s konzervatívnym vedením tej istej inštitúcie pri realizovaní konferencie a avantgardných výstav v Bratislave a v Nových Zámkoch.

Slovenská, česká aj maďarská odborná tlač pravidelne hodnotí tvorbu maďarských umelcov na Slovensku. Popri slovenských periodikách, ako sú *Profil*, *Výtvarný život*, *Dart* a český *Ateliér* a *Umelec* sa tejto téme najviac venujú budapeštianske odborné periodiká *Balkon*, *Műértő* a *Új Művészet*. V uplynulom poldruha desaťročí sa do dejín výtvarného umenia na Slovensku a v Čechách zapísali Peter Rónai a Juraj Bartusz, Ilona Németh sa stala súčasťou aj súčasného umenia Maďarska. Z maďarských časopisov na Slovensku sa najkonzekventnejšie a z odborného hľadiska akceptovateľne venoval súčasnému umeniu iba mesačník *Kalligram*. Mladým autorom, poslucháčom umeleckých vysokých škôl poskytol priestor na prvú prezentáciu svojich prác mesačník *Szörös Kö*. Umelecký kánon Maďarska je veľmi zdržanlivý k autorom žijúcim za hranicami, prioritne aplikuje teritoriálny princíp, napriek tomu však jestvujú odborné aktivity, ktoré sa snažia vyvážiť túto jednostrannosť vo vzájomných vzťahoch. Najdôležitejšou takouto publikáciou tohto obdobia je trojzväzkový *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon* [Lexikon súčasného maďarského umenia. Budapest: Enciklopédia 1999 – 2001, CD-ROM 2003),

v ktorom sa našim umelcom a nášmu umeniu po roku 1945 venuje približne sto hesiel. Vďaka lexikónu sa naši maďarskí výtvarníci dostali aj do prestížneho *SAUR Allgemeines Künstlerlexikonu*.

Najuznávanejší maďarskí výtvarníci na Slovensku, ako Bartusz, Rónai, Szentpétery, Csudai, Vargová, Németh sú činní ako umeleckí pedagógovia na umeleckých vysokých školách Slovenska. Peter Rónai pôsobí aj v Brne, Ilona Németh zas v Budapešti.

Na pomedzí bipolárneho maďarského umeleckého sveta na Slovensku nachádzame *Galériu súčasných maďarských umelcov* (KMG) v Dunajskej Strede, ktorá je nadačnou galériou so zbierkou výtvarného umenia Maďarov v celej Karpatskej kotline, jej výstavná činnosť sa orientuje skôr na klasické polohy súčasného umenia. V tomto meste, v centre Žitného ostrova pôsobí aj súkromná galéria *Art Ma* od roku 1998 pod vedením miestneho sochára *Györgya Lipcseyho*. Z radu väčšinou amatérskych sympózií výtvarného umenia sa vymyká *SYMPAT*, založený fotografom *Jenő Szűcsom* a *Ladislavom Szalaim* v Patinaciach v roku 1994, po úmrtí umelca – zakladateľa sa sympóziu pod vedením Juraja Dolána otvorilo aj pre zahraničných účastníkov. K desaťročnej činnosti SYMPATu sa úzko viaže aj založenie *Galérie Limes* v Komárne, ktorá od roku 2001 poskytuje vynikajúci výstavný priestor pre autorov rôznych umeleckých ars poetík, vystavovali tu napr. Juraj Bartusz, Juraj Dolán a Peter Rónai. Maďarské umenie na Slovensku sa v hlavnom meste prezentuje podľa svojej umeleckej závažnosti v kontexte s celoštátnym umením, špecifickým miestom na prezentáciu tohto umenia sa stalo SNM – Múzeum kultúry Maďarov na Slovensku, kde výstavami Juraja Bartusza, Ilony Németh a Karola Pichlera bola otvorená Galéria v Brämerovej kúrii v roku 2003. V priebehu ďalšieho kalendárneho roka sa prezentoval ateliér Ivana Csudaiho, o. i. s dielami *Dávída Baffiho*, *Erika Šilleho* a *Andrey Bartošovej*. Popri veľkých štátnych galériách (SNG, VSG, GMB) iba toto múze-

um nakupuje do svojej zbierky výtvarného umenia diela súčasných maďarských autorov zo Slovenska.

Maďarské obecnstvo na Slovensku akceptuje najmä tradičné, zobrazujúce a dekoratívne umenie, ale aj v radoch umelcov má táto poloha výtvarného umenia oveľa väčšie zastúpenie ako aktuálne tendencie súčasného umenia. Profesionnou a záujmovou organizáciou týchto autorov je *Spoločnosť maďarských výtvarných umelcov Slovenskej republiky* (SMVUSR), založená ešte za federácie v decembri 1989. Pri zrode spoločnosti boli aktívni aj Bartusz, Rónai či Ilona Németh, avšak títo progresívni umelci postupne opustili rady zoskupenia, ktoré vo svojej hodnotovej hierarchii preferovalo provinciálnosť a zápečníctvo. Napriek tomu SMVUSR má svoje opodstatnenie, je o ňu záujem tak medzi umelcami, ako aj medzi laickou verejnosťou, veď združuje tvorcov, ktorí by sa samostatne nedopracovali k výstavám. Obecnstvo však za umenie považuje práve ich diela, a spolu s umelcami sú presvedčení, že k dosiahnutiu výraznejších úspechov im bráni národná príslušnosť. V skutočnosti však väčšina autorov je opomínaná odbornou verejnosťou z rovnakého dôvodu ako mnohí slovenskí autori, a to kvôli profesionálnej a umeleckej nekvalite, kvôli neakceptovateľnosti ich výtvarnej tvorby. Spoločnosť oceňuje svojich členov výročnou cenou, podieľala sa aj na pokuse o založenie výtvarníckeho časopisu *Kupola*, nulté číslo bolo vydané v novembri 1995 pod odborným dohľadom *Klára Kubičkovej* a *Gábra Kalitu*. Zostalo však iba pri pokuse, po niekoľkých číslach časopis zanikol v nasledujúcom roku. O druhý, ale už úspešný pokus sa postaral výtvarník *Tibor Kopócs*, keď roku 1998 založil umelecko-kultúrny časopis *Komáromi Atelier* s výraznou prevahou výtvarného umenia. Časopis je však okrem dvoch-troch príspevkov beznádejne provinčný, vytvára tak fórum pre rovnako zmýšľajúcich výtvarníkov i galérie (*Galéria Lilla* v Chotíne, *Galéria na Palatinovej ulici* v Komárne) južného Slovenska. Medzi členmi SMVUSR sú

však výtvarníci, ktorí sa v posledných rokoch čiastočne vzdávajú svojim kolegom, sú to v prvom rade *Katarína Fodorová, Kata Gály* a *Štefan Balázs*. Pre Maďarov na Slovensku zostávajú aj naďalej uctievanými autormi maliari, grafici, ako *Attila Duncsák, Tibor Kopócs, József Nagy, Zoltán Nagy, József Szilva* a *Lajos Szukálek*, zo sochárov *Peter Gáspár, Gyula Mag* a *János Nagy*. Túto hodnotovú orientáciu podporuje aj kuratórium *Umeleckej ceny Posonium*, laureátmi sa stali *Július/Gyula Barta* (2002), *József Nagy* a *János Nagy* (2003).

Najúspešnejším cyklom výstav SMVUSR sa stalo bienále ilustrovanej knihy. Podujatie jestvujúce nepretržite od roku 1992 jednoznačne prispelo k profilovaniu sa niektorých osobností, medzi najúspešnejších v tejto kategórii patrí *Noémi Rácz*, ktorá získala už niekoľko zahraničných ocenení v oblasti detskej ilustrovanej knihy. Spoločnosť maďarských výtvarníkov postupne dochádza k názoru, že kvalitatívna úroveň členstva je veľmi diskutabilná, preto najnovšie preferuje tematické výstavy, napr. projekt *10 – 1* predstavil deviatich mladých autorov s približne rovnakým pohľadom na umenie (2003).

Kontemplácia, konzervativizmus a apologetika akademizmu charakterizuje umenie *Ottó Szabó*a, pochádzajúceho z Moldavy nad Bodvou a v súčasnosti tvoriaceho v Rožňave. Na presadenie svojho umeleckého programu založil s *Noémi Rácz* a *Zsoltom Lukácsom* združenie *Rovás* v roku 1993. Ich pravidelné tvorivé tábory, nimi profilovaná *Mestská galéria Rovás* (Moldava nad Bodvou) sú miestami na ďalšie presadzovanie a prezentovanie umeleckého programu s výraznou inklináciou k tradičným a konzervatívnym hodnotám, uprednostňujúce zobrazujúce umenie a tvorbu vyznačujúcu sa bravúrnym individuálnym rukopisom. Aj medzi autormi tradičnejšej umeleckej orientácie nájdeme solitérov, napr. reštaurátora a kamenosochára *Gáboru Fredicsa*, sklára *Bélu Ferdicsa*, žijúceho už roky v Maďarsku, *Attilu Téglása* z Komárna, ako aj *Štefana Baloga*, *Klaudia Koszibu* a *Kyru Matušítkovú*.

Najväčšiu spoločenskú prestíž si uchováva aj po páde socializmu monumentálna a pamiatková výtvarná tvorba. Tieto diela, napriek tomu, že dlhé roky sa tešia mravnej a finančnej podpore politickej elity a svoje prvoradé poslanie definujú ako upevnenie národnej historickej pamäte a národného kultúrneho povedomia, sú po umeleckej stránke veľmi problematické. Najnovšie sa konfrontujeme aj s historickou amnéziou, kedy bývalí dvorní sochári štátostrany sa bratajú s novou politickou elitou, získavajú najlukratívnejšie i najdôležitejšie objednávky, ako v prípade košického pamätníka *Sándora Máraiho* (autor: *Peter Gáspár*). Socha na verejnom priestranstve, či pamätník sa iba sporadicky vyhotoví v duchu aktuálneho súčasného umenia, medzi najvýznamnejšie artefakty tohto druhu môžeme bez diskusií zaradiť sochu *Júliusa Jakobyho* na *Alžbetinej* v *Košiciach*, ktorú vytvoril *Juraj Bartusz*. V preklenutí umeleckého hodnotového vákuu maďarskej spoločnosti na Slovensku zohrávala významnú úlohu *Nadácia Sándora Máraiho*, ktorá od roku 1997 viackrát ocenila tvorcov, výtvarníkov za ich prínos v oblasti výtvarného umenia *Cenou za otvorenú Európu* (*Ilona Németh, At Home Gallery, Juraj Bartusz*).

2. FOTOGRAFIA

Výrazné zmeny nastali aj vo fotografii. Najrozšírenejšia podoba fotografickej tvorby v kultúre Maďarov na Slovensku – reportážna fotografia – sa postupne vytesnila na perifériu, a fotografi, ktorí desaťročia pôsobili v redakciách denníka či týždenníkov, kde si vytvárali bázu na voľnú tvorbu, sa z noci na deň kvôli výrazným a zásadným premenám printových médií dostali do núdzového stavu. Straty sú však ešte výraznejšie, veď *Sándor Prandl* a *Jenő Szűcs* zomreli, *Július Tóthpál* zas žije v ústraní v *Kráľovskom Chlmcí*. Ale ani *István Könözi*, *László Nagy* alebo *György Gyökeres* nemajú príležitosť prezentovať svoju tvorbu. Iba mládežnícke časopisy pocítovali

potrebu vizuálnej zmeny, vďaka tomu sa fotograf *Lehel Tóth*, dokumentátor festivalov Studia érté, stal v priebehu 90. rokov známym, medzi mladými fotografmi reportáže vynikli *Ede Dömötör* a *Tibor Somogyi*. Umelecká fotografia je zastúpená v oveľa menšej miere, výraznejšie výsledky dosiahli *Gábor Méry* a *Lehel Tóth*. Najvýznamnejším fotografom maďarského pôvodu na Slovensku posledného poldruha desaťročia i niekoľkých desaťročí je *Tibor Huszár*, ktorý presvedčil o svojich kvalitách v sociálnej, reportážnej aj portrétnej fotografii, najnovšie vydal album o tolerantnom meste New York. V radoch mladých autorov nachádzame iba jednu osobnosť, a to *Viktora Kopasza*, pôsobiaco a tvoriaceho v Prahe najmä v oblasti kolorovanej fotografie. V téme presahu výtvarného umenia a média fotografie jednoznačne vyniká tak na domácej, ako aj na medzinárodnej scéne tvorba Petra Rónaia. V manipulovanej fotografii je naďalej činná *Judita Csáderová*, jedna zo zakladajúcich členov bratislavského Mesiaca fotografie.

3. ARCHITEKTÚRA

Neudržateľnosť provincializmu v kultúre Maďarov na Slovensku najvýraznejšie demonštruje architektúra, v ktorej sa požiadavky utilitarizmu, funkčnosti, kvality a bezpečnosti prelínajú s požiadavkou najmodernejšieho architektonicko-estetického prevedenia súčasnosti. Na konci 80. a na začiatku 90. rokov sa ako prejav novonadobudutej slobody objavili prvky organickej a tzv. živej architektúry v projektoch a realizáciách mladých architektov na južnom Slovensku. Štýl Imre Makovecza sa neobjavil iba pri prestavbách (*Ladislav Friedmann*), pri ojedinelých projektoch, ale aj v urbanistickej revitalizácii (napr. Dunajská Streda). Práve osobnosť maďarskej architektúry *Imre Makovecz* viedol v polovici a na konci 90. rokov rekonštrukciu a prestavbu *Mestskej radnice* v Dunajskej Strede. Avšak paralelne s pôsobením vo svete uzná-

vaného architekta na území Slovenska sa aj miestni architekti pričínili o udomácnenie organického slohu: *Péter Dóczé* a *Olivér Csémy* projektovali budovu *Mestskej tržnice* v Komárne (1994), *József Istenes* budovu *Novocentra* v Nových Zámkoch (1993 – 1997), *Tamás Jávorka* revitalizoval hlavné námestie Šamorína a naprojektoval centrálnu budovu *Zväzu maďarských skautov na Slovensku* v Dunajskej Strede. *Marián Ravasz* pre centrum Žitného ostrova pripravil medzi inými projekt *Poštovej banky* (1993 – 1995), na priečelí ktorej vyobrazil pohnuté udalosti miestnej histórie v Dunajskej Strede. Pavilón Českej a Slovenskej republiky na 49. Bienále v Benátkach (2001) sa viaže taktiež k osobe M. Ravasza, kde realizoval architektonický rámec pre spoločnú inštaláciu Ilony Németh a Jiřího Surůvku *Pozvanie na návštevu*. Určujúcou osobnosťou organickej architektúry na Slovensku je *Péter Pásztor* z Košíc, ktorý už štvrt storočia presadzuje tieto princípy i filozofiu tejto architektúry vo svojej domácej i zahraničnej tvorbe. V 90. rokoch projektoval a realizoval napr. *Rímsko-katolícky kostol* v Lovinobani (1993), ústrednú budovu *Poisťovne Otčina* v Košiciach (spolu s Rozmanom a Friedmannom, 1997), *budovu colnej správy* v Čiernej nad Tisou (1996 – 1999), ale aj *chatu* v Mezöcsáte (1993) a *rodinný dom* v Košiciach-Barci (1994 – 1998). P. Pásztor však pôsobí aj na univerzitnej pôde a jeho teoretická činnosť nie je o nič menej cenná, čo dokazuje aj jeho účasť na výstave *K novej Atlantíde* v Pavilóne Maďarska na 7. Medzinárodnom bienále architektúry v Benátkach (2000).

Uplynulé poldruha desaťročie obohatilo územie obývané aj maďarským obyvateľstvom na Slovensku o dve emblematické diela. Prvým takým dielom je rekonštruovaný *Most Márie Valérie* (2001) spájajúci Štúrovo a Ostrihom, a druhým *Nádvorie Európy* (2000) v Komárne. Posledne menovaný komplex objektov sa zaraďuje podľa odborníkov do kategórie politickej architektúry, z pohľadu umenia je angažovaným, prepája

architektonickú kulisu európskych národných architektur s výtvarným umením na verejnom priestranstve. Sú to však iba štylizované napodobeniny, chýba im autenticita, čím sa posúvajú do kategórie architektonického a umeleckého gýča, čo je umocnené spôsobom umiestnenia i umeleckým prevedením sôch uhorských panovníkov.

Tradičný, takmer deväť desaťročí pretrvávajúci literárno-centrizmus a konzervativizmus v kultúre maďarskej minority na Slovensku prežil takmer bez zmien aj posledné jeden a pol desaťrocie. Logickými následkami sú marginalizovanie ostatných druhov umenia a aktuálnych polôh súčasného umenia v hodnotovej orientácii i v akceptácii širším prostredím. Ako je známe, výnimka potvrdzuje pravidlo, ale v tomto prípade pomníková sochárska tvorba – ako výnimka – je aj znakom hlbšej krízy, nakoľko je vydaná napospas vkusu objednávateľov a novodobých mecenášov (t. j. podpora pamätníkov nie z vlastných, ale zo štátnych zdrojov), ktorí uprednostňujú opisný realizmus 19. storočia overený umením diktatúr aj na prelome 20. a 21. storočia. Po nežnej revolúcii sa na Slovensku vytvoril pluralitný a slobodný umelecký život otvorený na medzinárodné dianie, v ktorom našli miesto aj maďarskí výtvarníci, fotografi a architekti žijúci v tejto krajine. Uplynulé obdobie však znamenalo vo viacerých prípadoch aj ukončenie životného diela: Vojtech Löffler (1990), Júlia Bartusová (1990), Ludovít Feld (1991), Alexander Eckerdt (1992), František Tanoczky (1993), Sándor Prandl (1995), Jenő Szűcs (1997), Ladislav Csemiczky (2000), Tibor Platzner (2000), Ernő Fischer (2002), Štefan Roskoványi (2002) a Csaba Kantár (2003).

LITERATÚRA

- Abelovský, Ján: *Július Jakoby (1903 – 1985)*. Bratislava: Popelka – Slovart 1994. 284 s.
 András Gábor – Pataki Gábor – Szűcs György – Zwickl András: *Magyar képzőművészet a 20. században*. Budapest: Corvina 1999. 290 s.

- Cseh-Szlovákiai Magyar Képzőművészek Társasága – Csoportos kiállítás. Katalóg. Komárno: MDSZ – MISZ 1990. 46 s.
 Dulla, Matúš: *Architekt: Peter Pásztor*. Bratislava: Meritum 1995.
 Dulla, Matúš – Moravčíková, Henrieta: *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart 2002. 511 s.
 Fitz Péter (red.): *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon*. I – III. köt. Budapest: Enciklopédia Kiadó 1999 – 2001.
 Geržová, Jana (red.): *Slovník svetového a slovenského výtvarného umenia druhej polovice 20. storočia*. Bratislava: Kruh súčasného umenia PROFIL 1999. 320 s.
 Hodossy, Gyula (ed.): *História Mosta Mária Valérie*. Dunajská Streda: Lilium Aurum 2001. 102 s.
 Hommage á Gyula Szabó. Katalóg. Lučenec: CSMKT – Novohradská galéria 1992. 44 s.
 Hrabušický, Aurel – Macek, Václav: *Slovenská fotografia 1925 – 2000*. Bratislava: SNG 2001. 465 s.
 Hushegyi, Gábor: Peter Rónai: Videoantológia. OS, 1997, 1, č. 8. (december), s. 80 – 82.
 Hushegyi, Gábor (ed.): *ÁtHIDalás – preMOSTenie – BRIDGing: Stredoeurópske sympóziu výtvarného umenia*. Katalóg. Bratislava: Orman, s. r. o. – MKKI 2000. 142 s.
 Hushegyi Gábor: *Ilona Németh*. Bratislava: Kalligram 2001. 112 s.
 Hushegyi, Gábor: The Importance. Position and Role of Studio erté (1987 – 1997) in the Art of (Czého)Slovakia. In: *Art Action 1958 – 1998*. Ed. Richard Martel. Québec, Canada: Éditions Intervention 2001. s. 458 – 466.
 Hushegyi, Gábor: Studio erté – prvé festivalové fórum alternatívneho umenia, umenia akcie v bývalom Československu. In: *Umenie akcie 1965 – 1989*. Ed. Zora Rusinová. Bratislava: SNG 2001. s. 219 – 221.
 Hushegyi, Gábor: Vplyvy a stopy klasického maďarského konceptuálneho a neokonceptuálneho umenia v slovenskom umení ilustrované na diele Petra Rónaia. In: Geržová, Jana – Tatai Erzsébet (szerk.): *Konceptuális művészet az ezredfordulón / Konceptuálne umenie na zlome tisícročí / Conceptual Art at the Turn of Millennium*. Budapest – Bratislava: AICA 2002. s. 68 – 88.
 Hushegyi, Gábor: *Bartusz György: Korok, korszakok, műfajok megismerésének kétpólusú művészete / György Bartusz: Bipolar art on the bound of ages, eras and genres*. Bratislava: Nadácia Kalligram 2004. 80 s.

- Huszár, Tibor: *Cigáni – Gypsies*. Bratislava: Gemini 1993. 159 s.
- Huszár, Tibor: *Portréty – Portraits*. Bratislava: Slovart 1995. 186 s.
- Huszár, Tibor: *Koloman Sokol: Sambo*. Bratislava: Tibi 1998. 480 s.
- Huszár, Tibor: *New York – City of Tolerance*. Bratislava: Logan Investment 2000. 160 s.
- Kiss, Suzanne – Hushegyi, Gábor (eds.): *At Home Gallery 1995 – 2000*. Katalóg. Šamorín: At Home Gallery 2001. 87 s.
- Kohút, Leo: *František Reichentál – maliar, grafik, pedagóg*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry 1998. 104 s.
- Kubička Kucsera, Klára–Méry Gábor: *Lipcey György: Fába vésett sorsok*. Šamorín: Méry Ratio 1995. 64 s.
- Kubička Kucsera, Klára: *Képünk*. Bratislava: Szlovákiai Magyar Képzőművészek Társasága – AB Art 1999. 111 s.
- Kubička-Kucsera, Klára: *Élő építészet 2000. Organikus építészet Szlovákiában / Živá architektúra 2000. Organická architektúra na Slovensku / Living Architecture 2000. Organic architecture in Slovakia*. Katalógus. Bratislava: Spolok architektov Slovenska 2000. 55 s.
- Macek, Václav – Hrabušický, Aurel: *Peter Rónai: IN MEDIAS RES*. Bratislava: Vydavateľstvo Fotofo 2000. 111 s.
- MADI Art Periodical*. No 4, 2003. 104 s.
- Más realitás / Iná realita / Different Reality*. Katalóg. Esztergom: Esztergomi Vármúzeum – SZMKT 1997. 55 s.
- N. Mészáros, Júlia (ed.): *Ilona Németh*. Katalóg. Győr: Városi Művészeti Múzeum 2004. 79. s.
- Rusinová, Z. (red.): *Dejiny slovenského výtvarného umenia: Umenie 20. storočia*. Bratislava: SNG 2000. 638 s.
- Rusnáková, Katarína: *Peter Rónai: Videoantológia*. Žilina: PGU 1997. 121 s.
- Rusnáková, Katarína: *Ilona Németh – Jiří Suráňka: Pozvanie na návštevu / Invitation for a Visit*. Bratislava: SNG 2001. 84 s.
- H. Szabó, Kinga (ed.): *Szabó Gyula-breviárium*. Bratislava: Madách-Posonium 2001.
- Szabó Lilla (ed.): *„Külön világban és külön időben”: 20. századi magyar képzőművészet Magyarország határain kívül 1918-tól napjainkig*. Budapest: Magyar Képzőművészek és Iparművészek Társasága 2001. 419 s.
- Szlovákiai Magyar Képzőművészek Társasága – Második tagsági kiállítás*. Katalógus. Komárom: SZMKT 1995. 36 s.
- Tóth Lehel: *Misztérium / Mystérium*. Pozsony: AB-ART 1999. 63 s.
- Új Atlantisz felé / Verso una nuova Atlantide / Towards a New Atlantis*. Katalógus. 7. Nemzetközi Építészeti Biennále, Venezia. Budapest: Ludwig Múzeum 2000. 247 s.
- Vesztróczy, Éva: A könyvillusztráció a szlovákiai magyar könyvkiadásban (1949 – 2000). In: Szabó Lilla (ed.): *„Az elsüllyedt jelek.”* I. köt. *A 20. századi könyvillusztráció Magyarország határain kívül*. Budapest: Magyar Képzőművészek és Iparművészek Társasága 2003, s. 200 – 210.

LITERATÚRA, VYDAVATELSKÁ ČINNOSŤ

Kľúčové slová: literárny život, vydávanie kníh, literárne časopisy, literárne ceny.

1. ÚVOD

Literárny život dvoch desaťročí pred zmenou režimu v Československu hlboko poznačil neostalinistický kurz komunistického vedenia štátu po sovietskej invázii roku 1968. Vlna čistiek, ktorá prebehla v Československom zväze spisovateľov, neušetřila ani k maďarskú sekciu zväzu. Počas honu na čarodejnice, ktorý sa eufemisticky nazýval normalizáciou, viacerým vynikajúcim maďarským spisovateľom v Československu pozastavili členstvo, niektorých vylúčili zo zväzu, kým iní emigrovali (Dezső Monoszlóy), alebo sa v osemdesiatych rokoch presťahovali do Maďarska (Imre Varga, László Tóth, Tivadar Krausz). Na rozdiel od Čiech boli čistky na Slovensku menej brutálne, vďaka čomu sa poznačení spisovatelia so zákazom publikačnej činnosti od druhej polovice sedemdesiatych rokov postupne mohli vrátiť do literárneho života a ich diela – i keď v nejednom prípade oklieštené – mohli znova vydávať.

Mladú generáciu, ktorá začínala svoju kariéru okolo roku 1968, politicko-ideologické útoky pomerne dlhý čas obchádzali. Aj oni sa však dostali na rad začiatkom osemdesiatych rokov. Ich kariéru však už vládna moc nedokázala zlomiť. K ďalšej diferenciácii v rámci obce maďarských spisovateľov Slovensku a k zvratu v jej nazeraní na zásadné otázky došlo vznikom neformálneho, úradné štruktúry obchádzajúce hnutia, ktoré vzniklo roku 1983 pod názvom Iródia – na podnet Gyulu Hodossyho a niekoľkých ďalších začínajúcich literátov. Vládna moc spolok trpela tri roky a potom sa ho pod názvom Fiala Irók Kőre

(Kružok mladých spisovateľov) snažila začleniť do maďarskej sekcie Slovenského zväzu spisovateľov. Pre rozličné podujatia, sympóziá, debaty za okrúhlym stolom maďarskej sekcie boli od polovice osemdesiatych rokov čoraz viac charakteristické kritické polemiky aj voči literárnej politike, ktoré vyplývali z pluralizmu názorov. Na volebnej schôdzi maďarskej sekcie na jar 1987 sa už pri voľbe vedenia viacmenej uplatnila vôľa členstva oproti kandidátom stranického ústredia.

Vďaka tomuto viacročnému kvaseniu, generačnej, umeleckej a svetonázorovej viacfarebnosti nezastihla zmena režimu roku 1989 maďarských spisovateľov na Slovensku organizačne nepripravených. Po rozpade Československého a Slovenského zväzu spisovateľov v decembri 1989 už v nasledujúcom mesiaci vznikla ako samostatná právnická osoba Spoločnosť maďarských spisovateľov v Československu (Cscheszlovákiai Magyar Írók Társasága, od roku 1993 Spoločnosť maďarských spisovateľov na Slovensku). Jej predsedom sa stal Lajos Grendel, jej členstvo sa rozšírilo o spisovateľov, ktorí sa zo Slovenska presťahovali buď do Maďarska, buď na západ, ba stanovy novej organizácie umožnili aj to, že mohla onedlho považovať za svojich členov aj Rudolfa Slobodu a Petra Pišťánka. Na druhej strane je však pravdou aj to, že zo zásuvičiek písacích stolov sa nedostali na svetlo skutočne cenné rukopisy. Zo starších, dovtedy ukrývaných rukopisov vyšiel ešte roku 1991 denník Zoltána Fábrého pod názvom *Üresjárat 1945 – 1948* [Voľný chod 1945 – 1948] a – teraz už necenzurované – román Dezső Monoszlóyho *A milliomos halála* [Smrť milionára].

Spoločnosť maďarských spisovateľov v Československu v prvom roku existencie čoraz viac rozdeľovali generačné roztržky, ktorí sa vyostрили po revízii Fábryho osobnosti (Vízilovak és más tetemállatok [Hrochy a iné zdochliny]. *Irodalmi Szemle*, 1991, č. 7) iniciovanej Zoltánom Hízsnyaim a vybuchlo obrovskou silou na jarnej plenárnej schôdzi Spoločnosti roku 1992. Korene týchto názorových a umelecko-filozofických protikladov siahajú hlboko do čias štátostrany a odzrkadľujú politické rozdelenie (konzervatívno-ludové, liberálne) maďarského obyvateľstva na Slovensku. Obmedzenosť mesianistického modelu „povolanej“ menšinovej literatúry pociťovala medzi prvými už generácia Cselényiho – Tózséra, potom generácia antológie poézie *Egyszemű éjszaka* [Jednooká noc] a napokon generácia hnutia Iródia. Tento model – aj na úkor umeleckých hodnôt – zdôrazňoval kohéznu silu literatúry v spoločnosti, spisovateľskú tvorivú prácu považoval predovšetkým za službu spoločenstvu (maďarskému spoločenstvu na Slovensku), v dôsledku čoho bol chtiac-nehciac nútený strpieť aj diletantizmus a nízku umeleckú náročnosť. Potreba umeleckej autonómie spisovateľa a slobody tvorby aj v desaťročiach štátostrany z času na čas vyvolávala polemiku, avšak konflikt – to bolo zrejme – sa mohol artikulovať v plnej hĺbke a šírke len v rámci demokratického právneho štátu, ktorý sa formoval pomaly uprostred ťažkých vnútropolitických zápasov. Žiaľ, väčšia vydavateľská sloboda, priaznivejšie publikačné možnosti, teraz už nerušené cenzúrou, znovu vyprodukovali diletantizmus, nie však už natoľko v radoch staršej, ako skôr mladšej generácie.

Jarná plenárna schôdza roku 1992 sa stala preto najkritickejším momentom v dejinách Spoločnosti maďarských spisovateľov na Slovensku. Po plenárnej schôdzi sa Spoločnosť predsa len nerozdělila, ale rozpadla sa na platformy a svojím vedením na nasledujúce dva roky poverila dočasný výkonný výbor. Protiklady, ktoré rozdelili členstvo, sa na dlhší čas konzervovali a činnosť Spoločnosti

sa oživila až v druhej polovici deväťdesiatych rokov, keď sa oproti začiatku desaťročia podstatne zmenili hospodársko-spoločenské podmienky. V tomto období v krajine veľmi upadla prestíž nielen literatúry, ale aj spisovateľských spoločností a zväzov. Udalosti literárneho života, ktorý bol myšlienkovy i umelecky hlboko rozdelený, diferencovaný, sa odvíjali v tvorivých dielňach vzniknutých okolo vydavateľstiev a časopisov. Úloha spisovateľských zväzov na Slovensku – ak aj celkom nestratila svoj význam – sa stala buď symbolickou, alebo – v lepšom prípade – sa posunula smerom k ochrane spisovateľských záujmov.

Kým v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch došlo v maďarskej lyrike i próze na Slovensku k istej zmene hodnôt a štýlu v znamení neskorého modernizmu, resp. postmodernizmu, recepcia literárnych diel sa stala náhodnou, povrchnou, príležitostnou. Táto tendencia veľmi vážne poškodila rozvoj maďarskej literatúry na Slovensku, ale bola priaznivá pre opätovný rozkvet diletantizmu. Tento nepríjemný stav ukončilo koncom deväťdesiatych rokov objavenie sa na scéne novej, odborne dobre pripravenej, teraz už i v Maďarsku uznávanej generácie autorov (Zoltán Németh, Krisztián Benyovszky, Péter H. Nagy, József Keserű, László Kocur a iní).

Útrapy hľadania svojho miesta a identity neušetrili ani Spoločnosť maďarských spisovateľov na Slovensku. Svoju úlohu v maďarskom literárnom živote na Slovensku po dlhom hľadaní a častých zmenách vedenia našla konečne popri ochrane spisovateľských záujmov predovšetkým v organizovaní konferencií, autorských večerov, prezentácii kníh, diskusných popoludní. V týchto aktivitách ju podporuje aj Kultúrny inštitút Maďarskej republiky.

Roku 1999 zorganizovala Spoločnosť maďarských spisovateľov na Slovensku po prvý raz odvtedy každoročne konaný tábor mladých spisovateľov, ktorý bol neskôr nazvaný Tvorivý tábor mladých spisovateľov (Fiala Írók Alkotótábor). Miestom konania tvorivých táborov bol v prvých rokoch

Gombasek, od roku 2002 sú to Martovce. Tvorivý tábor mladých spisovateľov je doteraz jediným aj medzinárodne registrovaným a podporovaným podujatím Spoločnosti maďarských spisovateľov na Slovensku.

Po zmene režimu stratila platnosť československo-maďarská dohoda o spoločnom vydávaní kníh, rozpadli sa veľké štátne knižné distribučné siete, a tak – i keď maďarské vydavateľstvá na Slovensku teoreticky vytvárali svoju produkciu pre celý maďarský trh – kvalitnejšie a cennejšie beletristické diela sa dostávali k čitateľovi ťažšie a len v malom náklade. Tento nepriaznivý trend bol neraz výrazne umocnený aj výlučne komerčnými, ekonomickými záujmami distribútorov ako aj tým, že spoločenské uznanie a prestíž literatúry v prvom desaťročí po zmene režimu veľmi upadli.

2. VYDÁVANIE KNÍH

V rušnom literárnom živote, ktorý sa rozvinul po zmene režimu roku 1989, vznikli na Slovensku nové maďarské vydavateľstvá, ktoré nielenže odzrkadľovali spoločenské zmeny a obnovenú tvorivú chuť maďarských spisovateľov na Slovensku, ale čoskoro sa aj sami stali generátormi a dielňami tohto rozmachu. Zmeny nastali vo Vydavateľstve kníh a časopisov Madách, kde si zamestnanci v decembri 1989 v tajnom hlasovaní zvolili za nového riaditeľa László Dobosa a za nového šéfredaktora Józsefa Fazekasa. 26. januára 1990 na prvom plenárnom zasadnutí Spoločnosti maďarských spisovateľov v Československu bol za šéfredaktora časopisu *Irodalmi Szemle* zvolený Lajos Grendel. Tým, že sa štátna mecenatúra stiahla do úzadia, zmenil sa aj systém knižných dotácií, postupne sa zvýšil význam verejných a súkromných nadácií. Tento proces premeny sa neuskutočnil hladko, trvalo dlhé roky, v zásade až do polovice deväťdesiatych rokov, kým sa vytvorili a stabilizovali nové dotačné schémy.

V novej štruktúre knižných vydavateľstiev predstavovalo Vydavateľstvo kníh a časopisov

Madách (od roku 1994 Madách-Posonium) kontinuitu. Vydavateľstvo Madách, ktoré sa roku 1969 osamostatnilo zo závodu pre vydávanie maďarskej literatúry Vydavateľstva Tattan, bolo *de facto* jedinou vydavateľskou dielňou maďarských beletristov. Svoje poslanie záchrancu a uchovávateľa hodnôt sa mu vo veľmi ťažkej politickej situácii, v desaťročiach husákovskej normalizácie darilo plniť so striedavými úspechmi. Vďaka hodnotovej orientácii Vydavateľstva Madách sa mohla naplniť spisovateľská dráha viacerých generácií spisovateľov a Vydavateľstvo Madách bolo kolískou aj tej spisovateľskej generácie, ktorá začínala v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch.

Po roku 1989 Vydavateľstvo Madách stratilo v maďarskom knižnom vydavateľstve na Slovensku svoju vedúcu pozíciu. Od začiatku deväťdesiatych rokov sa Madách, resp. Madách-Posonium usilovalo prostredníctvom značných organizačných zmien uchovať svoju autoritu a postavenie v maďarskom duchovnom živote Slovenska a na knižnom trhu. Jeho profil je určený cieľmi záchrany a zachovania tradícií v šľachetnom slova zmysle ponímaného konzervativizmu. Aj keď vydavateľstvo sa občas podujme aj na vydanie diel mladých autorov, základnú zostavu beletristov si zorganizovalo z tvorcov staršej generácie (György Dénes, László Dobos, Gyula Duba, László Cselényi, Sándor Gál, Zoltán Fónod, Árpád Ozsvald, Lajos Turczel a ďalší).

Vydavateľstvo Madách, resp. Madách-Posonium vydalo od roku 1990 230 publikácií. Okrem diel maďarských autorov zo Slovenska a do maďarčiny preložených diel slovenských a českých spisovateľov to boli historické, sociologické, jazykovedné a etnologické publikácie. Jedným najvýznamnejších počinov vydavateľstva bolo vydanie dielo *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918 – 1995* [Lexikón maďarskej literatúry v Československu/na Slovensku 1918 – 1995]. Dielo, ktoré bolo vydané roku 1997, vznikalo veľmi dlho a do roku 1989 kládla do jeho cesty prekážky aj štátna moc. V deväťdesiatych rokoch vydavateľstvo konečne vy-

dalo aj záverečné zväzky edície *Zobrané spisy* Zoltána Fábryho.

Madách-Posonium v deväťdesiatych rokoch vybudovalo na južnom Slovensku sieť kníhkupectiev (Bratislava, Komárno, Košice, Veľké Kapušany, Kráľovský Chlmec, Rimavská Sobota, Tornaľa, Rožňava). V týchto kníhkupectvách sa predávajú nielen knihy vydavateľstva Madách-Posonium, ale aj publikácie ostatných maďarských vydavateľstiev na Slovensku.

Súčasnými konateľmi Vydavateľstva Madách-Posonium sú spisovateľ László Dobos a výtvarník Lajos Varga.

Po zmene režimu roku 1991 vzniklo v Bratislave Vydavateľstvo Nap, ktoré sa v nasledujúcom roku presťahovalo do Dunajskej Stredy a odvtedy pracuje v tomto malom žitnoostrovskom meste. V rokoch 1991 – 1992 bol jeho riaditeľom Kálmán Balla, od roku 1993 je riaditeľom László Barak. Počas svojej činnosti vydalo doteraz 100 publikácií, predovšetkým diela maďarských autorov na Slovensku, príležitostne aj diela slovenských a českých autorov. Asi polovicu jeho publikácií tvorí beletria. Popri nej vydáva esejistické a publicistické diela ako i historické, miestopisné, etnologické, pedagogické, jazykovedné a filozofické publikácie.

Spomedzi edícií Vydavateľstva Nap treba vyzdvihnúť edíciu *Magyar Talentum* (Maďarský talent), v ktorej vychádzajú obľúbené popularizačné diela Zsigmonda Bödöka, edíciu *Műhely* (Dielňa), ktorá obsahuje malé monografie o maďarských spisovateľoch na Slovensku ako aj edíciu *Portréty*, ktorá prináša historicko-príbehové zrkadlové dvojmonografie.

Medzi autormi Vydavateľstva Nap sa môžeme stretnúť s menami ako Ferenc Ardamica, László Barak, József Bereck, István Bettes, István Dusza, Gusztáv Tamás Filep, Antal Fülöp, Margit Erdélyi Laczkóné, Zoltán Szeberényi, Árpád Tózsér, Miklós Vajkay a István Z. Németh.

Vydavateľstvo kníh a časopisov Kalligram tiež vzniklo roku 1991 v Bratislave. Jeho sídlo je aj dnes v Bratislave, jeho riaditeľom je László Szigeti. Vydavateľstvo vydáva od

roku 1994 aj slovenské knihy a edície, spolu s nimi tvorí jeho publikácie viac stoviek kníh, sú to predovšetkým beletristické a spoločenskovedné diela. Okruh jeho autorov tvoria aj spisovatelia z Maďarska a maďarskí autori žijúci na západe (László Füzi, Balázs Györe, Áron Kibédy Varga, Endre Kukorelly, Miklós Mészöly, András Pályi, Alaine Polz, Iván Sándor, Zoltán Sebők a ďalší).

Z maďarských edícií Vydavateľstva Kalligram vyniká *Csallóközi Kiskönyvtár* (Žitnoostrovská malá knižnica), ktorú rediguje László Koncsol, a vychádzajú v nej miestopisné publikácie, potom edícia *Tegnap és ma* (Včera a dnes), ktorú rediguje Mihály Maszák-Szegedy a vychádzajú v nej monografie najvýznamnejších tvorcov maďarskej literatúry po roku 1945, zo starších edícií sú to *Visegrádi Könyvek* a *Dominó Könyvek*. Publikácie edície *Mercurius Könyvek* spracúvajú osudové udalosti z dejín maďarskej komunity na Slovensku. Vydavateľstvo Kalligram vydáva aj edíciu životného diela Lajosa Grendela a Andrása Pályiho.

Kalligram sa od ostatných maďarských vydavateľstiev na Slovensku líši predovšetkým v tom, že stojac na základoch jednoty a nedeliteľnosti maďarskej literatúry uplatňuje svoju vydavateľskú politiku v horizonte stredoeurópskej solidarity a spolupráce a maďarského duchovného života. Považuje za svoju povinnosť sprístupniť významné diela modernej maďarskej literatúry a vedy v slovenskom a v českom jazyku, príležitostne aj v iných jazykoch.

Z kruhu maďarských spisovateľov a predstaviteľov spoločenských vied na Slovensku patria do autorského kolektívu Vydavateľstva Kalligram okrem iných aj Krisztián Benyovszky, Zoltán Csehy, Nóra Fábián, Gábor Farnbauer, Lajos Grendel, Attila Győry, Zoltán Hizsnyai, László Koncsol, István Lansztyák, Péter Macsovszky, András Mészáros, Attila Mizser, Mária Mórocz, Zoltán Németh, Anikó N. Tóth, László Tóth, Árpád Tózsér, Katalin Vadkerty.

Vydavateľstvo *Lilium Aurum* tiež vzniklo roku 1991 v Dunajskej Strede. Jeho riadite-

lom je Gyula Hodossy, vedúcim vydavateľstva je Ferenc Kulcsár.

Lilium Aurum vydáva okrem beletrie etnologicú a cirkevnú literatúru, publikácie z dejín školstva, ochrany prírody, spoločenských vied a výtvarného umenia. Knihy s pedagogickou tematikou vydáva v edícii Katedra Könyvek. Vydavateľstvo vytvorilo sieť knižného klubu a od roku 1998 prevádzkuje aj Vámbéryho literárnu kaviareň.

Vo Vydavateľstve Lilium Aurum vyšli diela nasledujúcich maďarských autorov na Slovensku: István Hajdú, Gyula Hodossy, Ferenc Kulcsár, László Tóth, Imre Varga, Árpád Zirig, Lajos Zs. Nagy.

Roku 1993 vzniklo *Vydavateľstvo Méry Ratio*. Jeho profil tvoria predovšetkým publikácie miestopisného a výtvarného charakteru, ale vydáva aj beletriu, v rámci nej nemálo detských kníh. Z miestopisných publikácií sa vynímajú knihy edície Gömör-Kishonti Téka (Gemersko-malohontská knižnica) a Vydavateľstvu Méry Ratio vďačíme za opätovné objavenie maďarskej meštianskej literatúry z obdobia prvej Československej republiky (Memoáre Marcella Jankovicsa, nové vydanie antológie *Magyarok Csehszlovákiában 1918 – 1938* [Maďari v Československu 1918 – 1938], ktorú redigoval István Borsody).

Medzi autormi vydavateľstva sa stretávame s menami ako György Dénes, Anna Ferenczy, Antal Fülöp, István Hajdú, Magda Kovács, Károly Kövesdi, József Mács, Dezső Monoszló, István Németh, Miklós Vajkay a Zsigmond Zalabai.

Vydavateľstvo AB-ART vzniklo roku 1994, vydalo 180 diel. Jeho riaditeľom je Attila F. Balázs. AB-ART vydáva hlavne diela maďarských spisovateľov na Slovensku so zvláštnym zreteľom na začiatočníkov – im poskytuje priestor pre autorský debut edícia Start Könyvek (Katalin Juhász, Anikó Polgár, Zoltán Németh, Attila Mizser, Csaba Kantár, László Bolemant, Enikő Szűcs, Béla Hajtman, László Kocur). Popri beletrii vydáva aj publikácie z výtvarného umenia, etnológie, lokálnej histórie, populárno-náučné knihy, rozličné štúdie a preklady.

Medzi jeho autormi sú Zsófia Bárczi, Mária Jókai, László Koncsol, Szilvia M. Csepécz, Anikó Mikola, Tímea Péntes, Zoltán Szeberényi a István Z. Németh.

3. LITERÁRNE ČASOPISY

Dlho, od roku 1958 do roku 1992 bol v Československu jediným maďarským literárnym časopisom *Irodalmi Szemle* [Literárne pohľady], ktorý od roku 1972 vydávalo Vydavateľstvo Madách, resp. od roku 1994 Vydavateľstvo Madách-Posonium dvanásťkrát ročne. Po zmene režimu boli jeho šéfredaktormi Lajos Grendel (1990 – 1992), Árpád Tözsér (1992 – 1996) a Zoltán Fónod (1996 –).

Po zmene režimu podobne ako Vydavateľstvo Madách aj časopis *Irodalmi Szemle* stratil svoju monopolnú pozíciu. Trvalo roky, kým asi v polovici deväťdesiatych rokov časopis znova našiel svoje miesto v maďarskom literárnom živote na Slovensku a kým si vytvoril svoj nový profil. *Irodalmi Szemle* dnes nie je trendovým ani generačným časopisom, ale fórom, ktoré je otvorené každému novátorskému a tradičnému hodnotovému úsiliu vychádzajúceho z prostredia maďarskej literatúry na Slovensku, je periodikom, ktoré zároveň pravidelne sleduje a glosuje aj literárne časopisy v Maďarsku, nedostupné na slovenskom trhu.

Časopis *Kalligram* sa objavil v júni 1992, vychádza dvanásťkrát ročne vo vydavateľstve rovnakého mena. Jeho šéfredaktormi doteraz boli Lajos Grendel (1992 – 1994), Zoltán Híznai (1994 – 2003) a Zoltán Csehy (2004 –). Časopis *Kalligram* je fórom spisovateľov neskorej moderny a postmoderny, medzi jeho autormi sa v značnom počte nachádzajú maďarskí spisovatelia žijúci v Maďarsku, Sedmohradsku, na území bývalej Juhoslávie a v západných krajinách, ďalej literárni vedci, historici umenia, filozofi. V znamení stredoeurópskej solidarity pravidelne v ňom dostávajú miesto aj spisovatelia, vedci, a novinári súrodných kultúr (najmä slovenskej a českej).

Časopis *Szörös Kő* [Chlpatý kameň] vyšiel prvýkrát v decembri 1996 ako štvrťročník. Od roku 2002 vychádza dvojmesačne. Jeho šéfredaktormi boli Zoltán Csehy (1996 – 1997), Katalin Juhász (1998 – 2001) a Mária Haraszti (2002 –). Časopis *Szörös Kő* je fórom hlavne mladých, ešte len začínajúcich básnikov, prozaikov a kritikov. Od roku 2001 sa raz mesačne objavuje príloha denníka *Új Szó Könyvjelző* [Záložka], kde vychádzajú výlučne kritiky, recenzie, glosy a literárna publicistika. Redaktorom je Gábor Csanda.

4. MAĎARSKÁ LITERATÚRA NA SLOVENSKU PO ZMENE REŽIMU

Zmena režimu nepriniesla len zmeny vo vývoji maďarskej literatúry v Československu, priniesla radikálny zvrät v jej postavení. Odstránila tie administratívne prekážky, ktorými sa oficiálna československá kultúrna politika usilovala oddeliť a izolovať tunajších maďarských spisovateľov a maďarskú literatúru od univerzálnej maďarskej literatúry. Niekoľko maďarských spisovateľov a ich diela sa už dovtedy stali súčasťou – neoficiálneho – spoločného maďarského literárneho kánonu. Maďarská literatúra v Československu ukazovala už celé desaťročie pred zmenou režimu tak z hľadiska ideového ako aj umeleckého snaženia veľmi diferencovanú tvár. Táto mnohofarebnosť sa odrazila aj vo vydavateľskej a časopiseckej štruktúre, ktorá sa vytvorila do polovice deväťdesiatych rokov.

V prostredí spisovateľov, kritikov a publicistov sa už pred zmenou režimu viackrát vynorila otázka, či je opodstatnené hovoriť o maďarskej literatúre na Slovensku ako o takej autonómnej entite, ktorá má osobité kvalitatívne aspekty, samostatný systém noriem, alebo sa majú diela tu žijúcich a tvoriacich autorov posudzovať z horizontu spoločnej maďarskej literatúry. Mladí literárni kritici nastupujúci koncom deväťdesiatych rokov postavili túto otázku ostrejšie a jednoznačnejšie ako ich predchodcovia, poukazujúc

na to, že literatúra je predovšetkým text, čiže je to umenie jazyka a všetky ostatné – regionálne, historické, sociologické atď. – aspekty majú druhoradý význam a ich predimenzovanie vedie k tomu, že sa literárna hodnota, kvalita dostáva do úzadia a hrozí nebezpečenstvo provincionalizmu. Po 1. máji 2004 nie je už táto otázka relevantná, ba prax ju už skôr predbehla, veď napríklad Vydavateľstvo Kalligram a časopis *Kalligram* sa už vypracovali na úroveň dôležitých tvorivých dielní spoločnej maďarskej literatúry.

Keďže literárna historiografia je zatiaľ verejnosti dlžná podrobného, moderného spracovania literárnych procesov za posledné dve až dve aj pol dekády, na túto úlohu sa nemôžeme podojsť ani my. Spisovateľská dráha mnohých autorov staršej a strednej generácie (László Cselényi, Gyula Duba, Sándor Gál, Lajos Grendel, József Mács, Elemér Török, Árpád Tózsér a ďalší) sa rozvila práve v deväťdesiatych rokoch. Ich knihy publikované v tomto desaťročí ešte len čakajú na odborné hodnotenie a zaradenie do hodnotovej hierarchie univerzálnej maďarskej literatúry. Toto konštatovanie platí aj napriek tomu, že o niektorých autoroch už boli medzitým napísané aj monografické práce. Literárnohistorické spracovanie ich diel môže sťažovať aj ten aspekt, že väčšina z nich skoro vôbec alebo len sporo sledovala postmoderný a jazykovo kritický spôsob reči, ktorý v deväťdesiatych rokoch prevažuje v literatúre Maďarska. Je pravdepodobné, že na vrub tejto skutočnosti možno pripísať napríklad aj to, že ani románu *Piszkos ember* [Špinavý človek] Antala Fülöpa, ani básnickým zbierkam Zoltána Hízsnyaiho sa nedostalo takej širokej pozornosti zo strany kritiky, akú by si na základe svojich hodnôt zaslúžili.

Do zmeneného literárneho kontextu Maďarska deväťdesiatych rokov nerušené zapadli prózy Alfonza Talamona, ktorý však zomrel v mladom veku, ako aj „myšlienkový román“ *Az ibolya illata* [Vôňa fialky] Gábor Farnbauer. Novely a romány Attilu Győryho oslovili predovšetkým nekonformistický segment mladej generácie.

Z maďarskej lyriky deväťdesiatych rokov na Slovensku vyvolali už popri spomínanom Árpádovi Tózséroví a Zoltánovi Hizsnyaim väčší ohlas aj v Maďarsku zbierky Zoltána Cséhyho, Attilu Mizsera, Istvána Z. Németha, Istvána Bettesa a László Baraka, pozornosť a uznanie tam zaznamenali aj preklady a eseje Zoltána Cséhyho a Anikó Polgár.

Mladšiu generáciu maďarskej literatúry na Slovensku však doma i v zahraničí nereprezentujú lyrici ani prozaici, ale do dnešných dní sú to v prvom rade literárni vedci a esejisti. Vďaka ich pripravenosti, imponujúcej vedeckej rozhladenosti a v neposlednom rade ich vynikajúcej štylistickej schopnosti už v prvom momente svojej profesionálnej dráhy vystúpili z regionálneho rámca. Štúdie a eseje Krisztiána Benyovszkého, Pétera Nagya H., Józsefa Keserű, Zoltána Németha a ich niektorých mladších kolegov už dnes slubujú nástup novej éry v maďarskej literatúre na Slovensku.

5. LITERÁRNE CENY, VYZNAMENANIA

Po zmene režimu dostali maďarskí spisovatelia na Slovensku ako uznanie svojej práce nasledovné ceny a vyznamenania:

Cena Imre Madácha

Cenu Imre Madácha udeľuje porota Slovenského literárneho fondu vždy za najlepšie hodnotené maďarské literárne dielo na Slovensku za predchádzajúci rok, a za preklad

diela zo slovenskej literatúry. Za maďarské literárne dielo na Slovensku dostali túto cenu Lajos Grendel, István Bettés, Ferenc Kulcsár, Gábor Farnbauer, Antal Fülöp, Zoltán Hizsnyai, Alfonz Talamon, József Bereck, László Cselényi, Zoltán Németh, Szilvia Csepéc M., Krisztián Benyovszky, Zoltán Cséhy. Za preklad slovenského diela dostali Cenu Imre Madácha István Hubik, János Nóta, László Koncsol, Judit Mayer, Ildikó Hizsnyai Tóth, László Zeman.

Cena Attilu Józsefa

Cenou Attilu Józsefa boli vyznamenaní Lajos Grendel, Árpád Tózsér, Sándor Gál, László Tóth, Zoltán Hizsnyai, László Cselényi a Gyula Duba.

Kossuthova cena

Najvýznamnejším maďarským umeleckým štátnym vyznamenaním boli odmenení László Dobos, Lajos Grendel a Árpád Tózsér.

Pribinov kríž prvého stupňa

Pribinov kríž prvého stupňa si mohli prevziať Lajos Grendel a László Dobos.

Touto cestou by som sa chcel poďakovať Gáborovi Csandovi, Zoltánovi Fónodovi, Márii Haraszi a Károlyovi Kövesdimu za pomoc, ktorú mi poskytli pri príprave tejto práce. – L. G.

(Preložila Štefánia Kecskeméthyová)

MAĎARSKÉ DIVADELNÍCTVO NA SLOVENSKU

Kľúčové slová: Jókaiho divadlo, Divadlo Thália, premiéry, divadelná kritika.

Ak chceme načrtnúť vývoj maďarského divadelníctva na Slovensku v uplynulých 15 rokoch, azda si nezaškodí niekoľkými vetami pripomenúť trochu divadelnej histórie. Musíme spomenúť historický fakt, že v 16. až 18. storočí sa väčšina známych školských (či už katolíckych alebo protestantských) divadelných scén nachádzala na území dnešného Slovenska. Maďarské divadelníctvo bolo teda od dôb počiatku svojho formovania prítomné na tomto území a k niektorým miestam, nachádzajúcim sa na území dnešného Slovenska, sa viažu mnohé významné udalosti maďarskej divadelnej histórie. Divadelná spoločnosť Lászlóa Kelemen, ktorý je považovaný za zakladateľa profesionálneho maďarského divadelníctva, už od roku 1798 pravidelne hrávala v Lučenci. Košice patrili medzi prvé mestá, v ktorých pôsobil stály súbor (od roku 1828) a Košice boli aj prvým uhorským mestom, ktoré podporovalo súbor usadený na jeho území aj finančne. Tu sa konala (r. 1833) aj premiéra hry *Bán Bánk*, ktorá je dodnes považovaná za maďarskú národnú drámu. O vystúpeniach kočovných divadelných skupín v Komárne vieme od r. 1808 a spoločnosť Dávida Kilényiho, ktorá prišla do Komárna r. 1819 z Kecskemétu, kočovala po krajine od r. 1820 už pod názvom Komárňanská maďarská divadelná spoločnosť (práve ona odohrala prvé maďarsky hovorené divadelné predstavenie aj v Bratislave) a potom sa usadila v Komárne.

Prehľad maďarského hovoreného divadla na Slovensku siaha teda pomerne hlboko do minulosti. Po vzniku Československej republiky reprezentujú maďarské profesionál-

ne divadelníctvo súkromné súbory, ktoré okrem svojich stálych scén v Košiciach a v Bratislave pohostinsky vystupujú na celom území obývanom maďarským obyvateľstvom. (Toto obdobie spracoval v monografii *Magyar színjátszás és drámairodalom Csehszlovákiában* [Maďarské divadelníctvo a dramatická literatúra v Československu] Miklós Kovács.) Po druhej svetovej vojne, roku 1950, vznikol maďarský odbor štátneho Dedinského divadla a potom, r. 1952 bolo založené Maďarské oblastné divadlo (Magyar Területi Színház – Matesz) so sídlom v Komárne, ako vôbec prvé samostatné štátne maďarské divadlo v Československu. Roku 1969 bolo v Košiciach založené Divadlo Thália (Thália Színház), ako pobočka komárňanského Mateszu. Od roku 1969 mal teda Matesz dva súbory: v Komárne a v Košiciach, ktoré podliehali spoločnému riadeniu. Pravda, socialistická „kultúrna politika“ vymedzila profilácii divadiel a možnostiam umeleckej tvorby iba všeobecne známy úzky rámec. Vedenie Mateszu však dostatočne nevyužilo ani tie možnosti, ktoré spomínaný úzky rámec poskytoval. S umelcami, ktorým išlo o náročnú umeleckú prácu, a ktorí sa o takúto prácu pokúsili aj v praxi, sa vedenie rýchlo rozlúčilo, alebo ich dostalo do nezládnuteľných situácií a zobralo im chuť tvoriť. Čiastočne z dôvodov profesionálneho diletantizmu, čiastočne z túžby vyhovieť stranickým požiadavkám nasmerovali divadelnú loď do plytkých vôd nenáročnej zábavy a duchovnej prázdnoty. Maďarské profesionálne divadlo v Československu koncom osemdesiatych rokov teda verne odrážalo všeobecný stav agónie socialistického zriadenia.

Nebolo v ňom ani stopy po úsilí väčšiny slovenských a českých divadiel prekonávať ideologických bariér, učiť sa ostražitosť aparátčikov, dozeraúcich na „ideovú čistotu“ vtedajších divadiel, v profesionálne náročných produkciách dosahovať stav tichej vnútornej spriaznenosti s obecnstvom a neustále sa pokúšať zaujímať jasný spoločensko-politický postoj. V zásadnom kontraste s vývojom v slovenských a českých divadlách súbor divadla Thália nemal roku 1989 režiséra, dramaturga, ba ani jedného vysokoškolsky vzdelaného herca. Koncom osemdesiatych rokov mali predstavenia košického súboru zúfalú úroveň, z hľadiska divadelno-estetického boli takmer nehodnotiteľné. V Komárne bola situácia o niečo lepšia, najmä vďaka početnejšiemu a podstatne kvalitnejšiemu súboru. Nádej ľudí, ktorí túžili po kvalitatívnom pokroku divadla oživila aj skutočnosť, že po štvrtstoročí sa obnovila a aj povzbudivo rozbehla spolupráca s bratislavskou vysokou školou: Tibor Skronka, ktorý ju absolvoval roku 1988, sa okamžite stal jednou z vedúcich osobností divadla a v ďalších ročníkoch sa pripravovali maďarskí študenti v počte dovtedy nevídanom (Szilvia Varga, Dezső Rancsó, Zuzana Dósa, Attila Mokos, Attila Bocsársky, Ildikó Kovács, Oliver Boldoghy).

November 1989 samozrejme všeličo zmenil. Prvá zmena, hoci mala možno iba symbolický význam, sa týkala košického divadla Thália. Len čo to zmenené spoločensko-politické pomery dovolili, divadelníci „zavolali z Maďarska domov“ zakladateľa divadla Sándora Bekeho a vo februári 1990 uviedli v jeho réžii hru Richarda Nasha *Obchodník s dažďom*. Inscenácia, ktorá sa po odchode Pétera Gágyora (1983) stala bezkonkurenčne najlepším predstavením divadla Thália, poskytla pre budúcnosť dve základné poučenia. Prvým z nich bolo to, že predstavenie na slušnej úrovni sa dá vytvoriť aj v zlých podmienkach takmer „z ničoho“ a druhým, že vynikajúce výsledky sa predsa len nedajú dosahovať bez posilnenia súboru (Beke do hlavných úloh obsadil Imreho Borárosa a Annu Petrécsovú z komárňanského divadla).

Roku 1990 sa divadlo osamostatnilo a odvtedy funguje pod názvom Divadlo Thália. Zložité podmienky nového divadla sa menili iba pomaly. Riaditeľ a dramaturg divadla Péter Kolár angažoval vedúceho a režiséra jedného z najúspešnejších domácich študentských divadiel (košické divadlo IKS) Andrása Pásztóa, ktorý pri tvorbe novej, hodnotovo zameranej dramaturgie musel vybojovať svoj zápas na dvoch frontoch – s časťou obecnstva i s časťou súboru. „Posilnenie“ súboru nešlo zo dňa na deň, najväčším problémom sa však ukázala byť absencia režiséra schopného vyprofilovať jasnú umeleckú tvár divadla. Herecký súbor sa ale v priebehu nasledujúcich rokov postupne posilnil natolko, že mohol súťažiť aj s lepšími slovenskými, či maďarskými divadlami. Bolo to jednak zásluhou príchodu mladých hercov po skončení vysokej školy (po už spomenutom Attilovi Bocsárszskom to boli v polovici 90-ych rokov postupne Tibor Tóth, Szilárd Petrik, Éva Bander), ďalej hercov, ktorí prišli do Košíc z Komárna (Ildikó Kovács, Oliver Boldoghy), hercov, ktorí do divadla nastúpili po strednej škole (medzi inými Csongor Kassai, József Czajlik, Szilvia Kiss) a na druhej strane napokon aj starších hercov, ktorí sa dokázali umelecky obrodíť, resp. ktorí sa po kratšej či dlhšej prestávke opäť vrátili na javisko. Rozhodujúci význam pre divadlo mal najmä návrat Mihályja Gyurkovicsa. Od roku 1993 sa stal umeleckým šéfom Péter Dezsényi, ktorému sa síce nepodarilo vytvoriť vyhranený a jednotný umelecký profil divadla, ale práve do obdobia jeho šéfovania (1993 – 1995) spadá spomínané významné posilnenie hereckého súboru. V tých rokoch sa v Košiciach zrodilo niekoľko výnimočných hereckých kreácií v kontexte slovenského i maďarského divadelníctva, ktoré si však nevšimla ani maďarská, ani slovenská divadelná kritika a väčšinou boli vynechané aj pri udeľovaní rôznych cien za herecké výkony, hoci niektoré z nich by si uznanie naozaj zaslúžili. Vzhľadom na to, že divadlu stále chýbala vedúca osobnosť, ktorá by určovala

jeho charakteristickú tvár, sformovala jeho individuálny štýl a otvárala by nové umelecké horizonty, obzvlášť dôležitou sa stala práca hostujúcich režisérov. Spomedzi nich vynikol Attila Vidnyánszky, ktorý naštudoval niekoľko veľmi dôležitých inscenácií a mal veľký vplyv aj na formovanie súboru. Avšak za najvýznamnejší fakt v tejto oblasti možno považovať vzájomné „nájdenie sa“ košického súboru a Istvána Verebesa. Výsledkom tohto spojenia bola inscenácia *Bánk Bán*, ktorá mala podľa nášho názoru divadelno-historický význam, keďže Verebes v nej túto „posvätnú“ národnú drámu vyložil úplne revolučným spôsobom. Košice sa po prvom uvedení hry roku 1833 aj po druhýkrát zapísali zlatými písmenami do dejín inscenovania drámy *Bán Bánk*, a to napriek ambivalentnému prijatiu u obecnstva a mlčania kritiky. Bola to divadelná sezóna 1995/96, v ktorej sa zásluhou kultúrnej politiky tretej Mečiarovej vlády dostalo košické divadlo na pokraj svojej fyzickej existencie. Súboru však táto situácia – aspoň dočasne – akoby dodala novú silu, silu „robiť dobré divadlo zo vzdoru“. Paradoxne, po zmene vlády a po očakávaných (a čiastočne aj realizovaných) pozitívnych zmenách v oblasti materiálneho zabezpečenia divadla sa nádejne rozvíjajúci súbor rozpadol. Krízu, v dôsledku ktorej košické divadlo opustila väčšina najtalentovanejších hercov (medzi inými Oliver Boldoghy, Ildikó Kovács, Tibor Tóth, Éva Bandor, Tibor Fabó), spôsobila neexistencia ucelenej odbornej a umeleckej o koncepcie vedenia, ako aj zníženie dramaturgie a umeleckej náročnosti. To sa vedenie divadla snažilo zdôvodniť túžbou obecnstva zabávať sa, ibaže sa, žiaľ, nezastavilo ani pred poskytovaním najpoklesnutejších foriem zábavy. Odvtedy už došlo k pokusu o konsolidáciu situácie. Roku 2003 sa umeleckým šéfom divadla stal Sándor Beke, od ktorého všetci očakávali zladenie koncepcie „umeleckého“ a „diváckeho“ divadla (čo sú podľa nášho názoru pomerne vágne, ale predsa len používané pojmy). Očakávali od neho vytvorenie divadelne a myšlienkovu náročnej koncepcie,

ktorá by však bola zároveň dostatočne zábavná, aby ju prijalo aj obecnstvo. Na jar roku 2005 bol však Sándor Beke odvolaný, takže aj tento pokus skončil neúspešne. V Košiciach panuje dnes už dlhodobo umelecká (ideová i formálna) neistota.

Jókaiho divadlo v Komárne prešlo takmer úplne odlišným vývojom než košická Thália. Lepšiu východiskovú pozíciu, na ktorú sme poukázali už v úvode, sa mu v prvej sezóne podarilo maximálne využiť. Roku 1990 vyhral konkurz na riaditeľa divadla Sándor Beke a v tom čase študoval na bratislavskej vysokej škole aj celý rad talentovaných mladých ľudí. Do spolupráce charizmatického riaditeľa a režiséra s dobrým súborom, ktorý sa postupne ešte zlepšoval príchodom nových hereckých posíl, sa vkladali veľké nádeje. Začiatok naplnil všetky očakávania, ba možno ich ešte aj prekonal. Beke inscenoval hru Gyulu Háyhó *Kôň* [Ló] pod názvom *CaliguLÓ* (slovná hračka – Kôň Caligula). Táto inscenácia sa stala z mnohých hľadísk smerodajnou a poslúžila ako vzor. Beke ňou ohlásil svoj divadelný program, ktorý sľuboval spoločenskú angažovanosť bez povrchných, banálnych aktualizácií, profesionálne náročné predstavenia, divadlo, ktoré by prekračovalo dovtedy prevládajúci naturalisticko-realistický štýl a zároveň by bolo aktuálne, vzrušujúce, s vysokou umeleckou úrovňou. Z hľadiska obohatenia štylistických výrazových prostriedkov, prijatia novších divadelných štýlov a zdomácnenia modernejších prúdov dramatickej literatúry, teda z hľadiska „obnovy“ divadla sa možno ešte významnejšou inscenáciou ako *CaliguLÓ* stala druhá Bekeho réžia Rózewiczovho *Bieleho manželstva*, aj keď možno celkový dojem z nej nebol taký jednotný ako v prvom prípade. Medzitým divadlo prijalo do svojho názvu meno Móra Jókaiho (od 1. júna 1990) a odvtedy sa volá Jókaiho divadlo v Komárne. Umelecko-duchovné vrenie a vzrušenie svojej prvej divadelnej sezóny v Komárne sa už Bekemu nepodarilo zopakovať a napriek tomu, že chýry o rastúcich konfliktach vnútri súboru boli čoraz znepokojujú-

cejšie, nakoniec to bol zásah mečiarovskej kultúrnej politiky, ktorý zabránil Bekemu, aby dokázal, čo všetko by bol ešte schopný s komárňanským súborom dosiahnuť. Beke totiž aj roku 1994 vyhral pred odbornou komisiou konkurz na riaditeľský post, lenže minister kultúry nevymenoval za riaditeľa jeho, ale Istvána Holocsyho. Niekoľko nasledujúcich sezón bolo poznačených dramaturgickou náhodnosťou, väčšinou krčovitou snahou nadbiehať skutočnej, ale aj vymyslenej túžbe obecnstva po zábave, striedavo lepšou či horšou prácou hostujúcich maďarských režisérov, pozývaných náhodne, bez jasnejšej koncepcie. Zrodilo sa síce aj niekoľko inscenácií slušnej úrovne, chýbala však premyslenejšia, dlhodobá dramaturgická a umelecká koncepcia. Niet sa čo čudovať, že v tom období niekoľko nadaných umelcov rozviazalo angažmán (Ildikó Kovács, Oliver Boldoghy, Zsuzsa Dósa, Katalin Stubendek), alebo do divadla ani nenastúpili (Éva Bandor, Szilárd Petrik, Tibor Tóth).

Priaznivú zmenu priniesol rok 1999. Do čela divadla sa vtedy na základe konkurzu dostal József Kiss Péntek. Z Kiss Péntekovho pôsobenia, ktorý bol dovtedy známy ako veľmi aktívny amatérsky režisér, mali síce mnohí obavy, ale on všetkých neveriacich Tomášov príjemne prekvapil. Hneď v prvej sezóne sa mu podarilo šťastne vybrať niekoľkých skúsených (Sándor Beke, László Gali, István Pinczés) i mladých talentovaných (Mária Kecskés, Miklós Tóth, György Honti) režisérov, zrodilo sa aj konzekventné dramaturgické úsilie spojené predovšetkým s menom Emese Varga, ktorá prišla do divadla z bratislavskej VŠMU. Zmeny, ktoré sa udiali v súbore, mali neoceniteľný význam: do Komárna nastúpili alebo v tamojšom divadle hostovali absolventi a poslucháči VŠMU, dokonca – ako sme už uviedli vyššie – do Jókaiho divadla prestúpili najlepší herci z košickej Thálie alebo v ňom prinajmenšom pravidelne hostovali ako umelci „na voľnej nohe“. Druhá sezóna pod vedením Kiss Pénteka priniesla aj „veľký prielom“. Novátorská, vzrušujúca, hoci v niektorých ohľadoch aj sporná inscenácia

Vörösmartyho hry *Csongor a Tünde* ostala ešte nezaslúžene bez odozvy, ale *Amadeus* v réžii poslucháča VŠMU Józsefa Czajlika a *Tartuffe* Pétera Telihaya už zožali významný odborný úspech. *Tartuffe* okrem výrazného úspechu skvelej inscenácie priniesol ešte jeden moment, dôležitý pre ďalší vývoj divadla: stretnutie s režisérom Péterom Telihayom, ktorý sa v nasledujúcej sezóne (2001/2002) stal umeleckým šéfom divadla. Činnosť divadla si konečne všimla aj maďarská i slovenská odborná verejnosť: roku 2001 sa mohlo zúčastniť obidvoch najvýznamnejších celoštátnych divadelných festivalov v Pécsi (*Tartuffe*) a na Divadelnej Nitre (*Amadeus*). Hoci divadlo nedosahovalo stále iba vrcholy a prechádzalo aj menej úspešnými obdobiami (napr. v sezóne 2001/2002 sa nepodarilo nadviazať na úspechy predchádzajúcej sezóny), sezóna 2002/2003 dokázala, že vedenie divadla si vybralo dobrú cestu. Dôkazom toho je aj skutočnosť, že práve v tejto sezóne Jókaiho divadlo dosiahlo najväčší profesionálny úspech svojho doterajšieho pôsobenia – inscenácia Čechovovej *Čajky* získala na Prehliadke zahraničných maďarských divadiel v Kisvárdě Veľkú cenu. To, že divadlo nie je „krotká inštitúcia“, ako to vyjadril v názve svojej knihy známy maďarský herec Tamás Major, aj v prípade Jókaiho divadla dokázala skutočnosť, že k dobrému a nerušenému fungovaniu divadla nepostačujú ani odborné úspechy a uznanie, ani vznik vynikajúcich inscenácií. Premena ľudských vzťahov, prijatie umeleckej koncepcie celým súborom alebo aspoň jeho významnou časťou, nerušená komunikácia medzi ľuďmi, adekvátne riešenie konfliktov patria k dlhodobému a kontinuálnemu fungovaniu divadla rovnako, ako umelecká kvalita divadelnej práce. Kvôli napätiam, ktoré vznikli v súbore, a ktoré vedenie divadla nebolo schopné riešiť alebo zmierniť vo „vlastnej réžii“, prišlo na lámanie chleba. Riaditeľ a umelecký šéf museli odísť. Ale Tibor Tóth, ktorý vyhral ďalší konkurz na riaditeľa divadla, je odhodlaný pokračovať na vytýčenej ceste, chce zachovať vynikajúci herecký kolektív

pohromade. Má záujem zmierniť napätia vo vnútri súboru, dôsledne pokračovať v začatej náročnej dramaturgickej a estetickej práci, udržiavať profesionálne kontakty s vynikajúcimi slovenskými a maďarskými divadelnými umelcami, existenciu v „dvoch kultúrach“ využiť na tvorbu umeleckých hodnôt. Túto nádej pomohlo udržať pri živote aj to, že za nového umeleckého šéfa Jókaiho divadla sa podarilo získať jednu z najvýznamnejších a najvzrušujúcejších osobností maďarského divadelného života Istvána Verebesa. Prvá Verebesova sezóna síce zaostala za očakávaním, ale ak sa podarí zabezpečiť podmienky na pokojnú prácu, tak je dôvod dúfať, že Jókaiho divadlo sa dostane do prvej línie maďarských i slovenských divadiel.

Počas uplynulého poldruha desaťročia bola v maďarskom divadelnom prostredí s väčšou či menšou intenzitou permanentne prítomná idea vzniku tretieho profesionálneho divadelného súboru. Často spomínaná možnosť divadla, ktoré by vzniklo na báze filakovského a lučenského amatérskeho divadla nemá dostatočne profesionálne ani umelecké opodstatnenie, v minulom roku sa však nečakane objavila myšlienka založenia profesionálneho komorného divadla pod vedením Pétera Gágyora, ktoré sa chvíľu považovalo za hotovú vec. Gágyorove divadelné cítenie, jeho talent a profesionálnu náročnosť sme mali možnosť poznať z jeho niekdajšieho účinkovania v amatérskom súbore Szép Szó [Pekné slovo], i z jeho kratšieho pôsobenia (1981 – 1983) v košickej Thálii. Jeho hra *Zbohom monarchia* v jeho vlastnej réžii priniesla novú farbu na paletu Jókaiho divadla, ktoré sa vybralo hľadať nové cesty, ale neskôr na ňu nič nenadviazalo. Jeho inscenácia hry E. Albeeho *Kto sa bojí Virginie Wolfovej* s hosťujúcimi hercami v komárňanskom klube Rév preukázala, že existuje dostatočný potenciál na vznik takéhoto divadla. Otázkou ostáva, do akej miery sa dajú pre takýto projekt vytvoriť materiálne a organizačné podmienky a či by nebolo cieľavedomejšie nájsť Gágyorovi miesto v už existujúcej divadelnej štruktúre. Isté

je, že umelec takého formátu ako Gágyor, by mal dostať príležitosť realizovať sa v maďarskom divadelnej kultúre na Slovensku – predovšetkým v záujme jej vlastného rozvoja.

Zmeny po r. 1989 priniesli pre tuzemský divadelný život veľa nových príležitostí, ale aj veľa starostí a problémov. Vývoj nášho divadelného umenia v tomto období nebol ani zďaleka nerušený a priamočiary, skôr pripomína zvlnenú krivku. Koniec cenzúry a priameho politického zasahovania umožnil značné zmeny v dramaturgickom plánovaní. V repertoároch divadiel sa mohli objaviť mená dovtedy neželaných maďarských (Gyula Hágy, Sándor Márai, Gyula Illyés, István Csurka, Gábor Görgy) či zahraničných (Rózewicz, Gombrowicz, Beckett, Sartre) autorov, čo malo pozitívny vplyv na ich programovú skladbu. Ako pozitívum musíme hodnotiť aj fakt, že bulvárne hry nízkej kvality sa v repertoári našich dvoch divadiel objavili v menšej miere, ako sme očakávali, či skôr sa obávali. To, že okrem ukončenia dramaturgických obmedzení sa skončilo aj obdobie štýlových preferencií a nárokov (socialistický realizmus), sa podarilo využiť už v oveľa menšej miere. Sándor Beke počas prvých dvoch rokov svojho pôsobenia v pozícii riaditeľa v Komárne síce podnikol pokus o osvojenie si nie realistickej, ale štylizovanej divadelnej formy. Tá sa ponúkala ako nové programové východisko pre odlíšenie sa od stále prevládajúceho realizmus v maďarských (aj slovenských) divadlách. Úsilie spočiatku aj prinieslo dobré výsledky (*CaligulÓ*, *Biele manželstvo*), okrem jednej úspešnej (*Čakanie na Godota*) a jednej málo úspešnej (Tibor Ébert: *Esterházy*) inscenácie však neprinieslo trvalú zmenu a štylistické obohatenie prevládajúcich divadelných trendov. V Košiciach sa spomínaná Verebesova inscenácia hry *Bánk Bán*, ktorú autor tohto príspevku považuje za významný inscenačný čin aj z pohľadu divadelnej histórie, dá považovať skôr za výnimku, ako za vedomé úsilie o štýlotvorné obohatenie divadla. Určite najvýznamnejším výdobytkom uplynulého obdobia je skutočnosť, že na bratislavskú VŠMU

sa dostali talentovaní mladí ľudia v oveľa väčšom počte ako dovtedy a väčšina z nich, v protiklade v predchádzajúcimi rokmi ostala pôsobiť tu, na Slovensku. Hoci aj v tomto období odišli (a stále odchádzajú) významní umelci do Maďarska (Szilvia Varga, Dezső Rancsó, Katalin Stubendek, Zsuzsa Dósa, Erik Ollé, Róbert Lucskay) alebo prijímajú angažmán do slovenských divadiel (Szidi Tóbiás, Csongor Kassai), situácia v oblasti dopĺňania hereckých síl sa za daných okolností zdá byť vyriešená. Väčším problémom je otázka umeleckého vedenia. V spomínanom období ukončila štúdium jediná maďarská dramaturgička (Emese Varga), a práve ona je jednou z určujúcich osobností komárňanského divadla. Spomedzi dvoch absolventov réžie sa Miklós Forgách nepochopiteľným spôsobom ocitol mimo divadla a József Czajlik odišiel do Maďarska. Pri výbere hostujúcich režisérov zatiaľ väčšiu rolu hrali náhoda a osobné kontakty, ako dôsledná a dlhodobá umelecká koncepcia. Napriek tomu tri pohostinské inscenácie Istvána Verebesa v košickej Thálii priniesli okrem umeleckej hodnoty aj významné pedagogické výsledky v oblasti hereckej výchovy a ročné pôsobenie Pétera Telihaya v Komárne bolo zasa významné z hľadiska zmeny pohľadu na umeleckú náročnosť. Nesporné výsledky z hľadiska herecko-pedagogického a súborotvorného mali aj košické hostovania Attilu Vidnyánszkeho.

Žiaľ, naše divadlá veľmi málo využili možnosti, ktoré sa skrývajú v oblasti dlhodobej a premyslenej spolupráce so slovenskými divadlami a slovenskými režisérmi. Na tomto poli by bolo potrebné čo najrýchlejšie prehodnotiť ponúkajúce sa príležitosti, možné formy spolupráce, ktoré by mohli obohatiť obe strany.

Rovnako by bolo treba premyslieť spoluprácu s maďarskými divadlami a divadelnými umelcami, aby sa namiesto sporadických hostovaní, založených na osobných známostiach a na náhode, stala súčasťou dlhodobého koncepcného plánovania, napomáhajúceho rozvoju divadiel a ich súborov.

Decentralizácia divadiel, ich zaradenie pod správu vyšších územných celkov, najne-

gatívnejšie postihlo práve národnostné divadlo, predovšetkým oba maďarské súbory. Obe divadlá musia vo svojej zájazdovej činnosti zabezpečiť celé územie obývané maďarskou menšinou. Týka sa to štyroch krajov a v porovnaní s inými oblastnými slovenskými divadlami to znamená oveľa väčší počet zájazdov. Súčasnú situáciu, ktorá s týmito zvýšenými nákladmi na prevádzku divadiel nepočíta v dostatočnej miere, považujeme za neudržateľnú.

Bolo by potrebné nájsť aj spôsob na podporu spolupráce divadiel a spisovateľskej obce a aspoň sa pokúsiť o toľko spomínanú, mnohými želanú, ale okrem dvoch-troch výnimiek nijakou konkrétnou formou nepodporovanú a „neorganizovanú“ pomoc a podporu pri vzniku novej maďarskej dramatickej literatúry na Slovensku.

Súčasťou divadelného života je aj divadelná kritika. Viackrát sme poukázali na nezáujem maďarskej i slovenskej divadelnej kritiky o dianie v maďarských oblastných divadlách. Okrem jednej-dvoch čestných výnimiek neexistuje ani len pokus o systematické sledovanie maďarských divadiel na Slovensku a o jeho kritické „mapovanie“. Od predčasného, tragického odchodu Istvána Duszu sa v prostredí tunajších Maďarov nenájde ani jediný kritik, ktorý by sledoval maďarský divadelný život v jeho úplnosti, a ktorý by ho reflektoval na poctivej odbornej úrovni. Dôkladné, analytické a rozsiahlejšie štúdie sú v podstate od vzniku oboch stálych divadiel trvalo nedostatkovým artiklom. Situácii by mohla pomôcť účasť v systematickom divadelno-teoretickom vzdelávaní, ako aj založenie divadelno-kritického združenia a na druhej strane by aj samotné divadlá mohli aktívnejšie vyhľadávať spoluprácu s divadelnými kritikmi (napr. formou hodnotiacich „súboroviek“, ktoré sa tak osvedčili v slovenských divadlách).

Na záver by sme mohli zdôrazniť, že Jókaiho divadlo v Komárne má v súčasnosti súbor zložený z vynikajúcich hereckých osobností a z umeleckého hľadiska píše momentálne jednu z najvýznamnejších kapitol svojej

histórie. Na druhej strane košické divadlo Thália prechádza jednou z najťažších fáz svojej histórie. Dúfajme, že v Komárne sa podarí zachovať jestvujúce hodnoty a v Košiciach zasa opätovne vybudovať silný herecký súbor a nájsť tak veľmi potrebné, koncepčne uvažujúce umelecké vedenie divadla. Prípadné založenie tretieho profesionálneho divadelného

ho súboru by mohlo ponúknuť novú profesionálnu výzvu, zdravý rozruch a zaujímavosť. V uplynulom období utrpelo v oblasti divadelníctva – aspoň do tejto chvíle – najťažšiu porážku ochotnícke divadlo. Ale to už je iná kapitola histórie obdobia po novembri 1989.

(Preložil Peter Kováč)

JÓZSEF LISZKA

MUZEOLÓGIA

Kľúčové slová: múzeá na južnom Slovensku, výskumy, publikácie.

Po roku 1918 na území vtedajšieho južného Slovenska s väčšou či menšou intenzitou pokračovali vo svojej činnosti – s výnimkou múzea v Šahách – už skôr založené župné a mestské múzeá (Komárno, Rimavská Sobota, Rožňava), resp. v období medzi dvomi vojnami vznikli aj múzeá nové (Šamorín, Levice, Nové Zámky). Už vtedy sa zrodila myšlienka založenia ústredného múzea maďarskej menšiny, avšak zatiaľ bez možnosti realizácie. Po druhej svetovej vojne pôsobilo v zásade v každom okresnom sídle na Slovensku múzeum vlastivedného typu. Múzeá na južnom Slovensku uskutočňovali sporadicky aj výskum maďarského charakteru, no napriek tomu to neboli vyslovene maďarské múzeá. Po viacerých predchádzajúcich iniciatívach (1968, 1981 atď.)¹ vzniklo 1. októbra 1991 Oddelenie pre výskum a dokumentáciu maďarskej národnostnej kultúry na Slovensku (vedúci József Liszka) Podunajského múzea v Komárne, ktoré podľa vtedajších príslubov a plánov malo byť základom budúceho maďarského múzea na Slovensku. Oddelenie si stanovilo za cieľ zmapovať zbierky múzeí na južnom Slovensku, založilo zbierku maďarských denníkov a časopisov vychádzajúcich na Slovensku, ako i zbierku drobných tlačovín a staralo sa o knižnicu a databázu Národopisnej spoločnosti Maďarov na Slovensku. Iniciovalo a koordinovalo výskumné programy, zorganizovalo viaceré konferencie (1991: Interetnické vzťahy v severnej časti Karpatskej kotliny; 1992: Vzťahy medzi regiónmi; 1993: Región a ľudová kultúra; 1994: Skauting a etnológia). Vydalo ročenku *Acta Museologica* (Liszka 1994b), archeologické a náro-

dopisné bibliografie (Nevizánszky 1993; Nevizánszky 1995; Fülöp 1992; Juhász 1995; Liszka 1995). Usporiadalo výstavu pod názvom Drevorezbárske umenie maďarských oblastí na Slovensku, ktorej základ tvorili zbierky múzeí na južnom Slovensku a fotografie Mihály Kútvölgyiho. Tento materiál predstavilo najprv roku 1994 v Komárne, potom v Dunajskej Strede, v Nových Zámkoch, v Galante, v Šahách, v Rimavskej Sobote a v Rožňave a napokon (roku 1995) v Etnografickom múzeu mesta Kittsee v Rakúsku. Po roku 1995 činnosť národnostného oddelenia pre politické i osobné dôvody dlhú dobu stagnovala. Roku 2002 sa v zmysle rozhodnutia orgánov Nitrianskeho samosprávneho kraja zmenilo poslanie a zároveň i meno komárňanského múzea na Múzeum maďarskej kultúry a Podunajska.

Zhruba od začiatku až polovice deväťdesiatych rokov sa začala črtáť možnosť vytvorenia siete národnostných múzeí v rámci Slovenského národného múzea. Národopisné múzeum v Martine v spolupráci s inými múzeami spustilo roku 1995 svoj program pod názvom Múzeá a národnosti, v rámci ktorého sa isté javy ľudovej kultúry skúmali z pohľadu národností (Slovákov, Maďarov, Nemcov, Ukrajincov-Rusínov, Rómov a Židov) na Slovensku. Základ projektu tvorili jednotlivé puťovné výstavy (Svadba na Slovensku; Jarmoky, trhy; V záhrade pokoja. Zvyky súvisiace so smrťou z hľadiska národností na Slovensku) a k nim sa viažuca konferencia. Do organizácie výstav sa zapojili odborníci a inštitúcie danej národnosti. Za maďarskú národnostnú menšinu sa do programu najprv zapo-

jilo už spomínané Oddelenie pre výskum a dokumentáciu maďarskej národnostnej kultúry na Slovensku Podunajského múzea v Komárne, neskôršie (od roku 2001) aj Dokumentačné centrum maďarskej kultúry na Slovensku, ktoré vzniklo ako samostatné oddelenie Slovenského národného múzea – Historického múzea v Bratislave. Dokumentačné centrum roku 2002 v spolupráci s Muzeologickou spoločnosťou na Matúšovej zemi (Mátyusföldi Muzeológiai Társaság) vydalo prvé číslo publikácie *Muzeológiai Füzetek* [Muzeologické zošity]. V tom istom roku sa oddelenie osamostatnilo, funguje pod názvom Múzeum kultúry Maďarov na Slovensku v rámci organizačných štruktúr Slovenského národného múzea v Bratislave. Súčasťou Múzea kultúry Maďarov na Slovensku je aj Kaštieľ Imre Madácha v Dolnej Strehovej a Pamätný dom Kálmána Mikszátha v Sklabinej. Múzeum roku 2003 otvorilo svoju stálu expozíciu pod názvom Tradícia a hodnoty. Maďari na Slovensku (Danter 2004).

V období 1989 – 2004 mohli jednotlivé múzeá na južnom Slovensku uvažovať o rozšírení svojich zbierok len vo veľmi obmedzenom rozsahu, každé z nich (Dunajská Streda, Nové Zámky, Galanta, Komárno) však prispieva do kultúrneho života Slovenska vlastnými ročenkami a periodickými výstavami. Podunajské múzeum v Komárne roku 1990 sčasti obnovilo svoje stále expozície, otvorilo svoje lapidárium z rímskeho obdobia a pomerne pravidelne sa ohlasuje príležitostnými výstavami (v prvom rade výtvarného charakteru). Národopisná expozícia rožňavského múzea bola do roku 1990 sprístupnená verejnosti na hrade Krásna Hôrka. Potom múzeum s využitím zbierky výtvarných exponátov betliarskeho kaštieľa obnovilo v tej istej budove Andrásyho galériu. Roku 1990 múzeum obnovilo aj svoju stálu expozíciu. Tekovské múzeum v Leviciach otvorilo svoju novú stálu expozíciu roku 1992. Aj Múzeum Jána Thaina v Nových Zámkoch otvorilo svoju novú stálu národopisnú a regionálnu výstavu. Vlastivedné múzeum v Galante si roku 1999 pri-

pomenulo tridsiate výročie svojho vzniku odovzdaním národopisného domu vo Veľkých Úľanoch, viacerými periodickými výstavami, veľkolepými expozíciami a publikáciami (pozri Danter 1999; Keppert 1999; Kontárová 1999; Liszka 2002, 96 – 98).

Doteraz sme podali obraz o národopisnej činnosti regionálnych inštitúcií vo vlastníctve štátu. V ďalšej časti sa v krátkosti pristavíme pri niektorých občianskych iniciatívach, ktoré sa po roku 1989 môžu v oblasti muzeológie preukázať relevantnými výsledkami.

Roku 1990 obnovuje svoju činnosť Gemersko-malohontský múzejný spolok (Gömör-kishonti Múzeumegyesület). Začína vydávať edíciu *Gömör-kishonti Téka* [Gemersko-malohontská knižnička] a regionálny vlastivedný časopis pod názvom *Gömörország: Az északi magyar peremvidék fóruma* [Gemersko: Fórum severno-maďarského okolia] (Kovács 1999). V Šahách, pod egidou Poľnohospodárskej odbornej školy sa už dávnejšie, od roku 1975, uskutočňoval pod vedením Ferenca Danisa zber národopisných (predovšetkým hospodárskych) predmetov, ktoré boli aj vystavované. Roku 1992 mesto založilo Hontianske múzeum a galériu, ktoré odvtedy vyvíja pod vedením Tibora Pálinkása záslužnú činnosť. Popri rade periodických výstav otvorilo múzeum roku 1994 aj svoju stálu historickú a národopisnú expozíciu. V tom istom roku bol založený Kruh priateľov Hontianskeho múzea a galérie. S podobným cieľom boli založené mestské múzeá vo Filakove (József Jačmeník) a v Kráľovskom Chlmci (János Bogoly), aj keď ich konkrétna činnosť ani zďaleka nie je taká významná, ako v prípade už spomínaného múzea v Šahách. Muzeologická spoločnosť na Matúšovej zemi, ktorá vznikla roku 1998 na podnet Izabely Danterovej, vyvíja svoju činnosť v okolí Senca. Predbežne chce organizovaním série prednášok vzbudiť záujem obyvateľov oblasti a upriamiť ich pozornosť na jednotlivé javy ľudovej kultúry. Zároveň však podporuje každú takú iniciatívu, ktorá sa zaoberá spracovaním historických, národopisných tém, pamiatok a ochrany prírody na území tzv.

Matúšovej zeme (územie medzi Malým Dunajom a dolným tokom Váhu – pozn. red.). Usiluje sa o odbornú registráciu a dokumentáciu takých historických a národopisných zbierok, národopisných domov (ich počet dnes už presahuje päťdesiat), ktoré nie sú vo vlastníctve resp. pod kontrolou štátu. V uvedených témach ponúka aj odborné poradenstvo (*Hírharang*, 1999, č. 2, s. 37). Kultúrno-antropologická dielňa (Kulturális Antropológiai Műhely) v Tornali, ktorú roku 1999 založil Gábor Pusko, vyvíja vedeckú, vlastivednú a muzeologickú činnosť. K jej cieľom patrí vybudovanie regionálneho múzea (jeho základ vo forme stálej národopisno-vlastivednej výstavy už existuje), ďalej vytvorenie maďarského virtuálneho národopisného múzea na Slovensku ako aj vydávanie publikácií (medzi nimi jedna ročenka; Pusko 1999). Od januára 2002 pod vedením Istvána B. Kovácsa začala v Rimavskej Sobote svoju činnosť organizácia Vedecké zbierky Reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku (Református Tudományos Gyűjtemények), ktorej úlohou je „pravideľná dokumentácia, zhromažďovanie, ukladanie, odborné spracovanie a zverejnenie dokumentov, kníh, archívnych materiálov a iných pamiatok týkajúcich sa príslušníkov kalvínskej cirkvi“ (B. Kovács 2003, 6). Čiastočne sem patrí aj Fórum inštitút pre výskum menšín, ktorý vznikol roku 1996, a vyvíja aj činnosť súvisiacu s problematikou muzeológie.² Prevádzkuje a stará sa o knižničné zbierky (Bibliotheca Hungarica, Bibliotheca Ethnologica, Bibliotheca Interethnica), archívy, založil rozličné databázy a postupne ich rozširuje. Spomedzi nich treba vyzdvihnúť Archív malých sakrálnych pamiatok Výskumného centra európskej etnológie v Komárne, z jeho materiálov sa uskutočnila výstava fotografií obsahujúca obrázky Ilony L. Juhász a Józsefa Liszku (výstava bola už prezentovaná na dvadsiatich miestach doma i v zahraničí).³ Fórum inštitút pre výskum menšín usporiadal spolu s Muzeologickou spoločnosťou na Matúšovej zemi a Vlastivedným múzeom v Galante 28. októbra 2003 v Šamoríne za účasti domácich a zahraničných prednášateľov medzinárodný

seminár, v priebehu ktorého vzniklo Maďarské muzeologické kolégium na Slovensku. Jeho cieľom je zosúladenie činnosti domácich muzeologických inštitúcií maďarského charakteru. Do jeho práce sa zapojilo dvadsaťdva odborníkov jedenástich múzeí na Slovensku (Danter 2004).

POZNÁMKY

1. Pre podrobnejší prehľad predchádzajúcich udalostí pozri ďalej bohatú literatúru Liszka 1990a; Liszka 1990b; Liszka 1990c; Liszka 1994a; Liszka 2003, 51 – 79. Porovnaj Liszka 1997.
2. Vznikol ako Fórum inštitút spoločenských vied; od decembra 2002 Fórum inštitút pre výskum menšín.
3. Od roku 1998 si bolo možné výstavu pozrieť v Komárne, v Bratislave, v Trebišove, v Košiciach a v Dvoroch nad Žitavou, potom v rakúskom Bad Aussee, v maďarskom Komárome (na dvoch výstavných miestach), v Csorne, v Győri, v Budapešti, v Tate, v Szombathelyi, vo Veszpréme, v Székesfehérvári, v Aszóde a v Ráckeve. O inštitúcii budeme hovoriť podrobnejšie v stati Vedecký inštitucionálny systém, vedecký život a literatúra.

LITERATÚRA

- Danter, Izabella 1999. A galántai Honismereti Múzeum 30 éve [30 rokov Vlastivedného múzea v Galante]. *Hírharang*, 10, č. 2, s. 34 – 36.
- Danter, Izabella 2004. Vecné pamiatky národnostných menšín v zbierkach múzeí na Slovensku. In: Róbert Dohányos – Gábor Lelkes – Károly Tóth (red.): *Národnostné menšiny na Slovensku*. Šamorín, s. 75 – 79.
- Fülöp, Laura 1992. *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia 1991* [Národopisná bibliografia Maďarov na Slovensku 1991]. Komárno – Komárom.
- Juhász, Ilona, L. 1995. *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia 1992*. Komárno – Komárom.
- Keppert, Jozef 1999. 30 rokov múzea v Galante. In: *Studia Galanthesia*. No. 6. Ročenka Vlastivedného múzea v Galante. Galanta, s. 3 – 32.
- Kontárová, Judita 1999. *Vlastivedné múzeum v Galante 1969 – 1999: Výberová regionálna bibliografia*. Galanta.

- Kovács, István, B. 1999. A Gömör-Kishonti Múzeumegyesület vázlatos története [Náčrt histórie Gemersko-malohontskej múzejnej spoločnosti]. In: *A Gömör-Kishonti Múzeumegyesület Évkönyve (1995 – 1997)* [Ročenka Gemersko-malohontskej múzejnej spoločnosti], roč. 2, Rimavská Sobota, s. 6 – 16.
- Kovács, István, B. 2003. Szolgálatra készen a Tudományos Gyűjtemények [Vedecké zbierky sú pripravené slúžiť]. *Kálvinista Szemle*, 74, č. 12, s. 6 – 7.
- Liszka, József 1990a. *Magyar néprajzi kutatás Szlovákiában 1918 – 1938* [Maďarský etnografický výskum na Slovensku 1918 – 1938]. Bratislava.
- Liszka, József 1990b. Etnografický výskum maďarskej národnosti v rámci vedecko-výskumnej činnosti regionálnych múzeí južného Slovenska. In: *Vývoj a postavenie maďarskej národnostnej menšiny na Slovensku po roku 1948*. Košice, s. 150 – 165.
- Liszka József 1990c. Národopisný výskum maďarskej národnostnej menšiny na Slovensku v medzivojnovom období (1918 – 1938). *Slovenský národopis*, 38, s. 568 – 573.
- Liszka, József 1994a. *Őrei a múltnak: Magyar tájházak, vidéki néprajzi gyűjtemények Dél-Szlovákiában* [Strážcovia minulosti: Maďarské národopisné domy, vidiecke národopisné zbierky na južnom Slovensku]. Dunajská Streda.
- Liszka, József 1994b (red.). *Interetnikus kapcsolatok a Kárpát-medence északi részén* [Interetnické vzťahy v severnej časti Karpatskej kotliny]. Komárno – Dunajská Streda. /*Acta Museologica*, 1 – 2./
- Liszka, József 1995. *A szlovákiai Kisalföld válogatot néprajzi bibliográfiája* [Výberová bibliografia národopisu Podunajskej nížiny]. Komárno – Komárom.
- Liszka, József 1997. A szlovákiai magyar múzeumok helyzete [Situácia maďarských múzeí na Slovensku]. *Magyar Múzeumok*, 3, č. 3, s. 51 – 54.
- Liszka, József 2003. *Národopis Maďarov na Slovensku*. Komárno – Dunajská Streda.
- Nevizánszky, Gábor 1993. *Hont megve régészeti irodalma* [Archeologická literatúra Hontianskej župy]. Komárno – Komárom.
- Nevizánszky, Gábor 1995. *A Csallóköz régészeti bibliográfiája* [Archeologická bibliografia Žitného ostrova]. Komárno – Komárom.
- Pusko, Gábor 1999. Kulturális Antropológiai Műhely [Kultúrno-antropologická dielňa]. *Hírhíradó*, 10, č. 2, s. 25 – 26.

(Preložila Štefánia Kecskeméthyová)

ŠPORT

Kľúčové slová: maďarskí športovci z južného Slovenska, športové kluby.

Súťaživé športy sa na území dnešného Slovenska objavili už v druhej polovici 19. storočia, na prelome storočia však došlo k zvýšeniu počtu športových klubov. Ako najstarší športový spolok (1880) je vedený Bratislavský telovýchovný spolok (Pozsonyi Torna Egylet – PTE). Medzi mestá, ktoré mali organizovaný športový život sa dostali aj Šahy a Filakovo. Najväčšie športové osobnosti tohto obdobia – atléti Alojz Szokoly (Szokoly Alajos, 1871 – 1932) a Mór Kóczán (1885 – 1972), plavec Zoltán Halmay (Halmay Zoltán, 1881 – 1956) a športový strelec Alexander Prokopp (Prokopp Sándor, 1887 – 1964) – sa narodili na území dnešného Slovenska, ale olympijské medaily získali v maďarských farbách. Otázka, kam vlastne patria, vyvoláva ešte aj dnes diskusie medzi olympijskými výbormi oboch krajín.

Po vzniku Československa (1918) došlo k rozvoju slovenského športu a v rámci neho aj maďarského menšinového športu. V období medzi dvomi vojnami „sa v našom menšinovom živote uskutočnilo menšinové sebaurčenie len v športe“ – píše Lajos Turczel v publikácii *Magyar sportélet Csehszlovákiában 1918 – 1938* [Maďarský športový život v Československu 1918 – 1938]. Vytvoril sa športový život na národnostnom základe s rovnoprávnymi športovými zväzmi. Roku 1921 vznikol Maďarský futbalový zväz v Československu (Csehszlovákiai Magyar Labdarúgó Szövetség) (s 34 klubmi, s futbalovým životom organizovaným v jednotlivých krajoch, so samostatnými majstrovstvami), o sedem rokov neskôr zas Maďarský telovýchovný zväz v Československu (Csehszlová-

kiai Magyar Testnevelő Szövetség). O desať rokov neskôr mal zväz už 200 telovýchovných jednôt a 12 tisíc registrovaných členov; v tomto čase kulminoval maďarský športový život na Slovensku. Tento rozkvet však prešlo vypuknutie druhej svetovej vojny a potom už spoločenské zriadenie v Československu neumožnilo športovanie na národnostnom základe. Maďar na Slovensku – výnimkou je len prijatie ďalšej štátnej príslušnosti – dodnes nemá inú možnosť ako súťažiť pod značkou celoštátnych (česko)slovenských zväzov, lebo v prípade vhodnej pripravenosti sa mu len takto ponúka príležitosť dostať sa na medzinárodné kolbišťa.

V Šahách roku 1902 vznikol Hontiansky športový klub (Honti Sport Club). Markantnou osobnosťou tejto organizácie bol Alojz Szokoly (roku 1896 získal na aténskej olympiáde v behu na 100 metrov bronzovú medailu). Pri príležitosti osláv 100. výročia organizovaného športu v tomto malom meste v roku 2002 Ferenc Révész zorganizoval jedinečnú výstavu, na ktorej sa stali stredom pozornosti okrem Alojza Sokola aj dvaja paralypici: Štefan Bogdán (je viac ako stonásobný atletický majster Slovenska na invalidnom vozíku, v roku 1992 získal na paralympiáde v Barcelone bronzovú medailu v hode oštepom) a Ladislav Gáspár (paralympijský majster i medailista v stolnom tenise – Atlanta 1996, Sydney 2000, Atény 2004).

V polstoročí, ktoré predchádzalo nami skúmanému obdobiu, malo Slovensko veľké maďarské športové osobnosti i významné úspechy klubov. Vo futbale to boli napríklad Ladislav Kubala, významný tréner Karol

Borhy, Juraj Szikora, spomínaný aj ako biely Pelé, Jozef Móder a Koloman Gógh, ktorí roku 1976 získali titul majstrov Európy, ako aj trojnásobný československý kráľ strelcov Ladislav Józsa (1972/1973 – 21 gólov, 1973/1974 – 17 gólov, 1976/1977 – 18 gólov). Ako družstvo bol najúspešnejší dunajskostredský DAC: od roku 1985 hral v najvyššej súťaži, o dva roky neskôr získal Československý pohár a dostal sa na európsku klubovú scénu, v roku 1988 uzatváral sezónu majstrovskou bronzovou medailou.

V lete roku 1969 vznikol v Topoľníkoch hádzanársky oddiel pod vedením Pavla Németha, od roku 1972 má klub ženské družstvo, ktoré síce nezískalo majstrovský titul, ale má štyri druhé (1981/1982, 1983/1984, 1992/1993, 1993/1994) a dve tretie miesta (1984/1985, 1988/1989) v I. lige a popri tom sa môže pyšiť aj tromi československými pohárovými víťazstvami (1978, 1984, 1994). Sedemnást sezón hralo v najvyššej súťaži a raz sa dostalo až do finále európskeho pohára.

Jedinečných je dvadsaťpäť majstrovských titulov košického vodnopólového družstva ČH v šesťdesiatych až osemdesiatych rokoch minulého storočia. Tvorca úspechu, Ladislav Bottlik, je najväčšou domácou osobnosťou vodného póla po druhej svetovej vojne.

Už po druhej svetovej vojne zapustil korene v Galante box, ale v organizovanej podobe existuje od roku 1969. Družstvo zaznamenalo svoje najväčšie úspechy v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch. Najprv sa dostalo roku 1973 do československej I. ligy, o rok neskôr do najvyššej súťaže družstiev, do extraligy. Bez prerušenia pôsobilo v prvej lige deväť rokov; roku 1983 vypadlo, ale ešte dvakrát sa vrátilo medzi najlepších. Roku 1990 sa už neprihlásilo do majstrovstiev, jeho členovia súťažia len ako jednotlivci. Jeho najväčšie osobnosti: Imrich Vigh (pôsobí v tejto disciplíne už od roku 1947, aj roku 1969 stál pri organizovaní klubu), Ladislav Porozsnyák (pracoval ako tréner), Ladislav Karácsony, Ľudovít Gyerák, Pavol Kovács, Tibor Stojka a Karol Orel.

Spomedzi najväčších športových osobností po druhej svetovej vojne nemožno zabudnúť na Imricha Bugára (prvý majster sveta v hode diskom – Helsinky 1983, majster Európy – Atény 1982, držiteľ striebornej medaily z moskovskej olympiády 1980), ktorý pochádza z obce Ohrady na Žitnom ostrove, ale žije v Prahe, na Evu Šuranovú-Kuczmanovú z Veľkého Blahova (získala bronzovú medailu v skoku do diaľky na mníchovskej olympiáde 1972), Pavla Szikoru (v osemdesiatych rokoch patril medzi najlepších na svete v chôdzi na 50 km, roku 1987 dosiahol na tejto trati najlepší čas), Katarínu Lokšovú-Ráczovú (najväčšia osobnosť ženského šermu v desaťročiach po druhej svetovej vojne, držiteľka striebornej medaily z majstrovstiev sveta – Hamburg 1978, dvanásťnásobná majsterka v šerme fleuretom), zápasníka Jozefa Schwendtnera z Dunajskej Stredy (juniorský majster sveta vo voľnom štýle – 1983), stolného tenistu Rolanda Vímiho z Trhovej Hradskej (držiteľ bronzovej medaily v družstve na majstrovstvách sveta – 1991), kanoistu Csabu Orosza zo Šamorína (dvojnásobný finalista na olympiáde v Atlante: na 1000 metrov – 7. miesto, na 500 metrov – 8. miesto).

Organizovaný športový život nebol na zmenu politického systému v roku 1989 pripravený. Bašty úspechu na južnom Slovensku (DAC, ženský hádzanársky klub v Topoľníkoch) postupne stratili štedrých sponzorov, ktorí ich podporovali na príkaz štátu, ako boli roľnícke družstvá a štátne majetky na Žitnom ostrove. Museli existovať z toho, čo im ostalo, tento zdroj však postupne vysychal a niekdajšie úspešné kluby zmizli z najvyšších súťaží Slovenska.

Nový spoločenský poriadok a následné rozdelenie Československa zúžili aj ekonomické pole pôsobnosti, čo spoločne prinieslo úpadok vrcholového športu na južnom Slovensku. Tento proces, ktorý sa ešte stále neskonal, bezprostredne vyvolal i posilnil materiálny úpadok. Znížili sa štátne dotácie, v niektorých oblastiach boli zrušené. Súčasne však nepripravenosť súkromnej sféry a jej slabá

chut podporovať šport tiež prispeli k strate pozície vrcholového športu v regióne.

Od roku 1904 je registrovaný Dunajskostredský atletický klub (DAC). V čase zmeny režimu to bol klub, kde vyvíjalo činnosť viac oddielov. Popri futbalovom oddieli existoval v klube hádzanársky, zápasnícky, atletický a stolnotenisový oddiel. Roku 1987 sa futbalový oddiel osamostatnil, a aj ostatné oddiely sa vydali na samostatnú dráhu. Futbalisti sa po mocenskom zvrate v roku 1989 dali z núdze na profesionálnu dráhu. Ešte štyri sezóny pobudlo družstvo v 16-člennej československej I. lige: 1989/1990 (14. miesto), 1990/1991 (9. miesto), 1992/1993 (4. miesto). V najvyššej súťaži samostatného Slovenska si zahrali Dunajskostredčania bez prerušenia päťkrát: 1993/1994 (3. miesto), 1994/1995 (4. miesto), 1995/1996 (10. miesto), 1996/1997 (14. miesto) 1997/1998 (16. miesto), potom účinkovali rok v druhej lige, ale z prvého miesta sa ihneď vrátili naspäť do I. ligy, kde skončili na 14. mieste (1999/2000) a opäť vypadli. Odvtedy účinkovali v druhej najvyššej súťaži, ktorú v roku 2006 opúšťali.

Uplynulé poldruha desaťrocie malo a má aj vynikajúcich futbalistov: Szilárd Németh z Komárna (dostal sa do najvyššej anglickej súťaže, bol hráčom Middlesbrough), Attila Pinte (hral v Maďarsku i v Grécku), Július Simon (pôsobil v Rakúsku) a Zsolt Hornyák (hral aj v Rusku). Domáci futbal registruje Karola Peczeho, pochádzajúceho z Gemera ako vynikajúceho trénera, ale ako odborník si získal už dobré meno v Poľsku, v Maďarsku, ale aj v Turecku i v Grécku.

Spomedzi iných družstiev DAC-u dosiahlo najviac úspechov hádzanárske družstvo mužov, ktoré pôsobilo tri sezóny (1994/1995, 1995/1996, 1996/1997) v najvyššej slovenskej súťaži. Sľubná výchova talentov prebiehala na základnej škole na Hviezdoslavovej ulici pod vedením Michala Pogány, kde zapustila korene atletika. Hajnalka Véghová, Áron Szmuda, Matej Méhes, Renáta Medgyesová a ďalší robili postupné pokroky, ale skutočné úspechy ich ešte len čakali, keď klub odrazu

zmizol zo slovenskej atletickej scény. Roku 2003 sa na celoštátnych majstrovstvách nezúčastnil ani jeden člen klubu. Zápasníci vynikli vo voľnom štýle, ich najznámejším predstaviteľom je viacnásobný olympionik Štefan Fernyák.

Aj ženské hádzanárske družstvo v Topoľníkoch, ktoré bolo známe po celej republike i na medzinárodnej scéne, sa stalo obeťou nedostatku financií. Po roku 1989 sa za dva roky dostalo na hranicu likvidácie, ale roku 1992 oddiel po dobrovoľnom rozhodnutí vystúpil z klubu, aby ho mohla prevziať komárňanská súkromná firma Coimpex, ktorá ho chcela dostať do špičky Európy. Majitelia nakúpili dovtedy nevidané množstvo kvalitných hráčok a pri prvom pokuse získali striebornú medailu v poslednom ročníku spoločnej československej ligy. O rok neskôršie zopakovali svoje druhé miesto, ale už v slovenskej najvyššej súťaži a získali k nemu aj Slovenský pohár. Majitelia však vo vidine úspechu vohnali dedinu do obrovských dlhov (len telovýchovnej jednote ostalo po nich 15,4 milióna korún dlhu) a po dvoch rokoch sa hádzanej otočili chrbtom. Oddiel znova patrila dedine a keď sa objavil Jozef Bors ako sponzor, družstvo mohlo pokračovať v prvej lige. Po jeho odchode sa hádzaná dostala do rúk trnavskej firmy Rimapol. Keď namiesto finančnej pomoci prichádzali len samé sľuby, dostali sa Topoľničanky na posledné miesto. Ešte rok sa pokúšali zabojsť v II. lige, potom roku 1999 majstrovstvá opustili, zaniklo ženské družstvo, ale neskôršie sa opäť prihlásilo do súťaže a v súčasnosti hrá v tretej najvyššej súťaži.

Podľa príkladu Topoľníkov v sedemdesiatych rokoch minulého storočia zapustila hádzaná korene aj v Nesvadoch (príčiním Eugena Vladyho), v Dunajskej Strede (Ján Szenczi), v Kolárove (Michal Mahor) a v Zlatnej na Ostrove (František Fábíán, Karol Tóth). Tento šport dodnes hrá v súťaži najvyššie družstvo

Zlatnej na Ostrove: v deväťdesiatych rokoch už bolo v I. lige a aj roku 2004 ich odradil od účasti v spoločných slovensko-českých majstrovstvách len nedostatok peňazí.

Samostatnú cestu k úspechu si kliesnilo ženské hádzanárske družstvo v Šali, ktoré je najsilnejšou domácou ženskou baštou tohto športu: za viac ako šesť desaťročí existencie získalo jedenásť majstrovských titulov (z toho tri československé, ostatné slovenské), posledný roku 2004 spolu s pohárovým víťazstvom.

Športový život v Komárne od deväťdesiatych rokov nabral nový dych a čoraz viac sa rozvíja. V obnovenej kajakárskej ríši po Attilovi Szabóovi vyrástli ďalší majstri sveta. Do roku 2004 získali Michal Riszdorfer a Juraj Bača šesť, Richard Riszdorfer a Erik Vlček štyri tituly majstrov sveta. Dva roky (2001 – 2003) boli v štvorkajaku na svete neporaziteľní. Éva Ódorová je prítomná v európskej elite stolného tenisu, na Slovensku je už roky najlepšou hráčkou. Medzi najlepšimi hrá aj mužstvo basketbalistov (od roku 2000), dlhší čas mužské vodné pólo (jeho najznámejšou osobnosťou je Štefan Gergely (Gergely István), ktorý roku 2003 získal maďarské štátne občianstvo a odvtedy sa stal už majstrom sveta – 2003), mužský oddiel stolného tenisu a šachový klub Hoffer (od roku 2002), ktorý ako nováčik získal slovenský majstrovský titul. Od roku 2001 do roku 2004 hralo medzi najlepšimi ženské volejbalové družstvo VC (veľkým vzorom z minulosti je Jutka Bendeová, ktorá získala titul majstra Európy). Zo športovej kroniky mesta nemožno vynechať box, ktorý sa roku 2004 znovu objavil v slovenských majstrovstvách súťaží družstiev. V Komárne sa box udomácnil ešte v tridsiatych rokoch minulého storočia ako jeden z najúspešnejších športov a jeho pretekári získali nespočetné množstvo celoštátnych majstrovských titulov. Zlaté časy komárňanského boxu sa viažu v prvom rade k menám trénerov Karol Jádyho a Alexandra Kovácsa.

V športovom živote Šamorína nepatrí futbal medzi najväčšie skvosty. Šermiarsky klub je skoro jedinou baštou výchovy fleuretistov na Slovensku. Jeho základy položil roku 1962 v tomto žitnoostrovskom meste Oskár Forgács, nestor československého šermu. Jeho

niekdajší žiaci sa rozprchli po celej krajine. Árpád Érsek, ktorý sa špecializoval na kord, vychoval zo svojho syna, Attilu v Bratislave juniorského majstra Európy (2003 – Poreč). Vďaka niekoľko desaťročí trvajúcej trénerskej práci Štefana Székelya sa aj kajakári môžu pýšiť výchovou dorastu. Osem rokov bolo v I. lige družstvo basketbalistiek, ktoré od roku 1994 fúziou s bratislavskými klubmi udržovalo svoje miesto v najvyššej súťaži. V roku 2002 však z I. ligy vypadlo a rozpadlo sa, hlavne pre nedostatok financií.

Po piatich rokoch sa roku 2004 dostalo znova do I. ligy rimavskosobotské futbalové družstvo. Predtým bez prestávky odohralo tri sezóny (1996/1997 – 12. miesto, 1997/1998 – 6. miesto, 1998/1999 – 15. miesto) v najvyššej triede. V bohatej športovej kronike gemerského mesta sa na významnom mieste nachádza titul slovenského majstra družstiev šachistov Slovana (1995) a dve bronzové medaily z paralympiád (Barcelona 1992, Atlanta 1996) v päťboji telesne postihnutého atléta Františka Gödriho.

V športovom živote Košíc ešte stále prekvitá hokej, hádzaná mužov a basketbal žien, v kulturistike malo i má mesto svetové špičky aj po ére Ladislava Klériho (pätnásobný majster Československa), veď Jaroslav Horváth a Igor Kočiš získali titul majstrov sveta, Kočiš aj štyrikrát. Najväčší, i keď prechodný úpadok sa ukazoval vo futbale: Lokomotíva a 1. FC (predtým VSS, VSŽ) sa dostali až do III. ligy, hoci 1. FC získal v deväťdesiatych rokoch aj dva majstrovské tituly (1996/1997, 1997/1998) a hral aj v Lige majstrov. V lete 2004 sa však zlúčil s klubom z Ličartoviec, a o dva roky neskôr sa vrátil do najvyššej súťaže.

Významnou baštou vo výchove vzpierackého dorastu na južnom Slovensku je klub vo Veľkom Mederi, ktorého základy položil roku 1961 Evald Krajčovič. Na majstrovstvách družstiev účinkovali vzpierači Žitného ostrova v československej I. lige dospelých dvakrát (1989, 1992), v súťaži jednotlivcov si v osemdesiatych rokoch obliekli dres víťaza Ladislav Juhász, Oskar Patasi a František

Szabó. Neskôr sa oddiel preorientoval na výchovu dorastu. Na úrovni študentov a mládeže ich družstvá od roku 1995 vystupujú na popredných miestach, od roku 2001 patria k najlepším vzpieračom Slovenska. Ich vedúcim je Ľudovít Buzgó.

V Lučenci sa datujú začiatky basketbalu do prvej polovice päťdesiatych rokov. Kronikári spájajú udomácnenie tohto športu s menom Tibora Dobrockého, ale spomína sa aj meno známeho slovenského básnika Andreja Plávku. Novohradské mesto sa dlho venovalo hlavne výchove dorastu, ale v deväťdesiatych rokoch nastal zvrät: družstvo dospelých mužov sa dostalo do I. československej ligy a od roku 1993 do roku 1998 hral v slovenskej I. lige. Potom klub vylúčili zo súťaže, neskoršie sa družstvo zorganizovalo znova s iným finančným zázemím. Pod logom E.S.O. sa dostali Lučenčania dvakrát až po majstrovský titul (2004, 2006). Ďalšie medailové umiestnenia: 2. miesto – 2003, 3. miesto – 1993 a 2002. Najvýznamnejšie osobnosti: Viktor Lepáček, Július Dvorský, Vít Slezák, ing. Marčok, Attila Baláž, Peter Jančura, Jaroslav Skála a Stanislav Votroubek.

V Gabčíkove je od roku 1960 obľúbeným športom zápasenie, k opätovnému zorganizovanu klubu došlo roku 1979 a za posledné dve a pol desaťročia sa táto žitnoostrovská obec stala základňou výchovy dorastu v grécko-rímskom zápase pod vedením Ondreja Rákócziho st. Najväčší úspech sa jednoznačne spája s menom Attilu Bátkyho: po striebornej medaile na juniorských majstrovstvách sveta získal roku 2003 – už vo farbách trenčianskej Dukly – bronzovú medailu na majstrovstvách sveta. Medailisti rovnakej vekovej kategórie z majstrovstiev sveta sú Balázs Varga (do 20 rokov: 2. miesto – 1992, Kolumbia) a Peter Gazsó (kadet: 3. miesto – 1995, Chicago). Najväčšie osobnosti: Attila Bátky, Peter a Marián Gazsóovci, Tomáš Karika, Blažej Varga I, Blažej Varga II, Tomáš Varga, Lehel Németh, Ondrej Rákóczy ml., Peter Csörgő, Kristian Meton, Marián Nagy, Ivan a Csaba Farkasovci.

V Nových Zámkoch sa ešte v roku 1907 udomácnila hádzaná, od roku 1949 sa začal klubový život v dvoch líniiach, vždy existoval jeden mestský a jeden závodný klub. Dlhobola v popredí výchova dorastu: dvakrát boli majstrami republiky dorastenky (1953, 1954), v poslednom desaťročí dosiahli úspechy dorastenci. Z tohto základu mohlo čerpať družstvo mužov v spoločnej česko-slovenskej súťaži, v HIL-ke. Družstvo mužov sa roku 1990 dostalo do I. ligy, odvtedy bolo trikrát tretie na spoločných česko-slovenských majstrovstvách (2001, 2002, 2003), čo je súčasne doteraz najväčšou sériou úspechu novozámockého hádzanárskeho družstva.

Aj v menej známych športových disciplínach sa za uplynulého poldruha desaťročia našli majstri sveta či Európy: Gergely Csölle (kuchár, sa stal majstrom sveta profesionálov organizácie WKA v kick-boxe v skupine do 86 kilogramov – 2000, Praha, zomrel v roku 2005);

Erik Varga (vysokoškolák z Mostovej bol juniorským majstrom sveta v trape – 1994, Fagnano, Taliansko);

Ján Szojka (zrakovo postihnutý športovec z Moldavy nad Bodvou získal striebornú medailu na paralympiáde v súťaži tandem pre nevidiacich a slabozrakých – 2000, Sydney);

Ľudovít Kocsis (karatista zo Žiharcu sa stal majstrom Európy v kategórii 16-17-ročných v disciplíne kata – 2000, Kaliningrad);

Tomáš Balogh (šachista z Nových Zámkov sa stal medzinárodným majstrom – na Slovensku ich je spolu 16, majster Slovenska jednotlivcov – 1998, trojnásobný majster v súťaži družstiev: 1998 – Bestex Nové Zámky, 2003. 2006 – Hoffer Komárno, na majstrovstvách Európy mládeže 10. miesto, na majstrovstvách sveta 21. miesto).

Pri písaní mojej práce mi poskytli užitočné informácie Ľudovít Buzgó, Titanilla Bődová, Ladislav Zsigárdi, Zoltán Szabó, Ján Mižúr, Ivan Zelenák, Ondrej Rákóczy st. a Elemír Ponesz. Touto cestou im vyjadrujem svoje poďakovanie. – K. J. M.

LITERATÚRA

Batta, György: *Tizenöt sportriport* [Pätnást športových reportáží]. Bratislava: Madách 1973.

Batta, György: *Gólok és érmek: Sportriportok* [Góly a medaily: Športové reportáže]. Bratislava: Madách 1989.

Batta, György: *Arcok a sportévszázad színpadáról* [Tváre zo scény storočia športu]. Komárno: Mesto Komárno 1997.

Batta, György: *Szikora, a fehér Pelé* [Szikora, biely Pelé]. Komárno: UFO Agency 1995.

Štefan Horváth: *Šport okresu Dunajská Streda*. II. Dunajská Streda: SZTK, pracovisko Dunajská Streda 1997.

Németh, Pál: *Kézilabda szívközelből* [Hádzaná od srdca]. Dunajská Streda: Nap 2001.

Turczel, Lajos: *Magyar sportélet Csehszlovákiában 1918 – 1938* [Maďarský športový život v Československu 1918 – 1938]. Bratislava: Madách 1992.

Svet deväťdesiatich minút. Z dejín československého futbalu. II. diel 1945 – 1980. Bratislava: Šport 1981.

(Preložila Štefánia Kecskeméthyová)

AUTORI

PhDr. József Fazekas (1953) maturoval na Gymnáziu s vyučovacím jazykom maďarským v Kráľovskom Chlmcí, diplom získal v odbore estetika – maďarčina na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Bol redaktorom bratislavského Vydavateľstva Maďách, po novembri 1989 bol zástupcom šéfredaktora denníka *Nap* [Deň]. V decembri 1989 bol pracovníkmi Vydavateľstva Maďách zvolený za šéfredaktora vydavateľstva. Od roku 1992 do roku 1999 bol šéfredaktorom Vydavateľstva Kalligram, potom sa stal spolupracovníkom Fórum inštitútu pre výskum menšín, v rokoch 1999 – 2003 bol zodpovedným redaktorom, od roku 2005 je šéfredaktorom periodika *Fórum Társadalomtudományi Szemle* [Fórum spoločenskovedná revue] a riaditeľom pre vydavateľskú činnosť. Publikované práce: *Vagyunk és leszünk: A szlovenszkoí magyarság társadalmi rajza 1918 – 1945* [Sme a budeme: Sociálna kresba maďarskej komunity na Slovensku 1918 – 1945] (1993, red.); *Dokumentumok, kronológia* (1989 2004) [Dokumenty, chronológia (1989 – 2004)] (2005, red.). Je zostavovateľom viacerých literárnych antológií.

Ing. Simona Frisová-Ondriašová (1980) je absolventkou Fakulty hospodárskej informatiky Ekonomickej univerzity v Bratislave, odbor kvantitatívne metódy v ekonómii a podnikaní so zameraním na poistnú matematiku (2003). V rokoch 2002 – 2005 pracovala v združení M.E.S.A. 10 (Centrum pre ekonomické a sociálne analýzy) ako analytik so zameraním na tvorbu finančných analýz, feasibility štúdií, dopadových štúdií, komentárov týkajúcich sa vývoja poistného trhu, žiadostí

o úver a stratégií rozvoja miest a obcí. Od januára 2006 pracuje ako senior analyst v Stredoeurópskom inštitúte pre zdravotnú politiku – Health Policy Institute. Hlavné oblasti, ktorým sa venuje, sú ekonomické a finančné analýzy, plánovanie projektov, makroekonomické modelovanie zdravotného sektora, dopadové štúdie, štatistické a ekonometrické analýzy.

Jenő Görföl (1951) maturoval na Gymnáziu s vyučovacím jazykom maďarským v Senci. Pracoval ako robotník, od roku 1974 zastával rozličné funkcie v Csemadoku (inštruktor na okresnom výbore v Galante, inštruktor organizačného oddelenia ústredného výboru v Bratislave, tajomník okresného výboru Bratislava-vidiek, tajomník ústredného výboru v Bratislave). Od roku 1999 do 2003 bol organizačným tajomníkom Spoluzitia. V rokoch 2001 – 2003 bol redaktorom spravodajstva Rádia Patria, súčasne je celoštátnym tajomníkom Csemadoku. Publikované práce: *Jóka története a hozzáférhető dokumentumok alapján* [Dejiny Jelky na základe prístupných dokumentov] (1994, red.); *Házsongárdi séta* [Prechádzky po Házsongárde] (1998, fotografie); *Pacsirtaszót hallok megint* [Znovu počujem škovránčí spev] (2000, fotografie); *Középkori templomok a Csallóközben* [Stredoveké kostoly na Žitnom ostrove] (2002, fotografie); *Hol sirjaink domborulnak* [Tam, kde sa vŕšia naše hroby] (2003, fotografie); *Arcképcsarnok, íróportrék* [Galéria portrétov, portréty spisovateľov] (2004, fotografie), *Felvidék száz csodája* [Krásy Slovenska] (2005, fotografie).

Mgr. Lajos Grendel, PhD. (1948) spisovateľ, vysokoškolský pedagóg. Maturoval na Gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským v Leviciach, potom získal diplom v odbore maďarčina – angličtina na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Od roku 1973 bol redaktorom bratislavského Vydavateľstva Madách, v rokoch 1990 – 1992 bol šéfredaktorom periodika *Irodalmi Szemle*. Od roku 1992 bol vedúcim Vydavateľstva Kalligram, v rokoch 1992 – 1994 bol šéfredaktorom časopisu Kalligram, od roku 1997 prednáša na Katedre maďarského jazyka a literatúry na Filozofickej Univerzite Komenského v Bratislave. Je predsedom Slovenského helsinského výboru a členom viacerých odborných združení spisovateľov. Literárno-vedné práce: *Prikk és Pantheosz* [Prik a Panteos] (1998); *A tények mágiája* [Mágia faktov] (2002).

Mgr. László Gyurgyík, PhD. (1954) sociológ, vysokoškolský pedagóg. Maturoval na Gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským v Šahách, diplom v odbore sociológa získal na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Je tajomníkom Spoločenskovednej skupiny Mercurius, do roku 2007 bol vedeckým pracovníkom Inštitútu Lászlóa Telekiho v Budapešti, od roku 2004 prednáša na Univerzite J. Selyeho v Komárne. Výber z publikácií: *Magyar mérleg: A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében* [Maďarská súvaha: Maďarské obyvateľstvo na Slovensku v zrkadle údajov sčítania ľudu a demografických údajov] (1994); *Adalékok a szlovákiai magyarság asszimilációs folyamatainak vizsgálatához 1950 – 1991* [Príspevky k výskumu asimilačných procesov maďarského obyvateľstva na Slovensku] (1994, spoluautor); *Changes in the Demographic, Settlement and Social Structure of the Minorities in (Czecho)-Slovakia between 1918 – 1998* (1999, spoluautor); *Changes in the Denominational Composition of Hungarians in Czechoslovakia 1921 – 1991* (2001, spoluautor); *Társadalom – tudomány:*

Tanulmányok a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport műhelyéből [Spoločnosť – veda: Štúdie z dielne Spoločenskovednej výskumnej skupiny Mercurius] (2002, spoluautor); *Mi újság a kelet-közép-európai szociológiában?* [Čo nového v sociológii stredo-východnej Európy?] (2002, spoluautor); *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989 – 2002* [Panoramatický pohľad na sčítanie obyvateľstva v strednej Európe 1989 – 2002] (2003, spoluautor); *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében* [Asimilačné procesy v prostredí maďarského obyvateľstva na Slovensku] (2004).

Mgr. Judit Hamberger, PhD. (1955), historička. Diplom v odbore slovenský jazyk – maďarský jazyk – poľský jazyk – bulharský jazyk – dejepis získala na Filozofickej fakulte Univerzity Loránd Eötvösa v Budapešti. V rokoch 1984 – 1987 pracovala ako výskumná pracovníčka vo Výskumnom centre Maďarskej akadémie vied pre strednú a východnú Európu. Od roku 1988 do roku 1992 bola redaktorkou *Világirodalmi Lexikon* [Lexikón svetovej literatúry] vo vydavateľstve Akadémiai Kiadó, v rokoch 1992 – 2006 pracovala v Nadácii Lászlóa Telekiho v Budapešti. Od roku 2007 pracuje v Maďarskom zahraničnom inštitúte. Zaoberá sa politickými, spoločenskými, hospodárskymi a historickými otázkami Čechov a Slovákov. Samostatné práce: *Csehszlovákia szétválása* [Rozdelenie Československa] (1997); *Szlovákokról és csehekről magyar szemmel* [O Slovákoch a Čechoch maďarskými očami] (2000).

ThLic. PaedDr. György Herdics (1966) maturoval na Gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským v Komárne, v rokoch 1987 – 1991 študoval na Bohosloveckej fakulte v Bratislave. 1. novembra 1991 bol vysvätený za kňaza v bratislavskom korunovačnom kostole. Do roku 1992 bol v Bratislave duchovným pastierom maďarských veriacich, v rokoch 1992 – 1996 bol farárom v Dolných Semerovciach, od roku 1996 vykonáva kňaz-

skú službu v Trsticiach. Od roku 2001 je šéfredaktorom maďarského katolíckeho týždenníka na Slovensku, *Remény* [Nádej], riaditeľom Vydavateľstva Glória a spolušéfredaktorom periodika *Família*. Roku 2002 ho Kalocsai-kecskemétska arcidiecéza vyznamenala titulom čestného kanonika, od roku 2003 je titulárnym opátom. Publikácie: *Szó és remény* [Slovo a nádej] (2002); *Magyar Vasárnap Kalendárium 1996* [Kalendár Maďarská nedeľa] (1995, red.); *Magyar Vasárnap Kalendárium 1997* (1996, red.); *Magyar Vasárnap Kalendárium 1998* (1997, red.); *Magyar Vasárnap Kalendárium 1999* (1998, red.); *Magyar Vasárnap Kalendárium 2000* (1999, red.).

MUDr. Géza Hizsnyan (1956) maturoval na Gymnáziu s vyučovacím jazykom maďarským v Rimavskej Sobote, potom získal diplom na Lekárskej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe. Pracuje ako internista v Rimavskej Sobote. Od roku 1983 publikuje divadelné kritiky a divadelné štúdie po maďarsky a po slovensky. Publikácie: *Fordulatok* [Prevraty] (1995, spoluautor); *A Gömör-Kishonti Múzeumgyesület évkönyve* (1995 – 1997) [Ročenka Gemersko-malohontského muzeálneho združenia (1995 – 1997)] (1999, red.).

MUDr. Peter Hunčík (1951) maturoval na Gymnáziu s vyučovacím jazykom maďarským v Šahách, potom získal diplom na Lekárskej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Spočiatku pracoval ako internista, neskôr ako obvodný lekár a od roku 1985 pracuje ako psychiatr. V rokoch 1989 – 1990 bol šéfredaktorom denníka *Nap*, v rokoch 1990 – 1992 bol poradcom prezidenta Václava Havla. V rokoch 1990 – 2003 pôsobil ako riaditeľ bratislavskej Nadácie Sándora Máraiho, v rokoch 2004 – 2007 bol hosťujúcim profesorom na Univerzite Carleton v Ottawe. V súčasnosti je spolupracovníkom Fórum inštitútu pre výskum menšín. Publikácie: *Menšiny v Československu* (1994, spoluautor); *Ellenpróba* [Mýty a kontramýty, 1995, spoluau-

tor]; *Menšiny v střední Evropě* (1997, spoluautor); *SPON – Systém prognózovania ohnisk napätia* (1999, spoluautor, aj v anglickom a maďarskom jazyku); *Confidence Building in the Carpathian Basin* (1998, red.), *Együttlét* [Spolubytie] (2004, spoluautor); *Dokumentumok, kronológia* (1989 – 2004) [Dokumenty, chronológia (1989 – 2004)] (2005, red.).

Mgr. Gábor Hushegyi (1959) estetik, výtvarný kritik, kurátor. Vysokoškolské štúdiá (odbor filozofia – estetika) absolvoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, v rokoch 1987 – 1990 odborný pracovník Kabinetu estetickej výchovy pri Osvetovom ústave v Bratislave, v r. 1990 – 1994 odborný asistent na Katedre výtvarnej výchovy Pedagogickej fakulty v Nitre, v r. 1994 – 2005 odborný asistent na Katedre maďarského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. V rokoch 1998 – 1999 kurátor Kunsthalle (Múcsarnok) Budapešť, od r. 2005 je kurátorom SNM – Múzea kultúry Maďarov na Slovensku. Žije v Bratislave. Venuje sa výskumu výtvarnej kultúry a výtvarného života medzivojnového Československa v stredoeurópskom kontexte, maďarskej výtvarnej kritike v 1. ČSR., výtvarnému umeniu 20. storočia, umeniu na verejnom priestranstve. Vyvíja domácu a zahraničnú odbornú, umelecko-kritickú činnosť, od r. 1998 je spolupracovníkom, spravodajcom odborného mesačníka *Műértő* (Budapešť), zúčastňuje sa na domácich a medzinárodných vedeckých konferenciách a sympóziách. Svojou kurátorskou aktivitou v oblasti súčasného výtvarného umenia prezentuje aktuálne polohy výtvarnej tvorby. Od r. 2000 je členom slovenskej sekcie Association Internationale des Critiques d'Art (Paris). Štipendia: Nadácia Sándora Máraiho (Bratislava, 2000), Štipendium Károlya Lyku pre historikov a kritikov výtvarného umenia (NKÖM-IKA, Budapešť, 2006). Významnejšie publikácie: *Ilona Németh* (2001), *Bartusz* (2004), *Németh* (2008), *Transart Communication – Studio erté* 1987 – 2007 (2008, spoluautor).

Ing. Mgr. Béla A. Kis (1964) maturoval na Gymnáziu s vyučovacím jazykom maďarským v Dunajskej Strede, diplom získal na Obchodnej fakulte Vysokej školy ekonomickej v Bratislave. Do roku 1990 pracoval v dunajskostredskom Agrostave a od januára 1991 pôsobil ako novinár v hospodárskej rubrike novín *Szabad Földműves Újság*. Od novembra 1991 je redaktorom úradných orgánov Reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku, *Kálvinista Szemle* a *Kalvínske hlasy*. Roku 2000 získal diplom na Teologickej akadémii J. Calvina v Komárne a roku 2006 titul magistra teológie na Fakulte reformovanej teológie Univerzity J. Selycho.

Mgr. Jaroslav Kling, M. A. (1975) vyštudoval humánnu geografiu na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a v roku 2001 ukončil graduálne štúdium na Univerzity of Nebraska, USA. V rokoch 1999 až 2004 pracoval v sociálno-ekonomickom think tanku M.E.S.A. 10, kde sa zameriaval na problematiku regionálneho rozvoja, regionálnej politiky a verejnej správy. Od roku 2004 je spolupracovníkom UNDP v Bratislave. Publikácie: *Slovensko 1998 – 1999* (1999, spoluautor); *Slovensko 2001* (2001, spoluautor); *Slovensko 2002* (2002, spoluautor); *Slovensko 2003* (2003, spoluautor); *Vizia vývoja SR do roku 2020* (2003, spoluautor); *Slovensko 2004* (2004, spoluautor); *National Millennium Development Goals: A framework for Action* (2006, spoluautor); *At Risk: Roma and the Displaced in Southeast Europe* (2006, spoluautor).

Prof. RNDr. Béla László, CSc. (1940) matematik, univerzitný profesor. Maturoval na Gymnáziu s vyučovacím jazykom maďarským v Tornali, diplom získal na Fakulte prírodných vied Vysokej školy pedagogickej v odbore matematika – deskriptívna geometria. Od roku 1963 pôsobí na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre, v rokoch 1990 – 1993 zastával funkciu prodekana pre maďarské oddelenie, v rokoch 1999 – 2004 bol

vedúcim katedry, predsedom Maďarskej sekcie Univerzitnej rady, od roku 2004 je dekanom Fakulty stredoeurópskych štúdií. Od roku 1982 do pádu komunizmu bol členom Výboru na ochranu práv menšín v Československu. Je zakladajúcim členom Maďarskej nezávislej iniciatívy a Zväzu maďarských pedagógov. Je členom spolku Katedra, členom redakčných rád, odborných a metodických časopisov. Bol členom akademických senátov a vedeckých rád fakúlt a univerzity. Je pridruženým členom Maďarskej akadémie vied. Je autorom, resp. spoluautorom troch monografií, desiatok vedeckých odborných a metodických článkov, učebníc a vysokoškolských učebných textov. Bol vedúcim, resp. riešiteľom viacerých rezortných a inštitucionálnych vedecko-výskumných úloh. Ďalšie práce: *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918 – 1998* [Dejiny maďarského vzdelávania v Československu/na Slovensku] zv. II. (1998, spoluautor); *Teória najmenšieho univerzálneho exponenta*. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre (2000); *The structure of some sequence spaces and uniform distribution (mod 1)*. Periodica Mathematica Hungarica, Vol. 10 (1), 1979 (spoluautor); *Uniformly distributed sequences of positive integers in Bairés Space*. Math. Slovaca 41 (1991, spoluautor); *Remarks on uniform density of sets of integers*. A. A. Pacd. Agriensits 29 (2002, spoluautor).

PhDr. József Liszka, PhD. (1956) maturoval na Gymnáziu s vyučovacím jazykom maďarským v Nových Zámkoch, diplom v odbore etnografia – archeológia získal na Filozofickej fakulte Univerzity Loránda Eötvösa (ELTE) v Budapešti. V rokoch 1980 – 1991 bol archeológom Okresného múzea v Nových Zámkoch, v rokoch 1991 – 1995 bol vedúcim Oddelenia pre výskum a dokumentáciu maďarskej národnostnej kultúry na Slovensku Podunajského múzea v Komárne, v rokoch 1996 a 1997 ako vedecký štipendista Humboldtovej nadácie strávil rok na univerzite v Mníchove a pol roka na univerzite

v Marburgu. V rokoch 2000 a 2003, tiež ako štipendista Humboldtovej nadácie pôsobil dva semestre na Katedre národopisu Univerzity v Passau. V rokoch 1989 až 1997 bol predsedom Národopisnej spoločnosti Maďarov v Československu (na Slovensku). Od roku 1997 je riaditeľom komárňanského Výskumného centra európskej etnológie Fórum inštitútu pre výskum menšín. Samostatné publikácie: *Ágas-bogas fa* [Rozvetvený strom] (1986); *Bibliografia etnografie a folkloristiky maďarskej národnosti na Slovensku* (1988); *Magyar néprajzi kutatások Szlovákiában 1918 – 1938* [Maďarské národopisné výskumy na Slovensku] (1990); *Fejezetek a szlovákiai Kisalföld néprajzából* [Kapitoly z národopisu Podunajskej nížiny] (1992); *Ludová architektúra v okrese Nové Zámky* (1992, spoluautor); *Őrei a múltnak: Vidéki múzeumok, tájházak, néprajzi gyűjtemények Dél-Szlovákiában* [Strážcovia minulosti: Vidiecke múzce, regionálne domy, národopisné zbierky na južnom Slovensku] (1994); *Ne csak szeresd, ismerd is szülőföldedet: Dolgozatok Kürt község néprajzából* [Nielen miluj, ale aj poznaj svoju rodnú zem: Štúdie z národopisu obce Strekov] (1994); „Szent képek tisztelete“: *Dolgozatok a vallási néprajz köréből* [„Úcta k svätým obrazom“: Štúdie z okruhu sakrálnnej etnografie] (1995); *A szlovákiai Kisalföld néprajzának válogatott bibliográfiája* [Výberová bibliografia národopisu Podunajskej nížiny] (1995); „Tudománynak kezdetiről“: *Magyar néprajzkutatóként Szlovákiában 1979 – 1998* [„O počiatkoch učnosti“: Skúsenosti maďarského etnografa na Slovensku] (1998); *Állított keresztényi buzgóságból...: Tanulmányok a szlovákiai Kisalföld szakrális kisémlékeiről* [Postavené z kresťanskej horlivosti...: Štúdie o drobných sakrálnych pamiatkach Podunajskej nížiny] (2000); *A szlovákiai magyarok néprajza* [Národopis Maďarov na Slovensku] (2002, aj v slovenskom a nemeckom jazyku); *Két Duna keríti...: Tanulmányok a Csallóköz néprajzához* [V obklúčení dvoch ramien Dunaja...: Štúdie k národopisu Žitného ostrova] 2005; *Jelek a térben 1. Szak-*

rális kisémlékeink – Znaký v priestore 1. Malé sakrálné pamiatky – Zeichen im Raum 1. Sakrale Kleindenkmäler (2006, spoluautor); *Bevezetés a néprajzba. A magyar néprajz/európai etnológia alapjai* [Úvod do národopisu. Základy maďarského národopisu/európskej etnológie] (2006); *Termékeny homályban. Egy néprajzkutató töprengései. Napló-jegyzetek: 1976 – 1995.* [V plodnej tieni. Úvahy etnológa. Záznamy do denníka 1976 – 1995]. (2006); *És az ige testté lőn... Karácsonyi motívumok kis szentképeken* [A Slovo sa stalo telom... Vianočné motívy na malých svätých obrazoch]. (Zo svojej zbierky vybral a zostavil, doslov napísal Liszka József. 2007); *Tündérrózsa. Csallóközi mondák és anekdoták* [Lekná. Povesti a anekdoty Žitného ostrova] (Vybral, doslov napísal Liszka József. 2007); *Úton lenni. Egy néprajzkutató töprengései. Napló-jegyzetek: 1996 – 2000.* [Cestovať. Úvahy etnológa. Záznamy do denníka 1996 – 2000] (2007).

Attila Lovász (1963) novinár. Maturoval na Gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským v Galante. Bol novinárom denníkov *Hét, Új Szó* (1993 – 1995: zástupca šéfredaktora, 1998 – 1999: šéfredaktor), v rokoch 2003 – 2006 bol šéfredaktorom *Vasárnap*, v rokoch 1999 – 2003 bol spolupracovníkom slovenského a českého vysielania Rádia slobodná Európa. V rokoch 2006 – 2007 bol poradcom generálnej riaditeľky Slovenského rozhlasu, v roku 2007 bol šéfredaktorom týždenníka Domino forum. Je vedúcim Regionálnej redakcie Maďarského rozhlasu. Publikácie: *Menšinový tisk se liší jen jazykem* (1994, spoluautor), *Magyar Médiakönyv* (Maďarská kniha médií) (2004, spoluautor).

Ing. Károly J. Mészáros (1955) novinár. Maturoval na Gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským v Senci, diplom získal na Vysokej škole ekonomickej v Bratislave. Od roku 1981 je spolupracovníkom denníka *Új Szó*, v rokoch 1995 – 1998 bol športovým redaktorom týždenníka *Vasárnap*. Od roku

2003 vedie športovú rubriku denníka *Új Szó*. Od roku 1992 pravidelne publikuje články so športovou tematikou.

JUDr. Lajos Mészáros (1955) maturoval na Gymnáziu s vyučovacím jazykom maďarským v Senci, diplom získal na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Potom pôsobil ako advokát. V roku 1991 bol poslancom Snemovne ľudu vo Federálnom zhromaždení, členom ústavnoprávneho výboru. V rokoch 1998 – 2000 bol poslancom v NR SR, podpredsedom ústavnoprávneho výboru. Od januára 2000 je sudcom Ústavného súdu Slovenskej republiky. Publikoval prácu: *Jogi kalauz mindenkinek*. [Právny sprievodca pre každého, 1994].

Ing. Karol Morvay, PhD. (1973) je absolventom Ekonomickej univerzity v Bratislave (1997). Výskumnej a analytickej práci sa venuje v združení M.E.S.A. 10 (Centrum pre ekonomické a sociálne analýzy), na Ekonomickom ústave SAV, a od roku 2006 aj ako externý spolupracovník Stredoeurópskeho inštitútu pre zdravotnú politiku – Health Policy Institute. V rokoch 2003 a 2004 bol členom Rady Protimonopolného úradu SR. V rokoch 2001 a 2002 pôsobil ako predseda vedeckej rady Ekonomického ústavu SAV. Pedagogickej činnosti sa venuje na Katedre hospodárskej politiky Národohospodárskej fakulty Ekonomickej univerzity. V roku 2007 bol prodekanom pre vedu a doktorandské štúdium na tejto fakulte. Venuje sa makroekonomickej analýze, hospodárskej politike a ekonomickej teórii. Publikácie: *Slovensko 2002* (2002, spoluautor), *Slovensko 2003* (2003, spoluautor).

Mgr. László Öllös, PhD. (1957) politológ, vysokoškolský pedagóg. Maturoval na Gymnáziu s vyučovacím jazykom maďarským v Dunajskej Strede, na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave získal diplom v odbore maďarčina – dejepis a roku 1995 získava ďalší diplom na Politologickej fakulte Univerzity strednej Európy v

Budapešti. Roku 1995 – 1996 je štipendistom New School of Social Research v New Yorku. Je pedagógom Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, je predsedom Fórum inštitútu pre výskum menšín v Šamoríne, v rokoch 1999 – 2004 bol šéfredaktorom periodika *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. Zaoberá sa problémami národnostných menšín, politickým životom Maďarov na Slovensku a slovensko-maďarskými vzťahmi. Publikované práce: *Autonómia. Kihívás és/vagy megoldás – Authonomy. Challenge and/or Solution* (1994, spoluautor), *Nationen oder Regionen – Mitteleuropa am Ende des 20. Jahrhunderts* (1996, spoluautor), *A mi huszadik századunk* [Naše dvadsiate storočie] (2002, spoluautor); *Emberi jogok – nemzeti jogok* [Ludské práva – národnostné práva] (2004).

Ing. Peter Pažitný, MSc. (1976) je absolventom Ekonomickej univerzity v Bratislave (1999). V roku 2003 ukončil postgraduálne MSc. štúdium so zameraním na zdravotnú politiku a manažment na Semmelweisovej Univerzite v Budapešti. V združení M.E.S.A. 10 (Centrum pre ekonomické a sociálne analýzy) pracoval ako analytik od roku 1997, od roku 2004 do roku 2006 vykonával funkciu viceprezidenta M.E.S.A. 10. Popri analýzach makroekonomického vývoja, transformácie ekonomiky a fiskálnej politiky sa venuje predovšetkým systémovým zmenám a procesom reforiem v zdravotníctve. Spolu s Rudolfom Zajacom je autorom publikácie „Stratégia reformy zdravotníctva – reálnej reformy pre občana“, ktorá sa v roku 2001 stala filozofickým a koncepčným východiskom reformy zdravotníctva prijatej na Slovensku. Od októbra 2002 až do decembra 2004 bol hlavným poradcom ministra zdravotníctva Rudolfa Zajaca. Podieľal sa na vypracovaní dôležitých strategických dokumentoch rezortu zdravotníctva, príprave reformných zákonov a makroekonomických analýzach rezortu zdravotníctva. V januári 2005 spolu s ďalšími členmi bývalého reformného tímu založil Stredoeurópsky inštitút pre zdravotnú politiku – Health Policy Institute, ktorý sa zaoberá

analýzou zdravotnej politiky v krajinách Strednej a Východnej Európy. V rokoch 2006 a 2007 bol členom rozkladovej komisie predsedu Úradu pre dohľad nad zdravotnou starostlivosťou. V rokoch 2006 a 2007 bol poradcom Lajosa Molnára, ministra zdravotníctva Maďarskej republiky. Od roku 2005 je poradcom pre Tomáša Julínka a Pavla Hroboňa pre reformu českého zdravotníctva. Publikované práce: *Služby a realita. Slovenská ekonomika 1995 – 1998* (1998), *Slovensko 2000* (2000, spoluautor), *Stratégia reformy zdravotníctva – reálnej reformy pre občana* (2001, spoluautor), *Slovensko 2001* (2001, spoluautor), *Slovensko 2002* (2002, spoluautor).

PhDr. Kálmán Petőcz (1961) politológ, diplomat. Gymnázium absolvoval v Komárne, diplom získal na Univerzite Komenského v Bratislave v odbore filozofia – fyzika roku 1984. Pracoval najprv v oblasti pedagogického výskumu. Od roku 1991 sa zapojil do činnosti Maďarskej nezávislej iniciatívy, neskôr Maďarskej občianskej strany (MOS), v ktorej zastával funkcie zahraničného tajomníka, hovorca a podpredsedu pre zahraničné vzťahy. Zastupoval MOS v orgánoch Liberálnej internacionály a Európskej liberálnej strany (ELDR). V rokoch 1999 – 2005 bol veľvyslancom, stálym predstaviteľom SR pri OSN v Ženeve. Počas pôsobenia na tomto poste zastával medzi iným funkciu podpredsedu Svetovej konferencie proti rasizmu (2001) a predsedu Európskej hospodárskej komisie OSN (2002). Roku 2006 bol generálnym riaditeľom Sekcie európskych záležitostí Úradu vlády SR. Od októbra 2006 pôsobí vo Fórum inštitúte pre výskum menšín ako riaditeľ pre medzinárodnú spoluprácu. Prednáša externe na Univerzite Komenského problematiku ľudských práv. Bol členom riadiacich orgánov viacerých nadácií (Nadácia Sándora Máraiho, Nadácia Fórum, Inštitút liberálnych štúdií, Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku). Výber z publikácií: *Základy demokratických volebných systémov* (1997), *Választások és felosztások* [Voľby a delby] (1998), *Álar-*

cosbál avagy Politika és zene [Maškarný bál alebo Politika a hudba] (1998), *Slovensko-maďarské vzťahy: ako ďalej?* (2007, Ročenka SFPA), *Multikultúrna výchova v škole* (2008, spoluautor).

Mgr. Eleonóra Sándor (1959) maturovala na Gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským v Bratislave. Na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave získala diplom v odbore národopis. Do roku 1990 pracovala ako muzológ – etnograf v Múzeu Žitného ostrova v Dunajskej Strede, neskôr v Okresnom múzeu v Galante. V čase prevratných ponovembrových zmien sa na krátku dobu zapojila do verejného života (v rokoch 1990 – 1992 bola poslankyňou Snemovne národov Federálneho zhromaždenia za Maďarskú nezávislú iniciatívu), potom pracovala ako novinárka. Od roku 1999 pracuje v štátnej správe. Publikovala štúdie o slovensko-maďarských medzištátnych vzťahoch, o medzinárodných súvislostiach riešenia národnostného napätia na Slovensku, o menšinových právnych dokumentoch, ktoré vyšli v slovenskom a anglickom jazyku. Publikované práce: *Slovensko 1995* (1996, spoluautorka), *Kto? Prečo? Ako? Slovenské voľby '98* (1999, spoluautorka), *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku* (2002, spoluautorka).

Doc. PhDr. László Szarka, PhD. (1953) historik. Maturoval na Gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským v Galante. Na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave získal diplom v odbore dejepis – maďarčina. Od roku 1976 žije v Budapešti. V rokoch 1985 – 2001 bol vedeckým pracovníkom Historického ústavu Maďarskej akadémie vied, od roku 2001 je riaditeľom Ústavu pre výskum etnických a národnostných menšín Maďarskej akadémie vied. Vyučoval na Univerzite Lajosa Kossutha a na Katolíckej univerzite Pétera Pázmánya v Pilišskej Čabe. V súčasnosti učí na Vysokej škole Károlya Eszterházyho v Jágri, a na Univerzite J. Se-

lycho v Komárne. Okruh jeho výskumu tvorí: dejiny národnostnej otázky v Maďarsku v 19 – 20. storočí a dejiny maďarských menšín v 20. storočí. Publikované práce: *A szlovákok története* [Dejiny Slovákov] (1993), *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867 – 1918* [Slovenský národný vývoj – maďarská národnostná politika 1867 – 1918] (1995), *A közép-európai államok kapcsolatai* [Vzťahy stredoeurópskych štátov] (1997), *Duna-táji dilemmák: Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában* [Dilemy podunajských oblastí: Národnostné menšiny – národnostná politika 20. storočia vo východnej strednej Európe] (1998), *A szlovákiai magyarok kényszertelepítéseinek emlékezete 1945 – 1948* [Spomienka na násilné vysťahovanie Maďarov zo Slovenska] (2003, red.), *Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák: Az etnikai csoportok helye a kelet-közép-európai nemzetállamokban* [Menšinové bytie – alternatívy spoločenstiev: Miesto etnických skupín v národných štátoch východnej strednej Európy] (2004).

Mgr. Károly Tóth (1959) maturoval na Gymnáziu s vyučovacím jazykom maďarským v Galante, diplom získal v odbore maďarčina – dejepis na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V rokoch 1983 a 1987 pracoval ako pomocný robotník, potom sa stal redaktorom vo Vydavateľstve Madách. Patril medzi zakladateľov Iródie a Maďarského PEN Clubu v Bratislave. Po roku 1989 je zakladateľom, predsedom, potom podpredsedom a straníckym riaditeľom Maďarskej občianskej strany (v prvých rokoch Maďarskej nezávislej iniciatívy). Aktívne sa zúčastňuje v práci tretieho sektoru, je zakladajúcim členom a členom správnej rady viacerých nadácií (Nadácia Sándora Máraiho, Nadácia Fórum, Nadácia Civitas, Nadácia Katedra). Od roku 1996 je riaditeľom Fórum inštitútu pre výskum menšín. Publikované práce: *Leányvári ébredés* [Zobúdzanie sa v Leányvári] (1994); *Nonprofit 1x1: Útikalauz*

kezdő civil szervezetek számára [Nonprofit 1 x 1: Sprievodca pre začínajúce civilné organizácie] (2002, spoluautor); *Mozaik 2001: Gyorsjelentés* [Mozaika 2001: Rýchla správa] (2002, spoluautor); *Magyarok a világban: Kárpát-medence* [Maďari vo svete: Karpatská kotlina] (2000, red.); *Ezredforduló: A tudomány jelene és jövője a kisebbségben élő közösségek életében c. konferencia előadásai* [Na prelome tisícročia: Prednášky z konferencie pod názvom Prítomnosť a budúcnosť vedy v živote menšín] (2001, red.); *Kultúra* (1989 – 2006, red.); *Oktatásügy 1989 – 2006* [Školstvo 1989 – 2006, red.], *Národnostné a etnické menšiny na Slovensku – Nemzeti és etnikai kisebbségek Szlovákiában 2005* (2006, red.); *Národnostné a etnické menšiny na Slovensku – Nemzeti és etnikai kisebbségek Szlovákiában 2006* (2007, red.); *Emlékkönyv Arany A. László tiszteletére* [Pamätná kniha Lászlóa A. Aranya] (2007, red.).

RNDr. Lajos Tuba (1961) geológ, novinár, odborník pre regionálny rozvoj. Maturoval na Gymnáziu s vyučovacím jazykom maďarským v Dunajskej Strede, diplom získal na budapeštianskej Univerzite Loránda Eötvösa. V rokoch 1986 – 1991 pracoval v Geologickom ústave D. Štúra v Bratislave, v rokoch 1991 – 1997 bol novinárom *Új Szó*, v rokoch 1997 – 1998 pracoval v Maďarskej občianskej strane, v rokoch 1998 – 1999 pracoval na Ministerstve životného prostredia SR. V súčasnosti je vedúcim Fórum centra pre regionálny rozvoj v Šamoríne. Publikuje v domácich periodikách a v Maďarsku. Publikácia: *Magyarok a Kárpát-medencében* (2000, spoluautor).

PhDr. Sándor Varga, CSc. (1942) historik, archivár. Maturoval na Gymnáziu s vyučovacím jazykom maďarským v Komárne, diplom získal na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v odbore dejepis – archívniectvo. Pracoval ako archivár, v rokoch 1968 – 1970 pôsobil ako tajomník ÚV Cse-madoku a krátky čas ako predseda Zväzu maďarskej mládeže. V rokoch 1971 – 1989

znova pracoval ako archivár a výskumný pracovník. Jeho hlavnou výskumnou oblasťou sú dejiny pošty, telegrafu a telefónu od 16. storočia do roku 1918. Na túto tému publikoval vyše desať štúdií najmä v slovenských a českých odborných časopisoch a ročenkách. V decembri 1989 sa na návrh Csemadoku stal podpredsedom vlády v prvej demokratickej slovenskej vláde, roku 1990 bol poslancom v slovenskom parlamente. Roku 1991 založil v Bratislave Národnostné dokumentačné centrum. Od roku 1995 do roku 2005 bol konateľom Nadácie Illyés na Slovensku, ktorá sídli v Budapešti a poskytuje pomoc zahraničným Maďarom. Publikovaná práca: *Magyarok Szlovákiában: Adatok, dokumentumok, tanul-*

mányok. NDC évkönyv '93 [Maďari na Slovensku: Údaje, dokumenty, štúdie. Ročenka NDC] (1993, red.).

Mgr. János Zsidó (1954) maturoval na Gymnáziu s vyučovacím jazykom maďarským v Galante, ďalej študoval na Bohosloveckej fakulte v Bratislave. Za kňaza ho vysvätili 12. júna 1977. V rokoch 1977 – 1979 bol kaplánom v Komárne, v rokoch 1979 – 1993 bol farárom v Gabčíkove, v rokoch 1993 – 2000 v Dunajskej Strede a od roku 2000 je farárom v Tomášove. Roku 1991 bol menovaný za dekana. Publikuje v domácej tlači a v Maďarsku.

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Fórum inštitút pre výskum menšín
P. O. Box 52
931 01 Šamorín
www.foruminst.sk

MAĎARI NA SLOVENSKU (1989 – 2004)
Súhrnná správa. Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie

Zodpovedný Károly Tóth
Zodpovedný redaktor Kálmán Petőcz
Jazyková úprava Zuzana Kalináčová, Lubomíra Kardosová
Návrh obálky József R. Juhász
Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography, s. r. o., Nové Zámky
Vydal Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín, 2008
Tlač: Expresprint, s. r. o., Partizánske

ISBN 978-80-89249-16-9